

॥ श्रीः ॥

ल. विद्मेश्वराय नमः ।

भगवद्गुणदर्पणाख्यभाष्य-निर्वचन-निरुक्तिव्याख्या-

त्रयोपेतम्,

श्रीविष्णोर्नामसहस्रम्.

By Paramara Bhatta

“लक्ष्मीवेद्मेश्वर” मुद्रणालये

प्रकाशितम्.

भूः पादौ यस्य नाभिर्विषदक्षुरनिलश्चन्द्रसूयां च नेत्रे
 कर्णावाशादिशरो यौर्भुवमपि दहनो यस्य वास्नेयमन्त्रिः ॥
 अन्तःस्थं यस्य विश्वं सुरनरखगगोभोगिगन्धर्वदैत्यै-
 श्चित्रं रंरम्यते तं त्रिभुवनवपुषं विष्णुमीशं नमामि ॥ १ ॥

शान्नाकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं
 विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् ॥
 लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यं
 वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥ २ ॥

ACADEMY	RESEARCH
LIBRARY	LIBRARY
Acc	18666
Date	19.6.94

लक्ष्मीवेङ्कटेश्वराय नमः ।
भगवद्गुणदर्पणाख्यभाष्य-निर्वचन-निरुक्तिव्याख्या-
त्रयोपेतम्,

श्रीविष्णोर्नामसहस्रम्.

श्रीमद्रेदमार्गप्रतिष्ठापनाचार्योभयवेदान्ताचार्यश्रीमद्विशिष्टाद्वैतसिद्धान्तनिर्वा-
हकाचार्यसार्वभौमश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्रामानुजमुनिप्रति-
ष्ठापिततदीयादिव्याज्ञालब्धानन्यसाधारणश्रीमदनन्तपूरुषविरुदभा-
जनसकलसदुत्तमाङ्गसंधार्यश्रीभगवद्रामानुजमुनिदिव्यचरणार-
विन्दद्वन्द्वस्थानभिषिक्तश्रीवेङ्कटेश्वरश्रीमदनन्तपूरुषाचार्यदि-
व्यसिंहासनामीन-श्रीरङ्गाचार्यस्वाभि-तदुत्तज-
श्रीवेङ्कटाचार्यस्वाभि-वां श्रीकृष्णदा-
सात्मज-गङ्गाविष्णु-प्रार्थनया तस्यै

प्रदत्तम् !

तच्च तेन
स्वकीये

“लक्ष्मीवेङ्कटेश्वरः मुद्गलागारे

मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

तत्रेदं पूर्वाङ्कम्.

शकाब्दाः १८१५ संवत् १९५०

कल्याण-(मुंबई)

अस्य ग्रन्थस्य पुनर्मुद्रणाद्यधिकाराः प्रकाशकेन सप्तपञ्चत्तराष्टादशशती(१८६७)
मितदृणाब्दप्रकटितपञ्चविंशति(२५)तमराजनियमानुसारेण स्वायत्तीकृताः सन्ति

प्रकटना.

विजयते खलु श्रीविष्णुसहस्रनाम्नामध्यायः श्रीमन्महाभारतसारभूतः अशेषवेदार्थवेदिसनकसनत्कुमारनारदप्रमुखमुनिजनैर्नानास्थलेषु गीतानि नामानि तेभ्य एकैकस्मादेकैकं मधुकरक्रमेण समाहृत्य भगवता वेदाचार्येण व्यासेन स्तोत्ररूपेण संघटितश्च अस्मिँल्लोके प्राच्योदीच्यदाक्षिणात्यपाश्चात्यैर्ग्रहणधारणश्रवणजपसंकीर्तनलेखनव्याख्यानतन्निष्ठपूजनप्रभृतिभिर्विपशिशाचव्याधिग्रहदुस्स्वनदुर्निमित्ताद्यशिवोपशमनाय महापातकादिप्रायश्चित्ताय ऐहिकामुष्मिकाभ्युदयसिद्धये संसारग्रन्थिविस्रंसनाय वैष्णवपरमपदावातये तादात्विकभगवद्गुणमुधास्वादाय च निरतिशयश्रद्धाभक्तिविश्वासपूर्वकं परिगृह्यते । प्रभवति च स एष सार्थानुसंधानं जप्यमान एव झटिति पूर्वोक्तसमस्तपुरुषार्थसार्थसाधनाय सन्नि च तदर्थविशदीकरणप्रवृत्तानि बहूनि तद्भाष्यव्याख्यानानि प्राचीनान्यर्थाचीनानि च । तेषु च कानिचन विपरीतार्थानि कानिचन संक्षिप्तानीति चालोच्य श्रीभगवद्रामानुजाचार्यवर्यदिव्याज्ञया सकलतन्त्रपतरावारपारीणैः श्रीरङ्गराजदिव्याज्ञालब्धश्रीपराशरभट्टापरनामधेयश्रीरङ्गनाथाचार्यवर्यैः भारासारविशेकज्ञानां विमत्सराणां प्रमाणपरतन्त्राणां गरीयसां हृदयंगमया नामाक्षरानुगुणया च सरण्या विरचितं भगवद्गुणदर्पणाख्यं भाष्यरत्नं समस्तव्याख्यानमस्तकोपरि बरीवर्ति । तथा कुशिककुलनिलकश्रीवरदाचार्यवर्यैस्तद्भाष्यानुभारेण विरचितं श्रीविष्णुसहस्रनामनिर्वचनाख्यं व्याख्यानं धातुप्रकृतिप्रत्ययविचारधुरीणं समस्तवैयाकरणबुद्धिविहरणस्थलं स्वमात्राध्यायिनामपि समस्तशब्दानिष्पत्तिसामर्थ्यनिष्पादनचणतया परमोपकारकं तद्भाष्यरत्नमञ्जूषायते । तथा बालानामपि तद्भाष्योदितार्थसुग्रहत्वाय पूर्वाचार्यैर्विचिंतं निरुक्तिनामव्याख्यानं पूर्वोक्तभाष्याद्यध्ययनाभावोपि प्रतिशब्दमुष्मिप्रकारककारिकारूपं निःसमाभ्यधिकं तद्भाष्यरत्नप्रादुर्भूतप्रभाजालायते । अत एतद्व्याख्यानत्रयं श्रीविष्णुसहस्रनामार्थानुसंधानपरायणानामत्याशुर्णयिं मन्यामहे । तदिदं व्याख्यान-

त्रयं मदरासा'परनामयेय 'चन्नपुरी'विराजमानैः श्रीमद्भिः पार्थसारथ्याचार्य-
स्वामिभिस्त्रैल्लिङ्गाक्षरैर्मुद्रयित्वा प्राकाशि । तदिदमस्माभिस्संपाद्य बहुधनव्य-
येन बालबोधक्षरैर्लेखयित्वा श्रीमद्वेदमार्गप्रतिष्ठापनाचार्योन्नयवेदान्ताचार्य-
श्रीमद्विशिष्टाद्वैतसिद्धान्तनिर्वाहकाचार्यसार्वभौमश्रीमत्परमहंसपरिव्राजका-
चार्यश्रीमद्रामानुजमुनिप्रतिष्ठापिततदीयदिव्याज्ञालम्बानन्यसाधारणश्रीमद-
नन्तपूरुषविरुद्भाजनसकलसदुत्तमाङ्गसन्धार्यश्रीभगवद्रामानुजमुनिदिव्य-
चरणारविन्दद्वन्द्वस्थानाभिपिक्तश्रीवेङ्कटाद्रिश्रीमदनन्तपूरुषाचार्यदिव्यसिं-
हासनासीनश्रीरङ्गाचार्यस्वामिनां श्रीमदित्यादिविशेषणविशिष्टानां तदनुजा-
नां श्रीवेङ्कटाचार्यस्वामिनां च पूर्णसाहाय्येन पुनः परिशोधितञ्च । अस्म-
न्मुद्रणालयमुद्रितातिशुद्धवैयाकरणसिद्धान्तकौमुदीस्थधानु-प्रत्यय-प्रभृति-
स्थलप्रदर्शकपुटाङ्कविन्यासेन, पृथक्कया विषयवैशद्याय मुद्रणालयोपयु-
ज्यमान-विरामावतरण-प्रमाण-प्रभृतिचिह्नदानेन च सर्वाङ्गेषु समलंकृत्य
अस्मदीय " लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर " नाम्नि मुद्रणालये सुस्पष्टसप्तकाक्षरैः घ-
नचिक्कणपत्रेषु मुद्रयित्वा प्रकाशयितुमुपक्रान्तमासीत् अद्य सोऽयं ग्रन्थो मुद्र-
यित्वा परिपूरितः। अस्य भागद्वयं कल्पितमस्ति-महत्त्वात्। पूर्वभागे च ४५४
पत्राणि सन्ति । उत्तरभागेऽपि ३८३ पत्राणि निबद्धानि सन्ति । अस्य ग्र-
न्थस्य पूर्वभागे यदा संनद्ध आसीत् तदैव यैर्विद्वज्जनैः श्रुतोऽयं ग्रन्थः तै-
स्तैः पूर्वभागः संगृहीतोऽस्ति उत्तरभागमपि संगृहीतुं तात् प्रार्थयामः । अपू-
र्वोऽयं ग्रन्थः क्वचिदपि बालबोधलिप्यां नोपलब्धः सर्वपण्डितजनसम्मा-
न्यः अलभ्यश्च कुत्रापि न मुद्रितः न लिखितश्च । अतः प्रार्थयामः सर्वान-
पि विद्वद्वरान्। सर्वेष्वेतस्य अपूर्वस्य अलभ्यस्य अमूल्यस्य ग्रन्थस्य संग्रहेण
सम्पादयन्तु स्वस्य जन्मदः साफल्यम् । अहं मन्ये यैर्विद्वद्भिरयं ग्रन्थो न
दृष्टः, मन्दभागधेया अपूर्णविद्याश्चैव त इति । अतः जन्मसाफल्यकामै-
रेकवारमपि वा द्रष्टव्य एवावश्यं महानयं ग्रन्थः । अस्य सत्ताप्यस्य
सनिर्वचनस्य-सन्निरुक्तिव्याख्यानस्य-अकारादिक्रमप्रदर्शिका-विष्णुमहस्र-

नामाङ्कयोजना—नामपूरणकोष्टकसमन्वितस्य अपूर्वस्य अलक्ष्यस्य अ-
मूल्यस्यापि ग्रन्थस्य सर्वविद्वज्जनसंग्रहेच्छापरिपूर्त्यर्थं मूल्यं केवलं पञ्च
(५) रूप्याणि निर्णीतमस्ति । अतः येषाम् अस्य ग्रन्थस्य जिवृक्षा
उत्पद्येत ते सपद्येव सूचनां कुर्वन्तु । पुनरेतादृशमहालाभसमयो नागमि-
ष्यति ततस्त्वर्थतां त्वर्यतामिति विज्ञापयामः सर्वान्विद्वज्जनान् ।

श्रीकृष्णदासात्मजो गङ्गाविष्णुः,

“लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर”मुद्रणयन्त्रम्.

कल्याण—(मुंबई)

अभिप्रायः

श्रीमद्गुणगणगरिष्टवैश्ववंशावतंसश्रीकृष्णदासतनयश्रीगङ्गावैष्णु-
श्रेष्ठिवंशेण मुन्वयीसमीपवर्तिकल्याणधामीणनिज “ लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर ”
मुद्रणालये मुद्रितं जगद्गुणदर्शणाख्यज्ञाप्य—निर्वचन—निरुक्ति—
व्याख्यानोपेतं श्रीमद्विष्णुसहस्रनामानिधेयं सत्पुस्तकं परमादरपुरस्कारेण
मत्सविधे प्रेषितम् । तदेतन्मयाऽऽदित आरभ्य पर्यालोचितं प्रत्यक्षरं
वाचितं च । एतस्य सर्वांगसुन्दरस्य महाग्रन्थस्य वाचनेन तदुक्तार्थविचारेण
च यावानात्मन आनन्दो जायते स हि वाङ्मनसयोरपि न माति अतोऽप-
रिच्छेद्यत्वाच्च प्रशंसायाः कथंकारमथाकारयामि साकारसरस्वतीम् ।

प्रथमतस्तावत्-शुद्धसुव्यक्तोक्तिव्यक्तिविशिष्टं सकलसच्चिह्लांछितं
वांछितार्थप्रदं सद्भिग्रहं ग्रन्थं निरीक्ष्यवैक्षणयोः पुरःस्थितोऽधोक्षजः किं
नु साक्षाच्छब्दमयीं मूर्तिमाकलयति चेति बुद्ध्या प्रतिक्षणमध्यवस्यते ।
सकलग्रन्थपर्यालोचनायां च वस्तुस्थित्या विचारयामः—अस्मिन्पुस्तके
ग्रन्थयोजना चातीव सुन्दरतया सुव्यवस्थितास्ति। तद्यथा-प्रथमतस्तावत्-
श्रीविष्णोर्नामानि तत्रैव तन्नाममद्वय्याः तदध्वतुर्ग्रन्थान्तनाम्नो नमोन्तकरणेन
नामावली, तदधः भगवद्गुणदर्शणाख्यं ज्ञाप्यं सद्भिस्तरं निखिलप्रमाणप्र-
मेयादिविशिष्टतया निःसंदेहावबोधकं, तदधः निर्वचनव्याख्यानं श्री-
मत्पाणिनीयव्याकरणानुसारेण प्रत्येकैकशब्दसिद्धिप्रवणम्-तत्र तत्र लक्ष्मी-
वेङ्कटेश्वरमुद्रणालयमुद्रितसिद्धान्तकौमुदीस्थस्थलज्ञानाय तत्रत्यपृष्ठाङ्क-
विन्यासेन सुबोधकतया सकलव्याकरणाव्येतुजनानां परमसाहाय्यकरम्।
येन च कृतव्याकरणशास्त्राध्ययनानां अव्यशिक्षितजनानां निरूपमः श-
ब्दसाधनदृढान्यासोपयोगोऽनायाससाध्यो बोधुयात् । तदधो निरुक्ति-
व्याख्यानं प्रत्येकशब्दानां श्रीमदाचार्यरागानुजस्वामिमतानुकूलार्थप्रतिपा-
दककारिकारूपम् । प्रतिपृष्ठं श्लोकाङ्क-नामाङ्कविन्यासेनानायासतस्तत्त-
न्नामस्थितिस्थलबोधकप्रतिशब्दसाधनपञ्चाप्याद्युक्तव्याख्यानग्रन्थेषु पृथ-
क्पृथक्चिह्नविन्यासेन मुद्रणोपयुक्तमुव्यक्ताक्षर-श्लक्ष्णमपी-पुष्टचिह्नणप-

त्रादिसाहित्योपयोगेन चातीव समलङ्कृतोऽयं महान्ग्रन्थः प्रशंसनीयतायाः
परां काष्ठामातिष्ठतीति यथार्थवस्तुस्थितिः । परमार्थविचारे क्रियमाणे हि—

श्रीमन्निखिलब्रह्माण्डपिण्डपिचण्डस्याशेषान्निधानान्निधेयपदार्थसार्थस-
मर्थितानन्तनितान्तकान्तशान्तजनान्तरिन्द्रियसन्तोषपोषपुरःसरातिदुस्तरप्र-
स्तरायमाणसंसारदुर्गकान्तारपारकरणनिपुणगुणमणिगणान्तरणस्यानन्तैश्व-
र्यसम्पन्नस्य सर्वतो निरुपमस्वप्नजनैकतानतावितानायमानमहामानभाजनै-
र्महाजनैरनुदिनमनुजेगीयमानमहामहिममङ्गलसंगीतकस्य भगवतो नारायण-
स्य भोगमाक्षंसाधको महामङ्गलोऽनन्तनाममहिमा ।

“ हरेर्नामैव नामैव नामैव भुवि मङ्गलम् ।

कलो नास्त्येव नास्त्येव नास्त्येव गतिरन्यथा ॥ १ ॥ ”

इत्यादिपरःशतप्रमाणवचनैः संसारमहाबोरतरसागरपरतीरप्रापणैकप्र-
वहणायमानानि क्लिब भगवतो नामानि । तानि केवलं वाक्स्वरूपाण्यतो-
ऽनन्तान्येव । ‘ अनन्तोऽनन्तनामासि ’ इत्याद्युक्तेः । शब्दानामाकाशगु-
णत्वात्तस्य चानंतत्वात् । तत्रापि च प्राधान्येन श्रीमद्गुणकर्मानुरूपानि
महर्षिभिः परिगीतानि जनिमारुय यावदन्तं नितान्तमाचरितपवित्रचारि-
त्रेण विचित्रवीर्येण विचित्रवीर्याग्रजेन श्रीमद्भगवदेकान्तनिष्ठागारि-
ष्टेन भीष्माचार्येण कण्ठतः समुद्भूतानि श्रीविष्णोर्दिव्यबहस्रनामानि निखि-
लनिःश्रेयससंसाधकानि सन्तीत्यनवद्यमेव हृद्यजनानां प्रचरति परमार्थ-
तत्त्वविचारे निदर्शनमिति निश्चीयते ।

अयं श्रीगङ्गाविष्णुश्रेष्ठिन आचन्द्रतारकं परिस्फुरद्यशःपटह एव
एतद्ग्रन्थवाचकजनसद्गदनसदनपरस्वत्या स्वयं जीवुष्यमाणत्तैलोक्यम-
भिनिनादयति ।

एतादृशग्रन्थप्रकाशनेन समंततो व्याश्रुवानेन श्रेष्ठिनो निर्मलेन यशश्चन्द्रम-
सा विकसद्भृदयकमलोहमनन्तान्धन्यवादाञ्छ्रीगङ्गाविष्णुश्रेष्ठिने समाशसे ।
आशासे च भगवतः समीपे उक्तश्रेष्ठिन एतादृशप्राचीनसद्ग्रन्थानां परिष्क-
त्य मुद्रयित्वा प्रकाशनेन सकलजगदुपकारकत्वं भूयो भूयो वीजवीद्विति ।

चैत्र कृष्ण शके } रावेरश्रमवासी परशुधरतनूजन्मगोविन्दशर्मा-शास्त्री.
१८१५ सं० १९५० } सुम्वई ।

श्रीः ।

श्रीविष्णुसहस्रनामावली अकारादिक्रमेण प्रदर्शिता ।

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
७७०	२१५	अक्रूरः अ० पु०	७८२	९३२	अनन्तरूपः अ ॥
७७	१७	अक्षरः ॥ ॥	७८३	९३३	अनन्तश्रीः ई ॥
४३६	४८०	अक्षरम् ॥ न	७४८	८८९	अनन्तहृत- भुग्भोक्ता } ऋ पु
६८४	८०७	अक्षोभ्यः ॥ पु	४७२	५२१	अनन्तात्मा न ॥
८३०	२२९	॥ ॥	३७७	४०१	अनयः अ ॥
७५२	८२२	अग्रजः ई ॥	४०३	४३२	अनर्थः ॥ ॥
२५४	२२०	अग्रणीः अ ॥	३०५	२७४	अनलः ॥ ॥
१२१	५६	अग्राह्यः ॥ ॥	६१९	७१६	अनादिः इ ॥
६४५	७५१	अचलः ॥ ॥	७८८	९४१	अनादिनिधनः अ ॥
७०८	८३६	अचिन्त्यः ॥ ॥	१०५	४२	अनामयः ॥ ॥
१६५	१०१	अच्युतः ॥ ॥	६०३	६९४	अनिमिषः ॥ ॥
३२३	३२०	॥ ॥	२५१	२१६	अनिरुद्धः ॥ ॥
५०१	५५७	॥ ॥	२३२	१८७	॥ ॥
१६०	९६	अजः ॥ ॥	५६३	६४४	अनिर्देश्यवपुः स ॥
२४५	२०६	॥ ॥	२२६	१७२	॥ ॥
४७५	५२४	अजितः ॥ ॥	५७५	६६२	अनिर्विष्णुः अ ॥
४२८	५५३	अणुः उ ॥	४०५	४३६	॥ ॥
७१०	८३९	अतीन्द्रः अ ॥	७५३	८२३	अनिलः ॥ ॥
२११	१५९	अतीन्द्रियः ॥ ॥	२६४	२३६	अनिवर्ती न ॥
२१२	१७१	॥ ॥	६९२	८१८	अनीशः अ ॥
३४६	३५७	अनुलः ॥ ॥	५३३	६०३	अनुकूलः ॥ ॥
६२१	७१९	अदृप्तः ॥ ॥	५५४	६३२	अनुत्तमः ॥ ॥
३१३	३०५	अदृश्यः ॥ पु	३३७	३४४	अनेकमूर्तिः इ ॥
७५६	८२६	अदृतः ॥ ॥	१४७	८१	अन्तकः अ ॥
३२६	३२६	अधिष्ठानम् ॥ न	६२७	७२६	अन्नम् ॥ न
७१६	८४६	अधृतः ॥ पु	४७४	५२३	अन्नादः ॥ पु
३२१	४१६	अधोक्षजः ॥ ॥	८१५	९८३	अपराजितः ॥ ॥
२०४	१४८	अनवः ॥ ॥	८१६	९८४	॥ ॥
७०८	८३५	अनन्तः ॥ ॥	६२२	७२१	॥ ॥
५७८	६६५	अनन्तजित् त ॥	७३२	८६६	॥ ॥
३१६	३०८	॥ ॥			

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
३२५	३२५	अपान्निधिः इ "	१६३	१३१	अव्यङ्गः " "
५६३	६४५	अप्रतिरथः अ "	६९	१३	अव्ययः " "
३२७	३२७	अप्रमत्तः " "	३३४	३३८	अशोकः " "
११०	४६	अप्रमेयः " "	५५६	६३७	अश्वरथः " "
२७३	२४९	अप्रमेयात्मा न "	७०१	८२८	असंख्येयः " "
७३७	८७५	अभिप्रायः अ पु	२७२	२४८	असत् त न
११३	४९	अमरप्रभुः उ "	४३७	४८१	असत्क्षरम् अ "
६४६	७५३	अमानी न "	"	४८२	अहः न "
४७०	५१९	अमितविक्रमः अ "	१५६	९१	अहःसंवर्तकः अ पु
५६४	६४७	अमिताशनः " "	२६२	२३४	आत्मयोनिः इ पु
३५७	३७४	अमूर्तिः इ "	८१७	९८५	आत्मवान् त "
७०७	८३४	अमूर्तिमान् त "	१५२	८५	आदित्यः अ "
६२६	७२५	अमृतः अ "	९९	३२	आदिदेवः " "
१८०	१२०	अमृततपः " "	५०८	५६८	आधारनिलयः " "
४५९	५०६	अमृतवपुः स "	३३३	३३६	आनन्दः " "
६९४	८२०	अमृतांशुद्वयः अ "	४४८	४९१	आनन्दी[वा]न "
२९७	२७४	अमृताशः " "	७९४	९५०	आवर्तनः अ "
६९३	८१९	अनूर्युः उ "	४७९	५२९	आश्रमः " "
२४१	२००	अमेयात्मा न "	५०६	५६५	इज्यः अ "
१६६	१०३	अमोघः अ "	२६०	२३०	इन्द्रकर्मा न "
२२८	१८१	अम्भोनिधिः इ "	७२३	८५६	इष्टोऽविशिष्टः अ "
१७२	१११	अयोनिजः अ "	४१२	४४७	ईशानः अ "
२०९	१५६	अरविन्दालः " "	६७४	७९२	ईश्वरः " "
४७१	५२०	अरौद्रः " "	३१६	३०९	उग्रः " "
५१७	५८०	अर्कः " "	१३०	६५	उत्तरः " "
३४१	३४९	अचितः " "	९६	३६	उत्तारणः " "
७६३	९०६	अचिम्पान् त "	१४२	७५	उदाग्धीः इ "
६७९	८०१	अर्थः अ "	"	"	उदीर्णः अ "
५५८	६४०	अर्हः " "	३९६	४२२	
"	६३९	अविज्ञाता ऋ "	४५०	४२६	
४०२	४३१	अव्यक्तः अ "	७७७	९२३	
७३९	८७७		२५३	२१९	
४३८	४८३		५६२	६३०	
६२७	७२७				

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
३५८	३७५	उद्भवः " "	३०५	२१५	कामहा न "
६७६	७९६		५७४	६५९	कामी न "
२०७	१५३	उपेन्द्रः " "	३६१	३८१	कारणम् अ न
२११	१५८		३२३	४१९	कालः " पु
७६६	९१०	अजितः " "	५६५	६४८	कालनेमिनिहा न "
७९७	९५४	अजितशासनः " "	६३२	७३५	किम् म पु
३९२	४१७	ऊर्ध्वगः " पु	७६४	१०७	कुण्डली न "
२९२	२७९	ऋतुः उ "	६९०	८१५	कुन्दः अ "
३४४	३५३	ऋद्धः अ "	३८८	८१४	कुन्दरः " "
६२९	७३०		५२८	८१३	कुमुदः " "
६६३	७७८	एकः " "	६८८	५०६	कुम्भः " "
८०५	९६५	एकपात् द "	५५९	६४१	कुवलेशयः " "
२९१	२७६	एकान्ता न "	६२९	६९७	कृतकर्मा न "
३००	२८८	ओजस्तजो- द्युतिधरः अ "	६७५	७२४	कृतज्ञः अ "
६३२	७३४	ओषधम् " न	१५०	८३	कृतलक्षणः " "
७२१	८६२	कः " पु	२८४	५३६	कृताकृतः " "
४९२	६४९	कथितः " "	४४१	४८६	कृतागमः " "
७५२	९००	कतकाङ्गदी न "	१२६	१३८	कृतान्तकृत् त "
७५८	८९९	कपिरच्ययः अ "	५७५	६६१	कृतिः इ स्त्री
४८३	५३५	कपिलः " "	६७५	७२५	कृत्तः अ पु
४५६	५०३	कपिलाचार्यः " पु	४८९	५४१	कृष्णः " "
३६१	३८०	कपीन्द्रः " "	१२३	५८	केशवः " "
३६२	३९७	करणम् " न	४९९	५५४	केशिहा न "
१९४	१३४	कर्ता ऋ पु	८५	२३	ऋतुः उ "
३०७	२९७	कविः इ "	५७०	६५४	ऋमः अ "
५७४	६६०	कान्तः अ "	५७१	६५५	क्रोधकृत् त "
३०८	२९८	कामः " पु	४१४	४४२	क्रोधहा न "
३०६	२९६	कामकृत् त "	१४७	८०	क्षमः अ "
५७३	६५७	कामदेवः अ "	३२०	३१५	क्षमिणांवरः " "
५७३	६५८	कामपालः " "	३१९	३१४	
३०८	२९९	कामप्रदः " "	४१०	४४३	
			४१३	९१०	

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
४३७	४८२	क्षरम् " न	४९६	५५०	चक्रगदाधरः अ पु
४१०	४४४	क्षामः " पु	७६५	९०८	चकी न "
७२६	८५८		८२५	९९५	
८२२	९९१	क्षितीशः " "	७८५	९३६	चतुरश्रः अ "
७३	१६	क्षेत्रज्ञः " "	१९७	१३९	चतुरात्मा न "
५३६	६०६	क्षेमकृत् त पु	६६१	७७५	
३५८	३७६	क्षोभणः अ "	६६१	७७४	चतुर्गतिः इ "
५१२	५७३	खण्डपरशुः उ "	१९८	१४१	चतुर्दंष्ट्रः अ "
			६६०	७७२	चतुर्बाहुः उ "
५११	५७१	गतिसत्तमः अ "	६६२	७७६	चतुर्भविः अ "
६५८	७७०	गदाग्रजः अ "	१९९	१४२	चतुर्भुजः " "
८२८	९२७	गदाधरः " "	६५९	७७१	चतुर्भूतिः इ "
४४२	४८७	गमस्तिनोमिः इ "	६६२	७७७	चतुर्वेदेवित् द "
४९४	५४७	गभीरः अ "	१०७	१४०	चतुर्व्यूहः अ "
७८६	९३७	गभीरान्त्मा न "	६६०	७७३	
३३६	३५६	गरुडध्वजः अ "	६४१	७४६	चन्दनाङ्गदी न "
३६३	३८४	गहनः " "	२९५	२८२	चन्द्रांशुः उ "
४९५	५४८		६४३	७५२	चक्रः अ "
७१३	८४३	गुणभृत् त "	७०२	८२९	चाणूरान्ध्र- निपूदनः } अ "
४९५	५४२	गुप्तः अ "			
४४९	४९५	गुरुः उ "			
२४८	२११	गुरुर्गुरुत्तमः अ "	५५१	६२९	छिन्नसंशयः " "
३६४	३८५	गृहः " "	३०१	२८९	जगतः-सेतुः उ "
४९३	५४६	गृह्यः " "	२०३	१४७	जगदादिजः अ "
४५१	४९७	गोपतिः इ "	७९२	९४७	जनजन्मादिः इ "
५३०	५९९		७९२	९४६	जननः अ पु
४६२	४९८	गोता ऋ "	१९०	१२८	जनार्दनः " "
५३१	६००		३३७	३४३	जनेश्वरः " "
२४०	१९०	गोविदांपतिः इ "	८०५	९६६	जन्ममृत्यु- जरातिगः } " "
२३३	१८९	गोविन्दः अ "			
४९१	५४३		४६३	५११	जयः " "
५३०	५९८	गोहितः " "	६८२	८०४	जयन्तः " "
२५५	२२१	ग्रामणीः इ "	१२६९	२४५	जहुः उ "
६४४	७५०	घृताशीः स "	४२४	४६३	जितक्रोधः अ "

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
७८४	९३४	जितमन्युः उ "	५१८	५८१	त्रिसामा न "
४७८	५२७	जितामित्रः अ "	११६	५२	त्वष्टा ऋ "
४६८	५१५	जीवः " "	३९७	४२४	दक्षः अ "
७८१	९३०	जीवनः " "	७७२	९१७	
२०५	१५०	जेता ऋ पु	७७२	९१८	दक्षिणः " "
४५२	४९९	ज्ञानगम्यः अ "	७३०	८६३	दण्डः " "
४१८	४५५	ज्ञानमुत्तमम् " न	७३१	८६५	दमः " पु
१३४	६८	ज्येष्ठः अ पु	२३५	१९२	दमनः अ "
७४२	८८१	ज्योतिः स न	७३१	८६४	दमयिता ऋ "
५१०	५६९	ज्योतिरादित्यः अ पु	६२०	७१८	दर्पदः अ "
५४८	६२५	ज्योतिर्गणेश्वरः " "	६२०	७१७	दर्पहा न "
६३४	७३७	तत् त न	३५४	३६९	दामोदरः अ "
८०३	९६३	तत्त्वम् अ "	५१३	५७४	दारुणः " "
८०४	९६४	तत्त्ववित् द पु	४६४	५१३	दागर्हिः " "
६७३	७९१	तत्त्ववर्धनः अ "	५१५	५७६	दिविस्पृक् श "
३३५	३३९	तारः " "	७८७	९४०	दिशः अ "
८०८	९६८		६२५	७२४	दीतसूतिः इ "
३३४	३३८	तारणः " "	६६६	७८२	दुरनिक्रमः अ "
६०५	६९६	तीर्थकरः " "	१४८	८२	दुराधर्षः अ "
३६८	३९३	तुष्टः " "	६६९	७८७	दुरारिहा न "
६५३	७६३	तेजोवृषः " "	६६८	७८६	दुरावासः अ "
१२५	६२	त्रिककुद् द "	"	७८५	दुर्गः " "
१२५	"	त्रिककुद्धा- मा पा०त्रि- ककुद्धामा	६६७	७८४	दुर्गमः " "
४८७	५३९	त्रिदशाध्यक्षः अ पु	६६५	७८१	दुर्जयः " "
४८६	५३८	त्रिपदः " "	२४६	२०७	दुर्धरः " "
६४८	७५७	त्रिलोकधृ(ऋ)प " त त	६६६	७८३	दुर्मर्षणः " "
५६८	६५२	त्रिलोकात्मा न "	७७७	९२४	दुर्लभः " "
५६९	६५३	त्रिलोकेशः अ "	७७८	९२६	दुष्कृतिहा न "
४८२	५३३	त्रिविक्रमः " "	५००	५५५	दुःस्वप्ननाशनः अ "
			३५९	३७७	दृढः " "
					देवः " "

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	प्रातिपदि-	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
८२०	९८९	देवकीनन्दनः	त	४८०	५३०	नन्दनः अ
४४९	४९४	देवभृत्	त	५४७	६२४	नन्दिः इ
४४९	४९३	देवेशः	अ	५०६	५६५	नन्दी न
६५४	७६४	द्युतिधरः	त	३७५	४००	नयः अ
५१४	५७५	द्रविणप्रदः	त	२७२	२४७	नरः
५७८	६६६	धनञ्जयः	त	३१९	३१३	नहुषः
७२९	८६१	धनुर्धरः	त	८२	२१	नारसिंहवपुः स
७३०	८६२	धनुर्वेदः	अ पु	२७०	२४६	नारायणः अ पु
४३३	४७५	धनेश्वरः	त	६५६	७६७	निग्रहः
६५१	७६०	धन्यः	त	९२	३०	निधिरव्ययः
१४४	७७	धन्वी	न	२५०	२१५	निमिषः
२६४	२३७	धरणीधरः	अ	७३३	८६८	नियन्ता ऋ
६५३	७६२	धराधरः	त	२१३	१६३	नियमः अ
३७९	४०४	धर्मः	त	७३४	८६९	निर्गुणः
४३४	४७७	धर्मकृत्	त	७१४	८४४	निर्माणं
४३४	४७६	धर्मगुप्	प	५२०	५८४	निर्गुणः
४०७	४३९	धर्मगुपः	अ	२६०	२३१	निर्माणं
३८०	४०५	धर्मविदुत्तमः	त	४१६	४५३	निर्गुणः
१९५	१३७	धर्माध्यक्षः	त	५३४	६०४	निर्गुणः
४३५	४७८	धर्मा	न	६६५	७८०	निर्गुणः
१०७	४३	धाता	ऋ	५२४	५९०	निष्ठा आ स्त्री
७२५	९५१	धानुरुत्तमः	अ	२५६	२२४	नेता ऋ पु
१०९	४५	धाम	न न	३७४	३९९	नेयः अ
१२५	६३	धुर्यः	अ पु	६३०	७३१	नैकः
२४९	२१२	धृतात्मा	न	४३०	४७०	नैककर्मकृत् त
३२९	३३१	ध्रुवः	अ	४२९	४७०	नैककर्मकृत् त
२१३	१६२	ध्रुवः	अ	७५१	८९१	नैककर्मकृत् त
१२०	५५	ध्रुवः	अ	३११	३०३	नैकमायः
३६६	३९०	ध्रुवः	अ	२८७	२७२	नैकरूपः
४०८	४४१	नक्षत्रनेमिः	इ पु	६५७	७६९	नैकगुहः
४०९	४४२	नक्षत्री	न	४२८	४६९	नैकगुहः
४८१	५३१	नन्दः	अ	६९९	८२७	नैकात्मा न
६२४	९९४	नन्दकी	न	२५५	२२३	नैकात्मा न
						न्यग्रोधोदु- } अ
						म्बरः }
						न्यायः

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
८०१	९५८	पणः अ "	८५	२४	पुरुपोत्तमः " "
६३५	७३८	पद्मनुत्तमम् " न	४६२	५०९	पुरुसत्तमः " "
३४२	३५०	पद्मगर्भः " पु	१०१	४०	पुष्कराक्षः " "
११२	४८		५०३	५६१	
२३९	१९८	पद्मनाभः " "	३६९	३२४	पुष्टः " "
३४०	३४८		७२६	९५२	पुष्पहासः " "
३४०	३४७	पद्मनिभक्षणः " "	६१	१०	पृतात्मा न "
३३९	३४६	पद्मी न "	६०१	६९१	पूरयिता ऋ "
३६८	३९२	परमस्पष्टः अ पु	५९९	६९०	पूर्णः अ पु
६२	११	परमात्मा न "	३८७	४११	पृथुः उ "
३६०	३७९	परमेश्वरः अ "	७७१	९१६	पेशलः अ "
३९४	४२०	परमेष्ठी न "	२९०	२७५	प्रकाशनः " "
३६७	३२१	परार्थिः इ "	२९२	२७७	प्रकाशात्मा न "
५२५	५९२	परायणः अ "	६५५	७६६	प्रग्रहः अ "
३९५	४२१	परिग्रहः " "	७९६	९५३	प्रजागरः " "
६९१	८१६	पर्जन्यः " "	१३६	७०	प्रजापतिः इ "
७८२	९३१	पर्यवस्थितः " "	२४०	१९९	
३०३	२९२	पवनः " "	१५५	९०	प्रजाभवः अ "
१२८	६३	पवित्रम् " न	३८५	४५०	प्रणमः " "
८२३	९९२	पापनाशनः " पु	८००	९५७	प्रणवः " "
३०४	२९३	पावनः " "	१२४	६०	प्रतर्दनः " "
६९२	८१७		२९२	२७८	प्रतापनः " "
१२३	११२	पुण्डरीकाक्षः " "	३२७	३२८	प्रतिष्ठितः " "
६०१	६९२	पुण्यः " "	१५८	९४	प्रत्ययः " "
७७८	९२५		३२३	३२१	प्रथितः " "
६०२	६९३	पुण्यकीर्तिः इ "	५६४	६४६	प्रद्युम्नः " "
७७६	९२२	पुण्यश्रवण- कीर्तिनः } अ "	८०	२०	प्रधानपुरुषेश्वरः " "
			८०८	९७०	प्रपितामहः " "
२०९	१५२	पुनर्वसुः उ "	९४	३४	प्रभवः " "
३३३	३३७	पुरन्दरः अ "	९५	३५	प्रभुः उ "
४५३	५००	पुरातनः " "	३०९	३००	
४६१	५०८	पुरुजित् त "	१२४	६१	प्रभृतः अ "
७५	१४	पुत्रः अ "	४०५	४२९	प्रमाणम् " न
३८३	२०९		८०५	९५९	

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
४७९	५२८	प्रमोदनः " पु	६३८	७४२	भक्तवत्सलः अ "
२६६	२३९	प्रसन्नात्मा न "	५०४	५६३	भगवान् त "
२०८	१५५	प्रांशुः उ "	५०५	५६४	भगहा न "
७१८	८४९	प्राग्वंशः अ "	७०९	८३७	भयकृत् त "
१३३	६७		७०९	८३८	भयनाशनः अ "
३२४	३२२	प्राणः " "	७८४	९३५	भयापहः " "
३८४	४०८		९४	३३	भर्ता ऋ "
८०३	९६२	प्राणजीवनः " "	१८८	१२६	भानुः उ "
१३२	६६		२९८	२८५	
३२४	३२३	प्राणदः " "	७२०	८५१	भारभृत् त "
३८५	४०९		५६	७	भावः अ "
७९९	९५६		९४	३२	भावनः " "
८०३	९६१	प्राणधृक् प पु	२९६	२८३	भास्करवृत्तिः इ "
		त् त "	५२१	५८६	भिपक्व ज "
८०२	९६०	प्राणनिलयः अ "	३४७	३५८	भीमः अ "
७३९	८७८	प्रियकृत् त "	७९३	९४८	भीमपराक्रमः " "
७३८	८७६	प्रियार्हः अ "	७९४	९४९	भुजगोत्तमः " "
७४०	८७९	प्रीतिवर्धनः " "	२३७	१९५	भूः ऊ स्त्री
			४०७	४३८	भूर्गर्भः अ पु
१७७	११७	बभ्रुः उ "	१३९	७२	भूतकृत् त "
१७६	११६	बहुशिराः स "	५४	५	भूतभव्यभ- वत्प्रभुः } उ "
४०१	४३०	बीजमव्ययम् अ न	५१	४	भूतभव्यभ- वन्नाथः } अ "
७११	८४०	बृहत् त "	३०३	२९१	भूतभावनः " "
३३२	३३५	बृहद्गानुः उ पु	५९	९	भूतभृत् त "
२८८	२७३	बृहद्रूपः अ "	४४७	४९०	भूतमहेश्वरः अ पु
५८२	६६९	ब्रह्म न न	५८	८	भूतात्मा न "
५८१	६६८	ब्रह्मकृद्ब्रह्मा " पु	९१	२९	भूतादिः इ "
५८६	६७४	ब्रह्मज्ञः अ "	६१७	७१३	भूतावासः अ "
५८०	६६७	ब्रह्मण्यः " "	५५६	६३६	भूतिः इ स्त्री
५८३	६७१	ब्रह्मवित् द "	४५७	५०४	भूरिदक्षिणः अ पु
५८३	६७०	ब्रह्मविवर्धनः अ "	७८९	९४२	भूर्भवः ऊ स्त्री
५८५	६७३	ब्रह्मी न "			
५८४	६७२	ब्राह्मणः अ "			
५८६	६७५	ब्राह्मणप्रियः " "			

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	प्रातिपदि-	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	प्रातिपदि-
८०६	९६७	भूभुवःस्व- स्तरुः	उ पु	७१४	८४५	महान्	त "
५५५	६३४	भूशयः	अ "	६८७	८१२	महानिधिः	इ "
५५५	६३५	भूपणः	" "	२२२	१७४	महाबलः	अ "
५२०	५८५	भेषजम्	" न	२२२	१७५	महाबुद्धिः	इ "
२०१	१४५	भोक्ता	ऋ पु	६८७	८११	महाभूतः	अ "
४५६	५०२			३५६	३७२	महाभोगः	अ "
२००	१४४	भोजनम्	अ न	४०४	४३४	महामखः	" पु
२००	१४३	भ्राजिष्युः	उ पु	४०८	४४०	महामनाः	स "
५२८	६४	मङ्गलं परम्	अ न	५०४	५६२	महामायः	अ "
२१८	१७०	मधुः	उ पु	२२०	१७२	महामूर्तिः	इ "
१४१	७४	मधुसूदनः	अ "	६२५	७२३	महायज्ञः	अ "
११६	५१	मनुः	उ "	५९३	६८२	महायज्वा	न "
६०४	६९५	मनोजवः	अ "	५९२	६८१	महाहः	अ "
४२३	४६२	मनोहरः	" "	४७६	५२५	महावराहः	" "
२९४	२८१	मन्त्रः	अ "	४२०	५४२	महावीर्यः	" "
२३५	१९१	मरीचिः	इ स्त्री	२२४	१७६	महाशक्तिः	इ "
३४३	३६२	महार्धिः	" पु	२२५	१७७	महाशनः	अ "
४८२	५३४	महार्षिः	" "	३१३	३०४	महाशङ्कः	" "
५८९	६७७	महाकामी	न "	४८८	५४०	महाश्वनः	" "
६७४	७९३			१०३	४१	महाहविः	स "
४०४	४३३	महाकोशः	अ "	५९४	६८३	महाहृदः	अ "
५९२	६८०	महाकतुः	उ "	६८६	८०९	महीधरः	" "
५८८	६७६	महाक्रमः	अ "	३२२	३१९	महीभर्ता	ऋ "
३४५	३५५	महाक्षः	" "	३५६	३७१	महेज्यः	अ "
६८६	८१०	महागर्तः	" "	२३१	१८४	महेन्द्रः	" "
१८६	१२३	महातपाः	स "	४१३	४४८	महेष्वासः	" "
५९०	६७८	महातेजाः	" "	२८५	२६९	महोत्साहः	" "
४४८	४९२	महादेवः	अ "	२३०	१८३	महोदधिशयः	" "
२२५	१७८	महाद्युतिः	इ "	२२१	१७३	महोरगः	" "
२२९	१८२	महाद्रिघृक्	ष "	४७३	५२२	माधवः	" "
४०४	४३५	महाधनः	अ "	५९१	६७९		
			त "	१३९	७३		
			त "	२१८	१६९		
			अ "	६३७	७४१		

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
६४७	७५४	मानदः " "	७२२	८५४	योगीशः अ "
६४७	७५५	मान्यः " "	७७९	९२८	रक्षणः " "
३५३	३६७	मार्गः " "	५९८	६८९	रणमित्रः " "
३७२	३९२		४३२	४७४	रत्नगर्भः " "
४६२	५१८	सुकुन्दः " "	६७७	७९९	रत्ननाभः " "
६३	१२	मुक्तानां प- पमा गतिः } इ स्त्री	८२८	९९८	रथाङ्गपाणिः इ "
४८५	५३७	मेदिनीपतिः इ पु	७४५	८८४	रविः " "
६५०	७५९	मेधजः अ "	७४८	८८८	रविलोचनः अ पु
१४५	७८	मेधावी न "	३७०	३९६	रामः " "
			७९१	९४५	रुचिराङ्गदः " "
			१७५	११५	न्द्रः " "
४१२	४४६	यज्ञः अ "	३५३	३६६	रोहितः " "
८०९	९७१				
८१२	९७७	यज्ञकृत् त "	७९०	९४३	लक्ष्मीः ई स्त्री
८१४	९८२	यज्ञगुह्यम् अ न	३५१	३६३	लक्ष्मीवान् न पु
८१०	९७२	यज्ञपतिः इ पु	५४५	६२०	लोकत्रयाश्रयः अ "
८१३	९७९	यज्ञभुक् ज "	६३७	७४०	लोकनाथः " "
८१२	९७६	यज्ञभृत् त "	६३६	७३९	लोकबन्धुः उ "
८११	९७५	यज्ञवाहनः अ "	६७१	७८९	लोकसारङ्गः अ "
८१३	९८०	यज्ञसाधनः " "	६४८	७५६	लोकस्वामी न "
८११	९७४	यज्ञाङ्गः " "	७५५	८९५	लोकाधिष्ठानम् अ न
८१४	९८१	यज्ञान्तकृत् त "	१९५	१३५	लोकाध्यक्षः " पु
८१२	९७८	यज्ञी न पु	१२३	५९	लोहिताक्षः " "
८१०	९७३	यज्वा न "			
६३३	७३६	यत् द } त } पु	६३१	७३३	वः " "
			७१९	८५०	वंशवर्धनः " "
६१५	७१०	यदुश्रेष्ठः अ "	४३०	४७१	वत्सरः " "
२५४	१६४	यमः " "	४३०	४७२	वत्सलः " "
७३४	८७०		४३१	४७३	वत्सी न "
३१०	३०१	युगादिकृत् त "	५०६	५६६	वनमाली " "
३११	३०२	युगावर्तः अ "	३२९	३३२	वरदः अ पु
७८	१८	योगः " "	६४०	७४५	वराङ्गः " "
७९	१९	योगविदानेता ऋ "	१८१	१२२	वरासिंहः " "
७२१	८५३	योगी न "	५०२	५५८	वरुणः " "

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
२८०	२६२	वर्धनः " "	५४८	६२६	विजितात्मा न "
२८१	२६३	वर्धमानः " "	४२६	४६५	विदारणः अ "
४९	३	वषट्कारः " "	७८६	९३८	विदिशः " "
१६८	१०५		७७४	९२०	विद्वत्तमः " "
२८७	२७१	वसुः उ "	१०८	४४	विधाता ऋ "
६०९	७०१		४४०	४८५	
२८६	२७०	वसुदः अ "	५४९	६२७	विधेयात्मा न "
६०७	६९८	वसुप्रदः अ पु	४६२	५१०	विनयः अ "
	६९९		४६८	५१६	विनयिता ऋ "
१६९	१०६	वसुमनाः स "	३७३	३९८	विरजोमार्गः अ पु
६०९	७०२		३७२	"	विरनः " "
६०६	६९७	वसुरेताः " "	३७१	३९७	विरामः " "
२६३	२३५	वह्निः इ "	७४५	८८९	विरोचनः " "
२८४	२६८	वाग्मी न "	२८१	२६४	विविक्तः " "
२५२	२१८	वाचस्पतिः इ "	२७३	२५०	विशिष्टः " "
५१७	५७९		५६१	६४२	विशुद्धात्मा न "
६८०	८०२	वाजसनिः " "	५६२	६४३	विशोधनः अ "
२०८	१५४	वामनः अ "	३९८	४२५	विश्रामः " "
३९०	४१५	वायुः उ "	२४७	२०१	विश्रुतात्मा " "
३३०	३३२	वासुवाहनः अ "	११४	६०	विश्वकर्मा " "
७२९	८६०		३९८	४२३	विश्वदक्षिणः अ "
५०२	५५९	वारुणः " "	३२१	३१८	विश्वदातुः उ "
३२५	३२४	वामवानुजः " "	२६७	२४१	विश्वभुग्निभुः " "
३३०	३३३		४२	१	विश्वम् अ न
६०८	७००	वासुदेवः " "	६२४	७२२	विश्वमूर्तिः इ पु
६१७	७१४		१७८	११८	विश्वयोनिः इ स्त्री
३६२	३८३	विकर्ता ऋ "	२०५	१५१	
१४६	७९	विक्रमः अ "	१५४	८९	विश्वरेताः स पु
१४३	७६	विक्रमी न पु	२६६	२४०	विश्वमृक् ज "
७६६	९०९				
३५२	३६५	विक्षरः अ "	२५७	२२७	विश्वात्मा न "
२०५	१४९	विजयः " "	६४२	७४८	विषमः अ "

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
४६	२		२१५	१६६	वेद्यः " "
२७९	२५९	विष्णुः उ "	३१४	३०६	व्यक्तरूपः " "
५७६	६६३		६५६	७६८	व्यग्रः " "
१८९	१२७	विष्वक्सेनः अ "	३६४	३८६	व्यवसायः " "
३९९	४२७	विस्तारः " "	३६५	३८७	व्यवस्थानः " "
७४०	८८०	विहायसगतिः इ स्त्री	७८७	९३९	व्यादिशः " "
७७५	९२१	वीतभयः अ पु	४२८	४६८	व्यापी न "
३७८	४०२		३९०	४१४	व्याप्तः अ "
५३७	६६४	वीरः " "	१५८	९३	व्यालः " "
४२५	४३४	वीरवाहुः उ "	५१६	५७८	व्यासः " "
२१६	१६८				
६४२	७४७	वीरहा न पु	३७८	४०३	शक्तिमतां श्रेष्ठः " पु
७७९	९२७		८२४	९९३	शङ्खभृत् त "
५०३	५६०	वृक्षः अ "	६२८	७२८	शतमूर्तिः इ "
३४५	३५४	वृद्धात्मा न "	"	७२९	शताननः अ "
३१९	३१४	वृषः अ "	५४७	६२३	शतानन्दः " "
१७४	११३	वृषकूर्मा न "	३३८	३४५	शतावर्तः " "
२७९	२६०	वृषपर्वा " "	३८८	४१३	शत्रुघ्नः " "
५३२	६०२	वृषप्रियः अ "	६९७	८२६	शशुजिच्छ- त्रुतापनः } " "
२७८	२५८	वृषभः " "			
५३२	६०१	वृषभाक्षः " "	७६८	९१२	शब्दसहः " "
१६५	१०२	वृषाक्षपिः इ "	७६७	९११	शब्दातिगः " "
१७४	११४	वृषाकृतिः " "	५२२	५८८	शमः " "
२७७	२५७	वृषाही न "	९८	३८	शम्भुः उ "
२८०	२६१	वृषोदरः अ "	१५३	८७	शरणम् अ न
३५७	३७३	वेगवान् त "	३४६	३५८	शरभः " पु
१९१	१२९	वेदः अ "	३४२	३५१	शरीरभृत् त पु
१९२	१३०	वेदवित् द "	४५५	५०१	शरीरभूतभृत् " "
१९४	१३३		१५४	८८	शर्म न न
१९३	१३२	वेदाङ्गः अ "	८८	२६	शर्वः अ पु
२१४	१६५	वेद्यः " "	७६९	९१४	शर्वरीकरः " "
४९६	५५१	वेधाः स "	२९९	२८६	शशबिन्दुः उ "
३८१	४०६	वैकुण्ठः अ "	८२६	९९६	शाङ्गधन्वा न "
८१८	९८७	वैखानः " "	५२३	५८९	शान्तः अ "

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
५२४	५२१	शान्तिः इ स्त्री	५४२	६१७	श्रीधरः " "
५२६	५२४	शान्तिदः अ पु	५४१	६१५	श्रीनिधिः इ "
१२२	६७	शाश्वतः अ "	२३१	१८५	श्रीनिवासः अ "
१८१	१२१	शाश्वतस्थाणुः उ "	५४१	६१४	
५५४	६३३	शाश्वतस्थिरः अ "	५३८	६१०	श्रीपतिः इ पु
२४६	२०८	शास्ता ऋ "	५३९	६११	श्रीमतांबरः अ "
३१८	३१२	शिखण्डी न "	८४	२२	श्रीमान् त पु
२८९	२७४	शिविविष्टः अ "	२२८	१८०	
८८	२७	शिवः " "	२५५	२२२	श्रीवत्सवक्षाः स पु
५३६	६०७				
७६८	९१३	शिशिरः अ पु	५३८	६०९	श्रीवासः अ "
२७४	२५१	शिष्टकृत् त "	५४२	६१६	श्रीविभावनः अ पु
३१७	३११	शिष्टेष्टः अ "	५४०	६१३	श्रीशः " "
२१०	१५७	शुचिः इ पु	२८२	२६५	श्रुतिसागरः " "
२७४	२५२				
१७९	११९	शुचिःश्रवाः स "	५४३	६१९	श्रेयःश्रीमान् त "
५२६	५९३	शुभाङ्गः अ "	१३५	६९	श्रेष्ठः अ पु
६७१	७८८				
३६९	३९५	शुभेक्षणः " "	६००	५५६	संकर्षणः अ पु
६४३	७४९	शून्यः " "	५३५	६०५	संक्षेपा ऋ "
३३५	३४०	शूरः " "	२१२	१६०	संग्रहः अ "
५६७	६५०				
५६८	६५१	शूरजनेश्वरः " "	२४४	२०३	संधाता ऋ "
६१४	७०९	शूरसेनः " "	२४४	२०४	संधिमान् त "
६८१	८०३	शृङ्गी न "	५२१	५८७	संन्यासकृत् " "
५५७	६३८	शौकनाशनः अ "	२६१	२३३	संग्रमर्दनः अ "
३३६	३४२	शौरिः इ पु	९३	३१	संभवः " "
५६६	६४९				
७२४	८५७	श्रमणः अ "	१७०	१०९	संमितः " "
५४३	६१८	श्रीकरः " "	१५७	९२	संवत्सरः " "
३५९	३७८	श्रीगर्भः " "	३९६	४२३	संवृतः " "
५४०	६१२	श्रीदः " "	२६१	२३२	
			३६५	३८८	संस्थानः " "
			६३०	७३२	सैः " "
			४३५	४७९	सैत् त न

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
२३२	१८६	सतां गतिः इ स्त्री	७०६	८३३	ससवाहनः " "
४१५	४५१		७०६	८३२	ससैवाः स "
२६७	२४२	सत्कर्ता ऋ पु	१७१	११०	समः अ "
५५०	६२८	सत्कीर्तिः इ "	३४९	३६०	समयज्ञः " "
२६८	२४३	सत्कृतः अ "	१७०	१०८	समात्मा न "
६११	७०५	सत्कृतिः इ "	६६४	७७९	समावर्तः अ "
६१२	७०६	सत्ता आ स्त्री	३५२	३६४	समितिजयः अ "
४१५	४५०	सत्त्रम् अ न	२५६	२२५	समीरणः अ पु
७३५	८७१	सत्त्ववान् त पु	४११	४४५	समीहनः अ पु
४४४	४८८	सत्त्वस्थः अ "	२१२	१६१	सर्गः " "
७२८	९५५	सत्पथाचारः अ पु	८७	१५	सर्वः " "
६१३	७०८	सत्परायणम् " न	७२३	८५५	सर्वकामदः " "
१६९	१०७		१८७	१२४	सर्वगः " "
२५०	२१३	सत्यः अ पु	४१७	४५४	सर्वज्ञः " "
७३६	८७३		६९४	८२१	सर्वतश्चक्षुः स न
३०२	२९०	सत्यधर्मप- राक्रमः } अ पु	५५३	६३१	सर्वतोमुखः अ पु
७३७	८७४	सत्यधर्मप- रायणः } " "	६९५	८२२	सर्वदर्शनः अ पु
४८१	५३२	सत्यधर्मा " "	१५९	९५	सर्वदर्शी न "
२५०	२१४	सत्यपराक्रमः अ "	४१६	४५२	सर्वदृक् श "
६५२	७६१	सत्यमेधाः स "	२४२	२०१	सर्वप्रहर- णायुधः } अ "
४६३	५१२	सत्यसन्धः अ "	५१६	५७७	सर्वयोगवि- निःसृतः } " "
४३६	४७९	सदक्षरम् न न	८३२	१०००	सर्वलक्षण- लक्षण्यः } " "
७५४	८९४	सदामपी न पु	१६७	१०४	सर्ववागीश्व- रेश्वरः } " "
२०५	१६७	सदायोगी " "	३५०	३६२	सर्वविज्जयी न "
६११	७०४	सद्गतिः इ स्त्री	६८५	८०८	सर्ववित् द "
६१२	७०७	सद्भूतिः इ स्त्री	६८२	८०५	सर्वशस्त्रभू- तावरः } अ पु
७५६	८९७	सनात् अव्ययम् त पु	१८८	१२५	सर्वसहः " "
७५७	८९८	सनातनतमः अ "	६५४	७६५	
७८०	९२९	सन्तः अ "	७३३	८६७	
६१५	७११	सन्निवासः " "			
७०४	८३१	सतजिह्वः " "			

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
१६३	१००	सर्वादिः इ "	६७२	७२०	सुतन्तुः उ पु
६१८	७१५	सर्वासुनिलयः अ "	२३९	१९७	सुतपाः स "
१६१	९७	सर्वेश्वरः " "	३९३	४१८	सुदर्शनः अ "
६३१	७३३	सर्वः " "	५११	५७२	सुधन्वा न "
७४७	८८७	सविता ऋ "	६७७	७२८	सुन्दः अ "
८०८	९६९		६७६	७९७	सुन्दरः अ पु
३५५	३७०	सहः अ "	२३६	१९४	मुपर्णः " "
३१५	३०७	सहस्रजित् त पु	७२८	८५९	
२५७	२२९	सहस्रपात् द "	२६५	२३८	मुपसादः " "
२५७	२२६	सहस्रमूर्द्धा न "	२८३	२६६	सुभुजः अ "
४३९	४८४	सहस्रांशुः उ "	४१६	४५७	सुमुखः " "
२५७	२२८	सहन्नाक्षः अ "	६४९	७५८	सुमेधाः स "
७०३	८३०	सहस्राचिः स "	६१६	७१२	सुयामुनः अ "
२०२	१४६	सहिष्णुः उ "	१९६	१३६	सुराध्यक्षः " "
५१०	५७०		२३३	१८८	सुरानन्दः " "
७२	१५	साक्षी न "	२४८	२१०	सुरारिहा न "
४६९	५१७		७४३	८८२	सुरुचिः इ "
७३६	८७२	सात्त्विकः अ "	१५२	८६	सुरेशः अ "
४६६	५१४	सात्त्वर्तापतिः इ "	३००	२८७	सुरेश्वरः " "
२६८	२४४	साधुः उ "	६९५	८२३	सुलभः " "
५१९	५८३	साम न न	६७८	८००	सुलोचनः " "
५१९	५८२	सामगः अ पु	६८३	८०६	सुवर्णविन्दुः उ "
८१९	९८८	सामगायनः " "	६३९	७४३	सुवर्णवर्णः अ "
४४५	४८९	सिंहः " "	७९०	९४४	सुवीरः " "
१६२	९८	सिद्धः अ "	४१८	४५६	सुव्रतः " "
६९६	८२५		६९६	८२४	
२७५	२५४	सिद्धसंकल्पः " "	४९१	५४४	सुपेणः " "
२७५	२५३	सिद्धार्थः " "	४२२	४६१	सुहृत् द "
१६२	९९	सिद्धिः इ स्त्री	४२०	४५८	सुक्ष्मः अ "
२७६	२५५	सिद्धिदः अ पु	७४६	८८६	सूर्यः " "
२७६	२५६	सिद्धिसाधनः " "	४६०	५०७	सोमः " "
४२१	४६०	सुखदः " "	४५८	५०५	सोमपः " "
७५०	८९०		३२८	३२९	स्कन्दः " "
४२१	४५९	सुघोषः " "	३२८	३३०	स्कन्दधरः " "

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
२३२	१८६	सतां गतिः इ स्त्री	७०६	८३३	सप्तवाहनः " "
४१५	४५१		७०६	८३२	सतैधाः स "
२६७	२४२	सत्कर्ता ऋ पु	१७१	११०	समः अ "
५५०	६२८	सत्कीर्तिः इ "	३४९	३६०	समयज्ञः " "
२६८	२४३	सत्कृतः अ "	१७०	१०८	समात्मा न "
६११	७०५	सत्कृतिः इ "	६६४	७७९	समावर्तः अ "
६१२	७०६	सत्ता आ स्त्री	३५२	३६४	समितिजयः अ "
४१५	४५०	सत्रम् अ न	२५६	२२५	समीरणः अ पु
७३५	८७१	सत्त्ववान् त पु	४११	४४५	समीहनः अ पु
४४४	४८८	सत्त्वस्थः अ "	२१२	१६१	सर्गः " "
७९८	९५५	सत्पथाचारः अ पु	८७	१५	सर्वः " "
६१३	७०८	सत्परायणम् " न	७२३	८५५	सर्वकामदः " "
१६९	१०७		१८७	१२४	सर्वगः " "
२५०	२१३	सत्यः अ पु	४१७	४५४	सर्वज्ञः " "
७३६	८७३		६९४	८२१	
३०२	२९०	सत्यधर्मप- राक्रमः } अ पु	५५३	६३१	सर्वतश्चक्षुः स न
			६९५	८२२	सर्वतोमुखः अ पु
७३७	८७४	सत्यधर्मप- रायणः } " "	१५९	९५	सर्वदर्शनः अ पु
			४१६	४५२	सर्वदर्शी न "
४८१	५३२	सत्यधर्मा " "	२४२	२०१	सर्वदृक् श "
२५०	२१४	सत्यपराक्रमः अ "	५१६	५७७	
६५२	७६१	सत्यमेधाः स "	८३२	१०००	सर्वप्रहर- णायुधः } अ "
४६३	५१२	सत्यसन्धः अ "			
४३६	४७९	सदक्षरम् न न	१६७	१०४	सर्वयोगवि- निःसृतः } " "
७५४	८९४	सदामपी न पु			
२०५	१६७	सदायोगी " "	३५०	३६२	सर्वलक्षण- लक्षण्यः } " "
६११	७०४	सद्गतिः इ स्त्री			
६१२	७०७	सद्भूतिः इ स्त्री	६८५	८०८	सर्ववागीश्व- रेश्वरः } " "
७५६	८९७	सनात् अव्ययम्			
			६८२	८०५	सर्वविज्जयी न "
७५७	८९८	सनातनतमः अ "	१८८	१२५	सर्वविन् द "
७८०	९२९	सन्तः अ "	६५४	७६५	सर्वशस्त्रभृ- तांबरः } अ पु
६१५	७११	सन्निवासः " "			
७०४	८३१	सप्तजिह्वः " "	७३३	८६७	सर्वसहः " "

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदि- कान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
१६३	१००	सर्वादिः इ "	६७२	७९०	सुतन्तुः उ पु
६१८	७१५	सर्वामुनिछयः अ "	२३९	१९७	सुतपाः स "
१६१	९७	सर्वेश्वरः " "	३९३	४१८	सुदर्शनः अ "
६३१	७३३	सर्वः " "	५११	५७२	सुधन्वा न "
७४७	८८७	सविता ऋ "	६७७	७९८	सुन्दः अ "
८०८	९६९		६७६	७९७	सुन्दरः अ पु
३५५	३७०	सहः अ "	२३६	१९४	सुपर्णः " "
३१५	३०७	सहस्रजित् त पु	७२८	८५९	
२५७	२२९	सहस्रपात् द "	२६५	२३८	सुप्रसादः " "
२५७	२२६	सहस्रमूर्द्धा न "	२८३	२६६	सुभुजः अ "
४३९	४८४	सहस्रांशुः उ "	४१६	४५७	सुमुखः " "
२५७	२२८	सहन्नाशः अ "	६४९	७५८	सुमेधाः स "
७०३	८३०	सहस्राचिः स "	६१६	७१२	सुयामुनः अ "
२०२	१४६	सहिष्णुः उ "	१३६	१३६	सुराध्यक्षः " "
५१०	५७०		२३३	१८८	सुरानन्दः " "
७२	१५	साक्षी न "	२४८	२१०	सुरारिहा न "
४६९	५१७		७४३	८८२	सुरुचिः इ "
७३६	८७२	सात्त्विकः अ "	१५२	८६	सुरेशः अ "
४६६	५१४	सात्त्वर्तापतिः इ "	३००	२८७	सुरेश्वरः " "
२६८	२४४	साधुः उ "	६९५	८२३	सुलभः " "
५१९	५८३	साम न न	६७८	८००	सुलोचनः " "
५१९	५८२	सामगः अ पु	६८३	८०६	सुवर्णविन्दुः उ "
८१९	९८८	सामगायनः " "	६३९	७४३	सुवर्णवर्णः अ "
४४५	४८९	सिंहः " "	७९०	९४४	सुवीरः " "
१६२	९८	सिद्धः अ "	४१८	४५६	सुव्रतः " "
६९६	८२५		६९६	८२४	
२७५	२५४	सिद्धसंकल्पः " "	४९१	५४४	सुपेणः " "
२७५	२५३	सिद्धार्थः " "	४२२	४६१	सुहृत् द "
१६२	९९	सिद्धिः इ स्त्री	४२०	४५८	सूक्ष्मः अ "
२७६	२५५	सिद्धिदः अ पु	७४६	८८६	सूर्यः " "
२७६	२५६	सिद्धिसाधनः " "	४६०	५०७	सौमः " "
४२१	४६०	सुखदः " "	४५८	५०५	सौमपः " "
७५०	८९०		३२८	३२९	स्कन्दः " "
४२१	४५९	सुवोषः " "	३२८	३३०	स्कन्दधरः " "

पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदिकान्त्यवर्णो लिङ्गं च.	पुट संख्या	नाम संख्या	नाम तस्य प्रातिपदिकान्त्यवर्णो लिङ्गं च.
५९६	६८५	स्तवाप्रियः ॥ ॥	७६२	९०२	स्वस्तिकृत त पु
५९५	६८४	स्तव्यः ॥ ॥	७६१	९०१	स्वस्तित् अ पु
५९७	६८७	स्तुतः ॥ ॥	७६३	९०५	स्वस्तित्दक्षिणः ॥ ॥
५९८	६८८	स्तोता ऋ ॥	७६२	९०४	स्वस्तित्भुक् ज ॥
५९७	६८६	स्तोत्रम् अ न	४२७	५५२	स्वाङ्गः अ ॥
५९९	५४	स्थविरः अ पु	४२६	४६६	स्वापनः ॥ ॥
५९८	५३	स्थविष्ठः ॥ ॥	४७७	५२६	स्वाभाव्यः ॥ ॥
४०६	४३७		७१७	८४८	स्वास्यः ॥ ॥
८८	२८	स्थाणुः उ ॥			
३६५	३८९	स्थानदः अ ॥	२३३	१९३	हंसः ॥ ॥
४००	४२८	स्थावरस्थाणुः उ ॥			
२४५	२०५	स्थिरः अ ॥	३४९	३६१	हरिः इ ॥
७१२	८४२	स्थूलः ॥ ॥	५७२	६५६	
३९३	२८०	स्पष्टाक्षरः ॥ ॥	५०७	५६७	हलायुधः अ ॥
२५१	२१७	स्रग्वी न ॥	३४२	३६१	हविः स न
५२७	५९५	स्रष्टा ऋ ॥	६१०	७०३	
८२२	९९०			३४९	३६१
५४६	६२१	स्वक्षः अ ॥	१३८	७१	हिरण्यगर्भः अ ॥
५४६	६२२	स्वङ्गः ॥ ॥	३८८	४१२	
७१६	८४७	स्वधृतः ॥ ॥			
८१८	९८६	स्वयंजातः ॥ ॥	२३८	१९६	हिरण्यनाभः ॥ ॥
९७	३७	स्वयम्भूः ऊ ॥	७४४	८८३	हुतभुग्विभुः उ ॥
४२७	४६७	स्ववशः अ ॥	१११	४७	हृषीकेशः अ ॥
७६२	९०३	स्वस्ति अव्ययम् इ न	३५४	३६८	हेतुः उ ॥
			६४०	७४४	हमाङ्गः अ ॥

१ "एवं पदच्छेदे सख्यानाक्रम एतदन्तिनपत्रे दर्शितः"

श्रीविष्णुसहस्रनामाकारादिः

समाप्ता ।

हरिः ॐ

- ॥ २४ ॥ अग्रणीरग्रामणीः श्रीमान् २२२ न्यायो नेता समीरणः । २२५
सहस्रमूर्धा विश्वात्मा २२७ सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ २२९
- ॥ २५ ॥ आवर्तनी निवृत्तात्मा २३१ संवृतः संप्रवर्दनः । २३३
अहःसंवर्तको वह्निर २३५ अनिलो धरणीधरः ॥ २३७
- ॥ २६ ॥ सुप्रसादः प्रसन्नात्मा २३९ विश्वसृष्ट विश्वभुग्विभुः । २४१
सत्कर्ता सत्कृतः साधुर् २४४ जहूर् नारायणो नरः ॥ २४७
- ॥ २७ ॥ असंख्येयोऽप्रमेयात्मा २४९ विशिष्टः शिष्टकृतशुचिः । २५२
सिद्धार्थः सिद्धसंकल्पः २५४ सिद्धिदः सिद्धिसाधनुः ॥ २५६
- ॥ २८ ॥ वृषाही वृषभो विष्णुर् २५९ वृषपर्वा वृषोदरः । २६१
वर्धनो वर्धमानश्च २६३ विविक्तः श्रुतिसागरः ॥ २६५
- ॥ २९ ॥ सुभुजो दुर्धरो वाग्मी २६८ महेन्द्रो वसुदो वसुः । २७१
नैकरूपो बृहद्रूपः २७३ शिपिविष्टः प्रज्ञाशनः ॥ २७५
- ॥ ३० ॥ ओजस्तेजोद्युतिधरः २७६ प्रकाशात्मा प्रज्ञापनः । २७८
ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मन्त्रश् २८१ चन्द्रांशुर् भास्करद्युतिः ॥ २८३
- ॥ ३१ ॥ अमृतांशुद्रवो भानुः २८५ शशिविन्दुः सुरेश्वरः । २८७
औषधं जगतःसेतुः २८९ सत्यधर्मपराक्रमः ॥ २९०
- ॥ ३२ ॥ भूतभव्यभवन्नाथः २९१ पवनः पावनोऽनलः । २९४
कामहा कामकृतकान्तः २९७ कामः कामप्रदः प्रभुः ॥ ३००

अ-२२३ । २२५ । २२८ । २३० । २३२ । २३४ । २३६ । २३८ ।
२४३ । २४६-२४८ । २५० । २५३-२५६ । २५८ । २६१-
२६७ । २६९ । २७० । २७२-२७६ । २७८-२८१ । २८४ ।
२८७ । २८८ । २९०-२९४ । २९७-२९९ ॥

इ-२४५ । २५२ । २८३ ॥

ई-२२० । २२१ ॥

उ-२४१ । २४४ । २४५ । २५९ । २७१ । २८२ । २८५ । २८६ ।
२८९ । ३०० ॥

ऋ-२२४ । २४२ ॥

ष्-विश्वसृजे. २४० ॥

त्-२२२ । २५१ । २९६ ॥

द्व-२२९ ॥

न-२२६ । २२७ । २३१ । २३९ । २४९ । २५७ । २६० । २६८
२७७ । २९५ ॥

- ॥ ३३ ॥ युगादिक्कृद् युगावर्तो ३०२ नैकमाषो महाशनः । ३०४
 अहृद्यो व्यक्तरूपश्च ३०६ सदस्त्रजित् अनन्तजित् ॥ ३०८
- ॥ ३४ ॥ इष्टो ऽविशिष्टः विष्टेष्टः ३११ शिखण्डी नहुषो वृषः । ३१४
 क्रोधहा क्रोधकृत् कर्ता ३१७ विश्ववाहुर् महीधरः ॥ ३१९
- ॥ ३५ ॥ अच्युतः प्रथितः प्राणः ३२२ प्राणदो वासवानुजः । ३२४
 अपान्निधिर् अधिष्ठानम् ३२६ अप्रमत्तः प्रतिष्ठितः ॥ ३२८
- ॥ ३६ ॥ स्कन्दः स्कन्दधरो धुर्यो ३३१ वरदो वायुवाहनः । ३३३
 वासुदेवो वृद्धातुः ३३५ आदिदेवः पुरंदरः ॥ ३३७
- ॥ ३७ ॥ अशोकस् तारणम् तारः ३४० शूरः शौरिर् जनेश्वरः । ३४३
 अनुकूलः शतावर्तः ३४५ पद्मी पद्मनिभक्षणः ॥ ३४७
- ॥ ३८ ॥ पद्मनाभो ऽरविन्दाक्षः ३४९ पद्मगर्भः शरीरभृत् । ३५१
 महाद्विर् ऋद्धो वृद्धात्मा ३५४ महाक्षो गरुडध्वजः ॥ ३५६
- ॥ ३९ ॥ अतुलः क्षरभो भीमः ३५९ समयज्ञो हंविर्हरिः । ३६१
 सर्वलक्षणलक्षण्यो ३६२ लक्ष्मीवान् समितिजयः ॥ ३६४
- ॥ ४० ॥ विश्वरो रोहिती मार्गो ३६७ हेतुर् दामोदरः सहः । ३७०
 महीधरो महाभागो ३७२ वेगवान् अमिताशनः ॥ ३७४
- ॥ ४१ ॥ उद्भवः क्षोभणी देवः ३७७ श्रीगर्भः परमेश्वरः । ३७९
 करणं कारणं कर्ता ३८२ विकर्ता गहनो गुहः ॥ ३८५
- ॥ ४२ ॥ व्यवसायो व्यवस्थानः ३८७ संस्थानः स्थानदो श्रुवः । ३९०
 परद्विः परमस्पष्टः ३९२ तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः ॥ ३९५

अ-३०२-३०६ । ३०९-३११ । ३१३ । ३१४ । ३१९-३२४ ।
 ३२६-३३४ । ३३६-३४१ । ३४३-३४५ । ३४७-३५० । ३५३ ।
 ३५९-३६० । ३६२ । ३६४-३६७ । ३६९-३७२ । ३७४-३८१ ।
 ३८४-३९० । ३९२-३९५ ॥

इ-३२६ । ३४२ । ३५२ । ३६१ । ३९१ ॥

उ-३१८ । ३३५ । ३६८ ॥

ऋ-३१७ । ३८२ । ३८३ ॥

ए-३०१ । ३०७ । ३०८ । ३१६ । ३५१ । ३६३ । ३७३ ॥

मू-३१२ । ३१५ । ३४६ । ३५४ ॥

१-३६१ वैकल्पिकेन पदच्छेदेन लब्धेषु नामसु विशेषः-हंविर्हरये ।

- ॥ ५ ॥ स्वयंभूः शम्भुर् आदित्यः ३९ पुष्कराक्षो महास्वनः । ४१
अनादिनिधनो धाता ४३ विधाता धातुरुत्तमः ॥ ४५
- ॥ ६ ॥ अप्रमेयो हृषीकेशः ४७ पद्मनाभो उमरप्रभुः । ४९
विश्वकर्मा मनुस् त्वष्टा ५२ स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥ ५५
- ॥ ७ ॥ अग्राहः शाश्वतः कृष्णो ६८ लोहिताक्षः प्रतर्दनः । ६०
प्रभूतस् त्रिककुद्धाम ६२ पवित्रं मङ्गलं परम् ॥ ६४
- ॥ ८ ॥ ईशानः प्राणदः प्राणो ६७ ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः । ७०
हिरण्यगर्भो भूगर्भो ७२ माधवो मधुसूदनः ॥ ७४
- ॥ ९ ॥ ईश्वरो विक्रमी धन्वी ७७ मेधावी विक्रमः क्रमः । ८०
अनुत्तमो दुराधर्षः ८२ कृतज्ञः कृतिर् आत्मवान् ॥ ८५
- ॥ १० ॥ सुरेशः शरणं शर्म ८८ विश्वरताः प्रजाभवः । ९०
अहः संवत्सरो व्यालः ९३ प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥ ९५
- ॥ ११ ॥ अजः सर्वेश्वरः सिद्धः ९८ सिद्धिः सर्वादिर् अच्युतः । १०१
वृषाकपिर् अमेयात्मा १०३ सर्वयोगविनिःसृतः ॥ १०४
- ॥ १२ ॥ वसुर् वसुमनाः सत्यः १०७ समान्ता समितः समः । ११०
अमोघः पुण्डरीकाक्षो ११२ वृषकर्मा वृषाकृतिः ॥ ११४
- ॥ १३ ॥ रुद्रो बहुशिरा वभ्रुर् ११७ विश्वयोनिः शुचिश्रवाः । ११९
अमृतः शाश्वतस्याणुर् १२१ वरारोहो महातपाः ॥ १२३
- ॥ १४ ॥ सर्वगः सर्वविद् भानुर् १२६ द्विष्वक्सेनो जनार्दनः । १२८
वदो वेदविद् अव्यङ्गो १३१ वेदाङ्गो वेदवित् कविः ॥ १३४

अ-३९-४२ । ४५-४८ । ५३-६१ । ६३ । ६४-६९ । ७१-७५ । ७९-
८३ । ८६ । ८७ । ९० । ९२-९८ । १०१ । १०४ । १०७ । १०९-
११२ । ११५ । १२० । १२२ । १२४ । १२७-१२९ । १३१ । १३२ ॥
इ-७० । ८४ । ९९ । १०० । १०२ । ११४ । ११८ । १३४ ॥
उ-३८ । ४९ । ५१ । १०५ । ११७ । १२१ । १२६ ॥

ऊ-स्वयंभुवे. ३७ ॥

ऋ-४३ । ४४ । ५२ ॥

त-८५ ॥

द-सर्वविदे. १२५ । १३० । १३३ ॥

न-५० । ६२ । ७६-७८ । ८८ । ९१ । १०३ । १०८ । ११३ ॥

म-८९ । १०६ । ११६ । ११९ । १२३ ॥

१-६२ वैकल्पिकेन पदच्छेदेन लब्धेषु नामसु विशेषः-त्रिककुद् धाम्ने ।

२-६४ अनेकपदघटितेषु नामसु विशेषः-पराय मङ्गलाय नमः ।

- ॥ १५ ॥ लोकाध्यक्षः सुराध्यक्षो १३६ धर्माध्यक्षः कृताकृतः । १३८
चतुरात्मा चतुर्व्यूहः १४० चतुर्दंष्ट्रश्च चतुर्भुजः ॥ १४२ ॥
- ॥ १६ ॥ भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता १४५ सहिष्णुर्जगदादिजः । १४७
अनघो विजयो जेता १५० विश्वयोनिः पुनर्वसुः ॥ १५२ ॥
- ॥ १७ ॥ उपेन्द्रो वामनः प्रांशुर् १५५ अमोघः शुचिर्ऋजितः । १५८
अतीन्द्रः संग्रहः सुगो १६१ धृतात्मा नियमो यमः ॥ १६४ ॥
- ॥ १८ ॥ वेद्यो वैद्यः सदायोगी १६७ वीरहा माधवो मधुः । १७०
अतीन्द्रियो महामायो १७२ महोत्साहो महाबलः ॥ १७४ ॥
- ॥ १९ ॥ महाशुद्धिर्महावीर्यो १७६ महाशक्तिर्महाद्युतिः । १७८
अनिदंश्वयवुः श्रीमान् १८० अमेवात्मा महाद्रिधृत् ॥ १८२ ॥
- ॥ २० ॥ महेश्वासो महीभर्ता १८४ श्रीनिवासः सतीर्गतिः । १८६
अनिरुद्धः सुरामन्त्रो १८८ गोविन्दो गोविर्वापतिः ॥ १९० ॥
- ॥ २१ ॥ मरीचिर्दमनो हंसः १९३ मुषणो भुजभोचमः । १९५
हिरण्यनाभः सुतपाः १९७ पद्मनाभः प्रजापतिः ॥ १९९ ॥
- ॥ २२ ॥ अमृत्युः सर्वदृक् सिंहः २०२ सन्धाता सन्दिमान्स्थिरः । २०५
अजो दुर्मयेणः शास्ता २०८ विश्रुतात्मा सुरारिहा ॥ २१० ॥
- ॥ २३ ॥ गुरुर्गुरुत्तमो धाम २१२ सत्यः सत्यपराक्रमः । २१४
निमिषो जनिमिषः स्रग्धी २१७ वाचस्पतिर्ऋदारधीः ॥ २१९ ॥

अ-१३५-१३८ । १४०-१४२ । १४४ । १४७-१४९ । १५३ ।
१५४ । १५६ । १५८-१६१ । १६३-१६६ । १६९ । १७१-
१७४ । १७६ । १८३ । १८५ । १८७-१८९ । १९२-१९६ ।
१९८ । २०२ । २०६-२०७ । २११ । २१३-२१६ ॥

इ-१५१ । १५७ । १७५ । १७७ । १७८ । १८६ । १९० । १९१ ।
१९९ । २१८ ॥

ई-ऋदारधिये २१९ ॥

उ-१४३ । १४६ । १६२ । १५५ । १७० । २०० ॥

ऋ-१४५ । १५० । १८४ । २०३ । २०८ ॥

तू-१८० । १८२ । २०४ ॥

नू-१३९ । १६२ । १६७ । १६८ । १८५ । २०९ । २१० । २१२ । २१७ ॥

शू-सर्वदृक् २०१ ॥

सू-१७९ । १९७ ॥

४३ ॥ रामो विरामो विरंजो । मार्गो ३९८ नयो नयो ऽनयः । ४०१ वीरः शक्तिमतांश्रिष्टो ४०३ धर्मो धर्मविदुत्तमः ॥ ४०५
४४ ॥ वैकुण्ठः पुरुषः प्राणः ४०८ प्राणदः प्रणमः पृथुः । ४११ हिरण्यगर्भः शत्रुघ्नो ४१३ व्याप्तो वायुर् अधोक्षजः ॥ ४१६
४५ ॥ ऋतुः सुदर्शनः कालः ४१९ परमेष्ठी परिग्रहः । ४२१ लग्नः संवत्सरो दक्षो ४२४ विश्रामो विश्वदक्षिणः ॥ ४२६
४६ ॥ विस्तारः स्थावरस्थाणुः ४२८ प्रमाणं बीजमव्ययम् । ४३० अर्थो ऽनर्थो महाकोशो ४३३ महाभोगो महाधनः ॥ ४३५
४७ ॥ अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूर् ४३८ धर्मयूपो महामत्तः । ४४० नक्षत्रनेमी नक्षत्री ४४२ क्षमः क्षामः समीहनः ॥ ४४५
४८ ॥ यज्ञ इज्यो महैज्यश्च ४४८ ऋतुः सत्रं सतांगतिः । ४५१ सर्वदर्शी निवृत्तात्मा ४५३ सर्वज्ञो ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४५५
४९ ॥ सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः ४५८ सुधोषः सुखदः सुहृत् । ४६१ मनोहरो जितक्रोधो ४६३ वीरवाहुर विदारणः ॥ ४६५
५० ॥ स्वापनः स्ववशो व्यापी ४६८ नैकात्मा नैककर्मकृत् । ४७० वत्सरो वत्सलो वत्सी ४७३ रत्नगर्भो धनेश्वरः ॥ ४७५
५१ ॥ धर्मगुप् धर्मकृत् धर्मी ४७८ सद् अक्षरम् असैत क्षरम् । ४८२ अविज्ञाता सहस्रांशुर ४८४ विधाता कृतलक्षणः ॥ ४८६
५२ ॥ गभस्तिनेमिः सत्त्वस्थः ४८८ सिंही भूतमहेश्वरः । ४९० आदिदेवो महादेवो ४९२ देवेशो देवभृन् गुरुः ॥ ४९५

ज-३९६-३९८-४१० । ४१२-४१४ । ४१६ । ४१८ । ४१९ । ४२१
-४२७ । ४२९-४३७ । ४३९ । ४४० । ४४३-४४८ । ४५० ।
४५४-४६० । ४६२ । ४६३ । ४६५-४६७ । ४७१ । ४७२ ।
४७४ । ४७५ । ४८० । ४८२ । ४८३ । ४८८-४९३ ॥

इ-४५१ । ४८७ ॥

उ-४११ । ४१५ । ४१७ । ४२८ । ४४९ । ४६४ । ४८४ । ४९५ ॥

ऊ-४३८ ॥

ऋ-४८३ । ४८५ ॥

त्-४७० । ४७७ । ४७९ । ४८१ । ४९४ ॥

व्-४६१ ॥

न्-४२० । ४४१ । ४४२ । ४५२ । ४५३ । ४६८ । ४६९ । ४७३ । ४७८ ॥

प्-धर्मगुप्. ४७६ ॥

१-३९८ वैकल्पिकेन पदच्छेदेन लक्ष्येषु नामसु विशेषः-विरजो मागीय ।

२-४७९ (सद्) अक्षरम्-अक्षरसते । ३-४८१ (अमत्) क्षरम्-असते क्षराय ।

- ॥ ५३ ॥ उत्तरो गोपतिर् गोप्ता ४९८ ज्ञानगम्यः पुरातनः । ५००
शरीरभूतभृद् भोक्ता ५०२ कपीन्द्रो भूरिदाक्षिणः ॥ ५०४
- ॥ ५४ ॥ सोमपो ऽमृतपः सोमः ५०७ पुरुजित् पुरुसत्तमः । ५०९
विनयो जयः सत्यसन्धो ५१२ दाशार्हः सात्वतांपतिः ॥ ५१४
- ॥ ५५ ॥ जीवो विनयिता साक्षी ५१७ मुकुन्दो ऽमितविक्रमः । ५१९
अम्भोनिधिर् अनन्तात्मा ५२१ महोदाधिशयो ऽन्तकः ॥ ५२३
- ॥ ५६ ॥ अजो महार्हः स्वाभाव्यो ५२६ जितामित्रः प्रमोदनः । ५२८
आनन्दो नन्दनो नन्दः ५३१ सत्यधर्मा त्रिविक्रमः ॥ ५३३
- ॥ ५७ ॥ महापिंः कपिलाचार्यः ५३५ कृतज्ञो मेदिनीपतिः । ५३७
त्रिपदस् त्रिदशाध्यक्षः ५३९ महाशृङ्गः कृतान्तकृत् ॥ ५४१
- ॥ ५८ ॥ महावराहो गोविन्दः ५४३ सुषेणः कनकाङ्गदी । ५४५
गुह्यो गभीरो गहनो ५४८ गुह्यश् चक्रगदाधरः ॥ ५५०
- ॥ ५९ ॥ वेधाः स्वाङ्गो ऽजितः कृष्णो ५५४ दृढः संकर्षणो ऽच्युतः । ५५७
वरुणो वारुणो वृक्षः ५६० पुष्पराक्षो महामनाः ॥ ५६२
- ॥ ६० ॥ भगवान् भगवा नन्दी ५६५ वनमाली हलायुधः । ५६७
आदित्यो ज्योतिरादित्यः ५६९ सहिष्णुर् गतिसत्तमः ॥ ५७१
- ॥ ६१ ॥ सुधन्वा खण्डपरशुर् ५७३ दारुणो द्रविणप्रदः । ५७५
दिविस्पृक् सर्वदृक् व्यासो ५७८ वाचस्पतिर् अयोनिजः ॥ ५८०

अ-४९६ । ४९९ । ५०० । ५०३-५०७ । ५०९-५१३ । ५१५ ।
५१८ । ५१९ । ५२२-५३१ । ५३३ । ५३५ । ५३६ । ५३८-
५४० । ५४२-५४४ । ५४६-५५० । ५५२-५६१ । ५६७-५६९ ।
५७१ । ५७४ । ५७५ । ५७८ । ५८० ॥

इ-४९७ । ५१४ । ५२० । ५३४ । ५३७ । ५७९ ॥

उ-५७० । ५७३ ॥

ऋ-४९८ । ५०२ । ५१६ ॥

व-५०१ । ५०८ । ५४१ । ५६३ ॥

श्र-५१७ । ५२१ । ५३२ । ५४५ । ५६४-५६६ । ५७२ ॥

स-५७६ । ५७७ ॥

स-५५१ । ५६२ ॥

- ॥ ६२ ॥ त्रिसामा सामगः साम ५८३ निर्वाणं भेषजं भिषक् । ५८६
 संन्यासकृत् शमः शान्तो ५८९ निष्ठाशान्तिः परायणम् ॥ ५९२
- ॥ ६३ ॥ शुभाङ्गः शान्तिदः स्रष्टा ५९५ कुमुदः कुवलेशयः । ५९७
 गोहितो गोपतिर् गोप्ता ६०० वृषभाक्षो वृषप्रियः ॥ ६०२
- ॥ ६४ ॥ अनिवर्ती निवृत्तात्मा ६०४ सङ्क्षेता क्षेमकृत् शिकः ६०७
 श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः ६०९ श्रीपतिः श्रीमतावरः ॥ ६११
- ॥ ६५ ॥ श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः ६१४ श्रीनिधिः श्रीविभावनः । ६१६
 श्रीधरः श्रीकरः ६१८ श्रेयः श्रीमान् लोकत्रयाश्रयः ॥ ६२०
- ॥ ६६ ॥ स्वक्षः स्वङ्गः शतानन्दो ६२३ नन्दिर् ज्योतिर्गणेश्वरः । ६२५
 विजितात्मा विधेयात्मा ६२७ सत्कीर्तिश् छिन्नसंशयः ॥ ६२९
- ॥ ६७ ॥ उदीर्णः सर्वतश्चक्षुर ६३१ अनीशः शाश्वतस्थिरः । ६३३
 भूशयो भूपणो भूतिर् ६३६ अशोकः शोकनाशनः ॥ ६३८
- ॥ ६८ ॥ अचिम्पान् अचितः कुम्भो ६४१ विशुद्धात्मा विशोधनः । ६४३
 अनिरुद्धो ऽप्रतिरथः ६४५ प्रद्युम्नो ऽमितविक्रमः ॥ ६४७
- ॥ ६९ ॥ कालनेमिनिहा शौरिः ६४९ शूरः शूरजनेश्वरः । ६५१
 त्रिलोकात्मा त्रिलोकेशः ६५३ केशवः केशिहा हरिः ॥ ६५६

अ-५८२ । ५८४ । ५८५ । ५८८ । ५८९ । ५९२-५९४ । ५९६-
 ५९८ । ६०१ । ६०२ । ६०७ । ६०९ । ६११-६१४ । ६१६-
 ६१८ । ६२०-६२३ । ६२५ । ६२९ । ६३० । ६३२-६३५ । ६३७ ।
 ६३८ । ६४० । ६४१ । ६४३-६४७ । ६५० । ६५१ । ६५३ ।
 ६५४ ॥

आ-निष्ठायै. ५९० ॥

इ-६९१ । ५९९ । ६१० । ६१५ । ६२४ । ६२८ । ६३६ । ६४९ ।
 ६५६ ॥

ऋ-५९५ । ६०० । ६०५ ॥

ज-५८६ ॥

त्-५८७ । ६०६ । ६१९ । ६३९ ॥

न्-५८१ । ५८३ । ६०३ । ६०४ । ६२६ । ६२७ । ६४२ । ६४८ ।
 ६५२ । ६५५ ॥

स्-६०८ । ६३१ ॥

- ॥ ७० ॥ कामदेवः कामपालः ६५८ कामी कान्तः कृतागमः । ६६१
अनिर्देश्यवपुर विष्णुर् ६६३ वीरो जनन्तो धनञ्जयः ॥ ६६६ ॥
- ॥ ७१ ॥ ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृत् ब्रह्मा ६६८ ब्रह्म ब्रह्मविवर्धनः । ६७०
ब्रह्मविद् ब्रह्मणो ब्रह्मी ६७३ ब्रह्महो ब्राह्मणप्रियः ॥ ६७३ ॥
- ॥ ७२ ॥ महाक्रमो महाकर्मा ६७७ महानेजा महो गः । ६७९
महाकतुर् महायज्वा ६८१ महायज्ञो महाहविः ॥ ६८३ ॥
- ॥ ७३ ॥ स्तव्यः स्तवप्रियः स्तोत्रं ६८६ स्तुतः स्तोत्रागणप्रियः । ६८९
पूर्णः पूरयिता पुण्यः ६९२ पुण्यकीर्तिर् अनामयः ॥ ६९४ ॥
- ॥ ७४ ॥ मनोजवस् तीर्थकरो ६९३ वसुरेता वसुप्रदः । ६९८
वसुप्रदो वासुदेवो ७०० वसुर वसुमना हविः ॥ ७०३ ॥
- ॥ ७५ ॥ सङ्गतिः सत्कृतः सत्ता ७०६ सङ्गतिः सत्परायणः । ७०८
शूरसेनो यदुश्रेष्ठः ७१० सन्निवासः सुयामुनः ॥ ७१२ ॥
- ॥ ७६ ॥ भूतावासो वासुदेवः ७१४ सर्वासुनिलयो जनलः । ७१६
दर्पहा दर्पदोऽष्टमो ७१९ दुर्द्धरोऽथाऽपराजितः ॥ ७२१ ॥
- ॥ ७७ ॥ विश्वमूर्तिर् महामूर्तिर् ७२३ दीप्तमूर्तिर् अमूर्तिमान् । ७२५
अनेकमूर्तिर् अव्यक्तः ७२७ शतमूर्तिः शताननः ॥ ७२९ ॥
- ॥ ७८ ॥ एकोनैकः सवः कः किं ७३५ यत् तत् पदमनुत्तमम् । ७३८
लोकवन्धुर् लोकनाथो ७४० माधवो भक्तवत्सलः ॥ ७४२ ॥

अ-६५७ । ६५८ । ६६० । ६६१ । ६६४-६६७ । ६७० । ६७२ ।
६७४-६७६ । ६७९ । ६८२ । ६८४-६८७ । ६८९ । ६९० ।
६९२ । ६९४-६९६ । ६९८-७०० । ७०८-७१६ । ७१८-
७२१ । ७२७ । ७२९-७३२-७३४ । ७३८ । ७४०-७४२ ॥

आ-७०६ ॥

इ-६९३ । ७०४ । ७०६ । ७०७ । ७२२-७२४ । ७२६ । ७२८ ॥

उ-६६३ । ६८० । ७०१ । ७३९ ॥

ऋ-६८८ । ६९१ ॥

ए-७२५ । ७३६ । ७३७ ॥

द्व-६७१ ॥

न-६५९ । ६६८ । ६६९ । ६७३ । ६७७ । ६८१ । ७१७ ॥

म-किमे. ७३५ ॥

स-६२ । ६७८ । ६८३ । ६९७ । ७०२ । ७०३ ॥

१-७३२ एनेकपदप्रयुजितनामसु विश्लेषः-सवाय ।

॥ ७९ ॥ सुवर्णवर्णो हेमाङ्गो	७४४	वराङ्गश् चन्दनाङ्गदी ।	७४६
वीरहा विषमः शून्यो	७४९	घृताशीर् अचलश् चलः ॥	७५२
॥ ८० ॥ अमानी मानदो मान्यो	७५६	लोकस्वामी त्रिलोकधृत् ।	७५७
सुमेधा मेधजो धन्यः	७६०	सत्यमेधा धराधरः ॥	७६२
॥ ८१ ॥ तेजोवृषो द्युतिधरः	७६४	सर्वशस्त्रभृतांवरः ।	७६५
प्रग्रहो निग्रहो व्यग्रो	७६८	नैकशङ्को गदाग्रजः ॥	७७०
॥ ८२ ॥ चतुर्भूतिश् चतुर्बाहुर्	७७२	चतुर्व्यूहश् चतुर्गतिः ।	७७४
चतुरात्मा चतुर्भावश्	७७६	चतुर्वेदविद् एकपात् ॥	७७८
॥ ८३ ॥ समावर्त्तो निवृत्तात्मा	७८०	दुर्जयो दुरतिक्रमः ।	७८२
दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो	७८५	दुरावासो दुरारिहा ॥	७८७
॥ ८४ ॥ शुभाङ्गो लोकसारङ्गः	७८९	सुतन्तुस् तन्तुवर्धनः ।	७९१
इन्द्रकर्मा महाकर्मा	७९३	कृतकर्मा कृतागमः ॥	७९५
॥ ८५ ॥ उद्भवः सुन्दरः सुन्दो	७९८	रत्ननाभः सुलोचनः ।	८००
अर्को वाजसनिः शृङ्गी	८०३	जयन्तः सर्वविज्जयी ॥	८०५
॥ ८६ ॥ सुवर्णविन्दुर् अशोभ्यः	८०७	सर्ववागीश्वरेश्वरः ।	८०८
महाहृदो महागर्तो	८१०	महाभूतो महानिधिः ॥	८१२
॥ ८७ ॥ कुमुदः कुन्दरः कुन्दः	८१५	पर्जन्यः पावनोऽनिलः ।	८१८
अमृताशोऽमृतवपुः	८२०	सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ॥	८२२

अ-७४३-७४५ । ७४८ । ७४९ । ७५१ । ७६२ । ७६४ । ७६५ ।
 ७५९ । ७६० । ७६२-७७० । ७७३ । ७७६ । ७७९ । ७८१-७८६ ।
 ७८८ । ७८९ । ७९१ । ७९६-८०१ । ८०४ । ८०७-८११ ।
 ८१३-८१९ । ८२१ । ८२२ ॥

इ-७७१ । ७७४ । ८०२ । ८१२ ॥

उ-७७२ । ७९० । ८०६ ॥

त-७५७ ॥

दू-७७७ । ७७८ ॥

नू-७४६ । ७४७ । ७५३ । ७६६ । ७७५ । ७८० । ७८७ । ७९२-
 ७९४ । ८०३ । ८०५ ॥

सू-७५० । ७५८ । ७६१ । ८२० ॥

- ॥ ८८ ॥ सुलभः सुव्रतः सिद्धः ८२५ शत्रुञ्जिच्छत्रुतापनः । ८२६
न्यग्रोधोदुम्बरो ऽश्वत्थश् ८२८ चाणूरान्ध्रानिपूदनः ॥ ८२९
- ॥ ८९ ॥ सहस्रार्चिः सप्तजिह्वः ८३१ सप्तैधाः सप्तवाहनः । ८३३
अमूर्तिर् अनघो ऽचिन्त्यो ८३६ भयकृद् भयनाशनः ॥ ८३८
- ॥ ९० ॥ अणुर् वृहत् कृशः स्थूलो ८४२ गुणभृन् निर्गुणो महान् । ८४५
अधृतः स्वधृतः स्वास्यः ८४८ वाग्वंशो वंशवर्धनः ॥ ८५०
- ॥ ९१ ॥ भारभृत् कथितो योगी ८५३ योगीशः सर्वकामदः । ८५५
आश्रमः श्रमणः क्षामः ८५८ सुपर्णो वायुवाहनः ॥ ८६०
- ॥ ९२ ॥ धनुर्वरो धनुर्वेदो ८६२ दण्डो दमयिता दमः । ८६५
अपराजितः सर्वसहो ८६७ तियन्ता नियमो यमः ॥ ८७०
- ॥ ९३ ॥ सत्त्ववान् सात्त्विकः सत्यः ८७३ सत्यधर्मपरायणः । ८७४
अभिप्रायः प्रियाहो ऽर्हः ८७७ प्रियकृत् प्रीतिवर्धनः ॥ ८७९
- ॥ ९४ ॥ विहायसगतिर् ज्योतिः ८८१ सुरुचिर् हुतभृग्विभुः । ८८३
रविर् विरोचनः सूर्यः ८८३ सविता रविलोचनः ॥ ८८८
- ॥ ९५ ॥ अनन्तहुतभृगोक्ता ८८९ सुखदो नैकदो ऽग्रजः । ८९२
अनिर्विण्णः सदामषी ८९४ लोकाधिष्ठानम् अहुतः ॥ ८९६
- ॥ ९६ ॥ सनात् सनातनतमः ८९८ कपिलः कपिरव्ययः । ९००
स्वस्तिदः स्वस्तिकृत् स्वस्ति ९०३ स्वस्तिभृग् स्वस्तिदक्षिणः ॥ ९०६
- ॥ ९७ ॥ अरौद्रः कुण्डली चक्री ९०८ विक्रमी ऊर्जितशासनः । ९१०
शब्दातिगः शब्दसहः ९१२ शिशिरः शर्वरीकरः ॥ ९१४

अ-८२३ - ८२९ । ८३१ । ८३३ । ८३६ । ८३६ । ८३८ । ८४१ ।
८४२ । ८४४ । ८४६ - ८५० । ८५२ । ८५४ - ८६३ । ८६५ - ८६७ । ८६९ ।
८७० । ८७२ - ८७७ । ८७९ । ८८५ । ८८६ । ८८८ । ८९० - ८९३ ।
८९५ । ८९६ । ८९८ - ९०१ । ९०५ । ९०६ । ९१० - ९१४ ॥

इ-८३४ । ८८० । ८८२ । ८८४ ॥

उ-८३९ । ८८३ ॥

ऋ-८६४ । ८६८ । ८८७ । ८८९ ॥

ज्-९०४ ॥

त-८३७ । ८४० । ८४३ । ८४५ । ८५१ । ८७१ । ८७८ । ८९७ । ९०२ ॥

न्-८५३ । ८९४ । ९०३ । ९०७ - ९०९ ॥

स्-८३० । ८३२ । ८८१ ॥

- ॥ ९८ ॥ अक्रूरः पेशलो दक्षो ९१७ दक्षिणः क्षमिणांवरः । ९१९
 विद्वत्तमो वीजभयः ९२१ पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ ९२२
 ॥ ९२ ॥ उत्तारणो दुष्कृतिहा ९२४ पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः । ९२६
 वीरहा रक्षणः सन्तो ९२९ जीवनं पर्यवरिथतः ॥ ९३१
 ॥ १०० ॥ अनन्तरूपोऽनन्तश्रीर् ९३३ जितमन्दुर भयःपहः । ९३५
 चतुरश्रो गभीरात्मा ९३७ विदिशो व्यादिशो दिशः ॥ ९४०
 ॥ १०१ ॥ अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः ९४३ सुवीरो रुचिराङ्गदः । ९४५
 जननो जनजन्मादिर् ९४७ भीमो भीमपराक्रमः ॥ ९४९
 ॥ १०२ ॥ आधारनिलयो धाता ९५१ पुष्पहासः प्रजागरः । ९५३
 ऊर्ध्वगः सत्पयःचारः ९५५ प्राणः प्रणवः पणः ॥ ९५८
 ॥ १०३ ॥ प्रमाणं प्राणनिलयः ९६० प्राणधृत् प्राणजीवनः । ९६२
 तर्चं तर्चविद् एकात्मा ९६५ जन्ममृत्युजरातिगः ॥ ९६६
 ॥ १०४ ॥ भूर्भुवःस्वस्तरुम् तारः ९६८ सविता प्रपितामहः । ९७०
 यज्ञो यज्ञपतिर् यज्ञा ९७३ यज्ञाङ्गो यज्ञाहनः ॥ ९७५
 ॥ १०५ ॥ यज्ञभृद् यज्ञकृद् यज्ञी ९७८ यज्ञभुग् यज्ञसाधनः । ९८०
 यज्ञान्तकृव यज्ञगुह्यम् ९८२ अन्नम् अन्नाद् एव च ॥ ९८४
 ॥ १०६ ॥ आत्मयोनिः स्वर्जातो ९८६ वैश्वानः सप्तगायनः । ९८८
 देवकीनन्दनः स्रष्टा ९९० क्षितीशः पापनाशनः ॥ ९९२
 ॥ १०७ ॥ शङ्खभृन् नन्दकी चकी ९९५ शार्ङ्गधन्वा गदाधरः । ९९७
 रथाङ्गपाणिर् अक्षिभ्यः ९९९ सर्वप्रहरणायुधः ॥ १०००

इति श्रीविष्णुसहस्रनाम समाप्तम्.

अ-९१५-९२३ । ९२५ । ९२६ । ९२८-९३२ । ९३५ । ९३६ ।
 ९३८-९४० । ९४४-९४६ । ९४८-९५० । ९५२-९६० । ९६२ ।
 ९६३ । ९६६ । ९६८ । ९७० । ९७१ । ९७४ । ९७५ । ९८० । ९८२-
 ९८४ । ९८६-९८९ । ९९१ । ९९२ । ९९७ । ९९९ । १००० ॥

इ-९४१ । ९४७ । ९७२ । ९८५ । ९९८ ॥

ई-९३३ । ९४३ ॥

उ-९३४ । ९६७ ॥

ऊ-९४२ ॥

ऋ-९२१ । ९६२ । ९९० ॥

ॠ-९७९ ॥

ए-९६१ । ९७६ । ९७७ । ९८१ । ९९३ ॥

द-९६४ ॥

ध-९२४ । ९२७ । ९३७ । ९६५ । ९७३ । ९७६ । ९९४-९९६ ॥

श्रीः ।

लक्ष्मीवेङ्कटेशाय नमः ।

भगवद्गुणदर्पणाख्यभाष्य—

निर्वचन-निरुक्तीति-व्याख्यात्रयोपेतस्य-

श्रीविष्णुनामसहस्रस्य—

प्रथमशतकम् ।

—३०६—

तच्च

श्रीकृष्णदासात्मजगङ्गाविष्णुना

स्वकीये

“लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर” मुद्रणागारे

संमुद्रय प्रकाशितम् ।

कल्याण—(मुंबई)

शकाब्दाः १८१५ संवत् १९५०

यह पुस्तक सन १८६७ का एंक्ट २६ के वमूजब रजिस्टरी
करके सर्व प्रकारका हक यन्त्राधिकारीने
अपने स्वाधीन रक्खाहै,

नामद्वयत्वेन विकल्पितानामभीषां त्रिककुडू-धाम, हविर-हरिः, विरजो
 अवाशिष्टैश्चैष्टाशीत्युत्तरनवशत्या (१८८) नामभिः सह सहस्रसंख्या

प्रस्ता.रा.॥ एव वि. सं. निः.संख्याः	सहस्रनाम्नाम् आनुपूर्व्याम् एकैकप्रस्तासाधारण-					
	१	२	३	४	५	६
	६२	३६१	३९८	३९९	४७९	४८०
१	त्रिककुडू-धाम	हविर्हरिः	विरतः	मार्गः	सत्	असत्
२	"	हविः	हविः	विरजोमार्गः	"	"
३	"	"	"	विरतः	मार्गः	सदक्षरम्
४	"	"	"	"	"	सत्
५	"	"	"	"	"	"
६	"	"	"	"	"	"
७	त्रिककुटू	ध.म	हविर्हरिः	विरजोमार्गः	सत्	असत्
८	"	"	"	विरतः	मार्गः	सदक्षरम्
९	"	"	"	"	"	सत्
१०	"	"	"	"	"	"
११	"	"	"	"	"	"
१२	"	"	हविः	हरिः	विरजोमार्गः	सदक्षरम्
१३	"	"	"	"	"	सत्
१४	"	"	"	"	"	"
१५	"	"	"	"	"	"
१६	"	"	"	"	विरतः	मार्गः
१७	"	"	"	"	"	"
१८	"	"	"	"	"	"
१९	"	"	"	"	"	"
२०	"	"	"	"	"	"
२१	"	"	"	"	"	"

मार्गः, सदक्षरम्, असत्क्षरम्, सवः, चतुर्वेदविदेकपात्, इति सप्तानां नाम्नाम्,
निर्वृत्त्यर्थं द्वादशत्वप्रकारद्योतकप्रस्ताराः इत्यमेकविंशतिर्भवन्ति.

नामसंख्यापूर्वक्रनामानि, एकैकप्रस्तारान्तर्गतानि द्वादश.					
७	८	९	१०	११	१२
४८१	४८२	७३२	७३३	७७७	७७८
क्षरम्	अक्षरम्	सः	वः	चतुर्वेदवित्	एकपात्
"	"	"	"	"	"
असत्	क्षरम्	"	"	"	"
असत्क्षरम्	अक्षरम्	"	"	"	"
असत्	क्षरम्	अक्षरम्	सवः	"	"
"	"	"	सः	वः	चतुर्वेदविदेकपात्
क्षरम्	अक्षरम्	सः	वः	चतुर्वेदवित्	एकपात्
असत्	क्षरम्	"	"	"	"
असत्क्षरम्	अक्षरम्	"	"	"	"
असत्	क्षरम्	अक्षरम्	सवः	"	"
"	"	"	सः	वः	चतुर्वेदविदेकपात्
"	"	"	सः	वः	चतुर्वेदवित्
असत्क्षरम्	अक्षरम्	"	"	"	"
असत्	क्षरम्	अक्षरम्	सवः	चतुर्वेदवित्	एकपात्
असत्	क्षरम्	"	सः	वः	चतुर्वेदविदेकपात्
सदक्षरम्	असत्क्षरम्	सः	वः	चतुर्वेदवित्	एकपात्
"	असत्	क्षरम्	सवः	"	"
"	"	क्षरम्	सः	वः	चतुर्वेदविदेकपात्
सत्	असत्क्षरम्	अक्षरम्	सवः	चतुर्वेदवित्	एकपात्
"	"	"	सः	वः	चतुर्वेदविदेकपात्
"	असत्	क्षरम्	अक्षरम्	सवः	चतुर्वेदविदेकपात्

श्री ।

तर्कसंग्रहव्याख्यायाः

लघुबोधिनी

समाख्यायाः

प्रसिद्धिपत्रिका ।

ॐ ॐ न्यायशास्त्राधिजिगांसवो विदाङ्कुर्वन्त्वन्नवन्तः जगत्प्रसिद्धिः श्रीवृन्दावननिवासिश्रीरङ्गाचार्यस्वामिप्रणीता लघुबोधिनीसमाख्या तर्कसंग्रहसमेता । तर्कसंग्रहव्याख्या साम्प्रतं “ लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर ” मुद्रणागारे संमुद्य प्रकाशिता सा च न्यायशास्त्रपरिभाषाजिज्ञामूनामतीव कारिणी तस्यां च, इतर व्याख्यापक्षया अधिका उपयुक्ताश्च सर्वेषां विषयाः अल्पशो दर्शिताः, तथा च मन्येऽहमेतदध्ययनेन गादाधरीजातदेशीत्याद्याकग्रन्थाध्ययने व्यवसायशालिनोऽवश्यं समुत्सहेरन्, येषां महाशयानां जिवृक्षाचेत् तैः सूचना कार्यन्ति मे विजितिः ।

गोविन्दराजीय भूपणाख्यया तनिश्चोक्याख्यया रामानुजी-

याख्यया च व्याख्यया समेतस्य श्रीवाल्मीकिरामायणस्य

प्रसिद्धिपत्रिका ।

ॐ ॐ विद्यापारावारपारिणा इदं विदाङ्कुर्वन्त्वन्नवन्तः—तनिश्चोक्याख्ययाभूपणाख्यया रामानुजीयाख्यया च व्याख्यया समेतं श्रीवाल्मीकिरामायणम् अत्युत्तमतैलङ्गदेशीयद्राविडदेशीयपुस्तकमालोच्य ण्डितैः संशोधितम्, तच्च सम्प्रति सुव्यक्तैः स्थूलसूक्ष्माक्षरैर्लक्ष्मीवेङ्कटेश्वरमुद्रणयन्त्रेमुद्यते, तस्य च नागेशप्रभृतिविनिर्मिताः सन्ति यद्यपि बहवो व्याख्याः, तथापि सहृदयहृदयाह्लादकनानाविधाऽपूर्वार्थान्वेषणे प्रयतमानैरार्यकुलोचित धर्ममर्यादाविचारशालैर्महाशयैर्निर्विशेषत्वेन सविशेषत्वेन च ब्रह्मस्वरूपप्रतिपादकवेदान्तवाक्यानां समीचीनतर्कसहकृतविषयभेदव्य-

वस्थापनेन तात्पर्यार्थनिर्णायकतया श्रीवाल्मीक्यभिप्रायानुगा रामानुजी-
यव्याख्या तनिश्चोकीव्याख्यासमेता भूषणाख्यव्याख्याऽवश्यं निरीक्षणी-
येति, मन्येऽहं निरीक्षणेनाभिज्ञानामवश्यं जिवृक्षा भवेदिति ।

श्रीः ।

निरुक्ति निर्वचन दो व्याख्याओंमें युक्त भगवद्गुणदर्पणाख्य
विष्णुसहस्रनामभाष्यकी और विष्णुसहस्रनामदीपिकाकी तथा
विष्णुसहस्रनामचंद्रिकाकी—

जाहिरखबर.

अनुष्टुप्श्लोकात्मक निरुक्तिव्याख्यासमेत और प्रकृतिप्रत्ययको दि-
खानेवाले पाणिनिमूत्रोप्ते गर्भित ऐसी निर्वचननामक द्वितीयव्याख्यासे
युक्त भगवद्गुणदर्पणनामक विष्णुसहस्रनामभाष्य और उक्त भाष्य-
के अनुसार विष्णुसहस्रनामका व्युत्पत्तिसहित हिंदीभाषासे दीपि-
कानामक ग्रंथ तथा शाङ्करभाष्यके अनुकूल विष्णुसहस्रनामका
व्युत्पत्तिसहित हिंदीभाषामें चन्द्रिकानामक ग्रंथ सो यह तीनों
पुस्तकें अत्यंतसुंदर छोटे बड़े अक्षरोंमें छपनेहैं तिन पुस्तकोंको जिन
महाशयोंको लेनेकी और देखनेकी इच्छा हो उन्होंने शीघ्र सूचना करना
तब उक्तपुस्तकोंको भेजनेमें उद्यत होंगें ।

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास
लक्ष्मीवेंकटेश्वर छापाखाना

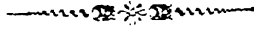
कलकत्ता-७ (मुंबई)

॥ श्रीः ॥

श्रीमल्लक्ष्मीवेङ्कटेशाय नमः ।

श्रीपराशरभट्टारविचरितम् ।

मम बहुपादपणाख्यश्रीविष्णुसहस्रनामभाष्यम्

श्रीपराशरभट्टार्यः श्रीरङ्गेशपुरोहितः । ५

श्रीवत्साङ्कसुतःश्रीमाञ्छेयसे मेऽस्तु भूयसे ॥

वेन्दे गोविन्दतानौ मुनिमथ मनवै लक्ष्मणार्यं महान्तं
ध्यायेयं यासुनार्यं मम हृदि तनवै राममेवाभियायाम् ।
पद्माक्षं प्रेक्षिषीय प्रथममपि मुनिं नाथमीडे शठारिम्
स्तौमि प्रेक्षेय लक्ष्मीं शरणमशरणः श्रीघरं संश्रयेयम् ॥ १०

ॐ नमो गजवक्राद्यैः पारिषद्यैः प्रशान्ते ॥ श्रीरङ्गराजसेनान्धे
सूत्रवत्या समेयुषे ॥ १ ॥ नमो नारायणायेदं कृष्णद्वैपायनात्मने ॥
यदामुष्यायणा वेदा महाभारतपञ्चमाः ॥ २ ॥ जातो लक्ष्मणमिधसं-
श्रयधनाञ्छ्रीवत्सचिह्नादेषैर्भूयो भट्टपराशरेति फणितःश्रीरङ्गभर्त्रा
स्वयम् ॥ श्रीश्रीरङ्गपतिप्रसादं तृषया श्रीरङ्गनाथाह्वयःश्रीरङ्गेश्वरका-१५
रितोविष्णुते नाम्नां महस्रं हरेः ॥ ३ ॥ संसारोयमपण्डितो भगवति प्रागेव
भूयः कलौ पूर्णमन्यतमे जने श्रुतिशिरो गुह्यं ब्रुवे साहसात् ॥ तत्र
स्तोत्रमिदं प्रकाशयति यस्तुत्यश्च यस्तावुजौ व्यासः कारुणिको
हरिश्च तदिदं मौख्यं सहेतां मम ॥ ४ ॥ अर्थे हरौ तदभिवायिनि
नामवर्गे तद्व्यञ्जके मयि च बन्धविशेषमेत्य ॥ सेवध्वमेतत्समृतं २०
प्रणिपत्य याचे मध्यस्थमत्सरिजना इह मा च भूवन् ॥ ५ ॥

पाठान्तरं-१-अयम् श्लोकः-१-४ न । लक्ष्मणाहम् । २ -गणित-२-
गदित- ३ । ३-श्रीमद्रंग-३ । ४-भगवान्मौ-१ । -१ ।

❀ श्रीरामायणत् महाभारतस्य प्रामाण्यसमर्थनम् ❀

- इह खलु निखिलोऽपि चेतयमानः प्रमाणतः प्रमेयं परिच्छिन्दन्, तच्चेत्प्रमेयमनुकूलम् तदुपाददीत, यथा स्रक्चन्दनकनकादिकम्, तच्चे-
 ५ द्विपरीतम्; अपोहेत, यथा क्षुरकण्टकादिकम्, तच्चेदनुभयरूपम्, उपेक्षे-
 त, यथा काष्ठलोष्टादिकम्, तत्र प्रत्यक्षादिप्रमाणान्तरगोचरयोरर्थका-
 मयोः, अत्यल्पत्वानर्थकरत्वबीभत्स्यत्वभङ्गुरत्वदुःखमिश्रत्वदुःसाध-
 त्वाद्यनन्तदोषानुपङ्गेण त्याज्यत्वात्, शास्त्रप्रमेययोर्धर्मपरतत्वयोः
 तद्वैपरीत्यादनन्तमङ्गलसंगतत्वाच्च, शास्त्रतदर्थयोस्यादेयत्वं प्रकृष्यते;
 १० यथादुरैतिहासिकाः पौराणिकाश्चैककण्ठाः । “सत्यं सत्यं पुनः
 सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते । वेदशास्त्रात्परं नास्ति नै देवं केशवात्परम्” ॥
 इति ; तत्र चतुर्दशविद्यास्थानप्रधानभूतस्य वेदस्य “ इतिहासपुराणा-
 न्यां वेदं समुपबृंहयेत् । विभेत्स्यत्यश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यति” ॥
 [भारते आदिपर्व ० अध्यायः १ श्लोकः २७३] इति प्रकारेण-
 १५ तिहासपुराणान्यामर्थे निर्णेतव्ये पुराणेभ्य इतिहासोत्कर्षं च विवक्षिते
 श्रीमद्रामायणदन्महाभारतं शरणम्. ❀

❀ श्रीसहस्रनामाव्यायोत्कर्षसमर्थनम् ❀

- तत्र—महाभारतसारत्वात् ऋषिभिः परिगानतः । वेदाचार्यसमाहारात्
 भीष्मोत्कृष्टमतत्वनः ॥ परिग्रहानिश्चयतो गीताद्यैकार्यतश्च नः ।
 २० सहस्रनाम्नामध्याय उपादेयतमो मतः ॥
 महाभारतोत्कर्षसमर्थनपूर्वकं महाभारतसारत्वकथनम्
 महाभारतं हि परिग्रहविशेषावसितविष्टवचनसौष्टवाद्यात्मकात् इति-
 हासोत्कृष्टत्वात्प्रावल्यात् । पुराणेषु तावत् वायुप्रोक्तशैवयोः “ मति-
 मन्थानमाविध्य येनासौ श्रुतिसागरात् । जगद्धिताय जनितो महाभार-
 २५ तचन्द्रमाः ” ॥

“ पा०-१-दुःसाधन-४ । २-न देवः-३ । ३-परः- ३ । १ । ४-
 भीरामा-२ ।

भविष्यत्पुराणे “ विभेति गहनाच्छास्त्रान्नरस्तीव्रादिवौष-
धात् । भारतःशास्त्रसारोयमतःकाव्यात्मनाकृतः” ॥ मात्स्ये “ य-
स्यद्वैपायनः पुत्रःस्वयं विष्णुरजायत । प्रकाशो जनितो येन महाभारत-
चन्द्रमाः” ॥ वैष्णवे “ कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रभुम् । ५
कोह्यन्थो भुवि मैत्रेय महाभारतकृद्भवेत् ॥ [विष्णुपुराणे अंशः
३ अध्यायः ४ श्लोकः ५] मार्कण्डेये “ व्यासवाक्यज-
लौघेन कुधर्मतरुहारिणा । वेदशैलावतीर्णेन नीरजस्का महीकृता ” ॥
इत्यादिभिः, स्वस्मिंश्च “ यो विद्याच्चतुरो वेदान् साङ्गोपनिषदा-
न्दिजः । न चाख्यानमिदं विद्यान्नैवसस्याद्विचक्षणः ” ॥ १०
[भारते आदिपर्व० अध्यायः २ श्लोकः ३७६] इत्यादि-
भिश्च परस्सहस्रैर्वचनैः प्रशस्यमानत्वात्, माङ्गश्रुतिस्मृतीतिहासपुरा-
णसंवादात्, “यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति नतत्कचित्” ॥ [भारते
आदिपर्व० अध्यायः ६२ श्लोकः ५३] इति लौकिकवैदिकसक-
लार्थनिर्णयाधिकृतत्वेन क्वचिदप्यपक्षपातित्वाच्च, पुराणेषु बलवत्तरं १५
बहवोबुद्धिशालिनोऽध्यवससुःतत्रापिस्वहृदयभूते आनुशासनिकेपर्वणि
दानधर्मेषुसमस्तशास्त्रार्थैः, निष्कृष्यनिगम्यमाने, मारसंग्रहहृणेरत्वर्यसह-
स्रनाम्नामध्यायोऽवतारितः, तस्मात्प्रामाण्यकारणप्रकर्षेण तत्त्वार्थतात्-
र्यलिङ्गैश्चाप्रामाण्यप्रशंसाद्यन्यपरत्वशङ्कयोः सुदूरनिरस्तत्वेन परमप्र-
कृतार्थप्रतिपादकत्वाच्चाऽभ्युदयनिःश्रेयसार्थिनामयमेवोपादेयतमः. १ २०

❀ सहस्रनामाध्यायस्य ऋषिभिः परिगीतता ❀

तथा— (ऋषिभिः परिगानतः,) (ऋषिभिः परिगीतानि)
इत्येतद्विवरणावसरएवैष हेतुरुपपादयिष्यते. २

❀ अनेकऋषिगीतभगवन्नाम्नामाप्तव्यासेनैतत्

स्तोत्ररूपसमाहारः ❀

२५

किञ्च (वेदाचार्यसमाहारात्) भगवान् हि वेदाचार्यः—

पा०—१—श्रीविष्णुपुराणे—२, वैष्णवे च—३ । २—षट्कोटि । ३—विद्वा—१—४ ।
तथा—१—४ न ।

(४) भगवद्गुणदर्पणाख्यश्रीविष्णुसहस्रनामभाष्ये-

कृष्णद्वैपायनः परमाप्ततमः, भगवन्नारायणात्कारत्वेन निरतिशयज्ञानैश्व-
 र्यादिकल्याणगुणकतयानिरस्तसमस्तविप्रलम्भादिदोषसंभावनत्वात्कलि-
 बलमन्दाधिकारिमनुष्यानुग्रहाय व्यस्तसमस्तवेदत्वात् वेदार्थयोस्तत्त्वा-
 ५ नुष्ठानयोरज्ञानसंशयविपर्ययपरिजिहीर्षया प्रणीतपञ्चमवेदत्वात्, स्वव-
 चनेन क्षत्रियं विश्वामित्रं ब्राह्मणीकृतवतो भगवतो वसिष्ठस्य नमृत्वात्
 वसिष्ठपुत्रस्यवरप्रदानलब्धदेवतापारमार्थ्यज्ञानपुराणसंहिताकर्तृत्वादि
 विषयवरातिशयवचन्या लैङ्गनादिष्वपि पुराणेषु प्रसिद्धस्य भगवतः पराश-
 रस्य चापत्यत्वात्, अनन्यसाधारणतपःसमाधिविशेषैश्चाशेषपरमार्थि-
 १० परिपत्सृजितत्वाच्च; एवविधेनअनेन ऋषिभिः परिगीतानामेव भगव-
 न्नाम्नाम्नन्त्रायितस्तोत्ररूपेण समाहृतत्वाच्चायमुपादेयतमः. ३

❀ सहस्रनामाध्यायस्य भीष्मकृताधिकृतमस्वमतत्व-

ख्यापनम् ❀

अपि च(भीष्मोत्कृष्टमतत्वतः) भीष्मोपि हि प्रत्ययिततमः, तथाहि
 १५ राजधर्मेषु धर्मराजाय भगवता व्यासेन “ श्रोतुमिच्छसि चेद्धर्मान्नि-
 खिलेन नराधिप । प्रेहि भीष्मं महाबाहो वृद्धं कुरुपितामहम् ॥ ६ ॥
 स ते सर्वरहस्येषु संशयान्मनसि स्थितान् । छेत्ता भागीरथीपुत्रः सर्व-
 ज्ञः सर्वतत्त्ववित् ॥ ७ ॥ साक्षाद्दर्श यो देवान् सर्वाञ्छुक्रपुरोगमान्
 २० ॥ ८ ॥ इत्यादौ, यस्य ब्रह्मर्षयः पुण्या नित्यमासन्मभासदः । यस्य
 नाविदितं किञ्चित् ज्ञानं ज्ञेयेषु विद्यते ॥ १५ ॥ स ते वक्ष्यति धर्मज्ञो
 धर्मान्भूक्ष्मार्थतत्त्ववित् ” [भारते शान्तिपर्व० अध्यायः ३७.]
 इत्यादौ च, स्वयं च भगवता “ शरत्तल्पगतो भीष्मः शाम्यन्निव द्रुताश-
 नः । मान्ध्याति पुरुषव्याघ्रस्ततो मे तद्रतं मनः ॥ ११ ॥ दिव्यान्त्राणि
 महातेजा यो धारयति बुद्धिमान् । साङ्गाश्च चतुरो वेदांस्तमस्मि
 २५ मनसागतः ॥ १७ ॥

सहि भूतं भविष्यच्च भवच्च भरतर्षभावेति धर्मभृतांश्रेष्ठस्ततो मे त-
द्रतमनः ॥ १९ ॥ तस्तिन्नस्तमिते भीष्मे कौरवाणां धुरन्धरे । ज्ञानान्यल्पी
भविष्यन्ति तस्मात्त्वां चोदयाम्यहम् ॥ २३ ॥ [भारते शान्तिपर्व०
अध्यायः ४६] इत्यादौ च “ यच्च त्वं वक्ष्यसे भीष्म पाण्डवायानु ५
पृच्छते । वेदप्रवाद इवते स्थास्यन्ति वसुधातले ॥ २९ ॥ [भारते
शान्तिपर्व० अध्यायः ५४] इत्यादौ “ यद्धिभूतं भविष्यच्च भवच्च
भरतर्षभ । सर्वं तज्ज्ञानवृद्धस्य तव पाणाविवाहितम् ॥ १८ ॥ अहं
च त्वाभिजानामि स्वयं पुरुषसत्तम ॥ २६ ॥ तपसाहि भवाञ्छक्तः स्रष्टुं
लोकांश्चराचरान् ॥ २९ ॥ [भारते शान्तिपर्व० अध्यायः ५०] १०
इत्यादौ “ नते ग्लानिर्न ते मूर्च्छा ” ॥ १६ ॥ इत्युपक्रम्य “ सत्त्व-
स्थं च मनो नित्यं तव भीष्म भविष्यति । रजस्तमोभ्यामस्पृष्टं
घनैर्मुक्तइवोदुराट् ” ॥ १८ ॥ [भारते शान्तिपर्व० अध्यायः
५२] इत्यादौ च भगवता नारदेन च “ कृत्स्नान्निहिविधान्
धर्माश्चातुर्वर्ण्यस्य वेत्स्यथम् ॥ ९ ॥ तच्छीघ्रमनुयुञ्जीध्वं संशयान् १५
मनसि स्थितान् ॥ १० ॥ [भारते शान्तिपर्व० अध्यायः ५४]
इत्यादौ च प्रपञ्च एनं बहुमहर्षिवृद्धसेवादीर्घब्रह्मचर्यतपःसमाधिलब्धस-
र्वसाक्षात्कारादिप्रभावविशेषवत्तया प्रशस्य, परन्तु धर्मप्रवर्तकतया
वरान् वितीर्य नियुक्तत्वात् मातापितृशुश्रूषणतत्प्रसादवरलाभमौभा-
ग्यात्, स्वयं च “ दाहो मोहः श्रमश्चैव क्लमो ग्लानिस्तथा रुजः । २०
तव प्रसादाद्गोविन्द सद्यो व्यपगतानि मे ॥ १७ ॥ यच्च भूतं भविष्य-
च्च भवच्च परमच्युत । तत्सर्वमनुपश्यामि पाणौ फलमिवाहितम् ॥ १८ ॥
वेदोक्तश्चैव ये धर्माः वेदान्तनियताश्च ये । तान् सर्वान् संप्रपश्यामि
वरदानात्तवाच्युत ॥ १९ ॥ इत्यादौ युवेव चास्मि संवृत्तस्त्वद-
नुध्यानवृंहितः । वक्तुं श्रेयः समर्थोऽस्मि त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ २३ ॥ २५
[भारते शान्तिपर्व० अध्यायः ५४] इत्यादौ च प्रतिसंहितयथो-
क्तस्वपर-

मार्थकत्वाच्च एवंविधस्य भीष्मस्य (एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः) इत्यादिना अधिकतमस्वमतत्वेन ख्यापितत्वाच्च अयमध्यायः उपादेयतमः ।

५ ❀ सहस्रनामाध्यायस्य शास्त्रादिभिः बालमूका-
दिभिश्च परिगृहीतता ❀

(परिग्रहातिशयतः) परिग्रहो हि सार्वभौमो भगवन्नामसहस्रस्य, शास्त्रेषु तावत् सभापर्वणि " देवो नामसहस्रवान् " [भारते सभापर्व ० अध्यायः ३८ श्लोकः ११] इति भगवानपि नामसहस्रसम्बन्धेन भूष्यते श्री-
१० विष्णुधर्मे च श्रीगजेन्द्रमोक्षणे " सहस्रशुभनामानमादिदेवमजं विष्णुम् " ।
[विष्णुधर्मे अध्यायः ६९] इति अत्रचोपोद्धातफलश्रुत्योर्गुणप्रपञ्चो
द्रक्ष्यते आयुर्वेदादिषु च दृष्टदृष्टशास्त्रेषु यथा चरकसंहितायां " विष्णुं
सहस्रमूर्द्धानं चराचरपतिं विष्णुम् । स्तुवन्नामसहस्रेण ज्वरान् सर्वान् व्यपो-
हति " इति अद्यतने च नानाविप्रकीर्णमूले मेहस्य प्रायश्चित्ते " जप्यं
१५ पुरुषसूक्तकम् " इत्यारभ्य " तथैव भगवन्नामसहस्रं भारतोदितम् " य-
क्ष्मणः " तथैव भगवन्नामसहस्रं परिकीर्त्तयेत् " ज्वरविशेषस्य होमस्तु पूर्वव-
ज्जप्यं " विष्णोर्नामसहस्रकम् " ग्रहादेः " आत्मतमं मरुत्सूक्तं विष्णोर्नामस-
हस्रकम् " अन्यत्र चैवंविधमन्वेष्टव्यम् प्राकृताः कवयोपीदं सर्वजीविरक्षा-
त्वेन वर्णयन्ति यथाह भद्रवाणः स्मृतिकागृहवर्णने " अविच्छिन्नपठ्यमान-
२० नारायणनामसहस्रम् " [पूर्वकादम्बर्या] इति लोके च ग्रहणधारण-
श्रवणजपसंकीर्तनलेखनव्याख्यानतन्निष्ठपूजनप्रभृतिभिर्विपशिषाचव्या-
धिग्रहदुःस्वमदुर्निमित्ताद्यशिवोपशमना-

श्रीवैशम्पायन उवाच ।

श्रुत्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ।

युधिष्ठिरः शान्तनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥ १ ॥

यं महापातकादिप्रायश्चित्ताय ऐहिकामुष्मिकाद्युदयसिद्धये, संसारग्र- ५
न्थिविघ्नमनाय वृष्णवपरमपदावानये तादात्विक भगवद्गुणसुधास्वाद-
मुन्नाय च, आचालमूकमूर्खस्त्रीनास्तिकैकभेषजं निरतिशयश्रद्धाभक्तिवि-
श्रामपूर्वकं परिगृह्यते, नचैवंविधः परिग्रहो वेदानामपि तेषां मूर्खादितिः
अपरिग्रहात्, कुलचरणगोत्रादिव्यवस्थया प्रतिशाखं परिग्रहविभागाच्च
एवं परिग्रहातिशयादप्यस्योपादेयतमत्वम्. ५ १०

❀ सहस्रनामाध्यायस्य गीतानारायणीययानसन्ध्या-
द्येकार्थता ❀

(गीताद्यैकार्थ्यतश्च) भारतसिद्धान्तभूतभगवद्गीतानारायणीययानसन्ध्याय-
पूजोत्तमानुशासनप्रभृतिप्रदेशान्तरतात्पर्यनिष्कर्षरूपत्वेन तदेकार्थत्वाच्च. ६
एवमेतिः पद्मिहेतुमितिः प्रेक्षापूर्वकारिणां परमोपादेयतया निर्णीतम्, व्या- १५
सदेवश्रवोदेवस्थाननारदवात्स्यैश्वर्यसुमन्तुप्रभृतिभिः सकलविद्यादेशिकैर्ब्र-
ह्मदश्वभिर्देवब्रह्मर्षिभिः, स्वयं च भगवता सर्वेश्वरेण गीतोपनिषदाचार्येण
पूर्वंपामपि गुरुणा पुण्डरीकविलोचनेन श्रोतृकोटिनिविष्टेन भीष्माच्छु-
त्वानुमेदितम् श्रीमन्नामसहस्राध्यायं भगवद्गुणतत्त्वप्रतिपत्तयेव्याकुमहे.

तत्र प्रागेव पौनःपुन्येन तत्र तत्र परतत्त्वपरेषु प्रदेशेष्वशेषार्थनि- २०
र्णयश्रवणात्तुष्टमन्यतया स्वयमपृच्छते जनमेजयाय परस्मैहोहोऽङ्गि-यद्गु-
ह्यतमं ग्राहयन् स्वयमेव (वैशम्पायन उवाच) (श्रुत्वेत्यादि)

पा०-१-यच-२ । खलमूक-१ । ३-आद्य-२-३ न । ४-ब्रह्म-
१-न । ५-गुरुणांगुरु-२ । ६-श्रीमद्भगवन्नाम-२ । ७-पर-१-न । ८-
। ९-दृष्टमन्य-२-३ ।

(८) भगवद्गुणदर्पणाख्यश्रीविष्णुसहस्रनामभाष्ये—

(धर्मान्) श्रुतिस्मृत्यादिचोदनालक्षणाभ्युदयनिःश्रेयसफलान् राजमोक्ष
दानधर्मरूपेण बहून्. (अशेषेण) कात्स्न्येन, ये च यावन्तरतावतश्चेत्यर्थः.

(पावनानि च) तपस्तीर्थसेवादीनि शुद्धिकराणि च.

५ (सर्वशः) सर्वप्रकारं फलतोङ्गन्तस्वरूपतोऽधिकारतश्च (श्रुत्वा.)

(युधिष्ठिरः) साक्षाद्धर्ममूनुः.

(शान्तनवं) शन्तनोर्गङ्गायां जातत्वेनाभिजाततमम्.

(पुनरेवाभ्यभाषत) पुनश्च पप्रच्छ पुनः पृच्छाचभीष्मेणात्मनीनतया
स्वीकृतमतम् ज्ञातुं (को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः) इत्य-

१० नन्तरोक्तेः तच्च सदाचारप्रावण्यात्, सन्तो ह्याचार्यनिष्ठामन्विष्य तद्गु-
चिपरिगृहीतमेवं तत्त्वं हितं च रोचयन्ते न तु प्रामाणिकत्वमात्रेण. १

तत्रेदमादावेवोदौरिराम प्रेक्षावाद्भिः प्रमाणेन परिच्छिद्धानुकूलं प्रमेयमुपा-
देयमिति तच्च द्वैधं वर्त्तते उपायोपेयात्मना उपेयं च प्रियप्रियतरप्रियतमरू-
पेण त्रैधं उपायश्च हितहिततरहिततमरूपेण, तत्रोपेयस्य जन्मर्द्धिपरि-

१५ णामानित्यत्वादयः चेतनधर्माः क्लेशकर्मविपाकार्शयाश्च दोषाः
गुणाश्च दोषासंज्ञेदरुचिरत्वस्थावरत्वभूयस्त्वविशिष्टास्संविदानदैश्व-
र्धविभूतिविशेषादयः उपायस्य तु व्ययायासभूयस्त्वव्यभिचारित्व
फल्गुफलत्वादयो दोषाः गुणाश्च नियतनिरपायलघुतरबहुफलकत्वादयः
एवंविधदोषहानगुणवत्त्वतारतम्येन उपायोपेययोः—

पा०—१—विज्ञा—२ । २—मित्येवतत्व—२ । ३—त्रिविधं—३ । ४—

दयश्च १—२ ।

युधिष्ठिर उवाच ।

किमेकं दैवतं लोके किंवाप्येकं परायणम् ।

तत्रतन्मात्रावः उक्तयत्रापि संभवति उत्कृष्टतमे उत्कृष्टेत्कृष्टतरयोनि-
कृष्टवद्वर्जनीयत्वमेव तत्र अनिष्टेभ्यः इष्टेभ्योऽपि निकृष्टेभ्यः निष्कृष्य उत्कृ- ५
ष्टनममुयादातुम् उपायंभियौ महतारदम्येन प्रष्टव्यौ तौ च विवक्षावशेन षोढा
वित्तज्य पृच्छन् (युधिष्ठिर उवाच) (किमेकम्) इति श्लोकद्वयेन.

❀ परतत्त्वरूपोपेयप्रश्नः ❀

१-तत्रोपायस्येपेयार्थत्वात्, प्रधानभूतमुपेयं पृच्छन् तस्य च त-
त्त्वशास्त्रेषु परतत्त्वरमप्राप्यात्मना द्वेषोपदेशदर्शनात्, प्रथमं परतत्त्वरूपं १०
पृच्छति (किमेकम्) इति.

(लोके) इति प्रतिप्रश्नमुपज्यते (भवतः परमो मतः) इति च सिंहा-
वलोकनन्यायेन यथाहं च वित्तक्तिर्विपरिणमनीया लोक्यते अनेनेति
(लोकः) श्रुतिस्मृत्यादिशरीरं शान्द्रम्, (एकम्) प्रधानं समाधिकरहितं
(परमं यो महत्तेजः) (तस्य लोकप्रधानस्य) इति प्रतिवचनानुगुण्यात्, १५

नचार्यं स्वरूपमात्रपरः एकत्वसंख्यापरो वा (एक) शब्दः (दैवतम्)
इति प्रातिपादिकैकवचनान्याम् भिद्वत्वात् तयोर्व्यावर्त्याभावाच्च, न हि
किञ्चिद्दैवतमस्वरूपमनेकं वास्ति, येन कस्यचिद्वैकत्वं विशेषः तदनुगुण-
प्रतिवचनात्तावाच्च.

(दैवतम्) द्योतनादिपरमैश्वर्यासाधारणगुणचिह्नितं तत्त्वशास्त्रेषु २०
प्रतिपाद्यं भवतः किं परमं मतमित्यर्थः अयं च शास्त्रेषु समंशेषु च
सर्वाधिकं तत्त्वमात्युपेयुषा—

पा०-१-तत्त्वात्मना फलशास्त्रेषु परमप्राप्यात्मना च । २-द्वेषो-२- ४ ।

३ कदैवतमिति-२-३ । ४-ज्ञायते अनेनेति-२-३ ।

भीष्म उवाच ।

जगत्प्रभुं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ।

स्तुवन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः ॥ ४ ॥

५ कारणवर्गः ताभ्यां(बन्धनं) परमपदप्राप्तिप्रतिबन्धःतस्मात् (मुच्यते)इदं च सर्वफलोपलक्षणं जगदेः सकलफलसाधनत्वस्य वक्ष्यमाणत्वात् तत्र (अशेषेण) (सर्वशः)इत्युपक्रमेण(लोके मानवाः शुभम्)इत्यादि विशेष-
णैश्चकालाधिकार्यङ्गफलप्रकारविशेषा अपि प्रकृष्टाः प्रष्टव्यतया सूचि-
ताः ३

१० इमाम् षट्प्रश्नीम् प्रति ब्रुवाणो (भीष्म उवाच) अत्र प्रायेण
व्युत्क्रमेण प्रतिवचनं क्रमिकोपनिबन्धनं च प्रतिवचनं वक्ष्यते.

❀ साध्येषु जपालम्बनप्रतिवचनम् ❀

६-तत्रोपायद्वारकत्वादुपेयस्य प्रथमं तं प्रतिविवक्षन् आनन्तर्यात्
तत्रैवादरातिशयाच्च जपालम्बनं प्रतिवक्ति.

१५ (जगत्प्रभुम्) इति जगतो जङ्गमाजङ्गमस्य (प्रभुं) स्वामिनं यथा म-
नुष्येभ्यो देवाः ऐश्वर्यपरिचर्याभ्यामधिकाः एवमेतेपामपीति (देवदेवम्)
(अनन्तं) सर्वतोऽनवच्छेद्यवैभवम्

(पुरुषोत्तमं) परमोदारम्

(नामसहस्रेण) जपालम्बनीकृतेन.

२० (स्तुवन्) स्तुवन्निति " लक्षणहेत्वोः " [अष्टा०-३-२-१२६]

इति हेतौ शतृप्रत्ययः (सर्वदुःखातिगो भवेत्) इत्यनेन सम्बन्धः स्तवनं
सर्वदुःखनिवर्तकमित्यर्थः क एवं स्यात् (पुरुषः) चेतनः.

कथं भूतः (सततोत्थितः) निरन्तरमुद्युञ्जानः भगवत्स्तुतिचिन्तान-

इच्छेत्परमप्रियहितत्वात् तद्विच्छेदस्य वैशसत्त्वाच्च श्रूयते हि

२५ " यदा ह्येष एतस्मिन्नहस्येनात्ये-

युधिष्ठिर उवाच ।

किमेकं दैवतं लोके किंवाप्येकं परायणम् ।

तरतमभावः उक्तयत्रापि संभवति उत्कृष्टतमे उत्कृष्टोत्कृष्टतरयोनि-
कृष्टवद्दर्जनीयत्वमेव तत्र अनिष्टेभ्यः इष्टेभ्योऽपि निकृष्टेभ्यः निष्कृष्य उत्कृ-
ष्टतममुदादातुम् उपायोपेयौ महत्तरतम्येन प्रष्टव्यौ तौ च विवक्षावशेन षोढा
विज्ञज्य पृच्छन् (युधिष्ठिर उवाच) (किमेकम्) इति श्लोकद्वयेन.

✽ परतत्त्वरूपोपेयप्रश्नः ✽

१—तत्रोपायस्योपेयार्थत्वात्, प्रधानभूतमुपेयं पृच्छन् तस्य च त-
त्त्वशास्त्रेषु परतत्त्वं परमप्राप्यात्मना द्वेषोपदेशदर्शनात्, प्रथमं परतत्त्वरूपं
पृच्छति (किमेकम्) इति.

(लोके) इति प्रतिप्रश्नमनुषज्यते (भवतः परमो मतः) इति च सिंहा-
वलोकनन्यायेन यथाहं च विभक्तिर्विपरिणमनीया लोक्यते अनेनेति
(लोकः) श्रुतिस्मृत्यादिशरीरं शास्त्रम्, (एकम्) प्रधानं समाधिकरहितं
(परमं यो महत्तेजः) (तस्य लोकप्रधानस्य) इति प्रतिवचनानुगुण्यात्. १५

नचार्यं स्वरूपमात्रपरः एकत्वसंख्यापरो वा (एक) शब्दः (दैवतम्)
इति प्रातिपादिकैकवचनात्प्रामाण्यं सिद्धत्वात् तयोर्व्यावर्त्याभावाच्च, न हि
किञ्चिद्दैवतमस्वरूपमनेकं वास्ति, येन कस्यचिद्दैवैकत्वं विशेषः तदनुगुण-
प्रतिवचनाभावाच्च.

(दैवतम्) द्योतनादिपरमैश्वर्यासाधारणगुणचिह्नितं तत्त्वशास्त्रेषु २०
प्रतिपाद्यं भवतः किं परमं मतमित्यर्थः अयं च शास्त्रेषु समयेषु च
सर्वाधिकं तत्त्वमायुपेयुषा—

पा०-१-तत्त्वात्मना फलशास्त्रेषु परमप्राप्यात्मना च । २-द्वेषो-२-४ ।

३ कदैवतमिति-२-३ । ४-ज्ञायते अनेनेति-२-३ ।

भीष्म उवाच ।

जगत्प्रभुं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ।

स्तुवन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः ॥ ४ ॥

- ५ कारणवर्गः ताभ्यां(बन्धनं) परमपदप्राप्तिप्रतिबन्धःतस्मात् (मुच्यते)इदं च सर्वफलोपलक्षणं जपादेः सकलफलसाधनत्वस्य वक्ष्यमाणत्वात् तत्र (अशेषेण)(सर्वशः)इत्युपक्रमेण(लंके मानवाः शुभम्)इत्यादि विशेषणैश्चकालाधिकार्यङ्गफलप्रकारविशेषा अपि प्रकृष्टाः प्रष्टव्यतया मूचिताः ३
- १० इमाम् षट्प्रश्नीम् प्रति ब्रुवाणो (भीष्म उवाच) अत्र प्रायेण व्युत्क्रमेण प्रतिवचनं क्रमिकोपनिबन्धनं च प्रतिवचनं वक्ष्यते.

❀ साध्येषु जपालम्बनप्रतिवचनम् ❀

६-तत्रोपायद्वारकत्वाद्युपेयस्य प्रथमं तं प्रतिविवक्षन् आनन्तर्यात् तत्रैवादासतिशयाच्च जपालम्बनं प्रतिवक्ति.

- १५ (जगत्प्रभुम्) इति जगतो जङ्गमाजङ्गमस्य (प्रभुं) स्वामिनं यथा मनुष्येभ्यो देवाः ऐश्वर्यपरिचर्याभ्यामधिकाः एवमेतेषामर्पति (देवदेवम्) (अनन्तं) सर्वतोऽनवच्छेद्यवैभवम् (पुरुषोत्तमं) परमोदारम् (नामसहस्रेण) जपालम्बनीकृतेन.

- २० (स्तुवन्) स्तुवन्निति " लक्षणहेत्वोः " [अष्टा०-३-२-१२६] इति हेतौ शतृप्रत्ययः (सर्वदुःखानिगो भवेत्) इत्यनेन सम्बन्धः स्तवनं सर्वदुःखनिवर्तकमित्यर्थः क एवं स्यात् (पुरुषः) चेतनः.

- कथं भूतः (सततोत्थितः) निरन्तरमुद्युञ्जानः भगवत्स्तुतिचिन्ताद्यविच्छेदस्य परमप्रियहितत्वात् तद्विच्छेदस्य वैशमत्वाच्च श्रूयते हि २५ " यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येनात्म्ये-

तमेवचार्ययन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्ययम् ।

ध्यायंस्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेवच ॥ ५ ॥

निरुक्तेऽनिलयने अभयं प्रतिष्ठां विन्दते । अथ सोभयङ्गतो भव-
ति । यदाह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते । अथ तस्य भयं भवति । [तै- ५
त्तरीय उपनिषत् १-७] इत्यादि उपबृंह्यते च " यन्मुहूर्तं क्षणं वापि
वासुदेवो न चिन्त्येतासा हानिस्तन्महच्छिद्रं सा भ्रान्तिः सा च विक्रि-
या" ॥ "वरं हुतवहज्वालासञ्जरान्तर्व्यवस्थितिः । न शौरिचिन्ताविमुंखजन-
संवासवैशमम्" ॥ "एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते मुहूर्ते ध्यानवाजिते । दस्युभिर्मुषि-
तेनेव युक्तमाक्रन्दितुं शृशम्" ॥ इति च एवं नाध्येषु जपस्यात्मन्वनमुक्तम् ४ १०

❀ जपालम्बनविषयस्यैवाचार्यतमत्वावधारणम् ❀ [१०

अर्चनस्तवनयोरेव परमधर्मत्वेन विवक्षितत्वात् धर्मविषयं पञ्चमं
प्रश्नमुल्लङ्घ्य प्रथममर्चनीयस्तोतव्यविषयौ चतुर्थतृतीयौ प्रतिवदन्नर्च्यतमं
तावत् सार्चनाप्रकारज्ञाह (तमेव) इति (यजमान) इत्यन्तेन ।

उक्तजपालम्बनविषयस्यैवाचार्यतमोपीत्यवधारयति (तमेव च) इति य- १५
थाहुः " तमिमं सर्वसम्पन्नमाचार्यं पितरं गुरुम् । अर्चयन्मर्चितुमिच्छाम-
सर्वं संमन्तुमर्हथ " [भारते सभापर्व० अध्यायः ३८ श्लोकः
२१] " तस्मात्सूज्यतमं नान्यमहं मन्ये जनार्दनात् " । " ब्रह्माणं शिति-
कण्ठं च याश्चान्या देवताः स्मृताः । प्रतिबुद्धा न सेवन्ते यस्मात् परिमितं
फलम्" ॥ [भारते मोक्षपर्व० अध्यायः ३४२ श्लोकः ३६] इत्यादि २०
" अन्तवन्तु फलं तेषां " [गीता-अध्यायः ७ श्लोकः २३] इति च ।

(पुरुषं) पुण्डरीकाक्षम् (अव्ययं) नदानुभवेप्यनुरूप्याक्षयोत्तरो-
त्तरगुणसंस्तवम्,

- “भक्त्या मामभिजानाति” [गीता-अध्यायः १८ श्लोकः ५५]
 “ भक्त्याऽविच्छिन्नया मुक्तिः ” इत्याङ्गिरसस्मृतौ वैष्णवे
 धर्मे “परमात्मनि गोविन्दे भक्तिरव्यभिचारिणी । प्रयच्छतिनृणां
 ५ मुक्तिं मा तेभूदत्र संशयः” ॥ “येत्वां देवं ध्रुवं भक्ताः
 पुराणं पुरुषोत्तमम् । प्राप्नुवन्ति सदा कामानिह लोके परत्र-
 च ॥ अमोघास्ते भविष्यन्ति भक्तिमन्तश्च ये नराः ”
 इति श्रीमति रामायणे श्रीवामने “ येषां विष्णुः प्रियो नित्यं
 ये विष्णोः सततं प्रियाः । न ते पुनः संभवन्ति तद्रक्षास्तत्पराय-
 १० णाः ” इति रूपं चोभयत्र पुण्डरीकाक्षं ब्रह्मैव चोदना
 चोपास्त्व भजस्वेति उपास्ति भजतीहिसेवाविशेषविषयो अतएव नै-
 घण्टुकाः “सेवाभक्तिरुपास्ति” इति । लैङ्गमार्कण्डेययोः “भजइत्येष
 धातुर्वै सेवायां परिकीर्तितः । तस्मात्सेवा बुधैः प्रोक्ता भक्तिशब्देन
 भूयसी” [लैङ्गे २ भागे अध्यायः ९ श्लोकः १९] इति
 १५ उपास्यस्य भगवतो निरवद्यमहागुणत्वान्निस्सीमप्रीतिरूपं निर्व्याजस्वा-
 म्यात् दास्यैकरुचिगर्भं चेदमेवोपासनं विविच्यत इति भक्तित्वव्यपेदे-
 शः एवंविधं प्रियत्वमाश्रित्यहि “प्रियो हि ज्ञानिनोत्यर्थम्” [गीता-
 अध्यायः ७ श्लोकः १७] “भजतां प्रीतिपूर्वकम्” [गीता-अ-
 ध्यायः १० श्लोकः १०] “तुष्यन्ति च रमन्ति च” [गीता-अ-
 २० ध्यायः १० श्लोकः ९] “नाथयोनिहस्त्रेषु” [विष्णुपुराणे
 अंशः १ अध्यायः २० श्लोकः १८] “याप्रीतिरिविवेकानां”
 [विष्णुपुराणे अंशः १ अध्यायः २० श्लोकः १९] इतिश्लो-
 कद्वयं “ तत्स्मृत्याह्लादसंस्थितः “ तन्नामस्मरणोद्भूतपुलकादिति
 पुङ्गव ” इतिश्रीविष्णुतत्त्वे “ सेवाभक्तिस्समाख्याता ज्ञानवासनया-

तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्ययम् ।

ध्यायन्तु ब्रह्मण्यं च यजमानस्तमेव च ॥ ५ ॥

निरुक्तेऽनिलयने अभयं प्रतिष्ठां विन्दते । अथ सोभयङ्गतो भव-
ति । यदाह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुतो अथ तस्य भयं भवति ॥ [तै- ५
त्तरीय उपनिषत् १-७] इत्यादि उपबृंह्यते च " यन्मुहूर्तं क्षणं वापि
वासुदेवो न चिन्व्येतासा हानिस्तन्महच्छिद्रं सा भ्रान्तिः सा च विक्रि-
या ॥ " वरं हुतवह्ज्वालापञ्जरान्तर्व्यवस्थितिः । न शौरिचिन्ताविर्मुखजन-
संवासवैशसम् ॥ " एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते मुहूर्ते ध्यानवर्जिते । दस्युर्निर्मुपि-
तेनेव युक्तमाक्रन्दितुं भृशम् ॥ इति च एवं साध्येषु जपस्यालम्बनमुक्तम् ॥ १०

❀ जपालम्बनविषयस्यैवार्च्यतमत्वावधारणम् ❀ [१०

अर्चनस्तवनयोरेव परमधर्मत्वेन विवक्षितत्वात् धर्मविषयं पञ्चमं
प्रश्नमुल्लङ्घ्य प्रथममर्चनीयस्तोत्रव्यविषयौ चतुर्थतृतीयौ प्रतिषदन्नर्च्यतमं
तावत् सार्चनाप्रकारमाह (तमेव) इति (यजमान) इत्यन्तेन ।

उक्तजपालम्बनविषयएवार्च्यतमोपीत्यवधारयति (तमेव च) इति य- १५
थाहुः " तमिमं सर्वस्यन्नमाचार्यं पितरं गुरुम् । अर्च्यमर्च्चितुमिच्छाम-
स्तवं संमन्तुमर्हथ " [भारते सभापर्व ० अध्यायः ३८ श्लोकः
२१] " तस्मात्पूज्यतमं नान्यमहं मन्ये जनार्दनात् " । " ब्रह्माणं शिति-
कण्ठं च याश्चान्या देवताः स्मृताः । प्रतिबुद्धा न सेवन्ते यस्मात् परिमितं
फलम् ॥ [भारते मोक्षपर्व ० अध्यायः ३४२ श्लोकः ३६] इत्यादि २०
" अन्तश्च फलं तेषां " [गीता-अध्यायः ७ श्लोकः २३] इति च ।

(पुरुषं) पुण्डरीकाक्षम् (अव्ययं) सदानुभवेप्यनुरूपाक्षयोत्तरो-
त्तरगुणसंस्तवम्,

(१६) भगवद्भूषणदर्पणाख्यश्रीविष्णुसहस्रनामभाष्ये-

“भक्त्या मामभिजानाति ” [गीता-अध्यायः १८ श्लोकः ५५]

“ भक्त्याऽविच्छिन्नया मुक्तिः ” इत्याङ्गिरसस्मृतौ वैष्णवे धर्मे “परमात्मनि गोविन्दे भक्तिरव्यभिचारिणी । प्रयच्छतिनृणां

५ मुक्तिं मा तेभूदत्र संशयः” ॥ “येत्वां देवं ध्रुवं भक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम् । प्राप्नुवन्ति सदा कामानिह लोके परत्र-
च ॥ अमोवास्ते भविष्यन्ति भक्तिमन्तश्च ये नराः ”

इति श्रीमति रामायणे श्रीवामने “येषां विष्णुः प्रियो नित्यं ये विष्णोः सततं प्रियाः । न ते पुनः संभवन्ति तद्भक्तास्तत्पराय-

१० णाः ” इति रूपं चोत्तयत्र पुण्डरीकाक्षं ब्रह्मैव चोदना चोपास्व भजस्वेति उपास्ति भजतीहिसेवाविशेषविषयौ अतएव नै-
घण्टुकाः “सेवाभक्तिरुपास्ति” इति । लैङ्ग-मार्कण्डेययोः “भजइत्येष धातुर्वै सेवायां परिकीर्तितः । तस्मात्सेवा बुधैः प्रोक्ता भक्तिशब्देन भूयसी” [लैङ्गे २ भागे अध्यायः ९ श्लोकः १९] इति

१५ उपास्यस्य भगवतो निरवद्यमहागुणत्वान्निस्सीमप्रीतिरूपं निर्व्याजस्वा-
म्यात् दास्यैकरुचिगर्भं चेदमेवोपासनं विविच्यत इति भक्तित्वव्यपे-
शः एवंविधं प्रियत्वमाश्रित्यहि “प्रियो हि ज्ञानिनोत्यर्थम्” [गीता-
अध्यायः ७ श्लोकः १७] “भजतां प्रीतिपूर्वकम्” [गीता-अ-
ध्यायः १० श्लोकः १०] “तुष्यन्ति च स्मन्ति च” [गीता-अ-
२० ध्यायः १० श्लोकः ९] “नाथयोनिसहस्रेषु ” [विष्णुपुराणे
अंशः १ अध्यायः २० श्लोकः १८] “याप्रीतिरविवेकानां”
[विष्णुपुराणे अंशः १ अध्यायः २० श्लोकः १९] इतिश्लो-
कद्वयं “ तत्स्मृत्याह्लादसंस्थितः “ तन्नामस्मरणोद्भूतपुलकादिति
पुङ्गव ” इतिश्रीविष्णुतत्त्वे “सेवाभक्तिस्समाख्याता ज्ञानवासनया-

पाठान्तरं-१-लैङ्गेमार्कण्डेयेच-३ । २-घांयां योनिं भजाम्यहं-याप्रीति-

३ । ३-इत्यादि श्लोक-२ ।

कृता । ५८ द्वाप्रां ततस्तस्यां स्नेहभावः स्वयं भवेत् ” ॥ [वि-
ष्णुतत्त्वे] इति “परमात्मनि यो रक्तो विरक्तो परमात्मनि । सर्वेषणा-
विहिं कस्तमैक्ष भोक्तुमर्हति ” ॥ [बार्हस्पत्यस्मृतौ] इति “ स
नो देवः शुभया स्मृत्या संयुक्तु ” [तै० ना० ६-१०-१९] ५
इत्याद्युपासनविधिषु वचनानि प्रवृत्तानि.

दास्यैकरुचिगर्भजापकानिच “मामनुस्मरन्” [गीता-अध्यायः
८ श्लोकः १३] “ पार्थानुचिन्तय- ” [गीता-अध्यायः ८
श्लोकः ८] “ कृष्णानुस्मरणं परम् ” इत्यादीनि अनुरित्ययं निहीनार्थो हि
ज्ञाप्यते तज्ज्ञैः निहीनत्वं चास्य स्वाभाविकं दास्यं तदनुसन्धानगर्भ- १०
मुत्पन्नप्रवृत्तकरणम्, भक्तैश्वकीर्तनादिशरीरत्वं “ सततं कीर्तयन्तः ”
[गीता-अध्यायः ९ श्लोकः १४] “ मन्मना भव ” [गीता-
अध्यायः ९ श्लोकः ३४] इत्यादौ व्यक्तम्.

अस्या एव सकलशास्त्रार्थसारत्वेन परमगुह्यतमत्वञ्च “ इदन्तु ते
गुह्यतमम् ” [गीता-अध्यायः ९ श्लोकः १] “ यज्ज्ञात्वा नेहभू- १५
योऽन्यत् ” [गीता-अध्यायः ७ श्लोकः २] “ सर्वगुह्यतमं भूयः ”
[गीता-अध्यायः १८ श्लोकः ६४] इत्यादौ दर्शितमूलं प्रसज्य. ५

❀ उपायशून्यानां ध्यानादिलघूपायप्रदर्शनम् ❀

हन्ता इयं भक्तिः “ बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ”
[गीता-अध्यायः ७ श्लोकः १९] “ जन्मान्तरसहस्रेषु ” [वि-२०
ष्णुधर्म-६९ अध्यायः] इत्यादिप्रकारेण बहुतरु- २०
पककषायणाम् [पातञ्जलसूत्रम्-१-१४] दीर्घकालनैर-
स्यसेवितादृढभूमिर्भवतीति.

गौरीपराशरहोत्रादिषु प्राणिनां का गतिरिति भयमपनेतुं
दृश्यन् (स्तुवन्तः कम्) इति तृतीयं प्रश्नं प्रतिवक्ति २५
इत्यादि (सर्वभूतभवोद्भवम्) इत्यन्तेन.

पाठ-१- २ निहीनतार्थो ।

“भक्त्या मामभिजानाति” [गीता-अध्यायः १८ श्लोकः ५५]
 “ भक्त्याऽविच्छिन्नया मुक्तिः ” इत्याङ्गिरसस्मृतौ वैष्णवे
 धर्मे “परमात्मनि गोविन्दे भक्तिरव्यभिचारिणी । प्रयच्छतिनृणां
 ५ मुक्तिं मा तेषूदत्र संशयः” ॥ “येत्वां देवं ध्रुवं भक्ताः
 पुराणं पुरुषानमम् । प्राप्नुवन्ति सदा कामानिह लोके परत्र-
 च ॥ अमोवास्ते जविष्यन्ति भक्तिमन्तश्च ये नराः ”
 इति श्रीमति रामायणे श्रीवामने “ येषां विष्णुः प्रियो नित्यं
 ये विष्णोः सततं प्रियाः । न ते पुनः संभवन्ति तद्भक्तास्तत्पराय-
 १० णाः ” इति रूपं चांजयत्र पृण्डरीकाशं ब्रह्मैव चोदना
 चोपास्व भजस्वेति उपास्ति भजतीहिसेवाविशेषविषयौ अतएव नै-
 वण्टुकाः “सेवाभक्तिरुपास्ति” इति । लैङ्गमार्कण्डेययोः “भजइत्येष
 धातुर्वै सेवायां परिकीर्तितः । तस्मात्सेवा बुधैः प्रोक्ता भक्तिशब्देन
 भूयसी” [लैङ्गे २ भागे अध्यायः ९ श्लोकः १९] इति
 १५ उपास्यस्य भगवतो निरवयमहागुणत्वान्निस्सीमप्रीतिरूपं निर्व्याजस्वा-
 म्यात् दास्यैकरुचिर्गर्भं चेदमेवोपासनं विविच्यत इति भक्तिव्यपदेश-
 शः एवंविधं प्रियत्वमाश्रित्यहि “प्रियो हि जानिनोत्यर्थम्” [गीता-
 अध्यायः ७ श्लोकः १७] “ भजतां प्रीतिपूर्वकम् ” [गीता-अ-
 ध्यायः १० श्लोकः १०] “ तुष्यन्ति च स्मन्ति च ” [गीता-अ-
 २० ध्यायः १० श्लोकः ९] “ नाथयोनिमहत्त्रेषु ” [विष्णुपुराणे
 अंशः १ अध्यायः २० श्लोकः १८] “ याप्रीतिरविवेकानां ”
 [विष्णुपुराणे अंशः १ अध्यायः २० श्लोकः १९] इतिश्लो-
 कद्वयं “ तत्स्मृत्याह्लादसंस्थितः ” तन्नामस्मरणोद्भूतपुलकादिति
 पुङ्गव ” इतिश्रीविष्णुतत्त्वे “ सेवाभक्तिस्समाख्याता ज्ञानवासनया-

कृता । उत्पन्नायां ततस्तस्यां स्नेहभावः स्वयं भवेत् ॥ [वि-
ष्णुतत्त्वे] इति “परमात्मनि यो रक्तो विरक्तो परमात्मनि । सर्वेषणा-
विनिर्मुक्तस्तमैक्षं भोक्तुमर्हति ” ॥ [बार्हस्पत्यस्मृतौ] इति “ स
नो देवः शुभया स्मृत्या संयुक्तु ” [तै०ना० ६-१०-१९] ५
इत्याद्युपासनविधिषु वचनानि प्रवृत्तानि ।

दास्यैकरुचिर्गर्भजापकानिच “मामनुस्मरन्” [गीता—अध्यायः
८ श्लोकः १३] “पार्थानुचिन्तयन्” [गीता—अध्यायः ८
श्लोकः ८] “कृष्णानुस्मरणं परम्” इत्यादीनि अनुरित्ययं निहीनार्थोहि
ज्ञाप्यते तज्ज्ञैः निहीनत्वं चास्य स्वाभाविकं दास्यं तदनुसन्धानगर्भ- १०
मुपासनमनुस्मरणम्, तत्रैश्वकीर्तनादिशरीरत्वं “ सततं कीर्तयन्तः ”
[गीता—अध्यायः ९ श्लोकः १४] “मन्मना जव ” [गीता—
अध्यायः ९ श्लोकः ३४] इत्यादौ व्यक्तम् ।

अस्या एव सकलशास्त्रार्थसारत्वेन परमगुह्यतमत्वञ्च “ इदन्तु मे
गुह्यतमम् ” [गीता—अध्यायः ९ श्लोकः १] “यज्ज्ञात्वा नेहभू- १५
योऽन्यत् ” [गीता—अध्यायः ७ श्लोकः २] “सर्वगुह्यतमं भूयः ”
[गीता—अध्यायः १० श्लोकः ६४] इत्यादौ दर्शितम् अलं प्रसज्य ५

❀ उपायशून्यानां ध्यानादिलघूपायप्रदर्शनम् ❀

हन्त! इयं तक्तिः “ बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ”
[गीता—अध्यायः ७ श्लोकः १९] “ जन्मान्तरसहस्रेषु ” [वि-२०
ष्णुधर्म-६९ अध्यायः] इत्यादिप्रकारेण बहुतरजन्मार्जितसुकृतपरि-
पक्कषायाणाम् [पातञ्जलसूत्रम्-१-१४] दीर्घकालनैर-
न्तर्यसेवितादृग्भूमिर्भवतीति ।

शास्त्रीयसर्वोपायदरिद्राणां प्राणिनां का गतिरिति भयमपनेतुं
लघूपायं दर्शयन् (स्तुवन्तः कम्) इति तृतीयं प्रश्नं प्रतिवक्ति २५
(तमेव) इत्यादि (सर्वभूतभवोद्भवम्) इत्यन्तेन ।

(१८) भगवद्गुणसंगणनात्परीविष्णुसहस्रनामज्ञाप्ये-

अनादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरम् ।

लोकाव्यक्षं स्तुवन्नित्यं सर्वदुःखातिगोभवेत् ॥६॥

ब्रह्मण्यं सर्वधर्मज्ञं लोकानां कीर्तिवर्धनम् ।

५ लोकनाथं महद्भूतम्-

अस्यैव सर्वतोमुखं स्तुतियोग्यत्वमग्निप्रयंस्तदपेक्षयाऽऽपेक्षिकशुद्धदेवता-
न्तरादिव्यावर्तकैः अनादिनिधनत्वादिभिर्देशभिर्विंशतिभिः ।

(अनादिनिधनं) तस्मादकालोपाधिकमुपकारिणम् (विष्णुम्) अदेशोपा-
धिकम् (सर्वलोकमहेश्वरम्) स्तोत्रमनोरथपुरणन्यातमहाविभूतिकम् ।

१० (लोकाध्यक्षम्) तदुचितनिरुपाधिकानुमन्थानम् ।

(ब्रह्मण्यं) ब्रह्मणेऽनन्तशास्त्राय वेदाय प्रतिपाद्यतया हितम् अतएवो-
द्घाटितस्तुतिविषयम् ।

(सर्वधर्मज्ञम्) अतएव सर्वस्तुतिपरमधर्मज्ञम् ।

(लोकानां कीर्तिवर्धनं) सर्वलोकाश्रयिणांस्तोत्रप्रभृतीनामात्मन इव

१५ " यं स्तुवन् स्तव्यतामेति " [विष्णुधर्मे अध्यायः ७५] इतिप्रका-
रणाशेषलोकवेदप्रशस्यकीर्तिकारिणम् ।

(लोकनाथं) लोकानां स्वामिनम्, अतः स्तुत्यादिसर्वपरिचरणार्हम्,

(महद्भूतम्) ऐश्वरेण परममहत्त्वेन स्वरूपानुबन्धिना युक्तम्, अतोऽक्लेशेन

स्तोत्रमात्रेण स्वाराध्यम्; महान्तो हि स्वानुग्रहसंवादसूचनमात्रेण हृष्टाः

२० न बहु वाञ्छन्ति, ययोद्योगे " अन्यत्पूर्णादिपाङ्कुम्भादन्यत्पादावनेजनात्
अन्यत्कुशलसंप्रश्नान्न चेच्छति जनार्दनः " ॥ [भारते उद्योगपर्व०

अध्यायः ८९] इति ।

पा०-१-सर्वस्तुति । २ ऐश्वर्येण । ३ अत्रोक्लेशस्तोत्र । ४ स्वाराधनम्
स्वाराधम् ।

सर्वभूतभवोद्भवम् ॥ ७ ॥

एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः ।

(सर्वभूतभवोद्भवम्) असद्व्यावृत्तानां सत्ताहेतुम्; अतोऽवर्जनीय-
त्वात्तेषामवश्यमनुग्रहीतारम्. ५

एवंभूतम् (स्तुवन्) परिपूर्णभक्तियोगासंभवेऽपि यथातथा वापि
गुणसङ्कीर्तनं कुर्वन्.

(सर्वदुःखातिगो भवेत्) तापत्रयदवदहनमतीत्य निरतिशयान-
न्दशीतलहृदं भगवन्तं गच्छेत्

अस्य च युक्तं लघुतरस्तुतिमात्रविषयत्वम् (ध्यायन्स्तुवन् नमस्यन्) १०
इत्यनन्तरोक्तध्यानादिसहचरगुरुतरस्तवनवैलक्षण्यप्रतीतिः; अन्यथा
पुनरुक्तिप्रसङ्गात् (स्तुवन्तः कम) इति स्वतन्त्रप्रश्नान्तरप्रयुक्तत्वात्
अनेकशोच्चान्तरसङ्गतत्वाच्चावगम्यते. ७

❀ स्मरणकीर्तनप्रणामादिभ्यः परिचरणोत्कर्षः ❀

(को धर्म) इति पञ्चमं प्रश्नं परिहरति (एष मे) इति. १५

(एषः) अनन्तरोक्तो भगवदचनस्तवनादिरूपो यथाधिकारं गुरुल-
घुभावेन व्यवस्थितः.

(सर्वधर्माणां) मध्ये (अधिकतमो मतः).

धर्मा ह्यैहिकाः पशुपुत्रार्थार्थाः, आमुष्मिकाः स्वर्गार्थाः, असङ्गै-
र्भगवदाराधनबोधानुष्ठितेष्टापूर्तपरिकर्मिततत्त्वज्ञानरुमाधिशरीरोमोक्षार्थः २०
सानुरागभगवत्स्मरणकीर्तनप्रणामादिस्तदसाधारणपरिचरणात्मा चेति
चतुर्विधाः; तत्र (अधिकतमः) इति तमसा त्रिभ्यश्चतुर्थमुत्कर्षयति.

पा०-१-अस्यचोक्तं लघु । अस्यचोत्तमलघु । २ सास्त्रार्थसङ्ग ।
३ यस्मा । ४ यथः ।

यद्भक्त्या पुण्डरीकाक्षं स्तवैः-

तदुपादयति (यद्भक्त्या) इति, यस्मात् भक्त्यादिगुणवान् तस्माद्वि-
कृतम् इति. भक्त्येत्यनुष्ठानसमयेऽपि प्रीतिगर्भत्वेन सुखोपादानत्वपरम्

५ गीतं हि "सुमुखं कर्तुम्" [गीता-अध्यायः ९ श्लोकः २] इति.
युक्तंचैतत् प्रियतमपतिस्मरणं प्रियंकरमिति, अनेनास्वामिषु देवतान्त-
रेषु कषायपानवद्विरसत्वेऽपि हितवृष्ट्या अनुष्ठीयमानेभ्यो व्यावृत्तिः
क्रियते.

(पुण्डरीकाक्षम्) इति विषयान्निह्येण विकृतभयङ्करतत्वान्तरभज-

१० नेभ्यो व्यावृत्तिः.

(स्तवैः) इति वाङ्मात्रसाध्यत्वेन विश्वजिज्ञान्द्रायणादिभ्यो व्ययाया-
सवद्दुष्टेभ्यो व्यावृत्तिः, तथाहि भगवान् व्यासः "आर्ता विषण्णाः
शिथिलाश्च भीता घोरेषु च व्याधिषु वर्तमानाः। संकीर्त्य नारायणश-
ब्दमात्रं विमुक्तदुःखाः सुखिनो भवन्ति" ॥ इति. श्रीविष्णुपुराणे

१५ "अवशेनापि यन्नाम्नि" [वैष्णवपुराणे] इत्यादि. वैष्णवं धर्मं
"अज्ञानतो ज्ञानतो वा वामुदेवस्य कीर्तनात्। तत्सर्वं विलयं याति
तोयस्थं लवणं यथा" [विष्णुधर्म] "शमायालंजलं वह्नेस्तमसो
भास्करोदयः। शान्तिःकलेरयौवस्य नामसङ्कीर्तनं हरेः" [विष्णु-
धर्म अध्यायः ६६ श्लोकः ७०] "यन्नामसंकीर्तनतो विमुच्यते"

२० [विष्णुधर्म अध्यायः ४३] "यन्नामसंकीर्तनतो महाभ-
यात् विमोक्षमानोति" [विष्णुधर्म अध्यायः ४३ श्लोकः
२५] सरुदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम्। वद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय
गमनं प्रति" [विष्णुधर्म-अध्यायः ७०] "यस्य नाम्नि स्मृते
मर्त्यः समुत्क्रान्तेरनन्तरम्। प्राप्नोति वैष्णवं स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितम्"

२५ [विष्णुधर्म] "अच्युतानन्त गोविन्द नामोच्चारणक्षेपजात्। नश्यन्ति
सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम्" [विष्णुधर्म अध्यायः २९]
इत्यादि.

अर्चेत्रः—

अन्यत्र च, "सङ्कीर्तयेज्जगन्नाथं वेदं वापि समीरयेत्" इति च; वैष्णवसूक्ते "आस्यजानन्तो नामचिद्विवक्तन, ध्रुवासो अस्य कीरयो जनासः" [विष्णुसूक्ते] "अस्य कीरयः" कीर्तयितारः, "ध्रुवासः" अपुनरावर्तिनो भवन्ति "अर्चेत्" इति अस्य धर्मस्य पुरुषविशेषसमाराधनरूपतामनतिपरोक्षां हि सूचयति गीतं च प्रत्यक्षावगमम् " [गीता—अध्यायः ९. श्लोकः २)

❀ अर्चनादेः सर्ववर्णाधिकारता ❀

इति नह्यस्य तपस्तीर्थादिवत् पुरुषप्रीणनत्वं शास्त्रा- १०
स्तिक्यैकसाध्यम् (नर) इति प्रायेण सर्वचेतनानां यथासंभवमधिकारं सूचयति एकवचनं च महायोगादिवहुसहकारिनैरपेक्षपरम् निन्द्यगुण-
वृत्तजन्मनामपि भक्त्यभिरुचिमात्रमहागुणेनाकुतोभयं भजनीयो हि भगवान् !

अथ क्षिप्रमेव जागीरथीप्रवाहनेव निर्णिक्तकल्मषरुचिः परमथा- १५
र्मिको भवतीति गीर्तये गुणविषये तादत् "समोहंसर्वभूतेषु" [गीता-
अध्यायः ९ श्लोकः २९] वृत्तविषयेषु च "अपि चेत्सुदुराचारः" [गीता—अध्यायः ९ श्लोकः ३०] जन्मविषयेषु "मां हि पार्थ
व्यपाश्रित्य येपि स्युः पापयोनयः" [गीता—अध्यायः ९ श्लोकः
३२] इत्यादि. २०

नचैतावतादुर्गाचारोर्धर्मत्वम् "नाविरतोदुश्चरितान्नाशान्तो नास-
माहितः" [कठोप० २-२४] "अप्राप्यः केशवो राजन्निन्द्रियैरजि-
तैर्नृणाम्" इत्येवंप्रकारवचनेभ्यः तस्य भगवदनिष्टत्वेनाधर्मत्वावगमात्
अतएवानन्तरमाह "क्षिप्रं भवति धर्मात्मा" [गीता—अध्यायः ९
श्लोकः ३१] इति सर्वाश्रमिणासनश्रमिणश्च विदुरादेः "शमदमाद्युपे- २५

पाठान्तरम् १—ऋत्विगादि । २ जन्मादीनामपि । ३ निःशेषनिर्णिक्त ।
४ नीयतेहि । ५ दुश्चरितादेः । ६ इत्याद्येवम् ।

(२२) भगवद्गुणदर्पणाख्यश्रीविष्णुसहस्रनामभाष्ये—

- तस्यात् " [ब्रह्मसूत्रम् ३-४-२७] " अन्तराचापि तु तद्दृष्टेः " [ब्रह्मसू० ३-४-३६] इत्यादीनि ब्रह्मसूत्राण्यधिकारन्निरणेषत. युक्तश्चैषः सर्वावस्थेनापि पुरुषेण मातुरिव पुत्रेण परमवत्सलस्य सर्व-
५. बन्धोर्निसर्गसुहृदश्च भगवतो नामग्रहणादावप्रतिषेधः दृष्टश्च गजेन्द्रगृध्र-
राजवायसरावणावरजकौसलनागरजानपदवह्वीमालाकारप्रमुखेषु.
अपशूद्राधिकरणे त्वत्रैवर्णिकानामनग्निविद्यत्वादग्निविद्याङ्गेषु गुरूपम-
दनाद्यौपनिषदसंस्काराभावेन वेदान्तवेद्यपरविद्योपार्जने च अनुपाय-
त्वादनधिकारो राड्वान्तितः तदीया भगवत्समाश्रयणाधिकारव्यव-
१०. स्था त्रैवर्णिकानां समुद्रिक्तमत्वतया मुमुक्षूणामविप्रतिपत्तिः श्रवण-
मननाद्यौपनिषदब्रह्मविद्यामहादथेन प्रसिद्धोधिकारः तेष्वेव रजस्तमः-
संभेदसितासितसत्वतया फलकामतया विप्रलब्धानां तादृशो यथा-
योगमुपासनेषु स्त्रीशूद्रतिरश्चाच्च प्राचीनभवपरंपराप्रचितसंस्कारपटिम्ना
सुतप्रबुद्धन्यायेन प्रत्युत्तन्नजानानां विदुरधर्मव्याधप्रभृतीनां प्रारब्ध-
१५. कर्मानुशयलेशानृप्यानुजातजुगुप्सितजातिसंसर्गाणामपि तत्तज्जात्यप्र-
तिषिद्धसामान्यधर्माङ्गकेपूपासनेषु दुर्वारोधिकारः अनुत्पाद्यविद्यत्वात्.
न्यदर्शि च भगवता शौनकेन " धर्मव्याधादयोप्यन्ये पूर्वाग्यासाज्जुगु-
प्सिते । वर्णावरत्वे संप्राप्तास्संसिद्धिं श्रमणी यथा " [विष्णुधर्मे
अध्यायः १००] इति.
२०. अनुत्पन्नजानानामपि क्रमभाविन्या मुख्यतत्केरूपक्रमभूतस्मरणसङ्की-
र्तनश्रवणादिरप्रतिषिद्धः धर्मस्मत्तारोपि हि अहिंसासत्यशौचपरोपकार-
मातापितृशुश्रूषणश्रेष्ठेदेवतानुकूल्यादिकंसामान्यधर्ममाचण्डालमनुम-
न्यन्ते.

सदा ॥ ८ ॥

स्वयं सङ्कीर्तननिषेधेपि कीर्तयितृपुरुषानुवर्तनानुमोदनमर्षणाविरो-
धमात्रेण सुदूरेपि सम्बन्धसम्भवः, स्मर्यते हि, “धर्मश्रुतो वा दृष्टो वा
कथितो वा कृतोपि वा । अनुमोदितो वा राजेन्द्र पुनाति पुरुषं सदा ” ६

[तालपुटे भारते आश्वमेधिकपर्व० अध्यायः ९४
श्लोकः २९] इति “प्रयोजयितानुमन्ता कर्त्ता ” । इति च
विशेषतो भगवद्धर्मस्य स्पर्शवेधित्वम् “उद्धोषितः पूजितो वा दृष्टो वा
नमितोपि वा । प्रसह्य हरते पापं को न सेवेद्धरिं ततः ” “ कीर्तितः
संस्मृतो ध्यातः पूजितः संस्कृतस्तथा । ऐहिकामुष्मिर्कीं रक्षां करोति १०
भगवान् हरिः ” “ शृण्वन्ति ये वै पठतस्तथान्येपश्यन्ति ये मामी-
रयन्ति ” [विष्णुधर्म अध्यायः ९४] इत्यादि. अपि च इतिहा-
सपुराणादिषु श्वपाकादेरपि भगवद्भजनानुमतिः, वैष्णवे धर्मं “ नम
इत्येव यो ब्रूयात् मद्भक्तः श्रद्धयान्वितः । तस्याक्षयो भवेन्नोकः
श्वपाकस्यापि नारद ” [विष्णुधर्म अध्यायः ७०] इत्यादि १५
वचनानि तद्बहुमन्तव्यत्वनिःश्रेयसप्राप्त्यादिवृत्तान्ताश्व सालम्बनाः एवं
न किञ्चिदपि शास्त्रं कुप्येत् व्यवस्थितविषयत्वात्.

❀ ध्यानार्चनादेः कालदेशाधिकारिनियमानपेक्षत्वम् ❀

(सदा) इति कालविशेषानपेक्षत्वं देशशौचादिविशेषानपेक्षाया अपि
प्रदर्शनमेतत् तेन अयनर्तुमासपक्षनक्षत्रमुहूर्तविशेषसव्यपेक्षेभ्यः प्रकर्षः. २०

अत्र च, “चक्रायुधस्य नामानि सदा सर्वत्र कीर्तयेत् ।
नाशौचं कीर्तने तस्य पवित्रं भगवान् हरिः” ॥ [विष्णुधर्म] “प्रातर्दे-
वेति कृष्णति गोविन्देति च जल्पताम् । मध्याह्ने चापराह्णे च योव-
सादः स उच्यताम् ” [विष्णुधर्म अध्यायः ८९ श्लोकः ७७] २५
इत्येतानि ऋषिवचनानि द्रष्टव्यानि नहि भगवतः प्रयताप्रयताधिका-
रिसंसर्गादुपघातः तच्छौचादिसहकारिविरहात् तदनुग्रहासामर्थ्य-
वा प्रत्युतस्वसम्बन्धायोग्यमपि—

(२४) भगवद्गुणदर्पणाख्यश्रीविष्णुसहस्रनामजाय्ये—

पुनानः स्वोचितं विधाय स्वीकरोति परमपावनत्वात् अतोहीदमुदी-
र्यते" नाशौचं कीर्तने " [विष्णुधर्मे] इत्यादि.

सदसदधिकारितारतम्यशास्त्राणि तु " उच्चावचानामधिकारिणां परस्पर-

५ सङ्करेण धर्मसंपुत्रो मा प्रमाङ्क्षीत् " इति.

स्वरूपतोल्पीयानपि सङ्कीर्तनादिः फलतो महीयात् यदाह " स्वल्पम-
प्यस्य धर्मस्य त्रायेते महतो ज्ञयात् " [गीता—अध्यायः २ श्लोकः
४०] इति न चास्य धर्मान्तरवदभिक्रमनाशः " नेहाभिक्रमनाशो
स्ति " [गीता—अध्यायः २ श्लोकः ४०] इति वचनात् " न

१० मेभक्तः प्रणश्यति " [गीता—अध्यायः ९ श्लोकः ३१] " यंप्रणम्य
न सीदति " [विष्णुधर्मे अध्यायः ९७] " न वासुदेवं
प्रणिपत्य सीदति " [विष्णुधर्मे अध्यायः ७०] " जनार्दनं
प्रणिपतितो नर्मादति " न चायथाविध्यनुष्ठानात् प्रबलप्रतिपक्षाद्वा
प्रत्यवायः " प्रत्यवायो न विद्यते " [गीता—अध्यायः २ श्लोकः
१५ ४० इति.]

नचैतेषामर्थवादत्वं शक्यशङ्कम् अनतिवादित्वात्.

इह भगवत्त्वज्ञानभक्तिप्रतिबन्धकपापनिर्हरणसत्त्वममृच्छ्यादिक्रमेण त-
त्वाप्त्युपक्रमउच्यते " बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति " । [वि-
ष्णुधर्मे अध्यायः ७०] " यस्मिन् न्यस्तमतिर्न याति नरकं

२० स्वर्गापि यच्चिन्तने विज्ञो यत्र निवेशितात्ममनसो ब्राह्मोपि लोको
ल्पकः । मुक्तिं चेतसि यः स्थितोमलधियां पुसां ददात्यव्ययः
किञ्चिन्नं यदधं प्रयाति विलयं तत्राच्युते कीर्तिते " ॥ इत्यादौ च
नचैषः [मीमांसा १-२-१५-विषयवाक्यम्] पूर्णाहुतिन्यायस्या-
विषयः तस्यातिवादविषयत्वात् संकीर्तनादिप्रकरणेषु प्रायेण वाक्य-

२५ शेषत्वप्रार्थनाव्यर्थवादालिङ्गादर्शनाच्च.

किञ्च प्रबलप्रमाणविरोधाभावे अर्थवादपदानामपि स्वतः प्रामाण्यतः
स्वार्थपरित्यागश्च साहसम् अन्याय्यत्वात्.

(२६) भगवद्गुणदर्शनादिभिर्विष्णुसहस्रनामभाष्ये—

अन्यत्र "गङ्गादितीर्थेषु वसन्ति मत्स्या देवालये पक्षिसङ्घाश्चनित्यम् ।
भावोज्झितास्ते न फलं लभन्ते तीर्थानि पुण्यायतनाश्च मुस्याः " ॥
इति.

- ५ उपपन्नञ्चैतत्, सर्वज्ञस्यावानसमस्तकामस्यानपेक्षस्य भगवतो भावशु-
द्धचाराध्यत्वं न द्रविणकर्णार्पणादिना, "याथातथ्येन पण्डितः"
इति न्यायात् देशकालसहकार्यादिवैकल्येपि स्वल्पादपिसमग्रादिवदेवः
प्रसीदित्; तदुक्तं " ध्यायन् कृते यजन् यज्ञैस्त्रेतायां द्वापेरर्चयन् । यदा
शोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केशवम् " ॥ [वि० पु० अं० ६ अ०
१० २ श्लो० १७] इति: तथा " विनिन्दां प्रथमे पादे करिष्यन्ति हरे
र्नराः । युगान्ते च हरेर्नामनैव कश्चिद्गृहीष्यति ॥ धन्यास्ते पुरुषव्याघ्रभ-
वौ भो धावमयिनः । यत्नेनापि कलौ विष्णोर्गृहीष्यन्त्यक्षयात्मनः " ॥
[विष्णुधर्मैअ० १०८]

- युज्यते चैतत्, सुशीलो हि नृपतिः पितराविवरुच्छेषु किञ्चिन्न्यायवृत्तमपि
१५ बहूपकारिणमिवानुगृहीति अतएव दैवपिच्यप्रायश्चित्तादिषु देशकालो-
पपत्त्यादिवशेनानिम्नोन्नतानामपि प्रयोगाणां तुल्यकक्ष्यत्वे-
न विधिः, शिष्टैस्तथानुष्ठानं च; अतएव यथा सर्वस्वसाध्यप्रयोगवि-
स्तारस्य स्थाने स्वानुपपत्तिरुपापनमेव आपदि श्राद्धप्रत्याम्नानम् यथा
वा " तत्तत्कर्मदौष्कर्यं तत्तन्मन्त्रजपः " इत्यादि.

- २० तदेवं प्रियतमविषयतया सुखक्रियत्वात्, व्ययायासराहिततया सुकर-
त्वात् अनतिपरोक्षात्मनाथप्रीणनभावेनाकर्षकत्वात्, अतिलाघवेप्य-
तिगुरुदुर्बहभयभयोन्मूलनमहाफलत्वात्, अप्रत्यवायवत्त्वात्, सुमिक्षा-
धिकारितया विश्वजनीनत्वात्—

पाठान्तरं—१ पण्डितमिति । २ सौकर्यादि । ३ भावबोधाभिमानिनः ।
पापाम्बोधा० ।

परमं यो महत्तेजः-

देशकालदशाविशेषादिविक्षेपवर्जनेननिर्व्याजत्वात्, विषयप्रभावेन निष्पत्स्यूहत्वाच्चेत्येवंप्रकारेभ्यो हेतुभ्यो भगवदसाधारणसङ्कीर्तनादि-धर्मः अधिकतमः क्षीप्मतः. अन्येषामपि परमर्षिणां " सर्वेषामपि ५ धर्माणामुत्तमो वैष्णवो विधिः " " रक्षते भगवान् विष्णुः भक्तानात्मशरीरवत् " " गोविन्दभक्त्यभ्यधिकं श्रेयश्चान्यन्न विद्यते " इत्यादिरुदाहार्यः. ८

❀ भगवतः आदित्याद्यवभासकतेजोरूपता ❀

अथोपेयप्रश्नं प्रतिवदन् श्रीमन्नामसहस्रश्रवणाय धर्मराजो नियु- १० ज्यते (परमं यः) इतिचतुर्भिः तत्र प्रथमेनसार्धेन (किंवाप्येकं परायणम्) इति द्वितीयं प्रत्याह (तेज) आदिभिः नपुंसकलिङ्गैः (यः) इतिममभिव्याहारेण लिङ्गवैरूप्यन्नशङ्क्यम् लिङ्गसंख्याभ्यां पूर्व विशेषितस्य पदस्य पदान्तरसमभिव्याहारात् तल्लिङ्गसंख्याश्लेषेणाविशेष्यत्वाच्च विशेष्यस्य, " वेदाःप्रमाणम् " [विष्णुधर्मे अध्यायः ७६] १५ " तत्त्वन्नारायणः परः " [तै०ना० ६-११] इतिवत्.

सर्वथा स्पृहणीयतमत्वेन परमपुरुषार्थस्यापक्वानि परमतेजस्त्वादीनि षड्विशेषणानि (तेजः) स्वभावतएव भास्वरम्, अन्यावभासकञ्च " परं ज्योतिरुपसंपदम् " [च्छा० उ० ८-१२] " तस्यादित्योभामुपयुज्य भाति " इति भास्वरस्वस्य निःसीमत्वं (महत्) इति (परमम्) इतिच २० समातिशाप्यसम्भवः एवमुत्तरत्रापि यथाविशेष्यम्.

परमं यो महत्तपः ।

परमं यो महद्ब्रह्म-

इष्टे सर्वस्येति (तपः) यथा, “ यो देवेभ्य आतपति ” [आर० ३-
५ प्र० १२-अ०] “ तमीश्वराणां परमं महेश्वरम् ” [श्वे० उ०
६] “ एवसर्वेश्वरः ” [बृ० उ० ६-४-२२] इत्यादि.

अनवच्छिन्नकल्याणस्वरूपगुणत्वेन बृहत्त्वात्, सर्वशक्तित्वेन
सर्वबृंहणत्वाच्च (ब्रह्म). ९

❀ भगवत्सम्बन्धस्य चेतनाचेतनदोषनिवारकता ❀

१० (पवित्राणां) मध्ये (परमं) (महत्) (पवित्रम्) पवित्रं शुद्धिविशेष-
हेतुः शुद्धिश्च दोषविशेषनिर्मेकः दोषश्च रजस्तमः प्रायपरिणामभेदा-
स्पदत्वमचेतनस्य, चेतनस्य तु तत्परिरम्भसम्भवः अविद्या भगवददराध-
रागद्वेषादिः तं भगवानेव समूलकाषं कषति तस्यैव सर्वथा तद्विरोधिरव-
भावत्वात्.

१५ क्रोशन्ति च शास्त्राणि “ एतद्भवा वन तपति ” [तै० आन० ९]
“ तद्यथा पुष्करपलाशआपो न श्लिष्यन्ते ” [च्छा० उ० ४-
१४-३] “ यद्यथेषीकतूलमग्नौ प्रोतं प्रदूयेत ” [च्छा० उ० ५-
२४-३] “ तत्सुकृतदुष्कृते धूनुते ” “ तदा विद्वान् पुण्यपापे वि-
धूय ” [मुण्डकोप० ३-१-३] “ क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः

२० परमा मता ” [याज्ञ० स्मृ० प्रा० श्लो० ३४] “ ध्यायेन्नारायणं
देवं स्नानादिषु च कर्मसु । प्रायश्चित्तिर्हि सर्वस्य दुष्कृतस्येति वै-
श्रुतिः ” “ योमामजमनादिञ्च ” [गी० अध्यायः १० श्लोकः ३]
“ पावनः सर्वलोकानां त्वमेव रघुनन्दन ” [रामायणे] “ प्रायश्चि-
त्तादिशेषाणि ” [विष्णुपुराणे-अंशः २ अध्यायः ६ श्लोकः ३९]

पा० १ भाष्येणादिदोषभय ।

इत्यादि प्रायश्चित्तप्रकरणम् कात्स्न्येन “ यथाग्निरुद्धतशिरः
कक्षं दहति सानिलः । तथा चित्तस्थितो विष्णुः योगिनां सर्वं कि
ल्विषम् इति ” ॥ [वि० पु० अं० ६ अ० ७ श्लोकः ७४

❀ भगवत्सम्बन्धेनैव तीर्थादीनां पवित्रता ❀

अन्यस्यापि तीर्थादेः पवित्रत्वं तत्संश्लेषाय तन्दर्शयति (परमं
(महत्) इति विशेषणान्यां न खलु स्वभादमलिनानां चेतनानां तदुद्द
तानां देवादीनां स्वसदृशवस्त्वन्तरशोधकत्वं युक्तिमत् अतएव पराशर
शौनकादिभिः शुभाश्रयप्रकरणादिषु तत्संशीलनं निषिध्यते “ अशुद्धा
स्ते समस्तास्तु देवाद्याः कर्मयोनयः ” । [वि० पु० अं० ६ अ० ७
श्लो० ७७] “ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्ताः जगदन्तर्व्यवस्थिताः । प्राणिनः
कर्मजनिताः संसारवशवर्तिनः ” । [वि० थ० अ० ७२] इत्यादिषु तत्र
देवतानां पावनत्वं तदुपासनाचनयादोदकसेवादिना प्रसिद्धम्; तीर्थाद्यत
नदेः तत्सामीप्यात्, यथा गङ्गायाः वैष्णवे “ विष्णुवामपदाङ्गुष्ठविनि-
स्मृतस्य जलस्यैतन्माहात्म्यम् ” [वि० पु० अं० ४ अ० ४
श्लो० ३०] इति, “ विष्णोरायतनं ह्यापः सहस्रां पतिरुच्यते ” इति ज-
लमात्रस्य च कालस्य च तदवतारतद्दैवत्यत्तच्छयनोत्थानवत्त्वाद्वाद्दशी-
जयन्तीश्रवणादिवत् तत्सम्बन्धात्. आत्मगुणानां शमादीनां तज्ज्ञानाङ्ग-
ण्यात्क्रियाणां च यज्ञदानतपःश्राद्धप्रभृतीनां तदाराधनत्वात् ब्राह्मणादि
जतिः तत्परवेदाध्ययनादौ साक्षादधिकारात्, यथा “ विष्णुं क्रान्तं
वासुदेवं विजानन् विप्रो विप्रत्वमाप्नुयात् तत्त्वदर्शी ” इति.

श्रुतिस्मृत्यादेः तत्परत्वात् तच्छासनत्वाच्च “ नारायणपरावेदाः ”
[भाग० स्कन्ध० २ अ० ५ श्लो० १५] “ श्रुतिस्मृती
ममैवान्ना ” इति. आरण्यके तीर्थयात्रायां, “ पुण्याद्धारवतीत्युपक्रम्य,
भास्ते हरिरचिन्त्यात्मा—

परमं यः परायणम् ॥ ९ ॥

पवित्राणां पवित्रं यो मङ्गलानां च मङ्गलम् ।

दैवतं देवतानां च भूतानां योऽव्ययः पिता ॥ १० ॥

५ यतः सर्वाणि भूतानि भवन्त्यादियुगागमे ।

तत्रैव मधुसूदनः । तत्पुण्यं तत्परं ब्रह्म तर्तीयं तत्तपोवनम् " ॥ इति
[आरण्यके अध्यायः ८८ श्लोकः २४] तत्सम्बन्धहेतुकं देशस्य
पावनत्वमभिधाय " पवित्राणां हि गोविन्दः पवित्रं परमुच्यते ।
पुण्यानामपि पुण्योसौ " [आरण्यके अध्यायः ८८ श्लोकः २६]

१० इत्येवमेव स्पष्टं निगम्यते.

❀ भगवतःस्वगादिप्रत्यगात्मभ्यामभिलषणीयता ❀

सुरभिन्नगङ्गरागसुरसुन्दरीसुधारसादिभ्यो निरस्तसमस्तसंसारनिर्मलनि-
र्मर्यादस्वरसंविदानन्दमान्द्रात् प्रत्यगात्मनश्चात्यन्तमभिलषणीयत्वा-
त् (मङ्गलानां च मङ्गलम्) अतः (परमं यः परायणम्) प्राप्यं

१५ प्रपंचयिष्यते चैतत्.

(यः) एवं सः (परमं) (परायणम्) इति विधाय प्रतिवक्तव्ये (यः
परायणम्) इति मिद्धवदनुवादः शास्त्रप्रसिद्धचितिशयप्रदर्शनार्थः.

❀ ब्रह्मादीनामपि परब्रह्म **वि**त्तकत्वोपपादनम् ❀

अथ (किमेकं दैवतम्) इति प्रथमं प्रश्नं प्रतिवृत्ते (दैवतम्) इति सा-
२० धेन स एव (देवतानां) विधिशिवशतमखादीनां महादैवतं तत्त्वम्, कुतः
तेषामेव (भूतानां) सद्भावभाजां (पिता) यतस्तस्यार्वाचीनपितृभ्यो
विशेषः (अव्ययः) इति नहि तेन सनातेन पितृमन्तः कदाचिदनाथाः . १०
पितृत्वमुपपादयति (यतः सर्वाणि) इति (यतः) निमित्तकारणात्
(सर्वाणि) द्रुहिणद्रुमावधीनि (भूतानि भवन्ति) जायन्ते यद्यपि
२६ ब्रह्मसर्गादुपरिवान्तरसर्गे च ब्रह्मादिमुखेन सृजति, अथापि प्रथमसृष्टौ
न तथेति सूचयति (आदियुगागमे) इति.

पा० १ विधया प्रति ।

यस्मिंश्च प्रलयं यान्ति पुनरेव युगक्षये ॥ ११ ॥

❀ परब्रह्मणः उपादानसहकारिकारणत्वोपपादनम् ❀

उपादानकारणमपि तमेवाह अन्तिमे (युगक्षये) (पुनः) (यस्मि-
न्नेव) तानि (प्रलयं यान्ति) प्रलीयन्ते. लयः खलूपादाने ५
एव कार्यस्य, यथोर्णनाभितन्त्वादेर्लालादौ. स्थितिप्रवृत्त्यादिहेतुत्वं सह-
कारिकारणत्वं च चकारेण व्युत्पन्ने, एवं लक्षणकं हि परतत्वं श्रूयते,
“ यतोवा इमानि ” [तै० भृ० १] इत्यादौ सूत्र्यते च “ जन्माद्य-
स्य यतः ” [ब्र० सू० १-१-१] इति अस्यैव त्रिविधकार-
णत्वञ्च “ ब्रह्मवत् ब्रह्मसवृक्ष आसीत् ” [२ अष्ट० ८ प्र० १०
७ अ०] इत्युदाहृत्य “ प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादृष्टान्तानुरोधात् ”
[ब्र० सू० १-४-२३] इत्यधिकरणे निरणायि.

एतेन “ उपादानं तु भगवान् निमित्तं तु महेश्वरः ” । इति कारण-
भेदेनानभिमतमहेश्वरवादो न वैदिकः.

नच जगदुपादानत्वात् भगवति विकारादिदोषप्रसक्तिः, स्वशरीरत- १५
यो परिगृहीतप्रकृत्याद्येकदेशद्वारकत्वंपरिणामादेरूर्णनाभिदृष्टान्तावष्ट-
म्भेनोपपादयन्ती तत्रभवती श्रुतिरेव पर्यहार्थात्.

अत्रापि विधातव्ये (यो दैवतं) इत्यनुवादः शास्त्रप्रसिद्धिप्रदर्श-
नपरः तथाहि उपनिषदादिषु परतत्वस्य लक्षणतत्त्वस्थित्युपासनप्राप्तिप्र-
तिपादनैदं पर्यपर्यवसायिषु सदसद्ब्रह्माक्षरादिपदैः निरूपणैः परमाद्युपपदस- २०
नाथैश्च सामान्यवाचिभिः निर्दिश्यमानस्य विधिहरिशिवादिविशेषपर्यव-
सिताकाङ्क्षायां “ नारायणपरं ब्रह्म, तत्त्वन्नारायणः परः ” । [तै०
ना० ११] “ तद्विष्णोः परमं पदम् ” [कठोप०-३-९] “ यस्मा-
त्परं नापरमस्ति किञ्चित् ” [श्वे० उ० ३]

तस्य-

“ पुरुगान्नपरं किञ्चित् ” [कठोप० ३-११] “ मत्तः परतरं नान्यत् किञ्चित् ” [गी० अ० ७ श्लोकः ७] “ उत्तमः पुरु-
 ५ षस्त्वन्यः ” [गी० अ० १५ श्लोकः १७] इत्यादिभिः कण्ठोक्ति-
 भिः, मृष्टिवाक्यगतिसामान्यात्, तत्त्वपरपुरुषसूत्रतोत्तरनारायणप्रभृति-
 प्रचलप्रदेशान्तरतात्पर्यात्, सुत्रालमैत्रायणीयमहोपनिषच्छान्दोग्यतै-
 त्तिरीयैतरेयकठवल्लीप्रभृतिबहूपनिषद्बोधोपेण सात्त्विकेतिहासपुराणप्राचु-
 र्येण देवताभारमाव्यञ्जंनगरशरभारशर्यप्राचेतसादिपरमऋषिमैरर्यैव
 १० वेदसिद्धान्तत्वे स्वपरमागमसंप्रतिपत्त्या रूपायुववाहनचारित्र्यदिशेषादि
 सामर्थ्यतश्च खलु भगवतो निरङ्कुरौश्वर्थं, तदितरनिकर्षश्च बुद्धिमतां
 स्वध्यवसानं. दहरवैश्वानराद्यधिकरणैः समन्वयाध्यायएव चैवमध्यवस-
 सुरस्मदाचार्या इति नाति विस्तृणीमहे.

तथाच सञ्चिक्षिपुर्यामुनाचार्याः, “ त्वां शीलरूपचरितैः ” [स्तोत्र
 १५ रत्ने-१५] इत्यादिना तातपादाश्च “ तत्त्वार्थतत्परपरशतवेदेवा
 क्यैः सामर्थ्यतः स्मृतिभिरप्यथ तादृशीभिः । त्वामेव तत्त्वपरसात्त्विक-
 कसत्पुराणैः देवज्ञधीभिरपि निश्चिन्तुमः परेशम् ” [वै० स्त० १५]
 “ रूपाश्रिया परमया परमेण धाम्ना चित्रैश्च कैश्चिदुचितैर्भवतश्चरित्रैः ।
 चिह्नैरनिह्वयपदैरपरैश्च कैश्चिन्निश्चिन्वते त्वयि विपश्चित ईशितृत्वम् ” ॥

२० [वै० स्त० २६] इति.

११

एवं सुनिर्णीतयोः सर्वपरयोः तत्त्वहितयोः सर्वयोग्यं हितविशेषमवधार-
 यन् श्रोतारं निमन्त्रयते (तस्य) इति. (तस्य) यथोक्तमहामहिम्नः.

लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य भूपते ।

विष्णोर्नामसहस्रं मे शृणु पापभयापहम् ॥ १२ ॥

यानि नामानि गौणानि विख्यातानि—

(लोकप्रधानस्य) अशेषशेषिणः (जगन्नाथस्य) सर्वनियन्तुः (विष्णोः) सम्बन्धिषु सत्स्वधि बहुषु तदावर्जनोपायान्तरेषु. (नामसहस्र) मेव सर्व (पापभयापहम्) सर्वप्रकारं पापं तद्धेतुकं जयञ्च समुत्पदातं हन्यादित्याशंसनाहं यत्तत् (मे) मत्तः मदर्थं वा (शृणु) स्वयमेव शृण्वतः पुनः श्रवणनिमन्त्रणम् (भूपते) इति सम्बोधनं च वक्तुः श्रोतृलाभमस्मिन् विषयं श्लाघ्यं सूचयतः. १२ १०

अथ वक्तुं प्रतिजानीति (यानि) इति इह चतुष्टया हि शब्दानां प्रवृत्तिः द्रव्यजातिगुणक्रियाविषयभेदेन तत्र द्रव्योपाधित्वेनै साधारण्येन च द्रव्यजातिनिमित्तत्वात् प्रकृष्टगुणकर्मनिमित्तत्वमेव भगवन्नाम्नां त्रैवीति (गौणानि) इति गुणेभ्यः कर्मभ्यश्च निमित्तभूतेभ्यः आगतानि यौगिकानीत्यर्थः. १३

गुणशब्दः कर्मणोपि प्रदर्शकः “ प्रवृद्धात्मनो नाम्नां निरुक्तं गुणकर्मणाम् ” [भारते शान्तिपर्व० अध्यायः ३४२ श्लोकः ३] भगवान् “ गौणानि मम नामानि कीर्तितानि च कानिचित् ” [भारते शान्तिपर्व० अध्यायः ३४२ श्लोकः १०] “ नामकर्मार्थविज्ञात ” [भारते उद्योगपर्व० अध्यायः ५९ श्लोकः १] “ निरुक्तं कर्मजानां च शृणुष्व प्रयतो नव ” [भारते शान्तिपर्व० अध्यायः ३४२ श्लोकः १०] इत्यादिवचनात्.

नचैषां यदृच्छाशब्दत्वम् विवक्षितावयवार्थत्वादसाङ्केतिकत्वाच्च. (विख्यातानि) छन्दोभाषयोः प्रवृत्त्यादीनां प्रयोगभूयस्त्वात् तदसाधारण्येन प्रसिद्धानि रूढानीत्यर्थः । २५

पा० १ आह यत्तत् । २ तत्राद्रव्यो । ३ नासाधा । ४ चाद्रव्य । ५ ब्रवीमि । ६ प्रसन्नान्मा । ७ कर्मजम् । ८ तत्साधा ।

महात्मनः । ऋषिभिः परिगीतानि तानि वक्ष्यामि भूतये ॥१३॥

योगादिनाऽर्थान्तरवृत्तिसंभवेऽपि एकत्र नियतत्वं हि नामत्वम् (ऋषिभिः) अशेषवेदार्थदर्शिभिः सनकसनत्कुमारनारदप्रभृतिभिः (परिगीतानि) एवंप्रमाणे एवन्निमित्तानि एतद्वाचकानीति परितः परितोद्गुग्धेनुवदन्निनिविशमानैः प्रीत्या प्रयुक्तानि यानि नामानि, तेभ्यः एकैकस्मादेकैकं मधुकरक्रमेण समाहृत्य भगवता ध्यासेन स्तोत्ररूपेण कीर्तितानि संप्रदायपारम्पर्येणास्मत्पर्यन्तं संप्राप्तानि तुभ्यम् (वक्ष्यामि) किमर्थम् (भूतये) भूतिः भवनं सत्ता अनादिमंसारदृष्टिचिन्ष्टात्मनः पुनः १० रुञ्जीवनायेत्यर्थः.

श्रूयते ह्येवमात्मनः सदसद्भावौ “अमन्नेव स भवति असद्ब्रह्मेति वेदचेत्, अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद, सन्तमेनं ततो विदुः” [तै० आन०—६] इति अपरिमितमाहात्म्यतया अपरिमिताभिज्ञत्वात् भगवतो यद्यपि कृत्स्ननामग्रहणासंभवः “श्रुतमेतस्य देवस्य नामनिर्वचनं शुभम् ।

१५ यावत्त्राभिजानेऽहमप्रमेयो हि केशवः” ॥ इति प्रकारेण बुभूषेतान्तु विष्णुनामसहस्रेणात्मलाभो भवतीति ध्वनयति (महात्मनः) इति एवमेषां गुणनिर्मितत्वादेतदधिकारिभिः भगवद्गुणतस्करा न व्यवहार्याः.

* सगुणनिर्गुणवाक्यविचारः *

“अस्तिवयं सगुणब्रह्मविद्या अर्वाचीनफलाधिकारिणाम् निर्गुणविद्या २० तु मुमुक्षुणामेव हि” इतिचेत् धिक्त्वां बधिरम् यः अस्या एव (मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात्) (याति ब्रह्मसनातनम्) इत्युपायत्वं द्रुष्यमाणं न शृणाषि.

१. पा. १. एवंवाच । २. शृणांतु । ३. विमुण्णाम् । तद्वेदनदिङ्मात्रेण नाम । ४. कर्मनिमित्त ।

- पुनानः स्वोचितं विधाय स्वीकरोति परमपावनत्वात् अतोर्हीदमुदी-
र्यते" नाशौचं कीर्तने " [विष्णुधर्मे] इत्यादि.
- सदसदधिकारितारतस्यशास्त्राणि तु " उच्चावचानामधिकारिणां परस्पर-
- ९ सङ्करेण धर्मसंपुत्रो मा प्रसाङ्क्षीत् " इति.
स्वरूपतोल्पीयानपि सङ्कीर्तनादिः फलतो मर्ह्यात् यदाह " स्वल्पम-
प्यस्य धर्मस्य त्रायेते महतो भयात् " [गीता-अध्यायः २ श्लोकः
४०] इति न चास्य धर्मान्तरवदभिक्रमनाशः " नेहाभिक्रमनाशो
स्ति " [गीता-अध्यायः २ श्लोकः ४०] इति वचनात् " न
१० मेभक्तः प्रणश्यति " [गीता-अध्यायः ९ श्लोकः ३१] " वंप्रणम्य
न सीदति " [विष्णुधर्मे अध्यायः ९७] " न वासुदेवं
प्रणिपत्य सीदति " [विष्णुधर्मे अध्यायः ७०] " जनार्दनं
प्रणिपातितो नमीदति " न चायथाविध्यनुष्ठानात् प्रबलप्रतिपक्षाद्वा
प्रत्यवायः " प्रत्यवायो न विद्यते " [गीताअध्यायः २ श्लोकः
१६ ४० इति.]
नचैतेषामर्थवादत्वं शक्यशङ्कम् अनतिवादित्वात्.
इह भगवत्त्वज्ञानभक्तिप्रतिबन्धकपापनिर्हरणसत्त्वममृच्छ्यादिक्रमेण त-
त्रास्युपक्रमउच्यते " बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति " । [वि-
ष्णुधर्मे अध्यायः ७०] " यस्मिन् न्यस्तमतिर्न याति नरकं
२० स्वर्गापि यच्चिन्तने विघ्नो यत्र निवेशितात्ममनसो ब्राह्मोपि लोको
ल्पकः । मुक्तिं चेतसि यः स्थितोमलधियां पुसां ददात्यव्ययः
किञ्चिन्नं यदयं प्रयाति विलयं तत्राच्युते कीर्तिते " ॥ इत्यादौ च
नचैषः [मीमांसा १-२-१५-विषयवाक्यम्] पूर्णाहुतिन्यायस्या-
विषयः तस्यातिवादविषयत्वात् संकीर्तनादिप्रकरणेषु प्रायेण वाक्य-
२५ शेषत्वप्रार्थनाद्यर्थवादलिङ्गदर्शनाच्च.
किञ्च प्रबलप्रमाणविरोधाभावे अर्थवादपदानामपि स्वतः प्रामाण्यतः
स्वार्थपरित्यागश्च साहसम् अन्याय्यत्वात्.

(३६) भगवद्गुणदर्पणाख्यश्रीविष्णुसहस्रनामभाष्ये-

च्छेदे प्राकृतधर्मप्राप्तौ च पूर्वदौर्बल्यं पूर्वमनुपमृत्परस्योत्पत्यसंभवात्
इह तु संभवो वक्ष्यते.

यदि परत्वात् निर्गुणवचनं गुणांशं निहते ब्रह्मस्वरूपांशमपि [पा-
५ तञ्जलसूत्रम्-१-१-४४] धून्यमेव तत्वमिति वाक्यं बाधतां पर-
त्वात् तद्ब्रह्मममूलत्वात् न वैदिकं वस्तु बाधत इति चेन्न वेदो-
पिहिते ब्रह्मममूल एवेति को विशेषो नयोः ?

किंच प्रत्युत गुणशालमेव परं दृष्टं देहात्मदुर्गुणनिषेधपरनिर्गुणवचन-
पूर्वं भगवति हेयगुणान् प्रतिषिध्य कल्याणगुणविधिपरत्वस्य “ अप-
१० हतपाप्मा विजरः ” [च्छा० उ० ८-१-५] इत्यादावुपलम्भात्.
अपिच तद्यमिथ्याविषयव्यवस्थया सगुणनिर्गुणश्रुत्योः परित्राणमिति
विप्रलम्भः, भङ्ग एव हि मिथ्याविषयत्वे प्रमाणस्य, यथा अलीक-
कलयैतग्रहस्य सगुणनिषेधोपि मिथ्याविषय एव त्वन्मत इति तस्य
वा कथं तत्वविषयत्वमित्यलमसंभाष्यसंभाषणेन.

अत्रेयं तत्वविदां व्यवस्था ज्ञानशक्त्यादिश्रुतिः कल्याणगुणविषया
१५ निर्गुणश्रुतिः रागद्वेषादिविषयेति “ सत्यकामः सत्यसंकल्पः ” [च्छा०
उ० ८-१-५] इत्यादेः भङ्गलविषयत्वदर्शनात् निर्गुणमिति सा-
मान्यनिषेधस्य तदन्यविषयत्वेन कार्ताथ्यसंभवाच्च एवमेव पदाहवर्ना-
यत्राह्मणपरिव्राजकब्राह्मणकौण्डिन्यगोबलीवर्दप्रभृतिन्यायो निरङ्कुशः
तथा गलेपैतिकया दोषविषयो निषेधः गुणविषयो विधिश्च एकस्मिन्
२० वाक्ये “ अपहतपाप्मा ” इत्यादिः “ सत्यकामः सत्यसंकल्पः ”
[च्छा० उ० ८-१-५] इत्यन्तः “ यत्तद्रेष्यमित्याराधय ” नित्यं
विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं यद्भूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः ” [मु-
ण्डकोप०-१-१-६] इत्यन्तश्च.

नवैवंविधे न्यायापेक्षया विषयव्यवस्था स्तम्भोस्ति कुम्भो
 नास्तीतिवत्. दृश्यत्वादिनिषेधं च तद्विरुद्धमङ्गलगुणपरं सूत्रकारो विवरे
 "अदृश्यत्वादिगुणको धर्मोक्तिः" १ [ब्रह्मसू० १-२-२२] इति
 गुणोपसंहारभादे च शाण्डिल्योपकोसलदहरपुरुषपर्यङ्कादिविद्यावेदानां
 गुणप्रबन्धानां वृद्धिमात्रसारत्वमाशङ्क्य च पर्यहार्षीत् " आद-
 रादलोपः " [ब्र० सू० ३-३-९९] इति स्पष्टं च भगवान्
 पराशरः " सत्त्वादयो न सन्तिथि यत्र च प्राकृता गुणाः .. [वि० पु०
 अं० १ अ० ९ श्लो० ४४] " समस्तकल्याणगुणात्मकोसो " [वि० पु०
 अं० ६ अ० ५ श्लोकः ५४] इत्यादौ.

इमामेव च व्यवस्थामानस्ये तथाच दोषाविध्युपधासंख्याविरु-
 द्धैर्मङ्गलैर्गुणैः । परिपूर्णं परं ब्रह्म शास्त्रैर्जोषुष्यतेतराम् " एतं हि सर्वाणि
 कामान्यत्तिसंविशन्ति " " सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः " [वृ० उ०
 ६-४-२२] " सत्यकामः सत्यसंकल्पः " [च्छा० उ० ८-
 १-५] " यः सर्वज्ञः सर्ववित् " [मुण्डकोप०-१-१-१०]
 " परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च " [श्वे० उ० ६]
 " माता पिता भ्राना निवासः शरणं सुहृद्भतिर्नारायणः " [सुत्रालोप० ६]
 " सर्वकर्मा सर्वगन्धः सर्वरसः " [च्छा० उ०
 ३-३४] अनन्दवह्यां च ज्ञानबलयौवनादीनामियत्ताराहित्येन तद्वि-
 पयानन्दाद्वाङ्मनसनिवृत्तिर्मीमांसिता वैष्णवे च भगवच्छब्दनिर्वचन-
 प्रकरणे " शुद्धे महाविभूत्याख्ये " [वि० पु० अं० ६ अध्यायः ५
 श्लोकः ७२] इत्यादि च साकल्येन सत्तापर्वणि भीष्मः " ज्ञानवृ-
 द्धा मया राजन् बहवः पर्युपासिताः । तेषां गुणवतां शौरिरहं गुणवतो
 गुणान् ॥ समागतानामश्रौषं बहून् बहुमतान् स-

तां। गुणैरन्यानतिक्रम्य हरिरर्च्यतमो मतः॥”] भार० सभाष० अ०
 ३७ श्लो० १२] कर्णार्वाणि सः “ वर्षायुतैर्यस्य गुणा न शक्या वक्तुं
 समेतैरपि सर्वलैकैः । महात्मनः शङ्खचक्रामिपाणेः विष्णोर्जिष्णोर्व-
 ५ सुदेवात्मजस्य ” ॥ [भार० कर्णप० अ० ८० श्लो० ५६] [श्रीवा-
 राहे] “ चतुर्मुखायुर्यदि कोटिवक्रो भवेन्नरः कापि विशुद्धचेताः । स
 ते गुणानामयुतैकमंशं वदेन्न वा देववर प्रसीद ” ॥ [मात्स्ये] “ यथा र-
 वानि जलधेरसंख्येयानि पुत्रक । तथा गुणा ह्यनन्तस्य असंख्येया महा-
 त्मनः ” ॥ [वैष्णवे धर्म] “ नहि तस्य गुणाः सर्वे सर्वमुनिगणैरपि ।
 १० वक्तुं शक्या त्रियुक्तस्य सत्त्वाद्यैरस्त्रिलैर्गुणैः ” ॥ इत्यादिभिः प्राथेण
 श्रीमद्रामायणभारताभ्यां च.

“ उभाधिना स्वरूपपरिणामेन वा ब्रह्मैव संसरति ” इति वादिभ्यां तु
 ब्रह्मण्यशेषदोषाभ्युत्पत्त्यात् (पवित्रं मङ्गलं परम्) इत्यादीनि नामानि
 कुर्येयुः.

१५ नच “ यतो वाचो निवर्तन्ते ” [तै० आन० ४] इत्यादि ब्रह्म-
 णोऽनामाणि कृत्वपरं तस्य तुच्छत्वप्रसङ्गात् “ यतो वाचः ” [तै०
 आन० ४] “ आनन्दं ब्रह्मणः ” [तै० आन० ४] इत्यादि
 धर्मनिर्देशविरोधात् तदा वाङ्मनसनिवृत्तिवचनस्यानुपपत्तेः ब्रह्मप्रमा-
 पकशास्त्रवैयर्थ्यप्रसक्तेः “ अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ” [ब्र० सू० १-
 २० १-१] इति ब्रह्ममीमांसानारम्भणीयत्वप्रसङ्गात् (वचसां वाच्य-
 मुत्तमम्) “ नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम् ” [काठ० ३ प्र० ९ अ०]
 “ शास्त्रयोनित्वात् ” [ब्र० सू० १-१-३] इत्यादिवाक्यन्याय-
 व्याकोपप्रसङ्गात् “ सैषानन्दस्य मीमांसा भवति ” इत्युपक्रमेण “ ते
 ये शतम् ” [तै० आन० ८-१] इत्यादिना चतुर्मुखानन्दाऽनुक्रम-
 २५ संरम्भविरोधाच्च-

अतः “ प्रकृतैतावत्त्वं हि ” [ब्र० सू० ३-२-२१] इति सू-
त्रन्यायेनानन्देयचाराहित्यपरमेव मतम्.

व्याजहारे चैवमेतत्तातपादाः “ श्रुतिस्तवानन्दमुखान्दरेर्गुणानिय-
त्तया मातुमिवोद्यता सती । उवाच वाचा मनसा सहोचितां निवृत्ति- ५
मेवत्ववधेरसम्भवात् ” इति अतः “ न यत्र नाथ विद्यन्ते नामजात्यादि-
कल्पनाः ” इत्यपि व्याख्यातम्.

किञ्च नामजात्यादीनां कल्पनानिषेधे अकाल्पनिकपारमार्थिकना-
मरूपं चैव भगवतः प्रतिपादितं स्यादिति त्वं निगलपाशं त्वमेव प्रय-
च्छामि कथंच नाथेति नामग्रहणं नाम ब्रूयात् अशब्दगोचरता १०
प्येतेन गता अतो विश्वविलक्षणस्वानुरूपरूपनामकतया परिमितवा-
च्यवाचकप्रतिषेधपरं स्पष्टं चैतत् प्रदेशान्तरे “ नामकर्मस्वरूपाणि न-
परिच्छेदगोचरे । यस्यास्तिलप्रमाणानि स विष्णुर्गर्भगस्तव ” ॥ [वि०
पु० अं० ५ अध्यायः २ श्लोकः १९] इति.

आह “ नामस्ववयवार्थानां न प्रवृत्तिनिमित्तत्वं निमित्तत्वेपि न तत्र १५
प्रामाण्यं तात्पर्याभावात् ” इति तदतिरथदीयः तदर्थप्रतीतिः स्वतः प्रा-
माण्यात् अनपवादत्वात् (यानि नामानि गौणानि) “ आस्य जा-
मन्तो नामचिद्विवक्तन ” [वि० सूक्ते] इत्यादिना भगवद्गुणज्ञापन-
तात्पर्यावगमाच्च.

मन्त्रवत् शास्त्रान्तरप्रमितभगवद्गुणस्मारकत्वेपि न गुणापहारः सुह- २०
दप्रमाणसिद्धत्वात् अत एव हृद्येषोद्देशान्निमित्तनयोः गुणादिप्रकर्षं प्रति-
पाद्य सुहृदय्य च मध्ये तत्स्मरणाय नामानि विधीयन्ते अर्माषु नाम
स्वन्यतममपि सर्वस्मै फलाय.

(४०) भगवद्गुणदर्पणाख्यश्रीविष्णुसहस्रनामभाष्ये—

विष्णोर्नामसहस्रस्य वेदव्यासो महानृषिः ।

छन्दोनुष्टुप् तथा देवो भगवान् देवकीसुतः ॥ १४ ॥

अमृतांशूद्भवो वीजं शक्तिर्देवकिनन्दनः ।

५ त्रिसामा हृदयं तस्य शान्त्यर्थे विनियुज्यते ॥ १५ ॥

कल्पते एकतरस्य भगवच्छास्त्रादिषु द्वादशाष्टषडक्षरादिषु मूलमूलि-
मन्त्ररूपेण परिणम्य स्वातन्त्र्येण मवार्थेषु विनियोगात् " नाम-
चिद्विवक्तन " इत्येकवचनसामञ्जस्याच्च उच्चारणमात्रेणोपकारि-
णामपि निर्वचनेन गुणप्रकाशने इदिति मनःप्रसादनत्वं पावनत्वं
१० च नामनिर्वचनाध्यायेषु " अस्तौषीन्नामत्रिव्यामस्मशिष्यो मधु-
सूदनम् । एषां निरुक्तं भगवन् परमं वक्तुमर्हसि ॥ शुश्रूषोः श्रद्धा-
नस्य प्रजापतिपतेर्हरेः । श्रुत्वा भवेयं यत् पृतः शरच्चन्द्रइवामलः " ॥
[भार० शान्तिप० अ० ३४२ श्लो० १] धृतराष्ट्रः " भूर्यो मे
पुण्डरीकाक्षं सञ्जयाचक्ष्व पृच्छते । नामकर्मार्थवित्तात् प्रामुयां पुरुषो-
१५ त्तमम् ,, [भार० उद्योगप० अ० ५९ श्लो० १] इत्यादौ द्रष्टव्यम्
विनियोगश्रैषां लिङ्गतः उद्योगमोक्षधर्मवैष्णवधर्मनिर्वचनाध्यायेषु त-
त्तन्मन्त्रकल्पेषु वचनेभ्यश्चावगन्तव्यः ।

इतिश्री हरितकुलतिलकश्रीवत्साङ्कमिश्रमूनोःश्रीरङ्गराजदिव्याज्ञाल-
ब्धश्रीपराशरापरनामधेयस्य श्रीरङ्गनाथस्य कृतौ श्रीमन्नामसहस्र-
२० विवरणे भगवद्गुणदर्पणे उपोद्धातः ।

उपोद्धातप्रकरणं समाप्तम् ।

॥ श्रीः ॥

श्रीमते लक्ष्मीविष्णुकटेशाय नमः ।

श्रीविष्णुसहस्रनामज्ञाप्यानुसारिणि नामनिर्वचने उपोद्घातप्रारम्भः ।

करिभृधरजातपारिजातः करिराजातिनिदाघकालमेघः ।

५

कमलाकुचगुच्छचञ्चरीकः कमलेशो मम कामितं विधत्ताम् ॥

प्रणाममिममाचार्याः परमा अपि देशिकाः ।

तथा सर्वे च गुरवः प्रतिगृह्णन्तु मामकम् ॥

भद्रार्यभाषिते श्रीमद्भगवद्गुणदर्पणे ।

सहस्रनामज्ञाप्येऽयन्नामनिर्वचनक्रमः ॥

१०

अथ, उपोद्घातश्लोकाः, ज्ञाप्यं प्रव्यञ्जितार्थाः, तत्रैव सुविशदमवधेया
इति—

इह नामान्येव निरुच्यन्ते ।

श्रीविष्णुसहस्रनामनिर्वचने उपोद्घातः समाप्तः ।

श्लोकः ॥ १ ॥ (१) विश्वं

ॐ विश्वाय नमः ।

श्रीविष्णुसहस्रनामभाष्ये प्रथमशतकप्रारम्भः ।

५ अथ पञ्चसिद्धान्तनिष्ठानिर्णयेन, परं व्यूहं विभवाविशेषेषु स्वनाम, अर्थप्रकरणौचित्यापौनरुक्त्यप्रभृतिभिः न्यायैर्व्यवस्थाप्य, व्याकरणनिरुक्तार्थनिर्वचनप्रस्थानेन नामानि निरुच्यन्ते. तत्र, पूर्वं सर्वतोमुखं भगवतः पूर्णत्वमाह—

(विश्वम्) इति. 'विशत्यवयवानित्यर्थं'

१० (१) “ अग्नृपिलटिकणिस्रटिविशिन्यः कन् ” ॥ उणादौ प्रथमपादे कौमुदीपृष्ठम् ६१७ इति कन् प्रत्ययः.

यथा मोक्षधर्मं संयमाय पञ्चशिखः—

(२) “ वेशनाद्विश्वमित्याहुर्लोकानां काशिसत्तम ।

लोकान्श्च विश्वमेवेति प्रवदन्ति नराधिप ” ॥ इति.

१५ निर्वचनम्—तत्र तावत् भगवतः सर्वतोमुखं पूर्णत्वं प्रथममुच्यते (विशत्यवयवान्) इति. (स्वाभाविकानवधिकानिश्चयानन्तमाङ्गल्यैकतानस्वरूपरूपगुणविभवैः परिपूर्णं) भवतीति—

(विश्वम्)

(१) “ विश, प्रवेशने ” धातुः तुडादिः कौमुदीपृष्ठाङ्कः ४६९

२० अस्मात्,

(२) “ भूवादयो धातवः ” प्रथमाध्याये—तृतीयपाद—प्रथमसूत्रम् ॥

कौ० पृ० ५ इति धातुसंज्ञायाम्,

(३) “ धातोः ” ३ । १ । ९१ कौ० पृ० ५५५

इत्यधिकृत्य विधीयमानः,

२५

श्रीविष्णुसहस्रनामनिरुक्तिः ।

१ (विश्वम्) सर्वत्रपूर्णत्वात् स्वरूपगुणवैभवैः ।

१ कत्यादिप्रभृति ।

भाष्यम्—स्वाभाविकानवधिकातिशयमाङ्गल्यैकतानैः स्वरूपरू
पगुणविभवैः परिपूर्ण इत्यर्थः, कात्स्न्यवचनत्वादस्य, आदौ अन-
वच्छेद्यमहाविभूतित्वस्य संकीर्तनयोग्यत्वाच्च.

(३) " तदशिष्यं, संज्ञाप्रमाणत्वात् " १ । २ । ५३ ॥ कौ० ५
पृ० २४२ इति, यथोपलम्भं सर्वत्रलिङ्गनियमः.

(४) कार्यवाचिविश्वशब्दःकारणेवर्त्तते ॥ शङ्करभाष्यम् ॥

इतिकेचित्, तद्वातैः सर्वेषां नाम्नाम्, योगरूढिभ्यां भगवति स्व-
शब्दत्वोपपादनात्, जवन्यवृत्तेरयुक्तत्वाच्च.

निर्वचनं—(४) " कृदतिङ् " ३ । १ । ९३ ॥ कौ० पृ० ६८ १०

इति कृत्संज्ञः,

(५) " उणादयो बहुलम्, ३ । ३ । १ ॥ कौ० पृ० ६४५

इत्यौणादिकः,

(६) " कर्तरि कृत् " ३ । ४ । ६७ ॥ कौ० पृ० ७५५

(७) " ताभ्यामन्यत्रोणादयः " ३ । ४ । ७५ ॥ कौ० पृ० ६४५ १५

इति इह कर्तरि,

(८) " अशुप्रुषिलटिकणिखटिविशिष्यः कन् " उणादौ प्रथमपादः

कौ० पृ० ६१७ इति कन्,

(९) " प्रत्ययः " ३ । १ । १ ॥ कौ० पृ० ३०

इतिप्रत्ययसंज्ञः,

२०

(१०) " परश्च " ३ । १ । २ ॥ कौ० पृ० ३० इति परः.

एवमेवान्यत्रापि (विष्णुः वषट्कारः साक्षा निष्ठा) इत्यादावुणादौ

कृत्प्रत्यये, प्रातिपदिकात्

तद्धितादौ च, अवधेयम् तत्र,

(११) " हलन्त्यम् " १ । ३ । ३ ॥ कौ० पृ० १ २५

(१२) " लशक् तद्धिते " १ । ३ । ८ ॥ कौ० पृ० ३२

भा०—(५)अन्ये, (विश्वम्) इति, ब्रह्मप्रपञ्चयोरभेदपरं प्रपञ्चितवन्तः
तत् वञ्चनमात्रम् ॥ शङ्करभाष्यम् ॥

तथाहि— न तावत्विश्वपदम् अभेदवाचि. नच,

(६) ❀ च्छा० उ० ६—८—७॥ तत्त्वमस्यादिवत्. सामानाधिकरण्येनै-
क्यपरम्, संज्ञानां स्वातन्त्र्येण ऐक्यपरत्वाविवक्षणात्. अतएव हि (विश्व-
म्—विष्णुः) इति अविशेष्यलिङ्गत्वम् निरस्तं श्वायमर्वागेव पक्षः अन्य-
त्र चानेकत्र. इदमेव पूर्णत्वम्, सर्वैर्नामभिः (विष्णुरित्यादिभिः) विशिष्यते.

निर्वचनम्—इति मूत्राभ्यां नकारककारयोरित्संज्ञायाम्,

० (१३) “अदर्शनलोपः” १।१।६० ॥ कौ० पृ० ९

इति कृतसंज्ञः,

(१४) “तस्य लोपः” १।३।९ ॥ कौ० पृ० १०

इति तयोर्लोपः.

(१५) “तिङ्शित्तसार्वधातुकम्” ३।४।११३ ॥ कौ० पृ० ३६८

(१६) “आर्धधातुकशेषः” ३।४।११४ ॥ कौ० पृ० ३७०

इति कृतसंज्ञयोः सार्वधातुकार्धधातुकयोः विधीयमानः,

(१७) “अदेङ्गुणः” १।१।२ ॥ कौ० पृ० ५

इति गुणसंज्ञायाम्,

(१८) “इको गुणवृद्धी” १।१।३ ॥ कौ० पृ० ६

इति परिभाषया,

(१९) “ह्रस्वलवृ” १।४।१० ॥ कौ० पृ० ६

(२०) “अलोन्त्यात्पूर्वउपधा” १।१।६५ ॥ कौ० पृ० ४१

(२१) “यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेङ्गम्” १।४।१३ ॥

कौ० पृ० ३२

इति मूत्रैस्सनीषु लवूपधाङ्गसंज्ञासु,

(२२) “पुगन्तलवूपधस्य च” ७।३।८६ ॥ कौ० पृ० ३७०

इति लवूपधाङ्गस्य इको गुणो न भवति,

१ निर्वाशितश्च ।

निर्व०—(२३) “क्वितिच” १।१।५ ॥ कौ० पृ० ३७४.

इति किति तत्प्रतिषेधात्.

(२४) “आर्धधातुकस्येड्वल्लदेः” ७।२।३५ ॥ कौ० पृ० ३७०

इतीति प्राप्ते,

(२५) “एकाच उपदेशेनुदात्तात्” ७।२।१० ॥ कौ० पृ० ३७८

इति तन्निषेधः, अस्य निहतत्वात्.

(२६) “कृत्तद्धितसमासाश्च” १।२।४६ ॥ कौ० पृ० २९

इतिकृदन्ततया प्रातिपदिकसंज्ञायाम्,

(२७) “ङ्याप्रतिपदिकात्” ४।१।१ ॥ कौ० पृ० ३० १०

इत्यधिकृत्य विधीयमानः,

(२८) “स्वौजसमौट्ठष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्य

स्ङसोसाम्ङ्योस्सुप्” ४।१।२ ॥ कौ० पृ० ३०

इतिमुप्. तत्र च,

(२९) “तान्येकवचनद्विवचनह्रुवचनान्येकशः” १।१।१०२ ॥ १५

कौ० पृ० ३६७

इत्येकवचनसंज्ञायाम्,

(३०) “द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने” १।४।२२ ॥ कौ० पृ० ३०

इतिप्रथमैकवचनम् मुः.

(३१) “लिङ्गमशिष्यं, लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य” ॥ महाभाष्ये ॥ २०

(३२) “तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात्” १।२।५३ ॥ कौ० पृ० २४२

इति. ब्रह्मादिविशेष्याभिप्रायकं वा क्लीबत्वम्.

इत्यमन्यत्र (स्तोत्रमित्यादौ) अनः क्लीबत्वात्,

(३३) “स्वमेनिपुंसकात्” ७।१।२३ ॥ कौ० पृ० ५७

इति लुकोपवादः,

(३४) “अतोऽम्” ७।१।२४ ॥ कौ० पृ० ५५

इति सोरमादेशः, ततः,

{ २५९ } (२) विष्णुर्
{ ६६३ }

ॐ विष्णवे नमः ।

५ भा०—विभवानुप्रवेशेन तावद्विशिनष्टि—

(विष्णुः) इति—स्वविभूतिभूतं चिदचिदात्मकं सर्वं विशतीति.

(१) यथा “ विवेशभूतानि चराचराणि ” तै० ना० ६—११—४.

(२) “ तदेवानुप्राविशत् ” इत्यादि. तै० आ० २—६—२.

निर्व०—(३५) “ अमिपूर्वः ” ६।१।१०७॥ कौ० पृ० ३१

१० इति पूर्वरूपमेकादशः. एवमन्यत्राप्येतादृशे प्रदेशे (स्तोत्रमित्यादौ).

(३६) “ सर्वादीनि सर्वनामानि ” १।१।२७॥ कौ० पृ० ३४

इति महासंज्ञाकरणेन तदनुगुणानामिव गणे सन्निवेशात्,

इह च संज्ञात्वेनासर्वनामत्वात्, नतत्कार्यं स्मायादिकम्.

(इदमेव पूर्णत्वं सर्वनामनिविशेष्यते)

१२ तत्र ‘विभवानुप्रवेशेन तावद्विशेष्यते पूर्णश्चायम्’ *

स्वविभूतिभूतं सर्वं विशति अनुप्रविशति व्याप्नोतीति—[विष्णुः]

पूर्ववदेवधानुःधात्वन्तराद्युत्पन्नस्तु प्रकरणान्तरेवक्ष्यते. आर्पनिर्वचनात्,

(१) “ संज्ञासुधानुरूपणिप्रत्ययाश्वतःपरे। कार्याद्विद्यादनुबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ” ३।३।१ कौ० पृ० ६४५

२० इत्यभिप्रायकम् क्षुःष्णुज्वा पूर्वत्र, क इत्.

(२) “ ब्रश्चन्नस्जमृजमृजयजराजन्नाजच्छशांषः ” ८।२।३६

कौ० पृ० ५१.

इति झलि पदान्ते च षत्वम् किच्चादगुणः अनिट्.

अपरत्र तु अकिच्चाद्वाहुलकादगुणः शेषप्राग्वत्.

२५ यद्वा ऋःकल्प्यः अथवा, वाहुलकात्.

(३) “ तस्मिगृधिवृषिर्द्विषःऋः ” ३।२।१४० कौ० पृ० ६०२

निरु० २ चराचरेषु भूतेषु वेशनात् [विष्णुरुच्यते] ॥ १ ॥

निर्व०—अन्यतोपि भवति शस्य षत्वम्. पृषोदरादित्वाद्वाहुल

काद्वा, अगुणः ६।३।१०९ ॥ कौ० पृ० १९७

(४) "स्थाभ्याञ्चोणः समानवदे" ८।४।१ कौ० पृ० ३९

इति नस्य णः.

(५) "पूर्वत्रासिद्धम्" ८।२।१ ॥ कौ० पृ० ३

इतिष्टुत्वस्यासिद्धत्वात्. अपिवा, ततएव बाहुलकात्.

(६) "दाज्ञाभ्यांनुः" उणादिः तृतीयपादः कौ० पृ० ६२६

इतरतोपि नुः शस्य षत्वम् अगुणश्च. प्राग्वादितरत् ततएव वा,

(७) "स्थोणुः" उणादिः तृतीयपादः कौ० पृ० ६२६ १०

अन्यतोपित्यादि. उनाहो,

(८) "ग्लानिस्थश्चास्नुः" ३।२।१३९ ॥ कौ० पृ० ६०१

इति चकारात्, अन्यत्रापिस्नुः गिदयं न कित्. येनस्थास्नुरित्यत्र,

(९) "ब्रुमास्यागापाजहातिमांहलि" ६।४।६६ ॥ कौ० पृ० ४४२

इतीत्वं स्यात् अथापि न गुणः १५

(१०) "क्वितिच" १।१।५ ॥ कौ० पृ० ३७४

इति अत्र चत्वं प्रातस्य गकारस्यापि प्रक्षेपात्, शस्य षत्वम्.

(११) "षहोः कः मि" ८।२।४१ ॥ कौ० पृ० ५२

इति षस्य कः—

(१२) "इणकोः" ८।३।५७ ॥ कौ० पृ० ३४ २०

इत्यधिकृत्य.

(१३) "आदेशप्रत्यययोः" ८।३।५९ ॥ कौ० पृ० ३४

इति नस्य षः णत्वम् पृषोदरादित्वात्कलोपः.

आहोस्वित् आदौ शस्यैव लोपः लाववात् अन्यत्समम् अथवा,

(१४) "भुवश्च" ३।२।१३८ ॥ कौ० पृ० ६०१ २५

इति चकारादन्यतोपीष्णुच् धातोश्चिलोपः पृषोदरादिलक्षणइति-

दिक्. सर्वमपि नादशवचनवलात् आत्मादिविशेष्यान्निप्रायम्,

ना-० श्रीहरिवंशे,

(३) “ व्याप्य सर्वानिमल्लोकान् स्थितः सर्वत्र केशवः । तन्श्च विष्णुनामासि विशेर्यातोः प्रवेशनात् ” ॥

५ (४) “ विश, प्रवेशने ” इति धातुः तुदादिः कौ० पृ० ४६१
तत्र क्तुप्रत्ययात् विष्णुरिति.

श्रीविराहं ताच्छील्यादिविषयेण क्तुप्रत्ययेन अस्य महिम्नः स्वाभाविकत्वमुच्यते.

पूर्णत्वव्याप्तिविषयत्वेन नाम्नोरपुनरुक्तिः

१० निवे०—रुत्वम् एवम् अन्यत्रापि. (भूतत्वव्ययवत्तुभुरित्यादौ)

(१५) “ समजुपोरुः ” ८।२।६६ ॥ कौ० पृ० २६
इतिसोः रुत्वम्.

(१६) “ उदेशेजनुनासिक इत् ” १।३।२ ॥ कौ० पृ० १
इत्युकारस्य इत्संज्ञा,

११ (१७) “ विराभोवसानम् ” १।४।११० ॥ कौ० पृ० ६
इत्यवसानसंज्ञायाम्,

(१८) “ खरवसानयोर्विसर्जनीयः ” ८।३।१५ ॥ कौ० पृ० १३
इतिरेफस्य विसर्गः संहितायां तु न, एवमुत्तरत्राप्येतादृशे.

प्रदेशे (स्थाणुर्भूनादिरित्यादौ) अवसेयम्, (पूर्णत्वव्याप्तिविषयत्वेन
२० नाम्नोरपुनरुक्तिः) तत्र संहितायाम्,

(१९) “ मोनुस्वारः ” ८।३।२३ ॥ कौ० पृ० २०
इति मस्यानुस्वारः तस्य,

(२०) “ वा पदान्तस्य ” ८।४।५३ ॥ कौ० पृ० २०
इतिपाक्षिकः परसवर्णः तत्रचानुस्वारस्य नासिकास्थानीयस्य आन्त-

२५ रतस्यात्,

(३) वषट्कारो,

ॐ वषट्काराय नमः ।

ज्ञा०—आकाशादिवैलक्षण्येन एतद्व्याप्तः प्रयोजनमुच्यते.

(वषट्कारः) सर्वं, वशं स्वेच्छानुवर्ति, करोतीति

करोतिः कर्मण्यण्.

(१) “ वश, कान्तौ ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४८

इत्यस्मात् धातोः,

निर्व०—(२१) “स्थानेन्तरतमः” १ । १ । ७० ॥ कौ० पृ० ७

इति, तादृशानुनासिको वः.

अनुनासिकाननुनासिकोर्भेदेन हि द्वैधम् यवलाः.

एवं तत्रतत्र यथायोगं(मुक्तानांपरमागतिःकिं यदित्यादौ.)दृष्टव्यम्.

(आकाशादिवैलक्षण्येन एतद्व्याप्तः प्रयोजनमुच्यते)

सर्वं, वषट् वशं स्वेच्छानुवर्ति करोतीति—

(वषट्कारः).

(१) “डुळञ्, करणे” धा० तनादौ कौ० पृ० ४७३

वशार्थं वषट्शब्देकर्मणि,

(२) “तत्रोपपदं सप्तमीस्थम्” ३।१।९.२॥ कौ० पृ० १५१

इत्युपपदसंज्ञके,

(३) “कर्मण्यण्” ३।२।१ ॥ कौ० पृ० ५७०

इत्यण्.

(४) “आदिर्जिदुडवः” १।३।५ ॥ कौ० पृ० ३८७

इति, डारित्वेः

(५) “तस्यलोपः” १।३।९ ॥ कौ० पृ० १०

(६) “वृद्धिरौदैच्” १।१।१ ॥ कौ० पृ० ५

निरु०—३ स्वेच्छया यो वशे सर्वं (वषट्कारः) करोति सः ।

भा०—(२) “प्रच्छिद्य” } ३।२।१७८ ॥ वार्तिकम्. कौ० पृ० ६०७
 “दंसेः० ” } उणा० ५ पा० कौ० पृ० ६४२

इति, अत्र बाहुलकाऽनुवृत्तेः अट्प्रत्ययः, वशेः षादेशश्च.

५ (३) “सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः” वृ० उ०—६—४—२२ ।

(४) “जगद्रशो वर्ततेदम्” इति. भा० आनु० १४९—१३७ ।

निर्व०—इति वृद्धिमंजायाम्:

(७) “अचोऽङ्गिति” ७।२।११५ ॥ कौ० पृ० ४२

इति, वृद्धिराकारः.

१० (८) “उरण्णपरः” १।१।५१ ॥ कौ० पृ० ११

इति, रपरत्वम्. उपपदे,

(९) “वश, कान्तौ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४८ कान्तिः इच्छा.

(१०) “प्रच्छिद्य” } ३।२।१७८ ॥ वार्तिकम्. कौ० पृ० ६०७
 “दंसेः० ” } उणा० ५ पा० कौ० पृ० ६४२

१५ इति, अत्र बाहुलकाऽनुवृत्त्या अट्. वशर्वषादेशश्च. शस्यषोवा. लाघ-
 वात्. यद्वा.

(११) “उच्चैस्तरांवावषट्कारः” १।२।३५ ॥ कौ० पृ० ७२२

(१२) “नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालं वषट्योगाच्च” २।३।१६ ॥ कौ०
 पृ० ११६ इत्यादि निपातनादयं साधुः. हविर्दानवाचिनोऽप्यस्य, प्रकृते

२० तादर्थीन्यलक्षणयोक्तार्थोपपत्तिः. उभयत्राप्यस्य.

(१३) “चादयोऽमत्वे” १।४।५७ ॥ कौ० पृ० ५

इति, निपातमंजायाम्:

(१४) “स्वरादिनिपातमव्ययम्” १।१।३७ ॥ कौ० पृ० ८६

इति, निपातत्वादव्ययत्वम्, स्वरादित्वाद्वा. स्वरार्थः.

२५ स्वरादिचाद्योरुभयोरप्याकृतिगणयोरस्य पाठः

साधुत्वेमूलम्, एवम्. (स्वस्तिदःसाक्षी इत्यादौ) उत्तरत्राप्यव्ययम्,

सति मूलोपलम्भे व्युत्पाद्यम्. तथाचकचित् किञ्चिद्भ्रुत्पादादिष्यते.

तिष्ठत्येवाहि सर्वत्राव्युत्पत्तिपक्षः उपपदसमासः.

(४) भूतभव्यभवत्प्रभुः ।

ॐभूतभव्यभवत्प्रभवे नमः ।

भा०—अतः (भूतभव्यभवत्प्रभुः) कालत्रयवर्तिनां प्रभुः

स्वामी शेषीति यावत्.

५

(१) “विप्रसंभ्योद्धुसंज्ञायाम्” ३।२।१८०॥ कौ० पृ० ६०७

निर्व०—एवम् (क्षेत्रज्ञ इत्यादौ) उत्तरत्रापि यथायथं तत्रतत्र समासोऽवसेयः

(१५) “जलांजशान्ते” ८।२।३९॥ कौ० पृ० १४

इति, पदान्ते, जश्त्वेन टस्य डः तस्य.

(१६) “खरिच” ८।४।५५॥ कौ० पृ० २०

१०

इति, चत्वेनान्तरतस्यात् टः

इत्थम् (भवत्प्रभुरित्यादौ) उत्तरत्रापि तत्रतत्र यथायथमवधातव्यम्

अतः, भूतभव्यभवताम् अतीतागामिवर्तमानकालत्रयवर्तिनां पदा-

र्थानां, प्रभुःस्वामी शेषीति—

(भूतभव्यभवत्प्रभुः)

१५

(१) “ भू, सत्तायाम् ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३६८

प्रपूर्वः.

(२) “ विप्रसंभ्योद्धुसंज्ञायाम्” ३।२।१८०॥ कौ० पृ० ६०७

इति समुदायस्य मंजात्वेन एकदेशस्यानथाभावाद्दुः

(३) “चुट्ट” १।३।७॥ कौ० पृ० ३१

२०

इतीत्संज्ञायाम् डलोपः.

(४) “ अचोन्त्यादिटि” १।१।६४॥ कौ० पृ० १३

इति, टिसंज्ञायाम्

(५) “ टेः” ६।४।१४३॥ कौ० पृ० ५६

इति द्वित्वसामर्थ्यादभस्यापिटलोपः

२५

निरु०—४ त्रिकालवर्तिनां शेषी (भूतभव्यभवत्प्रभुः) ॥ २ ॥

भा०—इति, डुः समुदायस्य संज्ञात्वात् प्रत्ययाविरोधः.

घुष्यन्ति हि शास्त्राणि,

(२) " पतिविश्वस्य. " तै० ना०—६—११।

५ (३) " पतिं पतीनाम् " श्वे०—३—७।

(४) " भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्, " ४ का० १—८।

(५) " तन्पुरुषस्य विश्वम् " तै०—ब्रह्म०—१।

(६) " यस्वैमाः प्रदिशः " ४—का० १—८।

(७) " कृष्णस्य हि कृते भूतमिदं विश्वं चराचरम् " भा० स० ३८

१० अ० श्लो० २३।

(८) " भूतभव्यभवत्नाथः केशवः केशिमृदतः " भार० स० ३१ अ०
श्लो० ११।

(९) " जगन्नाथम्यभूपते " भार० आनु० १४९—१२। इत्यादीनि.

११ निर्व०—पूर्ववदेपि अयमेव धातुत्रिरावृत्तः. एकत्र,

(६) " वर्तमाने लट् " ३। २। १०३ ॥ कौ० पृ० ३६६

(७) " लटः शतृशालचावप्रथमानमानाधिकरणे " ३। २। १०४ ॥
कौ० पृ० ५९९.

इति, शतृप्रत्ययः तस्य शिच्वात्—

२० (८) " निङ्शित् सार्वधानुकम् " ३। ४। ११३ ॥ कौ० पृ० ३६८

इति, सार्वधानुकसंज्ञायाम् तत्र परतः

(९) " कर्त्तरि शप् " ३। १। ६८ ॥ कौ० पृ० ३६८

इति, शप् तस्य. सार्वधानुकत्वेपि.

(१०) " सार्वधानुकमपित् " १। २। ४ ॥ कौ० पृ० ३७६

२५ इति, प्रतिषेधेन डिच्वाभावात्,

(११) " क्तिञिच " १। १। ५ ॥ कौ० पृ० ३७४

इति, निषेधः न गुणः

(१२) " एचोवशायावः " इति ३। १। ७८ ॥ कौ० पृ० १०

(१३) " यथामंख्यमनुदेशः समानाम् " १। ३। १० ॥ कौ० पृ० २१

निर्व०—इति. यथामंख्यपरिभाषया. ओतोऽव्

(१४) "अतोऽगुणे " ३ । १ । १७ ॥ कौ० पृ० ३१

इति, पररूपमेकादेशः.

अपरत्र,

(१५) "अचोयत्" ३ । १ । २७ ॥ कौ० पृ० ७, ७७

इति, यत् इह भविष्यति. तस्य,

(१६) "कृत्याः" ३ । १ । १५ ॥ कौ० पृ० ५, ५५

इति, कृत्यसंज्ञायाम्.

(१७) "तयोरिवकृत्यक्तवृत्तार्थाः" ३।४।७० ॥ कौ० पृ० ५५

इति, भवनेरकर्मकात् भावे प्राप्तौ,

(१८) " भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्यापुत्राव्यापात्यावा "

३ । ४ । ६८ कौ० पृ० ७, ६५

इति, कर्तरि पाश्चिकां निपातः. आर्धधातुकत्वात्.

(१९) "सार्धधातुकार्धधातुकयोः" ३।३।८४ ॥ कौ० पृ० ३६८

इति, उकारस्य गुणः

(२०) "स्थानेन्तरत्तमः" १ । १ । ५० ॥ कौ० पृ० ७

इति, आन्तरत्तम्यादोकारः, तस्य,

(२१) " वान्तोऽयिप्रत्यये " ६ । १ । ७९ ॥ कौ० पृ० १०

इति, वान्तदेशः अव्. अन्यत्र,

(२२) " क्तवृत्तनिष्ठा " १ । १ । २६ ॥ कौ० पृ० ५, ८६

इति, निष्ठासंज्ञायाम्,

(२३) " निष्ठा " ३ । २ । १०२ ॥ कौ० पृ० ५, ८६

इति, भूते क्तः.

(२४) "तयोरिवकृत्यक्तवृत्तार्थाः" ३।४।७० ॥ कौ० पृ० ५, ५५

इति, भावकर्मणोः प्राप्तौ,

(५) भूतकृत,

ॐ भूतकृते नमः ।

भा०—पुनः शेषित्वोऽपवादकानि पञ्च नामानि.

५. सर्वाणि भूतानि स्वतन्त्रः सृजतीति—

(भूतकृत)

(१) यथा “मवं ह्येदं ब्रह्मणा ह्यैव सृष्टम्”

(२) “यतो वा इमानि ” तै० भृ०--१ ।

इत्यादि.

१० निर्व०—(२५) “ गत्यर्थाकर्मकश्चिपशीङ्स्थासवनजनरुहजीर्याते

भ्यश्च ” ३ । ४ । ७२ ॥ कौ० पृ० ५९६

इति, अकर्मकात् कर्तरि भवति

(२६) “श्रुकः किति” ७ । २ । ११ ॥ कौ० पृ० ४२५

इति, नेट्. अगुणः द्वन्द्वगर्भः षष्ठीसमासः

१२ समासत्वात् प्रातिपदिकमंत्रायाम्,

(२७) “सुपोधातुप्रातिपदिकयोः” २ । ४ । ७१ ॥ कौ० पृ० १२८

इति, सुपोलुक्. ततः ममुदायात्सुप्. एवमुत्तरत्रापि (भूतभृदित्यादौ)
तत्रतत्र यथायथमवधेयम्. जश्त्वचत्वे.

अनन्तरयोर्नाम्नोः संहितापाठः,

२० (२८) “हशिच” ६ । १ । ११४ ॥ कौ० पृ० २७

इति, रोरुत्वम्.

(२९) “आद्गुणः” ६ । १ । ८७ ॥ कौ० पृ० ११

एवमन्यत्रापि (योगोयोगेत्यादौ) यथायोगमवधेयम्.

अथ शेषित्वोऽपवादकानि पञ्च नामानि;

२५ सर्वत्र विशेषविशिष्टक्रमाणि. एवं तत्र तत्र ज्ञेयम्.

भूतानि ममस्तानि करोति स्वतन्त्रः सृजतीति—(भूतकृत,)

निरु०—५ भूतानि यामौ सृजति स्वातन्त्र्येण स (भूतकृत) ।

निर्व०—(१) “डुकञ्, करण” वा०तनादिः कौ० पृ० ४७३

(२) “वामरूपोऽस्त्रियाम्” ३।२। ९४॥ कौ० पृ० ५५५

इति वामरूपविधिना,

(३) “सुकर्मयापमन्त्रपुण्येषुकञः” ३।२। ९॥ कौ० पृ० ५८४ ५

इत्युपपदनियमाभावात्, अन्यत्राप्युपपदं किप्.

(४) “किप्च” ३।२। ७६॥ कौ० पृ० ५८१

इति वा.

तत्तत्सूत्रैः प्रागुक्तैः इतां त्रयाणां क्शिप्

(५) “तस्यलोपः” १।३। ९॥ कौ० पृ० १० २०

इति, लोपे,

(६) “अपृक्तएकाल्प्रत्ययः” १।२। ४१॥ कौ० पृ० ४१

इत्यपृक्तसंज्ञायाम्,

(७) “वेरपृक्तस्य” ६।१। ६७॥ कौ० पृ० ६८

इति, वलोपे च, क्शिप्: सर्वापहारको लोपः. १५

एवं किञ्चादावपि. (दिवस्पृगित्यादौ)

(८) “ह्रस्वस्यपितिकृतिनुक्” ६।१। ७१॥ कौ० पृ० ५५९

इति, तुक्. उकावितौ.

(९) “आद्यन्तौटकितौ” १।१। ४६॥ कौ० पृ० ७

इति, किदयमन्तावयवः. ततस्तयोर्लोपः. २०

किञ्चान्न गुणः.

(१०) “झलाञ्जशोन्ते” ८।२। ३९॥ कौ० पृ० १४

इति जश्त्वेन झः. तस्य

(११) “वावसाने” ८।४। ५६॥ कौ० पृ० ३३

इति, पाक्षिकेण चत्वेन तः. भूतशब्दो व्युत्पादितः. २५

एवमुत्तरत्रापि. (भूतभृदिभ्यत्र)

(६) भूतभृद्, (७) भावो,

ॐ भूतभृते नमः । ॐ भावाय नमः ।

भा०—भूतानि विभर्तीति—

५ (भूतभृत्)

(१) “ विश्वं विभर्ति जुवनस्य नाभिः ” नै० ना० १-२ ।

(२) “ तद्यथा रथस्यारिषु नेमिरर्षिता नाम्नावरा अर्षिताः ”

एवमेवैताभूतमात्राः प्रजामात्रास्वर्षिताः—

प्रजामात्राः प्राणेष्वर्षिताः ” इति कौपीनक्रि० ३-९ ।

१० (३) “ सदाधारगृथिवीम् ” ४ का० १-८ ।

(४) “ विभर्त्यव्यय ईश्वरः ” इति. गी० १५-१७ ।

उक्तवक्ष्यमाणसर्वविभूतिभिः कलापीव प्रचलाकेन

विशिष्टतया भवतीति—

(भावः)

१५ निर्व०—तानि भूतानि विभर्ति भरति वा धारयतीति—

(भूतभृत्)

(१) “ डुभृत्, धारणोपणयोः ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५०

(२) “ भृत्, भरणेवा ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२२

(३) “ क्तिञ्च ” ३ । २ । ७३ ॥ कौ० पृ० ५८१

२० इति, क्तिञ्. अन्यत्पूर्ववत् नाम्नोः संहितापाठे,

(४) “ झलांजशुझशि ” ८ । ४ । ५३ ॥ कौ० पृ० ९

इति, जश्त्वेन तस्य दः एवं (भूतभृदित्यादौ) तत्रतत्र ज्ञेयम्

सर्वविभूतिभिर्विशिष्टतया विभूतिमान् भवतीति वा—

ततएव हेतोः ताः भावयते प्राप्नोतीति वा—

२५ (भावः)

निरु०—६ (भूतभृद्) भूतभरणात् ७ श्लिष्टत्वाद् (भाव) ईरितः ॥ ३॥

भा०—“भवतेश्चेति वक्तव्यम्” ३।१।१४३ ॥ काशि-
कावृत्तौ कौ० पृ० ५६९

इति, णप्रत्ययः तस्मिन् भगवति प्रकारतया अन्तरभावादेव हि
सर्वस्य तद्विभूतित्वव्यपदेशः ❀

निर्व०—पूर्वत्र,

(१) “भू,सत्तायाम्” धा० ङादिः कौ० पृ० ३६८

(२) “ज्वलतिकसन्तेत्योणः” ३।१।१४० ॥ कौ० पृ० ५६८
इति, प्रकरणे,

(३) “विभाषाग्रहः” ३।१।१४३ ॥ कौ० पृ० ५६९ १०
इति, सूत्रे,

(४) “भवतेश्चेतिवक्तव्यम्” काशिकावृत्तौ कौ० पृ० ५६९
इति, काशिकानुरोधत्वात् णः णइत्.

(५) “अचोऽङिणिति” ७।२।११५ ॥ कौ० पृ० ४२
इति, वृद्धिरौकारः.

(६) “एचोयवायावः” ६।१।७८ ॥ कौ० पृ० १०
इत्याव्.

(७) “भू, प्रातौ” आत्मनेपदी, धा० चुरादिः कौ० पृ० ४८८
आधृषीयः ततः,

(८) “सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्ण- २०
चुरादिभ्योणिच्” ३।१।२५ ॥ कौ० पृ० ४७९

इति, चुरादिलक्षणो णिच्. वृद्ध्यावादेशौ.

(९) “सनाद्यन्ताधातवः” ३।१।३२ ॥ कौ० पृ० ३९७
इति, धातुसंज्ञायाम्,

(१०) “नन्दिग्रहिपचादिभ्योऽल्युणिन्यचः” ३।१।१३४ ॥ २५
कौ० पृ० ५६७

इति, यथामंस्यपरिभाषया,

(११) “शिवशमरिष्टस्यकरे” ४।४।१४३ ॥ कौ० पृ० ६९३

(८) भूतात्मा,

ॐ भूतात्मने नमः ।

भा०—इमम् विभूतिविभूतिमद्भावं शरीरात्मभावलक्षणम् विशिनष्टि
१ (भूतात्मा) इति.

सर्वेषां भूतानाम् आत्मा, अवरात्मनोपि इदमेव स्वशरीरं प्रत्यात्मत्वम्
यद्वाप्य साक्षात्प्रवृत्त्यादिषु नियच्छति;

एवं परस्त्वमिति विशेषः, दारागारकेदारादिविलक्षणेन अत्यन्तपारत-
न्त्येण अन्तरङ्गो हि देहस्यात्मविभूतिभावः.

१० (१) “ यःपृथिव्यांतिष्ठत् ” वृ० उ० ५-७-३ ।

(२) “ यआत्मनितिष्ठत् ” ॥ माध्यन्दिनशाखायाम् ॥

(३) “ यस्यपृथिवीशरीरम् ” वृ० उ० ५-७-३ ।

(४) “ यस्यात्माशरीरम् ” ॥ माध्यन्दिनशाखायाम् ॥

निर्व०—(१२) “ कर्मणिवटोऽठत् ” ५।२।३५ ॥ कौ० पृ० ३१८

६ इत्यादिनिर्देशात्,

(१३) “ यङोऽचिच ” २ । ४ । ७४ ॥ कौ० पृ० ५०७

इति, लुग्विधानाच्च, पचादेराकृतिगणत्वादच्च.

(१४) “ णेरनिटि ” ६ । ४ । ५१ ॥ कौ० पृ० ३९९

इति, णेर्लोपः. ❀

२० अयं च विभूतिविभूतिमद्भावः शरीरात्मभावलक्षणो विशेष्यते. उक्त-
लक्षणेन संबन्धेन भूतानामात्मेति—

(भूतात्मा)

(१) “ अत, सातत्यगमने ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ३८३

(२) “ सात्तिभ्यां मनिन्मनिणौ ” उणादिचतुर्थपादः कौ० पृ० ६३९

२५ इति, मनिण्.

(३) “ अलोन्त्यात्पूर्वउपधा ” १ । १ । ६५ ॥ कौ० पृ० ४१

इत्युपधासंज्ञायाः,

निरु०—८ शरीरभूतभूतानां (भूतात्मा)ऽऽत्मतया स्थितः ।

(९) भूतभावनः ॥

ॐ भूतभावनाय नमः ।

भा०—(५) “एष सर्वभूतान्तरात्मा” सु० उ० ७ ।

(६) “जगत्सर्वं शरीरं ते” रामा० यु० १२०—२६ ५

(७) “तानि सर्वाणि तद्रूपः” वि० पु० १—२२—८६ ।

(८) “तत्सर्वं वै हरेस्तनुः” इत्याद्युदांहायं. वि० पु० १—२२—३८ ।

तानि धारकपोषकभोग्यप्रदानेन वर्धयतीति— (भूतभावनः)

निर्व०—(४) “अत उपधायाः” ७।२।११६॥ कौ० पृ० ३८६

इत्युपधावृद्धिः. १०

(५) “नेडशिलति” इति, नेट्. ७।२।८॥ कौ० पृ० ५८१

एवमेवायमुत्तरत्रापि (त्रिलोकात्मेत्यादौ) सर्वत्र. तत्पुरुषः. संहितायाम्,

(६) “अकः सवर्णे दीर्घः” ६।१।१०१॥ कौ० पृ० १४

इति, दीर्घं एकादेशः.

(७) “सुडनपुंसकस्य” १।१।४३॥ कौ० पृ० ३८ १५

इति, सर्वनामस्थानसंज्ञायाम्.

(८) “एकवचनं संबुद्धिः” २।३।४९॥ कौ० पृ० ३१

इति, संबुद्धिसंज्ञायां च,

(९) “सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ” ६।४।८॥ कौ० पृ० ४१

इति, नान्तलक्षण उपधादीर्घः. २०

(१०) “हल्ङ्चञ्चोदीर्घात्सुतिस्यपृक्तंहल्” ६।१।६८॥

कौ० पृ० ४२ इति, सुलोपः.

(११) “नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य” इति, नलोपः. ८।२।७॥ कौ० पृ० ३९

एवमुत्तरत्रापि (त्रिलोकात्मेत्यादौ) तत्रतत्र यथायथमवधेयम् ❀

तानि भूतानि भावयति, धारकपोषकभोग्यप्रदानेन वर्धयतीति— २६

(भूतभावनः)

निर्ह०—९ धारकादिप्रदानेन यश्च वर्धयति स्वयम् ॥ ४ ॥

भूतानि नित्यं झटिति स तु स्यात् (भूतभावनः) ।

भा०—(१) “नन्द्यादित्योल्युः” ३।१।१३४॥ कौ० पृ० ५६७

(२) “कृत्यल्युटो बहुलम्” ३।३।११३॥ कौ० पृ० ६६२
इति, वा कर्तरि ल्युट्.

६ एवं, गर्विनः, प्रवेदिनः, इत्यादयोपि ल्युट्प्रत्ययान्ताः. यथा,

(३) “भूतभावनभूतेश” गी० १०-१५।

(४) “एषभूतनालः” इति. वृ० उ० ६-४-२२।

एवं, स्वरूपस्थितिप्रवृत्तिनालनैः शेषित्वमुपपादितम्.

“उत्पादनशेषणादिभिरुपादीयमानं प्रत्युद्देश्यं हि शेषी” इति.

१० (५) “शेषः परार्थत्वात्” पूर्वमीमां० ३-१-१।

इति, समर्थितम्.

निर्व०—(१) “भू, सत्तायाम्” धा० त्वादिः कौ० पृ० ३६८

(२) “हेनुमतिच” ३।१।२६॥ कौ० पृ० ४९२

इति; णिच्. वृद्ध्यावादेशौ.

१५ (३) “नन्दिग्रहियचादित्योल्युणिन्यचः” ३।१।१३४॥ कौ० पृ० ५६७

इत्यादिना नन्द्यादित्वात्प्युः. यद्वा,

(४) “कृत्यल्युटो बहुलम्” ३।३।११३॥ कौ० पृ० ६६२

इति, बाहुलकात् कर्तरि ल्युट्. लङ् अन्वयत्र,

(५) “अश्वबहुलमन्यत्रापि” ॥

२० इतियुञ्जा. च इत्,

(६) “युवोरनाकौ” ७।१।१॥ कौ० पृ० २३३

इति, यथामंख्यपरिभाषया योरनः.

(७) “णेरनिदि” ६।४।५१॥ कौ० पृ० ३९९

इति, णेर्लोपः.

२५ तदात्मत्वेपि तदोषाननुपज्ञात्, पूतः शुद्धः, आत्मा स्वभावः

यस्य, सइति—

श्लो०॥२॥(१०) पूतात्मा,

ॐपूतात्मने नमः ।

भा०—आत्मत्वेऽपि संसारिवत्, अस्य शरीरभूतचिदचिदोषाननुषङ्गात् (पूतात्मा) शुद्धस्वभावः.

परावरयोस्तुल्यत्वेऽपि शरीरसंबन्धे अवर एवात्मा कर्मफलानि भुञ्जानः क्लिश्यते;

(१) "जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः" तै० ना० ६-१०-५।
भोजयिता तु परः स्वानन्वयेण न भुङ्क्ते, चकास्ति च परम्.

यथा शिष्यशास्त्रोरविशिष्टेऽपि कशास्पर्शे, कर्मकर्तृभावभेदेन शिष्ये, एक एव कशया पीडयते न शासिता, विज्ञायते च

(२) "अनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति" मु० उ० ३-१-१।

(३) "एष सर्वभूतान्तरात्मा अवहतपाप्मा" सु० उ० ७।

(४) "न मां कर्माणि लिप्यन्ति" गी० ४-१४।

(५) "पश्य देवस्य माहात्म्यं महिमानं च नारद । शुभाशुभैः कर्म-
भिर्यो न लिप्यति कदाचन" ॥ भार० शान्ति० ३४०-२६।

इत्यादि. सूत्रितं च,

(६) "संभोगप्राप्तिरिति चेन्न वैशेष्यात्" इति ❀ ब्र० सू० १-२-८

निर्व०—(पूतात्मा)

(१) "अतः सातत्यगमने" धा० ऋादिः कौ० पृ० ३८३ २०
ततो मनिणन्तोयम् व्युत्पादितः. इत्थमयमुत्तरत्रापि (पूतात्मेत्यादौ),

(२) "पूञ्जपवने" धा० ऋयादिः कौ० पृ० ४७५

(३) "गत्यर्थाकर्मकश्चिप्शीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च"

३। ४। ७२ ॥ कौ० पृ० ५९६

इत्यादिनाऽकर्मकात् कर्तारिक्तः भवन्तिह्यविवक्षितकर्माणोऽप्यकर्माणः. २५

(४) "श्र्युकः किति" ७। २। ११ ॥ कौ० पृ० ४२५

निरु०—१० शरीरत्वाच्च जगतः तदोषैर्न कदाचन ॥ ५ ॥

लिप्यते यः स (पूतात्मा) न भुङ्क्ते च फलानि यः ।

(११) परमात्मा, च,

ॐ परमात्मने नमः ।

- ज्ञा०—यथा, सर्वाणि भूतानि अनेनात्मवन्ति, नैवमयमन्येन केनचित्,
- ५ अतः (परमात्मा) परो मा अस्येति परमः, पृषोदरादित्वेन साधुत्वम्' परमश्वासावात्माचेति, अनन्येश्वरः; यथा,
- (१) “ आत्मेश्वरम् ” तै० ना० ६-११ ।
- (२) “ तस्माद्धान्यं न परः किञ्च नाम ” २ अष्ट० ८ प्र० ९ अ०
- (३) “ न तत्समश्वाभ्यधिकश्च दृश्यते ” श्वे० उ० ६-८ ।
- १० (४) “ यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चित् ” श्वे० उ० ३-९ ।
- (५) “ नपरं पुण्डरीकाक्षात् दृश्यते भरतर्षभ ”
- (६) “ परं हि पुण्डरीकाक्षान्नभूतं न भविष्यति ”
- (७) “ न दैवं केशवात्परम् ” भार० आश्व० शेष० २-२१ ।
- (८) “ यस्मात्परस्मात्पुरुषादनन्तादनादिमध्यादधिकं न किञ्चित् ”
- १५ (९) “ मत्तः परतरं नान्यत् किञ्चिदस्ति ” गी० ७-७ ।
- (१०) “ परं ह्यमृतमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते ”
- (११) “ परः पराणां परमः परमात्मा ” इति ❀ वि० पु० १-२-१० ।

निर्व०—इति, नेट्. बहुव्रीहिः संहितायां सवर्णदीर्घइत्यादि ❀

यथा, अन्यान्यनेनात्मवन्ति, नैवमयमन्येनेति, अतः परो मा अस्येति-

१० परमः उत्कृष्टः, सचासावात्मा चेति-

(परमात्मा)

आत्मशब्दोहि अततेर्युदपादि.

(१) “ पृ, पालनपूरणयोः ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४४९

(२) “ जावे ” ३।३।१८ ॥ कौ० पृ० ६४७

५ (३) “ उर्कर्तरिचकारकेसंज्ञायाम् ” ३।३।१९ ॥ कौ० पृ० ६४७

निरु०—११ येन भूतान्यात्मवन्ति नायमन्येन चात्मवान् ॥ ६ ॥

अतो ह्यात्मेश्वरत्वाच्च (परमात्मा) प्रकीर्तितः ।

(१२) मुक्तानां परमागतिः ।

ॐ मुक्तानां परमागतये नमः ।

भाष्यम्—एवं सर्वशेषिणमेव परमप्राप्यमाह (मुक्तानां परमागतिः).

प्रकृतिबन्धाविद्याकर्मसंस्काररुचिविपाकेभ्यः आवरणेभ्य एकान्ततोऽ- ५
त्यन्ततश्च विक्षिष्टा मुक्ताः आम्नायते हि;

(१) “ तत्सुकृतदुष्कृते विधूनुते ” कौषीकी उ० १-४ ।

निर्व०—इत्यनुवृत्तौ,

(४) “ ऋदोरप् ” ३ । ३ । ५७ ॥ कौ० पृ० ६५३

इत्यप्. गुणोरपरः. मेल्यव्युत्पन्नमव्ययम्. १०

(५) “ अर्थवदधानुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ” १ । २ । ४५ ॥ कौ० पृ० २९

(६) “ कृत्तद्धितसमासाश्च ” १ । २ । ४६ ॥ कौ० पृ० २९

इति. यथायथं प्रातिपदिकम्. ततो बहुव्रीहिः. परमशब्दः,

(७) “ पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् ” ६ । ३ । १०९ ॥ कौ० पृ० १९७

इति. ह्रस्वान्तरसाधुः. ततः, कर्मधारयः. संहितायाम् दीर्घ इ- १५
त्यादि. चस्तमुच्चये.

सर्वशेषित्वात् मुक्तानां पुरुषाणाम्, परमा अनर्वाचीना, गतिः
प्राप्य इति—

(मुक्तानां परमागतिः)

(१) “ गन्द्, गतौ ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४३० २०

(२) “ जावे ” ३ । ३ । १८ ॥ कौ० पृ० ६४७

(३) “ अकर्तरिचकारके संज्ञायाम् ” ३ । ३ । १९ ॥ कौ० पृ० ६४७

इत्यनुवृत्तौ,

(४) “ स्त्रियां क्तिन् ” ३ । ३ । ९४ ॥ कौ० पृ० ६५८

निरु०—१२ ब्रह्मसाधर्म्यमापन्ना मुक्तास्तेषां परा गतिः ॥ ७ ॥ २५

मुख्यप्राप्यस्ततश्शेषी (मुक्तानां परमागतिः) ।

भाष्यम्—(२)“अश्वइव रोमाणि विधूय पापम्” छा० उ० ८-१३।

(३) “नामरूपे विहाय” मु० उ० ३-२८।

(४) “तदा विद्वान् पुण्यपापाद्विमुक्तः”

५ (५) “ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः” श्वे० उ० ४-१६।

(६) “मिथ्यते हृदयग्रन्थिः” मु० उ० २-२-९।

(७) “मायामेतां तरन्ति ते” गी० ७-१४।

श्रीनारायणीये,

(८) “येहीनास्मत्तदशक्तिः गुणैः कर्मभिरेव च । कलाः पञ्चदश
१० त्यक्त्वा ते मुक्ता इति निश्चयः” ॥ भा० शान्ति० ३३५-४०।
इत्यादि.

एवम्, स्रस्तसमस्तसंसारनिगलानाम्, अनन्तमंविदानन्दघनेन स्वरू-
पेण अपहृतपाप्मत्वादिसत्यसंकल्पत्वावधिना गुणाष्टकेन भोगेन च
पैरेणात्मना साम्यं च सिद्धान्तितम्.

१५ (९) “दिव्येन चक्षुषा मनसैतान् कामान् पश्यन् रमते”
छा० उ० ८-१२-५।

(१०) “निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति” मु० उ० ३-१-३।

(११) “मम साधर्म्यमागताः” गी० १४-२।

(१२) “एवमप्युपन्यासात्पूर्वभावादविरोधं बादरायणः” ब्र०
२० सू० ४-४-७।

इत्यत्र, प्रकृष्टसत्वोपादानेन रूपेण साम्यं च.

(१३) “स एकया भवति द्विधा भवति” छा० उ० ७-२४-२।

(१४) “जशक्तीडन् रममाणः” छा० उ० ८-१२-३।

(१५) “कामान्निकामरूप्यनुसंचरन्” तै० बृ० १०-५।

२९ (१६) “तं ब्रह्मगन्धः प्रविशति” कौषीतकी, उ० १-५।

(१७) “तं ब्रह्मरसः प्रविशति” कौषीतकी, उ० १-५।

(१८) “तंबलालङ्कारेणालंकुर्वन्ति” कौषीतकी, उ० १-४।

(१९) “द्वादशाहवदुभयविधं बादरायणः” इति. ब्र० सू० ४-४-१२।

भाष्यम्—अत्र (मुक्तानाम्) इति बहुवचनन, तेषां भेदो बहुत्वं
च स्पष्टम्, तथा च,

(२०) “ परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ” मु० उ० ३-२-६।

(२१) “ महिमानस्मचन्ते ” पु० सू० १८।

(२२) “ माधर्म्यमागताः ” गी० १४-२।

(२३) “ मामुपयान्तिते ”

इत्यादिच.

(साक्षा) (मुक्तानां गतिः) इत्युक्त्या जगद्वता च भेदः; तथाच,

(२४) “ जुष्टं यथाश्रयत्यन्वर्माशमस्यमहिमानमिति वीतशोकः ” १०

मु० उ० ३-१-२।

(२५) “ पृथगात्मानं प्रेरितारश्च मन्वा ” श्वे० उ० १-६।

(२६) “ पुरुषमुपैति दिव्यम् ” मु० उ० ३-२-८।

(२७) “ सहब्रह्मणा विषथ्विता ” तै० आ० २-१-२।

(२८) “ परंज्योतिरुपमंपद्य ” छा० उ० ८-१२-२। ११

(२९) “ मुक्तोपमृष्यव्यपदेशाच्च ” ब्र० सू० १-३-२।

इत्यादि. स्पष्टं च मोक्षधर्म.

(३०) “ नहि नारायणो ज्ञयः सर्वात्मा पुरुषो हि मः । नलि-
ष्यते मलैश्चापि पद्मपत्रमिवाभ्रमा ॥ कर्मात्मा तदपरे यामौ मोक्षवन्धैस्त
युज्यते । स सप्तदशकेनापि गाथिना युज्यते नु मः ” ॥ इति. भार० शा० २०
३५२-१४ । अतस्तथ्येन मिथ्याभूतेन बोधाधिना कुम्भादिनेव
नभोवच्छिन्नं ब्रह्मैव संसरति मुक्तौ तु भेद एव नास्तीति मतम्

❀ शास्त्रेणैव पर्युदस्तं माङ्गल्य-मृ० १-१५०।

अमुष्मादेव परमात् साभ्यात् भिन्नानामपि,

(३१) “ ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवति ” मु० उ० ३-२-९। २५

इत्यभेदवादाश्च मुख्या एवः यथा मोयं गौगिति ग्वण्डमुण्डादिषु.

भाष्यम्—अभेदवादिनां तु मुक्तिविषयाभेदसाम्यवादाः भज्येरन्. औ-
पाधिकभेदवादिनां च मुक्तस्वरूपभङ्गोपगमात् मुक्तेरपुरुषार्थत्वम्,
भेदवादासामञ्जस्यं च स्याताम् इदमेव साम्यं मुक्तावभेदो व्याख्यातः,

५ (३२) “तद्भावभावमापन्नस्तदासौ परमात्मना । भवत्यभेदी” वि०
पु० ६-७-९५।

इति, तस्य परस्य ब्रह्मणः भावाः ज्ञानशक्त्यादयः स्वभावाः, तेषां भावः
आविर्भावः, गुणैस्सादृश्यम् अन्येषां द्वितीयो भावशब्दो व्यर्थः, मुक्तौ
भेदनिषेधश्च देवाद्युपाधिविषयो व्यञ्जितः,

१० (३३) “देवादिभेदेऽपध्वस्ते नास्त्येवावरणो हि सः” वि० पु०
२-१४-३३।

इति. (गति) शब्दश्चैषः कर्मणिकिन्नन्तः (गतिः) प्राप्तिः, ईप्सिततमं
कर्मद्विश्यम् ”

एतेन, मुक्ततत्प्राप्ययोः शेषशेषिभावो दर्शितः. श्रूयते च,

१५ (३४) “एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रम्य” तै० आ० २-८-६।

(३५) “अनुसञ्चरन्” तै० भृ० १०-५।

(३६) “येन येन धाता गच्छति, तेन तेन सह गच्छति, तद्यथा तरु-
णवत्सा वत्सं वत्सो वा मातरम् ”

(३७) “छायावासत्त्वमनुगच्छेत्”

२० (३८) “तथा प्रकारम्” इति.

धर्मिग्राहकप्रमाणसिद्धञ्च अवरस्यात्मनस्स्वाभाविकं शेषत्वम्, ज्ञाना-
दिवन्मोक्षे न निरस्क्रियते; किन्तु निर्दारकवारणादाविर्भवति; उक्तं हि,

(३९) “स्वेन ह्येणाभिनिष्ययते” छा० उ० ८-१२-२।

वैष्णवे धर्मे,

२५ (४०) “यथा न क्रियते ज्योत्स्ना मलप्रक्षालनान्मणेः ।

तथा ह्येगुणध्वंसादवबोधादयो गुणाः ॥ प्रकाशयन्ते न जन्यन्ते—

१ निरावरणत्वादावि ।

भाष्यम्—नित्या एवात्मनो हिते ॥ ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं धर्मश्च मनुजे
श्वर ॥ आत्मनो ब्रह्मभूतस्य नित्यमेतच्चतुष्टयम्, वि० ध० ।

(४१) “ संख्याविर्भावस्त्वेन शब्दात् ” ब्र० सू० ४-४-१।

इति च. ननु,

५.

(४२) “ आमोति स्वाराज्यं ” तै० शी० ६-२ ।

(४३) “ न स्वराट् भवति ” छा० उ० ७-२५-२ ।

इत्युदाहृत्य,

(४४) “ अतएव चानन्याधिपतिः ” ब्र० सू० ४-४-९ ।

इति स्वातन्त्र्यनिर्णयितम् कथमस्य परैर्दम्यमपुरुषार्थत्वं च परत- १०
न्त्रस्य स्यात्.

मन्द, मैवं परिभूः; आत्माधिपतिम् भगवन्तमन्तरेणान्येनक्लेशकर्मा-
दिना परवत्त्वनिवृत्तिरनन्याधिपतित्वम्, न पुनरनाथत्वम्, तथासत्यनधि-
पतिरित्येतावदुच्येत, नत्वनन्याधिपतिरिति.

न च प्रियतमस्वपतिपारतन्त्र्यमपुरुषार्थः राज्ञो दारादौ प्रियं- २०
करतमत्वोपलम्भात्. सूचितश्च बहुधा गुणप्रधानभावः,

(४५) “ जगद्ध्यापारवर्ज्यम् ” ब्र० सू० ४-४-१७ ।

(४६) “ भोगमात्रसाम्यलिङ्गाच्च ” ब्र० सू० ४-४-२१ ।

इति, ईश्वरेशितव्यभाववर्जम् भोगमात्रेण तयोस्साम्यमिति, श्री-
विष्णुतत्त्वे. २५

(४७) “ पारतन्त्र्यं परे पुंसि प्राप्यं निर्गतवन्धनः । स्वातन्त्र्यम-
तुलं लब्ध्वा तेनैव सह मोदते ” ॥ तत्रैवान्यत्र, वि० त०

(४८) “ स्वस्वमात्मनि संजातं स्वामित्वं ब्रह्मणि स्थितम् । उभ-
योरेषसंबन्धो न परोक्षिमतो मम ” वि० तत्त्वे० ।

भाष्यम्—श्रीनारायणीये—

(४९) “व्रतावसाने सुशुभान्नरान्दृशिमो वयम् । श्वेतांश्वन्द्रप्रतीका-
शान् सर्वलक्षणलक्षितान् ॥ नित्याञ्जलिहृतात् ब्रह्म जपतः प्रागुदङ्मु-

५ खान् ” भा० मो० ३३७-३४ ।

(५०) “कृताञ्जलिपुटाहृष्टा नम इत्येव वादिनः ” भा० मो० ३३७-४० ।

(५१) “अतीन्द्रिया अनाहारा अनिष्यन्दास्तुगन्धिनः ” भा०
मो० ३३७-२८ ।

इत्यादिना श्वेतद्वीपवासिनान्द्रिव्यरूपाद्युपेतत्वम् भगवदास्यपरिचरणैक-

२० प्रियत्वं च प्रपश्य तदेव मुक्तानां लक्षणमुक्तम्,

(५२) “येषि मुक्ता भवन्तीह नरा भरतसत्तम । तेषां लक्षणमेतद्धि
यच्छ्वेतद्वीपवासिनाम् ” इति.

परमेतिविशेषणेन मुक्तानामेव केषांचिदर्वाचीना गतिर्गम्यते. गृह्यते च
निर्मुक्तजरामरणरणात्मकैवल्यलक्षणा,

१५ (५३) “जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्तिये ” इति ॥ गी० ७-२९ ।

संसारपरमपदयोर्मध्ये तेषां स्थानं च,

(५४) “योगिनाममृतं स्थानं स्वात्मसतोषकारिणाम् ” इति. वि०
पु० १-६-३८ ।

एवं मुक्तानां परमागतिः,

२० (५५) “सा काश्चा सा पद्मागतिः ” कठोप० ३-११ ।

(५६) “विश्वात्मानं परायणम् ” तै० ना० ६-११ ।

(५७) “मामेवानुत्तमां गतिम् ” गी० ७-१८ ।

(५८) “सोऽध्वनः पारमाप्नोति ” कठोप० ३-९ ।

(५९) “आत्मलाजान्न परं विद्यते ” इत्यादि मुल्लतम्, ❀

२५ निर्व०—इति कर्मणि क्तिन्. निहतत्वान्निट्,

(५) “अनुदात्तोपदेशवननितनोत्यादीनामनुनासिकलोपोऽङ्गलिक्कि-
ति ” ६।४।३७ ॥ कौ० पृ० ४३५

इत्यनुनासिकस्य मरय लोपः परमशब्दो ध्युत्यादितः. ततः,

(१३) अव्ययः

ॐ अव्ययाय नमः ।

भाष्यम्—इदमेव पञ्चभिर्नामभिरुपपादयति.

न वीयते न व्यपगम्यतेऽस्मादिति,

(अव्ययः) ❀ एरच्, एवं प्रत्ययैः विर्नयैः जयै इत्येवमादयः नहि
 भगवान् कथंचित् संसारमहार्णवाद्दुत्तीर्णं स्वचरणारविन्दं प्राप्तवन्तः
 पुनरावर्त्तयति. अत एवास्मात्सिषुः,

निर्व०—(६) “ छियाम् ” ४।१।३ ॥ कौ० पृ० ८८

(७) “ अजायतताम् ” ४।१।४ ॥ कौ० पृ० ८८

इति टाप् सवर्णदीर्घ इत्यादि.

(८) “ मुञ्चत्, मोक्षणे ” ३।०।१० ॥ कौ० पृ० ४७०

कर्मणि क्तः. अनिट्.

(९) “ चाः कुः ” ८।२।३० ॥ कौ० पृ० ६८

इति, झलि कुत्वेन चस्य कः. तत आमि अङ्गसंज्ञायाम्,

(१०) “ ह्रस्वन्त्यापोनुट् ” ७।१।५,४ ॥ कौ० पृ० ३३

इति नुट्.

(११) “ नामि ” ६।४।३ ॥ कौ० पृ० ३३

इति दीर्घः. संहितायाम्,

(१२) “ सोऽनुस्वारः ” ८।३।२३ ॥ कौ० पृ० २०

इत्यनुस्वारः तस्य,

(१३) “ वाष्वान्तस्य ” ८।४।५,९ ॥ कौ० पृ० २०

इति पाक्षिकः परसवर्णः.

एतदुपपादकान्येवञ्च नामानि, प्राग्वत् विशिष्टक्रमाणि वीयते व्यपगम्य-
 ते चेतनोऽस्मादिति व्ययः न मइति (अव्ययः)

निरु०—न वीयते च वैकुण्ठान्मुक्ताऽधस्तादतो (व्ययः) ॥ ८ ॥

भाष्यम्—(१) “एतेन प्रतिपद्यमाना इमं मानवमावर्तन्नावर्तन्ते”

(२) “नच पुनरावर्तते, नच पुनरावर्तते” छा० उ० ८-१५-१।

(३) “अनावृत्तिश्चाब्दादनावृत्तिश्चाब्दात्” इति. ब्र० सू० ४-४-४।

५ यमस्मृतौ,

(४) “सत्त्वं वहति सूक्ष्मत्वात्परं नारायणं प्रभुम्। परमात्मानमासाद्य परं वैकुण्ठमीश्वरम्॥ अमृतत्वाय कल्पेत न निवर्तत वै पुनः” इतिः [यम-स्मृतौ] हारीति यतिधर्म,

(५) “यतिधर्मगतश्शान्तः सर्वभूतसमो वशी। प्राप्नोति परमं

१० स्थानं यत्प्राप्य न निवर्तते” इतिच. [हारीतिः]

निर्व०—(१) “इण्, गतौ” धा० अडादिः कौ० पृ० ४४१

विपूर्वः

(२) “भावे” ३।३।१८ ॥ कौ० पृ० ६४७

(३) “अकर्तरिचकारकेसंज्ञायाम्” ३।३।१९ ॥ कौ० पृ० ६४७

११ इत्यनुवृत्तौ,

(४) “एरच्” ३।३।५६ ॥ कौ० पृ० ६५३

इत्यपादानेऽच्,

(५) “सार्धधानुकार्धधानुकयोः” ७।३।८४ ॥ कौ० पृ० ३६८

इति गुणः अय्.

२० (६) “इकोयणाचि” ६।१।७७ ॥ कौ० पृ० ८

इति वेरिकारस्य यण्,

(७) “स्थानेन्तरतमः” १।१।५० ॥ कौ० पृ० ७

इति स्थानत आन्तर्याद्यकारः नञ्समासः.

(८) “नलोपोनञः” ६।३।७३ ॥ कौ० पृ० १४७

२५ इति नञो नस्य लोपः ❀

{ १४ } पुरुषम्,
{ ४०७ }

ॐ पुरुषाय नमः ।

भाष्यम्—पुरु बहु, सनोतीति—

(पुरुषः) सनोतिः दानकर्मणः,

(१) “अन्येष्वपिदृश्यते” इतिङः ३।२।१०१ ॥ कौ० पृ० ५८५

मुक्तेभ्योपि वाङ्मनसाऽपरिच्छेद्यगुणविभवस्वानुभवम् ददाति हि

भगवान्; यथा,

(२) “एषत्वोवानन्दयाति” तै० आ० ७-१ ।

(३) “सोऽश्रुते सर्वान्कामान् सहब्रह्मणाविपश्चिता” तै० आ० १-२।२०

(४) “दिव्येन चक्षुषा मनसैतान् कामान्श्चयन् रमते” छा०

उ० ८-१२-५।

(५) “जक्षत्कीडन् रममाणः” छा० उ० ८-१२-३ ।

(६) “सतत्रपयति” छा० उ० ८-१२-३ ।

(७) “कामाचीकामरूपी” तै० बृ० १०-५ ।

१५

निर्व०—तेभ्यो वाङ्मनसागोचरगुणविभवस्वानुभवरूपः, पुरु,

बहु सनोति ददातीति— (पुरुषः)

(१) “पणुदाने” धा०तनादिः कौ० पृ० ४७२ ।

(२) “धात्वादेःषःसः” ६।१।६४ ॥ कौ० पृ० ३८३

इति पस्य सः टवर्गस्तवर्गजः.

२०

(३) “अन्येष्वपिदृश्यते” ३।२।१०१ ॥ कौ० पृ० ५८५

इतिङः ङित्वात्.

(४) “टिः” ६।४।१४३ ॥ कौ० पृ० ५६ इत्यभत्वेपि ङित्लोपः.

(५) “पृ,पालनपूरणयोः” धा० जुहोत्वादिः कौ० पृ० ४४९

“कुर्भश्च” उणादिः प्रथमपादः कौ० पृ० ६१०

२५

निरु०—१४ मुक्तेभ्यस्स्वात्मपर्यन्तदानात् (पुरुष) ईरितः ॥

{ १५ } साक्षी
{ ५१७ }

ॐ साक्षिणे नमः ।

भाष्यम्—(८) “रमो वै सः रमं होवायं लब्ध्वा नन्दी भवति ” तै०
५ आ० ७-१ ।

(९) “ अस्मिन्नस्य च तद्योगं शास्ति ” ब्र० सू० १-१-२० ।

(१०) “ तद्धेतुव्यपदेशाच्च ” इति. ❀ ब्र० सू० १-१-१५ ।

एवं तानानन्दयन्, स्वयमपि तृप्यन् साक्षात्करोतीति— (साक्षी)

निर्व०—इति प्रस्तावे,

१० (६) “ पृत्तिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यश्च ” उणादिः प्रथमपादः कौ० पृ०
६१० (इति कुः.

(७) “ उदोष्ठचूर्वस्य ” ७।३। १०२ ॥ कौ० पृ० ४४९

इति उत्त्वम्, रयरत्वम्, कित्त्वान्न गुणः, ततः,

(८) “ इण्कोः ” ८।३। ५७ कौ० पृ० ३४ [इत्यधिकृत्य,

१५ (९) “ आदेशप्रत्यययोः ” ८।३। ५९ ॥ कौ० पृ० ३४

इति षः,

(१०) “ मात्तदाद्योः ” ८।३। १११ ॥ कौ० पृ० ३५८

इति प्रतिषिद्धः,

(११) “ मुषामादिषुच ” ८।३। ९८ ॥ कौ० पृ० १९५

२० इति प्रतिप्रसूयते. सहाकृतिगणः. (नाम्नोस्मंहितायाम्,)

(१२) “ कुप्वोःकःपौच ” ८।३। ३७ ॥ कौ० पृ० २३

इत्युपध्मानीयः. ❀

एवं तानानन्दयन् स्वयमपि तृप्यन् तान्साक्षात्करोतीति.—

(साक्षी) साक्षादित्यव्ययात्.

निरु०—१५ स्वयमानन्दयन् तृप्यन् (साक्षी) साक्षात्करोति सः ॥ ९ ॥

(१६) क्षेत्रज्ञो,

ॐ क्षेत्रज्ञाय नमः ।

ना०—(१) “साक्षाद्दृष्टसंज्ञायाम्” ५।२।९१ ॥ कौ० पृ० ३२४

इति इनिः. विशिनष्टि हि मुक्तप्राप्यम्,

(२) “ ब्रह्मणाविपश्चिना ” इति. तै० आ० १-१-२।

विविधं पश्यच्चिन्वं हि विपश्चिन्वम्. ❀

इत्थं तेजः स्वानुभवं दातुं तदेकान्तं क्षेत्रं जानानीति—(क्षेत्रज्ञः)

निर्व०—(१) “साक्षाद्दृष्टसंज्ञायाम्” ५।२। ९१ ॥ कौ० पृ०

३२४ इति इनिः.

(२) “तद्धिताः” इति तद्धितमंत्रः. ४।१।७६ ॥ कौ० पृ० १०६

(३) “ यच्चित्तम् ” १।४। १८ ॥ कौ० पृ० ३८

इति भसंज्ञायाम्,

(४) “ अव्ययानां भमात्रेदिलोपः ” ६।४। १४४ ॥ कौ० पृ० १३३

इति टेलोपः. तद्धितान्तत्वात्प्रानिपदिकसंज्ञायाम् सुप्. एवमपरत्रा- १५

पीदशे प्रदशे.

(५) “ इन्द्रहनुपूर्पार्यम्णांशौ ” ६।४। १२ ॥ कौ० पृ० ६४

इति वर्तमाने,

(६) “ सौच ” ६।४। १३ ॥ कौ० पृ० ६४

इतीन्नन्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. संहितायाम्,

(७) “ विमर्जनीयस्यमः ” ८।३। ३४ ॥ कौ० पृ० २२

इति सत्वम्. ❀

तेयस्स्वानुभवं दातुं तदुचितम् क्षेत्रम् स्वभोगसमृद्धिसमुद्भवस्थानं परमव्योम आकाशशरीरतया तादृशं वा, तज्जानानीति—(क्षेत्रज्ञः)

निरु०—१६ क्षेत्रं तु परमव्योम मुक्तेभ्यो वेत्ति नित्यशः ।

दातुं स्वानुभवं यश्च (क्षेत्रज्ञः) स तु कथ्यते ॥ १० ॥

ज्ञा०—(१) “ आतोऽनुपसर्गेकः ” इति कः. ३। २। ३ ॥ कौ०
पृ० ५७० स्वभोगसमृद्धिसमुद्भवभूमित्वात्, क्षेत्रं परमव्योम, ताद-
शशरीरत्वाद्वा; यथा,

५ (२) “ आकाशशरीरं ब्रह्म ” इति. तै० शी० ६-२ ।

तथाच श्रीनारायणीये, मुक्तप्राप्यः क्षेत्रज्ञतया विशेष्यते,

(३) मुक्तानां तु गतिर्ब्रह्मन् क्षेत्रज्ञ इति कल्प्यते ” । इति. ज्ञा०

मो० । तद्धि मुक्तानां भगवदनुभवस्थानम्,

(४) “ परमेव्योमन् मोऽश्नुते ” तै० आ० २-१ ।

१० (५) “ तेहनाकं महिमानस्तचन्ते ” तै० पु०-१८ ।

(६) “ नाकपृष्ठे विराजति ”

(७) “ स मोदेत त्रिविष्टपे ”

तथा,

(८) “ अपुनर्बुभूषोराशीर्मन्त्रः ”

१५ (९) “ रात्रिः स्वमेतत्पुष्पान्तम् ”

(१०) “ यत्पुराणमाकाशं तत्र मे स्थानं कुर्वन्न पुनर्भवाय ”

(११) “ यद्गत्वा ननिवर्तन्ते तद्दाम परमं मम ” गी० ८-२१ ।

मोक्षधर्मं,

(१२) “ श्रुतिप्रमाणागममङ्गलैस्तु युक्ते जरामृत्युभयादतीतः ।

२० ततो निमित्ते च फले विनष्टे अलिङ्गमाकाशमलिङ्ग एषः ” ॥ ज्ञा०

मो० । वैष्णवे,

(१३) “ एकान्तिनस्तदा ब्रह्म ध्यायन्ते योगिनो हि ये । तेषां त

त्परमं स्थानं यद्वै पश्यन्ति सूर्यः ” वि० पु० १-६-३९ ।

ब्राले,

५ (१४) “ यत्तन्न किञ्चिदित्युक्तं महाव्योम यदुच्यते ” ब्राले० ।

इत्यादि बहुकृत्वा,

भा०—(१५)“तन्मोक्षस्तत्परं तेजो विष्णोरिति विनिश्चयः”ब्रा०।

श्रीवाराहे अगस्त्यमुप्रति जगवान्,

(१६) “ पश्यलोकमिमं मह्यम् यो न वेदैस्तु दृश्यते । त्व
त्प्रियार्थमयं लोको दर्शितस्ते द्विजोत्तम ” ॥ वाराहे ।

५

अगस्त्यः,

(१७)“जगवंस्त्वन्मयो लोकः सर्वलोकवरोत्तमः।सर्वलोका मया
दृष्टा ब्रह्मशक्रादिनाम्बुने ॥ अयंत्वपूर्वलोको मे प्रतिभाति तपोधन । संप-
दैश्वर्यतेजोभिर्हर्म्यै रत्नमयैस्तथा ॥ अद्यापि तं लोकवरं ध्यायंस्तिष्ठामि
सुव्रत । कदा प्राप्स्येत्त्वसौ लोकः सर्वलोकवरोत्तमः”॥इति. वाराहे । १०

(१८) “ इतिचिन्तापरोभवम् ” । वाराहे ।

इत्यादि. ऋग्विधौ,

(१९)“कार्याणांकारणपूर्ववचसांवाच्यमुत्तमम्।योगानां परमां सिद्धिं
परमं ते पदं विदुः” ॥इति. ऋग्विधौ— जि० ७ श्लो० । आरण्यपर्व-
णि आष्टिषेणः,

१५

(२०) “ यमाहुः सर्वभूतानां प्रकृतेःप्रकृतिं ध्रुवाम् । अनादिनिधनं
देवं प्रभुं नारायणं परम् ॥ ब्रह्मणः सदानात्तस्य परं स्थानं प्रकाशते ” ।

भा० आर० प० ।

इत्यादिना तत्पदं बहुधा विशेष्य ,

(२१) “ तत्र गत्वा पुनर्नमं लोकमायान्ति भारतास्थानमेतन्महा- २०
राज ध्रुवमक्षरमव्ययम् ॥ ईश्वरस्य सदा हेतत् प्राणमात्रं युधिष्ठिर ” ।
इति. भा० आर० प० ।

श्रीहरिवंशे, वैदिकपुत्रानयने जगवान्,

(२२) “ब्रह्मतेजोमयं दिव्यमाश्वर्यं दृष्टवानग्नि।अहं स भरतश्रेष्ठ मत्ते-
जस्तत्सनातनम् ॥ प्रकृतिस्सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता च भारतातां प्रविश्य २५
मं वन्तीह मुक्ता भरतसत्तम ॥ सा सांख्यानां गतिः पार्थ योगिनां च तप-
स्विनाम् । तत्परं परमं ब्रह्म सर्वं विभजते जगत् ” ॥भा० हरि० ।

भा०—इत्यादि. ब्रह्मसंहितायाम्, तत्त्वक्रममुक्त्वा,
 (२३) “ हृत्पद्मकर्णिकान्तस्थः पुरुषः सर्वतोमुखः । सर्वज्ञः सर्वगः
 सर्वस्वमावृत्य तिष्ठति ॥ तस्मान्नु परमं सूक्ष्ममाकाशं ज्ञाति निर्म-
 ५ लम् । शुद्धस्फटिकमंकाशं निर्वाणं परमं पदम् ॥ तत्पदं प्राप्य तत्त्व-
 ज्ञा मुच्यन्ते च शुभाशुभात् । त्रसरेणुप्रमाणास्ते रश्मिकोटिविभूषि-
 ताः । भूयस्ते नैव जायन्ते न लीयन्ते च ते क्वचित् ” । ब्रह्मसंहि० ।
 इत्यादिप्रसिद्धेः.

अस्मिन् परमपदे अयोध्या अपराजिता पुरी, अपराजितमायतनम्,
 १० सहस्रस्थूणाद्विपरिकरं दिव्यास्थानरत्नं, तत्र पर्यङ्के “ श्रियामनाथः ”
 इत्याद्यनन्तं मुक्तभोग्यं छान्दोग्य तैत्तिरीय कौषीतकी, प्रभृतिप्रसि-
 द्धमनुसन्धेयम्. ❀

निर्व०—(१) “ ज्ञा, अवबोधने ” धा० ऋयादिः कौ० पृ० ४७७

(२) “ आतोऽनुपसर्गेकः ” ३।२।३॥ कौ० पृ० ५७०

१५ इति कः.

(३) “ आतोलोपइटि च ” ६।४।६४॥ कौ० पृ० ४२३
 इति क्तिटोर्विधीयमान आलोपः.

(४) “ क्षि, क्षये ” धा० ऋादिः कौ० पृ० ३९२

(५) “ क्षि, निवासगत्योः ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४६८

२० इति तुदादिर्वा.

(६) “ सर्वधानुभ्यःष्टन् ” उणादिः चतुर्थपादः कौ० पृ० ६३९
 इति ष्टन्.

(७) “ षःप्रत्ययस्य ” १।३।६॥ कौ० पृ० ९३

इति ष इत्, इत्यादि. टवर्गस्तवर्गजः. इत्थमुत्तरत्रापि(स्तोत्रमित्यादौ)

२५ तत्रतत्र; गुणः. अनिट्. ❀

{ ३६५ } (१७) अक्षरः एवच. ॥
{ ४८३ }

ॐ अक्षराय नमः ।

भा०— तत्र मुक्तैस्सदानुभूयमानोपि मधूत्सवन्निस्सीमगुणोन्मज्जनेन
उपर्युपरि भोग्यतयोपचीयते, ननु क्षरतीति—

(अक्षरः). पचाद्यच्. विक्रमः, सुरार्नन्दः इत्यादयोऽजन्ताः

(१) “ निरवद्याः परप्रानेः निरधिष्ठोक्षरक्रमः । इति. शारीरके चतु
र्थाध्याये अनेनैव क्रमेण मोक्षो निरणायि. नचैपोध्यायः अर्वाचीनफल
विषयः कल्प्यः, तत्साधनादिविषयाणां पूर्वपामपि त्रयाणामध्यायानांतदु
दाहृतानामुपनिषदां स्मृतीतिहासादीनां च अर्वाचीनविषयत्वेन बहिः
शास्त्रं मोक्षनिर्णयप्रसङ्गात्, इत्थं (मुक्तानांपरमागतिः). ❀

निर्व०— तत्र, मुक्तैस्सदानुभूयमानोपि निस्सीमगुणोन्मज्जनादुपचीयते,
ननु क्षरतीति—

(अक्षरः).

(१) “ क्षर, संचलने ” था० त्वादिः कौ० पृ० ४१९

“ पचाद्यच्. नचन्मानः. ❀ नत्रो नलोपः. संहितायाम्,

(२) अतोरोरपृतादपृते ” ६।१। ११३ ॥ कौ० पृ० २७
इति रोरुत्वम्.

(३) “ आहुणः ” ६।१। ८७ ॥ कौ० पृ० ११

(४) “ एङः पदान्तादति ” ६।१। १०९ ॥ कौ० पृ० १५ २ः

निर्व०— १७ सदानुभूयमानोपि निस्सीमगुणगौरवात् ।

मुक्तैः कचिन्नक्षरती (त्यक्षरः) परिकीर्तितः ॥ ११ ॥

१ नैवमेपमोक्षो ।

श्लोकः ॥ ३ ॥ (१८) योगो,

ॐ योगाय नमः ।

भा०— अस्यैव निरुपाधिकमुक्त्युपायत्वमपि वक्ति ;—

५ (योगः)— युज्यते प्राप्यते अनेनेति,

(१) “ अकर्तरिचकारकेसंज्ञायाम् ” ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७
इति घञ् एवम् अर्मावे^{१६} ;, ^{१६}सर्गः इत्यादीनि वञ्जन्तानि सायुज्यस्या-
नन्यापेक्षः, साक्षाद्धेतुरित्यर्थः . ❀

निर्व०— इति पूर्वरूपमेकादेशः . (एवे) त्यवधारणे . (चः) समुच्चये-

१० एवमन्यत्रापि (अन्नादएवचेत्यादौ) दाढ्याय. संहितायाम्, सोरुत्वे,

(५) “ भोक्तोअघोअपूर्वस्ययोऽशि ” ८।३।१७॥ कौ० पृ० २७

इति रोर्द्यत्वम् . आवसानिके विसर्गे ततः संहितायां तु,

(६) “ रोरि ” ८।३।१४॥ कौ० पृ० २८

इति समुदायाश्रयस्य तस्य अनल्विधित्वेन'

१५ (७) “ स्थानिवदादेशोनल्विधौ ” १।१।५६॥ कौ० पृ० ८

इति स्थानिवत्त्वाद्वा,

(८) “ लोपः शाकल्यस्य ” ८।३।१९॥ कौ० पृ० ११

इति पाक्षिको यलोपः. तस्यासिद्धत्वान्नस्वरसन्धिः. एवं तत्रतत्राप्युह्यम्.

स्वस्यैव निरुपाधिकमुक्त्युपायत्वात्, युज्यते. प्राप्यते अनेनेति—

२० (योगः).

(९) “ युजिर्, योगे ” धा० रुधादिः कौ० पृ० ४७१

(१०) “ अकर्तरिचकारकेसंज्ञायाम् ” ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७

निरु०— १८ उक्तं हि मुक्तप्राप्यत्वमथोपायत्वमुच्यते।

साक्षान्मोक्षैकहेतुत्वात् (योग) इत्यभिधीयते ॥१२॥

(१९) योगविदानेता,

ॐ योगविदानेत्रे नमः.

भा०— (१) “ एषह्येवानन्दयाति ” तै०आ० २-७-१।

(२) “ तद्धेतुव्यपदेशाच्च ” ब्र० सू० १-१-१५। ५

(३) “ अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि ” गी० १८-६६।

इति. व्यवहितोपायनिष्ठानामपि—

(योगविदानेता),

नयनेस्तृच,

भर्त्ता, धर्ता^{३३} इत्यादयोपि तृजन्ताः. फलपर्यन्तनिर्वाहकः. १०

(४) “ तेषामेवानुकम्पार्थम् ” गी० १०-३३।

(५) तेषामहंसमुद्धर्ता ” गी० १२-७।

निर्व०— इति करणे घञ्. नच ल्युटा वाचः, बाहुलकात्. यद्वा,

(११) “ करणाधिकरणयोश्च ” ३। ३। ११७॥ कौ० पृ० ६६२

इत्यनुवृत्तौ, १५

(१२ “ हलश्च ” ३। ३। १२१॥ कौ० पृ० ६६३

इति घञ्. गुणः.

(१३) “ चजोः कुविण्यतोः ” ७। ३। ५२॥ कौ० पृ० ५६०

इति घिति कुत्वेन जस्य गः. ❀

व्यवहितोपायनिष्ठानामपि योगविदानेता. फलपर्यन्तनिर्वाहकइति— २०

(योगविदानेता).

(१) “ णीञ्, प्रापणे ” धा० ऋादिः कौ० पृ० ४२३

(२) “ णोनः ” ६। १। ६५॥ कौ० पृ० ३८६

इति णस्य नः,

निरु०— १९ उपायभक्तिनिष्ठा ये ते च योगविदः स्मृताः। २५

तेषां च फलपर्यन्ते नेता निर्वाहकश्च यः ॥ १४ ॥

(२०) प्रधानपुरुषेश्वरः ।

ॐ प्रधानपुरुषेश्वराय नमः ।

भा०— (६) “ संसारपारंपरमीप्समानैराराधनीयो हरिरिक एव ”

५ (७) “ परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ” मु० उ० ३-२-६ ।

(८) “ जुष्टस्तस्तेनामृतत्वमेति ” इति श्वे० उ० ३-६ । ❀
इदमेवोपपाद्यते. (प्रधानपुरुषेश्वरः), -

प्रधानस्य- बन्धहेतोः, पुरुषाणां च

निर्व०— (३) “ ण्वुल्लूचौ ” ३।१।१३३ ॥ कौ० पृ० ५६६

१० इति तृच. अनिद्. गुणः. सौ,

(४) “ ऋदुशानस्फुरदसोऽनेहसांच ” ७।१।९४ ॥ कौ० पृ० ४७
इत्यनङ्.

(५) “ अप्तृन्तृचस्वमुनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षतृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् ”

• ६।४।११ ॥ कौ० पृ० ४७

११ इत्युपधादीर्घ इत्यादि.

(६) “ विद, ज्ञाने ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४३

(७) “ सत्सूद्विषदुहदुहयुजविदत्तिदछिदजिनीराजामुपसंगंपिकिप् ”
३।२।६१ ॥ कौ० पृ० ५८०

इति; अस्य प्रपञ्चार्थत्वात्,

२० (८) “ क्विप्च ” ३।२।७६ ॥ कौ० पृ० ५८१

इतिवा क्विप्.योगशब्दो ध्युत्यादितः. इह परमचेतनः कर्मति विशेषः.

ततः.आम्.संहितायामनुस्वारे पाक्षिकः परसवर्णः ❀ इदमेवोपपाद्यते.

प्रधानस्य-बन्धहेतोः प्रकृतोः पुरुषाणां च बध्यमानाना जीवानामीश्वरः-

सर्वथा नियामक इति-

२१ (प्रधानपुरुषेश्वरः).

निरु०—२० बन्धहेतोः प्रधानस्य बध्यमाननृणां च यः ।

नियामकस्सर्वदा स (प्रधानपुरुषेश्वरः) ॥ ३५ ॥

ज्ञा०—वध्यमानानां, सर्वथा नियामकः.

(१) “ स्थेशज्ञास० ” ३।२। १७५ ॥ कौ० पृ० ६०६
इत्यादिना वरच्. एवं स्थैर्विरः; यथा,

(२) “ संयुक्तमेतत्क्षरमक्षरं च व्यक्तान्वयकं भरते विश्वमीशः ।
अनीशश्चात्मा बध्यते भोक्तृभावात् ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ” ॥
श्वे० उ० १-८ ।

(३) “ प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः ” श्वे० उ० ६-१६ ।

(४) “ क्षरात्मानावीशते देव एकः ” इति. श्वे० उ० १-१० ।
एवम्. ईश्वरो हि स्वमायया जीवानपराध्यनो बध्नन्. प्रपद्यमानांश्च मु-
ञ्चन् क्रीडितुं प्रभवति,

(५) “ ईश्वरस्सर्वभूतानाम् ” याज्ञिकोप०—नारा०—अनु०—२१ ।

(६) “ दैवीहिषा गुणमयी ” गी० ७-१४ ।

(७) “ दैवी देवस्य क्रीडनः ”

(८) “ क्रीडनकम् ”

(९) “ संसारमोक्षस्थितिवन्धहेतुः ”

निर्व०—(१) “ ईश, ऐश्वर्ये ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३८

(२) “ आक्रेस्तच्छीलतद्धर्मनत्माभुकारिषु ” ३।२। १३४ ॥

कौ० पृ० ६०१ इत्यधिकारे,

(३) “ स्थेशज्ञासपिसकमोवरच् ” ३।२। १७५ ॥ कौ० पृ० ६०६
इति ताच्छील्ये वरच्.

(४) “ नेद्वशि ” ७।२। ८ ॥ कौ० पृ० ५८१

इति नेद्.

(५) “ पुर, अग्रगमने ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४६६

(६) “ पुरः कुपन् ” उणादिः चतुर्थपादः कौ० पृ० ६३५ ॥

इति कुपन् किन्वाद्गुणः.

(२१) नारसिंहवपुश्च,

ॐ नारसिंहवपुषे नमः।

भा०— श्रीविष्णुतत्त्वे,

६ (१०) “ तत्कृतायास्तु मायायास्तत्प्रसादं विना क्वचित् । नास्ति निर्णाशने हेतुः संक्षिप्यैतत्प्रभाषितम् ” इति ॥ वि० त० ।

(११) “ परान्निध्यानाच्च तिरोहितम् ततो ह्यस्य बन्धविपर्ययौ ”
त्र० सू० ३-२-४।

(१२) “ देहयोगाद्वासोपि ” त्र० सू० ३-२-५।

१० इतिच सूत्रे ताच्छील्यविषयेण वरचा तत्त्वत्रयभेदः ईश्वरोशितव्यभावश्च अनौपाधिको ज्ञाप्यते ॥ स्वभक्त्यन्तरायनिवारणमपि प्रदर्शयति; (नारसिंहवपुः)—भक्तन्यापहतदोषेक्षासमक्षणप्रतिपन्नयथाकामदिव्यमहानृसिंहमंहननः ॥

निर्व०— (७) “ दुधाञ्च, धारणयोपणयोः ” धा० जुहोत्यादिः कौ०
१५ पृ० ४५१ प्रपूर्वः.

(८) “ करणाधिकरणयोश्च ” ३।३। ११७ ॥ कौ० पृ० ६६२
इति ल्युट् ल इत्.

(९) “ युवोरनाकौ ” ७।१। १ ॥ कौ० पृ० २३३

इति योरनः दीर्घः संहितायाम्, ॥ आद्रुणः ॥ स्वभक्त्यन्तरा-
२० यनिवारणमपि प्रदर्शयते. नारसिंहं—नरसिंहमंबन्धि, वपुः—शरीरम्, अ-
स्येति— (नारसिंहवपुः)

(१) “ दुवप्, वीजसंताने ” धा० ङवादिः कौ० पृ० ४३२

निरु०— २१ नरवत् सिंहवद्भूः यो विभर्त्यभयप्रदम्।

यथाकामं तु भक्तानां (नारसिंहवपु) श्व सः ॥ १६ ॥

निर्व०—(२) “ जनेरुमिः ” उणादिः द्वितीयपादः कौ० पृ०
६२४ इति वर्तमाने.

(३) “ अर्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्योनित् ” उणादिः द्विती
यपादः कौ० पृ० ६२४ इत्युमिर्नित्. निच्वात्, ५

(४) “ जिनत्यादिर्नित्यम् ” ६।१।१९७॥ कौ० पृ० ७२५
इत्याद्युदात्तत्वम्.

(५) “ पिच, क्षरणे ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४७०

(६) धात्वादेः षस्मः ” ६।१।६४॥ कौ० पृ० ३८३
इति षस्य सः. सिचैः संज्ञायाम्, १०

(७) “ हनुमौकश्च ” उणादिः पा० ५ कौ० पृ० ६४४
इति कः. कित्वाच्च गुणः. होन्तादेशः. नुम्च,

(८) “ मिदचोन्यात्परः ” ३।१।४७॥ कौ० पृ० ७
इति मित्वादन्यादचः परः. नुमा चानुस्वारो लक्ष्यते.

(९) “ रीड्. श्रवणे ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५४ १५

“ रि, शि, हिंसायाम् ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६३

“ री, गतिरेषणयोः ” धा० क्र्यादिः कौ० पृ० ४७६

(१०) “ अन्येष्वपि दृश्यते ” ३।२।१०१॥ कौ० पृ० ५८५
इत्यपिशब्दात् सर्वोपाधिव्यभिचारार्थात् डः. डित्वाट्टिलोपः. नञो
नशब्दस्य वा समाप्तः. पूर्वत्र, २०

(११) “ नञाणनपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्र
नक्रनाकेपुप्रकृत्या ” ६।३।७५॥ कौ० पृ० १४८

इत्यस्योपलक्षणत्वान्नलोपाभावः. अपरत्रतु, नयत्वः. अप्राप्तेः. द्वन्द्वः. ततः,

(१२) “ तस्येदम् ” ४।३।१२०॥ कौ० पृ० २७१ इत्यण्.

(१३) “ तद्धितेष्वचामादेः ” ७।२।११७॥ कौ० पृ० २६
२०४ इत्यादिवृद्धिः.

(१४) “ यस्येतिच ” ६।४।३४८॥ कौ० पृ० ५६

इति लोपः ततः, बहुव्रीहिरित्यादि. ❀

{ १८० } (२२) श्रीमान्,

ॐ श्रीमते नमः ।

भा०— अतः परस्परदुर्बदापूर्वविकृतरूपपरिग्रहादपि (श्रीमान्)—सौ-
 ५ न्दर्यलावण्यादिभिरतिमनोहरदिव्यरूपः. तत्र, नृनिहत्वयोः सुवटित-
 त्वम् पश्यताम्, शुद्धिमदन्यन्नूमात्रं सिंहमात्रं वा दृष्ट्वा जुगुप्सा जाये-
 तापि, तादृशपरिग्रहमात्रिणैव हि जगत् ज्ञातम्;
 (१) “दृष्ट्वा कशालं सुरभीतिनाशनं कृत्वा वपुर्दिव्यनृसिंहरूपिणा । ज्ञा-
 तं जगद्येन” इति. ❀

१० निर्व०—विकृतरूपपरिग्रहेपि दिव्यरूपनया, श्रीः लक्ष्मीरस्यास्ति, अस्मि
 न्वेति—(श्रीमान्).

(१) “ शिञ्ज,सेवायाम्” धा० त्वादिः कौ० पृ० ४२२

(२) “ क्विष्वचिप्रच्छयायतस्तुकटशुजुश्रीणाम्दीर्घाऽसंप्रसारणं च ”

३।२। १७८॥ कौ० पृ० ६०७

१५ इति क्विपि दीर्घं च निष्पन्नात् श्रीशब्दात्,

(३) “ तदस्यास्त्यस्मिन्निति मनुप्” ७।२। १४॥ कौ० पृ० ३२५

इति मनुप्.

(४) “ अत्वमन्तस्यचाधानोः” ६।४। १४॥ कौ० पृ० ७८

इत्यत्वन्नत्वात्, असंबुद्धौ नौ उपधादीर्घः.

२० (५) “ उगिदचांसर्वनामस्थानेऽधातोः” ७।१। ७०॥ कौ० पृ० ६५
 इति नुम्.

(६) “ संयोगान्तस्यलोपः” ८।२। २३॥ कौ० पृ० ९

इति तलोपः. तस्यासिद्धत्वात् नलोपो न. नाम्नोरसंहितायाम्,

(७) “ स्तोश्चुना श्चुः” ८।४। ४०॥ कौ० पृ० १८

२५ इति श्चुत्वेन सस्य शः. ❀

निरु०—२२ विरुद्धाकारवच्चेपि (श्रीमान्) सर्वमनोहरः ।

शुद्धमन्यन्नूमात्रम् ।

{ २३ } केशवः, (२४) पुरुषोत्तमः, ॥
{ ६५४ }

ॐ केशवाय नमः । ॐ पुरुषोत्तमाय नमः ।

भा०— एवंविधैश्वर्यसौन्दर्यैकान्तलक्षणान्युपलक्षयति; (केशवः).
प्रशस्तस्निग्धनीलकूटिलकुन्तलः.

(१) “केशाद्गोऽन्यतरस्याम्” ५।२।१०९ ॥ कौ० पृ० ३२८

इति प्रशंसायां वः. ❀ सालक्षण्यप्रमक्त्या परमं वैलक्षण्यमाहः
(पुरुषोत्तमः) पुरुषेभ्यः उत्कृष्टतमः. (पुरुष) शब्देन चेतनवाचिना, अ
चेतयमाना व्यक्तव्यक्तरूपा प्रकृतिः व्यावर्त्यते. (उत्) इत्युत्कृष्टवाचि-
तया वद्धाः. साम—

निर्व०— एवं विधिसौन्दर्यैश्वर्योपलक्षका लक्ष्यन्ते. तत्र सौन्दर्योपलक्ष-
काः प्रशस्ताः केशाः अस्य सन्ति अस्मिन्वेति—(केशवः).

(१) “ क्लिश, उपतपि ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५५

(२) “ क्लिशू, विवाधनेवा ” धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७८

(३) “ क्लिशेरन्लोलोपश्च ” उणादिः पञ्चमपादः कौ० पृ० ६४३

इति अनु, ललोपश्च. लवूपधगुणः. इत्थं परिनिष्ठितात् केशशब्दात्,

(४) “ केशाद्गोऽन्यतरस्याम् ” ५।२।१०९ ॥ कौ० पृ० ३२८

इति मत्वर्थे प्रशंसायां वः. ❀ अथ, ऐश्वर्यसूचकं प्रकृतिवद्धमुक्त-
नित्यवैलक्षण्यं विविच्यते. पुरुषेषु, तेभ्यो वा, उत्तमः उत्कृष्टतम इति
(पुरुषोत्तमः). उच्छब्दादुत्कृष्टवाचिनः,

निरु०— २३ प्रशस्तनीलकेशत्वात् (केशवः) परिकीर्तितः ॥ १७ ॥

२४ वद्धादिपुरुषेभ्यो यो ह्युत्कृष्टः (पुरुषोत्तमः) ।

भा०— धर्मप्राप्तेन तस्या मुक्ताः. (तम) पा नित्यमुक्ताः सूरयो नन्त-
वैनतेयादयः इदं च तेभ्यो वैलक्षण्यम् अवद्यप्रतिभटतया व्यापनक्षरणाद्यु
पकारैः स्वाम्येन च स्वभावत एवोत्कर्षात्. इदं हि बहुभिस्तात्पर्यलिङ्गैः

५ परमं गुह्यमगीयत,

(१) “ द्वाविमौ पुरुषौ लोके ” गी० १५—१६ ।

इत्यत्र,

(२) “ भूमिरापो नलो वायुः ” गी० ७—४ ।

(३) “ यो मामजमनादिं च ” गी० १०—३ ।

१० (४) “ अविकाराय शुद्धाय ” ॥ सहस्रनाम्नि. ॥

(५) “ परःपराणांपरमः ” वि० पु० १—२—१० ।

इत्यादि बह्विदं परं द्रष्टव्यम्. अत्रापि जोऽनृभोग्यनियन्तृणामत्यन्तभेद-
स्सष्टः; अतः ब्रह्मपरिणामपक्षश्च प्रतिक्षिप्तः, ब्रह्मणः सर्वविकारस्य
ब्रह्मसंसारस्येश्वरातिरिक्तब्रह्मसंज्ञावस्याव्यक्तमुक्तेश्वराणां ब्रह्मणि प्रल-

१५ योत्तादयोश्चाभ्युपगमो हि यथोक्तपुरुषोत्तमत्वेन सर्वेण वेदसिद्धान्तेन
च विरुध्यते. ❀

निर्व०—(१) “ अतिशयनेतमविष्ठनौ ” ५।३।५५ ॥ कौ० पृ० ३४०

इत्यातिशयनिकस्तमम्.

(२) “ खरिच ” ८।४।५५ ॥ कौ० पृ० २०

२० इति चर्तव्यम्. दस्य तः. व्युत्तादितोहि पुरुषशब्दः. संहितायाम्,

(३) “ आद्गुणः ” ६।१।८७ ॥ कौ० पृ० ११

भाष्यप्रयुक्तनागोत्तमादिवत् समासः. ❀

श्लोकः ॥ ४ ॥ (२५) सर्वश्च,

ॐ सर्वाय नमः ।

भा०—एवं सर्वनिर्व्यपेक्षोऽप्यनुपेक्षमाणः सर्वं स्वरूपस्थित्यादिभिः
स्वनिर्वाह्यतया शरीरमिवात्माऽनुसन्धत्ते; अतः (सर्वः) सरते; १

(१) “ इण् शिन्ध्यावन् ” उणादिः प्रथमपादः कौ० पृ० ६१७

(२) “ सर्वनिवृष्व ” उणादिः प्रथमपादः कौ० पृ० ६१७

इत्यादिना, सरत्यवयवानित्यर्थं वन्प्रत्ययः सरतिः गत्यर्थत्वादत्र-
बुध्यर्थः.

(३) “ असन्तश्च सन्तश्चैव सर्वस्य प्रज्ञवाप्ययः । सर्वस्यच सदा- १०

ज्ञानात् सर्वमेतं प्रचक्षते ” भा० उ० ७०-१३ ।

इति निर्वचनात् ईदृशी व्यातिरेव सर्वसामानाधिकरण्यनिबन्धनमुक्तम्,

(४) “ येनसर्वमिदं प्रोतम् ” तै० ना० ६-५० ।

इत्यारभ्य,

(५) “ सर्वैसर्वमिदम् ” तै० ना० ६-५० । १५

इति श्रुतेः;

(६) “ सर्वं समानोपि ततोऽस्ति सर्वः ” इति च ❀

निर्व०— एवं सर्वनिर्व्यपेक्षोऽपि अनुपेक्षमाणः स्वनिर्वाह्यतया शरी-
रमिवात्मा अवयवान् सरति गच्छति अनुसन्धत्ते इति—

(सर्वः). २०

(१) “ सृ,गतौ ” धा०च्वादिः कौ० पृ० ४२५

(२) “ सर्वगत्यर्थाः ज्ञानार्थाः ” इति, अत्रायं बुध्यर्थः.

(३) “ शीङिण्मुकृगृशृदृक्प्रयोवन् ” सर्वनिवृष्व० उणादिः प्रथम-
पादः कौ० पृ० ६१७ इति वन्. अनिट्. गुणः रपरः. ❀

निरु०—२५ चराचरशरीरेषु व्याप्तिमात् (सर्व) ईरितः ॥१८॥ २५

(२६) शर्वः: { २७ } शिवम्
 { ६०७ }

ॐ शर्वाय नमः । ॐ शिवाय नमः ।

भा०—स्वशरीरभूतानम् अशुभमपि शृणार्ताति—

५ (शर्वः).

पूर्ववत्त्वः. ❀

शुभावहश्च, (शिवः);

शीङःशुभार्थत्वात्.

(१) “सर्वनिवृप्वरिष्वलष्वशिव०” उणादिः प्रथमपादः कौ० पृ० ६१७

१० इत्यादिना वन्प्रत्ययः, ह्रस्वत्वम्, गुणाभावश्च निपात्यते; यथा,

निर्व०—स्वशरीरभूतानामशुभं शृणार्ताति. हिनस्तीति—

(शर्वः).

(१) “ शृ, हिंसायाम् ” धा० क्र्यादिः कौ० पृ० ४७६

पूर्ववत्, पूर्वोक्तसूत्रेण वनादि. “कृगृशृदृभ्योवः” उणा० पादः १ कौ० पृ०

१५ ६१८

(२) “ नेद्वृशिकृति ” ७।२।८ ॥ कौ० पृ० ५८१

इति नेट्. नाम्नोस्संहितायां सस्य रुत्वे, खरि, विसर्गस्य.

(३) “ वाशरि ” ८।३।३६ ॥ कौ० पृ० २४

इति पाक्षिको विसर्गः. तदभावे. ❀ विसर्जनीयस्य सः. श्रुत्वम्-एवम-

२० न्यत्रापीदृशे (स्वयंभूशम्भुरित्यादौ) प्रदेशेऽवधेयम्. ❀ तेषां शुभा-

-वहतया शेरते ते अस्मिन्निति—(शिवः).

(४) “ शीङ्, स्वप्ने ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३८

धातूनामनेकार्थतया, शीङ् च शुभार्थः. तद्विजंच,

निरु०—२६ स्वशरीरजगद्दुःखं (शर्व) स्स स्याच्छृणाति यः ।

२५ २७ शुभावहत्वाद्भक्तानां (शिव) इत्याभिधीयते ॥ १९ ॥

{ २८ }
{ ४२८ } स्थाणु-

ॐ स्थाणवे नमः ।

भा०—(२) “ शाश्वतं शिवमच्युतम् ” तै० ना० ६—११ ।

(३) “ स्मृते सकलकल्याणजाजनम् ” वि० ध० ।

(४) “ मङ्गलं भगवान् विष्णुः ”

(५) “ मङ्गलायतनं हरिः ”

(६) “ मङ्गलानां च मङ्गलम् ” भा० आनु० १४९—१० ।

(७) “ मङ्गल्यं मङ्गलं विष्णुम् ” इत्यादिना. ❀ तत्रच,

(स्थाणुः) तिष्ठते;

(१) “ स्थोणुः ” उणादिः तृतीयपादः कौ० पृ० ६२६

निर्व०—(५) “ कुर्द-खुर्द-गुर्द-गुद-कीडायामेव ” धा० ऋदिः

कौ० पृ० ३८३

इत्येवकारकरणमित्याद्यवधेयम्.

(६) “ सर्वनिवृष्वरिष्वलिष्वशिवपद्मप्रेह्वत्तन्त्रे ” उणादिः प्रथम-

पादः कौ० पृ० ६१७

इति वृत्, धातोर्ह्रस्वः, गुणाभावश्च, निपात्यते. ह्रस्वविधिसामर्थ्यादे-
व वा न गुणः लाघवानादेरेण कृते वा गुणे ह्रस्वो निपात्यः; यतः तदा-
नीमेव ह्रस्वादेश इति एकार इकार एव हि भवति.

(७) “ नेद्वशिकृति ” ७ । २ । ८ ॥ कौ० पृ० ५८१

इति नेद्. ❀ तत्रच दृढानुग्रहस्तिष्ठतीति — (स्थाणुः).

निरु०—२८ संशमय्याशिवं सर्वं विश्राण्यापि शिवं बहु ।

स्वयं न विश्राम्यति यः स (स्थाणुः) परिकीर्तितः ॥ २० ॥

भा०—इति णुः; दृढानुग्रह इतिभावः. नहि भगवतः स्पर्शः, प्रायश्चित्तादि-
सामान्यधर्मवत्, उपात्तदुरितक्षेपेण, कारीरी, चित्रा, दर्शपूर्णमासादिवत्,
देवतान्तरवद्रा, काम्यमानैककामप्रदानेन वानृणो विरमति; प्रवर्तैर्वान्त-
५ रायैः प्रतिबध्येत हीयेत अवहियेत वा! किंतु अशेषमशिवं संशमय्य
अखिलमजिलषितं च बहुमुखं विश्राण्यापि, न जातुचित् विश्राम्यति;
यथा,

(२) “ एको बहूनां यो विदधाति कामान् ” श्वे० उ० ६-१३ ।

(३) “ एतद्धृद्येवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत ”

१० (४) “ तस्मिन् प्रसन्ने किमिहास्त्यलभ्यम् ”

(५) “ सकलफलप्रदो हि विष्णुः ”

(६) “ रत्नपर्वतमारुह्य यथारत्नं नरो मुने । सत्त्वानुरूपमादत्ते यथा
कृष्णान्मनोरथान् ” वि० ध० ७-३ ।

(७) “ भौमं मनोरथं स्वर्गं स्वर्गिवन्धुं च यत्पदम् । प्रानेत्याराधिते

१५ विष्णौ मुक्तिमप्यतिदुर्लभाम् ” ॥ वि० पु० ३-८-६ ।

(८) “ यदुर्लभं यदप्राप्यं मनसो यदगोचरम् । तदप्यप्रार्थितं ध्यातो द-
दाति मधुसूदनः ” इति. ❀

निर्व०—(८) “ शा, गतिनिवृत्तौ ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४२४
षस्सः. टवर्गः तवर्गजः.

२० (९) “ स्थाणुः ” उणादिः तृतीयपादः कौ० पृ० ६२६

इति णुः अनिट्. संहितायाम्.

(१०) “ स्वपरेशरिवाविसर्गलोपोवक्तव्यः ” ८।३।३६ ॥ कौ० पृ० २४
इति वा विसर्गलोपः. पक्षे,

(११) “ वाशरि ” ८।३।३६ ॥ कौ० पृ० २४

२५ इति पाक्षिको विसर्गस्यैव विसर्गः. तदभावे च,

(१२) “ विसर्जनीयस्यसः ” ८।३।३४ ॥ कौ० पृ० २२

इत्थमुत्तरत्राप्येतादृशे प्रदेशे (स्थविष्ठः स्थविर इत्यादौ) अवधात-
व्यम्. ❀

(२९) भूतादिः,

ॐ भूतादये नमः ।

भा०—अपिच, स्पृहणीयतमत्वात् भूतैरुपादीयते इति—

(भूतादिः).

५

(१) “ उपसर्गघोःकिः” ३।३।१०॥कौ०पृ० ६७८

एवं सर्वोदिः निधिः इत्यादयः.

(२) “ किं प्रजया करिष्यामो येषां नोयमात्मा” वृ० उ० ६-४-

२२। उपवृंह्यते च,

(३) “ एतं वयं मधममृद्धकामाः एषामयं नो ज्विता प्रशास्ता” १०

इत्यादिभिः. ❀

निर्व०—अपिच, स्पृहणीयतमत्वात् भूतैरुपादीयते-उपादीयते इति—

(भूतादिः).

(१) “ वृदाञ्ज दाने” धा० जुहोत्यादिः कौ०पृ० ४७१

आङ्पूर्वः.

१५

(२) “ दाधाव्वदाप्” १।१।२०॥ कौ०पृ० ४२३

इति घुसंज्ञायाम्:

(३) “ उपसर्गघोःकिः” ३।३।१२॥कौ०पृ० ६५८

इति किः. ❀

(४) “ आतोत्तोपः” ६।४।६४॥कौ०पृ० ४२३

२०

भूतशब्दो व्युत्पादितः. संहितायां सवर्णदीर्घः. ❀

निरु०—२९ भूतैर्यः प्राणिभिर्नित्यं स्पृहणीयतमत्वतः।

उपादानाद्धि(भूतादि) रुच्यते सुन्दराकृतिः ॥२१॥

(३०) निधिरव्ययः, ।

ॐ अव्ययाय निधये नमः ।

भा०—अतः, (निधिरव्ययः) ; महालोभेनापद्धनवन्निधेयत्वात्, य-
५ था च,

(१) “ तद्यथा हिरण्यनिधिं निहितम् ” इत्यादि. छा० उ० ८—३—२।

सर्वदा सर्वथोपजीव्यमानत्वेपि कलयापि अनुपक्षयात्

(अव्ययः) ; निधिविशेषणमेतत् न स्वतन्त्रं नाम ; अन्यथा

(अव्ययः, पुरुषः) इति पौनरुक्त्यात्. ❀

१० निर्व०—अतः, अव्ययः—सर्वथोपजीव्यमानत्वेपि अनुपक्षीणः, आपद्धन-
वत्, निधेयतया निधीयत इति निधिः, इति—

(निधिरव्ययः) . सविशेषणमेकं नाम .

(१) “ डुधाञ्, धारणभोषणयोः ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५१

निपूर्वः . प्राग्वत् क्तिप्प्रत्ययादि. विशेषणे तु,

१५ (२) “ इण्, गतौ ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४१

विपूर्वः .

(३) “ एरच् ” ३। ३। ५६॥ कौ० पृ० ६५३

इतिभावे अच्. अन्यतूक्तमेव. ❀

एवं निहितस्याप्यात्मनः, तत्संश्लेषत्ववया अर्थिन्यः संप्रकाशनाय,

२० समन्तात्, तत्र तत्र देशकालादिषु, भवः मत्स्यकूर्मादिरूपैरभीक्षणमावि-
र्भावोस्येति—

निरु०—३० यः सदापद्धनमिव निधेयत्वान्निधिः स्मृतः ।

सदोपभुज्यमानोपि कलयाप्यनुपक्षयात् ॥ २२ ॥

अव्ययः स्यान्निधेरेतद्विशेषणमुदाहृतम् ।

२५ अतो (ऽव्ययनिधि) रिति ह्येकनाम प्रकीर्तितम् ॥ २३ ॥

(३१) संभवो,

ॐ संभवाय नमः ।

ज्ञा०—एवं निहितमप्यात्मानं तत्संश्लेष त्वरया अर्थिभ्यः प्रकाशयन्;
 (संभवः); समन्तात् भवो यस्येति, तत्रतत्र सर्वदेशकालादिषु म-
 त्स्य, कूर्म, वराह, नृसिंह, वामन, राम, कृष्णादिभिः रूपैः एकैकं पुनरु-
 त्तैरसंख्येयैः अतीक्ष्णमाविर्भवतीत्यर्थः । यथा,

(१) “ बहुधा विजायते ” पृ० सू० २१ ।

(२) “ बहूनि मे व्यतीतानि ” गी० ४-७ ।

(३) “ यदा यदा हि धर्मस्य ” गी० ४-७ ।

इत्यादि. ❀

एवं संभूयानिष्टनिवारणादिना उज्जीवयतीति—

निर्व०— (संभवः).

(१) “ भू, सत्तायाम् ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ३६८

(२) “ भावे ” ३।३।१८॥ कौ० पृ० ६४७

(३) “ अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् ” ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७

इत्यनुवृत्तौ,

(४) “ ऋदोरप् ” ३।३।५७॥ कौ० पृ० ६५३

इतीह भावे अप्. गुणावादेशौ. संपूर्वो बहुव्रीहिः. ❀

एवं संभूयानिष्टनिवारणादिना तान् भावयति उज्जीवयतीति—

निरु०—३१ निधिवच्चातिगूढोपि रामकृष्णादिभेदतः ।

समन्ताद्बहुधा जातः (संभवः) परिकीर्तितः ॥२४॥

(३२) भावनो, (३३) भर्ता, (३४) प्रभवः,

ॐ भावनाय नमः । ॐ भर्त्रे नमः । ॐ प्रभवाय नमः ।

भा०— (भावनः) यथा,

५ (१) “ परित्राणाय माधुनाम् ” गी०४—८ । इत्यादि । ❀

किंच, तानात्मदानेन तच्छीलः पुष्पातीति—(भर्ता) । ❀

अयम् अस्य भवः प्रकृष्ट इति—(प्रभवः) ।

प्रकर्षश्च जन्मनः, अनाघ्रातदोषगन्धत्वेन, स्ववेदनमात्रेण सकलजन्मनि-
गलनिर्मूलनहेतुत्वेन च देवादिजन्मवैजात्यात् । यथा,

१० निर्व०—(भावनः) । प्राग्वत्धानुः, णिच्. वृद्ध्यावोदेशौ ❀ नन्द्यादि-

ल्युः, ल्युडा, बाहुलकादित्यादि. योरनः णिलोपः ❀ किंच, तानात्मदा-
नेन, विभक्ति—तच्छीलः पुष्पातीति—(भर्ता) ।

(१) “ डुभृञ्. धारणशोषणयोः ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५०

(२) “ तृन् ” उणादिः द्वितीयपादः कौ० पृ० ६२३

१५ इति ताच्छीलिकस्तृन्. अनिट् गुणः रपरः, ततः, ❀ अनङित्यादि ❀

एवं प्रकृष्टो भवः जन्म यस्येति—(प्रभवः) ।

निरु०—३२ जनित्वोज्जीवयति यो जनान् स्यात् (भावन) स्तु सः ।

३३ यस्तान् पुष्पात्यात्मदानात् स (भर्ता) परिकीर्तितः ॥ २५ ॥

३४ देवादिजनवैजात्यात् प्रकृष्टोत्पत्तिमन्वतः ।

२० अविद्यादोषवैधुर्यात् (प्रभवः) परिकीर्तितः ॥ २६ ॥

{ ३५ } प्रभु-

ॐ प्रभवे मनः ।

ज्ञा०-(१) “ अजायमानः ” पु० सू० २१ ।

(२) “ तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम् ” पु० सू० २१ । ५

(३) “ नैषगर्जत्वमापेदे न योन्यामवसत्प्रभुः । आत्मनस्तेजसा

कृष्णः सर्वेषां कुरुते गतिम् ॥ ” ज्ञा० सत्ता० ६२-३५ ।

(४) “ अप्रमेयमनाद्यन्तं कामाज्जातमजं नृपु । पाण्डवस्तर्क-
यामाम कर्मनिर्दंशसम्मितैः ” ज्ञा० ।

(५) “ जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः । त्यक्त्वा १०
देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोर्जुन ” गी० ४-९ । इत्यादि. ❀

एवममन्दपरतन्त्रमनुष्यादिसाम्येनावतरन्नपि, (प्रभुः). भवतेः,

(१) “ बहुलवचनादन्येपि कृतः प्रातमभिधेयं व्यन्तिचरन्ति ”

निर्व०-(१) “ ज्ञ, सत्तायाम् ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३६८

(२) “ ऋदोरप् ” ३। ३। ५७ ॥ कौ० पृ० ६५३ १५

इत्यादि. प्रपूर्वः. बहुव्रीहिः. ❀

इत्थममन्दपरतन्त्रमनुष्यादिसाम्येण अवतरन्नपि, भोगापवर्गादिफ-

लसमर्पणसमर्थतया प्रभवतीति-(प्रभुः). प्राग्वत् धातुः. प्रपूर्वः.

(१) “ विप्रसंशयः ” ३। २। १८० ॥ कौ० पृ० ६०७

निरु०-३५, ब्रह्मादीनां च सर्वेषां भोगमोक्षसमर्पणे ।

२०

समर्थः (प्रभु) रित्युक्तः सर्वेष्टफलदो मनुः ॥ २७ ॥

{ ३६ }
{ ७५ } ईश्वरः, ॥

ॐ ईश्वराय नमः ।

भा०—इति संज्ञायामपि हुः देवाद्यसुकरपदैश्वर्यानुगुणभोगापवर्गादि-
५ फलसमर्पणसमर्थः. स्पष्टं चैतदपदानं चिन्तयन्ती शिशुपालमा
युज्यादिषु ❀

अतः पारमेश्वाद्यापि जन्मस्वधिकतमप्रयोजनैश्वर्यात्,
(ईश्वरः); यथा,

(१) “ मानुषीं तनुमाश्रितम् । परं भावमजानन्तः ” गी० ९—११।

१० (२) “ भूतानामीश्वरोपि सन् ” गी० ४—६ ।

इत्यादि. ❀

निर्व०—इत्यादिना,

(२) “ कृत्यल्युटः ” ३।३।११३।।कौ०पृ० ६६२

इत्येव सिद्धे, बहुलवचनात् सर्वेषामपि कृतां प्रानार्थव्यभिचारचिह्नात्

१५ संज्ञायामपि हुः. टिलोपः. ❀

जन्मसु पारमेश्वाद्यापि अधिकतमप्रयोजनैश्वर्यवत्तया ईष्ट इति—
(ईश्वरः).

(१) “ ईशा, ऐश्वर्ये ” धा० अदादिः कौ०पृ० ४३८

(२) “ स्थेशात्तास ” ३।२।१७५।।कौ०पृ० ६०६

२० इत्यादिना वरञ्च,

(३) “ नेड्शिकृति ” ७।२।८।।कौ०पृ० ५८१

इति नेट्. ❀

निरु०—३६ मनुष्याद्यवतारेपि ब्रह्मादींश्च प्रयोजने ।

२९ नियन्ता (त्वीश्वरः) प्रोक्तः प्राधान्यफलदो मनुः ॥ २८ ॥

१ देवाद्यनुगतस्वपरमैश्वर्या ।

श्लो० ॥६॥ (३७) स्वयंभूश्च,

ॐ स्वयंभुवे नमः ।

ज्ञा०—कृतः इदं सर्वं वैभवम्? यतः,

(स्वयंभूः).

(१) “ भुवःसंज्ञान्तरयोः” ३।२।१७९॥ कौ० पृ० ६०७

इति क्विप्-स्वलीलादिप्रयोजनाय स्वेच्छयास्वासाधारणीम् परमसत्त्व-
मयीं प्रकृतिमेव सुरनरसजातीयमन्निवेशामधिष्ठाय, स्वयमेव भवतीति;
न चतुर्मुखादिवत् ईश्वरान्तरेण कर्मादिभिर्वा परवत्तयेत्यर्थः. यथा,

(२) “ स्वयंभूब्रह्मपरमं कवीनाम् ”

(३) “ प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संज्ञवास्यात्ममायया” गी० ४-६।

त्रिगुणजीवप्रकृत्योरपि स्वत्वेपि स्वभोगविभूतित्वासाधारण्याद्विशि-
ष्टेति,

(४) “ प्रकृतिं स्वाम्” इति. गी० ४-६ ।

निर्व०—अस्य सर्वस्यापि वैभवस्य निदानमुच्यते. चतुर्मुखादिवत्, १।
ईश्वरान्तरेण कर्मादिभिर्वा परवत्तामन्तरेण स्वेच्छया स्वयमेवभवतीति—

(स्वयंभूः).

(१) “ भू.सत्तायाम्” धा० श्वादिः कौ० पृ० ३६८

(२) “ भुवःसंज्ञान्तरयोः” ३।२।१७९॥ कौ० पृ० ६०७

इति संज्ञायां भुवः क्विप्. तस्य सर्वस्यापि लोपः

(स्वय) मिति ❀ स्वरादित्वादव्ययम्. ❀

निरु०—३७ भवति स्वेच्छया योमौ (स्वयंभूः) परिकीर्तितः ।

(३८) शंभु,

ॐ शंभवे नमः ।

भा०—तथाच श्रीहरिवंशे, वैदिकपुत्रानयने, लीलोपकरणप्रकृतिद्वयोप-
५ न्यासोपरि,

(५) “ ब्रह्मतेजोमयं दिव्यमाश्रयं दृष्टवानमि । अहं स भरतश्रेष्ठ मत्तेज-
स्तत् सनातनम् ॥ प्रकृतिः सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता च भारत । तां प्र-
विश्य भवन्तोह मुक्ता भरतमत्तम” ॥ इति भा० हरि० । व्यक्तं हि श्रीवि-
ष्णुतत्त्वे, पञ्चशक्तिमुक्त्वा,

१० (६) “ मत्स्यकूर्मवराहाणममाविर्भावो महात्मनः । अनयैव
द्विजश्रेष्ठ नान्यथा तद्विरोधतः” वि० न० । इति, वैष्णवे,

(७) “ समस्ताश्शक्तयश्चैताः” वि० पु० ६-७-७० ।

इत्यादिना प्रादुर्भावप्रयोजननिमित्तोपादानकालसंख्यादिवैलक्षण्यं सुव्य-
ञ्जितम्. श्रीमति रामायणे,

१५ (८) “ सर्वलोकेश्वरः साक्षालोकानां हितकाम्यया” ।

(९) “ सहि देवैरुदीर्णस्य रावणस्य वधार्थिभिः । अर्थितो
मानुषे लोके जज्ञे विष्णुः सनातनः” रा० अ० १-७ ।

(१०) “ स एष स्वयमुद्भवौ”

इत्यादौ च. ❀

२० एवं स्वसौन्दर्यसौशील्यादिगुणाविष्कारेण, शं-मुखं, भावयतीति—
(शंभुः).

निर्व०—एवं स्वसौन्दर्यसौशील्यादिगुणाविष्कारेण, शं- मुखं, भवति,
अन्तर्भावितण्यर्थात्र भवतिः. भावयतीति,—

(शंभुः). प्राग्वत् धातुः.

२६ निरु०—३८सौन्दर्यादिगुणानां यो ह्याविष्कारेण शं मुखम् ॥ २९ ॥

पुंसां सम्यग्भावयति स(शंभुः) परिकीर्त्यते ।

{ ३९ } रादित्यः,
{ ५६८ }

ॐ आदित्याय नमः ।

जा०— (१) “ द्रुप्रकरणेमितद्वादिभ्यउपसंख्यानम् ” ३। २।
१८०॥ कौ० पृ० ६०७

इति द्रुः यथा,

(२) “ विश्वाक्षं विश्वशंभुवम् ” तै० ना० ६-११।

उपवृंहितं च,

(३) “ ह्यौदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचिन्तापहारिणम् ” रा० अ० ३
-२९।

(४) “ चन्द्रकान्ताननं राममतीवप्रियदर्शनम् ” रा० अ० ३-२८।

इत्यादिभिः ॐ

अथैषां प्रादुर्भावानामुदाहरणं पूष्णि पुरुषमाह, (आदित्यः); आदि
त्यो अस्य निवास इति.

(५) “ दित्यदित्यादित्य ” ४। ३। ८५॥ कौ० पृ० २०५ १९
इत्यादिना ण्यः एवहि ब्रह्म भीमांसितम्.

(६) “ अन्तस्तद्धर्मोपदेशात् ” इति. ब्र० सू० १-१-२१।

निर्व०— (१) “ मितद्वादिभ्यउपसंख्यानम् ” ३। २। १८०॥ कौ०
पृ० ६०७

इति तस्याकृतिगणत्वाद्दुः टिलोपः. शमितमान्तं स्वरादित्वाद्ब्य २०
यम्. अनुस्वारपरसवर्णौ. ॐ अथ एतत्प्रादुर्भावोदाहरणम् पूष्णि पुरुषो
व्यपदिश्यते. आदित्यः- पूषा. निवासोऽस्येति—

(आदित्यः).

(१) “ दो, अवखण्डने ” ततः था० दिवादिः कौ० पृ० ४५४

(२) “ जावे ” ३। ३। १८॥ कौ० पृ० ६४७

२५

निरु०-३९. निवासस्सविता यस्य स(आदित्यः) प्रकीर्तितः ॥ ३०॥

ना०—(७) “ एषोन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते ” छा० उ० १
—६—६ ।

(८) “ सयश्वायं पुरुषे यश्वासावादित्ये ” तै० आ० २—८—५ ।

(९) “ ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती ” बृहत्पाराशरीये ।
इत्युदाहृत्य आदित्यान्तरस्य,

(१०) “ तस्य यथाकप्यासंपुण्डरीकमेवमक्षिणी ” छा० उ० १—६
—७ । इत्याम्नातम्. ❀

निर्व०—(३) “ अकर्तरिचकारकेसंज्ञायाम् ” ३।३।१९॥ कौ० पृ०

१० ६४७ इत्यनुवृत्तौ,

(४) “ द्वियांक्तिन् ” ३।३।१४॥ कौ० पृ० ६५८

इति क्तिन्. अनैमित्तिकः,

(५) “ आदेचः ” ६।१।४५॥ कौ० पृ० ४२३

इत्येचआत्वम्. अनिट्.

१५ (६) “ अतिस्यतिमास्थामित्तिकिति ” ७।४।४०॥ कौ० पृ० ५२४

इति इत्वम्. क्तिन्वान्न गुणः. ततः, नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः.

नञो नलोपः. यद्वा,

(७) “ इण्, गतौ ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४१

अदितिदान्ताव्ययपूर्वः. ततः, क्तिन्. अनिट्. अगुणः. अथवा,

२० (८) “ अद, नक्षणे ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३५

(९) “ हसृरुहियुषिभ्य इतिः ” उणादिः. प्रथमपादः कौ० पृ० ६१५

बाहुलकादन्तोऽप्रीति इतिः ततएव बाहुलकात्, कचिदन्त्वोपकारोनेत्

ततः, अदितिशब्दात्,

(१०) “ दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यः ” ४।१।८५॥ कौ० पृ०

२५ २०५ इति ण्यः. आदिवृद्धिः.

{ ४० } पुष्कराक्षो,
{ ५६१ }

ॐ पुष्कराक्षाय नमः ।

भा०—सर्वैश्वर्यासाधारणलक्षणं पुण्डरीकाक्षत्वं संगमयति—

(पुष्कराक्षः),

(१) “ अक्ष्णोऽदर्शनात्” ५।४।७६॥कौ०पृ०१८३

इत्यच् समासान्तः. ❀

निर्व०—(११) “ यस्येतिच” ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६

इति लोपः इत्थं निष्पन्नादादित्यशब्दात्, सोस्यनिवास इत्यर्थे, तेनैव,

(१२) “ दित्यदित्यादित्य” ४।१।८५॥कौ०पृ०२०५ १०

इत्यादिमूत्रेण ण्यः.

(१३) “ तद्धितेष्वचामादेः” ७।२।११७॥कौ०पृ०२०४

इत्यादिवृद्धिः.

(१४) “ यस्य” ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६

इत्यलोपः.

१५

(१५) “ हलौयमांयमिलोपः” ८।४।६४॥कौ०पृ०१०

इति प्रथमस्य यस्य लोपः. ❀

तस्यैव सर्वैश्वर्यासाधारणलक्षणपुण्डरीकाक्षताकतया, पुष्करं- पुण्ड

रीकम्, अर्थात् तद्वत्, अक्षिणी अस्म्येति—

(पुष्कराक्षः).

२०

निरु०—४० अक्षिणी पुण्डरीके व भक्तानुग्रहकारिणी ।

यस्याप्तौ (पुष्कराक्षः) स्यादष्टवर्णस्तु पावकः ॥ ३१ ॥

निर्व-(१) “ अश्रु,व्यानौ”धा०स्वादिः कौ०पृ०४६३

(२) “ अश,भोजने”वा धा०क्यादिः कौ०पृ०४७८

(३) “ षुषिकुषिशुषिभ्यःक्विसः”उणादिःतृतीयपादः कौ०पृ०६३२

५ इति वर्तमाने,

(४) “ अशेर्नित”उणादिः तृतीयपादः कौ०पृ०६३२

इति क्विसः नित्.क इत्.

(५) “ तितुत्रतथसिसुसरकमेषुच” ७।२।९॥कौ० पृ०६०८
इति नेट्.

१० (६) “ व्रश्च”८।२।३६॥कौ०पृ०५१

इति झलि शस्य षः.

(७) “ षटोःकःसि”८।२।४१॥कौ० पृ०५२

इति कः.

(८) “ इणकोः”८।३।५७॥कौ०पृ०३४

१५ इत्याधिकृत्य,

(९) “ आदेशप्रत्यययोः”८।३।५९॥कौ०पृ०३४

इति षः.

(१०) “ पुष,पुष्टौ” धा०दिवादिः कौ०पृ०४५६

(११) “ श्रःकरन्” उणादिः चतुर्थपादः कौ०पृ०६३२

२० इति वर्तमाने,

(१२) “ पुषःकित्” उणादिः चतुर्थपादः कौ०पृ०६३२

इतिकरन् कित् किञ्चविधानसामर्थ्यात् न क इत्.किञ्चाद्गुणः, निह-
तत्वान्नेट्. बहुव्रीहिः. संहितायाम् सवर्णदीर्घः. तत्र,

(१३) “ बहुव्रीहौसकथ्यक्ष्णोस्वाङ्गात्षच्” ५।४।११३॥ कौ०

२५ पृ०१६६

(४१) महास्वनः, ।

ॐ महास्वनाय नमः ।

भा०—तस्यैव चिह्नान्तरं च सूचयति—

(महास्वनः), महान्-पूज्यः, स्वनः-शब्दः यस्येति.

निर्व०—इति विद्यमानेषु प्रतिपदोक्तेषु पञ्च, भगवतस्सर्वाधिकस्या-
प्राणित्वेन तदङ्गणोऽप्राणिस्थतया, तथापीदृशस्य प्राणिन्यदृष्टतया,
अनौचित्यात् प्राणिसादृश्याविवक्षमाणादतथायुततया च,

(१४) “ अद्रवम् ” ४।१।५४ ॥ कौ० पृ० १०१

इत्यादिपारिभाषिकस्वाङ्गत्वात्तत्त्वात्प्राने,

(१५) “ पश्यत्यचक्षुः ” श्वेता० उ० ३।

इत्यादिप्रक्रियया दर्शनसाधनचक्षुः पर्यायत्वात्तत्त्वात्,

(१६) “ अक्ष्णोऽदर्शनात् ” ५।४।७६ ॥ कौ० पृ० १८३

इत्यच् सर्वसमाससाधारणस्समासान्तः तद्धितसंज्ञायाम्,

(१७) “ यस्य ” ६।४।१४८ ॥ कौ० पृ० ५६

इति इलोपः . ❀

तस्यैव चिह्नान्तरमपि सूच्यते. महान्-पूज्यः, स्वनः-शब्दः,

(१) “ उत् ” छा० उ० १-६-७।

इति नाम वा, त्रयीसारसावित्रीप्रतिपाद्यञ्च, प्रसिद्धं त्रयीरूपं वा
अस्येति—

(महास्वनः).

निरु०—४१ महान् पूज्यस्त्रयीरूपः स्वनो यस्य (महास्वनः) ।

भा०—(१) “ आन्महतः” ६।३।४६॥कौ०पृ०१५५

इत्यादिना आत्वम्, आमनन्ति हि,

(२) “तस्योदितिनाम” छा०उ०१-६-७।

इति, तस्यैतस्य नामरूपं सशब्दम्.

(३) “ सैषा त्रय्येवविद्या तपति यएषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः” तै०ना०६-१३।

इति त्रयीरूपं वा. पूज्यतमं सा ~~विद्याविद्या~~ तथा वा. अतो हि मोक्षधर्मेषु,

(४) “ विद्यासहायवन्तं माम् आदित्यस्थं सनातनम्” भा०मो०।

१० इति. ❀

निर्व०—(२) “ स्वन, शब्दे” धा०न्वादिः कौ०पृ०४१८

(३) “ स्वनहसोर्वा” ३।३।६२॥कौ०पृ०६५४

इति पाक्षिकोऽपि

(४) “ मह, पूजायाम्” धा०न्वादिः कौ०पृ०४११

१५ (५) “ वर्तमानेपृषद्बृहन्महन्नगच्छतृवच्च” उणादिः द्वितीयपादः कौ०
पृ०६२२

इत्यतिः क्वचित् गुणाभावः, शतृवद्भावश्च निपात्यतेः ततः, यथायोगमु-
गित्कार्यम्. यदा तु कतिः, न तदागुणाभावे प्रयतितव्यम्. बहुव्रीहिः.

(६) “ आन्महतस्समानाधिकरणजातीययोः” ६।३।४६॥कौ०

२० पृ०१५५

इति महत आकारः,

(७) “ अलोऽन्त्यस्य, १।१।५२॥कौ०पृ०७

इत्यन्तदेशः. सवर्णदीर्घः, ❀

(४२) अनादिनिधनो.

ॐ अनादिनिधनाय नमः ।

भा०—एतद्विव्यनामरूपविशिष्ट एव—

(अनादिनिधनः); नित्ययौवनतया जनिजरादिदुर्गितदूरनित्य- ५
विग्रहः. नैतत्स्वरूपनित्यत्वपरमेतत्, तस्य, चतुर्मुखादीनामपि तुल्य-
त्वात्.

(१) “ भारूपस्मृत्यसंकल्पः ” छा० उ० ३-१४-२।

निर्व०—एतद्विव्यनामरूपविशिष्ट एव, नित्ययौवनजनिजरादिदुर्गित
दूरनित्यविग्रहतया, न विद्येत. आदिनिधने आद्यन्तौ अस्म्यन्ति— १०
(अनादिनिधनः).

(१) “ दुधाञ्, धारणपोषणयोः ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ०
४५१ निपूर्वः(२) “ कृपृवृजिमान्दिनिधाञ्ःक्युः ” उणादिः द्वितीयपादः कौ०
पृ० ६२२ इति क्युः. योरनः. आतो लोपः. २५(३) “ दुधाञ्, दाने ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५१
आङ्पूर्वः.(४) “ दाधाञ्चदाप् ” १।१।२०॥ कौ० पृ० ४२३
इति शुभंजायाम्.(५) “ उपसर्गयोःकिः ” ३।३।९२॥ कौ० पृ० ६५८ २०
इति किः. आतो लोपइत्युक्तम्. द्वन्द्वः नतः, नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः
नञो नलोपः.(६) “ तस्मान्नुडचि ” ६।३।७४॥ कौ० पृ० १४७
इति नुट्. ❀

निरु०—४२ यस्यादिनिधनं नास्ति(अनादिनिधन)श्च सः॥३२॥ २५
अनादिनिधनोपास्यो नित्ययौवनविग्रहः ।

१ नचस्वरूप. ।

भा०—(२) “ हिरण्यः पुरुषः ” तै०ना०६-१३ ।

(३) “ विद्युतः पुरुषादधि ” तै०ना० ६-१-८ ।

(४) “ आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् ” पु०सू० २० ।

५ (५) “ सर्वकर्मासर्वगन्धस्सर्वरसः ” छा०उ० ३-१४-२ ।

(६) “ रुक्मानं स्वमधीगन्धं विद्यात्तु पुरुषं परम् ” मनुस्मृतिः १२-
-१२२ ।

(७) “ पुरुषः पुण्डरीकाक्षः ” ब्रह्मसू० ।

इत्यादिश्रुतिस्मृतिमहत्त्रैः, अमलनीलोज्ज्वलनीलतोयदमध्यस्थविदुल्ले-

१० खाप्रख्यम्, अतिसौन्दर्यलावण्ययौवनाद्यभिमतगुणकतया स्वस्यापि
नित्यमिच्छागृहीतम् रूपं तावत् समर्थ्यते, अस्य च,

(८) “ सदैकरूपरूपाय ” वि०पु० १-२-१ ।

(९) “ श्रीवत्सवक्षा नित्यश्रीः ” रा०यु० ११४-१५ ।

पाराशर्ये,

१५ (१०) “ स एव भगवान्कालस्मर्वमात्मवशं नयेत् ” पाराशर्ये ।

(११) “ नास्ति विष्णोः परंतत्वं तस्य कालात्परा तनुः ” इत्यादि

कण्ठोक्तेः, सदाकारणत्वात्, ज्ञानादिवत् स्वरूपनिरूपणानुप्रवेशात्,
तमसः परत्वेन जन्मादिविकारातिवर्तित्वात्, अक्षरत्वकालातीतत्वादि
विशेषणात्, तत्कनुन्यायाच्च, नित्यत्वं च सुदृढम्, ईदृक्त्वलवदागमन्या

२० यविरोधदोषमूषिकाघ्रातमस्यरूपस्य काल्यनिकागन्तुकत्वानुमानं न प्ररो
हेतः अत एव निरूपवादा अपि भौतिकहेयदेहनिषेधका नेतव्याः नीताश्च,
(१२) “ नभूतमं वसंस्थानो देहोस्य परमात्मनः । न तस्य प्राकृत
मूर्तिः मांसमेदोस्थिसंभवा ” ॥

{ ४३ }
{ ९५१ } धाता.

ॐ धात्रे नमः ।

भा०—इत्यादिभिः शास्त्रैरेव. सूत्रकारवत्, वाक्यतद्भाष्यकारा-
भ्यामपि, आदित्यान्तरं परंब्रह्म नित्यरूपं न्यरूपि,
(१३) “रूपम् वातीन्द्रियमन्तःकरणप्रत्यक्षनिर्देशात्” । वाक्ये
(१४) “अज्जमैव विश्वमृजो रूपम्” ॥ इमिडभाष्ये ॥ इति. अत्र,
अवतारेषु च नास्याद्यन्तौ, यथालौकिकम्; किंतु यवनिकाया इव
परमव्योम्नः निर्गमप्रवेशमात्रमेव.—

(१५) “ भुजैश्चतुर्भिः समुपेतं ममेदं रूपं विशिष्टं दिवि संस्थितं
च । भूमौगतं पूजयताप्रमेयं सदापि तस्मिन् निवसामि देवाः ” ॥

(१६) “ स्वर्लोकमागच्छ गतज्वरश्चिरं सुरेन्द्रगुप्तं गतदोषकिल्बि-
पम् ” रा० वा० १५—३३ ।

(१७) “ विवेश वैष्णवं तेजस्मशरीरस्महानुगः ” रा० उ० ११०
१२। इति हि मुनिगृह्यम्. ❀

कारणत्वेनापि ब्रह्मादिभ्यो वैलक्षण्यमाह—

(धाता); तृन्. एवं भैर्त्ता इत्यादयः.

निर्व०—कारणत्वेनापि ब्रह्मादिभ्यो वैलक्षण्यमुच्यते. अचित्सम-
ष्टिभूतायां प्रकृतौ, चित्समष्टिभूतं विरिञ्चाख्यं गर्भं दधातीति—
(धाता).

निरु०—४३ अचित्समष्टिभूतायां प्रकृतौ चित्समष्टिकम् ॥ ३३ ॥
गर्भं वेधात्मकं धत्ते यस्तु (धाते)ति चक्षते ।

१ यथालोके; किंतु । २ सहितं ।

{ ४४ } विधाता.
{ ४८६ }

ॐ विधात्रे नमः ।

ज्ञा०— अनिरुद्धस्वरूपः, सर्वयोनावचित्समष्टिभूतायां

- ५ प्रकृतौ चित्समष्टिभूतं विरिञ्चात्मकं गर्भं दधतीति; यथा,
(१) “ मम योनिर्महत् ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ” गी०
१४-३। मौलमंहितायाम्,
(२) “ धाता क्षेत्रे कर्मबीजभूतं गर्भं दधाति ” इति.
(३) “अप एव समर्जादौ तामु वीर्यमपामृजत्”म०स्मृ० १-८।

१० इत्यादि. ❀

तं गर्भं परिणमय्य आविर्भावयतीति च—

(विधाता).

(१) “ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वम् ” इति; श्वे० उ० ६-१८।

(२) “ अथ पुनरेव नागयणः ”

१५ इत्युपक्रमे,

(३) “ तत्र ब्रह्मा चतुर्मुखोऽजायत ”

(४) “ हिरण्यगर्भं पश्यत जायमानम् ”

(५) “ तस्माद्विराडजायत ” पु०सू० ५।

निर्व०—(१) “ दुधाञ्च धारणपोषणयोः ” धा० जुहोत्यादिः

२० कौ०पृ० ४५१ तृन्नादि. अनिट्. ❀

तं गर्भं परिणमय्य विदधाति आविर्भावयतीति च—(विधाता).

पूर्ववत् धातुः; विपूर्वः तद्वत् तृन्नादि. ❀

निरु०—४४ तद्गर्भपरिणामे स्यादाविर्भावयिता स्वयम् ॥ ३४॥

धारणाह्लीलया यन्मात् (विधाता) यं प्रकीर्तितः ।

(४५) धातुरुत्तमः ॥

ॐ धातुरुत्तमाय नमः ।

भा०—(६) “ तस्मिन् जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ” म०
स्मृ० १-९ । ५

इत्यादिवचनेभ्यः । ❀

अतः (धातुरुत्तमः)-

स्रष्टुरुत्कृष्टतमः, ❀

दण्डापूर्षिकयां तत्सृष्टेभ्यः प्रजापतिप्रसृतिभ्यश्च; यथा,

(१) “ तत्त्वं नारायणः परः ” तै० ना० ६-११ । १०

(२) “ एतेषां कनमो देवः परः क्रोवायवापरः ”

वाराहे । इति पृष्टे,

(३) “ परो नारायणो देवः तस्माज्जातश्चतुर्मुखः ” वाराहे ।

इत्यादि ब्रह्मरुद्रसंवादन्यायैर्हरणादाविदम् स्पष्टम्- ❀

निर्व०— अतः, धातुः- स्रष्टुः, उत्तमः- उत्कृष्टतमः, किंपुनस्तत्सृष्टे-१५
भ्य इति—

(धातुरुत्तमः) .

उच्छ्रद्धात् उत्कृष्टवाचिनः, आनिशायनिकस्तमप्. चत्त्वम.

(१) “ दुधाञ्, धारणपोषणयोः ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५१

तृन्. अनिद्. इत्सौ, २०

(२) “ कतउत् ” द। १। १। १। १॥ कौ० पृ० ४७

इति उकार एकदेशः, स्परः.

(३) “ रात्मस्य ” ट। २। २४॥ कौ० पृ० ४७

इति सलोप इत्यादि. ❀

निरु०—४५ यो वै स्याद्धातुरुत्कृष्टः स च स्यात् (धातुरु- २५
त्तमः) ॥ ३५ ॥

श्लो० ॥ ६ ॥ (४६) अप्रमेयो,

ॐ अप्रमेयाय नमः ।

ता०— तेषां करणैः प्रमातुमशक्यः—(अप्रमेयः).

९ (१) “ ईद्वति ” ६।४।६५॥ कौ० पृ० ५५७

इति ईकारः; यथा,

(२) “ यं नायं भगवान् ब्रह्मा जानाति पुरुषोत्तमम् ”

स्वयं च ब्रह्मा,

(३) “ नह्यादिमध्यान्तमजस्य यस्य विज्ञो वयं सर्वमयस्य

१० धातोः। न च स्वरूपं न परप्रभावं न चैव सार परमेश्वरस्य ”

ब्रह्मरुद्रसंवादे च,

(४) “ न स शक्यस्त्वया द्रष्टुं मयान्यैर्वापि सत्तम । सगुणो निर्गुणो

विश्वो ज्ञानदृश्यो ह्यसौ स्मृतः ” ॥

निर्व०—तेषां करणैः प्रमातुं- परिच्छेत्तुं, शक्यः प्रमेयः, स नेति—

१५ (अप्रमेयः).

(१) “ माङ्, माने ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५०

प्रपूर्वः.

(२) “ अचोयत् ” ३।१।९७॥ कौ० पृ० ५५७

इति यत्. कृत्यश्वायम्,

२० (३) “ शकिलिङ्च ” ३।३।१७२॥ कौ० पृ० ५५२

इति चात् शक्यार्थे.

(४) “ ईद्वति ” ६।४।६५॥ कौ० पृ० ५५७

इति आत् ईत्वम्. तस्य,

(५) “ सार्वधातुकार्यधातुकयोः ” ७।३।८४॥ कौ० पृ० ३६८

२५ इति गुणः. नञ्समाप्तः नञो नलोपः. ❀

निरु०—४६ ब्रह्मादीनां च करणैर्नामातुमपि शक्यते ।

द्रष्टुं ह्यसा (वप्रमेयः) वचसामप्यगोचरः ॥ ३६ ॥

(४७) तृषीकेशः,

ॐ तृषीकेशाय नमः।

भा०—(५) “ तवान्तरात्मा मम च ये चान्ये देहिसंज्ञिताः।सर्वेषां साक्षिभूतोसौ न ग्राह्यः केनचित्कचित् ” भा० मो० १७९-४। इति अती

न्द्रियत्वात्, अंकुत्सग्रहणत्वाच्च,

(अप्रमेय) त्वमेप्वेव वचनेषु स्फुटम्. ❀

तत्करणानामपि नियामकत्वात्.—

(हृषीकेशः.) यथा, श्रीहरिवंशे,

(१) “ हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुः तेषामाशो यतो भवान् । हृषी-

केशस्ततो विष्णुः ख्यातो देवेषु केशवः ” इतिः भा० हरि० ।

(२) “ हर्षात्सौख्यात् मुखैश्वर्यात् हर्षकेशत्वमश्नुते ” ।

इति वा. ❀

निर्व०—तत्करणानां हृषीकाणाम् इन्द्रियाणाम् ईशः नियामक इतिवा हर्षसौख्यमुखैश्वर्ययोगाद्वा—

(हृषीकेशः.)

पूर्वत्र,

(१) “ ईश, ऐश्वर्य ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३८

(२) “ इगुपथज्ञाप्तीकिरःकः ” ३।१।१३५॥कौ०पृ०५६७

इति कः.

(३) “ हृषु, अलीके ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४१०

(४) “ हृष, तुष्टौवा ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४६०

(५) “ कपिदूषिभ्यामीकिन् ” उणादिः चतुर्थपादः कौ०

पृ०६३२ इति वर्तमाने.

निरु०—४७ इन्द्रियाणां नियन्तृत्वात् (हृषीकेशः) प्रकीर्तितः। २५

१ अस्वग्रहण ।

{ १९८ }
{ ३४८ } (४८) पद्मनाभो,

ॐ पद्मनाभाय नमः ।

ना०—उक्तं हि सर्वं व्यनक्ति,—(पद्मनाभः),—

पद्मभुवः प्रभवः पद्मो नाम्नावस्येति.

(१) “अचप्रत्यन्ववपूर्वात्” ५।४।७५॥ कौ० पृ० १८३

इत्यत्र योगविभागात् अच्; यथा,

(२) “धातोत्तानः संविशति पञ्चवर्षशतानि तु”

(३) “धातुर्नाभ्यां पुष्करं प्रादुर्भवति पुष्करं पुण्डरीकं च
पद्मं चक्रामित्येष कालः”

निर्व०—(६) “अनिहृषिभ्यांकिच्च” उणा० चतुर्थपादः कौ० पृ० ६३२

इति ईकन्; कित्. किन्वाचगुणः. संहितायाम् आद्गुणः. अन्यत्र,

निरुक्तस्वातन्त्र्यादुपपत्तिः ❀ पृषोदरादिः—, ❀

उक्तं सर्वं व्यज्यते.

पद्मभुवः प्रभवः पद्मः नाम्नौ अस्येति—

(पद्मनाभः)

(१) “ णह, वन्धने” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५५

(२) “ णोनः” ६।३।६५॥ कौ० पृ० ३८६

(३) “ वसिवपियुजिराजिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवाग्भ्यइञ्” उ-

णादिः चतुर्थपादः कौ० पृ० ६३८

इति वर्तमाने,

(४) “ नहोभश्च” उणादिः चतुर्थपादः कौ० पृ० ६३८

इति इञ्, भश्च अन्तादेशः.

निरु०—४८ कालात्मकं तु यत्पद्मं नाम्नौ यस्य स उच्यते ॥ ३७॥

(पद्मनाभ) श्वाष्टवर्णो महासन्तानदो मनुः ।

१ प्रत्येपकालः ।

(४९) अमरप्रभुः ।

ॐ अमरप्रभवे नमः ।

भा०—(४) “ अजस्यनाभावध्येकंमर्षितम् ” य० वे० ४ का० ६
प्र० २ अ० ।

(५) “ अजस्यनाभावध्येकं यस्मिन् विश्वं प्रतिष्ठितम् ” इत्यादि ॥
तेषाममराणां सृष्ट्याद्यधिकारदानेन निर्वाहकश्च— (अमरप्रभुः) :-

निर्व०—(५) “ अतः ” इत्युपधावृद्धिः ॥ ७ २ १ १ ६ ॥ कौ० पृ० ३८६

(६) “ पद, गतौ ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५५

(७) “ अतिस्तुमुहुन्मुहुक्षिभुभायावापदियक्षिनीत्योमन् ” इतिमन् ॥ १०
निहतत्वात् नेट् बहुव्रीहिः [उणादिः प्रथमपादः कौ० पृ० ६१६ यद्यपि,

(८) “ शेषो बहुव्रीहिः ” २ २ २ ३ ॥ कौ० पृ० १६०

इति समानाधिकरणानामेव बहुव्रीहिः तथापि,

(९) “ सप्तमीविशेषे बहुव्रीहिः ” २ २ ३ ५ ॥ कौ० पृ० १७३

इति सप्तम्याः प्राक्प्रयोगविधानात्,

(१०) “ अत्याख्यायाम् ” ५ ४ १ ३ ६ ॥ कौ० पृ० १७०

इतिवा ज्ञापकात्, न हि व्यधिकरणानामपि भवति नच, तेनैवात्र त-
स्याः प्राङ्निपातश्चाङ्क्यः,

(११) “ गङ्गादिभ्यः परा ” २ २ ३ ५ ॥ कौ० पृ० १७३

इति तस्याः परनिपातात् गङ्गादिगकृतिगणत्वात् ॥

(१२) “ अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोमः ” ५ ४ १ ७ ५ ॥ कौ० पृ० १८३

इत्यत्र अजिति योगविभागादच् समासान्तः ॥

(१३) “ यस्य ” इति लोपः ॥ ६ ४ १ ४ ८ ॥ कौ० पृ० ५६

तेषां पद्मभूप्रभृतीनाममराणां सृष्ट्याद्यधिकारदानेन प्रभुः निर्वाहक
इति (अमरप्रभुः) ॥

निरु०—४९ सृष्ट्यादिष्वपि देवानामधिकारप्रदानतः ॥ ३८ ॥

(अमरप्रभुः) रित्युक्तो नवार्णः सर्वदो मनुः ।

१ मर्षितम् यस्मिन्निदं विश्वं भुवनमधिभ्रितम् ।

(५०) विश्वकर्मा,

ॐ विश्वकर्मणे नमः ।

भा०—श्रीमति रामायणे ब्रह्मा,

५ (१) “ महार्णवे शयानोऽप्सु मां त्वं पूर्वमजीजनः । प्राजापत्यं
त्वया कर्म सर्वं मयि निवेशितम् ” रा०३० १०४—४ ।

महाभारते,

(२) “ एतौ द्वौ विबुधश्रेष्ठौ प्रसादक्रोधजौ स्मृतौ । तदा दर्शितव-
न्थानौ मृष्टिसंहारकारकौ ” भा०मो० १६९—१९ ।

१० इत्यादि. ❀

अतः,

(विश्वकर्मा),—

ब्रह्ममृष्टेः प्राक् ऊर्ध्वं च विद्यमानं विश्वं कर्म जगद्व्यापारोऽस्यै-
वेति; यथा,

१५ निर्व०—(१) “ भू, सत्तायाम् ” धा० ञ्वादिः कौ०पृ० ३६८ प्रपूर्वः

(२) “ विप्रसंभ्यः ” ३।२।१८०॥ कौ०पृ० ६०७

इति समुदायस्य संज्ञात्वेन दुरित्यादि.

(३) “ मृड्, प्राणत्यागे ” धा० तुदादिः कौ०पृ० ४६८

पचाद्यच्; बाहुलकादयं भावे वा गुणो रपरः नञ्पूर्वः, पूर्वत्र,

२० तत्पुरुषः, अन्यत्र, बहुव्रीहिः. नलोपः ततः तत्पुरुषः. ❀

अतः, (ब्रह्ममृष्टेः प्राक् ऊर्ध्वं च विद्यमानं विश्वं कर्म जगद्व्यापारः
अस्येति)—

(विश्वकर्मा).

निरु०—५० विश्वस्य जगतः कर्म व्यापारो यस्य लक्षणम् ॥ ३९॥

२५ [प्राक् ब्रह्ममृष्टेरूर्ध्वं च (विश्वकर्म) ति कथ्यते ।]

[इदमाधुनिककृतम् एवमन्यत्राप्युक्तम्]

- भा०—(१) “ विश्वकर्मणस्समवर्तताधि”पु० १९ ।
 (२) “ पुरुषं विश्वकर्माणमादिदेवमजं विभुम्”
 सर्वं चैतत्,
 (३) “ य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वत”४का०६प्र०२अ० ।
 इत्युपक्रमे, विश्वकर्मसूक्ते स्पष्टं द्रष्टव्यमिति. विश्वकर्मत्वं च,
 (४) “तदक्षतबहुस्यां प्रजायेयेति”छा०उ०६-२-३।
 (५) “ सईक्षतलोकात्सृजा इति ” ऐ०उ०१-३।
 (६) “ सोकामयत बहुस्यां प्रजायेयेति”तै०आ०२-६-२।
 (७) “अथ पुनरेव नारायणः सोन्यं कामं मनसा ध्यायीत”॥महो-
 पनिपदि ॥
 (८) “ तदसदेवसन्मनो कुरुत स्यामिति”२अ०२प्र०९अ०।
 (९) “सोभिध्यायशरीरात्स्वात्सिमृक्षुर्विविधाः प्रजाः ” मः
 स्मृ० १-८।
 (१०) “ स सिमृक्षुः सहस्रांशादसृजत् पुरुषं द्विधा”
 (११) “ कामाच्च नानुमानोपेक्षा”त्र०सू० १-१-१९ !
 इति. ❀

- निर्व०—(१) “ डुकृञ्,करणे” धा०तनादिः कौ०पृ०४७३
 (२) “ सर्वधातुभ्योमनिन्”उणादिः चतुर्थपादः कौ०पृ०६३९
 इति मनिन्. गुणो रपरः अनिट्.
 (३) “ विश,प्रवेशने” धा०तुदादिः कौ०पृ०४६९
 (४) “ अशूप्रुषि”उणादिः प्रथमपादः कौ०पृ०६१७
 इत्यादिना कन्, कित्वाद्गुणः. अनिडित्युक्तम्. बहुव्रीहिः. नान्त-
 लक्षणः उपधादीर्घइत्यादि. ❀

(५१) मनु, (५२) स्त्वष्टा,

ॐ मनवे नमः । ॐ त्वष्ट्रे नमः ।

ज्ञा०—प्रसिद्धात् संकल्पलवमात्रात् मननादेवेति—

५. (मनुः),—

(१) “ मन, ज्ञाने ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५६

(२) “ शृस्वृस्निहित्रप्यसिबसिहनिह्लिदिवन्धिमनिभ्यउः ” उणादिः
प्रथमपादः कौ० पृ० ६०९ ❀

एवं निर्मितं नामरूपव्याकरणेन सुरनरादिवैचित्र्यविभक्तं व्यनक्ति; अतः,

१० (त्वष्टा). त्वक्षतेस्तनूकरणकर्मणस्तृच्.

निर्व०—विश्वकर्मत्वं च, प्रसिद्धतत्संकल्पलवमात्रात् मननादेव. ततः
मन्यते मनुतेवेति—

(मनुः).

(१) “ मन, ज्ञाने ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५६

१५ (२) “ मनु, अवबोधने ” वा, धा० तनादिः कौ० पृ० ४७३
उभयतोपि,

(३) “ शृस्वृस्निहित्रप्यसिबसिहनिह्लिदिवन्धिमनिभ्यश्च ”

उणादिः प्रथमपादः कौ० पृ० ६०९

इति उः. ❀

० एवं निर्मितं त्वक्षति-तनूकरोति; त्वेषति दीपयति नामरूपव्याकरणेन
व्यक्तावयवं करोतीति वा—

(त्वष्टा). पूर्वत्र,

निरु०—संकल्पलवमात्राच्च मननात् (मनु) रुच्यते ॥ ४० ॥

५२ नामरूपव्याकरणात् (त्वष्टा) सृष्टस्य गद्यते ।

ज्ञा०—(१) “ स्कोस्संयोगाद्योरन्तेच” ८।२।२९॥ कौ०
पृ०६९

इति ककारलोपः. तनूकरणं व्यक्तवयवीकरणम्. त्विषेर्वा दीतिकर्मणः,

(२) “ नमृनेष्टृ” उणादिः द्वितीयपादः कौ० पृ०६२३ ५

इत्यादिना तृच्, उपधायाः अत्वं च निपात्यते; “ त्विषेर्देवतायामकारश्चोपधाया अनिट्त्वम् च” ३।२।१३५॥ कौ० पृ० इतिवा निपातः. दीपनं प्रकाशनम्, अवयवोन्मीलनमित्यर्थः; यथा.

(३) “ त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्” आर० ३ प्र० १ १ अनु०।

(४) “ वेदे नरूपे व्यकरोत् सतासतीप्रजापतिः” २ अष्ट० ६ प्र० २ अ० १०

(५) “ सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः” पु० सू० १६।

(६) “ नामरूपं च भूतानां कृत्यानां च प्रपञ्चनम्” इत्यादि. वि०
पु०—१—५—६३ ❀

निर्व०—(१) “ त्वक्षू. तनूकरणे” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४०८

(२) “ तृच् चोशंसिश्नदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ” उणादिः द्वितीय १५
पादः कौ० पृ० ६२३

इति तृच्. सच अनिट्.

(३) “ स्कोस्संयोगाद्योरन्तेच” ८।२।२९॥ कौ० पृ० ६९

इति झलि कलोपः. तस्य, ष्ट्वेन टः. अनङ् इत्यादि. अन्यत्र,

(४) “ त्विष, दीतौ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४३२ २०

इह, अवयवोन्मीलनरूपप्रकाशनपर्यायदीपनकर्मा चायम्.

(५) “ नमृनेष्टृहोतृपोतृभाटृजायातृपातृषितृदुहिट्”

उणादिः द्वितीयपादः कौ० पृ० ६२३

इति तृच्, इतोत्वंच निपात्यते. निहतत्वान्नेट्.

“ त्विषेर्देवतायामकारश्चोपधाया अनिट्त्वंच” ३।२।१३५॥ कौ० पृ० २५

इति वा तृनि निपातः. शेषं प्राग्वत्. ❀

{ ५३ } स्थविष्टः,
{ ४३८ }

ॐ स्थविष्टाय नमः ।

जा०—अतः,

५ (स्थविष्टः)—स्थूलतमः. स्थूलशब्दात् इष्टन्.

(१) “ स्थूलदूर ” ६।४।१५६।।कौ०पृ० ३४२

इत्यादिना यणादिपरलोपः, पूर्वस्य च गुणः.

(२) “ बहुस्यां ” तै०आ० २-६-२।

इति यथासंकल्पं बहूजवन् सूक्ष्माव्यक्तसमष्टिकारणपर्वणो भोक्तुरनसु-
१० रतिर्यक्स्थावरकरणकलेवरतद्गोचरशब्दस्पर्शादितदास्यदचतुर्दशभुवनत्र-
ह्लाण्डतदावरणरूपस्थूलव्यक्तव्यष्टिकार्यविस्तारवान् जायत इत्यर्थः.

यथा,

(३) “ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ” गी० १०-१९।

(४) “ व्योमाम्बुवाग्निमहीस्वहृषैः विस्तारवान् योणुतरो-

१५ णुभावात् ”

निर्व०—अतः, यथासंकल्पं बहूजवन् सूक्ष्मावस्थस्य स्थूलावस्थतया
विस्तारवत्त्वाद्गतिशयेन स्थूल इति—

(स्थविष्टः).

(१) “ स्थूलपरिवृंहणे ” धा०चुरादिः कौ०पृ० ४९०

२० चुरादौ, कथादिः. णिच्. अतोलोपः. ततः, पचाद्यच्.
णिलोपः. इत्थं निष्पन्नात् स्थूलशब्दात्,

(२) “ अतिशायने ” ५।३।५५।।कौ०पृ० ३४०

इति इष्टन्.

निरु०—५३ [बहूजवन्श्च सूक्ष्माणां स्थूलावस्थतया च सः ॥४१॥

२५ विस्तारवत्त्वात् स्थूलः] (स्थविष्टः) परिकीर्तितः ।

(५४) स्थविरो,

ॐ स्थविराय नमः।

भा०—(५) “विस्तारः सर्वभूतस्य विष्णोस्सर्वमिदं जगत्” वि०

पु० १—१७—८४ ।

(६) “ त्वद्विस्तारो यतो देव”

इत्यादि. ❀

एवं संकल्पमूलकरत्वेपि लौकिकमृदादिकारणवैलक्षण्यं विवक्षति-
(स्थविरः). तिष्ठते;

(१) “ अजिरशिशिर” उणादिः प्रथमपादः कौ०पृ०६१२ ।

इत्यादिना किरच् प्रत्ययः, ह्रस्वत्वं, वुगागमश्च निपात्यते. सकलं का-
लं स्थास्तुःलीलया कालमपेक्षमाणोपि अतत्तन्त्रः; अनेन कालविशेषा
पेक्षपरिणामदुग्धदध्यादिवैलक्षण्यं विवक्षितम्, कालस्यापि सर्वात्मना
तादधीन्यात्; यथा,

निर्व०—(३) “ स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रशुद्राणां यणादिपरंपूर्वस्य १६

चगुणः” ६।४।१५६॥ कौ०पृ० ३४२

इति यणादि परस्य लस्य लोपः, पूर्वस्य च गुणः ओकारः.

अव्. ❀

एवं कारणत्वेपि, लौकिकमृदादिवैलक्षण्यं विवक्ष्यते. लीलया का
लोपेक्षोपि, अतत्तन्त्रतया कालविशेषोपेक्षपरिणामदुग्धदध्यादिविलक्ष २ः
णः सर्वं कालं तिष्ठतीति—

(स्थविरः).

निरु०—५४ [कालातन्त्रतया दुग्धदध्यादिभ्यो विलक्षणः॥४२॥

विद्यते यस्सर्वकालं (स्थविरः) परिकीर्तितः ।]

{ ५५ } ध्रुवः,॥
{ ३९० }

ॐ ध्रुवाय नमः ।

भा०—(२) “कालस्य च हि मृत्योश्च जङ्गमस्थावरस्य च । ईशिता भगवानेकः सत्यमेतद्वर्षामि ते”

(३) “ कालचक्रं जगच्चक्रं युगचक्रं च केशवः । आत्मयोगेन भगवान् परिवर्तयतेऽनिशम्”

(४) “ कालं स पचते तत्र न कालस्तत्र वै प्रभुः ”

इत्यादि. ❀

अनन्तपरिणामादप्यविकुर्वाणतया स्वरूपादप्रच्याव्यः—

(ध्रुवः).

निर्व०—(१) “ शा, गतिनिवृत्तौ” धा०च्वादिः कौ०पृ० ४२४

(२) “ षःसः” ६।१।६४॥ कौ०पृ० ३८३

इत्यादि.

(३) “ अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिरशिविराः”

उणादिः प्रथमपादः कौ०पृ० ६१२

इति किरच् पक्षे धातोर्वुक्, ह्रस्वत्वं च निपात्यते. ❀

अनन्तपरिणामादपि अविकुर्वाणतया, ध्रुवति—स्वरूपादप्रच्याव्यो भवतीति—

(ध्रुवः)

(१) “ ध्रु, गतिस्थैर्ययोः” धा०तुदादिः कौ०पृ० ४६७

(२) “ ध्रुव” धा०तुदादिः इतिवा पाठः. कौ०पृ० ४६७

निरु०—५५अप्रच्याव्यस्वरूपात् सदा योसौ (ध्रुवः) स्मृतः ॥४३॥

श्लोक० ॥ ७ ॥ (५६) अग्राह्यः

ॐ अग्राह्याय नमः ।

भा०—(१) “ ध्रु. गतिस्थैर्ययोः ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४६७

(२) “ तुदादिक्यो णल्कौ ”

इति, कः. एवं गुहैः, वृषैः, निर्मिषैः,

इत्यादयोपि कप्रत्ययान्ताः; यथा.

(३) “ अज्यव्यशाश्वतो ध्रुवः ”

(४) “ अविकाराय शुद्धाय ” वि० पु० १-२-१ ।

(५) “ अपक्षयविनाशाभ्याम् ” इति. ❀ वि० पु० १०

१-२-११ ।

मृत्तन्वादिरिव कुलालकुविन्दादिना अनधिष्ठेयः—(अग्राह्यः).

निर्व०—(३) “ तुदादिक्यो णल्कौ ”

इति, कः. किन्वान्नगुणः पूर्वपाठे,

(४) “ अचिध्रुधानुध्रुवांश्वोरियडुवडौ ” ६ । ४ । ७७ ॥ १५

कौ० पृ० ४५

इत्योरुवहः; पाठान्तरे तु न. यद्वा. ❀ पचावच्.

(५) “ गाडुदादिक्योऽज्जिन्डित् ” १ । २ । १ ॥ कौ० पृ० ४४२

इति, कुदादिलक्षणमचो डित्त्वम्. डित्त्वा न्नगुण इत्यादि.

पाठान्तरे, इगुपधलक्षणो वा कः. ❀

कुविन्दादिना तन्त्वादिरिव ग्रहीतुं—अधिष्ठानुं शक्यः ग्राह्यः,

स नेति—(अग्राह्यः).

(१) “ ग्रह. उपादाने ” धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७८

निरु०—५६ (अग्राह्यो) योऽनधिष्ठेयो मृत्तिकेव कुलालकैः ॥

१ नदा । २ अनिमिषः । विशिखः । ३ अजेयः ।

(६०) प्रतर्दनः, । (६१) प्रभूतम्,

ॐ प्रतर्दनाय नमः । ॐ प्रभूताय नमः ।

भा०—सर्वेषां संहर्तृत्वं चाह—

६ (प्रतर्दनः) . तर्दिः हिंसाकर्मा; यथा,

(१) “ यस्य ब्रह्म च क्षत्रं चोत्ते भवत ओदनः” कठोप० २-२४।

(२) “ अत्ता चराचरग्रहणात्” इति. ❀ ब्र० सू० १-२-९ ।

सर्वसंहारेपि—

(प्रभूतः)—समृद्धः, नित्यनिर्मर्यादज्ञोगोपकरणपरमपदत्वात्. ❀

१० निर्व०—(३) “रुहेरश्वलोवा” इति इतनु. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२९
पाक्षिको रस्य लश्व. गुणः बहुव्रीहिः. सवर्णदीर्घः. तत्रोक्तरीत्या पचो-
ऽप्राप्तौ,

(४) “ अक्ष्णोऽदर्शनात्” ५।४।७६।। कौ० पृ० १८३

इत्यच् समासान्तः. इलोपः. ❀

११ अथ, सर्वसंहर्तृत्वं चोच्यते.

अयमेव सर्वं प्रतर्दयति- हिनस्ति संहरतीति—

(प्रतर्दनः) .

(१) “ तर्द. हिंसायाम्” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३८७

प्रपूर्वः, णिच्. द्वित्वम्. ❀ नन्त्यादिल्युः, ल्युट्वा बाहुलकादित्यादि. यो

२० रनः. णिलोपः. ❀

सर्वसंहारेपि नित्यनिर्मर्यादज्ञोगोपकरणपरमपदतया प्रभूतः समृद्ध इति—

(प्रभूतः) .

निरु०—६० यस्य च ब्रह्म क्षत्रं च ह्योदनं भवतस्सदा ।

(प्रतर्दनः) स विज्ञेयस्संहर्तृत्वप्रदो मनुः ॥ ४७ ॥

२५ ६१ ज्ञोगोपकरणं नित्यं निर्मर्यादं परं पदम् ।

यस्य तेन समृद्धत्वात् (प्रभूत) इति कथ्यते ॥ ४८ ॥

[६२—६३]

(६२) त्रिककु { दृ } धामा,

ॐ त्रिककु { दृ } धाम्ने नमः ।

भा०— तत्र परमाणुमात्रं हि मृष्टिसंहारगोचरमिदं विश्वम्. तदेतत् ५
स्पष्टयति—

(त्रिककुद्धामा) इति: (त्रिककुद्धामा) इतिके चित्;

उक्तयथापि अवयवा लक्ष्यन्ते (त्रिककुप्) त्रिपाद्विभूतिलक्षणं, परमं

(धाम) यस्य, स: (त्रिककुद्धामा). आम्नायते हि,

(१) "पादोऽस्य विश्वाभूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि" पु० सू० ३। १०
इति " त्रिपात्, पादः "

इति परममहत्तरमाणुपरिमाणौ व्याख्यातौ.

(२) "यस्यायुतायुताशांशे विश्वशक्तिरियं स्थिता" वि० पु० १-९-५३

(३) " भेरोरिवाणुर्यस्यैतत् " इति.

निर्व०—(१) "भू, सत्तायाम्" प्रपूर्वः धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३६८ १५

(२) " गत्यर्थ " इत्यादिना. अकर्मकात् कर्तरि क्तः. ३।

४। ७२ ॥ कौ० पृ० ५९६

(३) " श्युकः " इतिनेट्. ❀ ७। २। ११। कौ० पृ० ४२५

तदेतत् स्पष्टीक्रियते. अवयवलक्षणया त्रिककुत्, त्रिककुप् वा;

अवयवं त्रिपाद्विभूतिलक्षणं, धाम स्थानमस्येति वा, २०

पूर्वपदेन, ज्ञानादि युगत्रिकावयवगुणपट्टकं लक्षयित्वा, तस्य धा-

मस्थानं धर्मी तद्विशिष्ट इतिवा—(त्रिककुद्धामा):(त्रिककुद्धामा)वा.

(१) "दुधाञ्. धारणपोषणयोः" धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५१

निरु०— ६२ त्रिपाद्विभूतिस्त्रिककुत् सैवस्थानं विशेषतः ।

यस्य स (त्रिककुद्धामा)

(५७) शाश्वतः

ॐ शाश्वताय नमः ।

भा०—(१) “ ऋहलोर्ण्यत् ” ३।१।१२४ ॥ कौ०पृ०५६२

इति ण्यदन्तः. एवं, वैर्यैः, मान्यैः इत्यादयोपि. यथा.

(२) “ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चन्न मध्ये परिजग्रत् ” तै०ना०६-१-९।

(३) “ ब्रह्माध्यतिष्ठत् ” २ अ० ८ प्र० २ अ० ।

(४) “ अधितिष्ठत्येकः ” इत्यादि. ❀ श्वे०उ०४-११ ।

एवम्, (शाश्वतः),— अनवरतजगद्रापापरवाहत्वेन नित्यः; यथा,

१० (१) “ अव्युच्छिन्नास्ततस्त्वेते सर्गस्थित्यन्तसंयमाः ” वि० पु०

१-२-२६ । इत्यादि. ❀

निर्व०—(२) “ ऋहलोर्ण्यत् ” इति हलन्ताण्यत्. ३।१।१२४ ॥

कौ० पृ० ५६२

(३) “ शकिल्डिञ्च ” इति चात् शक्यार्थे अयं कृत्यः. ३।३।

१५ १७२ ॥ कौ०पृ०५५२

(४) “ अतः ” इत्युपधावृद्धिः. ७।२।११६ ॥ कौ०पृ०३८६।

नञ्त्त्पुरुषः नलोपः. ❀

एवम्, अनवरतजगद्रापापरवाहत्वेन, शश्वत् भवः—नित्य इति—

(शाश्वतः). शश्वदित्यव्युत्पन्नम् प्रातिपदिकमव्ययम्. ततः,

२० (१) “ तत्रभवः ” इति, अण्. आदिवृद्धिः. ४।३।५३ ॥ कौ०

पृ० २६१

(२) “ अव्ययानां भमात्रेदिलोपः ” इत्यस्य, ६।४।१४४ कौ०पृ०

(३) “ येषां च विरोधशाश्वतिकः ” २।४।९ ॥ कौ०पृ०१७६

इति निर्देशेन, अनित्यत्वज्ञापनात्, न टिलोपः. ❀

{ ५८ } कृष्णो, (५९) लोहित
{ ५५४ }

ॐ कृष्णाय नमः । ॐ लोहिताक्षाय

भा०—एवंविधलीलारमेण नितान्तनिर्वृत

(१) “ कृषिर्भूवाचकशब्दो णश्च नि

योगाच्च ” इति. ❀ भार० उ० ६९—७

ईदृशनिर्वृतिपिशुनरम्यराजीवताम्रनयनः

निर्व०—एवंविधलीलारमेण कर्षति कृपां

तीति—(कृष्णः).

(१) “ कृष, विलेखने ” निर्वृतिकर्महायं. ध

(२) “ इण्णसिञ्जिदीङुप्यवित्थो नक्

कौ० पृ० ६२५

(३) “ कृषेर्वर्णे ” उणा० तृतीयपाठ

इति कृषेर्निहतात् नक्प्रत्यये, किन्वात्

वदस्य निष्पाद्यत्वेपि, प्रकृतचार्पनिर्वचनानुः

❀ पृषोदरादिः. यद्वा, तेनैव सूत्रेण बाहुल्य

अनिद्. णत्वम्. ❀

ईदृशनिर्वृतिपिशुनरम्यराजीवताम्रनयनत

स्येति—

(लोहिताक्षः). ❀ अशेः क्स्मौव्युत्पादि

(१) “ रुह, बीजजन्मनिप्रादुर्भावेच ” ध

(२) “ हृश्याभ्यामितन् ” इति वर्तमाने,

निरु०—५, ८ एकान्तलीलारमतो निर्वृत.

कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचक

भा०— अथवा, (त्रिककुप्) शब्दः, ज्ञानादिगुणपदकयुगल
त्रिकलक्षकः, तस्य (धाम) धर्मी, पूर्णपाङ्गुण्य इत्यर्थः.
अतो ह्येनं त्रियुगमाहुः; यद्वा, आर्पनिरुक्तं त्रिककुत्;

५ यथा, मोक्षधर्मे स्वयम्,

(४) “ तथैवासं त्रिककुदो वाराहं रूपमास्थितः । 'त्रिककुत्'
तेन विख्यातशरीरस्य प्रमापणात् ” ना० मो० ना० ३४३—६३।
इति; अस्मिन् पक्षे,

(धाम) इति नामान्तरम्, ज्योतिरिति चार्थः. ❀

१० निर्व०— (२) “ सर्वधातुच्यः ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३९
इति, मनिन् अनिद्. पूर्वपाठे,

(३) “ कक, लौल्ये ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ३८८

(४) “ मृशोरुतिः ” बाहुलकादन्यतोपीति उतिः ॥ उणा० पा० १
कौ० पृ० ६१५

१५ यवादिगणे दकारनिपातनात् तस्य दः पाठान्तरे तु,

❀ स्कुन्तुरुदिन् सौत्रः रोधनार्थः धारणार्थो वा. ततः क्विप्.

(५) “ अनदिताम् ” ६।४।२४॥ कौ० पृ० ७६

इत्यादिना नलोपः; पृषोदरादिलक्षणस्तलोपश्च.

निरु०— यद्वा त्रियुगधर्मवान् ॥ ४९ ॥ आर्षं निरुक्तमाश्रित्य त्रि-

२० ककुत्स्यात् त्रिलक्षणः । अस्मिन् पक्षे भिन्ननाम धाम ज्योतिस्स्व-
रूपवान् ॥ ५० ॥ व्याख्यातृणामभिप्रायो नामैकत्वेपि कीर्तितः ।
तथैवासं त्रिककुदो वाराहं रूपमास्थितः ॥ ५१ ॥ त्रिककुत्तेन
विख्यातः शरीरस्य प्रमापणात् ।

१ ज्योतिर्वा । “अयवादिभ्यः कन्” इत्यत्र यवादिगणे दकारनिपातनात्
तस्य दः. “वावसाने ” इतिवाचत्वम् दस्यतः पाठान्तरे तु,

[तालपत्र श्रीकोशे एवं पाठः.]

निर्व०— (६) “ कै, शब्दे ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ०४२४

(७) “ अदेच उपदेशोऽशिति ” इत्यात्वम् ६।१।४५॥कौ०

पृ०४२३

(८) “ अन्येष्वपि ” ३।२।१०१॥कौ०पृ०५८५

इति, डः. टिलोपः. जश्त्वचत्वेः तत्र सांहितिकः भान्तेजश्त्वेन
भस्य वः. नचात्र चत्वेम् करिष्यते. कृते तु पस्यवः.

दान्तेतु अकृते चावसानिके वा चत्वे कृते तु तस्यापि जश्त्वेवा
दइति विवेकः.

(९) “ तू, पृवनतरणयोः ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ०४२७

(१०) “ तरतेङिः ” इतिङिः. टिलोपः. उणा० पा० ५ कौ०पृ०६४४

(११) “ नेडुशि ” ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

इति, नेट्. ततः, पूर्वत्र, बहुव्रीहिर्भो बहुव्रीहिः.

(१२) “ लिङ्गमशिष्यम् ” ॥ “ महाभाष्ये ” इति तत्त्वबोधिण्याम् ॥

इत्यादि. अन्यत्र, तद्गर्भस्तत्पुरुषः. तत्र नकोपि यत्नः.

यद्वा, पूर्वपाठानुसार्यर्पनिरुक्तानुरोधात्,

लोकत्रयव्यापिवराहरूपः (त्रिककुत्); बहुव्रीहिः. प्रतिपादितो

ह्ययं शब्दः .

यद्वा, ककुदेति, व्युत्पादितान् ककुच्छब्दान्,

(१३) “ ककुदस्यावस्थायांलोपः ” ७।४।१४६॥कौ०पृ०१७१=०

इति निपातनात्, अन्तावयवोऽकारः.

(१४) “ अवाथकान्यपि निपातनानि भवन्ति ” ॥ परिभाषा. ॥

इति, न दान्तस्यापि बाधः. प्रकृते च तेनैव सूत्रेण बहुव्रीहौ

अन्तलोपस्समासान्तः. पाक्षिकमवसानचत्वेम्. अत्र च,

(धाम) नामान्तरं, ज्योतिरिति च तस्यार्थः. अयं च धात्रो

मनिनि व्युत्पादितश्चाङ्गः. अनिट् आविश्रलिङ्गायमित्यादि.

(६३) पवित्रम्, (६४) मङ्गलपरम्, ॥

ॐ पवित्राय नमः । ॐ परस्मै मङ्गलाय नमः ।

भा०—ईदृक्गुणविभवरूपविरूपकसोपानेन तन्निरूप्यम् स्वरूपमनुप्र-
५ विशति—

(पवित्रम्); ❀ पूर्वः.

(१) “ अशित्रादिभ्यश्चोत्रौ ” इतीत्रप्रत्ययः. उणा० पा० ४ कौ०
पृ० ६४०

(२) “ कर्त्तरिचर्षिर्देवतयोः ” इतिवा. ❀ ३।२।१८६ ॥ कौ०
१० पृ० ६०८

समस्तहेयप्रत्यनीकं—(मङ्गलपरम्):

निर्व०— एवं, गुणविभवरूपनिरूपकसोपानेन तन्निरूप्यम् स्वरूपमनु
प्रविश्यते. अखिलहेयप्रत्यनीकस्वरूपतया पृतो भवतीति—(पवित्रम्).

(१) “ पूञ्, पवने ” था० क्रयादिः कौ० पृ० ४७५

१५ (२) “ अशित्रादिभ्यश्चोत्रौ ” इति वा; उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

(३) “ कर्त्तरिचर्षिर्देवतयोः ” ३।२।१८६ ॥ कौ० पृ० ६०८

इति, देवतायां वा इत्रः गुणावादेशौ लिङ्गं पूर्ववत्. ❀

स्वयंप्रभावानुभवनिबन्धननिरङ्कुशानन्दन्यकृतनिस्तर्ङ्गामृतमहोदधिद-
शम्, नित्यनिर्मर्यादकल्याणैकतानम् परम् अनन्तं, मङ्गलमिति—

२० (मङ्गलपरम्); एकनाम.

निरु०— ६३ गुणस्य विभवानां च रूपस्य च निरन्तरम् ॥ ५२ ॥

निरूपकस्य सर्वैश्च तन्निरूप्यम् स्वरूपकम् ।

अनुप्रविश्य वसति तत् (पवित्र) मिति स्मृतम् ॥ ५३ ॥

६४ सर्वहेयप्रत्यनीकमनन्तानन्दलक्षणम् ।

२५ वेदान्तपारगं नित्यमुच्यते (मङ्गलं परम्) ॥ ५४ ॥

ज्ञा०—मङ्गिर्गत्यर्थः. ❀ “मङ्गेरलच्.” उणा० पा० ५ कौ० पृ० ६४४
स्वयंप्रभानन्दतया कल्याणैकतानम्. (परम्) इति आनन्त्यपरम्.
सत्यपि. नैसर्गिकनित्यनिरवधिकनिस्सीमनिस्संख्यस्वगुणविभवात् भववैभ-
वे सदातने, स्वतएव अशेषदोषपरिपन्थिशान्तानन्तानुपमानुकूलतमस्वयं- ५
प्रभात्मानुभवनिबन्धनिरङ्कुशानन्दन्यकृतनिस्तरङ्गान्तिमितामृतमहोदाधि-
न्यायया परावस्थयैव सर्वनिरपेक्षो नित्यतृप्तश्चेति शक्यनिरूपणो भगवा-
न्. न्यरूपिच,

(१) “ आनन्दमयोभ्यासात् ” ब्र० सू० १-१-१३।

(२) “ आनन्दादयः प्रधानस्य ” ब्र० सू० ३-३-११। १०

(३) “ अक्षरधियान्त्ववरोधः ” ब्र० सू० ३-३-३३।

इत्यादौ. अवादिच,

(४) “ सत्यं ज्ञानमनन्तम् ” तै० आ० २-१-१।

(५) “ आनन्दो ब्रह्म ” तै० बृ० ६।

(६) “ शान्तिसमृद्धममृतम् ” तै० शी० ६-२। १५

(७) “ यत्र लक्षयेच्छान्तमनुद्वातमतरङ्गान्तुप्तममृतम् परं ब्रह्म
तत्र धारयेदित्येषा नैष्ठिकी धारणा ”

(८) “ अतरङ्गमनिर्देश्यमर्षदानन्दलक्षणम् ”

इत्यादिभिः. ज्ञानिमात्रैकरसवादस्तु, ❀ अखण्डरक्षण्डने शतशः खण्डितः
संविदानन्दशक्त्यैश्वर्यादिगुणकोपि, अतिवेलमानुकूल्येन स्वयं स्वस्मै प्र- २०
काशत इति अस्य ज्ञानानन्दव्यपदेशः, ननु ज्ञानिसुखमात्रतया; यथा, मणि
तरणिदीपादिकं स्वंप्रभाविषयं प्रकाशयति, स्वयं च तदनपेक्षः प्रकाशते,
ततः, तेजः तेजस्वीति च व्यपदिश्यते; एवम्, अयं, स्वगुणेन ज्ञानेन
सर्वमपरोक्षयति, तदनपेक्षश्च स्वयं प्रकाशते, ज्ञानं ज्ञातेति च व्यप-
दिश्यते.

१ अनुभवे वैभवे । २ स्वतन्त्र एष । ३ परावरावस्थ ।

४ मस्पदा ५ स्वप्रभयाविषयम् ।

श्लो० ॥ ८ ॥ (६५) ईशानः,

ॐ ईशानाय नमः ।

भा०— (९) “ तद्गुणसारत्वात् तद्व्यपदेशः प्राज्ञवत् ” ब्र०सू०
१ २-३-२९।

इति न्यायेन वा, ज्ञानादिव्यपदेशः एवञ्च,

(१०) “ सत्यं ज्ञानम् ” तै०आ० २-१-३।

(११) “ यस्सर्वज्ञस्सर्ववित् ” मुण्ड० ३० १-१-१०।

इत्यादयो न परस्परमुपरुन्ध्युः. तथा वाष्पेयाध्यात्मे जीवप्रसङ्गे,

१० (१२) “ यथा जीवः प्रशान्तात्मा हस्यो वा यदि वा महान् ।
ज्ञानात्मानं तथा विद्यात् पुरुषं सर्वजन्तुषु ॥ सोऽत्र वेदयते वेद्यम् ”

इति. ❀

निमीलदुन्मीलदीदृशस्वरूपेभ्यो बद्धमुक्तातित्वेभ्योऽस्य

व्यावृत्तिः कीर्त्यते.—(ईशानः);—

१५ निर्व०— (१) “ मणि, सर्पणे ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ❀

(२) “ इदितोनुमुधातोः ” इति, नुम्. ७।१।५८॥ कौ०पृ० ३८२

(३) “ नश्वापदान्तस्य झलि ” इति, नस्यानुस्वारः; ८।३।२४॥

कौ०पृ० २०

(४) “ अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ” ८।४।५८॥ कौ०पृ० २०

२० इति, परसवर्णां डः.

(५) “ मङ्गेरलच् ” इत्यलच्. लळयोरभेदः. उणा० पा० ५ कौ०पृ० ६४४

परशब्दो व्याकृतः. लिङ्गन्नूजयत्रापि प्राग्वत्. ❀

निमीलदुन्मीलदीदृशस्वरूपबद्धमुक्तादिवैलक्षण्यं कीर्त्यते.

सर्वावस्थस्वपरसमस्तवस्तुव्यवस्थापनशीलतया ईष्ट इति—(ईशानः).

२५ निरु०— ६५ सर्वावस्थामु सर्वेषां व्यवस्थापनशीलतः ।

वस्तूनां जगत्तान् साक्षात् (ईशानः) परिकीर्तितः ॥ ५५ ॥

भा०—(१) “ ताच्छील्य ” ३।२।१२९॥ कौ० पृ० ६००
इत्यादिना चानशु. सर्वावस्थस्वपरसमस्तवस्तुव्यवस्थापनस्वभाव
इत्यर्थः. यथा,

(२) “ तमीश्वराणां परममहेश्वरम् ” श्वे० उ० ६—७।

(३) “ स्वाभावाविकीज्ञानबलक्रिया च ” श्वे० उ० ६—८।

(४) “ न तस्य कश्चित् पतिरस्ति लोके न चेशितानैवतस्य
लिङ्गम् । सकारणं करणाधिपधिपो नचास्य कश्चिज्जनिता नचा-
धिपः ” श्वे० उ० ६—९।

(५) “ सर्वस्यवशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः सनसाधुना
कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कनीयान् । एष सर्वेश्वर एष भूताधिपतिः
रेष भूतपाल एष सेतुर्विधरण एषां लोकानामसम्भेदाय ” बृ० उ० ६—४—२३।

(६) “ स वा अयमात्मा सर्वेषां भूतानामधिपतिः सर्वेषां भूतानां
राजा ” बृ० उ० ४—५—१५ ।

(७) “ एकइद्राजा जगतो बभूव ” ४का१प्र० ८अ०।

(८) “ सईशोऽस्य जगतो नित्यमेव नान्यो हेतुर्विद्यते ईशना-
य ” श्वे० उ० ६—१७।

(९) “ ईश्वरस्सर्वभूतानाम् ” गी० १८—६१।

(१०) “ ईशते भगवानेकस्सत्यमेतद्रूषीमि ते ” भार० उद्यो०
६७—१३।

(११) “ परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः ” वि० पु० ६—४—४०।
इत्यादि. अतः, कल्पनोपाधिपरिणामसव्याजैश्वर्यसार्व-
ज्ञादिकं जल्पद्भयः त्रिस्तैलजलाञ्जलिः. ❀

निर्व०—(१) “ ईश, ऐश्वर्ये ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३८

(२) “ ताच्छील्यवयो वचनशक्तिषु चानशु ” ३।२।१२९॥

कौ० पृ० ६०० इति, ताच्छील्ये चानशु. ❀

{ ६६-३२३ } प्राणदः,
{ ४०९-९६६ }

ॐ प्राणदाय नमः ।

ज्ञा०-अस्यैश्वर्यस्य प्रथमं विषयं विवक्षति.—

(प्राणदः),—

प्राणं ददातीति कः. सूक्तियस्मदा दर्शनरूपस्वानुभवपरिचरणानुकूलब-
लद इति भावः. यथा,

(१) “ यथात्मदाबलदाः ” ४ का० १ प्र० ८ अ० ।

(२) “ सदैवः प्राण आविशति ” इत्यादि. ❀ वृ० उ० ३-५-२० ।

० निर्व०-अस्यैश्वर्यस्य प्रथमो विषयो विवक्ष्यते.

सूक्तियः सदादर्शनरूपस्वानुभवपरिचरणानुकूलम्, प्राणम्, बलम्, ददा
तीति—(प्राणदः).

(१) “ हुदाञ्ज, दाने ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५१

(२) “ आतोऽनुस्मर्गे ” इति, कः. आहोपः. ३।२।३।। कौ० पृ० ५७०

५. (३) “ अनच ” इति धातुः. धा० अदादिः कौ० पृ० ४४६

(४) “ श्वस, प्राणने, अनच ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४६

इति, पठ्यते. चात्, ❀ अनिरपि प्राणने. प्रपूर्वः.

(५) “ पुंसि संज्ञायां वः प्रायेण ” ३।३।११८।। कौ० पृ० ६६३

इति, घापवादः,

२० (६) “ हलश्च ” इति, करणे घञ्. ३।३।१२१।। कौ० पृ० ६६३

(७) “ अतः ” इत्युपधावृद्धिः. सवर्णदीर्घः. ७।२।११६।। कौ० पृ० ३८६

(८) “ पूर्वपदात्संज्ञायामगः ” इति णत्वम्, ८।४।३।। कौ० पृ० १६७

(९) “ अनितेः ” इत्यस्यासिद्धत्वात्. ८।४।१९।। कौ० पृ० ४४६

तस्य तु, प्राण्यादित्यादिरवकाशः. ❀

{ ३२२ } (६७) प्राणो
{ ४०८ }

LIBRARY
ACADEMY OF SANSKRIT RESEARCH
MELKOTE-571 431

ॐ प्राणाय नमः ।

भा०-तेषाम्,—

(प्राणः) —उज्जीवनहेतुश्च. यथा, ९

(१) “ ततोदेवानांनिरवर्ततासुरिकः ” ४ का०१प्र० ८अ० ।

(२) “ कोह्यो वान्यात् ऋःप्राण्यात् ” तै०आ०२-७-१ ।

(३) “ प्राणो रक्षति विश्वमेजत् ” २-अ०५ प्र०१ अ० ।

(४) “ प्राणस्तथानुगमात् ” ब्र०सू०१-१-२९ ।

अत्रोभयत्र निष्पुणोन्नेयान्युदाहरणानि. १०

(५) “ अथैनमेते देवाः प्राणा अमृता आविशन्ति ”

(६) “ तदेतदक्षरं ब्रह्म सप्राणस्तदुवाङ्मनः ” मु०उ०२-२-२ ।

(७) “ सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम् ” तै०शी०६-२ ।

(८) “ मनोमयः प्राणशरीरो जारूपस्मात्यसंकल्पः ” छा०उ०३-

१४-२ । श्रौपौष्करे, १५

(९) “ अथोपकरणं दिव्यं पञ्चशक्त्युपलक्षितम् । कालज्ञानक्रिये-

च्छाख्यप्राणसंज्ञं महामते ॥ प्राणशक्तेस्तु चाध्यात्मं षाड्गुण्यमखिलं

हि यत् । अधिदैवतमञ्जाक्षः वासुदेवस्तनातनः ” ॥ इति ॥ श्रीपा

श्वरात्रे-पौष्करसंहितायाम्.

निर्व०-तेषामुज्जीवनहेतुतया प्राणिति अनेन तदुपजीविजातमिति- २०

(प्राणः)

(१) “ अन च ” चात् प्राणने, प्रपूर्वः. धा० अदादिः कौ० पृ० ४४६

वापवादे,

(२) “ हलश्च ” इति, घञि, ३।३।१२१ ॥ कौ० पृ६६३

निरु-०६७ उज्जीवनस्य हेतुत्वात् नराणां (प्राण) ईरितः ॥ ५६ ॥ २५

(६८) ज्येष्ठः.

ॐ ज्येष्ठाय नमः ।

भा०—(१०) “ज्ञानक्रियेच्छाप्राणाख्यं शक्तिव्यूहं द्विजाच्युतम् ।”

६ इतिच. ❀ ॥ श्रीपाञ्चरात्रे- पौ०सं० ॥

(ज्येष्ठः),-प्रशस्यशब्दादिप्रति,

(१) “ज्यच” ५।३।६१ ॥ कौ० पृ० ३४२

इति, ज्यदेशः. स्वेन सूरिभिश्च सर्वदा सर्वथानुभवेपि अदृष्टपारमहावि-
भूतित्वेन प्रशस्यतमः. यथा,

१० (२) “ भगवान् वासुदेवो ज्यायसी विभूतिः” इति.

(३) “ ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्” २अ०८प्र० ।

बृद्धतमो वा, सर्वेभ्यः पूर्वभावित्वात्.

(४) “ बृद्धस्यच” इति, ज्यदेशः. ५।३।६२ ॥ कौ० पृ० ३४२

सत्तापर्वणि,

१५ (५) “एष प्रकृतिरव्यक्तः कर्त्ता चैव सनातनः । परश्च सर्वभूतेभ्यः

तस्माद्बृद्धतमोऽच्युतः” ॥ इति. ❀ भा०सं० ३८-२४ ।

निर्व०— उपधावृद्धौ, दीर्घे, उक्तन्यायात्.

(३) “ पूर्वपदात्” ८।४।३ ॥ कौ० पृ० १६७

इति, णत्वेच, व्युदपादि ह्ययं शब्दः. ❀

२० स्वात्मना सूरिभिश्च, सदानुभवेपि अदृष्टपारमहाविभूतितया अतिशये

न प्रशस्य इति वा,—

सर्वेभ्यः पूर्वभावितया अतिशयेन बृद्ध इति वा,—

(ज्येष्ठः).

(१) “ शंसु, स्तुतौ” प्रपूर्वः. शा०त्रादिः कौ० पृ० ४११

२५ निरु०—६८ सर्वदानुभवेप्येतैरदृष्टपारभूतितः । (ज्येष्ठः)

(६९) श्रेष्ठः,

ॐ श्रेष्ठाय नमः ।

भा०—तैस्सदानुभवप्रतीत्या स्तोत्रैः परिचर्यमाणः— (श्रेष्ठः).

निर्व०— (२) “ प्रशस्यस्य श्रः ” इति सौत्रनिर्देशात् क्यप्. ५।
३।६०॥ कौ० पृ० ३४१(३) “ अनदिताम् ” इति, नलोपः. ६।४।२४॥ कौ० पृ० ७६
एवं निष्पन्नात् प्रशस्यशब्दात्;—

(४) “ वृधुः वृद्धौ ” धा०न्वादिः कौ० पृ० ४१२

(५) “ गत्यर्थः ” ३।४।७२॥ कौ० पृ० ५९६

इत्यादिना, अकर्मकात् कर्तरि क्तः, क्त्वाद्गुणः.

(६) “ उदितोवा ” इति क्त्वायामिद्धिकल्पात्, ७।२।५६॥ कौ०
पृ० ६६८

(७) “ यस्यविज्ञापा ” इति निष्ठायां नेट्. ७।२।१५॥ कौ० पृ० ५८७

(८) “ ज्ञप्सन्तयोर्धोऽधः ” इति, तस्य धः. ८।२।४०॥ कौ० पृ० ३८५ ११

(९) “ ज्ञलांजथ् ” इति, जश्त्वेन पूर्वस्य ८।४।५३॥ कौ० पृ० ९
धस्य दः. इत्थं निष्पन्नात् वृद्धशब्दात् वा. आतिशायनिके इष्टनि,

(१०) “ प्रशस्यस्यश्रः ” इति वर्तमाने, ५।३।६०॥ कौ० पृ० ३४१

(११) “ ज्यच् ” ५।३।६१॥ कौ० पृ० ३४२

(१२) “ वृद्धस्यच ” ५।३।६२॥ कौ० पृ० ३४२

इति सूत्रान्यां, यथाक्रममुभयत्रापि ज्यादेशः.

(१३) “ प्रकृत्यैकाच् ” ६।४।१६३॥ कौ० पृ० ३४१

इति, प्रकृतिभावात्, न दिलोपः. ❀ आद्गुणः. ❀

तैस्सदाऽनुभवप्रतीत्या स्तुतिभिः परिचर्यमाणः प्रशस्यतम इति—

(श्रेष्ठः). प्रागिव व्युत्पादितात् प्रशस्यशब्दात् इष्टनि,

निरु०—६९ (श्रेष्ठ) श्र तैर्नित्यं स्तुतत्वादभिधीयते ॥ ५७ ॥

{ ७० } प्रजापतिः ।
१९९

ॐ प्रजापतये नमः ।

ज्ञा०— (१) “ प्रशस्यस्यश्रः ” यथा, ५।३।६०॥कौ०पृ० ३४१

५ (२) “ तद्विप्रासोविपन्यवोजागृवांसस्समिन्वते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ”
इति, सुत्रा० उ० ८ ।

“ विपन्यवः ”-स्तुतिशीलाः; सर्वदास्योपलक्षणं चैतत् ।

(३) “ तस्मै देवा उपासते ” “ तस्मै ”-तच्छेषभूतास्सन्तः, तमुपास
ते सेवन्त इत्यर्थः. ❀ केन कश्च तैस्संबन्धः तत्राह—

१० (प्रजापतिः),-बद्धमुक्तैः प्रकृत्यया जायन्ते भवन्तीति प्रजाः, सूर-
यः, यथा,

(१) “ रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम् ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति ”
आर० ३ प्र० ११अ० ।

(२) “ यमन्तस्समुद्रे कवयो वयन्ति तदक्षरे परमे प्रजाः ” तै०

१५ ना० ६-१-३ ।

निर्व०— (१) “ प्रशस्यस्य श्रः ” ५।३।६०॥कौ०पृ० ३४१

इति, श्रादेशः. प्रकृतिभावः प्राग्वत्. गुणः. ❀

तेषां च तेन नाथवत्तया बद्धमुक्तोपेक्षया, प्रकर्षणं जायमानानां— प्र
जानां प्रादुर्भवतां सूरीणाम्, पतिः- स्वामी, नित्यपरिचरणीय इति—

२० (प्रजापतिः).

(१) “ पा, रक्षणे ” धा० अदादिः कौ०पृ० ४४३

निरु०—७० बद्धादुत्कृतो ये च जायन्ते सूरयः प्रजाः ।

तेषां यो नित्यसूरीणाम् पतिस्स स्यात् (प्रजापतिः) ॥ ५८ ॥

१ के ते कश्च ।

ज्ञा०-(३) “ यस्मिन् देवा अधिविश्वे निपेदुः” तै०ना०
६-१-२।

(४) “ अधिरीश्वरे” १।४।९७॥ कौ०पृ०१२७

(५) “ यरमादधिकं यरय चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी” २।३।९॥ ५

कौ०पृ०१२७

(६) “ अधित्र ह्यदत्तेपाञ्चालाः” इतिवत्, तेन नाथवन्तस्सन्ती
त्यर्थः.

(७) “ यो देवेष्वधिदेव एक आसीत्” ४का० १प्र०८अ०।

(८) “ यत्र पूर्वं साध्यास्सन्ति देवाः” ३का०५प्र०११अ०। १०

(९) “ यत्र ऋषयः प्रथमजा ये पुराणाः” ॥अच्छिद्रे ॥

(१०) “ सदा पश्यन्ति सूरयः” पु०सू० १४।

(११) “मध्ये वामनमासीनं विश्वेदेवा उपासते” कठोप० २-५-३।

इत्यादिभिः श्रूयमाणाः-;तेषां पतिः-स्वामी, नित्यपरिचरणीयः.- ❀

उचितेन देशेन विशिनष्टि.-

१५

निर्व०-(२) “पातेर्दतिः” इति, दतिः. दिलोपः. उणा०पा०५कौ०
पृ०६४२.

(३) “ जनी, प्रादुर्भावे” प्रपूर्वः. धा० दिवादिः कौ० पृ०४५४

(४) “ उपसर्गंचसंज्ञायाम्” ३।२।९९॥ कौ०पृ०५८५

इति, जनेर्दः; डित्वाङ्लिलोपः-

२०

(५) “ द्वियाम्” ४।१।३॥ कौ०पृ०८८

(६) “ अजाद्यतष्टाप्” इति, अदन्तलक्षणष्टाप्-४।१।४॥ कौ०

पृ०८८ सवर्णदीर्घः. ❀ स चोचितदेशेन विशेष्यते.

नित्यनिर्दोषपरमसत्त्वमयत्वादिना, हिततया, रामणीयकेन च, हिर
ण्यसास्याद्वा, हिरण्यस्य परमस्य धाम्नः, गर्भः. तन्नित्यनिवासात् त- २५
द्रुणभूत इति-

{ ७१ }
{ ४१२ } हिरण्यगर्भो,

ॐ हिरण्यगर्भाय नमः ।

भा०— (हिरण्यगर्भः); —निर्दोषनिर्घ्नित्यपरमसत्त्वात्मकद्रव्यविशेष-
५ पत्वेन हिरण्यसाम्यात्, हितं, रमणीयमिति वा, (हिरण्यम्)- परमं
धाम- तस्य गर्भभूतः, तत्र नित्यवासात्, तद्विषये हि श्रूयते—
(१) “ हिरण्ये परे लोके विरजं ब्रह्मनिष्कलम् । तच्छुभ्रं ज्योतिषां
ज्योतिस्तद्वदात्मविदो विदुः ॥ न तत्र सूर्यो भाति ” इत्यादि. मु०
उ० २-२-१० ।

१० (२) “ देवानां पूरयोध्या तस्यां हिरण्यः कोशः ” आर० १ प्र० २ ७ अ० ।
(३) “ पुरं हिरण्यं ब्रह्मा विवेशापराजिता ” इत्यादि. ❀ आ० १-२ ७ ।

निर्व०— (हिरण्यगर्भः).

(१) “ गृ, निगरणे ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४ ६८

(२) “ अतिगृह्यांभन् ” इति, भन्. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६ ३१

१५ गुणो रपरः.

(३) “ नेडुशिकृति ” इति, नेडु. ७। २। ८ ॥ कौ० पृ० ५ ८१

(४) “ हर्य, गतिकान्त्योः ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४ ०४

(५) “ हर्यतेः कन्यन् हिरच ” उणा० पा० ५ कौ० पृ० ६ ४४

इति, कन्यन्, धातोः हिरादेशश्च. आदेशे अकार इत्, उच्चारणार्थं वा.

२० कित्त्वादगुणः.

(६) अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि ” ८। ४। २ ॥ कौ० पृ० ३२

इति, णत्वम्. ❀

निरु०— ७१ [हिरण्यं परमं धाम हिरण्यस्य समानतः ।

(हिरण्यगर्भः) स प्रोक्तस्तस्मिन् वसति यस्सदा ॥ ५९ ॥]

१ निरवद्य । २ हिरमणीय ।

(७२) भूगर्भो, { १६९ } (७३) माधवो,
 { ७४१ }

ॐ भूगर्भाय नमः । ॐ माधवाय नमः ।

भा०— अथ, तत्र दिव्यमहिषीकत्वम्.—

(भूगर्भः) भूः—भूमिः, जगवती हीक्षमाद्यपरपर्याया, सदानुभवेन ऋणीया गर्भभूताऽस्येति. आमनन्ति हि ताम्,

(१) “ महीं देवीं विष्णुपत्नीमजूर्याम्” ३ अष्ट० १ प्र० २ अ० ।

(२) “ उद्धृतामि वराहेण” इत्यादौ-तै० ना० ६-१-२८ ।

श्रीविष्णुस्मृतौ विस्तरः. ❀

(माधवः),-मायाः- श्रियः, धवः- स्वामी, श्रियःपतिः. यथा, १५

(१) “ अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी” नीला० सू० ।

निर्व०— अथ, तत्र दिव्यमहिषीकत्वं प्रतिपाद्यते तत्र,

(१) “ हीक्षते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ” पु० मू० ९ ।

इति प्रथमोपात्तहीशब्दाद्यपरपर्याया भूःभूमिः, गर्भः-

सदानुभवेन ऋणीयतया गर्भभूता, अस्येति—

(भूगर्भः). पूर्ववत् धातुः; जनादि च. भुवः,

(२) “ संपदादिक्रियः क्रिप्” इति, स्त्रियाम् वा, ३।३।१०८॥ कौ० पृ० ६५८

(३) “ भुवः संज्ञान्तरयोः ” ३।२।१७९॥ कौ० पृ० ६०७

इतिवा, क्रिप्. बहुव्रीहिः- ❀

स्वरूपनिरूपकभूतायाः लोकमातुः श्रद्धाद्यपरनामधेयायाः २५

मायाः- श्रियः, धवः- पतिरिति—

(माधवः)- “ धविर्गत्यर्थः ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४०६

अस्मात् पचाद्याचि, इदित्वात् नुम्, पृषोदरादित्वालोपे च, कथं-

चित् व्युत्पाद्योऽयम् शब्दः. यद्वा,

निरु०— ७२ [यस्य भूर्ऋणीयान्भूत् (भूगर्भो)ऽनुभवेन सः । २५

७३ श्रियः श्रद्धादिनामन्याश्च पतिर् (माधव) इष्यते ॥ ६० ॥]

ज्ञा०—(२) “ ह्रींश्च ते लक्ष्मींश्च पत्न्यौ ” पु०सू० ।

अस्याः स्वरूपवत्, नित्यनिर्मलरूपत्वम्, निरुपाधिकपरमैश्वर्वादि,
जगन्मातृत्वम्, औत्पत्तिको भगवत्संबन्धो नित्यानपायश्च इत्यादि, त-
त्त्वपरेषु शास्त्रेष्वमर्यादं. वेदेषु तावत्, श्रीसूक्तम्, श्रद्धासूक्तम्, मेधा-
सूक्तम्, उत्तरनारायणम्, कौषीतकी ब्राह्मणम्, इत्यादौ वैष्णवे,

(३) “ नित्यैवैषा जगन्माता विष्णोः श्रीरनपायिनी । यथा सर्वगतो
विष्णुस्तथैवेयं द्विजोत्तम ” वि० पु० १-८-१७ ।

इत्युपक्रम्य, अमृतमन्थने इन्द्रस्तवादिर्विस्तीर्णः, ब्राह्मे,—

(४) “ तच्छक्तिर्दुर्जया भीमा विष्णुशक्तिरिति स्मृता । सर्वभूतत्पद-
ब्जस्था नानारूपधरापरा ॥ प्राणाख्या मन्त्रमाता च विश्वस्य जननी
ध्रुवा ” इत्युपक्रम्य; ॥ ब्राह्मे ॥

(५) “ देवी भिन्नाञ्जनश्यामा निर्गुणा व्योम एवहि ” ॥ ब्राह्मे इत्युक्तम्. ॥

(६) “ तथैवैका पराशक्तिः श्रीस्तस्य करुणाश्रया । ज्ञानादिषाङ्गुण्य
मयी या प्रोक्ता प्रकृतिः परा ॥ एकैव शक्तिः श्रीस्तस्य द्वितीया परिवर्तते ।
परावरेण रूपेण सर्वाकारा सनातनी ॥ अनन्तनामधेया च शक्तिचक्र-
स्य नायिका । जगच्चराचरमिदं सर्वं व्याप्य व्यवस्थिता ” ॥ लक्ष्मी-
सहस्रफल० १० ॥

(७) “ महाविभूतेः संपूर्णषाङ्गुण्यवपुषः प्रभोः । भगवद्वासुदेवस्य नि-
त्यैवैषानपायिनी ॥ एकैव वर्तते भिन्ना ज्योत्स्नेव हिमदीधितेः । सर्व-
शक्त्यात्मिका चैव विश्वं व्याप्य व्यवस्थिता ॥ सर्वैश्वर्यगुणोपेता नित्यं
तद्धर्मधर्मिणी । प्राणशक्तिः परा ह्येषा सर्वेषां प्राणिनां भुवि ॥ शक्ती-
नां चैव सर्वासां योनिभूता परा कला ” ॥ लक्ष्मीसहस्र० उपो० १९ ॥

इत्यादि लक्ष्मीसहस्रादि च लेख्यम्. तत्रैव,

(८) “ यस्माद्लक्ष्म्यंशसंभूताः शक्तयो विश्वगाः सदा । कारण—

(७४) मधुसूदनः, ॥

ॐ मधुसूदनाय नमः ।

भा०— त्वेन तिष्ठन्ति जगत्स्मिस्तदाज्ञया ॥ तस्मात्प्रीता जगन्माता
श्रीरस्याच्युतवल्लभा ॥ सुप्रीताशक्तयस्तस्य सिद्धिमिष्टां दिशन्ति च” ॥ ५
लक्ष्मीसहस्रफल० ७ ।

वैष्णवस्मृतिधर्मेषु चैतद्विषयमशेषम् । श्रीरामायणं च कात्स्नर्येन; यथा,
(९) “काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश्चरितं महत्” इति. रा० वा० ४-७।
(१०) “ श्रद्धया देवो देवत्वमश्नुते” काठ० ३ प्र० ३ आ०

इत्येतदस्यास्तत्त्वरहस्यम्. ❀ १०

एवं, सर्वनिर्वाहकत्वात्, असुरनिरसनादिना निष्प्रतिपक्षलक्ष्मीक-
त्वाच्च,—

(मधुसूदनः). नन्द्यादित्वाहयुः. एवं, नन्दनः, नन्दनः,

निर्व०—(१) “ बुञ्ज, कर्मणे ” धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७६
पचाद्यच्. गुणावदेशौ. १५

(२) “ मन, ज्ञाने ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५६

(३) “ अन्येष्वपिदृश्यते ” ३।२।१०१॥ कौ० पृ० ५८५

इत्यपिशब्दात् सर्वोपाधिव्यभिचारार्थात्, निरुपपदादन्यतोपि डः.

टिलोपः. ततः, ❀ स्त्रियामदन्तलक्षणष्ठाप्. सवर्णदीर्घः. ❀

एवं, सर्वनिर्वाहकत्वात्, असुरनिरसनादिना निष्प्रतिपक्षलक्ष्मीकत्वाच्च, २०

मधुम्— असुरं, सूदने सूदयति—हन्तीति वा;—। आपर्निरुक्तानुसारात्,

मधुम्—इन्द्रियं मूरिजनकरणं, सूदते सूदयति—आत्मन्युपसंहरतीति वा;—

(मधुसूदनः).

निरु०—७४ मध्वाख्यममुरं हन्ति मूरीणां करणं च वा ।

उपसंहरति स्वस्मिन् । (मधुसूदन) इष्यते ॥ ६१ ॥

श्लो० ॥९॥ { ७५ } ईश्वरोः,
३६

ॐ ईश्वराय नमः ।

भा०—मदनः, सर्केर्षणः; जैर्नार्दनः, इत्यादयो ल्युप्रत्ययान्ताः.

५ (१) “ सर्वतत्त्वनयनाच्चैव मधुहा मधुमूदनः ” भा० उ० ६९—४ ।
इत्यार्षं निरुक्तम्.

आत्मनि नित्यानन्तरायतया सूरिजनकरणोपसंहर्तृत्वात् वा.

(२) “ मधुरिन्द्रियनामा स ततो मधुनिपूदनः ” इत्यादि. ❀

अपारेपि परभोगभूमौ अप्रतिहतस्वेच्छः—

१० (ईश्वरः). यथा,

निर्व०—(१) “ पूद, क्षरणे ” धा ङ्वादिः कौ० पृ० ३८३

ङ्वादिः, चुरादिर्वा. पःसः. नन्दादिल्युः. बाहुलकात् ल्युङ्ग्यादि.
योरनः. चुरादिस्तु णिल्लोपो विशेषः.

(२) “ मन, ज्ञाने ” उपकरणे, धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५६

१५ (३) “ फलिपाटिनमिमनिजनांगुक्पदिनाकिथनाश्च ” उणा० पा० १
कौ० पृ० ६१०

इति, उः, धोन्तादेशश्च.

(४) “ इणकोः ” इत्यधिकृत्य, ८।३।५७।। कौ० पृ० ३४

(५) “ आदेशप्रत्यययोः ” इति षत्वे प्राप्ते ८।३।५९।। कौ० पृ० ३४

२० (६) “ सात्वदाद्योः ” ८।३।१११।। कौ० पृ० ३५८

इति, पदादित्वात्, न षत्वम्. ❀

अपारेपि परभोगस्थाने ईष्टे—अप्रतिहतस्वेच्छो भवतीति— (ईश्वरः).

निरु०—७५ [ईशानाद्रमणाच्चापि (ईश्वरः) परिकीर्तितः ।]

१ मयत्वाच्च-मुद्रितकोशे। नयाच्चैव । २ नित्यानन्तराय । नितान्तकान्त ।

{ ७६ } विक्रमी,
{ ९०९ }

ॐ विक्रमिणे नमः ।

भा०— (१) “ सत्यकामस्त्यसंकल्पः ” छां० उ० ८—१—५।

(२) “ यत्र कामगमो वशी ” इत्यादि. ❀

इच्छाप्रतिहन्तृप्रसक्तिपरिपन्थिस्वभावं चाह—

(विक्रमी) इति. भूमप्रशंसानित्ययोगाद्यर्थ इति: यथा,

(१) “ मत्सैव जगत्सृष्टिं संहारं च करोति यः । तस्याग्निपक्षक्षणे

कियानुद्यमविस्तरः ” ॥ इत्यादि. ❀ वि० पु० ५—२२—१५।

अथ, ईदृशनिरतिशयपौरुषानुरूपं दिव्यं शाङ्गं धनुः नित्यमस्येति— १०

निर्व०— (१) “ ईश, ऐश्वर्ये ” धा० अदादि: कौ० पृ० ४३८

(२) “ स्थेशजास ” इत्यादिना वरच्. ३।२।१ ७५।। कौ० पृ० ६०६

(३) “ नेद्वशिकृति ” इति, नेद्. ❀ ७।२।८।। कौ० पृ० ५८१

इच्छाप्रतिहन्तृप्रसक्तिपरिपन्थिस्वभावतया, विक्रमः पौरुषम्,

अस्यास्ति अस्मिन्वेति—

१५

(विक्रमी).

(१) “ क्रमु, पादविक्षेपे ” विपूर्वः. धा० भ्वादि: कौ० पृ० ४०१

(२) “ भावे ” इति, वच्. ३।३।१८।। कौ० पृ० ६४७

(३) “ नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्यानाचमेः ” ७।३।३४।। कौ०

पृ० ५४१

२०

इति, ङिणिकृति, उपधावृद्धिप्रतिषेधः. इत्थं निष्पन्नात् विक्रमश-
ब्दात्, भूमप्रशंसानित्ययोगादौ मत्वर्थे यथायथम्.

(४) “ संज्ञायामन्मात्स्याम् ” ५।२।१३७।। कौ० पृ० ३३३

इति, इतिः, ठनोसमावेशार्थः.

निरु०—७६ विक्रमः पौरुषं प्रोक्तः तद्वत्त्वात् (विक्रमी) वृधैः ॥ ६२ ॥ २५

(७७) धन्वी,

ॐ धन्विने नमः ।

ज्ञा०—(धन्वी) । ❀ व्रीह्यादित्वात् यथोक्तार्थं इतिः, सर्वदिव्यायुध-
प्रदर्शनं चैतत्, यथा,

(१) “ शाङ्गधन्वा हृषीकेशः पुरुषः पुरुषोत्तमः । अजितः खड्गधृग्वि-
ष्णुः कृष्णश्चैव बृहद्बलः ” रा० यु० १२०—१५ ।

(२) “ शरा नानाविधाकाराः धनुर्गायतविग्रहम् । अनुव्रजन्ति काकु-
त्स्थं सर्वे पुरुषविग्रहाः ”

० (३) “ ततो राजन् भगवानुग्रधन्वा नागयणः प्रत्तयश्चाप्ययश्च ”

निर्व०—(५) “ यस्य ” इति लोपः ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६
इन्नन्तलक्षणो दीर्घइत्यादि । ❀

अथ, ईदृशनिरतिशयपौरुषानुरूपं दिव्यं सर्वदिव्यायुधोपलक्षकं शाङ्गं
धनुः धन्व वा शरासनं नित्यमस्यास्तीति—

५ (धन्वी) । आद्ये कल्पे,

(१) “ धनः धान्ये ” छान्दसोयम्, धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५२
अस्त्येव चात्र च्छन्दस्त्वम्, अथवा, वक्ष्यमाणन्यायात्, छान्दसस्या
प्यस्य ज्ञापार्यां प्रयोगः ।

(२) “ तृचरित्सरितनिधनिनिमिमस्त्रिभ्यः ” उणा० पा० १ कौ०

० पृ० ❀ इत्युः, ततः, अदन्तादस्मात्,

(३) “ व्रीह्यादियश्च ” ५।२।११६॥ कौ० पृ० ३३०

इति, उक्तार्थं इतिः, नच,

(४) “ ओर्गुणः ” इति, गुणः, ६।४।१४६॥ कौ० पृ० १६५

निरु०—७७ पौरुषानुगुणं शाङ्गं यस्य (धन्वी) स कथ्यते ।]

(७८) मेधावी,

ॐ मेधाविने नमः ।

भा०— (४) “ भूतादिमिन्द्रियादिं च द्विधाहंकारमीश्वरः ।
विभर्ति शङ्करूपेण शार्ङ्गरूपेण च स्थितम् ” ॥ इत्यादि. ❀ वि० ५
पु० १—२२—७० । (मेधावी).

निस्सीमनित्यभूमानुगुणसहजसार्वज्ञः—

(१) “ अस्मायामेधास्रजोविनिः ” ६।२।१२१॥ कौ० पृ० ३३१
इत्युक्तार्थे विनिः. ❀

निर्व०—तत्रहि ❀ ओरोदिति वक्तव्ये, गुणोक्त्या, संज्ञापूर्वको १०
विधिरनित्य इति ज्ञापनात्. ततः,

(५) “ इकोयणाचि ” इति, यण्वकारः. ६।१।७७॥ कौ० पृ० ८
द्वितीये, भविः गत्यर्थः; इदित्. ततोनुम्. नच,

(६) “ अनिदितांहलउपधायाः क्लृप्ति ” ६।४।२४॥ कौ० पृ० ७६
इति. किदादौ नलोपः, तत्रैव, १५

(७) “ अनिदिताम् ” इति प्रतिषेधात्. ततः, ६।४।२४॥ कौ० पृ० ७६

(८) “ कनिच्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः ” उणा० पा० १
कौ० पृ० ६१८

इति, कनिच्. आविष्टलिङ्गोयम्. मरौ पुमान्, शरासने क्लीबम्.

ततः, अत्रापि प्राग्वदेव इतिः. २०

(९) “ नस्तद्धिते ” इति, टेलोपो विशेषः. ६।४।३४४॥ कौ० पृ० १३३

उभयत्रापीन्नन्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ❀

निस्सीमनित्यभूमानुगुणसहजसार्वज्ञलक्षणा मेधा नित्य-
मस्यास्तीति—(मेधावी).

निरु०—७८ [निस्सीमभूमानुगुणनित्यसार्वज्ञलक्षणा ॥ ६३॥ २५

मेधा यस्यास्ति स प्रोक्तः (मेधावी) ति विचक्षणैः ।]

(७९) विक्रमः,

ॐ विक्रमाय नमः ।

आ०—विना-पतगपतिना, त्रयीमयेन, क्रमणं-तत्र तत्र स्वेच्छाविहारग-
५ तागतम्, अस्थेति—

(विक्रमः). यथा,

(१) “तत्पुरुषायविद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि । तन्नो गरुडः प्रचोदया
त्” ॥ तै०ना०६-१-२४ ।

(२) “ तस्य ”-महापुरुषस्य, “ पुरुषः ” शेषइत्यर्थः.

१० सौवर्णसूक्तादिषु चास्य तत्त्वं द्रष्टव्यम्. ❀

निर्व०—(१) “ मिदमेद, मेधाहिंसनयोः ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४२१

(२) “ पिद्भिदादित्योऽङ् ” ३।३।१०४ ॥ कौ० पृ० ६६०

इति, स्त्रियामङ्, अदन्तलक्षणष्टाप्, दीर्घः. इत्थं निष्पन्नात् मेधाशब्दात्,

(३) “ अस्मायामेधास्रजोविनिः ” ५।२।१२१ ॥ कौ० पृ० ३३१

१५ इति, उक्तार्थं विनिः प्राग्वत् दीर्घः. ❀

ततः, विना-पतगपतिना, त्रयीमयेन सुपर्णन, क्रमः-क्रमणम्, सार्व-
जानुगुणं, तत्र तत्र स्वेच्छाविहारगतागतम्, अस्थेति—

(विक्रमः).

(१) “ क्रमु, पादविक्षेपे ” भावेच्चञ्. धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४०१

२० (२) “ नोदात्त ” इत्यादिना वृद्धिप्रतिषेधः. ७।३।३४ ॥ कौ० पृ० ५४१

(३) “ वा, गतिगन्धनयोः ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३३

(४) “ जनिघसिभ्यामिण् ” इतिवर्तमाने, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३८

(५) “ वातेर्डिच्च ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३८

इति, इण्डित्, टिलोपः बहुव्रीहिः. ❀

२५ निरु०—७९ [गमनं पक्षिराजेन यस्य (विक्रम) उच्यते ॥ ६४ ॥]

१ शेषभूतद् । २ सूक्तं द्रष्टव्यम् ।

(८०) क्रमः, । (८१) अनुत्तमो,

ॐ क्रमाय नमः । ॐ अनुत्तमाय नमः ।

भा०— ईदृश्या नित्यविभूत्या अत्यन्तस्फीतः—

(क्रमः). क्रमिरात्मनेपदित्वात् तायनार्थः तायन-स्फीतता. ❀

अतः,—

(अनुत्तमः). यथा,

(१) “तस्मात् धान्यं नपरः किञ्चनास” २ अष्ट० ८ प्र० ९—अ० ।

(२) “ तेनार्हतिब्रह्मणास्पर्धितुम् कः ” २ अष्ट० ७ प्र० ।

(३) “ तेन कोर्हति स्पर्धितुम् ” २ अष्ट० ७ प्र० ।

(४) “ मत्तः परतरं नान्यत् किञ्चिदस्ति धनञ्जय ” गी० ७—७ ।

(५) “ परं ह्यपरमेतस्मात् विश्वरूपात्त विद्यते ”

इत्यादि. ❀

अतः,—

निर्व०—ईदृश्या नित्यविभूत्या, क्रमेण-स्फीतो भवतीति—

(क्रमः).

(१) “ वृत्तिसर्गतायनेषुक्रमः ” ३।३।३८॥ कौ० पृ० ५२९

इति, स्फीतता लक्षणे तायने अर्थे हि आत्मने पदेनेह विग्रहः

प्राग्वत् धातुः. पचाद्यच्. नाम्नोः सांहितिकः,

(२) “ कुण्डोः कः पौच ” इति, जिह्वामूलीयः. ❀ ८।३।३७॥ कौ० ।

पृ० २३ अतः निरन्त्यधिकतया, नास्त्युत्तमः, अस्मादिति—

(अनुत्तमः). उच्छब्दादुत्कृष्टवाचिनः आतिशायनिकस्तमप्.

चर्त्तम्. नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः. नञो नलोपे नृद्. ❀

निरु०—८० क्रमणात् क्रमहेतुत्वात् (क्रम) एव उदाहृतः ।

८१ [उत्तमो नास्ति यस्मात् स (अनुत्तम) उदाहृतः ॥ ६५ ॥]

१ क्रमेरात्मनेपदित्वात् तायनार्थता ।

(८२) दुराधर्षः,

ॐ दुराधर्षाय नमः ।

भा०—(दुराधर्षः);—गाम्भीर्यातिशयेनाम्भोधिवदनभिन्नवनीर्यः यथा,
 (१) “मनोमयः प्राणशरीरो भारूपस्तत्यसङ्कल्पः आकाशात्मा सर्व-
 कर्मा सर्वगन्धस्सर्वरसस्सर्वमिदमाग्याक्तोऽवाक्यनादरः” इति. छां०
 उ० ३-१४-२ ।

(२) “ गम्भीरः परमो देवः”

(३) “ महोदधिमिवाक्षोत्थम्”

(४) “ गाम्भीर्यात्सागरोपमम्” इत्यादिच.

तदनेन प्रथदृकेन,

(५) “ तद्विष्णोः परमं पदम्”पु०सू० १४ ।

(६) “ तदक्षरे परमे व्योमन् ” तै०ना० ६-१-२ ।

(७) “ तेहनाकम्”पु०सू० १८ ।

निर्व०—अतः, गाम्भीर्यातिशयेन अम्भोधिवत् अनभिन्नवनीर्यतया
 आधिर्षितुं—प्रथर्षितुमशक्यः अक्षोत्थ इति—
 (दुराधर्षः).

(१) “ जिधृषा, प्रागल्भ्ये” धा०स्वादिः कौ०पृ० ४६३

आङ्पूर्वः. दुःशब्देऽन्ययउपपदे,

(२) “ईषदुःषुकच्छ्राकच्छ्रायैषुखल्” ३।३।१२६ ॥ कौ०पृ० ६६४

इति,खल्. कृत्याप्रसक्तिस्तु निपुणतरमुपपादयिष्यते.

लघूपधगुणः,रपरः. दुसस्तोरुत्वम्. ❀

निरु०—८२ [अपान्निधिवदक्षोत्थः (दुराधर्ष) इतीरितः ।]

दुर्विज्ञेयगतिर्यस्मात् (दुराधर्षः) प्रकीर्तितः

भा०-(८) “तद्धाम परमं मम” गीता ।

(९) “दिव्यं स्थानमजरं चाप्रमेयम्” भा०मौस०तालपत्र० ।

(१०) “स्वर्लोकमागच्छ गतज्वरश्चिरम्” रा०वा० १५-३३ ।

(११) “विवेश वैष्णवं तेजः” रा०उ० ११०-१३ । ९

(१२) “कलामुहूर्तादिमयश्च कालो नयद्विभूतेः परिणामहेतुः”
वि०पु० ४-१-८४ ।

(१३) “तेषां तत्परमं स्थानम्” वि०पु० १-६-३९ ।

इत्यादिभिः, पूर्वोदाहृतैश्च, बुष्यमाणे, कालातीतत्वाक्षरत्वापरिणामित्वतमोतीतत्वनित्यत्वापुनरावृत्तिस्थानत्वादिना, १०
भगवत्स्वरूपगुणादिवत्,

(१४) “एकमेवाद्वितीयम्” छा०उ० ६-२-१ ।

(१५) “नासदासीन्नोसदासीन्नदानीम्” २अष्ट० ८प्र० १३० ।

इत्येकत्वावधारणादिनिमित्तामनित्यत्वशङ्कामतीत्य वर्तमाने, वैष्णवे परमपदे, श्रीभूमिभ्यां दिव्यमहिषीभ्यां सह कौपीतकीपर्यङ्कविद्या- १५
व्यवगतदिव्यास्थानरत्ने, दिव्यपर्यङ्कोपरि, अनन्तवैनेतेयविष्वक्सेना-
दिभिः पूर्वोपपादितैः नित्यमिधैः परिचर्यमाणचरणारविन्दस्य
भगवतः सर्वैश्वर्यापरपर्यायं सार्वभौमं सुराजं भवमशेषवेदरहस्य-
माविष्कृतम् तथा, वायुप्रोक्तशैवे स्पष्टम्,

(१६) “वैकुण्ठे तु परे लोके श्रिया सार्धं जगत्पतिः । आस्ते वि- २०
ष्णुरचिन्त्यात्मा भक्तैर्तागवतैस्सह” इति. पुराणे-वायुप्रोक्तशैवे
श्रीविष्णुतत्त्वे-

(१७) “पञ्चशक्तिमयो देवो बहिलोकेश्वरेश्वरः । आस्ते
स्वानन्दभोवेन परमव्योम्नि सुस्थितः” इतिच. ❀ श्रीपञ्च०
श्रीविष्णुतत्त्वमंहितायाम् । २५

{ ८३ }
{ ५३६ } कृतज्ञः,

ॐ कृतज्ञाय नमः ।

भा०—अथ, विस्तृत यथोक्त निरुपाधिकदास्यनिर्ममत्वानामनाद्य-
५ विद्याध्यारोपितस्वातन्त्र्य प्रवृत्तानां संसारिणां (कृतज्ञः);—आनु-
कूल्यलवं जानातीति.

(३) “ आतोनुपसर्गेकः ” ३।२।३।।कौ०पृ०५७०

ब्रह्मर्षिः, प्रार्णदः इत्यादिप्येवम् यः खल्वाह.

(२) “अपि चेत्सुदुराचारः, सम्यग्व्यवसितो हि सः” गी०९—३०।

१० इति. नच प्रत्युपकारं पश्यतीदृशे,—यथा,

(३) “ गोविन्देति यदाक्रन्दत् कृष्णा मां दूरवासिनम् । कणं प्रवृद्ध-
मिव मे हृदयान्नापसर्पति ” इतिच. ❀ भा० ३०५८—२२।

निर्व०—अथ, विस्मृतयथोक्तनिरुपाधिकदास्यनिर्ममत्वानाम्, अना-
द्यविद्याध्यारोपितस्वातन्त्र्याणां संसारिणां कृतं सुकृतमानुकूल्यलवं
१५ जानातीति—

(कृतज्ञः).

(१) “ ज्ञा, अवबोधने ” धा० क्रयादिः कौ०पृ०४७७

(२) “ आतोनुपसर्गेकः ” इति, कः. आतोलोपः. ३।२।३।।कौ०
पृ०५७०

२० (३) “ डुकृञ्, करणे ” धा० तनादिः कौ०पृ०४७३

(४) “ निष्ठा ” ३।२।१०२।।कौ०पृ०५८६

इति, क्तः; कित्वाद्गुणः. अनिट्. ❀

निरु०— ८३ प्राणिभिर्यत् कृतं कर्म तज्ज्ञात्वा फलशो यतः ॥६६॥
पत्रपुष्पादिना तुष्टः (कृतज्ञो) मोक्षदानतः ।

१ प्रतीपवृत्तानां । २ लवकृतमेव जा ।

(८४) कृतिर्,

ॐ कृतये नमः ।

भा०—तच्च तेषां सुकृतम्, अस्मादेव प्रसन्नादिति—(कृतिः).

(१) “ अकर्तरिचकारकेसंज्ञायाम् ” इत्याधिकारे, ३।३।१९॥

कौ०पृ०६४७

❀ स्त्रियां क्तिन्नन्तः. एवं, भूति, सिद्धिप्रभृतयोपि. यथा,

(२) “ एष एव साधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्य उन्नि-
नीषति ” ❀ कौपीतकी ब्रा० ३-९।

तस्य कर्तारोप्यात्मानः, तदायत्स्वरूपप्रवृत्त्यादिकतया अस्य स्व-
भूता इति—

निर्व०— तच्च तेषां सुकृतं, प्रसन्नादेवास्मात् क्रियत इति—

(कृतिः).

(१) “ डुकृञ्, करणे ” वा० तनादिः कौ०पृ०४७३

(२) “ अकर्तरिचकारके ” इत्याधिकारे, ३।३।१९॥कौ०

पृ०६४७

(३) “ स्त्रियांक्तिन् ” ३।३।१४॥ कौ०पृ०६५८

इति, स्त्रियामपादाने क्तिन्. क्तिव्वात्तगुणः. अनिट्.

(४) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. देवताभिप्रायकं वा.॥ महाभाष्ये॥

ब्रह्मादीनां विशेष्यत्वेपि न दोषः, यत एते नियतलिङ्गाः. इत्थमी-
दृशोऽन्यत्रापि (शर्मत्यादौ) ध्येयम्. ❀

तदायत्स्वरूपप्रवृत्त्यादिकतया स्वस्य स्वभूताः तत्कर्तारोप्या-
त्मानोऽस्य सन्तीति—

निरु०—८४ [यस्मात्प्रसन्नात्सुकृतं तेषां स (कृति) रिष्यते॥६७॥]

प्रयत्नो वा क्रिया वाथ (कृति) रुक्ता क्रियावताम् ।

(८५) आत्मवान्, ॥ श्लोकः ॥ १० ॥ (८६) सुरेशः,

ॐ आत्मवते नमः । ॐ सुरेशाय नमः ।

ज्ञा०—(आत्मवान्). ❀

फल्गुपदलिप्सूनां ब्रह्मादीनामपि संविधाता—(सुरेशः) यथा ब्रह्मा,

(१) “ यस्य प्रसादाद्दहमच्युतस्य भूतः प्रजासर्गकरोन्तकारी ।

क्रोधाच्च रुद्रः स्थितिहेतुभूतः ” वि०पु० ४-१-८५।

इत्यादि. ❀

निर्व०—(आत्मवान्).

० (१) “ अत, सातत्यगमने ” धा० ङादिः कौ०पृ० ३८३

(२) “ सातिभ्यांमनिन् ” इति, मनिन्. वृद्धौ, उणा० पा० ४ कौ०पृ० ६३९

(३) “ नेद्वुशिकृति ” ७।२।८॥ कौ०पृ० ५८१

इति, इडभावे च, व्युत्पादितादात्मन् शब्दात्.

(४) “ तदस्य ” इति, मतुप्. ५।२।९४॥ कौ०पृ० ३२५

१५ (५) “ नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ” इति, नलोपः. ८।२।७॥
कौ०पृ० ३९

(६) “ मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः ” ८।२।९॥ कौ०पृ० ३२५

इति, मतोर्मस्य वः.

(७) “ अत्वसन्तस्यचाधातोः ” इति, दीर्घः. ६।४।१४॥ कौ०पृ० ७८

२० (८) “ उगिदचां ” इति, नुम् इत्यादि. ❀ ७।१।७०॥ कौ०पृ० ६५

फल्गुपदलिप्सूनामपि ब्रह्मादीनां सुराणाम् ईशः संविधाता इति—

(सुरेशः).

निरु०— ८५ एषामात्मशरीरादिनिरासादथवा (ऽऽत्मवान्) ।

स्वे महिम्नि प्रतिष्ठानात् (आत्मवान्) अग्निधीयते ॥ ६८ ॥

२५ ८६ [ब्रह्मादीनां फल्गुपदलिप्सूनां त्रिदिवौकसान् ।

संविधाता (सुरेश) श्व प्रोच्यते विबुधोत्तमैः ॥ ६९ ॥]

(८७) शरणम्,

ॐ शरणाय नमः ।

भा०— अविशेषण सर्वेषाम्—

(शरणम्). शृणाति रक्षणार्थाह्युद्. एवं, कैरणम्, कैरणम्, ५
प्रमाणम् (भावनः) इत्यादयोपि निरुपाधिकः प्रापकः; यथा,

(१) “तं हृदे वमात्मबुद्धिप्रसादं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये” श्वे० उ० ६-१८।

(२) “ निवासशरणं मुहूर्त्तनिर्नारायणः ” सु० उ० ६।

(३) “शरण्यं शरणं च त्वामाहुर्दिव्या महर्षयः” इत्यादि. ❀

निर्व०— (१) “ ईश, ऐश्वर्ये ” इगुपथलक्षणःकःधा० अत्र- १०
दिः कौ०पृ० ४३८

(२) “ पु, प्रसवैश्वर्ययोः ” षःसःधा० ऋादिः कौ०पृ० ४२६

(३) “सुमूधागृधित्यःकन्” इति.कन्;उणा० पा० २कौ०पृ० ६२०

किन्त्वादगुणः. अनिद्. साहितिकः आद्रुणः. ❀

अविशेषण सर्वेषाम्, शरणं रक्षकः. निरुपाधिकप्रापक इति(शरणम्). १५

(१) “शू, हिंसायाम्” अयमिह रक्षणकर्मा, धा० क्रयादिः कौ०पृ० ४७६

(२) “ कृत्यल्युटो बहुलम् ” ३।३।११३।।कौ०पृ० ६६२

इति, बाहुलकात् कर्तारं ल्युट्.

(३) “करणाधिकरणयोश्च” इति करणे वा. ३।३।११७।।कौ०पृ० ६६२

(४) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महाभाष्ये ॥ २०

निरु०—८७ आर्तानामार्तिहन्तृत्वात् (शरणं) परिकीर्तितः ।

यदुपासाद्भयं दुःखं पापं बन्धो न बाधते ॥ ७० ॥

प्रतिष्ठा च सुखं ज्ञानं भवेत् (शरण) मित्यतः ।

१ अत्र, इतः पूर्वत्र, इत उत्तरत्रच, ”इत्यादयः” इति आदिपदेनसंगृहीता-
नि नामानि सर्वाण्यपि, ग्रन्थान्ते संकलय्य प्रदर्शयिष्यन्ते. तादृक् प्रदर्शन
सौकर्याय तत्र तत्र “इत्यादयः,, इतिपदोपरितत् आवृत्तिद्योतकक्रमसंख्यामात्रं
निवेश्यते ।

(८८) शर्म, (८९) विश्वरेताः

ॐ शर्मणे नमः । ॐ विश्वरेतसे नमः ।

भा०— शर्ममुखं, परमप्राप्यं चेति—

५ (शर्म) . तस्मादेवमुखार्थात् मनिन्. यथा,

(१) “ सर्वगन्धस्सर्वरसः ” छा०उ०३-१४।

(२) “ कं ब्रह्म खं ब्रह्म ” छा०उ०४-१०-५।

(३) “ आनन्दोब्रह्म ” इति. ❀ तै०तृ०६।

(शरणं, शर्म) प्रकारान् विवक्षति.—

१० (विश्वरेताः), विश्वं कार्यमस्येति, सहि, स्वज्ञानस्थानपरिचरणै-
दमर्थ्येन प्रजानां ज्ञानकर्मेन्द्रियादिकं विश्वं करोति. यथा,

(१) “एतस्माज्जायते प्राणो मनस्सर्वेन्द्रियाणि च । खं वायुज्योति-
रापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ” ॥ मुण्ड०उ०२-१-३।

निर्व०— शर्म—मुखं, परमप्राप्य इति—

१५ (शर्म) पूर्ववेदेवधातुः; इह मुखार्थः

(१) “ सर्वधातुभ्यो मनिन् ” उणा०पा०४कौ०पृ०६३९

इति, मनिन्. गुणोरपरः.

(२) “ नेडुशिक्षति ” इति, नेट्. लिङ्गं प्रावत्. ❀ ७।२।८।।कौ०
पृ०५८३

२० अथ, शरणशर्मप्रकाराः विशिष्टक्रमाः उपपाद्यन्ते. ज्ञानपरिचरणैदमर्थ्येन
प्रजानां ज्ञानकर्मेन्द्रियादिकं विश्वम्, रेतः-वीर्यं कार्यमस्येति (विश्वरेताः)

(१) “ रीड्, श्रवणे ” धा० दिवादिः कौ०पृ०४५४

(२) “ सर्वधातुभ्योऽमुन् ” इतिवर्तमाने, उणा०पा०४कौ०पृ०६४०

निरु०— ८८ परमानन्दरूपत्वात् (शर्म) हिंसादिमन्थनात् ॥ ७१ ॥

२५ ८९ विश्वं रेतो जमवतो (विश्वरेता) हरिः स्मृतः ।

ज्ञानेन्द्रियादिकं विश्वं परिचर्यार्थमेव हि ॥ ७२ ॥

यः प्रजानां करोतीति (विश्वरेता) श्व स स्मृतः ।

(९०) प्रजाभवः, ।

ॐ प्रजाभवाय नमः ।

भा०— (२) “ सप्त प्राणाः प्रजवन्ति तस्मात् ” मुण्ड०३०
२-१-८।

(३) “भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ” गी० १०-५
श्रीविष्णुतत्त्वे,

(४) “ विचित्रा देहसंपत्तिः ईश्वराय निवेदितुम् । पूर्वमेव कृता
ब्रह्मन् हस्तपादादिसंयुता, ” इति. ॐ श्रीपाञ्च० वि० त्वे० ।
सर्वाः प्रजाः तद्वत्तैरेवोपकरणैः तस्मिन् भवन्ति तदाभिमुख्य-
योग्या भवन्तीति—(प्रजाभवः). अधिकरणे,

(१) “ पुंसिसंज्ञायां चः प्रायेण ” ३।३।११८।। कौ० पृ० ६६३ ।

निर्व०— (३) “ शुरिभ्यां तुद्च ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४१
इति, अमुन्, तस्य तुद्चः द्वित्वात्,

(४) “ आयन्तौ टकितौ ” इत्याद्यवयवः. गुणः अनिट् ।
३।३।४६।। कौ० पृ० ७

(५) “ विश, प्रवेशने ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४६९

(६) “ अशुप्रुपि० ” इत्यादिनाकन्; उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१७
क्त्वाद्गुणः. अनिटित्युक्तम्. ततो बहुव्रीहिः. सौ,

(७) “ अत्वसन्तस्य ” इति, दीर्घ इत्यादि. ॐ ६।४।१४।।
कौ० पृ० ७८

एवं, सर्वा अपि प्रजाः तद्वत्तैरेवोपकरणैस्तदाभिमुख्ययोग्या भव-
न्त्यस्मिन्निति—(प्रजाभवः).

(१) “ भू, सत्तायाम् ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ३६८

निरु०— ९० तद्वत्तैरेवोपकरणैस्तस्मिन्नाभिमुखाः प्रजाः ॥ ७३ ॥ ११
सर्वाश्चैव भवन्तीति (प्रजाभव) उदाहृतः ।

३१) अहम्,

अह्ने नमः ।

०— इति, वः. एवम्, अश्रिमः, नियमः^{३६९} (यमः) इत्येदयः
हीनोस्यास्तीति—

अहः).

१) “ अहरहीनम् ” इतिमौलं निरुक्तम् । मूलसं० ।

२) “ नहि कल्याणकृत्कश्चित् दुर्गतिं तात गच्छति ” गी० ६-४० ।
ते. अनाद्यविद्यानिद्रावधौ स्वावबोधहेतुत्वाद्वा,
हरिवेति— (अहः). ❀

र्व०— (२) “ करणाधिकरणयोश्च ” इतिवर्तमाने, ३।३।११७ ॥
ने० पृ० ६६२

३) “ पुंसिसंज्ञायाम् ” ३।३।११८ ॥ कौ० पृ० ६६३

ति, अधिकरणे वः. यद्वा,

४) “ अकर्तारिचकारकेसंज्ञायाम् ” ३।३।११९ ॥ कौ० पृ० ६४७
त्यवृत्तौ,

५) “ ऋदोरप् ” ३।३।५७ ॥ कौ० पृ० ६५३

ति, उवर्णान्तादुक्तेऽर्थे अप्. गुणावादेशौ.

६) “ जनी, प्रादुर्भावे ” प्रपूर्वः. धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५४

७) “ उपसर्गेचसंज्ञायाम् ” इति, डः. ३।२।९९ ॥ कौ० पृ० ५८५
टेलोपः. ततः, स्त्रियामदन्तलक्षणष्टाप्. दीर्घः. तत्पुरुषः. ❀

मौलनिरुक्तानुसारात् न हीनोऽस्येति वा;—अनाद्यविद्यानिद्रावधौ स्वाव-
बोधहेतुत्वात्, अहः— दिवस इवेति वा,—

(अहः).

निरु०—९१ न सन्ति हीना यस्येति (अह) स्स परिकीर्तितः ॥ ७४ ॥

अनाद्यविद्यानिद्रायां स्वधीहेतुतया (अहः) ।

{ ९२ } संवत्सरो,
{ ४२३ }

ॐ संवत्सराय नमः ।

ज्ञा०— एवम्, प्रबुद्धेषु समुद्धरणाय संवसतीति—(संवत्सरः). वसेः,

(१) “संपूर्वाच्चित्” इति सरन्प्रत्ययः. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२८ ५

(२) “सस्यार्धधातुके” इति, तकारः. यथा, ७।४।४९।। कौ० पृ० ४१०

(३) “दद्यामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते” गी० १०—१०।

निर्व०— (१) “ओहाक्, त्यागे ” नञ्पूर्वः. धा० जुहोत्यादिः

कौ० पृ० ४५०

(२) “ कनिन् युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः” उणा० पा० १ १०

कौ० पृ० ६१८ इति वर्तमाने,

(३) “ नञि जहातेः” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१८

इति, कनिन्. आलोपः. नञो नलोपः.

(४) “ अहन्” इति, स्त्वम्. विमर्गः. ८।२।६८।। कौ० पृ० ८४

(५) “लिङ्गमशिष्यम्” इत्यादि ❀. ॥ महाज्ञाप्ये ॥ १५

इत्थं, प्रबुद्धेषु समुद्धरणार्थं संवसतीति—(संवत्सरः).

(१) “ वस, निवासि” संपूर्वः धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४३२

(२) “ अशेस्सरः” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२८

(३) “ वसेश्च” इति वर्तमाने. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२८

(४) “ संपूर्वाच्चित् ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२८ २०

इति, सरः चित्. चित्त्वात्

(५) “ चितः” इति, अन्तोदात्तः. अनिट् ६।१।१६३।। कौ०

पृ० ७३३

निरु०—९२ इत्थं तेषु प्रबुद्धेषु वसत्युद्धरणाय यः ॥ ७५ ॥

(संवत्सरम्)

२५

१ संपरि पूर्वात् ।

(९३) व्यालः, (९४) प्रत्ययः,

ॐ व्यालाय नमः । ॐ प्रत्ययाय नमः ।

भा०—(४) “ तेषामहं समुद्धता ” इति.गी० १२-७।

५ (५) “ आनयै नं हरिश्रेष्ठ इत्तमस्याजयं मया ” इति. * रा०
यु० १८-३४।

प्रस्थानेन, तानात्मसात्करोतीति—

(व्यालः).

(१) “ ला, आदाने ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४३

१० (२) “ आतश्चोपसर्गे ” इति कप्रत्ययः. * ३। १। १३६ ॥ कौ० पृ० ५, ६८
प्रतीयतेस्मिन्निति—

(प्रत्ययः). सहितान् प्रत्याययति, विस्रम्भयति. यथा,—

निर्व०—(६) “ सस्यार्धधातुके ” ७। ४। ४९॥ कौ० पृ० ४१०

इति, धातोस्सस्य तः समः,

१५ (७) “ मोऽनुस्वारः ” पाक्षिकः परसवर्णः. ८। ३। २३॥ कौ० पृ० २०

वोनुनासिकः. नाम्नोः साहितिकः * विसर्जनीयस्य सः *
अजयप्रदानप्रस्थानेन, तान् व्यालाति आदत्ते आत्मसात्करोतीति—

(व्यालः)

(१) “ ला, आदाने ” व्याङ्पूर्वः धा० अदादिः ४४३

२० (२) “ आतश्चोपसर्गे ” इति, कः. आहोपः, ३। १। १३६ ॥ कौ० पृ० ५, ६८

वेरिकारस्य यण् यकारः. *
स्वस्य तद्विस्रम्भयितृत्तया, प्रत्येति प्रतीयते वा—

विस्रब्धो भवति, स सर्वोऽस्मिन्निति—

(प्रत्ययः) पूर्वत्र,

२५ निरु०—९३ तानात्मसात् (व्याल) उक्तः करोति यः ।

९४ योसौ प्रत्याययति तान् (प्रत्ययः) समुदाहृतः ॥ ७६ ॥

(९५) सर्वदर्शनः, ॥

ॐ सर्वदर्शनाय नमः ।

भा०—(१) “ तं हृदेवमात्मबुद्धिप्रसादम् ” श्वे० उ० ६—१८।
श्रीविष्णुतत्त्वे,

(२) “ भूयो भूयोपि ते ब्रह्मन् विश्वास्यः पुरुषोत्तमः ” श्रीपाञ्च—वि०।
स्वयं च सप्तापर्वणि,

(३) “ यदि ते हृदयं वेत्ति यदि ते प्रत्ययो मयि । भीमसेनाजुनें
शीघ्रं न्यासभृतौ प्रयच्छ मे ” ॥ ❀ भा० म० २०—७ ।

तेषां, सर्वं स्वमहिमानं दर्शयतीति—(सर्वदर्शनः) . यथा,

(१) “ तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम् ”।
श्वे० उ० ३—२०।

(२) “ तस्यैष आत्मा विवृणुते तन्नं स्वाम् ” इति. ❀ मु० उ० ३—२—ः

निर्व०—(१) “ इण्, गतौ ” अपरत्र, धा० अदादिः कौ० पृ० ४४१

(२) “ ईङ्, गतौ ” तथाप्रतिपूर्वः धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५४

उजयत्रापि,—ह्रस्वदीर्घयोः,

(३) “ अकर्तरिचकारके ” इत्यनुवृत्तौ; ३। ३। १९॥ कौ० पृ० ६४७

(४) “ एरच् ” ३। ३। ५६॥ कौ० पृ० ६५३ इति, अधिक-

रणे, अच्, गुणायादेशौ. उपसर्गेकारस्य यण् यकारः ❀

तेषां, सर्वं स्वमहिमानं दर्शयतीति—(सर्वदर्शनः) .

(१) “ दृशिर्, प्रेक्षणे ” णिच्. गुणोरपरः धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४३० :।

नन्द्यादित्युः, ल्युद्धा. बाहुलकादित्यादि. योरनः. णिलोपः.

(२) “ सू, गतौ ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४२५

निरु०— ९५ महिमानं सर्वसहं तेषां दर्शयतीति सः ।

(सर्वदर्शन) आख्यातो नवार्णो लोचनप्रदः ॥ ७७ ॥

१ मेहृदयं वेत्ति । [इति मुद्रितकोशे.]

२ सहमहिमानं । सहमहिम्नात्मानम् । स्वमभिमानम् ।

श्लोकः ॥११॥ { २०६ } (९६) अजम्,

ॐ अजाय नमः ।

भा०— तेषां, स्वप्राप्तिपरिपन्थि सर्वं स्वयमेव क्षिपतीति—(अजः).

(३) “अज, गतिक्षेपणयोः” अच्. यथा धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९१

(४) “ तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः । नाशयाम्यात्मज्ञाव-
स्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ” गी० १०—११।

(५) “ अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि ” गी० १८—६६
इत्यादि. ❀

० समर्थानामसमर्थानां च सर्वेषां शरणागतानाम्, विलम्बनम्, वैकृत्यं च,
परिहर्तुमाशु तानश्नुते इति—

निर्व०—(३) “इण्शीर्ष्यावन्” इति, प्रस्तावे, उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१७

(४) “ सर्वनिवृप्वरिष्वलप्वरिशिवपदप्रह्वेष्वअतन्त्रे ” इति, उणा०
पा० १ कौ० पृ० ६१७

३ अकर्तरि वन्नन्तो निपात्यते. गुणो रपरः. अनिट्. ❀

तेषाम्, स्वप्राप्तिपरिपन्थि सर्वं स्वयमेव अजति—क्षिपतीति—(अजः).

(१) “अज, गतिक्षेपणयोः” पचाद्यच्. इह, धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९१

(२) “ अजेर्व्यञ्जपोः ” २।४।५६॥ कौ० पृ० ३९१

इति वीभावो न भवति, बाहुलकात्; इनजनुशिष्टः.

२० (३) “अजेरजच” इत्यजेरजादेशः, उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२१

वीभावनिवर्तनार्थः. कचिदन्यत्रापि निषेधात् न वीभावः.

(४) “अजेरजच” इतिपाठेपि, प्रकृते, उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२१

बाहुलकादेव वा वीभावाभावः ❀

निरु०— ९६ प्रत्यर्थिनस्वसंप्राप्तौ प्रजानां क्षिपती (त्यजः) ।

(९७) सर्वेश्वरस्;

ॐ सर्वेश्वराय नमः ।

ज्ञा०—(सर्वेश्वरः).

(१) “अश्वेतैराशुकर्मणि वरट्च” इति, वरट्. उपधाया ईकारश्च. ५
उणा० पा० ५ कौ० पृ० ६४४

(२) “विभीषणेनाशु जगाम संगमम्” इति. ❀ रा० यु० ३८—३९।
तेषां स्वरूपेण-

निर्व०—समर्थानामसमर्थानां च सर्वेषां शरणागतानां विलम्बनम्,
वैकृत्यं च परिहर्तुम् आशु तान् सर्वानश्वते व्याप्नोतीति— १०
(सर्वेश्वरः).

(१) “ अश्व, व्याप्तौ ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६३

(२) “ अश्वेतैराशुकर्मणि वरट्च ” उणा० पा० ५ कौ० पृ० ६४४
इति: वरट्. चात्.

(३) “ द्विशेरीचोपधायाः कल्लोपश्वलोनां च. ” उणा० पा० ५ १५
कौ० पृ० ६४४

इत्यतोऽनुवर्तमानमुपधाया इत्त्वं च. ❀
स्वरत्यादिविकल्पोपगमात्.

(४) “ नेट् ” इति, नेट्. सर्वशब्दोहि, ७।२।८ ॥ कौ० पृ० ५८१

(५) “ सु, गतौ ” इत्यतः, धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४२५ २०

(६) “ सर्वनीवृष्व० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१७

इत्यादिना वन्नन्तो व्युत्पादितः. ❀

तेषामनुपायसाध्यः स्वरूपेण सिद्ध इति—

निरु०—९७ अशक्तानां च शक्तानां वैकृत्यं शरणैषिणाम् ॥ ७८ ॥

अश्वते परिहर्तुं यः स (सर्वेश्वर) ईरितः ।

{ ९८ } सिद्धः (९९) सिद्धिः,

ॐ सिद्धाय नमः । ॐ सिद्धये नमः ।

भा०—(सिद्धः) निष्ठा, एवं, प्रथित^१ः, हितः, इत्यादिभ्योपि.

५ नोपायैस्साध्यः;—यथा,

(१) “न्यासइत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणम्” इति ❀ तै० ना० ६—५० ।

उपायैरप्ययमेव सेध्यते इति—

(सिद्धिः). यथा,

(१) “ यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति”

१० (२) “ यं पृथक् धर्मचरणाः”

निर्व०—(सिद्धः).

(१) “ पिथु, संराद्धौ ” षः सः. धा० दिवा० कौ० पृ० ४५७

(२) “ गत्यर्थ० ” इत्यादिना कर्तरि क्तः. ३।४।७२॥ कौ० पृ० ५९६

किञ्चान्न गुणः. निहतत्वाच्चेद्.

१५ (३) “ झपस्तथोर्धोयः ” ८।२।४०॥ कौ० पृ० ३८५

इति, निष्ठातस्य धत्वम्.

(४) “ जलांजशुद्धाशि ” ८।४।५३॥ कौ० पृ० ९

इति, पूर्वस्य धस्य दः. ❀

उपायैरपि अयमेव सेध्यते इति—

२० (सिद्धिः). प्राग्वत्धातुः. सत्वम्.

(१) “ अकर्तरिच ” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७

(२) “ स्त्रियांक्तिन् ” इति, कर्मणि क्तिन्. ३।३।९४॥ कौ० पृ० ६५८

निरु०—९८. स्वरूपेणैव भक्तानां सिद्धत्वात् (सिद्ध) उच्यते ॥ ७९॥

९९ अयमेव ह्युपायैश्च (सिद्धि) स्यात्साध्यते यतः ।

१ कर्तरिनिष्ठा । २ चारिणः ।

(१००) सर्वादिर्,

ॐ सर्वादये नमः।

ज्ञा०— (३) “ पृथक्धर्मफलैपिणः ”

(४) “ पृथक् धर्मैस्समर्चन्ति तस्मै धर्मात्मने नमः ” इति. ❀

तेषाम्, परावरसर्वपुरुषार्थमूलमिति—

(सर्वादिः). यथा,

(१) “ ये त्वां देवं ध्रुवं भक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम् । प्राप्नुवन्ति
सदा कामानिह लोके परत्र च ” ॥ रा०यु० १२०—३१ ।

(२) “ सर्वान् कामान् प्राप्नुवन्ते विशालां त्रैलोक्येस्मिन्
रुष्णनामाभिधानात् ” इति. ❀

इति श्रीहरिकुलतिलकश्रीवत्साङ्गमिश्रसूनोः,
श्रीरङ्गराजदिव्याज्ञालब्धश्रीपराशरापरनामधेयस्य,

श्रीरङ्गनाथस्य. कृतौ.

श्रीमन्नामसहस्रविवरणे.

भगवद्गुणदर्पणे.

प्रथमं शतकं समाप्तम्.

निर्व०— किन्त्वादगुणः, अनिष्ट. धन्वजश्वे प्राग्वत्.

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महाज्ञाप्ये ॥

तेषां परावरभूतानां सर्वेषां पुरुषार्थानाम्,

आदिः- मूलमिति—

(सर्वादिः).

निरु०—१०० सर्वेषां पुरुषार्थानां मूलं (सर्वादि) रीरितः ॥८०॥

निर्व०—(१) “ हुदाञ्, दाने” आङ्पूर्वः. धा० जुहोत्यादिः कौ०
पृ० ४५१

(२) “ उपसर्गोः किः” ३।३।९२।। कौ० पृ० ६५८

इति, किः. ❀ आतो लोपः.

(३) “ सु, गतौ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२५

(४) “ सर्व” इत्यादिना निपात-उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१७

इत्युक्तमेव. तत्पुरुषः. सांहितिकः सवर्णदीर्घः. ❀

इति कुशिककुलतिलकश्रीवेङ्कटेश्वरमहाचार्यवर्यात्मज
वरददेशिकतनयवरदगुरुवरसूनुवरदार्यसू रैविरचिते,

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित

श्रीमत्सहस्रनामभाष्यानुगे,

भगवन्नामसहस्रनिर्वचने,

प्रथमं शतकं सम्पूर्णम्.

द्वितीयशतकादिमुद्रणं प्रचलति अल्पकालेनैव पूर्तिर्भविष्यतीत्यालोच्य
महाशयाः गृहीयुरित्याशास्महे.

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास

“लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर” छापाखाना

कल्याण—मुंबई.

द्वितीयशतकप्रारम्भः ।

{ ३२० } (१०१) अच्युतः । (१०२) वृषाकपिः,
{ ३५७ }

ॐ अच्युताय नमः । ॐ वृषाकपये नमः ।

ज्ञा०—तेभ्यः प्रपन्नेभ्यो नापगतः—(अच्युतः), ५

(१) “ यस्मान्न च्युतपूर्वोहमच्युतस्तेन कर्मणा ”

(२) “ तस्याहं न प्रणश्यामि ”

(३) “ न त्यजेयं कथंचन ” इति. * रा०यु० १८—३ ।

अच्युतमेव धर्मवराहत्वेन समर्थयते—

(वृषाकपिः). तथार्पं निरुक्तम्, १०

(१) “ कपिर्वराहः श्रेष्ठश्च धर्मश्च वृष उच्यते । तस्माद्वृषाकपिं

प्राह काश्यपो मां प्रजापतिः ” ॥ इति. * ज्ञा०शा० ३४३—५९ ।

निर्व०—तेभ्यः प्रपन्नेभ्यः, च्युतः—अपगतः, नेति—(अच्युतः).

(१) “ च्युङ्, गतौ ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२७

(२) “ गत्यर्थं ” इत्यादिना कर्तरि क्तः ३ । ४ । ७२ ॥ कौ० पृ० ५९६ १५

किञ्चाद्गुणः. अनिट्. नञ्समासः. नञो नलोपः. *

अच्युत एव धर्मवराहत्वेन समर्थयते.

सएव, आर्षनिरुक्तानुसारात्, वृषः—धर्मः, तद्रूपश्चासौ,

कपिः—श्रेष्ठवराहश्चेति,—(वृषाकपिः).

(१) “ कपि, चलने ” इतिच्चात् नुम्. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९६ २०

निरु०—१०१ ज्ञेयभ्योऽच्युतपूर्वत्वात् (अच्युतः) परिकीर्तितः ।

आश्रितानां च्युतिर्यस्मान्न स्ति सो (ऽच्युत) ईरितः ॥ ८१ ॥

१०२ कपिर्वराहः श्रेष्ठश्च धर्मश्च वृष उच्यते ।

तस्माद् (वृषाकपिः) प्रोक्तो वस्वर्णोऽभीष्टदो मनुः ॥ ८२ ॥

{ १०३ } अमेयात्मा,
१८९

ॐ अमेयात्मने नमः ।

जा०-अस्मिन् आश्रितानुग्रहस्रोतसि,-

५ (१) “ अतो ज्यायांश्च पूरुषः ” पु० सू० ३ ।

(२) “ भूयांश्चातो जनार्दनः ” इति न्यायेन,

(अमेयात्मा,) इयानित्यपरिच्छेद्यस्वरूपः. ❀

निर्व०- (२) “ अचइः ” इति इप्रकरणे, उणा० पा० ४ कौ०
पृ० ६३८

१० (३) “ कुण्डिकम्प्योर्नलोपश्च ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३९
इति, इः, नलोपश्च.

(४) “ वृषु, सेचने ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४१०

इगुपधलक्षणः कः, कर्मधारयः

(५) “ अन्येषामपिदृश्यते ” ६।३।१३७। कौ० पृ० १६५

१५ इति, पूर्वपदस्य दीर्घः. ❀

अस्मिंश्च आश्रितानुग्रहस्रोतसि, अमेयः अपरिमेयः-

इयानित्यपरिच्छेद्यः, आत्मा-स्वरूपम्, अस्येति-(अमेयात्मा.)

(१) “ अत, सातत्यगमने ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ३८३

(२) “ सातिज्याम् ” इति. मनिवन्त आत्मशब्दः, उणा० पा० ४

२० कौ० पृ० ६३९

(३) “ नेद् ” इत्यनिद्. ७।२।८॥ कौ० पृ० ५८१

(४) “ माद्, माने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५०

(५) “ अचोयत् ” इति, यत्. ३।१।९७। कौ० पृ० ५५७

निरु०-१०३ इयानित्यपरिच्छेद्यस्वभावात्सर्वतोऽधिकः ।

१५ (अमेयात्मा) समुद्दिष्टो ह्यौन्नत्यफलशो मनुः ॥ ८३ ॥

१ अमेयः नित्यापरि ।

(१०४) सर्वयोगविनिःसृतः, ॥

ॐ सर्वयोगविनिःसृताय नमः ।

ज्ञा०—कथम्-(सर्वयोगविनिःसृतः)-

सर्वैरपि शास्त्रलक्षणैः स्वमनोपिकापरिकल्पितैरपि, योगैः— ९

उपायैः, (विनिःसृतः)-विशेषेण वेदपरमगुह्यैरिव (विनिःसृतः),

प्राप्तुं योग्यः मुग्रह इति वा. यथा,

(१) “स्वबुद्धिमात्रनिर्ज्ञातः परमात्मा जगत्प्रभुः । स्वैश्वर्यानुत्तवप्री
तो ज्ञातारमनुसेवते ” इति.

श्रीपौष्करे,

१०

निर्व०—(३) “ ईद्विति ” इति, ईद्वम्. ६।४।३५॥ कौ० पृ० ५५७

गुणः. नञो नलोपः. बहुव्रीहिः. सवर्णदीर्घः.

ततः, नान्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ❀

एतदेव. विशिष्टकमतयोपपाद्यते.

सर्वे, च शास्त्रलक्षणाः, स्वबुद्धिपरिकल्पिताश्च, ये योगाः— १५

उपायाः, तैरपि वेदगुह्यैरिव विशेषेण निःसृतः—

प्राप्तुं योग्यः, मुग्रहो वेति—

(सर्वयोगविनिःसृतः).

(१) “ सु, गतौ ” विनिःसृष्टः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२५

(२) “ गत्यर्थ० ” ३।४।७२॥ कौ० पृ० ५९६ २०

इति, कर्तरि क्तः. अनिट्. कित्वाद्गुणः.

(३) “ युजिर्, योगे ” धा० रुधादिः कौ० पृ० ४७१

(४) “ हलश्च ” इति, करणे घञ्. गुणः. ३।३।१२१॥ कौ०

पृ० ६६३

(५) “ चञोः० ” इति, कुत्वम्. ७।३।५२॥ कौ० पृ० ५६० २६

निरु०—१०४ सर्वैरुपायैः प्राप्यश्च (सर्वयोगविनिःसृतः)

(१७०) ना० १०८ समात्मा १०९ सम्मितः

) समात्मा, (१०९) सम्मितम्,

त्मने नमः । ॐ सम्मिताय नमः ।

षु गुणादिभिः निम्नोन्नतेष्वपि अनालोचितविशेषमनाः

॥) . यथा,

मोहं सर्वभूतेषु" इत्यादि. ❀ गी० ९-२९ ।

मितः)

(५) "कर्तृशेषः" इति. शप्. तस्य, ३।१।६८ ॥ कौ० पृ० ३६८

दिप्रभृतिभ्यश्शपः" इति. लुक्. शतुः, २।४।७२ ॥ कौ० पृ० ४३५

" नार्वाधातुकमपित्" १।२।४ ॥ कौ० पृ० ३७६

त्वात्. तत्र परतः,

श्वसोरह्लोपः" इति, अस्तेरह्लोपः, ६।४। १११ ॥ कौ० पृ० ४४४

प्पन्नात् सच्छब्दात्,

"तत्रसाधुः" इति, यत्. भत्वात् जश्त्वात्तावः. ❀ ४।४।९८ ॥

०२८९

ादिभिः, निम्नोन्नतेष्वपि, समः-अनालोचितविशेषः, आत्मा-

स्येति-

मा) . आत्मशब्दः अततेर्व्युत्पादितः.

" पम ष्टम, अवैकल्ये" धा० त्वादिः कौ० पृ० ४१८

पचाद्यच्. दीर्घः. ततः,

" सर्वनामस्थानेचा०" ६।४।८ ॥ कौ० पृ० ४१

न्तलक्षण उपधादीर्घ इत्यादि. ❀

स्यक्, मितः-परिमितः, अस्मत्करस्थ इति परिच्छिन्न इति-

तः) .

-१०८ (समात्मा) समचित्ततः ।

मितत्वाच्च तथा भक्तैः (सम्मितः) परिकीर्तितः ॥८६ ॥

(११०) समः,

ॐ समाय नमः

ज्ञा०—(१) “द्यतिस्यति—” इत्यादिना इकारः ७।४।४०॥ कौ० पृ० ५९४

अस्मद्धस्तस्थ इति सम्यक् परिच्छिन्नः. यथा,

(२) “ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः” । रा० चा० २०—२।

(३) “ममायं तनयो निजः” इति, वि० पु० ५—५—५।

दशरथवमुदेवादिभिः. ❀

तेष्वपि परिचितापरिचितनीब्रमन्दसंवेगित्वाद्यविगणन्य गौरवे सम इति—(समः).

(१) “षम षम, अवैकल्ये” औणादिकोऽकारः. ❀ धा० ङ्वादिः

कौ० पृ० ४१८

निर्व०—(१) “माङ्. माने” संपूर्वः. धा० जुहो० कौ० पृ० ४५०

(२) “तयोरेवकृत्यकृतस्वार्थाः” ३।४।७०॥ कौ० पृ० ५५५

इति, इह कर्मणि,

(३) “निष्ठा” इति, कः. अनिट्. ३।२।१०२॥ कौ० पृ० ५८६

(४) “द्यतिस्यतिमास्थामित्तिकिति” ७।४।४०॥ कौ० पृ० ५९४

इति, तादौ किति, आत इत्वम्. अगुणः. समः,

(५) “मोऽनुस्वारः” पाक्षिकः परसवर्णः. ❀ ट। ३। २३ ॥

कौ० पृ० २०

तेष्वपि परिचितापरिचित ❀ तीब्रमन्दसं वेदित्वाद्यविगणनेन गौरवे,

समः—समान इति—(समः).

(१) “षम षम, अवैकल्ये” पस्सः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४१८

अकारप्रत्यय औणादिक ऊह्यः पचाद्यच् वा. ❀

निरु०—११० ज्ञातेऽपरिचिते चापि समत्वात् (सम) उच्यते । २५

१ पातञ्जलसू० १—२१—२२। (“संवेगः—वैराग्यम्” इति तद्राप्यदी-
कायाम्.) २ (संवेगित्वेति पाठस्साधुरिति प्रतिभाति.)

श्लो० ॥१२॥ { २७१ } (१०५) वसुर्,

ॐ वसवे नमः ।

भा०—(२) “ यस्मात् सद्भक्तियुक्तानां प्रपन्नानां क्रमं विना ।
५ प्रसादमेति मन्त्रेशस्त्वच्चिराद्भावितात्मनाम् ॥ किं पुनर्वै क्रियाज्ञानसंपू-
र्णानां तु पौष्कर । श्रद्धाभक्तितपराणां च बोधितानां च देशिकैः ”
इति ॥ श्रीपाञ्च० पौष्कर० ॥

श्रीविष्णुत्सवे,

(३) “ नियुक्तं मनसा वापि यदि गृह्णाति माधवः । किंतु नोन्मू-
१० लितं दुःखमेतावदिति निश्चितः ” ॥ इति, ❀ ॥ श्रीपाञ्च० वि०
तेष्वियताप्यतिप्रीत्या वसतीति—

(वसुः). वसेः,

(१) “ शृस्वृस्निहित्रप्यसिदसिहनिक्लिदिवन्धिमनित्यश्च ” इति,
उः. ❀ उणा० पा० १ कौ० पृ० ६०९

१५ वसुनि—निधाविव, तेषु मनोऽस्येति—

निर्व०—(६) “ सु, गतौ ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२५

(७) “ स्तर्त्त० ” इत्यादिना वचन्तो निपातितः. ❀ उणा० पा० १
कौ० पृ० ६१७

तेष्वियताप्यतिप्रीत्या वसतीति—

२० (वसुः).

(१) “ वस, निवासि ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४३२

(२) “ शृस्वृस्निहित्रप्यसिदसिहनिक्लिदिवन्धिमनित्यश्च ”
इति, उः. ❀ उणा० पा० १ कौ० पृ० ६०९

तेषु वसुनि—निधाविव, मनोऽस्येति—

२६_निरु०—१०५ वसतीति(वसु) स्तेषु प्रीत्या परमया स्वयम् ॥८४॥

{ १०६ } वसुमनाम्, { २१३ } (१०७) सत्यः,
{ ७०२ }

ॐ वसुमनसे नमः । ॐ सत्याय नमः ।

भा०—(वसुमनाः)

(१) “ स महात्मा सुदुर्लभः ” इति. * गी० ७-१९ । ५
तेषु सत्सु साधुरिति—(सत्यः).

(१) “तत्र साधुः” इति, यत्. * ४।४।९.८॥ कौ० पृ० २८९

निर्व०—(वसुमनाः).

(१) “ मन, ज्ञाने ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५६

(२) “ सर्वधातुभ्योऽमुन् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४० १०
इति, अमुन्. व्युत्पादितो हि,

(३) “वस.निवासि” इत्यतः उपत्यये, वसुशब्दः धा० ङादिः कौ०
पृ० ४३२

(४) “ अत्वसन्तस्य० ” ६।४।१४॥ कौ० पृ० ७८

इति, असन्तलक्षण उपधादीर्घ इत्यादि. *

तेषु सत्सु साधुरिति—(सत्यः).

(१) “ अम्, भुवि ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४४

(२) “ वर्तमानेल् ” ३।२।१२३॥ कौ० पृ० ३६६

(३) “ लटश्शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे ” इति, लटः
शता. तस्य, ३।२।१२४॥ कौ० पृ० ५९९

(४) “ तिङ्शित्० ” इति, सार्वधातुकत्वे, ३।४।११३॥

कौ० पृ० ३६८

निरु०—१०६ वसुनीव निधौ तेषु मनो यस्यास्ति सर्वदा ।

सर्वे (वसुमनाः) प्रोक्तो मातृवत् पौषको मनुः ॥ ८५ ॥

१०७ सत्सु साधुः (सत्य) इति—

{ १११ } अमोघः,
{ १५६ }

ॐ अमोघाय नमः।

ज्ञा०—तेषामवितथस्पर्शः—

५ (अमोघः). यथा,

(१) “अमोघं दर्शनं राम नत्र मोघस्तव स्तवः । अमोघास्ते भवि-
प्यन्ति भक्तिमन्तश्च ये नराः ” इति. ❀ रा० यु० १२०—३१ ।

(१) “ पुण्डरीकं परं धाम नित्यमक्षरमव्ययम् । तद्भवान् पुण्डरी-
काक्षः ” इति—ज्ञा० उ० ६९—६ ।

१० निर्व०—तेषां, मोघः—वितथस्पर्शः, नेति—

(अमोघः).

(१) “मुह, वैचित्ये” वैतथ्यकर्महायम्. धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५८
अनेकार्था हि धातवः. तद्बीजं चोक्तमेव. तथैव तत्रतत्र तादृशे प्रदेशे
(जनार्दनइत्यादौ) अवसेयम्. ततः, पचाद्यच् गुणः. पृषोदरादिलक्षणः.

१५ वर्णागमेन हस्य वः. यद्वा,

(२) “न्यङ्कादीनांच” इति, तस्याकृति-७।३।५३।। कौ० पृ० ५६०
गणत्वात्, कुत्वम्. तत्रच, बाह्यप्रयत्नत आन्तरतस्यात्,

(३) “ स्थानेन्तरतमः ” १।१।५०।। कौ० पृ० ७

इति, घोषवतो नादवतो महाप्राणस्य संवृतकण्ठस्य, हस्य तादृशो वर्गच-

२० तुर्थो घकारः. अथवा,

(४) “ हलश्च ” ३।३।१२१।। कौ० पृ० ६६३

इति, यथायथम् करणाधिकरणयोः घञ्. शेषं प्राग्वत्. नञ्त्तत्पुरुषः.
नञो नलोपः. ❀

निरु०—१११ वितथस्पर्शरहितः स(ह्यमोघः) प्रकीर्तितः ॥ ८७ ॥

(११२) पुण्डरीकाक्षः,

ॐ पुण्डरीकाक्षाय नमः ।

भा०—(पुण्डरीकाक्षः). नित्यवैकुण्ठवासिनां दृष्टिभूत इत्यर्थः यथा,

(२) “ दिवीवचक्षुराततम् ” इति. ❀ पु० मू० । ५

निर्व०—आर्षनिर्वचनानुसारात्, पुण्डरीकस्य— परस्य धाम्नः,
तात्पर्यात्, “मञ्चाः क्रोशन्ति” इतिवत्,

नित्यवैकुण्ठवासिनाम्, अक्षि- चक्षुरिवेति—(पुण्डरीकाक्षः),

(१) “ अशू, व्यातौ ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६३

(२) “ अशेर्नित् ” इति, उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६३२ १०

कसौ, अक्षिशब्दे व्युत्पादितः.

(३) “ पुण, कर्मणि शुभे ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४६६

(४) “ कषिडूषिष्यामीकन् ” इतिप्रकरणे, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३२

(५) “ पर्फरीकादयश्च ” इति, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३३

निपातनात् ईकन्, धातोः डः रुगागमश्च अगुणः. १५

पर्फरीकादिराकृतिगणः दीर्घः.

(६) “ अक्ष्णोऽदर्शनात् ” इति, अच् समाप्तान्तः. ५। ४। ७६॥

कौ० पृ० १८३

(७) “ यस्य० ” इति, लोपः. ६। ४। १४८॥ कौ० पृ० ५६

(८) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महाभाष्ये ॥ २०

एवम्, अतिप्रकृतस्य प्यस्य पूर्वोक्तदिशा अस्मदादीनामपि श्रेय-
स्करत्वात्, वृषः-निरुक्तानुसारात् धर्मः,

तद्रूपम्;—यद्वा. ❀ वृषेस्सेचनार्थतया, वृषम्- तापत्रयनिर्वापण

सुधासेकशतिलम्, कर्म- चेष्टितम्, अस्येति—

निरु०—११२ पुण्डरीकं परं धाम नित्यमक्षरमव्ययम् । २५

तद्रतानामक्षिभूतः (पुण्डरीकाक्ष) ईरितः ॥ ८८ ॥

(११३) वृषकर्मा, (११४) वृषाकृतिः,

ॐ वृषकर्मणे नमः । ॐ वृषाकृतये नमः ।

ज्ञा०—एवम्, प्रकृष्टस्याप्यस्यास्मदादीनामपि पूर्वोक्तदिशा श्रेयस्करत्वा
५ त् धर्मरूपमस्य कर्मेति—(वृषकर्मा). ❀

तथा. आकृतिरपीति—(वृषाकृतिः). अथवा,
तापत्रयनिर्वापणसुधासेकशीतलचेष्टितचारुरूपत्वात्,—
(वृषकर्मा. वृषाकृतिः).

(१) “वृषु, सेचने” यथा, श्रीसात्वते परंभ्याने, धा० त्वादिः कौ० पृ० ४१०

१० निर्व०—(वृषकर्मा).

(१) “ डुकृञ्, करणे ” धा० तनादिः कौ० पृ० ४७३

(२) “ सर्वधातुभ्योमनिन् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३९

इति. मनिन्. गुणः. रपरः. अनिट्,

(३) “ वृषु, सेचने ” इगुपधलक्षणः कः धा० त्वादिः कौ० पृ० ४१०

१५ अगुणः, बहुव्रीहिः ततः, नान्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि, ❀

तथा, वृषः—प्राग्वत् धर्मरूपा, वृषा-शीतला वा, आकृतिः—आकारः,
चारुरूपम् अस्येति—

(वृषाकृतिः). आङ्पूर्वः पूर्ववत् धातुः.

❀ स्त्रियांक्तिन् अगुणः अनिट् वृषशब्दो व्युत्पादितः द्वितीयकल्पे

२० अदन्तलक्षणष्टाप्. दीर्घः.

निरु०—११३ श्रेयस्करं धर्मरूपं कर्म यस्य प्रचक्षते ।

(वृषकर्मे) ति विख्यातः शुभकर्मप्रदो मनुः ॥ ८९ ॥

११४ धर्मरूपाकृतिर्यस्य स (वृषाकृति) रुच्यते ।

तापत्रयाग्निदग्धानां सुधेवात्यन्तशीतलम् ॥ ९० ॥

२५ रूपं कर्म च यस्यास्ति (वृषकर्मा.) (वृषाकृतिः) ।

श्लो० ॥१३॥ (११५) रुद्रो.

ॐ रुद्राय नमः ।

ज्ञा०— (२) “ विश्वमाप्याययन् कान्त्या पूर्णेन्द्रयुततुल्यया” ।
श्रीपौष्कर, ॥ सात्व० ॥

(३) “ वपुषा मुन्दरेणैव दिव्येनाविकृतेन चामुञ्चन्तमनिशंदिहादालोकं
ज्ञानलक्षणम्” ॥ श्रीपा० पौ० ॥

(४) “ पूर्वकर्मानलार्तानां ध्यायिनां खेदशान्तये । वदनेन्दुचयोत्थेन
ह्लादयन् गोगणेन तु” ॥ इति ॥ श्रीपा० पौ० ॥

राजधर्मे,

(५) “ ततो महति पर्यङ्के मणिक्राञ्चनचित्रिते । ददर्श कृष्णमार्त्त-
ने नीलं मेराविवाम्बुदम्” ॥ इति ॥ ❀ ज्ञा० राज० ४५—१३ ।

एवंविधरूपविविधचेष्टितद्रुतहृदयान् स्नानन्दवाष्पान्
कुर्वन्, रोदयतीति—

(रुद्रः)

निर्व०— (१) “ स्त्रियाःपुंवत्तापितपुंस्कादतूङ्समानाधिकरणे
स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु” ६।३।३४ ॥ कौ० पृ० १६०

इति, पूर्वस्य पुंवत्. उक्तयत्रापि. पूर्वोत्तरपदसमन्वित्या.

हारे सवर्णदीर्घः. ❀

एवंविधरूपचेष्टितद्रुतहृदयान् स्नानन्दवाष्पान् कुर्वन्,
रोदयतीति—

(रुद्रः.)

निरु०— ११५ ईदृक् रूपैश्चेष्टितैश्च ज्ञानानन्दवाष्पयन् ॥ ११ ॥

रोदयन् (रुद्र) उद्विष्टः सर्वसंतोषदो मनुः ।

(११६) बहुशिराः

ॐ बहुशिरसे नमः ।

ता०—(१) " रोदेर्णिलुक्च " उणा० पा० २कौ० पृ० ६२०

इति, रक्प्रत्ययः, णिलोपश्च. यथा, श्रीविष्णुतत्त्वे,

(२) " आह्लादशीतनेत्राम्बुः पुलककृतगात्रवान् । सदा परगुणावि-
ष्टो द्रष्टव्यस्सर्वदेहिभिः " इति. ❀ ॥ श्रीपा० वि० तत्त्वे० ।

बहूनि शिरांसि परस्सहस्रं फणा अस्येति—(बहुशिराः).

निर्व०—(१) " रुद्रि, अश्रुविमोचने " णिच्. धा० अदा० कौ०

२० पृ० ४४५

(२) " स्थायितञ्चिवाञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदपिवन्दुन्दिश्विति-
वृत्यजिनीपदिमदिमुदिमिदिछिदिमिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदाम्निवसि—
वाशिशीङ्हसिसिथिशुमित्तयो रक् " उणा० पा० २कौ० पृ० ६३९
इति वर्तमाने.

१५ (३) " रोदेर्णिलुक्च " इति. रक्. णेर्लुक्च. उणा० पा० २कौ० पृ० ६२०

(४) " नेडुशि० " इति, नेड्. लुका लुने. ७।२।८॥ कौ० पृ० ५८१

(५) " नलुमताङ्गस्य " इति, प्रत्ययलक्षण-१।१।६३॥ कौ० पृ० ४३

प्रतिपेथात्, न णिनिमित्तो लघूपधगुणः ऐदमर्थेन हि.

(६) " णेरनिटि " ६।४।५३॥ कौ० पृ० ३९९

२० इत्येव सिद्धे, लुक आरम्भः; यदित्वत्रापि लोप इत्येव

पाठः; तर्हि, सिद्धे पूर्वोक्तसूत्रेणैव णिलोपे, पुनरारम्भः

प्रत्ययलक्षणबाधनार्थ इति ध्येयम्. ❀

अनन्तरूपतया, बहूनि-परस्सहस्राणि. शिरांसि—फणाः, अस्येति—

(बहुशिराः).

२५ निरु०—११६ फणाश्च बहवो यस्य स वै (बहुशिरा) मतः ॥ ९२॥

(११७) वभ्रुः,

ॐ वभ्रवे नमः ।

ज्ञा०— तथाविधः सन् विभ्रतीति—

(वभ्रुः). भृञ्, ५

(१) “कुर्भश्च” इति, कुप्रत्ययः, द्वित्वं च. उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१०

(२) “ यस्य सा सकला पृथ्वी फणामणिशिलारुणा । विभ्रति
मालां लोकानाम् ”

(३) “ योऽनन्तः पृथिवीं धत्ते शेखरस्थितिसंस्थिताम् ” इति. ✽

निर्व—(१) “ श्रिञ्, सेवायाम् ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२२ १०

(२) “ सर्वधातुभ्योऽसुन् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

इति, वर्तमाने,

(३) “ श्रयतेः स्वाङ्गे शिरःकिञ्च ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४१

इति, श्रयतेः अमुन्, कित्. धातोः शिरादेशश्च. आदेशे अकार-
इत्, उच्चारणार्थोवा. किन्त्वादगुणः. १५

(४) “ वृहि, वृद्धौ ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४११

इदिच्चात्तुम् कुप्रकरणे,

(५) “ लङ्घिवं ह्योर्नलोपश्च ” इति, कुः, उणा० पा० १ कौ० पृ०

६११ नलोपश्च-वहुव्रीहिः. असन्तर्द्विर्घः इत्यादि. ✽

तथाविधः सन् भ्रतीति—(वभ्रुः). २०

(१) “ भृञ्. भरणे ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२२

(२) “ योद्वेच ” इत्यतः उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१०

द्वे इति वर्तमाने,

(३) “ कुर्भश्च ” इति, कुः, उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१०

निरु०—११७ अनन्तरूपो यो धत्ते पृथ्वीं(वभ्रु) स्स ईरितः ॥ २५

१ भ्रतीति ।

{ ११८ } विश्वयोनिश्च,
{ १५१ }

ॐ विश्वयोनये नमः ।

भा०—इदमनन्तवपुषा सामान्यम् सर्वसाधारणम् भक्तसंश्लेषविशेषार्थं
५ व्यवस्थापयति—

(विश्वयोनिः). इति.- विश्वेषां भेजुषां स्वेन मिश्रयितेति.

निर्व०—भृशो द्वित्वंच.बाहुलकप्रभावात् द्विरुक्तपूर्वखण्डस्य अत्यासत्सं
ज्ञायाम्.

(४) "उरत्" इति. अत्यासकवर्णस्य अन्वम्. स्परत्वम्, ७४।६६॥

१० कौ० पृ० ३७८

(५) "हृत्वादिःशेषः" इति, रेफस्य निवृत्तिः. ७४।६०॥ कौ० पृ० ३६९

(६) " अत्यन्तचर्च" ८।४।५४॥ कौ० पृ० ३७०

इति, भस्य वः. ततः, उत्तरखण्डे कित्वात् न गुणः. इको यण्
ऋकारस्य रेफः. संहितायाम्,

१५ (७) " भोक्तगोअवोअपूर्वस्य योऽशि" ८।३।१७॥ कौ० पृ० २७
इति यत्वम् ।

(८) "हृत्सर्वेषाम्" इति. यलोपः. ८।३।२२॥ कौ० पृ० २८

इदं च अनन्तवपुषा सामान्यम् सर्वसाधारणम् भक्तसंश्लेषविशेषार्थं व्यवस्थापयते.

२० विश्वेषाम्- भेजुषाम्, योनिः- मिश्रयितेति.—(विश्वयोनिः)

(१) " यु.मिश्रणे" धा० अदादिः कौ० पृ० ४३९

(२) "वहिश्रियुयुद्गुलाहात्वरियोनित्" उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३४
इति. निः. गुणः.

(३) " नेदृशि०" इति. नेद्. ७।२।८॥ कौ० पृ० ५८१

२६ निरु०—११८ विश्वेषां भेजुषां म्वन(विश्वयोनि)स्तु मिश्रणात् ॥ ९३॥

विश्वेषा । विश्वेषविशेषा ।

(११९) शुचिश्रवाः

ॐ शुचिश्रवसे नमः ।

जा०—(१) “ यु. मिश्रणे ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३९

(२) “ वहिश्चिश्रुयुद्गुलाहात्वरित्योनित् ” उणा० पा० ४

कौ० पृ० ६३४ इति, नित्प्रत्ययः. ❀

तदुक्तान्यवश्यम् शृणोतीति—(शुचिश्रवाः).

(१) “ शुचीनि श्रावणीयानि शृणोमीह धनञ्जय । नच पापानि
गृह्णामि ततोहं वै शुचिश्रवाः ” ॥ इति. जा० शा० मो० ३४४—६३

भक्त्युपहृतं हि शुचिः यथा,

(२) “ विदुरात्मानि वृजुजे शुचीनि गुणवन्तिच ” इति. जा०
उ० ९०—४३।

निर्व०—(४) “ विश, प्रवेशने ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४३९

(५) “ अभृपुपि० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१७

इत्यादिना कन्. अगुणः. अनिट्. ❀

तदुक्तानि भक्तिनम्राणि श्रावणीयानि शुचीनि, शृणोतीति—
(शुचिश्रवाः)

(१) “ श्रु, श्रवणे ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२६

(२) “ सर्वधातुभ्यः० ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

इत्यनुन्. गुणावादेशौ.

(३) “ शुच, शोके ” शौचकर्माचायम्. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९०

(४) “ सर्वधातुभ्य इन् ” इति, वर्तमाने, उणा० पा० ४ कौ०
पृ० ६३७

(५) “ इगुपधात् कित् ” इति, इन्कित्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७
अगुणः. ततः, असन्तत्वात् दीर्घ इत्यादि. ❀

निरु०—११९ भक्तैरुक्तान्यवश्यं यश्शृणोति स (शुचिश्रवाः) ॥

(१२०) अमृतश्च,

ॐ अमृताय नमः ।

भा०—(३) “ धर्म्याख्याश्चार्थवतीर्विचित्रार्थपदाक्षराः । शृण्वतो
५ विविधा वाचो विदुरस्य महात्मनः ॥ अकामस्यैव कृष्णस्य सा व्यतीया
य शर्वरी” इति. ❀ भा० उ० ९३—२ ।

तेषाम् निरवधिकमाधुर्येण, जरामरणवारणेन,
सदा सेवायामप्यतृप्तिकरत्वेन वा—

(अमृतः) यथा,

१० (१) “ अमृतस्यैव नातृप्यन् प्रेक्षमाणा जनार्दनम्” इति. ❀
ईदृशशक्तिलेन खलु सागरसारेप्यमृतत्वमुपचर्यते;
ततो विशेषमाह.—

निर्व०—तेषाम्, निरवधिकमाधुर्येण, जरामरणनिवारणेन,
सदा सेवायामपि अतृप्तिकरत्वेन वा, नास्ति मृतं-मृतिः, अस्मादिति—

१५ (अमृतः).

(१) “ मृद्, प्राणत्यागे” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४६८

(२) “ नपुंसकेनावेक्तः” इति, क्तः. ३।३।११४ ॥ कौ० पृ० ५९७
अगुणः. अनिट्. नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः. नलोपः. ❀

यद्वा, न म्रियते अनेनेति—

२० (अमृतः). धातुः प्राग्वत्.

(१) “ हसिमृषिष्वाऽमिदमित्पूधूर्विच्यस्तन्” उणा० पा० ३ कौ०
पृ० ६२८ इति वर्तमाने,

(२) “ तनिमृद्भ्यांकिच्च” इति, तन्कित्. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२९
अगुणः. अनिट् नञ्त्पुरुषः. नलोपः प्राग्वत्. ❀

२५ निरु०—१२० जरामृत्योर्वारणेन ह्यतृतेर्वापि सेवनात् ॥ ९४ ॥

(अमृत) स्थान्निरतिशयमाधुर्येण च सर्वदा ।

(१२१) शाश्वतस्थाणुः, (१२२) वरारोहो.

ॐ शाश्वतस्थाणवे नमः । ॐ वरारोहाय नमः ।

भा०— (शाश्वतस्थाणुः) स्वयं नित्यः, भोक्तृभ्योऽनपहार्यश्च,
अपुनरावृत्तिभोग्यत्वात्; अन्यद्धचमुत्तमनित्यम्,
सकृत्सेव्यं च. ❀

तस्मात्; (वरारोहः) वरम्—उत्कृष्टम्, आरोहणम्—स्वप्राप्तिः,
अस्येति. अन्यद्धि सर्वमवरम्; यथा,

निर्व०— ईदृशशक्तिलेशचः सागरन्तरेऽपि अमृतशब्दव्यपदेशः.

अनित्यात्, सकृत्सेव्याच्च, प्रसिद्धामृतात् वैलक्षण्यमुच्यते. १०

शाश्वतः—स्वयं नित्यश्चासौ, स्थाणुः—अपुनरावृत्तिनाम्

नित्यभोग्यतया स्थिरश्च, इति—

(शाश्वतस्थाणुः). एकत्राम.

(१) “ ष्टा, गतिनिवृत्तौ ” पस्सः. टवर्गः तवर्गजः. धा०वादिः

कौ०पृ०४२४

१५

(२) “ स्थोणुः ” इति, णुः. उणा०पा०३कौ०पृ०६२६

अनिट् शश्वदित्यव्ययात्,

(३) “ तत्र ञवः ” इति, आणि, टिलोपाभावे, ६।३।५३॥

कौ०पृ०२६३

आदिवृद्धौ च, शाश्वतशब्दो व्युत्पादितः. कर्मधारयः. ❀ २०

तस्मात् कारणात्, वरः— उत्कृष्टः, आरोहः— आरोहणम्, त-

त्तत्कर्तृकस्वप्राप्तिः, अस्य अस्मिन् वेति—

(वरारोहः).

निरु०— १२१ भोग्यो ह्यपुनरावृत्त्या भोक्तृभ्यो रोचते यतः॥९५॥

स्वयं नित्यस्सदा योऽसौ (शाश्वतस्थाणुः) रुच्यते । २५

१२२ वरमुत्कृष्टमारोहो यस्य स्वप्राप्तिलक्षणः ॥ ९६ ॥

वर्तते स (वरारोहः) प्रकृष्टस्थानदो मनुः ।

ज्ञा०— (१) “ एते वै निर्यास्तात स्थानस्य परमात्मनः” । इति.

“ परब्रूह विभवात्मना त्रिविधं परं ब्रह्म” इति भागवतसिद्धान्तः.

तत्र, परन्नाम, अकार्यम्, कार्यादनवच्छिन्नपूर्णपाद्भुष्यमहाणवोक्त
५ लिक्कैकानपत्रीकृतनिस्सीम नित्यभोगविभूतिकम्, ❀ मुक्तोपमृष्यम्,
अनौपाधिकम्, अवस्थानम्.

ब्रूहश्च, मुमुक्षुसिमुक्षया प्रदेयं मृष्टिस्थितिलयाः, शास्त्रतदर्थतत्फलानि ध्या
नाराधने, लीलाचेतीदृशकार्यपिचुक्तविभक्तपरगुणरूपव्यापारशीकरव्यू
१० ह निर्वाहितलीलाविभूतिकम्, मुक्तिसाधकं चतुर्थाऽवस्थानम्. विभवश्च,
तच्छायः सुरनरतिर्यगादिः स्वविभवसजातीयः ऐच्छः प्रादुर्भाववर्गः.
तथाच श्रीसात्वते,

(२) “ पाद्भुष्यविग्रहं देवं जास्वज्ज्वलनतेजसम् । सर्वतः पाणिपादं
तत्” ॥ इत्युपक्रम्य, ॥ श्रीपा० सा० ॥

१५ (३) “ परमेतत्समाख्यातमेकं सर्वाश्रयं विभुम् । एतत्पूर्वं त्रयं चा-
न्यत् ज्ञानाद्यैर्भेदितं गुणैः ॥ विद्धचेतद्व्यूहसंज्ञं वै निःश्रेयसफलप्रदम् ।
मुख्यानुवृत्तिभेदेन युक्तं ज्ञानादिभिर्गुणैः ॥ नानाकृति च तद्विद्धि विभ-
वं मुक्तिमुक्तिदम्” । इति. ॥ श्रीपाश्च० स्वात्वते० ॥

२० तत्र, प्रादुर्भावाः केचित् साक्षात्; यथा, मत्स्यकूर्मादयः.

अन्ये तु आपूर्वादिविशिष्टपुरुषाधिष्ठानेन; यथा, भार्गवरामरुष्णद्वै-
पायनादयः. अपरेकाले शक्त्यावेशेन;

यथा पुरंजयादिषु. इतरेच व्यक्तिषु स्वयमेवावतीर्य; यथा,
अर्चावतार इति चतुर्था.

१ कार्यानवच्छिन्न । २ प्रलयसृष्टिस्थितयः । उपादेयसृष्टि ।

३ ऋष्यादि । ४ कार्यकाले ।

ज्ञा०—ननु, ब्रह्मादयोपि जगत्प्रादुर्भावाः कल्प्यन्ताम्, तद्भेदोप-
देशात्. तदिदं जडजल्पितम्, अस्मदादेः तृणादेश्च तत्प्रादुर्भाव-
त्वप्रसङ्गात्. अस्ति हि सर्वस्याभेदव्यपदेशः,

(४) “ सर्वस्वत्विदं ब्रह्म ” इत्यादि. छा० उ० ३-१४-१।

नियमेन तेषां ब्रह्मादीनां जगदवतारगणनास्वपरिगणनात्,
देवमनुष्यादिवत्. सृष्टिप्रकरणेषु सृज्यतया परिगणनाच्च; प्रत्युत, तेषां
प्रादुर्भावोभयो भेदव्यपदेशाः, प्रादुर्भावशब्दविलक्षणेन प्रादुर्भावान्तर-
शब्देन निर्देशाः, जगद्विभूतिलेशोद्भवत्वनत्प्रादुर्भावविशेषाधीन-
त्तित्वादिद्वयवहाराश्च, जगदवच्छास्त्रेषु बहुलमुपलभ्यन्ते. (अर्तएव हि ।
तेषां प्रादुर्भावोभयो भेदः तद्विभूतित्वं च शास्त्रितम्.) श्रीपौष्करे तावत्,

(५) “ ज्ञानोपदेष्टा जगवान् कपिलाक्षस्त्वधोक्षजः । विद्यामूर्ति
श्चतुर्वक्त्रो ब्रह्मा वै लोकपूजितः ॥ तदंशभूतो वै यस्य विश्वव्यञ्जनल-
क्षणः ” ॥ इति. ॥ श्रीपाञ्च. पौ० ॥

ब्रह्मणः कपिलप्रादुर्भावं प्रति, “ यस्य ” इति पञ्चा शेषत्वम्,

“ तदंशभूतस्सन्—विश्वव्यञ्जनलक्षणः ” इतितत्तज्ज्ञानप्रवर्तकतया त-
द्विभूतित्वं च व्यञ्जितम्, अंशशब्दैश्चैतादृशः, सविभूतिकस्य जग-
तो विभूतिभूतैकदेशेषु मुख्यो व्याख्यातः,

(६) “ अंशो नानाव्यपदेशात् ” इत्यत्र. ब्रह्मसूत्र० २-३-४२।^०

तथा, अनलशाधिप्रादुर्भावं प्रतीतरस्य,

(७) “ युगान्तेषु च संहारं यः करोति च सर्वदा । शङ्कराख्यो
महारुद्रः प्रादुर्भावान्तरं हि तत् ॥ देवस्यानलशायेवै सर्वाधः
संस्थितस्य च ” । इति.

॥०—अत्रान्तरशब्दो भेदवचनः,

८) “ इक्षुक्षीररसादीनां माधुर्यस्यान्तरं महत् ” । इतिवत्. प्रादुर्भा-
प्रादुर्भावान्तरयोर्लक्षणं च विविक्तमुक्तम्,

९) “ प्रादुर्भावास्तु विज्ञेयाः स्वव्यापारवशात्तु वै ।

प्रादुर्भावान्तरास्तद्वदंशस्य तु वशादपि ” ॥

इति. अत्र, “ स्वव्यापारवशात् ” इतिस्वासाधारणत्वम्,

“ अंशस्य तु वशादपि ” इति तु शब्दात्, अंशवशशब्दाच्च,

विशेषो विभूतिपारतन्त्र्यं च. पुनरपितादृशलक्षणम्,

(१०) “ स्वभावमजहच्छब्दकारान्तरमाकृतेः । यत्तत्त्वमंशसंभूतं
प्रादुर्भावान्तरं तु तत् ” ॥ इति.

तथा. मुख्यौपचारिकविभागश्च.

(११) “ प्रादुर्भावान्तरैस्सार्धं प्रादुर्भावैर्द्विजासितैः । अप्ययैः
भक्त्याद्यैस्तु गौणमुद्यैस्सुरेश्वरैः ” ॥ इति.

तथा. मुमुक्षुभिः प्रादुर्भावानामाराध्यत्वं प्रादुर्भावान्तराणामाराधन
निषेधश्च.

(१२) “ यदैवकृतदीक्षाणामधिकारस्तमर्पितः । अच्युतागधनानां तु
निश्चयेऽसपदातये ॥ तदैवप्रतिपिद्धं च देवतान्तरपूजनम् । व्यूहाद्वा वि-
भवाख्याद्वा ऋतेनान्यत्पुरोदितात् ॥ स्कन्दरुद्रमहेन्द्राद्याः प्रतिपिद्धास्तु
पूजने । ज्ञात्वैवं भक्तिसाङ्ख्यं नकुर्यादिवमेवहि ” इति. श्रीसात्वतसंहिता
यां तु महिषीभूषणपरिजनादेः भोगोपकरणतया भगवद्विग्रहान्तरभा-
वः, कालविधिशिवादेः लीलोपयिकसंसारोपकरणत्वं च, स्फुटीकृतम्

(१३) “ इत्येतद्देवताचक्रमङ्गमन्त्रगणान्वितम् । विग्रहे देवदेवस्य
सैलीनमवतिष्ठते ॥ वक्ष्ये भवोपकरणगीर्वाणगणमुत्तमम् । ”

१ संविभक्तमुक्तम् ।

भा०—नानाविधवमूर्त्तीनां योवतिष्ठेत शास्त्रेण॥ कालोपि यन्नियन्ता
 च शास्त्रं नानाङ्गलक्षणम् । विद्याधिपतयश्चैव समुद्रस्तगणशिवः ॥ प्र-
 जापतिसमूहस्तु इन्द्रः सपरिवारकः । मुनयस्तत्पूर्वेऽन्ये ग्रहास्तारागणौ
 कृताः । जीमृताश्चाखिला नागास्त्वप्सरोगण उत्तमः ॥ ओषध्यश्चैव प- ५
 शवो यज्ञास्ताङ्गाखिलास्तु ये । विद्या चैवापरा विद्या पावकश्चैव मारु-
 तः ॥ चन्द्रार्कौ वारिवसुधे इत्युक्तमल्लक्षण ॥ चतुर्विंशतिसंख्यं च
 भवोपकरणं महत् । भवस्ताक्षात्प्रधानस्तु व्यापको जडलक्षणः ॥ मन्त्र-
 मन्त्रेश्वरन्यानात्तमोपि पूज्यत्वमेति च ॥ इति ॥ श्रीसा० सात्व० ॥

अतः, श्रीजन्मरहस्ये चतुर्मुखादिप्रसङ्गः, श्रीपौष्करे प्रादुर्भावविभूति- १०
 तयाऽन्तर्भावनिबन्धनोऽनुसंधेयः. एवं च व्यामोह एव त्रिमूर्तिनाम्यपण्डित-
 न्यायः पण्डितमन्यानाम्. सर्वं चैतत्, तत्रतत्र स्थापयिष्यते. ❀

तत्र (वरारोहः) इत्येतदन्तैर्नामभिः, प्रायशः परत्वमुक्तम्.

निर्व०—(१)“रुह, बीजजन्मनि प्रादुर्भावेच” धा० ङादिः कौ०

पृ० ४२०

१५

आङ्पूर्वः.

(२)“भावे” इति. भावेवञ्. लृप्पथगुणः. ३।३।१८॥ कौ० पृ० ६४७

(३) “ वृञ्, वरणे ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६२

(४) “ वृ, वरणे ” वा. पूर्वत्र, धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७६

(५) “ भावे ” ३।३।१८॥ कौ० पृ० ६४७

२०

(६)“अकर्तरिचकारके” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६८

(७) “ ग्रहवृद्धानिश्रिगमश्च ” ३।३।५८॥ कौ० पृ० ६५३

इति, अप्. अयरत्र, तदनुवृत्तौ,

(८)“ऋदोरप्” इति. ऋदन्तलक्षणोप्. ३।३।५७॥ कौ० पृ० ६५३

गुणःरपरः. साहितिको दीर्घः. ❀

२५

(१२३) महातपाः,

ॐ महातपसे नमः

भा०—(किमेकं दैवतं लोके किंवाप्येकं परायणम्) इति प्राप्यप्र-
५ श्रयोः तत्प्रतिवचनयोश्च प्रायेणामीप्सेव विश्रान्तिः अथ. (स्तुवन्तः
कंकम्) इत्यादीनामुपायप्रश्रप्रतिवचनानामधिकारे व्यूहः. तत्र
वामुदेवः परत्वेन व्याख्यातः.

इदानीं संकर्षणः— (महातपाः)

(१) “ वन्यज्ञानमयं तपः ” इति, मुण्डकोप० १—३।

१० महत् पूज्यम् ज्ञानम्, अस्येति, पङ्गुणा व्याख्यास्यन्ते.

निर्व०— एवम्, एतावता प्रायशः परत्वमुक्तम् अथव्यूहः. तत्र,
वामुदेवस्य परत्वेन व्याख्यातत्वात्; इदानीम्, अप्ययपूर्वकत्वात्
मुष्टेः. संजिहीर्षुसंकर्षणः प्रसूयते. पङ्गुणा व्याख्यास्यन्ते. तत्र, ज्ञा-
नवले संकर्षणस्य गुणौ व्यूहौ, तत्र, महत्—पूज्यम्, तपः— प्राची-
११ नभवपरिश्रान्तिशान्त्यर्थं संजिहीर्षा बुद्धिलक्षणं ज्ञानम्, अस्येति—
(महातपाः).

(१) “ तपः मन्तापे ” ज्ञानकर्महायम्. धा० षादिः कौ० पृ० ४३०

(२) “ सर्वधातुभ्यः० ” इति, असुन्, उगा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

महच्छ्लो व्युत्पादितः.

२० निरु०— १२३ शतोत्तरैर्द्वाविंशकैर्वरारोहान्तनामभिः ॥ ९७ ॥

किमेकं देवतमिति किमित्येक परायणम् ।

प्राप्यस्य प्रश्रयोश्चैव मुक्तमृत्तरमत्रतु ॥ ९८ ॥

व्यूही यो वामुदेवोपि व्याख्यातोत्रैव संग्रहात् ।

अथ संकर्षणात्मानं वक्ष्यत्युत्तरनामभिः ॥ ९९ ॥

२५ महत्पूज्यं तपोज्ञानं यस्येति स (महातपाः)

श्लो० ॥ ११॥ (१२४) सर्वगः,

ॐ सर्वगाय नमः ।

ज्ञा०—तेषु ज्ञानबले संकल्पस्य गुणो व्यूहो, ज्ञानं च प्राचीनतद्व-
परिश्रान्तिशान्तये संजीहीर्षालक्षणमत्र. ॐ

धारणसामर्थ्यलक्षणेन बलेन आत्मवत् धारयन् संहतान् स-
र्वान् गच्छतीति—

(सर्वगः). ॐ अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वागन्तेषुटः ॐ

एवं, संकल्पणाद्धि संकल्पणं नाम (५५६) निरुच्यते अथ.

संहतान् निमृशुः प्रद्युम्नः सर्वकार्यभू

१०

दिन्दति— मृष्ट्यालजत इति—

निर्व०—(३) “ आत्महनः ” इति, आत्मन् दीर्घः, दा३।

४॥ कौ० पृ० १५५

ततः, असन्तत्वाद्युपधादीर्घ इत्यादि- ॐ

धारणसामर्थ्यलक्षणेन बलेन, आत्मवत् धारयन्, संहतान् स-
र्वान् गच्छतीति—(सर्वगः).

(१) मस्ट. गतौ “ धा० अदादिः कौ० पृ० ४३०

(२) “ अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वागन्तेषुटः ” दा३। ४८॥ कौ० पृ० ५७८

इति, डः. डित्वाद्धिलोपः—

(३) “ मृ, गतौ ” ततः, सर्वकार्यः, धा० अदादिः कौ० पृ० ४२५ २०

(४) “ सर्वतीवृण्ड० ” उणा० पा० ३३०० पृ० ६३७

इत्यादिना वन्नन्तो निपातितः अनिद् - ॐ

अथ, संहतान् निमृशुः प्रद्युम्नः, ऐश्वर्यवीर्यगुणौ प्रद्युम्नस्य व्यू-
हौ. तत्र, जगच्चिन्त्या शक्त्युल्लासखैपैश्वर्यगुणकतया, स सर्वं कार्यं वि-
न्दति मृष्ट्या लजत इति—

२१

निरु०— १२४ धारयन् संहतान्यो वै गच्छतीति स(सर्वगः)॥ १००॥

१ तत्र ज्ञान ।

(१२५) सर्ववित्, { १२६ } भानुर,

ॐ सर्वविदे नमः । ॐ भानवे नमः ।

ज्ञा०— (सर्ववित्) .

५ इदमत्र जगत्क्रियाशक्त्युल्लासरूपमैश्वर्यम्. ❀

सर्वनिर्माणेष्वविकुर्वाणो ज्ञातीति—

(ज्ञानुः) .—

(१) “ दाज्ञान्यानुः ” इति, नुः उणा० पा० इकौ० पृ० ६२६

(२) “ नृप स्वयमुद्भौ ” इति.

६ इदमविकाराकारं दीर्यम्. ❀

निर्व०— (सर्ववित्) .

(१) “ विश्ल, लभे ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४७०

(२) “ क्विप्च ” इति, क्विप्. ३।२।७६॥ कौ० पृ० ५८१

(३) “ सत्सूद्विपद्दुहृदुहृयुजविदभिदधिदजितीराजामुपसर्गपि

२५ क्विप् ” इति, ३।२।६१॥ कौ० पृ० ५८०

अयमस्यैव प्रपञ्चः. अगुणः.

(४) “ दावसाने ” ८।४।५६॥ कौ० पृ० ३३

इति, पाञ्चिकं चत्वर्यम्. साधितोहि नर्वशब्दः,

अविकाराकारदीर्यगुणकतया सर्वनिर्माणेष्वविकुर्वाणो

२० ज्ञातीति—

(ज्ञानुः) .

(१) “ ज्ञा, दीतौ ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४३

(२) “ दाज्ञान्यानुः ” इति, नुः अनिद्. ❀ उणा० पा० ३

कौ० पृ० ६२६

२५ निरु०— १२५ प्रदुम्नत्वेतु कार्याणि लभते यस्मिन् (सर्ववित्) ।

१२६ (ज्ञानुः) सर्वस्य ज्ञातीति निर्माणेष्वविकारतः ॥ १०३॥

(१२७) विष्वक्सेनो,

ॐ विष्वक्सेनाय नमः ।

ना०—अथ, स्थापकोऽनिरुद्धः—

(विष्वक्सेनः),—इनेन स्वामिना मह वर्तत इति सेना, ५

ॐ सेश्वरेति यास्कः अनेन रक्षकवन्तो जन्तवो विष्वच्चः अस्मेति.

इयमत्र नामध्वंशरीरा शक्तिः. ३३

निर्व०—अथ, स्थापकोऽनिरुद्धः. शक्तिनेज्जनी गुणावनिरुद्धस्य व्यु-

द्धौ. तत्र नामध्वंशरीरया शक्त्या. विष्णुः—नमन्नात्. गामिनी.

सेना; इतः—ईश्वरः, तेन मह वर्तत इति सेना,—मेश्वराचसुः, १०

तदुपलक्षिताः अनेन रक्षकवन्तो जन्तवः अस्मेति—(विष्वक्सेनः).

(१) “ इण्, गतौ ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४१

(२) “ इण्मिञ्जिदीङुप्यविभ्यो नक् ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२५

इति. नक्. अगुणः. अनिट्. ततः,

(३) “ तेनमहेति तुल्ययोगे ” इति, २।२।२८।। कौ० पृ० १६५, १५

गहन्यस्य बहुव्रीहिः.

(४) “ वीपसर्जनस्य ” इति, महस्य नः गुणः. ३।३।८२।। कौ० पृ० १६५

द्वियामतडात्. दीर्घः. नतः, विष्वक्पूर्वः.

(५) “ अनेकमन्ययदार्थे ” इति, २।२।२४।। कौ० पृ० १६०

पुनर्बहुव्रीहिः.

(६) “ अञ्च, गतिवृज्जयोः ” धा० अदादिः कौ० पृ० ३९०

विपु इत्यव्ययपूर्वः.

(७) “ ऋत्विक्द्धृक्स्त्रक्दिगुष्णिगञ्चयुजिक्ञ्चाञ्च ” इति,

किन्. ३।२।५९।। कौ० पृ० ६७

निरु०—१२७ इनेन स्वामिना साकं वर्तते सेन इत्यतः । २५

विष्वक्शयो जनो यस्य (विष्वक्सेन) इतीरितः ॥ १०२ ॥

१ सेश्वरा चसुः । सेश्वरयोस्कः ।

(१२८) जनार्दनः ।

ॐ जनार्दनाय नमः ।

भा०—रक्षाप्रतिपक्षान् जनान् अनपेक्षोऽर्दयतीति—

५ (जनार्दनः) .

(१) “ दस्युत्राणाञ्जनार्दनः ” इति, भा० ३०—७१—६ ।

इदमनपेक्षालक्षणं तेजः. प्रतिमूर्तिगुणानां व्यवस्थेयम्. इयता-
भाविष्कारात्. जगदतस्सर्वत्रानादशुणगुणत्वात्.

मूले हि श्रूयते—

१० निर्व०—(८) “ अनिदिताम्० ” इति, नलोपः. ६।४।२४।। कौ० पृ० ७६

(९) “ उगिदचाम्० ” इति, ७।१।७०।। कौ० पृ० ६५

अज्ग्रहणात्, धातोश्चेदुगित्कार्यम्; तर्हि, अञ्चतरेवेति नियमादित-
रव्यावृत्त्या, अञ्चनेः

(१०) “ उगितश्च ” इति, ङीप् इत्यादि. ४।१।६।। कौ० पृ० ८९

१५ (११) “ क्षियाः पुंस्र्जापितपुंस्कादङ्गुत्समानाधिकरणेस्त्रिय. नपूरणीप्रि-
यादिषु ” इति, ६।३।३४।। कौ० पृ० ६०

पुंस्र्जापः. सांहितिको यण् वः.

(१२) “ क्तिन्त्यत्यस्य कुः ” ८।२।६२।। कौ० पृ० ६८

इति, कुत्वम्; चस्य कः. ततः,

२० (१३) “ गोश्वियोरुपसर्जनस्य ” इति, १।२।४८।। कौ० पृ० १२९

आपो ह्रस्वः. ॐ

अनपेक्षालक्षणेन तेजसा, जनान्—रक्षाप्रतिपक्षान्, अर्दयति—

अनपेक्षं पीडयतीति—

(जनार्दनः) .

२९ निरु०—१२८ जक्तविद्वेषिणां तृणं मर्दनाद्धि (जनार्दनः) ।

(१२९) वेदो,

ॐ वेदाय नमः ।

ज्ञा०—(२) “ ज्ञानैश्वर्येण शक्त्येति सर्वे भगवतोऽनूनाः पूर्णाः
इति. एष आत्मा चतुर्विधः सर्वज्ञः सर्वदर्शी सर्वेश्वरः सर्वशक्ति- १
स्समृद्धिमान् वाग्मन्थिरनून आमो वशी स्वार्थिनोऽनादिरनन्तो व्यपगत-
निद्राभयक्रोधतन्द्रो व्यपगतेच्छातमः ह्यसव्याधिनिर्दोषो निरनिशो
निरवयो ये भगवन्तं वासुदेवमेवं विदुः, त एनं विदुः; ये, वैवं विदुः,
न ते विदुः इति, भगवान् वासुदेवोऽनन्त एवाश्रितोऽनन्तत्वेनापरि-
मितत्वेन ज्ञानि” इति प्रतिपर्यायम्. ॐ ॥ मूलमं० ॥ १०

पुनः संकर्षणस्य शास्त्रप्रदत्वमुच्यते.—

(वेदः)—मृष्टिलम्बितकरणाः विन्दन्ति तस्मिन्निति.

निर्व०—(१) “अर्द्ध, हिंसायाम्” धा० चुरादिः कौ०पृ० ४८७
चुरादिः णिच्. ततः, नन्यादित्युः.

(२) “ कृत्यल्युटः० ” डाडा १ १ डा॥ कौ०पृ० ६६२ १२
बाहुलकात् ल्युट्त्व्यादि. योरनः. णिलोपः.

(३) “ जनी, प्रादुर्भावे ” ण्यावच्. दीर्घः. ॐ धा० दिवा-
दिः कौ०पृ० ४७४

भगवतः पूर्णपाङ्गुण्यस्य सर्वत्रापूर्तगणत्वेपि, प्रतिपूर्तिव्यवस्था
चेयम्, इयतां गुणानामविष्कारात्, प्रतिपर्यायश्च पुनः किञ्चिद्वि- २०
क्षितम्. तत्र तावत् संकर्षणस्य शास्त्रप्रदत्वमुच्यते. सर्वे मृष्टिलम्बित-
करणाः, शास्त्राणि विन्दन्ति— प्राप्नुवन्ति, अस्मिन्निति—

(वेदः).

(१) “ विद्ल, लामे ” धा०तुदादिः कौ०पृ० ४७०

निरु०—१२९ संकर्षणत्वे शास्त्रार्थप्रदत्वाद्(वेद) ईरितः॥ १०३॥ २५

१ उत एष । २ अच्याधि ।

{ १९० }
{ १३३ } वेदवित्,

ॐ वेदविदे नमः ।

भा०—(१) “हलश्च” इति, घञ् यथा, ३।३।१२१॥ कौ० पृ० ६६३

(२) “ यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ”

(३) अतः, “अन्युपायः आगमः पन्थाः नेता ब्राह्मण आचार्यः”

इति संकर्षणाभिज्ञाः. ❀

वेदार्थं चाविशयविपर्यासं वेत्तीति—

(वेदवित्). आह हि,

(१) “ वेदविदे च आहम् ” इति. ❀ गी० १५—१ ।

अज्ञैः च्छन्दःकल्यादिभिः स्वकल्पितैरविहीनः—

वेद०—(२) “हलश्च” इति, अधिकरणे घञ्, गुणः. ❀ ३।३।१२१॥

कौ० पृ० ६६३

अविशयविपर्यासं वेदम्, अस्य च शब्दस्य तत्पिरत्वात् वेदार्थम्,

इति जानातीति—

(वेदवित्).

(१) “ विद, ज्ञाने ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४३

वेत्. अगुणः. पाक्षिकमवसानचत्त्वम्. पुनरपि स एव धातुः. ततो

दृष्टम्;

(२) “ हलश्च ” इति, घञन्तो व्युत्पादितः ❀ ३।३।१२१॥ कौ०

पृ० ६६३

वेदज्ञानानि—विहीनानि, अज्ञानानि— स्वकल्पितानि च्छन्दःकल्यादीनि,

इत्येति—(व्यङ्गः), तैरविहीनतया स नेति—

वेद०—१३० असंशयविपर्यासं वेदार्थं वेत्ति (वेदवित्) ।

१ पाधिभिज्ञाः । पात्रभिज्ञाः ।

(१३१) अव्यङ्गो, (१३२) वेदाङ्गो,

ॐ अव्यङ्गनाय नमः । ॐ वेदाङ्गनाय नमः ।

जा०— (अव्यङ्गः). ❀

वेदाश्चानन्तशाखाः, अस्य अङ्गं—शरीरम्, अन्तरङ्गव्यञ्जकत्वादिति ९
(वेदाङ्गः). यथा,

(१) “ नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम् ” काठ० ३.५.०५=५.५

(२) “ विद्युन्ते वेदमयं शरीरम् ” इति.

(३) “ श्रुतिस्मृती ममैवाजा ”

(४) “ देवं पित्र्यं च कर्तव्यम् ”

१०

(५) “ इति तस्यानुशासनम् ” इति तदाज्ञत्वाद्वा— (वेदाङ्गः). ❀

निर्व०— (अव्यङ्गः).

(१) “ अञ्जू, व्यक्तिशुक्षणकान्तिगतिषु ” धा० रुधादिः

कौ० पृ० ४७२

(२) “ हलश्च ” इति, घञ्. ३।३।१२१।। कौ० पृ० ६६३ १५

(३) “ चजोः० ” इति, कुत्वम् गः यद्वा, ७।३।५२।। कौ० पृ० ५६०

(४) “ अग्नि, गतौ ” धा० ऋदादिः कौ० पृ० ३८८

इदित्वात् नुम्, पचाद्यच्. अनुस्वारपरमशर्णा. विपूर्वः समासः.

वेः यण्. ततो नञ्ममामः. नलोपः.

नाम्नोस्सांहितिकम् जश्त्वम्. ❀

२०

वेदाश्चानन्तशाखाः, अङ्गं—अभिव्यञ्जकत्वात्, तदाज्ञत्वाद्वा,
शरीरम्, अस्येति—

(वेदाङ्गः). धातुः प्राग्वत्. ततो घञित्यादि. वेदशब्दोपि,

वेत्तेः घञि व्युत्पादितः. दीर्घः. ❀

निरु०—१३३ शीक्षाव्याकरणाद्यङ्गैर्न हीनो (ऽव्यङ्ग) उच्यते।। १०४।। २५

१३२ यस्य वेदोऽनन्तशाखो (वेदाङ्गो)ऽङ्गतया स्मृतः ।

{ १३३ } वेदवित्, (१३४) कविः, ॥
 { १३० }

ॐ वेदविदे नमः । ॐ कवये नमः ।

भा०— वेदैर्वेद्यत इति वेदः, तदर्थो धर्मः, तमनुष्ठापनेन विन्दतीति-

५ प्रद्युम्नः—(वेदवित्). अतो ह्यस्य,

(१) “ धर्मः प्रद्योतयिना, प्रवर्तयिता ” इति च निर्देशाः ❀

स एव कान्तदर्शित्वात्—(कविः)

(१) “ कु, शब्दे ” दर्शनकर्मणोऽस्मात् इत्. ❀ धा० अदादिः

कौ० पृ० ४४०

१० निर्व०—अथ, प्रद्युम्नस्य अनुष्ठापकत्वम्—

वेद्यते—ज्ञाप्यते, वेदैर्धर्म इति,

(वेदः), तदर्थो धर्मः, तं विन्दति—अनुष्ठापनेन लभत इति—(वेदवित्).

(१) “ विद्ल, लजे ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४७०

क्विप् अगुणः. पाक्षिकमवसानचत्वम्.

१५ (२) “ सिद्, ज्ञाने ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४३

(३) “ अकर्तरिचकारके० ” ३। ३। १९ ॥ कौ० पृ० ६४७

इति, कर्मणि घञ् . गुणः ❀

स एव कान्तं कौति पश्यतीति—(कविः)

(१) “ कु, शब्दे ” धातुनामनेकार्थतया दर्शनकर्महायम्. धा०

२० अदादिः कौ० पृ० ४४०

(२) “ सर्वधातुभ्य इत् ” इति. इति प्राप्ते, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

निरु०—१३३ वेदैर्वेद्यतया वेदस्तदर्थो धर्म उच्यते ॥ १०५ ॥

तदनुष्ठापनान्नित्यं प्रद्युम्नो (वेदवित्) स्मृतः ।

श्लो० १५

(१९५) ना० १३५ लोकाध्यक्षः

१३६ सुराध्यक्षः १३७

श्लो० ॥ १५ ॥ (१३५) लोकाध्यक्षः (१३६) सुरा
(१३७) धर्माध्यक्षः,

ॐ लोकाध्यक्षाय नमः । ॐ सुराध्यक्षाय नमः ।
ॐ धर्माध्यक्षाय नमः ।

भा०— कान्तदर्शित्वमेव त्रिकिरुपाव्ययति—

(लोकाध्यक्षः, सुराध्यक्षः, धर्माध्यक्षः) इति;

लोकाः—धर्माधिकारिणः, सुराः—तत्राग्न्याव्यवहाराः, धर्मः—क
थनं वैधं, तेषाम् अध्यक्षः—अकृताग्न्यागमकृतविप्रणाशपरिहारेण
फलं दातुमनुसन्धाता, अपिरुद्धः.

अतो ह्यस्य, “ धर्मज्ञः, उपायज्ञः, अध्यक्षः, सत्यमन्वः,

अ एवाद्य नंदिद्वय उदाति ” इति व्यपदेशाः ॐ

निर्व०—(३) “अथ इः” इति, इः, गुणात्तद्विज्ञौ, उणा० पा
द्वै० पृ० ६३८ सांहितिकं, नाक्षीः,

(४) “खरिचि” इति, चर्त्स्वम्. ॐ ८। ४। ५५॥ कौ० पृ०

अथ कान्तदर्शित्वोपपादनमुद्देशेन त्रिकिरुपिरुद्धस्य फलप्रदत्व-
मुच्यते, लोकानां—धर्माधिकारिणां, अध्यक्षः—स्वामी,
अकृताग्न्यागमकृतविप्रणाशप्रसङ्गपरिहारेण फलं दातुम-
नुसन्धातेति—

(लोकाध्यक्षः)

(१) “असू. व्यातौ” अविपूर्धः धा०च्वादिः कौ० पृ० ४:

निरु०—१३५—१३६—१३७ धर्माधिकारिणो लोकाः तत्राग्न्या

सुरास्तथा । धर्मस्तत्साधनं तेषामध्यक्षः स्याद्विनामवान् ॥ १०

(लोकाध्यक्षरसुराध्यक्षो धर्माध्यक्ष) इति क्रमात् ।

(१३८) कृताकृतः ।

ॐ कृताकृताय नमः ।

भा०— द्वौच धर्मौ— संसारस्य प्रवर्तको निवर्तकश्च, तत्र प्रवर्तकस्या-
२ नित्यफलप्रदत्वेनोपचारात्, (कृतः); निवर्तकस्य नित्यफलप्रदत्वेन
(अकृत) श्वेति, स एव—

(कृताकृतः). ❀

निर्व०—यच्चाद्यच्. संहितायाम् यण् एः यः एवमेवाथम् उत्तरत्राप्यु-
भयत्र.

१० (२) “ लोक्, दर्शने ” धा० ङादिः कौ०पृ० ३८७

(३) “ हलश्च ” इति, ३।३।१२।। कौ०पृ० ६६३

अधिकरणे घञ्. दीर्घः. ❀

सुराणाम्— तदाराध्यदेवतानाम्, अध्यक्ष इति—(मुग्ध्यक्षः)

(१) “ पु, प्रमवैश्वर्ययोः ” पस्मः, धा० अदादिः कौ०पृ० ४४०

१५ (२) “ सुसूधा गृध्रिभ्यः कन् ” उणा०पा० २कौ०पृ० ६२०

इति कन्, अगुणः, अनिट्, दीर्घः. ❀

धर्मस्य— तत्साधनस्य वैश्वस्य, अध्यक्ष इति—

(धर्माध्यक्षः)

(१) “ धृञ्, धारणे ” धा० ङादिः कौ०पृ० ४२३

२० (२) “ अतिस्तुमुहु० ” इत्यादिना मन्, उणा०पा० १कौ०पृ० ६१६

गुणः स्परः. अनिट्. दीर्घः. ❀

स एव, कृतः—उपचारात् संसारप्रवर्तकानित्यफलप्रदधर्मश्वासौ,

अकृतः—तन्निवर्तकानित्यफलप्रदधर्मश्चेति—

(कृताकृतः).

२५ निह०— १३८ अनित्यनित्यफलदौ प्रवर्तकनिवर्तकौ ।

ददौ यस्य स्वरूपं सः (कृताकृत) इतीरितः ॥ १०९ ॥

{ १३९ } चतुरात्मा,
{ ७७३ }

{ १४० } चतुर्व्यूहः,
{ ७७३ }

ॐ चतुरात्मने नमः । ॐ चतुर्व्यूहाय नमः ।

ज्ञा०— इत्थम्,—

(चतुरात्मा) ; वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नः अनिरुद्ध इति. ॐ ९

कथमेकस्य चानुरात्म्यम्; तत्राह—

(चतुर्व्यूहः) :—

निर्व०—(१) “ दुरुञ्ज्, कर्णे ” धा० तनादिः कौ० पृ० ४७३

(२) “ निष्ठा ” इति, कर्मणि क्तः. ३।२।१०२।। कौ० पृ० ५८६

अगुणः. अनिट्. नञ्प्रमामे नलोपः.

१०

अन्यत्र नञ्भावो विशेषः. अन्यत् समम्. दीर्घः. ॐ

इत्थम्, चत्वारः—वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धरूपाः,

आत्मानः—स्वरूपाणि, अस्येति—

(चतुरात्मा). आत्मशब्दः, अततेः मणिणन्तो व्युत्पादितः.

(१) “ चते. घाचने ” धा० ङादिः कौ० पृ० ४२१ १२

(२) “ चतेरुञ्च् ” उणा० पा० ५ कौ० पृ० ६४४

इति, उञ्च्. तनः, नान्त. ङणो दीर्घ इत्यादि. ॐ

कथमेकस्यैव चानुरात्म्यम्, तत्रोच्यते. चत्वारः—यथोक्ततत्त्व-

योजनाय, ध्येयाराध्यव्यङ्ग्ये च, समस्तेन व्यस्तेन च गुणपट्टेन,

तद्युगुलत्रिकेण च, तद्भ्रञ्जकवर्णभूषणप्रहरणादिभिः जाग्रदाद्यव-

स्थाचतुष्टयवैशिष्ट्येन च चतुर्विधाः व्यूहाः व्यूहमूर्तिभेदाः,

अस्येति—(चतुर्व्यूहः).

निरु०— १३९ वासुदेवादिरूपत्वात् (चतुरात्मे) ति कथ्यते ।

१४० जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तादौ व्यूहावस्थाचतुष्टये ॥ ११० ॥

एतौर्वैशिष्ट्यमूर्तित्वात् (चतुर्व्यूह) इतीरितः ।

२५

(१४१) चतुर्दशः,

ॐ चतुर्दशाय नमः ।

भा०—यथोक्तप्रयोजनेभ्यः, ध्येयाराध्यव्यक्तये च, समस्तव्यस्तेन
 गुणपटकेन तद्व्यञ्जकव्यवस्थितावयववर्णनूपणप्रहरणवाहनध्वजादिभिः
 जाग्रदाद्यवस्थाचतुष्टयविशिष्टाभिर्मातृभिः चतुर्धा व्युत्पद्यत इति. ॐ

व्यूहमूलेन परेण रूपेण—

(चतुर्दशः)— चतुर्दशत्वम् महापुरुषलक्षणम्. यथा,

(१) “चतुर्दशसमद्वन्द्वः चतुर्दशश्चतुर्गतिः” इति. ग० नु० ३४-१९३।

१० निर्वि०—(१) “ऊह, चित्तके” विपूर्वः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४०७

(२) “ अकर्णरिचकारकेसंज्ञावाम् ” ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७

इति घञ्, वरिकारस्य यण् यः. चतुश्शब्दो व्युत्पादितः.

एवमुत्तरत्रापि. ॐ

व्यूहमूलेन परेण रूपेण चायं महापुरुषलक्षणविशिष्टनया चतस्रः श्रेयाः
 ११ अस्येति—

(चतुर्दशः).

(१) “ देश, इत्येते ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४३१

(२) “ रत्विधातुवः मूञ् ” टणा० ना० ४ कौ० पृ० ६३९

इति, घञ्. प इत. टयर्गस्तवर्गजः—

२० (३) “तितुञ्” इति, नेट्. नस्यानुस्वारः. ७।२।९॥ कौ० पृ० ६०८

(४) “ व्रश्च० ” इति, ट।२।३६॥ कौ० पृ० ५१

शस्य षः. घृत्वम्.

(५) “ मातरिपिच्च ” इति, डामहचष्पित्वादेव, ४।२।३६॥

कौ० पृ० २३२

२५ निरु०—१४१ इत्याचतुष्कयुक्तत्वात् (चतुर्दश) इति स्मृतः ॥ ११३॥

(१४२) चतुर्भुजः, ॥

ॐ चतुर्भुजाय नमः ।

ज्ञा०—तथा,—

(चतुर्भुजः);— तथाहि, परं रूपमाहुः,

(१) “ चतुर्भुजमुदारार्ङ्गं चक्राद्यायुधतूपणम् ” वि०पु० ।

(२) “ तमसःपरमो धाता शङ्खचक्रगदाधरः ” रा०यु० ११४-१५

(३) “ भुजैश्चतुर्भिस्समुत्थितम् ” इत्यादि. वि०पु० ।

इदमेव यथोक्तं व्यूह्य,—

निर्व०— (६) “ पिङ्गौरादिःपञ्च ” ४।३।४।३।कौ० पृ०९८

इति ङीषि सिद्धे गौरादिषु मातृशब्दशब्दजातशामर्थ्यादनित्यणि-

तां ङीप्. ततः, अदन्तलक्षणस्याप्. दीर्घः, मंहितायाम्,

(७) “ अचोरहाभ्यांङ्गि ” इति वा, ८।४।४।६।कौ०पृ०११

(८) “ यणोन्मयः० ” इति वा, ८।२।२।३।कौ०पृ०९

पाक्षिकं वस्य द्वित्वम्. बहुव्रीहिसुपमर्जवत्त्वे,

(९) “ गोविशोः० ” १।२।४।८।कौ०पृ० १२९

इति, आतो ह्रस्वः. पूर्वस्य पुंशब्दः. ६३३

तथा, चत्वारः, भुजाः— बाहवः, अरथेति— (चतुर्भुजः).

(१) “ भुज,पालनादिप्रकारयोः ” प्रा०रुधादिः वौ०पृ०४५

(२) “ हलश्च ” इति, करणे वञ्. ३।३।१२।३।कौ०पृ०६६

(३) “ भुजत्युञ्जौ पाण्युपतापयोः ” ७।३।३।३।कौ०पृ०५६

इति, निपातनात्,

(४) “ चजोः० ” इति, कुत्वम् गुणश्च न. ७।३।७।२।कौ०पृ०५६

इदमेव यथोक्तं व्यूह्य, भाजते— उपासितृभ्यः

ताच्छील्येन प्रकाशत इति—

निरु०—१४२ महापुरुषरूपत्वादुच्यते हि (चतुर्भुजः) ।

श्लो० ॥ १६ ॥ (१४३) भ्राजिष्णुर्, (१४४) भोजनम्,

ॐ भ्राजिष्णवे नमः । ॐ भोजनाय नमः ।

ता०—(भ्राजिष्णुः) .

५ (१) “ भुवश्च० ” इत्यत्र चकारादिष्णुच्. ३।२।१३८ ॥ कौ० पृ० ६०१

उपासितृभ्यः प्रकाशनशीलः. ॐ

तैः भुज्यते—भुजेन अनुभूयते इति—

(भोजनम्). ॐ

६ निर्द०—(भ्राजिष्णुः) .

(१) “ हुभाजू, दीतौ ” धा०न्धादिः कौ०पृ० ४१८

(२) “ एजू भाजू, दीतौ ” वा. धा०न्धादिः कौ०पृ० ३८९

(३) “ अलंङ्ङ्निराङ्ङ्प्रजनेतचोतनोन्मदरुच्यपत्रमृदुदृधुन-
चर इष्णुच् ” ३।२।१३६ ॥ कौ०पृ० ६०१

७ इतिभूवात् इष्णुजि ति वर्तमाने, इतिगीत्या भाष्यादर्शनेपि अप्रति-
विधादनुनतत्वद्योतनेन अनुकरणमुच्यार्थात्.

(४) “ भुवश्च० ” इति चकारात्, ३।२।१३८ ॥ कौ०पृ० ६०१

अन्यतोपि नाच्छीलिक इष्णुच्. ॐ

तैः भुज्यते—भुजेनानुभूयते इति—

८ (भोजनम्).

(१) “ भुज्. पालनाभ्यवहारयोः ” धा० रुधादिः कौ०पृ० ४७१

(२) “ कृत्यल्युटः० ” ३।३।११३ ॥ कौ०पृ० ६६२

इति, बाहुलकात् कर्मणि ल्युट्. अनः. गुणः.

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ॐ ॥ महाभाष्ये. ॥

२५ निरु०—१४३ उपासितृभ्यो(भ्राजिष्णुः)न्दप्रकाशनशीलः ॥ ११२ ॥

१०५ मग्नेन (भोजनं) प्रादुर्यो भुज्यते इति ।

{ ३४५ } भोक्ता,
{ ५०२ }

ॐ भोक्त्रे नमः ।

भा०—स्वयमपि तदार्पितस्य प्राणोदरमृतस्यैव—(भोक्ता). यथा,

(१) “ अश्नामि प्रयत्नात्मनः ” गी० ९-२६ । ५

(२) “ भोक्तारं यत्रतन्नाम् ” इत्यादि. ३३ गी० ५-२९ ।

तेषामाग्निमुज्यात् प्रागृर्ध्वं च संचिनापाम्, बुद्ध्या अयुद्ध्या च नक-
लकरणैः सर्वदा सर्वथा च प्रचीयमानान् विधिनिषेधशाम-
नोद्ध्वनात्मनः, साधारणान्, असाधारणान् च, अज्ञानिन्द-
नादीन् सर्वमहेन स्वेनापि दुःसहानाम्, स्वविषयान् च, अनद्विषयानाम्- १०
पराधानाम्.—

निर्व०—तदार्पितस्य, वृत्तक्षीणस्य, नार्पणानि श्रमोद्धरणपण्डुलपञ्चादयानाम्-
पर्यायम्, प्राणजयपि, अमृतमिदं मुञ्जे इति—

(भोक्ता). पूर्ववत् अतुः.

(१) “ पशुवृत्तौ ” भा० ३४५, कौ० ५०५, ६६ १५

इति वृत्. शु. निहत्त्वात् नदः.

(२) “ द्यौः दुः ” इति, इ. लि. दुत्वेन नः. तस्य, ८। २। ३०।

कौ० ५०६८

(३) “ स्वग्निच ” इति चत्वेन नः. अतज्जादि. ३३। १। ५०५। कौ० ५०२०

तेषामाग्निमुज्यात्, प्रागृर्ध्वं च बुद्ध्या अयुद्ध्या च नक- २०
लकरणैः सर्वदा सर्वथा च संचिनाम् प्रचीयमानान् विधिनिषेधशाम-
नोद्ध्वनात्मनः स्वविषयान् साधारणान् असाधारणान् च अवज्ञानिन्द-
नादीन् सर्वमहेन स्वेनापि-

निरु०—३४५, (भोक्ता) ऽर्पितस्य भोक्तृत्वाद्; (भोक्ता)—त्याद-

मृतस्य वा ॥ ३३३ ॥

{ १४६ }
{ ६७० } सहिष्णुः,

ॐ सहिष्णवे नमः ।

ज्ञा०—(सहिष्णुः).

- ५ (१) "अलंकृञ्" इत्यादिना इष्णुच्. ३।२।१३६ ॥ कौ० पृ० ६०१
कुतः इयती महती क्षमा अस्येत्याकाङ्क्षायाम्. शशिमल्लिश्रीनालि-
भादिवत्, स्वरूपप्रयुक्तत्वादित्येवंपरः ताच्छील्यादिविषय इष्णु-
च् प्रत्ययः. एवम्, व्यूहः. ❀
अथ, विभवेषु त्रिमूर्तिमध्यावतारः—

१० निर्व०—दुःसहान् स्वभक्तविषयान् अनवधिक्रानति अमराधान्
तच्छीलः सहन इति—(सहिष्णुः).

(१) " पह. मर्षणे " पम्सः. धा० चुगादिः कौ० पृ० ४८६

(२) " अलंकृञ्निगकृञ्प्रजनोत्पचोत्पनोन्मदरुच्यनत्रपवृनुवृधु-
सहचर इष्णुच् " ३।२।१३६ ॥ कौ० पृ० ६०१

१५ इति ताच्छीलिक इष्णुच्. ❀

एवं, व्यूह उक्तः. अथ, विभवः प्रस्तुयते. तत्र तावत्. त्रिमूर्तिमध्या-
वतारः. जननोऽप्य, आदिभु—आदित्तानाम् ब्रह्मविष्णुशिवान्तिकाम्
त्रिमूर्तिषु अन्यतमत्वेन जायते इति—

निरु०—१४६ प्रागूर्ध्वं संचितानां च बुद्ध्या च करणैस्मदा ।

२० कृतानां सर्वथा तेषां निषेधविधिमाधनम् ॥ ११४ ॥

अतीत्य क्रियमाणानाम् अमत्सेवानुबन्धिनाम् ।

सर्वसहेन स्वनापि दुस्तहानां विशेषतः ॥ ११५ ॥

स्वभक्तविषयाणां च निर्मर्यादकृतैस्सात् ।

सहनैकस्वशीलत्वात् (सहिष्णु) रिति विश्रुतः ॥ ११६ ॥

(१४७) जगदादिजः ।

ॐ जगदादिजाय नमः ।

भा०— (जगदादिजः)—जगदादिभूतासु त्रिमूर्तिष्वन्यतमत्वेन
जात इति ॐ सप्तम्यां जनेर्दः एवम्, मेर्धेज, गदावर्जादयो-
पि यथा ब्रह्मा,

(१) “ यस्य प्रमादाद्ब्रह्मव्युत्पत्त्यं तूत्प्रजासर्गकरोन्तकारी ।
क्रीडाच्च स्रः स्थितिहेतुस्तु यथावाच मध्ये पुरुषः परस्मात् ” ॥
इति सत्या उवाचो देवाः, नि० पु० ४—३—६३।

(२) “ नमिष्य तस्मै देवेषु पूर्वजो जायतः प्रभुः । रक्षार्थं सर्व-
भूतानां विष्णुत्वमुपजग्मिद्वान् ” इति ॐ भा० उ० १२—११।

निर्व०— (जगदादिजः) .

(३) “ जगती, प्रादुर्भावै ” इति, भा० दिवादिः कौ० पृ० ४७४

(२) “ सप्तम्यां जनेर्दः ” इति, भा० कौ० पृ० ५८५

इति, उः छिन्द्यात् दिलोपः ॥१

(३) “ बुवाञ्च, वाने ” इति, भा० बुधोवादिः कौ० पृ० ४५१

(४) “ वासुदेवोऽपिः ” इति, निः, आहोसः ३।३।९२ ॥

कौ० पृ० ६५८

(५) “ गन्ध, गनौ ” इति, भा० वा० वादिः कौ० पृ० ४२०

(६) “ वर्तमानेपृषत् ” इत्यादिना, उणा० भा० २ कौ० पृ० ६२२ ॥

अतिप्रत्ययः, धातोः जगादेश्च निनात्वेन, यद्वा,

(७) “ द्युतिगमिजुहोतीनां द्वेच ” इति, भा० ३।७८ ॥ कौ० पृ० ६०७

इति, क्तिप्, द्वित्वं च ।

निरु०—१४७ जगतामादिभूतासु मूर्तिष्वन्यतमत्वतः ॥११७॥ १६

जातत्वाद्दिष्णुरूपेण प्रोच्यते (जगदादिजः) ।

{ १४८ } अनघो,
{ ८३५ }

३ अनघाय नमः ।

१०— एवं संसारमध्ये जनित्वापि,—

अनवः). पापप्रतिस्पर्धी. ❀

वै०—(८) “ अन्येभ्योपि दृश्यते ” इति, ३।२।१७८॥ कौ०
० ३०७

भिक्षुत्वात् अज्यासंज्ञा.

९) “ हलादिश्लेषः ” ७।४।६०॥ कौ० पृ० ३६९

३०) “ कुहोश्चुः ” ७।४।६२ ॥ कौ० पृ० ३७८

ति, कुत्वम्. अज्यासि गस्य जः.

११) “ गमःकौ ” इति अनुनासिकलोपः. ६।४।४०॥ कौ० पृ० ५८२

१२) “ ह्रस्वस्य० ” इति, तुक्. ६।१।७१॥ कौ० पृ० ५५९

आहितेऽं जश्त्वम्. ❀

वै० संसारमध्ये जनित्वापि अवविरोधी पापप्रतिस्पर्धीति—
आतः).

१) “ अवि, गत्याश्लेषे ” पचाद्यच्. धा०च्चादिः कौ० पृ० ३८८

दित्वाद्युमः पृषोदरादित्वात् लोपः. अथवा.

२) “ हन, हिनागत्योः ” धा०अदादिः कौ० पृ० ४३५

नञ्पूर्वः. न हन्ति पुण्यकर्माणमिति विग्रहे,

(३) “ अन्येष्वपि० ” इति, डः. टिलोपः. ३।२।१०१॥ कौ० पृ० ५८५

(४) “ न्यङ्कादीनांच ” ७।३।५३॥ कौ० पृ० ५६०

इति. कुत्वम्; आन्तरतम्यात् घः. नञो नलोपः. ततः,

विरोधार्थं नञ्त्वत्पुरुषः. नलोपः, नुट्. ❀

निरु०— १४८ पापप्रतिस्पर्धी (ध्यानवः)—

श्लो० १६

(२०५) ना० १४९ विजयः.

१५० जेता. १५१ विश्वयोनिः.

(१४९) विजयो, (१५०) जेता. { १५१ } विश्वयोनिः.

ॐ विजयाय नमः । ॐ जेत्रे नमः । ॐ विश्वयोनये नमः ।

ज्ञा०—मूर्त्यन्तरयो रपि मृष्टिमंहारादिभिः जगद्विजयोऽस्मादिति— ५

(विजयः). यथा,

(१) “ तदा ब्रह्मिणन्धानौ मृष्टिमंहारकारकौ ” इति. ॐ भा०

मो० १६९—१९ ।

तयो रपि— (जेता).—स्वाभिप्रायेष्वन्यथाप्यथा. ॐ

तन्मुक्तेन विश्वस्य—कार्यप्रपञ्चस्यापि, कारणम्—

१०

(विश्वयोनिः). ॐ

निर्व०—मूर्त्यन्तरमपि मृष्टिमंहारादिभिः जगद्विजयने अस्मादिति—

(विजयः).

(१) “ जि. जय ” निर्वर्षः. भा० १३३६॥ को० पृ० ४०५

(२) “ अकर्तारिच० ” इत्यनुवृत्तौ, ३३३१९॥ को० पृ० ६४७ १५

(३) “ एरन् ” इति, ३३३५६॥ को० पृ० ६५६

अपादाने अन्. गुणायादिभ्यो. ॐ

तादपि द्वौ जयति—स्वाभिप्रायेष्वन्यथाप्यथाप्यतीति—

(जेता). धानुः पूर्ववत्, ततस्तुन्. अनिद्. गुणः अनडादि. ॐ

तन्मुक्तेन, विश्वस्य सर्वस्यापि कार्यप्रपञ्चस्य, योनिः—कारणमिति— २०

(विश्वयोनिः).

निरु०— १४९ (विजयो) जगतां जयो ॥ १३८ ॥

१५० स्वाभिप्राये स्थापयिता (जेता) स्याद्विश्वेशङ्करौ ।

१५१ विश्वं तत्कार्यवर्गः स्याद्योनिस्तस्य तु कारणम् ॥ १३९ ॥

तस्य ब्रह्मादिमुखतो (विश्वयोनि) रितीरितः ।

२५

(१५२) पुनर्वसुः, ॥

ॐ पुनर्वसवे नमः ।

ज्ञा०—पुनः, तत्प्रभृतिषु देवेष्वन्तरात्मतया वसति चेति—

५ (पुनर्वसुः). यथा,

(१) “ देवानांबन्धुनिहितं गुहामु ” ब्रह्मा,

(२) “ तवान्तरात्मा मम च ये चान्ये देहिमांजिताः ” इति. ॐ ज्ञा०
मो० १७१-४ ।

निर्व०—(१) “ यु, मिश्रणे ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३९

१० (२) “ बहिश्चिश्च्युद्गुलाहात्वारिभ्योनिः ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३४
इति, निः.

(३) “ नेट्० ” इति, नेट्. गुणः. ७।२।८।। कौ० पृ० ५८३

विशेषः क्वनि व्युत्पादितो विश्वशब्दः. पौनरुक्त्यं नाम्नासुक्तव्या-
ख्यानेन, प्रकरणान्तरगतानामपि सर्वत्र यथायथं परिहरणीयम्. तथाच
१५ तत्रतत्र वक्ष्यते. अनो न विश्वयोनिः पुनस्त्वित्दीपः. नच, एकैव
नाम्ना विवक्षितसर्वनिर्वाहः; यतः, एकस्य शब्दस्य एकार्थत्वान्वाच्या,
लाघवात्; तथा प्रकरणाच्च; ननु नानार्थता, अगतिवगनिलक्षणगौर-
वात्; प्रकरणानौचित्याच्च; इत्यादयलम्. तत उक्ता वाचोयुषितयु-
क्तिमती. ॐ पुनस्तत्प्रभृतिषु वसति—अन्तरात्मतया वसतीति—
२० (पुनर्वसुः).

(१) “ वस, निवासे ” पुनःपूर्वः. धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४३२

निरु०—१५२ ब्रह्मादिष्वपि देवेषु ह्यन्तरात्मतया च यः ॥ १२०

पुनर्निवसनान्नित्यं (पुनर्वसु) रुदाहतः ।

श्लो० ॥ १७ ॥ (१५३) उपेन्द्रो,

ॐ उपेन्द्राय नमः ।

ता०—अथ आदित्येषु जवन्यजः—

(उपेन्द्रः),- अनुजत्वेनेन्द्रमुपगतः यथा,

(१) " जवन्यजस्त सर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः । द्वादशैवादि-
तेः पुत्राः क्षत्रमुख्या दराधिप ॥ तेषामवरजो विष्णुर्यत्र लोकाः
प्रतिष्ठिताः " ।

(२) " विष्णुरिन्द्रानुजोत्तमत् " इत्यादि. ॐ

न उपेन्द्रसंज्ञाय बलिमखे—

निर्व०—(२) " शूरपृष्णिहिद्रव्यपिनासेदतिष्ठितिवन्धिसिन्धुः " ।

उणा० पा० १ कौ० पृ० ६० ९ इति, उः पुनरिति शक्यव्ययम्. अतः,

(३) " ह्यपिच " इति, ३।३।१११४॥ कौ० पृ० २७

शोः उकारानुबन्धस्य विशीयमानमुत्तमत्. ॐ अथ, आदित्येषु ज-

वन्यजः. इन्द्रानुजतया उपेन्द्र इत्यपिति—

(उपेन्द्रः),

(१) " इति, परस्यैश्वर्ये " भा० भाषिः शौ० पृ० ३८७

वदित्वात् कुम्. अनुस्वारकसवर्णौ. अन्वयः,

(२) " इन्द्रेन्द्राववज्रविप्रकुजकुवदुपुत्तुरजोऽसिनेतेऽनुक-
रुगौरवन्तरेषामाद्याः " उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२०

इति रत्नप्रत्ययान्तो निराकृतः.

(३) " नेद् " इति नेद् ७ । २ । ८ ॥ कौ० पृ० ५८१

उपेत्यव्ययम्. गुणः. ॐ

श्रुत्यनुसारात् सएव इन्द्रसंज्ञाय बलिमखे ॐ द्रष्टव्यं स्वका-

न्या वामानि मुखानि नयतीति—

निरु०—१७, ३ इन्द्रस्याप्यनुजत्वेन जातश्च (चोपेन्द्र) उच्यते ॥ १२१ ॥

(१५४) वामनः, (१५५) प्रांशुर्,

ॐ वामनाय नमः । ॐ प्रांशवे नमः ।

भा०— (वामनः).

(१) “ द्रष्टुन् स्वकान्त्या वामानि सुखानि नयति ” इति श्रुतिः.

(२) “ स वामनो दिव्यशरीरशुक् ” इति. ❀

तत्रैव—(प्रांशुः). अश्रोतेः,

(१) “ स्वरुशरु० ” इत्यादिना उपत्ययः नुमागमश्च, उणा० पा० १
कौ० पृ० ६११

(२) “ नर्दव्यापिने ” इति मन्त्रवर्णात् यथा, ॥ मन्त्रे ॥

(३) “ तेषु तु पतिने हस्ते वामनो जूतवामनः । तस्य विक्रमो जू-
निं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ॥ नत्तः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां तौ ममवस्थितौ ” ।

निर्व०— (वामनः).

(१) “ णीञ्, प्रापणे ” णीञ्, धा०श्वादिः कौ० पृ० ४२३

(२) “ अन्येऽपि दृश्यते ” इति इः टिलोः. ३।२।१०१ ॥ कौ० पृ० ५८५

(३) “ हुवम, उद्विरणे ” वञ्, धा०श्वादिः कौ० पृ० ४१९

(४) “ नोदानोपदेशस्य भान्तस्यागाचमेः ” ७।३।३४ ॥ कौ० पृ० ५४१

इत्यत्र,

(५) “ अनाचमिकनिदमीनाम् ० ” ७।३।३४ ॥ कौ० पृ० ५४१

इत्युपसंख्यानात्, नोपधावृद्धिप्रतिषेधः ❀

तत्रैव क्षणात् प्राश्रुते सर्वं व्याप्नोतीति—(प्रांशुः).

(१) “ अशू, व्याप्तौ ” प्रपूर्वः. धा०श्वादिः कौ० पृ० ४६३

(२) “ स्वरुशरुशंक्वंशुपीयुनीलंगुलिगु० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६११

निरु०—१५४ दृष्ट्या स्वकान्त्या वामानि सुखानि नयतीति यः ।

२५ स (वामनो)—

१५५ व्याप्तिमत्त्वात् (प्रांशु) श्च परिकीर्तितः ॥ १२२ ॥

{ १५६ } अमोघः,
{ १११ }

ॐ अमोघाय नमः ।

भा०— (४) “ वामनो रक्षतु सदा भवन्तं यैः क्षणादभूत् ” ॥

(५) “ त्रिवि. मक्रभाक्रान्तत्रैलोक्यस्फुरदायुधः ” ॥ ५

इत्यादि. ईदृक् अपदानडिण्डिमाभिप्रायेण वेदः,

(६) “ इदं विष्णुर्विचक्रमे ” पृ० मू० ।

(७) “ त्रीणि पदा विचक्रमे ” पृ० मू० ।

(८) “ विचक्रमे पृथिवीमिष एतां श्रेष्ठाय विष्णुः ” पृ० मू० ।

(९) “ त्रिदिवः पृथिवीमिति. प्रविष्णुः ” इत्यादि. ॐ पृ० मू० । १०

नास्य व्यर्थोस्तीति—

(अमोघः).

निर्व०—इति, उः, नुमागमश्च निपात्यते. यदि चेदं कुप्रकरणे पश्यते,
तदा, अनेन प्रकृते कुः, नुमागमश्च तथा निपात्यते. तत्रच, निपा-
तनसामर्थ्यात् अनिदिनोप्यस्य न तलोपः नरुधानुस्वारः. यदात्वद्, १५
सहैव शरुशब्देन अंशुशब्दस्यैव न पाठः, तर्हि बाहुलकात् प्रकृते
प्रत्ययः, पृषोदरादिलक्षणो वर्णागमेनातुस्वारश्चेत्यवधेयम्. यद्वा.

(३) “ शृन्वन्नि० ” उणा० पा० १ का० पृ० ६०९

रादुः बाहुलकात् वर्णागमः तत्र एवाभयमित्वाद्गुह्यम्. दीर्घः. ६०

अपरिमितप्रभावतया नास्ति मोघः व्यर्थोऽस्येति—

२०

(अमोघः). मुहुरङ्गञ्जोः कुत्वेच मोघो व्युत्पादितः.

निरु०— १५६ बलेश्च वासवस्यापि कृतार्थीकरणात्समम् ।

मानातीतप्रभावत्वा (अमोघः) परिकीर्तितः ॥ १२३ ॥

न मोघं चेष्टितं यस्य सो (अमोघः) परिकीर्तितः ।

१ रक्षणा । [२ अत्र कोशान्तरे द्रष्टव्यम् ।]

{ १५७ }
{ २५२ } शुचिः

ॐ शुचये नमः ।

- भा०—(१) “अपग्मितप्रभावाय ” इति तन्मन्त्रवर्णः ॥ मन्त्रे ॥
५. वल्लिवासनयोरविशेषेण कृतार्थीकरणात्. यथा,
(२) “ अनुग्रहं चापि वल्लेनुत्तमं चकार यश्चेन्द्रपदोपमं क्षणात् ।
सुराश्च यज्ञांशक्तुजः ” वि० ध० ४३-३५ ।
(३) “ यत्रान्तु विन्दन्त्य वल्लिर्मनोज्ञानवान भोग्यान्वस्तुधानलस्यः ।
तथामरत्वं त्रिदशाधिक्यं मन्वन्तरं पूर्णमपेनभजुः ” ॥
१० इत्यादि. ॐ वि० ध० ।

ईदृगुपकारेषु प्रत्युपकारनिरपेक्षत्वात्—

- (शुचिः). इगुपधात् कित्. एवम्, ऋपिरुचिप्रभृतयः. यथा,
(१) “ अस्वर्थाश्च महान् शुचिः ” इति. ॐ

निर्व०—नञ्गमामेन नलोपः. उक्तयुक्त्या न पौनरुक्त्यम्. ॐ

- १५ ईदृगुपकारेषु प्रत्युपकारनिरपेक्षत्वात् शुचिः परिगुह इति—
(शुचिः).

(१) “ शुच, शोके ” धा०न्वादिः कौ०पृ० ३९०

(२) “ ईदृगुचिर्, पूतीर्षवे ” वा. धा० दिवादिः कौ०पृ० ४५५
इह शौचकर्माचार्यम्. [६३७

- २० (३) “ सर्वधातुभ्यःइन् ” इति, इन्. तस्य, उणा०पा० ४ कौ०पृ०
(४) “ इगुपधात्कित् ” इति, कित्वात् न गुणः. ॐ उणा०पा०
४ कौ०पृ० ६३७

निरु०—१५७ स्वयंरुतोपकारेषु यत्किंचित् प्रत्युपक्रियाम् । १२४।
अनपेक्षस्थितो योसौ (शुचिः) स्यात् धर्मज्ञो मनुः ।

१ पदाधिकारणात् ।

(१५८) ऊर्जितः, । (१५९) अतीन्द्रम्,

ॐ ऊर्जिताय नमः । ॐ अतीन्द्राय नमः ।

भा०—नमुचिप्रभृतिपरिपन्थिवधवन्धनादौ बलम् ऊर्जा अस्य संजा-
तेति-(ऊर्जितः) इतच्. ❀

इन्द्रानुजत्वेपि ऐश्वर्येणापदानेन तमनिक्रान्तः—(अतीन्द्रः), यथा.

निर्व०—परिपन्थिवधवन्धनादौ, ऊर्जा-बलम्; अस्य संजातेति वा;-
तत्र बलिष्ठ इति वा;—(ऊर्जितः).

(१) “ऊर्ज, बलप्राणनयोः” पुरादिः—पूर्वम्, ना० चुनादिः बा० १०
पृ० ४८०

(२) “ बहुलमेतन्निर्देशतश्च ” इत्यास्य ३।१।२६॥ कौ०पृ० ४९१
व्याख्याधिकल्पात्, अनित्यप्यन्तात्पुरादय इति तदभावे,

(३) “ गुरोश्चहलः ” ३।३।१०३॥ कौ०पृ० ६६०
इति स्त्रियां भावे अकाराभत्ययः । तः, अतश्चात्.

दीर्घः, इत्थं निष्पन्तात् ऊर्जासम्पत्तौ संजातेतिधिकत्वात्,

(४) “तदस्यसंजातकारकादिभ्य इत्च्” ५।२।३६॥ कौ०पृ० ३१०
इति, इतच्.

(५) “ दस्य० ” इति, लोपः. ६।४।१४८॥ कौ०पृ० ५६
उत्तरत्र, प्यन्तात् उपसर्गोत्पत्त्या षेयत्वाद्वा अकाराभत्ययः,

(६) “ कत्यर्थ० ” इत्यादिना, ३।४।७२॥ कौ०पृ० ५९६०
कर्तरि क्तः. इद्. णिचि,

(७) “ निशयांसेदि ” इति, तद्धोषो विशेषः. ❀ ६।४।५२॥
कौ०पृ० ५९२

इन्द्रानुजत्वेप्यविदितविभवतया अतिक्रान्त इन्द्रमिति—(अतीन्द्रः)

निरु०—१५८ ऊर्जा बलं यस्य नित्यं संजाते(त्यूर्जितः) स्मृतः॥ १२५॥ स

१५९ इन्द्रानुजत्वेप्यैश्वर्यादतीन्द्रो (अतीन्द्र) उच्यते ।

(१६०) संग्रहम्, (१६१) सर्गो,

ॐ संग्रहाय नमः । ॐ सर्गाय नमः ।

भा०—(१) " अविदितविभवाय " इति तन्मन्त्रवर्णः. ॥ मन्त्रे ॥

(२) " अतिवाय्विन्द्रकर्मगाम् " इति. ॐ

अथ भक्तैरयत्नेन संगृह्यते इति—

(संग्रहः).

(१) " ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च " इति, अप्. ॐ ३।३।५८॥ कौ०पृ० ६५३

विद्विन्कर्मणमुग्रहपादपद्योत्तमौ तेभ्यस्तृज्यते इति—

(सर्गः).

निर्दि०—(१) " इति, परमैश्वर्ये " अतिपूर्वः. धा० कयादिः कौ०पृ० ३८७

दुर्नेत्यादि.

(२) " क्रजेन्द्र० " उणा०पा० २ कौ०पृ० ६२०

इत्यादिना र्गृह्यत्यान्तो निपातः.

(३) " नेट् " इति, नेट्. ७।२।८॥ कौ०पृ० ५८१

अतिदूर्ध्वस्तमासः दीर्घः. ॐ

अथ, विद्विन्कर्मणमुग्रहपादपद्यनया भक्तैरयत्नेन सम्यक् गृह्यत इति—

(संग्रहः).

(१) " ग्रह. उपादाने " संपूर्वः. धा० कयादिः कौ०पृ० ४७८

(२) " अकर्तरि० " इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९॥ कौ०पृ० ६४७

(३) " ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च " इति कर्मण्यप्. ३।३।५८॥ कौ०पृ० ६५३

न्मो मोऽनुस्वारः. पाक्षिकः परसवर्णः. ॐ

सुहृत्सु निमृष्टात्मतया तेभ्यस्तृज्यते इति (सर्गः).

निरु०—१६० भक्तैरप्ययत्नेन संग्राह्यम् (संग्रह) स्मृतः ॥ १२६ ॥

१६१ ब्रह्मादिभ्यस्तृज्यते यः (सर्ग) तं परिचक्षते ।

१ कर्माणम् ।

(१६२) धृतात्मा, { १६३ } नियमो,
८६९

ॐ धृतात्मने नमः । ॐ नियमाय नमः ।

भा०—(१) "निसृष्टात्मा सुहृत्सु च" इति. ॐ ग० यु० १७—३६।

एवमात्मदानेन धृता आत्मानोऽनेनेति—

(धृतात्मा). नत्प्रतिदलाचलितमृतयोपि नियम्यन्तेऽनेनेति—(नियमः).

(१) " यमः समुपनिविषु च " इति अर्. ॐ ३।३।३॥

को० पृ० ६५७

एवम्, अग्निलमकण्डकानुबुद्धं यच्छतीति—

निर्व०—(१) "सृज, विमर्ग " धा० तुदादिः को० पृ० ७३९. १०

(२) "अकर्तृचि कारके मंजायाम् " ३।३।१९॥ को० पृ० ६७७

इति, कर्मणि वञ्, गुणः, स्परः.

(३) " चजोः० " इति, कुलम्, जस्य गः. ७।३।५२॥ को०

पृ० ५६०

इत्थम्, आत्मदानेन धृताः आत्मानः अनेनेति—

(धृतात्मा). अनेनेः मदिणि, आत्मशब्दो व्युत्पादितः.

(१) "धृञ्, धारणे" कर्मणि वनः. धा० वादिः को० पृ० ७२३

अग्निद्, दीर्घः. ननः नान्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ॐ

नत्प्रतिदलाचलितमृतयोपि नियम्यन्ते अनेनेति—(नियमः).

(१) " यम, उपरमे " निवृत्तेः. धा० वादिः को० पृ० ७३० २०

(२) " अकर्तृचि कारके० " इत्यमुदृता, ३।३।१९॥ को०

पृ० ६७७

(३) "यमस्समुपनिविषुच " इति, नौ ३।३।३॥ को० पृ० ६५७

उपपदे, करणे अप्.

निरु०—१६२ येनात्मानो धृता नित्यं स (धृतात्म) ति कीर्तते। १२७। २७

१६३ नियम्यते जगद्येन (नियमः) स उदीरितः ।

श्लो० १८

(२१४) ना० १६४ यमः. १६५ वेद्यः.

{ १६४ } यमः, ॥ श्लो० ॥ १८ ॥ (१६५) वेद्यो,

ॐ यमाय नमः । ॐ वेद्याय नमः ।

ज्ञा०— (यमः). अच्. यथा.

५ (१) “ यः पृथिवीमन्तरो यमयति ” बृ० उ० ५—७—३।

(२) “ य आत्मानमन्तरो यमयति ” इति, ॥ माध्यन्दिनशास्त्रायाम् ॥

प्रतिस्वमन्तर्यानि ब्राह्मणे. यथा,

(३) “ यमो वैवस्वतो गजा यस्तवैष हृदि स्थितः । तेन चेदवि-
वादस्ते ए. गङ्गां मा कुरुन् गमः ” इति. ❀ मनुस्मृ० ८—९२।

१० एवमाविर्भूय प्रकटितातीन्द्रियमहिमत्वात्

सर्वैर्वेदितुं शक्यः—

(वेद्यः). ❀

वेदितृभवमज्ञिनीम् विद्यामधीते वेद वेति—

निर्व०— एवम्, अखिलमकण्टकानुकूलम् यच्छतीति—

१५ (यमः). पूर्वयत् धातुः. पचाद्यच्. ❀

एवमाविर्भूय प्रकटितातीन्द्रियमहिमनया सर्वैरपि

वेदितुं शक्य इति—

(वेद्यः).

(१) “ विद्, ज्ञाने ” धा० अयादिः कां० पृ० ४४३

२० (२) “ ऋहलोर्ण्यत् ” इति. ३।१।१२४।। कौ० पृ० ५३२

कर्मणि हलन्तात् ण्यत्.

(३) “ शकिलिङ्च ” ३।३।१७२।। कौ० पृ० ५५२

इति षात् शक्यार्थेयं कृत्यः. गुणः. ❀

वेदितृभवमज्ञिनीं विद्यामधीते वेद वेति—

२५ निर्व०— १६४ अकण्टकं चानुकूलं यच्छतीत्यखिलं (यमः) ॥ १२८ ॥

१६५ सर्वैश्च वेदितुं शक्यः सौलभ्यात् (वेद्य) ईदृशः ।

(१६६) वैद्यम्, (१६७) सदायोगी,

ॐ वैद्याय नमः । ॐ सदायोगिने नमः ।

भा०—(वैद्यः).

(१) “तदधीति तद्वेद” इत्यण्. यथा, ४।२।५९।। कौ० पृ० २३६ ५

(२) “मेरुमन्दरमात्राणि” ॐ दि० ध०

एवमत्र सततजागरूकः— (सदायोगी). यथा,

(३) “ य एषु मुनेषु जागति ” इति. ३३

निर्व०—(वैद्यः).

(१) “ विद, ज्ञाने ” वा० अथादिः कौ० पृ० ४४३ १०

(२) “ संज्ञायां तमजनिपदनपतमनाविदपुञ्जीङ्गुजिणः”

३।३।९९।। कौ० पृ० ६५९

इति, स्त्रियां क्यति, गुणामये, अतथाणि, दीर्घश्च, निष्पन्नं
विद्याशब्दात्.

(३) “ तदधीति तद्वेद ” इति. ४।२।५९।। कौ० पृ० २३६ १०

अधीति वेद वा इत्यर्थयोश्च. आङिमुञ्चिः.

(४) “यस्य०” इति. लोपः. ॐ वा० १४८।। कौ० पृ० ५६

इत्यपत्र सततजागरूकत्वात्, सदा योगः अस्यास्तीति—(सदायोगी).

(१) “युजिह्, योगे” भावे घञ्. गुणः. वा० रुधादिः कौ० पृ० ४७१

(२) “चजोः०” इति, कुत्वम्, गः. ७।३।५२।। कौ० पृ० ५६० ३०

सर्वैः वन्नन्तस्त्वशब्दः. ततः,

निरु०—१६६ वेदितृणां तवाख्यस्य गदस्य विनिवर्तनाम् ॥ १२९॥

विद्यामधीति वेदेति यो (वैद्यः) समुदाहृतः ।

१६७ चिकित्सायां जागरूकः (सदायोगी) ति कथ्यते ॥ १३० ॥

{ ७४७ }
{ ९२७ } (१६८) वीरहा,

ॐ वीरघ्ने नमः ।

भा०—स्ववेदनविहन्तृन् हेतुकवीरान् हतवानिति—(वीरहा). क्रिप्.

(१) “ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु० ” इति नियमः ३।२।८७॥ कौ० पृ० ५८४
प्रायिकः. एवम्, कौमहा, क्रोधिहा, भर्गहा, इत्येवमादयोपि. यथा,

नि०—(३) “ सर्वैकान्यद्वियत्तदःकालेदा ” इति, आप्त्ययः.

३।३।१७॥ कौ० पृ० ३३६

(४) “ सर्वस्यसोन्यतरस्यादि ” इति, ५।३।६॥ कौ० पृ० ३३४

३० शनिकस्तदिशः.

(५) “ तद्धितश्चामर्वविभक्तिः ” इति, १।१।३८॥ कौ० पृ० ८७

अप्रयमेजा. इत्थं परिनिष्ठितमदाशब्दपूर्वात् योगशब्दात्

नार्थयि इति.

(६) “ यस्य० ” इति, लोपः. ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

१५ (७) “ सौच ” इति, ६।४।१३॥ कौ० पृ० ३४

इत्यन्तलक्षणा दीर्घ इत्यादि.

अन्तवाट अन्तरेण मत्वर्थोयम् बहुव्रीहिः. नच दीर्घः. ❀

स्ववेदनविहन्तृन्, वीरान्— हेतुकवीरान् हतवानिति—(वीरहा).

(१) “ हन, हिंसागत्योः ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३५

२० (२) “ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्रिप् ” इति, ३।२।८७॥ कौ० पृ० ५८४

उपदानियमस्य प्रायोत्तिप्रायत्वात् अन्यस्मिन्नप्युपपदे क्रिप्. यद्वा,

निरु०—१६८ स्वध्यानजअकान् वीरान् हन्ति यस्स तु (वीरहा) ।

ता०—(२) “ असत्यमप्रतिष्ठन्ते जगदाहुर्नीश्वरम् ” इति प्रमज्य, गी० १६-८ ।

(३) “ तानहं द्विपनः कृगन् संसारेषु तगधमान् । शिष्या-
म्यजन्मशुभानासूरीष्वेव योनिषु ” ॥ इत्यादि. ॐ गी० १६-१९ । अ-
थ स्वविषयपरविद्याप्रवर्तनात्—

निर्व०—(३) “ किञ्च ” इति. ३।१।७३ ॥ कौ० पृ० ७८१
इतः किञ्च, तार्थकालिकाः. वस्तुतन्तु.

(४) “ ब्रह्मभूतवृत्रेभु द्विषु ” इति मुञ्च, ३।१।८७ ॥ कौ० पृ० ७८४
प्रकृत्युपपदप्रत्ययकालनियमावस्थाने द्विषादिनाः तद्वच प्रवृत्ति- १०
नियमादनुने चाकर्तापददद्यावृत्तेन तदवस्थानेनैव भवति. तत्प्रकारम्
मष्टमाकरे द्रष्टव्यः. तथाच अत्र वर्तमानाभ्यानेन विश्रुतो विश्रुतः.
एवमुत्तरत्रापीदृशे (कामहा, क्रोधहा, मदहा,) प्रवेशोऽवश्यम्.

(५) “ अत्र, गी० आशयोः ” धा० इत्यादिः कौ० पृ० ३९१

(६) “ स्वामितिविषयि० ” इत्यादिना, सू. उणा० पा० २. १५
कौ० पृ० ६१९

(७) “ अत्रेर्था० ” इति, २।४।७३ ॥ कौ० पृ० ३९१ ॐ
दीर्गावः. किञ्चाद्यमुक्तः. अनिह. इति.

(८) “ दीर्. विद्वान्तौ ” धा० कुरादिः कौ० पृ० ४९०
चुरादौ कथादिः अदन्तः. णिच्.

(९) “ अनेलासः ” इति, ३।४।४८ ॥ कौ० पृ० ३९७
अष्टोपः. पचाद्यच्. णिलोपः.

(१०) “ सौच ” इति, ६।४।१३ ॥ कौ० पृ० ६४
हन्तन्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ॐ

अथ, स्वविषयपरविद्याप्रवर्तनेन आर्पयचनात्
मायाः परविद्यायाः, धवः— स्वामीति वा,—
निरुक्तानुसारेण मौनध्यानयोगवत्तया वा.—

१०

२५

{ ७३ } (१६९) माधवो, (१७०) मधुः,

ॐ माधवाय नमः । ॐ मधवे नमः ।

भा०—(माधवः). यथा,

- ५ (१) “ मा विद्या च हरेः प्रोक्ता तस्या ईशो यतो भवान् ।
तस्मान्माधवनामासि धवस्त्वामीति शब्दितः ” इति,
(२) “ मौनाद्ध्यानाच्च योगाच्च विद्धि भारत माधवम् । इतिवा. ॐ
भा० उ० ६९—४ ।

लक्षविद्येत्यः स्वदमानत्वात्—(मधुः).

- १० (१) “मन,ज्ञाने” अस्मात् स्वाद्वर्थात्, धा० दिवादिः कौ०पृ० ४५६
(२) “ फलिषाटिनमि० ” इत्यादिना, उणा० पा० १ कौ०पृ० ६१०
उप्रत्ययः, धकागोन्नादेशश्च. यथा,

निर्व०—(माधवः). एकत्र,

- (१) “ धृञ्, कम्भते ” पचायच्. धा० कयादिः कौ०पृ० ४७६
१५ गुणावदेशौ. साधितश्चायमन्यथा चापि प्रागेव.
(२) “ माङ्, गति ” धा० जुहो० कौ०पृ० ४५०
(३) “ अन्नेष्वपि० ” इति, डः, टिन्योपः ३।२।१० १।। कौ०पृ० ५८७.
स्त्रियामनडाए. शोर्वः, अन्यत्र पृषोदगदिः. ॐ
लक्षविद्येत्यो मन्यते स्वदत्त इति—(मधुः).

- २० (१) “मन,ज्ञाने” आस्वादनकर्महायम्, धा० दिवादिः कौ०पृ० ४५६

निरु०—१६९ मा विद्या च हरेः प्रोक्ता तस्याः स्वामी धवः स्मृतः॥
१३३॥

तस्मान्माधवनामासौ ब्रह्मविद्याप्रदो मनुः ।

मौनाद्ध्यानाच्च योगाच्च (माधवः) पण्क्तिर्नितः ॥ १३२ ॥

२५ १७० भक्तयो लक्षविद्येत्यो स्वदमानया (मधुः) ।

(१७१) अतीन्द्रियो,

ॐ अतीन्द्रियाय नमः ।

भा०—(३) “ मध्यउत्सः ” इति, पु० सू० ।

(४) “ प्रियोहि जानिनोत्यर्थम् ” इति च. ॐ गो० ७—१७ ।

अथ, मधुरमधुदधिस्वरूपेस्मिन् गुणिनि उक्तपरव्युत्पत्तिभयहृदयं पाद्गुण्यम् विवक्षन्, स्वरूपं शोधयति—

(अतीन्द्रियः)—ज्ञानोपकरणान्यतिक्रान्तः. ॐ

निर्द०—(२) “ मधुशोऽस्तुतिः ” इत्यतः इति, उपा० पा० १

कौ० पृ० ६०९

१०

(३) “ शान्ते नित् ” इत्यतः निर्दिशित्य दर्शयति, उपा० पा० १

कौ० पृ० ६०९

(४) “ फलिपादितमिमनिजपांगुक्षयिपादितमधु ” उपा० पा० १

कौ० पृ० ६१० इति उः नित्, अकारोऽन्तिव्य. ॐ

अथैवं, मधुरमधुदधिस्वरूपेस्मिन् परव्युत्पत्तिभयहृदयं पाद्गुण्यं विवक्षन्

था स्वरूपं शोधयति. अतिक्रान्तः, इन्द्रियाणि—ज्ञानोपकरणानि तः

निरयत्येति—(अतीन्द्रियः).

(१) “ इति परसौधवे ” तुगित्वादि. उपा० पा० १ कौ० पृ० ३८७

(२) “ अक्षोत्र ” इत्यादिना रजसो निपातः. उपा० पा० २६०

पृ० ६२० इत्यं. निर्वृत्तादिप्रसङ्गात्,

२०

(३) “ इन्द्रियविन्द्रिगनिन्द्रहृदस्मिन्द्रमधुदधिसिन्द्रगुणोन्द्रदशगितिः ”

इति, वच् प्रत्ययान्तो निपातः. ५।२।९३॥ कौ० पृ० ३२५

(४) “ आयनेयीनोदियः फट्स्वच्छवां प्रत्ययादीनाम् ” इति.

७।१।२॥ कौ० पृ० ९४ वस्य इय्.

(५) “ यस्य ” इति, लोपः ततः. ३।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६ २५

अतिवृत्तमासः. सवर्णदीर्घः.

निर्द०—१ ७१ ज्ञानोपकरणव्रातमतिक्रान्तो (अतीन्द्रियः) ॥ १ ३३ ॥

१ गुणान्कर्तुं पर ।

(१७२) महामायो,

ॐ महामायाय नमः ।

ज्ञा०—कथम्—

(महामायः). महती—अप्रपन्ननिखिलजनमोहिनी,
निष्कृष्टावित् माया अस्येति. यथा,

(१) “ गुणमायासमावृतः ” इति, जि० ३।

नेवं नृपा मायति वक्ष्यते. ❀

निर्व०—(६) “ परवल्लिङ्गं द्रव्यरूपयोः ” इति, २।४।२६॥कौ०

पृ० १५६ परवल्लिङ्गतायां प्राप्तायाम्,

(७) “ द्विगुप्रानापद्यालंपूर्वगतिसमाप्तिषु प्रतिषेधः ” इति. तत्त्व-
विदिः. ❀ २।४।२६॥कौ० पृ० १५६अथ नित्यम्; यतः, महती—अप्रपन्नजनमोहिनी—माया—गुणमाया,
वर्तते—(महामायः).

५ (१) “ माइ, मने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५०

(२) “ माच्छामसित्यो यः ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

इति, यः. द्वियामतस्या. दीर्घः.

(३) “ मह, पूजायाम् ” धा० ष्वादिः कौ० पृ० ४११

(४) “ वर्तमानेपृपत् ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२२

१० त्वादिना अतिः, शतृवद्भावश्च निपात्यते. उगित्वान्ङोप्.

(५) “ स्त्रियाःपुंवत्तापितपुंस्कादनुष्ममानाधिकरणेस्त्रियामपूर-
जाप्रेयादिषु ” ६।३।३४॥कौ० पृ० १६०

इति, पूर्वपदस्य पुंवद्भावः. महत आत्वम् दीर्घः. बहुव्रीहौ,

(६) “ गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ” इति, उपसर्जनह्रस्वः. ❀ १।२।

२५ ४८॥कौ० पृ० १२९

निरु०—१७२ माया यस्याप्रपन्नानां सर्वेषामस्ति मोहनी ।

(महामायः) स विज्ञेयो वस्वर्णोमनुरुज्ज्वलः॥१३४॥

(१७३) महोत्साहो,

ॐ महोत्साहाय नमः ।

भा०—ज्ञानमयादपि अकर्तुः अलसोदासीनात् नांश्वेश्वरात् व्या-
दर्शकमैश्वर्यं गुणमाह.—

५

(महोत्साहः).

महात्, उत्साहः उत्सहन् कर्तृत्वलक्षणमैश्वर्यम्, अर्सेति. अनेन
सत्त्वशक्तम्, अमिदकादिषु अत्यन्तविद्यो मन्वशिरदु-
शेषेण सर्वगोचरदृश्यां सुखानुखमदिचिदकर्षणात्कृत्युगुणयोगतदुत्तर-
णप्रकारपरिणामोपश्रित्यनदरगिनितात्पर्यवतात्कृत्युगुणयोगतदुत्तर-
तन्वयेण यथा पुरतः स्वभावनियमनदुःखदामः सर्वगोचिष्करोति. सु-
च्छीकरपरमाणुरणिमादिः दृहिणादौ विजृम्भते. १०

निर्व०—अथ पादुष्यं व्याचिन्व्यासयेत्. तत्र कर्तृत्वप्राधान्यविवक्ष-
या त्वलक्षणमैश्वर्यस्य प्राथम्यम्: अत्यच्च, तद्व्यमाणसंगतिविशेषोप
निमित्तकमय. अनन्यविद्यो मन्वशिरदु-
शेषेण सर्वगोचरदृश्यां सुखानुखमदिचिदकर्षणात्कृत्युगुणयोगतदुत्तर-
णप्रकारपरिणामोपश्रित्यनदरगिनितात्पर्यवतात्कृत्युगुणयोगतदुत्तर-
तन्वयेण यथा पुरतः स्वभावनियमनदुःखदामः सर्वगोचिष्करोति. सु-
च्छीकरपरमाणुरणिमादिः दृहिणादौ विजृम्भते. १५

(महोत्साहः).

(१) “ एह.सर्वणे”धा० त्वादिः धा० पृ० ४८६

उत्सूर्वः.पल्लः.भावे घञ्. दृष्टिः. प्राग्दत् व्युत्सादितस्य २०
महत आत्वम्. दीर्घः.एवम्,अन्यत्रानि.महादलः,महाद्दुद्धिरित्या-
दौ) क्वचित् पुंवद्रावः च;स तु तत्रोच्यते. ॐ आद्रुणः. एतत्परमाणु-
रणिमादिः दृहिणादौ. ॐ

निरु०—१७३ महदुत्सहन् यस्य होश्वर्यं कर्तृत्वलक्षणम् ।

(महोत्साह) स्त विज्ञेयो मनुर्ैश्वर्यदायकः ॥ १३५ ॥ २५

(१७४) महाबलः, ॥ श्लो० ॥ १९ ॥ (१७५) महाबुद्धिः,

ॐ महाबलाय नमः । ॐ महाबुद्धये नमः ।

भा०— सहायोपेक्षकर्त्रन्तरव्यावर्तकं महत् बलमस्येति—

५ (महाबलः). अनेन ह्ययम्, अपरिमितक्रियोपि अनाकलिन-
श्रमः, स्वे महिन्नि तिष्ठन्, अवधीरिताधारान्तरः, दुर्वारव्यापार-
संततशक्तिममुद्धामः, शरीरमिव सकलं विभर्ति.

(१) “ बहुलयन् बहुलम् ” इति च मौलाः. ॥ मौल० ॥

एतद्वेशो जीवनसमीरणगिरिभरादौ. ॐ३

१० असर्वज्ञकारणमन्वयवच्छेदमाह. महत् ज्ञानमस्येति—(महाबुद्धिः).

इदं चास्याशेषदेशकालस्वप्नाविप्रकृष्टाऽविप्रकृष्टविषयम्;

सार्वज्ञ्यात् अविशयविपर्यासतया यथार्थम्; क्लेशकर्म—

निर्व०— सहायोपेक्षकर्त्रन्तरव्यावर्तकं महत् बलम्—अपरिमित-
क्रियत्वेपि, अनाकलिनश्रमत्वलक्षणोर्जा, अस्येति—

१५ (महाबलः).

(१) “ बल, प्राणने ” वचायच्. अज्जिधौ, धा० चुगदिः कौ० पृ० ४८२

(२) “ जयादीनामुपसंख्यातम् नपुंसकवृत्तादिति द्वैत्यर्थम् ” इति ॥

५६ ॥ कौ० पृ० ६५३

इतिवा अच्. शेषं प्राग्वत्.

२० एतद्वेशो जीवनसमीरणादौ. ॐ३

असर्वज्ञकारणव्यावर्तिका महती बुद्धिः— अविशयविपर्याससार्वज्ञ्य-
लक्षणं ज्ञानम्, अस्येति—(महाबुद्धिः).

(१) “ बुध. अवगमने ” भावे, धा० दिवादिः कौ० पृ० ४२०

निरु०— १७४ कर्त्रन्तरानपेक्षो यस्मृष्टेस्त स्या (न्महाबलः) ।

२५ १७५ (महाबुद्धि) महत् ज्ञानं स्वरूपं यस्य सोच्यते ॥ १३६ ॥

१ सर्वज्ञात् । सार्वज्ञ्यमिति अवि ।

भा०— विपाकाशयाद्यपरामर्शात्, स्वाभाविकत्वात्, नित्यं च; चक्षुरादिकरणनिरपेक्षं च; तदपेक्षं च स्वातन्त्र्येण, पुण्डरीकाक्षत्व-
शुचिश्रवत्त्वादेः. न च रूपरसादिग्रहणे करणानियमः, सर्वेण सर्वका-
र्यशक्तेः; सर्वोपि हि निर्यक्षु चक्षुषैव पश्यति शृणोति च, कथमिदं सर्व-
शक्तेर्दुःशक्तम्. यथाक्तम् जयायाम्,

(१) " सर्वतःश्रुतिर्नाश्वात्सो यथा ह्यचच्छ्रावकोरगः " इति. ॥ जयमे० ॥
कर्मतन्त्रागच्छकविलोकनवदपरोक्षं च, वैशद्यात्; अगोचरं च
सर्वनिर्दिष्टत्वात्. यथा.

(२) " विश्वतःचक्षुरतन्निश्चिनो मुखः " तै० ५।०६-१-१ ए। १० १

(३) " पश्यत्यन्तश्चक्षुःशृणोत्यवर्णः " श्वे० ३०३-१५।

(४) " सर्वतोभिर्शिरोमुखम् " इत्यादि. तै० ३०।

आद्युश्च नाथमुनिगिथाः.

(५) " यो धेचि सुप्तस्तर्धं प्रत्यक्षेण सदा स्वतः " इति. ॥ न्यायतन्त्रे० ॥

एव, केचित् सर्वज्ञत्वदञ्जिरे,

(६) " एतेन तु प्रसजितेन सर्वज्ञो येन ह्यल्पयो । दुर्बलं चक्षुषा
परोक्षं रसादीन् प्रतिपद्यते " इति.

तदा, यौघात्पुनितनर्षकनिषयत्, तत्प्रकारपाठः

अन्वयाभावादिरोदाह.

(७) " निर्वायेदर्थवादत्वं तत्प्रे स्यादितित्यक्ता " इति, २०

भास्त्रोक्षत्तत्रत्वच्युदात्ततम्; अतएव अन्वयपरोक्षत्वं दुर्बलं वा;
चक्षुःश्रवःप्रभृतिषु काकोलूकगृध्रादिषु मन्वसिद्धौपशतपःप्रज्ञावादि-
संस्कृतेषु च, करणानां ज्ञानकार्यव्यतिहारतन्त्रताप्रकर्षतारतम्यदर्श-
नात्, सार्धज्ञशान्दस्यायोग्यार्थतापि दुर्बला. गुणान्तरवैचित्र्येपि
एषैव दिक्.

१७६) महावीर्यो,

१ महावीर्याय नमः ।

॥०—अस्य लवो बद्धमुक्तनित्येषु चैतन्यम्. ❀

विभावनापद्यमानदुग्धादिकारणेत्यो जेदकम्, सत्यपि हेतावविकारल-
क्षणं महत् वीर्यमस्येति—

(महावीर्यः). अगुरुमृगमदकस्तूरिकाकुमुमामोदवत्.

संनिधिनात्रेण निर्गर्भादकार्यकारी ह्ययम्. यथा,

(१) " तस्य सन्निधिनात्रेण गन्धः शोभाय जायते । मनसो नोपकर्तु-
त्वं नू तथा नौ परमेश्वरः " इति.

एतदप्युः योषोश्चप्रभृतिषु अक्षौण्यत्वम्. ❀

वि०—(२) " क्षियां क्तिन् " इति, क्तिन्. ३।३।९४ ॥ कौ० पृ० ६५८
आहुषः. निहतत्वात् नेट्.

(३) " इपः० " इति धत्वम्. ८।२।४० ॥ कौ० पृ० ३८५

१२. लम्. अन्वत्र प्राग्वत्.

(४) " श्रियाःपुंढत् ० " ६।३।३४ ॥ कौ० पृ० ३६०

इति. पुंढत्प्रो विधेयः. एतल्लवो बद्धमुक्तनित्यौ. ❀

विदुर्वाणदुग्धादिकारणव्यावर्तकं महत् वीर्यम्— सत्यपि विकारेहेतो,
विकारलक्षणमक्षौण्यत्वमस्येति—(महावीर्यः).

० (१) " वीर. विक्रान्तौ " धा० चुगदिः कौ० पृ० ४९०

चुगदौ कथादिः. अदन्तः. णिच्.

(२) " अतोलेपः " इति, अटोपः. ६।४।४८ ॥ कौ० पृ० ३९७

(३) " अचो यत् " ३।१।९७ ॥ कौ० पृ० ५५७

इति, यत्. णेलोपः. एतदणुर्योगीश्वरादौ. ❀

२५ निरु०—१७६ हेतो सति विकारित्वेप्यविकारित्वलक्षणम् ।

महाद्धि वीर्यं यस्येति (महावीर्य) स्स च स्मृतः ॥१३७॥

(१७७) महाशक्तिर, (१७८) महाद्युतिः, ।

ॐ महाशक्तये नमः । ॐ महाद्युतये नमः ।

भा०—पशुपतिमतावगतोपादानशक्तिविकलनिमित्तमात्रव्यावर्ति— ५
का महती शक्तिरस्येति—

(महाशक्तिः). ना हि. माधनद्रामविनियोगलक्षणा, स्वशरीरैकदे-
शीकृतप्रकृतिपरिणामयोग्यतालक्षणा, नन्याऽनन्या वा, नामध्या सर्वथा
सर्वसंवादिनी. उर्णनाभिप्रकृतेः कीदृश्यापि निमित्तस्यैव उपादानशक्तिर-
कर्वा. कथमियं सर्वज्ञशक्तिरनकर्वा ? १०

अस्या विभुत्प्रधानदधिदुग्धादौ प्रतिक्षणपरिणानित्वम्. ॐ
सहकार्यपेशकारणवैलक्षण्यकरं तदनपेक्षालक्षणं तेजो महदस्येति—
(महाद्युतिः). यत्, बाह्यान्तरनमोविरोधित्वपर्ययोः.

निर्द०—उपादानशक्तिविकलनिमित्तमात्रताव्यावर्तिका महती श-
क्तिः—माधनद्रामविनियोगरदशरीरैकदेशीकृतप्रकृतिपरिणामयोग्य- १५
तालक्षणयामर्थ्यम्, अरथेति—

(महाशक्तिः).

(१) “ शक्तौ, शक्तौ ” भा० स्वादिः कौ० पृ० ४३३

भावे ॐ द्वियां क्तिन्. अनिद्. प्रार्चति तु पदे प्रागिद पुंस्त्वानो
विशेषः. अस्या विभुत्प्रधानदुग्धादौ. ॐ २०

सहकार्यपेशकारणव्यावर्तिका महती द्युतिः—तदनपेक्षालक्षणं तेजः,
अस्येति—

(महाद्युतिः).

निह०—१७७ शक्तिश्च महती यस्य (महाशक्ति) स्त कीर्तितः।

१७८ तेजोऽनपेक्षरूपं स्वं महदस्य (महाद्युतिः) ॥ १३८ ॥ २५

१ परिणामतोपोह्यतालक्षण । २ सर्वशक्तेस्तर्क्या ।

{ १७९ } अनिर्देश्यवपुः,
{ ६६२ }

ॐ अनिर्देश्यवपुषे नमः ।

भा०— क्रमेण रमणीयं ज्ञोपणं च भवति. अस्य चिन्दुः, द्युमणिमाणि-
५ इत्यादौ प्रकाशः. पद्मं चाक्षीषु [१७३-१७८] महत्त्वविशेषेण एते
गुणाः, कलयैव परावरं कार्यकलापं प्रवर्त्य, अशेषणालंघ्यामिषाः महोदधा
दिव महोवाः भगवत्सन्ने मार्त्तानि निवेद्यन्ते. अतिप्रथितेयं प्राक्रिया,
(१) “ परस्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ”

१० श्र० ३०६-८ ।

(२) “ तेजोबलैश्वर्यमहावक्रोधसुवीर्यशक्त्यादिगुणैकरारिः ” वि०
पु० ६-५-८५ ।

(३) “ ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजांस्यशेषतः । भगवच्छब्दवाच्यानि
विना हेयैर्गुणादिभिः ” इत्यादौ. वि० पु० ६-५-७९ ।

१५ भगवच्छास्त्राणि क्वात्स्न्येनेदमर्थानि.

एषु पदस्यैव भौगोल्यत्वात्तत्यादयः अगणितगुणाः,
केनापि प्रयोजनेनान्तर्भाव्यन्ते. ॐ

एतत्पाद्गुण्यविग्रहत्वात्—(अनिर्देश्यवपुः). यथा.

निवे०— (१) “ द्युज्जदीप्तौ ” धा० न्यादिः कौ० पृ० ४११

२० (२) “ सर्वशक्तुश्च इत् ” इति. इत्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

(३) “ इन्द्रुवत्तत्कित् ” इति. इत्. अगुणः. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

अन्यत् सर्वं प्राग्वत्. अस्य चिन्दुः द्युमणिमाणिक्यादौ.

इत्थम्, षट्गुणा व्याख्याताः एष्वेव इतरेषामन्तर्भावः. ॐ

एतत्पाद्गुण्यविग्रहत्वेनानुपमत्वात्, अनिर्देश्यम्—इदमीदृशमिति निर्द-

२५ द्युमशक्त्यम्, वपुः—शरीरम्, अस्येति—(अनिर्देश्यवपुः).

निरु०—१७९ ज्ञानादिपाद्गुण्यमयमुपमानविदर्जितम् ।

वपुस्स्यास्ति तेजिष्ठम् (अनिर्देश्यवपु) हि सः ॥ १३९ ॥

१ लब्धात्मधाराः ततोस्मिन् लब्धपर्याप्तस्थानका महो । २ प्रयोजकेन ।

भा०— (१) “पाङ्गुण्यविग्रहं देवं शास्त्रज्ज्वलनतेजसम्” इति मौलसंहितायाम् चैतञ्चिजितम्.—

(२) “बुद्धिमनोङ्गप्रत्यङ्गवत्तां भगवति लक्षयामहे, शास्त्रशब्देभ्यः बुद्धिमान् मनोवानङ्गप्रत्यङ्गवान् ” इति ॥ मौलसंहितायाम् ॥ निरुक्तं चैतत्,

(३) “ ये बुद्धिमनोङ्गप्रत्यङ्गवन्तो भवन्ति, सांस्तमहाभौतिक-
स्ते भवन्ति; किमात्मिकानु कृत्वियं भगवतो व्यक्तिः? इति, भौति-
कत्वत्वात्कृत्व, उच्यते, भगवत्प्रतिवेष्टा; भगवतो व्यक्तिः,
यदात्मनो हि भगवान्, तदात्मिकैवेष्टा; किमात्मकश्च भगवान्?
ज्ञानात्मकः ऐश्वर्यात्मकः भक्त्यात्मकः; यथा, अङ्गारः साग्निः
शाल्मली वा सुप्रदीपः सर्वदीप्तिरेव स्यात्; यथा वा मधुपर्जप्रदी-
पमानं सर्वतो मधुर्मेव स्यात्; यथा वा सुदर्पाणिष्ठो निवृष्यमाणः
सर्वतः सुदर्पणैव स्यात्; यथावा प्रासाद आलोकयमानः सर्वतो
दर्शनीय एव स्यात्; एवञ्च, भगवान्, सर्वतो ज्ञानमेव, सर्वत ऐश्व-
र्यमेव, सर्वत भक्तिरेव, यदिच्छेत् सर्वदेवम् ”
इत्यादिना.

एव एव पश्येत्तद्विपयो वक्ष्यते.

(४) “शुभ्रसत्त्वसंयोगेन हतेन वनदलेर्षेव रत्नमुज्ज्वल्यते पद्म-
णी, तनु त्रिगुणसंयोगेन निमील्यते” इति तत्त्वम्. वैष्णवेभ्यः

(५) “ स्ववर्णादिनिर्देशविशेषेण विवर्जितः ” वि०पु० ।

निर्देशविशेषणम्—उपमानविशेषणम्, तद्वर्जितः—

अनुपमवपुरित्यर्थः. ❀

{ २२ } (१८० श्रीमान्,)
{ २२२ }

ॐ श्रीमते नमः ।

ना०—तद्वनुरूपया दिव्यभूषणसंपदा नित्ययुक्तः,—(श्रीमान्).

इत्थं विविधगुणरूपानुरूपाम्भोगिगम्भीरभावः,—

वेदं—(१) “ डुवप्, वीजसन्ताने ” धा०वादिः कौ०पृ० ४३२

(२) “ जनेल्लमिः ” इति वर्तमाने. उणा०पा० २ कौ०पृ० ६२४

(३) “ अतिपृथग्विजितनिधनितपित्यो नित् ” उणा०पा० २ कौ०
पृ० ६२४

रति, उत्तिः नित्.

(४) “ दिश, अतिमर्जने ” निर्वूर्वः धा०नुदादिः कौ०पृ० ४६४

(५) “ ऋहलोर्ण्यत् ” इति, ३।१।१२४॥ कौ०पृ० ५६२

अन्वार्थे ण्यत्. गुणः. नञ्ममासः. नलोपः. ❀

तद्वनुरूप श्रीः—दिव्यभूषणसंपदा, अस्य नित्यमस्तीति—

(श्रीमान्).

(१) “ शिञ्, सेवायाम् ” धा०वादिः कौ०पृ० ४२२

(२) “ द्विन्द्वि० ” इत्यादिना, उणा०पा० २ कौ०पृ० ६२१

श्लेषि दीर्घच निष्पन्नात् श्रीशब्दात्. नित्ययोगे,

(३) “ तदस्य० ” इति मनुप्. ५।२।१४॥ कौ०पृ० ३२५

(४) “ अत्वमन्तस्य० ” इति, ६।४।१४॥ कौ०पृ० ७८

अत्वन्तात् दीर्घः. उगित्वात् नुम्. ❀ हल्ङ्च्यदिलोपः, ❀ संयो-

गान्तस्य लोपः, तस्यासिद्धत्वात् नलोपो न. ❀ इत्थं विविधगुणरूपा-

नुरूपाम्भोगिगम्भीर्यात्, अमेयः—अपरिमेयः, आत्मा स्वभावः, अस्येति-

निरु०—१८० दिव्यभूषणसंपद्विर्युक्तश् (श्रीमान्) सदा स्मृतः ।

{ १८१ } अमेयात्मा, (१८२) महाद्रिधृत्, ॥
{ १०३ }

ॐ अमेयात्मने नमः । ॐ महाद्रिधृते नमः ।

भा०—(अमेयात्मा). ॐ

५

अथ तदनुगुणयथेष्टविहारचेष्टिनः—

(महाद्रिधृत्);—महान्तं मन्दरं मथनं धृतवान्. ॐ

निर्व०—(अमेयात्मा). व्युत्पादि हि अन्तेगन्तव्यः ?

(१) "माहू, माने" ॐ अचोपत्. धा० लुहो० कौ० पृ० ४५०

(२) "ईद्यति" इति. इन्दुस. गुणः. तद् ६।१।६५।। कौ० पृ० ५५७ १०

समासे नलोपः. दीर्घः. ततः. नान्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ॐ

अथ, तदनुगुणयथेष्टविहारचेष्टितम् प्रदर्शने. स च

मथनमथे महान्तमद्रिम् — मन्दरम् धृतवागिति,—

(महाद्रिधृत्).

(१) "धृत्. धारणे" क्तिप्. धा० क्त्वादिः. कौ० पृ० ४२३

१५

(२) "हरत्वरत्न०" इति. तुक्. ६।१।७३।। कौ० पृ० ५५९

धागुणः. (अद्रिदृक्) इति पाठः,

(३) "त्रिधृपा, प्रागल्भ्ये" धा० क्त्वादिः. कौ० पृ० ४६३

क्त्वादिः. इह धारणकर्मा चापम्. लक्षणया वा तदर्थलाभः.

क्तिप्. शस्य जश्त्वेन डः. तस्य,

२०

(४) "क्त्विक्त्तुक्त्वादिगुण्णिगञ्जुयुजिक्त्वाच्च" ३।२।५९।। कौ०

पृ० ६७ इत्यत्र दधुगिति निपातनेन धुपेः क्तिनो विधानात्,

(५) "क्तिप्रत्ययस्य कुः" इत्यत्र, ६।२।६२।। कौ० पृ० ६८

बहुव्रीह्याश्रयणादन्यत्रापीति अत्र क्तिप्यपि कुत्वम् गः.

गिरु०—१८१ सिन्धुगम्भीरभावो यो (त्यमेयात्मा) स कीर्तितः ॥ १४० ॥ २५

१८२ महान्तं मन्दरं योहि धृतवान् स (महाद्रिधृत्) ।

श्लो० ॥ २० ॥ (१८३) महेष्वसो,

ॐ महेष्वसाय नमः ।

भा०—तथा, महान्—मनोहारी, इपूणामासः-क्षेपः-सिन्धुबन्धदशकन्धर-
५ वधादौ यस्य, सः,—

(महेष्वसः). ❀ ललितधरणीभरणशीलः—

निर्व०—ततः, तस्य वा चत्वंम् कः. एवमेवान्यत्राप्येतादृशे
प्रदेशेऽदस्यम्. शेषं प्राग्वत्.

(६) “ अद.नक्षणे”धा०अदादिः कौ० पृ० ४३५

१० (७) “ अदिशदिभूराभिनयःकिन्”इति,किन्. उणा०पा० ४ कौ०
पृ० ६३५

निहतत्वात् नेट्. व्युदपादि महाशब्दः? दीर्घः. ❀

सिन्धुबन्धदशकन्धरवधादौ, महान् मनोहारी, इपूणां—
शरणाम्, आसः—असन्नं क्षेपः, अस्वेति—

३५ (महेष्वसः).

(१) “ अनु,क्षेपणे”जादे वच्. वृद्धिः. धा०दिवादिः कौ० पृ० ४५९

(२) “ ईप,गतिहिंसादानेषु”धा०त्वादिः कौ० पृ० ४०७

(३) “ भूसृशीङ्”इत्यत उः. उणा०पा० १ कौ० पृ० ६०९

(४) “ उन्देरिच्चादेः ” उणा०पा० १ कौ० पृ० ६१०

२० इत्यत इच्चादेरिति वर्तमाने,

(५) “ ईपेःकिच्च”उणा०पा० १ कौ० पृ० ६१०

इति,उः,कित्, आदेरिदादेशश्च. अगुणः. यण् वः. महाशब्दः प्राग्वत्.

❀ आहुणः. ❀

तदर्ना, महीम्— ललितधरणीम् तच्छीले विभर्ति भ्रतीति वा,—

(१८४) महीभर्ता, { १८५
६१४ } श्रीनिवासाय,

ॐ महीभर्ते नमः । ॐ श्रीनिवासाय नमः ।

ना०—(महीभर्ता). ❀

(श्रीनिवासः). इति च. मथनरागनीतलक्ष्मीचातुकारवक्षोक्ति
णादिविव्यचेष्टापरम्. ❀

निर्व०—(महीभर्ता).

(१) " हुमुच्, नारयणे" वा. श्रुतेत्यादिः कौ०पृ०४.

(२) " हुम्. नारये" वा. श्रुतेत्यादिः कौ०पृ०४२२

(३) " हुम्" इति, ताच्छीरवे तुष्ट. तुष्टः. अनिष्ट. शरा१३.
कौ०पृ०६०१

(४) " सह. पूजावायु" वा. श्रुत्यादिः कौ०पृ०४१

(५) " पिङ्गोरादिवश्व" ४।१।४ १।। कौ०पृ०९८

इति. गौरादित्वात् ङीप्.

(६) " वस्य०" इति, कौ०. पञ्जीकृतान्तः. ३।१।३ ४।। कौ०.
प्रागुक्तं तु विमलवर्षात्तन्म. ततोऽतिरश्मिः. ❀

तथा मथनतनातीकायाः विद्यः—लक्ष्म्याः, विदासः—ज्योतिर्य
दिवसस्थानगिति—(श्रीनिवासः).

(१) " वम. निदाने" निर्वृत्तः. वा. श्रुत्यादिः कौ०पृ०४३३

(२) " हलश्च" इति, अभिदक्षणे वञ्. वृद्धिः. ३।३।३ २।। कौ०
पृ०६६३

(३) " शिञ्, मेवायाम्" वा. श्रुत्यादिः कौ०पृ०४२२

(४) " क्तिञ्चि०" इति, उगा०पा० २श्रौ०पृ०६२१

किमि, दीर्वच, व्युत्पादितः श्रीशब्दः. ❀

निरु०—१८४ धरणीधृतिलीलस्सः (महीभर्ते) ति शब्दयो

१८५ मथनानीतलक्ष्मीवान् (श्रीनिवासः) स ईरितः ॥ १४५

{ १८६ } सतांगतिः, । { १८७ } अनिरुद्धम्,

ॐ सतांगतये नमः । ॐ अनिरुद्धाय नमः ।

५ सा०—(सतांगतिः).—स्वच्छन्दचेष्टितैरपि प्रणतप्रियकरः ॐ
 एवं निर्द्वन्द्वनिरोधनिरवधिकर्जावलोकर्जादानुदिव्यचेष्टितः,—
 (अनिरुद्धः).

(१) “अशनिनिरोधो जगदाननिरुद्धः ” इति मौल्यः ? ॐ ॥ मौल्यसं० ॥

अस्यानिरुद्धस्यावतारकन्दस्य हंसावतारः.

१० निर्द्व०—स्वच्छन्दचेष्टितैरपि, सतां—प्रणतानां, गतिः—प्रियकरतया
 प्राप्य इति,—
 (सतांगतिः).

(१) “ गच्छ, गतो ” धा० ग्वादिः कौ० पृ० ४३०

कर्मणि ॐ द्वियां क्त्वात् अनिट्.

११ (२) “ अनुवात्त० ” इत्यादिना, द्। १। ३७ ॥ कौ० पृ० ४३५
 अनुनासिकलोपः इत्यादि.

(३) “ अम्, गुवि ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४४४

भानरि व्युत्पादिनः स्वच्छन्दः तत आम्, अनुस्वागदि. ॐ

एवम्, निरवधिकर्जावलोकर्जादानुदिव्यचेष्टिततया, निरुद्धः—प्रति-

२० रुद्धः, नेति—

(अनिरुद्धः).

(१) “ रुधिर, आवरणे ” धा० रुधादिः कौ० पृ० ४७०

निपूर्वः कर्मणि क्तः अगुणः अनिट्.

(२) “ झपः० ” इति, तस्य धः. ८। २। ४० ॥ कौ० पृ० ३८५

२५ निरु०—१८६ प्रणतानां प्रियकर (सतांगति) रिहोच्यते ।

१८७ अनन्नचेष्टायुक्त्वा (अनिरुद्ध) उदाहृतः ॥ १४३ ॥

(१८८) सुरानन्दो, { १८९ } गोविन्दो,
 { ५४३ }

ॐ सुरानन्दाय नमः । ॐ गोविन्दाय नमः ।

भा०—आत्मत्वत्वेन मुरा आनन्दनि अत्मादिति—(मुरानन्दः). ५
 तद्गवां—स्तुतिगिराम्, विन्दः—

(गोविन्दः).

(१) "गवादिषु विन्देस्त्वन्नापात्, इति, भा. ३।१।१३।८। कौ०
 पृ० ५६८

तैः मुरैः स्तूयमानोपकारः. ॐ

१०

निर्य०—(३) " जलांजश्रुति" ८।१।५३॥ कौ०पृ०९,
 इति, जस्थेन पूर्वस्य धस्य दः. बर्गप्रामे नलोतः.

अथ, अवतारकन्दस्य अस्यानिम्नस्य ह्येतादकार उच्यते. आत्मत्व-
 त्वेन मुरा आनन्दनि अत्मादिति—(मुरानन्दः).

(१) " दृग्वि, लसृष्टी भा० अवादिः कौ०पृ० ३८७ ११
 आङ्पूर्वः. दक्षिणात् पुगित्यादि.

(२) " अकर्णदिद० " इति. अगावां बर्ग. ३।३।१९.॥ कौ०पृ० ६४७

(३) " पु, प्रनैश्चर्षयोः " एतत्. भा० अवादिः कौ०पृ० ४४०

(४) " मुसूधा० " उष्णा० पा० २ कौ०पृ० ६२०

इत्यादिना, कन्. अगुणः. अनिट्. दीर्घः. पथीममानः. ॐ २०
 तैस्स्तूयमानोपकारतया तेषां गाः-स्तुतिगिरः, विन्दति लभते इति—

(गोविन्दः).

निरु०—१८८ (सुरानन्द) स्मुरान् सर्वानानन्दयति यस्सदा ।

१८९ गवां स्तुतिगिरां विन्दो (गोविन्द) स्त उदाहृतः ॥ १४४

(१९०) गोविदांपतिः, ॥

ॐ गोविदांपतये नमः ।

ज्ञा०—गावः-वेदगिरिः, तद्विदां ज्ञानिनां ज्ञानयज्ञाराध्यत्वेन पाता-
५ (गोविदांपतिः). यथा,

(१) “ हंसमूर्तिमभ्यात्मानं ज्ञानयज्ञमुजं स्मरेत् ” इति. ॐ

निर्व०—(१) “ विद्वत्. लोभे ” धा० वृदादिः कौ०पृ० ४७०

(२) “ गवादिपुविन्दः संज्ञायाम् ” ३।१।३३८॥ कौ०पृ० ५६८

१० दधिप्यते. एवमेव सर्वत्रैतादृशे प्रदेशे अवभातव्यम्. श इत्.

(३) “ शेमुचादीनाम् ” ७।१।५९॥ कौ०पृ० ४७०

इति, नृम्, अनुस्वारपरसवर्णौ.

(४) “ वन्द्य, भनौ ” धा० ङादिः कौ०पृ० ४३०

(५) “ गमर्दीः ” इति, डोः. टिलोपः. ॐ उणा० पा० २३०

१५ पृ० ६२२

तथा, गाः-वेदगिरिः, विन्दन्ति-जानन्ति, तेषां गोविदां ज्ञानिणां,
पतिः-ज्ञानयज्ञाराध्यतया पातेति-

(गोविदांपतिः).

(१) “ पा, रक्षणे ” धा० ञादिः कौ०पृ० ४४३

२० (२) “ पानेर्दतिः ” इति, इति. टिलोपः. उणा० पा० ५ कौ०पृ० ६४२

(३) “ विद. ज्ञाने ” धा० अदादिः कौ०पृ० ४४३

क्विप्. अगुणः. व्युदपादि हि गोशब्दः, ततः, समुदायादाम्. अनुस्वार-
पाक्षिकपरसवर्णौ. ॐ

निरु०—१९० गावो वेदगिरिः प्रोक्ताः गोविन्दस्तत्पुपालनात् ।

श्लो०॥२१॥ (१९१) मरीचिः, (१९२) दमनो,

ॐ मरीचये नमः । ॐ दमनाय नमः ।

भा०—एवम्, जनुपास्थानेभ्योपि जन्तुभ्यः प्रकाशितनिर्मलकः
(मरीचिः). ॐ मृकणित्यामीचिः. मृड् अत्र दीतिकर्मा. यथा,
(१) “ कुन्देन्दुस्निग्धकान्तिश्च ” इति तद्व्याख्यानम्. ॐ
कान्तिमन्दाकिनीतिः भवतापं गर्धराति—
(दमनः). ॐ

निर्द०—इत्यत्र, जनुपा—अन्धेभ्योपि जन्तुभ्यः प्रकाशित वेगनिर्मल
रूपत्वात्, मरीचिः— शिखरः. तं शिखर इति—
(मरीचिः).

(१) “ मृड्. प्राणत्यागे ” अतिदुर्महात्तय. धा०तुदादिः कौ०
पृ० ४६८

(२) “ मृकणित्यामीचिः ” उणा०पा० ४कौ०पृ० ६३६
इति, ईचिः. गुणो रसः. ॐ

दीपिमन्दाकिनीतिः भवतापं धा० ति— रसाप्यन्तीति—(दमनः)

(३) “ दमु. उभये ” धा० तिवातिः कौ०पृ० ९५९
वभिरत्र अन्नर्जावित्तदर्थः.

(२) “ ह्रस्वल्ल्युटः ” ३।३।११ इति ०पृ० ६६३
इति, बाहुलकात् कर्तारि ल्युट्.

(३) “ बहुलमन्यत्रापि ” उणा०पा० २कौ०पृ० ६२४
इति, युज्वेत्यादि. योरनः. ॐ

निरु०— १९१अन्धेभ्योपि च जन्तुभ्यो हंसशीचावताराः ।

प्रकाशितस्वरूपत्वात् (मरीचि) रिति कथ्यते ॥१४६॥

१९२भवतापस्य दमनात् कान्त्या (दमन) ईरितः ।

(३९५) भुजगोत्तमः, ।

ॐ भुजगोत्तमाय नमः ।

भा०—(पद्मनाभोऽमरप्रभुः) इत्यत्र (श्लो० ॥५॥ ना० ४८—४९)
 व्यूहप्रश्चिमोऽनिरुद्धः पद्मनाभ उक्तः इह प्रादुर्भावप्रथमः पद्मनाभो ५
 विवक्ष्यते.— ❀

(भुजगोत्तमः),—भुजगस्य—शेषस्य, उत्तमः—शेषी, अनन्तभोग-
 पर्यङ्कशायकः.

निर्व०—(३) “पृ.पात्नद्वरणयोः” धा० इति ल्यादिः कौ० पृ० ४४९.

(२) “धापृवस्यज्यतिभ्यांनः” इति. नः. उणा० षा० इकौ० पृ० ६२५, १०

(३) “नेद्” इति, नेद्. गुणः रसः. आशा० कौ० पृ० ५, ८३

(४) “न्यायां लोभः०” आशा० कौ० पृ० ३९

गति, षत्वम्. सिन्धव्ययपूर्वो बहुव्रीहिः. अत्र,

(५) “णीञ्, प्रायेणोतः” धा० णिः कौ० पृ० ४२३

(६) “अर्त्तस्त्रि०” आशा० कौ० पृ० ५, ८५

गति, षः. द्विलोभः. पृ. पात्नद्वरणयोः. प्रादुर्भावप्रथमः इत्यत्र
 षत्वम्. लोभस्य. षत्वम्, पूर्वत्वम्.

(७) “प्रादुर्भावप्रथमो” धा० लुगिः कौ० पृ० ४९०

गति, षत्वम्. लोभः. द्विलोभः. प्रादुर्भावप्रथमः इत्यत्र, षत्वम्.

गित्येवञ्च. षिञ्, लुपृथः नमात्तः. इति

व्यूहप्रश्चिमोऽनिरुद्धः पद्मनाभः प्रागुक्तः. अथ, प्रादुर्भावप्रथमोऽपि

पद्मनाभो वक्ष्यते. तस्य त्रैलोक्यग्रामवृंहितस्य अनन्तभोगपर्यङ्कश-

यत्वेन ध्येयनया नः भुजगस्य—शेषस्य. उत्तमः—शेषीति—

(भुजगोत्तमः). उच्छ्रद्धात् आतिशायनिकस्तमप्. चत्वम्.

निरु०—३९५, प्रादुर्भावेषु प्रथमः पद्मनाभोऽथ उच्यते ।

भुजगस्यानन्तशेषी (भुजगोत्तम) उच्यते ॥ ३४९ ॥

(१९३) हंसः, { १९४ } सुपर्णो,
 { ८५९ }

ॐ हंसाय नमः । ॐ सुपर्णाय नमः ।

भा०—क एवम्,—(हंसः).

९ (१) “ हन्ता नङ्गानाम् ” इतिमौलाः ॥ मौलसं० ॥

मनोहरं हन्ति— गच्छति, स्मयते इति वा,—

(हंसः). पृषोदरगदित्वात्माधुः यथा,

(२) “ सत्त्वरथुभाश्रयपरमहंसाय ” इति. ॐ ॥ ध्याते ॥

“ शोभनपणत्वात्, नंनारपारणयनाद्वा—

१० (सुपर्णः).” इति नैरुत्तमः.

निर्व०—एवम्. हन्ति— हिनश्ति, मनोहरं हन्ति— गच्छति, हसति—स्मय-

त इति वा—(हंसः). पूर्वत्रोभयत्र,

(१) “ हन्. हिंसागत्योः ” धा० अशदिः कौ० पृ० ४३५

(२) “ वृत्तुवदिहृतिरुमिक्रियः मः ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२७

१५ इति. मः. अन्दि.

(३) “ नश्र० ” इति, नन्यानुस्वारः. अशत्र. ८।३।२४॥ कौ० पृ० २०

(४) “ ह्ये इन्ने ” पचाद्यच्. धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४१०

पृषोदरगदित्वेन दर्पागमात्तुमि नाधुः. अनुस्वारः.

न च. शोभने षर्णे षर्णा अग्येति.—

२० निरुत्तमानुनागत, मुष्टु पारं—मंभाग्यारं नयतीति वा.—

(सुपर्णः). पूर्वत्र.

निरु०—१९३ हंसावेवंविधो हन्ति गच्छतीति मनोहरम् ॥ १४७ ॥

(हंसः)

१९४ शोभनपणत्वात् (सुपर्ण) इति कथ्यते ।

२५ मंभाग्यारणयनात् (सुपर्ण) इति वा मतः ॥ १४८ ॥

१ स्मयते इति । २ डिः यथा ।

(१९६) हिरण्यनाभस्,

ॐ हिरण्यनाभाय नमः ।

- ज्ञा०—(१) “ मानसेऽनन्नशयने दिव्यबोधतनुर्विभुः ” ॥ ध्याने ॥
 ५ इति तद्ध्यानविधौ. आरण्यपर्वणि,
 (२) “ मुष्वाप भगवान् विष्णुस्फुट्यामेक एवहि । नागस्य
 जोगे महति. शेषस्यामिततेजसः ” ॥ वैष्णवे, ज्ञा०भा० ।
 (३) “ ज्ञोपिशय्यागतश्चेते त्रैलोक्यग्रासवृंहितः ” इति.
 ❀ वि०पु० । (हिरण्यनाभः); ❀ स एव,—

- १० निर्व०—(१) “ गम्ह,गतौ ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ४३०
 (२) “ अन्यत्रापि० ” इति डः. टिलोपः. ३।२।४८॥ कौ०पृ० ५७८
 (३) “ भुज,पालनाभ्यवहारयोः ” धा०रुधादिः कौ०पृ० ४७१
 (४) “ हृत्श्च ” इति, करणे घञ्. ३।३।१२१॥ कौ०पृ० ६६३
 (५) “ भुजन्युञ्जौपाण्युपतापयोः ” ७।३।६१॥ कौ०पृ० ५६३
 १५ इति, निपातनादगुणत्वमकृत्यञ्च. आहुणः. ❀

स एव, हिरण्यम्—स्वसंकल्पजनितादृष्टपद्महिरण्यमयकर्णिकारक्षपश-
 मेरुरूपं रुद्रमस्, नामौ अस्वेति—(हिरण्यनाभः).

- (१) “ णह,बन्धने ” णोदः. धा०दिवादिः कौ०पृ० ४५५
 (२) “ वसिषपि० ” इत्यतः इञिति वर्तमाने, उणा०पा० ४ कौ०
 २० पृ० ६३८

(३) “ नहेर्भश्च ” उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३८

इति, इञ् भश्चान्तादेशः. वृद्धिः.

(४) “ हर्य,गतिकान्त्योः ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ४०४

निरु०—१९६ (हिरण्यनाभ) स्तौन्दर्यनाभिर्यस्येति स स्मृतः ।

(१९७) सुतपाः, { ४८
३४८ } (१९८) पद्मनाभः,

ॐ सुतपसे नमः । ॐ पद्मनाभाय नमः ।

भा०—(सुतपा) श्व. तपो—ज्ञानम्, संहृतमाक्षि; तद्धयाने,

(१) “ दिव्यबोधतनुर्विभुः ” इति. ❀ ॥ ध्याने ॥

(पद्मनाभ) श्व पूर्ववत्. हिरण्यर्नाभस्वपद्मर्नाभत्वे ब्राह्मीक्ते—

निर्व०—(५) “ ह्यनेः कल्पश्च हिरण्यं ” इति, कल्पन्, उणा० पा० ५

कौ० पृ० ६४४

दातोः हिरण्येश्च. अनुष्णः. षत्वश्च. बहुव्रीहिः.

(६) “ अस्त्वस्वस्वदं ” इत्यत्र, ५।४।७५, ॥ कौ० पृ० १८३ ॥

अजिति दीनादिनागादच् समासान्तः.

(७) “ दाद० ” इति, लोपः. ❀ ६।४।१४८ ॥ कौ० पृ० ५६

तथा संहृतमाक्षिपया धीमतां तपः ज्ञानम्, अस्येति—(सुतपाः).

(१) “ तपस्तपोदं ” आलोच्यतपोर्दहात्त्वं. धा० विधादिः कौ० पृ० ४३:

(२) “ तपस्तपोदः ” इति, अनुष्णः. सिद्धिः, उणा० पा० ४

कौ० पृ० ६४०

अन्यथद्रव्यपदतनासः. अमान्दलक्षणो श्रीर्व इत्यादि. ❀

तत्र च, पदं तातो अस्येति—(पद्मनाभः),

(१) “ मह, वन्द्ये ” वः. ततः, धा० विधादिः कौ० पृ० ४५५

(२) “ तहेः ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३८

इति, इञि, भकारे चान्तादेशे, नाभिश्चन्द्रो व्युत्पादितः.

निरु०—१९७ तपोबुद्धिस्मैव तनुः (सुतपा) यस्य स स्मृतः ॥ १९० ॥

१९८ पार्थिवं भूरिपद्मं तु नाभावष्टदलं महत् ।

यस्य हेममयी दिव्या कर्णिका मेरुरुच्यते ॥ १९१ ॥

यस्य नाभौ तदुत्पत्तिः (पद्मनाभः) स उच्यते ।

{ १९९ }
{ ७० } प्रजापतिः, ॥

ॐ प्रजापतये नमः ।

१. ता०— (१) “ कदाचित्तस्य मुत्स्य नावां कामादजायत । दिव्य-
नष्टदलं तूरि पङ्कजं पार्थिवं महत् ॥ यस्य हेममयी दिव्या कर्णिका
मेरुरुच्येत ” ॥ इति. ❀

तत्त्वज्ञोद्भवप्रभृतीनाम्—

(प्रजा—)--नाम्, (पतिः) नायकः. नैमित्तिकमृष्टिप्रलयविषयं चैत-
नमव्यम्. ❀

२. अथ नृसिंहावतारः—

निर्व०— (३) “ पद, गतौ ” धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५५

(४) “ अतिस्तुमु० ” इत्यादिना मन्. अतिष्. उणा० पा० १ कौ०
पृ० ६१३

ततः. पूर्वपदजादि. ❀

३. मृष्व. प्रजानाम्— तत्त्वज्ञोद्भवप्रभृतीनाम्, पतिः— नायकः इति—
(प्रजापतिः).

(१) “ वा, रक्षणे ” ❀ पतिर्इतिः. टेलोषः. धा० अदादिः कौ०
पृ० ४४३

(२) “ जनी, प्रादुर्भावे ” प्रपूर्वः. धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५४

४. (३) “ उपसर्गच संज्ञायाम् ” ३।२।१९।। कौ० पृ० ५८५

इति. डः. टिलोषः. अतष्ठाप्. दीर्घः. नैमित्तिकमृष्टिप्रलयविषयं
चैतत्. ❀

अथ. नृसिंहावतारः. मृत्युमृत्युतया मृत्युविरोधीति—

निरु०— १९९ नैमित्तिके तु ये मृष्टाः प्रजा ब्रह्ममुखास्तथा ॥ १५२ ॥

श्लो० ॥ २२ ॥ (२००) अमृत्युम्,

ॐ अमृत्यवे नमः ।

जा०— (अमृत्युः), मृत्युविरोधी, मृत्युमृत्युत्वात्. ॐ

इति श्रीहरिकुलनिलक— श्रीवत्साङ्गाचार्यमृतोः, ५

श्रीरङ्गराज— श्रीपराशरभट्टस्य कृतौ,

श्रीद्विष्णुसहस्रनामविवरणे.

भगवद्गणदर्पणे.

द्वितीयं शतकं समाप्तम्.

निर्व०— (अमृत्युः).

१०

(१) “ मृद्. प्राणत्यागे ” धा०तुदादिः कौ०पृ०४३८

(२) “ गुञ्जि मृद्भ्यां युक्त्वुक्त्वा ” उणा०पा०३कौ०पृ०६२६

इति. त्युक्. प्रागुक्तरीत्या न दोषः. अगुणः. अगिद्. कच्—

नत्वुत्पः. नलोपः. ॐ

इति कुशिककुलनिलक श्रीविद्वन्मन्महाचार्यवर्यान्वज- १५

वरददेशिकतनयवरदगुरुवररत्नवरद्वार्यश्रितिरचिते,

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित-

श्रीमद्विष्णुसहस्रनामभाष्यानुगे.

भगवन्नामसहस्रनिर्वचने,

द्वितीयं शतकं संपूर्णम्.

२०

निरु०— २०० नारसिंहमथ स्तौति सर्वमृत्युनिवारणम् ॥ १५३ ॥

मृत्योर्विरोधिह्यो यो मृत्युमृत्युस्वरूपतः ।

(अमृत्यु) रिति तं प्राहुः सप्तार्णो मृत्युनाशकः ॥ १५४ ॥

अथ तृतीयशतकप्रारम्भः ।

{ २०१ } सर्वदृक्,
{ ६७७ }

ॐ सर्वदृशे नमः ।

५ भा०— सएव, सर्वान्— अनुकूलप्रतिकूलतदस्थान्, यथाहं नियन्तुं पश्यतीति—

(सर्वदृक्).

(१) “ दृशेऽनि वक्षतव्यम् ” इति, क्तिन्.

ॐ क्तिन्प्रत्ययस्य कुः. सहि मर्वतो मुगः ? ॐ३

१० निर्व०— सएव सर्वतोमुखः, सर्वान्— अनुकूलप्रतिकूलतदस्थान्, यथाहं नियन्तुं पश्यतीति वा,—

सर्वस्मिन् दृगस्येति वा,—(सर्वदृक्).

(१) “ दृशिर्, प्रेक्षणे ” पूर्वत्र, धा०शादिः कौ०पृ०४३०

(२) “ दृशेऽनिवक्षतव्यम् ” इति, क्तिन्.

१५ यदि तु, नायं कर्मणि विधिः, तदा, प्रकृते अर्थप्रदर्शनार्थ-

स्तथा विग्रहः. पृथीनमानोयम्. अतः, न कर्मण्यण्.

इदानीमयं योजनान्तरपि प्रत्ययः, तत्रच समानो वक्ष्यते.

अपरत्र तथा यदिचेन्न दृश्यते; तदा, पूर्वत्रापि वा.

(३) “ क्तिञ्च ” इति, क्तिप्. ३।२।७६।।कौ०पृ०५८१

२० पूर्वयोजनायां क्तिप्पपि प्राग्वदेव समासः.

अन्यत्र बहुव्रीहिः. अस्ति हि व्यधिकरणानामपि सः,

(४) “ सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ ” २।२।३५।।कौ०पृ०१७३

इत्यत्र, सप्तम्याः प्राक्प्रयोगविधानादित्यादि. तत्र,

निरु०— २०१ अनुकूलान् तदस्थांश्च प्रतिकूलानपि स्वयम् ।

{ २०२ } सिंहः,
{ ४८९ }

ॐ सिंहाय नमः ।

ना०—क एवम् ?—

(सिंहः),—महानृसिंहसंहननः.

(१) " सिचेस्मंजायाम् " इति, उणा० पा० ५, कौ० पृ० ६४४
कः, गुम्, हौच, ॐ

निर्द०—(५) " किङ्कयत्ययः " इति, उणा० पा० ५, कौ० पृ० ६८
इति, दुस्वरया लिट्त्वात्.

(६) " इत्यन्तत्तुगुणव्ययवराजानाञ्च उभां यः " इति, उणा०
३६।। कौ० पृ० ५१

शस्य पः, तस्य,

(७) " जलां जलोन्ने " इति, जश्त्वेन इः, कथ्य, उणा० पा० ३९।। कौ० पृ० १४

(८) " किङ्कयत्ययः " इति, उणा० पा० ५, कौ० पृ० ६८

तस्यै बहुव्रीह्यात्पठ्यात् विदधति वा वृत्तेन यः, तस्य, ११

(९) " धाश्चानि " इति, चर्त्वेन इः, कथ्य, उणा० पा० ३९।। कौ० पृ० ३९

(१०) " यान्तर्गतः " इति, इत्यन्तत्तुगुणव्ययवराजानाञ्च उभां यः, कौ० पृ० ७१

विधीयमानमात्वयः यतः नाहचर्यात् कथ्य.

(११) " त्वदाष्टिदुःशोऽनालोचनेकः " इति, उणा० पा० ३९।। कौ० पृ० ७९

इति, कञ्नुशिष्टविवक्षन्तद्वक्ष्यन्त्येषु ग्रहणम्; अतः, २०

गौतयत्रापि तत्. ॐ

क एवम्, रिपुद्विपनिष्पत्तीपणमहानृसिंहसंहननतया,

मिञ्चति, हिनस्तीति वा—(सिंहः), पूर्वत्र.

(१) " पिच.क्षरणे " पम्सः, धा० तुदादिः कौ० पृ० ४७०

(२) " सिचेस्मंजायांहनुमौकश्च " उणा० पा० ५, कौ० पृ० ६४४ २१

निर्द०—२०२ रिपुद्विपानां निष्पत्तीपणः (सिंह) उच्यते ।

श्लो०२२

(२४४)

ना०२०३ संधाता.

२०४ संधिमान्.

(२०३) संधाता, (२०४) संधिमान्,

ॐ संधात्रे नमः । ॐ संधिमते नमः ।

LIBRARY
ACADEMY OF SAHITYA
MELISSA

१५ भा०—रिपुद्विपनिष्पेषजीपणोपि—

(संधाता),—प्रणयानां प्रह्लादप्रभृतीनां संश्लेषयिता. ॐ

स च, तैस्संधिर्नित्योऽस्येति—

(संधिमान्). नित्ययोगे मनु३. ॐ

निर्व०—इति, कः, तत्संनियोगेन चस्य हः, तुम्, च, अगुणः तुमां नन्या-

नुस्वारः, अपरत्र,

(३) “हिति, हिंनायाम्” क्वाद्यच्, धा० रुधादिः कौ० पृ० ४७१

ॐ पृषोदरादित्वात् व्यत्यये सिद्धिः इदित्वात् तुम्, नन्यानुस्वारः. ॐ

एवम्, जीपणोपि प्रणयान् सन्धधाति—संश्लेषयतीति—(सन्धाता).

(१) “दुधाञ्, धारणपोषणयोः” संपूर्वः, धा० जुहोत्यादिः कौ०

पृ० ४५१

(२) “ण्वुलृत्तृचो” इति, तृच्, अनिट्, ३।१।३३॥ कौ० पृ० ५६६

अनडादि. समो मोऽनुस्वारः, शाक्षिकः परन्तर्गः. ॐ

सच, तैः संधिः नित्योऽस्येति—(संधिमान्). प्राग्वत् धातुः, संपूर्वः.

प्राग्वदेवानुस्वारपरसदणौ.

२० (१) “उपसर्गेषोःकिः” इति, किः, ३।३।२२॥ कौ० पृ० ६५८

आतो लोपः. इत्थं निर्व्यूढात् संधिशब्दात्, नित्ययोगे मनु३.

उगित्वात् तुम्.

(२) “अत्वसन्तस्य०” इति, दीर्घ इत्यादि. ॐ ६।४।१४॥ कौ०

पृ० ७८

२५ निर०—२०३ प्रह्लादाद्यैश्च (संधाता) संश्लेषकरणाच्च सः ॥ १५६॥

२०४ प्रह्लादाद्यैर्नित्यसंधिर्यस्य स्यात् (संधिमान्) स्मृतः ।

SEARCH (२०५) स्थिरः, { ५०४ } (२०६) अजो.

ॐ स्थिराय नमः । ॐ अजाय नमः ।

ना०— नत्मन्धाने नदपचारदृष्टिचाल्यत्वात्—

(स्थिरः).

(१) “ अजिगशिथिग० ” इत्यादिना किरञ्च प्रत्ययः.

निधान्या. उणा० पा० १ कौ० पृ० ६३२

“ भद्रम् ” इति हि नन्मन्त्रवर्णः. ॐ ॥ मन्त्रे ॥

स्नन्मन्त्रवत्त्वेन इतरवन्न जायत इति—

(अजः).

(१) “ अन्येष्वपि दृश्यते ” इति, डः. ३।२।३०३॥ कौ०

पृ० ५८५

(२) “ न जायते जनिभ्यां यदजस्तस्मादेनेकजित् ” इति, ३३

निर्देशः— नत्मन्धाने नदपचारदृष्टिचाल्यो भद्रस्तिष्ठतीति—(स्थिरः). १३

(१) “ शा, गतिनिवृत्तौ ” मत्वस्य. अयसः. धा० धादिः. लो०

पृ० ४२४

(२) “ अजिगशिथिगशिथिलस्थिग० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६३२

इत्यादिना. किरञ्चो निभात्यते. आहोतः. ॐ

स्नन्मन्त्रवत्त्वा इतरवत् जनयितुः न जायत इति—(अजः). २०

(१) “ जनी, प्रादुर्भावे ” धा० दिवादिः. कौ० पृ० ४५४

(२) “ अन्येष्वपि दृश्यते ” ३।२।३०३॥ कौ० पृ० ५८५

इति, डः. टिलोपः. नञ्त्त्वरुषः. नलोपः. ॐ

निरु०— २०५ अपचारेष्वचाल्यत्वात्मन्धाने(स्थिर)उच्यते ॥ ३५७॥

२०६ स्नन्मन्त्रत्वादितरवन्न जातत्वा (अजः) स्मृतः । २५

१ दनीकजित् ।

(२०७) दुर्मर्षणश्च, (२०८) शास्ता.

ॐ दुर्मर्षणाय नमः । ॐ शास्त्रे नमः ।

९ भा०— प्रतीपैः दुष्करं— मर्षणमस्येति—

(दुर्मर्षणः).

(१) “ रथाङ्गशङ्खधातारं ब्रह्ममूर्तिं मुनीपणम् ” ॥ ध्याने ॥

इति, तद्व्यानम्. ❀

एवम्, सर्वकण्टकं साधु शास्तीति—

१० (शास्ता), तत्सायुकारिणि, तृच.

(१) “ तृचतृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ” उणा०पा०

२ कौ०पृ०६२३

निर्व०— मुनीपणतया प्रतीपैः दुष्करं मर्षणम्— धर्षणम्, अस्येति—

तेषु वा, तथा मर्षणम्— सहनं वा—

१९ (दुर्मर्षणः).

(१) “ मृष, तितिक्षायाम् ” धा०दिवादिः कौ०पृ०४५५

आद्ये धर्षणकर्महायम्. अन्यत्र तु यथा श्रुतः.

भावे ल्युट्. योरनः. गुणः रपरः. णत्वम्. दुरित्यव्ययपूर्वो बहुव्रीहिः.

(२) “ अचोरहाभ्यां द्वे ” इति वा, ८।४।४६॥कौ०पृ०१०

२० (३) “ यणोमयः० ” इति वा. ८।२।२३॥कौ०पृ०९

पाक्षिकं मस्य द्वित्वम्.

(४) “ हलोयमां यमित्लोपः ” इतिच, ८।४।६४॥कौ०पृ०१०

पाक्षिकः प्रथमलोपः. ❀

एवम्, सर्वकण्टकं साधु शास्तीति—

२५ (शास्ता).

निरु०— २०७ दुष्करं मर्षणं यस्य परै (दुर्मर्षणः) स्मृतः॥१७८॥

२०८ समस्तान् कण्टकान् शास्तीत्यतः (शास्ते) ति कीर्त्यते ।

(२०९) विश्रुतात्मा,

ॐ विश्रुतात्मने नमः ।

भा०—इत्यनिट्. यथा,

(२) “ निदानवित्रामितदानवः ” वि०पु० ।

(३) “ द्रवन्नि दैत्याः ” इति. ❀ वि०पु० ।

(विश्रुतात्मा).—स एव सर्वदा सर्वत्र सर्वै-

विस्मयेन विश्रुतः सैहापदानस्वभावः. यथा,

(१) “ अशेषदेशनरेश्वरेश्वरः ” इत्यादि. ❀

स एव सुरारिं हिस्मयकशिपुसुरोविदारं हतवानिति—

निर्व०—(१) “ शानु, अनुशिद्धौ ” इत्यादि कारिणि तृच. धा० अ-
दादिः कौ०पृ० ४४७

“ सागरं तर्जुकास्य ” इत्यादिवत्,

(२) “ आनिलोद् ” इत्यत्र निलोदित्येव सिद्धे, ८।४।३६॥ कौ०पृ० ३३॥

आनिग्रहणात् ज्ञापकात्, आगमशास्त्रानित्यतया इदोऽभावात्,

(३) “ तृचतृचौ शंभिक्षदादिभः संज्ञायां चानिदौ ” उणा०

पा० २०००पृ० ६२३

इति तृनोतुवादाद्वा नेट्. तत्र एव वा

अर्थविशेषानादरेण स्वतन्त्रौ तृचतृचौ अनिदौ. अगडादि. ❀

स एव, सर्वत्र सर्वदा सर्वत्रपि विश्रुतः—विस्मयेनाकर्णितः,

आत्मा—सैहापदानस्वभावः, अस्येति—

(विश्रुतात्मा). व्युत्पादि ह्यात्मशब्दः ?

(१) “ श्रु, श्रवणे ” विपूर्वः. धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ४२६

कर्मणि क्तः. अगुणः. अनिट्. दीर्घः. ततो नान्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ❀

स एवच, सुरारिं—देवशत्रुम् उरोविदारम्, हतवानिति—

निरु०—२०९ विस्मयेन श्रुतं देवैः सैह यस्यापदानकम् ॥ १५१॥
शीलं तै (विश्रुतात्मा) स महाकीर्तिप्रदो मनुः ।

(२१०) सुरारिहा, ॥ श्लो० ॥ २३ ॥ (२११) गुरुर्गुरुतमो,

ॐ सुरारित्रे नमः । ॐ गुरुतमाय गुरवे नमः ।

ना०—(मुगर्हिहा). यथा,

(१) “ मत्नत्त्वकग्जश्रेणीदीतिनोत्तयपाणिना । संयच्छने यथा न-
वदत् जयानां नोत्तयं पग्म् ” ॥ ध्याने ॥

इति वद्वचाने. ❀

अथ मत्स्यावतारः. अदिशेषविद्यापरमाचार्यकः—(गुरुः).

(१) “ म पृथेषामपि गुरुः ” इति द्वैष्ट्यवर्गाः. ॥ द्वैष्ट्यं ॥

ना०—(मुगर्हिहा).

(२) “ हन, हिंसायाम् ” धा० अदादिः कौ० पृ० ४३५

अदनिवमन्य प्रायिकनया,

(३) “ ब्रह्मभ्रूण० ” इत्यादिना, क्विप्. ३।२।८७ ॥ कौ० पृ० ५८४

(४) “ क्विप्च ” इति, मार्गकालिको वा. ३।२।७६ ॥ कौ० पृ० ५८३

अथवा, विग्रहभेदे अन्यथा चापि प्रागुक्तः.

(५) “ कृ. गतो ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५२

(६) “ अच इः ” इति, इः. गृणः स्परः. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३८

नृशब्दो व्युत्पन्नः. दीर्घः. ततो नान्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ❀

अथ मत्स्यावतारः. म चायम, गुरुतमः—गरीयान्, गुरुः—अशेषवि-
द्यापरमाचार्य इति.—

(गुरुर्गुरुतमः). एकत्राम.

निरु०—२१० हिरण्यकशिपोर्हन्ता कीर्त्यते स (सुरारिहा) ॥ १६० ॥

२११ अथ मत्स्यावतारस्य प्रस्तावस्तु प्रतन्यते ।

२५ अशेषविद्याचार्यत्वात् स्मृतो (गुरुतमो गुरुः) ॥ १६१ ॥

१ धिया सम्यग्भाविनाम् । २ चार्यकेण गुरुः ।

{ २१२ }
{ ६२२ } धाम,

ॐ धाम्ने नमः ।

ज्ञा०—(२) “कृप्रोच्च” इति, कृप्रत्ययः उणा० पा० १ कौ० पृ० ६३०
उकारश्चान्नादेशः. नस्यैव विशेषणम्,
(गृह्यतमः), न स्वतन्त्रतामन्वयम्.

(३) “ पृञ्चश्च गृह्यगीदान् ” इति. ३३ गी० ११-४३।
मंहात्मन्श्चराचरादीनां धाम्नां कर्णधारत्वेन तदाश्रयत्वान्,—
(धाम). धाम्नः.

(१) “सर्वधातुभ्यो मनिन्” इति, मनिन् प्रत्ययः. ॐ उणा० १०
पा० ४ कौ० पृ० ६३९.

निर्व०—(१) “ गृ, गिरण्ये ” धा० रुदादिः कौ० पृ० ४३०
(२) “ कृर्क्षश्च ” इति. प्रकर्मणे, उणा० पा० १ कौ० पृ० ६३०
(३) “ कृप्रोच्च ” इति, कृः, उणा० पा० १ कौ० पृ० ६३०
उकारश्चान्नादेशः. स्वरत्वेन. निर्वृत्तान् गृह्यः. विशेषणं तु आदिना—
वनिक्त्तम् विशेषः. ३३

मंहात्मन्श्चराचरादीनां धाम्नां कर्णधारत्वेन तन्व धाम—रुधागमिति—
(धाम).

(१) “ वृधाञ्, धारणपोषणयोः ” धा० जुहोत्यादिः कौ० पृ० ४५१

(२) “ सर्वधातुभ्यो मनिन् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३९. २०
निहतत्वान्नेट्.

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ॐ ॥ महानाप्ये ॥

निरु०—१२ चराचराधारतया (धामे) ति परिचक्षते ।

श्री० २३८८

(२००९)
RESEARCH
LIBRARY

ना० २१३ सत्यः.

२१४ सत्यपराक्रमः.

२१५ निमिषः.

18666 ...

19. 6. 94 ...

{ १०७
८७३ }

(२१३)सत्यः; (२१४)सत्यपराक्रमः; (२१५)निमिषः;

२. ॐ सत्यायनमः । ॐ सत्यपराक्रमायनमः । ॐ निमिषाय नमः ।

ज्ञा०—मन्वादिषु तत्कालममाश्रितेषु सत्सु साधुरिति—

(सत्यः). ❀

तेषु, सत्यः—अकैतवः, पराक्रमः— वृत्तिः, अस्थेति—

(सत्यपराक्रमः). ❀

१० तद्विरोधिषु निमिषति— न कदाक्षयतीति—(निमिषः). ❀

निर्व०—सत्सु तत्कालममाश्रितेषु मन्वादिषु साधुरिति—

(सत्यः). अस्तेऽश्वातरि सच्छब्दो व्युत्पादितः, ततः,

(१) “ तत्र साधुः ” इति, यत्. ४।४।९८॥ कौ०पृ० २८९

मत्वाञ्जत्वाभावः. ❀

१५ तेषु सत्यः— अकैतवः, पराक्रमः— वृत्तिः, अस्थेति—

(सत्यपराक्रमः).

(१) “ क्रमु, पादविशेषे ” परापूर्वः. भावे घञ्. धा० ङादिः कौ०पृ० ४०१

(२) “ नोदात्तोपदेशस्य० ” ७।३।३४॥ कौ०पृ० ५४१

इत्यादिना न वृद्धिः. प्रागिव व्युत्पादितात् सत्यशब्दात्,

२० (३) “ दिगादिभ्यो यत् ” इति, ४।३।५४॥ कौ०पृ० २६१

भवार्थं यत्. अन्यत् प्राग्वत्. ❀

तद्विरोधिषु, निमिषति— निमीलिताक्षो भवति तत्र कदाक्षयतीति—

(निमिषः).

निरु०—२१३ मन्वादिष्वपि साधुत्वात् (सत्य) इत्यभिधीयते ॥ १६२ ॥

२६ २१४ वृत्तिर्हकैतवा यस्य स स्यात् (सत्यपराक्रमः) ।

२१५ योऽसौ सतान्नेक्षते हि (निमिषः) स विरोधिनः ॥ १६३ ॥

(२१६) अनिमिपस्, (२१७) सग्वी,

ॐ अनिमिपाय नमः । ॐ सग्विणे नमः ।

भा०—क एवम् ?—

(अनिमिषः). सत्सु न निमिपति जागतीति—

(अनिमिषः). दिव्यमीनतनुः. ❀

तिर्यक्त्वेपि परत्वसूचिनी वैजयन्ती सगस्य नित्ययोगिनीति—(सग्वी)

(१) “अस्मायामेधारुजोविनिः” इति, विनिः. ❀ ५।२।१२१।

कौ०पृ० ३३१

निर्द०—(१) “ गिप, राधायाम् ” निपूर्वः. धा० तुदिः कौ०पृ० ४५

(२) “ नुदादिभ्यो णल्यनौ ” इति, कः.

इगुपधलक्षणो वा, किञ्चान्न गुणः. ❀

क एवम्; दिव्यमीनतनुः. सत्सु सततजागरूकतया निमिपो वेति—

(अनिमिषः). पूर्ववत् धातुरुपसृष्टः. नञ्समासः,

नञो नलोपश्च विशेषः. ❀

तिर्यक्त्वेपि परत्वसूचिनी स्रक्—वैजयन्ती माला अस्यास्ति निमि-
मिति—(सग्वी).

(१) “ सृज, विसर्ग ” धा० दिवादिः कौ०पृ० ४५६

(२) “ ऋत्विक्द्दधृक्स्रग्दिगुण्णिगश्चुयुजिक्चुश्चां च ” ३।२।५९।।

कौ०पृ० ६७

इति, किन्, अमागमश्च निपात्यते.

(३) “ मिदचोन्त्यात्परः ” इति, मित्त्वादन्त्यादचः परः यण्,

ऋतोरः १।१।४७।। कौ०पृ० ७

एवं सिद्धात् स्रक्शब्दात्,

निरु०—२१६ सद्रक्षणे जागरूकः स्मृतो (ह्यनिमिष) श्वसः ।

२१७ परत्वसूचिनी या च वैजयन्तीति कीर्तिता ॥ १६४ ॥

तया स्रजा नित्ययोगात् (सग्वी) ति परिकीर्त्यते ।

{ २१८ } वाचस्पतिर्,
{ २१९ }

ॐ वाचस्पतये नमः ।

ज्ञा०— नमव श्रीमान्मात्स्यपुराणे वेदोपबृंहणात्—

(वाचस्पतिः), पठ्या अलुक्.

(१) "पठ्याःपतिपुत्र०" इत्यादिना मत्वम्. ८।३।५३॥ कौ० पृ० ७१७

निर्घ०—(४) "अस्नायामेवास्नाजोविनिः" ७।२।१२३॥ कौ० पृ० ३३१

इने मत्वर्थे नित्ययोगे विनिः.

(५) " किन्प्रत्ययस्य कुः " इति कुत्वेन जस्य गः. ८।२।६२॥

० वि० पृ० ६८

(६) " मौचि " इति, इन्नन्तलक्षणा दीर्घ इत्यादि. ६।४।३३॥

वि० पृ० ६४

गण्य. वाचः-वेदवाचः, मात्स्यपुराणेनोपबृंहणात्, पतिः--स्वामी, इति—

(वाचस्पतिः).

पृ. ३) " वा, रक्षणे " धा० अदादिः कौ० पृ० ४४३

(४) " पानेर्दतिः " इति, इतिः, टिलोपः, उणा० पा० ७. कौ० पृ० ६४२

(५) " वच, परिभाषणे " धा० अदा० कौ० पृ० ४४३

(६) " किञ्चिप्रच्छयायत्तु कटपुत्रुश्रीणाम् दीर्घोऽसंप्रसारणं च "

इति, इप्, दीर्घः, असंप्रसारणं च. अतः, ३।२।१७८॥ कौ० पृ० ६०७

२० (७) " वचिस्वपियजादीनां किति " इति. ६।१।१५॥ कौ० पृ० ४३२

गसंप्रसारणम्. ततः, इन्मिच्चं पदम् नमस्तं वा. लुकि प्राप्ते वाक्शब्दा-

दन्ताक्रोशेऽपि पठ्या अलुक् छान्दसः. पञ्चमो ह्ययं वेदः; उभयत्रापि,

(६) " पठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपागपदपयःपोषेषुच " ६।३।५३॥ कौ०

पृ० ७१७ इति, षष्ठीविभर्गस्यापि छान्दसः सकारः. आवे,

२५ (७) " षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा " १।४।९॥ कौ० पृ० ६७८

इति, वा विच्वात् पक्षे तत्कार्यम्. ❀

निर्घ०— २१८ वेदोपबृंहणत्वाद्धि (वाचस्पति) गिति श्रुतः ॥१६५॥

१ श्रीमान्मात्स्य ।

(२१९) उदात्तः, ॥

ॐ उदात्तधिये नमः ।

भा०—एवं, सर्वोपजीव्यसर्वज्ञ्यात्—

(उदात्तः). ❀

५

निर्व०—एवम्. सर्वोपजीव्यत्वात् उदात्तः—सर्वज्ञ्यलक्षणा बुद्धिः,
अत्येति—(उदात्तः).

(१) “ ध्ये. चिन्नायाम् ” धा०वादिः कौ०पृ०४२४

(२) “ आद्वचः० ” इति, आन्वम्. ३।१।४५।। कौ०पृ०४२३

(३) “ इयणःसंप्रसारणम् ” इति, १।१।४५।। कौ०पृ०५९ १०

इति, संप्रसारणसंज्ञायाम्,

(४) “ ध्यायतेस्संप्रसारणं च ” इति, यकारस्येकारः. ३।२।३।।

कौ०पृ०५७०

(५) “ क्विच ” ३।२।७६।। कौ०पृ०५८१

(६) “ संप्रसारणाच्च ” इति, ३।१।१०८।। कौ०पृ०६० १३

पूर्वरूपमेकादेशः.

(७) “ अन्येत्योपि दृश्यते ” ३।२।१७८।। कौ०पृ०६०७

इत्यत्र दृशियहणात् विध्यन्तरोसमंशहारात् दीर्घः.

(८) “ उन्दी. क्रेदने ” धा०रुधादिः कौ०पृ०४७२

(९) “ नृपागदश्च ” इति. आगन्. उणादिः पा० ३ कौ०पृ०६३१ २०

इह नलोपः. अगुणत्वं च निपात्यते. पुंश्चावः. न्यादेवत्.

(१०) “ यूहयाव्यौनदी ” इत्यत्र, १।४।३।। कौ०पृ०४४

(११) “ प्रथमलिङ्गग्रहणं च कर्तव्यम् ” १।४।३।। कौ०पृ०४४

इत्युपसंख्यानात्,

(१२) “ नद्युतश्च ” इति, नदीलक्षणः कप्. ५।४।१५३।। कौ०पृ० १६१ २५

निरु०—२१९ सर्वोपजीव्यसर्वज्ञ्यादुच्यते स (उदात्तः) ।

श्लो० ॥ २४ ॥ (२२०) अग्रणीर,

ॐ अग्रण्ये नमः ।

ज्ञा०—तेन प्रकारेण, अग्रिमं पश्चिमं पदं नयतीति—

५ (अग्रणीः). ❀

तत्रच, नित्यसिद्धानां ग्रामं ममाजं नयतीति—

निर्व०—प्राप्नोति. नैतदस्ति, यतः, समामान्नो विधिरनित्यः.

तदनित्यत्वं च स्फुटतरमुपपादयिष्यते. ❀

तेन प्रकारेण अग्रम्—अग्रिमं पश्चिमं पदम्, नयतीति—(अग्रणीः).

१० (१) “णीञ्, प्राणणे” णोनेः. धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ४२३

(२) “सत्सूद्विषद्बहुद्बहुयुजविदिभिदच्छिदिजिनीराजामुपसंगेपि क्विप्”

इत्यनेन योगन. ३।२।६३॥ कौ०पृ० ५८०

(३) “क्विप्च” ३।२।७६॥ कौ०पृ० ५८१

इत्यस्य प्रपञ्चार्थेन अनुसंगेपि सुष्युपदे क्विप्.

११ (४) “अक अग, कुटिलायां गनौ” द्वितीयोच्, धा० ङ्वादिः

कौ०पृ० ४१५

(५) “ऋज्जेन्द्राग्र०” इत्यादिना रत्नन्तो. उणा० पा० २ कौ०पृ० ६२०

निपात्यते. यदितु अगेः केवलगतिकर्मणः इदितोपि अत्र ग्रहणम्;

तदा, इदिच्चात् गुमो गलोपोपि निपात्यः.

२० (६) “नेट्०” इति, नेट्. एवमग्रेपि. ततः, ७।२।८॥

कौ०पृ० ५८१

(७) “अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णो वक्तव्यः” ८।४।३९॥ कौ०पृ० १५३

इति, णत्वम्. ❀

तत्रच, नित्यसिद्धानां ग्रामं ममाजं नयतीति—

२५ निरु०—२२० महोदारतया भक्तानग्रिमं पश्चिमं पदम् ॥ १६६ ॥

नयती (त्यग्रणीः) प्रोक्तो भक्तमोक्षप्रदो मनुः ।

श्लो० २४

(२५५) ना० २२१ ग्रामणीः. २२२ श्रीमान्
२२३ न्यायः.

(२२१) ग्रामणीञ्, { २२ } (२२२) श्रीमान्,

(२२३) न्यायो,

ॐ ग्रामण्ये नमः । ॐ श्रीमते नमः । ॐ न्यायाय नमः ।

भा०—(ग्रामणीः).

(१) “सत्सूद्विष०” इत्यादिना क्विप्. ३।२।६।१॥ कौ० पृ० ५८०

(२) “अग्रग्रामान्यां नयतेरिति वक्तव्यम्” ८।४।३९॥ कौ० पृ० १५३

इति, णत्वम्. ❀

(१) “मत्स्यः कमललोचनः” इति, स्पष्टपरविभृतिः—

(श्रीमान्). ❀

एवम्, अभेषहेतुः युक्तकारीति—(न्यायः).

निर्व०—(ग्रामणीः). पूर्ववदेव धातुः, प्रत्ययश्च.

(१) “ग्राम, आमन्त्रणे” धा० चुरा० कौ० पृ० ४८९

चुरादौ कथादिः; णिच्. अतो लोपः. एरच्. णिलोपः.

णत्वं च प्राग्वत्. ❀

एवम्, श्रीः—कमललोचनतया स्पष्टपरविभृतिः, अस्यास्तीति—

(श्रीमान्).

(१) “श्रिञ्, सेवायाम्” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२२

(२) “क्विच्चि०” ३।२।१७८॥ कौ० पृ० ६०७

इत्यादिना क्विपि दीर्घच निष्पन्नात् श्रीशब्दात् मतुप्.

अत्वन्तत्वादीर्घः. नुमित्यादि. ❀

एवम्, न्यायः—अभेषहेतुर्युक्तकारीति—(न्यायः).

निरु०—२२१ ग्रामं समाजं सूरीणां नयति (ग्रामणी) श्व यः॥ १६७॥

२२२ मत्स्यरूपावतारेपि (श्रीमान्) कमलनेत्रतः ।

२२३ (न्यायो) हि युक्तकारित्वाद्भक्तेष्वेव विशेषतः॥ १६८॥

(२२४) नेता, (२२५) समीरणः,

ॐ नेत्रे नमः । ॐ समीरणाय नमः ।

ज्ञा०—(१) “ परिन्योनीणोः ” इत्यादिना वञ्. ❀ ३।३।३७।
 ५ कौ०पृ० ६५०
 नियुक्तं कगेतीति—

(नेता). निर्वाहशीलः; न्याय्यं हि निमज्ज्य निस्तारणं महात्मनाम्? ❀
 निवृत्तेः—(समीरणः).

(१) “ ईर, गतौ कम्पनेच ” ❀ धा० अदा० कौ०पृ० ४३७
 ६- चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्. एवम्, पर्वनादि योपि. उक्तार्थेषु,

निर्व०—(१) “ इण्, गतौ ” निपूर्वः. धा० अदादिः कौ०पृ० ४४१

(२) “ परिन्योनीणोर्नृत्तात्तेपयोः ” ३।३।३७। कौ०पृ० ६५०

इति, अक्षेपे वञ्. वृद्धिः. आय्. नेरिकारस्य चण् यकारः. ❀

एवम्, नियुक्तद्वारा, नयति—तच्छीलो निर्वाहतीति—(नेता).

१५. (१) “ णिञ्, प्रापणे ” धा० आदिः कौ०पृ० ४२३

एवम्. ताच्छीलिकम्पुन्. गुणः. अनिङ्. अनङित्यादि. ❀

एवम्, समीर्ते—इष्टचेष्टो भवतीति—(समीरणः).

(१) “ ईर, गतौ कम्पनेच ” सम्पूर्वः. धा० अदादिः कौ०पृ० ४३७

(२) “ चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् ” ३।२।१४८। कौ०पृ० ६०३

२० इति, चलनार्थाकर्मकात् युच्. योरनः.

(३) “ अट्कुप्वाङ् ” इति, णत्वम्. ❀ ८।४।२। कौ०पृ० ३२

निरु०—२२४ भक्तैर्नियुक्तं यत् कर्म (नेता) तत्करणादपि ।

२२५ भक्तेष्टचेष्टाशीलत्वात् (समीरण) उदाहृतः ॥ १६९ ॥

(२२६) सहस्रमूर्धा, (२२७) (विश्वात्मा,) ॐ

(२२८) सहस्राक्षम्, (२२९) सहस्रपात्, ॥

ॐ सहस्रमूर्ध्ने नमः । ॐ विश्वात्मने नमः । ॐ सहस्राक्षाय नमः । ५

ॐ सहस्रपदे नमः ।

भा०—(२) “ कृत्वा मीनमयीं मयः प्रविशेश ग्नातलम् । वेदमू-
निम्नतो वेदानानिन्ये ध्रुवणान्निकम् ” ॥ तद्वचानम्.

(३) “ ज्ञानादिगुणवृन्देन पञ्चमूनेन क्षपितम् । स्वोत्थयन्न मर्दशृङ्ग-
पिःमूनेन दिगजितम् ”

(४) “ कल्पावसानसमये वहन्तं चैव चिन्तयेत् । नौरुपां दिनतां
क्षोणीं प्रजापतिगुणान्विताम् ”

(५) “ मुक्ताफलनिभेनैव वपुषा निर्मलत च । अनिर्नालिनदे-
वश्च मीनात्मा यतवाक् तथा ” ॥ इति. ॐ

अथ एतद्विद्यावतारोर्जीवितानु पुरुषमृषताद्यानु पण्डित्यानु यथा-१५
प्रतिपाद्यते; तथाऽनुरूपाणि नामानि सहस्रमूर्ध्निनि—

(सहस्रमूर्धा) .—मूर्धा—अक्षि—पादाः—ज्ञानकर्मात्तरणोत्पलक्षणा-
र्थाः. (सहस्र) शब्दश्च—तेषामसंख्येयत्वदशः.

निर्व०—अथ एतद्विद्यावतारोर्जीवितानु पुरुषमृषताद्यानु पण्डि-
त्यानु यथाप्रतिपाद्यते; तथाऽनुरूपाणि नामानि प्रस्तुयन्ते. सहस्रम्- २०
असंख्येयाः. मूर्धानः शिरान्नि. अस्यति—(सहस्रमूर्धा).

निरु०—२२६ सहस्रशब्दो ह्यानन्त्यलक्षकस्त्वमुदाहृतः ।

(सहस्रमूर्धा) सानन्तशिरस्कः कीर्त्यते ततः ॥ १७० ॥

(सहस्रमूर्धा) स स्याद्वा पुंसूक्ताद्युक्तामवान् ।

२२८—२२९ अक्षिपादपदे ज्ञानकर्मेन्द्रियनिदर्शके ॥ १७१ ॥ २५

तेनानन्तज्ञानकर्मा (सहस्राक्षः, सहस्रपात्)

* इदं नाम स्वोत्तरनामद्वयानन्तरम् भाष्ये व्याख्यातमिति ज्ञानायाञ्च
कुण्डलितम् । १ मिदं शृग । मर्दं शृङ्गम् । मयं शृङ्गम् ।

भा०—(१) “विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतो मुखः” तै० ना० ६-१-१२ ।

(३) “सर्वतः पाणिपादन्तत्” इत्यादिज्ञापकात्. गी० १३-१३ ।

(२) “तैश्चनत्कार्यज्ञानक्रियासामर्थ्यानन्त्यं लक्ष्यते”

५ इति अभियुक्ताः; औचित्यात्, बहुशान्त्रान्तरसंगतेश्च. ❀

❀ आभ्यां ज्ञानशकनाभ्यां विश्वव्यापनात्—

(विश्वात्मा). यथा,

निर्व०—(१) “मुह, वैचित्ये” आसनकर्महायम्. या० दिवा०

कौ० पृ० ४५८

१० (२) “कनिन्पुवृपि०” इत्यस्मिन् प्रकरणे, उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१८

(३) “ श्वक्षन्पुपन् प्लीहन्प्लेदन्स्नेहन्सूर्धन्मज्जन्सर्वमन्

दिश्वप्सन् सरिज्मन्मातरिश्वन्मववन्निति” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१८

इति, अधिकरणे कनिन्, उपधादीर्घः; धोन्तादेशः; रमागमश्च

निपात्यते. शनशब्दो व्युत्पादयिष्यते. तथा आनुपङ्गिको

१५ दशान्शब्देपि. तनः; शनदशान्शब्दात्.

(४) “तद्व्यपरिमाणम्” इत्यर्थे, ७।१।५७॥ कौ० पृ० ३००

(५) “पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिमत्यर्शति

नवतिशतम्” ७।१।५९॥ कौ० पृ० ३००

इति सूत्रस्य उदाहरणप्रदर्शनार्थत्वात् सञ् प्रत्ययः;

२० प्रकृतेः महभावाश्च, इत्यादिप्रकारेण सहस्रशब्दो व्युत्पाद्यः. ततः;

नान्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. सर्वज्ञानकर्मेपकरणोपलक्षणञ्चेदम्. एवमुत्त-

रत्रोभयत्रापि. तन्श्च, ❀ तत्कार्यज्ञानक्रियासामर्थ्यानन्त्यं लक्ष्यते. ❀

आभ्यां ज्ञानशकनाभ्यां विश्वव्यापनात्, विश्वस्य-

सर्वस्य, आत्मा— अन्तरात्मेति—

२५ (विश्वात्मा). अततेः मनिणि, विशेः कनि च, प्रागेव व्युदपादि.

निरु०—२२ ७ आभ्याञ्च ज्ञानकर्माभ्यां (विश्वत्मा) व्यापनात्समृतः॥ १ ७२॥

❀ अत्र ज्ञाप्यस्य मूलम् २५७ पृटे २ पङ्क्तौ द्रष्टव्यम् ।

ज्ञा०— (१) “ स भूमिं विश्वतो वृत्वा ” पु०सू० ।

(२) “ येनैषभूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा ” तै०ना० ।

(३) “ येन सर्वमिदं प्रोतम् ” तै०ना०६-५० ।

(४) अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूत इत्यादि. ❀ यी०१०-१२
संसारघटीयन्त्रपरिवर्तनात्—

निर्व०— चेदं शब्दद्वयम्. दीर्घ इत्यादि. ❀

सहस्रम्, अक्षीणि— चक्षुषि, अस्तेति—

(सहस्राक्षः). अक्षः स्वर्ग अक्षिशब्दः पुरस्तादेव व्युत्पादितः.
व्युत्पादितश्च सहस्रशब्दः. एवगुत्तरत्रापि. सांहितिको दीर्घः. तत्,
प्रागुक्तरीत्या,

(१) “ अक्ष्णोऽदर्शनात् ” इति, अच् समासान्तः. ५।४।

७६॥कौ०पृ०१८३

(२) “ यरय० ” इति, लोपः. ❀ ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६।

तथा, सहस्रं पादाः— चरणाः, अस्तेति—

(सहस्रपात्).

(१) “ पद, गतौ ” धा० दिवा० कौ०पृ०४५५

(२) “ पदरुजविशस्पृशो घञ् ” इति, ३।३।१६॥कौ०पृ०६५।

कर्तरि घञ्. वृद्धिः. ततः,

(३) “ संख्यासुपूर्वस्य ” इति, ५।४।१४०॥कौ०पृ०१७०

सहस्रसंख्यापूर्वत्वात् पादस्थान्तलोपः, स्थानिद्वारेण समासान्तः

पाक्षिकमवसानचर्त्वम्. अत्रच पौरुषसूक्तक्रमानुरोधेन ❀ प्रत्या-

हारन्यायात् पूर्वं पूर्वयोरुभयोरुक्तिः; अनन्तरश्चानन्तरयोर्मध्यगो-

रपीत्यवधेयम्. ❀

संसारघटीयन्त्रम्, आवर्तयति— परिवर्तयतीति—

०॥२५॥(२३०)आवर्तनो, { २३१-४५४ } निवृत्तात्मा,

ॐ आवर्तनाय नमः । ॐ निवृत्तात्मने नमः ।

भा०— (आवर्तनः). यथा,

(१) “ तेनेदं ज्ञान्यते ब्रह्मचक्रम् ” भा० ।

(२) “ ज्ञामयन् सर्वभूतानि ” गी० १८-६३ ।

(३) कालचक्रं जगच्चक्रं युगचक्रञ्च केशवः । आत्मयोगेन भग-
वतु परिवर्तयतेऽतिशम् ” ॥ इत्यादि. भा० ३०६७-१२ ।

(४) “ तन्माद्विगाडजायत ” पु० नू०-५ ।

भा० देवाऽतिर्दमनोच्यते. ॐ

नामः संसारविभूतः त्रिपाद्विभूतिकत्वेन निवृत्तम्— उद्गतम्, स्वरूपम्
इत्य. नः— (निवृत्तात्मा).

विधिः— (आवर्तनः).

५ (१) “ वृत्तु, वर्तते ” धा० ङादिः कौ० पृ० ४१२

या पूर्वः. णिच्. गुणः स्वरः. दन्व्याङित्युः.

(२) “ कृत्यल्युटः० ” इति, बाहुलकात् वा ल्युट्. ३।३।११३॥

कौ० पृ० ६६२

(३) “ बहुलमभ्यत्रापि ” इति. उणा० पा० २. कौ० पृ० ६२२

१० वृत्ता. दोरुतः. णिलोः. ॐ

नामः, त्रिपाद्विभूतिकत्वेन संसारविभूतेः, निवृत्तः उद्गतः, आत्मा—
स्वरूपम्, अस्यति—

(निवृत्तात्मा). व्युत्पादि आत्मशब्दः.

निरु०— २३० संसाराख्यवटीयन्त्रे परिवर्तनशीलतः ।

२५ चक्रवच्च विशेषेण (ह्यावर्तन) इतीरितः ॥ १७३ ॥

२३१ त्रिपाद्विभूतिकत्वेन ज्ञेयपादविभूतितः ।

उद्गतात्मस्वरूपत्वात् (निवृत्तात्मे) ति कथ्यते ॥ १७४ ॥

(२३२) संवृतस्य, (२३३) संप्रमर्दनः, ।

ॐ संवृताय नमः । ॐ संप्रमर्दनाय नमः ।

भा०—(१) “ त्रिनाद्वैर्वैउत्तुरुपः ” पु० मू० ४।

(२) “ परातरं यन्महतो महान्तम् ” इत्यादि. ॐ तै० ना०

६-१-५।

तस्यामदन्थायाम्,

(३) “ तमसः परस्तात् ” इति, पु० मू० २०।

तामसानां मूढानां गृहत्वात्—

(संवृतः). ॐ

संवरणं तमः, स्वविद्यया संप्रमर्दयतीति—

(संप्रमर्दनः).

निरु०—(१) “ वृत्तु, वर्तते ” निरुतः. भा० स्वार्थिः कौ० पृ० ४१२

अकर्मकात् कर्तरि क्तः.

(२) “ वृत्तिना वा ” इति, भा० ५३। कौ० पृ० ६६८

वत्सायासिद्धिवत्सात् निरायासेत्. अनुष्णः. वीर्यः.

तमः, ताम्नात्क्षणोपशान्तीर्वादि. इति.

तरयां दयायाश्च, तमसः परस्तात्तस्या तामसानाम्

मूढानां संवृतः— आहतः गृह इति—(संवृतः).

(१) “ वृत्, वरणे ” संपूर्णः. निदान्तः. भा० स्वार्थिः कौ० पृ० ४३२

(२) “ श्रुक्तः किति ” इति. नेट्. अगुणः. भा० २। १३। कौ० पृ० ४२५

ममो मोऽनुस्वार इत्यादि. ॐ

संवरणं तमः तेषां स्वविद्यया संप्रमर्दयतीति—

(संप्रमर्दनः).

२५

निरु०—२३२ तामसानां तु मूढानां गृहत्वात् (संवृत) स्मृतः ।

२३३ तमसो विद्यया सन्वद्धं मर्दनात् (संप्रमर्दनः) ॥ १७५ ॥

(२३४) अहस्संवर्तको,

ॐ अहस्संवर्तकाय नमः ।

भा०— (१) “ तमेवं विद्वानमृत इह भवति ” पु० सू० २० ।

५ (२) “ य एवं विदुरमृतान्ते भवन्ति अथेतेरे दुःखमेवापि यन्ति ”
इति, ॐ वृ० उ० ६-४-१४ ।

अहरूपलक्षितकालपरिवृत्तिहेतुः,—

(अहस्संवर्तकः). ॐ एचुत्. ॐ सुवीरमाकौ.

(१) “ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषाग्निः ” तै० ना० ६-१-८ ।

१० (२) “ कालचक्रं कालम्य हि च ” इति. भा० उ० ६७-१२ ।

कालो हि, भूतभवद्भविष्यद्भूषण परापरप्रत्ययहेतुः,

नित्यं भगवत्कीडनकम् संहितं पट्टिधविकारकारिणं

प्रकृतिपुरुषमंयोजनवियोजनं नियच्छति, तम्, एके

व्यवस्थितां प्रकृतेः परिणामपरस्परमाहुः; अपरे परमेश्वरचेष्टानमदिभूः

१५ अन्ये स्वतन्त्रम्. श्रीपौष्करे कथञ्चिन्नेयमुदाहरणम्—

निर्व०— (१) “ मृद, क्षौदे ” संपूर्वः. भा० ऋचादिः कौ० पृ० ४७७

णिच्. गुणः. रपगत्वम्. द्वित्वम्. नन्वादित्युः, बाहुलकात्

त्युच्. युज्वा. योरनः. णित्पः. नमः प्राग्बदनुस्वारादि. ॐ

अहः—तद्रूपलक्षितं कालम्, हेतुत्वात् संवर्तयति—

२० परिवर्तयतीति—

(अहस्संवर्तकः). एकत्राम.

(१) “ वृत्तु. वर्तने ” संपूर्वः. भा० ऋचादिः कौ० पृ० ४१२

निरु०—२३४ अहर्लक्षितकालस्य परिवृत्तेश्च साधनम् ।

(अहस्संवर्तक) इति प्राहुर्वेदान्तपारगाः ॥ १७६ ॥

१ संहिताय । २ वियोजनोयोनिष । वियोजने निय ।

(२३५) वह्निः,

ॐ वह्नये नमः ।

भा०— (३) “ अध्यात्मं बालतत्वीयमधिदेवतमस्य वै ।
प्रभवाप्ययमूर्तिर्वै विश्वात्मा परमेश्वरः ॥ अधिभूतं परिज्ञेयं त्रैलोक्यं
भूतपूर्वकम् । कालश्च व्यक्ततत्त्वस्य ह्यध्यात्मत्वेन वर्तते ॥ अधिदे-
वतमिज्या च सद्भागमधिभूतता ” ॥ इति. ❀ पौष्करे ।

देशरूपेण विश्वं वहतीति—

(वह्निः).

(१) “ वहिश्श्रियुद्गुलाहात्वरिभ्यो नित् ” उणा० पा० ४ कौ० १
पृ० ६३४इति. निप्रत्ययः. प्रथमश्च देशः परमाकाशः; आभेदिदोऽन्यो गगन
दिगादिस्तत्कोणे. यथा,

(२) “ अस्यामृतन्दिवि ” पु० सू० २ ।

(३) “ स्वे महिषि स्थितम् ”

निर्द०— ष्यन्तः. गुणः. सारः. द्विवचनः.

(२) “ ष्वुल् तृचौ ” इति, ष्वुल्. ३।३।१ २३ कौ० पृ० ५६६
बोरकः. षिलोपः. अहश्शब्दः, गजि ज. हातेः कतिपि व्युत्पादितः.

अन्यत्प्राग्वत्. ❀

प्रथमदेशपरमाकाशतत्कोणान्यगगनदिगादिदेशरूपेण बह्नुमुक्त २०
नित्यादिकं विश्वं वहतीति—(वह्निः).

(१) “ वह्, प्रापणे ” धा० ऋादिः कौ० पृ० ४३२

(२) “ वहिश्श्रियुद्गुलाहात्वरिभ्यो नित् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३४
इति, निः. निहतत्वाच्चेट्. ❀

निरु०— २३५ विश्वस्य देशरूपेण वहनाद् (वह्नि) रुच्यते । २५

{ २३६ } अनिलो, (२३७) धरणीधरः, ॥
{ ८१८ }

ॐ अनिलाय नमः । ॐ धरणीधराय नमः ।

२. भा०—(४) " पादोऽस्येहाभवत्युनः " इत्यादि. पु०मू० ४।

देशो हि नाम. " इहेदम् " इत्याद्यवगतिहेतुः ?

तच्च तद्वत्तद्वत् वद्वमुक्तमित्येत्यः. ❀

अनेपाम्, अननात्— उज्जीवनात्—(अनिलः).

(१) " सलिकल्यनि० " इत्यादिना इलच्. उणा०पा० १ कौ०

० पु० ६ १३

अन्य कलैव प्रसिद्धोऽनिलः.

(२) " प्राणाद्वायुरजायत " पु०मू० १४।

(३) " को ह्येवान्यात् कः प्राण्यात् " इति. ❀ तै०आ० ७—१।

अन्यदपि धारकं धारयतीति—

२. (धरणीधरः).

(१) " नदाधारपृथिवीन्वायुनेपाम् " का० ४ प्र० १ अ० ८।

निर्द०— एवम्, एतान्, अनिति— अस्येहान्तर्भादित्यर्थतया उ-
ज्जीवयतीति—(अनिलः).

(१) " श्वस. प्राणने " अनच. धा० अदा० कौ० पृ० ४४६

२० इति पठ्यते. चात्, प्राणने.

(२) " सलिकल्यनिमहिभाडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभृन्म्य

इलच् " उणा०पा० १ कौ० पृ० ६ १३

इति, इलच्. अस्य कलैव प्रसिद्धोऽनिलः. ❀

धरणीम्— धारकानारोपलक्षणीं भुवम्, धरतीति—(धरणीधरः).

२५ निरु०— २३६ वद्वदेरननाद्योसा (वनिलः) परिकीर्तितः ॥ १७७ ॥

२३७ भूतधात्र्याश्च धरणेर्धारणाद् (धरणीधरः) ।

श्लो० ॥ २६ ॥ (२३८) सुप्रसादः,

ॐ सुप्रसादाय नमः ।

भा०—(२) " उद्धृतानि वगहण" नै० ना० ६-१-२८ ।

(३) " पृथिवीश्चान्नग्निश्च च द्याश्चैव पुरुषोत्तमः । मनसैव वि-

सृष्टात्मा नयत्यात्मवशं वशी" इत्यादि. ॐ भा० उ० ६७-५ ।

न एवं संविधाय, सम्मुक्तेषु—(सुप्रसादः) .

(१) " नमस्कृतं सत्यनि वीनशोकं धातुः प्रसादात्" श्वे० उ० ३-२० ।

(२) " प्रसादस्यैवात्मा नमो नमो नमो नमो नमो" इत्यादि. ॐ वि० उ०

५-१९-२० ।

१०

नत्कारणम्—

निर्व०—(१) " धृञ् धारणे" यच्चाद्यञ्, अ० वादिः को० पृ० ४२३

गुणः स्परः, पृनरनि नपव धातुनवर्तेत.

(२) " अतिमुक्तेषु अत्यन्तव्यवहित्वेति" उणा० शा० २ क्रौ०

पृ० ६२३ इति, अतिः, मुक्तेः अत्यः, पत्यन्त.

१५

(३) " कश्चिद्भागदक्षिणः" इति, शा० शा० ५॥ क्रौ० पृ० ३००

पश्चिमो ङीष्, दीर्घः, पूर्वन्ववत्त्वत्त्वात्, इत्या.

(४) " यत्त्व०" इति लीटो वा. ६। ४। १४८। क्रौ० पृ० ५३

पथीनमासांशेषम्, विश्वहार्थप्रदर्शनमावत्त्वं तदतो न कर्तव्यम्. ॐ

न एवं संविधाय सम्मुक्तेषु शीजनः प्रसादः अस्त्विति—(सुप्रसादः) २०

(१) " पद्भू, विशरणगत्यवसादनेषु" शा० तुदा० क्रौ० पृ० ४६९.

प्रपूर्वः, पस्तः, भावं घञ्, उपधावृद्धिः, स्त्वित्यव्ययपूर्वः, नमानः, ॐ

कुतः? यतः, प्रसन्नः—स्वत एवावातममस्तकामतया रागाद्यनुपप्लुतः,

आत्मा—मनः, अस्येति—

निरु०—२३८ प्रसादपद्मत्वाच्च (सुप्रसादः) प्रकीर्तितः॥ १७८॥ २५

१ विशिष्टात्मा । २ यत्कारणम् ।

(२३९) प्रसन्नात्मा, (२४०) विश्वसृष्ट्.

ॐ प्रसन्नात्मने नमः । ॐ विश्वसृजे नमः ।

९ ता०—(प्रसन्नात्मा).-स्वत एवावाप्तकामतया रागाद्यनुपप्लुतमनाः यथा,
(१) “अविजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसंकल्पः” इति, छा०
उ०८-१-५।

(२) “शान्तममृद्धममृतम्” इति च, तै०शी० ६-२ ।

अपूर्णः कृपणो हि दुराराधः ॐ

१० गुणदोषमनपेक्ष्य दाक्षिण्यात् विश्वं सृजतीति—(विश्वसृक्). ॐ

निर्व०—(प्रसन्नात्मा). आत्मा व्युत्पादिनः.

(१) “पद्म, विशरणगत्यवसादनेषु” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६९

प्रपूर्वः. पस्सः. कर्तारि क्तः. अनिद्.

(२) “रदायां निष्ठातोः पूर्वस्य च दः” ८।२।४२॥ कौ० पृ० ५८६

१५ इति. निष्ठातरय नः. पूर्वस्य च दस्य. दीर्घः. ततः, नान्तलक्षणदीर्घादि. ॐ

गुणदोषानपेक्षो दाक्षिण्यात् विश्वं सृजतीति—(विश्वसृक्).

(१) “सृज, विसर्ग” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६९

(२) “क्विप्” इति, क्विप्. अगुणः. ३।२।७६॥ कौ० पृ० ५८१

(३) “ऋत्विद्रभृक्श्मिदिगुष्णिगश्चुयुजिकुश्चाञ्च” ३।२।५९ ॥

२० कौ० पृ० ६७

इति सूत्रे सृजेः क्तिनो विहिततया,

(४) “क्विप्प्रत्ययस्य कुः” इति, तत्र, ८।२।३२॥ कौ० पृ० ६८

निर्व०—२३९ अवाप्तसर्वकामत्वाद्वागादिरहितं मनः ।

यस्यास्ति स (प्रसन्नात्मा) चित्ततुष्टिप्रदो मनुः ॥ १७९॥

२५ २४० विश्वं जगत्सृजति यो (विश्वसृक्) स प्रकीर्तितः ।

(२४१) विश्वभुग्विभुः, । (२४२) सत्कर्ता,

ॐ विश्वभुग्विभवे नमः । ॐ सत्कर्त्रे नमः ।

भा०—तथैव व्याप्य भुनक्ति पालयतीति—

(विश्वभुग्विभुः); एकत्राम. यथा,

(१) “सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः । नामानि कृत्वाऽभिवदन्य-
दास्ते” इति, ॐ पु० मू० १६ ।

एवं सर्पीयोदण्डापूपिक्या सतः—(सत्कर्ता). यथा,

(१) “सज्जनप्रतिपूजकः” इति. ॐ

निर्व०—बहुव्रीह्याभयणात् द्विग्यपि दुः यथासंभवापरिभाषया
जस्त्य गः पाक्षिदग्मवस्तानचत्पुं, दः. विश्वशब्दो व्युत्पादितः.
एवमुत्तरत्रापि. ॐ

तथैव विभुः, व्यानुदन् विश्वं भुनक्ति- परिपालयतीति—

(विश्वभुग्विभुः); सविशेषणवेदन्ताग.

(१) “भुज, पालनाभ्यवहारयोः” धा० एता० दौ० पृ० ४७१

पृथवत् क्विप्. अगुणः.

(२) “चोःकुः” इति, कुत्वेन गः चत्पुं दः. ८।२।३०॥ कौ० पृ० ६८

(३) “भू, सत्तायाम्” विपूर्वः. क्षा० दादिः दौ० पृ० ३६८

(४) “विप्रसंख्यः०” इत्यादिना, ३।२।१८०॥ दौ० पृ० ६०७ २०

उक्तनीत्या दुः. टिलोपः. साहितिकं जश्त्वम्. ॐ

एवं सर्पीयोदण्डापूपिकान्यायात् सज्जनान् सत्करोति—

पूजयतीति—(सत्कर्ता).

निरु०—२४१ सत्सृष्टं व्याप्य वै भुञ्जन् पालयन् (विश्वभुग्विभुः)

॥१८०॥

२४२ (सत्कर्ता) यस्त विज्ञेयः सज्जनप्रतिपूजकः ।

२४३) सत्कृतम्, (२४४) साधुः.

ॐ सत्कृताय नमः । ॐ साधवे नमः ।

॥०—द्वैत—

मत्कृतः)—महि तच्छ्रद्धार्पितेन स्वल्पेनापि स्वमहिमानुगुणेनेवाप्रति
न्नप्रत्युपकारः पशितुष्यति.

१) " अहो ह्येकान्तिनस्मर्यान् प्रीणानि भगवान् हरिः । त्रिवि-
गुणां गुणाश्च गृह्णाति शिष्या स्वयम् "

२) " भवर्षांशुजितस्मर्यम् " रा० वा० १—५८ ।

३) " मालाकलेण पूजितः " इति. ॐ वि० पु० ५—१९—२९ ।

तदोक्षितदूत्यसारख्यादिमाधयतीति—

(साधुः).

(१) " कृवासाजि० " इत्यादिना माधेरुण्. ॐ उणा० पा० १ कौ०
पृ० ६०९.

निर्दि०— (१) " वृकृञ्, करणे " अस्ते. शतरि व्युत्सादिन—धा० तना०
कौ० पृ० ४७३.

सत्पूर्वः. तृच्. गुणः. स्वरः. अनिट्. द्वित्वम्. अन्यत्राप्येवमेनादशे.

अनडादि. ॐ

तैश्च श्रद्धार्पितेन स्वल्पेनापि स्वमहिमानुगुणेनेव अप्रतिपन्नप्रत्युपकारप-
रितुष्टतया मदकारि—पूजित इति—

(मत्कृतः). पूर्ववत् धातुः; सत्पूर्वः.

कर्मणि क्तः. अगुणः. अनिट्. व्युदपादि च सच्छ्रद्धः.

तदोक्षितदूत्यसारख्यादि साधोति—साधयतीति—(साधुः).

(१) " राध साध, संसिद्धौ " धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६३

रह०—२४३ अर्चादिभिस्सज्जनैर्यः पूजितम् (सत्कृत) स्मृतः ॥ १८१ ॥

४४ तेषां सारख्यदूत्याद्यां (साधु) स्साधयतीति सः ।

(२४५) जङ्घः,

ॐ जङ्घे नमः ।

भा०— “ अक्षक्तेष्वात्ममाहात्म्यमपन्दुन इति—

(जङ्घः) ” इति नैरुक्तनाः उच्यते यथा,

५

(१) “ चक्रं त्रयामुदकस्य मायया वर्तते विज्ञोः । मानसं च पाण्डयेषु इति राजमु ननम ” इति, इति भा० उ० ६-७-२ ।

एवमक्षिण्योर्पदिगिण्यः उपनिषत्सु,

(१) “ नागयणाय विद्महे ” तै० ना० ६-१-२३ ।

(२) “ नागयणपरं ब्रह्म ” तै० ना० ६-११ ।

१०

(३) “ एको ह वै नागयण आर्मात् ” महौषनिषदि-१ ।

(४) “ अथ पुनरेव नागयणः ” ॥ महौषनिषदि ॥

(५) “ चक्षुश्च द्रष्टव्यं च नागयणः ” मु० उ० ६ ।

(६) “ अथ दिव्यो देव एको नागयणः ” मु० उ० ६ ।

निर्घ०—(२) “ रुद्राणाञ्जिमित्वदिना-व-गुण उष् उणा० पा० १ कौ० पृ० ६०९

इति, उष्. वृद्धिः. ॐ

अक्षक्तेषु आत्ममाहात्म्यमपन्दुन इति—(जङ्घः).

(१) “ ओहाक्. त्यागे ” इत्यनः, वा० जुहो० कौ० पृ० ४५०

(२) “ शान्तायान्तुः ” इति, प्रकरणे, उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६ २०

(३) “ जहानेर्द्वेऽन्तलोपश्च ” इति, उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

नुप्रत्यये, द्वित्वे, बाहुलकात् द्विरुक्तपूर्वम्पण्डस्याप्यामसंज्ञायाम्,

(४) “ ह्रस्वः ” इति, अग्यासह्रस्वे, ७।४।५.९॥ कौ० पृ० ३६९

(५) “ कुहोश्वः ” इति, ७।४।६.२॥ कौ० पृ० ३७८

निरु०—२४५ अक्षक्तेष्वात्ममाहात्म्यनिर्घुतेर् (जङ्घः) रुच्यते ॥ १८२ ॥ २५

१ चतुस्तेराज, “ कोरवेषु पाण्डवानां सुमम्मतम् ” इति मुद्रितकोशपाठः ।

(२४६) नारायणो,

ॐ नारायणाय नमः ।

भा०— इति प्रतिशास्त्रं परस्य वस्तुनो मूर्त्यन्तरव्यावर्तकतया निर्दिष्ट-
 ५ मसाधारणनामाह.—
 (नारायणः). श्रौतनिरुक्तम्,
 (७) “ वच्च किञ्चित् ” इति, अन्यत् अपदक्षीणत्वात् नाचक्ष्म-
 हे. ❀ पु०मू०।

निर्व०— चुत्वेन हकारस्यान्तरस्यात् झकारे,
 १० (६) “ अत्रामे चर्च ” इति, ८।४।५।४।।कौ०पृ०३७०
 तस्य जश्त्वेन जकारे, उत्तरखण्डे अन्तर्लोपेन आकारलोपे, अनिट्त्वा-
 दिडभावे च, जन्हुशब्दस्य निष्पायत्वेपि, प्रकृते निरुक्तानुरोधदु-
 क्तार्थनिष्पत्तिः. तद्वीजञ्च उक्तमेव. तथा चेह,
 (७) “ न्हृङ्, अपतयने ” इति धातुः. विच्, धा० अदा० कौ० पृ० ४४८
 १५ द्वित्वम्, अत्रामोवर्णस्य अत्वञ्च. नृयान्हि बाहुल्यप्रभावः ?
 पृषोदरादिर्वा. अपत्राप्येवमेतादृशे. यदित्वत्रापि निरुक्तस्यान्वयम्;
 न तदाऽयं यत्नः. अन्यन्तु हत्यादिशेषादिकं यथाशास्त्रमेव. ❀
 अथैवम्, अशेषैर्दिशेषैः विशिष्य सकलोपनिषत्प्रसिद्धम् परस्य वस्तुनो
 मूर्त्यन्तरव्यावर्तकम् असाधारणं नाम निर्दिश्यते. नगः स्वरूपप्रवाह
 २० नित्यवस्तूनि, तेषां समूहाः— नागः, ते अयनम्— श्रौतनिरुक्तास्तुसा-
 रात् आश्रयः, यस्येति वा,—
 तेषामयनमिति वा;— (नारायणः).
 (१) “ इण्, गतौ ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४१

निरु०— २४६ अन्तर्बहिश्च तत्त्वैर्व व्याप्य (नारायण) समुतः ।

१ यत्रपद्— अक्षीणि सन्निहितानि, त्रयः पुरुषा इति यावत्; तत्र योऽर्थः
 नोपदेशार्हः, सः अपडक्षीणः. रहस्यरूप इति यावत्. अपद् कर्ण इतिवत्
 प्रयोगः ।

निर्व०—(२) “ इ, गतौ ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९४

(३) “ ई, गतौ ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३७

(४) “ अय, गतौ ” वा. आदितस्त्रिपु ईयते, धा० ङ्वा० कौ० पृ० ४००
अन्यत्रैकत्र, अप्यते वास्मिन्नित्यर्थः,

(५) “ करणाधिकरणयोश्च ” इति, ३।३।११७॥ कौ० पृ० ६६२
अधिकरणे ल्युट्. योरनः. गुणायदेशौ. इमावयतेस्तु न.

(६) “ रि, हिंसायाम् ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६३

(७) “ अन्येयोऽपि दृश्यते ” ३।२।१७८॥ दौ० पृ० ६०७
इति, डः. टिलोपः. नञ्ममासः.

(८) “ नञ्जाणपात् ” इत्यस्योपलक्षण—६।३।७५॥ कौ० पृ० १४८
तया प्रकृतिभावात् नलोपो न. यद्वा, नशब्दसमासः.

ततः, नलोपाभावः. ततः,

(९) “ तस्य समूहः ” इति, ४।२।३७॥ दौ० पृ० २३२
समूहार्थे अण्.

(१०) “ तद्धितेष्व० ” इति, आङ्गिबृद्धिः. ७।२।११७॥ कौ०
पृ० २०४

(११) “ यस्य० ” इति लोपः. सवर्णदीर्घः. ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

(१२) “ पूर्वपदात्संज्ञायामगः ” इति. ८।४।३॥ दौ० पृ० १६७
णत्वम्. बहुव्रीहौ न किञ्चिदरित दत्तव्यम्. तत्पुरपे तु,

(१३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ॥ महाभाष्ये ॥
समासद्वयेन पूर्वोक्तसूत्रात् करणे ल्युटा.

(१४) “ कृत्यल्युटः० ” इति, ३।३।११३॥ कौ० पृ० ६६२
बाहुलकात् कर्मणि ल्युटा च, परत्वसौलभ्यान्तर्यामित्वोपायत्वोपे-
त्वसिद्धिरित्यादिस्त्वषडक्षीणोऽर्थः. ❀

इदमेवगूढं व्याचष्टे; अनश्वरचिदचिद्विभूतिकतया, नरः—चिद-
चिद्वर्गः, अस्यास्तीति वा,—

(२४७) नरः, ॥ श्लो० ॥ २७ ॥ (२४८) असंख्येयो,

ॐ नराय नमः । ॐ असंख्येयाय नमः ।

५ ज्ञा०—इदमेवगृहं व्याचष्टे—

(नरः)—अनश्वरचिदचिद्विभूतिक इति. ॐ

तानमृद्वाश्वाभ्यामसंख्येया इति—

(असंख्येयः). ॐ

नि०—कैशिकेन तद्व्यपदेशाद्वाः—

१० नरः).

(१) “ नि. हिंतायाम् ” धा०त्वादिः कौ०पृ० ४६३

(२) “ अन्त्ययोऽपि दृश्यते ” इति, ३।२।३७८॥ कौ०पृ० ६०७

इत्युक्तमेव. टिलोपः. इहापि नञो नशब्दस्य वा समासः.

जना हि नलोपाजादस्य द्वैधं गतिः? ततः, पूर्वत्र,

११ (३) “ अर्गआङ्गियोऽच् ” इति, ५।२।१२७॥ कौ०पृ० ३३२

तयाङ्गिगत्वात् मत्वर्थीयोऽच्.

(४) “ अचो यत् ” इति, लोपः. ६।४।३४८॥ कौ०पृ० ५६

अन्त्यत्र तु अजभावात् विशेषः. ॐ

तानमृद्वाश्च असंख्येयाः— अगणनगोचराः. अन्त्य सन्तीति वा,—

२० तानवत् तद्वचनात् तद्व्यपदेशेन वाः—

(असंख्येयः).

(१) “ स्वा. प्रकथने ” संपूर्वः. धा०अदा० कौ०पृ० ४४३

ॐ अचो यत्.

(२) “ ईयति. ” इति. आन ईत्वम्. ततः, ६।४।६५॥ कौ०पृ० ५५७

२१ (३) “ सार्वधातुक० ” इति. गुणः. ७।३।८४॥ कौ०पृ० ३६८

निरु०—२४७ नरः क्षयो यस्य न ह्यस्ति स (नर) स्समुदाहृतः॥ १८३॥

२४८ अगण्यनरसंघो यःसो (ऽसंख्येयः) प्रकीर्तितः ।

(२४९)ऽप्रमेयात्मा, (२५०) विशिष्टः,

ॐ अप्रमेयात्मने नमः । ॐ विशिष्टाय नमः ।

भा०—तेषाममन्त्रव्ययानाम्. एकैकशोपि अप्रमेयानामनवधिकाना- ५
मन्त्रव्ययैश्च व्यापनात्—

(अप्रमेयात्मा). ॐ

स्वत एव तदनेकैलक्षण्यत्वात्—

(विशिष्टः). ॐ

निरु०—अनुन्दावादि. तद्व्ययानः. तद्व्ययः. तद्व्ययः. तद्व्ययः. १०
त्रापि पूर्वत्र भवतीति ॥ १ ॥ आद्यच्. अद्यत्र.

अजभाषो विशेषः. ॐ

तेषाममन्त्रव्ययानामनवधिकानाम् एकैकशोपि अप्रमेयानाम्- प्रमा-
तुमशक्यानाम्, अन्तर्व्ययैश्च व्यापनात्—

(अप्रमेयात्मा). निरुक्ता ह्यन्तर्व्ययः? १५

(१) “ माह, मानि” प्रवृत्तः धा० लृ० कौ० पृ० ४५०

ॐ अद्यत्. ॐ इत्यनि. गुणः. तद्व्ययानः. तद्व्ययः.

दीर्घः. तनः. तान्तलक्षणदीर्घादि. ॐ

स्वत एव तदनेकैलक्षण्यत्वा विशिष्टत्वे—आद्यधिको भवतीति-

(विशिष्टः). १०

(१) “ शिष्यः. विशेषण” विवृत्तः धा० लृ० कौ० पृ० ४७१

(२) “ गत्यर्थः ” इत्यादिना अकर्मकात्, ३।४।७२।। कौ० पृ० ५९६

कर्तरि क्तः. कित्वात्प्रगुणः. अनिट्. घृत्वम्. ॐ

आपितुः स्वसंबन्धेन तान् शिष्टान्, स्वानुगुणकल्याणान् करोतीति-

निरु०—२४९ एकैकशोऽप्रमेया या ह्यनग्न्याता विभूतयः॥ ३८४॥ २५

तासां चैवा (ऽप्रमेयात्मा) व्यापनाद्दहिरन्ततः ।

२५०. विलक्षणो (विशिष्टः) यस्त्वास्ताननेपक्ष मः ॥ १८५ ॥

(२५१) शिष्टकृत, { २५२ } शुचिः ।
१५७

ॐ शिष्टकृते नमः । ॐ शुचये नमः ।

९ भा०— अपितु. स्वसंचन्धेन तान् स्वानुगुणकल्याणान् कुर्वन्, अना-
धेयदीनिः—(शिष्टकृच्छुचिः).

निर्व०— (शिष्टकृत).

(१) “दृक्कृत्, करणे” क्विपि तुक्, अगुणः. धा० तना० कौ० पृ० ४७३
जश्त्वचत्वे.

१० (२) “शिष्ट, विशेषणे” क्तः, अगुणः. धा० रुधा० कौ० पृ० ४७१
अनिट्. तुत्वम्. ॐ

तथाच कुर्वन्, शुचिः— शुद्धः अनाधेयदीनिरिति— (शुचिः).

(१) “शुच, शोके” शुचिकर्महायम्. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९०

(२) “ईशुचिर्, पृतीभावे” वा. धा० दिवा० कौ० पृ० ४५५

१५ (३) “इत् सर्वधातुभ्यः” इति. इत्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

(४) “इगुधात् क्ति” इति, क्ति. ततो न् गुणः. उणा० पा० ४
कौ० पृ० ६३७

एकं वा नाम. अर्थः प्राग्वत्. ततः, व्यस्तात् समस्ताच्च संहितायां श्रु-
त्वस्यासिद्धत्वात् जश्त्वेन दः. ततः,

२० (५) “सरिचि” इति, चर्त्वस्यासिद्धत्वात् ८।४।५५॥ कौ० पृ० २०
श्रुत्वेन जः. तस्य. चर्त्वेन चः. श्रुत्वस्यासिद्धत्वात् न चोः कुः. ततः,

(६) “शश्छोऽदि” इति, पाक्षिकं शस्य छत्वम्. ॐ ८।४।६३॥
कौ० पृ० २० अथ, यथोक्तोपपादनम्.

निरु०—२५१—२५२ स्वानुकूलशुभान् कुर्वन् स्वसंचन्धेन तान्
२५ स्वयम् । अनाधेयमहार्दातिः (शिष्टकृच्छुचि) रुच्यते ॥ १८६ ॥

(२५३) सिद्धार्थम्, (२५४) सिद्धसंकल्पः,

ॐ सिद्धार्थाय नमः । ॐ सिद्धसंकल्पाय नमः ।

भा०— अथ, यथोक्तोपपादनम्.—

(सिद्धार्थः). ❀

स्वत एव वावाप्तकामत्वात् तदुपरि—

(सिद्धसंकल्पश्च);— स्वातन्त्र्येण प्रयुक्ततया स्वेच्छया साधितमवार्थ इत्यर्थः.

(१) “ सत्यकामरसत्यसंदलः ” इति. ६३ छा०उ०८—१५॥

निर्व०—स्वत एवावाप्तकामत्वात् तदुपरि अरयेति—

(सिद्धार्थः).

(१) “ ऋ, गतिप्रापणयोः ” धा०वा० कौ०पृ०४२५

(२) “ उपिकुपिगार्तिभ्यस्थन् ” इति, उणा०पा०२कौ०पृ०६१०

कर्मणि थन्. गुणः स्वरः. अग्निट्.

(३) “ पिथु, संराद्धौ ” कुः. अगुणः. अग्निट्. धा०दिवा०कौ०पृ०४५७

(४) “ वप० ” इति, भत्वम्. लृत्वम्. ८।२।१८॥ कौ०पृ०३८५

सांहितिको दीर्घः. ❀

स्वतन्त्रस्वेच्छासाधितसर्वार्थतया. सिद्धः संदलः अरयेति—

(सिद्धसंकल्पः).

(१) “ कृपू, सामर्थ्यं ” संपूर्णः. धा०वा०दिः कौ०पृ०४१३

भावे घञ्. लघूपधगुणः. स्वरत्वम्.

(२) “ कृपोरोलः ” इति, रेफस्य लत्वम्. ८।२।१८॥ कौ०पृ०४१३

अनुस्वारादि. सिद्धशब्दो व्युत्पादितः. ❀

निरु०—२५३ सिद्धाः प्राप्ता यस्य सर्वे ह्यर्थाः (सिद्धार्थ) इतिः

अवाप्तसर्वकामो वा (सिद्धार्थ) इति कथ्यते ॥ १८७ ॥

२५४ सत्यसंकल्पवत्त्वाच्च (सिद्धसंकल्प) ईगितः ।

श्लो० २७

(२७६)

ना० २५५ सिद्धिः-

२५६ सिद्धिसाधनः-

(२५५) सिद्धिदम्, (२५६) सिद्धिसाधनः, ।

ॐ सिद्धिदाय नमः । ॐ सिद्धिसाधनाय नमः ।

५ ना०- अणिमगरिमाद्याःसिद्धोः साधकेभ्यो ददातीति-

(सिद्धिदः) . ॐ

न्य नाधनमपि,

(१) “ ये तु धर्म्यामृतमिदम् ” इतिन्यायेन. गी० १२-२०।

तदुदानेनानपि प्रियंकरत्वात् सिद्धिसम्, नः-

१० (सिद्धिसाधनः) . ॐ

विदं- नाधकेभ्यः अणिमगरिमाद्यामित्थोः ददातीति-

(सिद्धिदः) .

(१) “ दृशञ्च, दाने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) “ आतोऽनुसर्गे ” इति, कः आतो लोः ३।२।३। कौ० पृ० ५७०

२५ (३) “ सिद्धि, शाब्दे भाङ्गल्ये च ” परमः धा० वादिः कौ० पृ० ३८५

ॐ दियं क्तिन् .

(४) “ तितुत्र० ” इति, गेद्. धत्वज्जत्वे. ॐ ७।२।९। कौ० पृ० ६०८

अनुदानेनानपि प्रियंकरत्वात् सिद्धिः. तद्रूपं

नाधनमप्येति-

२० (सिद्धिसाधनः) .

(१) “ राध साध, मंसिद्धौ ” पस्मः. धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६३

करणे ल्युट्. अनः. सिद्धिशब्दो व्युत्पादितः. ॐ

निग्विलमङ्गलाङ्कुरार्पणदिनत्वात्, वृषः निरुक्तानुसारात् धर्मः, तद्रूपं

च तदहः- अस्य प्रथमाभिगमनदिवसश्चेति वृषाहः, सोऽस्यास्तीति-

२५ निरु०-२५५ (सिद्धिदो) ह्यणिमाद्यष्टसिद्धिदः कायदानतः॥१८८॥

२५६ तत्सिद्धेश्चापि हेतुत्वात् (सिद्धिसाधन) ईग्निः ।

श्लो० ॥ २८ ॥ (२२७) वृषाहो.

ॐ वृषाहिणे नमः ।

ना०—निम्बिलमङ्गलाङ्गुर्गणदिनन्वात् वृषरूपम्—धर्मस्थम्. अहः—
अन्य प्रथमात्तिगमतद्रिवनम्,

(वृषाहः). ॐ गजाहन्मग्निः यत्न.

वदन्त्यास्तीति—

(वृषाहो). वथा,

(१) “ अथ मे नरात् जन्म तु ता न विमिषत् । गुणितान्—

व्यवधाशं दिग्गोर्दश्यान्वदन्मुग्धम् ” ति० पृ० ५—१५—३।

(२) “ ता विरान्ति च दिवसाः ” इत्यादि.

(३) “ यथा ह्यैवम एतन्मिच्छत्ये अथ नाऽऽयं गर्तं भवेति ”

इति च. ॐ ने० आ० २—७।

निर्व०—(वृषाहो). अहनशब्दः तथि जहातः कर्त्तव्यं वृषाहिणः,

(१) “ वृषु. निर्व० ” इगुर्बलशब्दाः कः. भा० ११३०० १३० १३३

अगुणः. कर्मशान्यः. नातिनिर्दो दीर्घः.

(२) “ गजाहन्मग्निः यत्न ” इति. वृ. ५।१।१३।

श्लो० पृ० १५२

(३) “ तद्विनाः ” इति. वृ. १।१।१३०० १३३ १३३

(४) “ नस्तद्विने ” इति. टिलोमः. ६।१।१३३ १३३ १३३

(५) “ गत्राह्नाहाः पुंसि ” इति. २।१।२११ १३३ १३३

पुंस्त्वेन विग्रहः. ततः,

(६) “ अत इतिठर्ना ” इति. इति. ५।२।११३ १३३ १३३

(७) “ पूर्वापराथरोत्तरमेकदेशिनकाधिकरणे ” २।२।११ १३३ १३३

इत्यादिनिर्देशात्.

२९

निरु०— २५७ वृषो हि धर्मस्तद्रूपमहयस्य दिवं स्मृतम् ॥ १८९ ॥

प्रथमात्तिगमनाख्यं (वृषाहो) स प्रकीर्त्तितः ।

(२५८) वृषभो,

ॐ वृषभाय नमः ।

भा०—एवमग्निगच्छतो जवदग्धान् वर्षतीति—

९ (वृषजः).

(१) “ऋषिवृषिभ्यां कित्” इति वृषेरजच्. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६ ३०
प्रत्ययः, किद्वद्भावश्च. ❀

एवं वर्षन् वेवेष्टीति—

निर्व०—(८) “एकगोपूर्वाद्दञ् नित्यम्” इति, ५।२।११८॥

१० कौ० पृ० ३३०

एकपूर्वात् समानाधिकरणार्थं ठञ्नुशासनाच्च लिङ्गात्,

(९) “ न कर्मधारयान्मत्वर्थीयः”

इति न्यायो हि न नित्यः. कृष्णसर्पवान्वल्मीक इत्यादिवत्.

तद्दीजं चेदमेवेत्यादि. एवमन्यत्रापि.

१५ (१०) “यस्य०” इति, लोपः. ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

(११) “मौच” इति, इन्नन्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ❀ ६।४।१३॥

कौ० पृ० ६४

एवम्, अग्निगच्छतो जवदग्धान् वर्षति—सिञ्चतीति—

(वृषजः).

२० (१) “ वृषु, मेचने” धा० ङादिः कौ० पृ० ४१०

(२) “ कृशृशालिकलिगदिभ्योऽजच् ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६ ३०
इति, वर्त्तमाने,(३) “ऋषिवृषिभ्यां कित्” इति, अजच् कित्; उणा० पा० ३ कौ०
पृ० ६ ३० कित्त्वान्न गुणः. ❀

२५ एवं वर्षन् वेवेष्टि—व्याप्नोतीति—

निरु०—२५८ अग्निगच्छद्भक्तजनान् सुधावर्षणतोऽन्वहम् ॥ १९० ॥

(वृषज) श्व समाख्यातः सिञ्चन् जयहरो मनुः ।

{ २ } (२५९) विष्णुः, (२६०) वृषपर्वा,

ॐ विष्णवे नमः । ॐ वृषपर्वणे नमः ।

भा०—(विष्णुः).

(१) “ विष्णु, व्याप्तौ ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) “ विषेःक्विच्च ” इति, णुः. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

तैत्तिरीयब्राह्मणस्यैवमेव भगवता नृणां स्वव्यतिरिक्तानाम-
विनाशादवतारिदमिति (इति) इति गिगता;

(३) “ न तदिति विना दत्तया न नृनः चराचरम् ” इति. ❀

गी० १०—३९ ।

(वृषाः;)—वर्णाश्रमधर्माः, ते तदागोहृणसोपानपर्वाणीति—

(वृषपर्वा). ❀

निर्व०—(विष्णुः).

(१) “ विष्णु, व्याप्तौ ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) “ स्थोणुः ” इति, णुः. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

(३) “ विषेःक्विच्च ” इति, णुः. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

वृषाः— वर्णाश्रमधर्माः, पतञ्जि- तदारोहसोपान-

पर्वाणि, अस्येति—(वृषपर्वा).

(१) “ पृ, पालनपूरणयोः ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४४९

(२) “ स्नामदिपद्यतिपृशक्तिभ्यो वनिप् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६२६

इति, वनिप्. गुणः. रपरः.

निरु०—२५९(विष्णु)स्स्यादविनाभावाद्ब्रह्मप्यव्यापकभावतः॥११

२६०वृषा वर्णाश्रमा धर्माः पर्वाण्यारोहणे तु ते ।

यस्य सन्ति सदा सोऽयं (वृषपर्वा) प्रकीर्तितः ॥ १९२ ॥

(२६१) वृषोदरः, । (२६२) वर्धनो,

ॐ वृषोदराय नमः । ॐ वर्धनाय नमः ।

भा०—आराधकानां यथालम्बहविरादिभिस्सुपुस्तयेन,

सर्वान्मदत्वेन वा, धार्मिकोदरत्वात्—

(वृषोदरः). ❀

मातृवत् तान् उदरे कृत्वा वर्धयतीति—

(वर्धनः). ❀

० निर्देशः— (३) “ कृत्वा ” इति, गृह्यसूत्रे व्याकृतः. ७।२।८॥ कौ०
पृ० १८१

इत्युक्तमिति. ततः, नान्मलक्षणा दीर्घ इत्यादि. ❀

आराधकानां यथालम्बहविरादिभिस्सुपुस्तया.

सर्वान्मदत्तया वा, वृषः—लक्षणया धार्मिकम्, उदरमस्येति—

(वृषोदरः).

(१) “ वृ, विदारणे ” उत्पूर्वः. धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७६

(२) उदिवृणतिरजलौ पुर्यपदान्त्यलोपश्च ” उणा० पा० ५, कौ० पृ० ६४३

इति. अच्. अल्वा. स्वर विशपः. उदो इलोपश्च.

गुणः. रसरः. बहुव्रीहिः. गुणम्मांहिनिकः. ❀

० मातृवत् तान् उदरे कृत्वा वर्धयतीति—(वर्धनः).

(१) “ वृधु, वृद्धौ ” णिच्. गुणः. रसरः. धा० ष्वादिः कौ० पृ० ४१२

द्वित्वम्. ततो नन्यादित्युः. बाहुलकाद्भ्युद्धेत्यादि.

योग्नः. णलोपः. ❀

निरु०—२६१ भक्तैरुपाहृतां पूजामुपहारांश्च धर्मनः ।

० कृत्वोदरे योजयति स (वृषोदर) उच्यते ॥ १९३ ॥

२६२ मातृवज्जठरे कृत्वा भक्तान् वर्धयति स्वयम् ।

(वर्धनः) प्रोच्यते नित्यं सप्तार्णा वृद्धिदो मनुः ॥ १९४ ॥

(२६३) वर्धमानश्च, (२६४) विविक्तः,

ॐ वर्धमानाय नमः । ॐ विविक्ताय नमः ।

भा०— तान् वर्धयन् स्वयमपि वर्धत इति वा—

एवं प्रायेरपर्यवस्यत्ममुच्चिरिति वा—

(वर्धमानः). ॐ

एवं, सर्वलोकोत्तरस्वैकान्तद्रुतान्तत्वात्— (विविक्तः). ॐ

निर्व०— तान् वर्धयन् स्वयमपि वर्धते इति वा— वर्धमानतिशेयात्.

एवंप्रायेरपर्यवस्यत्ममुच्चिरिति वा,—

(वर्धमानः). धानुः दूर्ध्वत्. ३० वर्धमाने लट्.

(१) “ लटः शत्रुशानचावप्रथनाममानाधिकरणे ” इति. भा-

नच्. ३।२।१२४।।कौ०पृ०५९९.

तस्य शित्त्वेन,

(२) “ निङ्शित्० ” इति सर्वधानुक्त्वेन, तत्र परतः,

३।४।११३।।कौ०पृ०३६८

(३) “कर्त्तरि भञ्” इति, धातोः भञ्. ३।१।३८।।कौ०पृ०३३८

भषावितौ. गुणः. परत्वम्.

(४) “आनमुक्” इति, अङ्गम्यातोमुक्. ७।२।८२।।कौ०पृ०५९४

चन्ममुच्चये.

इत्थम्, सर्वलोकोत्तरस्वैकान्तद्रुतान्तत्वात्. विविक्त्येव इति—

(विविक्तः).

(१) “विचिर्, पृथग्भावे” विपूर्वः. धा०रुधा० कौ०पृ०४७१

(२) “ निष्ठा ” इति, कर्मणि क्तः. ३।२।१०२।।कौ०पृ०५८६

निरु०— २६३ वर्धयंस्तान् स्वयमपि (वर्धमान) श्व वर्धनात् । २५

२६४ लोकोत्तराद्विब्रुतान्तात् स्वैकान्ताद्गुणवृंहिनात्। १९५।।

(विविक्त) इति विख्यातः पावनत्वप्रदो मनुः ।

(२६५) श्रुतिसागरः, ॥

ॐ श्रुतिसागराय नमः ।

भा०— एवंप्रकारगुणप्रवणानां श्रुतीनाम् सागर इव सरिदोधानां पर-
३ मा पर्यवसानभूमिर्गिति—(श्रुतिसागरः).

(१) “ नागयणपरा वेदाः ” भाग० २-५-१५।

(२) “ वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यः ” इति. ❀ गी० १५-१५।

निर्व०— कित्वात् गुणः अनिट्.

(३) “ चोःकुः ” इति, कुः कुत्वेन चस्य कः. ❀ ८।२।३०।।

१० कौ० पृ० ६८

एवंप्रकारगुणप्रवणानां श्रुतीनाम्, सागरः सर्ववेदवेद्यतया,
सरितामिव समुद्रः, परमा पर्यवसानभूमिर्गिति—(श्रुतिसागरः).

(१) “ गृ, निगरणे ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६८

(२) “ ऋदोरप् ” इति, अप्. ३।३।५७।। कौ० पृ० ६५३

१५ गुणो रपरः ततः,

(३) “ तेननह० ” इति, सहशब्दस्य बहुव्रीहिः. २।२।२८।।

कौ० पृ० १६५

(४) “ वोपसर्जनस्य ” इति, महस्य सः. ६।३।८२।। कौ० पृ० १६५

पाक्षिकः. ततः, सगरनिर्वृत्तत्वात्,

२० (५) “ तेन निर्वृत्तम् ” इति वा. प्रणाख्या ५।१।७९।। कौ० पृ० ३०३

तदपत्यलक्षणया वा, संबन्धसामान्यविवक्षया,

(६) “ तस्येदम् ” इति वा, अण्. आदिवृद्धिः. ४।३।१२०।। कौ०

पृ० २७१

(७) “ यस्य० ” इति, लोपः. ६।४।१४८।। कौ० पृ० ५६

२५ (८) “ श्रु, श्रवणे ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२६

निरु०— २६५ नदीनां सागर इव स्वगुणोक्तिविधाजुषाम् ॥ १९५।।

श्रुतीनामवसानत्वात् कथ्यते (श्रुतिसागरः) ।

श्लो० २९

(२८३)

ना० २६६ सुभुजः
२६७ दुर्धरः

श्लो० ॥ २९ ॥ (२६६) सुभुजो,

{ २६७ }
{ ७२० } दुर्धरो,

ॐ सुभुजाय नमः । ॐ दुर्धराय नमः ।

भा०— प्रपन्नभरधुर्यशोभनमुजः—

(सुभुजः). ❀

तादृग्भुजबलेन संवर्तसमुद्रवेगः बालक्रीडासैकतसेतुभिरिव परै-
र्दुर्वारवेगः—(दुर्धरः).

(१) “ ईषदुरमुपु० ” इत्यादिना २६७ . ❀ ३।३।१२६॥
कौ०पृ० ६६७

निर्व०—(१) “ श्रुयजीपिः पुः धः धरणे ” इति, चिन्त. ३।३।९५॥
कौ०पृ० ६५९

अगुणः. अनिद्. ❀

प्रपन्नभरधैरियतया. शोभनाः मुजा अरयेति—

(सुभुजः).

(१) “ भुज, पालनाभ्यवहारयोः ” धा० २६६० कौ०पृ० ४७१

(२) “ हलश्च ” इति, धरणे ढञ्. ३।३।१२१॥ कौ०पृ० ६६३

(३) “ भुजन्मुञ्जौ० ” इति, ७।३।६१॥ कौ०पृ० ५६३

निपातनात् अगुणत्दम्.

(४) “ चजोः० ” इति, कुत्वाभावात्. ७।३।५२॥ कौ०पृ० ५६० २०
स्वित्यव्ययपूर्वा बहुव्रीहिः. ❀

तादृग्भुजबलेन संवर्तसमुद्रवेग इव बालक्रीडासैकतसेतुभिः दुर्वा-
रवेगतया परैः धर्तुमशक्य इति—(दुर्धरः).

(१) “ धृञ्, धारणे ” दुष्पूर्वः. धा० ११५६० कौ०पृ० ४२३

निरु०—२६६ प्रपन्नभरणे धुर्यमुजो यः (सुभुज) स्तु सः ॥ १९७ ॥ २९
२६७ परैर्दुर्वारवेगो धो (दुर्धर) स्त च कथ्यते ।

(२६८) वाग्मी,

ॐ वाग्मिने नमः ।

ना०—एवम्, दुर्लभः. दुर्गमः, इत्यादयोपि. ❀

५ तथा, प्रशस्यतया वाक्—

(वाग्मी). प्रशंसायाम्. ❀ वाचो ग्मिनिः प्रशस्यत्वञ्च वेदात्म-
कत्वात्. जित्वरमधुरगम्भीरप्रियहितत्वाच्च यथा,

(१) “ वाग्विवृताश्च वेदाः ”

(२) “ उत्तरोत्तम्युक्तौ च वक्ता वाचस्मनिर्यथा । ज्ञयः कथय

१० कृतिर्हि क्षणवतो नास्ति मऽमृतम् ”

निर्दि०—(२) “ इपदुस्सुपुक्कच्छाकच्छार्थेषु खल् ”

३।३।१२६ ॥ कौ०पृ० ६६४

इति, कच्छार्थे दुस्युपपदे कर्मणि खल्.

(३) “ प्रैपानिर्मग्नप्रानकालेषु कृत्याश्च ” ३।३।१६३ ॥ कौ०पृ० ७५१

१५ इत्यत्र लोटा वाधा मातृदित्येतदर्थकेन कृत्यग्रहणेन रुयधिकारादू-
र्ध्वमपिक्तवन्वा नरूपविधिः क्वचिन्नेति ज्ञासनात्, कल्प्युद्गुमुच्यतेषु
तदभावादिह कृत्वाप्रसक्तेः. एवमीदृशे, तत्र तत्र प्रदेशेष्वधातव्यम्.
पुनः रपरः.

(४) “ ससजुपोरुः ” इति. दुमस्तस्य रुः. ❀ ८।२।६६ ॥

२० कौ०पृ० २६

तथा वेदात्मकतया, जित्वरमधुरगम्भीरप्रियहिततया च, प्रशस्यतया
वाक् अस्यास्तीति—(वाग्मी).

(१) “ वच, परिभाषणे ” धा० अदा० कौ०पृ० ४४३

(२) “ क्विच्चि० ” इत्यादिना क्विप्. दीर्घः. ३।२।१७८ ॥

२५ कौ०पृ० ६०७

(३) “ वचिस्वपियजादीनां किति ” इति. ६।१।१५ ॥ कौ०पृ० ४३२

निरु०—२६८ वेदलक्षणवक्तृत्वाद् (वाग्मी) प्रियहितोक्तिः ॥ १९८ ॥

(२६९) महेन्द्रो.

ॐ महेन्द्राय नमः ।

भा०—(३) “ बुद्धिमान् मथुगभाषी पूर्वभाषी प्रियंवदः ”

(४) “ ईग्यन्नं भारतीं भारतानामर्चनीयां शंकरीम् मृञ्जयानाम् । ५
बुभुभुप्रिर्ग्रहणीयामनिन्द्यां परामृतामग्रहणीयक्याम् ”(५) “ ओषधेवस्वनः काले द्रुत्य विदुलं भुजम् । अतर्मरुतमवत्र-
म्भमिन्तनमयंकुलम् ॥ वाचोवनेषु गजानं हेतुमडाक्षयमवचीन ”

इत्यादि. ॐ

एवं सर्वतोमुखं प्रसृतत्वात्. प्रथममेश्वरः—

१०

(महेन्द्रः).

(१) “ इति परमेश्वर्ये ” धा०दिवा० कौ०पृ० ३८७

निर्व०—प्रातर्नमस्कारणाभावात्. इत्थं मित्रात् वाक्छन्दात्.

(४) “ वाचोन्मिनिः ” इति. नमोवाचाम्, ५।२।१२४ ॥ कौ०

पृ० ३३१

१५

मत्तये गिनिः.

(५) “ आलजादचौ बहुभाषिणि ” ५।२।१२५ ॥ कौ०पृ० ३३१

इत्यत्र, ॐ कुरित्त इति वक्ष्येत्. मथोवाचौ वाचो बहुत्वैरि
ग्मिनिरिव; नालजादचौ.

(६) “ लशकु० ” इति. न गम्येत्संज्ञा, १।३।८ ॥ कौ०पृ० ३२ २०

ॐ अतद्धिते इति प्रतिषेधात्. ॐ चोःकुः कः, जश्त्वेन गः.

इन्नन्तलक्षणे दीर्घे इत्यादि. ॐ

एवम्. सर्वतोमुखं प्रसृतत्वेन पूर्णपरमेश्वर्यतया महेश्वासाविन्द्र
श्वेति—(महेन्द्रः).

निरु०—२६९ परमेश्वर्यवत्त्वेन (महेन्द्र) इति शक्यते ।

२५

१ परां साधूनां ग्रह ।

(२७०) वसुदो,

ॐ वसुदाय नमः ।

- भा०—(२) “ऋज्जेन्द्राग्र०” इत्यादिना, उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२०
 ५ रन्प्रत्ययान्तो निपातितः. ❀
 एवं सत्यप्यनभिभवनीये महेन्द्रत्वेन महत्त्वे लघुचो धनायद्भयो धनं
 ददातीति—(वसुदः). यथा,
 (१) “देवेन्द्रस्त्रिभुवनमर्थमेकपिङ्गः” इत्यादि. ❀ वि० ध० ४३-४७।
 (२) “वासुदेवस्मर्वम्” इतिप्रकरणे. गी० ७-१९।
 १० गरीयसां स्वयमेव धनमिति—

निर्व०—(१) “इदि, परमैश्वर्ये” धा०ञादिः कौ० पृ० ३८७

❀ इदितोनुमृधातोः. अनुस्वारपरसवर्णौ, अयम्,

(२) “ऋज्जेन्द्राग्र०” इत्यादिना रन्प्रत्ययान्तो निपातितः. उणा० पा० २
 कौ० पृ० ६२०

- १५ व्युदपादि हि महच्छब्दः? तत्र आत्वम्. दीर्घः. ❀ आद्गुणः. ❀
 एवं सत्यपि अनभिभवनीये महेन्द्रत्वेन महत्त्वे, लघुचो धनायद्भयो
 वसु—धनम्, ददातीति—

(वसुदः).

(१) “डुदाञ्, दाने” धा०जुहो० कौ० पृ० ४५१

- २० (२) “आतोऽनुपसर्गकः” इति, कः. आहोपः. ३।२।३। कौ० पृ० ५७०
 वसुशब्दः वसतेः,

(३) “शृस्वृस्त्रिहि०” इति, उणा० पा० १ कौ० पृ० ६०९

उप्रत्यये व्युत्पादितः. ❀

गरीयसां स्वयमेव वसुः—धनमिति—

{ १०५ } (२७१) वसुः, । (२७२) नैकरूपो,

ॐ वसवे नमः । ॐ नैकरूपाय नमः ।

भा०— (वसुः). ❀

अथ, यथोक्तमहिमोचितवैश्वरूप्यम्. तत्तत्सर्वप्रतीतियोग्यरूपः—
(नैकरूपः).

(१) “वज्राण्णपात् ०” इत्यत्र वज्राद् ६।३।७५॥कौ०पृ०१४८
ग्रहणस्य प्रदर्शनार्थत्वात्, नञ्सूत्रात् अत्र महाविभापया विकल्पित-
त्वाद्वा, नलोपाभावः.

निर्व०— (वसुः).

(१) “ वस, निवासे ” धा० १धादिः कौ०पृ०४३२

(२) “ शृस्वृस्निहि ० ” इत्यादिना, उणा० पा० १ कौ०पृ०६०९
उरित्युत्तमेव.

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महाभाष्ये ॥

अथ, यथोक्तमहिमोचितवैश्वरूप्यं प्रव्यज्यते. नैवगानि—अनेवगानि,
तत्तत्सर्वप्रतीतियोग्यानि रूपाणि, अस्तेति—

(नैकरूपः).

(१) “ रु, शब्दे ” धा० अदा० कौ०पृ०४३९

(२) “ स्वष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्यन्त्याः ” उणा० पा० ३ कौ०पृ०६२१
इति, परप्रत्ययः, धातोः दीर्घः, इडभावश्च निपात्यते. २०

निरु०—२७१ सर्वस्य हरिरूपत्वाद्धनं यस्माद् (वसु) स्ततः ।

२७२ यस्सदा बहुरूपश्च (नैकरूप) स्स कीर्तितः ॥ २०० ॥

तत्तज्जनज्ञानयोग्यं रूपं यस्य विशेषतः ।

(नैकरूप) स्समुद्दिष्टः सर्वप्रत्ययगोचरः ॥ २०१ ॥

(२७०) वसुदो,

ॐ वसुदाय नमः ।

- भा०—(२) “ऋज्रेन्द्राय०” इत्यादिना. उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२०
 ५ रन्प्रत्ययान्नो निपातितः. ❀
 एवं सत्यप्यनभिज्ञवनीये महेन्द्रत्वेन महत्त्वे लघुचो धनायद्भ्यो धनं
 ददातीति—(वसुदः). यथा,
 (१) “द्वेन्द्रश्चिभुवनमर्थमेकीङ्गः” इत्यादि. ❀ दि० ध० ४३-४४।
 (२) “ वानुदेवस्मर्दम् ” इतिप्रकारेण. गी० ७-१९ ।
 १० गरीयसां स्वयमेव धनमिति—

निर्व०—(१) “ इति, परमैश्वर्ये ” धा० ङादिः कौ० पृ० ३८७

❀ इदितोनुम्धातोः. अनुस्वारपरमवर्णा. अयम्,

(२) “ऋज्रेन्द्राय०” इत्यादिना रन्प्रत्ययान्नो निपातितः. उणा० पा० २
 कौ० पृ० ६२०

- १५ व्युत्पादि हि महच्छब्दः? नत आत्वम्. दीर्घः. ❀ आहृणः. ❀
 एवं सत्यपि अनभिज्ञवनीये महेन्द्रत्वेन महत्त्वे, लघुचो धनायद्भ्यो
 वसु—धनम्. ददातीति—
 (वसुदः).

(१) “ वुदाञ्, गने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५३

- २० (२) “आनोऽनुपमर्गेकः” इति, कः. आहोषः. ३।२।३। कौ० पृ० ५७०
 वसुशब्दः वसते;

(३) “ शृस्वृस्त्रिहि० ” इति, उणा० पा० १ कौ० पृ० ६०९

उप्रत्यये व्युत्पादिनः. ❀

गरीयसां स्वयमेव वसुः—धनमिति—

{ १०५ } (२७१) वसुः, । (२७२) नैकरूपो,

ॐ वसवे नमः । ॐ नैकरूपाय नमः ।

ज्ञा०— (वसुः) । ❀

अथ, यथोक्तमहिमोचितवैश्वरूप्यम्. तत्तत्सर्वप्रतीतियोग्यरूपः—
(नैकरूपः) .

(१) “धा०णा०णपात्०” इत्यत्र नञाद् ६।३।७५॥दौ०पृ०१४८
ग्रहणस्य प्रदर्शनार्थत्वात्, नञस्यसामान्य महाविभाषया विकल्पित-
त्वाद्वा, नलोनाभावः.

निर्व०— (वसुः) .

(१) “ वस, निवासे ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४३२

(२) “ शृष्टुस्तिहि० ” इत्यादिना, उणा०पा०१कौ०पृ०६०९
उरित्युक्तमेव.

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महाभाष्ये ॥

अथ, यथोक्तमहिमोचितवैश्वरूप्यं प्रव्यज्यते. नैकानि—अनेकानि,
तत्तत्सर्वप्रतीतियोग्यानि रूपाणि, अस्तेति—
(नैकरूपः) .

(१) “ रु, शब्दे ” धा०अदा० कौ०पृ०४३९

(२) “ स्वप्शिल्पशप्पबाप्परूपपर्यन्त्याः ” उणा०पा०३कौ०पृ०६२६
इति, प्रत्ययः, धातोः दीर्घः, इडभावश्च निपात्यते.

निरु०—२७१ सर्वस्य हरिरूपत्वाद्धनं यस्माद् (वसु) स्ततः ।

२७२ यस्तदा बहुरूपश्च (नैकरूप) स्त कीर्तितः ॥ २०० ॥

तत्तज्जनज्ञानयोग्यं रूपं यस्य विशेषतः ।

(नैकरूप) स्तमुद्दिष्टः सर्वप्रत्ययगोचरः ॥ २०१ ॥

(२७३) बृहद्रूपः,

ॐ बृहद्रूपाय नमः ।

भा०—एवम्, नैकैमाय ॥२३॥ इत्यादयः.

५ (२) “ विश्वरूपाय ” इति मन्त्रवर्णात्. ॥ मन्त्रे ॥

(३) “ पश्यामि त्वा सर्वतोऽनन्तरूपम् ” इति. ❀ गी० ११-१६ ।

एष्येकैकमेव दिग्व्योमावकाशं व्याभुवत् बृहद्रूपमस्येति—

(बृहद्रूपः). यथा,

निर्व०— (३) “ इण्, गतो ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४१

१० (४) “ इण्तीकापाशल्यतिमर्चिन्त्यः कन् ” इति, उणा० पा० ३

कौ० पृ० ६२७ कन्. गुणः. अनिट्. नञ्समासः. नच,

(५) “ नलोपोनञः ” इति, नलोपशङ्क्यः, ६।३।७३॥ कौ० पृ० १४७

(६) “ नञाण्णपाञ्चयेदानामत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्र

नक्रनाकेषु प्रकृत्या ” इति, सूत्रे ६।३।७५॥ कौ० पृ० १४८

१५ नञाद्ग्रहणस्योपलक्षणार्थतया कचिदन्यत्रापि नञ्-

समासे प्रकृतिभावात्. यद्वा, नञ्समासस्य महाविज्ञापया

विकल्पितत्वेन तदभावात्, समासचरमावयवबहुोत्तर

पदानिमित्तकनलोपाभावः. अत्रच नञःसमुदायेन

संबन्धः. न शब्दसमासोऽयम्, नतु नञ्समास इति तु

२० महान् पन्थाः. प्रागपि इदं मनागुक्तम्. वृद्धिः. ❀

एषु एकैकमेव बृहत्- व्योमावकाशं व्याभुवत् रूपमस्येति—

(बृहद्रूपः). रूपशब्दो हि निरूपितः?

(१) “ बृह, वृद्धौ ” धा० ऋदिः कौ० पृ० ४११

निरु०—२७३ व्याभुवदस्य रूपं तु (बृहद्रूप) स्स कर्तितः ।

(२७४) शिपिविष्टः,

ॐ शिपिविष्टाय नमः ।

ज्ञा०—(१) “द्यावापृथिव्योरिदमन्तर हि व्यानं त्वयैकेन दिशश्च
सर्वाः” इति. ॐ गी० ११—२० ।

शिपयः—रश्मयः, तान् संप्रविष्टः—व्याप्तवानिति—

(शिपिविष्टः). यास्कः,

(१) “ शिपयो रश्मय उच्यन्ते तैर्गविष्टः” इति. ॥ यास्के ॥

एतत्प्रायमार्पणम्,

(२) “शिपिविष्टेति यच्चास्य पतिं रोम च यद्भवेत् । तेनापि विष्टं १०
यत्किञ्चित् उद्योगे. शिपिविष्टं हि तत्समृतम्” ज्ञा०शा० ३४३—४१ ।

(३) “ रोमकूपेषु च तथा सूर्यस्थेव मरीचयः” इति. ज्ञा० ३० ।

(४) “तेजोभिर्गपूर्यं जगत्समग्रं भामन्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णोः” इति. ॐ

निर्व०—(२) “वर्तमाने पृषद्वृहद्व०” उणा०पा० २कौ०पृ० ६२२ १५

इत्यादिना, अतिप्रत्ययः. गुणाज्ञाचक्षु निपात्यन्ते. जश्चवम्.

वचनानुसारात्. शिपयः—रश्मयः तैस्त्वर्वम्, तान्दा,

आविष्टः—संप्रविष्टः आविष्टो व्याप्तवानिति—

(शिपिविष्टः).

(१) “ विश, प्रवेशने” धा०तुदा० कौ०पृ० ४६९ २०

(२) “ विष्ट, व्याप्तौ ” वा. धा० जुहो० कौ०पृ० ४५१

(३) “गत्यर्थे” इत्यादिना कर्तरि क्तः, ३।४।७२॥ कौ०पृ० ५९६

किञ्चान्न गुणः. अनिट्. पूर्वत्र,

(४) “ व्रश्च० ” इत्यादिना शान्तत्वात्. ८।२।३६॥ कौ०पृ० ५१

निरु०—२७४ शिपयो रश्मयः प्रोक्ताः व्याप्य तेष्वपि वर्तनात् ॥ २०२ ॥ २५

(शिपिविष्ट) स्तमाख्यातस्मूर्येन्द्रध्यादिरूपवत् ।

(२७५) प्रकाशनः, ॥

ॐ प्रकाशनाय नमः ।

भा०— इदमेव दिव्यं रूपं दिदृक्षुः पाथार्थादिभ्योऽर्जुनादिभ्योऽसौ प्रकाशयतीति—
५ (प्रकाशनः). यथा,

(१) “ दिव्यन्ददामि ते चक्षुः पथ्य मे योगमैश्वर्यम् ” गी० ११-८।

(२) “ मृदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानग्नि यन्मम ” इति. ॐ गी० ११-५२।

(आज्ञः)—बलम्, (तेजः)—पराभिभवनसामर्थ्यम्, कीर्तिर्वा,

(द्युतिः)—औज्ज्वल्यम्, तानि धरतीति—

१० निर्व०— पत्वम्, द्रुत्वम्. उक्तयत्र टः.

(५) “ पिश, अवयवे ” तुदादौ मुचादिः. धा० तुदा० कौ० पृ० ४७०

(६) “ अयं दीपनायामपि ” अत्रच धा० तुदा० कौ० पृ० ४७०

दीपनाक्रियः.

(७) “ पृषोदरादीनि यथोपादिष्टम् ” इति, ६।३।१०९॥ कौ०

६५ पृ० १९७

दर्शविपर्यये विकारे च शिपित्यस्मात्,

(८) “ इन्द्रमर्वधातुभ्यः ” इति. इत्. स च. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

(९) “ इगुपभात्कित् ” इति. कित्. कित्त्वात् उणा० पा० ४

कौ० पृ० ६३७ न लृप्पथगुणः. ॐ

२० इदमेव दिव्यं रूपं दिदृक्षुः पाथार्थादिभ्यः प्रकाशयतीति—(प्रकाशनः).

(१) “ काश्ट, दीप्तौ ” प्रपूर्वः. णिच्. धा० दिवादिः कौ० पृ० ४५५

ल्युः; ल्युङ्गा. बाहुलकात्. नन्द्यादिः. अनः. णिलोपः. ॐ

आज्ञः—बलम्, तेजः—पराभिभवनसामर्थ्यम्, कीर्तिर्वा.

द्युतिः— औज्ज्वल्यम्, तानि धरतीति—

२५ निरु०— २७५ दिव्यरूपं दिदृक्षुः पाथार्थादिभ्यो विशेषतः ॥ २० ३॥

रूपं प्रकाशयति यस्त (प्रकाशन) ईरिनः ।

१ धारयतीति । धञ् ।

श्लो० ॥३०॥ (२७६) ओजस्तेजोद्युतिधरः,

ॐ ओजस्तेजोद्युतिधराय नमः ।

भा०— (ओजस्तेजोद्युतिधरः) . सएव, एकनाम.

(१) “ यथा प्रदीपज्वलनं पतङ्गा विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ” ५

गी० ११—२९ ।

(२) “ स्थानि हृषीकेश तव प्रकीर्त्या ” गी० ११—३६ ।

(३) “ दिवि सूर्यमहकस्य श्वेद्युगमदुत्तिना ” इत्यादि. ॐ

गी० ११—३२ । सूर्यैरपि संप्रतिपन्नपरप्रभावः—

निर्व०— (ओजस्तेजोद्युतिधरः) . एकनाम.

१०

(१) “ धृञ् धारणे ” पचाद्यच्. गुणः रररः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२३

(२) “ द्युत्, दीप्तौ ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४११

(३) “ इन् सर्वधानुभ्यः ” इति, इन्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

(४) “ इगुपधात् कित् ” इति, कित्; कित्त्वान्न गुणः. उणा०

पा० ४ कौ० पृ० ६३७

१५

(५) “ तिज, निशान्ते, शमायाञ्च. ” धा० चुरा० कौ० पृ० ४८३ ॐ

(६) “ सर्वधानुभ्योऽमुन् ” इति, अमुन्, गुणः. उणा० पा० ४ कौ०

पृ० ६४०

(७) “ उञ्ज, आर्जवे ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६५

(८) “ उञ्जेर्बलोपश्च ” इति, अमुन्, उणा० पा० ४ कौ० २०

पृ० ६४० बलोपश्च. लघूपधगुणः. पठ्या विग्रहः. तदर्थप्रदर्शनमे-

तत्. अतः न कर्मण्यणित्युक्तमेव. ॐ सूर्यैरपि संप्रतिपन्नपरप्रभा-

वतया, प्रकाशः—प्रदीपः, आत्मा—स्वभावः, अस्थिति—

निरु०— २७६ असाधारणसामर्थ्यं बलमोजः प्रचक्षते ॥२०४॥

पराभिभवसामर्थ्यं तेजश्च परिपठ्यते । कीर्तिर्वा द्युतिरौज्ज्वल्यं तानि २५

धत्ते च यस्सदा ॥२०५॥ (ओजस्तेजोद्युतिधरो) ह्येकनामा

प्रकीर्तिनः ।

श्लो० ३०

(२९२) ना० २७७ प्रकाशात्मा.

२७८ प्रतापनः. २७९ ऋद्धः.

(२७७)प्रकाशात्मा,(२७८)प्रतापनः,। { २७९ } ऋद्धम्,
३५३ }

ॐ प्रकाशात्मने नमः। ॐ प्रतापनाय नमः। ॐ ऋद्धाय नमः।

- ५ भा०—(प्रकाशात्मा). यथा, धृतराष्ट्रः,
(१) “ त्वमेव पुण्डरीकाक्ष सर्वस्य जगत् प्रभुः । नम्यान्मे यादव-
श्रेष्ठ प्रमादं कर्तुमर्हसि”इति. ❀ भा० ३० ।
(१) “ भामस्तवोग्राः प्रतपन्ति”इति—
(प्रतापनः). ❀
१० एवम्,कूलमुद्ग्रहत्वार्वर्णार्ण वद्व-
(ऋद्धः).यथोद्योगे,
(१) “ ततस्त पुरुषव्याघ्रः संजगाद पुनस्त्वयम् । तान्दिव्यामद्भुता-
श्चित्रामृद्धिमत्तामरिन्दम”इति. ❀ भा० ३० ।

निर्व०—(प्रकाशात्मा).व्युदपादि चात्मशब्दः.

- १५ (१) “ काश्च, दीनौ” प्रपूर्वः. धा० दिवा० कौ० पृ० ४५५
पचाद्यच् . दीर्वः. ततः, नान्तलक्षणो दीर्व इत्यादि. ❀
स्वतेजोभिः जगत् प्रतापयतीति—(प्रतापनः).
(१) “ तप,सन्तापे” प्रपूर्वः. धा० ऋवादिः कौ० पृ० ४३०
णिच् . उपधावृद्धिः. ल्युः. ल्युङ्ग्रेत्यादि. अनः. णिलोपः. ❀
२० इत्यम्, कूलमुद्ग्रहत्वार्वर्णपाथोनिधिरिव ऋद्धः—समुद्ग्र इति—(ऋद्धः).
निरु०—२७७ मूर्खैरपि सदा सम्यक् प्रतिपन्नस्वभाववान् ॥ २२६ ॥
यस्त स्यात्तु (प्रकाशात्मा)
२७८ तीक्ष्णज्ञावः (प्रतापनः) ।
२७९ पार्वणो जलधिर्यद्वृद्धिमान् (ऋद्ध) उच्यते ॥ २२७ ॥

१ अर्णवजलवत् ऋद्धः ।

(२८०) स्पष्टाक्षरो,

ॐ स्पष्टाक्षराय नमः ।

भा०—अनयर्था प्रतिपादयया स्पष्टीकृतवेदाक्षर इति—

(स्पष्टाक्षरः). ॐ

निर्व०—(१) “ ऋधु.वृद्धौ”धा०स्वादिः कौ०पृ० ४६१

(२) “ गत्यर्थ०”इत्यादिना अकर्मकान् ३।४।७२ ॥ कौ०

पृ० ५९६

कर्त्तरि कः.

(३) “अपन्थोर्धोधः”इति, तस्य षः. ८।२।४० ॥ कौ०पृ० ३८५ १०

(४) “ अलां जश् अशि” इति, ८।४।५३ ॥ कौ०पृ० ९

जश्त्वेन पूर्वस्य धस्य दः.

(५) “ उदितो वा”इति, ७।२।५६ ॥ कौ०पृ० ६६८

ऋत्वायामिङ्ङिकल्पात्.

(६) “ यस्य विभाषा”इति, ७।२।३५ ॥ कौ०पृ० ५८७ १५

निष्ठायां नेट्. कित्त्वान्न गुणः. ॐ

प्रतिपादयया चानयर्था स्पष्टम्—स्पष्टीकृतम्. अक्षरम्—वेदाक्षरम्.

अस्येति—(स्पष्टाक्षरः).

(१) “ अशृ.व्यातौ”धा०स्वादिः कौ०पृ० ४६३

(२) “ अश.भोजने”वा.धा०क्रयादिः कौ०पृ० ४७८ २०

(३) “ अशोस्मरन्” इति, मरन्.उणा०पा० ३ कौ०पृ० ६२८

(४) “ तितुत्र०”इति.नेट्. ७।२।९ ॥ कौ०पृ० ६०८

(५) “ ब्रश्च०”इति, शस्य षः. ८।२।३६ ॥ कौ०पृ० ५१

(६) “ षढोः०”इति, षस्य कः. ८।२।४१ ॥ कौ०पृ० ५२

(७) “ इणकोः”इत्यधिकृत्य, ८।३।५७ ॥ कौ०पृ० ३४ २५

निरु०—२८० स्पष्टीकृताश्च वेदार्णा यस्मात् (स्पष्टाक्षरे) मतः ।

(२८१) मन्त्रः,

ॐ मन्त्राय नमः ।

ज्ञा०—“ तन्मन्तारं त्रायत इति—

५ (मन्त्रः) " इति नैरुक्ताः. ब्राह्मे. दुष्टविद्रावणस्त्रोत्रे.

(१) " प्राणप्रयाणं कः स्मर्तुं शक्तम्यान्मयुष्मूदन ' इति. ॥ ब्राह्मे ॥

पृच्छन्नं नारदं प्रति भगवान्,

(२) " तृष्णानोयनमाक्रोर्णाहोरात्रं संमाग्मागत् । अत्राग-
त्यारमाप्नोति यो मां स्मरति नित्यशः " ॥ ब्राह्मे ॥

१० (३) " स्थिते मनसि सुस्वस्थे शरीरे सति यो नरः । धानुमान्च
स्थिते स्मर्ता विश्वरूपञ्च मामजम् ॥ ततस्तं त्रियमाणन्तु काष्ठपापाणम-
न्त्रिभम् । अहं स्मरामि मद्रक्तं नयामि परमाङ्गनिम् " इति. ॐ ॥ वाग्हे ॥

निर्व०—(८) " आदेशप्रत्यययोः " इति, पः. ८। ३। ५९॥ कौ० पृ० ३४

(९) " स्वग. दाधनस्पर्शनयोः " धा०च्वादिः कौ० पृ० ४२३

१५ (१०) " दादान्त्वथान्नपूर्णदन्तस्मष्टच्छन्नजनाः " अ२। २७ ॥

कौ० पृ० ५९४

इति. षिचि निष्ठान्तनया निधानतात् इडत्तावः णित्त्वच.

लुका लु० प्रत्ययलक्षणाभावात् नोपधावृद्धिः. शान्तलक्षणपत्वशुत्वादि-
कन्तु यथाशास्त्रमेव. दीर्घः. ॐ

२० निरुक्तागुमागत् तन्मन्तारं त्रायते इति—(मन्त्रः).

(१) " त्रैड्, पालने " धा०च्वादिः कौ० पृ० ४२७

(२) " आदेशः ० " इति, आत्वम्. ६। १। ४५ ॥ कौ० पृ० ४२३

(३) " आतोऽनुपसर्गेकः " इति, कः. आद्योपः. ३। २। ३॥ कौ० पृ० ५७०

निरु०—२८१ मन्तारं त्रायत इति (मन्त्र) श्लाष्यजिर्थायते ॥ २०८॥

(२८२) चन्द्रांशुर्,

ॐ चन्द्रांशवे नमः ।

भा०—तेषां मन्तृणां कृमहराद्वादननेजस्त्वात्—(चन्द्रांशुः).

(१) “ चदि आद्वादनं ” धा०वादिः कौ०पृ० ३८७

(२) “ स्फायिनश्चि० ” इत्यादिना रत्न, चन्द्रः यथा, उणा०पा० २
कौ०पृ० ६१९

(३) “ ने दे नोममिदो यन्नं द्वा ” इत्यादि. ३०

निर्व०—‘ मन, ज्ञाने 'नाच्छीलिकरुचुः अनिट्. धा० दिवा० कौ०
पृ० ४५६

अनुस्वारपरमदर्शो. ॐ पृषोदरादित्वात् तृशब्दलोपः क्तो वा. ॐ

तेषां मन्तृणां कृमहरणतया, चन्द्राः—आद्वादनाः, तरयेव वा;
अंशवः तेजांसि. अस्म्येति—

(चन्द्रांशुः). पूर्वत्र चन्द्र इति यादत्त. अफञ्चतु सप्त एतान्मर्थः.

(१) “ अग्र, व्याप्तौ ” धा०स्वादिः कौ०पृ० ४६३

(२) “ च्चल्लभृ० ” इत्यादिना, उः कुर्वा, उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१९

नमुच निपातितः, तन्नामभ्यात् अनिदितोप्यभ्य कौ न ललोपः. अनु-
स्वाः, तत्रतु अस्यासाठे बाहुलकात् प्रत्ययः, पृषोदरादिलक्षणा
दर्शनात्तदनुस्वारश्चेत्युक्तमव.(३) “ चदि, आद्वादनं ” इदित्वात्तुम्. धा०वादिः कौ०पृ० ३८७ २०
अनुस्वारादि.(४) “ स्फायिनश्चिवाञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदपिवन्दुन्दिश्विति-
वृत्पजिनीपदिमदिमुदिखिदिच्छिदिन्दिमन्दिचन्दिदहिदसिदग्निव-
मिवाशिशीड्हसिन्दिशुत्तिभ्यो रक् ” इति, रक्. उणा०

पा० २ कौ०पृ० ६१९

निरु०—२८२ कृमहारि महाद्वादेनेजस्करतयापि च ।

मन्तृणामव (चन्द्रांशु) राद्वाडफलदो मनुः ॥ २०९ ॥

(२८३) भास्करद्युतिः, ॥

ॐ भास्करद्युतये नमः ।

ज्ञा०—परेषां परिभावावुक्तप्रभावत्वात्—

५ (भास्करद्युतिः). यथा,

(१) “ गक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति ” इति. गी० ११—३६।

(२) “ शरजालांशुमान् शरः कपे रामदिवाकरः । शत्रुरश्रोमयन्तो-
यमुशोपद्रयिष्यति ” इति च. रा०मु० ३—७—१६। उभयत्र.(३) “ एवमपोऽनुगणाश्च सुगणाश्चैव सर्वशः । जयाजयकरः कृष्णस्म-
१० वल्लोकेश्वरः प्रभुः ” इति. ॐ भा०स० ६२—२७ ।

निर्व०—इदित्त्वान्न नलोपः.

(५) “ नेद्वशि० ” इति, नेट्. बहुव्रीहिः. ७।२।८॥ कौ०पृ० ७५८१
अनुकल्पेऽव्ययम्. यतः,(६) “ सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ ” इत्यत्र सप्तमीग्र-२।२।३५॥ कौ०
१६ पृ० १७३हणात्; अन्यथा चापि वा. महि व्यधिकरणानामपि भवन्ति. ॐ
परपरिभावावुक्तप्रभावतया भास्करस्य—सूर्यस्येव. द्युतिः—दीप्तिः, अस्प्येति-

(भास्करद्युतिः).

(१) “ द्युत, दीप्तौ ” इन्. धा०त्वादिः कौ०पृ० ४११

२० (२) “ इगृभवात्कित् ” इति. कित्. उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३७
ततो न गुणः.

(३) “ हुकृञ्, करणे ” ततः, धा०तना० कौ०पृ० ४७३

(४) “ ज्ञा, दीप्तौ ” धा०अदा० कौ०पृ० ४४३

निरु०—२८३ परप्रभावाभिज्ञवलक्षणद्युतिमांश्च यः ।

२६ स (भास्करद्युतिः) प्रोक्तो नेत्रवैमल्यदो मनुः ॥ २१० ॥

श्लो० ॥ ३१ ॥ (२८४) अमृतांशुद्रवो,

ॐ अमृतांशुद्रवाय नमः ।

भा०—सर्वतापहराप्यायनमृतसंजीवनामृतमयांशुश्चन्द्रोपि तन्मनश्चै-
त्यादिगुणोपस्नेहात् तयोद्भवतीति—

(अमृतांशुद्रवः) .

निर्व०—(५) "सर्वधानुभ्यः०" इति, अमुज. शीर्षः. उणा० १।१।४
कौ० पृ० ६४०

एवं सिद्धे भाश्याच्च उपपदे.

(६) " दिवादिभानिशाप्रभाभास्कागन्तानन्नादिवहुनान्दीर्घाणि १०
पिलिबिचलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रमस्याजङ्गावाहहर्यनङ्गुम्पु" इति.

टः. गुणः. रपरत्वम्. ३।२।२१।। कौ० पृ० ५७४

(७) " समजुषो रुः" इति, ८।२।६६।। कौ० पृ० २६

नामस्मकारस्य रुत्वम्.

(८) "खग्वमानयोर्विसर्जनीयः" इति, ८।६।१५।। कौ० पृ० १३ ६२
रेफस्य विसर्जनीयः. तन्व्य.

(९) " कृष्वो २ क २ पौच" इति, ८।३।३७।। कौ० पृ० २३

त्रिद्वामृलीये प्राप्ते. नदपदादः,

(१०) "कस्कादिपुच" इति, कस्कादिगकृति-८।३।४८।। कौ० पृ० २३
गणत्वात्. सः. व्यधिकरणपूर्वपदो बहुव्रीहिः. तत्रचो-क्तव गतिः. ॐ २०

अमृतांशोः- सर्वतापहराप्यायनमृतसंजीवनामृतमयांशोश्चन्द्रस्यापि,
तन्मनश्चैत्यादिगुणोपस्नेहात् तयोद्भूतत्वेन उद्भवति अस्मादिति,

(उद्भवः)— उत्पत्तिस्थानम्, इति—(अमृतांशुद्रवः).

निर्व०—२८४ सर्वतापहरस्यैव मृतसंजीवनस्य च ।

अमृतांशोर्हि तज्जत्वा (अमृतांशुद्रवः) स्मृतः ॥ २११ ॥

{ २८५ } भातुः,
{ १२६ }

ॐ भानवे नमः ।

ज्ञा०— (१) “ चन्द्रमा यन्नो ज्ञानः ” इति. ॐ पु० मृ० ।
५ प्रतिज्ञान्द्वयेण महत्प्रांशुनाप्युपजीव्यतेजा भानीनि—
(ज्ञानुः).

(१) “ यन्वादित्यो ज्ञामुपपृष्य भानि ” इति. ॐ

निर्व०—(१) “ जू. मत्तायाम् ” उत्तुर्वः. धा० स्वादिः कौ० पृ० ३३८

(२) “ भावे ” ३।३।१८॥ कौ० पृ० ६४७

१० (३) “ अकर्त्तरिचकारके० ” इत्यनुवृत्तौ. ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७

(४) “ ऋदोत्प् ” इति, अपादाने ३।३।५७॥ कौ० पृ० ६५३

अङ्. गुणाच्चेदेशौ.

(५) “ अण्, व्याप्तौ ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६३

(६) “ नृशुभ्र० ” इत्यादिना. उणा० पा० १ कौ० पृ० ३११

१५ अन्वया चानि अंगुष्ठद्वौ व्युत्सादितः.

(७) “ मृङ्, प्राणत्यागे ” धा० नुदा० कौ० पृ० ४६८

(८) “ हनिमृषिण्० ” इत्यनः तन्निति वर्त्तमाने, उणा० पा० ३ कौ०

पृ० ६२८

(९) “ तनिमृङ्ख्यां किच्च ” इति, तन् कित्, उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२९

२० अगुणः. अनिट्. नञ्. ममासः. नलोपः. तत उक्त्यत्रापि मवर्णदीर्घः. ॐ

अतिभास्वरेण भास्करेणापि उपजीव्यतेजा भानीनि—

(ज्ञानुः).

(१) “ ज्ञा. दीप्तौ ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४३

(२) “ दाज्ञान्यास्तुः ” इति. नुः. अनिट्. ॐ उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

(२८६) शशविन्दुम्,

ॐ शशविन्दवे नमः ।

भा०—एवञ्च—

(शशविन्दुः).

५

(१) "शशः प्लुतगतौ" शशानां कुटिलगतीनाम्, धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४१०

(विन्दुः)—अपलपिता.

(२) " विदि, अवदये" धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३८७

विन्दुरिच्छुर्गित्युप्रत्ययान्तो निपातिनः. ❀

१०

तथा ऋजुगतीनाम् निर्वाहकः—

निर्व०—एवञ्च, शशानाम्—कुटिलगतीनाम्, विन्दुः—अपलपितेति—
(शशविन्दुः).

(१) "विदि, अवदये" अपलपक्रियः धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३८७
इहायम्. अनेकार्थाहि धातवः ? आलाप इत्येव वा पाठः.

१५

इदिच्चाकृतित्वादि.

(२) "विन्दुरिच्छुः" इति वदयोरभेदात्, विदिविद्योरुभयोरप्यु
प्रत्ययो निपात्यन्त. ताच्छीलिकः घञ्नुम् च. वदितु वेत्तेरवेदन्निपातनं
विन्दुरिति; तदा,

(३) " शृस्वृन्निहित्रप्यसि वसिहनिह्निह्निदिवन्धिमानित्यश्च" २०

इत्यत्र चकारात् अनुक्तममुच्च- उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६०९
यार्थात् विन्देरुः; बाहुलकाद्वा.

(४) शश, प्लुतगतौ "पचाद्यच्. ❀ धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४१०
ऋजुगतीनां मुराणां देवानाम्, ईश्वरः—निर्वाहक इति—

निरु०—२८६ शशप्लुतगतिः प्राक्ते विन्दुस्तस्य निवर्तकः ॥ २९२ ॥ २६

कौटिल्यगतिविध्वंसी (शशविन्दु) रुदाहतः ।

(२८७) सुरेश्वरः । (२८८) औषधम्,

ॐ सुरेश्वराय नमः, । ॐ औषधाय नमः ।

५ भा०—(सुरेश्वरः).

(१) “ सर्वजिह्वं मृत्युपदमार्जवं ब्रह्मणः पदम् ” इतिवत्. ❀

भवतीव्रविषापहप्रभावत्वात्—

(औषधम्). यथा,

(१) “ देवा देवर्षयश्चैव यं विन्दुर्दुःखभेषजम् ”

१० (२) “ एकाग्रतामूल्यचलेन लभ्यं भवौषधन्त्वं भगवन् किलैकः ”
इत्यादि. ❀

निर्व०—(सुरेश्वरः).

(१) “ ईश, ऐश्वर्यं ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३८

(२) “ स्थेशनाम० ” इत्यादिना वरच्. ३।२।१७५॥ कौ० पृ० ६०६

१५ (३) “ नेट्० ” इति, नेट्. ७।२।८॥ कौ० पृ० ५८१

(४) “ पु. प्रसवैश्वर्ययोः ” पस्सः. धा० अदा० कौ० पृ० ४४०

व्युद्भादि चातः कनि मुरशब्दः. गुणः. ❀

औषधम्— भवतीव्रविषापहं भेषजमिति—

(औषधम्).

२० (१) “ दुधाञ्, धारणपोषणयोः ” ततः. धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) “ उप, दाहे ” भावे घञ्. गुणः. धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४०९

ततस्तत्रोपपदे,

(३) “ कर्मण्यधिकरणेच ” ३।३।९३॥ कौ० पृ० ६५८

इति, किः. आतो लोपः. इत्थं निष्पन्नात् ओषधिशब्दात्,

२५ (४) “ ओषधेरजातौ ” इति, प्रकृतेचा-५।४।३७॥ कौ० पृ० ३५५

निर्व०—२८७ धर्ता ऋजुगतीनां यः स (सुरेश्वर) ईरितः॥ २१३॥

२८८ भवतीव्रविषं हर्ता (ह्यौषधं) यस्त उच्यते।

(२८९) जगतस्सेतुः,

ॐ जगतस्सेतवे नमः ।

ज्ञा०—एवं सदसद्रगमंकरविगेषित्वेन—

(जगतस्सेतुः).

९

(१) “ पिञ्च. बन्धने ” धा०स्वादिः कौ०पृ० ४६१

(२) “ सितनिगमि० ” इत्यादिना तुन. यथा, उणा०पा० १

कौ०पृ० ६१३

(३) “ एष मेतुर्विधरण एषां लोकानाममंजराय ” इति. वृ० ३०

६-४-२२।

१०

अनः खलु कर्मसु अकृताभ्यागमकृतविदयाभयोरप्रमक्तिः.

(४) “ यथा धनमहस्त्रेषु वल्गो विन्दति मानसम् । तथा पूर्व-
कृतं कर्म कर्तागमतुविन्दति ”

(५) “ शुभकच्छुत्तमानोनि पापकृत्वात्तद्धृते ” इति. ॐ

निर्व०—जातिवचनत्वात् स्वार्थे अण्.

११

(५) “ तद्धितेष्वचा० ” इति. आशिबृद्धिः. ७।२।११७। कौ०पृ० २०४

(६) “ यस्य० ” इति. लोपः. ६।१।१४८। कौ०पृ० ५६

(७) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ॐ ॥ महाभाष्ये ॥

एवम् कर्मसु अकृताभ्यागमकृतविप्रणाशप्रनङ्गसर्गिजिहोर्षया

जगतां सेतुः— तद्वत् सदसद्रगमंजेदहेतुरिति—

२०

(सेतुः).

(१) “ पिञ्च. बन्धने ” पस्सः. धा०स्वादिः कौ०पृ० ४६१

(२) “ सितनिगमिसिसच्यविधाञ्कुशिभ्यस्तुन् ” उणा०पा० १

कौ०पृ० ६१३

इति, तुन. गुणः. अनिट्. जगच्छब्दो व्युत्पादितः. ततो डम्. ॐ २५

निर्व०—२८९ निरोधा (जगतस्सेतु) स्तदसद्रगमंजतेः ॥ २१४ ॥

(२९०) सत्यधर्मपराक्रमः ॥

ॐ सत्यधर्मपराक्रमाय नमः ।

भा०—एवंविधा धर्माः— कल्याणगुणाः, पराक्रमाः—चेष्टिनानि च,
५ सत्याः— अविद्यथाः. यस्य, नः—

(सत्यधर्मपराक्रमः). तथाहि. गुणचेष्टिनानि प्रक्रम्य.

(१) “ सर्वमवदत्तं मन्ये यन्मां वदसि केशवर्गा ० १०—११।

इत्यनुनः.

(२) “ विष्णुमन्व्यपराक्रमः ”

१० (३) “ यं वा देवेषु नृदाकेषु विपत्सुपनिपत्सु च । नृपान्ति मन्व्यधर्मपरा
सत्यं मन्वेषु मामसु ” इति च. ❀

निर्व०— एवंविधाः सत्याः— अविद्यथाः, धर्माः— कल्याणगुणाः,
पराक्रमाः— चेष्टिनानि, चाभ्येति—

(सत्यधर्मपराक्रमः).

१२ (१) “ क्रतु, पादविक्षेप ” परापूर्वः. भावे वच्. धा० त्वादिः
कौ० पृ० ४० १

(२) “ अन उगथायाः ” इति, वृद्धिप्रसौ. ७। २। १। १६॥ कौ० पृ० ३८३

(३) “ नांशान्तेषु देशम्यमान्तस्यानाचमेः ” ७। ३। ३१॥ कौ० पृ० ५११
इति. तन्निषेधः.

२० (४) “ वृञ्. धारणे ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ४२३

(५) “ अतिम्नुहुहुसुधुक्षिभुजायावापदियक्षिनीयो मन् ”

इति. मन्. गुणः स्वरः. अनिट्. उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१६

अस्तेर्व्युत्पादितात्. सच्छब्दात् यनिसत्यशब्दोहि व्युत्पादि.

बहुपदलक्षणोयं बहुब्रीहिः तद्विधावनेकोक्तेः. ❀

२५ निरु०— २९० मन्व्या ह्यवितथा धर्मा गुणा यस्य पराक्रमः ।

चेष्टिनानि च नन्तीति (मन्व्यधर्मपराक्रमः) ॥ २१५ ॥

श्लो० ॥३२॥ (२९१) भूतभव्यभवन्नाथः, (२९२) पवनः,

ॐ भूतभव्यभवन्नाथाय नमः । ॐ पवनाय नमः ।

ज्ञा०-एवंप्रायं स्वाम्यमैश्वर्यं वा न केवलमद्य, किन्तु त्रिकालेष्वपि- ५

(भूतभव्यभवन्नाथः) यथा,

(१) " भूतभव्यभवन्नाथः केशवः केशिभृद्वनः । प्राकारम्मर्ष-

दृष्णीनानाभक्त्यभयवोऽग्निः " इति. ॐ भार० नत्ता० ३८-२३।

एवं सर्वदा सर्वत्र स्वभावादेव पुनर्जाति-

(पवनः). पविर्गत्यर्थः. एतद्गन्धेन गन्धवाहस्यातिमत्तगतित्वम्. ॐ १०

निर्व०- एवंप्रायं स्वाम्यमैश्वर्यं वा न केवलमद्य; किन्तु त्रिका-

लेष्वपि. ततः. भूतभव्यभवताम्-अतीनागामिवर्तमानकालत्रयवर्तिनाम्,

नाथः-ईश्वर इति-(भूतभव्यभवन्नाथः).

(१) " नाथु, नाथु. याञ्जोपतापैश्वर्याशीष्पु " धा० न्वादिः कौ०-

दृ० ३८२ पचाद्यच्. भूतभव्यभवच्छब्दाः भवेतः प्रागिव व्युत्पत्तादिपत्. १५

(२) " यगोऽनुनासिकोऽनुनासिको वा " इति, ८।१।४५। कौ०

दृ० १९ पाक्षिकोऽनुनासिकः. यथोक्तव्याख्यानानेन नाथप्रयत्नयोः

प्रकरणान्तर्गम्ययोरनयोर्नाम्नोर्न पुनर्गक्तिः. एवमेव सर्वत्राप्यगूहक्षे

नत्र नत्र प्रदेगोऽवधानव्यम. उक्तञ्चैतत्. ॐ

एवं सर्वदा सर्वत्र स्वभावादेव पुनर्जाति गच्छतीति-(पवनः). पविर्ग-

त्यर्थः. नन्द्यादित्युः; ल्युङ्गा. बाहुलका-

निरु०-२९१ ऐश्वर्यं वाथ स्वाम्यं वा त्रिकालेष्वपि यस्य संः ।

(भूतभव्यभवन्नाथ) इत्युक्तम्माद्भिगदगात् ॥ २१५ ॥

२९२ सदा स्वयन्तु सर्वत्र प्रवाह इति नित्यशः ।

(पवनः) प्रवहति यः कथ्यते वेगतो मनुः ॥ २१७ ॥

{ २९३ }
{ ८१७ } पावनोः

ॐ पावनाय नमः ।

भा०—तथा स्वमंत्रन्धिनो गङ्गादीन् जगत्पुनानान् प्रयोजयतीति—

५ (पावनः). यथा अग्रत्यः,

(१) “ पावनमूर्धलोक्तानां त्वमेव श्वनन्दन ” रा० ।

इत्यादि. ❀

एवं बहुमुखमुपकृत्य च नालं न पर्याप्तमभ्यानुग्रहमहिमेति—

निर्व०—दित्यादि. अनः. यद्वा,

१० (१) “ पूञ्, पवने ” गतिकर्महायम्. धा० क्रया० कौ० पृ० ४७५

(२) “ नुयुरुवृञो युच् ” इति वर्त्तमाने, उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२२

(३) “ बहुलमन्वत्रापि ” इति, युच्. उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२४

अनः. गुणावादेशौ. पतङ्गन्धेन गन्धवहस्थापि सततगतेः पवनत्वम्. ❀

स्वमंत्रन्धिनया पुनानेन गङ्गादिना जगत् पादयतीति—

१५ (पावनः).

(१) “ पूञ्, पवने ” हेतुमणिञ्. धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७५

वृद्धचावादेशौ. नतः. प्राग्वत् ल्युः. ल्युट्, युञ्वा. अनः. णिलोप

इत्यादि. ❀ इत्थम्, बहुमुखमुपकृत्यापि. अनुग्रहमहिम्नो नालम्—

नपर्याप्तम्. अस्येति वा,—अलः—पर्याप्तो नेति वा—

२० निरु०—२९३ यस्स्वमंत्रन्धिगङ्गादीन् पावनान् लोकपावनान् ।

स (पावन) इति स्यातः पावनत्वप्रदो मनुः ॥२१८॥

१ महिम्न इति ।

{ २९४ } अनलः । (२९५) कामहा,
{ २९६ }

ॐ अनलाय नमः । ॐ कामघ्ने नमः ।

भा०—(अन्—अलः).—अनन्दो देवः. ईदृक्—भक्तिशीकरानुबे- ५
धात् लौकिकानलम्यापि अन्—अलत्वम्.

(१) "हविषा कृष्णवर्त्मव भृय एवाभिवर्धन" इति. ॐ
एवंप्रकारं स्वगुणदर्शिनां विषयान्तरविषयमृहां हन्तीति—
(कामहा).

(१) " नकामकल्पुषं चिन्मम ते पादयोर्मिथनम् " इति नदृशितः; १०

(२) " श्रोत्रियस्य चाकामहनस्य " वै०आ०८—७ ।

(३) "यदिच्छन्तो ब्रजचर्यञ्चरन्ति" इति च. ॐ कठयह्याम-१-२ ।

निर्व०—(अन्—अलः).

(१) " अल, भृषणपर्यातिवाग्णेषु " धा०भादिः कौ०पृ०४०४
पचाद्यच्. नञम्ममामो, बहुव्रीहिः; नत्तुग्यो वा, नञो नलोतः. १६
नुद्. ईदृशाक्तिलेशानुबेधादग्नेरप्यद्—अल—त्वम्. ॐ

स्वगुणदर्शिनां, (कामं)—विषयान्तरमृहां, हन्तीति—(कामहा).

(१) "हन, हिंसागत्योः" उपसर्गनियमन्य प्रादिकृत्वाभिप्रायो
वा, धा०अदा०कौ०पृ०४३७.

सार्धकालिको वा, अन्यथा चापि वा, क्लिप्त. २०

(२) "कमु, कान्तौ " कान्तिरिच्छा. धा०भादिः कौ०पृ०३९९

निरु०—२९४ अपर्याप्तो हि भक्तेभ्योऽप्युपकृत्य पुनः पुनः ।

अनुग्रहं यः करोति सो (अनलः) परिकीर्तितः ॥ २१९ ॥

२९५ पुंसां स्वदर्शिनां योऽसौ स्पृहां च विषयान्तरे ।

हतवान् (कामहा) प्रोक्तः सर्वाशापूरको मनुः ॥ २२० ॥ २५

१ अनुसोधात् इति ।

(२९६) कामकृत.

ॐ कामकृत नमः ।

भा०—अन्यदपि भोगमोक्षादिकं स्वयमेव काम्यं करोतीति—

५ (कामकृत). ॐ

निर्व०—(३) “कमेणिङ्” इति स्वार्थिकस्य णिङः, ३।१।३०॥

कौ०पृ० ३९९

(४) “आयाद्य आर्धशानुके वा” इति, ६।१।३१॥ कौ०पृ० २९७
विभाषिततया. नदभावे दाऽन्यदविभिला वा. अत्र,१० (५) “कहृत्सोर्ण्यत्” इति. हलन्त—३।१।२४॥ कौ०पृ० ५३२
लक्षणण्यदभावे, भावे घञ्.

(६) “नोदात्तोपदेशस्य०” इत्यत्र, ७।३।३४॥ कौ०पृ० ५४१

(७) “अन्. (आचमि—कमि—वमीनाम्)” ७।३।३४॥

कौ०पृ० ५४१ इति, वक्तव्यात्, नोपधावृद्धिप्रतिषेधः. ततो वृद्धिः.

१५ णिङ्प्रक्षे तु, तन्निमित्तैव वृद्धिः.

(८) “नोदात्तो” इत्यस्य, चिणि—जिनि—णिति—कृतिच ७।३।३४॥

कौ०पृ० ५४१ विधीयमानस्य, इहानवकाशात्, वार्तिकानुपस्थापनात्.
ततः, उक्तैर्यै.(९) “नन्—आद्यन्ताः०” इति, शानुत्दान, ३।१।३२॥ कौ०
२० पृ० ३९७ अचो, यति प्राप्ते, पूर्वोक्तन्यायात्.

(१०) “एरच्” णेलोपः. ३।३।५६॥ कौ०पृ० ६५३

मिद्धचसिद्धियां भावस्य भेदग्रहे नेह कृत्यप्रसक्तिरेव वेति ध्येयम्. एवम्
अन्यन्तु वक्ष्यते. हलन्तलक्षणः,

(११) “साच” इति, दीर्घः. इत्यादि. ॐ ६।४।१३॥ कौ०

२५ पृ० ६४ कामम्—अन्यदपि भोगमोक्षादिकं काम्यम् स्वयमेव करोती-
ति—(कामकृत).

(१) “डुकृञ्, करणे” क्विपि, या०तना० कौ०पृ० ४७३

निरु०—२९६ स्वपादप्रयोगादिकरणात् (कामकृत) स्मृतः ।

{ २९७ }
{ ६६० } कान्तः,

ॐ कान्ताय नमः ।

जा०—स्वयं मौन्दर्यमौकुमार्यादिरूपगुणैः—

(कान्तः). कमेनिशायाम्,

९

(१) ' अनुनामिकस्य क्विल्लोः क्विडति " इति दीर्घः. ❀

६।४।१५॥कौ०पृ०५१५

निर्ध०—(२) " ह्रस्वन्व० " इति, तुक् . ६।१।७१॥ कौ०पृ०

५५९ अगुण इत्यादि. काम्यत इति कामः.

(३) " कमु, कान्तौ " उक्तन्यायात्, धा०न्वादिः कौ०पृ० १०

३९९ इत्याप्रवृत्तौ,

(४) " अकर्त्तृन्चिकान्के० " इति, कर्मणि ३।३।१९॥कौ०पृ०

६४७ वज्र. णिङ्. पक्षेत्, एगचि, णिलोपः. एवं, तत्र तत्र (कामः

कामप्रद इत्यादौ) ध्येयम्. शेषं पूर्ववत्. ❀

स्वयं, मौन्दर्यमौकुमार्यादिरूपगुणैः. कान्तः—अतिरूप इति—(कान्तः). १५

(१) " कमु, कान्तौ " धा०न्वादिःकौ०पृ०३९९

(२) " वर्तमाने कः " इत्यनुवृत्तौ,

(३) " मतिवृद्धिपृजार्थेयश्च " इति, ३।२।१८८॥कौ०

पृ० ५९७ मनेः पृथक् वृद्धिग्रहणात् इह कान्तिरिच्छति तदर्थ-

स्नात् वर्तमाने कः. अकर्मकात् कर्तरीह भवति.

२०

(४)"उत्तिनो वा"इति,क्त्वायामिद्विकल्पात्, ७।२।५६॥कौ०पृ०६६८

(५)"यस्य विभाषा" इति, निष्ठायाच्चेद् ७।२।१५॥कौ०पृ०५८७

(६)"अनुनामिकस्यक्विल्लोःक्विडति"इति,६।४।१५॥कौ०पृ०५१५

जलादौ किति.धातोरुपधाया दीर्घः. अनुस्वारपरसवर्णौ. ❀

निरु०२९७सौन्दर्यादिगुणैः(कान्तः)मनोहरतयाभृशम्॥२२१॥२५

१ क्विडति, इदं पदं सप्तम्यन्तः ।

(२९८) कामः, (२९९) कामप्रदः,

ॐ कामाय नमः । ॐ कामप्रदाय नमः ।

५. ना०— शीलौदार्यदयादिभिरात्मगुणैश्च, निकामकमनीयत्वात्—
(कामः). एनद्रुणविन्दुना हि, मदनेपि; जगत् उन्मादयति. ? ॐ
स्वकामेभ्यः क्षुद्रकामेभ्यश्च यथाहं काम्यं प्रददातीति—
(कामप्रदः).
(१) “ प्रे दात्रः ” इति कः. वसुप्रदः, इत्यादिभ्योपि. यथा. ३।२।६ ॥

१० कौ० पृ० ५७२

(२) “ एको बहूनां यो विदधाति कामान् ” कठ०—२—५।
अनया, नितान्तकान्ततया, सर्वहृदयहरणे, प्रभवतीति—

निर्व०—शीलौदार्यदयादिभिरात्मगुणैश्च कामः—निकामकमनीय इति—
(कामः). पूर्ववदेवधातुः. कर्मणि घञ्. अन्यच्च पूर्ववत्.

१५ एनद्रुणविन्दुना हि मदनेपि जगदुन्मादनः काम उच्यते. ॐ
स्वकामेभ्यः अन्यकामेभ्यश्च यथाहं काम्यं—काम्यं, प्रददातीति—
(कामप्रदः).

(१) “ हुदाञ्, दाने ” प्रपूर्वः. धा० जुहो० कौ० पृ० ४५३

(२) “ प्रेदात्रः ” इति, प्रे उपपदे कः. ३।२।६ ॥ कौ० पृ० ५७२

२० आलोपः. कामशब्द इहापि कमेः कर्मणि व्युत्पाद्यः. ॐ
अनया नितान्तकान्ततया, सर्वहृदयहरणे, प्रभवतीति—

निरु०—२९८—२९९ स्वकाम्यक्षुद्रकाम्येभ्यो यथाहं काम्यदानतः ।

(कामप्रद) स्तमाख्यातो ह्यष्टार्णो मनु रूत्तमः ॥ २२२ ॥

{ ३०० } प्रभुः ॥
{ ३५ }

ॐ प्रभवे नमः ।

भा०— (प्रभुः).

(१) "गमः कमल पद्मानः सर्वमन्वमनोहरः" इत्यादि. ॐ ५

इति श्रीहरितकुलतिलकश्रीवित्साङ्गमिश्रमूनोः.

श्रीरङ्गनाथदिव्यात्त्रायस्वनाथगङ्गनामधेयस्य,

श्रीरङ्गनाथस्य कृतो,

श्रीमद्विष्णुनामसहस्रविवरणे,

भगवद्गुणदर्शने

१०

तृतीयं शतकं सम्पूर्णम्.

निर्व०— (प्रभुः).

(१) "भू, नत्तायाम्" प्रवृत्तः. भा० ३५६८

(२) " विमन्त्रयः ०" इति, चातुलकान २०१३८०॥श्लो०

पृ० ६०७

१५

मंतायामपि दृग्नि प्रागप्युक्तं नव. दिग्वाङ्मिथो इत्यादि. ॐ

इति श्रीकुशिककुलतिलकश्रीवेङ्कटेश्वरमहाचार्यवर्यात्मज

वरदेदेशिकननयवरदगुरुवर्गमूनुवर्गशार्यमृगिगिगिचिने,

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित-

श्रीमद्विष्णुसहस्रनामभाष्यानुगे,

२०

भगवन्नामसहस्रनिर्वचने,

तृतीयं शतकं संपूर्णम्.

निरु०— ३०० सर्वेषां चित्तहरणे (प्रभुः) प्रभवतीति यः ।

अथ चतुर्थशतक प्रारम्भः ।

श्लो० ॥ ३३ ॥ (३०१) युगादिकृत्,

ॐ युगादिकृते नमः ।

९ ना०— अथाऽमर्यादाश्चर्यत्वम्. तत्र न्यग्रोधशाब्दवतार उदा-
हरणम्. युगस्यान्तेऽपि आदिं करोतीति—

(युगादिकृत्). म खलु मंवंतेऽपि प्रलयात् अनुपप्लुतं, गजत् प्रवर्तितवान्.
स्वधर्मव्यवस्थया, कृतादियुगानां. पौनःपुन्येन आवर्तनात्—

निर्व०— अय अमर्यादाश्चर्यत्वम्. तत्र तावत् न्यग्रोधशाब्दवतार

१० उदाहरियते. मंवंतकेपि प्रलयादनुपप्लुतजगत्प्रवर्तनेन अन्तेति युगस्यादिं
करोतीति—(युगादिकृत्).

(१) “ डुकृत्, करणे ” क्विपि तुक्. अगुण इत्यादि. धा० तना०
कौ० पृ० ४७३

(२) “ डुडाञ्, दाने ” आङ्पूर्वः. धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

१५ (३) “ उजर्त्तधोः किः ” इति. किः. आल्लोपः. ३।३।९२।। कौ० पृ० ६५८

(४) “ युजिर्, योगे ” धा० रुधा० कौ० पृ० ४७१

(५) “ युज्, समाधौ ” वा. इगुपधलक्षणाः कः. धा० दिवा० कौ०
पृ० ४५६ पृषोदरादित्वात् जस्य गः. यद्वा, यञ्.

(६) “ चत्रोः ” इति. कृत्वम्. जस्य गः. ७।३।५२।। कौ० पृ० ५३०

२० (७) “ उञ्छादीनाञ्च ” इति. स्वरविधौ. ६।१।१६०।। कौ०
पृ० ७२४

उञ्छादिगणे युगेति ति।। तनादगुणः. विशिष्टविषयश्चेदं निपातनं काल-
विशेषे रथाद्युपकरणे च अन्यत्र तु योग इत्येव भवति. सांहितिको
दीर्घः. स्वधर्मव्यवस्थया युगानि— कृतादीनि, आवर्तयति— पौनः

२५ पुन्येन परिवर्तयतीति—

निरु०— ३०१ न्यग्रोधशायी भगवान् पुराणपुरुषोत्तमः ॥ २०३ ॥

करोत्यादिं युगस्यान्ते (युगादिकृत्) दुर्दीर्घिनः ।

(३०२) युगावर्तः, (३०३) नैकमायो,

ॐ युगावर्ताय नमः । ॐ नैकमायाय नमः ।

भा०—(युगावर्तः). ॐ

मुग्धशिशुरुपापरिमितजगन्निगरणनिरालम्बनैकोदकवटदलशय-
नाद्यनेकातर्क्याश्चर्यः—

(नैकमायः). नच मित्यावचनोऽयं माया-शब्दः, तथ्येपि प्रयोग-
भूयस्त्वात्. तथाहि,

(१) “ मायां तु प्रकृतिं दिद्यात् ” श्वे० उ० ४—९ ।

इति, अनेकार्थ-क्रिया-कारिण्यां प्रकृतौ;

(२) “ मायावयुनं ज्ञानम् ”

निर्व०—(युगावर्तः).

(१) “ वृत्. वर्तने ” आङ्पूर्वः. णिच्. गुणःरपरः. धा० ष्वादिः
कौ० पृ० ४१२

(२) “ अन्यैर्योऽपि दृश्यते ” इति, डः. ३।२।१७८ ॥ कौ० पृ० ६०७

पचाद्यञ्वा. यथासंख्यं ढिलोपो णिलोपो वा. युगशब्दः प्रागवत्.

दीर्घश्च. मांहितिकं जश्त्वम्. ॐ मुग्धशिशुरुपापरिमितजगन्निगर-
णनिरालम्बनैकोदकवटदलशयनाद्यनेकातर्क्याश्चर्ययोगितया नैकः

अनेकाः मायाः—आश्चर्याणि, अस्य, इति,—(नैकमायः). २०

(१) “ माङ्, माने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५०

निरु०—३०२ धर्मव्यवस्थया स्वस्य युगाद्यावर्तनान्मुहुः ॥ २२४ ॥

(युगावर्तः) समाख्यातः कालरूपधरो हरिः ।

३०३ मुग्धार्थकत्वरूपेण जगन्निर्भरणादपि ॥ २२५ ॥

वटैकपत्रशयनान्निरालम्बजले मुहुः । अनन्ताश्चर्यसंयुक्तो (नै- २५
कमाय) स्तु स स्मृतः ॥ २२६ ॥

भा०-(३) “ संख्याता देवमायया ”

(४) “ विश्वानि, देव! वयुनानि विद्वान् ” इतिच, ज्ञाने;

(५) “ तेन मायामहस्रं तत् शम्बरस्याशुगामिना । बालस्य रक्ष-
५ ता देहमेकैकश्येनसूदिनम् ” इति, ॥ वागहे ॥

तत्त्वज्ञानादाधये, अन्ननाशये, वाराहे मायाध्यायादिना;

(६) “ मेघोदयन्मागरन्निवृत्तिरिन्द्रोर्विज्ञागस्कृगितानि वायोः ।

विद्युद्विज्ञो गन्मुष्णश्मविष्णोर्विचित्राः प्रभवन्नि मायाः ” इति अग्नि-
युक्तेश्च महाश्वर्ये;

१० आरण्यपर्वाणि मार्कण्डेयेन, वटदलशयनाद्याश्वर्यमुक्त्वा,

(७) “ तनो मे पृथिवीपाल विस्मयस्मुमहानभूत् । लोकन्दृष्ट्वा स-
मस्तच्च, इत्युक्त्वान्तर्हितस्तात म देवः परमाद्भुतः । आश्वर्यं भरतश्रेष्ठ ”

भा०आ०-१८८-१४ ।

इति नद्विषये निर्दोषप्रत्यक्षमिदं ब्रह्माश्वर्यपर्यायप्रयोगश्च भ्रूयिष्ठैः उपल-
१५ ष्यते. ❀

निर्व०-(२) “ माच्छामनिष्ठो यः ” इति, यः, उणा०पा०४

कौ०पृ०६३७ ततः स्त्रियाम्, अतष्टाप्. दीर्घः.

(३) “ इण्, गतौ ” आ०अदा०कौ०पृ० ४४१

(४) “ इण्भीकापाशल्यनिमर्चिभ्यः कन् ” इति, उणा०पा०३

२० कौ०पृ० ६२७

कन्. बाहुलकात् न इत्. तत्र तत्र ज्ञेयम्. गुणः.

अनिट्. ततः स्त्रियामतष्टाप्. दीर्घः. नेत्यनेनाव्ययेन समासे वृद्धिरैकारः.

(५) “ नभ्राणपात् ” इत्यस्योपलक्षण-६।३।७५॥कौ०पृ० १४८

तया नञ्समासस्य विकल्पिततया नशब्दसमासतया वानैकेत्यत्र नलो-
२५ पाप्तावः. उक्तञ्चैतत् प्रागेव. बहुव्रीहौ

(६) “ स्त्रियाःपुंवत् ” इत्यादिना, ६।३।३४॥ कौ०पृ० १६०

(३०४) महाशनः, । (३०५) अदृश्यो,

ॐ महाशनाय नमः । ॐ अदृश्याय नमः ।

भा०—निम्बिलजगन्निगणमस्येति—(महाशनः). यथा, ५

(१) “यच्च किञ्चिन्मया लोके दृष्टं स्थावरजङ्गमम् । तदनन्वयमहं
न वै तस्य कुभौ मद्रात्मनः” इति, भा००आ०१८८—१२० ।

(अदृश्यः).

(१) “ ऋदुपधाच्चाक्लपित्वेनः” ३।१।११० ॥ कौ०पृ०५६०

इति, क्यप्. अतर्क्यवृत्तान्तः, यथा, १०

निर्व०—पूर्वपदस्य पुंवद्भावः. उपमर्जनत्वाद्गुणस्येदं,

(७) “ गोस्त्रियोः०” इति, १।२।१८ ॥ कौ०पृ०१२९

उपमर्जनस्त्रीप्रत्ययस्य द्वयोक्तायः. ॐ मन् अन् निम्बिलज-
गन्निगणम् अस्येति—(महाशनः).

(१) “ अश, भोजने” धा०क्यादिः कौ०पृ० ४७८ १२

(२) “ ल्युट्च” इति, भा० ल्युट्. ३।३।११५ ॥ कौ०पृ० ६६०

अतः, व्युत्पादितान्महनः.

(३) “ आन्महनः०” इति, आन्वम्. शीर्षः. ६।३।१८६ ॥ कौ०

पृ० १५५

पुनस्सांहितिको शीर्ष इत्यादि. ॐ

२०

अतर्क्यवृत्तान्ततया दृश्यः, द्रष्टुं शक्यः नेति—(अदृश्यः).

(१) “ दृशिर्, प्रेक्षणे” इति. धा०त्वादिः कौ०पृ० ४३०

निरु०—३०४ भुवनानान्निगणात् (महाशन) इतीरितः ।

३०५ अतर्क्यवृत्तान्ततया जगतः प्रत्येयि यः ॥ २०७ ॥

न लब्धश्चिन्त्यमानोपि सो (अदृश्य) इति कथ्यते ।

२५

(३०६) व्यक्तरूपः,

ॐ व्यक्तरूपाय नमः ।

भा०—(२) “ कथंन्वयं शिशुः शने लोके नाशमुपागते । तपसा
५ चिन्तयंश्चापि तं शिशुं नोपलक्षये ” इति. ॐ भार०अ० १८८—९४।
अथच, अजिगच्छतो मार्कण्डेयादेः—

(व्यक्तरूपः). मुग्रहदिव्यविग्रहः. यथा.

(१) “ अतमीषुप्यसंकाशः श्रीवत्सरुनलक्षणः । नाक्षालक्ष्म्या दवा-
वासः स सदा प्रतिभाति मे ” भार०अ० १८८—९६ ।

१० निर्व०—(२) “ ऋदुपधाञ्चाकल्पिचृतेः ” ३।१।११०।।कौ०पृ०५६०
इति क्यप्.

(३) “ शक्ति लिङ् च ” इति, शक्त्यार्येऽयम्. ३।३।१७२।।कौ०पृ०५५२
क्यप्. कित्त्वान्न गुणः. नञ्समासः. नलोपः इत्यादि. ॐ

अथच, अजिगच्छतो मार्कण्डेयादेस्मुग्रहदिव्यविग्रहतया व्यक्तं रूपम्
१५ अस्य इति—(व्यक्तरूपः).

(१) “ रु, शब्दे ” धा०अदा०कौ०पृ० ४३९

(२) “ स्वप्शिल्प ” इत्यादिना, पप्रत्ययः. उणा०पा० ३कौ०पृ० ६२६
इङ्भावः. दीर्घश्च निपातितः.

(३) “ अञ्जू, व्यक्ति—शृङ्ग—कान्ति—गतिषु ” धा०रुधा०कौ०
२० पृ० ४७२

विपूर्वः. क्तः. ऊदित्वादिङ्किल्पे,

(४) “ यस्य विभाषा ” इति, निष्ठायां ७।२।१५।।कौ०पृ०५८७
नेट्. यद्वा,

(५) “ अञ्जि-शृ-सि-न्यः क्तः ” उणा०पा० ३ कौ०पृ० ६२९

२० निरु०—३०६ महाजले संचरतो मार्कण्डेयस्य धीमतः ॥ २२८ ॥

दृश्यो यो (व्यक्तरूपः) स्याद्विव्यविग्रहधारणात् ।

(३०७) सहस्रजित्,

ॐ सहस्रजिते नमः

भा०—(२) " तस्य ताप्रनलौ तात चरणौ सुप्रतिष्ठितौ । मुजात
मृदुरक्ताभिर्ङ्गुलीभिर्लंकृतौ ॥ प्रणतेन मया मूर्धा गृहीत्वा ह्य- ५
भिवन्दिता " इति. ॐ भार० अ० १८८—१३३।

सहस्रयुगसंख्यं कल्पान्तं शयानो जयतीति—

(सहस्रजित्).

(१) " यावद्युगानां विप्रर्षं सहस्रं परिवर्तते । तावत् स्वपिभिः
इत्यादि. ॐ भार० अ० १८९—४१।

१०

परिमितशिशुरूपस्याप्यस्य कश्चित्, कदाचित्, कथञ्चिदपि,
महिमावधिप्रकर्षो नास्तीति—

निर्व०—(६) " तितुत्र० " इति, नेट्ट. ७।२।९॥ कौ० पृ० ६०८

(७) " अनिदिताम्० " इति, नलोपः, ६।४।२४॥ कौ० पृ० ७६

(८) " चोःकुः " इति, कृत्वेन जस्य गः, ८।२।३०॥ कौ० पृ० ६८—१९

तस्य चर्द्वेन कः. वरिकारस्य यण्. यकारः. चस्समुच्चये. ॐ

शयानोयं सहस्रं सहस्रयुगसंख्यं कल्पान्तं जयतीति—

(सहस्रजित्).

(१) " जि, जये " किपि तुक्. अगुणः. धा० ष्वा० कौ० पृ० ४०५

व्युत्पादितसहस्रशब्दः. ॐ

२०

अन्तं—परिमितशिशुरूपस्य—महिमावधिं जयति—अग्निभवति-
प्रधर्षयति इति—

निरु०—३०७ सहस्रयुगसंख्याकं सर्वकल्पान्तमेव हि ॥ २२९॥

शयान एव जयति (सहस्रजिदि)ति स्मृतः ।

१ पर्यन्तम् । २ सहस्रपरिवर्तनम् । ३ प्रधर्षको ।

(३०८) अनन्तजित्, ॥ श्लो० ॥ ३४ ॥ (३०९) इष्टः, (३१०)

अविशिष्टः, [इष्टोऽविशिष्टः]

५ ॐ अनन्तजिते नमः ॥ ॐ इष्टाय नमः । ॐ अविशिष्टाय नमः ।

भा०—(अनन्तजित्).

(१) “अन्तःशरीरे तस्याहं वर्षाणामधिकं शतम् । न हि पश्यामि तस्या-
हमन्तन्देवस्य कर्हिचित् ॥ आसादयामि नैवान्तं तस्य राजन् महात्मनः”
इति. ॐ भा० अ० १२४—१२५ ।

१० एवमुदरेण धृतैर्मुख्यैरपि अविशेषेण जनयित्रीव वाञ्छित इति—

(इष्टः). ॐ

(अविशिष्टः). तथा,

निर्व०—(अनन्तजित्).

स नास्ति कश्चित् कदाचित् कथंचिदपि अस्य इति—(अनन्तजित्).

१५ (१) “जि, अजिभवे” प्राग्वत् प्रत्ययादि. धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४०५

(२) “अम, गत्यादिषु” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४०१

(३) “हन्मिष्टमिण्वाऽमिदमित्प्रुधूविभ्यस्तन्” उणा० पा० ३ कौ०
पृ० ६२८ इति, तन्.

(४) “तिनुत्र०” इति, नेट्. अनुस्वारपरस्वर्णौ. ७।२।९ ॥ कौ० पृ० ६०८

२० नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः. नञो नलोपः. नुट्. ॐ

एवमुदरेण धृतैर्मुख्यैरपि, अविशिष्टस्तन्, अविशेषेण इष्टः जनयित्रीव
वाञ्छितः इति—(इष्टोऽविशिष्टः). एकं नाम.

निरु०—३०८ मतस्य शिशुरूपस्य कदाचित्कश्चिदेवहि ॥ २३० ॥

कथं चिदवविर्नास्ति महिम्नः परमात्मनः । तस्मा (अनन्तजिति)

२५ ति वस्वर्णो जयदो मनुः ॥ २३१ ॥

३०९—३१० (इष्टो) (अविशिष्टः) कथितः सर्वरक्षणतत्परः ।

(३११) शिष्टः,

ॐ शिष्टाय नमः ।

भा०—पण्डिताग्रण्यां मार्कण्डेयादीनां परमपुरुषार्थत्वेन इष्टः—

(शिष्टः), तत्रैव च,

५

(१) "मत्स्वस्था निर्दृकाग नित्यमध्यात्मकोविशः । मामेव मननं
विश्राब्धिन्ययन उपासने " इति, भा०अ०१८९-१६७ ।

(२) " आसीतं तं नगव्याघ्रं कथान्यमिननेजनम् " इति. ॐ

भा०आ०१८८-१२९।

निर्व०—(१) "इषु इच्छायाम्" कः धा०तुदा० कौ०पृ०४६६ १०

(२) " उदितो वा " इति, क्त्वायामिङ्कित्यात्, ७।२।५६॥

कौ०पृ० ६६८

(३) " यय विभापा " इति, निशायां ७।२।१५ कौ०पृ०५८७

नेट्. कित् कित्वात् गुणः. दृत्वम्. विशेषणे.

(४) "शिष्ट, विशेषणे" विपूर्वः. निशादिकं धा०रुधा०कौ०पृ०४७१ १२

पूर्ववत्. निहतत्वाच्चेट्. नञ्प्रसामः. ढलोः.

साहितिकं पूर्वरूपम्. ॐ

शिष्टानां पण्डिताग्रण्यां मार्कण्डेयादीनाम् इष्टः— परमपुरुषार्थत्वे-

न अभिमतः इति— (शिष्टः).

(१) " इषु, इच्छायाम् " प्राग्वत् धा०तुदा०कौ०पृ०४६६ २०

प्रत्ययादि.

(२) "शिष्ट, विशेषणे" तत्रापि, तथा अनुप- वा०रुधा०कौ०पृ०४७१

स्रष्टव्यम्, अनञ्पूर्वत्वं च, विशेषः.

(३) " आद्रुणः " ॐ ६।१।८७॥ कौ०पृ०११

निरु०-३११ मार्कण्डेयद्विजादीनां पण्डितेष्वग्रयायिनाम् ॥२३२॥२५

उत्पन्नपुरुषार्थत्वेष्ट (शिष्टः) उच्यते ।

(३१२) शिखण्डी,

ॐ शिखण्डिने नमः ।

भा२—अपरिमिताप्रधृष्यमैश्वर्यं परं तेजस्शिखण्डमस्यातिशयितमिति—
५ (शिखण्डी) .

(१) “ अतिशायने० ” इति, इतिः. ॐ ५।३।५५।।कौ०पृ० ३४०
निर्व०—शिखण्डः अपरिमिताप्रधृष्यमैश्वर्यपग्मनेजःकलातोऽति-
शयेनास्यास्तानि—(शिखण्डी) .

(१) “अण, शब्दे” धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ४०१

१० (२) “ अम, गत्यादिषु ” वा. धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ४०१

(३) “अमन्नाहुः” इति, डः. उक्तयुक्त्या न, उणा०पा० १ कौ०
पृ० ६१५ ड इत्. इत्थं तत्र तत्र ज्ञेयम्,

(४) “ नेडुशि० ” इति, नेड्. अमतेरनुस्वा-७।२।८।।कौ०पृ० ५८१
रपसवर्णो विशेषः.

१५ (५) “ शीङ्, स्वप्ने ” धा०अडा० कौ०पृ० ४३८

(६) “ मुहेः स्त्रो मूर्च ” इत्यतः स्वः उणा०पा० ५ कौ०पृ० ६४३
इति वर्तमाने,

(७) “शीङो ह्रस्वश्च” इति. स्वः, धानोश्च उणा०पा० ५ कौ०पृ० ६४३
ह्रस्वः उक्तयुक्त्या, विधानाद्वा, न, स्व इत्. ह्रस्वविधानसामर्थ्या-

२० न्न गुणः. बाहुलकात् नेड्. न च,

(८) “ आयनेयीनीयियः फट्स्वच्छर्वा प्रत्ययादीनाम् ” ७।१।२।।
कौ०पृ० ९४

इति, स्वस्य शङ्क्य ईनादेशः, साहचर्यात् तत्र तद्धितग्रहणात्.
एवमन्यत्रापि. ततः स्त्रियामतष्टाप्. दीर्घः.

२५ निरु०— ३१२ अत्यप्रधृष्यमैश्वर्यं परं यत्तेज आस्थितम् ॥२३३॥
तच्छिखण्डन्तु यस्यास्ति त-(च्छिखण्डी) ति चक्षते ।

(३१३) नहुषो, (३१४) वृषः ।

ॐ नहुषाय नमः । ॐ वृषाय नमः ।

भा०—तथा, स्वमायया जीवान् नहति बध्नातीति—

५

(नहुषः). इति, नैरुक्ताः यथा,

(१) “ तस्मिंश्चान्यो मायया सन्निरुद्धः ” इति. ❀

एवममृतोपमया स्वकान्त्या वाचा च सागरस्योदगतनश्रान्तमा-
श्रासयन् सिञ्चतीति—(वृषः).

(१) “ वृषु, सेचने ” यथा, धा० ञादिः कौ० पृ० ४१० १०

निर्व०—ततः, शकन्द्वादित्वात् पररूपम्, एकदेशः. ततो मत्वर्थीय
आतिशायनिक इतिः.

(९) “ यस्य० ” इति. लोपः. ६।४।१४८ कौ० पृ० ५६

(१०) “ गौच ” इति, इत्तन्तलक्षणो दीर्घः. इत्यादि. ❀ ६।

४।१३ ॥ कौ० पृ० ६४

१९

तथा स्वमायया जीवान् नहति—बध्नाति इति—(नहुषः).

(१) “ णह्, वन्वने ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५५

(२) “ णो नः ” ६।१।६५ ॥ कौ० पृ० ३८६

(३) “ पृनहिकलिज्य उपन् ” इति. ❀ उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३५

स एवामृतोपमया स्वकान्त्या वाचा च तादृश्याः सागरोदरानुप्रान्तं २०
मार्कण्डेयमाश्रासयन् वर्षति—सिञ्चति इति—(वृषः).

निरु०—३१३ जीवान् स्वमायया नित्यं (नहुषो) नहतीति यः ॥ २३४ ॥

३१४ सागरस्योदरे नित्यं वसन्नमृतरूपया ।

स्वदेहकान्त्या वाचापि सम्यगाश्रासयन्मुहुः ॥ २३५ ॥

बहुशस्सिञ्चति तु यः (वृष) स्स परिपठ्यते ।

२५

(३१५) क्रोधहा,

ॐ क्रोधघ्ने नमः ।

भा०— (२) “ततो मामत्रवीड् बालस्त पद्मनिभलोचनः । श्रीवत्स-
५ धारी द्युतिमान् वाक्यं श्रुतिमुखावहम् ॥ जानामि त्वां परिश्रान्तर्त्नदा
विभ्रमकाङ्क्षिणम् ” इत्यादि. ❀ भा०अ०१८८-१४ ।
अथ. नार्गवं गमं ध्वनयति त्रिस्मत्तवारं नरपतिनिगमकरं क्रोधं
काश्यपप्रार्थनामात्रेण हतवान्—

(क्रोधहा). ❀

१० पूर्वं तेभ्यः—

निर्व०—(१) “ वृषु, सेचने ” धा० भ्वादिः कौ०पृ०४१०

(२) “ नुदादिभ्यो णल्कौ ” इति, कः.

इगुपधलक्षणो वा, अगुणः. ❀

अथ, नार्गवरामो ध्वन्यते क्रोधं एकविंशतिरुत्वो नृपनिरामकरं

१५ मन्युं काश्यपप्रार्थनामात्रेण हन्ति स्मेति—

(क्रोधहा).

(१) “ हन, हिंसागत्योः ” धा०अदा०कौ०पृ०४३५

(२) “ ब्रह्मभ्रूण० ” इति, उपपदानियम-३।२।८७॥कौ०पृ०५८४

स्य प्रायोभिप्रायत्वात्, क्विप्. सार्वकालिको वा, अन्यथापि वा

२० प्रागुक्तः.

(३) “ क्रुध, जिघांसायाम्.”

भावे वज्र. गुणः. ह्रन्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ❀

पूर्वं तेभ्यः क्रोधं करोति इति—

निरु०—३१५ काश्यपस्य प्रार्थनया यः क्रोधं क्षत्रहानिदम् ॥ २३६ ॥

२५ हतवान् (क्रोधहा) प्रोक्तः षडर्णः क्रोधनाशकः ।

१ तात् ! विश्रान्तकाङ्क्षिणम् ।

३१७ कर्ता. ३१८ विश्वबाहुः.

(३१६) क्रोधकृत, (३१७) कर्ता, (३१८) विश्वबाहुः.

ॐ क्रोधकृते नमः । ॐ कर्त्रे नमः । ॐ विश्वबाहवे नमः ।

भा०—(क्रोधकृत) च. ❀

तथाविधक्रोधहेतोः कार्तवीर्यस्य च्छेत्ता—

(कर्ता), यथा.

(१) “ निःशत्रिणां यशस्वाग्नेदिनीम् ” इति. ❀

एवं, कण्टकोद्धारण विश्वस्मै बाहु यस्य सः—(विश्वबाहुः). ❀

निर्व०—(क्रोधकृत).

(१) “ हुक्त्र्. करणे ” धा०तना०कौ०पृ०४७३

(२) “ मुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृत्र्. ” ३।२।८९॥कौ०पृ०५८४

इति, उपपदनियमाभावात्. अन्यत्रापि उपपदं क्विप्.

(३) “ ह्रस्वस्य० ” इति. तृच्. अगुणः. ६।१।७१॥कौ०पृ०५५९

क्रोधशब्दाद् व्युत्पादितः. ❀

तथाविधक्रोधहेतुं कार्तवीर्यं कृन्वति— छिनति इति—(कर्ता).

(१) “ कृती, छेदने ” इति. धा०तृदा०कौ०पृ०४७०

(२) “ तृत्तृच्चां शमिक्षदादिभ्यस्मंज्ञायां चानिटौ ” उणा०पा०२

कौ०पृ०६२३ इति. तृच्. स चानिट्. गुणः. स्वरः.

(३) “ झरो झरि सवर्णे ” इति, ८।४।६५॥कौ०पृ०११ २०

पाक्षिकः प्रथमतलोपः. अनडादि. ❀

एवं, कण्टकोद्धारण विश्वस्मै सर्वस्मै बाहु— तुजौ अस्य इति—

(विश्वबाहुः).

निरु०—३१६(क्रोधकृत)क्षत्रियेष्यो यः पुवं क्रोधं करोति सः॥२३७॥

३१७ क्रुद्धेतोः कार्तवीर्यस्य च्छेत्ता (कर्तेति) शब्दयते । २५

३१८ विश्वस्मै बाहु यस्येति (विश्वबाहुः) प्रकीर्तितः॥२३८॥

(३१९) महीधरः ॥

ॐ महीधराय नमः

भा०—एवं, भारावतरणेन महीं धत्ते इति—(महीधरः).

- ९ (१) “ च्यवन्नोत्पन्नियुक्तेषु ब्रह्मेन्द्रवरुणादिषु । यस्मान्न च्यवने स्थानात् तस्मात्संकीर्त्यमे(ऽच्युतः)” इति. ❀
ब्रह्मादिनाधर्म्येणावतारोपि स्वैश्वर्यप्रच्युतिवैधर्म्यात्—

निर्व०—(१) “ बाधु, विलोडने” धा०भादिः कौ०पृ० ३८२

(२) “ कुर्भश्च” इति प्रकरणे, उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१०

- १० (३) “ अर्जिदशिकम्यमिपंसिवाधामृजिपशितुकुभुर्दार्धकारश्च”

इति, कुः. धकारस्य हका—उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१०

रश्च. विश्वशब्दो व्युत्पादितः. ❀

इत्थं भारावतरणेन महीं धरति इति—

(महीधरः).

- १२ (१) “ धृञ्, धारणे” पचाद्यच्. गुणो रपरः. धा०भादिः कौ०
पृ० ४२३

(२) “ मह, पूजायाम्” प्राग्वदच्. क्लियाम्. धा०भादिः कौ०
पृ० ४११

(३) “ पिट्टैरादिभ्यश्च ” इति गौरादि- ४।१।४१।।कौ०पृ० ९८

त २० त्वान्, डीष्, तसंज्ञायाम्.

(४) “ यस्य० ” इति, लोपः. षष्ठ्या विग्रहः ६।४।१४८।।कौ०पृ० ५६
कार्यः. तद्दीर्घं चोक्तमेव. ❀

ब्रह्मादिनाधर्म्येणावतारोपि स्वैश्वर्यप्रच्युतिवैधर्म्यात् तद्वच्च्युतः च्य-
वनधर्मो न इति—

श्लो० ॥ ३५ ॥ { ३२० } अच्युतः, (६२१) प्रथितः,

ॐ अच्युताय नमः । ॐ प्रथिताय नमः ।

ज्ञा०—(अच्युतः). ❀

५

नथात्वेन प्रसिद्धः—

(प्रथितः). यथा,

(१) “ तस्य नाम महद्यशः ” तै० २-१-९।

(२) “ यशमश्चैकज्ञाजनम् ” ❀ रा० ।

तत्रोपजीविनां जीवितरूपत्वात्—

१०

निर्व०—(अच्युतः).

(१) “ च्युद्, गतौ ” धा०च्वादिः कौ०पृ० ४२७

(२) “ गत्यर्थ० ” इत्यादिना कर्तरि क्तः. ३।४।७२॥ कौ०पृ० ५९६

अनिट्. कित्त्वादगुणः. नञ्समाप्तः. नञो नलोपः. ❀

नथात्वेन प्रथिते प्रसिद्धो भवति इति—(प्रथितः).

१५

(१) “ प्रथ, प्रख्याने ” प्रागुक्तसूत्रेणाऽकर्मकात्, कर्तरि क्तः.

धा०च्वादिः कौ०पृ० ४१४

(२) “ आर्धधातुकस्येड्लोदेः ” इति, इट्. ७।२।३५॥ कौ०

पृ० ३७०

तत्रोपजीविनां जीवितरूपतया प्राणिति अस्मादुपजीवि-जातम् इति- २०

निरु०— ३२० च्यवनोत्पत्तियुक्तेषु ब्रह्मेन्द्रवरुणादिषु॥ २३९ ॥

यस्मान्न च्यवते स्थानात् तस्मात्संकीर्त्यते (ऽच्युतः) ।

सावर्ष्येणावतारेषु ब्रह्मेन्द्रवरुणादिभिः ॥ २४० ॥

न स्वैश्वर्यात्प्रच्युतो यः सो (ऽच्युतः) परिकीर्तितः ।

३२१ अच्युतत्वेन लोकेस्मिन् प्रख्यातः (प्रथितः) स्मृतः ॥ २४१ ॥ २५

{ ३२२ } प्राणः, { ३२३ } प्राणदो,
{ ६७ }

ॐ प्राणाय नमः । ॐ प्राणदाय नमः ।

५ ना०— (प्राणः).

(१) “ प्राणोस्मि प्रज्ञात्मा तन्मामायुरमृतमित्युपास्व ” कौषी० ।

(२) “ अमृतं देवानामायुः प्रजानाम् ”

(३) “ प्राणस्तथानुगमात् ” इति. ❀ ब्र० १-१-२९ ।

अथ, कूर्ममूर्तिं मूचयति— (प्राणदः). मरुतामथनोचितबलप्रदः.

१० (१) “ अनन्तबलशक्तयः ” इति, तन्मन्त्रवर्णात्. ❀

निर्व०— (प्राणः).

(१) “ अन, प्राणने ” प्रपूर्वः. धा० अदा० कौ० पृ० ४४६

(२) “ अकर्तरि च कारके० ” इति, अपादाने ३।३।१९॥ कौ०

पृ० ६४७ घञ्. करणत्वविवक्षायां, घाषवादः.

१५ (३) “ हलश्च ” इति वा, उपधावृद्धिः. दीर्घः. ३।३।१२१॥ कौ० पृ० ६६३

(४) “ पूर्वपदात् संज्ञायाम्० ” इति, णत्वम्. ८।४।३॥ कौ० पृ० १६७

(५) “ अनितेः ” इत्यस्यासिद्धत्वादित्युक्तमेव. ८।४।१९॥

कौ० पृ० ४४६

अथ, कूर्ममूर्तिं मूच्यते मन्त्रवर्णानुरोधेन प्राणं मरुतां मथनोचितं

२० बलं ददाति इति— (प्राणदः).

(१) “ डुदाञ्, दाने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) “ आतोनुपसर्गे कः ” इति, कः. ३।२।३॥ कौ० पृ० ५७०

आलोपः. व्युदपादि हि प्राणशब्दः. ❀

निरु०— ३२२ पुंसां जीवितरूपत्वात् (प्राण) इत्यभिधीयते ।

२५ ३२३ मरुतां बलदानाद्धि समुद्रमथने भृशम् ॥ २४२ ॥

(प्राणद) श्च समुद्रिष्टः कूर्मरूपतया हि सः ।

(३२४) वासवानुजः, । (३२५) अपान्निधिः,

ॐ वासवानुजाय नमः । ॐ अपान्निधये नमः ।

भा०— अमृतार्थिनं वासवमनु तन्मविधानाय ज्ञान इति—

(वासवानुजः).

(१) "अनौ कर्मणि" इति, डः. ॐ ३।२।१००॥कौ०पृ०५८५

मध्यमानमहार्णवधारणात्—(अपान्निधिः). ॐ

निर्य०— अमृतार्थिनं वासवमनु. तन्मविधानाय ज्ञान इति—

(वासवानुजः).

(१) "जनी, प्रादुर्भावे" अनुपूर्वः. धा०दिवा० कौ०पृ०४५४

जनेरिति वर्तमाने,

(२) "अनौ कर्मणि" इति, डः. णिलोपः. ३।२।१००॥कौ०पृ०५८५

(३) "वस, निवासे" धा०न्वादिः कौ०पृ०४३२

(४) "शृम्भुस्निहितृप्पसिचमिहनिह्निह्निदिचन्धिचमिचभ" २२

इति, डः. इत्थं निष्पन्नाद्गुणव्यात्, उणा०पा० १ कौ०पृ०६०९

अण्चेति वर्तमाने,

(५) "ज्येत्स्नादित्य उपसंख्यानम्" वार्ति०५।२।१०३॥

कौ०पृ०३२८

इति, मत्वर्थे अण्. आदिबृद्धिः. गुणवादेशौ. तदस्मवर्णदीर्घः. ३. २०

मध्यमानमहार्णवधारणात् अपां— जलवाहुल्यात्, ममुद्रस्य

निधिः— स्थानम् इति—

(अपान्निधिः). मित्रं पदम्.

(१) "दुधाञ्, धारणपोषणयोः" धा०जुहो०कौ०पृ०४५१

निपूर्वः. चुमंत्रायाम्,

२५

निरु०— ३२४ वासवस्यानुजत्वेन जातत्वाद् (वासवानुजः) ॥ २४ ३॥

३२५ (अपान्निधि) मध्यमानमहार्णवधारणात् ।

श्लो० ३५

(३२६)

ना० ३२६ अधिष्ठानम्.

(३२६) अधिष्ठानम् ,

ॐ अधिष्ठानाय नमः ।

भा०— (१) “ मन्दराद्रे (रधिष्ठानं) भ्रमनोऽभ्रुन्महामुने ” ! इति—
५ (अधिष्ठानम्).

निर्व०—(२) “उपसर्गे वोःकिः” इति. किः. ३।३।९२।। कौ० पृ० ६५८
आहोपः. प्राक्तने तु पदे,

(३) “ आप्लृ, व्यातो ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६२

(४) “ क्विञ्चि० ” इत्यनः क्विचिनि वर्तमाने. उणा० ३।०२। कौ०

१० पृ० ६२१

(५) “ आनोतेर्ह्रस्वश्च ” इति, क्विप्. उणा० ३।०२। कौ० पृ० ६२१
आकारस्य ह्रस्वश्च. तत आम. संहितायाम्,

(६) “ यरोनुनासिकेनुनासिको वा ” इति, ८।४।४५।। कौ० पृ० १९
पाशिकोऽनुनासिकः. ❀

१५ मन्दरोनधिष्ठानतया भ्रमन्, सोयमवितिष्ठति अस्मिन् इति—(अधिष्ठानम्).

(१) “ ष्टा, गतिनिवृत्तौ ” अधिपूर्वः. धा० ष्वादिः कौ० पृ० ४२४
पस्तः. टवर्गस्तवर्गजः.

(२) “ करणाधिकरणयोश्च ” इति, अधिकरणे, ल्युट्. योरनः.
दीर्घः. ३।३।११७।। कौ० पृ० ६६२

२० (३) “ आदेशप्रत्यययोः ” इत्यौत्सर्गिकस्य पत्वस्य. ८।३।५९।।
कौ० पृ० ३४

(४) “ सात्वदाद्योः ” इति. निषेधे प्राप्ते, ८।३।१११।। कौ० पृ० ३५८

(५) “ उपसर्गात्—सुनोति—सुवति—स्यति—स्तौति—स्तोभाति—स्था-
सेनय—सेध—सिच—सञ्ज—स्वञाम् ” इति. षः. षुत्वम्. ८।३।६५।।

२५ कौ० पृ० ३८४

निरु०—३२६ भ्रममाणं मन्दराद्रिं धृतवान् यो महाजले ॥२४४॥

(अधिष्ठानं) तमेवाहुरधिष्ठानप्रदो मनुः ।

(३२७) अप्रमत्तः, (३२८) प्रतिष्ठितः, ॥

ॐ अप्रमत्ताय नमः । ॐ प्रतिष्ठिताय नमः ।

जा०—एवंविधानां त्राणेषु—

५

(अप्रमत्तः). अत्यन्तमवहितः. ❀

स्वयमन्यानपेक्षया स्वे महिम्नि—(प्रतिष्ठितः).

(१) “ म जगवः क प्रतिष्ठित ” इति, छा०उ० ७—२४—१।

(२) “ स्वे महिम्नि ” इति, छा०उ० ७—२४—१।

(३) “ स्वे महिम्नि स्थितं देवम् ” इतिच. ❀ वि० । १०

निर्व०—“ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महाभाष्ये ॥

एवंविधानां संत्राणे सावधानतया, प्रमत्तोऽनवहितो न इति—

(अप्रमत्तः).

(१) “ मदी, हर्षे ” प्रपूर्वः. ईदित्. धा०दिवा०कौ०पृ०४५९

(२) “ गत्यर्थ० ” इत्यादिना अकर्मकात्, ३।४।७२॥कौ०पृ०५९६२५
कर्तरि कः.

(३) “ शर्वादितो निशायाम् ” इतिणिषेयः. ७।२।१४॥कौ०पृ० ५८९

(४) “ रदायाम् ” इति, निशानत्त्वं प्राप्तम्, ८।२।४२॥कौ०पृ०५८६

(५) “ नद्याख्यापृष्टिर्मदाम् ” इति, ८।२।५७॥कौ०पृ०५८९

प्रतिषिध्यते. चत्वम्. नञ्प्रमासः. नलोपः. ❀ २०

स्वयमन्यानपेक्षया, स्वे महिम्नि सुस्थितः इति—

(प्रतिष्ठितः).

(१) “ षा, गतिनिवृत्तौ ” धा०न्वादिः कौ०पृ० ४२४

प्रतिपूर्वः. षस्सः. टवर्गस्तवर्गजः.

निरु०—३२७ अत्यन्तावहितप्राणे(ह्यप्रमत्तः)प्रकीर्तितः॥२४५॥२५

(३२८) स्वे महिम्नि स्थितो यस्तु स (प्रतिष्ठित) उच्यते ।

३३० स्कन्दधरः.

श्लो० ॥ ३६ ॥ (३२९) स्कन्दः, (३३०) स्कन्दधरो.

ॐ स्कन्दाय नमः । ॐ स्कन्दधराय नमः ।

- ५ भा०—स्वयममुरादीन् स्कन्दयति शोषयतीति—(स्कन्दः). ❀
तादृशं मुरसेनान्यमपि धरति इति—
(स्कन्दधरः). मोपि हि. तस्य विभूतिः.
(१) “मेतानीनामहं स्कन्दः” इति. ❀ गो० १०—२४ ।
(१) “भुवनभूत” इति, तन्मन्त्रवर्णात्—
- १० निर्व०—(२) “ गन्वर्थाकर्मकश्चिपराड्स्थान्त्” ३।४।७२॥
कौ०पृ० ५९३
इत्यादिना कर्तारि क्तः. अनिट्.
(३) “ व्यति—स्यति—मा—स्थामिति किति” इति, ७।४।४० ॥
कौ०पृ० ५९४
- ११ तादौ किति आन इत्त्वम्. कित्वाच्च गुणः.
(४) “उत्सर्गात् मुनोति०” इत्यादिना पः. ८।३।६५ कौ०पृ० ३८४
दुत्वम्. स्वयममुरादीन् स्कन्दयति—शोषयतीति—(स्कन्दः).
(१) “स्कन्दिर्, गतिशोषणयोः” इति. धा०च्वादिः कौ०पृ० ४२९
णित्. ततः पचाद्यच्. णिलोपः. ❀
- २० तादृशमुरसेनान्यं स्कन्दं गुहमपि विभूतिनया धरतीति—(स्कन्दधरः)
(१) “ धृञ्, धारणे” धा०च्वादिः कौ०पृ० ४२३
कर्मणः शेषत्वविवक्षायां पचाद्यच्. गुणोरपरः. स्कन्दशब्दो
व्युत्पादितः. ❀
मन्त्रवर्णात्—
- २५ निरु०—३२९ अमुरादीन् शोषयति (स्कन्दः) स्कन्दयतीति यः। २४६।
३३० म (स्कन्दधर) आख्यातः षडाननविधारणात् ।

(३३१) धुर्यः, (३३२) वरदो,

ॐ धुर्याय नमः । ॐ वरदाय नमः ।

भा०—(धुर्यः).

९

(१) “ धुगेयदृकौ ” इति, यत्. १११७७॥ कौ० पृ० २८७

अपरेभ्योपि लोककार्यधुर्येभ्यो देवेभ्यः तांस्तान् वरान् दद्यातीनि—

(वरदः). ❀

निरु०—पुंरं भुवनानां वरदातीनि—(वरदः).

(१) “ धुर्वीत्ययं हिमाकर्मा ” नतो, वा० जूहो० कौ० पृ० ४०५ १०

(२) “ भ्राज—भाम—धुवि—दुतीति—वू—मुदात्तमुदः—विद् ”

३।२।१७७॥ कौ० पृ० ६०७

इति, क्विप्, तद्गोपः.

(३) “ गह्लोपः ” इति, वल्गोपः. एदंनिष्पत्तात्, दा१।२।३॥

कौ० पृ० ५११

१५

धूर्शब्दात्,

(४) “ तद्ग्रहति० ” इत्यधिकार १११७६॥ कौ० पृ० २८७

(५) “ धुगेयदृकौ ” इति, यत्. १११७७॥ कौ० पृ० २८७

(६) “ हृत्ति च ” इति उपधाया टको दीर्घमात्रे, दा२।७७॥ कौ० पृ० ६३

(७) “ यचित्तम् ” इति, तमजायाम्, दा१।१८॥ कौ० पृ० ३८ २०

(८) “ न त्कृष्टुगम् ” इति, तज्जिषेधः. दा२।७७॥ कौ०

पृ० २८७

अपरेभ्योपि भुवनकर्मधुरेभ्यो देवेभ्यः तांस्तान् वरान् दद्यातीनि—

(वरदः).

(१) “ हृदाञ्, दाने ” वा० जूहो० कौ० पृ० ४५१

२५

निरु०—३३१ भुवनं भूतवान् (धुर्यो)

३३२ (वरदो) ऽर्जीष्टदः स्मृतः ॥ २४७ ॥

(३३३) वायुवाहनः, ।

ॐ वायुवाहनाय नमः ।

भा०— तद्यथा—

५ (वायुवाहनः)— जगत्प्राणं वायुं वाहयतीति. ❀

अथ, द्विषट्काध्यात्मविषयः—

निर्व०—(२) “ आनानुपमर्गं कः ” इति. कः. आनो लोपः. ३।२।
३।।कौ०पृ०५.७०

(३) “ वृत्र, वरणे ” धा०स्वादिः कौ०पृ०४६२

१० (४) “ अकर्तरिच कारके० ” अप् इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९।।कौ०
पृ०६४७

(५) “ ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च ” ३।३।५८।।कौ०पृ०६५३

इत्यप्. गुणो रपरः. ❀

तद्यथा, वायुं— जगत्प्राणं वाहयति-वहनधर्माणं करोतीति—

१५ (वायुवाहनः).

(१) “ वह, प्रापणे ” णिच्. धा०न्वादिः कौ०पृ०४३२

वृद्धिः. ल्युः. ल्युङ्। वाहुलकात्, इत्यादि. अनः. णिलोपः.

(२) “ वा, गतिगन्धनयोः ” धा०अदा० कौ०पृ०४४३

(३) “ क्वाभाजिमिस्त्रदिसाध्यशुभ्य उण् ” इत्युण्. उणा०

२० पा० १ कौ०पृ०६०९

(४) “ आतो युक् चिण्कृतोः ” इति, ७।३।३३।।कौ०पृ०५३९

णिति कृति धातोर्युक्. ❀

अथ, द्विषट्काध्यात्मविषयः आर्षनिरुक्तानुसारात् (वासुः) विश्वम्—

आवासयन्, आच्छादयन्. वसन्, वामाधिकरणभूतश्वासौ (देवः)

२५ क्रीडन्. विजिगीषमाणः, द्योतमानः गच्छंश्चेति —

निरु०—३३३ जगत्प्राणं वहति यो (वायुवाहन) उच्यते ।

{ ३३४ } वासुदेवो,

ॐ वासुदेवाय नमः ।

भा०— (वामुदेवः)—वामुश्वासौ देवश्चेति. विश्वं स्वस्मिन् सवि-
त्रीव वामयन्, पश्चात्पामिवाच्छादयंश्च. तस्मिन् वमतीति—वामुः. ५
एवं क्रीडति, विजिगीषते, अथ च द्योतते, स्तूयते, गच्छति, चेति
(देवः) अतो (वामुदेवः); निरुचुश्च कल्पयः.

(१) “छाद्यामि जगत्सर्वं कृत्वा सूर्य इवांशुतिः । सर्वभूताधि-
वामश्च वासुदेवस्वतः स्मृतः ” भा० मा० १६६ ।

निर्व०— (वामुदेवः).

१०

(१) “ दिवु, क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्नुतिर्मादमदस्वम-
कान्तिगतिषु ” भा० दिवा० कौ० पृ० ४५२

(२) “ इगुपथज्ञा-प्री-किरः कः ” इति, ३।१।१ ३५ ॥ कौ० पृ० ५६७
कापवादः पचादिभाटादच्. लक्ष्मणगुणः.

(३) “ वम, निवामे ” भा० भादिः कौ० पृ० ४३२

१५

(४) “ वम, आच्छादने च ” णिच्. वृद्धिः. भा० अदा० कौ० पृ० ४३८

(५) “ शूरवृस्त्रिहि० ” दस्यत्र चकागत्. उणा० पा० १ कौ० पृ० ६०९
बाहुलकात् वा. उः, णिलोपः.

(६) “ वम, निवामे ” इति शुद्धाद्वा. भा० भादिः कौ० पृ० ४३२
बाहुलकात् उण्— कर्तयधिकरणे वा. उण्भावाद्धिः.

२०

निरु०— ३३४ सर्वभूतान् वासयति वामुस्स परिकीर्तितः ॥ २४८ ॥

दिवुधातोरपि क्रीडादर्थकत्वादिशेषतः । वामुश्वासौ देवश्चेति

(वामुदेवः) प्रकीर्तितः ॥ २४९ ॥ सर्वभूतेष्वपि वसन् स्वस्मिन्

भूतानि वासयन् । यः क्रीडति मुदा यद्वा (वामुदेव) स्स उच्यते

॥ २५० ॥ सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः । ततस्स २५

(वामुदेवे) नि विद्वद्भिः परिपच्यते ॥ २५१ ॥

(३३५) बृहद्भानुः.

ॐ बृहद्भानवे नमः ।

भा०—(२) “ वसनात्सर्वभूतानां वमुत्वाद्देवयोनितः । वामुदेव-
५ स्ततो ज्ञेयः सर्वेषामपि पश्यते” भा०उ०६८—३।

(३) “ सर्वत्रामौ समस्तञ्च वमत्यत्रेति वै यतः । ततस्म वामुदेवेति
विद्वद्भिः परिपश्यते” इति, सर्वशास्त्रे. वि० ३—२—१२।

गुह्यमिति, नातिव्यज्यते. ❀

तदेव व्याचिर्कर्मिणः. तत्र यद्भागविभृत्या द्योतमानत्वं तदाह-

१० (बृहद्भानुः)—बृहन्तो ज्ञानवो नित्यदीप्ताः अस्येति. ❀

निर्व०—यदा तु तत्रापि निरुक्तस्वानन्वयम्. तदा न कोप्ययं यत्नः
अन्यच्चाप्येवमूह्यम्. एवं निरुक्तप्रदेशे सर्वत्रापि. न्यरूपि चेदं प्रागेव.
अन्यदप्यत्र वक्तव्यं सर्वशास्त्रगुह्यमिति. नातिव्यज्यते. ❀

तदेवव्याचिर्कर्मिणः. तत्र धात्वर्थनिर्देशक्रमाविवक्षया यत् भोगविभू-
१५ त्या द्योतमानत्वं तत् तावदुच्यते. बृहन्तो महान्तो विश्वदीप्ताः
ज्ञानवः—किरणाः अस्येति—

(बृहद्भानुः).

(१) “जा, दीप्तौ” धा०अदा०कौ०पृ०४४३

(२) “दा-भाभ्यां नुः” इति, नुः, अनिट्, उणा०पा०३कौ०पृ०६२६

२० (३) “बृह बृहि, बृद्धौ” धा०च्वादिः कौ०पृ०४३१

(४) “ वर्तमाने पृषद् बृहन् महज्जगच्छतृवच्च” उणा०पा०३
कौ०पृ०६२२

इति, अतिप्रत्ययान्तो निपात्यते.

शतृवत् कार्यमाक् च भवति. तेनोगित्कार्यं गुणाभावश्च निपातनात्;
२५ बृंहैरिदित्वान्नुमो नलोपोपि. जश्त्वम्. ❀

निरु०—३३५ बृहन्तो ज्ञानवो यस्य स (बृहद्भानु) रुच्यते ।

(३३६) आदिदेवः, (३३७) पुरन्दरः, ॥

ॐ आदिदेवाय नमः । ॐ पुरन्दराय नमः ।

भा०—यदवरविभूत्या क्रीडति; तदाह—

५

(आदिदेवः); यथा.

(३) "मंत्रयोज्य वियोज्याऽयं कामकारकः प्रभुः । क्रीडते भगवान्"

अ० ३०—४० ।

(२) " अत्रमेवोऽनिदोज्येन यत्र कामकारकं भवति । सोऽने भग-

वान् विष्णुर्धालः क्रीडनकैर्ग्वि" ॐ भा० म० ६२—३४ । १०

छादनात् यत् असद्बाधनिवारणं तदाह चतुर्भिः. अमुरपुराणि
दारयतीति—

(पुरन्दरः).

निर्व०— अथ, यदवरविभूत्या क्रीडनं तदुच्यते. मंत्रयोज्य वियो-

ज्य च, कामकारकणतया, आदिः—प्रथमदीनभूतभार्गो देवः क्री-

दंश्चेति (आदिदेवः).

(१) " दिवु, क्रीडाद्यो" धा० दिवा० कौ० पृ० ४५, २

पचाद्यच्. गुणः. आदिशब्दो व्युत्पादितः. ॐ

छादनाद्यत् बाधनिवारणं तदुच्यते चतुर्भिः. पुराणि अमुरपुराणि

तदुपलक्ष्याणि आधिदैविकानि अमुरपिशाचाशनिग्रहादिभयानि २०

तानि दारयति— भेदयति इति—

(पुरन्दरः).

(१) " दृ, विदारणे" णिच्. वृद्धिः. धा० वयादिः कौ० पृ० ४७६

रपरत्वम्.

निरु०—३३६ यः क्रीडती (त्यादिदेवः) भादात्मकवितृतिभिः २५

॥२५२॥ ३३७ (पुरन्दर) इति स्थानसिपुराणां विदारणात् ।

श्लो० ॥ ३७ ॥ (३३८) अशोकः,

ॐ अशोकाय नमः ।

जा०—(१) “ वार्चयमपुरन्दरौ च ” इति, निपातितः. ६।३।६९ ॥
५ कौ०पृ०५७७

असुरपिशाचाऽऽशनिग्रहाद्याधिदैविकभयहरणप्रदर्शनमेतत्. ❀
आध्यात्मिकानां शोकमोहाशनायादीनां विरोधी—
(अशोकः). ❀

निर्व०—(२) “ पृ, पालनपूरणयोः ” धा०त्वादिः का०पृ०४७६
१० (३) “ भाज भास० ” इत्यादिना क्विप्. ३।२।१७७॥ कौ०पृ०६०७
(४) “ उदोष्टचपूर्वस्य ” इति, किति ७।१।१०२॥ कौ०पृ०४४९
ऋतः उच्चं. रपरत्वम्. अगुणः. एवं निष्पन्ने पुर्युपपदे,
(५) “ पूरसर्वयोर्दारिसहोः ” ३।२।४१॥ कौ०पृ०५७७
इति, दारेः खच्.

१५ (६) “ खचि ह्रस्वः ” इति, खच्परि णौ. ६।४।९४॥ कौ०पृ०५७७
उपधाह्रस्वः. णिलोपः.

(७) “ वार्चयमपुरन्दरौ च ” इति, व्युत्पा—६।३।६९॥ कौ०पृ०५७७
दितस्य पुरोऽमन्तत्वं निपात्यते. अनुम्वारपरमवर्णा. ❀
शोकस्य तदुपलक्ष्याणामाध्यात्मिकानां शोकमोहाशनायादीनां

२० विरोधीति—(अशोकः).

(१) “ शुच, शोके ” धा०त्वादिः कौ०पृ०३९०

(२) “ ईशुचिर्, पूतीभावे ” वा, धा०दिवा० कौ०पृ०४५५
पूतीभावः क्लेदः. भावे वञ्. गुणः.

(३) “ चजो० ” इति, कुत्वम् कः, विगोथार्ये ७।३।५२॥ कौ०पृ०५६०

२५ नञ्. तत्पुरुषः. नजो नलोपः.

निरु०—३३८(अशोकः) शोकमोहादिनाशकः पङ्क्तिर्नितः॥२५३॥

(३३९) तारणम्, { ३४० } तारः, { ३४१ } शूरः,

ॐ तारणाय नमः । ॐ ताराय नमः । ॐ शूराय नमः ।

भा०—आधिभौतिकेभ्यश्च वैरिचोरव्याध्यादिभ्येभ्यस्तारयतीति— ५
(तारणः). ❀

सन्निधानाच्च सर्वममारभयाचारयतीति— (तारः). अथर्वशिरसि,

(१) “ गर्भाजन्मजगद्गणनंसारसागन्महाभयाचारयतीति

तस्मादुच्यते तारः” इति. अ० ।

(२) “ अपहतपाप्मा विजरः” छा० ८-१-५ ।

१०

इत्यादिका च श्रुतिरेतत्प्रकरणप्रदणा. ❀

यद्विजिगीषुत्वम्; तदाह शूर इति— (शूरः). समर्थो जैत्रः.

निर्व०—आधिभौतिकेभ्यश्च वैरिचोरव्याध्यादिभ्येभ्यः तारयतीति—
(तारणः).

(१) “ तृ, प्लवनतरणयोः” णिच्. घा० भ्यादिः कौ० पृ० ४२७ १५

(२) “ अचोऽङ्गिति” इति, वृद्धिः. रपरत्वम्. ७ । २ । ११५॥

कौ० पृ० ४२

नन्दादित्युः; ल्युट्वा. दाहृलकादित्यादि. योग्नः. णेलोपः.

(३) “ अट्कुप्वाङ्” इति णत्वम्. ❀ ८ । ४ । २॥ कौ० पृ० ३२

सन्निधानाच्च सर्वममारभयाचारयतीति—

२०

(तारः). पूर्ववत् घातुः. णिच्. वृद्धिः. रपरत्वम्. पचाद्यच्.

णिलोपः. ❀

यद्विजिगीषुत्वम्; तदुच्यते. शूरः समर्थः जैत्र इति— (शूरः).

निरु०—३३९ य (स्तारण) स्तारयति वैरिव्याध्यादिभ्योऽतितः ।

३४० (तारः) संसारभयतो नित्यं तारयतीति सः ॥ २५४ ॥ २५

३४१ विजिगीषुतया जैत्रः समर्थः (शूर) उच्यते ।

{ ३४२ } शौरिः,
{ ६५० }

ॐ शौरये नमः ।

- भा०— (१) “ शु, गतौ ” ॥सौत्रोयम्॥ कौ०पृ०
 ५ (२) “ शुसिचिमीनां दीर्घश्च ” इति, उणा०पा०२कौ०पृ०६२०
 क्रन्प्रत्ययो दीर्घश्च. ❀
 यद्विशेषतो जक्तान् गच्छति तत्प्रदर्शयति—
 (शौरिः)— श्रस्य वमुदेवस्यापत्यम्.
 (१) “ अत इञ् ” ❀ ४।१।९५॥कौ०पृ०२०९
-
- १० निर्व०— (१) “ शु, गतौ ” ॥सौत्रोयं धातुः॥ कौ०पृ०
 (२) “ सु-सूधा-गृध्रियः क्रन्-उणा०पा०२कौ०पृ०६२०
 इति वर्तमाने,
 (३) “ शुमिचिमीनां दीर्घश्च ” उणा०पा०२कौ०पृ०६२०
 इति क्रन्. धातोश्च दीर्घः. अनिट्. ❀
- १५ यद्विशेषतो जक्तान्प्रति गमनं तत्प्रदर्शयते
 श्रस्य वमुदेवस्य अपत्यमिति—
 (शौरिः).
 (१) “ शु, गतौ ” प्राग्वदेव सर्वम् ॥सौत्रोयं धातुः॥ कौ०पृ०
 एवं निर्वृटाच्छूरशब्दात्,
 २० (२) “ अत इञ् ” तदपवादे च, ४।१।९५॥कौ०पृ०२०९
 (३) “ ऋप्यन्धकवृष्णिक्कुरुयश्च ” ४।१।११४॥कौ०पृ०२१३
 इति, वृष्णिलक्षणेऽणि प्राप्ते, तदपवादो,
 (४) “ बाह्वादिभ्यश्च ” इति, बाह्वादेरा-४।१।९६॥ कौ०पृ०२०९
 कृतिगणत्वात् इञ्. नसंज्ञायाम्,
 २५ (५) “ यस्य० ” इति, लोपः. ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६
-
- निरु०—३४२ श्रस्य वमुदेवस्य योऽपत्यं (शौरि)रुच्यते ॥२५५॥

(३४३) जनेश्वरः, । (३४४) अनुकूलः,

ॐ जनेश्वराय नमः । ॐ अनुकूलाय नमः ।

भा०—एवं सर्वसंपुवनोज्ज्वलैश्वर्यमहोद्यः—

५

(जनेश्वरः). ❀

अथ च, निमर्गमहत्त्वेन विस्मयमदमानवर्जनादनुकूलः—

(अनुकूलः)—कूलमनुवर्तत इति; वधा.

(१) “ वीर्यवान्न च वीर्येण महता र्वेन विस्मितः”

भक्तभक्त्या वा—

१०

(अनुकूलः).

निर्व०—(६) “तद्धिनेष्वचामादेः” ७।२।११७।।कौ०पृ०२०४

इति, आदिबुद्धिगैकारः. ❀

एवं सर्वसंपुवनोज्ज्वलैश्वर्यमहोद्यतया, जनानाम् ईश्वरः इति—

(जनेश्वरः).

१५

(१) “ ईश, ऐश्वर्यं ” धा०अग०कौ०पृ०४३८

(२) “ श्येशामा० ” इत्यादिना. ३।२।१७७।।कौ०पृ०६०६

वरच् प्रत्यय इत्यादि.

(३) “ जनी, प्रादुर्भावे ” धा०दिवा०कौ०पृ०४७४

पचाद्यच्. साहितिको गुणः. ❀

२०

अथ च, नैसर्गिकमहत्त्वेन, विस्मयमदमानवर्जनात् अनुकूलतया,

अनुकूलः—कूलमनुवर्तमान इति वा, भक्तभक्त्य इति वा,—

(अनुकूलः).

निरु०—३४३पुवनोज्ज्वलैश्वर्यमहोद्यस्स्या (जनेश्वरः) ।

३४४ स्वभावतो महत्त्वेऽपि मयविस्मयवर्जनात् ॥ २५६ ॥

२५

भक्तैकप्रवणो नित्यम् (अनुकूल) इति स्मृतः ।

(३४५) शतावर्तः,

ॐ शतावर्तार्थे नमः ।

भा०—(१) “ हस्तावलम्बको ह्येको भक्तिर्क्रीता जनार्दनः ”

५ (२) “ यदि शक्रोपि गच्छ त्वमतिचञ्चलचेष्टित ” वि० पु० ५६-१५।
इत्यादि. ❀

तथा,

(शतावर्तः)— शतमावर्ता अम्येति. आवर्तशब्देनैश्वर्यविजृम्भितानि
लक्ष्यन्ते. अतिवेलम्प्यनुवेलीक्रियमाणमिदमैश्वर्यं संकटगतिशोभसमुद्भवत्स्रिदावर्तवत्

१० वत्सरिदावर्तवत्विजृम्भते. एवम्.

निर्व०—(१) “ कूल, आवरणे ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४०४
इगुपथलक्षणः कः. अनुपूर्वा गतिममासः. तत्पुरुषः.

(२) “ परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः ” २।४।२६॥ कौ० पृ० १५६
इति, परवल्लिङ्गतायां प्राप्तायाम्,

१५ (३) “ द्विगुप्रातापन्नालपूर्वगतिसमाप्तेषु प्रतिषेधः ” २।४।२६॥
कौ० पृ० १५६

इति, तन्निषेधः. ❀

तथा शतम्. आवर्तविशेषाः अतिवेलत्वेप्यनुवेलीक्रियमाणतया संकट-
गतिसोभसमुद्भवत्स्रिदावर्तवत् तदुपलक्ष्याण्यैश्वर्यविजृम्भितानि,

२० अस्येति—

(शतावर्तः).

(१) “ वृत्तु, वर्तने ” आङ्पूर्वः. धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४१२
भावे घञ्. लवृषधगुणः स्परः.

(२) “ दश, दशने ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४३१

२५ निरु०—३४५ ऐश्वर्यजृम्भितानिख्या आवर्ता यस्य नित्यशः॥ २५७॥

शतं सन्ति (शतावर्तो) वस्वर्णो भुक्तिमुक्तिदः ।

(३४६) पद्मी,

ॐ पद्मिने नमः ।

भा०—(१) “शान्तोदितविज्ञानप्राणाय ”

इति परमन्त्रालिङ्गं समर्थितम्. ॐ

९

एवं वामुदेवत्वं गुणतो विवृत्य, रूपतोपि विव्रियते. लीलापद्मेन
नित्ययोगात्—

(पद्मी). ॐ

दिर्घ०—(३) “ कनिन्धुवृषि० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६ १८

इत्यतः कनिन्निनि वर्तमाने,

१०

(४) “ नुदेशेर्गुणश्च ” इति, कनिन् .

(५) “ अनिदिताम्० ” इति, नलोपः ६।४।२४।।कौ० पृ० ७६

पुनरपि स एवावर्तते. ततः,

(६) “ पञ्चदशतौ वर्गे वा ” ५।१।६०।। कौ० पृ० ३०३

इति संख्यायाः क्रनोपवादनया, पाक्षिकडत्वन्तो निपातः. डित्वाट्टि- १५

लोपः. कर्मधारयः. नलोपः एवं सिद्धात् इशदशच्छब्दात्,

(७) “ तदस्य परिमाणम् ” इत्यर्थे ५।१।५७।।कौ० पृ० ३००

(८) “ पङ्क्तिर्विंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्पष्टिसप्तत्यशीति

नवतिशतम् ” इति, तप्रत्ययः. ५।१।५९।।कौ० पृ० ३००

प्रकृतेःशाभावश्च निपात्यते; यद्वा. लाघवात् हृदिशब्दा एव निपात्यन्ते. २०

बहुव्रीहिः. ॐ

इत्थं वामुदेवत्वं गुणतो विवृतम्; अथ, रूपतोपि विव्रियते.

लीलापद्मेन नित्ययोगात्. पद्मं नित्यमस्यास्तीति,—

(पद्मी) व्युत्पादितो हि, पद्यतेर्ममप्रत्यये पद्मशब्दः ?

निरु०—३४६ गुणतो वामुदेवत्वमुक्तं रूपादिरुच्यते ॥ २५८ ॥ २५

लीलापद्मधरो नित्यं (पद्मी) ति परिकीर्त्यते ।

(३४७) पद्मनिभेक्षणः, ॥ श्लो०॥३८॥

{ ४८ } (३४८) पद्मनाभो,

९ ॐ पद्मनिभेक्षणाय नमः । ॐ पद्मनाभाय नमः ।

ज्ञा०— अमलकमलास्फालननिर्जं श्रमापहं वीक्षणमस्येति—

(पद्मनिभेक्षणः). ❀

नाभिश्च पद्मनिभोऽस्येति— (पद्मनाभः). ❀

निर्व०— ततो नित्ययोगे, मत्वर्थीयोऽन इतिः.

२० (१) " यस्य० " इति, लोपः. ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

(२) " मौच " इतीन्नन्तलक्षणो दीर्घः. इत्यादि. ❀ ६।४।१३॥

कौ० पृ० ६४

तथा, पद्मनिभम्. अमलकमलास्फालनमदशम्, ईक्षणम्

श्रमापहवीक्षणम्, अस्येति— (पद्मनिभेक्षणः).

१५ (१) " ईक्ष. दर्शने " धा० वादिः कौ० पृ० ४०६

(२) " ल्युट् च " इति, भावे ल्युट् योरन्तः. णत्वम्. ३।३।११५॥

कौ० पृ० ६६२

(३) " ज्ञा, इति " निपूर्वः. धा० अदा० कौ० पृ० ४४३

(४) " आनश्चोपसर्गे " इति, कः. आद्योपः. ३।३।१३६॥ कौ०

२० पृ० ५६८ पद्मशब्दो व्याकृतः. एवमुत्तरत्रापि. गुणः. ❀

तथा पद्मम्, पद्मनिभा, नाभिः अस्येति— (पद्मनाभः).

(१) " णह. बन्धने " धा० दिवा० कौ० पृ० ४५५

निरु०— ३४७ स्वच्छाम्बुजातसदृशमीक्षणं श्रमहारि च ॥२५९॥

यस्यास्ति भङ्गतरक्षायां स स्यात् (पद्मनिभेक्षणः) ।

२५ ३४८ नाभिश्च पद्मवदस्य (पद्मनाभः) स उच्यते ॥२६०॥

(३४९) अरविन्दाक्षः,

ॐ अरविन्दाक्षाय नमः ।

ना०—अरविन्दमुन्दरे, अक्षिणी. अंस्येति—(अरविन्दाक्षः). ॐ
स्वसदशेन सुरभिकोमलेन आसनपद्मेन, उपामकमाननमरमिजेन ५
वा, गीर्षने स्वान्तरवम्भाप्यन इति—

निर्व०—(२) “ णोः ” ६।१।६५॥कौ०पृ० ३८६

(३) “ नहोर्नब् ” इति इति नकारे च उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३८
अनादेशे वृद्धौ च नाभिश्चो व्युदादिभः, बहुव्रीहिः, नतः,(४) “ अच् प्रत्यन्वय० ” इत्यत्र, ५।४।७५॥कौ०पृ० १८३ १०
अजिति योगविभागात् अन्ममामान्तः.(५) “ यस्य० ” इति, लोपः. ६।४।१४८॥कौ०पृ० ५६
तया, अरविन्दे तद्वत् मुन्दरे, अक्षिणी, अंस्येति—

(अरविन्दाक्षः). व्युदपादि लगेरक्षिभ्यः ?

(१) “ विद्ल, लाने ” धा० तुदा० कौ०पृ० ४७० १५

(२) “ गत्रादिषु विन्देस्मंजायाम् ” इति, ३।१।३३८॥कौ०पृ० ५६८
धाः—तन्मुदादिलक्षणशस्य क्तिन्दादगुणः.(३) “ श्मुचादीनाम् ” इति, नुम्. ७।१।५९॥कौ०पृ० ४७०
अनुस्वारस्य मवर्णा. पप्ररुम्.(४) “ ऋ, गतौ ” पचाद्यच्. गुणः. ररः. दीर्घः. ततो धा० २०
जुहो० कौ०पृ० ४५२(५) “ बहुव्रीहौसक्यक्ष्णोः० ” इति. पच्. ५।४।१३३॥कौ०पृ०
१६६ प्रागुक्तन्यायात्तदभावात्,

(६) “ अक्ष्णोऽदर्शनात् ” इत्यज्वा. ५।४।७६॥कौ०पृ० १८३

(७) “ यस्य० ” इति, लोपः. ६।४।१४८॥कौ०पृ० ५६ २५

स्वसदशेन सुरभिकोमलेन पद्मेन आसनपद्मेन, उपामक—

निरु०—३४९ स्कारविन्दनयन (स्वरविन्दाक्ष) ईगितः ।

(३५०) पद्मगर्भश्च, (३५१) शरीरभृत् ।

ॐ पद्मगर्भाय नमः । ॐ शरीरभृते नमः ।

५ जा०— (पद्मगर्भः).

(१) “ अतिगृह्यां जन् ” यथा. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६ ३१

(२) “ दहं विनाम्यं पद्मेभ्यस्तुं वस्तुषड्गीकम् ” नै० दा०
६-१०-२३ ।

(३) “ दहं पुण्डरीकं केभ ” इत्यादि. छा० ८-१-३१ ।

१० (४) “ मरमिजामनसन्निविष्टः ” ॐ

ईदृशेन शुभाश्रयेण स्वशरीरभृत्तमुपासकं पुष्पातीति—

(शरीरभृत्)—उपास्यगुणैर्हि तेषां पोषः ?

निर्व०—मानससरमिजेन वा, गीयते स्वान्तरवस्थाप्यत, इति—
(पद्मगर्भः).

१२ (१) “ गृ, निगरणे ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४३८

(२) “ अतिगृह्यां जन् ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६ ३१

इति. कर्मणि जन्. गुणः स्वरः.

(३) “ नेडुशि० ” इति नेट्. पद्मशब्दः ७।२।८॥ कौ० पृ० ५८३
प्राग्वत्. ॐ

२० ईदृशेन शुभाश्रयेण शरीरं स्वशरीरभृत्तं उपासकं विभक्तिं पुष्पातीति—
(शरीरभृत्).

(१) “ डुभृञ्, धारणपोषणयोः ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५०

निरु०—३५० योगिहृत्पुण्डरीकस्थः (पद्मगर्भः) स उच्यते ॥२६१॥

३५१ योगिहृत्कजमध्यस्थः स्वदेहं तं विभक्तिं यः ।

२५ (शरीरभृत्) न कथितो वन्वर्णां भक्तिमुक्तिदः ॥ २६२ ॥

(३५२) महाद्धिः,

ॐ महाद्धये नमः ।

भा०— (१) “ वमति हृदि मनातने च तस्मिन् भवति पुमान्
जगतोऽस्य नोम्यस्यः ” वि० पु० ३-७-२४ ।

(२) “ व्रतविद इव नोम्य ते मुखं ज्ञानि ” इति च. छा० ।
उपामको हि तस्यात्मवच्छरीरवत् ?

(३) “ रक्षेन जगदान् विष्णुर्भक्तानात्मशरीरवत् ” इति. ❀
अथ, विभूतितोषि स एव विव्रियते. तद्योगक्षेमक्षमनिस्सीमविभूतिः—
(महाद्धिः).

निर्व०— (२) “ वामरूपोऽस्त्रियाम् ” ३।१।९४॥ कौ०पृ० ५५५
इति, वामरूपविधिना किपि तुक्. अगुणः.

(३) “ धृ. हिंसायाम् ” धा० क्रयादिः कौ०पृ० ४७६

(४) “ कृशुपुकटिपटिशौटिय ईरन् ” उणा० पा०

इति, ईरन्. गुणः स्वरः. ❀

अथ विभूतितोषि, वागुदेव एव विव्रियते. तद्योगक्षेमक्षमा, महती
निर्माणा ऋद्धिः— विभूतिः, अस्मेति—

(महाद्धिः).

(१) “ कथु. वृद्धौ ” धा० स्वा० कौ०पृ० ४६१

(२) “ स्त्रियां क्तिन् ” इति. जावे क्तिन्, ३।३।९४॥ कौ०पृ० ६५८ २०
अगुणः.

(३) “ तितुत्र० ” इति, नेट्. ७।२।९॥ कौ०पृ० ६०८

(४) “ झषस्तयोर्धा धः ” इति, तस्य धः. ८।२।४०॥ कौ०पृ० ३८५

निरु०— ३५२ स एव वामुदेवोथ भूतिभिश्च विव्रियते। तद्योग-
क्षेमवहननिर्मर्यादविभूतितः ॥ २६३॥ (महाद्धिम्)

(३५३) ऋद्धो,

ॐ ऋद्धाय नमः ।

जा०—तत्समुद्धया स्वयमपि समुद्धः—

५ (ऋद्धः). यथा,

(१) “ अग्निपिच्य च लङ्कायाम् ” इत्यादि. ॐ रा०वा० १-२५।
इमम्महान्तम्माहिमानञ्चुलकयन्निव प्रवृद्ध आत्मा स्वरूपम्. अस्येति—

निर्व०—(५) “ झलां जश् झशि ” इति. पूर्वस्य धस्य दः. ८।४।५३।।

कौ० पृ० ९ व्युत्पादित एव हि महच्छब्दः, ततः स्त्रियाम्, वर्तमाने

१० पृषदित्यत्र शत्रुवदित्यातिदेशिक उगिल्लक्षणो ङीप्. ततः,

(६) “ स्त्रियाः पुंवत् ० ” इत्यादिना ६।३।३४।। कौ० पृ० १६०
तस्य पुंवद्भावः.

(७) “ आन्महतः ० ” इत्यात्वम्. दीर्घः. ६।३।४६।। कौ० पृ० १५५

(८) “ ऋत्यकः ” इति, प्रकृतिभावस्य पाक्षिकतया, ६।१।३२८।।

१५ कौ० पृ० १६ तदज्ञावे आट्टुणः. रपरत्वम्. ॐ

तत् समुद्धया स्वयमपि, ऋद्धः समुद्ध इति—

(ऋद्धः). पूर्ववत् धानुः.

(१) “ गत्यर्थं ० ” इत्यादिनाऽकर्मकात्कर्तरि क्तः. ३।४।७२।।

कौ० पृ० ५९६

२० (२) “ उदितो वा ” इति क्त्वायामिड्—७।२।५६।। कौ० पृ० ६६८

विकल्पान्निष्ठायां नेट्. ततः, प्राग्देव धत्वम्. जश्त्वम्. गुणात्तावश्च.

नान्नोः संहितायां सौरुत्वम्. ॐ

इमं महान्तं महिमानं चुलकयन्निव वृद्धः— प्रवृद्धः आत्मा स्वरूपम्

अस्य इति—

२५ निरु०—३५३ तत्समुद्धया यत्समुद्ध (स्त्वुद्ध) उच्यते ।

(३५४) वृद्धात्मा. (३५५) महाशो, (३५६) गरुडध्वजः, ॥

ॐ वृद्धात्मने नमः। ॐ महाशाय नमः। ॐ गरुडध्वजाय नमः।

भा०—(वृद्धात्मा). ॐ

५

महाशः—महान् पूज्यः, अशो. यस्य सः—

(महाशः). वहनेन रथावयवमास्यात् अशः त्रयीमयः ताक्ष्यः, स हि,
गरुडवाहनस्य औपवाहः ? ॐ

न एव ध्वजो, यस्य सः—

(गरुडध्वजः)—तद्धि. सर्वेश्वरग्न्यामाशरणं चिह्नम् ? ॐ

१०

निर्व०—(वृद्धात्मा). आत्मशब्दो ह्यनंतव्युत्पादितः ?

(१) “ वृष्टु, वृद्धौ ” प्राग्वत् वनः. अगुणः. ॐ धा०ञादिः

कौ०पृ० ४१२

उदित्वाग्निष्टापाग्नेद्. धत्वजश्त्वादि. दीर्घः, ततो नात्तलक्षणो

दीर्घ इत्यादि. महान् पूज्यः, अशः वहनेन रथावयवमास्यात्, १५

औपवाहस्ययीमयस्ताक्ष्यः अस्वेति—(महाशः).

(१) “अशू, व्याप्तौ” पचाद्यच्. धा०ञादिः कौ०पृ० ४०८

प्राग्वत् व्युत्पादितान्महन आत्वमित्यादि. ॐ

स एव गरुडो, ध्वजः केतुः स्यानाशरणं चिह्नम्, अस्वेति—

(गरुडध्वजः).

२०

(१) “ ध्वज. गतौ ” पचाद्यच्. धा०ञादिः कौ०पृ० ३९९

(२) “ गृ, निगरणे ” धा०तुदा० कौ०पृ० ४६८

निरु०—३५४ महिमानं चुलकयन् प्रवृद्धस्सर्वतोधिकम् ॥ २६४ ॥

आत्मा स्वरूपं यस्येति स (वृद्धात्मे) ति कथ्यते ।

३५५ अक्षस्तु ताक्ष्यो वहनाद्रथावयवसात्मनः ॥ २६५ ॥ २५

महान् पूज्यस्तु यस्यास्ति स (महाश) इति स्मृतः ।

३५६ स एव तु ध्वजो यस्य स उक्तो (गरुडध्वजः) ॥ २६६ ॥

श्लो० ॥ ३९ ॥ (३५७) अनुलश्च, (३५८) शरभो,

ॐ अनुलाय नमः । ॐ शरभाय नमः ।

५ ता०— एवम्,—

(अनुलः)—अनुपमः,

(१) “ न तस्य प्रतिमा अस्ति ” इति. ❀ तै० २।

स्वमर्यादातिवर्तिनः शृणानीति— (शरभः).

(१) “ कृशृशलिकलिगर्दियोऽभञ्च ” इति. अभञ्च. ❀ उणा०

१० पा० ३कौ० पृ० ६३०

निर्व०— (३) “ गिर उडञ्च ” इति, उडञ्च. गुणः रपरः. ❀

उणा० पा० ४कौ० पृ० ६३९

इत्थमप्रतिमतया, नास्ति तुला उपमा अस्येति—

(अनुलः).

१५ (१) “ तुल, उन्माने ” चुरादिः णिच्. धा० चुरा० कौ० पृ० ४८१

(२) “ तुल्यार्थैरनुलोपमान्यां तृतीयान्यतरस्याम् ” २। ३। ७२।।

कौ० पृ० १२४

इति, निपातनात्, श्रियाम् अङ्. णिलोपश्च. ततो न गुणः. अतएव,
दीर्घः. नञ्पूर्वा बहुव्रीहिः. नञो नलोपः.

२० (३) “ गोश्रियोः ” इति, उपमर्जनह्रस्वः. ❀ १। २। ४८।।

कौ० पृ० १२९

स्वमर्यादातिवर्तिनः शृणानि हिनस्तीति— (शरभः).

(१) “ शृ, हिंसायाम् ” धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७६

(२) “ कृशृशलिकलिगर्दियोऽभञ्च ” उणा० पा० ३कौ० पृ० ६३०

२९ इति, अभञ्च. गुणो रपरः. ❀

निरु०— ३५. ७ गरुडध्वजवत्त्वा (द्व्यचतुलो) निरुपमस्मृतः ।

२५. ८ स्वाज्ञातिलङ्घिनः पुंसः शिक्षणा (च्छरभः) स्मृतः ॥ २६. ७ ॥

(३५९) भीमः.

ॐ भीमाय नमः ।

भा०—अतः ते तस्मात् विभ्यतीति—

(भीमः).

५

(१) “भियप्पुग्वा” इति, मक्प्रत्ययः. उणा०पा० १कौ०पृ०६१७

(२) “भीमादयोऽपादाने” इति, ३।४।७४।।कौ०पृ०६४५

नदीना द्वि, दाय्यादयो देवाः स्वमर्यादां नातिदन्ते, यथा,

(३) “भीषा स्माद्दानः पवने” इत्यादि? दे०अ०८।

(४) “यदिदं किञ्च जगत्सर्वं प्राण एजति निस्सृतमहद्भयं वज्र- १०
मुद्धृतम्” कठो०२-६-२ ।(५) “भयादेवाग्निस्तपति, भयान्तपति सूर्यः, भयादिन्द्रश्च
षायुश्च, मृत्युर्धावति पञ्चमः” कठो०२-६-३।

(६) “कम्पनात्” ॐ ब्र० १-३-४० ।

निर्व०—अतः ते विभ्यत्यस्मात् इति—(भीमः),

१९

(१) “अिभी, भये” धा० जुहो० कौ०पृ०४४९

(२) “इपियुधीन्द्रिदसिःवायुसूक्तयो मक्” उणा०पा० १कौ०पृ०६१७
इति प्रकरणे,(३) “भियः पुग्वा” इति, मक् नात्र तस्य, उणा०पा० १कौ०पृ०६१७
विभाषितः पुक्. किन्त्वान्न गुणः.

२०

(४) “भीमादयोऽपादाने” इत्यपादाने साधुः. ॐ ३।४।७४।।कौ०
पृ०६४५यथापूर्वकल्पनेन तेषां समयमधिकारिनियमम्, अन्नप्रदानव्रतनिर-
ततया, ज्ञेयः स्वात्मदानावसरं वा, जानाति वेत्तीति—

निरु०—३५९ (गीमो) यस्माद्विभ्यति तु शरभात् पवनादयः। २५

? यतम् ।

(३६०) समयज्ञो,

ॐ समयज्ञाय नमः ।

भा०— अतस्तेषामग्न्यादीनां ऊर्ध्वज्वलनादिसमयमधिकारनियमं
९ जानातीति—(समयज्ञः).

(१) “सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्” तै० ६-१-३८।

इति, यद्वा, भक्तेभ्यः स्वात्मदानावसग्नसमयः, तदभयदानव्रतं वेति. ❀

(२) “तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्ष्ये अथ संपत्स्ये” इति, श्रुतिसिद्धं
नमयं ज्ञात्वा, तेभ्यो दीयते, छा० ६।१४-२ ।

१० तैरादीयते चेति—

(हविः).

(१) “ हु, दानादानयोः ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४४९

(२) “ अर्चिशुचिहुसृषिछादिछर्दिभ्य इसिः ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२४
इति, इसिः. ❀

१५ निर्व०— (समयज्ञः).

(१) “ ज्ञा, अवचोधने ” धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७७

(२) “ आतोनुपसर्गे कः ” इति कः. आहोपः. ३।२।३।। कौ० पृ० ५७०

(३) “ इण्, गतौ ” संपूर्वः. धा० अदा० कौ० पृ० ४४१

(४) “ एरच् ” इत्यच्. ३।३।५६।। कौ० पृ० ६५६

२० (५) “ पुंसिसंज्ञायाम् ” इति, घो वा. ३।३।११८।। कौ० पृ० ६६३
गुणायदेशौ. ❀

समयं ज्ञात्वा तेभ्यो दीयते तैरादीयते च इति—

(हविः).

(१) “ हु, दानादानयोः ” आदाने च प्रणिनेपि, धा० जुहो० कौ० पृ० ४४९

२५ निरु०— ३६० अग्न्यादीनां च समयमुर्ध्वाग्रज्वलनादिकम् ॥ २६८ ॥
यो जानात्यधिकारं च (समयज्ञः) स कीर्तितः ।

(३६१) हविर्हरिः, ।

ॐ हविर्हरये नमः ।

भा०—तद्विन्नमपहरतीति—(हरिः).

(१) “सर्वधानुग्य इन्” इति, हरनेरिन्. यथा, उणा० पा० ४ ५
कौ० पृ० ६ ३७

(२) “ हरिर्हरिनि पागानि दृष्टचिन्तयि स्मृतः । अनिच्छयापि
संस्पृष्टो दहत्येव हि पावकः ” इति.

(हविर्हरिः). इत्येकं नाम.

(१) “इडोपहृतं गेहेषु हरे भागं क्रतुष्वहम् । वर्णश्च मे हरिः श्रेष्ठ- १०
स्तस्माद्धरिरहं स्मृतः” इति. ॐ भा० शा० ३४३-३९ ।

निर्व०—(२) “अर्चिशुचिहुमुपिष्टादिच्छिदिय इतिः” उणा०
पा० २ कौ० पृ० ६ २४

इति, इतिः. गुणावदेशौ. आदिष्टलिङ्गोयम्. इत्यादि. ॐ

तद्विन्नं हरतीति—(हरिः).

१५

(१) “ हृत्, हरणे ” धा० ङादिः कौ० पृ० ४ २३

(२) “सर्वधानुग्य इन्” इति वर्तमानं, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६ ३७

(३) “ अच इः ” इत्यस्यापवादः, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६ ३८

(४) “ हृपिपिरुहिवृतिविदिच्छिदिकीर्तित्यश्च ” उणा० पा० ४

कौ० पृ० ६ ३७

२०

इति इन्. गुणः रपरः. ॐ

यद्वा क्रनुभागहरतया, हविः उपहृतं हरतीति—(हविर्हरिः).

निरु०—३६१ समयं श्रुतिसिद्धं यो ज्ञात्वा तेन्यः श्रियं मुदा ॥ २६९ ॥

दत्ते हुतं हविस्तैश्च दीयते स हविस्स्मृतः ।

हरतीति हरिर्विद्वा नन्नदानेषु नित्यशः ॥ २७० ॥

२५

(हविर्हरि) इति प्रोक्तो ह्यष्टार्णश्चैकनामतः

(३६२) सर्वलक्षणलक्षण्यो,

ॐ सर्वलक्षणलक्षण्याय नमः ।

भा०—अथ, लक्ष्मीपतिमूर्तिः—साक्षालक्ष्मीसतनालिङ्गनमौभाग्यमूच-
५ कैस्सर्वैर्लक्षणैर्लक्षणे ज्ञाने साधुः—(सर्वलक्षणलक्षण्यः).

(१) “ तत्र साधुः” इति, यत्. तानि लक्षणानि. यथा. १।१।

९८॥ कौ०पृ० २८९

(२) “ ध्यायेत्कमलगर्भां देवै लक्ष्मीपतिन्ततः ।

कमलालयहृतीरा विष्णुपितकद्रयम्” तन्मना च.

१० (३) “ पुण्डरीकाक्ष ! सकलमृग्वर्मौभाग्यदाग्नि” इति. ॐ

निर्व०—एकनाम, जुहोतिरिह दानमात्रकर्मा. अन्यत् सर्वं पूर्ववत्. रूत्वम्.

अथ, लक्ष्मीपतिमूर्तिः प्रकम्पते. साक्षालक्ष्मीसतनालिङ्गनमौभाग्य-

मूचकैः कमलगर्भाभित्वपुण्डरीकाक्षत्वादितिः सर्वैर्लक्षणैः लक्षणे

ज्ञाने साधुरिति—(सर्वलक्षणलक्षण्यः).

१५ (१) “ लक्ष, दर्शनाङ्कनयाः” चुरादिः णिच्. धा०चुग०

कौ०पृ० ४७९

(२) “ ल्युट् च” इति, भावे ल्युट्. ३।३।११५॥ कौ०पृ० ६६२

अनः. णिलोपः. णत्वम्.

(३) “ तत्र साधुः” इति यत्. १।१।९८॥ कौ०पृ० २८९

२० (४) “ यस्येति च” इति लोपः. ण्यन्तः. ६।१।१४८॥ कौ०पृ० ५६

पुनरपि स एव धातुः.

(५) “ करणाधिकरणयोश्च” इति करणे, ल्युट्. ३।३।११७ ॥

कौ०पृ० ६६२

अन्यत् नमः. यद्भावो विशेषः. यद्वा, नत एव धानोर्ण्यन्तात्,

२५ निरु०—३६२ (सर्वलक्षणलक्षण्यो) लक्ष्मीचरणचिह्नितः ॥२७१॥

(३६३) लक्ष्मीवान्,

ॐ लक्ष्मीवते नमः ।

भा०— तथाच—

(लक्ष्मीवान्). तथैव लक्ष्म्या नित्ययोगवान् ? यथा, ५

(१) “द्वयं देवीपण्डिये लील्यैव समर्पयन् । प्रकाशयन्ननादित्य-

मात्मना प्रकृतेम्मह ॥ मत्कैरनुविद्धेयं प्रकृतिः प्राकृतैरहम् ।

यनेहमाश्रितश्चास्या मृनिर्मय्येतदात्मिका ” ॥ इति. प्रकृतिः

जगताम्ना श्रीः, ❀

निर्व०— (६) “धावृवस्यज्यतिष्यो नः” इति वर्तमाने. उणा० १०

पा० ३ कौ० पृ० ६२५

(७) “लक्ष्मिर्च् च” इति, नः. तस्याडागमश्च. उणा० पा० ३

कौ० पृ० ६२५ णिलोपः. णत्वम्. व्युत्पादि सर्वशब्दः. ❀

तथाच. लक्ष्मीः नित्यमस्यास्ति; अस्मिन् वा. इति—

(लक्ष्मीवान्).

१५

(१) “ लक्ष्, दर्शनाङ्कनयोः” धा० चुरा० कौ० पृ० ४७९

(२) “ अविनृस्तृन्त्रिभ्य ईः” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६३२

इति वर्तमाने,

(३) “ लक्ष्मिर्च् ” इति, ईप्रत्ययः. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६३२

तस्य मुडागमश्च णिलोपः. एवं निष्पन्नालक्ष्मीशब्दात्

२०

नित्ययोगे मनुषु.

(४) “मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः” ८।२।९॥ कौ० पृ० ३२५

इति मोपधान् मतोर्मस्य वः. अत्रन्तलक्ष्णो दीर्घः. ततो,

नुमादि. संयोगान्तलोपः. तस्यासिद्धत्वान्तलोपो न. ❀

निरु०—३६३ लक्ष्म्या च नित्ययुक्तत्वा (लक्ष्मीवा)निति कथ्यते । २५

(३६४) समितिजयः, ॥ श्लो० ॥ ४० ॥ (३६५) विक्षरो,

ॐ समितिजयाय नमः । ॐ विक्षराय नमः ।

५ जा०— तथा जगत्सिता भित्तुवन्नित्तुवृत्तिकरोयं जीवानां स्वदास्यविवाद-
द्वेशजयतीति—

(समितिजयः).

(१) “ संज्ञायां भृतृवृजि० ” इत्यादिना स्वच्. ३।२।४६॥कौ०
पृ०५७८

१० (२) “ अखिलदुःखजयः ” इति मन्त्रवर्णात्.

यथोक्तप्रणयाक्षरणात्—(विक्षरः). ❀

निर्व०— दुःखशमनाभितया समितिं युद्धं जीवानां स्वदास्यविवा-
दद्वेशं, जयति अभिभवति, इति—

(समितिजयः).

१५ (१) “ जि. अग्निभवे ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४२६

(२) “ संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः ” ३।२।४६॥कौ०पृ०५७८
इति स्वच्. गुणायदेशौ.

(३) “ इण्, गतौ ” संपूर्वः. धा०अदा० कौ०पृ०४४१

(४) “ द्वियां क्तिन् ” इति, क्तिन्. अगुणः. अनिट्. ३।३।९४॥

२० कौ०पृ०६५८

(५) “ अरुद्धिपदजन्तस्य मुम् ” इति, ६।३।६७॥कौ०पृ०५७५
अजन्तलक्षणो मुम्. अनुस्वारपरसवर्णौ. ❀

यथोक्तप्रणयाक्षरणात्, विगतःक्षरः प्रणयक्षरणम् अस्प्येति—(विक्षरः).

निरु०—३६४ चेतनानां स्वदासत्वविवादं जयतीति यः ॥ २७२ ॥

२५ (समितिजय) आख्यातः सर्वदुःखशमाश्रयः ।

३६५ उक्तस्नेहस्याक्षरणाद् (विक्षरः) परिकीर्तितः ॥ २७३ ॥

१ शमनाश्रयः ।

(३६६) रोहितो. (३६७) मार्गो,

ॐ रोहिताय नमः । ॐ मार्गाय नमः ।

भा०—कमलगर्भाभतवात्—

५

(रोहितः). ॐ

उपार्मकैर्मागर्पत इति—

(मार्गः).

(१) “ वाञ्छितसिद्धिप्रदः ” इति. मन्त्रदर्शान्. ॐ

निर्व०—(१) “ शर.संचलनं ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४१९. १०

(२) “ घञर्थे कविधानम् ” इति. भावे कः.

विपूर्वो बहुव्रीहिः. ॐ

कमलगर्भाभतया रोहितो रक्त इति—

(रोहितः).

(१) “ रुह. बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२०. १५

(२) “ ह्रस्वाभ्यामितन् ” इति वर्तमाने, उणा०पा०३कौ०पृ०६२९

(३) “ रुहेरश्व लो वा ” इति, उणा०पा०२ कौ०पृ०६२९

इतन्. पाक्षिको रस्य लश्व. नचाश्रवैभाषिको लः करिष्यते. गुणः. ॐ

वाञ्छितसिद्धिप्रदतया उपार्मकैर्मागर्पते अन्विष्यते इति—

(मार्गः).

२०

(१) “ मार्ग, अन्वेषणे ” आश्रुषीयः. धा० दुरा० कौ०पृ०४८८

ततः,

(२) “ आश्रुषाद्वा ” इति वा णिचि,

(३) “ अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् ” ३।३।१९॥ कौ०पृ०६४७

इति, कर्मणि घञ्. णिच्पक्षे तु,

२५

निरु०—३६६ पद्मस्य गर्भाभतया (रोहितः) परिकीर्तितः ।

३६७ उ।रक्तकैर्मागर्पमाणो (मार्गो) वाञ्छितसिद्धये ॥ २७४ ॥

(३६८) हेतुः, (३६९) दामोदरः,

ॐ हेतवे नमः । ॐ दामोदराय नमः ।

५ भा०—तद्धेतुः—

(हेतुः).

(१) “ हि. गतौ ” धा०स्वादिः कौ०पृ०४६२

(२) “ कमिमनि० ” इत्यादिना तुः. ॐ उणा०पा०३ कौ०पृ०६१४

उदरे दामान्वस्येति—

१० (दामोदरः).

निर्व०—(४) “ एरच् ” इत्यच्. उक्तेर्यं तल्लोपश्च. ३।३।५६ ॥ कौ०पृ०६५३

अत्र च, घञ् न. तत्प्रकारश्च वक्ष्यते. ॐ

स च हेतुः तत्कारणमिति—

(हेतुः).

१९ (१) “ हि. गतौ— वृद्धौ च ” धा०स्वादिः कौ०पृ०४६२

(२) “ अर्तश्च तुः ” इति वर्तमाने, उणा०पा०३ कौ०पृ०६१३

(३) “ कमि-मनि-जनि-गा-भा-या-हि-न्यश्च ” इति. तुः. गुणः. अनिट्. ॐ

उणा०पा०३ कौ०पृ०६१४

नकल्लोकाधारतया, आर्षवचनानुसारात्. दामानि, लोकाः उदरे अ-

२० स्य, इति वा. नदनुसाराद्देवसुखशंसित्वदमगुणयोगात् वा. इत्थं लक्ष्मीस्पृ-

हणीयचानुरीकत्वेपि, संश्रितवात्मल्यात्, यशोदादामनि गलितजलतया,

दामानि, रज्जवः, उदरे अस्स्येति वा— (दामोदरः).

निक०—३६८ वाञ्छितार्थनिदानत्वाद् (हेतु) रित्यभिधीयते ।

३६९ दामानि लोकनामानि ह्युदरे यस्य सन्ति सः ॥ २७५ ॥

२५ (दामोदर) इति ग्व्यानो यशोदादामबन्धनात् ।

देवानां सुखशंसित्वाद्दामाद् (दामोदरे)ऽपि वा ॥ २७७ ॥

(३७०) सहः, ।

ॐ सहाय नमः ।

भा०—(१) “ दामानि लोकनामानि ज्ञानि यस्योदरान्तरे । तिन
दामोदगे देवः ” इति. ५

(२) “ दिवानां सुवशंसित्वाद्दामादामोदरं विदुः ” भा० उ० ७१-९ ।
इति वा.

(३) “ तन्म दामोदरतां प्रययौ दामवन्धनात् ” वि० पु० ५—
६-२० । इति वा. एवं लक्ष्म्या अपि स्पृहणीयचानुर्यापि नन्
यथोदादामानि गलितजलः संश्रितवात्सल्याद्द्रव्यैत्यर्थः. १०
एवं तद्वन्धनतर्जनभर्त्सनादिकं सहत इति—

(महः). ॐ

निर्व०—(१) “ दृ, विदारणे ” धा० क्त्यादिः कौ० पृ० ४७६
उत्पूर्वः.

(२) “ उद्विद्वणतिरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च ” उणा० पा० ५ कौ० १५
पृ० ६४३

इत्यच्. अट् वा. पूर्वपदान्त्यस्य उदो दकारस्य लोपश्च. गुणः, स्परः.

(३) “ दृडाच्. दाने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(४) “ मर्वथानुभ्यो मनिन् ” इति मनिन्. उणा० पा० ४ कौ०
पृ० ६३९ २०

अनिट्. बहुव्रीहिः. अन्यच्च प्रागेव प्रव्यक्तं. नलोपः. संहितायाम्,

(५) “ आट्टुणः ” ॐ ६।१।८७ ॥ कौ० पृ० ११

एवं तद्वन्धनतर्जनादिकं सहत इति—

(महः).

निरु०—३७८ यथोददामादामोदरात् (सह) ईरितः । २५

(३७१) महीधरो, (३७२) महाभागो,

ॐ महीधराय नमः । ॐ महाभागाय नमः ।

९ जा०—स एव भूभारहरणेन—(महीधरः). ❀

वल्लवीनीलाषोडशमहस्रदिव्यकन्यकारुक्मिणीसत्यज्ञामाजाम्बवनीप्रभु-
तीनां स्वयंवरसौभाग्यवत्त्वात्—(महाभागः.) ❀

निर्व०—(१) “ पृह, मर्षणे ” पस्मः. पचाद्यच्. ❀ धा०न्वादिः
कौ०पृ० ४१९

१० स एव, भूभारहरणेन महा धरः इति—
(महीधरः).

(१) “ वृञ्, धारणे ” पचाद्यच्. धा०न्वादिः कौ०पृ० ४२३
गुणः. रपरः. महीशब्दो हि,

(२) “ मह, पूजायाम् ” इत्यतः धा०न्वादिः कौ०पृ० ४११

११ पचाद्यचि न्नियाम्, गौरादिलक्षणङीपि,

(३) “ यस्य० ” इति, लोपे च, व्युत्पादितः ? ६।४।१४८ ॥
कौ०पृ० ५६

पञ्जीसमानः. ❀

स एव महान्, भागः रुक्मिणीसत्यज्ञामादीनां स्वयंवरसौभाग्यम्,
२० अस्येति—(महाभागः).

(१) “ भज, सेवायाम् ” भावे वञ्. वृद्धिः. धा०न्वादिः कौ०पृ० ४३१

(२) “ चजोः० ” इति, कुत्वम्. गः. ७।३।५२ ॥ कौ०पृ० ५६०
व्युत्पादितान्महत आत्वमित्येति. ❀

निरु०—३७१ भूभारनाशनेन ज्याधारणाद्(धरणीधरः) ॥२७७॥

२५ ३७२ रुक्मिण्यादिवहुस्त्रीणि (महाभागः) स्वयं वृतः ।

(३७३) वेगवान्, (३७४) अमिताशनः, ॥

ॐ वेगवते नमः । ॐ अमिताशनाय नमः ।

भा०— मनुष्यधर्मलीले बाल्येऽपि दुर्वाङ्गरमैश्वर्यप्रमत्त्वात्— ५

(वेगवान्). अतिशायने मनुष्ये . ॐ कथम्?—

(अमिताशनः). अपरिमितं गोपैर्गिन्द्राय पङ्कित्विनमशनमस्येति,

तस्मिन् विस्मिता हि गोपान्नमनिभाङ्घ्रिरे? यथा,

(१) “ देवो वा मानवो वा त्वम् ? ” इत्यादि. वि० पृ० ५—१३—१२१।

निर्व०—मनुष्यधर्मलीले बाल्येऽपि, वेगः दुर्वाङ्गरमैश्वर्यप्रमत्तं— १०

शयनास्येति—

(वेगवान्).

(१) “ ओविजो, जयसंचलनयोः ” धा० नुदा० कौ० पृ० ४६४

भावे धञि, लघूपधगुणः.

(२) “ चजोः० ” इति, कुत्वम्. गः. ७।३।५२॥ कौ० पृ० ५६० १५

(३) “ तदग्यारि० ” इति, ५।२।९४॥ कौ० पृ० ३२५

अतिशायने मनुष्ये.

(४) “ मादुपधायाः० ” इति, अदर्गान्, ८।२।९॥ कौ० पृ० ३२५

मनोर्मस्य वः. अत्यन्तलक्षणो दीर्घः, उक्तित्वाद्गुमित्यादि. ॐ

अमितं अपरिमितम्, अशनं गोपैर्गिन्द्राय पङ्कित्विनं भोजनम्, २०

अस्येति— (अमिताशनः).

निरु०—३७३ दुर्वाङ्गरमैश्वर्यप्रमत्त्वादिशेषतः ॥ २७८ ॥

मनुष्यधर्मं बाल्येऽपि (वेगवा) निति शब्दयते ।

३७४ इन्द्राय कल्पितं गोपैरमितं चाशनं स्वयम् ॥ २७९ ॥

मुक्तवान्यश्च निश्चेष्टं प्रोच्यते सो (अमिताशनः) ।

श्लो०॥४१॥ { ३७५ } उद्भवः, (३७६) श्लोभणो.

ॐ उद्भवाय नमः । ॐ श्लोभणाय नमः ।

९ भा०—(१) “दामोदरं बन्धहर्त्रम्” इति वि०पु० १—१—१४४।

प्रकाशेण स्वबन्धानुसन्धायिनां तदबन्धनिर्धूनेन उद्भवो
भवोऽस्मादिति—(उद्भवः). ❀

अन्यान् बन्धार्हान्, बन्धनीश्च प्रकृतिं श्लोभयतीति—(श्लोभणः). ❀

निर्व०—(१) “अश्लोभने” धा०त्रयादिः कौ०पृ० ४७८

१० (२) “ल्युट् च” इति, ३।३।११५।। कौ०पृ० ६६२

नपुंसके भावे ल्युट्. अनः.

(३) “माङ्. माने” कर्मणि क्तः अनिट्. धा० जुहो० कौ०पृ० ४५०

(४) “यतिस्थिति०” इति, इत्त्वम्. क्तिच्चात्त्र गुणः. ७।४।४०।। कौ०पृ०

५९४ नञ्प्रमात्तः. नञो नलोपः. मांहितिकस्मवर्णदीर्घः. ❀

१५ स्वयामबन्धातुसंधायिनां तदबन्धनिर्धूनेन उद्भवो भवोऽस्मादिति—

(उद्भवः).

(१) “भृ. सत्तायाम्” भावे, धा०त्रयादिः कौ०पृ० ३३८

(२) “अकर्नरिच कार्क०” इत्यनुवृत्तौ. ३।३।१९।। कौ०पृ० ६४७

(३) “ऋदोष्” इत्यस्. गुणायादेशौ, ३।३।५७।। कौ०पृ० ६५३

२० उच्छब्देन बहुव्रीहिः. ❀

बन्धनार्हानन्यान्, बन्धनीश्च प्रकृतिं श्लोभयति चालयतीति—

(श्लोभणः).

निरु०—३७५ समुद्भवो भवो यस्मा (उद्भवः) परिकीर्तितः ॥२८०॥

३७६ प्रकृतेर्वन्धनार्हणां श्लोभयान् (श्लोभणः) स्मृतः ।

(३७७) देवः, (३७८) श्रीगर्भः.

ॐ देवाय नमः । ॐ श्रीगर्भाय नमः ।

भा०—मायापाशेन व्याघ्रवराहादिवत् जीवान् बध्वा, दीव्यति ५
क्रीडतीति—(देवः). ❀

एवंप्रायभोगक्रीडासाहित्येन वर्धनीयाऽस्य श्रीगिति—(श्रीगर्भः).

निर्द०—(३) “क्षुत्त, संचलने” गिच् . धा० ऋयादिः कौ० पृ० ४७७
गुणः, नन्द्यादिल्युः, ल्युङ् वा चाहुलकादित्वादि अनः. लघूपथगुणः.
णिलोपः. १०

(२) “अट्कुप्वाङ्” संहितायाम्, ८।४।२॥ कौ० पृ० ३२

(३) “शंषिरे विमर्जनीयः” इति विमर्गस्यैव ८।३।३५॥ कौ० पृ० २४

विमर्गः कार्यान्तरनिवृत्त्यर्थः. अतो नेह जिह्वामूलीयः. एवं तत्र,
तत्र, (क्षमः क्षाम इत्यादौ) यथायोगमवसेयम्. ❀

व्याघ्रवराहादिवत् जीवान् मायापाशेन बध्वा, दीव्यति क्रीडतीति— १५
(देवः).

(१) “दिबु. क्रीडादौ” पचायच् . धा० दिवा० कौ० पृ० ४५२

(२) “पुगन्त०” इति, गुणः. ❀ ७।३।८६॥ कौ० पृ० ३७०

एवंप्रायभोगक्रीडासाहित्येन श्रीः गर्भः तद्वदेव वर्धनीयास्येति—

(श्रीगर्भः).

२०

निरु०—३७७ व्याघ्रादिवत् जीवतनेर्मायापाशेन बन्धनम् ॥ २८१ ॥

कृत्वा नित्यं क्रीडति यः स (देवः) परिकीर्तितः ।

३७८ श्रीः क्रीडाभोगसाहित्याद्वर्धनीया हरेरिति ॥ २८२ ॥

(श्रीगर्भः)—

(३७९) परमेश्वरः ।

ॐ परमेश्वराय नमः ।

भा०—(१) “ विष्णोरेषाऽनपायिनी ” इति, ❀ वि०पु० १—
५ ९१४—४ ।

एवं लक्ष्मीस्वर्यग्रहणसंप्रयोजनपरमेश्वर्यः—

(परमेश्वरः). यथा,

(१) “ अदीव रामस्तुभेऽतिरामया विभुः श्रिया विष्णुनिवामरे-
श्वरः ” इति. ❀ रा०वा० ७७—३३ ।

१० स्वप्राप्तिसाधकतमत्वात्—

निर्व०—(१) “ गृ, निगरणे ” धा० तुदा० कौ०पृ० ४६८

(२) “ अतिगृह्यां भन् ” इति, भन्. उणा०पा० ३ कौ०पृ० ६३१
गुणः रपरः.

(३) “ नेट् ” इति, नेट्. ७।२।८॥ कौ०पृ० ५८१

११. (४) “ श्रिञ्, सेवायाम् ” धा०ञ्दादिः कौ०पृ० ४२२

(५) “ क्विञ्चिप्रच्छयापतस्तुकटप्रुजिशीणां दीर्घां संप्रसारणं च ” इति,
क्विप्. दीर्घश्च. ❀ उणा०पा० २ कौ०पृ० ६२१

एवं लक्ष्मीस्वर्यग्रहणसंप्रयोजनपरमेश्वर्यतया, परमेश्वासावीश्वरश्च इति—
(परमेश्वरः).

२० (१) “ ईश, ऐश्वर्यं ” धा० अदा० कौ०पृ० ४३८

(२) “ स्थेशभास० ” इत्यादिना वरच्. ३।२।१७५॥ कौ०पृ० ६०६
इत्यौदि परमशब्दः पृषोदरादिर्भुत्पादितः प्रागेव. ❀

स्वस्य स्वप्राप्तिसाधकतमत्वात्, क्रियते प्राप्नुः स्वप्राप्तिरनेनेति—

निरु०—३७९ पारमैश्वर्ययुक्तत्वात् (परमेश्वरः) ।

१ सहायिनी । २ तिकामया ।

(३८०) करणं, (३८१) कारणं,

ॐ करणाय नमः । ॐ कारणाय नमः ।

भा०— (करणं)— ज्ञानकरणानां श्रवणनयनादीनां, कियोप- १
करणानां करचरणादीनाञ्च एतच्छक्तिशीकरतः करणत्वम्; यथा,

(१) “ चक्षुश्च द्रष्टव्यञ्च नागायजः. श्रोत्रञ्च श्रोतव्यं च नागाय-
णः ” इत्यादि. ॐ महो० ।

तैस्मैस्मद्भनस्तत्त्वाग्यतीति—

(कारणं)— श्रवणम्. ॐ

निर्व०— (करणम्),

(१) “ हु-कृत्, करणे ” धा० नना० कौ० पु० ४७३

(२) “ करणाधिकरणयोश्च ” इति. ३।३।११ ७।। कौ० पु० ६६२
करणे ल्युट्. अनः. गुणः रणः. णत्वम्.

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ज्ञानकर्मान्तरकरणानामहात्म्ये ॥ १५
नां श्रोत्रनेत्रचरचरणादीनाम्, एतच्छक्तिशीकरतः करणत्वम्. ॐ
देवतनया, तैस्मैस्मद्भनस्तत्त्वाग्यतीति वा, तैस्मैस्मद्भनस्तत्त्वाग्यतीति-
ति वा. (कारणम्). धानुः पृथ्वत्. णिच्. वृद्धिः. ण्यत्त्वम्.

पूर्वञ्च नन्द्यादित्युः

(१) “ कृत्यल्युटः० ” इति. बाहुलकात् ३।३।११ ३।। कौ० २०
पृ० ६६२ कर्त्तरि ल्युट्;

(२) “ बहुलमन्यत्रापि ” इति, युज्वा. उणा० पा० २१ कौ०
पृ० ६२४

(३) “ करणाधिकरणयोश्च ” इति. ३।३।११ ७।। कौ० पु० ६६२

निरु०— ३८० स्वभासौ साधकतमं जीवानां (करणं) विदुः ॥ २८३ ॥ २५
३८१ जीवानां चक्षुरादीन् यो हेतून् कारयतीति सः ।

प्रोच्यते (कारणं)—

{ ३८२ } कर्ता, (३८३) विकर्ता,
{ ११७ }

ॐ कर्त्रे नमः । ॐ विकर्त्रे नमः ।

५ शा०— तत्र स्वतन्त्रः—

(कर्ता). अन्विकानी फली जीवोपि हि. स्वयं स्वस्य यथा, सुखदुःखा-
भिमानो ? यथा, तदन्विशयेन वा तदवस्थाभिमानो हि भगवान् ? यथा,
(१) “ व्यसनेषु मनुष्याणां जृशं भवति दुःखिनः । उल्मेषु च
सर्वेषु पितेव परितुष्यति ” ग० अ० २-४०-२।

१० (२) “ बहुस्यां प्रजायेय ” इति च. तै० २-६-२।

पृथगभिमानित्वे हि, न बहुस्यामिति स्यात् ? ❀

अत एव, तत्फलभोगेन हर्षशोकादिभिर्विकुर्वाणः—

(विकर्ता)—स्वार्थहर्षशोकाद्यभावेपि परार्थतत्प्रमत्तित्तन्मोपः;

दिव०— कर्णे ल्युट्. अनः. णिलोतः. णत्वम्. लिङ्गभारिष्यभि-
१५ त्यौदि. ❀

यथा जीवः स्वसुखदुःखाभिमानो तथा तदन्विशयेन वा. पृथगभिमानि-
त्वाभावेन. सुखदुःखदुःखित्वादिगुणकस्य भगवन्मत्तद्विषये तदवस्था-
भिमानितया, तत्र स्वतन्त्रः तत्करोतीति,—

(कर्ता). प्राग्वद्धानुः—तृच्. गुणो रपरः, अनिट्. अनडादि. ❀

२० स्वार्थहर्षशोकाद्यभावेपि, परार्थतत्फलभोगेन हर्षशोकादिभिर्विकुर्वा-
णतया, विकरोतीति—

(विकर्ता). प्राग्वदेव धातुः; विपूर्वः. अन्यच्च मर्वम्. ❀

निरु०— ३८२ (कर्ता) स्वतन्त्रः परिकीर्तितः ॥ २८४ ॥

३८३ विकुर्वाणो (विकर्ता) यो हर्षशोकादिभिः स्तुतः ।

{ ३८४ } गहनो,
{ ५४८ }

ॐ गहनाय नमः ।

भा०—अन्यथा परदुःखदुःखित्वादयो गुणाः कथमस्य स्युः. ❀
एवं सर्वेषां ज्ञानायतनभोगतदुपकरणस्वरूपेषु तदभिन्नतन्त्राभिमाना- ५
त्मके महागुणे —

(गहनः)—अतिभूमिः,

(१) “ सहैव मन्तं न विजानन्नि देवाः ”

तत्रान्तर्यामित्रालक्षणम्,

(२) “ यः पृथिव्यां तिष्ठन् ” अन्तः—ब०५—७—३। १०

इत्यादि. सर्वं मुचालोपनिषदि,

(३) “ चक्षुश्च द्रष्टव्यञ्च नारायणः ” इत्यादि. मु० ।

(४) “अभिष्टानं तथा कर्ता करणञ्च पृथग्विधम् ! । विविधाश्च

पृथक्चेष्टा देवञ्चैवात्रे पञ्चमम् ” इति. ❀ भा०गी०३८—१४ ।

एवं गृहति रक्षतीति—

१५

निर्व०—एवं सर्वेषां ज्ञानायतनभोगभोगोपकरणेषु तदभिमानात्सर्वे

महागुणे अतिभूमितया, गहनः दुर्विज्ञान इति.--

(गहनः).

(१) “ गाहू, विलोडने ” भा०न्वा० कौ०पृ०४०७

(२) “ बहुलमन्यत्रापि ” इति, युच्. उणा०पा०२ कौ० २०

पृ०६२४ बाहुलकाध्रस्वत्वञ्च. योरनः. ❀

एवं गृहति रक्षतीति.—

निरु०—३८४ बुद्ध्यायतनभोगोपकरणादिषु देहिनाम् ॥ २८५ ॥

तदभिन्नाभिमानात्मा महागुणगणेषु च ।

(गहनो) ह्यतिभूमित्वाद्—

२५

३८५ गुहः, ॥ श्लो० ॥४२॥ (३८६) व्यवसायो,

ॐ गुहाय नमः । ॐ व्यवसायाय नमः ।

५ भा०—(गुहः). अथ, ध्रुवमूर्तिः. ❀

अतिशयेन सीयते बध्यतेऽस्मिन् ज्योतिश्चक्रमिति—

(व्यवसायः).

अधिकरणे घञ्. नक्षत्राधारव्योमशरीरत्वात्; अतो हि.

(१) “ गगनमूर्तये ” इति तन्मन्त्रवर्णः.

१० (२) “ भवचक्रभृतं देवम् ”

इति, तद्ध्यानम्. ❀

निर्व०—(गुहः).

(१) “ गुह, संवरणे ” वा०वादिः कौ०पृ०४२२

(२) “ नुदादियो णल्कौ ” इति, कः;

१३ इगुपधलक्षणो वा—अगुणः. ❀

अथ, ध्रुवमूर्तिरूपक्रम्यते मन्त्रवर्णानुरोधेन नक्षत्राधारगगनमूर्तितया,

विशेषेण अवसीयते बध्यतेऽस्मिन् ज्योतिश्चक्रम्, इति—

(व्यवसायः).

(१) “ पिञ्, बन्धने ” व्यवपूर्वः पस्सः. धा० स्वा० कौ०पृ०४६१

२० (२) “ अकर्तरिच कारके० ” इत्यधिकरणे घञ्, वृद्धचायादेशौ.

३।३।१९॥ कौ०पृ० ६४७

(३) “ इकोयण्० ” इति, वेरिकारस्य यण्. यकारः. ❀ ६।१।

७७॥ कौ०पृ० ८

निरु०— ३८५ रक्षतीति (गुहः) स्मृतः ॥ २८६ ॥

२५ ३८६ ज्योतिश्चक्रं ध्रुवे नित्यं सीयते बध्यते यतः ।

(व्यवसाय) स्ततो ज्ञेयो भगणाचारमूर्तिमान् ॥ २८७ ॥

श्लो०४२

(३६५) ना०३८७ व्यवस्थानः.

३८८ संस्थानः. ३८९ स्थानदः.

(३८७) व्यवस्थानः. (३८८) संस्थानः. (३८९) स्थानदो,
ॐ व्यवस्थानाय नमः। ॐ संस्थानाय नमः। ॐ स्थानदाय नमः।

भा०—तन्मूलः कालः कलामुहूर्ताद्यात्मा, तत्रैव व्यवतिष्ठत इति— ५

(व्यवस्थानः). ❀

सर्वमेतस्मिन् मन्त्रिष्ठने ममाप्यन इति—(संस्थानः). न एव,

(१) “ परमप्रदातिहेतवे ” ❀

इति मन्त्रवर्णात्—

(स्थानदः). ❀

१०

निर्व०—तन्मूलः कलामुहूर्ताद्यात्मकः कालोऽपि व्यवतिष्ठतेऽस्मि-
न्निति.— (व्यवस्थानः).

(१) “ श्रा, गतिनिवृत्तौ ” व्यवपूर्वः. पस्मः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२४

(२) “ स्तोःश्रुः ” ८।४।४३।। कौ० पृ० १८

(३) “ करणाधिकरणयोश्च ” इत्यधिकरणे ३।३।११७॥ १२

कौ० पृ० ६६२

त्युद्. अनः. शीर्षः. वेत्तिकारस्य पूर्ववद्यण्. ❀

सर्वमेतन् मन्त्रिष्ठने ममाप्यनेऽस्मिन्निति.—

(संस्थानः). संपूर्वां हि तिष्ठन्ति स्मः। तिवचनः ? पूर्ववच्चातुः;

संपूर्वः. अन्यदपि तद्वत्. ❀

२०

स एव, मन्त्रवर्णात् परमप्रदातिहेतुनया,

स्थानं परं पदं ददातीति.— (स्थानदः).

निरु०—३८७ कलामुहूर्तादिमयो ध्रुवे कालोऽवतिष्ठत ।

यस्मान्नास्माद् (व्यवस्थानो) ह्यष्टार्णः स्थानदो मनुः ॥२८८॥

३८८ ध्रुवे समाप्यत इति (संस्थान) स्सर्वमुच्यते ।

२९

३८९ स एव परमाकाशप्रानो हेतुत्वतस्सदा ॥२८९॥

प्रोच्यते (स्थानद) इति सप्तार्णो मनुनायकः ।

(३९०) ध्रुवः ।

ॐ ध्रुवाय नमः ।

भा०—म खलु तुङ्ग्यदप्रदानेनार्वाचीनं ध्रुवमपि ध्रुवीचकार; अतो—
 ५ (ध्रुवः)—अग्य सर्वव्यापकत्वं तत्त्वम्. ❀
 अथ. मृतसंजीवनं रामचरितम्—सर्वेश्वर्यादपि पराऽस्य कल्याणगुणमनु-
 छिः इति—

निर्व०—(१) “ द्रु-गान्, दान” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१
 (२) “आतोऽनुपसर्गं कः” इति. कः. आद्योपः. ३।२।३॥ कौ० पृ० ५७०
 १० (३) “ द्रा, गतिनिवृत्तौ” पस्म ईत्यादि. धा० ङादिः कौ० पृ० ४२४
 अधिकरणे ल्युट्. अनः. ❀

स एवार्वाचीनमपि ध्रुवं तुङ्ग्यदप्रदानेन, ध्रुवति सर्वव्यवस्थापकतया
 स्थिरयतीति—

(ध्रुवः). अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र ध्रुवतिः.

१९ (१) “ ध्रु, गतिस्थैर्ययोः” धा० तुदा० कुटादिः कौ० पृ० ४६७
 ध्रुवेति पाठान्तरम् आद्योऽनिट्- अपरस्मेट्.

(२) “ नुदाक्षियो णल्कौ” इति. कः? बाहुलकाद्वा.

नेट इगुपथलक्षणो वा. किञ्चान्न गुणः. आद्यस्य.

(३) “ अचिश्रुधानु०” इत्युवङ् ६।४।७७॥ कौ० पृ० ४५

२० अपरस्य न यत्नः. यद्वा, उजात्प्यामपि पचाद्यच्. तस्य

(४) “ गाङ्कुटाक्षियोऽञ्जिण्डित्” ३।२।३॥ कौ० पृ० ४४२

इति कुटादेः पराञ्जित्त्वेन ङिञ्चान्न गुणः. अन्यत् पूर्ववत्. ❀

निरु०—३९० अर्वाचीनं ध्रुवमपि तुङ्गस्थानप्रदानतः ॥ २९० ॥

ध्रुवीचकार यस्माद्धि (ध्रुव) स्तस्मात्प्रकीर्तितः ।

(३९१) परद्धिः,

ॐ परद्धये नमः ।

भा०—(परद्धिः). परावस्थस्यापि हि, रामस्यावरसोमादिदेवगुणै-
कदेशनिदर्शनं कियते. यथा, ९

(१) “विष्णुना सदृशो वीर्यं सोमवत्त्रियदर्शनः” रा०वा० १-१८।
इत्यादौ. परत्वञ्चात्रैव. एतदुक्तम्—

(२) “ अव्यक्तमक्षरं ब्रह्मनिर्मितम् । देवानां हृदयं सौम्यं गुह्यं
रामः परन्तवः” ग०अ० २-३३ ।

(३) “बहवो नृपकल्याणगुणाः पुत्रस्य सन्ति ते” रा०अ० २-२६। १०
इत्यादि.

निर्व०—अथ मृतसंजीवनं गमवृत्तान्तः प्रस्तूयते. परस्यापि स्व-
स्य अवरवत् एकगुणैकदेशनिदर्शनकरणेन सर्वैश्वर्यादपि परा अ-
तिशयिता ऋद्धिः कल्याणगुणसमृद्धिः अस्वेति—(परद्धिः).

(१) “ ऋधु, वृद्धौ ” धा०स्वादिः कौ०पृ० ४६३ १५

(२) “ स्त्रियां क्तिन् ” इति, क्तिन्—अगुणः. ३।३।९४ ॥
कौ०पृ० ६५८

(३) “ तितुत्र० ” इति, नेट्. ७।२।९॥ कौ०पृ० ६०८

(४) “द्रपन्तथोः०” इति, धः. ८।२।४०॥ कौ०पृ० ३८५

पूर्वस्य जश्त्वेन दः. २०

(५) “ पृ, पालनपूरणयोः ” धा० क्त्वादिः कौ०पृ० ४७६

(६) “ ऋदोरप् ” इत्यप्. गुणो रपरः. ३।३।५७॥ कौ०पृ० ६५३

ऋत्यक इति हि पाक्षिकः ? ततः स्त्रियाम्, अतष्टाप्. दीर्घः.

(७) “ स्त्रियाः पुंवत्० ” इत्यादिना ६।३।३४॥ कौ०पृ० १६०

निरु०—३९१ कल्याणानां प्रार्थनां च गुणानामृद्धितस्सदा॥२९१॥ २५
परावस्थतया चैव (परद्धि) रिति कथ्यते ।

(३९०) ध्रुवः ।

ॐ ध्रुवाय नमः ।

भा०—स खलु तुङ्गपदप्रदानेनार्वाचीनं ध्रुवमपि ध्रुवीचकार; अतो—
५ (ध्रुवः)—अस्य सर्वव्यापकत्वं तत्त्वम्. ❀
अथ, मृतसंजीवनं रामचरितम्—सर्वेश्वर्यादपि पराऽस्य कल्याणगुणममृ-
द्धिः इति—

निर्व०—(१) “ द्रु-दात्र, दानं ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१
(२) “ आतोऽनुपमर्गं कः ” इति. कः. आहोषः. ३।२।३॥ कौ० पृ० ७७०
१० (३) “ टा, गतिनिवृत्तौ ” पस्म ईत्यादि. धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४२४
अधिकरणे ल्युट्. अनः. ❀

स एवार्वाचीनमपि ध्रुवं तुङ्गपदप्रदानेन, ध्रुवति सर्वव्यवस्थापकतया
स्थिरयतीति—

(ध्रुवः). अन्तर्भावितग्यर्थोऽत्र ध्रुवतिः.

१९ (१) “ ध्रु, गतिस्थैर्ययोः ” धा० तुदा० कुटादिः कौ० पृ० ४६७
ध्रुवति पाठान्तरम् आद्योऽनिट्- अपरस्मेट्.

(२) “ नुदादिभ्यो णल्कौ ” इति. कः? बाहुलकाद्वा,
मेट् इगुपथलक्षणो वा. किञ्चान्न गुणः. आद्यस्य.

(३) “ अचिभ्रुधातु० ” इत्युचद् ६।४।७७॥ कौ० पृ० ४५

२० अपरस्य न यत्नः. यद्वा, उभाभ्यामपि पचाद्यच्. तस्य

(४) “ गाङ्गुटादिभ्योऽञ्णिण्डित् ” १।२।१॥ कौ० पृ० ४४२
इति कुटादेः पराञ्णिणत्वेन डित्त्वान्न गुणः. अन्यत् पूर्ववत्. ❀

निरु०—३९० अर्वाचीनं ध्रुवमपि तुङ्गस्थानप्रदानतः ॥ २९० ॥

ध्रुवीचकार यस्माद्धि (ध्रुव) तस्मात्प्रकीर्तितः ।

१ व्यवस्थापकत्वम् ।

(३९१) परद्धिः,

ॐ परद्धये नमः ।

भा०—(परद्धिः). परावस्थस्यापि हि. रामस्यावरसोमादिदेवगुणै-
कदेशनिदर्शनं क्रियते. यथा,

(१) “विष्णुना महशो वीर्यं मोमवत्त्रियदर्शनः” ग० ब्रा० १—१८।

इत्यादी. परत्वञ्चात्रैव. एतदुक्तम्—

(२) “अव्यक्तमक्षरं ब्रह्मनिर्मितम् । देवानां हृदयं मौस्यं गुह्यं
रामः परन्तपः” ग० अ० २—३३ ।

(३) “बहवो नृपकल्याणगुणाः पृथग्य सन्ति ते” ग० अ० २—२६। १०
इत्यादि.

निर्व०—अथ मृतमजीवनं रामवृत्तान्तः प्रस्तुयते. परम्यापि स्व-
स्य अवरवत् एकगुणैकदेशनिदर्शनकरणेन नर्देभ्यर्थादपि परा अ-
तिशयिता ऋद्धिः कल्याणगुणमगृद्धिः अस्तेति—(परद्धिः).

(१) “ ऋषु, इन्द्रो ” भा० स्वर्गादिः कौ० पृ० ४६३ १५

(२) “ द्वियां क्षिप्र ” इति, तिङ्-अगुणः. ३।३।९४ ॥

कौ० पृ० ६५८

(३) “ तितुत्र० ” इति, नेट्. अ० ३।९॥ कौ० पृ० ६०८

(४) “अपन्तयोः० ” इति, धः. ८।२।४० ॥ कौ० पृ० ६८५

पूर्वस्य जश्त्वेन दः.

२०

(५) “ पृ, पालनपृग्णयोः ” धा० कयादिः कौ० पृ० ४७६

(६) “ ऋदोरप् ” इत्यप्. गुणो रपरः. ३।३।५७ ॥ कौ० पृ० ६७३

ऋत्यक इति हि पाक्षिकः ? नतः क्षियाम्. अतएप्. शीर्वः.

(७) “ क्षियाः पुंवत्० ” इत्यादिना ६।३।३४ ॥ कौ० पृ० १६०

निरु०—३९१ कल्याणानां पराणां च गुणानामृद्धितस्तदा ॥ २९१ ॥ २५

परावस्थतया चैव (परद्धि) रिति कथ्यते ।

(३९२) परमस्पष्टम्, (३९३) तुष्टः,

ॐ परमस्पष्टाय नमः । ॐ तुष्टाय नमः ।

५ भा०—(४) “ भगवत् ” इति स्वमन्त्रवर्णाच्च. ❀

किञ्च—

(परमस्पष्टः)—स्पष्टप्रत्यक्षदृष्टस्वपारम्यः; यथा.

(१) “ व्यक्तमेव महायोगी परमात्मा नताननः ” यु० ११४-१४।

(२) “ सूर्यस्यापि भवेत्सूर्यः ” इत्यादि. ❀

१० अधिकृताधिकारात्परत्वादापि अतिशयेन समस्तमनुष्याद्यधिकारयो-
दाशरथित्वजगत्पालनयोर्लाभात् प्रीतः—(तुष्टः)—यथा,

निर्व०—तस्य पुंवद्भावः, संहितायाम्, आद्गुणः, स्वरः. ❀

स्पष्टप्रत्यक्षदृष्टस्वपारम्यतया, परमश्चासौ स्पष्टश्चेति—

(परमस्पष्टः). एकनाम.

१५ (१) “ स्वथा, बाधनन्वर्शनयोः ” धा०ञ्चादिः कौ० पृ० ४२१

(२) “ वा दान्तशान्तपूर्णदन्तस्पष्टलज्जनाः ” अ० २।२७।कौ० पृ० ५९४

इति णिचि निशायां, णेर्लुक्. तत्र उपधावृद्धयभावोऽन्दिहत्वं च निमित्तम्.

(३) “ ब्रश्च० ” इत्यादिना शान्तत्वात् ८।२।३६।कौ० पृ० ५१

पः. द्रुत्वं, परमशब्दस्य पृषोदरादित्वात् साधुत्वमित्युक्तमेव. ❀

२० सकलमनुष्याद्यधिकारदाशरथित्वजगत्पालनलाभेन अधिकृताधिकारा-
त् परत्वादापि अतिशयेन तुष्यति. प्रीणातीति—

(तुष्टः).

निरु०—३९२ साक्षाद्दृष्टस्वपारम्यः (परमस्पष्ट) उच्यते ॥ २९२ ॥

३९३ लाभादाशरथित्वस्य जगतः पालनस्य च ।

२५ मनुष्यत्वेति यः प्रीतः स (तुष्ट) इति कथ्यते ॥ २९३ ॥

(३९४) पुष्टः, (३९५) शुभेक्षणः ॥

ॐ पुष्टाय नमः । ॐ शुभेक्षणाय नमः ।

भा०—(१) " पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् " रा० ५
वा० १५—३१ ।

(२) " कुलोचितमतिः श्राद्धं धर्मं म्वं बहु मन्यते " रा० अ० १—१६ ।

(३) " आत्मानं मानुषं मन्ये रामं दशरथात्मजम् " इति. ❀ रा०
गु० १२०—११ ।

एवं महागुणैः परिपूर्णः—(पुष्टः). १०

(१) " जनेवं गुणमंजनम् " इति. ❀ वा० रा० १—१९ ।

एवं विश्वैश्वर्यशीलातिशयपिशुनशीतलविशालो—

दारदीर्घराजीवलोचनः—(शुभेक्षणः). यथा,

निर्व०—(१) " तुष, तुष्टौ " धा० दिवा० कौ० पृ० ४५६

(२) " गत्यर्थं " इत्यादिना कर्त्तरि क्तः. ३।४।७२॥ कौ० पृ० ५९६ १५

अगुणः. निहत्तवान्निद्. हुत्वम्. ❀

एवं महागुणैः परिपूर्णतया स्वयं पुष्यतीति—(पुष्टः).

(१) " पुष, पुष्टौ " धा० दिवा० कौ० पृ० ४५६

कर्त्तरि पूर्वदक्षिधा. गुणात्तावः. अग्निह्त्वन्. हुत्वञ्च. ❀

एवं विश्वैश्वर्यशीलातिशयपिशुनशीतलविशालोदारदीर्घराजीवलोच- २०

नतया. शुभम्. ईक्षणं नयनम्, अस्येति वा, शुभम् ईक्षणं स्वकर्मकं

स्वकर्तृकञ्च दर्शनम्, अस्येति वा,—(शुभेक्षणः).

निरु०—३९४ गुणैर्यो ह्यानृशंस्याद्वैः पूर्णः (पुष्ट) इतीरितः ।

३९५ सौशील्यैश्वर्यपिशुनं शीतलं दीर्घमायतम् ॥ २९४ ॥

ताम्रं च लोचनं यस्य स (शुभेक्षण) इरितः ।

२९

स्वकर्मकर्तृकं चैव शुभं यस्येति दर्शनम् ॥ २९५ ॥

शुभेक्षणः स्यात्—

श्लो० ॥ ४३ ॥ (३९६) रामो,

ॐ रामाय नमः ।

भा०-(१) "सुभ्रूरायतताम्राक्षस्साक्षाद्विष्णुरिव स्वयम्" रा०अ० २-४३।

५ इति. स्वकर्मकं स्वकर्तृकञ्च. दर्शनमतिशुभमस्येति वा-शुभेक्षणः-यथा,

(२) " यश्च गमं न पश्येत्तु यश्च गमो न पश्यति । निन्दितस्म्य वसेद्दोके
न्वात्माप्येनं विगृह्णे " इति. ॐ ग० अ० १७-१४ ।

(३) "रम्यतेऽस्मिन् सदा सर्वगुणरूपवशीकृतैः" इति-
(रामः)-यथा.

१० (१) " रामो रम्यतां श्रेष्ठ " रा०अ० ५३-१।

(२) " गुणाभिगमं रामं च " भा०स० ५८-४२।

(३) " श्यामो युवा लोहिताक्षो मातङ्गनामिबर्षभः "

निर्व०-(१) "ईक्ष, दर्शने" पूर्वत्र करणे धा०न्वादिः कौ०पृ० ४०६
ल्युट्. अनः. णत्वम्. अपरत्र भावे ल्युट्. अन्यत्रागवत्.

१५ (२) " शुभ, दीप्तौ " धा०न्वादिः कौ०पृ० ४१२

(३) " शुभ, शोभार्थे वा " धा०तुदा० कौ०पृ० ४६६

इगुपथलक्षणः कः. कित्त्वान्न गुणः. ततः संहितायाम्,

(४) " आट्टुणः " ॐ ६।१।८७॥ कौ०पृ० ३१

सर्वगुणरूपवशीकृतैः रम्यते अनुरज्यतेऽस्मिन् इति वा, तद्वशीकृते-

२० प्वयं रमते रज्यतीति वा-(रामः).

(१) " रमु, रञ्जित्वात् " पूर्वत्र, धा०न्वादिः. कौ०पृ० ४२०

(२) " हलश्च " इत्यधिकरणे वञ्. ३।३।१२१॥ कौ०पृ० ६६३

अपरत्र,

निरु०-३९६ स्वगुणै रम्यते (राम) इरितः ।

(३९७) विरामो,

LIBRARY

ॐ विरामाय नमः ।

भा०-(४) “ तथा सर्वप्रजाकान्तैः प्रीतिमञ्जननैः पितुः ”

(५) “ गुणैर्विरुक्च गमो दीनम्मूर्ध इवांगुतिः ” ग०अ०१-३३। ५ इति.

(६) “ शरदिन्दीवर्गतिपेय । अभिगमगर्गागव इति न्वरन्वन्दिङ्गावः ॐ३
विरम्यतेऽस्मिन्वरप्रदैः ब्रह्मादिभिः, वैश्वरवध्यत्वादिभिः लब्धवैश्व
रावणादिभिः—(विरामः) . यथा,(१) “ ब्रह्मा स्वयंभूश्चतुरानना वा ” ग०सु०५१-५५। १०
इत्यादि. ॐ

निर्गमनैरेपेक्षेण कृपणाद्राज्यादेः—

निर्व०-(३) “ ज्वलितिकमन्तयो णः ” इति, ३।१।१४०॥

कौ०पृ० ५६८

कर्नरि ज्वलादिलक्षणो णः. ण इत् उक्तञ्च उपशाशुद्धिः. ॐ

वरप्रदैः ब्रह्मादिभिः, वैश्वरवध्यत्वादिभिः, लब्धवैश्व
रावणादिभिः. १५
विरम्यते उपरम्यतेऽस्मिन् इति—(विरामः) . पूर्ववदेव धातुः; विपूर्वः. धातूनामनेकार्थत्वात् उक्ता-
र्थोपपत्तिः. अन्यच्च प्रथमकल्पवत् प्रत्ययादि. ॐ

अनुकल्पवत् नैसर्गिकनैरेपेक्षेण कृपणाद्राज्यादेः व्यङ्गीत् उपरत इति-

निरु०—३९७ वरप्रदैर्ब्रह्ममुख्यैरवध्यत्वादिभिर्वैः ॥ २९६ ॥ २०

यस्मिन् विरम्यत इति स (विरामः) प्रकीर्तितः ।

(३९८) विस्तो, (३९९) मार्गो,

ॐ विस्ताय नमः । ॐ मार्गाय नमः ।

५ भा० — (विस्तः) — यथा,

(१) " न चास्य महती लक्ष्मी राज्यनाशोऽपकर्षति " ग० अ०

३३-३२ ।

(२) " लोककान्तस्य कान्तत्वं भीतमग्निं भवा "

(३) " न किर्तुर्न च धीमात्किरिवात् परं दिव्यम् " रा० सु०

१० ३३-२४ ।

(४) " धर्मापदेशात्यजतश्च राज्यं भां चाप्यग्नयन्नयतः पश-

तिम् " इत्यादि. ग० । ॐ

भरद्वाजादिमुनिभिः मार्ग्यते इति—

(मार्गः). ॐ

१९ निर्व०—(विस्तः). पूर्ववदेव विपूर्वो धातुः

(१) " गत्यर्थ० " इत्यादिना कर्त्तरि व्रतः. ३।४।७२।कौ०पृ०५९.६

पितृत्वान्नेट्.

(२) " अनुदात्तोपदेशवतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो षलि विङिति "

इति रसंगुदात्तोपदेशतया, ६।४।३७।कौ०पृ०४३५

२० अनुनासिकस्य मस्य लोपः. ॐ

भरद्वाजादिभिर्मुनिभिः मार्ग्यते मृग्यते, इति—(मार्गः).

(१) " मार्ग. अन्वेपणे " चुरादिगृहीयः कौ०पृ०४८८

(२) " आवृषाद्वा " चुरादौ. कौ०पृ०४८६

इत्यतोऽस्य विभाषितो णिच्.

२५ निरु०—३९८ निम्नगतेरपेक्ष्येण राज्यादेः रूपणाद्धि यः॥२९७॥

विरामी (विन्) स्म स्यात् मन्मार्गः परमाद्भुतः ।

३९९ मृग्यमाणतया (मार्गो) भरद्वाजादिभिस्सदा ॥२९८॥

(३९८) विरजोमार्गो,

ॐ विरजोमार्गाय नमः ।

भा०—(विरजोमार्गः). इति पाठे, विरजाः अपांसुलः, निर्दोषः,
तद्दर्शितो मार्ग इति, यथा, ५

(१) “ या गतिर्यत्रशीलानामाहिनाश्चैव या गतिः ” रा०अ०
६८-२९ ।

(२) “ आसहृत्तरमां गतिम् ” इति. ❀

त्रिर्वृ०—(३) “ अकर्तारि० ” इति, कर्मणि घञ्—णिच्प्रक्षे तु,
३।३।१९ ॥ कौ०पृ० ६४७ १०

(४) “ एरच् ” इति, तल्लोपश्च—अत्र घञ् ३।३।५६ ॥ कौ०
पृ० ६५३

नेति तूपपादविष्यते. यद्वा, दिवाद्यौ वृत्करणस्य केषांचिन्मते पुषा-
दिमात्रसामान्यर्थतया दिवादेः ऋदादिवदाकृतिगणत्वेन मृग्यतिरपि
दिवादिरग्नि. ततः, वासरूपन्यायात् कृत्याप्रवृत्तौ, कर्मणि घञ्. १५

(५) “ पुगन्त० ” इति, लवृषधगुणः ७।३।८६ ॥ कौ०पृ० ३७०
स्वरः. मर्गः. न एव,

(६) “ प्रजादियश्च ” इति, स्वायेंऽणि, ५।४।३८ ॥ कौ०पृ० ३५६

(७) “ घस्य० ” इति लोपे, ६।४।१४८ ॥ कौ०पृ० ५६

आश्चिञ्छौ च, (मार्गः). ❀ २०

अथ वा, विरजोमार्गः इति पाठः. निर्दोषमार्गप्रदर्शनेन विरजाः वि-
गतरजस्कः अपांसुलः, मृज्यते परिमृज्यत इति. मार्गोऽध्वा, अस्मा-
दिति—(विरजोमार्गः). एकत्राम.

(१) “ मृञ्, शुद्धौ ” कर्मणि घञ्. धा०अदा० कौ०पृ० ४४५

निरु०—३९८ पाठस्तु विरजोमार्ग इति निर्दोषदर्शितः । २५

पन्थाः स्याद्येन (विरजोमार्ग) रसन्मार्गदर्शनात् ॥ २९९ ॥

(३९९) नेयो,

ॐ नेयाय नमः ।

भा०—सुहृदां नियोगार्हत्वात्—(नेयः)— यथा,
५ (१) “ आज्ञान्योऽहं तपस्विनाम् ”
(२) “ आशामन्तवहमिच्छामि प्रदिशमिह कानने ” ग०आ०५—३३।

निर्द०—(२) “ मृजेर्बुद्धिः ” इतीको वृद्धिः, ७।२।११४ ॥

कौ०पृ० ४४५

नमन्तवह.

१० (३) “ चन्नोः० ” इति, कुत्वम्. गः. ७।३।५२।। कौ०पृ० ५६०

(४) “ रञ्ज, रागे ” धा०दिवा० कौ०पृ० ४५५

(५) “ सर्वधातुभ्योऽमुन् ” इत्यमुन् उणा०पा० ४कौ०पृ० ६४०

तत्प्रकरणे,

(६) “ भूरङ्गिषां कित् ” इति तस्य कित्वात्, उणा०पा० ४

१५ कौ०पृ० ६४१

(७) “ अनिदिताम्० ” इति, ६।४।२४।। कौ०पृ० ७६

उपधाया नस्य लोपः. विपूर्वो बहुव्रीहिः.

(८) “ मसञ्जुपः० ” इति, मौरुत्वम्. ८।२।६६।। कौ०पृ० २६

संहितायाम्.

२० (९) “ हशि च ” इति, षत्वम्. ६।१।११४।। कौ०पृ० २७

(१०) “ आहुणः ” ❀ ६।१।८७।। कौ०पृ० ११

सुहृदां नियोगार्हतया नेतुमर्ह इति—(नेयः).

(१) “ णोञ्, प्रापणे ” णो नः. धा०त्वादिः कौ०पृ० ४२३

(२) “ अर्हे कृत्यतृचश्च ” अर्हार्थे, ३।३।१६९।। कौ०पृ० ५५२

२५ निरु०—३९९ नियोगयोग्यसुहृदां योऽस्तीं (नेय) स्त उच्यते ।

(४००) नयो,

ॐ नयाय नमः ।

ना०— (३) “ सुहृदां स्वर्यकृच्छ्रेषु युक्तं बुद्धिमता मता ।
समर्थनानि सन्नेवृं शाश्वतीं नृतिमिच्छता ” महावर्षणि च स्वयम्, ५

(४) “ यजस्वाऽहोमिनं दत्तं सवि श्रेयस्यवस्थिते । विमुञ्च्य
चापि मां कृत्य नवं कर्तान्ति ते दत्तः ” ना० न० २३—१५।
उद्योगे.

(५) “ अयमस्मि महाबाहो ! बुद्धिं यत्ते दिदक्षिमम् । कर्णिया-
मोहं तत्सर्वं यत्त्वं वक्ष्यामि भारत ! ” इति. ना० ३०—७३—५। १०

(६) “ वायुमूर्धोऽस्मुहन्वेन शक्यत्वा परमथा च नः । शत्रुणाम-
प्रकम्प्योपि लघुत्वमगमत्कमेः ” ना० ५०५, ९—१२३।

इति वा. ॐ

ते च तथास्मिन्नीयन्त इति—

(नयः)— ते ह्याहुः ?

निर्व०— (३) “ अचो यत् ” इति, यत्. कृत्यः गुणः. ॐ

३।१।९७।।को०पृ०५५७

ते च तथा नीयन्तेऽस्मिन्निति.—

(नयः). धानुः प्राग्वत्. नत्वम्.

निरु०— ४०० यस्मिन् तपोधना नित्यं नीयन्त इति वै २०.

(नयः) ॥ ३०० ॥

भा०—(१) “ रक्षितव्यास्त्वया शश्वद्रर्भूनास्तयोधनाः ”

रा०आ०—१—२०।

तथा,

५ (२) “ पाण्डवानां भवान्नायो भवन्तश्चाभिता वयम् ”

इति. ❀

इति श्रीमद्विष्णुनामसहस्रविवरणे,

भगवद्गणदर्शने

चतुर्थे शतके समाप्तम्.

१० निर्व०—(१) “ अकर्तारि च कारके० ” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९।

कौ०पृ०६४७

(२) “ एरच् ” इत्यधिकरणे अच्. ३।३।५६।।कौ०पृ०६५३

(३) “ भिर्णोभुवोऽनुपत्तो ” इति, घञ् तु न. ३।३।२४।।कौ०पृ०६४९

बाहुल्यगत. गुणावादेशौ. ❀

१५ इति श्रीब्रह्मसिद्धिलालक श्रीवेङ्कटेश्वरमहाचार्यव्यात्मज-
वरदेशिकतनयवरदगुरुवरमूनुवरदार्यमूरिविरचिते,

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित-

श्रीमद्विष्णुः सहस्रनामभाष्यानुगे,

भगवन्नामसहस्रनिर्वचने,

चतुर्थे शतके संपूर्णम्.

अथ पञ्चमशतकप्रारम्भः ।

(४०१) अनयः, ।

ॐ अनयाय नमः ।

भा०— स एव, अमुहृद्भिः न नयोऽस्यासीदिति—

(अनयः). यथा रावणेन

५

(१) “ हिमवान्मन्दरो मेघैर्दलोपयं वा सहामरैः । शक्यं तु-
जाभ्यामुद्धतुं न संख्ये भग्तागुजः ” रा०यु०ायडा.

(२) “ अयश्शुभादहो विधिः ” ❀

सोऽस्मादन्यो जगतां नास्तीति— (अनयः). यथा,

(१) “ एते वयं सर्वसमृद्धकाभा येषामवन्नो भविताप्रशास्ता ” १०

इति. ❀ रक्षसामतिभयचलनेहेतुत्वात्—

निर्व०— स एव दुर्हृद्भिर्नास्ति नयः प्रणयः अस्येति वा, जगताम-
न्यो नास्ति अयः शुभादहो विधिरस्मात्, इति वा.—

(अनयः). पूर्वत्र पूर्ववद्भानुः नत्वद्.

(१) “ भावे ” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१८॥कौ०पृ०६४७ १९

(२) “ एरच् ” इति भावेऽच्. गुणायदेशौ. अपञ्ज. ३।३।७६॥

कौ०पृ०६५३

(३) “ अय, गतौ ” धा०दादिः कौ०पृ०४०२

(४) “ इण्, गतौ ” वा. पचाद्यच्. धा०अदा० कौ०पृ०४४१

एतेर्गुणायदेशौ च. उभयत्रापि नञ्समासः नञो नलोपः. २०

(५) उत्तरत्र, “ तस्मान्नुडचि ” इति. नुद् च. ❀ ६।३।७४॥

कौ०पृ०१४७

रक्षसामतिभयचलनेहेतुतया तानि, अजति—क्षिपतीति,—

निरु०—४०१ अमुहृद्भिर्नयो यस्य नास्ती (त्यनय) उच्यते ।

अथवा जगतां यस्मान्नान्योस्ती (त्यनयो) ऽथवा ॥ ३०१ ॥ २५

श्लो०४३ (३७८) ना०४०२ वीरः. ४०३ शक्तिमतांश्रेष्ठः.

{ ४०२ } वीरः, (४०३) शक्तिमतांश्रेष्ठः,
{ ६६५ }

ॐ वीराय नमः । ॐ शक्तिमतांश्रेष्ठाय नमः ।

ना०— (वीरः).

- ५ (१) “ अज, गतिक्षेपणयोः ” धा०न्वादिः कौ०पृ० ३९१
(२) “ स्फायिनश्चिवश्चि० ” इत्यादिना रक्. उणा०पा०२कौ०पृ० ६१९
(३) “ अजेर्व्यवज्जपोः ” इति, वीक्षावः. यथा. २।४।५६ ॥ कौ०पृ० ३९१
(४) “ ब्रह्मदण्डप्रकाशानां विद्युज्ज्वलितवर्चनाम् । स्मरन् ग-
वदवाणानां. विव्यथ राक्षसैश्चरः ” ग०यु० ६०—३।
(५) “ मानङ्ग इव सिंहेन गरुडेनैव पन्नगः । अतिभृताऽभवद्राजा
१० राघवेण महात्मना ” यथा च मारीचः, ग०यु० ६०—२।
(६) “ वृक्षे वृक्षे च पश्यामि ? चीररुष्णाजिनाम्बरम् । गृहीतधनुषं
रामं पाशहस्तमिद्वान्तकम् ” इत्यादि. ॐ रा०आ० ३९—१४।
शक्तिमतां मुरादीनामतिशयेन प्रशस्य इति—
(शक्तिमतांश्रेष्ठः). तथाह परशुपरिकर्मा गमः,

५ निर्व०— (वीरः).

- (१) “ अज, गतिक्षेपणयोः ” धा०न्वादिः कौ०पृ० ३९१
(२) “ स्फायिनश्चिवश्चि० ” उणा०पा०२कौ०पृ० ६१९
इत्यादिना प्रागुदाहृतनृत्तण रक्.
(३) “ अजेर्व्यवज्जपोः ” इति, वीक्षावः. यथा. २।४।५६ ॥ कौ०पृ० ३९१
२० कित्वाद्गुणः. निहतत्वात्तद्. ॐ

शक्तिमताम्— वलिनां— मुरादीनाम्. अतिशयेन प्रशस्य इति—
(शक्तिमतांश्रेष्ठः). शंसतेः प्रपूर्वात्. प्रशस्यस्येति निर्देशात्,

निरु०—४०२ (वीरः) कम्पनं हतुत्वाद्द्रक्षसामतिभीमतः ।

४०३ मुरादीनां शक्तिमतां यः प्रशस्यतमः स्मृतः ॥ ३०२ ॥

२५ तस्मा (च्छक्तिमतांश्रेष्ठो) दशार्णः श्रेष्ठो मनः ।

(४०४) धर्मो,

ॐ धर्माय नमः ।

भा०—(१) “अक्षयं नयुहन्तारं जानामि त्वां सुश्रवम्” ग०

बा० ७६—१७ ।

५

इति. ब्रह्मा च.

(२) “कथं देवगणश्रेष्ठ? नाम्नात्मनश्चुष्यते” ग०पु० १२०—६।

(३) “देवाश्च देवताश्च किञ्चिदेवैर्यत्सर्वविद्याधरमागम्यः।

गम्य लोकत्रयदायकस्य श्वातुं न भवतामर्षेषु सर्वे” ग० ।

(४) “सर्वान् लोकान् न सर्वस्य महान् सत्त्वगचरान् । १०

पुनरेव तथा स्रष्टुं शक्तो गमो महाशक्तिः” ग० ।

इति. ❀

अभ्युदयनिःश्रेयसायां सर्वस्य साक्षाद्धारणात्—

(धर्मः)—

निर्व०— क्वपि नलोपे च शोभेत् व्युत्पादिनात् प्रत्ययभङ्गात् १५

आनिशायनिक इष्टन्. तत्र परतः.

(१) “प्रशस्यस्य धः” इति, आदेः ७।३।६०।।कौ०पृ० ३४१

(२) “प्रकृष्यैकात्” इति प्रकृषितानादिङिति, ३।४।१६३।।

कौ०पृ० ३४१

(३) “टिः” इति. टिलोपो न. गुणः. ३।४।१४३।।कौ०पृ० ५६ २०

(४) “शकृष्ट, शक्तौ” धा० ग्यादिः कौ०पृ० ४६३

(५) “स्त्रियां क्तिन्” इति, क्तिन्. ३।३।९।।कौ०पृ० ६५८

अनिट्. ततो मनुप्. आमिर्त्यादि. ❀

अभ्युदयनिःश्रेयसाभ्यां, सर्वं साक्षाद्धारणात्—

(धर्मः).

२५

निरु०—४०४ निःश्रेयसाभ्युदयाभ्यां(धर्म)सर्वस्य धारणात्।।३०३।।

(४०५) धर्मविदुत्तमः, ॥

ॐ धर्मविदुत्तमाय नमः ।

ज्ञा०—(१) “ अर्निस्तुमुद्गुसृष्टिशिशुभायावापदियक्षिनी—भ्यो मन्”

५ इति, मन् प्रत्ययः. उणा०पा० १कौ०पृ० ६१६

एवं सोम इत्यादयः. (क्षमकृदित्यादिः) तदाह तमेव ब्रह्मा,

(२) “ ब्रह्मविदां वरः लोकानां त्वं परो धर्मः” ग०यु० १२०—१४।

इति, लम्पणश्च,

(३) “ धर्मात्मा सत्यनन्धश्च गमो द्वापरयिर्वादि । पौरुषे चावति-

१० द्रन्द्रश्रैर्नञ्जहि गवणिम् ” इति, अन्ये च. रा०यु० ११—३७ ।

(४) “ ये च वेदविदो विषा ये चाध्यात्मविदो जनाः । ते वदन्ति

महात्मानं कृष्णं धर्मं सनातनम्” ज्ञा०आ० ८८—२५ ।

(५) “ पृथ्या द्वारवती तत्र यत्रास्ते मधुसूदनः”

(६) “ साक्षाद्देवः पुराणोमौ स हि धर्मस्सनातनः” ज्ञा०आ० ८८—२४।

१५ इत्यादि. अन्ये,

(७) “ नाक्षाद्रासादिनिर्वृत्तो धर्मश्चापि श्रिया सह ”

इति. ॐ

धर्मवित्त्तमः—

(धर्मविदुत्तमः)—धर्मज्ञाने वसिष्ठवामदेवनाईर्ण्डेया—

२० निर्व०—(१) “ धृञ्, धारणे” धा०वादिः कौ०पृ० ४२३

(२) “ अर्निस्तुमुद्गुसृष्टिशिशु” उणा०पा० १कौ०पृ० ६१६

इत्यादिना मन्. गुणो रपरः. अनिद्. स्वस्य वसिष्ठमार्कण्डेयादिशिष्य-

त्वेषि धर्मज्ञाने तदुपजीव्यतया, धर्मवित्त्सु धर्मज्ञेषु तेभ्यो वा, उत्तमः.

उत्कृष्टतमः. इति—(धर्मविदुत्तमः). एकस्नाम, उच्छब्दादुत्कृष्टयाचि-

२५ न आवि—

नि०—४०५ वसिष्ठायुपजीव्या यो धर्म (धर्मविदुत्तमः) ।

१ ज्ञानात् ।

श्लो० ॥४४ ॥ (४०६) वैकुण्ठः,

ॐ वैकुण्ठाय नमः ।

भा०— दीनां शिष्योऽप्युपजीव्यः; यथा,

(१) "सर्वदाऽभिगतस्माद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः" रा०सं० १६। ५

(२) " धर्मत्रम्मत्यसन्धश्च" ग०मं० १२। "वेदविद्भिस्तुपूजितः"

रासा०मुं० ३५—१४।

(३) " यथावत्ताद्वेदवित् " रा० अ० १—२० ।

(४) " त्वमप्रमेयश्च दुरामदश्च । जेतन्द्रियश्चोत्तमधार्मिकश्च ।

अशून्यदीर्घश्च विचक्षण इति भगवाच्च शनजोपमाशः" १०

रा०कि०—२४—३१ ।

इत्यादिना. ❀

सर्वेषां संश्लेषयिता—(वैकुण्ठः).

निर्व०—शासनिकगनम्, चत्सम्.

(१) "विद, ज्ञाने" किष्, अगुणः इत्यादि, धा० अदा० कौ० पृ० ४४ ३ १५

धर्मगर्वा हि, धर्मगर्मानि विद्युदवादि? ❀

निरुक्तानुशातव सर्वेषां संश्लेषयितृत्वाया, विकुण्ठानां विगतसंश्लेष-

विज्ञानागत अयमिति—(वैकुण्ठः).

(१) " शूद्र, प्रतिघाते" शूद्रात्वन्येः कुठि चेति पठ्यते; धा०

न्दादिः कौ० पृ० ३९५,

२०

चात प्रतिघाते,

स च प्रतिघातोऽत्र संश्लेषविघातः इदित्वाच्चुम् अनुस्वारपरसवर्णौ.

भावे घञ्. को वा. विपूर्वो बहुव्रीहिः. ततो विकुण्ठशब्दात्,

निरु०—४०६ संश्लेषप्रतिघातश्च कुण्ठघात्वर्थ उच्यते ॥ ३०४ ॥

विगतः स च येषान्ते विकुण्ठाः स्युरुदीगिताः ।

२५

तेषामन्वेष इति हि (वैकुण्ठः) परिकीर्तितः ॥ ३०५ ॥

भा०—(१) “ कुठि, गतिप्रतिघाते ” म चात्र संश्लेषविधानः

स च विगतो येषान्ते विकुण्ठाः, तेषामेषः—(वैकुण्ठः).

(२) “ मया संश्लेषिता भूमिरद्विव्योम च वायुना । वायुश्च तेजसा सादं
५ वैकुण्ठत्वं ततो मम ” इति, भा०शा० ३४३—५० ।

ईदृशी हि शैली रामत्वेपि; यथा,

(३) “ राममेवानुपश्यन्तो नाभ्यहिंसन् परस्वग्म् ”

रा०यु० १३१—१५ ।

तदसन्निधौ परस्वग्निर्यपेक्षा हि तत्रत्याः ? यथाहुः पौदः पत्नीन्.

१० (४) “ राघवं वानुगच्छध्वमश्रुतिं वापि गच्छत ” रा०अ०४८—२७ ।
इति.

(५) “ व्यमृजन् कवलान्नागा गावो वत्सान्नपाययन् ”

(६) “ नष्टं दृष्ट्वा नाभ्यनन्दन् विपुलं वा धनागमम् । पुत्रं प्रथमजं
लब्ध्वा जननी नाभ्यनन्दत ” रा० अ०४८—५ ।

११ स्तनार्थिनस्मुताः स्त्रीणां भर्तारो भ्रातरस्तथा । सर्वे सर्वं
परित्यज्य राममेवान्वयुस्तदा ” इति. ॐ रा० ।

(१) “ म यत् पूर्वोस्मात् सवर्स्मात् पाप्मन ओषस्तस्मात्पुरुषः ”
इति, परमपावनत्वात्—

निर्व०—(२) “ तस्येदम् ” इति, ४।३।१२०॥कौ०पृ०२७१

२० संबन्धसामा न्येऽण्. आदिवृद्धिरैकारः.

(३) “ यस्य० ” इति, लोपः. ॐ ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६

स च, परमपावनतया, ऋत्विग्नात् पूर्वोस्मात् विश्वस्मात्, पाप्मनः
सर्वानोषति दहतीति वा, पिपतिं पृणाति च पालयति, पूरयतीति वा,
पुरुषोत्तमतया सर्वेषां पुरति अग्रगामी भवतीति वा,—

(४०७) पुरुषः,

ॐ पुरुषाय नमः ।

भा०—(पुरुषः).

(१) "पावनस्मर्षलोकानां त्वमेव च्युन्दन" इति. रा० उ० ८२—१। ५ शबरी,

(२) "तवाहञ्चक्षुषा मौष्य? पृता सौम्येन मानद" इति. रा० आ० ७४—१३ ।

(३) " पृ, पालनमृगणयोः " धा० कृ० कौ० पृ० ४४९

(४) "पुः कुपन्" इति कुपन्प्रत्ययान्तो वा—(पुरुषः). उजा० १० वा० ४ कौ० पृ० ६३५ न हि, नमस्मर्षथा पुष्य इत्येते?

(५) " राववं शोतयन्त्येते पशुणाः पुरुषानमम् " न० ।

(६) " शार्ङ्गधन्वा हृषिकेशः पुरुषः पुरुषोत्तमः " ६३ रा० यु० १२०—१५।

निर्व०—(पुरुषः). सर्वत्र

१५

(१) " उप, दाहे " इगुपश्चलक्षणः कः. अगुणः धा० अवादिः कौ० पृ० ४०९

(२) " पु, अग्रगते " धा० कृ० कौ० पृ० ४६६

(३) " पृ, पालनमृगणयोः " धा० कृ० कौ० पृ० ४४९

(४) " पुरी, आप्यायने " वा धा० कृ० कौ० पृ० ४५५ २० अयं दिवादिभ्रुगदिभ्य पृश्च उभयत्र.

(५) " अशुमुपि० " इत्यादिना इत्. उजा० १० वा० १ कौ० पृ० ६१७ बाहुलकादन्यतोपि भवति पृणातः.

(६) " उदोश्चपूर्वस्य० " ७। १। १०२ ॥ कौ० पृ० ४४९ इत्युत्पम्. रपरत्वम्. उभयत्राप्यगुणः.

२५

निरु०—४०७ स यत्पूर्व इति श्रुत्या (पुरुषः) पावनत्वतः ।

पृषातोः पालनार्थाद्धि कुपन्प्रत्यययोगतः ॥ ३०६ ॥

सर्वपालकतालञ्चया (पुरुषः) प्रोच्यते बुधैः ।

१. चक्षुषा तव सौम्येन पृषासि रच्ये नन्दन ।

{ ६७ } (४०८) प्राणः,
{ ३७१ }

ॐ प्राणाय नमः ।

भा०—सर्वप्राणनात्—

५ (प्राणः). ॐ

निर्व०—(७) “ नेट्० ” इति, नेट्. ७।२।८॥ कौ०पृ० ५८१

(८) “ हलि च ” इति, दीर्घः. अथञ्च ८।२।७॥ कौ०पृ० ६३

एकत्र तत एव बाहुलकात् कन्.

(९) “ इण्शीत्यां वन् ” वा अन्यत्रोपि भवति. उणा०पा० १ कौ०

१० पृ० ६१७

नेट्. प्राग्वत्. चुरादेरीदितः पक्षे णिलोपोपि. एवं व्युत्पादिते पूर्वशब्दे

प्रत्ययलोपः ऊकारह्रस्वश्च. पृषोदरादिलक्षणः. अन्यत्र उभयत्र

यथासंख्यम्

(१०) “ पू, पालनपूरणयोः ” पक्षे स्वादिः. धा०जुहो० कौ०पृ० ४४९.

११ क्रयादिश्च इतरत्र,

(११) “ पुर, अग्रगमने ” धा०नुदा० कौ०पृ० ४६६

(१२) “ पुरःकृपन् ” इति, कृपन्. उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३५.

(१३) “ यजजपदशां यङः ” इत्यत्र. ३।२।१६३॥ कौ०पृ० ६०५.

दशाम् इति नलोपनिर्देश इव जाव्यभिप्रायेण. सति चास्मिन् प्रत्यये,

२० पिपतिं पृष्ठात्योरपि प्रकृतिरूपसाम्यात् उभयोरपि ग्रहणात्, पिपतिं-

पृष्ठात्योः.

(३) “ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ” इत्युच्चम्. ७।१।१०२॥ कौ०पृ० ४४९

रपरत्वम्. उभयत्रापि किञ्चान्न गुणः.

सर्वप्राणनात् प्राणित्यस्मात् सर्वमिति—(प्राणः).

२३ निर्व०—४०८ (प्राणः) सर्वप्राणनाद्धि नदानात्—

{ ४०९-६६ } प्राणदः, { ४१० } प्रणमः,
 { ३१७-९२६ }

ॐ प्राणदाय नमः । ॐ प्रणभाय नमः ।

भा०-प्रमिद्धानपि प्राणान्ददातीति-(प्राणदः)-अतो हि तद्विरहेः ५

(१) "अपि वृक्षाः परिम्लानाम्नयुष्पाङ्कुरकोरकाः" रा० अ० ५९-४।

(२) "पत्तिगुण्डकलाशानि वनान्युपवनानि च" इत्यादि. ॐ रा०
 ५०५९-५ ।

(१) " प्रणामयति" अथ० शि० ।

इति श्रौत्या निरुक्त्या स्वगुणैश्चराचरनामनात्-(प्रणमः). १०

निर्व०-(१) "अन, प्राणने" प्रपूर्वः. धा० अदा० कौ० पृ० ४४६

(२) "अकर्तरि०" इत्यपादाने घञ्. ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७
 उपधावृद्धिः. साहितिको दीर्घः.

(३) "पूर्वपदात्०" इति, णत्वम्. ॐ ८।४।३॥ कौ० पृ० १६७

तद्विरहे वृक्षादीनामपि परिम्लानतया, तेषां प्रमिद्धानपि प्राणान् १५
 ददातीति-(प्राणदः).

(१) " डु-घञ्, दानि" धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) " आतोनुपनर्ग० " इति, कः. आहोपः. ३।२।३॥ कौ०
 पृ० ५७०

व्युदपादि हि प्राणशब्दः श्रौत्या निरुक्त्या? २०

स्वगुणैः चराचरप्रणाम्नीकरणात्, प्रणमयति. प्रह्वीकरोति तदिति
 वा, तत्प्रणौति तथैव निरुक्त्या प्रणामयतीति वा, तत एव हेतोः
 तेन प्रणूयते प्रकर्षेण स्तूयतेसौ इति वा,-

(प्रणमः--प्रणवः). इति वा उभयथापि पाठः. प्रणव इत्येव वा.

निरु०-४०९ (प्राणदः) स्मृतः ॥ ३०७ ॥

२५

४१० गुणैश्चराचराणां हि नामनात् (प्रणमः) स्मृतः ।

जा०—(२) “हृदयान्याममन्थेव जनस्य गुणवत्तया” रा०अ० २५—२।
इति. ❀

यशसाऽपि विस्तीर्ण इति—

५ निर्व०—पूर्वत्र,

(१) “ णम्, प्रहृत्वे ” प्रपूर्वः. धा० ष्वादिः कौ०पृ० ४३०

णो नः—णिचि वृद्धिः. तत उदात्तोपदेशात् ङितः कृतः परत्वाभावेन.

(२) “ नोदात्तोपदेशस्य० ” ७।३।३४ ॥ कौ०पृ० ५४१

इति निषेधानवकाशात्.

१० (३) “जनीजूञ्जनमुरजोऽमन्ताश्च” घटादिगणसूत्रम् कौ०पृ० ४१७

इत्यमन्तत्वात् मित्त्वम्. उपसृष्टतया,

(४) “ ज्वलद्बल्ललनमामनुपसर्गाद्वा ” घटादिगणसूत्रम् कौ०

पृ० ४१७

इति, विकल्पाप्रवृत्तेः. णौ,

१५ (५) “ मितां ह्रस्वः ” इति. ह्रस्वः. ६।४।९२ ॥ कौ०पृ० ४८२

ततः पचाद्यच्. णिलोपः. णोपदेशतया,

(६) “ उपर्गादसमासेपि णोपदेशस्य ” ८।४।१४ ॥ कौ०पृ० ३८६

इति. नस्य णत्वम्. अपरत्र,

(७) “ णु, स्तुत्तौ ” प्रपूर्वः. धा० अदा० कौ०पृ० ४३९

२० (८) “ णो नः ” आद्ये तु पक्षे, नौतिरय-६।१।६५ ॥ कौ०पृ० ३८६

मिहान्तर्भावितण्यर्थस्य नमेरर्थे वर्तते. अनेकार्था हि धातवः ? ततः

पचाद्यच्. गुणावादेशौ. णत्वं प्राग्वत्. द्वितीये

(९) “ अकर्तारिचकारके० ” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९ ॥ कौ०पृ० ६४७

(१०) “ ऋदोरप् ” इत्युवर्णान्तात्. ३।३।५७ ॥ कौ०पृ० ६५३

२५ कर्मण्यप्. गुणावादेशौ—णत्वं च पूर्ववत्. ❀

यशोविस्तारवत्तया, प्रथते प्रख्यातो भवतीति.—

(४११) पृथुः ।

ॐ पृथवे नमः ।

भा०— (पृथुः).

(१) “ प्रथ, प्रथ्याने” धा०त्वादिः कौ०पृ०४१४ ५

(२) “ प्रथिम्रदिभ्रत्जां संप्रसारणं मलोपश्च” उणा०पा०१कौ०
पृ०६१०

इति. कुप्रत्ययः.

(३) “ पृथुश्रीः पार्थिवान्कः”

(४) “ गतो नाम जनैः श्रुतः” ग०मं० ८। १०

(५) “ तेषामनियशा लोके गतः” ग०दा० ७७—२८ ।

(६) “ यशसश्चैकभाजनम्” इत्यादि. ॐ ग०कि०१५—२०।

अवतारासमकालवर्तिनामपि ध्यानादिना उपकान्तिवमाह—

निर्व०— (पृथुः).

(१) “ प्रथ, प्रथ्याने” धा०त्वादिः कौ०पृ०४१४ १५

(२) “ उच्यतेः संप्रसारणम्” इति. संप्रसारणसंज्ञादान. १।१।४५॥
कौ०पृ०५१.

(३) “ कुर्त्तश्च” इति प्रकण्ठे. उणा०पा०१कौ०पृ०६१०

(४) “ प्रथिम्रदिभ्रत्जां संप्रसारणं मलोपश्च” उणा०पा०१कौ०पृ०६१०
इति. कुः. संप्रसारणं च. रेफस्य ककारः. १०(५) “ संप्रसारणाच्च” इति. पूर्वकण्ठम्. ६।१।१०८॥ कौ०पृ०६०
एकदेशः. अगुणः. ॐ

अवतारासमकालवर्तिनामपि ध्यानादिना उपकर्तृत्वात्,

हिरण्यस्य हितरमणीयतया सुवर्णसाम्यात् तदुपलब्धस्य ध्यातृहृद-
यस्य गर्तः शुभाभयतया निर्गौर्यं इति वा, हिरण्यनिधिसाम्यात् च- २५

भूण इति वा.—

निरु०—४११ यशोविस्तारवत्त्वाच्च (पृथु) स्तित्युच्यते बुधैः॥३०८॥

{ ४१२ }
{ ७१ } } हिरण्यगर्भः, (४१३) शत्रुघ्नो.

ॐ हिरण्यगर्भाय नमः । ॐ शत्रुघ्नाय नमः ।

५. जा०—(हिरण्यगर्भः).—हितरमणीयस्य ध्यानुहृदयस्य, शुभाश्रयत्वेन निर्गीर्यत्वात्, हिग्ण्यनिधिसाम्याद्वा, तथा तन्मन्त्रवर्णः.

(१) “ ध्येयन्न एव विश्वान्मा ” इति. ॐ

निधयेषु विजयजातेषां रावणवत् भानुनिन्द्रियवर्गं विवेकशरैः हन्ति शमयतीति—

१० (शत्रुघ्नः).

निर्व०—(हिरण्यगर्भः).

(१) “ गृ, निगरणे ” धा०तुदा०कौ०पृ०४६८

(२) “ अतिगृह्याम् ” इति, भन्. उणा०पा०३कौ०पृ०६३१

गुणो रपरः

१५ (३) “ नेट् ” इति, नेट्. ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

(४) “ हर्ष, भनिक्रान्त्योः ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४०४

(५) “ हर्षतेः कन्यन् हिरच ” इति, कन्यन् उणा०पा०५कौ०पृ०६४४

धातोर्हिग्देशश्च. आदेशे अकार उच्चारणार्थः. अगुणः णन्दन्. ॐ

तेषां शत्रुं रावणवत् विपक्षमिन्द्रियवर्गं हन्ति. विवेकशरजालेन

२० शमयतीति—

(शत्रुघ्नः).

(१) “ हन्, हिंसागत्योः ” धा०अदा०कौ०पृ०४३५

निरु०—४१२ हितस्य रमणीयस्य ध्यानुषां हृदयस्य हि ।

(हिरण्यगर्भ) स्तत्रस्थः स शुभाश्रयणः स्मृतः ॥ ३०९ ॥

२५ यद्वा (हिरण्यगर्भो)ऽसौ हिरण्यनिधिसाम्यतः ।

४१३ शत्रुनिन्द्रियवर्गान्यो हन्ति (शत्रुघ्न) उच्यते ॥ ३१० ॥

भा०—(१) “ अमनुष्यकर्तृके च ” इति, टक्. ३।२।५३।।

कौ०पृ० ५७९

(२) “ गमहन० ” इत्यादिना उपधालोपः ६।४।९८।। कौ०पृ० ४२१

(३) “ होहन्तेः० ” इति, कुत्वम्. ७।३।५४।। कौ०पृ० ६४ ५

(४) “ दशेन्द्रियाननं धीरं यो मनोरजनीचरम् । विवेकशरजालेन शमन्नयति योगिनाम् ” इति. ❀ सात्वतसंहिता १२-३५४

निर्व०—(२) “ आशिपि हनः ” ३।२।४९।। कौ०पृ० ५७९

(३) “ लक्षणं ज्ञायापत्योष्टक् ” ३।२।५२।। कौ०पृ० ५७९

इत्यतो हन्तृगिति वर्तमानं,

१०

(४) “ अमनुष्यकर्तृके च ” इति, टक्. ३।२।५३।। कौ०पृ० ५७९

(५) “ गमहनजनखनयसां लोपः क्क्त्वनञ्जि ” ६।४।९८।।

कौ०पृ० ४२१ इति, कित्युपधालोपः.

(६) “ हो हन्तेर्जिन्नेषु ” इति नकारे परे ७।३।५४।। कौ०पृ० ६४

हन्तेर्हस्य कुत्वम्. आन्तरत्न्यात् वः. न च,

१५

(७) “ अचः परस्मिन् पूर्वविधौ ” इत्युपधा— ३।५।५७।। कौ०पृ० ८

लोपः स्थानिवत्. नकारे परे कुत्वविधानसामर्थ्यात्.

(८) “ शब्द, शानने ” णिचि वृद्धिः. धा०तुदा० कौ०पृ० ४६९

(९) “ शब्देरगतौ तः ” इत्यगतौ ७।३।४२।। कौ०पृ० ४९६

शानने णिचि इत्य तः. ततो,

२०

(१०) “ रुशातिःयां कुन् ” इति कुन्. उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३६

(११) “ नेट् ” इति, नेट्. णिलोपः प्रज्ञादिगणे ७।२।८।। कौ०पृ० ५८१

ह्रस्वपाठात्. आकारस्य ह्रस्वः. यदा तु,

(१२) “ आत्मानं मानुषं मन्ये ” रा०यु० १२०—१३।।

इति प्रक्रियया, मनुष्यत्वभावेना; तदा,

२५

(१३) “ कप्रकरणे मूलविभुजादित्य उपसंख्यानम् ” ३।२।५।।

कौ०पृ० ५७१ इति, मूलविभुजादेराकृतिगणत्वात् कः.

शेषं प्राग्वत्. ❀

(४१४) व्याप्तो, (४१५) वायुः,

ॐ व्याप्ताय नमः । ॐ वायवे नमः ।

५ भा०—तद्ध्याने मुग्धवृद्धमर्तुमृत्युशत्रुमित्रादिषु वात्सल्याविशेषात्—
(व्यासः)—यथा,

(१) “ पौरान् म्वजनवन्नित्यं कुशलं परिपृच्छति । पुत्रेष्वग्निषु
शरिषु प्रेष्यशिष्यगणेषु च ” रा०आ०२—३७।

(२) “ निन्दितानामुर्व्यासं पिता पुत्रानिद्वौग्मान् ” ग०अ०२—३८।

१० (३) “ रिपूणामपि वत्सलं ” इत्यादि. ॐ रा०य०५०—५६।
स्वयमेव तत्र तत्र तान् गच्छतीति—

(वायुः).

(१) “ कृवापाजिमि० ” इत्यादिना उण्. यथा, उणा०पा०१कौ०

पृ० ६०९

१५ निर्द०—शत्रुमित्रादिषु वात्सल्याविशेषात् व्याप्नोतीति—

(व्यासः).

(१) “ आप्तः व्याप्तो ” विपूर्वः गत्यर्थात् धा०स्वादिः कौ०पृ०४६२
कर्त्तरि कः. निहनत्याप्नेट्. वेरिकाग्न्य सांहितिको यण्. ॐ
स्वयमेव तत्र तत्र तांस्तान् वानि गच्छतीति—

२० (वायुः).

(१) “ वा, गतिगन्वनयोः ” धा०अदा० कौ०पृ० ४४३

(२) “ कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशुभ्य उण् ” इत्युण्. उणा०पा०१
कौ०पृ० ६०९

निरु०—४१४ नीचपूज्यो विशेषेण व्यापनाद् (व्याप्त) उच्यते ।

२५ ४१५ तत्र तत्र स्थितान् सर्वान् भरद्वाजगुहादिकान् ॥ ३११ ॥

गच्छति स्वयमेवैतान् स (वायु) रिति शक्यते ।

(४१६) अधोक्षजः ॥

ॐ अधोक्षजाय नमः ।

भा०—(२) “ सोऽभ्यगच्छन्महातेजाः शर्वरी शत्रुमुदरः ”

सं० १—५७।

५

(३) “ भरद्वाजाश्रमं गत्वा ” वा० सं० १—८७ ।

(४) “ गृहमानाय धर्मान्मा ” इति. ॐ सं० १—२९।

एवम् अमृतोदधिवत् सर्वस्मदोषसुज्यमानोऽपि

(१) “ अधो न क्षीयते जातु यस्मात्तस्मात्प्रदोषजः ” इति. भा०

उ० ८९—१० ।

(अधोक्षजः)—यथा,

(२) “ अक्षय्यं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुतेजसम् ” वा० ७६—१७।

(३) “ अक्षय्यकीर्तिश्च ” इत्यादि. ॐ न० कि० २४—३१ ।

निर्व०—(३) “ आतो युक्चिण्कृतोः ” वा० ३।३।३।वा० पु० ५३९

इति, णिति कृति आतो युक् किन्वादन्नादयवः. ॐ १९

एवममृतोदधिवत् सर्वस्मदोषसुज्यमानोऽपि, निरुक्तमनुमानात् अधो

न क्षीयते जात्विति वा जातु अधोऽक्षीयतात्तत्प्राचुरेव इति वा,

(अधोक्षजः) . पूर्वत्र,

(१) “ क्षि. क्षये ” वा० ऋादिः को० पु० ३९२

(२) “ अन्येऽपि दृश्यते ” इति, इः. वा० ३।२।१०१।वा० पु० ५८९. ००

टिलोपः. नञ्प्रसमासः—नञो नलोपः.

(३) “ वृञ्, वारणे ” पचाद्यञ्. २. वा० ऋादिः को० पु० ४२३

गुणो रपरः नञ्प्रसमासः—नञो नलोपः. एवं सिद्धादधरशब्दात्

(४) “ पूर्वाधरस्यस्यप्रतिपुरधवभेषाम् ” वा० ३।३।९। वा० को०

पु० ३३७ इत्यस्तात्यर्थे असिः.

२५

निरु०—४१६ सदोषसुज्यमानोऽपि सर्वैरमृतमिन्नुवत् ॥ ३१२ ॥

अधो न क्षीयते जातु यस्मात्तस्मात् (अधोक्षजः) ।

श्री० ॥ ४५ ॥ (४१७) ऋतुः,

ॐ ऋतवे नमः ।

भा०— सदाप्यपूर्वैस्सर्वोऽसकैरुत्तरोत्तरैः. गुणपर्यायैः ऋच्छतीति.—
५ (ऋतुः).

(१) “ अतेश्वतुः” इति, तुः. उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१३

इतो हि वसन्तशिशिरादीनामपि ऋतुत्वम् । यथा,

(२) “वर्माभिताः पर्जन्यं ह्यादयन्तमिव प्रजाः” रा० अ० ३—२९।

ईत्यादि. ❀

१० निर्व०— अच् इत्यादेशश्च. स्वरादिपाठादव्ययत्वम् सौरुत्वम्. उत्त्वम्.
गुणः. पूर्वरूपत्वम्. जात्वित्यव्ययस्य जादेशः. तस्य विपर्ययश्च.
पृषोदरादिलक्षणः. अत्र च, आदेशस्य अव्ययवद्भावेऽव्ययसंज्ञायां
च तदन्तविधौ लुकि च विहितविशेषणेपि उपसर्जनत्वात् गौणतायां च
तदभावात्,

१५ (५) “ अव्ययादाप्सुपः” इति, सुपो लुक्. परत्र २।४।८२॥
कौ० पृ० ८८

(६) “जनी, प्रादुर्भावे” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५४

(७) “अन्येष्वपि०” इति, अत्रापि डः. ३।२।१०१॥ कौ० पृ० ५८५

टिलोपः. अत्र च जात्वर्थोऽर्थसिद्धः; अतो न पृषोदरादित्वकल्पनादि-

२० क्लेशः. शेषं प्राग्वत्. ❀

सदाप्यपूर्वैस्सर्वोऽसकैरुत्तरोत्तरगुणपर्यायैः ऋच्छतीति,—

(ऋतुः).

(१) “ऋ, गतिप्रापणयोः” धा० ष्वादिः कौ० पृ० ४२५

निरु०—४१७ ऋच्छतीति (ऋतुः) प्रोक्तः सर्वोऽसकैरुत्तरोत्तरैः ॥ ३१३॥

(४१८) सुदर्शनः, (४१९) कालः,

ॐ सुदर्शनाय नमः । ॐ कालाय नमः ।

भा०—गुणप्रभावानभिज्ञानामपि दर्शनमात्रमेवास्व शोभनमिति— ५

(सुदर्शनः)—यथा,

(१) “ सोमवत्प्रियदर्शनः ” रा०वा० १-१८।

(२) “ नन्दकप्रियदर्शनः ” इति च. ॐ रा०वा० १-१६।

एवंभूतैर्गुणैरात्मनि चराचरमंकलनात्—

(कालः). ॐ

१०

एवं राक्षसमृगयया, जगत्संरक्षणेन चात्र विद्वत्स्य,

पुनः परमे स्थाने तिष्ठतीति—

निर्व०—यः किञ्चेति वर्तमाने,

(१) “ अर्तेष्व नुः ” इति. नुः. कित्. अगुणः. उणा० ५० १ कौ० पृ० ६ १३

अनिट्. इतो हि हेतोः, वमन्नादिरपि क्तुः ? ॐ १५

गुणप्रभावानभिज्ञानामपि मुशोभनं दर्शनमात्रम्, अन्येति—

(सुदर्शनः).

(१) “ दृशिर्, प्रेक्षणे ” भावे ल्युट्. अतः. धा० ३ नादिः कौ० पृ० ४ ३०

गुणोरपरः- स्वित्यव्ययपूर्वो बहुव्रीहिः. ॐ

एवंभूतैर्गुणैश्चराचरं, कलने संकलितं भदत्पन्मिन् इति.— २०

(कालः).

(१) “ कल, शब्दसंस्थानयोः ” धा० ३ नादिः कौ० पृ० ४ ०३

(२) “ हलश्च ” इत्यधिकरणे घञ् वृद्धिः. ॐ ३।३।१२१॥ कौ०

पृ० ६ ६ ३ इत्यं राक्षसास्त्रे टकेन, जगत्संरक्षणेन च अत्र विद्वत्स्य पुनश्च

परमे स्थाने तिष्ठतीति,—

२५

निरु—४१८ शुभं च दर्शनं यस्य मन्दानां स (मुदर्शनः) ।

४१९ चिदाचित्कलनात् (कालः) गुणैरात्मनि चेदर्थैः ॥ ३१४ ॥

(४२०) परमेष्ठी,

ॐ परमेष्ठिने नमः ।

भा०— (परमेष्ठी).

- ९ (१) “परमे कित्” इति, इनिप्रत्ययः. उणा०पा०४कौ०पृ०६३२
 (२) “अम्बाम्ब०” इत्यादिना षत्वम्. ८।३।९७।।कौ०पृ०५७१
 (३) “ हलदन्तात्० ” इति, सप्तम्या अलुक्. यथा, ६।३।९।।
 कौ०पृ०१८७
 (४) “त्रिवेशवैष्णवन्नेजः मशरीरस्सहानुगः” रा०ड०११०—१२।

१० तथा, मन्नापर्वणि.

(५) “ एवमेप महाबाहुर्गिष्वाकुकुलवर्धनः । रावणं सगणं हत्वा
 दिवमाक्रमिर्ता प्रभुः” ॥ इत्यादि. ॐ भा०स०५५—४७।

निर्व०— (परमेष्ठी).

- (१) “ष्ठा, गतिनिवृत्तौ” षस्सः. टोस्तुः. धा०च्वादिः कौ०पृ०४२४
 १५ (२) “गमेरिनिः, प्रस्थ इत्यतः” इनिः, उणा०पा०४कौ०पृ०६३२
 स्थः इति वर्तमाने,
 (३) “ परमे कित्” इति, परम उणा०पा०४कौ०पृ०६३२
 इत्यस्मिन्शब्दे उपपदे तिष्ठतेरिनिः—कित्. आतो लोपः.
 (४) “ अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशुकुशंकङ्गुमज्जिपुञ्जिपरमे-
 २० र्वाहिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः” ८।३।९७।।कौ०पृ०५७१
 इत्यत्र स्थ इति कप्रत्ययान्तानुकारात् षत्वाप्राप्तौ,
 (५) “ स्थास्थिन्स्थूणामुपसंख्यान्म् ” ८।३।९७।।कौ०पृ०
 ५७१

इत्युपसंख्यानात्, स्थिनस्सस्य षः. षुत्वम्, परमशब्दः पृषोदरादिव्या-
 २५ ख्यातः. ततो ङिः. तस्य,

निरु०—४२० परे पदे स्थितत्वाच्च (परमेष्ठी) प्रकीर्तितः ।

१ अभिभूः ।

(४२१) परिग्रहः, ।

ॐ परिग्रहाय नमः ।

भा०— अत्र तत्र च परितो ग्रहोऽस्येति—

(परिग्रहः), स्वसंवन्धिपौरजानपदतत्संवन्धिनां तद्देवता तदाराम- ५
तरुदूर्वादिगणि परमपदप्रापणात्.

(१) “ ये हि भगवदंशेष्वनुरागिणः ”

इर्त्यादि. अस्य मौशीत्यन्तत्त्वम्. ॐ

अथ, शीलदुस्माधामाधुमाधकसंहाराधिकारः पातालशयनः क-
ल्की च. युगावसाने पापातिप्रसङ्गिषु संकीर्णवर्णाश्रमव्यवस्थेषु— १०

निर्व०—(६) “हृदन्तात् सप्तम्यास्संज्ञायाम्” ६।३।९॥कौ०पृ०१८७

इत्यलुक्. गुणः. ततः, इन्नन्तलक्षणो दीर्घ इर्त्यादि. ॐ

अत्र तत्र च, परिपरितः, ग्रहः स्वसंवन्धिपौरजानपदतत्संवन्धि
देवतानरुदूर्वादीनामपि परमपदप्रापणात्. ग्रहणम् अस्येति—

(परिग्रहः).

१३

(१) “ ग्रह, उपादाने ” धा०क्रयादिः कौ०पृ०४७८

(२) “ ग्रहवृत्तनिश्चिगमश्च ” इति, ३।३।५८॥कौ०पृ०६५३

भावे अप्. परिपूर्वो बहुव्रीहिः. ॐ

अथ, शीलदुस्माधामाधुमाधकः संहाराधिकारी पातालशयनः क-
ल्की च प्रस्तूयते. मन्त्रवर्णानुरोधेन युगावसाने पापातिप्रसङ्गिषु २०
संकीर्णवर्णाश्रमव्यवस्थेषु जनेषु, उच्यति समवेतो जवति प्रचण्डो
जवतीति—

निरु०—४२१ इहामुत्र समं सर्वग्रहणात्स्यात् (परिग्रहः) ॥३१५॥

(४२२) उग्रः, { ४२३ } संवत्सरो,

ॐ उग्राय नमः । ॐ संवत्सराय नमः ।

५. भा०— (उग्रः)— प्रचण्डः.

(१) “ उच, समवाये ” धा० दिवा० कौ०पृ०४६०

“ ऋजेन्द्राय० ” उणा०पा०२कौ०पृ०६२०

इत्यादिना रन्प्रत्ययान्नो निपातः.

(२) “ संहारमूर्तये कालवैश्वानरार्चिषे ”

१० इति मन्त्रवर्णात्. श्रीपौष्करे,

(३) “ कल्की च विष्णुर्भगवान्मष्टधर्मावतारकृत् । उर्व्यां म्लेच्छगणं हत्वाऽवस्थितो यः कलौ युगे ” इति. ॐ

पाताले संहारपरिकरैः कालप्रतीक्षोऽनन्ते संवसतीति—

(संवत्सरः)

१५ (१) “ संपूर्वाद्द्विसतेः ”

निर्व०— (उग्रः).

(१) “ उच, समवाये ” धा० दिवा० कौ०पृ०४६०

(२) “ ऋजेन्द्राय० ” इत्यादिना प्रागुक्त-उणा०पा०२कौ०पृ०६२०

भूत्रेण रन्. चस्य गः; गुणाभावश्च निपात्यते.

२० (३) “ नेट्० ” इति, नेट्. ॐ ७।२।८॥ कौ०पृ०५८१

ध्यानविधिना पाताले सहसंहारपरिकरैः, कालप्रतीक्षोऽनन्ते संवसतीति—

(संवत्सरः).

निरु०—४२२ नष्टे धर्मं कल्किरूपो ह्यावतीर्य महीभूतः । म्लेछा-

दीन् हतवान्यो सा (बुध्र) इत्युच्यते बुधैः ॥ ३१६ ॥

२५ ४२३ संहारस्योपकरणैस्साकं कालं प्रतीक्षयन् ।

(संवत्सरः) स्यात्पाताले ह्यनन्ते वसतीति यः ॥ ३१७ ॥

{ ४२४ }
{ ६१७ } दक्षो,

ॐ दक्षाय नमः ।

भा०-(२) "संपूर्वाच्चित्" इति. मरप्रत्ययः. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२८

(३) " अनन्तशयनारूढं " मान्यतमंहिता १०-१६८ । ५

" चक्रायामुधुवन्देन मूर्तेन पवित्राग्निम् " मान्यतमंहिता १२-१६९ ।

इति दक्षाय नमः.

(४) " कल्किस्त्वस्मिन्नि मदीं मदा दम्बुवधेनः । आच्छोगमानान्

सुभृतां दम्बुवधेन्यनि मज्जयन् " इति. (५) भा० आ० १९१-१५ ।

दम्बुवधे दक्षते शीघ्रकार्गति- (दशः). १०

(१) " दक्ष, वृद्धौ शीघ्रार्थे च " धा० आदिः कौ० पृ० ४०६

(२) " क्षिप्रकारी जनार्दनः " इति. ॐ

पापतत्फलतिप्रसङ्गभ्रान्तजन्तुविश्रमभृभिः-

निर्व०-(१) " वस. निवसि " संपूर्वः. धा० आदिः कौ० पृ० ४३२

व्युदपादि हि मरप्रत्ययान्नोऽयं शब्दः प्रागेव ? अतिदू. १५

(२) " सस्ति० " इति. नग्य नः. ७।४।४९॥ कौ० पृ० ४१०

मंहितायाम् अनुरवारसाक्षिकममदनीं. ॐ

अथ. कल्की क्षिप्रकारिण्या, दम्बुवधे दक्षते. शीघ्रकारी जदतीति-

(दशः).

(१) " दक्ष, वृद्धौ शीघ्रार्थे च " पचाद्यच्. ॐ धा० आदिः कौ० २०

पृ० ४०६

पापतत्फलतिप्रसङ्गभ्रान्तान् जन्तून् विश्रमयति स्वस्मिन् तेषां

विश्रान्तिं कारयतीति-

निरु०-४२४ शीघ्रार्थत्वाद्दक्षधातोर्निमेषादस्यवो हताः ।

येन स स्याच्छीघ्रकारी (दक्ष) इत्युच्यते बुधैः ॥ ३१८ ॥ २६

(४२५) विश्रामो, (४२६) विश्वदक्षिणः, ॥

ॐ विश्रामाय नमः । ॐ विश्वदक्षिणाय नमः ।

५ भा०— (विश्रामः).

(१) “धर्मस्य च विवृद्धचर्यं विप्राणां हितकाम्यया” भा०स०५४—५६ ।
इति सत्तापर्वणि. ४३

अपचरन्तु कथं हितकारी ? तत्राह विश्वदक्षिणः विश्वस्मिन्निष्ठाऽनिष्ट-
कारिण्यविशेषेण दक्षत इति—(विश्वदक्षिणः).

१० निर्व०— (विश्रामः).

(१) “श्रमु, तपसि खेदे च” विपूर्वः. भा०दिवा० कौ०पृ०४७९
णिच्. उपधावृद्धिः. नच

(२) “नोदात्तोपदेश०” इत्यादिना तन्निषेधः; तस्य चिणि ङिनि- ७ ।
३।३४॥कौ०पृ०५४१

१५ कृति च विधानात्. प्रकृते तदभावात्. नाप्यमन्तत्त्वान्मित्त्वे,

(३) “ मिनांह्रस्वः” ६।४।९२ ॥ कौ०पृ०४८२

(४) “वाचिचविरागं” इत्यनो देत्यनुवर्त्य. ६।४।९३ ॥ कौ०पृ०४९७
तस्य व्यवस्थितविज्ञापाश्रयणात्. ततः पचाद्यच्. णेर्लोपः. ४३

अपकारिष्वपि दयाश्रमत्वलक्षणेन दक्षिण्येनापचरन्त्वपि हितकामिन्या,

२० विश्वस्मिन्निष्ठाऽनिष्टकारिणि जन्तावविशेषेण दक्षते श्रीप्रकाशे भवतीति
वा, वाजिमेधे विश्वं विश्वंभगालक्षणं द्विजेभ्यः प्रदेया दक्षिणाऽस्येति
वा,—(विश्वदक्षिणः).

निरु०— ४२५ पापानि तत्फलान्येव श्रान्ता भोक्तुं च ये जनाः ।

तेषां विश्रामभूमित्वाद् (विश्रामः) परिकीर्तितः ॥ ३१९ ॥

२५ ४२६ अपकारिष्वपि शान्तो (विश्वदक्षिण) उच्यते ।

यद्वाऽश्वमेधे पृथिवीं दक्षिणात्वेन दत्तवान् ॥ ३२० ॥

महीसुरेभ्यः कृत्स्नां यः स मृत्तो (विश्वदक्षिणः) ।

श्री०॥४६॥ (४२७) विस्तारः

ॐ विस्ताराय नमः ।

भा०— “ द्रुदक्षिण्यामिनन् ” उणा०पा०२कौ०पृ०६२१

अपकारिष्वन्यतिक्षमत्वं हि दाक्षिण्यम् ? ५

(१) “ म इमं मकलं लोकं प्रसादमुपनेष्यति ” इति.

भा० आर० १९०—१६ ।

यद्वा, अश्वमेधे. विश्वं विश्वंत्तग दक्षिणा अस्वेति वा.

आरण्यपदंणि.

(२) “ तनश्चोऽयं कृत्वा द्विजेभ्यः पृथिवीमिमाम् । वाजिमेधे
महायज्ञे विधिवत्कल्पयिष्यति ” इति. ❀ जा०आ०१९१—१।१०
कलिप्रचलमंहारेण कृतं प्रवर्तयतोऽस्माद्वेदमर्यादा प्रथत इति—

(विस्तारः).

निर्व०—(१) “ दक्ष. वृद्धौ शीघ्रार्थं च ” धा०वादिः कौ०पृ०४०६

(२) “ द्रुदक्षिण्यामिनन् ” इति. इत्तन्. उणा०पा०२कौ०पृ०६२१

णत्वम्. विश्वशब्दो व्युत्पादि. पूर्वत्र तत्पुरुषः. अपरत्र व्युत्पादिता-१५

दक्षिणशब्दात्. द्वियामतटाप्. दीर्घः. ततो विश्वपूर्वा बहुव्रीहिः.

(३) “ गोन्नियोः० ” १।२।४८॥कौ०पृ०१२९

इति, उप. र्जनहन्वः. ❀

कलिप्रचलसंहारेण कृतयुगप्रवर्तनात्, वेदमर्यादा विस्तीर्णा प्रथतेऽ

स्मादिति— (विस्तारः). २०

(१) “ स्तृञ्, आच्छादने ” धा०ऋयादिः कौ०पृ०४७५

विपूर्वः.

निरु०—४२७ प्रबलं यः कलिं हत्वा प्रवर्त्य च कृतं युगम्

॥३२१॥

विस्तार्य वेदमर्यादां स्थितो (विस्तार) उच्यते ।

(४२८) स्थावरस्थाणुः,

ॐ स्थावरस्थाणवे नमः ।

ज्ञा०—“प्रथमे षावशब्दे” इति, घञ्. यथा, ३।३।३३।।कौ० पृ० ६५०
 ५ (१) “ ततो धर्मविनाशो वै धर्मवृद्धिश्च जाग्न । भविष्यति
 कृते प्राप्ते क्रियावांश्च जनस्तथा ” इति. ❀ ज्ञा० आ० १९१—७।
 एवं धर्मं स्थावरगकृते भवे स्थास्यतीति—(स्थावरस्थाणुः)।
 (१) “ स्थापयित्वा न मर्यादां स्वयंत्तद्विहितं शुभाम् ”

१० इत्यारण्यके. ४३ १९१—२।

अथ कार्तयुगानां हितमहितयोः—

निर्व०—(२) “प्रश्नोऽयत्रे ” इत्यत स्र इति वर्तमाने, ३।३।३३।।कौ०
 पृ० ६५०

(३) “प्रथमे षावशब्दे ” इति, ३।३।३३।।कौ० पृ० ६५०
 १५ वौ अपादाने घञ्. वृद्धिः. ग्गत्वम्. ❀

एवं स्थावरः स्थावरीकृतधर्मम्मन् भवे स्थास्यतीति स्थाणुश्चेति—
 (स्थावरस्थाणुः)—एकं नाम.

(१) “ श्र ” गतिनिवृत्तौ ” पम्मः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२४

(२) “ टोस्तुः ”

२० (३) “ स्थोणुः ” इति, बाहुलकात् उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६
 भविष्यति णुः. अनिट्. भूयोऽप्ययमेव धानुः.

(४) “ स्थेशभास० ” इत्यादिना ३।२।१७५।।कौ० पृ० ६०६
 वरच्. अनिट्, कर्मधारयः. ❀

अथ, कार्तयुगानां हितमहितं च प्रमीयते व्यवस्थाप्यतेऽनेनेति—

२५ निरु०—४२८ स्थावरीकृत्य धर्मान्यश्चमे स्थास्यति नित्यशः॥ ३२२॥

येन केन प्यत्तात्यस्त (स्थावरस्थाणु) रुच्यते ।

१ हिताम् ।

{ ४२९ } प्रमाणम्, (४३०) बीजमव्ययम् ।
{ ९६९ }

ॐ प्रमाणाय नमः । ॐ बीजायाव्ययाय नमः ।

भा०—(प्रमाणम्). व्यवस्थापकः. एतच्छक्तिप्रेषितं हि, प्रत्य- ९
शाद्यपि प्रमाणं भवति? यथा,

(१) “ तच्छीलमनुवर्तन्ते मनुष्या लोकदानिनः ” इति. ॐ आर०
१९१—३। एतं कलिकालाद्यवप्रतावमानेषु पुनःपुनःधर्मप्ररोहणात्—
(बीजमव्ययम्). ३।

निर्व०—(प्रमाणम्).

(१) “ माड्, मान् ” अपूर्वः. धा० जुहो० कौ०पृ० ४५०
करणे ल्युट्. अनः.

(२) “ कृत्यचः ” इति. णत्वम्. ८। ४। २९॥ कौ०पृ० ५५६

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” ईत्वीदि. ॥ महाभाष्यम् ॥

एतच्छक्त्या हि, प्रत्यक्षाद्यपि प्रमाणम्? २५
इत्थं कलिकालाद्यवप्रतावमानेषु पुनः पुनः धर्मप्ररोहणात् अव्य-
यम् अविनाशम् बीजे कारणम् इति—

(बीजमव्ययम्)—एकनाम.

(१) “ जनी, प्रादुर्भावे ” विर्भः. धा० विदा० कौ०पृ० ४५४

(२) “ उपनर्गे च संज्ञायाम् ” इति, उः. हिलोपः. ३। २। १९९॥ २०
कौ० पृ० ५८५ १

(३) “ अन्येषामपि दृश्यते ” ६। ३। १३७॥ कौ०पृ० १६५
इति, वेरिकारस्य दीर्घः.

निरु०—४२९ हिताहिनस्थापकत्वात्(प्रमाणं)स्यात्कृतादिषु॥ ३२३॥

४३० यो वै कलियुगस्यान्ते मुहुर्धर्मप्ररोहणम् । करोति मत्सर- २५
क्षार्थं सोच्यते (बीजमव्ययम्) ॥ ३२४ ॥

१ प्रेरितम् ।

(४३१) अर्थो,

ॐ अर्थाय नमः ।

ज्ञा०—एकभक्तेविशिष्टाधिकारिणस्सम्यग्ज्ञानिनस्स्वयंप्रयोजनत्वात्-
५ (अर्थः). अर्तेः,

(१) “उपिकुपिगार्तिज्यस्थन्” इति, थन् प्रत्ययः. यथा, उणा०
पा० २ कौ०पृ० ६१८

(२) “ज्ञानवान्नां प्रययते । वामुदेवस्मर्षम्” इति. ॐ गी० ७-१९।
मन्दमुकतेनार्थार्थिना निर्व्याजं नाध्यते इति—

१० निर्व०—वचयोरभेदः. विशेषणे,

(४) “ इण्, गर्तौ” विपूर्वः. था० अदा० कौ०पृ० ४४१

(५) “एरच्” इति भावे अच् गुणा—३।३।५६॥ कौ०पृ० ६५३
यादेशौ, वेरिक्कारस्य यण् यकारः. नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः.

नञो नलोपः.

१५ (६) “ लिङ्गमगिप्यम्” ईर्त्यादि. ॐ ॥ महाज्ञाप्यम् ॥

एकभक्तेः विशिष्टाधिकारिणः सम्यग्ज्ञानिनः स्वयंप्रयोजनतया,
तेनार्यते प्राप्यते इति—

(अर्थः).

(१) “ क. गर्तौ” था० जुहो० कौ०पृ० ४५२

२० (२) “ उपिकुपिगार्तिज्यस्थन्” इति, थन्. उणा० पा० २ कौ०
पृ० ६१८

गुणो रपरः. अनिट्. मन्दमुकतेनार्थार्थिना तद्व्याजेन अन्यर्थेनात्,
निर्व्याजं नाध्यतेन प्राध्यते इति—

निरु०—४३१ परमैकान्तिभिर्नित्यमीपणत्रयवर्जितैः ।

२६ स्वयंप्रयोजनतया प्राप्यमाणो(अर्थ) उच्यते ॥ ३२५ ॥

(४३२) ऽनथा.

ॐ अनर्थाय नमः ।

भा०— (अनर्थः)— स ह्यर्थव्याजेनैतन्मर्थयते यथा,

(१) “ अर्थमेकपिङ्गः ” इति.वि०ध०४३-४७ । ५

(२) “ ये च शिष्टास्त्रयो भक्ताः फलकामा हि ते मताः ” इति

च. ॐ भा०शां०३४२-३५।

सदा सर्वेभ्यस्सर्वथा दानेभ्यःक्षयत्वात्, महान्तः शङ्खपद्मादिनिधिरत्नाकरोहणान्धरादयः कोशाः भाण्डागाराणि. अर्येति—

निर्व०— (अनर्थः). १०

(१) “ अर्थ, उपयाञ्जायाम् ” धा०चुरा०कौ०पृ०४९०

चुरादौ कथादिः णिच्. अतो लोपः. ततः,

(२) “ अकर्तरि च कारकैः ” इति३।३।३९॥कौ०पृ०६४७

कर्मणि घञ्. यदा

(३) “ नानुबन्धकृतमसाराण्यम् ” ॥परिभाषेन्दुशेखर०॥ १५

इति न वासकविधिः; तदा तदनुवृत्तौ,

(४) “ एरञ् ” इत्यञ्. यदि तु, ३।३।५६॥कौ०पृ०६५३

(५) “ बहुलमेतन्निदर्शनम् ” चुरा०ग०नृ०कौ०पृ० ४९३

इत्यस्य व्याख्याविकल्पनात्, अनित्यप्यन्ताश्रुगदयः; तदा तदभावे ते-

नैव वा घञ्. इत्थं परत्रापि बोध्यम्. नञ्समासः नञो नलोपः. नुट्. ॐ २०

सदा सर्वेभ्यस्सर्वथा दानेभ्यःक्षयत्वात्, महान्तः शङ्खपद्मादिनिधिरत्ना-

करोहणान्धरादयः कोशाः भाण्डागाराण्यस्येति—

निरु०—४३२ अर्थार्थिनाल्पज्ञाग्येन निर्व्याजं नार्थयते यतः ।

तस्मा (दनर्थनामा) सौ वेदविद्भिः प्रकीर्तितः॥३२६॥

(४३३) महाकोशो, (४३४)महाभोगो,(४३५) महाधनः. ॥

ॐ महाकोशाय नमः। ॐ महाभोगाय नमः। ॐ महाधनाय नमः।

५ जा०—(महाकोशः)—अर्थसाध्यः

कामभोगोपि महानस्मादिति—(महाभोगः).

(१) “ लभते च ततः कामान् मयैव विहितान् हितान् ” इति. ❀

महा० गी० ७—२२।

अनिरूप्यातिरूपप्रदेयमनन्तं धनमस्येति—

१० (महाधनः)—सर्वं च तत् प्रदातः प्राह,

निर्व०—(महाकोशः). कुशिस्त्रोत्रः. ततो देवमेपादिवत् पचायच्.

(१) “ हलश्च ” इति, घञ्वा. ३।३।१२१॥कौ०पृ०६६३

गुणः. व्युदपादि हि महच्छब्दः १ अन्यच्च-एवमुत्तरत्रापि. ❀

महान्, भोगः अर्थसाध्यः कामोपभोगोपि, अस्मादिति—

१५ (महाभोगः).

(१) “ भुज, पालनायवहारयोः ” धा०रुधा०कौ०पृ०४७१

भावे घञ्. गुणः.

(२) “ चजोः० ” इति, कुत्वम्. ७।३।५२॥कौ०पृ०५६०

गः. अन्यत् प्राग्वत्. ❀

२० महदनन्तम्, अनिरूपणप्रदेयं धनं राः, अस्येति—

(महाधनः).

निरु०—४३३ शङ्खपद्मादिनिधयो महान्तो रोहणो गिरिः ।

कोशा ज्ञाण्डगृहा यस्य (महाकोशः) स उच्यते॥३२७॥

४३४ अर्थसाध्यः कामभोगो यस्मादेषां महानिति ।

२५ (महाभोगः) स विज्ञेयो ह्यष्टार्णश्चिन्तितार्थदः ॥३२८॥

४३५ अनिरूप्यातिरूपणप्रदेयं धनमस्यम् ।

यस्यैवास्तीति सततं स (महाधन) ईरितः॥३२९॥

श्री० ॥४७॥ (४२६) अनिर्विण्णः,

ॐ अनिर्विण्णाय नमः ।

भा०—(१) “मगीचिमिभैरुनेण तथैवान्धैरुनन्ततः । धर्मः प्रातस्त-
थाचान्यैर्यः कामस्तथापरैः” इत्यादि. वि०पु०१—३८—२३। ५
एवं मृष्टचादेः तत्रदिष्टदानस्य चामरुत्सुवतस्यापि, संमाग्निषु वि-
षयोन्मादसंमुखीनेषु वैफल्येषु, पुनस्तदावर्जनदुःशया—

(अनिर्विण्णः)—अनलमः; अत एव तस्यानादान्तो जगद्वापायः?

(१) “ अव्युच्छिन्नान्मनस्त्वेने नमस्त्रिभुवनमन्त्रमाः ” इति. ईष्ट
वि०पु०१—९—३। १०

निर्व०—(१) “ धन, धान्य ” छान्दमश्वाम. धा० जुहो०

कौ०पु०४५२

जैहोत्वादेरुः पञ्चमो ह्ययं वेदः! तथाव्ययं भाषाधामपि प्रमुज्यते.

तादृशस्य

(२) “ ऋ, नृ, गतौ ” इत्यस्य, धा० जुहो० कौ०पु०४५२ १५

(३) “ बहुलं छन्दसि ” इत्येव इन्वनिष्ठी. अ० ४। ७८। कौ०पु०७१०

(४) “ अतिपिपत्योश्च ” इति ऋचि—अ० ४। ७७। कौ०पु०४४९

न्वविधानस्य धाक्षिकभाषासंयोगज्ञापकस्य सामान्योद्देशत्वात्.

पचादिलक्षणोऽच्. शेषं पूर्ववत्. ३.

इत्थं मृष्टचादेस्तत्रदिष्टदानस्यानमरुत्सुवतस्य, संमाग्निषु विषयो- २०

न्मादादसंमुखीनेषु वैफल्येषु, पुनस्तदावर्जनदुःशया अनुच्छिन्न-
मद्वापायत्वेन, निर्विण्णोऽलमो नेति—

(अनिर्विण्णः),

निरु०—४३६ (अनिर्विण्णो) जागरुको जगद्वापायमन्तौ ।

शिंशुमाराकृतितया ताररूपेण सर्वदा ॥ ३३० ॥

(४३७) स्थविष्ठो,

ॐ स्थविष्ठाय नमः ।

भा०—अथानिर्वेदोदाहरणं, स्वाध्यायब्राह्मणोत्तमानुवाके वैष्णवे
५ च पुराणे प्रसिद्धम्. ताराशिशुमाराकृतिः तागप्रकारेण स्थौल्यात्—
(स्थविष्ठः); यथा,

(१)“तागमयं भगवतः शिशुमाराकृति, प्रज्ञोः” वि०पु०२-९-१ ।
इति. ॐ३

निर्व०—(१) “ विद्विचारणे ” निर्वृतेः श्रु०कृ०श्रु०कौ०पृ०४७३
१० (२) “ गत्यर्थ० ” इत्यादिना कर्त्तरिक्तः. ३।४।७२॥कौ०पृ०५९६
भवन्ति हि, अविशितकर्माणोप्यकर्माणः? निहतत्वान्नेद्.

(३)“रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः” ८।२।४२॥कौ०पृ०५८६
इति प्रकरणे,

(४) “ नुदविदोन्द्रवाग्राहीभ्योन्यतरस्याम् ” ८।२।५६ ॥ कौ०
१५ पृ०५८९

इति, वैकल्पिकं निष्ठातम्य नत्वम्; पूर्वस्य च दकारस्य. गौधादिकेनो-
न्दिना साहचर्यात् तादृशस्य विन्द्रेव ग्रहीतुमुचितत्वात्.

(५)“ कृत्यचः ” इत्यचः परत्वाभावात् ८।४।२९॥कौ०पृ०५५६
अप्राने णत्वे,

२० (६) “ निविण्णस्योपसंख्यानम् ” इति, ८।४।२९॥कौ०पृ०५५६
औपसंख्यानिको णः. पूर्वस्य तु नकारस्य ष्टुत्वेन, णः नञ्-सामानः.
नञो नलोपः. ॐ

अथ, अनिर्वेदोदाहरणम्- तत्र श्रुतिपुगणप्रसिद्धशिशुमाराकृतिनाराप्र-
कारेणातिस्थूल इति—

२५ (स्थविष्ठः).

निर्व०—४३७ स्थौल्यात् (स्थविष्ठ)स्प्रप्रोक्तः मनार्णः पापनाशनः ।

(४३८) भूः, (४३९) धर्मयूपो,

ॐ भुवे नमः । ॐ धर्मयूपाय नमः ।

भा०— ध्रुवानुबन्धेन सर्वाधारो भवतीति—

५

(नूः).

(१) “ तस्य पुच्छे ध्रुवः स्थितः ” इति. वि० पु० २ ।

धर्मतत्त्वं शिगेदयदतया यौतीति—

(धर्मयूपः).

(१) “ यु. मिश्रणे ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३९

१०

निर्व०— (१) “ स्थूल, परिवृद्धणे ” धा० चुरा० कौ० पृ० ४९०

चुरादौ कथादिः णिच्- अतो लोपः ततः पचाद्यच्. णिलोपः

एवं निष्पन्नात् स्थूलशब्दात् आतिशायनिक इष्टम्. तत्र,

(२) “ स्थूलदूर० ” इत्यादिना यणादिपर- ६।४।१७६॥ कौ० पृ० ३४२

लोपः. पूर्वस्य च गुणः. अच्. ॐ

१५

ध्रुवानुबन्धेन सर्वाधारो भवतीति— (नूः).

(१) “ नू, सत्तादायु ” धा० वादिः कौ० पृ० ३६८

(२) “ नूचः संज्ञान्तरयोः ” ३।२।१७९॥ कौ० पृ० ६०७

इति, संज्ञायां किञ्. तस्य सर्वस्य लोपः. ॐ

न एव धर्मं धर्मतत्त्वं शिगेदयदतया यौति मिश्रयतीति— (धर्मयूपः). २०

(१) “ यु, मिश्रणे ” अन्तर्भावित्पदार्थः. धा० अदा० कौ० पृ० ४३९

(२) “ पानीविषित्यः पः ” “ च्युवः किञ्च ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

निरु०— ४३८ औत्तानपादिसंबन्धात् सर्वाधारतया तथा ॥ ३३१ ॥

भवतीति च (नूः) प्रोक्तो भक्तानां भूतिदो मनुः ।

४३९ उत्तमाङ्गतया धर्मतत्त्वं यौतीति सर्वदा ॥ ३३२ ॥

२६

(धर्मयूप) स्ममाख्यातो ह्यष्टार्णो धर्मदायकः ।

(४४०) महामखः, । (४४१) नक्षत्रनेमिः,

ॐ महामखाय नमः । ॐ नक्षत्रनेमये नमः ।

५ भा०— “ कुयुत्पाञ्च ” इति पप्रत्ययः. बहुलवचनार्दीर्यश्च.

(२) “ धर्मो भूर्धानमाश्रितः ”

(३) “ तच्छिरो धर्मः ” इति च. ॐ

धर्मशरीरतया पूज्यो यज्ञोऽस्यावयव इति— (महामखः). यथा.

(१) “ यज्ञो धर्मश्च विज्ञेयः ” इति. ॐ

१० ज्योतिर्व्यक्त्रयतीति—

(नक्षत्रनेमिः). “ नियो मिः ” इति मिः यथा.

निर्व०— इति वर्तमाने, “ कुयुत्पाञ्च ” इति, वः. कित्. उणा० पा० ३
कौ० पृ० ६२६

(३) “ श्युकः किति ” इति, नेट्. बहुलवचनात् ७।२।११ ॥

१५ कौ० पृ० ४२५

दीर्घः. कित्त्वान्न गुणः. धर्मशब्दो हि धरते:

(४) “ अतिस्तुमुहु० ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२३

इत्यादिना मनि व्युत्पादि? ॐ

महान् पूज्यः, मखो यज्ञोऽवयवोऽस्येति—

२० (महामखः). मग्निर्गत्यर्थः. पचाद्यच्. महच्छब्दोऽन्यरूपि. अन्यच्च ज्यो-
तिषां निर्वाहकतया, नक्षत्राणि ज्योतीषि नयति निर्वहतीति—

(नक्षत्रनेमिः).

निरु०—४४० धर्म देहतया पूज्यो यज्ञोऽस्यावयवो यतः ॥ ३३३ ॥

ततो (महामखः) प्रोक्तो ह्यष्टार्णः कर्मकारकः ।

२५ ४४१ यन्नक्षत्रात्मकं चक्रं ज्योतीरूपमनामयम् ॥ ३३४ ॥

यस्मिन्नित्यं ज्ञामयति भ्रमन्तमनुयाति च ।

(नक्षत्रनेमि) विज्ञेयो नवार्णो भ्रमनायकः ॥ ३३५ ॥

(४४२) नक्षत्री.

ॐ नक्षत्रिणे नमः ।

भा०—(१) “अलातचक्रवद्यान्लि वातचक्रगितानि तु । यस्माज्ज्यो-
तीषि बहति प्रबहस्तेन म स्मृतः” इति. दि०पु०२—१२—२८ । ५

(२) “एष ज्ञमन् भ्रामयति चन्द्रादित्याधिकान् ग्रहान् । भ्रम-
न्तमनून् यान्ति नक्षत्राणि च चक्रवत्” इति. ॐ वि०पु०२—९—२ ।

(३) “शिशुमाराकृति प्रोक्तं यद्रूपं ज्योतिषां दिवि । नागयणो न-
यन्नाम्नां तस्याधारः स्वयं हृदि” इति—वि०पु०२—९—४ ।

(नक्षत्री). इति एवमस्तिलभुवनभारमनायासेन क्षमते बहतीति— १०

निरु०—(१) “णीत्र, प्राणैर्णो नःधा०वादिः कौ०पु०४०३

(२) “नियो निः” इति, मिः गुणः, अस्मिन् उणा०पा०४कौ०
पृ०६३४

प्रकरणान्तरेपि तु. अयं धात्वन्तरादपि व्युत्पादयिष्यते.

(३) “ णक्ष, गतौ ” नःधा०वादिः कौ०पु०४०९ १५

(४) “ अमिनक्षियजिवधियतिः चोऽत्रेन ” उणा०पा०३ कौ०
पृ०६२९

इति. अत्रन्. ३

स्वम्याधारतया नक्षत्रं शिशुमाराकृति ज्योतीषाम् अस्मिन्मनूति-
(नक्षत्री). १०

(१) “ णक्ष, गतौ ” नःधा०वादिः कौ०पु०४०९

प्रागिव व्युत्पन्नानक्षत्रशब्दात् मत्वर्थदिः— ॐ अत्रइतिः.

(२) “ यस्य० ” इति, लोपः. इक्षन्नलक्षणी—दीर्घ इत्येदि
६।४।१४८॥ कौ०पु०५६ ॐ

एवमस्तिलभुवनभारमनायासेन क्षमते बहतीति— २५

निरु०—४४२ शिशुमाराकृति प्रोक्तं यद्रूपं ज्योतिषां दिवि ।

तस्यस्यास्ति स (नक्षत्री) सनाणो लोकपावनः ॥ ३३६ ॥

(४४३) क्षमः, (४४४) क्षामः,

ॐ क्षमाय नमः । ॐ क्षामाय नमः ।

भा०— (क्षमः).

(१) “ यस्माज्ज्योतीषि वहति प्रवहस्तेन स स्मृतः ” वि०
पृ०२-१२-२२ ।

इति. ❀

अवान्तरक्षये नक्षत्रान्तरैः क्षीणस्तिष्ठतीति— (क्षामः).

(१) “ क्षै, क्षये ” धा० ञ्वादिः कौ०पृ०४२४ १०

(२) “ क्षायो मः ” यथा, ८।२।५३ ॥ कौ०पृ०५८८

(३) “ तारकाशिशुमारस्य नास्तमेति चतुष्टयम् ” वि०पृ०२-९-५।

इति.

निर्व०— (क्षमः).

(१) “ क्षमप्, महने ” पचाद्यच्. ❀ धा० ञ्वादिः कौ०पृ०३९९ ११

अवान्तरक्षये नक्षत्रान्तरैः क्षामः क्षीण इति— (क्षामः).

(१) “ क्षै, क्षये ” धा० ञ्वादिः कौ०पृ०४२४

(२) “ आदेच उपदेशोऽशिति ” इत्येच आत्वम्. ६।१।४५ ॥ कौ०
पृ०४२३

(३) “ गत्यर्थ० ” इत्यकर्मकात् कर्तारि क्तः. ३।४।७२ ॥ कौ० २०

पृ०५९६ निष्ठात इत्यनुवृत्तौ,

(४) “ क्षायो मः ” इति, मः. ८।२।५३ ॥ कौ०पृ० ५८८

अनिट्. ❀

निरु०— ४४३ अनायासेन निखिलभारं च ध्रुवनस्य यः ।

महने स (क्षमः) प्रोक्तः षडर्णः क्षान्तिदायकः ॥ ३३७ ॥ २५

४४४ अवान्तरलये कैश्चित् क्षीणस्तारागणैः स्मृतः ।

(क्षामो) ध्रुवनमीपस्थश्चतुर्नक्षत्रनयुतः ॥ ३३८ ॥

(४४२) समीहनः,॥

ॐ समीहनाय नमः ।

भा०—(४) “यावन्मात्रे प्रदेशे तु मैत्रयावस्थितो ध्रुवः।क्षयमायान्ति तावन्तु भूमेराभूतसंप्लव ” इति. ॐ वि०पु०२-८-९७ । ५
अथ सृष्टौ सर्वान् सर्वदा स्वेषु अधिकारेषु समीहयतीति—
(समीहनः).

(१) “ त्वां भूतान्युपन्यावर्तन्ते ” इति. आरणम् २ ।

उद्देशे,

(२) “ बुधिविद्वान्निजञ्च दिवं च पुरुषोत्तमः । विचेष्टयति भू- १०
नानि क्रीडन्निव जनार्दनः ” इति. भा०उ०६७-१० ।

(३) “ ध्रुवो यत्र प्रतिष्ठितः । एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि
भास्वरम् ” इत्यारभ्य, वि०पु०२-८-९८ ।

ध्रुवज्योतिर्ध्रुववृष्ट्यादिपरम्परया

(४) “ इज्याफलस्य भूरेषा इज्या चात्र प्रतिष्ठिता ” १५

(५) “ ततश्चाज्याहुनिद्वारा पोषितास्ते हविर्भुजः ” वि०पु०
२-८-१०९ ।

इति यज्ञतत्साधनतत्फलसाधनतया प्रतिपादितः; अतः—

निर्व०—अथ, सृष्टान् सर्वान् सर्वेष्वधिकारेषु समीहयति प्रेषयतीति—
(समीहनः). २०

(१) “ ईह, चेष्टायाम् ” धा०ज्यादिः कौ०पृ०४०७

संपूर्वः. णिच्. नन्वादिल्युः; ल्युङ् वाहुलकादि^{त्यां}दि

अनः. णिलोपः. यज्ञतत्साधनतत्फलसाधनतया प्रतिपादित-

तया यज्ञरूपोऽयमिति—

निरु०—४४५ स्वस्याधिकारे सर्वान् हि यस्समीहेत सृष्टिषु । २५

(समीहन) स्तविज्ञेयस्त्वष्टार्णः कार्यदायकः ॥ ३३९ ॥

श्लो० ॥ ४८ ॥ { ४४६ } यज्ञः, (४४७) इज्यो,

ॐ यज्ञाय नमः । ॐ इज्याय नमः ।

भा०—(यज्ञः).

५ (१) “यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षोनद्” ३।३।९०॥ कौ०पृ० ६५८

(२) “ यज्ञो वै विष्णुः ” इति. ॐ य०वे० ।

कामाधिकारैरिन्द्रादिद्वारा इज्यामर्हतीति—(इज्यः).

(३) “ ये यजन्ति पितॄन् देवान् ब्राह्मणान् मनुताशनात्. ।

सर्वभूतान्तरात्मानं विष्णुमेव यजन्ति ते ” भा०शा० ३४६—२९ ।

१० (२) “ येप्यन्यदेयताभक्ताः ” गी० १०—२३ ।

(३) “ वर्णाभ्रमाचारवतो ” इत्यादि. ॐ म०स्मृ० ।

निर्व०—(यज्ञः).

(१) “यज, देवपूज, इन्द्रप्रतिद्वारा इनेपु” भावे, धा०त्वादिः कौ०पृ० ४३२

(२) “अकर्त्तरि च कारके०” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९॥ कौ०पृ० ६४७

१५ (३) “यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नद्” इति, नद्. निहतत्वान्नाद्.

३।३।९०॥ कौ०पृ० ६५८

(४) “ स्तोक्षुनाशुः ” इति, चुत्वेन नस्य अः. ॐ ८।४।४०॥

कौ०पृ० १८

इन्द्रादिद्वारा इज्यां कामाधिकारयजनम् अर्हतीति—

२० (इज्यः). धातुः. प्राग्वत्. ततस्त्रियामित्यनुवृत्तौ,

(१) “ व्रजयजोर्भावे क्यप् ” इति, स्त्रियां- ३।३।९८॥ कौ०पृ० ६५९

भावे क्यप्. संप्रसारणसंज्ञायाम् प्रागुक्तायाम्,

(२) “ वचिस्वपियजादीनां किति ” ६।१।१५॥ कौ०पृ० ४३२

इति, संप्रसारणं. यकारस्य इकारः.

२९ निरु०—४४६ ग्राह्यात्तया (यज्ञः)—

४४७ (इज्यः) कर्मक्षिरर्चितः ॥ ३४० ॥

१ इन्द्रा ।

(४४८) महेज्यश्च,

ॐ महेज्याय नमः ।

भा०—अकामहता महती इज्या अस्याव्यवधानेनेति—

(महेज्यः) .

(१) “ ये तु मर्वाणि कर्माणि ” गी० १२—६ ।

(२) “ मयि मर्वाणि कर्माणि ” इत्यादि. ॐ गी० ३—३० ।

निर्व०—(२) “ संप्रमाणाय ” इति. पूर्वरूपम् ६।३।१०८॥

की०पृ०६०

एकदेशः. किन्वादगुणः. अदन्तदक्षयशास्त्र. दीर्घः. २.

एवमिष्यन्नात् इज्याशब्दात्,

(३) “ तदर्हति ” इत्यधिकारे. ५।३।६३॥की०पृ०३०१

(४) “ दण्डादित्यो यः ” इति, अर्हार्थं यस्तद्धितः. ५।३।६६॥

की०पृ०३०१

अथवा. “ छन्दसि च ” इति प्रातिपदिकप्रकृतिकः. अयं हि, १

पञ्चमवेदः ?

(५) “ यस्य० ” इत्यालोपः ६।४।१४८॥की०पृ०५६

(६) “ हलो वमां यमिलोपः ” इति, ८।४।६४॥की०पृ०१०

प्राक्षिकः प्रथमयलोपः. ॐ

तथा महती अकामहता इज्या अव्यवधानेन यजनमस्येति— २

(महेज्यः)

प्राप्तवेदेव धातुप्रत्ययादि. सर्वं यप्रत्यय वर्जम्. व्युत्पादितान्-

वृत्तान्तद्वारादित्यादिवेशिकः श्रियाम् उमित्कण्ठो ङीप्. ततः,

(१) “ श्रियाः पुंवद्० ” ६।३।३४॥की०पृ०१६०

इत्यादिना पुंवद्भावः ततो महत आत्वादि. साहित्यिक आशुषः. २

निर्व०—४४८ इज्या हि महती यस्य स (महेज्य) उदाहृतः ।

(४४९) ऋतुः,

ॐ ऋतवे नमः ।

भा०—पञ्च महायज्ञाः औपासनादयः; सप्त पाक्यज्ञाः श्रौतान्निहोत्रा-
९ दयः; सप्त हविर्यज्ञाश्च यज्ञपदेनोपात्ताः अग्निष्टोमादयः; सप्त सोमसंस्थाः
ऋतवः, तैगगाध्यः

क्रियते इति—

(ऋतुः) . “ कृञः ऋतुः ” इति ऋतुः उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१४
दीर्घकालवहुयजमानकमासचोदनालक्षणे नञ्म् तत्र चागध्यतया

१० सततं सीदतीति—

निर्व०—(२) “ गोस्त्रियोः० ” १।२।४८॥ कौ० पृ० १२९

इति, उपसर्जनह्रस्वः. ❀

देवयज्ञादयः पञ्च महायज्ञाः; औपासनादयस्सप्त पाक्यज्ञाः ;

अग्निहोत्रादयः सप्त हविर्यज्ञाः; अग्निष्टोमादयस्सप्त सोमसंस्थाः

११ ऋतवः; ते च परिगणितयज्ञाः; तैर्यज्ञकृतुभिर्गगाध्यः क्रियते इति—

(ऋतुः) .

(१) “ हुक्ञ्, करणे ” धा० तना० कौ० पृ० ४७३

(२) “ कृञः ऋतुः ” इति, ऋतुः, क्तिच्चावगुणः, उणा० पा० १

कौ० पृ० ६१४

२० (३) “ इकः० ” इति यण् ऋकारस्य रेफः. ❀ ६।१।७७॥ कौ०
पृ० ८दीर्घकालवहुयजमानकमासोपवासचोदनालक्षणे सत्रे ममाराध्यतया,
सततं सीदति संगच्छत इति—

निरु०—४४९ अग्निष्टोमादयस्सप्त संस्थाः ऋतव ईरिताः ॥ ३४१ ॥

२५ आराध्यः क्रियते तैस्तैरिति (ऋतु) रुदीरिनः ।

(४५०) सत्रम्, (४५१) सतांगतिः ।

ॐ सत्राय नमः । ॐ सतांगतये नमः ।

ज्ञा०—(सत्रम्). सीदतेः गतिकर्मणः, ९

(१) “गुधुवीपचिवचियमिसदिक्षदियन्नः” उणा०पा०४कौ०पृ०६४०
एवमेव प्रवृत्तिधर्मनिष्ठानां गतिः. ॐ

अथ निवृत्तिधर्मनिष्ठानां—(सतांगतिः); तत्रैव,

(१) “निवृत्तशेषपङ्क्तानां यतीनां संयनात्मनाम् । स्थानं तत्परमं
विप्र पुण्यपापपरिक्षये ” इति. ॐ वि०पु०२-८-९९ । १०

निर्व०—(सत्रम्).

(१) “षट्, विशरणगत्यवसादनेषु” फस्तः धा०न्वादिः कौ०पृ०४२०

(२) “ गुधुवीपचिवचियमिसदिक्षदियन्नः ” उणा०पा०४

कौ०पृ०६४० इति, त्रः अनिट्.

(३) “ खरिच ” इति, चर्त्वम्. ८।४।५।५।।कौ०पृ०२० १५

दस्य तः आविष्टलिङ्गोयमित्वादि. एवमेव प्रवृत्तिधर्मनिष्ठानां गतिः.

अथ सतां निवृत्तिधर्मनिष्ठानां गतिः प्राप्य इति—

(सतांगतिः). गतिशब्दे हि,

(१) “ गन्त्, गतो ” ततः, धा०न्वादिः कौ०पृ०४३०

(२) “ अकर्तरि च कारके ” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९।।कौ० २०
पृ०६४७ द्वियां कर्मणि क्तिनि निहतत्वादिङभावे,

(३) “ अनुदात्तोपदेश० ” इत्यादिना अनुनासिक- ६।४।३७।

कौ०पृ०४३५

निरु०—४५० बहुकालनेकयजमानके विधिचोदिते ॥ ३४२ ॥

सत्रे सदाराध्यतया (सत्रं) स्यात्सीदतीति च ।

२५

४५१ प्रवृत्तिधर्मनिष्ठानां गतिर्यस्स (सतांगतिः) ॥ ३४३ ॥

निवृत्तिधर्मनिष्ठानां गतिर्यस्स (सतांगतिः) ।

(४५२) सर्वदर्शी, (४५३) निवृत्तात्मा,

ॐ सर्वदर्शने नमः । ॐ निवृत्तात्मने नमः ।

५ भा०—सर्वा द्विविधावपि धर्मा अध्यक्षयिन् शीलमस्येति—(सर्वदर्शी).

(१) “ सुष्यजानौ णिनिम्नाच्छील्ये ” इति, णिनिः. ॐ

३।२।७८॥ कौ०पृ०५८२

तत्र निवृत्तिधर्माचार्यो नरनारायणादिः. न परमैराग्य-

व्यापनाय विषयेभ्यः प्रत्याहृतमताः—(निवृत्तात्मा)—नञ्चयान्.

१० निर्व०—लौकिकं च व्युत्पादितः. प्रागेव अमशानरि व्युत्पादितात् सच्छ-

ब्दान् आम्र. संहितायाम् अनुस्वार पाक्षिकपरमवर्णावृत्ता. ॐ

सर्वा द्विविधावपि प्रवृत्तिनिवृत्तिधर्मा द्रष्टुमध्यक्षयिन् शीलमस्येति—

(सर्वदर्शी).

(१) “ दृग्निर्, प्रेक्षणे ” धा०वादिः कौ०पृ०४३०

१५ (२) “ सुष्यजानौ णिनिम्नाच्छील्ये ” इति, णिनिः. ३।२।७८॥

कौ०पृ०५८२

गुणो रपरः सर्वशब्दो व्युत्पादितः. तत्र इन्नन्तलक्षणो दीर्घ ईर्त्यादि.

तत्र निवृत्तिधर्माचार्यो नरनारायणादिः.

निवृत्तो विमुक्तो दा, परमवैराग्यप्रव्यापनाय विषयेभ्यः

२० प्रत्याहृतः, आत्मा— मनः, अस्येति—

(निवृत्तात्मा).

निरु०—४५२ धर्माधर्मा च तौ सर्वावध्यक्षयितुमादरात् ॥ ३४४ ॥

सर्वदा शीलमस्येति (सर्वदर्शी) ततः स्मृतः ।

४५३ निवृत्तिधर्माचार्यत्वात् विषयेभ्यो निवृत्तिमत् ॥ ३४५ ॥

२५ मनो यस्य (निवृत्तात्मा) नरनारायणात्मकः ।

{ ४५४ } सर्वज्ञो.
{ ८२८ }

ॐ सर्वज्ञाय नमः ।

भा०—(१) “ अन्तर्निविष्टभावं च ” मन्त्रे च.

(२) “ आत्मध्यानपरायणाय ” इति.

(३) “ भान्तं हृत्परमाविदमानमम् ” इति च. ॐ

तथा सर्वात्मनाऽत्मानं जानातीति—(सर्वज्ञः).

(१) “ युञ्जानं च स्वमात्मानं अग्निन्नन्दये देव ” इति.

निर्व०—(१) “ अतः मानस्यगमने ” धा०भ्वादिः कौ०पृ०३८३

अतो मनिति व्युत्पादितो ह्यात्मभेदः ? पूर्वत्र.

(२) “ वृत्तु. वर्तने ” निर्वृत्तः. धा०भ्वादिः कौ०पृ०४३२

(३) “ गत्यर्थं ” इत्यादिना कर्त्तरि कः. ३।४।७२॥ कौ०पृ०५९६

(४) “ उद्रितो वा ” इति, क्त्वायानिङ्ङि कल्पात्, ७।२।७६॥ कौ०

पृ०६६८

(५) “ यस्य दिक्षापा ” इति निष्ठायां नेट्. अपरत्र, ७।२।१७॥ १९

कौ०पृ०५८७

(६) “ मुञ्च, मोक्षणे ” चिद्वर्षः. धा०तुदा० कौ०पृ०४७०

ततः प्राग्ब्रह्म अविद्वान्कर्मतया. अकर्मभात् ततः.

इह कर्मणि वा अनिट्.

(७) “ चोः कृः ” इति झल्लि कुत्वम्. कः उभयत्रापि अगुणः. २०

ततो—८।२।३०॥ कौ०पृ०६८

बहुव्रीहिः. दीर्घः. ततो नान्तलक्षणो दीर्घ ईत्थीदि.

तथा आत्मानं सर्वं सर्वात्मानं जानातीति—(सर्वज्ञः).

(१) “ ज्ञा, अवबोधने ” धा०क्रयादिः कौ०पृ०४७७

निरु०—४५४ सर्वात्मना स्वमात्मानं यश्च जानाति केवलमा ३४६।२७.

(सर्वज्ञ) स्त तू विज्ञेयस्मन्मार्गो ज्ञानदो मनुः ।

१ सर्वात्मानं, सर्वात्मनि । २ युञ्जानश्च ।

(४५५) ज्ञानमुत्तमम्, ॥ श्लो०॥४९॥ { ८५६ } सुव्रतः,

ॐ ज्ञानायोत्तमाय नमः । ॐ सुव्रताय नमः ।

५. भा०—जायतेऽस्मिन् सर्वः परो वैष्णवो धर्म इति—

(ज्ञानमुत्तमम्).

(१) “ पठन्तमनिशं शास्त्रं पञ्चरात्रपुरस्सरम् ”

इति.

(२) “ न मे पार्थास्ति कर्तव्यम् ” ❀ गी० ३-२२ ।

१० इति न्यायेन केवलपरार्थत्वात्. शोभनं व्रतमस्येति—

(सुव्रतः).

निर्व०—(२) “आतोऽनुपसर्गे कः ” इति, कः. आहोपः.

३।२।३॥कौ०पृ०५७०

व्युदपादि हि सर्वशब्दः ? ❀ तथैव च—

१५ उत्तमम् अत्युत्कृष्टं. सर्वः परो वैष्णवो धर्मः, जायतेऽस्मिन्निति

ज्ञानमिति—(ज्ञानमुत्तमम्).

एकनाम.

(१) “ ज्ञा. अवबोधने ” धा०त्रया०कौ०पृ०४७७

अधिकरणे ल्युट्. अनः. दीर्घः. उत्कृष्टवाचिनः

२० उच्छब्दात् अतिशयने तमप्. चर्त्वम्.दस्य तः.

आविष्टलिङ्गोऽयमित्यादि. ❀

स्वार्थकर्तव्याभावेन केवलपरार्थतया,

मु-शोभनं, व्रतं नियमोऽस्येति—(सुव्रतः).

निरु०—४५५ परश्च वैष्णवो धर्मः सर्वऽस्मिन् जायते यतः॥ ३४७॥

२५ सर्वेषां श्रेयसां मूलं तज्ज्ञयं (ज्ञानमुत्तमम्).

४५६ भक्तार्थं व्रतवान् योऽसौ (सुव्रत) स प्रकीर्तितः॥ ३४८॥

(४५७) सुमुखः,

ॐ सुमुखाय नमः ।

भा०—(१) “एकपादेन तिष्ठन्तमाहरन्तं च मारुतम् । पक्षमासोप-
वासंश्च दिशन्तमनुचिन्तयेत् ” इति. ❀ ९

जपादावविकृतप्रमत्तमनोहरमुखत्वात्—(नुमुग्यः).

(१) “ ओंकाग्लक्षणं मन्त्रं जपेन्नान्तरलक्षितम् ” इति.

(२) “ कृष्णाव कमलदलामलनेत्राव ” इति,

तन्मन्त्रवर्णः. ❀

निर्व०—व्रतिसौत्रः. अज्विधौ,

१०

(१) “ भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके कादिनि-
वृत्त्यर्थम् ” इत्यच्. ३।३।५६।।कौ०पृ०६५३

मुपूर्वो बहुव्रीहिः. ❀

जपादावविकृतप्रमत्तमुखतया वा,

वीरवाहुरित्यादावुत्तरत्र

१५

प्रस्तोष्यमाणस्य अनृताहरणकर्मणोऽत्रापि

प्रतिपाद्यत्वेन तदानीमानन्दामृत-

संपूर्णददन्तया वा सु—मनोहरं. मुखमग्न्यनि—(नुमुग्यः).

(१) “ स्तु. अवदारणे ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४२१

(२) “ उदिदृष्टान्तेरजलौ० ” इति वर्तमाने, उणा०पा०५कौ० २०

पृ०६४३

(३) “ डित्स्तेनेमुद् चोदात्तः ” इत्यच्. अल् वा डित्. धातोः

उणा०पा०५कौ०पृ०६४३

निर्व०—४५७ ध्यातृणां विषये यस्य सुप्रसन्नं मनोहरम् ।

मुखमस्तीति (सुमुखः)—

२५

(४५८) सूक्ष्मः,

ॐ सूक्ष्माय नमः ।

- ज्ञा०—निरुपाधिकसमाधिसाक्षात्कृतमुसूक्ष्मत्वरूपत्वात्—(सूक्ष्मः). १
 ६ (१) “ मूचेः स्मन् ” उणा०पा०४कौ०पृ०६४०
 इति, स्मन् प्रत्ययः.
 (२) “ सर्वे ब्रह्मपरायणाः ”
 इति. ❀

- निर्व०—मुट् च. उदात्तः, टिलोपः. मुपूर्वा बहुव्रीहिः. ❀
 १० निरुपाधिसमाधिसाक्षात्कृतमुसूक्ष्मरूपतया,
 अन्यत्रासुरेषु निरूढाभिसन्धितया वा,
 मूचयतीति—(सूक्ष्मः).
 (१) “ मूच, पैशुन्ये ” चुरादौ कथादिः. धा०चुरा०कौ०पृ०४८९
 णिच्. अतो लोपः.
 १६ (२) “ मूचेः स्मन् ” इति, स्मन्—बाहुलकात्—उणा०पा०४कौ०
 पृ०६४०
 (३) “ लिङ्गाशिपि ” इत्यत्र ३।४।१३६॥कौ०पृ०३७४
 लकारस्येव स्मन्निति द्विसकारकनिर्देशमाश्रित्य, अयं सादिगेवेति
 २० व्याख्यानाद्वानेट्. एवमेवान्यत्रापीदृशे प्रदेशेष्वधेयम् णिलोपः.
 (४) “ चोः कुः ” इति, झलि कुत्वम्. चस्य कः. ततः, ८।२।३०॥
 कौ०पृ०६८
 (५) “ आदेशप्रत्यययोः ” ८।३।५९॥कौ०पृ०३४
 इति, कोः परस्य प्रत्ययावयवस्य सस्य षः. ❀

- २५ निरू०—४५८ (सूक्ष्म) स्मूक्ष्मस्वरूपतः ॥ ३४९ ॥ अथवा ॥
 असुरेषु निरूढाभिप्रायत्वात् (सूक्ष्म) उच्यते ।

(४५९) सुघोषः, (४६०) सुखदः,

ॐ सुघोषाय नमः । ॐ सुखदाय नमः ।

भा०—औपनिषदः स्वाध्यायघोषः अस्यति—

५

(सुघोषः). ॐ

एवं सदाचारसमाध्यनुष्ठापनेन तन्निष्ठेभ्यः फलं परममुखं ददातीति—

(मुखदः). ॐ

निर्व०—मु—शोकतो घोषः औपनिषदस्वाध्यायघोषः

मथनाद्भुतगोचरमुरामुरादिघोषो वाऽस्यति—

१०

(सुघोषः).

(१) “ वृषिर्, अविशब्देने ” धा०चुरा० कौ०पृ०४८५

चुरादिः.

(२) “ अनित्यश्वास्य णिच् ”

(३) “ वृषिर्विशब्देने ” धा०रा०३॥कौ०पृ०५९३ १५

इति निष्ठायामिग्निपेथाद्विज्ञात् तदभावे. यत्रि लृङ्प्रथमगुणः णिचितु,

(४) “ एरच् ” इति भावे अच्. णल्लोपा विशेषः ३।३।५६।।

कौ०पृ०६५३

मुपूर्वो बहुव्रीहिः. ॐ

एवं सदाचारसमाध्यनुष्ठापनेन तन्निष्ठेभ्यः. मुखं परमं फलम्, २०

अमृतदानादिना मुग्धेभ्यः मुग्धं वा ददातीति—(मुखदः).

(१) “ हुदाञ्, दाने ” धा०जुहो० कौ०पृ०४५१

(२) “ आतानुपसर्गं कः ” ३।२।३।।कौ०पृ०५७०

निरु०—४५९ स्वाध्यायघोषो यस्यास्ति (सुघोषः) स तु कीर्तितः

॥ ३५० ॥

२६

समाध्यनुष्ठापनेन तदनुष्ठानशीलिनाम् ।

४६० मुखं बहु ददातीति (मुखदः) परिकीर्तितः ॥ ३५१ ॥

(४६१) सुहृत्, ।

ॐ सुहृदे नमः ।

भा०—कुत इदं परोपकारव्यसनित्वम्; यतः,

५ (सुहृत्).

अनुपकारिण्यपि किमस्य भविष्यति ?

किं करवाणीति शुभाशंसि शोभनहृदयत्वं मुहृत्त्वम्. ॐ३

निर्व०—इति, कः.

आल्लोपः.

१० (३) “ खनु, अवदारणे ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४२१
सुपूर्वः.

(४) “ अन्येष्वपि दृश्यते ” ३।२।१०१॥कौ०पृ०५८५
इत्यपिशब्दात् सर्वोपाधिव्यभिचारार्थात् उपपदान्तरकारकान्तरयोः
धात्वन्तरादपि डः.

१५ टिलोपः.

उत्तयत्रापि. ॐ

कुत इदं परोपकारव्यसनित्वम्. तत्रोच्यते,

यतोऽपनुकारिण्यपि मु-शोभनं किमस्य भविष्यति; किं वा करवाणीति
शुभाशंसि, हृदयमस्येति—

२० (सुहृत्).

(१) “ हञ्, हरणे ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४२३

(२) “ बलिमलितनिःशयः कयन् ” उणा०पा०४कौ०पृ०६३६
इति वर्तमाने,

निरु०—४६१ किमस्मिन् करवाणीति ह्यपकारिणि शोभनम् ।

२५ यस्यास्ति हृदयं सोयं (मुहृदि) त्यभिधीयते ॥ ३५२ ॥

(४६२) मनोहरो,

ॐ मनोहराय नमः ।

भा०— एवं निसर्गसौहार्देन तेषां मनो हरतीति—

(मनोहरः).

५

(१) “ हरतेरनुद्यमनेऽच् ” ३।२।९॥कौ०पृ० ५७२

जिनाश्च तेषां क्रोधादयोऽनन्ति—

निर्व०—(३) “ वृहोप्पुक्कुक्चौच ” उणा०पा०४कौ०पृ० ६३६

इति, क्यञ्. धातोः दुगागमश्च. कित्त्वान्न गुणः.

इत्थं निष्पन्नस्य हृदयशब्दस्य सुपूर्वस्य इह बहुव्रीहो, १०

(४) “ सुहृद्दुर्द्वैमित्रामित्रयोः ” ५।४।१५०॥कौ०पृ० १७१

इति, मित्रार्थे ह्रस्वावो निपात्यन्ते.

पाक्षिकमदसाने चर्त्वम्. ४३

एवं निसर्गसौहार्देन, असुरव्यामोहनीयनिजरूपत्वेन वा तेषां मनोऽन्तः-

करणं हरतीति—

१५

(मनोहरः).

(१) “ हञ्, हरणे ” धा०दादिः कौ०पृ० ४२३

(२) “ हरतेरनुद्यमनेऽच् ” ३।२।९॥कौ०पृ० ५७२

इति, अच्. गुणः स्परः.

(३) “ मन, ज्ञाने ” धा०दिवा० कौ०पृ० ४५६ २०

(४) “ सर्वधातुभ्योऽमुञ् ” उणा०पा०४ कौ०पृ० ६४०

इति, असुञ्. सौरुत्वम्.

निरु०—४६२ एवं निसर्गसौहार्दात्तेषां हृदयहारकः । (मनोहरः)

समाख्यातो ह्यष्टार्णः शान्तिदायकः ॥३५३॥

(४६३) जितक्रोधो,

ॐ जितक्रोधाय नमः ।

भा०—(जितक्रोधः).

५ अथवा , अमृताहरणे.

(१) “ आनन्दामृतसंपूर्णवदनेनेन्दुकान्तिना ।

कलशाकृतिरूपेण करस्थेन विराजितम् ”

इति. ❀

(नुमुग्धः).

१० असुरेषु गूढान्निप्रायत्वात्—

(नूक्ष्मः). ❀

मुरामुरादिवुप्यमाणमथनाद्भुतत्वात्—

(सुघोषः). ❀

अमृतदानादिना सुरेभ्यः सुखं ददातीति—

१५ (मुग्धः). ❀

तत्र हेतुः—

(मुह्वत्). ❀

अमुरव्यामोहनीयैरूपत्वात्—

(मनोहरः). यथा,

२० (१) “ त्रैलोक्यविस्मयकरं कान्ताकृतिधरं स्मरेत् ”

इति. ❀

तेन विस्मयविहस्तचेतसाममुराणां सुरेषु क्रोधो जित इति—

निर्व०—(५) “ हाशि च ” ६।१।११४॥कौ०पृ०२७

इति, उत्त्वम्. आद्गुणः. ❀

२५ निरु०—४६३ रक्षसां देवविषये येन क्रोधो विनिर्जितः ।

स (जितक्रोध) आख्यातो ह्यष्टार्णः क्रोधनाशकः ॥३५४ ॥

१ दावहनिञ्च ।

(४६४) वीरबाहुर्,

ॐ वीरबाहुवे नमः ।

जा०—(जितक्रोधः).

स्फुरन्कटककेयूरमालमथनखेलाऽहमहमिकाव्यतीहारविक्रान्तबाहुवः ५
सहस्रमन्येति—

(वीरबाहुः), ३३

निर्व०—तथा जितः क्रोधः. तदुपलब्धः क्रोधलोभादिः.

विस्मयविह्वलचेतोऽसुरकर्तृकसुरकर्तृकक्रोधो वा अनेनेति—

(जितक्रोधः).

१०

(१) “ क्रुध, क्रोधे ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५७

भावे वञ्चि गुणः.

(२) “ जि, जये ” कर्मणि क्तः. धा०वादिः कौ०पृ०४०५

अनिट्. अगुणः. ॐ

अथ केवलममृताहरणधर्माः वीराः. मथनखेलाऽहमहमिका

१५

व्यतीहागविक्रान्ताः बाहुवः तुजाः सहस्रम्. अस्येति—

(वीरबाहुः).

(१) “ बाधु, विलोडने ” धा०वादिः कौ०पृ०३८२

(२) “ क्रुधश्च ” इतिप्रकरणे. “ अर्जिदुःशिकम्यमिपंसिबाधामुजिपशि

तुग् धुग् दीर्घहकाराश्च ” उणा०पा०१कौ०पृ०६१०

२०

इति, कुः. धस्य हश्च,

(३) “ वीर, विक्रान्तौ ” चुरादौ कथादिः अदन्तः. कौ०पृ०४९०

(४) “ आवृषीयः ” णिच्. अतो लोपः.

निरु०—४६४ विक्रान्ता बाहुवो यस्य (वीरबाहु) स्तु स स्मृतः ।

(४६५) विदारणः, ॥ श्लो० ॥ ५० ॥ (४६६) स्वापनः,

ॐ विदारणाय नमः । ॐ स्वापनाय नमः ।

५ भा०—दिव्यहेतिभिः राहुमुखान् विदारितवानिति—
(विदारणः).

(१) “ समग्रोयत्तयविदारणाय ”

इति, मन्त्रवर्णात्. ❀

नष्टशिष्टानपि चारुचतुरस्मितमधुरकटाक्षभ्रुविलासैः स्वापयति

१० परवशयतीति—

(स्वापनः).

निर्व०—ततः पचाद्यच्. णिलोपः.

बहुव्रीहिः. ❀

दिव्यहेतिभिः राहुप्रमुखान् विदारयतीति—

१५ (विदारणः).

(१) “ कृ, विदारणे ” धा० क्र्यादिः कौ०पृ०४७६

विपूर्वः. णिच्. वृद्धिराकारः. स्परत्वम्. ततो ल्युः,

ल्युङ् वा बाहुलकादित्यादि. अनः.

णिलोपः. णत्वम्. ❀

२० नष्टशिष्टानपि चारुचतुरस्मितमधुराक्षिभ्रुविक्षमैः स्वापयति शाययति
परवशयतीति—

(स्वापनः).

(१) “ जिप्वप्, शये ” षस्तः. धा०अदा०कौ०पृ०४४५

निरु०—४६५ हेत्याद्यैरायुधैर्दिव्यैर्दारणाच्च (विदारणः) ॥ ३५५ ॥

२५ ४६६ कटाक्षभ्रुविलासाद्यैः नष्टशिष्टाञ्जनानपि ।

यौक्तौ सन्यङ्माहयति (स्वापनः) परिकीर्तितः ॥ ३५६ ॥

(४६७) स्ववशो,

ॐ स्ववशाय नमः ।

जा०—(१) “ मदाविह्वलनेत्रं च देवमुद्भिन्नयौवनम् ”

इति. ❀

५

तेषु सुनेषु स्वकीयैस्सह स्वैरविहारात्—

(स्ववशः).

(१) “ सर्वेश्वराय ”

इति. तन्मन्त्रे.

निर्व०—णिच्. उपधावृद्धिः.

१०

ततो ल्युः, ल्युड्वा बाहुलकादित्यादि. अनः .

णिलोपः. ❀

तेषु सुनेषु स्वकीयैस्सह स्वैरविहारात् स्वेषामात्मीयानां वा अन-
न्याधीनतया स्वस्य वा नान्यस्य वशोऽधीन इति—

(स्ववशः).

१५

(१) “ वश, कान्तौ ” धा०अडा० कौ०पृ० ४४८

पचाद्यच्.

(२) “ अकर्तारि च कारके० ” इ।इ।१९॥ कौ०पृ०६४७

इत्यनुदृष्ट्या वज्रपवादस्य

(३) “ वाशिरूप्योरुपसंख्यानम् ” इत्यौपसंख्यानिकस्य. इ।इ।५८॥ २०

कौ०पृ०६५३

अपः-अत्रानवकाशात्. कर्तृत्वाविवक्षायां तु स एवात्.

(४) “ स्तृ, शब्दोपतापयोः ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२५

(५) “ अन्येष्वपि० ” इति, ङः टिलोपः. ❀ द।२।१०१॥

कौ०पृ०५८५

२५

निरु०—४६७ स्वकीयैस्सह सुनेषु तेषु स्वैरविहारवान् ।

भवति (स्ववश) स्तोऽपि नान्याधीनत्वदो मनुः॥ ३५७॥

(४६८) व्यापी, (४६९) नैकात्मा,

ॐ व्यापिने नमः । ॐ नैकात्मने नमः ।

१ भा०— सुरासुरमन्दरवासुकिप्रभृतिषु शक्त्याप्यायनाय व्यापनात्—
(व्यापी). ❀

तदातनैः ब्राह्मकौर्ममोहिनीमुखै रूपैः—

(नैकात्मा). ❀

निर्व०— सुरानुग्मन्दरवानुकिप्रभृतिषु शक्त्याप्यायनाय व्यापिं शीलम्-
१० स्यास्तीति—

(व्यापी).

(१) “ आप्ल, व्यातौ ” विपूर्वः. वा० स्वादिः कौ०पृ०४६२

(२) “ सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये ” ३।२।७८॥कौ०पृ०५८२
इति. णिनिः.

१५ वेः इंकारस्य यण्. यकारः.

इन्नतलक्षणो दीर्घ ईर्ल्यदि. ❀

तदातनाः नैके ब्राह्मकौर्ममोहिनीमुखाः

इह चात्मानो रूपाण्यस्येति—

(नैकात्मा). ❀

२० (१) “ अत, सातत्यगमे ” वा०न्त्रादिः कौ०पृ०३८३

अतो मनिणि व्युत्पादित आत्मशब्दः. एतेः,

(२) “ इण्भीकापा० ” उणा०पा०३ कौ०पृ०६२७

निरु०—४६८ देवरक्षोमन्दरेषु वामुकिप्रभृतिष्वपि । आप्यायनाय
शक्त्या च (व्यापी) स्याद्रूपायनादसौ । ३५८ ॥

२५ ४६९ तदातनैर्ब्रह्मकौर्ममोहिन्याव्यवतारकैः ।

(नैकात्मे) ति श्रुतस्सम्यङ्मुन्यर्णो बहुरूपदः ॥ ३५९॥

(४७०) नैककर्मकृत, ।

ॐ नैककर्मकृते नमः ।

भा०—मथनधारणवैरिविदारणमुधादानाद्यनेककर्मा-

(नैककर्मकृत). ❀

९

अथ धर्मात्मा पुरुषार्थव्यवस्थापनाय सर्वान्तर्वसतीति-

निर्व०—इत्यादिना कनि गुणे च व्युत्पादिनश्चैकशब्दः.

नञः, नशब्दस्य वा ममान्तः. पूर्वञ.

(३) " नन्नाणूनपात् ० " ३।३।७५॥ कौ०पृ०१४८

इत्यस्योपलक्षणतया नञः प्रकृतिज्ञावः.

१०

अन्यत्र तु, अनञ्त्वादप्रसक्त एव नलोपः. वृद्धिः. दीर्घः.

ततो नान्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ❀

तथानैकानि अनेकानि मथनधारणवैरिवारणमुधादानादीनि
कर्माणि कार्याणि करोतीति-

(नैककर्मकृत).

१५

(१) " वृञ्, करणे " धा०तना० कौ०पृ०४७३

(२) " सुकर्मपाप० " ३।२।८९॥ कौ०पृ०५८४

इत्यादिना क्विपि तुक्.

अगुणः. पुनरप्ययमेव धातुः.

(३) " सर्वधातुभ्यः ० " उणा०पा०४कौ०पृ०६३९

२०

इति, मनिन्. गुणो रपरः. अनिच्. नलोपः. नैकशब्दः प्राग्वत्.

कर्मधारयः. ❀

अथ धर्मात्मा मन्त्रवर्णानुरोधात् पुरुषार्थव्यवस्थापनाय

सर्वान्तर्वसतीति-

निरु०—४७० समुद्रमथने नैककर्मकृत (नैककर्मकृत) ।

२५

(४७१) वत्सरो, (४७२) वत्सलो,

ॐ वत्सराय नमः । ॐ वत्सलाय नमः ।

५ जा०—(वत्सरः).

(१) “ वमेश्च ” इति, सरन् प्रत्ययः. उणा०पा० ३ कौ०पृ० ६२८

(२) “ सर्वान्तश्चारिणे धर्मात्मने ”

इति हि तन्मन्त्रवर्णः. ॐ

तत्र हेतुः.

१० (वत्सलः).

वत्सान् स्वात्मुकान् कामयते इति—

(१) “ वत्सांसाभ्यां कामवले ” ५।२।९८॥कौ०पृ० ३२७

इति, लच् प्रत्ययः.

त हि चिरं परिचीयमानेष्वपि शरणागतेषु, कस्यापि हेतोः

१५ निर्व०—(वत्सरः).

(१) “ वम, निवासे ” वा०वादिः कौ०पृ० ४३२

(२) “ अशेस्सरन् ” “ वशेश्च ” उणा०पा० ३ कौ०पृ० ६२८

इति, सरन्. अनिट्.

(३) “ सस्मि ० ” इति, तः. ॐ ७।४।४९॥कौ०पृ० ४१०

२० तत्र हेतुरुच्यते. वत्साः तदुपलक्ष्याः स्वात्मुकाः काम्यमानाः

शरणागताः अस्य सन्तीति—

(वत्सलः).

निरु०—४७१ पुरुषार्थस्थापनाय सर्वान्तर्वसनाच्च यः ॥ ३६० ॥

धर्मात्मा (वत्सर) स स्यान्मुन्यर्णोऽभीष्टदो मनुः ।

२५ ४७२ सर्वस्यान्तर्निवसने हेतुस्स्याद् (वत्सलः) स्मृतः ॥ ३६१ ॥

वत्से धेनोरिव यतो वत्सलश्शरणागते ।

(४७३) वत्सी,

ॐ वत्सिने नमः ।

भा०—सद्यः प्रसूतेष्विव वत्सेषु,

सहंकाराः,

५

सपयस्संस्तवस्तनवेदनाः,

किंकर्तव्यताऽकुलाः धेनव इव. संस्त्राभ्यतीति. रावणेऽपि प्रसिद्धम्;

(२) “विदितन्नाहि धर्मज्ञः शरणागतदत्तमलः” रा०सुं० २०-२०।

इति.

तच्छीलजगवदुपकरणत्वाद्धि प्रसिद्धस्यापि धर्मस्य ताच्छील्यम्? ❀ १०

एवं नित्यपोष्यात्मवर्गवत्सभूयस्त्वात्— (वत्सी). ❀

निर्व०—(१) “ वद, व्यञ्जतायां वाचि” धा०वादिः कौ०पृ०४३४

(२) “बृहृवदिहिनिकमिकपिच्यस्मः” उणा०पा०३कौ०पृ०६२७

इति, मः.

(३) “ नितुव०” ७।२।१॥कौ०पृ०६०८

१५

इति, नेट्. चर्त्वम्.

एवंच्युत्पन्नात् वत्सशब्दात्.

(४) “ वत्सांमात्र्यां कामदले ” ५।२।१०॥कौ०पृ०३२७

इति, कामवति भत्वर्थीयो लच्.

प्रसिद्धं हि, वात्सल्यं जगवतश्शरणागतेषु

२०

धेनूनामिव सद्यः प्रसूतेषु वत्सेषु?

वात्सल्यशीलजगवदुपकरणत्वात् धर्मोऽपि तच्छीलः. ❀

तथा वत्साः तद्गुलक्ष्याः नित्यपोष्याः आत्मवर्गाः

भूयांसोऽस्य सन्तीति—(वत्सी).

निरु०— ४७३ नित्यपोष्यात्मगुणवद्वत्सभूयस्त्वतस्सदा॥३६२॥ २५

(वत्सी) स्याद्धि विशेषेण षडर्णो गोप्रदो मनुः ।

(४७४) रत्नगर्भो,

ॐ रत्नगर्भाय नमः।

भा०— (१) “ अत इनिठनौ ” इति भूमनित्ययोगयोः इनिः, ❀
 ५ ५।२।११५॥ कौ०पृ० ३३०
 तेषु ❀ धनायद्भ्यः प्रदेयधनाधिक्यात्— ❀ ७।४।३४॥
 (रत्नगर्भः).

यथा,

(१) “ कामार्थाद्भुङ्क्षन्तं च शङ्खचक्रच्छलेन तु ”

१० इति. ❀

तत्तद्विधनादाने आशुकारित्वात्—

निर्व०— (१) “ वद् व्यक्तायां वाचि ” धा०त्र्यादिः कौ०४३४
 ततो व्युत्पादितात् वत्सशब्दात् ❀ भूमनित्ययोगयोः
 मत्वर्थीयोऽनं इतिः.

१५ (२) “ यस्य० ” ६।४।१४८॥ कौ०पृ०५६

इति, लोपः इन्नन्तलक्षणो दीर्घ इत्यादि. ❀

रत्नं तदुपलक्ष्यं धनायद्भ्यः. ❀

प्रदेयमाधिकं धनं गर्भेऽस्य तद्गर्भः

तद्वाद्धियमाणमनेनेति वा—

२० (रत्नगर्भः).

(१) “ गृ, निगरणे ” धा०त्र्यादिः कौ०पृ०४७६

(२) “ अतिगृभ्यां भन् ” उणा० पा० ३ कौ०पृ०६३१

इति भानि व्युत्पादितः अयं शब्दः.

निरु०— ४७४ धनायद्भ्य यथाकामं प्रदेयधनवत्त्वतः ॥ ३६३ ॥

२५ (रत्नगर्भ) स्समाख्यातो ह्यष्टार्षो धनदो मनुः ।

१ वुपवर्ह च ।

(४७५) धनेश्वरः, ॥

ॐ धनेश्वराय नमः ।

भा०— (धनेश्वरः).

आशुकर्मणि ह्यश्रोतेर्वरट् ? ॐ

५

दत्ताष्टव्यर्थाद्यौ दुर्विषयान्निवर्त्य नाभ्यां हिनधर्मरक्षणान्—

निर्व०— (१) “ न्मु, स्त्रीडादात् ” धा० न्दादिः कौ०पृ०४२०

अन्तर्भावितण्यर्थश्च- अत्रादभु.

(२) “ धापृवस्यज्यतिभ्यो नः ” उणा० पा० ३ कौ०पृ० ६२५,

इति प्रकरणे,

१०

(३) “ रमेस्त च ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२५

इति, नः. तश्चान्तादेशः. अनिट्. ॐ

क्षिप्रकारितया धनस्य तत्तदिष्टविविक्तस्य ईश्वरः दाने

आशुकारीति—

(धनेश्वरः).

१५

(१) “ अश्रु, व्याप्तौ संघने च ” धा० न्दादिः कौ०पृ० ४६३

(२) “ क्लिशोरीच्चापधायाः० ” उणा० पा० ५ कौ०पृ० ६४४

इति वर्तमाने,

(३) “ अश्रोतेराशुकर्मणि वरट् च ” उणा० पा० ५ कौ०पृ० ६४४

इति, वरट्. चाटुपधाया ईत्वं च.

२०

(४) “ नेट्० ” इति, नेट्. ७।२।८॥ कौ०पृ० ५८१

(५) “ धन, धान्ये ” धा० जुहो० कौ०पृ० ४५२

च्छान्दसश्वायम्. अस्त्येव चात्र च्छन्दस्त्वम्. उक्ता वा अस्य

निरु०— ४७५ तत्तदिष्टद्रव्यदाने क्षिप्रकारी (धनेश्वरः) ॥ ३६४ ॥

श्लो०॥६१॥ (४७६) धर्मगुप्, (४७७) धर्मकृत्,

ॐ धर्मगुप्ते नमः । ॐ धर्मकृते नमः ।

भा०— (धर्मगुप्)—

(१) “ साधुमार्गं स्थितानां च संयच्छन्तं धिया च तौ ” इति.

एवं सर्वान् धार्मिकयत्नकारणादनुग्रहेर्हेतुं धर्मं करोतीति— (धर्मकृत्).

० निर्व०— भाषायानपि प्रयोगे गतिः, पचाद्यच्. गुणः. ❀
दत्तावप्यर्थकामौ दुर्विषयान्निवर्त्य. ताभ्यां हितधर्मरक्षणात् धर्मं गोपा-
यति रक्षतीति— (धर्मगुप्).

(१) “ गुप्, रक्षणे ” क्विप्. धा० भ्वादिः कौ० पृ० ३९७

५ (२) “ गुप्धूपविच्छिन्नपणिपनिभ्य आयः ” इत्यायप्रत्ययो न भवति.
३११२८॥ कौ० पृ० ३९७

(३) “ आयादय आर्थधातुके वा ” ३११३१॥ कौ० पृ० ३९७

इति तस्य आर्थधातुकविवक्षायां वैकल्पिकतया, इह तदभावपक्षाश्रय-
णात्. अगुणः.

० (४) “ धृञ्, धारणे ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४२३

(५) “ अतिस्तुसृहु० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१६

इत्यादिना मन्. गुणो रपरः. अनिट्. ❀

इत्थं सर्वान् धार्मिकयत्न अकारणादनुग्रहेर्हेतुं धर्मं करोतीति—

(धर्मकृत्).

निरु०— ४७६ कामं दत्त्वाऽप्यर्थकामौ निवर्त्य विषयान्तरात् ।

ताभ्यां हि तस्य धर्मस्य रक्षणाद् (धर्मगुप्) स्मृतः ॥ ३६५ ॥

४७७ सर्वं जनं धार्मिकयत्न लीलानुग्रहलक्षणम् ।

धर्मं करोति यस्माद्धि तस्माद् (धर्मकृत्) च्यते ॥ ३६६ ॥

१ देहम् ।

(४७८) धर्मी, (४७९) सत्.

ॐ धर्मिणे नमः । ॐ सते नमः ।

भा०—“धर्मभामान्यममलमनादिनिधनं विभुम् । दुर्लभं यत्प्रबुद्धानां ५
तत्प्रसादधिया विना ” इति. ❀

प्रसिद्धोऽपि धर्मोऽस्य सर्वसाधारणोपकरणमिति—

(धर्मी). ❀

उक्तधर्मप्रशस्तत्वात्—(सत्).

निर्व०—(१) “ दृक्ञ्, करणे ” धा०नना०कौ०पृ०४७३ १०

किपि तुक्. अगुणः, धर्मशब्दो व्युत्पादितः. ❀

सर्वसाधारणोपकरणं प्रसिद्धोऽपि धर्मोऽस्यास्तीति—

(धर्मी).

व्युत्पादिताद्धर्मशब्दात् प्रशंसायाम्.

(१) “ मंत्रायां मन्त्रमात्र्याम् ” ५।२।१३७।कौ०पृ०३३३ १५

इति मत्वर्थीयः इतिः इह टनः असमावेशार्थः.

(२) “ यस्य० ” इति, लोपः. ३।४।१४८।कौ०पृ०७६

इन्नन्तलक्षणो दीर्घ इत्येदि. ❀

इत्थं प्रशस्तधर्मतया, धर्मिणां सताम् अपक्षयविनाशादिरहितोपहि-
तनिरुपाधिकसद्भावसाद्गुण्याभ्यां मत् मदिति वेदानार्हमिति— २०

(सत्).

(१) “ अम्, भुवि ” धा०अदा०कौ०पृ०४४४

ततः, “ वर्तमाने लट् ” ३।२।१२३।कौ०पृ०३६६

निरु०—४७८ साधारणोपकरणं धर्मो यस्यास्ति केवलम् ।

स वै (धर्मी) ति विज्ञेयष्यदणो धर्मदो मनुः ॥ ३६७ ॥ २५

४७९ निरुपाधिकसद्भावान्नित्यसाद्गुण्ययोगतः ।

(स) च्छब्देनोच्यते विष्णुवेदेदान्तपारगैः ॥ ३६८ ॥

(४८०) (सत्) अक्षरम्,

ॐ अक्षरसते नमः ।

जा०-(१) “ प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्य युज्यते ” इति.

९ गी० १७-२६ ।

तस्य च प्राशस्त्यं साध्यस्य जगवतस्सत्त्वात्;

तस्य च मत्त्वं निरुपाधिकात् सद्भावात्, साद्रुण्याच्च.

(२) “ मद्भावे नाधुभावे च सृष्टियतत्प्रयुज्यते ” इति. ❀

गी० १७-२६ ।

एवम् नित्यनिरुपाधिकमद्भावनाद्रुण्यात्त्याम्—

{ मत् } अस्य च विशेषणम्.
{ अक्षरम् }

१० क्षरं हि कचिद्देशे काले वा व्याहन्यते ?

ताद्रूप्यं यथा;

(१) “ अपक्षयविनाशात्त्यां परिणामधिजन्मजिः । वर्जितक्षर्यते वक्तुं यस्सदाऽस्तीति केवलम् ” इति. वि० पु०-४-१० ।

निर्व०-इत्यतो लडिति वर्तमाने,

११ (२) “ लटश्शतृशानचौ० ” ३।२।१२४॥ कौ० पृ० ५९९

इति पुनर्लङ्ग्रहणात् अधिकविधानार्थात् क्वचित् प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि शता इत्यादि. शेषं पुरस्तादेव न्यरूपि.

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ॥ ज्ञाप्ये ॥ ❀

तथा अधर्मिणाम् असताम् अप्रशस्तपापातिप्रसक्त्यनुगुणनित्यनिरवधि-

२० कजवदुरितप्रदतया, तेषां कुमनीषिकया संगत्या असदिति वेदनाहमिति-

निरु०-४८० अपक्षयविनाशादिवर्जितो (ऽक्षर) उच्यते ।

तस्मा(दक्षरसदि) ति ह्येकनामा च शस्यते ॥ ३६९ ॥

१ निरुपाधिकसद्भावनित्य । २ अस्यैव । सदसत्क्षरमक्षरम्. सत्-अक्षरम्-अक्षरसत्. । सदक्षरमसत् क्षरम् इति केषांचित्पाठः-(सत्) पदमर्थवञ्जान्मूले

२५ द्विरावृत्तम् सकृदेव पाठ्यम् ।

(४८१) (असत्), (४८२) असत्क्षरम्, ।

ॐ असते नमः । ॐ असत्क्षराय नमः ।

भा०— एतदेव हि श्रूयते,

(२) “सदेव सोम्येदमग्र आसीत्” इति. ❀ छां०उ०६-२-१। ५

अप्रशस्तपापप्रसक्तेषु—

{ असत्, } च
{ क्षरम्. }

असतां नित्यनिरवधिकभवदुरितप्रदत्वात्. आम्नातं हीदं द्वयम्.

(१) “एष एव साधुकर्म कारयति तं यमोऽयो लोकेत्य उचिनीपति,

एष एवासाधुकर्म कारयति तं यमयो निनीपति” कौ०उ०३-९। १०

(२) “ असच्च सच्चैव च यद्विश्वं सदसतः परम् ” इति. ❀

तत्र साधुष्वपराधाननन्तानपि दृष्ट्वा न दण्डयति

क्षमते चेति नैतावदेव, किंतु तेषाम्—

निर्व०— (असत्).

प्राग्वदेव धानुप्रत्ययादि; नैलोपस्तिवहेति तु विशेषः. नाम्नोः १६

सांहितं जश्त्वम्.

इदमेव द्वयं विशेष्यते. तत्र च प्रतियोगिप्रक्रमप्रकरणात्,

विपरिवृत्तिप्रत्यासत्त्या च प्रथमम् असद्विशेष्यते.

येषाम् असत् तेषां तत एव क्षरम्— क्षरणाहमिति—

(क्षरम्).

२०

(१) “ क्षर,संचलने ” धा०च्वादिः कौ०पृ० ४१९

पचादच्. लिङ्गं प्राग्वत्. ❀

निरु०— ४८१ असतां यस्सद्वाऽनन्तजवाख्याऽवप्रदानतः ।

(असदि) त्युच्यते सन्नि (४८२) स्तस्मादेव(क्षरं)च सः॥३७०॥

१ असत्यानित्य । २ परम् । ३ (असत्)पदं सत्यदवत् । नञ्समासनलोपा-
विह विशेष इति ध्येयम् ।

(४८३) अविज्ञाता,

ॐ अविज्ञात्रे नमः ।

ज्ञा०— (अविज्ञाता)—

६ (१) “ उच्यमानोऽपि ऋषे नोत्तरं प्रतिपद्यते ” रा०अ० १—१० ।
इतिवत्, प्रपन्नापराधापरिगणनं गुण एव.

अतो हि तातन्नादाः,

(२) “ सर्वज्ञतामिवमुपालजामहे त्वं ह्यज्ञ एवाश्रितवोप-
जोषणः ” इति.

१० ये पुनः ज्ञप्तिमात्रत्वात् सर्वज्ञस्य सर्वथा अज्ञत्वपरं व्याचक्षते; ते
श्रुत्याचार्यसेवौचित्यन्यायवधिराः शोच्याः न निरसनार्हाः.

निर्व०— अथ पारिशेष्यात्. सद्विशेष्यते. तेषां सत्; तेषां तत एव
क्षरं नेति—

(अक्षरम्).

१५ क्षरशब्दो हि निरुक्तः? ततो नञ्प्रमासः. नञोदलोपः. लिङ्गं प्राग्वत्.
यद्वा. सद्विशेषणे इमे द्वे नामनी, अक्षरं- सत्. क्षरम्— असत्.
इति उक्त एवार्थः— अस्मिन् पक्षेऽत्र उक्तयत्रापि अर्थवशात् विशेषण-
विशेष्ययोः यथामंस्यं नेप्यते. ॐ

तत्र साधुष्वपराधानन्तानपि दृष्ट्वा न दण्डयति क्षमते चेति.

२० नैतावदेव परंतु तदपराधेषूपेक्षया परुषज्ञापणेपि
प्रत्युत्तरादानेन तेषां विज्ञाता नेति—

(अविज्ञाता).

निरु०—४८३ प्रपन्नकृतपापानां किञ्चिदप्यविचारणात् ।

(अविज्ञाने) ति कथितः बुधैस्तद्गुणपारगैः ॥ ३७१ ॥

(४८४) सहस्रांशुः,

ॐ सहस्रांशवे नमः ।

भा०— अथ च सर्वज्ञः—(सहस्रांशुः)—

सहस्रम्- अपरिमिताः, अंशवः- ज्ञानानि, अस्येति. ननु आश्रिताप- ५
राधव्यतिरिक्तसर्वज्ञ इति विश्रुतिपिच्छम्, न तदपराधेष्वतात्पर्येणोपेशा
ह्यज्ञानं विवक्षिता ? उपेक्षते हि तेषां दोषम्

(१) “ वेपो यद्यपि तस्य ग्यात् ” इति. ग०वृ० २८-३ ।

(२) “ अपि चेतसुदुराचारा न ज्ञेते माननन्दताम् ” इति. गी० ९-३० ।

न चैवं पापफलनियततन्त्रियामक्यमतद्यातनाद्यो भगवत्क्षमायामपि १०
कृतापराधं वाधेरन्, तेषामपि तदधीनत्वात् इत्यभिप्रेत्याह—

निर्व०—(१) “ ज्ञा, अवबोधने ” विपूर्वः, वृच्, धा० ऋयादिः
कौ० पृ० ४७७

अनिद्, नञ्ममामः, नञो नलोपः, अतडादि. ॐ

अथ सर्वज्ञः सहस्रं सहस्रसंख्याकाः अपरिमिताः, १५

अंशवः तदुपलक्ष्याणि ज्ञानानि, अस्येति—(सहस्रांशुः).

(१) “ अथ, व्याप्तौ ” धा० ऋयादिः कौ० पृ० १६३

(२) “ कुर्त्तव्य ” इति प्रकरणे, उणा० पा० ३ कौ० पृ० ३३०

(३) “ खरुशङ्कंशुपीयुनीलङ्गलिगु ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ३३३

इति कुः; नुम् च निपात्येत, अनुस्वारः. यदि त्वंशुशब्दः. प्राथेणात्र २०
न पठयेत; तदा बाहुलकात्, “ कुर्त्तव्ये ” ति चकाराद्वा अश्नोतेर-
पि कुः. पृषोदरादित्वात् वर्णागमः. सहस्रशब्दो व्युत्पादितः, दी-
र्घः. यथोक्तव्याख्याने

निरु०—४८४ अंशवो बुद्धयः प्रोक्ताः सहस्रं सन्ति यस्य ते ।

(सहस्रांशु) रिति ख्यातो ह्यष्टार्णो धीप्रदो मनुः॥३७२॥

२६

१ नतावदपराधेष्वतात्पर्यरूपोपेशात् ।

(४८५) विधाता,

ॐ विधात्रे नमः ।

भा०— (विधाता)—आह हि यम एव,

५ (१) “ अहममरवरार्चितेन धात्रा सम इति लोकहिताहिते नियु-
क्तः ” इत्यादि. वि०पु० ३-७-१५ ।

अत्र, ब्राह्म, वैष्णव, दामन, नारसिंह, लैङ्ग, वैष्णवधर्म,
श्रीविष्णुतत्त्व, भागवतप्रभृतिषु, यमकिंकरसंवाद-
स्सर्वो द्रष्टव्यः.

१० यदेष दोषसहः, किं तर्हि हेयाद्गर्गादुपादेयस्य
व्यावर्तकम्; तत्राह.

निर्व०— नाम्नोरविरोधः. ❀

प्रपन्नापराधविषये, सत्यां हि स्वक्षमायां, पापफलनियत-
तन्नियामकयमतद्यातनादीनामकिञ्चित्करतायै,

१५ तेषाम् आर्थिस्वाधीनताप्रख्यापनाय तानपि विदधातीति—
(विधाता).

(३) “ दुधाञ्, धारणपोषणयोः ” धा०जुहो०कौ०पृ०४५१
विपूर्वः. तृच्. अनिट्. अनङित्यादि.

यदेष दोषसहः.

२० किं तर्हि हेयादुपादेयस्य व्यावर्तकं; तत्रोच्यते कृतमुपा-
देयानां लक्षणम् आग्निमुख्यमात्रलक्षणं चिह्नमनेनेति—

निरु०—४८५ तादधीन्याद्यमादीनां (विधाते) त्युच्यतेबुधैः ॥३७३॥

(४८६) कृतलक्षणः, ॥

ॐ कृतलक्षणाय नमः ।

भा०—(कृतलक्षणः).

कृतं हि तेन लक्षणमुपादेयानाम्,

५

(१) “ मित्रभावेन संप्राप्तम् ” रा०पु०—१८—३ ।

(२) “ सम्यग्व्यवसितो हि सः ” इति. गी०९—३० ।

स्वान्निमुख्यमात्रं. श्रीहरीवशे, भा०हरि० ।

(३) “ चक्राङ्किन्ताः प्रदेष्टव्या यावदागमनं मम । नामुद्रिताः प्रदेष्ट-
व्या यावदागमनम्मम ” भा०हरि० ।

१०

श्रीविष्णुधर्म.

(४) “ भवतां ज्ञमतामत्र विष्णुसंश्रयमुद्रया । विनाऽज्ञानङ्गरुन्नैव
भविष्यति नरः कश्चिद् ” ॥

श्रीविष्णुतन्त्रे,

(५) “ चक्रादिभारणं पुंसां परसंबन्धवेदनम् । पतिव्रतानिमित्तं हि १५
वलयादि विभूषणम् ” ? पा०वि०त० ।

इति.

निर्व०—(कृतलक्षणः).

(१) “ लक्ष, दर्शनाङ्कनयोः ” चुरादिः. णिच्. धा०चुग०कौ०
पृ०४८४

२०

(२) “ धापृवस्यज्यतिभ्यो नः ” उणा०पा०३कौ०पृ०६२५

इति प्रकरणे,

(३) “ लक्षेष्ट् च ” उणा०पा०३कौ०पृ०६२५

इति, नः. तस्याडागमध्व. णिलोपः. णत्वम्.

(४) “ हुक्ञ्, करणे ” धा०तना० कौ०पृ०४७३

२५

निरु०—४८६ कृतं हि लाञ्छनं येन चोपादेयेषु जन्तुषु ।

परमात्मा हृषीकेशः स तु स्यात् (कृतलक्षणः) ॥ ३७४ ॥

श्लो० ॥ ५२ ॥ (४८७) गभस्तिनेमिः,

ॐ गभस्तिनेमये नमः ।

- ज्ञा०—एवं वा वैष्णवलक्षणम् अन्यद्देवलक्षणम्; अतो न वैषम्यनै-
 ५ धृष्ण्यादिद्रोषप्रसक्तिः.
 एवं कृतलक्षणाः यमतर्किककरणाम् अप्रधृष्ण्याः; यतस्तद्रक्षकोऽयम्.
 (गभस्तिनेमिः). भास्वन्महद्वारचक्रः.

निर्व०—कर्माणि क्तः, अगुणः, अनिष्ट. इदमुपोदेयलक्षणम्;
 अन्यच्च हेयलक्षणम्.

- १० अतो न वैषम्यनैर्धृष्ण्यप्रसक्तिः, एवं कृतलक्षणाः यमतर्किककरणा-
 मप्रधृष्ण्याः कृतः; यतस्तद्रक्षकोऽयम्. ❀
 गभस्तिः मयूखः, तन्मयो जास्वरो नेमिः तदुपलक्षितं महेश्वारचक्रम-
 स्येति—
 (गभस्तिनेमिः).

१५ (१) “ णम्, प्रह्वत्वे शब्दे च ” धा०ञ्चादिः कौ०पृ०४३०

(२) “ णो नः ” ६।१।६५॥कौ०पृ०३८६

छन्दोभावानाकलनेन. ❀

(३) “ —किकिनौ लिट् च ” ३।२।१७१॥कौ०पृ०६०६

इति वर्तमाने,

२० (४) “जापायां धाञ्छुसृगमिजनिनमित्यः” वार्ति० कौ०पृ०६०६

इति, किकिनौ, स्वरे भेदः, तौ च लिट्त्वत्, ततः,

(५) “ लिटिधातोरनभ्यांसस्य ” ६।१।८॥कौ०पृ०३६९

निरु०—४८७ ज्योतिर्विंशतिनेन्या यल्लक्षितं चक्रमुत्तमम् ।

(गभस्तिनेमि) यस्यस्ति नवार्णः पापनाशकः ॥ ३७५ ॥

भा०—गजस्तिः दीप्यते ज्योतिर्मयं नेमितक्षितं चक्रं, यस्येति—
यथा;

(१) “ वसति मनसि यस्य सोऽव्ययात्मा पुरुषवरस्य नतस्य दृ-
ष्टियति । तव गतिरथ वा ममास्ति चक्रप्रतिहतवीर्यबलस्य सोऽन्य- ५
लोक्यः ” दि०पु० ३-७-३५।

इति. ❀

निर्द०—इति द्वित्वम्.

अन्यामभंजायां हलादिशेषः. ततः,

(६) “ अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि ” ६।४।१२०॥कौ० १०
पृ० ३८२

इति लिङ्गिभित्तकदेशरहितत्वात् एत्वाभ्यासलौपो. यद्वा,

(७) “ णीञ्, प्राणणे ” धा०वादिः कौ०पृ० ४२३

(८) “ णो नः ” ६।१।६५॥कौ०पृ० ३८६

(९) “ नियो मिः ” उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३४ १५

इति.मिः.गुणः. अनिट्. ❀

(१०) “ भस, भर्त्सनदीप्तयोः ” धा० जुहो० कौ०पृ० ४५२

ह्लादिः छान्दसश्चायम्.

(११) “ अस्त्येव हीह च्छन्दोभावः ” धनवदस्यापि उक्तयुक्त्या
भाषायामपि वा प्रयोगः २०

(१२) “ वसेस्तिः ” उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६४०

इति, तिः बाहुलकात् भेसरपि भवति.

(१३) “ तितुत्र० ” ७।२।९॥कौ०पृ० ६०८

इति, नेट्.

पृषोदरादित्वात् वर्णागमेन गः. ❀

(४८८) सत्त्वस्थः,

ॐ सत्त्वस्थाय नमः ।

भा०—किं च कर्मणो निमित्तस्याऽप्यज्ञावाच्च यमाद्यप्रवृत्त्याः कुत-

५ स्तदभावः यस्मादेष तेषाम्—

(सत्त्वस्थः).

(१) “ सुषि स्थः ” इति, कः. ३।२।४॥कौ० पृ०५७१

(२) “ हृदये स्थितः ”

(३) “ हृदि यदि जगवाननादिगस्ते हरिरपि चक्रगदाधरोऽव्ययात्मा ।

१० तदधमवविवातकर्तृभिन्नं भवति कथं सति चान्धकारमर्के ” वि०पु०

२-२-२५॥ ॥अभियुक्तः ॥

(४) “ स्फटिकमणिशिलाऽमलः क्विष्णुर्मनसि नृणां क्व च मत्सरादि-
दोषः ” वि०पु०-३-७-२२ ।

इत्यादि. तथा श्रीविष्णुधर्मः.

१५ (५) “ किंकरा दण्डपाशौ वा न यमो न च यातनाः। समस्तास्तस्य य-
स्यात्मा केशवालम्बनस्सदा ” वि०पु० २-२-२८ ।

श्रीवामने प्रहादः. पं०वि०ध०

निर्व०—इतोप्येते यमादेरप्रवृत्त्याः. यदेष तेषां तत्प्रवर्षणहेतुकर्मनिर्तु-
ञ्छनाय सत्त्वे हृदये तिष्ठतीति—

२० (सत्त्वस्थः).

(१) “ ष्टा , गतिनिवृत्तौ ” षस्तः. धा०त्वादिः कौ०पृ०४२४

“ तोः घुः ”

(२) “ आतोऽनुषर्मे कः ” ३।२।३॥ कौ०पृ०५७०

निरु०—४८८ सत्त्वे हृदि स्थितत्वाद्धि (सत्त्वस्थः) समुदीरितः ।

(४८९) सिंहो,

ॐ सिंहाय नमः ।

भा०—(१) “ तथाऽन्यदुक्तं नरसत्तमेन इक्ष्वाकुणाज्जित्युतेन
नूनम् । ये विष्णुज्जन्ताः पुरुषाः पृथिव्यां यमस्य ते निर्दिपया ५
ज्जवन्ति ” वा०पृ० ।

इति. ❀

यदिदमविदन्तो यमादयः तान् प्राकृतवत् धर्षयेयुः;

तान् हिनस्तीति—

(सिंहः). यथा,

१०

निर्व०—इत्यतः कः इत्यनुवृत्तौ,

(३) “ सुपि स्थः ” ३।२।४॥कौ०पृ०५७१

इति, कः. आद्योपः.

(४) “ अम्, जुवि ” घा०अदा०कौ०पृ०४४४

अतश्शतरि व्युत्पादितो हि सच्छब्दः ? ततः, १५

(५) “ तस्य भावस्त्वतलो ” ५।३।११९॥कौ०पृ०३०९

इति, त्वस्तद्धितः—

जश्त्वचत्वे. ततो मत्वर्थीयः अर्थआद्यच्.

(६) “ यस्य० ” ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६

इति, लोपः. ❀

२०

यदिचेदमविदन्तः, यमादयः स्वज्जान् प्राकृतवत् प्रधर्षयेयुः ?

तदा तानपि सिञ्चति हिनस्ति वा हन्तीति—

(सिंहः).

निरु०—४८९ हरिज्जन्तानविज्ञाय दण्डे प्रयत्नानसान् ॥ ३७६ ॥

हिनस्ति च यमादीन् यः स (सिंहः) परिकीर्तितः ।

२५

भा०—(३) “ प्रभवति संयमने ममापि विष्णुः ” इति.

वि०पु० ३-७-३५ ।

अतश्च लैङ्गे मार्कण्डेयः,

५ (२) “ वासुदेवपरं दृष्ट्वा वैष्णवं दग्धकिल्बिषम् । देवा विभीतास्सं-
यान्ति प्रणिपत्य यथागतम् ॥ दृष्ट्वा यमोपि वै भक्तं वैष्णवं दग्धकि-
ल्बिषम् । उत्थाय प्रार्जुर्लभृत्वा ननाम रविनन्दनः ॥ तस्मात् संपूजयेद्भ-
क्त्या वैष्णवान् विष्णुदत्तः । स याति विष्णुसायुज्यं नात्र कार्या
विचारणा ” लै०पु० ।

१० तत्रैव कौशिकोपाख्याने भगवद्गायकान्:

(३) “ कौशिकार्दीस्तथा दृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः । प्रत्युद्गम्य
यथान्यायं स्वागतेनाभ्यपूजयत् ” लै०पु० ।

इत्युपक्रम्य प्रस्तुतम्. यथेष्टं द्रष्टव्यम्.

श्रीविष्णुतत्त्वे नरकप्रस्तावे,

१५ (४) “ हरिपादप्रपन्नानां दूरीभूताः स्वभावतः । तेषां तु सर्वभूतानां
हरिरेव पतिर्यतः ॥ वैष्णवेभ्योपि विन्यन्ति देवा नरकरक्षकाः ।
अवमानक्रिया तेषां संहरत्यखिलं जगत् ॥ कालेनैतावता तेषु नरकेषु
हि कश्चन । न दृश्यते महावीर्यप्रभावात्परमेष्ठिनः ” पं० वि०त० ।
इति.

२० निर्व०—(१) “ पिच, क्षरणे ” धा०तुदा० कौ०पृ०४७०
पस्सः.

(२) “ हिसि, हिंसायाम् ” वा. धा०रुधा०कौ०पृ०४७१

पूर्वत्र धातूनामनेकार्थत्वादुक्तार्थोपपत्तिः.

अन्यत्र न यत्नः- उक्तयत्रापि यथासंख्यम्.

२५ (३) “ सिचेस्तंज्ञायाम् ” उणा०पा०५कौ०पृ०६४४

इति. के. हे च अन्तादेशे नुमि, तथा पृषोदरादिलक्षणे.

(४९०) भूतमहेश्वरः, ।

ॐ भूतमहेश्वराय नमः ।

भा०— श्रीविष्णुवर्म—

(१) “ नरके पच्यमानस्तु यमेन परिभाषितः । किं त्वया नाचि- ५
तो देवः केशवः ह्येकनाशनः ” इत्यादि.

यथोक्तेः समर्थः यस्मात्—

(भूतमहेश्वरः).

निर्व०— वर्ण विपर्यये, इदित्त्वान्नुमि, पचाद्यचि च ,

उभयत्राप्यनुस्वारे सिंहशब्दः प्रागेव हि व्युदपादि ? ❀ १०

यतो भूतानां ब्रह्मयमादय ईश्वराः;

अयं तु तेषामपि ईश्वरतया

महांश्वासौ ईश्वरो नियन्ता चेति—

(भूतमहेश्वरः).

(१) “ ईश, ऐश्वर्ये ” धा०अदा०कौ०पृ०४३८ १५

(२) “ स्थेशभास० ” ३।२।१७५ ॥ कौ०पृ०६०६

इत्यादिना वरञ्.

(३) “ नेट् ” ७।२।८ ॥ कौ०पृ०५८१

इति, नेट्. महच्छब्दो व्युत्पादितः. भूतशब्दोपि. सं—

हितायां मुणः. ❀

२०

निरु०—४९० भूतेश्वराणां सब्रह्मयमादीनां नियन्त्रणात् ॥३७७॥

कारणं जगतां यश्च स स्याद् (भूतमहेश्वरः) ।

(४९१) आदिदेवो, (४९२) महादेवो,

ॐ आदिदेवाय नमः । ॐ महादेवाय नमः ।

५ जा०— भूतेश्वराणां ब्रह्मयमादीनामपि नियन्ता तेषामपि
कारणं तदभिभवपटुप्रतापश्च.

(आदिदेवः).

आदिः द्योतमानश्चेति.

(१) “ जीपास्माद्वातः पवते ” तै०उ०आ० ८-१ ।

१० ईत्यादि. ॐ

तैः क्रीडनकैः कन्दुकादिमिरिव क्रीडतीति—

(महादेवः).

निर्व०—तेषामप्यादिः कारणं च असौ देवः तदभिभव—
पटुप्रतापतया द्योतमानश्चेति—

१५ (आदिदेवः).

(१) “ दिवु, क्रीडादौ० ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५२

पचादिपाठादच्. गुणः.

(२) “ हुदाय, दाने ” आङ्पूर्वः. धा०जुहो०कौ०पृ०४५१

(३) “ उपसर्गे वोः० ” ३।३।९२ ॥ कौ०पृ०६५८

२० इति किप्रत्यये आद्ये चायमवस्तादेव न्यरूपि.

महानम्यधिकः, पूज्यो वा स चासौ देवः तैः क्रीडनकैः क्रीडं—
श्चेति—

(महादेवः).

निरु०—४९१ (आदिदेवो) हि भवति ब्रह्मादिभ्यो विशेषतः॥३७८॥

२५ ४९२ ब्रह्मादिभिः क्रीडति यो (महादेव) स्त उच्यते ।

(४९३) देवेशो , (४९४) देवभृत् , (४९५) गुरुः , ॥

ॐ देवेशाय नमः । ॐ देवभृते नमः । ॐ गुरवे नमः । ५

भा०—तेषां स्वामी च—

(देवेशः). ❀

तेषां यथार्हविनियोगक्षमः तान् विभर्तीति—

(देवभृत्). ❀

तेषां वेदैः स्वस्वाधिकारबोधनात्—

१०

(गुरुः).

निर्व०—प्राग्भदेव धात्वादि सर्वं. न्यरूपि च महच्छब्दः. ❀

तेषां च यथार्हविनियोगक्षमतया देवानां ब्रह्मादीनाम् ईशः स्वामीति—

(देवेशः).

(१) “ ईश , ऐश्वर्ये ” धा०अश०कौ०पृ०४३८

१५

इगुपधलक्षणः कः. व्युदपादि हि देवशब्दः ? एवमुत्तरत्रापि.

गुणः. ❀

तथा तान् देवान् विभर्तीति—

(देवभृत्).

(१) “ डुभृञ् , धारणपोषणयोः ” धा०जुहो० कौ०पृ०४५० =०

किपि तुक्. अगुणः. ❀

तेषां वेदैस्स्वाधिकारबोधनाद्गुरुराचार्य इति वा,

कालेनानवच्छेदे त्, सर्वेषामपि गुरुः अधिक इति वा—

(गुरुः).

निरु०—४९३ ब्रह्मादीनां च(देवेशो) यथार्हविनियोजकः॥३७९॥ २५

४९४ ब्रह्मशक्यमादीनां भ्रूणाद् (देवभृत्) स्मृतः ।

४९५ ब्रह्मेन्द्रवरुणादीनां (गुरु) वेदोपदेशनात् ॥ ३८० ॥

श्लो० ॥ ५३ ॥ (४९६) उत्तरः,

ॐ उत्तराय नमः ।

भा०—(१) “यो वै देवांश्च प्रहिणोति तस्मै” श्वे० उ० ५—१—१४।

(२) “ हरिगुरुवशगोऽस्मि ” इत्यादि; वि० पु० ३—७—१५।

(३) “ अग्निस्तुदर्णस्य गुरुः ” इत्यादि च.

(४) “नैर्देषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात्” इति. पातं० सू० १—१—२७।

इदं गुरुत्वं ह्यशिरोपाख्येने प्रतिषेद्ध.

(५) “ जग्राह वेदानखिलान् रसातलगतान् हरिः । प्रादाच्च

० ब्रह्मणे राजन् ततः स्वां प्रकृतिं गतः ” इति; “ रसातलाद्येन

पुरा समाहृतास्मस्तवेदाः ” इत्यादौ च. ❀

एवं ब्रह्मादेरासुरापदुत्तारणात्—

(उत्तरः).

निर्द०—(१) “ गृ, निगरणे ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६८

५ कुप्रकरणे ,

(२) “ कृग्रोरुच्च ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१०

इति, कुः. उकारश्चान्तदेशः. रपरत्वम्. अगुणः. ❀

एवं ब्रह्मादेरासुरापदुत्तारणतया, ते विपदमुत्तरन्त्य-

स्मादिति वा, ब्रह्मादिस्तुत्यनन्तरं देवकार्यार्थमुत्थिततर इति वा—

(उत्तरः).

पूर्वत्र,

(१) “ तृ, ष्टुवनतरणयोः ” धा० ष्वादिः कौ० पृ० ४२७

उत्पूर्वः,

(२) “अकर्तरि च कारके०” इत्यनुवृत्तौ; ३।३।१९।। कौ० पृ० ६४७

निरु०—४९६ आपदुत्तारणाद्योऽसौ ब्रह्मादे (रुत्तरः) स्मृतः ।

१ पूर्वेषा ।

(४९७) गोपतिर्,

ॐ गोपतये नमः ।

भा०—(१) “ एवं स्तुतस्स भगवान् पुरुषस्सर्वतोमुखः । जहौ नि-
द्रामथ तदा देवकर्यार्थमुत्थितः ” इति च. भा०शा०३४८—४७ । ५

(उत्तरः). ❀

अशेषच्छन्दोभाषावेपवास्त्रिर्वाहकः—

(गोपतिः).

(१) “ वाक्मनये ”

इति तन्मन्त्रवर्णं. ❀

१०

एवं सर्वविद्यापालनात्—

निर्व०—(३) “ ऋदोरप् ” ३।३।५७।।कौ०पृ०६५३

इत्यपादाने अप् गुणः रपरः. चर्त्वम्. दस्य तः. इतरत्र उच्छब्दादुत्थि-
तवाचिनः.(४) “ द्विदचनत्रिभज्योपपदे तरदीयसुनौ ” ५।३।५७।।कौ०पृ० १५
३४१

इति, द्वयोरेकस्यातिशये तरप्. चर्त्वम् प्रागवत्. ❀

मन्त्रवर्णानुगुण्येन गदाम् अशेषच्छन्दोभाषावेपवाणां वाचां, पतिः स्वामी
निर्वाहकः इति—

(गोपतिः).

२०

(१) “ पा, रक्षणे ” धा०अदा० कौ०पृ०४४३

(२) “ पातेडतिः ” इति, डतिः. टिलोपः. उणा०पा०४कौ०

पृ०६३४

(३) “ गम्ह, गतौ ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४३०

(४) “ गमेडोः ” इति, डोः. उणा०पा०२कौ०पृ०६२२ २५

टिलोपः. प्रागवत्. ❀

निरु०—४९७छन्दोभाषावेपवाणां निर्वाहाद् (गोपतिः) स्मृतः ॥ ३८१ ॥

(४९८) गोप्ता, (४९९) ज्ञानगम्यः ,

ॐ गोत्प्रे नमः । ॐ ज्ञानगम्याय नमः ।

५ भा०— (गोप्ता).

(१) “ सर्वविद्येश्वराय ” इति तन्मन्त्रवर्णः. ❀

परविद्यावेद्यः समाधिगम्यः—

(ज्ञानगम्यः).

निर्व०—मन्त्रवर्णानुरोधेन सकलविद्यां गोपायति रक्षतीति—

१० (गोप्ता).

(१) “ गुप्, रक्षणे ” तृच्.तत्र च,घा०च्वादिः कौ०पृ० ३९७

(२) “ गुप्धूप० ” ३।१।२८॥कौ०पृ० ३९७

इत्यायप्रत्ययः.

(३) “ आयादयः० ” ३।१।३१॥कौ०पृ० ३९७

१९ इति वैभाषिकतया न भवति.

(४) “ स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्जितो वा ” ७।२।४४॥कौ०पृ० ३८५

इत्युदित्वाद्देङ्कतयेह नेट्.

(५) “ तृन्तृचौ० ” उणा०पा० ३कौ०पृ० ६२३

इत्यनिडेव वा अनङ्गादि. ❀

२० वरवाजिमुखस्य ध्येयतया च अयं ज्ञानेन परविद्यावेद्यसमाधिना गम्यः

प्राप्य इति—

(ज्ञानगम्यः).

निरु०—४९८ पालनात् सर्वविद्यानां (गोप्ते) ति परिकीर्तितः ।

४९९ परया विद्यया वेद्यो (ज्ञानगम्य) इति स्मृतः ॥ ३८२ ॥

(५००) पुरातनः, ।

ॐ पुरातनाय नमः ।

भा०—(१) “ पोरदुपधात् ” ३।३।९८॥कौ०पृ०५५७

इति, यत्प्रत्ययः.

९

(२) “ वरवाजिमुखं ध्यायेत् अथ वागीश्वरं प्रभुम् ”

इति. ❀

नेदं विद्याप्रद्योतनम् अद्यैव; किं तु प्रतिकल्पम् इति—

(पुरातनः).

भा०—(१) “ सायंचिरम् ” ४।३।२३॥कौ०पृ०२५६ १०

इत्यादिना द्युट्युलै; तुडागमश्च. ❀

इति श्रीमद्विष्णुनामसहस्रविवरणे,

भगवद्गुणदर्पणे

पञ्चमं शतकं समाप्तम् ।

निर्व०—(१) “ गन्ध, गतौ ” धा०न्धादिः कौ०पृ०४३० १५

(२) “ पोरदुपधात् ” ३।३।९८॥कौ०पृ०५५७

इति, यत् कृत्यः.

(३) “ शक्ति लिङ् च ” ३।३।१७२॥कौ०पृ०५५२

इति चात् शक्त्यर्थे.

(४) “ ज्ञा, अवबोधने ” धा०क्यादिः कौ०पृ०४७७ २०

भावे ल्युट्. अनः. दीर्घः. ❀

इत्थं प्रतिकल्पं विद्याप्रद्योतनादेवमेव पुरा पूर्वं भवतीति—

(पुरातनः).

निरु०—५०० विद्याप्रद्योतनाद्योस्तौ प्रतिकल्पं (पुरातनः) ।

निर्व०—(१) “ स्वरादिनिपातमव्ययम् ” १।१।३७॥कौ०पृ०८६

इत्थं च पुराशब्दात्,

(२) “ सायंचिरं प्राह्मे प्रगेऽव्ययेभ्यश्चुट्युलौतुच्च ” ४।३।२३॥

५ कौ०पृ०२५६

इति, ट्युः; ट्युल्वा. स्वरे विशेषः. तयोस्तुडागमश्च. टित्त्वादाद्यवयवः.
योरनः. तत्र चायं विवेकः. तुटः प्रागादेशः;

(३) “ घकालतनेषु कालनाम्नः ” इत्यादिभिर्देशादिति. ❀

६।३।१७॥कौ०पृ०१८८

१५ इति श्रीकृशिककुलतिलकश्रीवेङ्कटेश्वरमहाचार्यवर्यात्मज-

वरदेशिकतनयवरदगुरुवरसूनुवरदार्यसूरिविरचिते,

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित-

श्रीमद्विष्णुसहस्रनामभाष्यानुगे,

भगवन्नामसहस्रनिर्वचने,

पञ्चमं शतकं संपूर्णम् ।

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास

“लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर” छापाखाना

कल्याण-(मुंबई)

श्रीः ।
विक्रय्य पुस्तकोंकी संक्षिप्त
सूची ।

श्रीमद्भारत ।

सटीक मोटेअक्षरका ।

महर्षिश्रीद्वेष्ट्यास्यणीत और पंचमवेदसंज्ञा होनेसे विशेष प्रशंसाकरना निरर्थकहै ये वहपुस्तक गणपत कृष्णाजीके छापेकीहै जो पूर्वकालमें ६० वा ८० रूपयेको मिलताथा उसीको हमने सवलकर ४० रूपयेमें देतेहैं टपाल महसूल ५ रु० अलग है परंतु अब थोड़ी पुस्तकें रहगईहैं महाभारतके प्रेमिलोगोंको शीघ्र लेनाचाहिये कुछकालके पीछे मूल्य अधिक होजायगा ऐसा ग्रंथ उत्तम छपनेकी आशाभी कमतीहै— लीजिये तो टपाल खर्चासहित मूल्य (४५) पैतालीसही रूपयेमें अभी देतेहैं.

मार्कण्डेयपुराण (सुलभम्)

नवीन छपाहुआ टाईप उत्तम कागज और श्याहीका छिष्टशब्दोंकी टिप्पणीभी है इसके अंतर्गत जो दुर्गासप्तशती हैं उसपर शान्तनवीटीका जो अतिउत्तमहै लगाई गई है मूल्य केवल ५ मुद्रां.

भजनामृत ।

यह साधु वैष्णवों तथा हरिभक्तोंकेलिये अधिक प्रयोजनीयग्रंथ है इसमें नित्यकीर्त्तन, प्रभाती, होली, विनय, आरती, हिंडोल, गौरी, जय, धुनिइत्यादि सुंदर भजनहैं कीमत १ रु०

रागरतनाकर-भक्तचिन्तामणि- रागमालासहित ।

६ राग ३६ रागिनीका पूर्ण गानविद्याका घर है परम मनोहर चुचुहाते रसभरे रोज मरहकी गवनई लिखी है नीतिविषयक तथा सामयिक ५०० दोहे सोरठेभी हैं १००२ राग हैं और नाजनियोंके गानेलायक गजलै हैं कीमत २ रु०

भक्तमालारामरसिद्धावली ।

सत्ययुग त्रेता द्वापर कलियुगके हरिचरणानुरागी परम भक्तोंका जीवनचरित्र चौपाई दोहा सोरठा इत्यादिमें लिखा है इसके रचयिता श्रीमन्महाराज रघुराज सिंहजू देववहादुर री-वाधिपति हैं इनका बनाईपुस्तकोंमें यह किताब परम पवित्र और अग्रगण्य गिनीजाती है की० ४ रु०

श्रीमद्भागवतम् ।

(श्रीमद्बीरराघवीयटीकासमन्वितम्)

संप्रति श्रीमद्भागवतं महापुराणं बहुविधटीकासमन्वितं सर्वत्र सुप्रसिद्धं विद्यते । तथापि सर्वटीकानां मध्ये श्रीबीरराघवीया टीकाऽत्यन्तं सरला मुबोधा नवति (१०) सहस्रग्रन्थान्तिका सविस्तरा सुप्रसिद्धा श्रीवैष्णवजनादरणीयाऽति-प्रशस्तास्ति । तथा बीरराघवीयया टीकया समन्वितमेतत्पुस्तकं सर्वसज्जनविद्-जनसंप्रदायिजनपौराणिकजनानां त्वत्यन्तोपयोगित्वात्—अस्माभिः तैलङ्गना-विद्यादिलिपिलिखितपुस्तकान्युपलभ्य तिरुपतिनगरस्थ वेदमार्गप्रतिष्ठापकाचा-र्योभयवेदान्ताचार्यश्री मदनन्तपुरुषसिंहासनासीनातिरूपतिश्रीरङ्गाचार्यद्वारा शो-घयित्वा स्वकीये “ लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर ” मुद्रणालये स्थूलस्यूटैरतिविशदवर्ण विन्यासैरायताक्षरैः पुष्टवनाचिकणपत्रेषु मुद्रयितुं समारभ्यते । तत्रच प्रथमं श्रीदशमस्कन्धो मुद्रयितुमुपक्रम्यते ।

येषां येषामेतत्समग्रग्रन्थसंग्रहणेच्छास्ति । ते स्वस्वनामग्रामस्थलप्रत्यभिन्न

एकं पत्रं प्रेषयन्तु । यथा यथा पुस्तकं मुद्रयिष्यते तथा तथा प्रेषयिष्यामः । प्रति-
स्कन्धं मुद्रिते सति तावदेव ग्रन्थं प्रेषयित्वा तावदेव वा मूल्यं नत्तन्समये ग्रही-
ष्यामः । येषां तु प्रथमं एतद्ग्रन्थमिष्टम्यात् येच वा प्रतिस्कन्धं संगृह्णीयुः—तेऽती
व स्वल्पमूल्येन समग्रं ग्रन्थं लभेरन् । पश्चाद्मूल्यं वद्दीयष्यते । अतस्त्वर्यतामेतदल-
म्यस्वल्पमूल्यं श्रीवीरराघवीयटीकासमन्वितं श्रीमद्भागवतमहापुराणग्रन्थसंग्रहणे-
च्छयेति श्रम् ।

शाक्तप्रमोद ।

दशमहाविद्याओंका और पञ्चदेवोंका पञ्चाङ्ग ।

सम्पूर्ण भारतनिवासि द्विजोत्तमोंपर विदिन हो कि, यह अलम्प्य द्विष्टनासे
प्राप्त परमगुप्त अत्युत्तम नवीन ग्रंथ हमारे यहाँ लपा है; इसमें आदिशक्ति
जगन्माताके दशोस्वरूप अर्थात् काली, तारा, त्रिपुरसुंदरी, भुवनेश्वरी,
छिन्नमस्ता, त्रिपुरभैरवी, घृमावती, वगडामुखी, मातंगी, कमलात्मिका,
तथा पंच देवता-दुर्गा, शिव, गणेश, सूर्य, विष्णु और वेदोक्त, शास्त्रोक्त,
मंत्रोक्त, तंत्रोक्त, विस्तारपूर्वक लिखी है; जिनके चित्र (तस्वीरें) भी फो-
टोग्राफानुसार यथावत् खींची गई हैं। इस ग्रंथका मूल्य पञ्च (५) मुद्रा.

सूचना ।

१ श्रीमद्भोस्वामितुलसीदासकृत

रामायण (सटीक)

पंडित-ज्वालाप्रसादकृतटीका ।

लीजिये रामायण सटीकभी लीजिये असल पुस्तक श्री-
गुसाईजीकी लिपिके अनुसार व सम्पूर्ण श्लेषकों सहित जिसमें
शंका-समाधान आद्यपर्यंत विस्तारपूर्वक लिखे हैं इसके
टीकाकी रचना ऐसी उत्तम और अपूर्व मनभावन सुखउप-
जावन राम यज्ञपावन है कि, पढते २ कदापि तृप्ति नई

होती तुलसीदासजीका जीवनचरित्र रामवनवास तिथिपत्र माहात्म्यभी सम्मिलितहैं कीमत ८ रु० डाकमहसूल १॥॥ रु०

२ रामायण वडा ।

सहित श्लोकार्थ गूढार्थ छन्दार्थ त्तुत्यर्थ शंकासमाधान और तुलसीदासजीका जीवनचरित्र, रामवनवासतिथिपत्र, 'रामाश्वमेध, लवकुशकाण्ड, माहात्म्य और वरवारामायणके जिस्में पंचीकरणका वडा नक्शा और ३८०० कठिन २ शब्दोंके अर्थ लिखेहैं अक्षर अत्यंत मोटा ग्लेजकागजका की० ५ रु० रफ कागजका की० ४ रु०

३ रामायण मझोला ।

उपरके सब अलंकारोंसहित इसका सांचा छोटहै अक्षर सामान्यहै कीमत २॥ रु० रफ १॥॥ रु०

४ रामायण गुटका ।

यहभी पूर्वोक्त सब अलंकारोंसे पूरितहै साधु तथा देशाटन कररेवालोंको अत्यंत उपयोगीहै कीमत बहुतही थोड़ी केवल १ रु०

शार्ङ्गधरसंहिता (भाषाटीकासह)

यह टीका आढमळी और गूढार्थप्रकाशिका जो इस्की संस्कृतटीका है उनके अनुसार भाषाटीका करीगई है यद्यपि इनग्रंथकी टीका कईभिषगवरोंने कीहै परन्तु इस रीतिसे वित्तारपूर्वक किसीने नहींकीहै तिसपरभी मूल्य केवल (तीन मुद्रा) ३ रु० रक्साहै विलायतीकपडेकी जिल्दसहित ये तथा छपाहै ।

ननुस्मृतिः ।

सान्वय अत्युत्तम सरल हिंदीभाषाटीकासहित छपकर विक्रयार्थ प्रस्तुत है ऐसा उत्तमग्रंथ अद्यावधिपर्यंत कहीं नहीं छपाया भारतवर्षके राजा महाराजा तथा विप्रगण इसीके अनुसार राजनीति और प्रजापालन धर्मशासन करते हैं यहाँतक कि, श्रीमन्महाराज अंग्रेजवहादूरभी इसका अवलम्ब लेते हैं यहग्रंथ परमसुंदर मोटे टैप् और जाड़े विलायती कागजपर छपाई की. ३ रु०

ब्रह्मवैवर्तपुराण संपूर्ण ।

ब्रह्मखण्ड, प्रकृतिखण्ड, गणेशखण्ड और श्रीकृष्णजन्मखण्ड संपूर्ण चारोंखंडोंका मूल्य ८ रुपया आदिके तीनखंडोंका मूल्य ५ रुपया केवल श्रीकृष्णजन्मखण्डका मूल्य १० ३ है.

ब्रजविलास ।

ब्रजखण्डलसे प्राप्त यह ग्रंथ अत्यंत शुद्धतापूर्वक बड़े २ अक्षरोंमें मोटे कागजपर छपाई कठिन शब्दोंकी टीप्पणीभी है कीमत ५ रु०

श्रीमद्भागवत संस्कृत तथा भाषाटीकासहित ।

श्रीवेदव्यासप्रणीत श्रीमद्भागवत अठारहों पुराणोंमेंसे श्रीमद्भागवत सबसे कठिन है और इसका प्रचार भारतखण्डमें सबसे अधिक है यह ग्रंथ क्लिष्टताके कारण सर्व साधारण लोगोंको दीक्षा होनेपरसे अच्छीरीतिसे समझना कठिनथा कोई २ स्थलमें बड़े २ पण्डितोंकी बुद्धि चक्रमें डबजातीथी इसलिये त्रिनासंस्कृत पढ़े सर्व साधारण पण्डित व स्वल्पविद्या जाननेवाले भगवत्भक्तोंके लाभार्थ संस्कृतमूल अतिप्रिय ब्रजभाषाटीकासहित जो कि हिन्दीभाषाओंमें शिरोमणि और माननीय है उसी भाषामें टीका बनवाकर प्रथमावृत्ती छपायाया ओ श्रीकृष्णचन्द्र आनन्दकंदकी कृपाकटाक्षसे बहुतही जल्दी दार्शनिक विद्वानोंके अव इसकी द्वितीयावृत्ती प्रथमावृत्तीकी अपेक्षा अच्छीतरह शुद्ध करवाके मोटे अक्षरमें छपाया है और संबंधित कथाओंके शिवाय उत्तमोत्तम भक्तिज्ञानमार्गी १०० अतीव मनोहर दृष्टांत दिये हैं कि जिनके श्रवणसे श्रोताओंका मन भावनानुसार मग्न होजाता है कागज विलायती बाहिया लगाया है माहात्म्य षष्ठाध्यायी भाषाटीका सहित इसके साथही है प्रथमावृत्तीमें मूल्य १५ रुपय्येथा इस आवृत्तीमें केवल १२ वाराही रुपया रक्खा है ज्यादा प्रशंसा बाहुल्यमात्र है.

(दोहा) एकघडी आधीघडी, ताहूकी पुनिआध ॥

नेमसहित जो नितपढ़े, कटै कोटि अपराध ॥ १ ॥

हारीतरंहिता—(वैद्यकग्रन्थ)

(मूल संस्कृत और भाषाटीकासहित)

समस्त महाशयोंको विदित करनेमें आताहै कि,— “हारीतरंहिता” नामक वैद्यक ग्रन्थ सरल हिन्दीभाषानुवाद बनवाकर और शास्त्रियोंद्वारा शुद्ध करवाकर सुन्दर मध्यमअक्षरोंमें छपाकर विक्रयार्थ प्रस्तुतहै,—लीजिये तो यह ग्रन्थ बहोतही उपकारक और स्वल्पहोकरभी सर्ववैद्योंको सबतरहके औषधज्ञान तथा रोगोंकी चिकित्सा करनेमें अप्रतिम साह्य होगा इसमें कुछ संदेह नहींहै इसवास्ते वैद्य महाशयजी ! अभी ज्यादा लिखना बाहुल्यमात्रहै, तथापि इस अपूर्व ग्रन्थको अवश्य संग्रहमें रखकर रोगनिवारणद्वारा निर्मलकीर्तिको प्राप्त करेंगे. इस ग्रन्थका मूल्य केवल ३ रु.

विशेषसूचना—संपूर्णपुस्तकोंका सूचीपत्र आद्य आनेका टिकट भेजनेसे निःशुल्क बडासूचीपत्र भेजाजाताहै.

पुस्तकें मिलनेका ठिकाना—

गङ्गाविष्णु श्रीकृष्णदास

“लक्ष्मी वेङ्कटेश्वर” छापाखाना

कल्याण—(मुंबई)

(५०१) शरीरभूतभृद्,

ॐ शरीरभूतभृते नमः ।

भा०— (१) “ शरीरभूतं तत्त्वजातं विभर्तीति ”

(शरीरभूतभृत्).

५

(२) “ तच्छिरः ” आरण-२ ।

(३) “ नम्य मूर्धा नमस्तवत् द्यौस्मनश्चक्षेत्रेवना ” इत्यारज्य-

(४) “ एतच्छयशिरः कृत्वा नानामृतिभिर्गृह्यतम् ”

इत्यन्तम् ॐ भा०शां० ३४८-४९ ।

(५) “ यत्तु तत्कथितं पूर्वं त्वया ह्यशिरां महत् । हव्यकव्यमु- १०

जो विष्णोः कृत्वा महोदधौ ” भा०शां० ३४८-३ ।

इति. ॐ

निर्व०—स एव च ह्यशिरसा शरीरभूतं शरीरतयावस्थितं विभर्ति

भरति वेति—

(शरीरभूतभृत्).

१५

(१) “ दुग्धं, धारणपौषणयोः ” धा०ब्रह्म०कौ०पृ०४५०

(२) “ मुञ्जं, भरणे ” दा धा०न्दादिः कौ०पृ०४२२

द्विपि, तुक्. अगुणः.

भवतेः कर्तारि क्तः.

(३) “ श्युकः० ” इति, नेट्. ७२।११॥कौ०पृ०४२५ २०

(४) “ शृ, हिंसायाम् ” धा०क्र्यादिः कौ०पृ०४७६

(५) “ कृशपृकटिपटिशौटिज्य ईरन् ” उणा०पा०४कौ०पृ०६३३

इति, ईरन्. गुणः स्परः. ॐ

निरु०—५०१ देहभूतं जगत्तत्त्वं प्रकृत्यादिभिरन्तकम् ॥ ३८३ ॥

(शरीरभूतभृत्) प्रोक्तो विभर्तीति दशाक्षरः ।

२५

{ ५०२ } भोक्ता, (५०३) कपीन्द्रो,
{ १४५ }

ॐ भोक्त्रे नमः । ॐ कपीन्द्राय नमः ।

५ भा०— (भोक्ता). ❀

अथैवं स्ववर्धितवेदविहितकर्मप्रवर्तकः पुरा राः स्वविन्दशलीलामनु-
जावतारे स्वदासानां विसदृशतरकपिरूपं प्रपन्नानां देवानामिन्द्रः—
(कपीन्द्रः).

(१) “ सर्वलोकेश्वरस्ताक्षालोकानां हितकाम्यया । सर्वैः परिवृत्तो

१० देवैर्वीनरत्वमुपागतैः ” रा०यु० १४४—१६ ।

इति. ❀

निर्व०— ह्यशिराश्च हव्यं कव्यं च भुङ्क्ते इति—
(भोक्ता).

(१) “ भुज, पालनाभ्यवहारयोः ” धा०रुथा०कौ०पृ०४७१

१५ तुच्. गुणः. अनिच्.

बलि कुत्वम्. गः.

तन्थ चत्वम्. कः. अनडादि. ❀

अथैवं स्ववर्धितवेदविहितकर्मप्रातिस्विकप्रवर्तकः मुखगन्दन अपौनरु-
कस्यात्पुना रामः प्रस्तूयते.

२० कपीनां स्वविसदृशलीलामनुजावतारे स्वदासानां तदानुगुण्येन विसदृश-
तरकपिरूपं प्रपन्नानां देवानामिन्द्रः

स्वामीति—

(कपीन्द्रः).

निरु०—५०२ हव्यं कव्यं च यो भुङ्क्ते स(भोक्ता)परिकीर्तितः॥ ३८४।

२५ कपिरूपं प्रपन्नानां देवानामीश्वरत्वतः ।

५०३ (कपीन्द्र) इति विख्यातः सताणो मनुनायकः ॥ ३८५ ॥

(५०४) भूरिदक्षिणः ॥

ॐ भूरिदक्षिणाय नमः ।

भा०—स एव, जगदाचार्यकाय हयमेधादिभिर्यजमानः—

(भूरिदक्षिणः).

(१) “ अश्वमेधशतैरिष्टा ” इत्यादि. ॐ रा०वा० १—९४ ।

निर्व०—(१) “ इति, परमैश्वर्ये ” धा०न्वादिः कौ०पृ० ३८७

इदित्त्वान्नुम्. अयम्,

(२) “ ऋज्रेन्द्राय० ” इत्यादिना, उणा०पा० २ कौ०पृ० ६२०

रन्नन्तो निपातितः.

(३) “ नेट्० ” इति, नेट्. ७।२।८॥कौ०पृ० ५८१

इति पूर्वमेवेदिरिराम.

(४) “ कपि, चलने ” इदित्त्वान्नुम्. धा०न्वादिः कौ०पृ० ३९६

(५) “ अच इः ” इति प्रकरणे, उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३८

(६) “ कुण्डिकम्प्योर्गलोपश्च ” उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३९ १

इति, इः; नलोपश्च. दीर्घस्तांहितः. ॐ

न एव जगदाचार्यकाय महादक्षिणेः हयमेधादिभिः यजमानतया

भूरयो दक्षिणाः अस्येति वा, उक्तव्युत्पत्त्या भूरिदक्षिणोऽश्वमेधादिः

सोऽस्यास्तीति वा—

(भूरिदक्षिणः).

(१) “ दक्ष, वृद्धौ शीघ्रार्थे च ” धा०न्वादिः कौ०पृ० ४०६

(२) “ द्वादक्षिभ्यामिनन् ” उणा०पा० २ कौ०पृ० ६२१

इति, इनन्. णत्वम्. ततः स्त्रियाम्, अतष्टाप्. दीर्घः.

निरु०—५०४ हयमेधादिभिर्यज्ञैर्जगदाचार्यकाय वै ।

यजमानस्स विज्ञेयस्सर्वदा (भूरिदक्षिणः) ॥ ३८६ ॥

श्लो० ॥ ५४ ॥ (५०५) सोमपो,

ॐ सोमपाय नमः ।

भा०— तत्रैव सोमपीथी—

५ (सोमपः) .

(१) “ यत्किञ्चिद्धूयते वह्नौ हविर्मन्त्रैर्विधानतः । तत्सर्वममृतं कृत्वा विष्णवे संप्रयच्छति ” ॥ इति.

(२) “ अहं हि नर्दयन्तानां शिवता च प्रमुञ्च च ” गी०९—२४ । इति. ❀

१० निर्व०— (३) “ भू, सत्तायाम् ” धा०च्वादिः कौ०पृ०३६८

(४) “ अदिशदिभूशुभित्यः किन् ” उणा०पा०४कौ०पृ०६३५ इति, किन्. अगुणः.

(५) “ श्युकः० ” इति, नेट्. पुवद्भावः. ततः, ७।२।११॥ कौ०पृ०४२५

१५ (६) “ गोस्त्रियोः० ” १।२।४८॥कौ०पृ०१२९

इति, उपसर्जनह्रस्व ईर्त्यादि. अनुकल्पे तु, व्युत्पादितादेव भूरिदक्षिण-शब्दात् मत्वर्थीयोर्शाआद्यच् विशेषः

(७) “ यस्य० ” इति, लोपः. ❀ ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६ तत्रैव सोमपीथिनया, सोमं लतात्मकं सोमराजानं पिबतीति—

२० (सोमपः) .

(१) “ पा, पाने ” च्वादिः कौ०पृ०४२४

(२) “ आतोऽनुपसर्गे कः ” इति, कः. न च ३।२।३॥कौ०पृ०५७०

(३) “ गापोष्टक् ” इति, टक्; ३।२।८॥कौ०पृ०५७२

(४) “ पिबतेस्सुराशोऽध्वोरिति वक्तव्यम् ” ३।२।८॥कौ०पृ०५७२

२३ इत्युपपदानियमात्. आद्योपः.

निरु०—५०५ ह्यमेधे सोमपो यः (सोमपः) परिकीर्तितः ।

(५०६) ऽमृतपः,

ॐ अमृतपाय नमः ।

भा०—हविःपरिणामरूपम् अमृतं स्वयमेव पिबति चेति—

(अमृतपः).

१

स्वानुष्ठानानुविधायिभ्यः स्वानुत्तरूपममृतं परमे व्योम्नि पातीति वा—

(अमृतपः).

(१) “ यत्र देवा अमृतमानशानान्तृनीये धामान्यथैरदन्त ”

इति. तै०उ०ना०—६—१५ ।

निर्व०—(५) “ पुत्र, अतिषवे ” पत्सः. धा०स्वादिः कौ० १०

पृ०४६१

(६) “ अर्तिस्तुसुहृ० ” उणा०पा०१ कौ०पृ०६१६

इत्यादिना मन्. गुणः. अनिट्. ॐ

स एव च सर्वयज्ञभोक्तृतया अमृतं तद्वदास्वाद्यं ब्रह्मो ह्यमानं

यत्किंचिद्धविः पिबतीति वा,

१५

स्वानुष्ठानानुविधायिभ्यः परमे व्योम्नि स्वानुत्तरूपममृतं पानि

रक्षतीति वा—

(अमृतपः). एकत्र,

(१) “ पा, पाने ” अन्यत्र, धा०न्वादिः कौ०पृ०४२४

(२) “ पा, रक्षणे ” उक्तयत्रापि, धा०अदा०कौ०पृ०४४३ २०

(३) “ आतोऽनुपसर्गे कः ” इति, कः.आहोपः.३।२।३॥कौ०

पृ०५७०

(४) “ मृह्, प्राणत्यागे ” धा०तुदा०कौ०पृ०४६८

निरु०—५०६ परिणामोऽस्य हविषां पीयूषमिति चोच्यते ॥३८७॥

तत्त्वानात्स्या (दमृतपः) परमे व्योम्नि वा स्थितः ।

२५

मुक्तेभ्यो यः स्वानुत्तवं पाती (त्यमृतपः) स्मृतः ॥ ३८८ ॥

(५०७) सोमः,

ॐ सोमाय नमः ।

भा०—(२) “ अमृतस्यैष सेतुः ” मुं०उ०२—२—५ ।

५ (३) “ यस्य च्छायाऽमृतम् ” इति. ❀

स्वस्मै, स्वानुभवितृभ्यश्च अमृतायमानः—

(सोमः).

गोमशब्दो ह्यमृतवाची?

(१) “ तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत् ” अष्ट—३—१ ।

१० (२) “ स खल्वमृतोपमः ”

(३) “ महता तपसा राम महता चापि कर्मणा । राज्ञा दशरथेनासि

लब्धोऽमृतमिवामरैः ” इति. रा०आ०६६—३ ।

(४) “ अमृतस्येव नातृप्यत्र प्रेक्षमाणा जनार्दनम् ”

इति.

१५ (५) “ शान्तिस्मृद्धममृतम् ” इति च. ❀ तै०उ०शि०६—२ ।

निर्दो—(५) “ हन्तिमृग्निवाऽमि० ” उणा०पा०३कौ०पृ०६२८

इत्यनः तत्. इति वर्तमाने,

(६) “ तन्निमृङ्ग्यां किञ्च ” उणा०पा०३ कौ०पृ०६२९

इति, तत्-दित्. अगुणः, अनिट्. नञ्समासः.

२० नञो नलोपः. अयमन्यथा चापि प्रागुक्तः. ❀

न चानृत्तिकरत्वादिनाऽमृतोपमतया स्वस्मै स्वानुभवितृभ्यश्च.सोमःअमृतं

येदतीति—

(सोमः).

(१) “ पुञ्. अग्निपत्रे ” पस्मः. धा०स्वादिः कौ०पृ०४६१

२० (२) “ अतिस्तुस्तुहृ० ” उणा०पा०१कौ०पृ०६१६

निरु०—५०७ (सोमः) सुधायमानत्वान्मुक्तानां परिकीर्तितः ।

(२०८) पुरुजित्,

ॐ पुरुजिते नमः ।

भा०—(१) “ मत्वेन लोकाञ्जयति दीनान् दानेन राघवः ।

गुरुन् शश्रूपया वीरो धनुषा युधि शात्रवान् ” रा०अ०१२-२९।५

इति बहूनां जयात्—

(पुरुजित्). ❀

(१) “ स्तहो मे परमो राजन् त्वयि नित्यं प्रतिष्ठितः । भक्तिश्च
नियता वीर ! भावो नान्यत्र गच्छति ” उक्त० रा०४०।

(२) “ यावद्रामकथा वीर ! ” इत्यादिवत्, रा० । १०

निर्व०—इत्यादिना मन्. गुणः. अनिट्. श्रौत्या च प्रसिद्ध्याऽयम-

मृतवचनः. अतिमधुरिष्णा च तत्तादात्म्येनेह निर्देशः. ❀

तथा गुरुन् बहून् लोकदीनगुरुशात्रवान् सत्यदानशुश्रूषा-

शरासनैः जयतीति—

(पुरुजित्).

१५

(१) “ जि, जये ” धा०त्रादिः कौ०पृ०४०५

क्विति तुक्. अगुणः. ईत्यादि.

(२) “ पृ, पालनपूरणयोः ” धा०जुहां०कौ०पृ०४४९

(३) “ कुर्त्तश्च ” इति प्रकरणे, उणा०पा०१कौ०पृ०६१०

(४) “ पृप्तिदिव्यविगृधिधृषिभ्यश्च ” उणा०पा०१कौ०पृ०६१० २०

इति, कुः. ऋत् इत्यनुवृत्तौ,

(५) “ उदोष्ठ्यपूर्वस्य ” ७।१।१०२॥ कौ०पृ०४४९

इत्युत्वम्. स्परत्वम्. अगुणः. ❀

निरु०—५०८ लोकान् दीनान् गुरुन् शत्रून् सत्यदानानुवर्तनैः

॥ ३८९ ॥ धनुषा जितवान्यश्च (पुरुजित्) स स्मृतो बुधैः । २९

(५०९) पुरुसत्तमः, । (५१०) विनयो,

ॐ पुरुसत्तमाय नमः । ॐ विनयाय नमः ।

भा०— स्वगुणामृतसमुद्रपिपासुः हनुमदादिषु महत्सु अस्ति-
तम इति—

(पुरुसत्तमः).

मारीचादयोऽपि वीर्यादिनाऽस्माद्विनीयन्ते दम्यन्ते इति—

(विनयः). ॐ

निर्द०— तथैव पुरुषु महत्सु स्वगुणामृतोदधिपिपासुषु हनुमदादिषु
सत्तमः अस्तितमः इति—

(पुरुसत्तमः).

(१) “ अम्, भुवि ” धा० अदा० कौ०पृ०४४४

तत्तशतारि व्युत्पादितो हि सच्छब्दः ? तत आतिशायनिकस्तमम्.

अश्वत्तर्त्वे. पुरुशब्दः पूर्ववत्. ॐ

वीर्यादिना मारीचादयोऽपि विनीयन्ते दम्यन्तेऽस्मादिति—

(विनयः).

(३) “ णीञ्, प्राणेषु ” धा०श्वदिः कौ०पृ०४२३

द्विपूर्वः. णो नः.

(२) “ अकर्त्तरि च कारके० ” ३।३।१९॥कौ०पृ०६४७

इत्यनुवृत्तौ,

३) “ एरच् ” इत्यपादानेच्. ३।३।५६॥कौ०पृ०६५३

नेरु०—५०९ महत्स्वस्तितमत्वाद्यो ह्याञ्जनेयादिषु स्वयम्॥३९०॥

(पुरुसत्तम) आख्यातो नवार्णः स्वस्तितो मनुः ।

। १० कुम्भकर्णमहाकायस्वरमारीचरावणाः ॥ ३९१ ॥

म्यन्ते विक्रमैर्येन (विनयः) सतदाहृतः ।

(५११) जयः, (५१२) सत्यसन्धो,

ॐ जयाय नमः । ॐ सत्यसन्धाय नमः ।

शा०— आश्रितैर्जायते विधेयी क्रियते इति—

(जयः). यथा,

(१) “ आज्ञाप्तोऽहं तपन्विनाम् ” रा०वा० ३-३७।

(२) “ ततो नारायणो विष्णुः नियुक्तस्तुरमन्त्रैः ” इति. ॐ

रा०वा० १६-१।

तेषु सत्या सन्धा प्रतिज्ञा अस्येति—

(सत्यसन्धः). यथा.

(१) “ अप्यहं जीवितं जह्नां त्वां वा सीते सलक्ष्मणाम् । नतु

प्रतिज्ञां संश्रुत्व ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ” रा०वा० १०-१९।

(२) “ सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ” इति च. ॐ रा०सं० ३९।

निर्व०— (४) “ अिणीमुवः० ” ३।३।२४॥कौ०पृ०६४९ १५

इति घञ् तु न; अनुपसर्ग इति प्रतिषेधात्. गुणादादर्शा. ॐ

आश्रितविधेयतया तैर्जायते आज्ञाप्यतेऽयमिति—

(जयः).

(१) “ जि, जये ” धा०ञादिः कौ०पृ०४०५

(२) “ अकर्तरि० ” इत्यनुब्रुवौ. ३।३।१९॥कौ०पृ०६४७ २०

(३) “ एरच् ” इति. कर्मण्यच्. गुणः. ॐ ३।३।५६॥कौ०

पृ० ६५३

अथ तेषु सत्या अकैतवा, सन्धा प्रतिज्ञा, अस्येति—(सत्यसन्धः).

(१) “ हुधाञ्, धारणपोषणयोः ” धा०जुहो०कौ०पृ०४५१

संपूर्वः. अनुस्वारपरसवर्णौ अङिति वर्तमाने,

२५

निरु०—५११ आश्रितैर्जायते यस्माद्विधेयी क्रियते (जयः) ॥३९२॥

५१२ सत्या प्रतिज्ञा यस्येति (सत्यसन्धः) स उच्यते ।

(५१३) दशार्हः.

ॐ दशार्हाय नमः ।

जा०—दशः दानम् भक्तैः स्वस्मै स्वात्मनिवेदनरूपम्, तेभ्यो वा स्वात्म-
५ समर्पणरूपम् अर्हतीति—

(दशार्हः).

(१) “ अर्हः ” इत्यच्. एवं (महार्ह) इत्यादि. ३।२।१२॥

कौ०पृ०५७२

ऋष्णत्वे दशार्हाणामपत्यत्वाद्वा. ❀

१० निर्व०—(२) “ आतश्चोपसर्गे ” ३।३।१०६॥कौ०पृ०६६०
इति, स्त्रियामङ् डिच्वादानो लोपः ततः

अतथाप्. दीर्घः. अस्तेश्चतारि व्युत्पादितात् सच्छब्दात्,

(३) “ तत्र साधुः ” इति, यत्.-४।४।९८॥कौ०पृ०२८९

१५ भत्वाज्श्वान्नावः. स्त्रियामतथावित्यादि. ततः स्त्रियां पुंवद्भावः.

(४) “ गोस्त्रियोः० ” १।२।४८॥कौ०पृ०१२९

इति, उपसर्जनह्रस्वः. छन्दोभावाच्छन्दसि वर्णाधिक्यमदोषः. तद्भावश्च दर्शितः. ❀

अयं च, दशं भक्तकर्तृकस्वसंप्रदानकस्वात्मनिवेदनरूपम्, स्वकर्तृकभ-
२० क्तसंप्रदानकस्वात्मसमर्पणरूपं वा दानम्.

अर्हतीति वा, दशान्ति यस्मै भक्ताः स्वात्मनः

कर्म स चासावर्हः पूज्यश्चेति वा, ऋष्णत्वे दशार्हापत्यमिति वा, तत्सम्ब-
न्धीति वा—

(दशार्हः).

२५ निरु०—५.१३ आत्मनो वार्षपणं भक्तैस्तेभ्यो वा स्वात्मनोऽर्पणम्

॥ ३९.३ ॥ दशान्नमर्हति च यो (दशार्हः) स तु कीर्तितः ।

भा०—परं ब्रह्म सत्त्वं वा सत्.

(२) “ तदस्यास्ति० ” इति, मतुप्. ५।२।९४॥कौ०पृ०३२५

(३) “ संज्ञायाम् ” मतुपोदकारः ८।२।११॥कौ०पृ०३२६

(४) “ तसौ मत्वर्थे ” इति, भसंज्ञा. १।४।१९॥कौ०पृ०३२५ ५

सत्त्वान्-ब्रह्मवित्, सात्त्विको वा. तस्येदं कर्म शास्त्रं वा सात्वतम्. ततः,

(५) “ तत्करोति तदाक्षे ” इति, णिच्. चुरादौ-गणसूत्रम् कौ०
पृ०४९०

(६) “ णादिष्टवत् प्रादिषदिकल्प ” ३।४।१५, ५॥कौ०पृ०३१०

इतीष्टवद्भावात् विलोपः. ❀

१०

निर्व०—(१) “ अर्ह, पूजायाम् ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४११

पूर्वत्र अजित्यनुवृत्तौ,

(२) “ अर्हः ” इति, ३।२।१२॥कौ०पृ०५७२

कर्मण्युपपदेऽणोपवादोऽच्. स्त्रियां विशेषः.

(३) “ दश, दाने ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४२२

१५

भावे षञ्. उत्तरत्राहितेः कर्तरि पचाद्यच्, दाशत्तरपि स एवाच्.

(४) “ दशगोद्वौ संप्रदाने ” इति, ३।४।७३॥कौ०पृ०६४५

संप्रदाने कारके निपात्यते. कर्मधारयः. उभयत्रापि सांहितिको दीर्घः.

अपरत्र जित्त्वरतया दशापि दिशोऽर्हतीति दशार्हो नाम बहुवैश्वो

राजा. अर्हतेः प्रथमकल्पवदेवाऽच्.

२०

(५) “ दश, दशने ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४३१

(६) “ कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः ” उणा०पा०१

कौ०पृ०६३८

इति, कनिन्. प्राक् प्रत्ययनिर्देशाद्वाहुलकाद्वा, अन्यतोपि भवतीति

कनिन्.

२५

(७) “ अनदिताम्० ” इति; नलोपः. ततः, ६।४।२४॥

कौ०पृ०७६

(५१४) सात्वतांपतिः, ॥

ॐ सात्वतांपतये नमः ।

भा०—ततः क्विपि सति, णिलोपे च कृते, सात्वतः-भागवताः तेषां पतिः
५ (सात्वतांपतिः).

निर्व०—(८) “नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ” ८।२।७॥कौ०पृ० ३९
इति. नलोपः. साहितिकं दीर्घः. न च तत्र कर्तव्ये नलोपोऽसिद्धः.

(९) “ नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति ” ८।२।२॥कौ०
पृ० ६३

१० इति नियमात्. संज्ञाशब्दोऽयं नातीवात्रावयवार्थेऽभिनिवेश्यम्. एव-
मवदेशे अन्यत्रापि तत्र तत्रावधातव्यम्. एवं सिद्धादशाह्शब्दात्,

(१०) “ ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च ” ४।१।११४॥कौ०पृ० २१३
इति. अपत्यर्थे इत्रपवादोण्. अन्यत्र संबन्धसामान्यविवक्षायाम्,

(११) “ तस्येदम् ” इति वा. ४।३।१२०॥कौ०पृ० २७१

१३ उभयत्राप्यादिवृद्धिः.

(१२) “ यस्य० ” इति, लोपः. ६।४।१४८॥कौ०पृ० ५६
तथा निराशीः कर्मकारिणां निर्वाहकतया, कृष्णत्वे यादवधुरंधरतया
वा सात्वतां, सत् ब्रह्म, सत्त्वं वा. तद्वन्तः सत्त्वन्तः ब्रह्मविदः, सात्त्विका
वा तेषामिदं कर्म, शास्त्रं वा सात्वतं; तत्कुर्वाणाः तदाचक्षाणाश्च वा.

२० सातयति मुखयत्याश्रितानिति सात्-परमात्मा; स एषामस्तीति वा
सात्वतः सात्वन्तो वा महाभागवताः; तेषां पतिः स्वामीति—

(सात्वतांपतिः),

निरु०—५१४ ये सात्वतो भगवतास्तेषां यः पतिरीश्वरः ॥ ३९४ ॥

(सात्वतांपति) रित्युक्तो नवार्णस्साधुरक्षकः ।

भा०—(१) “ निराशीः कर्मसंयुक्तान् सात्वतांश्चाप्यकल्पयन् ।
सात्वतज्ञानदृष्टोऽहं सात्वतः सात्विकीपते ”

इत्युक्तं ध्वनयति अनयैव व्युत्पत्त्या. यादवधुरंघरत्वाद्वा. ❀

निर्व०—(१) “ पा, रक्षणे ” घा०अदा० कौ०पृ०४४३ ५

(२) “ पातेर्हतिः ” इति, षतिः. उणा०पा०४कौ०पृ०६३४

टिलोपः. पूर्वत्र,

(३) “ अस, मुषि ” घा०अदा० कौ०पृ०४४४

तदशततरि व्युत्पादितो हि सच्छब्दः? ततः,

(४) “ तदस्य० ” इति, मनुष्. ५।२।९४॥कौ०पृ०३२५. १०

(५) “ तसौ मत्वर्थे ” १।४।१९॥कौ०पृ०३२५

इतिमत्त्वाज्श्वत्वात्तावः. ततोत्र,

(६) “ मादुपभाषाम् मतोर्बोध्यवादिभ्यः ” इति, ८।२।९॥कौ०पृ०३२५

(७) “ झयः ” ८।२।१०॥कौ०पृ०३२६

(८) “ संज्ञायाम् ” इति वा. ८।२।११॥कौ० पृ० ३२६ १५

यथायथं मतोर्मस्य वः. ततः,

(९) “ तस्येदम् ” इत्यण्. आदिवृद्धिः ततश्च, ४।३।१२०॥

कौ०पृ०२७१

(१०) “ तत्करोति तदाचष्टे ” इति. णिच्. चुरादौ-गणसूत्रम्.

कौ०पृ०४९०

(११) “ णिच्. प्रातिपदिकस्य ” ६।४।१५५॥कौ०पृ०३१०

इति, आतिदेशिकट्टिलोपः. ततः क्विपि णिलोपः. उत्तरत्र सातिन्सौ-

त्रः सुसार्थः. ततः,

(१२) “ हेतुमति च ” ३।१।२६॥कौ०पृ०४९२

इति हेतुमण्यन्तात् शः इति स्थिते,

(१३) “ अनुपस्थाद्विष्णुविष्णुविष्णुविष्णुदेविचेतिसात्साहि-

भ्यश्च ” इति, शस्य, ३।१।१३८॥कौ०पृ०५६८

(१४) “ वाज्जरूपोन्नियाम् ” ३।१।९४॥कौ०पृ०५५५

श्लो०॥५५॥ (५१५) जीवो, (५१६) विनयिता,

ॐ जीवाय नमः । ॐ विनयित्रे नमः ।

५ भा०-तान् भागवतान् आत्मनाशाब्द्यावर्त्य, स्वपरिचर्यया जीवयतीति-
(जीवः).

(१) “आनन्दमूर्तिर्भगवान् हरिर्द्वैलोक्यपूजितः । द्रष्टुं न शक्ते देवि ?
दृष्ट्वान् स्वपरिचारदान् ” इति. ॐ

तान् राजकुमारदलालेन रक्षतीति-

१० (विनयिता).

(१) “ णय, गतौ, रक्षणे च ” ॐ धा०न्वादिः कौ०पृ०४०२

निर्व०-इति वासरूपविनिना अभावे, कर्तारि क्विप्. णिलोपः. ततो मत्तुप्
भत्वाज्जश्त्वाभावः. ततो वत्वम् उभयत्रापि तत्र आम्. अनुस्वारपाक्षि-
कपरसवर्णौ. ॐ

१५ स्वस्य स्वपरिचारककेशासहतया तान् भागवतान् आत्मनाशाब्द्यावर्त्य स्व-
परिचर्यया जीवयति सजीवयतीति-

(जीवः).

(१) “ जीव, प्राणधारणे ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४०५

णिच्. ततः पचाद्यच्. णेर्लोपः. ॐ

२० तान् राजकुमारदलालयन् विनयते विशिष्य शान्तिं रक्षतीति-

(विनयिता).

(१) “ णय, गतौ ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४०२

निरु०-५१५ तानात्मनाशाब्द्यावर्त्य सत्वान्यश्च स्वसेवया॥ ३९५॥

उजीवयति (जीवः) स भक्तकेशासहो मनुः ।

२५ ५१६ भक्तमन्नित्यं राजपुत्रदलालनन्यायतस्सुखम् ॥ ३९६ ॥

रक्षत्यतो (विनयिता) नयते रक्षणार्थतः ।

(५१७) साक्षी, (५१८) मुकुन्दो,

ॐ साक्षिणे नमः । ॐ मुकुन्दाय नमः ।

भा०—तदर्थं तद्गुत्तसाक्षात्कारात्—

(साक्षी). ❀

तेरेकान्त्यगरिष्णा प्रार्थितः स्वयं मुक्तिभूमिं ददातीति—(मुकुन्दः).

पृषोदरादित्वात्साधुः. ❀

निर्द०—विपूर्वः. णो नः. तृच्. इह. अनङ्गादि. ❀

तदर्थं तद्गुत्तस्य साक्षाद्द्रष्टा भवतीति—

(साक्षी).

साक्षादित्यल्लक्षणं ततः,

(१) “पूर्वादिनिः ” इति वर्तमाने, ५।२।८६॥ कौ० पृ० ३२४

(२) “ साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम् ” ५।२।९१॥ कौ० पृ० ३२४

इति द्रष्टरि इतिस्तद्धितः. भत्वम्.

(३) “ अव्ययानां जमात्रे टिलोपः ” इति, ६।४।१४४॥ कौ०

पृ० १३३ टेलोपः. इत्तन्तलक्षणो दीर्घ ईर्त्यैदि. ❀

तेरेकान्त्यगरिष्णा प्रार्थितः स्वयं तेषां मुक्तिं ददातीति—

(मुकुन्दः).

(१) “ हुदाञ्, दाने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) “ आतोऽनुपसर्ग० ” इति. कः. आलोपः ३।२।३॥

कौ० पृ० ५७०

(३) “ मुच्छ, मोक्षणे ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४७०

निरु०—५१७ साक्षात्कराति यः (साक्षी) तद्गुत्तं रक्षणाय सः

॥ ३९७ ॥

५१८ तैः प्रार्थितस्वयं मुक्तिं (मुकुन्दः) स्याद्ददाति सः ।

१ अप्रार्थितोपि ।

{ ५१९ }
{ ६४७ } ऽमिताविक्रमः, ।

ॐ अमितद्विष्टाय नमः ।

भा०—तेषां ध्यानाराधनानुसन्धेयतत्त्वनिकराधारशक्तिधारणात्—

५ (अमितविक्रमः). श्रीपौष्करे,

(१) “कालवैश्वानरश्चायी नाना स्वाधो निवासिनः । आधारशक्तिसं-
ज्ञस्य हर्मृतस्य च वै विभोः ॥ अजिमानानुर्यो वै नानाभेदैश्च वनते ”

इति. ॐ प० पौ० मं० ।

निर्व०—(४) “ द्वियां क्तिन् ” ३।३।९४॥कौ०पृ०६५८

१० इति, भवे क्तिन्. अनिट्. झलि,

(५) “ चोः कुः ” इति, कुत्वम्. चस्य कः. तत्र तेः ८।२।३०॥

कौ०पृ०६८

उम्. इति वर्णविकारः पृषोदरादिलक्षणः. अनुस्वारपरसवर्णौ. ॐ

तेषां ध्यानाराधनानुसन्धेयतत्त्वनिकराधारशक्तिधारणात्—

१५ अमितः— अपरिमितः, विक्रमः पराक्रमः बलम् अस्येति—

(अमितविक्रमः).

(१) “ ऋमु, पादविक्षेपे ” धा०वादिः कौ०पृ०४०१

विपूर्वः भवे वञ्.

(२) “ अत उपधायाः ” ७।२।११६॥कौ०पृ०३८६

२० इत्युपधावृद्धिः प्राप्ता;

(३) “ नोदात्तोपदेशस्य मास्तस्यानाचमेः ” ७।३।३४॥कौ०पृ०

५४१

इति प्रतिषिध्यते.

निरु०—५१९ तेषां ज्ञानानुसन्धेयतत्त्वसन्दोहधारिणीम् ॥ ३९८ ॥

२५ तां शक्तिं धृतवान् योऽसौ स्मृतो (ह्यमितविक्रमः) ।

१ ध्वातो ।

(६२०) अम्भोनिधिर् ,

ॐ अम्भोद्विष्टये नमः ।

भा०—पातालाम्भसि अखिलजगदाधारपीठकमटात्मना निधीयत इति
(अम्भोनिधिः). ५

(१) “ अनन्तबलशक्तये तुदनभृते कच्छपात्मने ”

इति तन्मन्त्रवर्णात्. ॐ

निर्व०—(४) “ माह्, मानं ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५०

कर्मणि क्तः. अनिट्.

(५) “ यतिस्पतिमास्थामिच्छिकिति ” ७।४।४०॥ कौ० पृ० ५९४ १०

इति, इत्त्वम्-अगुणः. नञ्समाप्तः. स्त्र्योत्स्त्रेणः. नाम्नोः सांहितं

पूर्वरूपम्. ॐ

मन्त्रवर्णानुरोधात् अखिलजगदाधारपीठकमटात्मतया, अम्भसि पाता-
लार्णवपयसि निधीयते स्वयं निक्षिप्यत इति—

(अम्भोनिधिः). १९

(१) “ दुधाञ्, धारणपोषणदोः ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

निपूर्वः.

(२) “ अकर्तरि च कारकं संज्ञायाम् ” ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७

इत्यनुवृत्तौ,

(३) “ उपसर्गे घोः किः ” इति, किः. आतो लोपः. ३।३।१२॥ २०

कौ० पृ० ६५८

(४) “ आप्लृ, व्याप्तौ ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६२

(५) “ सर्वधातुभ्योऽसुन् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

इति प्रकरणे,

निरु०— ५२० आधारशक्तिकमठस्वरूपेणार्णवाम्भसि ॥ ३९९ ॥ २५

निवीयते स्वयं येन स (अम्भोनिधि) रुच्यते ।

(५२१) अनन्तात्मा,

ॐ अनन्तात्मने नमः ।

भा०— तदुपरि जगदाधारस्तम्भभोगीन्द्रस्य आत्मतया तिष्ठतीति—

५ (अनन्तात्मा). श्रीजयायाम्,

(१) “ आधारशक्तेरुपरि विमलं दीप्तविद्यम् । ज्वालाशतसमकी-
र्णं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ अनन्तेशं न्यसेद् ” इति. प०ज०सं० ।

(२) “ चक्रलाङ्गलहस्तं च प्रणमन्तं परावरम् ” प०सं० ।

इति च. ❀

१० निर्व०—(६) “आपः कर्माख्यायां ह्रस्वो नुद् च वा” उणा०पा०४
कौ०पृ०६४१

इत्यतः, आपो ह्रस्वः इति वर्तमाने,

(७) “ उदके नुम्भौ च ” उणा०पा०४कौ०पृ०६४१

इत्यसुन्. धातोः ह्रस्वः. भ्रश्चान्तादेशः. नुम् च; िञ्वादिभ्योऽदचः परः.

१५ अनुस्वारपरसवर्णो. सो रुत्वम्. उत्त्वम्. गुणः. ❀

तदुपरितनजगदाधारस्तम्भभूतभोगीन्द्रात्मतया, अनन्तस्य नास्ति-
तमगुणान्तस्य आधारतया सर्वप्राणनस्य वाशेषस्यात्मा अन्तरात्मेति-
(अनन्तात्मा).

(१) “ अत, सातत्यगमने ” धा० भ्वादिः कौ०पृ०३८३

२० ततो मनिणि न्यरूपि ह्यात्मशब्दः ? पूर्वत्र,

(२) “ अम, गत्यादिषु ” धा० भ्वादिः कौ०पृ०४०१

(३) “ हामिमृषिण् वाऽमिदमिल्लूपुधुर्विभ्यस्तन् ” उणा०पा०३

कौ०पृ०६२८

इति, तन्.

२६ निरु०— ५२१ कमठस्योपरि जगदाधारस्तम्भभोगिनः ॥ ४०० ॥

स्वरूपेण स्थितो योऽस्मा (वनन्तात्मा) प्रकीर्तितः ।

(५२२) महोदधिशयो.

ॐ महोदधिशयाय नमः ।

भा०—स एवान्तकाले तस्मिन्नेवानन्तभोगपर्यङ्के महोदधौ शते इति-
(महोदधिशयः). ५

(१) “ अधिकरणे शतेः ” इत्यच्. एवं तृशय ईर्त्यादि. ❀
३।२।१७॥कौ०पृ०५७३

निर्व०—(४) “तितुत्र०” ७।२।१७॥कौ०पृ०६०८
इति, नेट्. अनुस्वारपरसवर्णा. नञ्पूर्वा दृष्टीहिः.

नञो नलोपः. नुट्. उत्तरत्र, १०

(५) “ अन, प्राणने ” घा०अदा०कौ०पृ०४४६

(६) “जूविशिभ्यां झच्” बाहुलकात्, उणा०पा०३कौ०पृ०६३०
अन्यतोऽपीति, अनेरपि भवति.

(७) “ झोऽन्तः ” ७।१।३॥कौ०पृ०३६८

इति, अन्तादेशः. ओदेशे अकार उच्चारणार्थः. चिन्दात्, १५

(८) “चितः०” इत्यन्तोदात्त. ततः ६।१।१६२॥कौ०पृ०७२३
दीर्घः सांहितः. ततश्च नान्तलक्षणा दीर्घः ईर्त्यादि. ❀

स एवान्तकाले अस्मिन्नेवानन्तपर्यङ्के महोदधौ महार्णवे शत इति—

(महोदधिशयः).

(१) “शीट्, स्वप्ने” अच्यकरणे, घा०अदा० कौ०पृ०४३८ २०

(२) “ अधिकरणे शतेः ” ३।२।१५॥कौ०पृ०५७३

इत्यच्. गुणायोदेशौ,

निरु०—५२२ तस्मिन्ननन्तपर्यङ्के समुद्रे शयनाच्च यः ॥ ४०१ ॥

(महोदधिशयः) ख्यातो दशार्णो मनुस्त्वमः ।

(५२३) ५ अन्तकः, ॥

ॐ अन्तकाय नमः ।

जा०— तदा सर्वस्य अन्तं करोतीति—

५ (अन्तकः).

(३) “ तत्करोति० ” इति, णिच्. ण्वुल्. चुरादौ-गणसूत्रम्.

कौ०पृ०४९०

(२) “ अन्ते पृथिव्यां सलिले दृश्यसे त्वं महोरगे ” रा०यु० १२०-२३।
इति.

१० निर्व०—(३) “ इधाञ्, धारणपोषणयोः ” धा०जुहो० कौ०पृ०४५१

(४) “ कर्मण्यधिकरणे च ” इति, ३।३।९३॥कौ०पृ०६५८

कर्मण्युपपदे अधिकरणेर्थे घोः किः, आलोपः.

(५) “ उन्दी, क्लेदने ” ईदित्. धा०रुधा०कौ०पृ०४७२

(६) “ कुन् शिल्पिसंज्ञयोस्पूर्वस्यापि ” उणा०पा०२ कौ०पृ०६२३

१५ इति संज्ञायां कुन्.

(७) “ उदकं च ” इति सूत्रं तु. उणा०पा०२ कौ०पृ०६२१

एतत्प्रपञ्चार्थं नान्यथयितव्यम्.

(८) “ युवोरनाकौ ” इति, वोः अकः. ७।१।१॥कौ०पृ०२३३

(९) “ अनिदिताम्० ” ६।४।२४॥कौ०पृ०७६

२० इति, नलोपः. अगुणः. एवं सिद्धस्योदकशब्दस्य

(१०) “ उदकस्योदः० ” इति वर्तमाने, ६।३।५७॥कौ०पृ०१९१

(११) “ पेषंवासवाहनाधिषु च ” इति, ६।३।५८॥कौ०पृ०१९१

शौ उदादेशः. न्यरूपि हि महच्छब्दः ? आत्वादि. गुणः. ❀

तदा, अन्तयति सर्वस्यान्तं करोतीति—

२५ (अन्तकः).

अमतेस्तनि व्युत्पादितो ह्यन्तशब्दः ? ततः,

निरु०—५, २३ अन्तं करोति जगतो योसा (वन्तक) ईरितः ॥४०२॥

श्लो० ॥ ५६ ॥ { २०६ } (५२४) अजो,

ॐ अजाय नमः ।

भा०— वैष्णवे,

(३) “ आस्ते पातालमूलस्थः शेषोऽशेषसुरार्चितः ” इति. वि० ५
पु० २-५-२०।

(४) “ यस्यैषा सकला पृथ्वी फणामणिशिखारुणा । आस्ते कु-
सुमनादेव कस्तद्वीर्यं वदिष्यति ” वि० पु० २-५-२२।

(५) “ गन्धर्वाप्सरसार्सखाः सकिन्नरमहोरगाः । नान्तं गुणानां
गच्छन्ति तेनानन्तोऽयमुच्यते ” वि० पु० २-५-२४। १०

(६) “ तस्य वीर्यं प्रभावं च स्वरूपं रूपमेव च । न हि वर्णयितुं
शक्यं ज्ञातुं वा त्रिदशैरपि ” वि० पु० २-५-२१।

(७) “ कल्पान्ते यस्य वज्रेभ्यो विषानलशिस्रोज्ज्वलः । संकर्षणात्म-
को रुद्रो निष्कम्यात्ति जगन्नयम् ” वि० पु० २-५-१९।

इत्यादि. ❀

१५

अस्मिन्तत्त्वावसाने प्रणवप्रकृतिभूताकारवाच्यतया स्मर्तव्यत्वात्—
(अजः). अकारवाच्यतया जात इति.

निर्व०— (१) “ तत्करोति० ” इति णिच्. चुरादौ-गणसूत्रम् कौ०
पृ० ४९०

(२) “ णाविष्ठवत् ” इति, दिलोपः. ततः, ६।४।१५५॥ कौ० पृ० ३१० २०

(३) “ ण्वुल्लृचौ ” ३।१।१३३॥ कौ० पृ० ५६६

इति, ण्वुल्. अकः णिलोपः. ❀

अस्मिन्तत्त्वावसाने प्रणवप्रकृतिभूताकारवाच्यतया स्मरणीयत्वात् अः
अकारवाच्यः जः जातः प्रादुर्भूतः, इति—(अजः)

निरु०—५२४ तत्त्वावसानकाले च प्रणवप्रकृतित्वतः ।

२५

स्मर्तव्यत्वा (अजः) प्रोक्तः षडर्णां ह्यूर्मिनाशकः । ११०३॥

१ सने ।

(५२५) महार्हः,

ॐ महार्हाय नमः ।

भा०— (१) “ तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परस्स महेश्वरः ” तै०उ०
५ धा०अ०१०—२४।

इति. ❀

तत्र प्रणवेन- महम्- आत्मनिवेदनपूर्वकं पूजनम्, अर्हतीति—
(महार्हः).

(१) “ ब्रह्मणे त्वा महन् ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं
१० देवानां गुह्यमिति ” ❀ तै०उ०ना०६—५१।

निर्व०— (१) “ जनी, प्रादुर्भावे ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५४

(२) “ अन्येष्वपि० ” इति, डः. टिलोपः. ३।२।१०१।।कौ०पृ०५८५

(३) “ अव, रक्षणादौ ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४०६

तत्रापि तथैव डः. टिलोपश्च. सर्वोपि ह्ययमपि शब्दमहिमेत्युदैरिराम.

१५ न तु क्विप् ;

(४) “ लोपोव्योर्वलि ” इति, क्लोपे ६।१।६६।।कौ०पृ०१६९

(५) “ ह्रस्वस्य० ” इति, तुगापत्तेः. ६।१।७१।।कौ०पृ०५५९

(६) “ अनित्यमागमशासनम् ”

इति तु अगतिकगतिः. इह च गत्यन्तरमुक्तमेव. ❀

२० तत्र, प्रणवेनात्मनिवेदनपूर्वकं महं पूजनमर्हतीति—

(महार्हः).

(१) “ अर्ह, पूजायाम् ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४११

(२) “ अर्हः ” ३।२।१२।।कौ०पृ०५७२

इति कर्मण्यणोऽपवादोऽच्. तत्फलं चोक्तमेव.

२५ (३) “ मह, पूजायाम् ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४११

निरु०—५२५ स्वरूपादिकृतार्थेन तारेणात्मनिवेदनम् ।

महं पूजामर्हतीति (महार्ह) इति कथ्यते ॥ ४०४ ॥

(५२६) स्वाभाव्यो,

ॐ स्वाभाव्याय नमः ।

भा०— एवमनेन मन्त्रेण स्वभूतैरात्मभिः स्वामित्वेन आग्निमुख्येन
अवश्यं भावनीयत्वात्— ५

(स्वाभाव्यः).

(१) “ ओगावश्यकं ” इति. प्यत्. ३।३।३०५।।कौ०पृ०५६४

(२) “ स्वोच्चीवनेच्छा यदि ते स्वमन्त्राणां स्पृहा यदि । आत्मदास्यं
हेरः स्वाम्यं स्वभावं च सदा स्मर ” इति. वि०त० ।

(३) “ नान्यो हेतुर्विद्यते ईशनाय ” इति. श्व०उ०६-३७ । १०

निर्व०— ञ्वादिः. चुरादौ कथादिर्वा. आद्ये कल्पे,

(४) “ षञ्चर्थे कविधानम् ” ३।३।५८।।कौ०पृ०६५३

इति, भावे कः. द्वितीये णिच्.अतो लोपः. तस्य स्थानिवद्भावात्प्रो-
पधावृद्धिः. ततः,

(५) “ एरच् ” इति, भावे अच्. ३।३।५६।।कौ०पृ०६५३ १५
णिलोपः. उभयत्रापि दीर्घस्सांहितः. ॐ

एवमनेन मन्त्रेण स्वैर्नित्यस्वभूतैरात्मभिः अदध्यमाभाव्यते स्वामि-
तया आग्निमुख्येन भाव्यते इति वा, तैः स्वेन नित्यत्वेन न्वाभाविकेन
स्वामिभावेन आभाव्यत इति वा, नित्यस्य स्वस्वामिभावस्य स्वाभा-
विकतया, सुतरामाभाव्यते इति वा— २०

(स्वाभाव्यः).

(३) “ भू, सत्तायाम् ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ०३६८

निरु०—५२६ मन्त्रेणानेनात्मभिस्तु स्वभूतैराग्निमुख्यतः ।

अवश्यं भावनीयत्वात् (स्वाभाव्यः) परिकीर्तितः ॥ ४०५ ॥

(५२७) जितामित्रः,

ॐ जितामित्राय नमः ।

- ज्ञा०— नित्यस्य स्वस्वामिभावस्य स्वाभाविकत्वेन भाव्यत्वाद्वा. ❀
- ५ एतद्रहस्यावबोधविरोध्यहंमकारकामादयो जिताः तेषामनेनेति—
(जितामित्रः). कामादयो हि एषाम् अमित्राः ?
(१) “ काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ” गी० ३—३७।
इति उपक्रम्य,
(२) “ जहि शत्रुं महाबाहो ! कामरूपं दुरासदम् ” गी० ३—४३।
१० इत्यन्तम्. ❀

- निर्व०—प्रथमद्वितीययोः कल्पयोः आहूपूर्वः तृतीये तु सुपूर्वश्च.
कल्पत्रयेपि ण्यदित्यनुवृत्तौ,
(२) “ ओरावश्यके ” इति, ३।१।१२५ ॥ कौ० पृ० ५६४
अवश्यंभावे द्योत्ये ण्यत्. वृद्धिरौकारः .
१५ (३) “ वान्तो यि प्रत्यये ” इति; वान्तादेशः ६।१।७९ ॥ कौ० पृ० १०
आत्. प्रथमद्वितीययोः,
(४) “ स्तृ, शब्दोपतापयोः ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२५
अतो इप्रत्यये व्युदपादि हि स्वशब्दः ? दीर्घः. तृतीये अव्ययस्य सौरु-
कारस्य यण् षः अन्यत्प्राग्वत्. ❀
- २० तथा जिताः अमित्राः शत्रवः तद्रूपाः तेषामेतद्रहस्या-
वबोधविरोधिभूताः अहंकारममकारकामक्रोधादयः, अनेनेति—
(जितामित्रः).
(१) “ अम, गत्यादिषु ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४०१

निरु०—५२७ एतद्रहस्यविज्ञानविरोधिमतदादयः ।

२५ जितास्तेषामनेनेति (जितामित्रो) ऽ षवर्णकः ॥ ४०६ ॥

(५२८) प्रमोदनः । (५२९) आनन्दो,

ॐ प्रमोदनाय नमः । ॐ आनन्दाय नमः ।

भा०—स्वसंबन्धिनां तत्प्रथमानुसन्धानप्रहर्षः प्रयोजनमिति— ५

(प्रमोदनः). ❀

अथ कपिलमूर्तिः आनन्दवल्लीमीमांस्यमानवाङ्मनसदुर्ग्रहो महान-
न्द्रोऽस्यास्तीति—(आनन्दः).

निर्व०—(२) “ अशित्रादित्य इत्रोत्रौ ” उणा० पा० ४ कौ०

पृ० ६४०

१०

इत्यतः, आदिशब्दस्य प्रकारार्थतया इत्र,

इत्यवयुत्यानुवर्तमाने,

(३) “ अमेद्विषति चित् ” इति, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

इत्रः चित्. ततोन्तोदात्तः.

(४) “ जि, जये ” कर्मणि क्तः. अगुणः. अनिट्. दीर्घः. ❀ १५

धा०ञ्वादिः कौ० पृ० ४०५

अथ स्वसंबन्धिनः तत्प्रथमानुसन्धानेन प्रमोदयति प्रहर्षयतीति—

(प्रमोदनः).

(१) “ मुद्. हंपे ” प्रपूर्वः. धा०ञ्वादिः कौ० पृ० ३८२

णिच्. गुणः. ल्युः ल्युङ्गा. ईत्वादि अनः. णिळोसः. ❀ २०

अथ कपिलमूर्तिः; आनन्दः आनन्दवल्लीमीमांस्यमानो वाङ्मनसदुर्ग्र-

हो महानानन्दथुरस्यास्तीति—

(आनन्दः).

निरु०—५२८ ध्यानासक्तेषु भक्तेषु मोदमानः (प्रमोदनः) ॥

५२९ बल्यामानन्दसंज्ञायामवाङ्मनसगोचरः ॥ ४०७ ॥

२५

आनन्दो यस्म यस्यास्ती—(त्वानन्दः) परिकीर्तितः ।

(५२७) जितामित्रः,

ॐ जितामित्राय नमः ।

ज्ञा०— नित्यस्य स्वस्वामिभावस्य स्वामाधिकत्वेन भाव्यत्वाद्वा. ❀

५ एतद्रहस्यावबोधविरोध्यहंमकारकामादयो जिताः तेषामनेनेति—
(जितामित्रः). कामादयो हि एषाम् अमित्राः ?

(१) “ काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ” गी० ३-३७
इति उपक्रम्य,

(२) “ जहि शत्रुं नहाबाहो ! कामरूपं दुरासदम् ” गी० ३-४३।

१० इत्यन्तम्. ❀

निर्व०—प्रथमद्वितीययोः कल्पयोः आङ्पूर्वः तृतीये तु सुपूर्वश्च.
कल्पत्रयेपि ण्यदित्यनुवृत्तौ,

(२) “ ओरावश्यके ” इति, ३।१।१२५ ॥ कौ० पृ० ५६४
अवश्यंभावे द्योत्ये ण्यत्. वृद्धिरौकारः .

१५ (३) “ वान्तो यि प्रत्यये ” इति; वान्तादेशः ६।१।७९ ॥ कौ० पृ० १०
आत्. प्रथमद्वितीययोः,

(४) “ स्तृ, शब्दोपतापयोः ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४२५
अतो इप्रत्यये व्युदपादि हि स्वशब्दः ? दीर्घः. तृतीये अव्ययस्य सौरु-
कारस्य यण् षः अन्यत्प्राग्वत्. ❀

२० तथा जिताः अमित्राः शत्रवः तद्रूपाः तेषामेतद्रहस्या-
वबोधविरोधिभूताः अहंकारममकारकामक्रोधादयः, अनेनेति—
(जितामित्रः).

(१) “ अम, गत्यादिषु ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४०१

निरु०—५२७ एतद्रहस्यविज्ञानविरोधिमतदादयः ।

२५ जितास्तेषामनेनेति (जितामित्रे) ऽ ष्टवर्णकः ॥४०६॥

(५२८) प्रमोदनः । (५२९) आनन्दो,

ॐ प्रमोदनाय नमः । ॐ आनन्दाय नमः ।

भा०—स्वसंबन्धिनां तत्प्रथमानुसन्धानप्रहर्षः प्रयोजनमिति— ५
(प्रमोदनः). ❀

अथ कपिलमूर्तिः; आनन्दवल्लीमीमांस्यमानवाङ्मनस्तदुर्ग्रहो महान-
न्दोऽस्यास्तीति—(आनन्दः).

निर्व०—(२) “ अग्नित्रादिभ्य इत्राद्यौ ” उणा० पा० ४ कौ०
पृ० ६४० १०

इत्यतः, आदिशब्दस्य प्रकारार्थतया इत्र,

इत्यवयुत्यानुवर्तमाने,

(३) “ अमेदिषति चित् ” इति, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

इत्रः चित्. ततोन्तोदात्तः.

(४) “ जि, जये ” कर्मणि क्तः. अगुणः. अनिट्. दीर्घः. ❀ १५

धा० ङादिः कौ० पृ० ४०५.

अथ स्वसंबन्धिनः तत्प्रथमानुसन्धानेन प्रमोदयति प्रहर्षयतीति—

(प्रमोदनः).

(१) “ मुद्, हर्ष ” प्रपूर्वः. धा० ङादिः कौ० पृ० ३८२

णिच्. गुणः. ल्युः ल्युट्. ईत्थिदि अनः. णिलोपः. ❀ २०

अथ कपिलमूर्तिः; आनन्दः आनन्दवल्लीमीमांस्यमानो वाङ्मनस्तदुर्ग्र-

हो महान्दाऽस्यास्तीति—

(आनन्दः).

निरु०—५२८ ध्यानासक्तेषु भक्तेषु मोदमानः (प्रमोदनः) ॥

५२९ वल्यामानन्दसंज्ञायामवाङ्मनसमोचरः ॥ ४०७ ॥ २'

आनन्दो यस्म यस्यास्ती—(त्यानन्दः) परिकीर्तितः ।

(५३०) नन्दनो,

ॐ नन्दनाय नमः ।

भा०—अर्थआदित्वात्—अच्. ❀

५ तमानन्दं यथोक्तायां मुक्तौ प्राप्य नन्दयतीति—
(नन्दनः).

(१) “ एष ह्येवानन्दयति ” तै० उ० आ० ७ ।

(२) “ एतस्यैवानन्दस्य अन्यानि भूतानि माहात्म्यपर्जादन्ति ”
इति वा. ❀

१० एवमनन्तभोग्यभोक्तृभोगनदुपकरणैः समृद्धयते तस्मिन्निति—

निर्व०—(१) “ द्युनदि, समृद्धौ ” धा०त्वादिः को०पृ० ३८७

आङ्पूर्वः. इदित्त्वाद्भूमित्त्वादि. भावे घञ्, ततो मत्तदीयांसां आच्यच्.

(२) “ यस्य० ” इति, लोपः. ❀ ६।४।३४८ ॥ को०पृ० ५६

तमानन्दं यथोक्तायां मुक्तौ प्राप्य तानन्दयतीति वा, सर्वभूतानामपि,

११ तदानन्दमात्रोपजीवकतया, तानि नन्दयतीति वा—

(नन्दनः).

धातुः प्राग्वत्. नुमादि. णिच्. ततो ल्युः. ल्युद्धा इत्य्यादि.

अनः. णिलोपः. ❀

एवमनन्तभोग्यभोक्तृभोगभोगोपकरणैः नन्दयते मन्तोप्यते; तानि वा—

२० नन्दन्ति समृद्धानि भवन्त्यस्मिन्निति—

निरु०—५३० तमानन्दमथोक्तायाम्मुक्तौ प्राप्य यस्तदा ॥ ४०८ ॥

मुक्तान्तित्रानन्दयते (नन्दनः) म नु कीर्तितः ।

(५३१) नन्दः, (५३२) सत्यधर्मा.

ॐ नन्दाय नमः । ॐ सत्यधर्मणे नमः ।

भा०— (नन्दः).

(१) “ अधिकरणे घञ् ” ❀

एवमा च प्रक्रमात्- आ च स्वप्नः. आर्जवात्-

(सत्यधर्मा). सत्त्वृत्तः. ❀

ईदृशेन महामहिम्ना वाच्येन विक्रान्तत्रिवेदः-

निर्व०— (नन्दः). धातुः पूर्ववत्. तुमादि च. उभयत्रापि. १०

(१) “ हलश्च ” इत्यधिकरणे घञ्. ❀ ३।३।१२१॥

कौ० पृ० ६६३

इत्थमा च प्रक्रमात्- आ च स्वप्निलक्षणपरिमत्तः.

आर्जवात्-सत्यः अकुटिलः, धर्मः वृत्तम्. अस्येति—(सत्यधर्मा).

धरतेर्मनि, अस्तेभ्यस्तारि निष्पन्नात् नच्छब्दात् यति च धर्मसत्य- १५

शब्दौ हि प्रागेव व्युत्पादिताताम् ? बहुव्रीहिः.

(१) “ धर्मादनिच् केवलात् ” ५।४।१२४॥ कौ० पृ० १६८

इति अनिच् समामान्तः.

(२) “ यस्य० ” ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

इति, लोपः. नान्तत्वादीर्घ इत्येति. ❀ २०

इत्थमार्थनिर्वचनात्रिवेदीविक्रान्तमहामहिमशालितया त्रयाणां वे-

दानां विक्रमः ईदृशेन वाच्येन महिम्ना क्रमणमन्त्येति-

निर्व०— ५३१ जोग्यैर्भोगोपकरणैर्भोगैर्भोगैर्भोगैर्व च ॥४०९॥

तस्मिन् समुध्यते नित्यमिति (नन्दः) प्रकीर्तितः ।

५३२ आ प्रक्रमादा स्वप्नित्वात्सत्यवर्तनः ॥ ४१० ॥ २५

यः स्वात्म (सत्यधर्मा) च वन्द्यर्णसत्यधर्मदः ।

(५३३) त्रिविक्रमः ॥ श्लो० ॥ ५७ ॥ (५३४) महर्षिः;

ॐ त्रिविक्रमाय नमः । ॐ महर्षये नमः ।

५ ना०— (त्रिविक्रमः). यथा,

(१) “ त्रिरित्येवं त्रयो वेदाः कीर्तिता मुनिसत्तमैः । क्रममे तां-
स्तथा सर्वान् त्रिविक्रम इति स्मृतः ”

(२) “ सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति ” आर० ३ ।

(३) “ दारादण्डा वेदाः ” इति. ❀

१० यथोक्तवेददर्शनात्—

(महर्षिः). कपिलमूर्तिः,

निर्व०— (त्रिविक्रमः).

(१) “ क्रमु, पादविक्षेपे ” धा०श्वादिः कौ०पृ०४०३

विपूर्वः. ततो भावे वञ्जि

१५ (२) “ नोदान० ” ७।३।३४॥ कौ० पृ० ५४३

इत्यादिना वृद्धिप्रतिषेधे च- विक्रमशब्दः,

(३) “ तृ, पृवनतरणयोः ” ततः, धा०श्वादिः कौ० पृ० ४२७

(४) “ तर्तेर्ङिः ” इति द्विप्रत्यये टिलोपे, उणा० पा०५

कौ०पृ०६४४

२० (५) “ नेङ्शि० ” इति, अनिटि च ७।२।८॥कौ०पृ०५८३

त्रिशब्दोपि पूर्वमेव हि न्यरूपिषानाम् ? बहुव्रीहिः. ❀

ध्यानविधाने प्रोद्गीर्यमाणक्रमादिवक्तृतया कपिल-

मूर्तिः. महांश्वासौ ऋषिः, यथोक्तवेददृष्टा चेति—

(महर्षिः).

२५ निरु०-५३ इत्रोन् वेदान् क्रमते यो हि महिम्ना स (त्रिविक्रमः)४११

५३४ माक्षादृष्टा मन्त्रवेदान्यो (महर्षिः) स च स्मृतः ।

(५३५) कपिलाचार्यः ,

ॐ कपिलाचार्याय नमः

भा०— (१) “ श्रुतीर्कगाद्या वक्त्रेभ्यः प्रोद्गिरन्तमतः स्मरेत् ”
इति तद्व्याने. ५

(२) “ ऋषिं प्रसूतं कपिलं महान्तम् ”

(३) “ सांख्यस्य वक्त्रा कपिलः परमर्षिम्म उच्यते ” इति च. ❀
कपिलश्चासावाचार्यश्चेति—

(कपिलाचार्यः).

(१) “ कबृ , वणं ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९६ १०

(२) “ केषेः पञ्च ” इति, इलच् प्रत्ययः. उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१३
फकारभ्रान्तादेशः.

निर्व०—(१) “ ऋषी , गतो ” इदित् धा० तुदा० कौ० पृ० ४६४

(२) “ इन् सर्वधातुभ्यः ” इति, इन्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

(३) “ इगुपधात् कित् ” इति, स कित्. अगुणः. उणा० १५
पा० ४ कौ० पृ० ६३७

महच्छब्दो व्याख्यातः. आत्वादि.

(४) “ ऋत्यकः ” ६ । १ । १२८ ॥ कौ० पृ० १६

इति पाक्षिकत्वादिह न प्रकृतिभावः.

(५) “ आद्गुणः ” ६ । १ । ८७ ॥ कौ० पृ० ११ २०

इति , गुणोऽकार एकादेशः स्परः. ❀

ध्यानविधौ निर्भूमाङ्गारवर्णतया , कपिलः पिङ्गलश्चार्ना मन्त्रवर्णात्
स्वतत्त्वसंविदाचयनात् आचार्यश्चेति—

(कपिलाचार्यः).

(१) “ चर , गतिभक्षणयोः ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४०५ २५

निर्व०— ५३५ तत्त्वप्रवचनादेव(कपिलाचार्य) उच्यते ॥ ४१२ ॥

{ ५३६ }
{ ८३ } कृतज्ञो.

ॐ कृतज्ञाय नमः ।

भा०— (३) “ निर्धूमाङ्गारवर्णात्तं शङ्खपद्माक्षमूत्रिणम् ”

९ इति तद्धयाने स्वनत्वसंविदाचयनात्— (आचार्यः)

(४) “ संवित्प्रकाशनाय ” इति तन्मन्त्रवर्णे ❀

नापराधमगणपत्येप्यंशुमति स्वाग्निमन्त्रत्वमुकृतमेव.

ज्ञानवान् इति—

(कृतज्ञः). वैष्णवं ;

१० निर्व०— आङ्गपूर्वः.

(२) “ चरेराङ्गि चागुरौ ” इति , ३।३।१०० ॥ कौ०पृ० ५५८
गुरौ प्रतिषेधान्न यत्. ततः ;

(३) “ ऋहलोर्ण्यत् ” ३।३।१२४ ॥ कौ०पृ० ५६२
इति हलन्ता ण्यत्. उपधावृद्धिः.

१५ (४) “ कम् , कान्तौ ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९९

(५) “ क्वृ, वर्णे ” वा धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३९६

(६) “ सुल्लिकत्यनिमहिन्नडिशण्डिपिण्डितुंण्डिकुडित्तुत्य इलच् ”

उणा० पा० १ कौ०पृ० ६१३

इति , वर्तमाने ;

(७) “ कमेः पश्च ” क्वेगिति वा पाठः. उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१३

२० इति , इलच्. उभयत्रापि पकारोन्तादेशश्च दीर्घः. ❀

मापराधमगणपत्येपि अंशुमति कृतं स्वाग्निमन्त्रत्वमुकृतमेव जानातीति—

(कृतज्ञः).

निरु०— ५३६ स्वाग्निमन्त्रत्वमुकृतं किञ्चिदंशुमता कृतम् ।

विदितं येन कारुण्यात् (कृतज्ञः) सोमिधीयते ॥ ४१३ ॥

१ तत्किं ।

(५३७) मेदिनीपतिः ।

ॐ मेदिनीपतये नमः ।

भा०—(१) “ कपिलमुपगम्य भक्तिनम्रः तदा तुष्टाव सचैनं भग-
वानाह ” वि०पु०४—४—२४ ।

(२) “ वरं वृणीष्व ” इति च इति. ॐ वि०पु०४—४—२६

(३) “ यस्येयं वमुधा सर्वा वानुदेवस्य धीमतः । कापिलं रूप-
मास्थाय धारयत्यनिशं भगम् ” इति. ना०दा० ।

(मेदिनीपतिः). ॐ

निर्व०—(१) “ ज्ञा, अवबोधने ” धा०क्रयादिः कौ०पृ०४७७ १०

(२) “ आतोऽनुपसर्गे कः ” ३ । २ । ३ ॥ कौ०पृ०५७०

इति, कः, आल्लोपः. करोतिः कर्मणि क्तः. अगुणः. अनिट्. ॐ
कपिलरूपास्थानेन धराधारणात्. मेदिन्याः नैरुक्त्या प्रसिद्ध्या
मधुवैठभमेदस्मयोगात् तत्पदवाच्यायाः भुवः, पतिः निदाडिति—
(मेदिनीपतिः). १५

(१) “ पा, रक्षणे ” धा०अदा०कौ०पृ०४४३

ततो दत्यन्तोऽयं व्याख्यातः.

(२) “ जिमिदा, स्नेहेन ” जिः इत्. धा०दादिः कौ०पृ०४११

(३) “ सर्वधातुभ्योऽमुन् ” उणा०पा०४ कौ०पृ०६४०

इत्यमुन्. गुणः. निरुक्तवलात् पृषोदरादिलक्षणः सलोपः. यदा तु, २०
रजशिगादिवत्. अदन्तस्याप्यस्याभिधानं; तदा वज्रिगुणः. नैव-
चात्र सलोपे यत्नः. त उभयतश्च, ततो मत्वर्थीयोऽत इतिः.

निरु०—५, ३७ कापिलं रूपमास्थाय यो धारयति मेदिनीम् ।

स (मेदिनीपतिः) ख्यातो नवाणो भृप्रदो मनुः ॥ ४१४ ॥

(५३८) त्रिपदम्,

ॐ त्रिपदाय नमः ।

भा०—भोग्यभोक्तृनियन्तृणि तत्त्वानि ज्ञाप्यतया पदानि अस्येति—

५ (त्रिपदः). यथा,

(१) “ सत्त्वानामुपकाराय प्रधानं पुरुषं परम् । दर्शयिष्यामि लोके-
षु कापिलं रूपमास्थितः ” इति.

प्रणवे त्रीणि पदानि तद्वाचकानि इति वा,

(२) “ तथैवामं त्रिककुशां वाराहं रूपमास्थितः ”

१० इति वा त्रिपदः. ❀

निर्व०—(४) “ यस्य० ” इति, लोपः. ततः स्त्रियाम्, ६ । ४ ।

१४८ ॥ कौ०पृ०५६

(५) “ ऋन्नेग्यो ङीष् ” ४ । १ । ५ ॥ कौ०पृ०५५

इति नान्तलक्षणो ङीष्. ❀

१५ तथैव कापिलं रूपमास्थाय तत्त्वत्रयाभिव्यञ्जनात्, त्रीणि भोक्तृभो-
ग्यनियन्तृणि चेतनप्रधानतदाश्वररूपाणि तत्त्वानि पदानि, पद्यतेर्गत्यर्थ-
तया ज्ञानार्थत्वात् ज्ञाप्यानि, अस्येति वा, प्रणवे-त्रीणि-अकारोका-
रमकारात्मकानि. पदानि- तद्वाचकानि अस्येति वा, वाराहरूपस्थाने
त्रीणि पदानि, ककुदान्यस्येति वा—

२० (त्रिपदः).

(१) “ पद, गतौ ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५५

निरु०—५३८ भोक्तृभोग्यनियन्तृणि ज्ञाप्यान्यस्य पदानि वा ।

प्रणवे त्रीणि वाच्यानि वाचकानि पदानि वा ॥ ४१५ ॥

वाराहरूपस्थास्थाने पदानि ककुदानि वा ।

२५ यस्य सन्ति ह्यमौ नित्यं (त्रिपदः) परिकीर्तितः ॥ ४१६ ॥

(५३९) त्रिदशाध्यक्षो,

ॐ त्रिदशाध्यक्षाय नमः ।

भा०— स एव ब्रह्मादिः प्रलयापत्स्रगत्वात्—
(त्रिदशाध्यक्षः). ❀

अग्रत्ययमहीमण्डलदंष्ट्रः—

निरु०— (०) " ग्वतो व च " ३।३।१०५॥कौ०पृ०६३१

इति चकारात् चित्करणाद्वा. प्रकृत्यन्तरलाभात् यथा—

योगं- करणाधिकरणयोः, दाहृल्लदात् कर्मणि दा हः—

तरतेः द्विप्रत्यये त्रिशब्दो निरूपितः. ❀

स एव ब्रह्मादीनां प्रलयापत्स्रगतया, त्रिदशानां देवानां
ब्रह्मादीनाम् अध्यक्षः स्वामीति—

(त्रिदशाध्यक्षः).

(१) " अञ्जु, व्याप्तौ " धा०वादिः कौ०पृ०१०८

अधिपूर्वः. पचाद्यच्. अक्षेन्दित्तस्य यच् यकारः.

(२) " देश, दशने " द्वियां, धा०वादिः कौ०पृ०१३१

(३) " गुरोश्च हलः " ३।३।१०३॥कौ०पृ०६३०

इति. अप्रत्ययः. पृषोदनादित्वात्तलोपः. यद्वा,

(४) " वञ्चर्थे कविधानम् " ३।३।५८॥कौ०पृ०६७३

इति यथायथं वञ्चर्थे कर्मादौ कः.

(५) " अनिदितां हल उपधायाः क्तिञ्जति " ६।१।२१॥कौ०पृ०७६

इति क्तिञ्जति नस्य लोपः. ततः स्त्रियामुभयतोऽनृशप्. दीर्घः.

त्रिशब्दो व्याख्यातः. बहुव्रीहिः. उपसर्जनह्रस्वः. सांहितो

दीर्घः. ❀

निरु०—५३९. सप्ता स्यात् (त्रिदशाध्यक्षो) ब्रह्मादिः प्रलयापदि । २५

(५४०) महाशुद्धः,

ॐ महाशुद्धाय नमः ।

भा०— (महाशुद्धः).

५ (१) “ एकशुद्धो वराहस्त्वम् ” रा० यु० १२०—१४।

(२) “ देव्याप्रविन्द्यस्तमशेषमेतद्भूमण्डलं नाथ वित्ताव्यते ते ।

दिगाहनः पन्नवनं विलग्नं सरोजिनीपत्रमिदोदपङ्कम् ”

इति. ॐ वि० पु० १—४—३६।

कृतान्तनन्तकामं हिग्न्याशं कृतवान् इति—

१० निर्व०— अग्रलप्रमहीमण्डलदंष्ट्रतया महान् अद्वितीयः,

शुद्धः अस्योपलक्षणतया देव्या अस्येति—

(महाशुद्धः).

(१) “ शृ, हिंसायाम् ” धा० क्रयादिः कौ०पृ०४७६

(२) “ गन्गम्यद्योः ” उणा० पा० १ कौ०पृ०६१६

१५ (३) “ भृञः किञ्चुट् च ” इत्यनः गन्-किञ्चुट्, उणा० पा० १

कौ०पृ०६१६

इति वर्तमाने.

(४) “ शृणातेर्हस्वश्च ” उणा० पा० १ कौ०पृ०६१६

इति, गन्. कित्त. तस्य तुट्. धातोः—हस्वश्च. विधानादिना

२० नग इदिति वक्ष्यते.

(५) “ नेट् ” इति नेट्. ७।२।८।।कौ०पृ०५८१

अगुणः. अनुस्वाग्न्यम्सवर्णौ. निरूपितो महच्छन्दः.

आत्वम् दीर्घः. ॐ

स एव कृतान्तम् अन्नकामं हिग्न्याशं कृतान्ति- छिनत्ती-

२५ ति वा. कृतान्तं स्वराच्चान्तं वाराहभृतिपुराणाभ्यां करोतीति वा—

निरु०—५४०मही यन्य च शुद्धयि (महाशुद्धः) स कथ्यते॥४१७॥

१ कृयादिः कौ ।

(५४३) कृतान्तकृत, ॥

ॐ कृतान्तकृते नमः ।

भा०— (कृतान्तकृत). यथा ;

(१) “ हनो हिरण्याक्षमहामुरः ” इति.

वागहस्मृतिपुराणयोः स्वनिष्ठान्तकरणाद्वा. ❀

(२) “ तनस्तनुक्षिप्य धनं स्वदंष्ट्रया महावगहस्मृदपक्षयो-
चनः । रसातलाद्दुत्पलपत्रमन्निभः ननुत्थितो नील इवाचल्यो म-
हान् ” इति. वि० पु० १-४-२६ ।

निर्व०— (कृतान्तकृत). पूर्वत्र ;

(१) “ कृती , च्छेदने ” उत्तरत्र. धा०तुदा०कौ०पृ०४७०

(२) “ हुकञ् , करणे ” धा० तना० कौ०पृ० ४७३

उभत्रापि द्विप्. करोतस्तुगपि. अगुणः.

(३) “ अम , गत्यादिषु ” धा० क्वादिः कौ०पृ० ४०१

तनस्तनि न्यरूपि ह्यान्तशब्दः ? कनशब्दश्च करोति-

निशायामुक्तः. बहुव्रीहिः. अनुकल्प्य तत्तुन्पाऽपि.

दीर्घः. जश्त्वचत्वं. ❀

म एव भूस्युद्धरणान्महान् निस्समान्यधिकश्चामौ वगहो
भृगारश्चेति-

निरु०—५४३ अन्नकामं हिरण्याक्षं कृत्वान् यः (कृतान्तकृत)। २०

स्वनिष्ठान्तकरत्वाद्वा स्वाग्यस्मृतिपुराणयोः ॥ ४१८ ॥

कृतान्तकृदिति ग्यातो वस्वर्णीत्तीष्टदायकः ।

श्लो० ॥ ५८ ॥ (५४२) महावराहो ,

ॐ महावराहाय नमः ।

जा०— (महावराहः) .

५ (१) “ नष्टां च धरणीं पूर्वमविन्दं च गुहां गताम् । गोविन्द इति तेनाहम् ” इति. जा०शां० ३४३-४१ ।

निर्व०— (महावराहः) .

(१) “ हन, हिंसागत्याः ” धा० अदा० कौ०पृ० ४३५

(२) “ अन्येष्वपि० ” ३ । २ । १०१ ॥ कौ०पृ० ५८५

१० इति डः. डिलोपः.

(३) “ वृञ्, वरणे ” धा० स्वादिः कौ०पृ० ४६२

(४) “ ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च ” ३ । ३ । ५८ ॥ कौ०पृ० ६५३

इत्यप्. गुणः रपरः. स्त्रियामतष्टाप्. दीर्घः.

(५) “ ऊर्णञ्, आच्छादने ” कुप्रकरणे धा० अदा० कौ०पृ० ४३९

११ (६) “ ऊर्णोतेर्नुलोपश्च ” उणा०पा० १ कौ०पृ० ६११

इति, वर्तमाने,

(७) “ महति ह्रस्वश्च ” उणा०पा० १ कौ० पृ० ६११

इति, कुः. नुलोपः. ह्रस्वश्च. अगुणः. पृषोदरादित्वात्

उकारलोपः. अत्र तु, तत एव उरित्यस्य लोपश्च.

२० यद्वा, हन्तिराङ्पूर्वः. अन्यत्समम्. उक्तव्युत्पत्त्या

वरशब्दस्तिद्धः. न चान्यत्र प्रयतितव्यम्; दीर्घः. महच्छब्दो

हि न्यरूपि? आत्वम्. दीर्घः. ❀

आर्षनिर्वचनात् गां पूर्वं नष्टां धरणीं विन्दते लभत इति—

निरु०—५४२ रसानलगतामुर्वीं यश्चोद्धृत्यात्थितः क्षणात् ॥४१९॥

२५ (महावराह) इति सः मृतो ह्युर्विप्रदो मनुः ।

(५४३) गोविन्दः, (५४४) सुषेणः.

ॐ गोविन्दाय नमः । ॐ सुषेणाय नमः ।

भा०—(गोविन्दः). ॐ

अथान्यद्रहस्यम्. शोभना शुद्धमन्त्रमयी बद्धमुक्तनित्यविजयोपक-
रणत्वात् मेनेव पञ्चोपनिषत् कायः अस्येति— (मुषेणः).

निर्द०—(गोविन्दः). ॐ

(१) “ विद्मः, लोके ” धा० वृदा० कौ० पृ० ४७०

(२) “ गवादिषु विन्देः मंत्रादाम् ” ३ । १ । १३८ ॥ कौ० १०

पृ० ५६८

इति, शः. ततः,

(३) “ तुदादिभ्यश्चः ” डित्वाद्गुणः. ३ । १ । ७७ ॥ कौ०

पृ० ४६४

(४) “ शे मुचादीनाम् ” इति, नुम्. ७ । १ । ५९ ॥ कौ० पृ० ४७० १२

अनुस्वारपरसवर्णो. पररूपनित्युक्तमेव.

(५) “ गम्ल, गतो ” धा० ग्वादिः कौ० पृ० ४३०

(६) “ गमेडोः ” इति, डोः. टिलोपः. ॐ उणा० पा० ३ कौ०

पृ० ६२२

अथान्यद्रहस्यम्. सुशोभना शुद्धमन्त्रमयी मन्त्रा-बद्धमुक्तनित्यवि- २०

जयोपकरणतया तदुपमः- तदुपलक्ष्यः पञ्चोपनिषत् कायोऽस्येति—

(मुषेणः).

(१) “ पिञ्च, बन्धने ” पस्तः. धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६१

(२) “ धापृवस्यज्यतित्यो नः ” इति प्रकरणे, उणा० पा० ३

कौ० पृ० ६२५

२५

निरु०—५४३ नष्टं च वर्णां पूर्वं (गोविन्दो) यस्मि लञ्चवान् ॥ ४२० ॥

५४४ पञ्चोपनिषद्भ्रुत्वात् (मुषेणः) परिकीर्तितः ।

(५४५) कनकाङ्गदी ।

ॐ कनकाङ्गदिने नमः ।

भा०—तन्मयैः उक्तरूपमौन्दर्यसन्धुक्षणैः अङ्गदोपलक्षितैः दिव्यभू-

९ षणैर्नित्ययोगात्—

(कनकाङ्गदी). ❀

निव०—(३) “ कृवृजृनिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् ” उणा०पा० ३
कौ०पृ० ६२५.

इति नः. नित्. अनिट्. गुणः. ततस्त्रियामनष्टाप्. दीर्घः.

१० सुपूर्वो बहुव्रीहिः. उपसर्जनह्रस्वः.

(४) “ इण् कौः ” इत्यधिकृत्य. ८।३।५७।।कौ०पृ० ३४

(५) “ आदेशप्रत्यययोः ” इति षत्वस्य ८।३।५९।।कौ०पृ० ३४

(६) “ सात्वदाव्योः ” इति निषेधे प्राप्ते. ८।३।१११।।कौ०
पृ० ३५८

११ (७) “ सुषामादिषु च ” ८।३।९८।।कौ०पृ० १९५

इति, सुषामादित्वात् षः. तत्र हि.

(८) “ एति संज्ञायामगात् ” ८।३।९९।।कौ०पृ० १९६

इति, षठ्यते ? ततः,

(९) “ अद् कुप्वाङ् ” इति, णत्वम्. ❀ ८।४।२।।कौ०पृ० ३२

२० कनकानि भुवर्णानि, अस्य च अप्राकृतयथोक्तविलक्षणद्रव्य-
पञ्चकोपलक्षणतया, तन्मयान्यङ्गदानि तदुपलक्षितानि उक्तरूप-
सन्धुक्षणानि दिव्यभूषणानि, तानि नित्यमस्य भवन्ति अस्मिन्वेति—
(कनकाङ्गदी).

(१) “ हुदाञ्, दाने ” भा० जुहो० कौ०पृ० ४५१

२१ निरु०— ५४५ अप्राकृतानि दिव्यानि भूषणानि च नित्यशः ॥ ४२१ ॥

एतानि भवन्ति यस्यासौ भोच्यते (कनकाङ्गदी) ।

(५४६) गुह्यो,

ॐ गुह्याय नमः ।

भा०— नित्ययोगे इति. कनकशब्दः अप्राकृतयथोक्तविलक्षण-
द्रव्यपञ्चकलक्षकः. १३

एवं परमापनिपद्विषयेण वपुषा—

(गुह्यः).

(३) " क्षमिदुहिगुह्यां वैति वदतव्यम् " ३।३।१०९॥कौ०
पृ०५५९

इति वयम्. ❀

१०

निर्व०— अनेकार्था हि धातवः. तद्वीजं चात्यथायि. अतः
उक्तार्थोपपत्तिः. फलितार्थकथनं वेदम्.

(२) " आतोनुपसर्ग० " इति, ३।२।३।कौ०पृ०५७०

कः. आलोपः. अङ्गिर्गत्यर्थः. इति. तुम्. अनुरवापरसवर्णा.
पचायत्.

११

(३) " कनी, दीनिकान्तिगतिषु " धा० ञ्वादिः कौ०पृ०४०१

(४) " कुन् शिल्पिस्तंजयोर्गुह्यापि " उणा०षा०२कौ०पृ०६२३
इति कुन्. वारकः. दीर्घः. ततो नित्ययोगे मत्वर्थीयो अत इति.
" न कर्मधारयान्मत्वर्थीयः " इति न्यायो हि न नियत इत्युक्तम्.

(५) " यस्य० " इति लोपः. ६।४।१४८।।कौ०पृ०५६ २०
इन्नन्तत्वात् दीर्घः ईर्त्यादि. ❀

एवं परमापनिपद्विषयेण वपुषा गुह्यं नंत्रियत इति—

(गुह्यः).

(३) " गुह्य, संवरणे " धा० ञ्वादिः कौ०पृ०४२२

निरु०—५४६पञ्चोपनिपदङ्गन गृहत्वाद् (गुह्य) उच्यते ॥४२२॥ २५

(५४७) गभीरो,

ॐ गभीराय नमः ।

भा०— तदभिव्यक्तैश्वरमहागाम्भीर्यः—

९ (गभीरः).

(१) “ गभीरगम्भीरौ ” उणा० पा०४ कौ०पृ०६३३

इति गाहेरिन् प्रत्ययः. ह्रस्वत्वम् . तकारादेशश्च

निपात्यते. तत्संपृक्तो हि . कनकसंकलितमिव मल्लिम् ,

अनाद्यविद्याकलुषोपि संसारी प्रसादति ? किं पुनः स्वभाव-

१० दीप्तो भगवान् . ❀

निर्व०—(२) “शंसिदुहिगुहिभ्यो वा०” ३।१।१०९॥कौ०पृ०५५९

इति काशिकानुरोधत् किप्. अगुणः.

(३) “ प्रशस्यस्य श्रः ” ५।३।६० ॥ कौ० पृ०३४३

(४) “ ईड्वन्द्वृशंसदुहां ण्यतः ” इति, ६।१।२१४॥कौ०पृ०७२७

१५ सूत्रद्वयबलात् शंसिस्सिद्धम्. इतरयोस्तु मूलं मृग्यम्.

अस्य तु अयं निर्देश एव वा मूलम्. ❀

तदभिव्यक्तैश्वरमहागाम्भीर्य इति—

(गभीरः).

(१) “ गम्ह, गतौ ” ईरन्प्रकरणे , धा०भ्वादिः कौ० पृ० ४३०

२० (२) “ गभीरगम्भीरौ ” इति, ईरन् उणा० पा०४कौ०पृ०६३३

अभ्रान्तादेशः. पक्षे नुम् च निपात्यते. इह च नुम्बर्जमन्यत्सर्वम्.

तत्संपर्के कतकसंकलितसलिलवत् अनाद्यविद्याकलु-

षस्यापि संसारिणः प्रसादे , किमु वक्तव्यम् स्थावरीदृश्य

भगवतः. ❀

२९ निरु०— ५४७ महागाम्भीर्ययुक्तत्वाद् (गभीर) इति कथ्यते ।

(५४८) गहनो . (५४९) गुप्तश्च .

ॐ गहनाय नमः । ॐ गुप्ताय नमः ।

ज्ञा०— अथ च—

५

(गहनः) . दुरवगाहः . नहि स्वच्छसुप्रहान्तवृत्तोपि

रत्नाकरो जानुद्वयः ? ❀

(गुप्तः) . च तद्गौरवजैः दुर्गुणैः . ❀

कुत्र किंवा लक्षणा गुप्तः ;

(१) “ तमसः परमो धाता शङ्खचक्रगदाधरः ” इति. रा० १०

यु० ११४—१५ ।

निर्व०— अथ यथा स्वाच्छसुप्रहान्तवृत्तोपि रत्नाकरो न जानुद्वयः ; तथा गहनः दुरवगाहो भवतीति—(गहनः) .

(१) “ गाहू , विलोढने ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ४०७

(२) “ बहुलमन्यत्रार्पति युच् ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६ १५

बाहुलकाद्भवत् स्वश्व. अनः. ❀

तथैव च तद्गौरवजैः गुप्तः सुरक्षितो भवतीति—(गुप्तः) .

(१) “ गुप्, रक्षणे ” कर्मणि क्तः . धा० त्वादिः कौ० पृ० ३९७

(२) “ यस्य विज्ञापा ” इति तन्त्रात् तदन्तावः . ७ । २ । १५ ॥

कौ० पृ० ५८७

२०

(३) “ आयादयः० ” ३ । १ । ३१ ॥ कौ० पृ० ३९७

इति वैभाषिकनया नायप्रत्ययः . अगुणः. ❀

कुत्र किंलक्षणा गुप्तः . तदेवाच्यते—चक्रगदे तदुपलब्ध्याणि च पूर्वोक्तनित्यरूपविभूषणवत् पञ्चशक्तिमयदिव्यायुधानि तानि धरतीति—

निरु०—५४८ वाल्देर्दुरवगाहत्व इ (गहनः) परिवर्तितः ॥ ४ २ ३ ॥ २५

५४९ अन्यैर्दुरववांशो यो (गुप्त) इत्यभिधीयन्त ।

(५५०) चक्रगदाधरः , ॥ श्लो० ॥५९॥ (५५१) वेधाः,

ॐ चक्रगदाधराय नमः । ॐ वेधसे नमः ।

५ भा०— (चक्रगदाधरः). उक्तनित्यरूपविभूषणवत् पञ्चशक्ति-
मयनित्यदिव्यायुध इत्यर्थः. ❀
एवं विविधमनन्तमहाविभवं नित्यं विदधातीति—
(वेधाः).

निर्व०— (चक्रगदाधरः).

१० धरतेः पचाद्यच् चि व्याख्यातोयं शब्दः.

(१) “ गद , व्यक्तायां वाचि ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३८६
पचाद्यच्. स्त्रियामतष्ठाप्. ईर्त्यादि.

(२) “ चक्र, तृत्तौ, प्रतिघाति च ” रक्प्रकरणे, धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३८८

(३) “ चक्रिचम्योरुच्चोपधायाः ” उणा०पा०५ कौ० पृ० ६४३

१५ इति, रक्. बाहुलकादत्रोत्वं न नेडिति नेड्. यद्वा ,

करोतेः क इति , वर्तमाने करोतेर्द्वं चेति कः.

रुचो द्वित्वं च. बाहुलकादत्र्याससंज्ञा. उरदत्वं- रपरत्वं-

हलादिशेषः, अगुणः. यण्. ऋतो रेफः. अथवा तत् एव

बाहुलकात् मिचेस्संज्ञायां कोन्यत्रापि भवति. द्वित्वं च.

२० उनाहो घञर्थे कविधानमिति कः. द्वित्वप्रकरणे ,

(४) “ के रुचादीनामुपसंख्यानम् ”

इति द्वित्वमित्यादि. ❀

एवंविधमनन्तमङ्गलं महाविभवं विदधातीति—

(वेधाः).

२० निरु०—५५० यश्शक्तिमद्विव्यहेतिः स स्या-(चक्रगदाधरः) ॥ ४२४ ॥

५५१ महाविभवकल्याणं सततं विदधाति यः ।

भक्तेभ्यः परमं (वेधाः) षडर्णां मङ्गलप्रदः ॥ ४२५ ॥

(५५२) स्वाङ्गो,

ॐ स्वाङ्गाय नमः ।

भा०— (१) “ विधात्रो वेध च ” इति, उणा०पा० ४ कौ०
पृ०६४२

असिप्रत्ययो वेधदेशश्च.

(२) “ तमसः परमो धाता ” इति, ❀ रा०बु० १२०—१४।

यथा तत्रैव समग्रस्वासाधारणमङ्गं छत्रचामरादिमर्वाधिराज्यपरि-
वर्हजातं नित्यमस्येति—

(स्वाङ्गः). ❀

प्राकृतैः उत्पत्तिमरणादिभिः न जिता

निर्व०— “ ङुधात्र्, धारणपोषणयोः ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१
विपूर्वः.

(२) “ मिथुनेऽसिः ” इत्यनोऽसिरिति वर्तमाने, उणा० पा० ४
कौ० पृ० ६४२

(३) “ विधात्रो वेध च ” इति, उणा०पा० ४ कौ० पृ० ६४२

असिः असुनोपवादः स्वरे जेदः. उपमृष्टस्य वेधदेशश्च.

तत्राकार उच्चारणार्थः असन्तलक्षणा दीर्घः इत्यादि. ❀

तमसः परमो ह्ययं धाता, तत्रैव स्वमात्मीयं

स्वासाधारणमङ्गं छत्रचामरादिमर्वाधिगज्यपरिवर्ह—

जातमस्येति—

(स्वाङ्गः).

अङ्गिर्गत्यर्थः. इदित्. नुम्. अनुस्वारपरमवर्णो. पचाद्यच्.

(१) “ स्तृ, शब्दोपतापयोः ” धा० ऋादिः कौ० पृ० ४२५

(२) “ अन्येष्वपि० ” इति ङः. ङिलोपः. ३।२।१०१ ॥ कौ० पृ० ५८५२५

निरु०— ५५२ स्वासाधारणमङ्गं हि छत्रादिपरिवर्हणम् ।

यस्यास्ति नित्यं स (स्वाङ्गः) षडर्णः परिवारदः ॥ ४२६ ॥

(५५३) अजितः,

ॐ अजिताय नमः ।

भा०—यथोक्तद्रव्योपादानापुरी अजिता अस्यास्तीति—

५ (अजितः). अर्थ आद्यजन्तं वा.

(१) “ पुरं हिरण्मयीं ब्रह्मा विवेशापराजिता ” इति. आ० १—
११६ ।

तन्मयमेवमेवकचारुवर्णः—

निर्व०—उक्तं चैतत् प्रागेव. दीर्घः. बहुव्रीहिः. यद्वा,

१० (३) “ तत्पुरुषः समानाधिकरणः० ” १ । २ । ४२ ॥ कौ०
पृ० १४४

ततो नित्ययोगे मत्वर्थीयोर्श आद्यच्.

(४) “ यस्य० ” इति लोपः. ६ । ४ । १४८ ॥ कौ० पृ० ५६

(५) “ न कर्मधारयात्० ” इति न्यायो ह्यनित्यः. ❀

१५ यथोक्तद्रव्योपादानाऽपराजिताख्यपुरीकतया. न-नास्ति जिता, प्राकृतै-

रुत्यत्तिमारणादिभिः पराजितास्येति वा,

तैर्न जिता अजिता- अपराजिताख्यप्रख्याता पुरी सास्यास्तीति वा—

(अजितः).

(१) “ जि, जये ” क्तः. अगुणः. अनिट्. धा० त्वादिः कौ० पृ० ४०५

२० (२) “ स्त्रियाम् ” अतश्चाप् ४ । १ । ४ ॥ कौ० पृ० ८८

दीर्घः. पूर्वत्र, नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः. उपसर्जनह्रस्वः.

उत्तरत्र. तत्पुरुषः. उभयत्रापि नञो नलोपः.

तत्पुरुषश्चे मत्वर्थीयः अर्थ आद्यच्.

(३) “ यस्य० ” इत्यालोपः. ❀ ६ । ४ । १४८ ॥ कौ० पृ० ५६

२५ आर्षनिर्वचनात् (कृष्णः) तन्मयमेवमेवकचारुवर्णो भवतीति—

निरु०—५५३ प्राकृतैर्न जिता या सा यस्यास्तीत्यजिता पुरी ।

(अजित) स्तेन विज्ञेयः सप्तार्षो मुक्तिदो मनुः ॥ ४२७ ॥

{ ५५४ } कृष्णो,
{ ५८ }

ॐ कृष्णाय नमः ।

भा०— (कृष्णः).

(१) “कृषेर्वर्णे” इति, नक् प्रत्ययः. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२५ ५
तन्मयरूप एव वाराः त्ववतारोपि इति च निरूचे.

(२) “कृषामि मेदिनीं पार्थ भूत्वा कृष्णायसो महान् । कृष्णो
वर्णश्च मे यस्मात्तेन कृष्णोहमर्जुन ” भा० शां० १४३—४९।
इति. यथोक्तं सर्वं व्यनक्ति श्रीविष्णुतत्त्वाद्वा.

(३) “एकैव पञ्चधा भूता प्रधाना विश्वात्मिका । सर्वशक्तिस— १०
मेतापि पुरुषो नियतीरिमाः ॥ न जहाति स्वभावोत्थकारुण्येन
समाश्रितः । परमेष्ठी पुमान् विश्वो निवृत्तिस्सर्व एव च ॥ पञ्चैताः
शक्तयः प्रोक्ताः परस्य परमात्मनः ” पा० विष्णुतत्त्वमहिता ।
तेषां त्वं द्विविक्मुक्त्वा.

(४) “मत्स्यकूर्मवराहाणामाविर्भावो महात्मनः । अनयैव द्वि- १५
जश्रेष्ठ नान्यया तद्विरोधतः ” इति, ॐ पा० वि० त० सं० ।
अनयैव नित्यव्यक्तौ, उपासकानामनुग्रहाय व्यूहोपि
किञ्चित् स्थूलः—

निर्व०— (कृष्णः).

(१) “कृष, विलेखने” नक् इत्यनुवृत्तौ. धा० तुदा० कौ० पृ० ४६४ २०

(२) “कृषेर्वर्णे” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२५

इति, नक्. अमुष्णः. अनिट्.

(३) “स्फाभ्यां० ” इति षत्वम्. ॐ ८।४।१।। कौ० पृ० ३९

अथ उपासकानामनुग्रहाय व्यूहोपि किञ्चित् दृढः—

स्थूल्ये भवतीति—

निरु०— ५५४ अप्राकृतातिरुचिरमेवकः (कृष्ण) ईरितः ।

(५५५) दृढः , (५५६) संकर्षणो ,

ॐ दृढाय नमः । ॐ संकर्षणाय नमः ।

५ भा०— (दृढः) .

(१) “ दृह दृहि , वृद्धौ ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ४११

(२) “ दृढः स्थूलबलयोः ” इति निपातितः . ❀ ७ । २ । २० ॥

कौ० पृ० ५९३

क एवम्— (संकर्षणः) .

१० (१) “ संसारे चिदचितोरात्मनि समं कर्षणात् समं कर्म नयति ”
इति , मौलाः . ❀ पाञ्च०मूलसंहिता ।

निर्व०— (दृढः) .

(१) “ दृह दृहि , वृद्धौ ” क्तः . धा० त्वादिः कौ० पृ० ४११

(२) “ दृढः स्थूलबलयोः ” इति , ७ । २ । २० ॥ कौ० पृ० ५९३

१५ तस्येडभावः . लाघवात्कारस्य ङः . हस्य लोपः . इदितस्त्विदित्त्वान्नु-
मो नलोपश्चास्मिन्नर्थे निपात्यते . अगुणः . ❀

क एवम्—संसारे चिदचितौ वात्मनि संकृपति , समं कृपतीति वा ,
निरुक्तानुसारात् तयोस्संकर्षं समं कर्षं स्वात्मनि कर्षणं
नयतीति वा—

२० (संकर्षणः) . पूर्वत्र :

(१) “ कृष , विलेखने ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६४

संभूर्वः ल्युः . ल्युङ्ङेत्याँदि . अनः- लघूपधगुणः रपरः .

(२) “ अट्कुप्वाङ्० ” इति णत्वम् . ८ । ४ । २ ॥ कौ० पृ० ३२

समो मः . अनुस्वारः- पाक्षिकः परसवर्णः . अपरत्र ,

२५ निरु०— ५५५ स्थूलत्वाद्वलवत्त्वाच्च (दृढ) इत्यभिधीयते ॥ ४२८ ॥

५५६ यः कर्षते चिदचितौ स (संकर्षण) उच्यते ।

१ संहारे । २ कर्षं ।

{ १०१ } (५५७) ऽच्युतः ।

ॐ अच्युताय नमः ।

भा०— व्यूहेपि,

(१) “ च्यवनोत्पत्तियुक्तेषु ब्रह्मेन्द्रवरुणादिषु । यस्मान्न च्यवसे स्थानात् तस्मात् संकीर्त्यसे ऽच्युतः ”

इति—

(अच्युतः). ❀

(१) “ येनावृतं खं च दिवं महीं च ” तै०उ०१—१।

(२) “ तेनेदमावृतम् ” इति,

निर्व०—(३) “ णीञ् , प्रापणे ” णो नः धा० ञ्वादिः कौ०पृ०४२

(४) “ अन्येष्वपि० ” इति डः. टिलोपः— ३।२।१०१॥

कौ०पृ०५८५

रुषेर्जावे वञ्. अन्यत्प्राग्वत्.

(५) “ पूर्वभदात्संज्ञायामगः ” ट।४।३॥ कौ०पृ०१६७ १

इति णत्वं. विशेषः. ❀

आर्षनिर्वचनात् व्यूहेपि हि नायं च्यवनधर्मा तत-

श्च्युतो नेति—

(अच्युतः).

(१) “ च्युङ्, गतौ ” धा० ञ्वादिः कौ०पृ०४२७

कर्तरि क्तः. अनिट् अगुणः. नञ्समासे नञो नलोपः. ❀

तथा व्रियते आव्रियते सर्वमनेनेति वा, तत् वृणोत्यावृणोत्य-

यमिति वा—

निरु०— ५५७ यस्मान्न च्यवते स्थानाद्ब्रह्मादिस्सो (ऽच्युतः)

स्मृतः ॥ ४२९ ॥

(५५८) वरुणो, (५५९) वारुणो,

ॐ वरुणाय नमः । ॐ वारुणाय नमः ।

५ भा०—(वरुणः).

(३) “ वृञ् , वरणे ” धा०स्वादिः कौ०पृ०४६२

(४) “ कृवृदारिभ्य उनन् ” ॐ उणा०पा०३ कौ०पृ०६२७

तं स्वामित्वेन वृणुत इति वरुणः तत्र भवः—

(वारुणः).

१० (३) “ तेषु चाप्यहम् ” इति, ॐ गी०९—२९ ।

तेषु छायातरुवदावृतानाम् उपजीव्यसर्वस्वः

तच्छतोपमर्दसहस्रसहो वृक्षत इति—

निर्व०—(वरुणः).

(३) “ वृञ् , वरणे ” धा०स्वादिः कौ०पृ०४६२

१५ (२) “ कृवृदारिभ्य उनन् ” उणा०पा०३ कौ०पृ०६२७

इति उनन्. गुणः. रपरः, णत्वम्. ॐ

तस्य वरणीयाधिष्ठानलब्धसत्ताकया वरुणेषु- तं स्वामित्वा

वृणानेषूप्राप्तकेषु भव इति—

(वारुणः).

२० वृजः—कर्तृकरणयोरुच्यन्तो निरुचे हि वरुणशब्दः. ततः.

(३) “ तत्र भवः ” इति भवार्थे अण्. आदिवृद्धिः. ४। ३।५३।।

कौ०पृ०२६१

(२) “ यस्य० ” इति लोपः. ॐ द। ४। १४८ ॥ कौ०पृ०५६

तांश्च छायातरुवचदुःखीत्यर्दसहस्रसहस्र तच्छतो—

२५ पमर्दसहस्रसहस्र वृक्षते- वृणीत इति—

निरु०—५५८ यस्स्थितस्सर्वमावृत्य (वरुणः) स तु कथ्यते ।

५५९ आपस्था वरुणास्तासु स्थितो (वारुणः) ईरितः ॥४३०॥

(५६०) वृक्षः, { ५६१ } पुष्कराक्षः,

ॐ वृक्षाय नमः । ॐ पुष्कराक्षाय नमः ।

भा०— (वृक्षः).

(१) “ वृक्ष , वरणे ” घा० भ्वादिः कौ० पृ० ४०६

(२) “ निवासवृक्षस्सावृनामापन्नानां परा गतिः ” ग० ।

(३) “ वृक्ष इव स्वय्यो दिवि तिष्ठत्येकः ” तै० उ० ११-२० ।

(४) “ ममाश्रिताद्दृष्टतरोरनन्तान्निःसंशयः पक्कफल-
प्रपातः ” इत्यादिवत्. ॐ

तेषां प्रसादवर्षेण पोषके अक्षिणी यस्य सः—

(पुष्कराक्षः). पुष्करम् ,

(१) “ पुषः करम् ” इति करन् प्रत्ययः , किद्रच्चावः

निर्व० - (वृक्षः).

(१) “ वृक्ष , वरणे ” पचायच्. ॐ घा० भ्वादिः कौ० पृ० ४०६ १५
तेषां पुष्करे प्रसादवर्षेण पोषके अक्षिणी अस्म्येति—

(पुष्कराक्षः).

अशेः क्सावक्षिशब्दः. प्रागेव हि निरुचे.

(१) “ पुष, पुष्टौ ” करन्नित्यनुवृत्तौ-घा० त्रयादिः कौ० पृ० ४७८

(२) “ पुषः कित् ” इति करन्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३२ २०

कित्. कित्त्वविधानान्न क इत् अमुष्णः. लनिट् दीर्घः. ततः

निरु०— ५६० सावृनामाश्रयत्वाच्च सर्वेनस्सहनादपि ।

सर्वसर्वोपजीव्यत्वाद् (वृक्ष) इत्यभिधीयते ॥ ४३१ ॥

५६१ सतां प्रसादवर्षेण पोषके यस्य चाक्षिणी ।

(पुष्कराक्ष) स्स विज्ञेयो ह्यष्टार्णः प्रीतिवर्षकः ॥ ४३२ ॥

१ ससंज्ञकः । २ भात्राभ्याम् ।

श्लो० ६०

(५०४)

ना० ५६२ महामनाः

५६३ भगवान्.

(५६२) महामनाः, ॥ श्लो० ॥ ६० ॥ (५६३) भगवान्,

ॐ महामनसे नमः । ॐ भगवते नमः ।

५ भा०— तेष्वगाधोदारविस्मृतमनाः—

(महामनाः).

एवमशेषदोषविद्वेषिकल्याणस्वरूपतया परमपूज्यः—

(भगवान्).

निर्व०—(३)“बहुव्रीहौ सख्यक्ष्णोः०” ५।४।११३॥ कौ० पृ० १६६
१० इति पञ्च- समासान्तः अन्यथापीति प्रागुक्तम्.

(४) “ यस्य० ” इति लोपः. ❀ ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

तेषु महत् अगाधोदारविस्मृतं मनोऽस्येति—

(महामनाः).

(१) “ मन , ज्ञाने ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५६

१५ (२) “ सर्वधातुभ्यः० ” इत्यमुन्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

महच्छब्दो निरुचे-अन्वच्च प्राग्वत्. असन्तत्वादीर्घ इत्थं॥दि. ❀

अथास्य स्वरूपतः परमपूज्यतोच्यते. अशेषदोषविद्वेषि-

कल्याणस्वरूपतया भगः गुणः- तदुपलक्ष्यं च स्वरूपमस्यास्तीति—

(भगवान्).

२० (१) “ भज , सेवयाम् ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४३१

(२) “ खनो व च ” ३।३।१२५ ॥ कौ० पृ० ६६४

इति चकारात् धित्करणेद्वा, अन्यतोपि यथायथं

करणाधिकरणयोर्धः. ”

निरु०— ५६२ अगाधोदारविस्तरं मनो यस्य (महामनाः) ।

२५ ५६३ सर्वहेयप्रत्यनीककल्याणगुणवत्तया ॥ ४३३ ॥

पूज्यात्पूज्यतमो योऽसौ (भगवान्) इति शद्वचने ।

(५६४) भगहा,

ॐ भगवने नमः ।

भा०— गुणतोपि तथा—

(भगहा).

(१) “ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्य-

योश्चैव षण्णां भग इतीरणा ” वि०पु०६-५-७४।

तं हन्ति गच्छतीति हन्तिर्गर्भनकर्मा अत्र वैष्णवे षष्ठेशे भगव-
च्छब्दनिर्वचनप्रकरणं लेख्यम्. ❀

निर्व०— (३) “ चजोः० ” इति कुत्वम्. गः. ७।३।५२॥ १०

कौ०पृ०५६०

एवं सिद्धात् भगशब्दात्

(४) “ तदस्य० ” इति मत्तुप्. ५।२।९४॥कौ०पृ०३२५

(५) “ मादुपधायाः० ” ८।२।९५॥कौ०पृ०३२५

इति, मतोर्मस्य वः. अत्वन्तत्वाद्दोर्वः. उगित्वाच्चुमित्यादि. ❀ १५

अथ गुणतोपि सोच्यते. कल्याणगुणैकतानतया भगमैश्वर्यादिगुणं

हन्ति गच्छति प्राप्नोतीति—

(भगहा).

(१) “ हन, हिंसागत्योः ” धा० अदा० कौ०पृ०४३५

गतिकर्महायम्. उपपदनियमस्य प्रायोभिप्रायत्वात्

(२) “ ब्रह्मभ्रूण० ” ३।२।८७॥कौ०पृ०५८४

इति वा, सार्वकालिको वा क्रिप्. वस्तुतस्तु ब्रह्मभ्रूणेति सूत्रे प्रकृत्यु-

पपदप्रत्ययकालनियमाश्चत्वारो हि फलिताः. तत्र च प्रकृतिनिय-

मादभूते चोक्तोपपदव्यावृत्तेः

निरु०—५६४ भगैस्तु कल्याणगुणैः सर्वं सर्वत्र गच्छति॥४३४॥ २५

यश्वासौ (भगहा) प्रोक्तः षडर्णः सुखदायकः ।

(५६५) नन्दी, (५६६) वनमाली.

ॐ नन्दिने नमः । ॐ वनमालिने नमः ।

LIBR
ACADEMY OF SANS.
MELKOTE

५ आ०— एवम् असौ व्यूहे संकर्षणः स्वावतारे नन्दगोपेन पितृमान्—
(नन्दी). मधुबल्लवीसेनाऽनन्दवान् वा. ❀

स्वमृज्यभूतसूक्ष्मसारसौरभ्याग्निमानिन्या वैजयन्त्या नित्ययोगी—
(वनमाली). ❀

निर्व०— उपपदान्तरेपि भवतीत्यवधेयम्. तत्प्रकारस्तु स्पष्टमाकरे

१० द्रष्टव्यः. प्रागीदमवाचाम, जगशब्दो हि निरूपितः. इन्नन्तत्वादी-
र्घः—इत्यादि. ययोऽनव्याख्यानाने नाम्नोरुपनरुक्तिः. ❀

एवमसौ व्यूहे संकर्षणः स्वस्यावतारे नन्दगोपेन पितृमत्तया नन्दः
नन्दगोपः पितास्यास्तीति वा आनन्दी इति छित्त्वा तत्रानन्दः म-
धुबल्लवीसेनानन्दथुरस्यास्तीति वा—

१५ (नन्दी). (आनन्दी) वा.

(१) “ टुनदि, समृद्धौ ” वा० भ्वादिः कौ०पृ०३८७

टुरित्. इदित्वाच्चुमित्यादि. पूर्वत्र पचाद्यच्.

अपरत्र स एवधातुराङ्पूर्वः अन्यत्रागवत्. भावे षञ्

विशेषः उक्तयत्रापि मत्वर्थीयोऽत इतिः

२० (२) “ यस्य० ” ६।१।१४८॥कौ०पृ०५६

इति लोपः. इन्नन्तत्वात् दीर्घ. इत्यादि. ❀

तथा वनमाला स्वमृज्यभूतसूक्ष्मसारसौरभ्याग्निमानि—

नो वैजयन्ती नित्यमस्यास्तीति—

(वनमाली).

२५ निरु०— ५६५ नन्दगोपेन पितृमान् (नन्दी) ति परिगीयते ॥ ४३५ ॥

५६६ स्वमृज्यभूतसूक्ष्माणां मालया नित्ययोगत्तः ।

(वनमाली) समाख्यातो ह्यष्टार्षो मूषणप्रदः ॥ ४३६ ॥

(५६७) हलायुधः ।

ॐ हलायुधाय नमः ।

भा०— उक्तसमृद्धिकृषीवलहलपरिकरः—

(हलायुधः). यथा ,

(१) “ बलमद्रं समृद्धयर्थं सीरकर्मणि कीर्तयेत् ” इति, ९

निर्व०— (१) “ माङ्, माने ” घा० जुहो० कौ० पृ० ४५०

(२) “ ऋन्नेन्द्राय० ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२०

इत्यादिना रन्न्तो निपातः. अनिट्. रलयोरभेदः.

स्त्रियामतष्टाप्. दीर्घः.

(३) “ वन, षण, संभक्तौ ” वा० ज्वादिः कौ० पृ० ४०१ १०

षचाद्यच्. इत्थं सिद्धादनमालायञ्चात्,

(४) “ व्रीह्यादिभ्यश्च ” ५ । २ । ११६ ॥ कौ० पृ० ३३०

इति, तस्याकृतिगणत्वात्, मत्वर्थीयि इनिः.

(५) “ यस्य० ” ६ । ४ । १४८ ॥ कौ० पृ० ५६ १९

इत्यालोपः. इन्नन्तत्वादीर्घ इत्यादि. ॐ

उक्तभूतसमृद्धिकृषीवलहलपरिकरतया हलं सीरः

आयुधमस्येति—

(हलायुधः).

(१) “ युध, संप्रहारे ” घा० दिवा० कौ० पृ० ४५६ २०

आङ्पूर्वः.

(२) “ वज्रर्थे कविषानम् ” ३ । ३ । ५८ ॥ कौ० पृ० ६५३

(३) “ स्थास्नागापाव्यविहनियुष्मृष्टम् ”

इति, करणे कः. अनुणः.

निरु०— ५६७ हलं च सततं सीरं षचे योज्यौ (हलायुधः) । २५

सीरं षचे योज्यौ वस्वर्णो मन्त्रनाथकः ॥ ४३७ ॥

{ ५६८ } आदित्यो ,
{ ३७ }

ॐ आदित्यार नमः ।

भा०— स्ववाचकात् आवर्णात् आतः इत्यः प्राप्यः इति—
५ (आदित्यः).

(१) “ एतिस्तुशास्वृद्जुषः क्यप् ” ३।१।१०९॥ कौ०पृ० ५५९
आकारो हि संकर्षणबीजमन्त्रः.

भूतपूर्वाऽदितिभावायाः देवक्याः अपत्यमिति वा—
(आदित्यः).

१० निर्व०— (४) “ हल , विलेखने ” धा० ङादिः कौ०पृ० ४१९
पचाद्यच्. दीर्वः. ❀

आकारस्य संकर्षणबीजमन्त्रतया स्ववाचकेन
आता तपरोयम् असन्देहार्यो निर्देशः पाशिकार्थान्तरलाभा-
र्थश्च. आकारेण इत्यः प्राप्य इति वा. अदितेः आर्षवचन-

१५ सिद्धभूतपूर्वादितिभावायाः देवक्याः अपत्यमिति वा—
(आदित्यः). पूर्वत्र ,

(१) इण् , गतौ ” धा० अंदा० कौ०पृ० ४४१

(२) “ एतिस्तुशास्वृद्जुषः क्यप् ” ३।१।१०९॥ कौ०पृ० ५५९
इति क्यप्. अगुणः.

२० (३) “ ह्रस्वस्य० ” ६।१।७१॥ कौ०पृ० ५५९
इति, तुक्. तृतीयायाः सामासिको लुक्. पदत्वाज्ज्स्त्वम्.
अपरत्र,

निरु०— ५६८ आवर्णादेव प्राप्यो यः स (आदित्यः) प्रकीर्तितः ।
अदितिर्देवकी तस्याः (आदित्यो) वा ह्यपत्यतः ॥४३८॥

भा०— यथा , वैष्णवे धर्मे देवकीं प्रति भगवान् ,

(१) “ दाक्षायणी त्वमदितिः संभूता वसुधातले । नित्यैव
त्वं जगद्धात्री प्रसादं ते करोम्यहम् ” इति. ❀ भ० वि० ध०
९३-४४।

५

अथ नारायणविषयः. दिव्याश्चर्यज्योतिर्मयत्वात् अपूर्वः—

निर्व०— (४) “ दो, अवखण्डने ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५४

(५) “ अदिचः० ” इत्यनैमित्तिकमात्वम् ६।१।४५॥ कौ० पृ० ४२३

(६) “ स्त्रियां क्तिन् ” अनिट्. ३।३।९४॥ कौ० पृ० ६५८

(७) “ दातिस्यति० ” इति, इत्वम्. ७।४।४०॥ कौ० पृ० ५५४ १०

अगुणः नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः. नञो नलोपः. यद्वा ,

(८) “ इण् , गतौ ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४१

अदिति दान्ताव्ययपूर्वः. ततः क्तिन्. अनिट्. अगुणः.

अथवा ,

(९) “ अद, भक्षणे ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३५ १५

(१०) “ ह्सृह्रियुषिभ्यः० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१५

इति षाहुलकादन्यतोपीति, इतिः. तत एव षाहुलकादन्य-

त्र कचिदन्त्योपीकारः नेट्. प्रागपीदमवोचाम. एवं सिद्धात्

अदितिशब्दात् ,

(११) “ दित्यदिति० ” इत्यादिना, ४।१।८५॥ कौ० पृ० २०५ २०

अपत्यार्थे ण्यः. आदिवृद्धिः. भत्वम्,

(१२) “ यस्य० ” इति लोपः. ❀ ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

अथ नरनारायणविषयः. तयोश्च भवेन सह युध्यतोः

सतोः तत्तेजसि सिद्धस्याप्यादित्यस्य तमायमानतया

अयमपूर्वो ज्योतिः. दिव्याश्चर्यज्योतिर्मयश्चासौ आदित्यो २५

भानुश्चेति—

(५६९) ज्योतिरादित्यः, { ५७० } सहिष्णुर्,

ॐ ज्योतिरादित्याय नमः । ॐ सहिष्णवे नमः ।

५ भा०— (ज्योतिरादित्यः).

प्रसिद्धो ह्यादित्यः तत्तेजसि तमायेत, श्रीनारायणीये,

(१) “ तयोर्भवेन युध्यतोः ” निष्पन्नाणि च तेजांसि ब्रह्मा चैवा-
सनाच्युतः ” इति. ❀ भा०शा० ३४४—९०।

तत्र तदपराधसहनात्—

१० (सहिष्णुः). तत्रैव,

(१) “ प्रसादयामास भवो देवं नारायणं प्रभुम् । शरणं जमता-
माद्यं वरेण्यं वरदं हरिम् ॥ तथैव वरदो देवो जितक्रोधो जिते-
न्द्रियः । प्रीतिमानभवत्तत्र रुद्रेण सह संगतः ”

इति. ❀ भा० शा० ३४४—११९।

१५ निर्व०— (ज्योतिरादित्यः).

एकनाम-निरूपे ह्यादित्यशब्दः.

(१) “ द्युत दीप्तौ ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४११

(२) “ द्युतेरिसिन्नादेशश्च जः ” इति. उणा०पा० २कौ०पृ० ६२४

इसिन्नादेशस्य जश्च गुणः रुत्वम्. ❀

२० तत्र तदपराधं तच्छीलस्सहत् इति—

(सहिष्णुः).

(१) “ षह, मर्षणे ” षस्सः. धा० भ्वादिः कौ०पृ० ४१९

निरु०— ५६९ समस्ततेजोहरणज्योतिषा दीव्यते च यः ।

स वै स्याज् (ज्योतिरादित्यो) नवार्णो ज्ञानदायकः ॥ ४३९ ॥

२५ ५७० ब्रह्मादिमन्तुसहनात् (सहिष्णु) रिति कथ्यते ।

(५७१) मतिसत्तमः, ॥ श्लो० ॥ ६१ ॥ (५७२) सुधन्वा,

ॐ मतिसत्तमाय नमः । ॐ सुधन्वने नमः ।

भा०— स एव परमधर्माध्वदेशिकत्वेन—

५

(मतिसत्तमः).

मतौ प्रत्ययिततमः इति,

(१) “अहो ह्यनुग्रहीतो ह्यधर्म एभिस्सुरैरिह” भा०शा० ३३५—१७।

इति. ❀

सुधानिमित्तमुराऽमुरसमरसंहारिथरासनत्वात्—

१०

(सुधन्वा).

निर्व०— (२) “ अलंछञ्० ” ३।२।१३६ ॥ कौ० पृ० ६०१

इत्यादिना प्रामुक्तमूत्रेषु ताच्छीलिक इष्णुञ्. ❀

स एव परमधर्माध्वदेशिकत्वेन मतौ सत्तमः अस्तितमः

प्रत्ययिततम इति—

११

(मतिसत्तमः).

अस्तेश्चतारि व्युत्पन्नात् सच्छब्दात् आतिशायनिके तमपि सत्तमशब्दः—

भ्रमेः क्तिनि अनिटि, अनुनासिकलोपे, मतिशब्द-

श्च व्युत्पादिषाताम्. ❀

सुधानिमित्तमुराऽमुरसमरसंहारिथरासनतया सु-शोभनं धनुरस्येति—२०

(सुधन्वा).

(१) “ धन, धान्ये ” उप्तिरित्यनुवृत्तौ, धा० जुहो० कौ० पृ० ४५२

(२) “ अर्तिपुनःपिच्छित्तिपिच्छित्तिपिच्छो निव् ” उष्णा० पा० २

कौ० पृ० ६२४

इति उप्तिः. निव्. नित्वादाद्युदात्तः. सुपूर्वो बहुव्रीहिः.

२५

निरु०— ५७१ धर्मे प्रत्ययिततमो (मतिसत्तम) उच्यते ॥ ४४० ॥

५७२ सुशोभनं धनुर्यस्य (सुधन्वा) परिकीर्तितः ।

श्लो०६१

(५१२)

ना० ५७३ खण्डपरशुः.

(५७३) खण्डपरशुर,

ॐ खण्डपरशवे नमः ।

भा०— (१) “धनुषश्च” इति समासान्तो नञ्. ❀ ५।४।१३२॥

५ कौ०पृ०१६९

(२) “ तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि ”

(३) “ नरस्ततो वरकण्ठकाद्यभूषणैर्महेषुभिः पवनपदं समावृणोत् ” इति. ❀

परशुना रौद्रसंग्रामखण्डनात्—

१० (खण्डपरशुः). तत्रैव,

(१) “ अथ रुद्रविवातार्थमिषीकां नर उद्धरन् । मन्त्रैश्च संयु-
योजाशु सोभवत् परशुर्महात् ॥ क्षितश्च सहसा रुद्रे खण्डनं प्राप्तवांस्त-
दा । ततोहं खण्डपरशुस्ततः परशुखण्डनात् ”

इति. ❀ भा०शा०३४४—८६।

१५ निर्व०— ततः,

(३) “ धनुषश्च ” इत्यनुवर्तमाने, ५।४।१३२॥कौ०पृ०१६९

(४) “ वा संज्ञायाम् ” ५।४।१३३॥कौ०पृ०१६९

इत्यनङ् पाक्षिकस्समासान्तः. डिन्वादन्यादेशः. तत उवर्णस्य यण्
वकारः. नान्तलक्षणो दीर्घः इत्यादि. ❀

२० स एवार्पणनिर्वचनात् खण्डः रौद्रसंग्रामखण्डनः

परशुः परश्वधोऽस्येति—

(खण्डपरशुः).

(१) “ शू, हिंसायाम् ” धा०क्रयादिः कौ०पृ०४७६

परशब्दे उपपदे कुप्रकरणे,

२६ निरु०— ५७३ तीव्रकोपात् परशुना रौद्रसंग्रामखण्डनात् ॥४४१ ॥

इत्युक्तनः (खण्डपरशु) निवार्णश्लोकनाशकः ।

१ कनक ।

(५७४) दारुणो,

ॐ दारुणाय नमः ।

भा०— एवं बाह्याभ्यन्तरारिदारुणात्— (दारुणः).

(१) “ ऋवृदारिभ्य उनन् ” ❀ उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६ २७५

निर्व०— (२) “ आङ्परयोः खनिशृङ्यां डिच्च ” उणा० पा० १
कौ० पृ० ६ ११

इति, कुः. स डिच्च. टेलोपः. पृष्ठातेरचि परशब्दो व्युत्पादितः.

(३) “ खनु, अवदारणे ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४ २१

(४) “ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ” इति स्थिते, ३।४।७५ कौ० १०
पृ० ६ ४५

(५) “ यमस्ताडुः ” इति, उणा० पा० १ कौ० पृ० ६ १५

करणे कर्तरि वा डः. बाहुलकान्न डस्येत्संज्ञा.

(६) “ नेडूशि० ” इति, नेट्. ७।२।८।। कौ० पृ० ५ ८३

अनुस्वारपरसवर्णौ. पुत्वस्यासिद्धत्वान्न च विप्रतिषेधः. १५

(७) “ पूर्वत्रासिद्धे नास्ति विप्रतिषेधोऽभावादुत्तरस्य ”

इति हि स्थितिः. यद्वा,

(८) “ खडि, भेदने ” चुरादिः, इदित्. नुमादि. धा० चुरा०

कौ० पृ० ४ ८३

ततो णिचि पचाद्यच्. णेलोपः. इदित्करणाद्विङ्काण्णिचः २०

पाक्षिकत्वे तु तलोपवर्जमन्यत्प्राग्वत्. लिङ्गत्वं तूपपादाद्यिष्यते. ❀

एवं भीषणः. बाह्यानाभ्यन्तरांश्वारीन् दारयति विदारयतीति—

(दारुणः).

(१) “ दू, विदारणे ” धा० क्वादिः कौ० पृ० ४ ७६

णिच् वृद्धिः. रपरत्वम्. ततः,

२५

निरु०— ५७४ बाह्याभ्यन्तरशत्रूणां दारुणादपि (दारुणः) ॥४४२॥

(५७५) द्रविणप्रदः ।

ॐ द्रविणप्रदाय नमः ।

भा०— अथ व्यासावतारः,

५ समग्रं शास्त्रतदर्थरूपद्रविणं प्रददातीति—

(द्रविणप्रदः). यथा,

(१) “ वहन्वै वामहस्तेन सर्वशास्त्रार्थसंचयम् । दक्षिणे-
न च शास्त्रार्थानादिशंश्व यथास्थितान् ”

इति तद्ध्याने. ❀

१० परविद्यया दिवि च परमपदे स्थितं स्वतत्त्वरहः स्पृशतीति—

निर्व०—(२) “ ऋवृदारिभ्य उनन् ” इति, उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२७
उनन्. णिलोपः. णत्वम्. ❀

अथ व्यासावतारः. तद्ध्यानविधिना द्रविणं समग्रं शास्त्रतदर्थरूपं
धनं प्रददातीति—

१५ (द्रविणप्रदः).

(१) “ हुदान्, दाने ” प्रपूर्वः धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१
क इत्यनुवृत्तौ,

(२) “ प्रे दाज्जः ” इति कर्मण्युपपदे ३।२।६।। कौ० पृ० ५७२
प्रोपसृष्टादस्मात् कः. आलोपः.

२० (३) “ हु, गतौ ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२६

(४) “ हुदक्षिभ्यामिनन् ” इति इनन्. उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२१
गुणः. अच्. णत्वम्. ❀

ः ष्टवर्णादिति ष्टवर्णया, दिवि परमे पदे ततश्च तदधिकरणकं
स्वतत्त्वं रहः स्पृशतीति—

२५ निरु०— ५७५ शास्त्रं तदर्थं द्रविणं प्रददाति जनाय यः ।

व्यासो भूत्वा हरिरसाक्षाद् (द्रविणप्रदः) उच्यते ॥ ४४३ ॥

(५७६) दिविस्पृक्,

ॐ दिविस्पृग्ने नमः ।

भा०— (दिविस्पृक्).

(१) “ स्पृशोऽनुदके किन् ” ३ । २ । ५८ ॥ कौ० पृ० ७९ ५

(२) “ हलदन्तात् ” इत्यलुक्. ६ । ३ । ९ ॥ कौ० पृ० १८७

(३) “ विदिनपरमार्थः ” इति तन्मन्त्रे. ॐ

निर्व०— (दिविस्पृक्).

“ स्पृश, संपर्शने ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६९

(१) “ स्पृशोऽनुदके किन् ” ३ । २ । ५८ ॥ कौ० पृ० ७९ १०
इति किन्.

(२) “ किन्प्रत्ययस्य कुः ” ८ । २ । ६२ ॥ कौ० पृ० ६८
इति कुत्वस्यासिद्धत्वात्.

(३) “ ब्रश्च० ” इत्यादिना पूर्वं षः. ८ । २ । ३६ ॥ कौ० पृ० ५१
तस्य जश्त्वेन ङः. तस्य कुत्वेन गः- तस्य पाक्षिकचर्त्वेन कः. १५

(४) “ दिवु, क्रीडादौ ” उणादिषु, धा० दिवा० कौ० पृ० ४५२

(५) “ संज्ञामु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे । कार्यात् ” श्लो० वा० ।
इत्यादिन्यायावलम्बनात्.

(६) “ दिवेर्दिविः ” इति न्यासोहितसूत्रेण डिविः. उणा० सूत्रम् ।
टिलोपः. ततो ङिः. तस्यालुक्प्रकरणे, २०

(७) “ हृद्युभ्यां च ” ८ । ३ । ९४ ॥ कौ० पृ० १८७
इति सत्यपि प्रतिपदोक्ते तस्यासंज्ञार्थत्वात्, इह

(८) “ हलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायाम् ” ६ । ३ । ९ ॥ कौ० पृ० १८७
इत्यलुक्.

निरु०— ५७६ परया विद्यया यः स्वं स्पृशतीति परे पदे । २५

(दिविस्पृक्) सोच्यते नित्यम्—

{ ५७७ } सर्वदृग्, (५७८) व्यासो,
{ २०१ }

ॐ सर्वदृशे नमः । ॐ व्यासाय नमः ।

९ भा०—अन्यदपि सर्वं वैभवं पश्यतीति—

(सर्वदृक्).

(१) “ दृशेऽथेति वक्तव्यम् ” इति किन्प्रत्ययः.

(२) “ किन्प्रत्ययस्य कुः ” इति कुत्वम्. ८।२।६२॥कौ०पृ०६८

(३) “ विदुषे ” इति तन्मन्त्रे. ❀

१० (१) “ युगानुसारबोधानामखेदजननाय वै । विभजंस्तु चतुर्धा
वै वेदमेकं त्रिकालवित् ” इति—

(व्यासः). ❀

निर्व०—मन्त्रवर्णाद्विदुष्येणान्यच्च सर्वं वैभवं पश्यतीति—

(सर्वदृक्).

११ (१) “ दृशिर्.प्रेक्षणे ” धा० ङादिः. कौ०पृ०४३०

(२) “ दृशेऽथेति वक्तव्यम् ”

इति, किन्. क्विप् वा. षडगकाः प्राग्वत्. सर्वशब्दो व्याख्यातः.

अन्यदप्यत्र वक्तव्यं प्रागेव सप्रपञ्चमवोचाम. ❀

युगानुसारबोधानामखेदजननाय विभक्तवेदतया व्यस्यन्ते

२० विभज्यन्ते वेदाः अनेनेति—

(व्यासः).

(१) “ असु, क्षेपणे ” विपूर्वः. धा० दिवा० कौ० पृ० ४५९

(२) “ हलश्च ” इति करणे घञ्. वृद्धिः. ३।३।१२१॥कौ०पृ०६६३

वेरिकारस्य यण् यकारः. नाम्नोः साहितं जश्त्वम्. ❀

२५ निरु०—५७७ (सर्वदृक्) सर्वदर्शनात् ॥ ४४४ ॥

५७८ त्रय्याश्रतुर्धा करणाद् (व्यास) इत्युच्यते बुधैः ।

{५७९}
{२१८} वाचस्पतिर्, (५८०) अयोनिजः, ॥

ॐ वाचस्पतये नमः । ॐ अयोनिजाय नमः ।

भा०— पञ्चमवेदरूपायाः वाचः स्वामी—

५

(वाचस्पतिः). ❀

सारस्वतावतारे भगवद्वाक्संभवत्वात्—

(अयोनिजः).

निर्व०—स एव पञ्चमवेदरूपाया वाचो भारत्याः पतिः स्वामीति—

(वाचस्पतिः). त्रिल्लं पदम्. समस्तं वा.

१०

(३) “ पा, रक्षणे ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४३

अतो डत्यन्तः पतिरुक्तः.

(२) “ वच, परिभाषणे ” धा० अदा० कौ० पृ ४४३

(३) “ क्विवचि० ” इत्यादिना क्विप्. दीर्घः ३।२।१७८॥ कौ०

पृ० ६०७

१५

(४) “ वचिस्वपि० ” इत्यादिना प्रातसंप्रसारणाभावश्च. ६।

१।१५॥ कौ० पृ ४३२

ततो ङस्. सौरुत्वम्. विसर्गः, तस्य षष्ठ्याः

(५) “ पतिपुत्र० ” इत्यादिना २।३।५३ ॥ कौ० पृ० १२१

सकारश्छान्दसः. तथा समासपक्षे षष्ठ्याः अलुकू च. पञ्चमो २०

ह्ययं वेदः सर्वमिदं सविस्तरं प्रागेव प्रत्यपीपदाम. ❀

सारस्वतावतारे भगवद्वाक्संभवतया, योनौ भगे

जायत इति योनिजः स नेति— (अयोनिजः).

निरु०—५७९ वाचः पञ्चमवेदस्य स्वामी वाचस्पतिः स्मृतः॥४४५॥

५८० सारस्वतावतारे हि भगवन्मुखसंभवात् ।

२५

स्मृतो (ह्ययोनिज) इति वस्वर्णः कर्मनाशकः ॥ ४४६ ॥

श्लो०६२

(५१८)

ना०५८१त्रिसामा.

श्लो० ॥ ६२ ॥ (५८१) त्रिसामा,

ॐ त्रिसाम्ने नमः ।

भा०—(१) “अथ जूयो जगत्सृष्टा भोशब्देनानुनादयन् । सर-
५ स्वतीमुच्चचार तत्र सारस्वतोऽभवत् ” इति, ❀ भा० शा०-
३५०—३७ ।

स्वगायकवृहद्दथन्तरवामदेव्यप्रधानसामकत्वात्—
(त्रिसामा).

स्वयं च स्वानुभवप्रीत्या तादृशि गायतीति—

१० निर्व०—(१) “ जनी, प्रादुर्भावे ” धा० दिवा०कौ०पृ०४५४
(२) “ सप्तम्यां जनेर्हः ” ३।२।९७ ॥कौ०पृ०५८५
इति, डः. टिलोपः.

(३) “ यु, मिश्रणे ” निप्रकरणे, धा०अदा०कौ०पृ०४३९

(४) “ वहिश्चिभ्रुयुद्गुलाहात्वरित्यो निव् ” उणा०पा०४कौ०
१५ पृ०६३४

इति, निः, निव्. तत्फलं चोक्तमेव. गुणः.

(५) “ नेट्० ” इति, नेट्. ७।२।८ ॥कौ०पृ०५८१

नञ्-समाप्तः नञो नलोपः. ❀

स्वगायकप्रधानानि त्रीणि सामानि वृहद्दथन्तरवामदेव्यान्यस्येति—
२० (त्रिसामा).

(१) “ षो, अन्तकर्मणि ” षस्सः. धा०दिवा०कौ०पृ०४५४

(२) “ आदेचः० ” इति आत्वम् १।१।४५ ॥कौ०पृ०४२३

(३) “ सातिभ्यां मनिन्मनिणौ ” इति, मनिन्. उणा०पा०४
कौ०पृ०६३९

२५ अनिट्. तरतेर्हो, त्रिशब्दश्चोक्तः. बहुव्रीहिः. नान्तलक्षणो दीर्घः.
इत्यादि. ❀

स्वयमपि स्वानुभवप्रीत्या सामानि तादृशि गायतीति—

निरु०—५८१ प्रोक्त (त्रिसामा). यश्चात् वृहदादित्रिसामकः ।

(५८२) सामगस्, (५८३) साम,

ॐ सामगाय नमः । ॐ साम्ने नमः ।

भा०—(सामनः).

५

(१) “ गापोष्टक् ” इति टक्. तदनुभववाहादोपि हि ३ । २ । ८ ॥

कौ०पृ०५७२

साम मापयते,

(२) “ एत्साम गायन्नास्ते ” इति. ❀ तै०उ०१०—५ ।

स्वगायकानामपि पापं स्यतीति—

१०

(साम).

(१) “ षो, अन्तकर्मणि ” इति, वा०दिवा०कौ०पृ०४५४

(२) “ सातिभ्याम्० ” इत्यादिना मनिन्. ❀ उणा०पा०४ कौ०

पृ०६३९

एवमपहतपाप्मनां परमगतिनिमित्तम्—

१५

निर्व०—(सामनः).

(१) “ मै, शब्दे ” आत्वम्. वा०न्वादिः कौ०पृ०४२४

(२) “ गापोष्टक् ” इति, अनुपसर्गात् ३ । २ । ८ ॥ कौ०पृ०५७२

गायतेष्टक्. आतो लोपः. सामशब्दो निरुक्तः. नलोपः. ❀

स्वगायकानां पापं स्यति नाशयतीति—

२०

(साम).

प्राग्वदेव सामशब्दः, नलोपश्च.

(१) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महाभाष्ये ॥

एवमपहतपाप्मनां परमगतिनिमित्ततया निर्वाणं निश्रेयसमिति—

निरु०—५८२ स्वयं स्वानुभवप्रीत्या गायतीति च(सामनः) ४४७ ॥ २५

५८३ स्वगायकानां कालुष्यनाशक (साम) ईरितः ।

(५८४) निर्वाणम्, (५८५) भेषजम्,

ॐ निर्वाणाय नमः । ॐ भेषजाय नमः ।

५ भा०—(निर्वाणम्).

(१) “ निर्वाणोवति ” इति निपातितः. ❀ ८ । २ । ५० ॥

कौ०पृ०५८८

अतः असाध्यसंसारव्याधेः परमम्—

(भेषजम्). स्तवराजे,

१० (१) “ नारायणादृषिणास्तथा सिद्धा महोरगाः । देवा देवर्षयश्चैव
यं विदुर्दुःखभेषजम् ” इति. ❀

निर्व०—(निर्वाणम्).

तन्निमित्ततया चात्र तद्व्यपदेशः.

(१) “ वा, गतिगन्धनयोः ” निपूर्वः क्तः. धा०अदा०कौ०

१५ पृ०४४३

ततो निष्ठातस्य,

(२) “ निर्वाणोवति ” अवति कर्तरि निपातनात् नत्वम्. अनिद्.

८ । २ । ५० ॥ कौ०पृ०५८८

(३) “ कृत्यचः ” इति णः. ८ । ४ । २९ ॥ कौ०पृ०५५६

२० (४) “ लिङ्गमक्षिप्यम् ” इति. ❀ ॥ महाज्ञाप्ये ॥

अतः असाध्यसंसारव्याधेः भेषजम् परममौषधमिति—

(भेषजम्). ततः,

(१) “ भिषज्, चिकित्सायाम् ” धा० कण्डादिः कौ०पृ०५२१

(२) “ कण्डादिभ्यो यक् ” इति, स्वार्थे यक्. ततः क्तिप्. तत्र,

२५ ३ । १ । २७ ॥ कौ०पृ०५२०

निर्द०—५८४ (निर्वाणं) स्यात्परगतेर्निमित्तं निर्गतैर्नसात् ॥४४८॥

५८५ असाध्यज्वररोगस्य (भेषजं) यत्सदौषधम् ।

(५८६) भिषक्, । (५८७) संन्यासकृत्,

ॐ भिषजे नमः । ॐ संन्यासकृते नमः ।

भा०— सम्यग्विदितनिदानचिकित्सः—

९

(भिषक्). ❀

कथं चिकित्सति, सात्त्विकेन संन्यासेन रजस्तमसी कृन्ततीति—

(संन्यासकृत्).

निर्व०—(३)“यस्य हलः” इत्यार्धधातुके ६।४।४९॥कौ०पृ०५०४

यशब्दस्य संघातस्य लोपः. स च.

१०

(४) “आदेः परस्य” इति यकारमात्रस्य १।१।५४॥कौ०पृ०७

(५) “अतो लोपः” इत्यकारलोपः. ६।४।४८॥कौ०पृ०३९७

एवं सिद्धात् भिषज्शब्दात् तस्येदमिति संबन्धसामान्येन अण्.

वृद्धिरैकारः. तस्य च पृषोदरादित्वात् वर्णविकार एकारः—

आविष्टलिङ्गोयमित्यादि. ❀

१५

सम्यक् विदितनिदानचिकित्सतया भिषज्यति चिकित्सतीति

भिषक् वैद्य इति—

(भिषक्).

निरुचे ह्ययं शब्दः ? ततोण्वर्जम्.

(१) “चोः कुः” इति, कुत्वं, गः. ८।२।३०॥कौ०पृ०६८ २०

तस्य पाक्षिकमवसानचर्त्वम्. कः, इति चात्र विशेषः. ❀

कथं चिकित्सति तत्रोच्यते. संन्यासेन समीचीनेन सात्त्विकेन

भवचिकित्सारूपेण भर्तारि भरन्यासेन रजस्तमसी कृन्ततीति—

(संन्यासकृत्).

निरु०—५८६ भवरोगनिदानज्ञो योऽसौ (भिषगु) दीरितः॥४४९॥२५

५८७ त्यागेन सात्त्विकेनाथु रजस्तमसः पञ्चम् ।

यः कृन्तति स (संन्यासकृत्) नवार्णा मनुस्मृतः ॥ ४५० ॥

(५८८) शमः,

ॐ शमाय नमः ।

भा०— नर्तारि नरन्यासः. संन्यासः. स हि भवचिकित्सा.

५ (१) “ वेदान्तविज्ञानाद्विहितार्थाः ” तै०उ०११-२२।
इत्यादिश्रुतेः. ❀

तदर्थम्

(१) “ भोक्तारं यज्ञतपसाम् ” इत्यादिना; गी०५-३७।

इच्छाभयक्रोधशान्त्युपायमाचष्ट इति—

१० (शमः).

(१) “ तदाचष्ट ” इति णिच्. चुरादिगणसूत्रम् कौ०पृ०४९०
पचादाचि कृते-स्वप्म्. ❀निर्व०— (२) “ कृती, छेदने ” किप्. अगुणः. धा० तुदा०
कौ०पृ०४७०

१५ (३) “ अमु, क्षेपणे ” धा० दिवा० कौ०पृ०४५९

निपूर्वः, भावे घञ्. वृद्धिः. नेरिकारस्य यण् यकारः.

ततस्संपूर्वः कर्मधारयः. अनुस्वारपाक्षिकपरसवर्णौ.

जश्त्वचत्वे. ❀

तदर्थं शमं तदुपादेयतद्वचपदेशस्य इच्छाभयक्रोधशान्त्युपाय-

२० माचष्टे इति—

(शमः).

(१) “ शमु, उपशमे ” भावे घञ्. धा० दिवा० कौ०पृ०४५९

(२) “ नोदात्त० ” ७।३।३४॥ कौ०पृ०५४२

इत्यादिना न वृद्धिः. ततश्शमशब्दात्,

२५ (३) “ तत्करोति तदाचष्टे ” चुरादिगणसूत्रम्, कौ०पृ०४९०
इति, णिच्.

निरु०— ५८८ अनुद्वृत्तः (शमः) प्रोक्तः—

(५८९) शान्तः,

ॐ इन्ताय नमः ।

भा०— स्वयं च—

(शान्तः).

सत्यपि समुद्रेकहेतौ महिमसमुद्रे निस्तरङ्गसमुद्रवदनुद्रिक्तः. तद्वर्शिनां
हि प्रभावः. यं जगौ पतञ्जलिः,

(१) “ तत्सन्निधौ वैरत्यागः ” इति , पात० सू० ४—३५ ।

अर्वाचीनम्.

(२) “ परितः पटुविभेदेनमां दहनं धाम विलोकनक्षमम् । १०

मधुरैरवशानि लम्पयन्नपि तिर्यञ्चि शमं निरीक्षितैः” ❀ किरा०

२—५५ ।

ततः ❀ व्युत्थितचित्तैः शुजाश्रयभूतैरस्मिन्निष्ठीयत इति—

❀ पा० सू० ४—२९ ।

निर्व०— (४) “-णाविष्टवत्” ६।४।१५५॥कौ०पृ०३१० १५

इति , टिलोपः. ततः पचाद्यच्. णिलोपः. ❀

स्वयं च सत्यपि समुद्रेकहेतौ महिमसमुद्रे निस्तरङ्ग-

समुद्रवदनुद्रिक्ततया शाम्यतीति—

(शान्तः).

पूर्ववद्भातुः. कर्तरि ऋः. उदित्त्वेन क्त्वायां वेट्क्त्वादिह नेट्. २०

(१) “ अनुनासिकस्य किञ्जलोः क्किति ” ६।४।१५५॥कौ०पृ०५१५

इति, किति दीर्घः. अनुस्वारादि. ❀

अतो व्युत्थितचित्तैः निष्ठीयते शुजाश्रयभूतेऽस्मिन् इति—

निरु— ५८९ (शान्तो)ऽविकृतमानसः ।

(५९०) निष्ठा, (५९१) शान्तिः,

ॐ निष्ठायै नमः । ॐ शान्तये नमः ।

५ भा०— (निष्ठा).

(१) “ आतश्चोपसर्गे ” इत्यङ्. ❀ ३।२।३॥ कौ०पृ०५७०

तत्र ❀ परमसमाधौ विस्मृतसर्वाधिकाराः शाम्यन्तीति—

(शान्तिः). ❀ पा० मू० ३-५५ ।

निर्व०— (निष्ठा).

१० (१) “ श्रा, गतिनिवृत्तौ ” धा० ऋादिः कौ०पृ०४२४

निपूर्वः पस्सः, टोस्तुः.

(२) “ अकर्तारि च कारके० ” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९॥ कौ०पृ०६४७

(३) “ आतश्चोपसर्गे ” ३।३।१०६॥ कौ०पृ०६६०

इत्यधिकरणे अङ्. आह्लोपः.

१५ (४) “ उपसर्गात्सुनोति० ” ८।३।६५॥ कौ० पृ० ३८४

इत्यादिना षत्वम्. घृत्वम् स्त्रियामतथावादि

आविष्टलिङ्गोयमित्यादि. ❀ -१

तत्र परमसमाधौ विस्मृतसर्वाधिकाराः शाम्यन्ति अस्मिन्निति—

(शान्तिः). धानुः प्राग्वत्.

२० (१) “ अकर्तारि च कारके० ” ३।३।१९॥ कौ०पृ०६४७

इत्यनुवृत्तौ, अधिकरणे स्त्रियां क्तिन्.

(२) “ तितुत्र० ” इति नेट्. ७।२।९॥ कौ० पृ० ६०८

(३) “ अनुनासिकस्य० ” ६।४।१५॥ कौ०पृ० ५१५

इति, दीर्घः. अनुस्वारपरसवर्णौ लिङ्गं प्राग्वत्. ❀

२५ निरु०—५९० निष्ठीयते ह्यर्थिनां यो हृदि (निष्ठा) स कथ्यते ॥ ४५, ३॥

५९१ सर्वाधिकाराः शाम्यन्ति समाधौ परमे यतः ।

अतः (शान्ति) रिति प्रोक्त ऋत्वर्णो भक्तियो मनुः ॥ ४५, २ ॥

(५९२) परायणम्, ॥

ॐ परायणाय नमः ।

भा०— समाहितानां परमयनम् अव्यवहितप्रापिका परमा
भक्तिरस्मात् इति—

५

(परायणम्). यथा,

(१) “ निर्ममः शान्तः ” इत्युपक्रम्य. गी० १८—५३।

(२) “ मद्रक्तिं लभते पराम् ” इत्यन्तम्. गी० १८—५४।

(३) “ भक्त्या त्वनन्यया शक्यः ” इति च. ❀ गी० ११—५४।

एवं स्वभक्तिभावनाशुभानि

१०

❀ यमसमाध्यवधोनि अष्टाङ्गानि. पा०सू० ३—२९।

तस्मात् इति—

निर्व०— तत्र समाधिमतं परम् अतिशयितम् अयनम् अव्यवहित-
प्रापिका परमा भक्तिरस्मादिति—

(परायणः). (परायणं) वा.

१९

(१) “ इण्, गतौ ” वा० अदा० कौ०पृ० ४४१

(२) “ अय, गतौ ” वा धा०न्वादिः कौ०पृ० ४०२

करणे ल्युट् योरनः. एतेर्गुणायदेशौ च. पृणतिः

पचाश्च. गुणो स्परः. सांहितिको दीर्घः—

(३) “ पूर्वपदात्० ” इति, णत्वम्. ऋषिपाठे ८।४।३॥ कौ० २०

पृ० १६७

(४) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इति॥दि. यद्वा. ॥ महाभाष्ये ॥

तेषां परमुत्कृष्टम् अयनं तादृशपरमभक्त्युत्पादकं

स्थानमिति तत्पुरुषः. आविष्टलिङ्गोयम्. ❀

निरु०— ५९२ यस्मान्तु परमा भक्तिः चरमप्रापिका मता ।

२५

तस्मात् (परायण) मिति स्मृतो ह्यष्टार्ण उत्तमः ॥ ४५३ ॥

श्लो० ॥ ६३ ॥ { ५९३ } शुभाङ्कः, (५९४) शान्तिदः,

ॐ शुभाङ्गाय नमः । ॐ शान्तिदाय नमः ।

५ भा०— (शुभाङ्कः).

स हि स्वयोगयोगक्षेमवहः. ❀

एवं निष्पन्नभक्तिभ्यः अप्रतिप्रसवनिर्मूलितभवोपप्लवां, स्वसायुज्य-
रूपां शान्तिं ददाति इति—

(शान्तिदः). यथा,

१० (१) “ विश्वस्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा शिवं शान्तिमत्यन्तमेति ”
इति, श्वे० उ० २—७।

निर्व०— एवं तस्य स्वयोगक्षेमवहतया शुभानि स्वभक्तिभावना-
शोभनानि अङ्गानि यमादिममाध्यवधीनि अष्टाङ्गान्यस्मादिति—
(शुभाङ्कः).

१५ अङ्गिर्गतिकर्मा. इदित्वात्तुमित्यादि. पचाद्यच्.

(१) “ शुभं शुम्भ, शोभार्थे ” धा० तुदादिः कौ० पृ० ४६६

इगुपधलक्षणः कः अगुणः. दीर्घः. ❀

एवं निष्पन्नभक्तिभ्यः अप्रतिप्रसवोऽन्मूलितभवोपप्लवां स्वसायुज्यरूपां
शान्तिं ददातीति—

२० (शान्तिदः).

निरु०— ५९३ स्वशक्त्युद्भवकल्याणयमाद्यष्टाङ्गसंभवः ।

यस्मात् (शुभाङ्कः) संप्रोक्तः सत्पार्थो ध्यानदायकः ॥ ४५४ ॥

५९४ एवं निष्पन्नभक्तिभ्यः शान्तिं सायुज्यसंज्ञिकाम् ।

महानन्दां ददातीति (शान्तिदः) परिकीर्तितः ॥ ४५५ ॥

{ ५९५ } सप्त,
{ ९९० }

ॐ स्रष्टे नमः ।

भा०— (२) “ मत्प्रमादात् परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शा-
श्वतम् ” गो० १८—५९।

९

(३) “ तमोशानं वरदं देवमीड्यं निचाग्यात्मानं शान्तिमत्यन्त-
मेति ” इत्यादि. ॐ श्वे० उ० ३—११।

एवं मुमुक्षून् मुञ्चन् सिमृशूश्च प्रचिनचिरन्तनकर्मवैचित्र्योचित-
परिकरैर्योजयन् सृजतीति—

(सप्त).

१०

(३) “ सृजिदशोर्झल्यमकिति ” इत्यम्. ॐ दा३।५८॥
कौ० पृ० ४३०

निर्व०— (१) “ बुदात्र, दाने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) “ आतोनुपसर्ग० ” ३।२।३॥ कौ० पृ० ५७०

इति, कः. आहोपः. शमेर्भावे क्तिन्. अन्यदनुपदमेवावादि. ॐ १५

इत्थं मुमुक्षून् मुञ्चन् सिमृशूश्च प्रचिनचिरन्तनकर्मवैचित्र्योचित-
परिकरैर्योजयन् सृजतीति—

(सप्त).

२०

(१) “ सृज, विस्मर्ग ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६९.

तृच्. अनिट्.

(२) “ सृजिदशोर्झल्यमकिति ” ६।३।५८॥ कौ० पृ० ४३०
इति, झलादावकिति. अम्. भित्त्वादन्त्यादचः परः. ऋतो
यण् रेफः.

(३) “ वृश्चन्नसृज० ” ८।२।३६॥ कौ० पृ० ५१

इत्यादिना षत्वम्. घृत्वम्. अनडित्यादि. ॐ

२५

निरु०— ५९५ कर्मवैचित्र्यतस्मृष्टीन् (सप्त) स्यात्सृजतीति यः ।

{ ५९६ }
{ ८१३ } कुमुदः,

ॐ कुमुदाय नमः ।

भा०— एवं मृष्टस्य आत्रहस्तम्बस्य उच्चावचशब्दस्पर्शादिभोगवती
५ भूमिः कुः, प्राकृतमण्डलं तत्र भोक्तृन् भोजयन् मोदते इति—
(कुमुदः).

मूलविभुजादित्वात् कः.

(१) “ अनीशश्चात्मा बध्यते भोक्तृभावात् ” श्वे०उ०१—८।

(२) “ ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशनीशौ ” इति. ❀ श्वे०उ०१—९।

१० तत्र कौ कुत्सितं वा वलन्ते आसंसारं भ्राम्यान्ति इति कुदलाः जीवाः,
ते स्वदेहेन्द्रियादौ आपेक्षिकामिमानिका ईशाश्चेति कुवलेशाः तांस्तथा
नियच्छन्यातीति—

निर्व०— एवं कौ आत्रहस्तम्बं सृष्टस्य उच्चावचशब्दादिभोगवत्यां
भूमौ तदुपलक्ष्ये प्राकृतमण्डले तदधिकरणभूतान् भोक्तृन् भोजयन्
११ मोदते इति—

(कुमुदः).

(१) “ मुद, हर्षे ” धा० भ्वादिः कौ०पृ०३८२

(२) “ मूलविभुजादित्य उपसंख्यानम् ” इति ३।२।५॥कौ०पृ०५७१

तस्याकृतिगणत्वात् कः. इगुपधलक्षणो वा गुणः.

२० (३) “ कै, शब्दे ” आत्वम्. धा० भ्वादिः कौ०पृ०४२४

(४) “ कुर्भश्च ” इति चकारात् उणा०पा०१कौ०पृ०६१०

बाहुलकाद् न्यतोपि कुः. आहोपः. ❀

निरु०— ५९६ कौ प्राकृते मण्डले यत्स्वभोक्तृनपि भोजयन् ॥४५६॥
मोदते यस्सदा कालं (कुमुदः) स तु गीयते ।

(५९७) कुवलेशयः ।

ॐ कुवलेशयाय नमः ।

भा०— (कुवलेशयः).

(१) “ आतोनुसर्गं कः ” ३ । २ । ३ ॥ कौ० पृ० ५७० ५

निर्व०—तत्र कौ भूमौ कुत्सिनं वा वलन्ते आसंसारं भ्राम्यन्ति इति कुवलाः जीवाः, ते च ते ईशाः, देहेन्द्रियादावाभिमानिकाः स्वामिनश्चेति कुवलेशाः तांस्तथा नियच्छन् यातीति वा.

उक्तव्युत्पत्त्या कुवलो जीवः, जातायेकवचनम्, तत्र तन्नियच्छन् शेते इति वा—

१०

(कुवलेशयः).

पूर्वत्र,

(१) “ या, प्रापणे ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४३

(२) “ आतोनुसर्गं ” इति कः आहोपः. ३ । २ । ३ ॥ कौ० पृ० ५७०

(३) “ ईश, ऐश्वर्ये ” इगुपधलक्षणः कः. धा० अदा० कौ० पृ० ४३८ १९

(४) “ वल वल्ल, संवरणे संचरणे च ” वा० आदिः कौ० पृ० ४०३

पचाद्यच्. एकत्र कुशब्दो निरुक्तः. अन्यत्राप्ययम्-सांहितो गुणः. अपरत्र,

(५) “ शीङ्, स्वप्ने ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३८

(६) “ अधिकरणे शेतेः ” इत्यच्. ३ । २ । १५ ॥ कौ० पृ० ५७३ २०

गुणायदेशौ, व्युत्पादितात् कुवलशब्दात् डिः सप्तमी तस्याश्वालुकप्रकरणे,

(७) “ शयवासवासिष्वकल्लत् ” ६ । ३ । १८ ॥ कौ० पृ० १८८

इति अलुक पाक्षिकः. ❀

निरु०—५९७ कुत्सिनं वलमेषां ते कुवला जीवसंज्ञिताः ॥ ४५७ ॥ २५
देहेन्द्रियादेरीशास्ते कुवलेशा इति स्मृताः ।

यस्तान्नियच्छन्यातीति (कुवलेशय) उच्यते ॥ ४५८ ॥

(५९८) गोहितो, { ५९९ } गोपतिर,
४९७

ॐ गोहिताय नमः । ॐ गोपतये नमः ।

५ भा०— गोः, प्रकृतेः संसारबीजावापे क्षेत्रीभूतायाः

हितः- व्यवस्थापकः— (गोहितः).

(१) “ यो योनिं योनिमधितिष्ठत्येको यस्मिन्निदं सञ्च विचैति सर्वम् । तमीशानम् ” श्वे० उ० ४-११ ।

(२) “ गौरनाद्यन्तवती सा जनित्री भूतभाविनी ” मन्त्रोप० । ३३०-१८ ।

१० (३) “ भूयते पुरुषार्थं च तेनैवाधिष्ठिता जगत् ” मन्त्रोप० ३३०-१७ । इति. ❀

भोगभूमेः स्वर्गस्यापि पतिः— (गोपतिः).

निर्व०— तथा, गोः संसारबीजावापक्षेत्रभूतायाः प्रकृतेः हितः.

तदधिष्ठानेन तस्याः कार्यकरतया व्यवस्थापकः इति—

१५ (गोहितः).

(१) “ हि, गतौ ” क्तः. अगुणः. अनिट्. धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६२

(२) “ गम्ल्, गतौ ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ४३०

(३) “ गमेडोः ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२२

इति, डोः. टिलोपः.

२० तथा, गोः भोगभूमेः स्वर्गस्यापि पतिः स्वामीति—

(गोपतिः).

(१) “ पातेडतिः ” उणा० पा० ५ कौ० पृ० ६४२

व्युत्पादितश्चायं. तथा गोशब्दश्च. ❀

निरु०— ५९८ संसारबीजक्षेत्रस्य प्रकृतेः स्थापकश्च यः । स (मोहितः)—

२५ ५९९ स्वर्गभूमेः पतित्वाद् (गोपतिः) स्मृतः ॥ ४५९ ॥

{ ६०० } गोता,
{ ४९८ }

ॐ गोत्रे नमः ।

भा०— अस्य कर्मफलचक्ररक्षिता—

५

(गोता). ❀

इति श्रीहरितकुलतिलकश्रीवत्साङ्गमिश्रसूनोः—
श्रीरङ्गराजदिव्याज्ञालब्ध-श्रीपराशरभट्टापरनामभेष्यस्य
श्रीरङ्गनाथस्य कृतौ श्रीमद्विष्णुनामसहस्रविवरणे

भगवद्गुणसंपूर्ण

१०

षष्ठं शतकं समाप्तम् ।

निर्व०—अस्य कर्मफलचक्रस्य गक्षितृतया तद्गोपायति रक्षतीति—
(गोता).

(१) “ गुण, रक्षणे ” तृच्. धा० त्वा० कौ० पृ० ३९७

(२) “ आयादयः० ” ३। १। ३३ ॥ कौ० पृ० ३९७ २५

इत्यस्य वैजाषिकतया वाऽऽयप्रत्ययः. ऊदित्वाद्धेद्.

कोयमित्यभ्यधाम. अनङित्यादि. ❀

इति कुशिककुलतिलकश्रीवत्साङ्गमिश्रसूनोः—
श्रीवेङ्कटेश्वरमहाचार्यवर्यात्मज-
वरददेशिकतनयवरदमुरुवरमून-वरदाचार्यमूरिविरचिते

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित-

२०

श्रीमद्विष्णुनामसहस्रविवरणे

षष्ठं शतकं संपूर्णम् ।

निरु०— ६०० यः कर्मफलचक्रस्य (गोता) हि परिपालनात् ।

अथ सप्तमशतकप्रारम्भः ।

(६०१) वृषभाक्षो, (६०२) वृषप्रियः, ॥

९ ॐ वृषभाक्षाय नमः । ॐ वृषप्रियाय नमः ।

भा०— तच्च धर्मद्वारेणेति—

(वृषभाक्षः).

फलवर्षी वृषभो धर्मः, सोक्षः संसारचक्राधारो यस्मात्. ❀

एवं प्रवर्तकधर्मो प्रियावस्येति—

१० (वृषप्रियः).

निर्व०— तच्च धर्मद्वारेणेति वृषभः, फलवर्षी धर्मः— अक्षः अस्य
स्थावयववाचिनः आधारोऽलक्षणतया संसारचक्राधारोऽस्मादिति—
(वृषभाक्षः).

(१) “ अक्षू, व्याप्तौ ” पचायच्. धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४०८

१६ (२) “ वृष, सेचने ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४१०

(३) “ कृशृशालिकलिगर्दिक्योऽनच् ” उणा०पा०३ कौ०पृ०६३०

इति वर्तमानि,

(४) “ ऋषिवृषिभ्यां कित् ” उणा०पा०३ कौ०पृ०६३०

इति अनच्, कित्. अगुणः. दीर्घः. ❀

२० एवं वृषौ प्रवर्तकनिवर्तकौ धर्मौ प्रियाविष्टावस्येति—

(वृषप्रियः).

निरु०— ६०१ यस्याक्षो वृषभो धर्मो (वृषभाक्ष) स्त उच्यते ॥ ४६० ॥

६०२ धर्मो प्रियौ तावस्येति प्रवर्तकनिवर्तकौ ।

(वृषप्रिय.) स्त विज्ञेयो ह्यष्टार्णः फलदो मनुः ॥ ४६१ ॥

श्लो० ॥ ६४ ॥ (६०३) अनिवर्ती,

ॐ अनिवर्तिने नमः ।

भा०— तत्प्रियत्वेन हि द्वैधानां कर्मणां धर्मत्वम्.

तत्प्रियत्वख्यापनमेव च विध्यर्थः. इदञ्च

(१) “फलमत उपपत्तेः ” इत्यत्र न्यरूपि. ब्र०मू० ३-२-३७ ।

तथा च द्रमिडाचार्याः ,

(२) “ फलसंविभक्त्या हि कर्मभिरात्मानं पिप्रीषन्ति. स प्रीतो-

लं फलाय इति हि शास्त्रे मर्यादा ” इति. ॥ द्रमिडाचार्याः ॥

अतः कर्मतत्संस्कारशक्त्यपूर्वभावनाविधि-

पक्षा उपेक्ष्याः. ❀

तत्र प्रवृत्तिकर्मरतानां धूमादिपितृयाणपुनरावृत्त्या

संसारान्न निवर्तयतीति—

(अनिवर्ती).

निर्व०—(१) “ प्रोज्ज. तर्पणे कान्तौ च ” धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७४ १५

(२) “ इगुपधज्ञापीकिरः कः ” ३।१।१३५ ॥ कौ० पृ० ५६७

इति कः. अगुणः.

(३) “ अचिक्षुधातु० ” इति एः इयङ्. ६।४।७७ ॥ कौ० पृ० ४५

(४) “ डिच्च ” इत्यन्तदेशः. १।१।५३ ॥ कौ० पृ० ७

(५) “ वृष, सेचने ” तेनैव कः. नुदादिलक्षणो वा. अगुणः. ❀ २०

धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४१०

द्वैधानामपि कर्मणां तत्प्रियत्वेन हि धर्मत्वम्. तत्र

प्रवृत्तिरतान् धूमादिना पितृयाणेन पथा पुनरावर्तयन्

संसारान्निवर्तयतीति—

(अनिवर्ती).

निरु०— ६०३ पितृयाणप्रवृत्तानां संसारान्न निवर्तनात् ।

(अनिवर्ती) समाख्यातो ह्यश्रणोऽन्यदो मनुः ॥ ४६२ ॥

(६०४) निवृत्तात्मा,

ॐ निवृत्तात्मने नमः ।

ज्ञा०— ग्रहादित्वाणिनिः. एवं कामीत्यादयः. अतो हि संसारा-
५ नुच्छेदः. यथा,

(१) “ धूमो रात्रिस्तथा कृष्णप्यण्मासा दक्षिणायनम् । तत्र चा-
न्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ” गी०८-५ ।

(२) “ कृतात्ययेनुशयवान् ” ब्र० सू० ३-१-८ ।

इत्यादौ चैतद्व्याचारि. ❀

१० ततो निवृत्तानिवृत्तधर्माणोऽप्यात्मानोऽस्येति—

(निवृत्तात्मा). ❀

निर्व० (१) “ वृत्तु, वर्तने ” निपूर्वः. धा० भ्वादिः कौ०पृ०४१२
णिच्. गुणः. रपरः. ततः,

(२) “ नन्दिग्रहिपचादियो ल्युणिन्यचः ” ३।१।१३४।।कौ०

१५ पृ० ५६७

इति ग्रहादित्वाणिनिः. णिलोपः. नञो नलोपः.

इन्नन्तदीर्घः. “ ईत्यादि. ❀

ततो निवृत्ताः निवृत्तिधर्माणोऽप्यात्मानोऽस्येति—

(निवृत्तात्मा).

२० आत्मा व्युदपादि.

(१) “ वृत्तु, वर्तने ” धा० भ्वादिः कौ०पृ०४१२

निपूर्वः. कर्तरि क्तः. अगुणः. उदित्वान्निष्ठायां नेट्.

दीर्घस्सांहितः, ततो नान्तदीर्घ इत्यादि. ❀

निरु०— ६०४ निवृत्तिधर्माणो यस्य ह्यात्मानस्सन्ति स स्मृतः ।

२६ (निवृत्तात्मे) त्यष्टवर्णो दुष्कर्मफलमोचकः ॥ ४६३ ॥

(६०५) संक्षेपा ,

ॐ संक्षेपत्रे नमः ।

भा०— तत्र प्रवृत्तान् संकुचिनस्वाभाविकज्ञानप्रज्ञावान् कर्तुं
शीलमस्येति—

५

(संक्षेपा). यथा ,

(१) “ यथा क्षेत्रज्ञभक्तिस्मा वेष्टिना नृप मर्वगा ” ॥ वि०पु०
६-७६-२ ।

इत्यादौ. ❀

निवृत्तानां तत्संकोचनविमोचनं क्षेमं करोतीति—

१०

निर्व०— तत्र प्रवृत्तिरतान् तच्छीलः संक्षिपति स्वभाविकज्ञान-
प्रज्ञावाच्यां संकोचयतीति—

(संक्षेपा).

(१) “ क्षिप , प्रेरणे ” धा० तुदा० कौ०पृ० ४६४
संपूर्वः.

१५

(२) “ तृन् ” ३ । २ । १३५ ॥ कौ०पृ० ६०१

इति ताच्छीलिकस्तृन्. गुणः. अनिट्, अनडादि. समो मः
अनुस्वारः.

पाक्षिकः परसवर्णः. ❀

निवृत्तानां तु तत्संकोचनविमोचनलक्षणं क्षेमं कुशलं
करोतीति—

२०

निर्ह०— ६०५ स्वाभाविकासंकुचितमेधायाश्च प्रकाशनम् ।

निवृत्तिधर्मणां कर्तुं शीलं यस्यास्ति सर्वदा ॥ ४६४ ॥

सं (संक्षेपे) ति कथितः षडर्णो धीविकासदः ।

(६०६) क्षेमकृत् , (६०७) शिवः , ।

ॐ क्षेमकृते नमः । ॐ शिवाय नमः ।

५ भा०— (क्षेमकृत्). ❀

एवं सर्वबुभुक्षुमुमुक्षुशिवंकरत्वात्

(शिवः). यथा ,

(१) “ संसारमोक्षस्थितिवन्धहेतुः ”

(२) “ पितृलोके राज्यमनुशास्ति देवः ”

१० (३) “ शिवश्शिवानामशिवोऽशिवानाम् ” इति. ❀ भा० उ० ४१—६।

अथ शिवत्वोपपादकानि. ईशितव्याद्विभाजक-

लक्ष्मीवाँह्यसौभाग्यचिह्नं श्रीवत्सोऽस्य वक्षसीति—

निर्व०— (क्षेमकृत्).

करोतेः क्तिपि तुक्. अगुणः.

१५ (१) “ क्षि , क्षये ” इत्यादि. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९२

(२) “ अतिस्तुसुहृसुधृक्षिभुभायावापदियक्षिनीन्यो मन् ”

इति मन्. गुणः. अनिट्. ❀ उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१६

एवं सर्वे बुभुक्षवो मुमुक्षवश्च शेरते शिवं करोस्मिन्निति—

(शिवः).

२० (१) “ शीङ्, स्वने ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३८

(२) “ मर्वनिवृष्व० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१७

इत्यादिना रन्प्रत्ययः. ह्रस्वश्चेत्याद्यवोचाम.

(३) “ नेड्शि० ” इति नेट्. ❀ ७। २। ८ ॥ कौ० पृ० ५८१

निरु०— ६०६ असंकोचज्ञानरूपक्षेमस्य करणात्सताम् ॥ ४६५ ॥

२५ (क्षेमकृच्) चापि सर्वेषां—

६०७ शिवस्य करणाच् (शिवः) ।

(६०८) श्रीवत्सवक्षाः,

ॐ श्रीवत्सवक्षसे नमः ।

ज्ञा०— (श्रीवत्सवक्षाः).

(१) “ श्रीवत्सवक्षाः ” इति. ❀ रा०यु०११४-१५। ५

निर्व०— अथ शिवत्वोपपादकानि ईशितव्याद्विज्ञानकस्य लक्ष्मी-
वाँल्लभ्यसौभाग्यस्य चिह्नं श्रीवत्सः महापुरुषलक्षणश्वेतरोमावर्त-
विशेषो वक्षसि हृदयेऽस्येति— (श्रीवत्सवक्षाः).

(१) “ वच, परिभाषणे ” असुन्प्रकरणे, धा०अदा०कौ०पृ०४४३

(२) “ पचिवचिभ्यां मुट् च ” इति, असुन्. उणा०पा०४कौ० १०
पृ०६४१ तस्य सुट् च. टित्त्वादाव्यवयवः. अनिट्.

(३) “ चोःकुः ” इति. झलि कुत्वम्. कः. ततः ८।२।३०।।
कौ०पृ०६८

(४) “ इण्कोः ” इत्यधिकृत्य, ८।३।५७।।कौ०पृ०३४

(५) “ आदेशप्रत्यययोः ” ८।३।५९।।कौ०पृ०३४ १९
इति, प्रत्ययावयवस्य सस्य षत्वम्.

(६) “ वद, व्यक्तायां वाचि ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४३४

(७) “ वृत्तुवदिह्निकमिकपिभ्यस्सः ” उणा०पा०३कौ०पृ०६२७
इति डः.

(८) “ तितुत्र० ” इति नेट्. चत्वम्. ७।२।९।।कौ०पृ०६०८ २०

(९) “ श्रिञ्, सेवायाम् ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४२२

(१०) “ क्तिञ्चि० ” इत्यादिना क्तिप् प्रत्ययो दीर्घश्च.
३।२।१७८।।कौ०पृ०६०७

(११) “ सतमीविशेषणे बहुव्रीहौ ” २।२।३५।।कौ०पृ०१७३।

निरु०— ६०८ लक्ष्मीवाँल्लभ्यसौभाग्यचिह्नं श्रीवत्सनामकम् २५
॥४६६॥

(श्रीवत्सवक्षा) यस्यास्ति वक्षसीति स तु स्मृतः ।

(६०९) श्रीवासः , (६१०) श्रीपतिः ,

ॐ श्रीवासाय नमः । ॐ श्रीपतये नमः ।

९ भा०—(१) “ नित्यश्रीः ” इति— रा० यु० ११४—१५ ।

तेन यत्मूच्यते तदुच्यते— (श्रीवासः).

(२) “ श्रियो नित्यस्वैरविहारकल्पद्रुमोद्यानम् ”

(३) “ नृत्यशीलवयोवृत्ताम् ” इतिवत्. ❀ रा०सु० १६—५ ।

तस्याः समुचितो नित्यस्वयंवरपतिः—

१० (श्रीपतिः). यथा ,

(१) “ ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ ” पु०सू० ।

(२) “ अस्मेशाना जगतो विष्णुपत्नी ” ❀ श्रीसू० ।

निर्व०—इति सप्तमोऽग्रहणात् , अस्ति हि व्यधिकरणानामपि बहुव्री-
हिः. अन्यथाप्युक्तम्. न च पूर्वनिपातः.

१५ (१२) “ गङ्गादिक्रियः परा सप्तमी ” २ । २।३५॥कौ०पृ० १७३

इति , निपातादित्युक्तम्. असन्तलक्षण उपधादीर्घ इत्यादि. ❀

तेन च यत्मूचितं तदुच्यते. स्वस्वश्रियो नित्यस्वैरविहार—

कल्पद्रुमोद्यानतया श्रीर्वसत्यस्मिन्निति—

(श्रीवासः).

२० (१) “ वस , निवासे ” धा० ज्वादिः कौ०पृ० ४३२

(२) “ हलश्च ” ३ । ३ । १२१ ॥ कौ०पृ० ६६३

इत्यधिकरणे- यञ्, वृद्धिः. श्रीशब्दो व्याख्यातः. उत्तरत्रा—

प्येवमवधेयम्. ❀

तस्याः श्रियः पतिः नित्यस्वयंवरवृत्त इति—

२५ (श्रीपतिः). पतिर्व्याख्यातः. ❀

निरु०—६०९ श्रियो विहारस्थानत्वात्(श्रीवास)इति चोच्यते ॥४६७

६१० स्वयं श्रियः पतित्वेन वृत्तत्वात् (श्रीपतिः) स्मृतः ।

(६११) श्रीमतांवरः, ॥

ॐ श्रीमतांवराय नमः ।

ज्ञा०— तस्याः सादरपूर्णनिर्वर्णननित्यपात्रं भगवान् : ब्रह्मादय-
स्तु तन्नान्तरीयककटाक्षशीकरक्षणलक्ष्यम्. यथा ,
(१) “ शुक्कमाल्याम्बरधरा स्नाना भूषणभृषिना । पश्यतां
मर्वदेवानां ययौ वक्षस्थलं हरेः ॥ तयावलोकिता देवा
हरिवक्षस्थलस्थया । लक्ष्म्या मैत्रेय महमा पगं निर्वृति-
मागताः ” इति , वि० पु० १९— १०६ ।

तस्मात्—

(श्रीमतांवरः). ❀

नित्यनूतननिर्व्याजप्रणयनग्मश्रियं तस्यै ददातीति—

निर्व०—भगवतस्तत्सादरपूर्णनिर्वर्णननित्यपात्रतया श्रीमत्त्वम्.
श्रियो नान्तरीयककटाक्षशीकरक्षणलक्षीज्ञादममासादित-
साम्राज्यलक्ष्मीकाणां ब्रह्मादीनां वरः श्रेष्ठ इति—

(श्रीमतांवरः).

(१) “ वृञ् , वरणे ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६२

(२) “ ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च ” ३ । ३ । ५८ ॥ कौ०पृ० ६५३

इत्यप्. गुणो रपरः. श्रीशब्दात्

(३) “ तदस्य० ” ५ । २ । ९४ ॥ कौ०पृ० ३२५

इति, मतुप्. तत आम्. अनुस्वारपाक्षिकपरमवर्णौ. ❀

स्वस्य तर्ज्जीवातुतया तस्यै श्रियं नित्यनूतननिर्व्याज-
प्रणयरससंपदं ददातीति—

निरु०— ६११ देवानां श्रीमतां श्रेष्ठः (श्रीमतांवरः) उच्यते ॥ ४६८ ॥

श्लो० ॥ ६५ ॥ (६१२) श्रीदः, (६१३) श्रीशः,

ॐ श्रीदाय नमः । ॐ श्रीशाय नमः ।

५. ज्ञा०— (श्रीदः).

तस्या जीवातुरित्यर्थः. तच्छ्रयणेन हि सा श्रीनिरुच्यते,

(१) “ न च सीता त्वया हीना न चाहमपि रात्रव । मुहूर्तमपि जीवावो जलान्मत्स्याविवोद्धृतौ ” रा० अयो० ५३-३१ ।

इति हि तस्याः प्रकृतिः.

१० (२) “ विष्णोरेषानपायिनी ” वि० पु० ११-१४४ ।

(३) “ अनन्या हि मया सीता भास्करेण प्रज्ञा यथा ” रा० यु० १२१-१९ ।

(४) “ अनन्या रात्रवेणाहम् ” रा० सु० २१-१५ ।

इति च. ❀

१९ (१) “ श्रियश्श्रीश्च जवेदम्या ” इति.

तस्या अपि तथा स्वनिदानत्वात् श्रीशः, यद्वा श्रीरेवास्यापि ईशा सर्वा-
वस्थाव्यवस्थापिकेति—

(श्रीशः).

निर्व०— (श्रीदः).

२० ददातेः कः. आहोपः. ❀

स्वस्य श्रियोपि श्रीत्वनिदानतया श्रियः ईशः. निर्वाहक इति वा; सा हि

(१) “ पुंप्रधानेश्वरेश्वरी ” पा० सनत्कुमार—सं० ११३ ।

ततः श्रीरीशा सर्वावस्थाव्यवस्थापिका अस्थेति वा—

(श्रीशः).

२९ निरु०—६१२ योसौ श्रियै स्वप्रणयरसदः (श्रीद) ईरितः ।

६१३ (श्रीशः) स्याच्छ्रय ईशत्वादीशा श्रीरस्य वा मतः ॥५६९॥

(६१४) श्रीनिवासः, (६१५) श्रीनिधिः,

ॐ श्रीनिवासाय नमः । ॐ श्रीनिधये नमः ।

भा०—(२) “ आदावात्मगुणत्वेन भोग्यरूपेण विग्रहे । आधार- ५
कस्वरूपेण दासीभावेन वा सदा ”

(३) “ पुंप्रधानेश्वरेश्वरी ” पा० सनत्कुमार—सं० ११३ ।

इति हि तस्याः नाम. ❀

दिव्यवल्ल्या इव कल्पद्रुमः तस्या नित्योपन्नः —

(श्रीनिवासः). ❀

१०

रत्नमञ्जरीव मञ्जूपायां श्रीरस्मिन्निहितेति—

(श्रीनिधिः). ❀

निर्व०— ईशः. कप्रत्ययान्त उक्तः. अनुकल्पे च स्त्रियामतथापु.

दीर्घश्चेति विशेषः. तथा बहुव्रीहावुपसर्जनह्रस्वश्च दीर्घः. ❀

दिव्यवल्ल्या इव कल्पद्रुमः श्रियो निवासः. तस्या नित्योपन्न इति— १५

(श्रीनिवासः).

वसतिर्निपूर्वः. पूर्ववदधिकरणे घञ् वृद्धिः. ❀

रत्नमञ्जरीव मञ्जूपायां श्रीर्निधीयतेस्मिन्निति—

(श्रीनिधिः).

(१) “ डुधाञ्, धारणपोषणयोः ” धा०जुहो०कौ०पृ०४५१ २०

निपूर्वः.

(२) “ कर्मण्यधिकरणे च ” ३।३।९३ ॥ कौ०पृ० ६५८

इति, वोः किः. आद्योपः. ❀

निरु०—६१४ नित्योपन्ननिवास्तत्त्वं (श्रीनिवासः) श्रियः स्मृतः ।

६१५ श्रीरस्मिन्निहिता नित्यं (श्रीनिधिः) परिकीर्तितः॥४७०॥ २५

(६१६) श्रीविभावनः, । (६१७) श्रीधरः,

ॐ श्रीविभावनाय नमः । ॐ श्रीधराय नमः ।

६ भा०— सैवास्य विभावनी प्रख्योपख्यहेतुरिति—

(श्रीविभावनः).

(१) “ अप्रमेयं हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा ” इतिवत्. ❀

रा०आ० ३७—१८ ।

तां रत्नमिवाचिपं पुष्पमिव सुराग्निम् इन्दुरिव चन्द्रिकाम् अमृतमिव

१० स्वादुताम् औत्पत्तिकेन संबन्धेन धरतीति—

(श्रीधरः).

(१) “ न हि हातुमियं शक्या कीर्तिरात्मवतो तथा ” इति. ❀

रा०अ० ३० २९ ।

निर्व०— तस्याः तत्प्रख्योपाख्यहेतुतया श्रिया विभाव्यते निरूप्यते इति—

२५ (श्रीविभावनः).

(१) “ भू, सत्तायाम् ” विपूर्वः. धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३६८

णिच्. वृद्ध्यावादेशौ. ततः.

(२) “ कृत्यल्युटो बहुलम् ” ३।३।११३॥ कौ०पृ० ६६२

इति कर्मणि ल्युट्. अनः. णिलोपः. ❀

२० तां च श्रियं रत्नपुष्पेन्द्रमृतानि अर्चिस्तौरजचन्द्रिकास्वादुता इवौत्पत्तिकेन संबन्धेन धरतीति—

(श्रीधरः).

धृञोचि धर उक्तः. अन्यच्च वक्तव्यं प्रागेव प्रव्यक्तमन्यथायि. ❀

निरु०—६१६ यस्य प्रख्योपाख्यहेतुः श्रीःस्यात्स (श्रीविभावनः) ।

२५ ६१७ रुच्यर्चिः कौमुदीगन्धान् सुधारलेन्दुपुष्पवत् ॥४७१॥.

श्रियं धरति नित्यं यः (श्रीधरः) स तु कीर्तितः ।

(६१८) श्रीकरः, (६१९) श्रेयश्श्रीमान्,

ॐ श्रीकराय नमः । ॐ श्रेयश्श्रीमते नमः ।

भा०— तां परत्व इव व्यूहावतारादिष्वपि स्वानुरूपां करोतीति— ९
(श्रीकरः).

(१) “ कृत्रो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु ” ३।२।२०॥ कौ०पृ०५७४
इति आनुलोम्ये टः. एवं तीर्थकर इत्यादि. यथा,

(२) “ देवत्वे देवदेहेयम् ” वि०पु०१-९-१४२ ।

इत्यादि. ❀

१०

श्रेयसे सर्वपुरुषार्थाय श्रयणीया श्रीः श्रेयःश्रीः सा अस्य नित्य-
योगिनीति—

(श्रेयःश्रीमान्).

यथा,

निर्व०— तां श्रियं परत्व इव व्यूहादिष्वपि स्वानुरूपां करोतीति— १५
(श्रीकरः). करोतेः,

(१) “ कृत्रो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु ” ३।२।२०॥ कौ०
पृ०५७४ इति आनुलोम्ये टः. गुणः स्वरः. ❀

तथा श्रेयसे सर्वपुरुषार्थाय तदर्थिभिः श्रीयते आश्रीयत इति श्रेयः-
श्रीः प्रकृता लोकमाता, सा नित्यमस्यास्तीति—

२०

(श्रेयश्श्रीमान्).

एकं नाम. श्रीशब्दोऽत्र बाहुलकात्;

निरु०—६१८परव्यूहावतारेषु स्वानुरूपां करोति ताम् ॥ ४७२ ॥

श्रियं योसौ (श्रीकरः) स्यान् मुन्यर्णः श्रीकरो मनुः ।

६१९ श्रेयसे श्रयणीया श्रीः श्रेयश्श्रीर्नित्ययोगिनी ॥४७३॥ २५

(श्रेयःश्रीमान्) सावस्य वस्वर्णः पुरुषार्थदः ।

ज्ञा०— (१) “ प्रणिपातप्रसन्ना हि मैथिली जनकात्मजा । अल-
मेषा परित्रातुं राक्षस्या महतो जयात् ” रा०सु०५८—९२ ।

(२) “ शरीरारोग्यमैश्वर्यमरिपक्षक्षयस्सुखम् ” वि०पु०१-९-१२४ ।

५ (३) “ विमुक्तिफलदायिनी ” वि०पु०१-९-१२० ।

(४) “ यस्यां हिरण्यं विन्देयं गामश्वं पुरुषानहम् ” श्री० ।

(५) “ श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् ” श्री०सू० ।

इति हि श्रियो निर्देशाः. ❀

सह तया जगन्मात्रा पितृवत् सर्वाश्रयः—

१० निर्व०— (१) “ ताभ्यामन्यत्र० ” ३ । ४ । ७५ ॥ कौ०

पृ० ६४५

इति वा कर्मणि. क्विबन्तः. अन्यत्समं-प्रशस्यशब्दो हि निरुक्तः ततो

(२) “ द्विवचनविभज्योपपदे तरवीयसुनौ ” इति ईयसुन्. तत्र

परतः ५।३।५॥ कौ०पृ०३४१

१५ (३) “ प्रशस्यस्य श्रः ” ५।३।६०॥ कौ०पृ०३४१

इति, आदेशः.

(४) “ प्रकृत्यैकाच् ” ६।४।१६३॥ कौ०पृ०३४१

इति, प्रकृतिभावात्.

(५) “ टेः ” ६।४।१४३ ॥ कौ०पृ०५६

२० इति, टिलोपः. गुणः. श्रुत्वम्. ततः श्रेयश्श्रीशब्दात्

(६) “ तदस्य० ” इत्युक्तार्थे मतुप्. ५ । २ । ९४ ॥ कौ०

पृ० ३२५

अत्वन्तदीर्घः नुमित्यादि. ❀

सह तया जगन्मात्रा पितृवत् सर्वाश्रयतया लोकानां त्रयं लोकत्र-

१५ यम्. उपलक्षणं चैतत्. सर्वस्याप्याश्रय इति—

श्लो०६५

(५४५) ना०६२० लोकत्रयाश्रयः.

(६२०) लोकत्रयाश्रयः, ॥

ॐ लोकत्रयाश्रयाय नमः ।

जा०— (लोकत्रयाश्रयः).

यथा,

५

(१) “ त्वम्माता सर्वलोकानां देवदेवो हरिः पिता ” इति. ❀

वि०पु० १-९-१२५ ।

निर्व०— (लोकत्रयाश्रयः).

(१) “ श्रिञ्चः, सेवायाम् ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ०४२२

आङ्पूर्वः.

१०

(२) “ अकर्तरि च कारके० ” ३।३।१९॥ कौ०पृ०६४७

इत्यनुवृत्तौ,

(३) “ एरच् ” इति कर्मण्यधिकरणे ३।३।५६॥ कौ०पृ०६५६

वा अच्. अधिकरणे,

(४) “ पुंस्ति संज्ञायाम् ” ३।३।११८॥ कौ०पृ०६६३

१५

इति, वो वा. गुणः अम्. तरतेर्द्वौ विशब्द उक्तः. ततः

(५) “ संख्याया अवयवे तयप् ” ५।२।४२॥ कौ०पृ०३१९

इति तयप्. तद्धितः. तस्य

(६) “ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा ” ५।२।४३॥ कौ०पृ०३१९

इति पाक्षिकोऽयजादेशः. ङत्वम्.

२०

(७) “ यस्य० ” इति लोपः. ६।४।१४८॥ कौ०पृ०५६

(८) “ लोक्, दर्शने ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ०३८७

(९) “ हलश्च ” ३।३।१२१॥ कौ०पृ०६६३

इत्यधिकरणे घञ्. संहिताकार्यम्. ❀

निरु०—६२०श्रिया सह जगन्मात्रा पितृवत् सकलाश्रयः।४७४।२५

(लोकत्रयाश्रयः) स स्यात् दशार्णो रक्षकत्वदः ।

श्लो० ॥ ६६ ॥ (६२१) स्वक्षम्, (६२२) स्वङ्गम्,

ॐ स्वक्षाय नमः । ॐ स्वङ्गाय नमः ।

५ भा०—तत्सौन्दर्यमुधोदधिपारीणदिव्यकरणः—

(स्वक्षः).

अस्या अपि स्पृहणीयदिव्यदेहः—(स्वङ्गः).

परस्परप्रणयप्रवहदपरिमितानन्दः—

निर्व०—तत्सौन्दर्यमुधोदधिपारीणदिव्यकरणतया सुशोभनमक्षि

१० तदुपलक्षितञ्च करणजातमस्येति—

(स्वक्षः).

अक्षिशब्दो हि अशेः क्तौ निरुचे. मुपूर्वो बहुव्रीहिः.

(१) “ बहुव्रीहौ सकथ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात् षच् ” ५।४।११३॥

कौ०पृ० १६६

१५ इति षच्. "इत्यादि.

(२) “ यस्य० ” ६।४।१४८ ॥ कौ०पृ० ५६

इति लोपः. सोरुकारस्य यण् वः. ❀

तस्या अपि स्पृहणीयदिव्यदेहतया सुशोभनमङ्गमस्य इति—

(स्वङ्गः).

२० अङ्गेरिदितो गतिकर्मणः अचि अङ्गशब्द उक्तः. बहुव्रीहिः. सु-

पूर्वः. यण्. ❀

परस्परप्रणयप्रवहदानन्दतया शतम् अस्योपलक्षकत्वात् अपरिमितः

आनन्दोस्येति—

निरु०—६२१ श्रीसौन्दर्यमुधासिन्धुपारीणकरणो हियः॥४७५॥

२५ (स्वक्षः)—

६२२ श्रियः स्पृहणीयदिव्याङ्गः (स्वङ्ग) उच्यते

(६२३) शतानन्दः, (६२४) नन्दिर्,

ॐ शतानन्दाय नमः । ॐ नन्दये नमः ।

भा०—(शतानन्दः). ❀

५

एवम्, सर्वदा सर्वत्र सर्वथा च अनया समृद्धयतीति—

(नन्दिः). इन्.

(१) “सर्वधानुभ्यः०” ❀ उणा०पा०४ कौ०पृ० ६३७

उभयानुकूलोज्ज्वलशेषशेषामनादिनित्यपरिचारकगणपरिचरणीय-

त्वात्—

१०

निर्व०—(शतानन्दः).

(१) “ टुन्दि, समृद्धौ ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३८७

आङ्पूर्वः नुम्. भावे घञ्. अनुस्वारपरसवर्णौ. शतशब्दो व्युत्पा-

दितः. दीर्घः. ❀

एवं सर्वदा सर्वत्र सर्वथा चानया नन्दति समृद्धयतीति—

१५

(नन्दिः).

धातुः प्राग्वत्. नुमादि.

(१) “ सर्वधानुभ्यः० ” इति नुम्. ❀ उणा०पा०४ कौ०पृ० ६३७

उभयानुकूलोज्ज्वलशेषशेषामनादिनित्यपरिचारकगणपरिचरणीयतया

ज्योतिर्गणस्य, ज्योतिश्शब्दो हि श्रौतमरीचिशब्दव्यपदेश्यसदाद्यो- २०

तमानमूरिवचनः, सूरिवृन्दस्य ईश्वरः स्वामीति—

निरु०—६२३ अन्योन्यप्रणयानन्दसिन्धोस्समुदितो हि यः ॥४७६॥

(शतानन्दः) स विज्ञेयो दम्पत्यानन्ददो मनुः ।

६२४(नन्दि) स्सर्वत्र नित्यं स श्रिया ऋध्यति सर्वदा ॥४७७॥

श्लो० ६६

(५४८) ना० ६२५ ज्योतिर्गणेश्वरः.

६२६ विजितात्मा.

(६२५) ज्योतिर्गणेश्वरः, । (६२६) विजितात्मा,

ॐ ज्योतिर्गणेश्वराय नमः । ॐ विजितात्मने नमः ।

५ भा०—(ज्योतिर्गणेश्वरः).

ज्योतिश्शब्दो हि,

(१) “ मरीचीनां पद्मिच्छन्ति वेधसः ” पु०सू० ।

(२) “ साध्यास्सन्ति देवाः ” इति. पु०सू० ।

सदा द्योतमानसूरिपरिकरवाचकः. एवं परत्वं च काष्ठा. ❀

१० अथ सौशील्यपरमावधिः गुह्यतमः लक्ष्मीकमनीयत्वसम्पदुच्छृङ्खलमपि मनोस्य प्रणम्रैः प्रवणीकृतमिति—

(विजितात्मा). ❀

निर्व०—(ज्योतिर्गणेश्वरः). ईशेर्वरचि,

(१) “ नेट् ” इति इडभावे च ईश्वरशब्द उक्तः ७।२।८॥ कौ०

१५ पृ० ५८१

(२) “ गण, संख्याने ” धा० चुरा० कौ०पृ० ४८८

चुरादौ कथादिः. णिच्यतो लोपः. तस्य स्थानिवत्त्वान्नोपधावृद्धिः. ततः

(३) “ एरच् ” ३।३।५६॥ कौ०पृ० ६५६

इति भावे अच् णिलोपः. ज्योतिश्शब्दो द्युतेरिसिनि आदेश्च जकारे

२० व्युत्पादितः. तत्र सोरुत्वम्. अन्यत्र गुणः.

इत्थं परत्वं च परा काष्ठा. ❀

अथ सौशील्यपरमावधिरपि गुह्यतमः स्वस्य लक्ष्मीकमनीयत्वसम्पदुच्छृङ्खलमनस्त्वेपि विजितः प्रणम्रैः प्रवणीकृतः आत्मानोस्येति—

(विजितात्मा).

५ निरु०—६२५ नित्यसूरिगणानां य ईशो (ज्योतिर्गणेश्वरः) ।

६२६ सौशील्यस्य गुणस्याथ परमावधिवर्णनम् ॥ ४७८ ॥

मानसं प्रणतैर्यस्य (विजितात्मा) जितं च सः ।

(६४७) विधेयात्मा,

ॐ विधेयात्मने नमः ।

भा०—तेषां विधेयं हि इहागच्छ इह तिष्ठ इहास्व इदं भुङ्क्ष्व
इति विधातुं च योग्यं स्वरूपमस्येति— ५
(विधेयात्मा).
ईदृशसौशील्यसत्त्वेनास्य अतिमहती कीर्तिरिति—

निर्व०—निरुचे ह्यात्मा, विपूर्वाज्जयतेः कर्माणि क्तः. अनिद्. दीर्घः
ततो नान्तदीर्घः. "ईत्थ्यादि. ❀
तथा तेषां विधेयः आगच्छ आस्व भुङ्क्ष्व इति विधातुं योग्यः १०
आत्मा स्वरूपमस्येति—
(विधेयात्मा).
पूर्ववदात्मा,
(१) “ इद्याञ्च, धारणपोषणयोः ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१
विपूर्वः. १५
(२) “ अचो यत् ” इति यत्. कृत्यः. ३।१।९७ ॥ कौ०
पृ० ५५७
(३) “ अर्हे कृत्यतृचश्च ” ३।३।१६९ ॥ कौ०पृ०५५२
इति अर्हार्थे यत्.
(४) “ ईदति ” २।४।६५ ॥ कौ०पृ० ५५७ २०
इति ईत्वम्. गुणः. दीर्घः. पुनश्च अन्यो दीर्घ "ईत्थ्यादि. ❀
ईदृशसौशील्ये सत्ये वसति अर्थतोतिमहती कीर्तिरस्येति—

निरु०— ६२७ इहागच्छेह तिष्ठेद् भुङ्क्ष्वेति प्रणतैस्सदा ॥४७९॥
योग्यं विधातुं यद्रूपं (विधेयात्मा) स कीर्तितः ।

(६२८) सत्कीर्तिश्च,

ॐ सत्कीर्तये नमः ।

भा०— (सत्कीर्तिः).

५ एतावद्धि सुवचनम्,

(१) “ यदस्य कीर्त्यते तदस्ति तावदिति । न तु यावदस्ति ताव-
दिति तदधिकं वा ” इति.

(२) “ यथा सर्वेश्वरः कृष्णः प्रोच्यते सर्वपण्डितैः । तथापि
स्वल्पमेवोक्तं भूतार्थे कतमा स्तुतिः ”

१० (३) “ स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या ” गी० ११—१६ ।

इत्यादि च. ❀

निर्व०— (मत्कीर्तिः).

(१) “ कृत, संशब्दने ” धा० चुरा०कौ०पृ०४८३
चुरादिः णिच्.

१५ (२) “ ऋत इत् ” इत्यनुवृत्तौ, ७।१।१००॥ कौ०पृ०४२७

(३) “ उपायाश्च ” ७।१।१०१॥ कौ०पृ०४८३

इति इत्त्वम्. स्परत्वम्.

(४) “ उपायाश्च ” ८।२।७९॥ कौ०पृ०३८३

इति दीर्घः. ततः कीर्तयते:

२० (५) “ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च ” ३।३।९७॥ कौ०पृ०६५९

इति द्वियां ण्यासश्रन्थोयुचि प्राप्ते क्तिन्नन्तो निपातः

(६) “ तितुत्र० ” इति नेट्. ७।२।९॥ कौ०पृ०६०८

णेलोपः. यद्वा कीर्तयतेः. एवं सिद्धात् इत्प्रकरणे,

निरु०— ६२८ ईदम्सौशिल्यसत्त्वाद्धि (सत्कीर्ति) रिति क-
२५ ष्यते ॥ ४८० ॥

(६२९) छिन्नमंशयः ॥

ॐ छिन्नमंशयाय नमः ।

जा०—एवं मौशील्यप्रथया स्वविषयया मुज्ञानदुज्ञानमुसाध-
दुस्साधमुलजदुर्लभत्वादिमंशयश्छिन्नोऽनेनेति—
(छिन्नमंशयः).

यथा,

(१) “ तं हि देवमात्मबुद्धिप्रमादम् ” श्वे० उ० ५—१८।

(२) “ त्वदन्यम्मंशयम्यान्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ” गी० ६—३६।

इत्यादि. ❀

१०

निर्व०—(७) “ हृषिषिरुहिवृतिविधिच्छिदिकीर्तिभ्यश्च ” उणा०

पा० ४ कौ० पृ० ६३७

इति इन्. इह.

(८) “ अच् इः ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३८

इत्यस्यापवादः. स्वरे विशेषः. गिलोपः. प्राग्वत्. अस्तेऽशतरि १९

व्युत्पादितात् सञ्छन्दात्. स्त्रियाम्,

(९) “ उगितश्च ” ४।३।६॥ कौ० पृ० ८३

इति ङीप्. बहुव्रीहिः. पूर्वस्य पुंवत्. ❀

एवमस्य प्रथितमौशील्यतया छिन्नोपाकृतः मंशयः मुज्ञानदुज्ञान-
मुसाधदुस्साधमुलजदुर्लभत्वादिमंशयोऽनेनेति—

२०

(छिन्नमंशयः).

(१) “ शीङ् स्वमे ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३८

संपूर्वः. परच्. इति भावे अच्. गुणयादेशौ. सनो मोऽनुस्वारः.

निरु०—६२९ मौशील्यप्रथया चैवं दुष्कगत्वादिमंशयः ।

छिन्नो येन विशेषेण स प्रोक्तश्च (छिन्नमंशयः) ॥ ४८१ ॥ २५

श्लो० ॥ ६७ ॥ (६३०) उदीर्णम्,

ॐ उदीर्णाय नमः ।

भा०—कथं चर्मचक्षुषामपि प्रत्यक्षयोग्यत्वेन—

५ (उदीर्णः).

उल्लसितः ❀

अतोऽस्मदादिचक्षुष्यपि तत्साक्षात्कारकर्माणीति—

निर्व०—(२) “ छिद्रि, द्वैधीकरणे ” धा० रुधा० कौ० पृ० ४७१
कर्मणि क्तः अनिट्.

१० (३) “ रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः ” ८।२।४२ ॥ कौ०
पृ० ५८६

इति निष्ठातस्य नः पूर्वस्य च दस्य. ❀

कथमेतत् तत्रोच्यते. यतश्चर्मचक्षुषामपि प्रत्यक्षयोग्यत्वेन उदीर्णः
उद्गतः उल्लसितः इति—

१५ (उदीर्णः).

(१) “ ऋ, गतौ ” धा० कयादिः कौ० पृ० ४७६
उदिति दान्ताव्ययपूर्वः. गत्यर्थेत्यादिना क्तः अगुणः.

(२) “ श्युकः० ” ७।२।११ ॥ कौ० पृ० ४२५
इति व्यपदेशिवद्भावेन एकाच उगन्तात् कितो नेट्.

२० (३) “ ऋतः० ” ७।१।१०० ॥ कौ० पृ० ४२७
इति अङ्गस्य इत्त्वम् स्पर्त्वम्.

(४) “ रदाभ्याम्० ” ८।२।४२ ॥ कौ० पृ० ५८६
इति रेफान्निष्ठातो नः. णत्वम्.

(५) “ हलि च ” इति दीर्घः, ❀ ८।२।७७ ॥ कौ० पृ० ६३

२५ निरु०—६३० प्रत्यक्षविषयत्वेन ह्युत्पन्नश्चर्मचक्षुषाम् ।

(उदीर्ण) इति स प्रोक्तस्मतार्णो नयनप्रदः ॥ ४८२ ॥

(६३१) सर्वतश्चक्षुः,

ॐ सर्वतश्चक्षुषे नमः ।

भा०—(सर्वतश्चक्षुः).

अतश्छिन्नसंशयत्वं सिद्धम्, स हि स्पष्टप्रत्यक्षे संशयः. ❀ ५

तत्परेषु—

निर्व०—अतोस्मदादिचक्षुषामपि तत्साक्षात्कारकर्मतया सर्वतः सर्वेषां सर्वाणि चक्षुष्यस्मिन्निति—

(सर्वतश्चक्षुः).

(१) “ चक्षिह्, व्यक्तायां वाचि ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३७१०

अयं दर्शनेपि इति इहायं दर्शनकर्मा. इदितोप्यस्य न नुम् अन्ते इदितः इति व्याख्यानात्, उसिप्रकरणे,

(२) “ चक्षेः शिच्च ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२४

इत्युसिः. शित्, शित्त्वात्.

(३) “ निङ् शित्० ” इति नार्धधानुक्त्वेन ३।४।११३।।कौ० १९ पृ० ३६८

(४) “ चक्षिङः ख्याञ् ” २।४।५४॥ कौ० पृ० ४३७

इत्यार्धधानुकविपयः ख्याञ्जादेशः न. निरूचे हि सर्वशब्दः.

ततस्तसिप्रकरणे,

(५) “ आद्यादिभ्य उपसंख्यानम् ” ५।४।४४ ॥ कौ० २०

पृ० ३५६

इति तस्याकृतिगणत्वात् सार्वविभक्तिकस्तसिः. श्रुत्वम्.

अतश्छिन्नसंशयः. ❀

तथा तत्पराधीनस्नानपरिकर्मगोष्ठ्यादिसर्वावस्थतया तेष्वीशो नेति—

निरु०—६३१ तत्साक्षात्कारकर्माणि सर्वचक्षुष्यपि स्वतः । २५

अतस्स्यात् (सर्वतश्चक्षु) नवाणो नेत्रशक्तिदः ॥ ४८३॥

(६३२) अनीशः, (६३३) शाश्वतस्थिरः, ।

ॐ अनीशाय नमः । ॐ शाश्वतस्थिराय नमः ।

५ भा०—(अनीशः).

तदधीनस्तानपरिक्र्मगोष्ठ्यादिमर्वावस्थत्वात्. ❀

तथा अमकृत् प्रत्यक्षीकृतमदाननानाविम्बेत्यव्यवहितश्च
तिष्ठति चेति—

(शाश्वतस्थिरः). तथा च श्रीमान्चने,

१० (१) “ विम्बाकृत्यात्मना विम्बे समागम्यावतिष्ठते ” पा०भा० ।
इति. ❀

निर्व०—(अनीशः).

ईशोः इगुपधात् कः इत्युक्तम्. नञो नलोपः. नृट्. ❀

तथा शाश्वतः अमकृत् प्रत्यक्षीकृतमदाननानाविम्बाकृतिश्चाभौ

१५ स्थिरः व्यवहितेऽगस्तिष्ठेति—

(शाश्वतस्थिरः).

एकत्राम्. तिष्ठतेः,

(१) “ अजिरशिशिर० ” उणा०पा० १कौ०पृ०६१२

इत्यादिना किरजन्तोयं निपातितः. आलोपः. शश्वत् इत्यव्यात्

२० यथायथमण्. अदिवृद्धिः.

(२) “ अव्ययाणां त्रमात्रे० ” ६ । ४ । १४४ ॥कौ०पृ०१३३

इति टिलोपस्य,

(३) “ येषां च विरोधः शाश्वतिकः ” २ । ४ । ९ ॥ कौ०

पृ० १७६

२५ इत्यादिनिर्देशात् अनित्यतया तदभाव इत्यवोचाम्. ❀

निरु०—६३२ श्लोको (ह्यनीशो) यश्चासौ तदायत्ताखिलक्रियः ।

६३३ विम्बाकृत्यात्मना विम्बे स्थितः स्यात्(शाश्वतस्थिरः)४८४

(६३४) भूशयो, (६३५) भूपणो,

ॐ भूशयाय नमः । ॐ भूपणाय नमः ।

भा०—सन्निधियाच्चया, तद्दर्शितायतनादिभूमिषु स्वयं व्यक्तमि- ५
द्धमानुषादिलक्षणामु तदनुग्रहसुखेन शेत इति—

(भूशयः). ॐ

एवं विश्वजनीनेन शीलेन श्रियः पतिमात्मानं भूपयतीति—

(भूपणः).

(१) “ क्रुधमुण्डार्थेत्यश्व ” इति युच्. ॐ ३।२। १५, १ ॥ १०

कौ०पृ० ६०३

निर्व०—सन्निधियाच्चया भूषु स्वयं व्यक्तमिद्धमानुषादिलक्षणामु
तद्दर्शितायतनादिभूमिषु तदनुग्रहसुखेन शेत इति—

(भूशयः). शीङः.

(१) “ अधिकरणे शेतेः ” ३।२। १५ ॥ कौ०पृ० ७७३ १५

इत्यच्. गुणः. अय्. भवतेः,

(२) “ भुवस्संज्ञान्तरयोः ” ३।२। १७९ ॥ कौ०पृ० ६०७

इति संज्ञायां क्विप्. स्त्रियां. संपदादिलक्षणो वा. ॐ

एवं विश्वजनीनेन शीलेन श्रियः पतिमात्मानं भूपयति मण्डयतीति—

(भूपणः).

२०

(१) “ अव-तप्ति, भूष अलंकारे ” धा०चुरा०कौ०पृ० ४८५

चुरादिः. णिच्. ततो युच्प्रकरणे,

(२) “ क्रुधमुण्डार्थेत्यश्व ” ३।२। १५, १ ॥ कौ०पृ० ६०३

इति मुण्डार्थत्वाद्युच्. अनः. णिलोपः. णत्वम्. ॐ

निरु०—६३४ स्वयं व्यक्तादिरूपेण कौ शेते (भूशय) श्व सः । २५

६३५ एव विश्वजनीनेन शीलेन च श्रियः पतिः ॥ ४८५ ॥

य आत्मानं भूपयति (भूपणः) परिकीर्तितः ।

(६३६) भूतिर्, (६३७) अशोकः,

ॐ भूतये नमः । ॐ अशोकाय नमः ।

५. भा०—न हि श्रीमतां अनाथगृहातिथित्वतत्संविभज्यभोज्यत्वसमानयोगक्षेमत्वादिदूषणं, किन्तु भूषणमेव.

सर्वबाह्यान्तरोपायरिक्तानां तेषामेव सर्वसमृद्धा विभूतिरिति—
(भूतिः).

तेषां मुतमुरन्निमुहद इव तद्विभूतिभूत इत्यर्थः. ❀

१० एवं कस्य चिदप्यनाथस्याहानात्तद्विषये—

(अशोकः). (विशोकः) वा. ❀

निर्व०—सर्वबाह्यान्तरोपायरिक्तानां तेषामेष भूतिः सर्व-
समृद्धा मुतमुरन्निमुहद इव विभूतिरिति—

(भूतिः).

१५ भवतेः स्त्रियां क्तिन्.

(१) “ श्रुकः० ” इति, ७ । २ । १३ ॥ कौ०पृ०४२५

नेट्. अगुणः. नियतलिङ्गत्वात् यथायथं ब्रह्मात्मादिविशेष्यो-
पादानम्. देवताभिप्रायकं वा स्त्रीत्वम्. ❀

एवं कस्याप्यनाथस्याऽहानात् तद्विषये नास्ति, विगतो वा,

२० शोको दुःखमस्येति—

(अशोकः). (विशोको) वा.

(१) “ शुच, शोके ” धा०त्वादिः कौ०पृ०३९०

(२) “ ईशुचिर्, पूतीभावे ” वा. धा०दिवा०कौ०पृ०४५५

उभयतोपि भावे वञ्. गुणः.

२५ निरु०—६३६ योसौ समृद्धिमैश्वर्यं भक्तानां (भूति) रीरितः४८६

६३७ नाथत्वाच्चापि सर्वेषां—(मशोक) स्तेन ईरितः ।

(६३८) शोकनाशनः ॥

ॐ शोकनाशनाय नमः ।

भा०—तेषां स्वसंबन्धव्यतिरेकशोकं नाशयतीति—

(शोकनाशनः). यथा

५

(१) “ श्रुतं ह्येवमेव भगवद्दृशेभ्यः तरति शोकमात्मवित् इति
सोहं भगवश्शोचामि तन्मा भगवान् शोकस्य पारन्तारयतु ”

इति. छा० उ० ७-१-३ ।

शोचन्ति हि स्वपरबन्धुभूतभगवद्दर्शनक्लेशविदः. ❀

तत्र गूढप्रभावो हि तद्वाह्यान्तरचक्षुरुन्नयनक्षमदिव्यतेजोतिशयः— १०

निर्व०—(३) “ चजोः० ” ७।३।५२॥ कौ०पृ० ५६०

इति कुत्वं कः. बहुव्रीहिः. एकत्र नञो नलोपः. अन्यत्र विपूर्वः
समासः. ❀

परमबन्धुभूतभगवद्दर्शनक्लेशविदां तेषां शोकं स्वसंबन्धव्यतिरेकक्लेश-
शं नाशयतीति—

१५

(शोकनाशनः).

(१) “ णश, अदर्शने ” धा० दिवा० कौ०पृ० ४५८

णो नः णिच्. वृद्धिः. ततो ल्युः. ल्युद्धा. ईर्त्यादि. अनः णि-
लोपः. शोक उक्तः. ❀

तत्र गूढप्रभावो ह्ययम् आर्चिः तद्वाह्यान्त्यन्तरचक्षुरुन्नयनक्षमदि- २०
व्यतेजोस्यास्तीति—

निरु०—६३८ भक्तानां स्वेन संबन्धव्यतिरेकस्वरूपकम् ॥४८७॥

यत्तच्छोकं नाशयति (शोकनाशन) ईरितः ।

श्लो॥ ६८ ॥ (६३९) अर्चिष्मान्, (६४०) अर्चितः,

ॐ अर्चिष्मते नमः । ॐ अर्चिनाय नमः ।

५ भा०—(अर्चिष्मान्). ❀

सर्वमेतत् संज्ञाव्ययन उदाहरति—

(अर्चितः).

अर्चा अर्चावतारः सास्य सञ्जातेति—

निर्व०—(अर्चिष्मान्).

१० (१) “ अर्च, पूजायाम् ” धा०न्वादिः कौ०पृ० ३९०

(२) “ अर्चिभुचिहुमृपिच्छादिच्छर्दिभ्य इभिः ” उणा०पा० २
कौ०पृ० ६२४

इति इभिः. ततो मनुष्.

(३) “ तसौ मत्वर्थे ” १ । ४ । ३९ ॥ कौ०पृ० ३२५

१५ इति भत्वात् पदान्तस्य मोरुत्वन्न.

(४) “ आदेशप्रत्यययोः ” ८ । ३ । ५९ ॥ कौ०पृ० ३४

इति पत्वम्. अत्वन्तदीर्घः. नुमित्यादिः. ❀

अथ सर्वमेतत् संज्ञाव्ययन इत्युदाहियते. अर्चा, परत्ववदविप्रकृष्टः, सु-
रतराद्यवतारवत् अर्काचित्कोऽकादाचित्कश्च, मदा सर्वेषु क्षेत्रायतनेषु

२० गृहेषु च प्रत्यक्षसिद्धोर्चावतारः सा अस्य सञ्जातेति—

(अर्चितः).

(१) “ अर्च, पूजायाम् ” धा०न्वादिः कौ०पृ० ३९०

(२) “ गुरोश्च हलः ” ३ । ३ । १०३ ॥ कौ०पृ० ६६०

निरु०—६३९ भक्ताभ्यन्तरवाहीकचक्षुरुन्नयनक्षमम् ॥ ४८८ ॥

२५ दिव्यं तेजः सदा यस्य (सोर्चिष्मानि) ति कथ्यते ।

६४० अर्चा ह्यर्चावतारोस्य क्षेत्रायतनसम्नसु ॥ ४८९ ॥

सञ्जाते (त्यर्चितः) प्रोक्तः सप्तार्णो वाञ्छितप्रदः ।

(६४१) कुम्भो ,

ॐ कुम्भाय नमः ।

भा०— सहावतारो न परत्ववद्विप्रकृतः ; मुरनरावतारवत्
 क्वचित् कदाचिद्रा ; मदा मर्वेषु श्चत्रायतनेषु गृहेषु

च प्रत्यक्षत्वात्. अस्य च तन्वगुह्यं जगवच्छास्त्रे बोधायन-
 वैष्णवस्मृतिपुराणादिषु निषेच्यम्, वैष्णवधर्मेषु .

(३) “ मुरुष्यां प्रतिमां विष्णोः प्रमन्नवदेनक्षणाम् । कृत्वात्मनः
 प्रीतिकरीं भुवर्णरजनादिभिः ” वि०ध० ३०३-३९ ।

(४) “ तामर्चयन्तां प्रणमन्तां यजन्तां त्रिचिन्तयन्त । विश्वत्यपा- १०
 स्तदोपस्तु तामिव ब्रह्मरूपिणीम् ” इत्यादि. वि०ध० ३०३-२८ ।

तत्र तैः परिचिनसजातीयमौन्दर्यादिना काम्यत इति—
 (कुम्भः).

निर्व०— इति स्त्रियामकारप्रत्ययः. अनः टावादि. नतः.

(३) “ तदस्य सज्जानं ताग्कादिभ्य इतच् ” ५.१२ । ३६ ॥ १५
 कौ०पृ० ३१८

इति इतच्. तद्धितः. जत्वम्.

(४) “ यस्य० ” इत्यालोसः. ॐ ६।४।३४८॥कौ०पृ०५६

तत्र तैः परिचिनसजातीयमौन्दर्यादिमन्त्रया काम्यत इति वा

कौ उक्तक्षेत्रायतनादिलक्षणायां जृमौ ध्यानाराधनादि— २०

गोचरतया वा ; कौ जन्ममरणादिमात्रेण स्वल्पमंत्रन्धवत्यां

सीम्नि तदीययमजटदिभ्योपहमहाप्रभावत्वेन

वा भाति दीव्यत इति वा—

(कुम्भः). पूर्वत्र .

निरु०—६४१ काम्यते यस्सजातीयैः गुणैः(कुम्भः)प्रकीर्तितः४९०२८
 भातीति कुम्भो नित्यं हि षडर्णो जयनाशकः ।

भा०—(१) “ कमेः कुम् च ” उणा०पा०४कौ०पृ०

भप्रत्ययः, कुमादेश्च.

कौ भूमौ, उक्तक्षेत्रायतनादिलक्षणायां ध्यानापराधनादीनां सीम्नि

६ जन्ममरणमात्रेण वा स्वल्पसंबन्धवत्यां यमजटादिभ्यापहमहाप्रज्ञा-
त्वेन भातीति वा—

(कुम्भः).

पृषोदरादित्वात् साधुत्वम्. श्रीषौष्करज्ञागि,

(२) “ आत्तासयति भूज्ञागं परितस्तद्वेद हि । स्वक्षेत्रः ”

१० “ इत्यादि. ❀

निर्व०—(१) “ क्रमु, कान्तौ ” धा०ज्वादिः कौ०पृ० ३९९

भ इत्यनुवृत्तौ,

(२) “ कमेः कुम् च ” उणा०पा०४कौ०पृ०

इति भः; धातोः कुमादेश्च. यद्वा:

१५ (३) “ दृढविभ्यां भः ” उणा०पा०३कौ०पृ०६३१

बाहुलकादन्यतोपि भवति पृषोदरादिलक्षणः कमेरत उः.

(४) “ नेट् ” इति नेट्. ७। २। ८ ॥ कौ० पृ० ५८३

बाहुलकात् गुणः. अनुस्वारपरसवर्णौ. अपरत्र.

(५) “ ज्ञा, दीप्तौ ” धा०अदा०कौ०पृ०४४३

२० (६) “ अन्येष्वपि ” इति डः. टिलोपः. ३। २। १०१ ॥ कौ०
पृ०५८५

(७) “ कै, शब्दे ” आत्वम्. बाहुलकात्, धा० ज्वादिः कौ०
पृ०४२४

(८) “ कुर्भश्च ” उणा०पा०१कौ०पृ०६१०

२५ इति चकाराद्वा कुः.

(९) “ आतो लोपः ” ६। ४। ६४ ॥ कौ०पृ०४२३

इत्युक्तमेव. पृषोदरादित्वाद्दर्णागमेन मः “ इत्यादि. ❀

(६४२) विशुद्धात्मा ,

ॐ विशुद्धात्मने नमः ।

भा०— (३) “ यस्माद्देवालयोद्देशात् बुध्मातजलजस्य च ।

भवेच्छब्दानुबोधश्च तावत्क्षेत्रं तदुच्यते ”

५

इत्यादौ सीमावधिकल्पस्याश्च दर्शिताः.

(४) “ ऐहिकामुष्मिकी यत्र मिद्धिर्भवति देहिताम् । अणिमाद्यष्ट-
कोपेता स्वशक्त्या स्वात्मना तु वै ॥ अध्यावनिपु सर्दामु
नित्यं कुर्वन्ति नान्निधिम् । मुक्तये सर्वभूतानां विशेषेण तु वै भुवि”
तत्र क्षेत्रेषु

१०

(५) “ ब्राह्मीत्युक्त्वा जगन्नाथं क्षिप्रं ब्राह्मणपूर्वकैः । ज्ञात्वा
विमुक्तदेहं तु सह पुर्यष्टकेन तु ॥ महता तूर्ययोपेण कृत्वा
रथवरे तु वै । जित्वान्तकमदान् रौद्रान् बलात् क्षेत्रेशकिंकराः ॥
आनीय क्षेत्रनाथस्य अजितः व्यापयन्ति च । देव
क्षेत्रे त्वदीयेऽस्य विमुक्तं पाञ्चगौतिकम् ॥

१५

शरीरमद्यानाथस्य कुरु शश्वद्यथाचितम् । क्षेत्रनाथस्तु
तद्वाक्यं समाकर्ष्य गणेरितम् ॥ कुरुणानुगतैव तन्निरीक्ष्य तु चक्षुषा
इत्यादिना न्यस्तेदेहानां शुद्धितारकस्येन जायता स्वयम्,
किंकरादिद्वारा वा , शोधितानां सद्यो वा , पुण्य-
जन्मादिक्रमेण वा , जगत्प्राप्तिः प्रसञ्चिता. ❀

२०

एवमशेषाश्रितेषु निरवशेषितसर्वस्वत्वात्— (विशुद्धात्मा). ❀

निर्व०— एवमशेषाश्रितेषु निरवशेषितसर्वस्वतया विशुद्ध-
श्चासौ आत्मा चेति वा , विशुद्धः आत्मा अस्य इति वा—
(विशुद्धात्मा).

निरु०— ६४२ सर्वाश्रितेष्वशेषेण सर्वस्वत्यागतस्सदा ॥ ४९१ ॥ २५
(विशुद्धात्मा)—

(६४३) विशोधनः ।

ॐ विशोधनाय नमः ।

ज्ञा०—तत्र क्षेत्रेषु न्यस्तदेहान् स्वप्राप्त्यर्हान् विशोधयतीति—
५ (विशोधनः). ❀

अथ क्षेत्रविशेषेषु पूर्वोक्तव्यूहविभवानां स्थितिविशेषः.

(१) “ जनार्दनाख्यया देवस्त्वनिरुद्धो जगत्प्रभुः । भूभागे वामुक्ता-
ण्डाख्ये नित्यमन्निहितस्थितः ” इति.

निर्व०—आत्मा हि अतर्कनिष्पुक्तः.

१० (१) “ शुध, शौचे ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५७

विपूर्वः क्तः, अगुणः, अनिट्.

(२) “ जपः० ” ८ । २ । ४० ॥ कौ० पृ० ३८५

इति धत्वम्, जप्तवम्, पूर्वस्य तत्पुरुषः बहुव्रीहिर्वा.

दीर्घः, ततो नान्तदीर्घः, “इत्यादि. ❀

१५ अथ क्षेत्रेषु न्यस्तदेहान् स्वप्राप्त्यर्हान् विशोधयतीति—

(विशोधनः).

(१) शुध, शौचे ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५७

विपूर्वः, णिच्, गुणः, ततो ल्युः, ल्युद्धा इत्यादि, अनः णिलोपः, ❀

अथ क्षेत्रविशेषेषु पूर्वोक्तव्यूहविभवानाम् स्थितिविशेषः प्रपश्यते.

२० तत्र च आर्पणनिर्वचनात् वामुक्ताण्डाख्ये भूभागे अनिरुद्धो जनार्दना-
ख्यो वसन् नित्यमन्निहिततया निरुद्धः प्रतिरुद्धो नेति—

निरु०—६४३ च पूर्वोक्तविभवः स्यात् (विशोधनः) ।

(६४४) अनिरुद्धे, (६४५) अप्रतिरथः,

ॐ अनिरुद्धाय नमः । ॐ अप्रतिरथाय नमः ।

जा०—(अनिरुद्धः). ❀

५

स एव जनार्दनाख्यत्वादनियुजनादने अप्रतिपक्षत्वात्—

(अप्रतिरथः). ❀

आत्मप्रदोतनात्—

निर्व०—(अनिरुद्धः).

(१) “ रुधिरावरणे ” धा०रुधा०कौ०पृ०४७०

१०

निपूर्वः कः. अनिट्. धत्वजश्त्वे. नञो नलोपः. ❀

स एव जनार्दनाख्यतया अनियुजनादने नास्ति प्रतिरथः

प्रतीपरथः प्रतिपक्षोऽस्येति—

(अप्रतिरथः).

(१) “ रम्, क्रीडायाम् ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२०

१५

(२) “ हनिकुषिनीगमिकाशित्यःस्थन ” उणा०पा०२कौ०पृ०४१८

इति स्थन. अनिट्.

(३) “ अनुदात्तोपदेश० ” द् । ४ । ३७ ॥ कौ०पृ०४३५

इत्यादिना झलि कित्यनुनासिकलोपः. प्रतीत्यव्ययपूर्वा बहुव्रीहिः.

ततो नञ्पूर्वः. पुनरपि बहुव्रीहिः. नलोपः.

२०

पुरुषोत्तमः प्रद्युम्नशब्दाभिलष्यः. आर्षनिर्वचनात्. प्रकृष्टं द्युम्नमात्म-

प्रदोतलक्षणम् ऐश्वर्यमस्य इति—

निरु०—६४४ वासुधाण्डाख्यभूजागे नित्यसन्निहितस्थितः॥४९२॥

(अनिरुद्ध) इति ख्यातो वस्वर्णो मनुकृतमः ।

६४५ प्रतिपक्षस्य राहित्यात् बहुानियुजनादने ॥ ४९३ ॥ २५

विख्यातो (ह्यप्रतिरथः) नवार्णः शत्रुनाशकः ।

(६४६) प्रद्युम्नो, (६४७) ऽमितविक्रमः, ॥

ॐ प्रद्युम्नाय नमः । ॐ अमितविक्रमाय नमः ।

५ भा०—(प्रद्युम्नः).

(१) “ प्रद्योतयिता ” इति मौल्यः. पाञ्चरात्रे मूल०सं० ।

प्रद्युम्नः—पुरुषोत्तमः,

(२) “ अधिष्टाय स्थितस्साक्षात् भक्तानां सुगतिप्रदः ” ❀

त्रैलोक्येऽप्यपर्यवसितविक्रमत्वात् त्रिविक्रमः—

१० (अमितविक्रमः).

निर्व०—(प्रद्युम्नः).

(१) “ म्ना, अभ्यासे ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२५

(२) “ वज्रर्थे कः ” ३ । ३ । ५८ ॥ कौ०पृ०६५३

इति कर्मणि कः. आहोपः. निरूचे हि दिवेर्दिवौ दिव्शब्दः.

१५ ततस्सप्तम्यारसामासिके लुकि अन्तर्बर्तिनीं विज्ञातमाश्रित्य पदत्वात्

(३) “ दिव उत् ” ६ । १ । १३१ ॥ कौ०पृ०६१

इति उत्.

(४) “ अलोन्त्यस्य ” १ । १ । ५२ ॥ कौ०पृ० ७

इत्यन्तादेशः. यण् यः. ततः प्रपूर्वो बहुव्रीहिः. ❀

२० यामुनतीर्थमाश्रित्य स्थितः त्रिविक्रमशब्दवाच्यः. अमितः

त्रैलोक्येऽपि अपर्यवसितविक्रमः पादविक्षेपोऽस्येति—

(अमितविक्रमः).

विपूर्वात् क्रमेः भावे वज्र.

निरु०—६४६ आत्मप्रद्योतनत्वाच्च (प्रद्युम्न) इति कथ्यते।४९४।

२५ अधिष्टाय स्थितस्साक्षात् भक्तानां सुगतिप्रदः ।

६४७ लोकत्रयेऽप्यपर्याप्तविक्रमो (ऽमितविक्रमः) ॥ ४९५ ॥

श्लो० ॥ ६९ ॥ (६४८) कालनेमिनिहा ,

ॐ कालनेमिनित्रे नमः ।

भा०— (१) “ यामुनं जलमाश्रित्य देवदेवास्त्रिविक्रमः । स्थितः
कमलमसूतनृणां च मुगतिप्रदः ” ❀ ५

एतेषु क्षेत्रेषु स्थित्वा कलिकल्मषापहः—

(कालनेमिनिहा).

(२) “ अविद्याख्या च या नेमिः कालचक्रस्य दुर्धरा । सा
मयीयं समाश्रित्य दिग्ग्रहं विधुनेति च ॥ ध्यायेत्तत्प्रसरन्नं च देवम् ”
इति हि कालनेमिद्विध्यानम्. ❀ १०

निर्व०— (१) “ नोदानोपदेशस्य ० ” ७ । ३ । ३४ ॥ कौ० पृ० ५४१
इत्यादिना नोपधावृद्धिरित्युक्तम्. माङ्गः कः. अनिट्.

(२) “ द्यतिस्यतिमा० ” ७ । ४ । ४० ॥ कौ० पृ० ५९४
इति इत्त्वम्. अगुणः. नञो नलोपः. ततो बहुव्रीहिः. ❀

एतेषु क्षेत्रेषु स्थित्वा कालनेमिनामकदैत्यद्विध्यानविधिना
कालस्य काञ्चचक्रस्य नेमिं तत्तुल्यामविद्यां कलिकल्मषं
निहन्ति अपहन्तीति— १५

(कालनेमिनिहा).

हन्नेर्नपूर्वात् क्तिप्. अन्यत् प्रागेवाक्तम्.

छन्दस्त्वानाकलने. २०

(१) “ णमु, प्रह्वत्वे शब्दे ” णो नः. धा०त्वादिः कौ० पृ० ४३०

(२) “ क्याच्छन्दसि ” इत्यनुवृत्तौ, ३ । २ । १७० ॥ कौ० पृ० ६०६

निरु०— ६४८ कालचक्रस्य या नेमिरविद्याख्या च दुर्धरा ।

तां नाशयति यश्वासौ (कालनेमिनिहा) स्मृतः ॥ ४९६ ॥

नवाक्षरो मनुस्यमविद्यामूलमोचकः ।

(६४९) शौरिः ,

ॐ शौरये नमः ।

भा०—(१) “ उत्पलावर्तके देशे शौरिसंज्ञोऽच्युतः स्थितः ” इति—
५ (शौरिः).

निर्व०—(३) “ आदृगमहनजनःकिकिनौ लिट् च ” ३।२।१७१॥

कौ०पृ० ६०६

इति सूत्रात् किकिनौ लिट् च इति वर्तमाने ,

(४) “ भाषायां धाञ्कृसृगमिजनिनमित्यः ” ३।२।१७१ ॥कौ०

१० पृ०६०६

इति किकिनौ तां च लिट् च स्वरे भेदः

छन्दसि इति च निवृत्तम्. भाषाग्रहणात्. ततो द्वित्वम्.

अभ्याससंज्ञायाम् ,

(५) “ ह्लादिः शेषः ” लिङ्गिणमिन्ना—७।४।६० ॥कौ०पृ० ३६९

१५ देशादित्वाभावात् एत्वाभ्यामलोपो. अथवा ,

(६) “ णीञ् , प्रापणे ” नः धा० ञ्वादिः कौ०पृ० ४२३

(७) “ नियो मिः ” उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३४

अनिट्. गुणः. उक्तं चैतत् प्रागेव.

(८) “ कल , शब्दसंग्रहानयोः ” धा० ञ्वादिः कौ०पृ० ४०३

२० (९) “ हलश्च ” ३।३।१२१ ॥ कौ०पृ० ६६३

इति करणाधिकरणयोः यथायथं घञ् वृद्धिः. ह्रस्वन्त

दीर्घः. “ ईर्त्यादि. ❀

उत्पलावर्तकवासी देवः शौरिशब्दाभिधेयः शूरस्य वसु—

देवस्य अपत्यमिति—

२५ (शौरिः).

निरु०—६४९ शौरिनाम्ना स्थित (शौरिः) उत्पलावर्तके शुभे ॥४९७॥

(६२०) शूरः,

ॐ शूराय नमः ।

भा०— शूरस्य वसुदेवस्य अपत्यम् इति. ❀

(१) “ धराधरे चित्रकूटे रक्षःक्षयकरो महान् । संस्थितश्च ५
परो रामः पद्मपद्मायतेक्षणः ” इति— (शूरः). रामः

(२) “ शु , गतौ ” धा० मौत्रः कौ० पृ०

(३) “ शुसिचिमिनां दीर्घश्च ” इति रक्त्प्रत्ययः. ❀ उणा० पा० २
कौ० पृ० ६२०

स एव विशेष्यते—

१०

निर्व०—(१) “ शूर, वीर, विक्रान्तौ ” धा० चुरा० कौ० पृ० ४९०

चुरादौ कथादिः. अदन्तः. णिच्. अतो लोपः. ततः पचाद्यच्.
णिलोपः. यद्वा शुस्मौत्रो गतिकर्मा. रक्त्प्रकरणे ,(२) “ शुसिचिमिनां दीर्घश्च ” इति रक्. धातोः— उणा० पा० २
कौ० पृ० ६२०

१६

दीर्घश्च. अनिट्. अगुणः. ततश्चुराशब्दात् अन इञोपवादे

(३) “ ऋष्यन्धक० ” इत्यणि प्राप्ते, तत्प्रति- ४ । १ । ११४ ॥
कौ० पृ० २१३

प्रसवो बाह्यद्विराकृतिगणत्वात् इञ्. वृद्धिः. भत्वम्.

(४) “ यस्य० ” ६ । ४ । १४८ ॥ कौ० पृ० ५६ २०
इति लोपः. एतच्च प्रागेव प्रापञ्चि. ❀चित्रकूटधराधरस्थो रामः रक्षःक्षयकरशब्दव्यपदेश्यतया
शूरो वीर इति— (शूरः).

प्राग्वदेव धातुः. प्रत्ययोन्यच्च. अपत्यप्रत्ययो नेति तु विशेषः. ❀

स एव विशेष्यते शूरजनानां वीरजनानां सुग्रीवमारुति-

२५

प्रभृतीनामीश्वरः नियन्ता इति—

निरु०— ६५० सर्वरक्षःक्षयकरः (शूर) इत्यभिधीयते ।

(६५१) शूरजनेश्वरः, । (६५२) त्रिलोकात्मा,

ॐ शूरजनेश्वराय नमः । ॐ त्रिलोकात्मने नमः ।

५ भा०—(शूरजनेश्वरः).

(१) “ मगधामण्डले विप्र महाबोधधराश्रितः । संस्थितो लोकना-
थात्मा देवदेवो जनार्दनः ” इति—

(त्रिलोकात्मा).

भक्तानुग्रहाय त्रीन् लोकान् सातत्येन गच्छतीति—

१० (२) “ अतः सातत्यगमने ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ३८३

(३) “ सातिभ्याम्मनिन्मनिणौ ” उणा०पा०४कौ०पृ० ६३९

इति मनिन्प्रत्ययः. ❀

निर्वे०—(शूरजनेश्वरः).

ईशेर्वरचि नेदिति इडभावे च ईश्वरशब्दः, जनेः पचाद्यचि जनशब्दः,

१५ शूरयतेरचि शु इति सौत्राद्वा रकि दीर्घे च शूरशब्दश्च. सम्यग्ब्युपपा-
दिपत. सांहितो गुणः. ❀

मगधामण्डले महाबोधधराश्रितो देवः आर्षनिर्दचनात् त्रिलोकनाथा-
त्मपदभाक्त्या त्रित्वयुक्तानां त्रयाणां लोकानाम् आत्मा सातत्येन
गन्ता इति—

२० (त्रिलोकात्मा).

(१) “ अतः सातत्यगमने ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ३८३

(२) “ सातिभ्यां० ” इति मनिन्. वृद्धिः. उणा०पा०४कौ०पृ० ६३९

(३) “ नेट्० ” इति नेट्. इत्युक्तमेव. ७।२।८॥कौ०पृ० ५८१

(४) “ लोक, दर्शने ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ३८७

२५ निरु०—६५१ पराक्रमजने शश्वत् स्मृत (शूरजनेश्वरः) । ४९८ ।

६५२ यस्सातत्येन लोकांस्त्रीन् भक्तानुग्रहकाम्यया ।

गच्छतीति (त्रिलोकात्मा) वस्वर्णो भूतिदायकः ॥ ४९९ ॥

(६५३) त्रिलोकेशः,

ॐ त्रिलोकेशाय नमः ।

भा०—(१) “शुभमासाय भूभागं प्राग्ज्योतिषपुरे तथा । देवं विश्वेश्वराख्यं तु स्थितमेत्य स्वगोचरात् ” इति— ५

(त्रिलोकेशः),

(१) “ केशवः क्लेशहा लोके द्वैरूप्येण क्षितौ स्थितः । मथुराख्ये महाक्षेत्रे वाराणस्यामपि द्विज ” इति—

निर्व०—(५) “ हलश्च ” ३।३।१२१ ॥ कौ०पृ०६६३
इत्यधिकरणे घञ्. तरतेर्द्धौ त्रिशब्दः. भावप्रधानध्यायं निर्देशः. १०

(६) “ द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ” १।४।२२॥कौ०पृ०३०

इत्यत्र द्व्येकयोरिति यथाद्वित्वैकत्वपरः. अन्यथा हि द्व्येकेष्विति स्यात् ततः शाकपार्थिवादीनां सिद्धये

(७) “ उत्तरपदस्योपसंख्यानम् ” २।३।६९ ॥ कौ०पृ०१२३
इति तस्याकृतिगणत्वात् समासः. अतो नायं द्विगुः. येन १५

(८) “ द्विगोः ” ४।१।२१ ॥ कौ०पृ०९४

इति ङीप् प्रसज्येत. दीर्घः. ततो नान्तदीर्घः. इत्यादि. ❀

प्राग्ज्योतिषपुरस्थो देवः आर्षोक्त्या विश्वेश्वरपदा-

भिधेयतया त्रिलोकानामीशः इति—

(त्रिलोकेशः).

२०

ईशोः इगुपधात् कः. त्रिलोकशब्दावनुपदमेव हि न्यरूपि-
पाताम्. गुणः. ❀

निरु०—६५३ त्रिलोकानामीशतया (त्रिलोकेशः) प्रकीर्तितः ।

(६५४) केशवः.

ॐ केशवाय नमः ।

ज्ञा०—(केशवः).

५ (२) “ क इति ब्रह्मणो नाम ईशोहं सर्वदेहिनाम् । आवां तवाङ्गे
संभूतौ तस्मात् केशवनामवान् ” हरि० २७९—४७ ।

इति निरुक्तिः. ❀

निर्व०—मथुरावाराणसीक्षेत्रद्वयनिकायः क्लेशापहो देवः केशवशब्दो-
दाहृतः आर्षनिर्वचनात्. कः ब्रह्मा च ईशः रुद्रश्च केशौ द्वन्द्वः ताव-
१० ङ्गभूतावस्य स्त इति वा यतस्तौ अस्मात् संभविष्यतः ततः केशौ
वसन्तोस्मिन्निति वा. वक्ष्यते च निर्वचनान्तरम् तदनुरोधात्. केशिन-
मवति हिनस्ति इति वा—

(केशवः).

(३) “ कै, शब्दे ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२४

१५ आत्वम्. अनिमित्तम्.

(२) “ अन्येष्वपि० ” ३। २। १०१ ॥ कौ० पृ० ५८५

इति डः. टिल्लपः. गुणः. ततोस्यापि केशरूपत्वात्

(३) “ आधये चिकीर्षवे ”

इत्यादावतिप्रसङ्गवारणार्थेन ,

२० (४) “ कृन्मेजन्तः ” ३। ३। ३९ ॥ कौ० पृ० ८७

इत्यौपदेशिकप्रतिपत्त्यर्थेनान्तग्रहणेन

(५) “ यावत्पुरानिपातयोर्लट् भुवश्च महाव्याहृतेः ” ३। ३। ४ ॥

कौ० पृ० ५४६

इत्यत्र निपातमहाव्याहृत्योरन्यतरग्रहणेन वा ज्ञापनात् लक्षणप्रतिप-

२५ दोक्तपरिभाषायाः अनित्यतया तदुप—

निरु०—६५४ ब्रह्मेशयोः स्वाङ्गजत्वात् (केशवः) परिकीर्तितः। ५००।

(६५५) केशिहा,

ॐ केशिघ्ने नमः ।

भा०—(१) “ केशवं केशिहन्तारम् ”

इतिवत् स्वयमेव निर्वचनान्तरमाह—(केशिहा). इति. ❀ ५

निर्व०—जीवनेन तन्त्रावृत्या दिवा वा द्वन्द्वैकवद्भावमाश्रित्य,

(६) “ केशाद्बोन्न्यतरस्याम् ” ५।२।१०९ ॥ कौ०पृ० ३२८

इति मत्वर्थीयो वः अपरत्र,

(७) “ वस, निवासे ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४३२

(८) “ अन्येष्वपि० ” ३।२।१०१ ॥ कौ०पृ० ५८५ १०

इत्यपिशब्दात्. सर्वोपाधिव्यभिचारार्थादधिकरणे डः.

टिलोपः. अन्यत्र.

(९) “ अव, रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्य-

र्थयाचनक्रियेच्छादीन्वत्राम्यालिङ्गनहिंसादानजागवृद्धिपु” इति पा-

ठादवतिरिह धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ४०६

५३

हिंसाकर्मा, ततः पचाद्यच्.

(१०) “ क्लिभू. विवाधने ” धा० ऋयादिः कौ०पृ० ५७८

(११) “ क्लिशेरन् ललोपश्च ” उणा०पा० ५ कौ०पृ० ६४४

इत्यन्. ललोपश्च. गुणः. ततः केशशब्दात् मत्वर्थीयित

इनिः. मत्वम्.

२०

(१२) “ यस्य० ” इति लोपः. ६।४।१४८ ॥ कौ०पृ० ५६

नलोपः. ततः पृषोदरादिलक्षणः. इतो लोपः. ❀

उक्तं निर्वचनान्तरं वक्ष्यत इति तदुच्यते केशिनं के नरवन्तं तुर-

गदानवं हन्तीति—(केशिहा).

निरु०—६५५ असुरं केशिनामानं हतवान् (केशिहा) स्मृतः। २९

(६५६) हरिः, ॥

ॐ हरये नमः ।

भा०—(१) “ गिरौ गोवर्धनाख्ये तु देवः सर्वेश्वरो हरिः । संस्थितः
६ पूजितः स्थाने ” इति—

(हरिः).

(२) “ इडोपहृतं गेहेषु हरे भागं ऋतुष्वहम् । वर्णश्च मे हरिः श्रेष्ठः
तस्माद्धरिरिति स्मृतः ” इति. ❀ भा०शा० ३४३—३९ ।

(१) “ कामदेवस्तु भगवान् सर्वेषां सर्वकामदः । शंकरालयमा-
१० साद्य संस्थितोप्सरसार्चितः ” इति—

निर्व०—हनः किष् "इत्य्यादि. केशी व्याख्यातः. नलोपः. हन्तन्तदीर्घः.

"इत्य्यादि. उक्तव्याख्याविकल्पत्वात् नाम्नोरपुनरुक्तिः. ❀

गोवर्धनागिरिस्थो देवो हरिशब्दव्यपदेश्यः. आर्षानिर्वचनेन ऋतौ इडोपहृतं
भागं हरतीति वा. वर्णतो हरिः हरितवर्ण इति वा—

१६ (हरिः).

(१) “ हञ्, हरणे ” धा० ऋादिः कौ०पृ० ४२३

(२) “सर्वधातुभ्य इन्” इति वर्तमाने, उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३७

(३) “ हृपिषिरुहिवृतिविदिष्ठिदिकीर्तिभ्यश्च ” उणा० पा० ४

कौ०पृ० ६३७

२० इति इन्. प्रकृते,

(४) “ अच् इः ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३८

इत्यस्यापवादः. स्वरे विशेषः, गुणः. रपरः. ❀

निरु०—६५६ भक्तानां दुःखहरणाद्वर्णश्रेष्ठ्या(द्धरिः) स्मृतः ॥५०१॥

श्लो० ॥ ७० ॥ (६५७) कामदेवः, (६५८) कामपालः,

ॐ कामदेवाय नमः । ॐ कामपालाय नमः ।

भा०—(कामदेवः).

५

(२) “ दीव्यतिर्दानकर्मा ” ❀

स एव दत्तानुपालनात्—(कामपालः). ❀

निर्व०—शंकरालयस्थो देवः आर्षवचनात् सर्वकामप्रदतया काम-
देवशब्दवाच्यः. कामानां काम्यमानानाम् अर्थानाम् ईशः स्वा-
मी, तथाच दातेति वा, आहत्य देवो दातेति वा—(कामदेवः). १०
पूर्वत्र,

(१) “ दिवु, क्रीडादौ ” धा० दिवा० कौ०पृ० ४५२

अन्यत्र दानकर्मा. इहायम्, उभयत्र पचाद्यच् तत्र पठ्यते ह्यय-
म्, इगुपधलक्षणः कप्रत्ययो मातृदिति गुणः.

(२) “कमु, कान्तौ ” धा० क्वादिः कौ० पृ० ३९९

१५

(३) “ अकर्तरि च कारक्रे० ” ३।३।१९॥ कौ०पृ० ६४७

इति कर्मणि च घञ्. उपधावृद्धिः. नच,

(४) “ नोदात्तोपदेशस्य० ” इति निषेधः. ७।३।३४॥ कौ०

पृ० ५४१

(५) “अनाचमिकमिवमीनामिति वक्तव्यम् ” ❀ ७।३।३४॥ २०

कौ०पृ० ५४१

स एव दत्तं कामं पालयति रक्षतीति—(कामपालः).

(१) “ पाल, रक्षणे ” धा०चुरा०कौ०पृ० ४८१

चुरादिः. णिञ्. ततः पचाद्यच्. णिलोपः. कामः कर्मणि घञि

व्युत्पादितः. ❀

२५

निरु०—६५७ सर्वेषां कामदत्वाच्च (कामदेव) इतीरितः ।

६५८ इत्वा तु पालनकरः (कामपालः) प्रकीर्तितः ॥ ५०२ ॥

(६५९) कामी, (६६०) कान्तः,

ॐ कामिने नमः । ॐ कान्ताय नमः ।

५ भा०—प्रदेयातिशयात्—(कामी) । ❀

स एव स्वयमेव कमनीयः—

(कान्तः) .

अतो ह्यप्सरसार्चितः .

एवमुत्तरत्रापि संज्ञासामर्थ्यादिना तत्तत्क्षेत्रसंबन्ध ऊहनोयः ❀

१० निर्व०—स च कामाः प्रदेयार्थाः अतिशयिताः अस्य सन्तीति—
(कामी) .

काम उक्तः . ततोतिशायने मत्वर्थीय इनिः .

(१) “ यस्य० ” ६।४।१४८ ॥ कौ०पृ० ५६

इति लोपः . इन्नन्तदीर्घ “ इत्थी० ” इति । ❀

११ तत एव वचनात् स एव अप्सरोर्चिततया कान्तः कमनीयो जवतीति—
(कान्तः) .

(१) “ कमु, कान्तौ ” धा०न्वा०कौ० पृ० ३९९

कान्तिरिच्छा वर्तमान इत्यनुवृत्तौ,

(२) “ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ” ३।२।१८८ ॥ कौ०पृ० ५९७

२० इति मतेः पृथक् बुद्धिग्रहणात् मतिरिहेच्छा इति तदर्थार्थवर्तमाने क्तः .
उदित्वात् निष्ठायां नेट् .

(३) “ अनुनासिकस्य किञ्चलोः क्विति ” ६।४।१५॥ कौ०पृ० ५९५

इति शलादौ क्विति दीर्घः . अनुस्वारपरसवर्णौ .

निरु०—६५९ प्रदेयातिशयात् (कामी)—

२५ ६६० (कान्तः) स्यात् कमनीयकः ।

(६६१) कृतागमः, । (६६२) अनिर्देश्यवपुः,

ॐ कृतागमाय नमः । ॐ अनिर्देश्यवपुषे नमः ।

भा०— अथ शक्तीशावतारः.

५

(१) “ नानामन्त्रमर्यां दिव्यां व्यञ्जयत्यमलात्मनाम् ” इति—

(कृतागमः). ❀

तत्तद्युग्गुणानुग्राहकरूपवैचित्र्यात्—

(अनिर्देश्यवपुः).

नि०—एवमुत्तरत्रापि यथायथं मंत्रामाभ्यादिना तत्तत्

१०

क्षेत्रसंबन्ध ऊह्यः. ❀

अथ शक्तीशावतारः स च आर्षवचनादमलात्मनां नाना-

मन्त्रमयविद्याव्यञ्जयित्वा तया कृतः आगमः शास्त्रमनेनेति—

(कृतागमः).

(१) “ गम्ल्, गता ” धा०च्वादिः कौ०पृ० ४३०

१५

आङ्पूर्वः.

(२) “ अकर्तरि च कारके० ” ३।३।१९॥ कौ०पृ० ६४७

इत्यनुवृत्तौ ;

(३) “ ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च ” ३।३।५८॥ कौ०पृ० ६५३

इत्यप्. बज्रोपवादः. अत्र अयं कृजः कः. अगुणः

२०

अनिद्. दीर्घः. ❀

तत एव वचनात् तत्तद्युग्गुणानुग्राहकरूपवैचित्र्यात्

अनिर्देश्यम् इदम् ईदृशमिति निर्देष्टुम् अशक्यं वपुः

शरीरमस्येति—

(अनिर्देश्यवपुः).

२५

निरु०—६६१ मन्त्रविद्याव्यञ्जकत्वात्(कृतागम)इतीरितः॥५०३॥

६६२ युगानुसारिरूपत्वात् (अनिर्देश्यवपुः) स्मृतः ।

(६६३) विष्णुर्,

ॐ विष्णवे नमः ।

भा०— (१) “ युगानुसारकान्तिश्च ” इति. ❀

९ एवं व्यातिनियमनादिशक्तिद्वारा विश्वव्याप्तेः—

(विष्णुः).

(१) “ सर्वशक्त्यात्मने ” इति तन्मन्त्रवर्ण.

आदित्यपुराणे ;

(२) “ यस्माद्विष्टमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः । तस्मात् स

१० प्रोच्यते विष्णुर्विशोधतोः प्रवेशनात् ” आ० पु० ।

निर्व०— (१) “ डुवप् , बीजसन्ताने ” धा० भ्वादिः कौ०पृ० ४३२

उत्तिप्रकरणे ,

(२) “ अतिपृथपियजितनिधनितपिभ्यो नित् ” उणा०पा० २

कौ० पृ० ६२४

११ इत्युक्तिः. नित्- निच्चादाद्युदात्तः.

(३) “ दिश , अनिसर्जने ” धा० तुदा०कौ०पृ० ६६४

निरपूर्वः .

(४) “ ऋहलोर्ण्यत् ” ३ । १ । १२४ ॥ कौ०पृ० ५६२

इति ण्यत्. कृत्यश्चायं कर्मणि

२० (५) “ शक्ति लिङ् च ” इति चाच्छक्यार्थे— ३ । ३ । १७२ ॥ कौ०पृ० ५५२

इत्युदैरिराम. गुणः. नञो नलोपः. ❀

मन्त्रवर्णादिना व्यातिनियमनविक्रमणादिद्वारा सर्वं

वेवेष्टि व्याप्नोतीति—

(विष्णुः).

२१ (१) “ विष्ट, व्याप्तौ ” धा० जुहो० कौ०पृ० ४५१

निरु०— ६६३ स्वशक्त्या जगतो व्याप्तेर्यद्वा विक्रमणात् स्वतः ॥ ५० ४ ।

(विष्णुः) स्मृतो विशेषेण—

(६६४) वीरो ,

ॐ वीराय नमः ।

भा०— उद्योगे ,

(३) “ विष्णुर्विक्रमणादेवः ” इति , वा. ❀ भा० उ० ६९—१३ । ५

(१) “ आज्ञाप्रतीक्षकेणैव गदाचक्रद्वयेन तु । प्रेरितेन हिन-
स्त्याशु साधुसन्तापकारिणः ” इति—

(वीरः) . ❀

नास्य देशकालवस्तुतोऽवधयस्सन्तीति—

निर्व०—(२) “स्थोणुः” इति अनुवृत्तौ, उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६ १०

(३) “ विषेः क्विच्च ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

इति णुः. कित्. अगुणः. अनिट्. विशेः अस्य तु निष्पत्तिः— पू-
र्वमेव प्रपञ्चिता. ❀

स्वाज्ञाप्रतीक्षकेण चक्रगदादिना साधुसन्तापकारिणः

अजति क्षिपति हिनस्तीति—

१५

(वीरः) .

(१) “ अज , गतिक्षेपणयोः ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ३९१

(२) “ स्फायितञ्चि० ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६१९

इत्यादिना द्वात्रिंशतो धातुभ्यो रग्विधायकेन

प्रागुक्तसूत्रेण रक्.

२०

(३) “ अजेर्व्यञ्जपोः ” २ । ४ । ५६ ॥ कौ० पृ० ३९१

इति वीभावः. अगुणः. अनिट्. ❀

मन्त्रवर्णादिना सदा सर्वत्र सर्वथा च प्रवृत्तस्वभाव-

तया नास्त्यन्तो देशकालवस्त्ववधिः अस्तीति—

निरु०— ६६४ (वीरः) स्यात्साधुदुःखहा ।

१५

(६६५) ऽनन्तो , (६६६) धनञ्जयः, ॥

ॐ अनन्ताय नमः । ॐ धनञ्जयाय नमः ।

५ प्रा०—(अनन्तः).

(१) “ अनन्तमूर्तये ” इति तन्मन्त्रवर्णात्.

(२) “ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ” गी० १०—१९ ।

(३) “ अथैतस्यैवान्तो नास्ति यद्ब्रह्म ” य०७ का०३—४ ।

(४) “ सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म ” इति च. तै०उ०आ०१ ।

१० सदा सर्वत्र सर्वथा च प्रवृत्तस्वभाव इत्यर्थः. नच वस्तुपरिच्छेदाभावाद् वस्त्वभेदः, देशकालयोरतथात्वप्रसङ्गात्. ❀

न चैतदिष्टमानन्त्यं गुणविभूतिभ्यामप्युपपाद्यते—

(धनञ्जयः).

निर्व०—(अनन्तः).

१५ (१) “ अम , गत्यादिषु ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ४०१

(२) “ हसिमृत्रिण्वामिदमिल्लूपधुर्विभ्यस्तन् ” इति तन्. उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२८

(३) “ तितुन्न० ” इति नेट्. ७ । २ । ९ ॥ कौ०पृ० ६०८

अनुस्वारपरसवर्णौ. नञो नलोपः नुट्. ❀

२० अथ गुणविभूतिभ्यामप्यानन्त्यम् उपपाद्यते स्वस्य प्रेप्तो-

पार्जनलोभगूहितोपजीवनादियोग्यत्वातिरेकेण

धनं हेमरत्नादिकं द्रव्यं जयति अधः करोतीति—(धनञ्जयः).

निरु०— ६६५ देशतः कालतो वापि गुणतो वस्तुतोपि वा ॥५०५॥

अवधिर्यस्य नास्तीति सो (ऽनन्तः) समुदाहृतः ।

२५ ६६६ प्रेप्तोपार्जनलोभादियोग्यत्वाधिक्यतस्ततः ॥ ५०६ ॥

माणिमौक्तिकरत्नानि हेमरूप्यादिकं धनम् ।

योधः करोति सततं (धनञ्जय) इतीरितः ॥ ५०७ ॥

भा०—प्रेम्नोपार्जनलोभगृह्णोपजीविनादियोग्यत्वाधिक्येन हेमरत्ना-
दिकं वनमधः करोतीति-

(१) “ संघ्रायां भृत्तृवृजिधारिसहितपिदमः ” ३।२।४६ ॥

कौ०पृ० ५७८

इति सूच. ❀

इह हि बृहत्सु ब्रह्मशब्दं प्रयुञ्जते तत्र तत्र तत्तत्कर्मज्ञानाभ्यामशेष-
भोगमोक्षभोक्तृत्वबृहत्त्वात् जीवात्मापि ब्रह्मोच्यते.

(२) “ तज्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् ”

(३) “ निर्दोषं हि समं ब्रह्म ” इत्यादिषु. गी० ५-१९। १०

तद्भोगमव्यक्तञ्च अनन्तभोगोपकरणपरिणामात्,

(४) “ मम योनिर्महत् ब्रह्म ” इत्यादिषु. गी० १४-३।

ताभ्यां स्थितिभोगादिमर्वावस्थाहेतुत्वेन हितः—

निर्व०—(१) “ जि, जये ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ४०५

(२) “ संघ्रायां भृत्तृवृजिधारिसहितपिदमः ” ३।२।४६ ॥ १५

कौ०पृ० ५७८

इति सूच. गुणायोदशौ.

(३) “ धन, धान्ये ” पचाद्यच्. धा० जुहो०कौ०पृ० ४५२

(४) अरुर्दिषदजन्तस्य मुम् ” ६।३।६७॥ कौ०पृ० ५७५

इति सिद्धान्ते उत्तरपदे पूर्वस्याजन्तस्य मुम्. मित्त्वादन्त्यादचः परः. २०

अनुस्वारः. पाक्षिकः परसवर्णः. ❀

इह हि बृहत्सु प्रधानपुरुषेश्वरादिषु ब्रह्मशब्दः. श्रुत्यादिषु प्रयुज्यते.

बृहत्त्वं च. तेषां तत्र तत्र यथायथम् उपपादयिष्यते. क्वचित् बृंह-

णत्वं च तत्र ब्रह्मभ्याम्.

संप्रदानाभ्यां तत्तत्कर्मज्ञानतोशेषभोगमोक्ष-

श्लो० ॥ ७१ ॥ (६६७) ब्रह्मण्यो,

ॐ ब्रह्मण्याय नमः ।

भा०—(ब्रह्मण्यः).

५ निर्व०—भोक्तृत्वेन बृहते पुरुषाय अनन्तभोगोपकरणपरिणामात् बृहते ततो भोग्याय प्रधानाय च स्थितिभोगादिसर्वावस्थाहेतुत्वेन हित इति—(ब्रह्मण्यः).

(१) “ बृह-बृहि, वृद्धौ ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ४११
ओष्ठ्यादी इमौ दन्त्योष्ठ्यादी अपि. यतो ब्रवयोरभेदः.

१० तत इदितः शुद्धात्-प्यन्ताद्वा. मनिन्प्रकरणे.

(२) “ वृहेर्नोच्च ” उणा० पा० ४ कौ०पृ० ६३९
इति मनिन्. नस्य अकारश्च. अतो नानुस्वारः. अस्तु वा सः—
अथापि तस्यैवाकारः. न इत्यनेन तत्स्थानिकाऽनुस्वारो लक्ष्यते
इति व्याख्यास्यते. अत्र हीदितो नुमि

१५ (३) “ इक्ष्तिपौ० ” इति इकि. इदित्वात् नलोपाभावे-३।३।
१०८॥कौ०पृ०६६१

(४) “ नश्च० ” इत्यनुस्वारं च ८।३।२४॥कौ०पृ०२०
वृहिः प्यन्तस्यापीदम् तन्त्रेण ग्रहणम्. तत्रेकि णिलोपो नलोपा-
प्राप्तिश्चेति विशेषः. तत्फलं चानुपदमेव प्रव्यञ्जयिष्यते अतो यथा-

२० यथं तत्र तत्र निष्पत्तिर्द्रष्टव्या. प्रकृते तु शुद्धादयं विधिः यण्
कृतो रः.

(५) “ नेट्० ” इति नेट्. ❀ ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

निरु०—६६७ जीवात्मा प्रकृतिश्चापि ब्रह्मेति व्यपदिश्यते ।

ताभ्यां यः स्थितिभोगादेस्सर्वाविस्थासु कारणम् ॥५०८॥

२५ (ब्रह्मण्यः) स च विज्ञेयस्तर्णार्णो भोगदायकः ।

(६६८) ब्रह्मकद्रह्ला,

ॐ ब्रह्मकद्रह्लणे नमः ।

भा०—तत्कार्यं महदहंकारादिप्रभृति च ब्रह्म, अस्तोकविस्तरत्वात्.

(१) “ तस्मादेतत् ब्रह्म नाम रूपमन्नं च जायते ” मु० उ० १-१। ५
इत्यादौ. ❀

तस्य कर्ता ब्रह्मा यस्य सर्वथा नियाम्यः, सः—

(ब्रह्मकद्रह्ला).

निर्व०—ततो ब्रह्मशब्दात् चतुर्थ्यन्तात्

(१) “ तस्मै हिनम् ” ५। १। ५ ॥ कौ० पृ० २९३ १०

(२) “ शरीरावयवाद्यत् ” इति. वर्तमाने, ५। १। ६ ॥ कौ० पृ० २९१

(३) “ खलयवमापतिलवृषपब्रह्मणश्च ” इति, ५। १। ७ ॥ कौ० पृ० २९२

हितार्थे यत्. तद्धितः भत्वम्.

(४) “ नस्तद्धिते ” इति टिलेपे प्राप्ते, ६। ४। १४ ॥ कौ० पृ० १३३

(५) “ ये चाभावकर्मणोः ” ६। ४। १६ ॥ कौ० पृ० २१९ १५

इति यादौ अनः प्रकृतिभावः. णत्वम्. ❀

तथा- अस्तोकविस्तरत्वात् बृहत् तत्कार्यं महदहंकारादिकमपि,

ब्रह्म तत्करोतीति ब्रह्मकत्, चतुर्मुखः. तस्य सर्वथा नियाम्यस्य

ब्रह्मा अर्थतो नियामक इति—

(ब्रह्मकद्रह्ला).

२०

एकनाम. व्याख्यातो हि ब्रह्मशब्दः आविष्टलिङ्गत्वाच्च.

चतुर्मुखवाची पुमानिति विशेषः. रुजः क्विपि तुक्. अगुणः. इत्यादि.

ब्रह्मशब्दः उक्तः. एवमुत्तरत्राप्यवधेयम्. विशेषश्चेदुच्यते.

निरु०—६६८ महदादितमः कार्यं ब्रह्मेति ह्यभिधीयते ॥ ५०९ ॥

तस्य कर्ता स्वयं ब्रह्मा नियाम्यो यस्य सर्वदा ।

२६

स तु स्यात् (ब्रह्मकद्रह्ला) नवार्णस्सर्वशक्तिदः ॥ ५१० ॥

(६६९) ,

ॐ ब्रह्मणे नमः ।

भा०— एवं व्यक्ताव्यक्तसमष्टिव्यष्टिपुरुषान् बृंहयति निरति—
 ५ शयकल्याणगुणगणैः स्वरूपगुणविभक्तैः स्वयं च
 बृंहतीति अनोपेक्षिकं वेदान्तवेद्यं परं ब्रह्म—
 (ब्रह्म). ❀

(१) “ बृंहतीति ” इति मनिन्प्रत्ययः. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६ ३ ९
 नलोपश्च.

१० (२) “ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च ब्रह्मेति परिकीर्त्यते ” इति. ❀
 सर्वस्यास्य निमित्तं तप उलक्षितो धर्मोपि (ब्रह्म).
 (१) “ तपो ब्रह्म ” इति श्रुतेः. तै० बृ० २-१ ।

निर्व०— नान्तदीर्घः. ईत्थ्यादि. ❀

वेदान्तवेद्यं परन्तत्त्वमेवम् व्यक्ताव्यक्तसमष्टिव्यष्टि-
 १५ रूपम् विश्वमनोपेक्षिकं बृंहयति वर्धयति स्वयं च तथा
 निरतिशयकल्याणैः स्वरूपगुणविभक्तैः बृंहति वर्धते इति च—
 (ब्रह्म).
 (१) “ बृंहतीति ” इति मनिन् ईत्थ्यादि. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६ ३ ९
 तत्र हि बृंहिः शुद्धोऽप्यन्तश्च. तन्त्रेण गृह्यत इत्युक्तम्.

२० अत्र चार्थनिर्वचनात् उभयतोपि निष्पत्तिः. णिच्पक्षे मनिनि
 तल्लोपो विशेषः. आविष्टलिङ्गत्वाच्चास्य शब्दस्य परब्रह्मवाचिनः
 क्लीबत्वम्.

निरु०— ६६९ व्यक्ताव्यक्तसमष्ट्यादिपुरुषांश्चैव नित्यशः ।

गुणैश्च कल्याणतमैर्ब्रह्म बृंहयतीति च ॥ ५११ ॥

१५ रूपैः स्वरूपेण गुणैर्विभक्तैश्च स्वयं मुहुः ।

ब्रह्मेति स तु वा (ब्रह्म) षडर्णस्सन्ततिप्रदः ॥ ५१२ ॥

(६७०) ब्रह्मविवर्धनः, । (६७१) ब्रह्मवित्,

ॐ ब्रह्मविवर्धनाय नमः । ॐ ब्रह्मविदे नमः ।

भा०— तं विवर्धयतीति-

५

(ब्रह्मविवर्धनः). ❀

तत्प्रतिपादको वेदोपि ब्रह्म ,

(१) “ ब्रह्माध्येष्यमाणः ” इत्यादिः.

(२) “ अनन्ता वै वेदाः ” ❀ काठकम् १ ।

तानप्यवधिना वेत्तीति-

१०

(ब्रह्मवित्).

निर्व०— तथा श्रौत्या च प्रमिद्ध्या ब्रह्म तपः तदुपलक्षितं च मर्व-
स्यास्य निमित्तं धर्मं विवर्धयति विशेषेण वर्धयतीति-

(ब्रह्मविवर्धनः).

(१) “ वर्धं, छेदनपूरणयोः ” धा० चुरा० कौ० पृ० ४८३

१०

(२) “ वृधु, वृद्धौ ” वा. धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४१२

विपूर्वः आद्यः. चुरादिः. ततो ञ्वादिः. पूर्व स्वार्थं णिच्.

ततो हेतुमति णिच्. पूर्वविप्रतिषेधात्

अपवादत्वाद्वा. वृद्धिं बाधित्वा णिलोपः. विनैव वा ण्य-

न्ताण्णिचं पूरयतीत्यर्थलाभः. अपरत्र केवलादेव म णिच्.

२०

गुणादि. उभयतोपि ततो ल्युः. ल्युङ्वा. बाहुलकादित्यो^{१३}दि.

अनः णिलोपः. ❀

ब्रह्म , वचनात् तत्प्रतिपादकम् अनन्तशास्त्रमपि वेदं

वेत्ति अवधिना जानातीति-

(ब्रह्मवित्).

२५

निरु०—६७० तपोविवर्धनान्नित्यं स्मृतो (ब्रह्मविवर्धनः) ।

६७१ यो वेदानन्ततो वेत्ति स (ब्रह्मविद्) उदीरितः ॥५१३॥

(६७२) ब्राह्मणो ,

ॐ ब्राह्मणाय नमः ।

भा०— (१) “ अनादिनिधनं ब्रह्म न देवा नर्पयो विदुः । एकस्त-
५ द्वेद भगवान् धाता नारायणः स्वयम् ” ❀ भा० मो० ३८०—१९।
वेदव्यवस्थापनार्थं स्वयमत्रिगोत्रादौ दत्तात्रेयादि-
रूपेण ब्राह्मणो भवतीति—
(ब्राह्मणः).

(१) “ ब्रह्म नयत्यणति ”

१० इति वा नैरुक्ताः. ❀

निर्व०— (१) “ विद् , ज्ञाने ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४३
क्विप्. अगुणः. पाक्षिकमवसानचत्त्वम्. ❀
वेदव्यवस्थापनाय स्वयम् अत्रिगोत्रादौ दत्तात्रेयादि-
रूपेण विप्रतया ब्राह्मणो भवतीति वा. निरुक्तानुसारात्
१५ ब्रह्म वेदं स्वयं तादृशः सन्नयति प्रापयति तद्गणानि
शब्दापयते वा उक्तयथापि व्यवस्थापयतीति वा—
(ब्राह्मणः).

ब्रह्मनूशब्दात् ,

(१) “ तस्यापत्यम् ” ४ । १ । ९२ ॥ कौ० पृ० २०७

२० (२) “ तदधीते तद्वेद ” ४ । २ । ५९ ॥ कौ० पृ० २३६
इति वोक्तेषु अर्थेष्वण्. आदिवृद्धिः. अन्निति प्रकृतिभावात्.

(३) “ नस्तद्धिते ” इति न टिलोपः. ६।४।१४४॥कौ०पृ०१३३

(४) “ ब्राह्मोऽजातौ ” ६ । ४ । १७१ ॥ कौ०पृ० २१९

निरु०— ६७२ दत्तात्रेयादिरूपेण ह्युदीर्णो (ब्राह्मणः) स्मृतः ।

२५ पठनाद्वाथ वेदस्य ब्राह्मणः परिकीर्तितः ॥ ५१४ ॥

(६७३) ब्रह्मी ,

ॐ ब्रह्मिणे नमः ।

भा०— सर्वमेतत्प्रमाणप्रमेयरूपं ब्रह्म स्वमिति—
(ब्रह्मी).

५

निर्व०— इत्यत्र अजातौ इति पर्युदासान्नायं तस्य विषयः तत्र
ब्रह्म इति योगविभागात् जातावनपत्येणि टिलोपेपि तस्येष्टसिद्धय-
र्थतया, नाध्येतृवेदितृप्रत्ययान्तस्तस्य विषयः. णत्वम्. उत्तरत्र
प्रथमकल्पे कर्मणश्शेषत्वविवक्षायां नियो नत्वे

(५) “ अन्येष्वपि० ” ३ । २ । १०१ ॥ कौ०पृ० ५८५ १०

इति डः. टिलोपः ततः प्रज्ञाद्यण्. स्वार्थिकः. आदिवृद्धिः.

(६) “ यस्य० ” इति लोपः. ६ । ४ । १४८ ॥ कौ०पृ० ५६

(७) “ पूर्वपदात्० ” ८ । ४ । ३ ॥ कौ०पृ० १६७

इति णत्वम्. अनुकल्पे अणतिशब्दकर्मा. ततः प्राग्व-
त्कर्मणश्शेषत्वविवक्षया पचाद्यच्.

१५

(८) “ शकन्धादिपु टैः पररूपं वक्तव्यम् ” ६ । १ । ९ ३ ॥ कौ०पृ० ४९

इति तस्य आकृतिगणत्वात्. पररूपम्. ततः प्रज्ञाद्यण्.
आदिवृद्धिः.

(९) “ यस्य० ” ६ । ४ । १४८ ॥ कौ०पृ० ५६

इति लोपः. णत्वे तु न प्रयतितव्यम्. ❀

२०

वचनात् ब्रह्म सर्वमेतत् प्रमाणप्रमेयरूपवस्त्वस्या-
स्तीति—

(ब्रह्मी).

निरु०— ६७३ मानमेयस्वरूपत्वात्, स्वयं (ब्रह्मी) ति शब्दते ।

(६७४) ब्रह्मज्ञो, (६७५) ब्राह्मणप्रियः, ॥

ॐ ब्रह्मज्ञाय नमः । ॐ ब्राह्मणप्रियाय नमः ।

५. भा०—(१) “ सर्वत्रह्ममयो हरिः ” इति. ❀

वेदानर्थपर्यन्तं साक्षात्करोतीति—

(ब्रह्मज्ञः).

(१) “ वेदविदेव चाहम् ” इति. ❀ गी० १५—१५ ।

तदधिकारिणो ब्राह्मणाः प्रिया अस्येति—

१० (ब्राह्मणप्रियः). यथा,

निर्व०— ब्रह्मणो मत्वर्थीयो ब्रीह्यादिलक्षण इतिः.

(१) “ नस्तद्धिते ” ६।४।१४४॥ कौ० पृ० १३३

इति दिलोपः. इन्नन्तदीर्घं “ इत्त्वीदि. ❀

ब्रह्म वेदं जानाति अर्थपर्यन्तं साक्षात्करोतीति—

१५ (ब्रह्मज्ञः).

(१) “ ज्ञा, अवबोधने ” धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७७

(२) “ आतोनुपसर्गे० ” ३।२।३॥ कौ० पृ० ५७०

इति कः. आहोपः. उक्तव्याख्यानेन ब्रह्मविद्ब्रह्मज्ञयोरपुनरुक्तिः. ❀

तथा वचनशतैः ब्राह्मणाः प्रियाः अस्येति—

२० (ब्राह्मणप्रियः).

(१) “ प्रीञ्, तर्पणे कान्तौ च ” धा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७४

कान्तिः. कामना.

निरु०—६७४यो वेदानर्थतो वेत्ति सोपि (ब्रह्मज्ञ) विश्रुतः ॥५१५॥

६७५, वेदाधिकारिणो विप्राः प्रिया यस्येति वै सदा ।

२५ (ब्राह्मणप्रिय) इत्युक्तो नवार्णो धर्मदो मनुः ॥ ५१६ ॥

ज्ञा०—(१) “ व्रतं शपन्नं परुषं वदन्नं यो ब्राह्मणं न प्रणमेद्य-
थार्हम् ” इत्यैदि.

(२) “ ये नु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते । श्रद्धधाना मत्परमा
भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ” इति. गी० १३-२०। ५

(३) “ यद्ब्राह्मणस्य मुक्त्तनः ”

(४) “ विप्रप्रमादादमुगञ्जयामि ” वि०ध०५२-२३ ।

(५) “ किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्याः ” इत्यैदि. गी० ९-३३।

एवं बहुमुखमानन्त्यमुक्त्तम्, यथा,

(६) “ महतो महीयान् ” तै०उ० १ । १०

(७) “ परात्परं यन्महतो महान्तम् ” तै०उ० ३-५ ।

(८) “ महान्तं विभुमात्मानम् ” कठ०उ० २-४ ।

(९) “ महतः परमो महान् ”

इत्यैदि. ❀

निर्व०—(२) “ इगुपधत्राप्रोक्तिरः कः ” ३।१।३३५॥कौ०पृ० १५

५६७ इति कः. अगुणः. संयोगपूर्वत्वात् एकाच्त्वाच्च. द्व्यङ्गवि-
कलतया,

(३) “ एरनेकाचः० ” इति यणोऽप्रानौ, ६।४।८२॥कौ०पृ० ४५

(४) “ अचि श्रुधातुभ्रुवां ग्वोरियद्दुवडौ ” इति एरियङ्.

६।४।७७॥कौ०पृ० ४५ २०

(५) “ डिच्च ” इति अन्तादेशः. ब्राह्मणो १।१।५३॥कौ०पृ० ७

व्याख्यातः. इत्थम् बहुमुखमानन्त्यमुक्त्तम्. ❀

श्लो० ॥ ७२ ॥ (६७६) महाक्रमो,

ॐ महाक्रमाय नमः ।

भा०— अथैवमुत्सुकीकृतेषु वात्सल्यतोऽप्यानन्त्यं परमतुङ्गमात्मानं
५ परमनिम्नभवपातालाजीवानारोहयतो महत्यारोहणसोपानपर्वानुपूर्व्यस्येति—

(महाक्रमः).

यथा जननी, स्तनन्धयमादौ स्तन्यन्धापयति, अथ दुग्धम्, अथा-
हारम्; अथ भोगान् गमयति;—एवमयं सृष्टितनम् अद्वेष्यास्ति-
१० क्वाऽभिमुख्यानुवर्तनज्ञानभक्तिविक्षम्भक्रमेणैव प्रापयति. अन्त्यु-
त्थानार्थं छन्दानुवर्तनार्थं च; अन्यथा,

निर्व०— अथैवमुत्सुकीकृतेषु वात्सल्यतोऽप्यानन्त्यं प्रस्तोष्यते.
सर्वोत्तुङ्गस्वात्मनि परमनिम्नभवपातालस्थजीवात्मसमारोपणेन म-
हान्प्रयधिकः क्रमः जननीकर्तृकस्तनन्धयकर्मकस्तन्यदुग्धाहार-
१५ भोगगमनिकाक्रम इव. स्वकर्तृकसृष्टिकर्मकाऽद्वेष्यास्तिक्वाऽभि-
मुख्याऽनुवर्तनज्ञानभक्तिविक्षम्भप्रापणिक्वाऽरोहणसोपानपर्वानुपूर्व्य-
स्येति—

(महाक्रमः).

(१) “ क्रमु, पादविक्षेपे ” धा०वादिः कौ०पृ० ४०१

२० भावे वञ्च.

(२) “ नोदात्तोपदेशस्य० ” ७ । ३ । ३४ ॥ कौ०पृ० ५४१
इत्यादिना नोऽथावृद्धिरित्युक्तम्.

निरु०— ६७६ परमोन्नतिमात्मानं सनिम्नात् भवपातकात् ।

जीवान् समारोहयतो ज्ञानभक्त्यादिरूपिणी ॥ ५१७ ॥

२५ पर्वानुपूर्वी यस्यास्ति (महाक्रम) इतीरिस्तः ।

(६७७) महाकर्मा ,

ॐ महाकर्मणे नमः ।

भा०—(१) “ बन्धायैव भवत्येषा अविद्या ह्यक्रमोज्झिता ”

अतः खल्वबाहुः

९

(२) “ जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः । नराणां क्षीण-
पापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ” इति वि०ध० ।

(३) “ बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ” गी०७—१९।

(४) “ अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ” गी०८—८।

“ इत्यादि. ❀

१०

कर्मिकीटादिभावे दुर्जरपरोच्छिष्टसिद्धयद्रप्तमात्रं जन्तुं

स्वमहाविभवानुभवान्भियुक्तं करोतीत्यतिविस्मयनीयं

महदस्य कर्मति—

(महाकर्मा). ❀

निर्व०—(३) “महःपूजायाम्” वर्तमाने, धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४ १ १ १५

(४) “ वर्तमाने पृपत्० ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६ २ २

इत्यादिनात्यन्तो निपातः. शतृवत्कार्यभाक्च.

इत्यप्युक्तमेव. आत्त्वम्. दीर्घः. ❀

कर्मिकीटादिभावे दुर्जरपरोच्छिष्टसिद्धयद्रप्तमात्रस्य

जन्तोः स्वमहाविभवानुभवान्भियुक्तीकरणेन महदपि

विस्मयनीयं कर्मास्थेति—

(महाकर्मा). कृञः

२०

निरु०—६ ७७ अत्यन्तहीनान् जन्तूँश्च योग्यान् स्वानुभवस्य चा५१८।

करोति महदाश्चर्यं कर्म यस्यास्ति सर्वदा ।

(महाकर्मा) स विज्ञेयो ह्यष्टार्षो मनु रूतमः ॥ ५, १९ ॥

२५

(६७८) महातेजा,

ॐ महातेजसे नमः ।

ज्ञा०—एवं तामसानामप्यनाद्यविद्यातमस्तस्करतेजस्त्वात्—

९ (महातेजाः). ❀

कथमयमनिमहान् श्लोदीयमां नेदीयान् विषयान्तरवत् तत्कर-
णान्यनुप्रविश्य तत्रान्तःकरणानुप्रवेशात्—

निर्व०—(१) “ सर्वधातुज्यः० ” उणा०पा०४कौ०

पृ० ६३९

१० इति मनिन्. गुणो रपरः. अनिट्. निरूचे हि महच्छब्दः. एवम्
उत्तरत्राप्यवधातव्यम्. नान्तदीर्घः. “ इत्यादि. ❀

एवम् महत्तामसानां अप्यनाद्यविद्यातमस्तस्करं तेजोऽस्येति—
(महातेजाः).

(१) “ त्रिज, निशाने ” धा०चुरा०कौ०पृ०४८३

१५ इति क्षमायां हि

(२) “ गुतिच्किञ्चयम्मन् ” ३।१।५॥कौ०पृ०४२८

इति सन्. अतो नेह ततः

(३) “ सर्वधातुज्यः० ” उणा०पा०४कौ०पृ०६४०

इति असुन्. गुणः. बहुव्रीहिः. असन्तदीर्घः. “ इत्यादि. ❀

२० अथ महान् श्लोदीयसामपि नेदीयांश्चामौ उरगः उरो वक्षः
तदुपलक्षितं च हृदयं तेन तत्करणान्यनुप्रविशन् तद्वारा
सान् गच्छंश्चेति—

निरु०—६७८ अनाद्यविद्याख्यातमोहारि तेजो महद्यतः ।

(महातेजा) ह्यतः ख्यातस्तेजोदो बभुवर्णकः ॥ ५२० ॥

(६७९) महोरगः ।

ॐ महोरगाय नमः ।

भा०— (महोरगः).

उरः प्रदर्शितं हृदयमुगः यद्वाग तान् गच्छतीति—

(१) “ उग्मो लोपश्च ” इति इप्रत्ययः. ३।२।४८। कौ० पृ० ५७८

(२) “ यो न विर्जनं विभवैः न वामोर्ध्वं नृपणैः । तोष्यते हृदयेनैव कम्पनीशान्न वृजयेत् ” इति. ३। वि० ५०९०—६९।

महत्त्वर्बमुकगमागधनमस्येति—

निर्व०— (महोरगः).

(१) “ गम्लृ, गनौ ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ४३०

(२) “ गमेर्डः ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२२

इति वर्तमाने,

(३) “ उग्मो लोपश्च ” ३।२।४८ ॥ कौ० पृ० ५७८

इति व्युत्पादयिष्यमाणस्य उग्मो लोपश्च.

(४) “ अलोन्त्यम्य ” ३।३।५२ ॥ कौ० पृ० ७

इति परिभाषया तदन्त्यस्य नम्य लोपः. नतष्टिन्द्रोपः.

(५) “ क, गनौ ” अमुन्प्रकरणे. धा० जुहो० कौ० पृ० ४५२

(६) “ श्रयतेस्त्राङ्गे शिगः किञ्च ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४१

इत्यतः किञ्चेत्यनुवृत्तौ,

(७) “ अतोरुच्च ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४१

इति अमुन्. कित्. धातोरुदादेशश्च. स्परत्वम्. कित्त्वा-
दगुणः. अलोन्त्यलोपेन सलोप उक्तः. पूर्वोत्तरयो-

स्माहितः. आट्टुणः. ❀

निरु०— ६७९ (महोरग) इति स्याताश्चिन्तद्वाग प्रवेशनात् । २९

(६८०) महाऋतुर् , (६८१) महायज्वा ,

ॐ महाऋतवे नमः । ॐ महायज्वने नमः ।

५ भा०— (महाऋतुः).

समर्पणसंस्कारस्वादुऋतैः आगमशास्त्रकारित-

सर्वव्यापारैराराध्यत्वात्. यथा ,

(१) “ यत्करोषि० ” इत्यादि. ❀ गी०९-२७ ।

स्वयाजिनामन्ययाजिन्योप्यत्युत्कर्पात्—

१० (महायज्वा).

(१) “ सुयजेङ्गनिष् ” यथा , ३।२।१०३ ॥ कौ०पृ०५९७

(२) “ तेषामेकान्तिनश्चेष्टास्ते चैवानन्यदेवताः ” इति. ❀

निर्व०— अथ महान् सर्वमुकरः ऋतुः समर्पणसंस्कार-

स्वादुऋतः रागशास्त्रकारितो यज्ञः , तदुपलक्षितं चा-

१५ राधनम् अस्येति—

(महाऋतुः). करोतिः ,

(१) “ कृत्रः कतुः ” उणा०पा०३ कौ०पृ०६१४

इति कतुः. अगुणः. यण्. कतो रः. ❀

वचनात् महान्तोन्ययाजिन्य उत्कृष्टाः यज्वानः स्वयाजिनोस्येति-

२० (महायज्वा).

(१) “ यज्ञ , देवपूजादौ ” धा० ऋादिः कौ०पृ० ४३२

(२) “ सुयजेङ्गनिष् ” ३।२।१०३ ॥ कौ०पृ०५९७

इति भूने इव निष्. अनिष्ट. ततः समासो नान्तदीर्घः. इत्यादि. ❀

निरु०—६८० सर्वैश्च मुक्ता पूजा यस्य स्यात्स (महाऋतुः) ॥ ५२१ ॥

२५ ६८१ देवतान्तरयाजिन्यः स्वयाज्युत्कृष्टकारकः ।

(महायज्वा) समुद्दिष्टः सत्कर्मफलदो मनुः ॥ ५२२ ॥

(६८२) महायज्ञो,

ॐ महायज्ञाय नमः ।

भा०— अग्निगमनभोगमधुपर्कादिमाष्टाङ्गन्यागोप्यन्येत्यस्तथेति—

(महायज्ञः). यथा,

५

(१) “ सर्वेषां किल धर्माणामुत्तमो वैष्णवो विधिः ”

(२) “ रक्षते भगवान् विष्णुर्भक्तानात्मशरीरवत् ”

(३) “ याः क्रियाम्बुप्रयुक्तास्त्युरेकान्तगतवृद्धिभिः । तास्सर्वाः शिरसा देवः प्रतिगृह्णाति वै स्वयम् ” इति.

(४) “ अहो ह्येकान्तिनस्सर्वांश्च प्रीणाति भगवान् हरिः । १०

विधिप्रयुक्तं पूजां च गृह्णाति शिरसा स्वयम् ” पा०भा० ।

इति .

(५) “ न तत्र पशुवानोऽभूत् ” भा०शा० ३३७—९ ।

(६) “ आरण्यरूपदोद्गीता भागवतज्ञानवर्णिताः ” इत्यादि. ❀

भा०शा० ३३७—१० ।

१५

निर्व०— तथा वचनैर्महान् अन्ययज्ञोभ्योपि अत्युत्कृष्टो

यज्ञोऽग्निगमनभोगमधुपर्कादिमाष्टाङ्गन्यागोस्येति—

(महायज्ञः).

धातुः प्राग्वत्. ततो भावे,

(१) “ अकर्तरि च कारके० ” ३।३।१९ ॥ कौ०पृ०६४७ २०

इति अनुवृत्तौ,

(२) “ यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षोनङ् ” ३।४।१९ ॥ कौ०पृ०६५८

इति नङ्. श्रुत्वम् नस्य जः. ❀

निरु०— ६८२ अन्येत्यो देवयगेत्यः स्वयागोत्कृष्टकारकः ।

(महायज्ञः) समाख्यातो ह्यष्टाणो हरियामदः ॥ ५२३ ॥

२५

(६८३) महाहविः; ॥

ॐ महाहविषे नमः ।

भा०— अहिंस्रसात्त्विकौपनिषदानि हवींष्यस्येति—

९ (महाहविः). यथा ;

(१) “ ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविः ” इत्यादि. गी० ४—२५ ।

(२) “ ज्ञानयज्ञेन ” गी० ९—१५ ।

(३) “ योहमस्मि स मन्यजे यस्यास्मि नतमन्त्रेमि ” इअ० ७—४७ ।

(४) “ इदमहम्मानमुतयोनौ मूर्ये ज्योतिषि जुहोमि ” २ तै० २५ ।

१० (५) “ अहमेवाहन्माञ्जुहोमि ” २ तै० ४१ ।

इति प्रत्यगात्महविषवाद्वा.

अथोपरिचरः पदमैकान्ती ;

(६) “ आत्मा राज्यं धनश्चैव कलत्रं वाहनानि च । एतद्भगवते सर्व-
मिति तत्रेशितं सदा ” इति अयं च. भा०शा० ३३६—२३ ।

१५ (७) “ श्रेयान् द्रव्यमयायज्ञात् ज्ञानयज्ञः ” गी० ४—३ ।

इति च एवं मनःशरीरयोः व्यापाग्नमाराध्यत्वम्. ❀

अथ वाचः—

निर्व०—स च महान्ति अहिंस्रसात्त्विकौपनिषदानि हवींषि अस्येति वा,
श्रुत्यादिना द्रव्ययज्ञात् ज्ञानयज्ञस्य श्रेयस्त्वाद्वा.

२० हविः प्रत्यगात्मरूपं हविरस्येति वा—

(महाहविः).

(१) “ हु, दानादानयोः ” धा० जुहो०कौ० पृ० ४४९

(२) “ अतिशुचिहुमृपिछादिछर्दिभ्य इसिः ” उणा० पा० २कौ०
पृ० ६२४

२५ इति इसिः. गुणः. अच् इत्यादि. ❀

निरु०— ६८३ आत्मरूपं हविर्यस्य स (महाहवि) रुच्यते ।

श्लो० ॥ ७३ ॥ (६८४) स्तव्यः,

ॐ स्तव्याय नमः ।

भा०— (स्तव्यः) .

स्तवमर्हतीति, यत्. अनध्यागोप्यमहामङ्गलनित्यनिरवधिकनिर- ५
वद्यगुणो नाम सहस्रव्यपदेश्यः. पतिरिव स्तुतिमर्हति, इति न तु
विपरीतगुणो देवतान्तगादिः. बार्हस्पत्यस्मृतौ,

(१) " आदरेण यथा स्तौति धनवन्नं धनेच्छया । तथा
चेद्विश्वकर्तारं को न मुच्येत वन्दतात् " ना० नृ० ।

(२) " इतीदिं कीर्तनीयस्य " इत्यादि. ॐ भा० १०

आ० १४९-१२१ ।

निर्व०— इत्थं मनःशरीरोर्व्यापारेण ममागध्यत्वमुक्तम्.

अथ वाचः. तेन तदुच्यते. नानमहस्रव्यपदेश्यतया-

नध्यागोप्य महामङ्गलनित्यनिरवधिकनिरवद्यगुणकतया च

स्तवं स्तुतिमर्हतीति— (स्तव्यः) .

१५

(१) " पृञ्, स्तुतौ " वा० अदा० कौ० पृ० ४४०

पस्तः. अन्यच्च प्राग्वत्.

(२) " ऋदोग् " ३।३।५॥ कौ० पृ० ६७३

इति अप्. गुणावादेशौ. ततः स्तवशब्दात्,

(३) " तदर्हति " इत्यर्थे, ५।१।६३॥ कौ० पृ० ३०१ २०

(४) " दण्डादित्यो यः " ५।१।६६॥ कौ० पृ० ३०१

इति तस्य आकृतिगणत्वात् यः. तद्धितः.

(५) " छन्दमि च " ५।१।६७॥ कौ० पृ० ६९४

निरु०— ६८४ चेतश्शरीरयोर्जन्तोर्व्यापारागध्यता हेरेः ॥ ५२४ ॥

उक्ता नारायणस्याथ वागाराध्यत्वमुच्यते ।

२६

स्मृः स्तुत्यर्हणात् (स्तव्यः) षड्गो बन्धमोचकः ॥ ५२५ ॥

(६८५) स्तवप्रियः,

ॐ स्तवप्रियाय नमः ।

भा०— यथाकथञ्चित्, यया कयाचिद्भाषया, येन केनापि, तेज-
५ स्करः तिरस्करि वा, गुणसंकीर्तनाभिमानेन क्रियमाणस्तवः
स्वविषयः प्रियतमोऽस्येति—
(स्तवप्रियः).

अकण्टकमेतत् घण्टाकर्णादिवृत्ते. ❀

स्वस्तोत्रमपि प्रसन्नेनानेन करणभूतेन निष्पाद्यत इति—

१० निर्व०— इति वा, प्रातिपदिकमात्रप्रकृतिकः. अस्त्येव ह्यस्य छन्दो-
भावः. यतोयं पञ्चमो वेदः. जत्वम्.

(६) “ यस्य० ” इति लोपः. ६ । ४ । १४८ ॥ कौ०पृ०५६

स्वविषयो येन केनापि पुरुषेण यया कयाचन भाषया
यथाकथञ्चित् तेजस्करः तिरस्कारी वा गुणसंकीर्तनाभि-

११ मानेन क्रियमाणः स्तवः स्तुतिः प्रियोऽस्येति—

(स्तवप्रियः).

(१) “ प्रीञ् , तर्पणे कान्तौ च ” धा० क्रयादिः कौ०पृ० ४७४

(२) “ इगुपधज्ञाप्रिकिरः कः ” ३ । १ । १३५ ॥ कौ०पृ०५६७

इति कः. अगुणः. इयञ् “ ईत्थि”दि. स्तव उक्तः. ❀

२० स्वस्तोत्रस्यापि ध्रुवस्तदादौ प्रसन्नेनानेन करणभूतेन
निष्पाद्यतया स्तूयतेनेनायमिति—

निरु०—६८५ यया कयाचिद्भारत्या येन केनापि जन्तुना ।

यथाकथञ्चित् कथितो यस्य प्रियतमस्तवः ॥ ५२६ ॥

(स्तवप्रियः) स कथितो वस्वर्णः प्रीतिवर्धकः ।

(६८६) स्तोत्रम् : (६८७) स्तुतः ,

ॐ स्तोत्राय नमः । ॐ स्तुताय नमः ।

भा०— (स्तोत्रम्).

५

(१) “ दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे ”

इति दृन्. इदन्तु ध्रुवस्तवे द्रष्टव्यम्. ❀ ३।२।३८२॥ कौ० पृ० ६०८

सहस्रफणत्रयीमयादिभिस्सूरिभिरनन्तैः ब्रह्मादिभिरस्म-

दादिभिश्चाविशेषेणानवधौ काले तत्तदभिलषितसिद्धये स्तुत इति—

(स्तुतः). यथा ,

१०.

(१) “ अशेषदेवेशनरेश्वरेश्वरैस्सदा स्तुतं यच्चरितं महा-

द्भुतम् ” इति.

निर्व०— (स्तोत्रम्).

(१) “ दृञ्, स्तुतौ ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४०

षस्तः. तोष्टुः. द्रन्वकरणे ,

१५

(२) “ दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे ”

३।२।३८२॥ कौ० पृ० ६०८

इति दृन्.

(३) “ पः प्रत्ययस्य ” १।३।६॥ कौ० पृ० ९३

इति पः. इत्. तोष्टुः. अनिट्. गुणः. आविश्लिङ्गोयम् “ इत्यादि. २०

सहस्रफणत्रयीमयादिभिस्सूरिभिरनन्तैर्ब्रह्मादिभिरस्म-

दादिभिश्च अविशेषेण अनवधौ काले तत्तदभिलषित-

सिद्धये स्तूयते ह्ययम् इति—(स्तुतः).

धातुः प्राग्वत्. अन्यच्च कर्मणि क्तः. अगुणः. अनिट्. ❀

निरु०-६८६ स्वेनैव निष्पाद्यतया स्वस्तुतेः(स्तोत्र)मुच्यते॥५२७॥२५.

६८७ शेषशेषासनादौर्यः सूरिभिश्चास्मदादिभिः ।

स्तुतत्वाविशेषेण (स्तुत) इत्यभिधीयते ॥ ५२८ ॥

(६८८) स्तोता. (६८९) रणप्रियः, ।

ॐ स्तोत्रे नमः । ॐ रणप्रियाय नमः ।

५ भा०—(२)“ धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार- शक्रः प्रविद्वान् प्रदिश-
श्वतस्रः ” इति. पु० मू० १७।

अस्मदादिसर्वस्तुतत्त्वं प्रदिशश्वतस्र इति. ❀

स्वस्तोतारं स्तोतुं शीलमस्येति—

(स्तोता).

१० (१) “ यं स्तुवन् स्तुव्यनमेति वन्दमानश्च वन्द्यनाम् ” वि०
ध० ७५—७७।

इति. शतत् कैलासयात्रायाम्. ❀

श्रीमद्रामायणमहाभारतप्रभृत्यभिष्टुताजीशदिव्यचेष्टितः—

(रणप्रियः).

१५ सुहृत्प्रीणनरणादिचेष्टितो हि सः, यथा,

निर्व०— कैलासयात्रादौ स्वस्तोतारं स्वयमेव तच्छीलः स्तोतीति—
(स्तोता).

प्राग्वदेव धातुः.

(१) “ तृन् ” ३।२।१ ३७॥कौ०पृ०६०१

२० इति ताच्छीलिकस्तृन्. गुणः. अनङ्. “ ईत्स्य” इति. ❀

श्रीमद्रामायणमहाभारतप्रभृत्यभिष्टुतदिव्यचेष्टिततया

प्रियः अजीशः रणः सुहृत्प्रीणनसमरचेष्टास्येति—

(रणप्रियः). प्रीणातेः,

(१) “ इगुपध० ” ३।१।१ ३७॥कौ०पृ०५६७

२५ निरु०— ६८८ स्वस्तोतारं परं स्तोतुं शीलं यस्यास्ति सर्वदा ।

(स्तोता) स स्यात् पञ्चवर्णः सर्वस्तुत्यत्वदो मनुः ॥ ५२९ ॥

६८९ सुहृत्प्रियं युद्धकर्म यस्यास्ति स (रणप्रियः) ।

(६९०) पूर्णः,

ॐ पूर्णाय नमः ।

भा०—(१) " तन्मकामं सुश्रीवमङ्गदं च महाबलम् । चकार गव-
वः प्रीतो हत्वा गवणमाहेव " ॐ ग०दु० १११—३१। ५
बहुव्ययाऽयाममत्काग्विहेपि स्तोत्रादिमात्रमाध्यायनः

कुतः यतः—

(पूर्णः) .

स्वत एवाऽवातनमस्तकामः.

निर्व०— इत्यादिना कप्रत्यये अगुणे इत्यङि च प्रिय-
इत्यन्यथाम्, गणतिश्चादकामा, पचायच्, अकर्तारि न्,

(२) " वशिष्योरूपमंग्व्यानम् " ३।३।५८।।को०पृ०६५३

इति औपमंग्व्यानिकः, तत्र हि.

(३) " जावे " " अकर्तारि च कार्के० " ३।३।१५।।को०पृ०३४७

इति वर्तते.

(४) " बहुवृद्धनिश्चिगमश्च " ३।३।५८।।को०पृ०६५३

इति सूत्रस्थं हि तद्वानिकम्, बहुव्रीहौ प्रियस्य विभक्त्येन

(५) " मनमी विशेषणे बहुव्रीहौ " ३।३।५९।।को०पृ०१७३

इति नित्यं पूर्वनिपातं प्राप्तं.

(६) " वाप्रियस्य " इति विभाषा हि. २।२।३५।।को०पृ०१७३

भवति. सः अतोत्र परप्रयोगः. ॐ

बहुव्ययाऽयासविरहेपि स्तोत्रादिमात्रमाध्यायनम्.

कुतः यतः पूर्णः स्वत एवावातनमस्तकामो जवतीति—

(पूर्णः) .

निरु०—६९० अवातनमस्तकामत्वं यस्यामौ (पूर्ण) उच्यते ॥ ५३० ॥ २५

निर्व०— (१) “ पूरी, आप्यायने ” धा०चुरा०कौ०पृ०४८६
ईदित्. अकर्मकात् कर्तरि क्तः.

(२) “ श्रीदितो निशायाम् ” इति ईग्निषेधः. ७।२।१४॥

५ कौ०पृ०५८९

(३) “ रदान्याम्० ” ८।४।४२॥ कौ०पृ० ५८६

इत्यादिना निशायो नः.

(४) “ रपान्याम्० ” इति णत्वम्. ८।४।१॥ कौ०पृ० ३९
नचेदं पृथातो रूपम्. तत्र हि निशायाम् अगुणे,

१० (५) “ श्युकः० ” इति इडभावे ७।२।११॥ कौ०पृ०४२५

(६) “ उदोष्ठचपूर्वस्य ” ७।१।१०२॥ कौ०पृ०४४९

इति उत्वे रपरत्वे च,

(७) “ रदान्याम्० ” ८।२।४२॥ कौ०पृ०५८६

इति नत्वम् प्राप्तम्.

१५ (८) “ नद्ध्याख्यापृमूर्द्धिमदाम् ” ८।२।८७॥ कौ०पृ०७११

इति प्रतिषिध्यते. येन तत एव

(९) “ हलि च ” ८।२।७७॥ कौ०पृ०६३

इति दीर्घे णत्वे च उक्तरूपं स्यात्. नाप्ययम्,

(१०) “ वादान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञताः ” ७।२।२७॥

२० कौ०पृ०५९४

इति पाक्षिको निपातः. ते हि णिचि निशान्ता निपात्यन्ते.

अथवायमस्तु कथंचिण्णिचि निशयां निष्ठा अयन्निपातः.

तत्रेडभावो निपात्यः. ण्यन्तः ईदित् नेति तथा णिलोपोपि.

(११) “ निशयां नेदि ” इति सेद्ग्रहणसामर्थ्यात् ६।४।५२॥

२५ कौ०पृ०५९२

(१२) “ णेरनिदि ” इति णिलोपस्याप्रवृत्तेः. अन्यत् समम्. ❀

६।४।५१॥ कौ०पृ० ३९९

(६९१) पुरयिता, (६९२) पुण्यः.

ॐ पूरयित्रे नमः। ॐ पुण्याय नमः।

भा०— किन्तीर्हं पूरणीयवत् स्तोत्रादिकमपेक्षेत, तन्मनोरथ- ५
पूरणशीलत्वात् तदाह—

(पूरयिता). ❀

पातकिनोपि स्वस्तुत्यर्हयन् पुनातीति—

(पुण्यः).

(१) “ पूजो यण्णुदस्वश्च ” ❀ उणा०पा० ५

१०

कौ०पृ० ६४३

निर्व०— अथापि पूरणीयवत् तदनुजिबृक्षया तत्कृतं
स्तोत्रादिकम् अपेक्ष्य तन्मनोरथं तच्छीलः पूरयतीति—
(पूरयिता).

धातुः प्राग्वत्, णिच्, ततस्तृन्, इट्.

१५

(१) “ अनिटि ” इति प्रतिषेधात् ६।४।५.१॥कौ०पृ० ३९९

न णिलोपः, गुणः, अय्, अनङ् “ ईत्थीदि, ❀

पातकिनोऽपि स्वस्तुत्यर्हयन् पुनातीति वा, तेषामपि पावनत्वस्तु-
त्यर्हीकरणेन पुणति शुभकर्मा भवतीति वा, तानपि पावयन् पुण्य-
यति पुण्यान् स्वस्तुत्यर्हयन् शुभकर्मणः करोतीति वा—

२०

(पुण्यः). पूर्वत्र,

(१) “ पूञ्, पवने ” धा० क्रयादिः कौ०पृ० ४७५

(२) “ पूजो यण्णुदस्वश्च ” उणा०पा० ५ कौ०पृ० ६४३

निरु०—६९१ सदा पूरयितुं शीलं यस्य स्तोत्रमनोरथान् ।

स स्यात् (पूरयिता) —

२६

६९२ (पुण्यः) योऽसौ पातकिपावनः ॥ ५३१ ॥

(६९३) पुण्यकीर्तिर्,

ॐ पुण्यकीर्तये नमः ।

भा०—मंकीर्तनमणि नथेति—

६ (पुण्यकीर्तिः).

(१) " नाममंकीर्तनं भक्त्या विलायनमनुत्तमम् । मैत्रेया-
शेषपादानां धातुनामिच्च पावकः "

निर्व०—इति दत्त. नभ्य णुट् धातोः ह्रस्वश्च. ह्रस्वविधानमा-
गर्ध्यात् न गुणः. णुट्ः प्रत्ययादित्यमाश्रित्य वलादि-

१० लक्षण इत् प्रातः.

(३) " नेट्शि० " इति प्रतिषिध्यते. अपरत्र ७ । २ । ८ ॥

कौ०पृ०५८३

(४) " पुण, कर्मणि शुभे " धा०तुदा०कौ०पृ०४६६

(५) " अद्वाद्यश्च " उणा०पा०४ कौ०पृ०६३७

१५ इति नभ्याकृतिगणत्वात् यच्. अगुणः. अन्यत्रोक्तविधया

निष्पन्नात् षुण्यत्वात्,

(६) " तन्परोति० " इति णिच्. चुरा०गणमूत्रम्. कौ०पृ०४९०

(७) " पादिष्ठवत् " ६।४।३५५॥ कौ०पृ०३३०

इति दिलोपः. ननः पचावच्. णिलोपः. ❀

२० तथा पुण्या पुनाग शुभा तादृशं कुर्वाणा वा कीर्तिः

मंकीर्तनमस्येति— (पुण्यकीर्तिः).

(१) " कृत, नशब्दने " चुरादिः णिच्. धा०चुरा०कौ०पृ०४८३

(२) " उपधायाश्च " ७।३।३०३॥ कौ०पृ०४८३

इति इन्वस. रसरत्वम्.

२५ (३) " उधायां च " इति ईर्धः. तत् इत् प्रकरणे ८।२।७८॥

कौ०पृ०३८३

निर्व०—६९३ पुण्यः श्लोकोऽग्नि यन्थेति (पुण्यकीर्तिः) म तु स्मृतः ।

(६९४) अनामयः , ॥

ॐ अनामयाय नमः ।

भा०-(२) “ अवशेनापि यन्नाम्नि कीर्तितं सर्वघातकैः । पुमान्
विमुच्यते मयः सिंहवस्त्रैर्मृगैरिव ” वि०पु०८-९१ । ५

(३) “ कलौ मंकीर्त्यं केशवम् ” इति. वि०पु०६-२-१७।

अत एव हि तत्परमूक्तादीनां पङ्क्तिपावनस्वश्रुतिः. ❀

एवं स्वसंस्पर्शदिव्यौषधेन-

(अनामयः).

मंसारमहाव्याधिविरोधी भद्रो हि व्याधिः भगव-

१०

दनुभवशक्तिप्रतिबन्धकत्वात्,

(१) “ व्याधिभिः परिपूर्णोऽस्मि ”

इति तज्जवचनात्. ❀

निर्व०-(४) “ हृषिपिरुहिवृत्तिविदिच्छिदिकीर्तिभ्यश्च ” उणा०पा०४

कौ०पृ०६३७

११

इति इन्. णिलोपः. रुत्वम्. अन्यथा चापि व्युत्पादितम्

प्रागेव. पुण्यशब्दो ह्यधस्तादुक्तः. ततः,

त्रियामतष्ठावादि.

(५) “ स्त्रियाः पुंवत्० ” दा३। ३४ ॥ कौ०पृ०१६०

इत्यादिना पूर्वपदस्य पुंवद्भावः. ❀

२०

एवम् स्वसंस्पर्शदिव्यौषधेन आमयस्य भगवदनुभव-

शक्तिप्रतिबन्धकतया महाव्याधिरूपस्य भवस्य विरोधीति-

(अनामयः).

(१) “ मीञ्, हिंसायाम् ” धा० क्रयादिः कौ०पृ०४७४

आहपूर्वः. पचाद्यच्.

२१

निरु०-६९४मंसाराख्यमहाव्याधिः विरोधित्वाद्(अनामयः)॥५३२।

श्लो० ॥ ७४ ॥ (६९५) मनोजवम्,

ॐ मनोजवाय नमः ।

भा०— उक्तेषु शीघ्रकारित्वात्— (मनोजवः). जगौ हि,

५ (१) “ क्षिप्रं जवति धर्मात्मा ” इति. गी० ९—३१ ।

(२) “ सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु । विष्णोरा—
लयविन्यासप्रारम्भादेव नश्यति ” इति च. ❀ वि०ध० ८३—२० ।

आत्मवत् स्मरणकीर्तनादिमात्रेण सर्वपावनानां गङ्गापुष्करादि—
तीर्थानां हेतुत्वात्—

१० निर्व०—(२) “ मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च ” ६।३।५० ॥

कौ०पृ०४५४

इति चादशित्यङ्गनिमित्ते प्रातमात्वम्.

(३) “ निमिमीलियां खलचोरात्वम् नेति वाच्यम् ”

इति प्रतिषिध्यते. गुणः आय्. तस्य विरोधार्थे. नञ्त्तत्पुरुषः.

१५ नञो नलोपः. नुट्. ❀

उक्तेष्वर्थेषु क्षिप्रकारित्या मनसोऽन्तःकरणस्येव जवो वेगस्येति—

(मनोजवः). जुस्तौत्रो गतिकर्मा वेगकर्मा च. ततो जावे,

(१) “ ऋदोरप् ” इत्यप्. गुणः. अच्. ३।३।५७॥कौ०पृ०६५३

(२) “ मन. ज्ञाने ” धा० दिवा० कौ०पृ०४५६

२० (३) “ सर्वधातुभ्योऽमुन् ” उणा० पा० ४ कौ०पृ०६४०:

इति अमुन्. रुत्वयत्त्वापवादोत्वगुणाः. ❀

आत्मवत् स्मरणकीर्तनादिमात्रेण सर्वपावनानि तीर्थानि गङ्गावृषि-

जुष्टाम्भांसि करोतीति हेतुत्वात् सृजतीति वा, तीर्थानि श्रुतिस्मृ-

त्यादीनि शास्त्राणि करोति सत्समयप्रवर्तकानि प्रवर्तयतीति वा, अ-

२५ गाधट्टुप्रवेशान्निधोरिवात्मनः सर्वेषां सुमुखप्रवेशायानेकावतारकर-

णात्, तीर्थानि स्वावताररूपाण्यवतारसोपानानि करोति विदधातीति—

निरु०—६९५ जक्तानां सम्पदःशीघ्रं करोतीति (मनोजवः) ।

(६९६) तीर्थकरो,

ॐ तीर्थकराय नमः ।

भा०—(तीर्थकरः).

श्रुतिस्मृत्यादिसत्समयप्रवर्तनाद्वा, यथा,

(१) “ योगो ज्ञानं तथा सांख्यम् ” भा०आनु०१५०—१४१।

“ इत्यादि. अगाधदुष्प्रवेशसिन्धोरिवात्मनः । प्रवेशावतार-

सोपानकरणाद्वा. ❀

निर्व०—(तीर्थकरः).

तीर्थशब्दो ह्यनेकार्थः. कोशसिद्धः. करोतिः,

(१) “ कृत्रो हेतुनाच्छीलियानुलोम्येषु ” इति हेतौ टः. गुणः

स्परः. ३।२।२०॥ कौ० पृ० ५७४

(२) “ तृ, पृवनतरणयोः ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४२७

(३) “ पानुतुदिवचिरिचिसिचिचिच्यस्थक् ” उणा० पा० २

कौ० पृ० ६१९

इति थक्. अगुणः.

(४) “ श्युक्ः० ” इति नेट्. ७।२।११॥ कौ० पृ० ४२५

(५) “ क्त इद्वातोः ” ७।१।१००॥ कौ० पृ० ४२७

इति इत्त्वम्. स्परत्वम्.

(६) “ हलि च ” इति दीर्घः. ८।२।७७॥ कौ० पृ० ६३

(७) “ अचो रहाभ्यां द्वे ” ८।४।४६॥ कौ० पृ० १०

इति थस्य द्वित्वम्.

(८) “ झरो झरि सवर्णे ” ८।४।६५॥ कौ० पृ० ११

इति पाक्षिकः प्रथमथलोपः तदभावे,

निरु०—६९६ गङ्गादितीर्थहेतुत्वात् श्रुतिस्मृत्योः प्रवर्तनात् २५

॥५३३॥ आत्मप्रवेशसोपानं कृत्वा (तीर्थकरः) स्मृतः ।

(६९७) वसुरेता ,

ॐ वसुरेतसे नमः ।

भा०— तत्र कृष्णावतारः. दिव्यज्योतिरुपादानहेतुत्वात्—

५ (वसुरेताः).

वस्विति हि ज्योतिःपर्यायः.

(१) “उज्जहारात्मनः केशौ मितकृष्णौ महामुने” वि०पु०५—१—६०।
इति.

(२) “ मम ते केशमंजिनाः ” भा०शा० ३४२—४८ ।

१० इति केशशब्दश्च. व्याख्यानः. ❀

निर्व०—(९) “स्वारि च” इति पूर्वस्य ८।४।५५॥कौ०पृ०२०

थस्य चत्वंम् तः. एवं तत्र तत्र द्वित्वलोपादिकं यथाशास्त्रमूह्यम्. ❀

तत्र कृष्णावतारः प्रस्तोप्यते. दिव्यज्योतिरुपादानहेतुत्वात्

वसुः रश्मिः स चात्र ज्योतिः तद्रूपं रेतो वीर्यम् स्वोपादान-

१५ द्रव्यमस्येति—

(वसुरेताः).

नानार्थो हि वसुशब्दः

(१) “ रीङ्, श्रवणे ” अमुन्प्रकरणे, धा०दिवा०कौ०पृ०४५४

(२) “ सृरोभ्यां तुट् च ” इति ; उणा०पा०४कौ०पृ०६४१

१० असुन्. तुट् च. टित्त्वादाद्यवयवः. अनिट्. गुणः.

(३) “ वसु, निवासे ” धा० त्वादिः कौ०पृ०४३२

(४) “ शृस्वृस्तिहितृप्यसिहनिहनिह्निद्विन्धिमनिभ्यश्च ” उणा०

पा०१ कौ०पृ०६०९

इति उः. समासोऽसन्तदीर्घः “ ईत्थीदि. ❀

२५ निरु०—६९७ वसुशब्दो ज्योतिरर्थः रेतस्तत्करणं मतम् ॥५३४ ॥

दिव्यज्योतिःकारणत्वात् (वसुरेताः) प्रकीर्तितः ।

(६९८) वसुप्रदः, । (६९९) वसुप्रदोः

ॐ वसुप्रदाय नमः । ॐ वसुप्रदाय नमः ।

ज्ञा०—पद्मनिधिमात्मानं देवकीवसुदेवाभ्यां पुत्रत्वेन प्रददातीति— ३
(वसुप्रदः) । ❀

नाभ्याम् जगत्पितुः स्वस्य त्रितृत्वस्वरूपं महत्तेजः प्रददातीति पुनश्च—
(वसुप्रदः) ।

वसुदेवानत्यत्वाच्च—

निर्व०— तथा वसु धनम् पद्मो निधिः नादृशम् आत्मानं देव- १०
कीवसुदेवाभ्यां संप्रदानाभ्यां पुत्रत्वेन प्रददातीति—
(वसुप्रदः) ।

नानार्थो वसुशब्द इत्युक्तम्.

(१) " वृदाञ्च दाने " प्रसूतः धा० जुहो० क्री० पृ० ४५३

(२) " प्रेदाञ्च " इति कः. आह्लासः. द्वा. रा. दा. वी० पृ० ५७२ १५

निरुचे हि वसुशब्दः. एवमुक्तमत्रापि ध्येयम्. ❀

तथा वसुं रश्मिं तनश्च जगत्पितुः स्वस्य त्रितृत्वस्वरूपं महत्तेजः

नाभ्यामेव संप्रदानाभ्याम् प्रददातीति पुनरपि द्वितीयः—

(वसुप्रदः) ।

निरुचाने हि वसुप्रदशब्दौ. ❀

२०

तथा मः वसुदेवस्य वसुभिः दीव्यतः आनकदुन्दुभः अपत्यामिति—

निरु०—६९८ देवकीवसुदेवाभ्यामात्मरूपं महद्भनम् ॥५३५॥

पुत्रत्वेन प्रकर्षेण ददातीति (वसुप्रदः) ।

६९९ देवकीवसुदेवाभ्यां स्वपित्रृत्वं महद्भु ॥५३६॥

तेजो यः प्रददातीति (वसुप्रदः) इतीरितः ।

२५

{ ३३४ }
{ ७१४ } (७००) वासुदेवो,

ॐ वासुदेवाय नमः ।

जा०—(वासुदेवः). ❀

५ इति श्रीहरितकुलतिलकश्रीवत्साङ्गमिश्रसूनोः-
श्रीरङ्गराजदिव्याञ्जालम्भ-श्रीपराशरभट्टापरनामधेयस्य
श्रीरङ्गनाथस्य कृतौ श्रीमद्विष्णुनामसहस्रविवरणे
भगवद्गुणदर्पणे
सप्तमशतकं समाप्तम् ।

१० निर्व०—(वासुदेवः).

(१) “ दिवु, क्रीडादौ० ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५२

कापवादः, पचादिगणे पाठात् अच्, गुणः, तृतीयासमासः, ततः

(२) “ ऋष्यन्धकवृष्णिक्कुर्यथ ” ४।१।११४॥ कौ० पृ० २३३

इति अत इजोपवादः, अपत्ये अण्, आदिवृद्धिः.

१५ (३) “ यस्य० ” इति लोपः. ❀ ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

इति कुक्षिकुलतिलकश्रीवेङ्कटेश्वरमहाचार्यवर्यात्मज-

वरददेशिकतनयवरदगुरुवरसूनु-वरदाचार्यसूरिविरचिते

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित-

श्रीमद्विष्णुसहस्रनामभाष्यानुगे भगवन्नामसहस्रनिर्वचने

सप्तमशतकं संपूर्णम् ।

२०

तिरु०—७००वासुदेवापत्यनश्च (वासुदेवः) प्रकीर्तितः ॥ ५३७॥

अथ अष्टमशतकप्रारम्भः ।

(७०१) वसुः, (७०२) वसुमनाः ;

ॐ वसवे नमः । ॐ वसुमनसे नमः ।

५

भा०— एतदवतारागमं क्षीरार्णवनिकेतनत्वमाह—

(वसुः).

तत्र वसतीति यथा

(१) “स लोकानां हितार्थाय क्षीरोदे वसति प्रभुः” जा०स०४७—२६।

(२) “एष नारायणः श्रीमान् क्षीरार्णवनिकेतनः । वागपर्व- १०

ऋमुत्सृज्य ह्यागतो मथुरां पुरीम् ” हरि० ११३—३२ ।

“इत्यादि. ❀

तत्र लक्ष्मीजन्मभूमौ वसतोपि वसौ वसुदेवे मनोस्येति—

(वसुमनाः).

(१) “ देवदत्तो दत्तः भव्यज्ञाना नामेतिवत् वसुः वसुदेवः ” १५

इति महाभाष्यविदः. ❀

निर्व०— तथैतदवतारागमरूपं क्षीरार्णवनिकेतनत्वमुच्यते

वचनात् क्षीरोदे वसतीति—(वसुः).

उक्तो ह्ययं शब्दः. ❀

तत्र लक्ष्मीजन्मभूमौ वसतोपि वसौ नाभैकदेशेन निर्देशः ;

२०

वसुदेवे मनोस्येति—

(वसुमनाः).

मनेरमुनि मनश्शब्द उक्तः. समाप्तः. असन्तदीर्घः इत्यादि. ❀

निरु०—७०१ वसतीति (वसु) लौकहितेच्छुः क्षीरसागरे ।

७०२ जन्मभूम्यर्णवे लक्ष्म्याः वसतो यस्य वै मनः ॥ ५३८ ॥ २५

अस्तीति वसुदेवे हि स स्यात् (वसुमनाः) परम् ।

(७०३) हविः , ॥

ॐ हविषे नमः ।

ज्ञा०— देवकीवन्दुदेवममीपवामरुचिरपि अविदप्रेमाकुलाभ्यां

५ ताभ्यां कंसात् गुह्ये नन्दयशोदाभ्यामादीयतेति—

(हविः). ❀

जायमान एव अमुरकृनापदपनोदनः सतां गतिः—

निर्व०— देवकीवन्दुदेवममीपवामरुचिरप्ययम् कंसात् गुह्ये

नन्दयशोदाभ्यां कर्तृभ्याम् अपदप्रेमाकुलाभ्यां

१० ताभ्याम् अपादानाभ्यां हूयते- आदीयते इति—

(हविः).

(१) “ हु, दानादानयोः ” धा० जुहो० कौ०पृ०४४९

(२) “ आदाने च ”

(३) “ प्रीणनेति ” इहादानकर्मायम्.

१५ (४) “ अर्चिभुचिहृमृपिष्ठादिच्छिर्दिभ्य इनिः ” उणा० पा०२कौ०

पृ०६२४

इति इभिः गुणायादेशौ. आविष्टलिङ्गोयमित्थ्यां “दि. नाम्नो—

संहितायाम् .

(५) “ भोक्तृगोअघो अपूर्वस्य योशि ” ८।३।३७॥कौ०पृ०२७

२० इति रोयः. तस्य ,

(६) “ हलि नर्वपाम् ” ८।३।२२ ॥कौ०पृ०२८

इति लोपः. ❀

जायमान एव अनुरापदपनोदनतया सतां गतिः प्राप्य इति—

निरु०—७०३ नन्दगोपयशोदाभ्यां कंसापद्रवशान्तये ॥ ५३९ ॥

२५ आदीयते स्वीक्रियते स (हविः) परिकीर्तितः ।

श्लो०॥७५॥ (७०४) सद्गतिः, (७०५) सत्कृतिः,

ॐ सद्गतये नमः। ॐ सत्कृतये नमः।

भा०—(सद्गतिः). यथा,

(१) “ मन्मन्मनोपमधिकं प्रथमं चण्डमारुतः ” वि०पृ०५-३-४।
इति. ❀

मत्स्यः मकलमंमागनिगलच्छेदिन्यः दधिनवनीनचोरणोत्सुमलवन्ध-
गिद्धणगानक्रीडादिका मुग्धकृतयोम्येति—

(मत्कृतिः). यथा.

(१) “ जन्म कर्म च मे दिव्यम् ” इत्यादि. ❀ गी० १०-३९।

निर्व०—(सद्गतिः).

गमेः कर्मणि क्तिनि गतिशब्द उच्यते. अस्मिन्भारि सत्तशब्दश्च.

एवमेवायमुत्तरत्रापि. विशेषस्तूच्यते. जश्त्वम्. आविष्ट-

लिङ्गोयम् ” इत्यादि. ❀

तथा सत्यः मकलमंमागनिगलच्छेदनेन शोभनः कृतयः दधिह्वय-
क्रीवीनचोरणोत्सुमलवन्धनगिद्धणगानक्रीडनादिकाः

मुग्धचेष्टाः अस्म्येति—

(मत्कृतिः).

कमेतेः क्तिन् क्यप्. इत्यनुवृत्तौ.

(१) “ कृजः श च ” ३।३।१००॥ कौ०पृ०६५९

निरु०—७०४ उत्पन्न एव कंमादिकृतवाधापनादनात् ॥५४०॥

मतां प्राप्यतया चैव (सद्गतिः) समुदाहृतः ।

७०५, रासक्रीडादिकृतयः मत्स्यो यम्य च (मत्कृतिः) ॥५४१॥

(७०६) सत्ता , (७०७) सद्भूतिः ,

ॐ सत्तायै नमः । ॐ सद्भूतये नमः ।

५ जा०— सत्तापि सतां स्वयमेवेति—

(सत्ता).

न हि तद्व्यतिरेकेण किञ्चित् स्यात्.

(१) “ न तदस्ति विना यत् स्यात् मया ” इति. ❀ गी० ४—९।

सतां पुत्रो मित्रं बन्धुः दूतः सारथिः अन्यच्च तद्भवन्—

१० (सद्भूतिः).

निर्व०—इति शः. चात् किन्. योगविभागात् क्यप् च स्त्रियाम् भवति. इह तु किन्. अगुणः. अनिट्. अस्तेश्शतरि सत्तशब्दात् उगित्वात् स्त्रियाम् ,

(२) “ उगितश्च ” इति ङीप्. ४ । १ । ६ ॥ कौ० पृ० ८९

१५ स्त्रियाः पुंवदित्यादिना समासे पूर्वपदस्य पुंवद्भावः. ❀

सतां सत्तापि स्वयमेवेति—

(सत्ता), सच्छब्दात् ,

(१) “ तस्य भावस्त्वतलौ ” ५।१।११९॥ कौ० पृ० ३०९

इति भावे तल्. तलन्तम् स्त्रियाम्. अतः टावादि. सांहिते जश्त्व—

२० चत्वे. आविष्टलिङ्गोयम्. ❀

सतां भूतिः पुत्रमित्रबन्धुदूतसारथ्यादिवहूभवेन

विभूतिरिति—

(सद्भूतिः).

निरु०—७०६ स्वयमेव सतां सत्ता यस्मात् (सत्तेति) कीर्त्यते ।

२५ ७०७ सतां पुत्रकलत्रादिभूत्या (सद्भूति) रुच्यते ॥ ५४२ ॥

(७०८) सत्परायणः , ।

ॐ सत्परायणाय नमः ।

भा०—(१) “ कृष्णाश्रयाः कृष्णवलाः कृष्णनाथाश्च पाण्डवाः ।

कृष्णः परायणं तेषाम् ” इति. ❀ भा०द्रो० १७३—२४ । ५

(सत्परायणम्), आह च.

(१) “ मामेवैष्यमि ” इति. गी० १८—६५ ।

पुष्टिङ्गत्वे सन्तोस्य परायणमिति—(सत्परायणः). यथा ,

(२) “ मम प्राणा हि पाण्डवाः ” इति. भा०उ० ९०—३३ ।

(३) “ पाण्डवानां जवान्नाथः जयन्तं च शिवा वयम् ” भा० १०

स० २१—१० ।

(४) “ ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ” इति. ❀ गी० ७—१८ ।

निर्व०— भुवः क्तिन्. अगुणः.

(१) “ तितुत्र० ” इति नेट्. ७ । २) ९ ॥ कौ०पृ० ६०८

(२) “ श्युकः० ” इति वा. ❀ ७।२।११ ॥ कौ०पृ० ६०८ १५

मतां परं च तत् अयनं स्थानं चेति (परायणम्) इति वा ,

सन्तः स्वप्राणभूततया स्वात्मतया च परायणमस्येति वा—

(सत्परायणम्) (सत्परायणो) वा.

उभयथापि पाठः. एतेः अयतेर्वा. अधिकरणे ल्युट् “इर्त्ये”दि.

पृथालोरचि पर उक्तः. सांहितो दीर्घः. संज्ञायाम् णत्वम्. २०

इदं चोक्तं प्रागेव तत्पुरुषे आविष्टलिङ्गत्वात् क्लीवता.

बहुव्रीहौ तु विशेप्यनिघ्नत्वात्. पुंस्त्वम्. ❀

निरु०—७०८ सतां परं स्यादयनं सन्तो यस्योचमायनम् ।

स (सत्परायणं) ख्यातो यद्वा स्यात् (सत्परायणः) ॥५४३॥

(७०९) शूरसेनो,

ॐ शूरसेनाय नमः ।

ज्ञा०—यादवपाण्डवादयो भूजारावतरणसहायाः अस्येति—
५ (शूरमेनः). ❀

निर्व०—अमहायशूरत्वेपि भूजारावतरणे शूराः विक्रान्ताः
सेनाः तदनुग्रहात् साहायकपरिवारमहिनाः
यादवपाण्डवादिपृतना अस्येति—
(शूरमेनः).

१० (१) “ पित्र्, वन्धने ” धा०स्वादिः कौ०पृ०४६१
पस्तः. नप्रकरणे.

(२) “ ऋवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपित्यो नित् ” उणा०पा०३कौ०पृ०६२५
इति नः.

(३) “ नेट् ” अनिट्. गुणः. ७।२।८॥ कौ०पृ०५८१

१५ ततस्त्रियामतटावादि. शुस्मौञ्चो गत्यर्थः. ततो रक्प्रकरणे,

(४) “ शुमिचिमीनां दीर्घश्च ” उणा०पा०२कौ०पृ०६२०
इति रक्. दीर्घश्च. अनिट्. अगुणः. शूरयतेर्वा पचाद्यच्.

णेर्लौपः. तत उन्नयतटावादि. समासे पूर्वपदस्य पुंव—
द्भावः.

२० (५) “ गोस्त्रियोः० ” १।२।४८॥ कौ०पृ०१२९

इति उपसर्जनह्रस्वः. ❀

यादववंशोद्धरणेन यदूनां तदपत्यलक्षणया यादवानाम्
श्रेष्ठः प्रशस्यतम इति—

निरु०—७०९ भूजाराहरणार्थाय यादवाः पाण्डवाश्च ये ।
२५ शूरास्तहाया यस्येति (शूरमेनः) स कथ्यते ॥५४४॥

(७१०) यदुश्रेष्ठः. (७११) सन्निवामः.

ॐ यदुश्रेष्ठाय नमः । ॐ सन्निवासाय नमः ।

भा०— (१) “ अयं म कथ्यते प्राज्ञः पुगणार्थविशारदैः । गो- ५
पालो यादवं वंशं मन्मथ्युद्धरिष्यति ” इति. वि०पृ० ।

(यदुश्रेष्ठः). ॐ

मनुष्यधर्मशीलत्वेपि मनां मनकादीनां विभक्तिसम्पत्तिः—

(सन्निवामः). यथा,

(१) “ मनन्दनार्थमुनिभिः सिद्धयोगैरकल्पैः । मंचित्यमानं १०
नत्रस्यैः नामायन्यस्तलोचनैः ” इति. वि० ५—८४२ ।

निर्व०— (यदुश्रेष्ठः).

प्रशस्यशब्दात् निष्पादिनात् आनिधायनिके इत्यनि

श्रादेशे प्रकृतिज्ञाते गुणे च श्रेष्ठशब्द उक्तः.

(१) “ वनी. प्रयत्ने ” धा०त्वादिः कौ०पृ० ३८३ १५

(२) “ अणश्च ” इति चकारात् उणा०पा० १ कौ०पृ० ६०९

बाहुलकाद्वादन्यनोप्युः. पृषोदरादिन्वात् नम्य इः. ॐ

मनुष्यधर्मशीलत्वेपि मनां मनकादीनां निवामः चित्तवृत्तेः

आवासभूमिरिति—

(सन्निवामः).

२०

(१) “ वम. निवामं ” निपुर्वः. धा०त्वादिः कौ०पृ० ४३२

(२) “ हलश्च ” इति अधिकरणे वज्र. ३।३।१२।१ कौ०पृ० ६६३

वृद्धिः. मत्शब्द उक्तः.

निरु०—७१० मग्नं तु यादवं वंशमुद्धरिष्यति यश्च मः ।

(यदुश्रेष्ठ) इति ख्यातः वस्वर्णो वंशवर्धनः ॥ ५४५ ॥ २५

७११ मनकादिनिवामो हि मनुष्यत्वेपि यस्मदा ।

(सन्निवामः) स विज्ञेयो द्यप्रार्णः म्यानदायकः ॥ ५४६ ॥

(७१२) सुयामुनः , ॥

ॐ सुयामुनाय नमः ।

- भा०— शोभनं पावनं मनोहरं यमुनासंबन्धिजलक्रीडापुष्पा—
 ५ पचयरासक्रीडादि यस्येति—
 (सुयामुनः). ❀
 कृष्णत्वे निहृतपरभावत्वात्.
 (१) “ वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो हरे ” इति—

- निर्द०— (३) “ यरोनुनासिके० ” ८ । ४। ४५ ॥ कौ० पृ० १९
 १० इति पाक्षिकोनुनासिकः. ❀
 सुशोभनं मनोहरं पावनं यामुनम् यमुनासंबन्धिजल-
 केलिपुष्पापचयरासक्रीडादिकम् अस्येति—
 (सुयामुनः).
 (१) “ वस, उपरमे ” धा०वादिः कौ० पृ० ४३०
 १५ उन्प्रकरणे ,
 (२) “ अनियमेशीङ्ग्यश्च ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२७
 इति उन्प्र. स्त्रियानतटावादि. ततः ,
 (३) “ तस्येदन् ” ४ । ३ । १२० ॥ कौ० पृ० २७१
 इति अण्. आदिवृद्धिः.
 २० (४) “ यस्य० ” इति ३।४। १४८ ॥ कौ० पृ० ५६
 आलोपः सुपूर्वाद्बहुव्रीहिः. ❀
 वचनात् कृष्णत्वे निहृतपरभावोयम्. भूतानामावासः स्थानमिति—

निरु०—७१२ गोपीभिर्यमुनायां तु शोभनं पावनं महत् ।

जलक्रीडादि यस्येति (सुयामुन) इतीरितः ॥ ५४७ ॥

श्लो०॥७६॥ (७१३) भूतावासो, { ३३४ } (७१४) वासुदेवः,

ॐ भूतावासाय नमः । ॐ वासुदेवाय नमः ।

भा०— (भूतावासः). ❀

५

वसुदेवापत्यत्वे द्विषट्काध्यात्मं नियच्छतीति—

(वासुदेवः). अत एव हि च

(१) “ जाग्रद्व्यूहवासुदेवो माथुरायाञ्जुनमायाय ”

इति मथुरावतारेण विशेष्यते. ❀

एवं सर्वप्राणालम्बनम्—

१०

निर्व०— (भूतावासः). वसतिः आङ्पूर्वः.

(१) “ हलश्च ” इति अधिकरणे घञ्. ३।३।१२१॥ कौ० पृ० ६६३

वृद्धिः. भवतेः कर्तरि क्तः.

(२) “ श्रुकः० ” ७।२।११॥ कौ० पृ० ४२५

इति नेट्. दीर्घस्सांहितः. ❀

१५

वसुदेवापत्यत्व एव द्विषट्काध्यात्मविषयतयायम्

वासुश्वासौ देवश्चेति—

(वासुदेवः).

प्रागेव द्विषट्काध्यात्मविषयप्रकरणे व्यस्तारि चानयो-

रर्थः दीव्यतेरचि वनेर्ण्यन्तात् उपत्यथे तत एव तु शुद्धात्

२०

उणि च यथायथम् प्रस्फुटम् परिनिष्पत्तिश्च. ❀

एवम् सर्वेषाम् आत्मनाम् अमूनां प्राणानाम् निलयः

आलम्बनमिति—

निरु०— ७१३ यस्मिन् वसन्ति भूतानि (भूतावासः) स कथ्यते ।

७१४ वसुदेवापत्यतया द्वादशाध्यात्ममञ्जसा ॥५४८॥

२५

नियच्छति सदा यस्तु (वासुदेवः) स ईरितः ।

अग्रव्यूहः ।

श्लो० ७६ (६३८) ना० ७१५ सर्वासुनिलयः.

(७१५) सर्वासुनिलयो ,

ॐ सर्वासुनिलयाय नमः ।

भा०— (सर्वासुनिलयः). यथा .

५ (१) “ विना कृष्णेन गोव्रजाः ”

(२) “ असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना । कृष्णेन ममुपतेन
जहृषे भारतं पुरम् ” भा० म० ३३—१५ ।

“ इत्यादि. ॐ

तेषामेव सर्वकर्मकरत्वेपि—

१० निर्व०— (सर्वासुनिलयः).

(१) “ लीङ्, श्लेषेण ” भा० दिवा० कौ० पृ० ४५४

(२) “ ली, श्लेषेण ” वा दिवादिः. ऋयादिश्च. निपूर्वः. धा० ऋयादिः
कौ० पृ० ४७६

(३) “ एरच् ” ३ । ३ । ५६ ॥ कौ० पृ० ६५३

१५ इत्यधिकरणे अच्. गुणायदेशौ.

(४) “ विजापा लीयतेः ” इति. ६ । १ । ५१ ॥ कौ० पृ० ४५४
यका निर्देशात्. उभयोरप्यात्वप्राप्तौ

(५) “ निमिर्भातियां खलचोरात्त्वन्नेति वक्तव्यम् ” ६ । १ । ५१ ॥
कौ० पृ० ४५४

२० इति तत्प्रतिषेधः.

(६) “ अम, भुवि ” भा० अदा० कौ० पृ० ४४४

(७) “ शृस्वृम्निहित्रप्यसिवामिहनिक्किदिवन्धिमनिन्धश्च ” इति.

उ० पा० १ कौ० पृ० ६०९

उः. सर्व उक्तः. दीर्घः. ॐ

२६ तेन एव सर्वकर्मकरत्वेपि न तेषां किञ्चित् कृतम् मयेत्यवितृप्तया वा,
स्वभक्तविषयान्यकर्तृकापराधान् सोढुं वा अलः पर्याप्तो नेति—

निरु०—७१५ (सर्वासुनिलय)स्य स्यात् सर्वप्राणावलम्बनम् ॥ ५४९ ॥

१ द्रवीकरणे इति पाठः ग्रन्थान्तरे ।

(७१६) अनलः , ।

ॐ अनलाय नमः ।

भा०— (अनलः).

न किञ्चित् कृतमेपां मयेत्यवितृप्तः.

५

(१) “ कर्णं प्रवृद्धमिव मे हृदयान्नापमर्षति ” इति. ॐ भा०
३०२८—२२ ।

स्वभक्तविषयाग्रथं मोदुञ्जालमिति वा. यथाह ,

(१) “ द्वौ नृ मे वधकालेऽस्मिन् न भन्नन्व्यौ कथञ्चन । यज्ञवित्त-
करं हन्यां पाण्डवानां च दुर्हृदम् ” इति. ॐ

१०

गोवर्धनोद्धरणपारिजातापहरणबालदोषपण्डस्वण्डनादौ
देवानां दर्पमात्रं हतवान् इति—

निर्व०— (अनलः).

(१) “ अल. क्षुण्णपर्यामिवारणेषु ” वा० १३वादिः कर्० पृ० ४०४
पचाद्यच्. मानस्य ह्यस्य स्वरादिपाठादव्ययत्वम्.

१३

यद्वा मान्तादेवालमोऽव्ययात् पर्यातिवचनात्
मत्वर्थीयोऽर्श आद्यच्.

(२) “ अव्ययानां क्षमात्रे टिलोपः ” द। ४। १४४॥ कर्० पृ० १३३
इति टिलोपः. नञ्समासः. नञो नलोपः. नुट्. ॐ

गोवर्धनोद्धरणपारिजाताहरणबालदोर्दण्डपण्ड-
स्वण्डनादौ देवानाम् दर्पं गर्वं हन्ति स्मेति—

२०

निरु०—७१६ नर्वं कृत्वापि गोपानां नच किञ्चिन्मया कृतम् ।

इत्येवमवितृप्तो यो (ह्यनलः) परिकीर्तितः ॥ ५५० ॥

स्वभक्तेभ्यः कृतं मन्तुं नालं सोढुं न वा (अनलः) ।

(७१७) दर्पहा, (७१८) दर्पदो,

ॐ दर्पत्रे नमः । ॐ दर्पदाय नमः ।

५ भा०— (दर्पहा) . ❀

शत्रुशमनदुर्जयद्वारवतीकरणशङ्खपद्मनिधिसुरतरुमुधर्माहरणादिना निर्भरीकृतेभ्यो यादवेभ्यो मधुपानादि दर्पं दत्तवान् इति—

(दर्पदः) . ❀

अथापि स्वयम्—

१० निर्व०— (दर्पहा) .

हनः क्विप्, अयं सार्वकालिको वा, अन्यथा, चापि प्रागुक्तः.

(१) “ हृप्, हर्षमोहनयोः ” धा० दिवा ० कौ० पृ० ४५८

भावे घञ्, गुणो रपरः, हन्तन्तदीर्घ " ईर्त्यादि. ❀

शत्रुशमनदुर्जयद्वारवतीकरणशङ्खपद्मनिधिसुरतरुमुधर्माहरणादिना निर्भरीकृतेभ्यो यादवेभ्यो दर्पम् मधुपानमदम् ददातीति—

(दर्पदः) . ददातिः,

(१) “ आतोनुपसर्गे० ” इति कः, ३।२।३॥ कौ० पृ० ५७०

आहोपः, दर्प उक्तः. ❀

अथापि स्वयं हनः पारमेष्ठ्यतेजसा गर्वितः स्तेति अहत इति वा—

२० निरु०—७१७ गोवर्धनस्योद्धरणे पारिजातपरिश्रहे ॥ ५५१ ॥

बालदोर्दण्डषण्डानां खण्डनादौ तदा तदा । देवानां वै दर्पमात्रं हतवान्यस्त (दर्पहा) ॥ ५५२ ॥

७१८ मथुरायां यादवेभ्यो मधुपानादिना ततः । दर्पं च दत्तवान् योऽसौ (दर्पदः) परिकीर्तितः ॥ ५५३ ॥

(७१९) ऽहतो, (७२०) दुर्धरो,

ॐ अहताय नमः । ॐ दुर्धराय नमः ।

भा०—(अहतः).

९

सभापर्वणि,

(१) एवंविधानि कर्माणि कृत्वा गरुडवाहनः । न विस्वयमुपा-
गच्छन् पारमेष्ठ्येन तेजसा " इति, भा०स०५१--२९ ।

यशोदानन्दलालन—(हतः) वा. ❀

बाललीलादिप्रसङ्गेषु मत्तमातङ्गवत् ताभ्यां—

१०

(दुर्धरः).

दुर्वारचञ्चलचेष्टितः इति यथा साह.

(१) " यदि शक्नोपि गच्छ त्वमतिचञ्चलचेष्टित " इति. ❀

वि०पु०५-६-१५।

दुरात्मनां वा (दुर्धरः). यथा,

११

निर्व०—(अहतः).

नन्दयशोदालालनगर्वित इति वा, यथाक्रममहतो हतो वा

(१) " ह्य, हर्षमोहनयोः " कः. धा०दिवा०कौ०पृ० ४५८

अनिट्. अगुणः. पूर्वत्र नञ्समासे नञो नलोपो विशेषः. नाप्नोः

सांहितं पूर्वह्रस्वं च. उत्तरत्र तु न ते इति विवेकः. ❀ २०

बाललीलादिषु दुर्वारातिचञ्चलचेष्टिततया मत्तमातङ्गवत्ताभ्याम्

नन्दयशोदाभ्यां धर्तुमशक्य इति—

(दुर्धरः).

(१) " वृञ्, धारणे " दुरुपसर्गः. धा०त्वादिः कौ०पृ० ४२३

निरु०— ७१९ अथाप्यगर्वितो योसौ (अहतः) स उदाहृतः । २५

७२० बाललीलाप्रसङ्गेषु यशोदानन्दलालनात् ॥५५४॥

हतो मत्तो भवेत्ताभ्यां दुर्ग्रहो (दुर्धरो) मतः ।

(७२१) ऽथाऽपराजितः, ॥

ॐ अपराजिताय नमः ।

भा०—(१) “ इमं हि पुण्डरीकाक्षं जिवृक्षन्त्यल्पचेतसः । पटे-
५ नाग्निं प्रज्वलितं यथा बालो यथावलाः ” इति. भा०उ०१२९-१६।
(२) “ दुर्ग्रहः पाणिना वायुः दुस्पर्शः पाणिना शशी । दुर्घन
पृथिवी मूर्ध्ना दुर्ग्रहः केशवो बलात् ” भा०उ०१२९-४० ।
“ ईर्त्यदि. ॐ

अथ भारतसंग्रामे, निष्पन्निग्रहा अपि तत्परिग्रहात् पञ्चापि पाण्डवाः,
१० शतेनापि बहूपकरणरूढमूलैर्वा धार्तराष्ट्रैर्न पराजिता इति—
(अपराजितः).

निर्व०—(१) “ ईषद्दुस्सुपुकच्छ्राकच्छार्थेषु खल् ” ३।३।१२६॥
कौ०पृ०६६४ इति कच्छार्थे दुस्ति उपदे खल्. गुणो रपरः. दुस-
स्मोरुत्वम्. द्वित्वादिकम् यथाशास्त्रमूलम्. ॐ
१५ अथ शब्दोन्नतार्थः. वक्ष्यमाणनारायणपरिग्रहकर्तृकजयद्वौव्यदो-
तनात्. मङ्गलार्थो वा. भारतसंग्रामे निष्पन्निग्रहाणामपि पञ्चानाम्
पाण्डवानां तदेकपरिग्रहात् बहूपकरणरूढमूलैः शतेनापि धार्तराष्ट्रैः
अपराजिततया न सन्ति पराजिताः स्वगृह्याः अस्येति वा, उक्तरीत्या
अपराजिताः स्वगृह्याः पञ्च पाण्डवाः ते अस्य सन्तीति वा—
२० (अपराजितः).

निरु०—७२१ दुर्योधनादिभिर्नित्यं रूढमूलैः पराजयः ॥५५५॥
न यम्य कुत्रचिद्वापि मो (ऽपराजित) ईग्निः ।

भा०—यथा आरण्यके कर्णाय इन्द्रः.

(१) “ एकं हनिष्यमि ग्निं गर्जन्तं तं महामृधे । ननु यं प्रार्थयस्येकं रक्ष्यते म महात्मना ॥ यमाहुर्वेदविदुषः वागहमजितं हरिम् । नारायणमचिन्त्यं च तेन कृष्णेन रक्ष्यते ” भा० आर० ५. ३०९—२८ ।

जयद्रथाय रुद्रः.

(२) “ अजप्यांश्चाप्यवध्यांश्च वागधिष्यमि नान्दुधि । कने-
र्जुनं महाबाहुं देवेरपि दुरानदम् ॥ यमाहुरमिनं देवं शङ्खचक्रगदा-
धरम् । प्रधानममोत्रविदुषां तेन कृष्णेन रक्ष्यते ” भा० आर० १०. २६०—७५ ।

(३) “ यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र मारुध्यमुपजग्मिवाण । ध्रुव एव
जयस्तस्य न तस्यास्ति पराजयः ” भा० उ० ५२—१२ ।

भीष्मद्राणादयश्च.

(४) “ शक्तोहं धनुर्पुकेन निहन्तुं नर्वपाण्डवान् । यदेषान्नो १५
भवेद्रोमा विष्णुः कारणपूरुषः ” भा० ।

(५) “ ध्रुवं वै ब्राह्मणे मत्यं ध्रुवा नाधुषु सजनिः । श्रीध्रुवा चापि
दक्षेषु ध्रुवा नारायण जयः ” भा० ।

(६) “ अजयः शाश्वतो ध्रुवः ” ग० यु० ११४—१५ ।

(७) “ अजितः खड्गधृक् ” रा० यु० १२०—१४ । २०

(८) “ यतः कृष्णस्ततो जयः ” भा० उ० ६—७९ ।

(९) “ यत्र योगीश्वरः कृष्णः ” इत्यादि. गी० १८—७८ ।

आयुर्वेदे चरके औषधपेपणमन्त्रे,

(१०) “ यथाहं नाभिजानामि वामुदेवं पराजयम् । मानुश्च
पाणिग्रहणं समुद्रस्य च शोषणम् ॥ एतेन मत्यवाक्येन मिध्यता- २५
ममदो ह्ययम् ” आयुर्वेदे ।

श्लो० ॥ ७७ ॥ (७२२) विश्वमूर्तिर्,

ॐ विश्वमूर्तये नमः ।

भा०—वैतरणे च विपहरणमन्त्रं वदन्

५ (१) “ रत्नाकर इवाक्षोभ्यो हिमवानिव चाचलः । जातवेश इवा-
धुष्यो नारायण इवाजयः” इति. ॐ वैतरणे ।कथं दुर्बलात् बलवन्तो न जयन्ति, सर्वस्य तच्छरीरत्वात् न हि
स्वशरीरम् स्वानिष्टे चेष्टते. इदमभिप्रेत्याह—

(विश्वमूर्तिः). यथा,

१० (१) “अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः” इति. गी० १०—१९।

निर्व०—(१) “ जि, जये ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४०५

परापूर्वः. कर्माणि क्तः. अनिच्. अगुणः. पूर्वत्र नञ्पूर्वा बहुव्रीहिः.

असरत्र तत्पूर्वः. तत्पुरुषः. उभयत्रापि नञो नलोपः. तत्पुरुषे तु ततो
मत्वर्थीयोऽर्था आद्यच्.

१५ (२) “ यस्य० ” इति लोपः ६।४।१४८ ॥ कौ० पृ० ५६

अत्र च प्रमाणसहस्रमनुसंधेयम्. ॐ

अथ दुर्बलानामपि बलवदजप्यताप्रयोजकं स्वशरीरस्य स्वानिष्टचेष्टा-
नौचित्याभिप्रायकम् सर्वस्य च तच्छरीरत्वमभिधीयते. दिश्वं कृत्स्न-
मपि प्रपञ्चजानम् मूर्तिश्शरीरमस्येति—

२० (विश्वमूर्तिः).

(१) “ मूर्च्छा, मोहसमुच्छ्राययोः ” भावे. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३९०

(२) “ अकर्तरि च कारके० ” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९ ॥ कौ० पृ० ६४७

(३) “ त्रियां क्तिन् ” इति क्तिन्, ३।३।९४ ॥ कौ० पृ० ६५८

निह०—७२२ दिश्वं मूर्तिस्तनुर्यस्य (विश्वमूर्ति) स्तु स स्मृतः ॥५५६ ॥

(७२३) महामूर्तिर्, (७२४) दीनमूर्तिर्,

ॐ महामूर्तये नमः । ॐ दीनमूर्तये नमः ।

ज्ञा०—विश्वाश्रयमूर्तिः—

५

(महामूर्तिः). यथा,

(१) “ इहैकस्थं जगत् कर्त्तुं पश्याद्य सचराचरम् । मम देहे
गुडाकेश यच्चान्यद्गुह्यमर्हति ” इति. ॐ गी० ११-७ ।

यत् किञ्चित् केनचित् गुणेन दीपं तदस्य विशेषेण मूर्तिरिति—

(दीनमूर्तिः). यथा.

१०

निर्व०—(४) “ नितुच० ” इति नेट्. आ० १॥ कौ० पृ० ६०८

(५) “ राहोषः ” ६।४।२१ ॥ कौ० पृ० ५११

इति झलादौ प्रत्यये रात् छस्य लोपः.

(६) “ हलि च ” ८।२।७७ ॥ कौ० पृ० ६३

इति दीर्घः. द्वित्वादि विशेषः कनि विश्व उक्तः. ॐ

१५

विश्वरूपप्रदर्शने विश्वाश्रयतया महती मूर्तिरस्येति—

(महामूर्तिः).

निहृचे हि मूर्तिशब्दः. इत्थम् उक्तस्यापि. महच्छब्दश्च प्रागेवोक्तः.

ततश्चातृवद्भावात् द्वियाम्.

(१) “ उमित्थ ” ४।१।६ ॥ कौ० पृ० ८९

२०

इति ङीप्. पुंवद्भावः. महत् धीर्त्वीदि. ॐ

वचनात् दीपं येन केनचित् दीपं यत्किञ्चिन्मूर्तिः स्वतेजोशंसंभवतया

विशेषेण तनूः अस्येति—(दीनमूर्तिः).

निरु०—७२३ विश्वैकाश्रयमूर्तित्वा (महामूर्ति) रिति स्मृतः ।

७२४ यत्किञ्चित्केनचिदीपं गुणेनात्र विशेषतः ॥ ५५७ ॥ २५

तत्सर्वं मूर्तिरस्येति (दीनमूर्ति) रसौ स्मृतः ।

(७२५) अमूर्तिमान्, ।

ॐ अमूर्तिमते नमः ।

ज्ञा०—(१) “यद्यद्विभृतिमन्मन्वं श्रीमद्भृजितमेव वा ” गी० ११-४१।
५ “इत्यादि. ❀

अमूर्तयः अव्यक्तपुरुषादयोप्येवमस्य स्वमिति—

(अमूर्तिमान्). यथा ,

(१) “ भूमिगमोनद्यो वायुः ” गी० ७-४ ।

(२) “ अपरेयनितम्बन्यां प्रकृतिम् ” इति. गी० ७-५ ।

१० (३) “ यस्याव्यक्तं शरीरम् ” मु० ३०७ ।

(४) “ यस्यात्मा शरीरम् ” इति च. शतपथब्राह्मणे १४-६-३०।

पूर्वोक्तमूर्तिमत्त्वोक्तिविरोधात् अमूर्तिरित्येतावता

निषेधसिद्धौ मतुवैयर्थ्याच्च नैष मूर्तिनिषेधः. ❀

रुष्णत्वेप्यजहृद्दामुदेवादिचतुर्मूर्तित्वात्—

१५ निर्व०—(१) “ दीधी, दीप्तौ ” इदित् कः. धा० दिवा० कौ० पृ० ४५५.

(२) “ श्वीदिनो निशायाम् ” ७ । २ । १४ ॥ कौ० पृ० ५८९.

इति नेट्. अन्यत् प्राग्वत्. ❀

नास्ति मूर्तिः एषां ये च अमूर्तयोऽव्यक्तपुरुषादयः

ते च शरीरभृताः अस्य मन्तीनि—

२० (अमूर्तिमान्).

बहुव्रीहौ नञो नलोपः. ततो मूर्तिशब्दात्,

(१) “ तदस्य० ” इति मतुप्. उपधादीर्घः. ५।२।३६ ॥ कौ० पृ० ३१८

नुमादि. स्यादेव हि मूर्तिनिषेधे प्रागुक्तमूर्तिमत्त्वविरो—

धो मतुपो वैयर्थ्याच्च. अतः उक्त एवार्थः. ❀

२५ निरु०—७२५ अमूर्तिशब्देनोच्यन्ते हाव्यक्तपुरुषादयः ॥ ५५८ ॥

त एव यस्य स्वमिति स स्मृतः स्या (अमूर्तिमान्) ।

(७२६) अनेकमूर्तिर्, (७२७) अव्यक्तः.

ॐ अनेकमूर्तये नमः । ॐ अव्यक्ताय नमः ।

भा०—(१) “ षोडश स्त्रीसहस्राणि शतमेकं ततोधिकम् । तावन्ति २
चक्रेरूपाणि भगवान् देवकीमुतः ” इति च.वि० पृ० ५-३२-१८।

अमाधारणानेकमूर्तित्वात्—

(अनेकमूर्तिः). ॐ

इदं मनुष्यत्वेन गृह्यत इति—

(अव्यक्तः). यथा .

१०

(१) “ नाहं प्रकाशस्मर्वस्य ” गी० ७-२५ ।

(२) “ नाहं वेदैर्न तपसा ” इत्यादि. ॐ गी० ११-५३

निर्व०—रूपणत्वेप्यजहद्ब्रह्मादिचतुर्मूर्तिनया शनाधिकषोडश-
सहस्रदिव्यमहिषीभोगानुगुणामाधारणतावन्मूर्ति-

तया चानेकाः मूर्तयोऽस्येति—

११

(अनेकमूर्तिः). इणः,

(१) “ इण्तीका० ” इत्यादिना कनिगुणै चक्रे-उणा० शा० ३

कौ० पृ० ६२७

शब्द उक्तः. नञो नलोपः. नुद्. ततः. टावादि. पुंवद्भावः. ॐ

उक्तस्य चास्य मनुष्यत्वेनोपगृह्णतात् व्यक्तो नैवम् मर्वस्येति—

२०

(अव्यक्तः).

(१) “ अञ्जु, व्यक्तिः श्लक्ष्णादिषु ” विपूर्वः. धा० रुधा० कौ० पृ० ४७२

निरु०—७२६ षोडश स्त्रीसहस्राणि शतमेकं ततोधिकम् ॥ ५५९ ॥

(अनेकमूर्ति) रित्युक्तः तत्सङ्ख्यादेहधारणात् ।

७२७ मनुष्यत्वेन सर्वत्र परज्ञावाप्रकाशनात् ॥ ५६० ॥

२५

बुधै (रव्यक्त) इति च कथितस्तन्वारागैः ।

(७२८) शतमूर्तिश्च, (७२९) शताननः, ॥

ॐ शतमूर्तये नमः । ॐ शताननाय नमः ।

९ भा०— अथ दिदक्षवे अर्जुनाय व्यक्तवैश्वरूप्यः—

(शतमूर्तिः).

(१) “ पश्य मे पार्यं रूपानि शतशोथ सहस्रशः ” इति. ❀ गी० १३-४।

(शताननः).

तत्रैव च अर्जुनः

१० (१) “ अनेकवक्त्रनयनम् ” इति. ❀ गी० ११-३० ।

निर्व०— (२) “ अङ्घ्रिघृत्तिभ्यः कः ” इति कः. उणा० पा० ३ कौ०
पृ० ६२९

(३) “ तिनुत्र० ” इति नेट्. ७ । २ । ९ ॥ कौ० पृ० ६०८

(४) “ अनिदिताम् ” इति नलोपः. ६।४।२४ ॥ कौ० पृ० ७६

१५ (५) “ चोः कुः ” ट । २ । ३० ॥ कौ० पृ० ६८

चर्त्वम् निरुचे ह्ययम्. अन्यथापि प्रागेव. वेरण्

समाप्ते नञो नलोपः. ❀

अथ दिदक्षवेऽर्जुनाय व्यक्तवैश्वरूपतया शतम् अस्य

उपलक्षणतया अनन्ताः मूर्तयोऽस्येति—

२० (शतमूर्तिः).

शतशब्द उक्तः. अन्यच्च तत्र तत्र च. ❀

अनेकवक्त्रतया शतम् पूर्ववत् अनेकानि आननानि मुखानि अस्येति—

(शताननः).

निरु०— ७२८ अर्जुनाय व्यक्तनया विश्वरूपप्रदर्शनात् ॥ ५६१ ॥

२५ (शतमूर्ति) रिति ख्यातः शतशोथ सहस्रशः ।

७२९ अनेकाननसंपत्त्या (शतानन) इतीरितः ॥ ५६२ ॥

श्लो० ॥ ७८ ॥ (७३०) एको,

ॐ एकाय नमः ।

भा०—उक्ते महिम्नि सजातीयसंख्येयासंज्ञवात् अद्वैतं गच्छतीति-
(एकः).

(१) “ इण्, गतौ ” इत्यस्मात् धा० अदा० कौ० पृ० ४४१

(२) “ इण्, नीका० ” इत्यादिना कन्प्रत्ययः, उणा० पा० ३
कौ० पृ० ६२७

एकोपाधिरतितान् हि सञ्चक्षते. यथा द्वौ ब्राह्मणौ त्रयः क्षत्रियाः इति.

निर्व०—अनिः प्राणनकर्मा, शुद्धः. आङ्पूर्वः. पूर्वमुपसर्गेण युज्यते १०
ततः साधनेन. दीर्घः सांहितः. ततः.

(१) “ करणाधिकरणयोश्च ” इति, ३।३।११७॥ कौ० पृ० ६६२
करणे ल्युट्. यद्वा, अयम्.

(२) “ हेतुमति च ” इति णिजन्तः. अना-३।१।२६॥ कौ० पृ० ४९२
ङ्पूर्वोपि. तत्पूर्वत्वे परिनिष्ठिते दीर्घोधिकः. पूर्वं साधनेनापि हि १९
युज्यते दर्शनमेदात्. अतः इति वृद्धिः. ततः

(३) “ बहुलमन्यत्रापि ” इति कर्मणि युच्. उणा० पा० २
कौ० पृ० ६२२

मन्धादिल्युः. ल्युडा. बाहुलकात्. सर्वत्र योरनः. णिचि तद्धोपश्च.
शतशब्द उक्तः. दीर्घः. २०

उक्ते महिम्नि अतुल्यकक्षयतया सजातीयसंख्येयान्तराभावात् अ-
द्वैतम् एति गच्छतीति—(एकः).

(१) “ इण्गतौ ” धा० अदा० कौ० पृ० ४४१

(२) “ इण्, नीकावाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२७
इति कन् बाहुलकान्न क इत्. गुणः. अनिट्. २९

निर०—७३० द्वितीयस्वसजातीयसहित्या (द्वेक) उच्यते ।

(७३१) नैकः, (७३२) सः,

ॐ नैकाय नमः । ॐ साय नमः ।

भा०—नहि भगवतः कश्चित् केनचिदुपाधिना तुल्यकक्ष्यः; यथा—

१ (१) “ एक इद्राजा जगतो बभूव ” ४ का० १—३२

(२) “ न तस्य प्रतिमास्ति ” इति च. ❀

अत इद्रमैक्यं न सर्वनिह्वानिवर्तसंकरणपरिणामादिनिमित्तम् किन्तु विभूतितया विजातीयेन सर्वेण द्वितीयवानेव इति—

(नैकः). यथा.

१० (३) “ नान्तोस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ” इति. ❀

गी० ११—३९ ।

एष्वाकुमारम् अखिलप्रसिद्धया स्वविषयं ज्ञानं स्यतीति—

(सः). स्यतेः,

(१) “ शमिमुपि स्यति० ”

१५ इत्यादिना ङः. यथा. ❀

निर्व०—उक्तव्याख्यानेन चास्यैक्यस्य असर्वनिह्वानपरतया विभूतितया विजातीयेन सर्वेण द्वितीयेन सदैवत्वात् एकांतेति—

(नैकः). अनेको वा,

एकः उक्तः. नशब्दोप्यम्. नञो नलोपात्तावो वा. इति प्रागेवावादि.

२० वृद्धिः. अनुकल्पे नञो नलोपः. नुट् च वृद्धिः. ❀

इत्थं सिद्धान्तिने विशिष्टाद्वैते विभूतिभूतेष्वेषु आकुमारमखिलप्रसिद्ध्या स्वविषयं ज्ञानं स्यति अन्तयति निश्चयीकरोतीति—(सः).

निरु०—७३१ (नैकः) स्वव्यापारतया विभूतीनामितीरितः ॥ ५६३ ॥

७३२ सर्वेषु कृष्णरूपेषु आकुमारप्रसिद्धितः ।

२५ ज्ञानं हि यस्य विषयं स्यत्यसौ (स) इतीरितः ॥ ५६४ ॥

(७३३) वः.

ॐ वाय नमः ।

भा०—प्रसिद्धिर्भवामित्वात्—(वः).

वसंतः इः.

५

(१) “ वमन्ति तत्र भूतानि भूतात्मन्यग्नित्वात्मनि । म च भू-
तेष्वशेषेषु वकागर्थमनना मुने ” इति. ॐ

मलीममेषु वमन्नपि कनतीति—

निर्व०—(१) “ पो. अन्नकर्मणि ” पन्नः आन्वम. भा० दिवा०
कौ० पृ० ४५४

९०

(२) “ शनिमृषिन्यनि० ” इत्यादिना इः.

(३) “ अन्येष्वनि० ” इति वा. शिलोपः. ॐ ३।२।१०१॥

कौ० पृ० ५८५

निरुक्तात् सर्वावानम्भयम् यथाप्रसिद्धिर्भवन्न दमतीति—(वः).

(१) “ वम, निवाम ” धा० ङादिः कौ० पृ० ४३०

१५

(२) “ अन्येष्वनि० ” इति इः. पूर्ववत् ३।२. १०१॥ कौ० पृ० ५८५

अन्यच्च. नाम्नोः संहिताप्याम्.

(३) “ मुषां मुलुक् पूर्वमदर्णाच्छेवाडाड्यावाजात् ” ७।१।

३९॥ कौ० पृ० ७०३

इति सोर्लुक् छन्दस्यः. अस्त्येव हि छन्दोभावः. यनोयम् पञ्चमो २०

वेद इत्युक्तम्. यद्वा मश्वामां वश्च इति. (मभः).

इत्येकनाम. अग्नि ह्येवमन्यत्रापि. यथा त्रिककुम्भामेत्यादि.

अत्र चोक्त एवार्थः. समानाधिकरणसमामः. अस्मिंश्च पञ्च लुको

नच्छान्दसत्त्वकल्पनकेशः इति विशेषः. ॐ

एवम् मलीममेणेषु वमन्नपि कनति दीव्यत इति—

२५

निरु०—७३३ यथा प्रसिद्धिर्भवामित्वात् तस्यापि वसन्तेश्च मः ।

भूतावासतया (वः) स्यात्—

श्लो०७८ (६३६) ना०७३९ लोकवन्धुः.
(७३९) लोकवन्धुर् ,

ॐ लोकवन्धवे नमः ।

भा०— एवमविशेषणाशेषानुग्रहे अवर्जनीयं वान्धवं निवन्धनमाह—
६ (लोकवन्धुः).

लोकानां स्वजनः

(१) “ वन्ध, वन्धने ” धा० क्रयादिः कौ०पृ०४७७

(२) “ शृस्वृस्निहि० ” उणा० पा०१ कौ०पृ० ६०९

इत्यादिना उप्रत्ययः. यथा ,

१० (३) “माता पिता भ्राता निवासश्शरणं मुहूत् गतिर्नारायणः” सु०उ०६।

(४) “ पितामहस्य जगतः ” ईर्त्थ्यादि. ❀ गी०९—१७ ।

निर्व०— (१) “ पद, गतौ ” धा० दिवा०कौ०पृ०४५५

(२) “ खनो घ च ” इति चकारात्, ३।३।१२५॥कौ०पृ०६६४

चित्करणेनाद्वा. प्रकृत्यन्तरादपि घः. इति कर्मणि घः. उ—

१५ लृष्टवाचिन उदः आतिशायनिकः तमप्. चत्वंम्. समाप्ते

नञो नलोपः. अनिट्. आविष्टलिङ्गोयम् “ईर्त्थ्यादि. ❀

अथैवमविशेषणाशेषानुग्रहे अवर्जनीयम् वान्धवं नि—

वन्धनमभिधीयते. लोकानामशेषाणाम् वन्धुः स्वजन इति—

(लोकवन्धुः).

२० (१) “ वन्ध, वन्धने ” क्रयादिः धा० क्रयादिः कौ०पृ०४७७

(२) “ नश्च ” इत्यनुस्वारः. परसवर्णः. ८।३।२४॥कौ०पृ० २०

(३) “ शृस्वृस्निहितृप्यसिवासिहनिक्लिदिवन्धिमनिन्यश्च ” उणा०

पा०१कौ०पृ०६०९

इति उः.

२५ निरु०—७३९ लोकानां स्वजनत्वाद्धि (लोकवन्धु) रिति स्मृतः ।

(७४०) लोकनाथो , (७४१) माधवो ,

ॐ लोकनाथाय नमः । ॐ माधवाय नमः ।

भा०— तन्मूलमसाधारणं स्वाभाविकं च संबन्धमाह— ५

(लोकनाथः). इति स्वामी. ❀

बान्धवविशेषमाह मातापितृत्वम् श्रिया सहास्य सूचयति—

(माधवः).

मधुकुलोद्भवत्वाद्वा— (माधवः).

(१)“मौनाद्ब्रह्मनाञ्च योगाञ्च विद्धि भारतमाधवम्”भा०उ०७१-४।१०

इति वा. ❀

निर्व०— (४) “ लोक, दर्शने ” भा०ज्वादिः कौ०पृ०३८७

(५)“हलश्च”इत्यधिकरणे घञ्. ❀ ३।३।१२१॥कौ०पृ०६६३

तन्मूलभूतोसाधारणस्स्वाभाविकश्च संबन्ध उच्यते

लोकानां नाथः स्वामीति—

१५

(लोकनाथः).

(१)“नाथु नाथु,याच्चोपतापैश्वर्याशीष्पु”धा०ज्वादिः कौ०पृ०३८२

ऐश्वर्यकर्महायम्. पचावच्. लोक उक्तः. ❀

श्रिया सहास्य मातापितृत्वलक्षणबान्धवविशेषसूचनयायम्, मा-

याः लक्ष्याः धवः पतिरिति वा , मधुनामकयादवकुलोद्भवतया, २०

मधोरपत्यमिति वा , निरुक्तानुरोधत् मौनध्यानयोगवत्तया वा—

(माधवः). पूर्वत्र ,

निरु०—७४० लोकबन्धुत्वमूत्राद्दि लोकस्वामित्वमित्यतः॥५६८॥

स्वाभाविकाञ्च संबन्धात् (लोकनाथ) इतीरितः ।

७४१ लोकनाथत्वसंबन्धः श्रीमतश्चेति (माधवः) ५६९ ॥ २५

मधोर्वशोद्भवत्वाच्च (माधवः) परिकीर्तितः ।

(७४२) भक्तवत्सलः, ॥

ॐ भक्तवत्सलाय नमः ।

भा०—उक्तस्वाम्यवान्धवोत्सुकेषु भक्तेषु विशेषं भासते—
५ (भक्तवत्सलः).

तल्लभसंभ्रमविस्मृतान्यकामः. ❀

निर्व०(१)—"धूञ्,कम्पने"धा०स्वादिः-त्रयादिः कौ०पृ०४६२-४७६
पचाद्यच्. गुणः. अच्.

(२) " मन, ज्ञाने " धा०दिवा०कौ०पृ०४५६

१० (३) " अन्येष्वपि० " इति डः. ३।२।१०१॥कौ०पृ०५८५
दिलोपः. ततस्त्रियाम्. अतष्टावादि. अपरत्र,

(४) " मन, ज्ञाने " उपकरणे, धा०दिवा०कौ०पृ०४५६

(५) " फलिपादिनिमिनिजनांगुक्षपटिनाकिधनाश्च " उणा०

पा०१कौ०पृ०६१०

१५ इति डः. नस्य धश्च. ततो मधुशब्दात्

(६) " ऋण्यन्धकवृष्णिक्कुरुयश्च " ४।१।११४॥कौ०पृ०२१३

इति अण्. आपत्यः. ओर्गुणः. अच्.

(७) " तद्धितेषु० " इति आदिवृद्धिः. ७।२।११७॥कौ०पृ०२०४

उत्तरत्र पृषोदरादि. ❀

२० उक्तस्वाम्यवान्धवोत्सुकेषु भक्तेषु विशेषो भाष्यते भक्तेषु

तल्लभसंभ्रमविस्मृतान्यकामनया वत्सल इति—

(भक्तवत्सलः).

(१) " वद, व्यक्त्यायां वाचि " धा०न्वादिः कौ०पृ०४३४

(२) " वृत्तृवादिहनिकामिकषिभ्यस्तः " इति सः. उणा०पा०३

२५ कौ०पृ०६२७

(३) " तितुत्र० " इति नेट्. चर्त्वम्. ततः ७।२।९॥कौ०पृ०६०८

(४) " वत्सांभान्यां कामबले " ५।२।९८॥ कौ०पृ०३२७

निरु०-७४२विशेषं वक्ति भक्तेषु योसौ स्यात्(भक्तवत्सलः)॥५७०॥

श्लो० ॥ ७९ ॥ (७४३) सुवर्णवर्णो,

ॐ सुवर्णवर्णाय नमः ।

भा०— उक्तगुणवत् कनकनिकषनिर्दोषोज्ज्वलदिव्यवर्णः

(सुवर्णवर्णः). यथा,

(१) “ यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णम् ” मु०उ०३—

(२) “ रुक्मात्तं स्वप्नधीगन्धम् ” मनु० १२—१२४

(३) “ आदित्यवर्णम् ” पु०सू०२०।

(४) “ हिरण्यमयः पुरुषः सर्व एव सुवर्णः ” छा०उ०

“इत्यादि. वर्णाधिष्ठानं च. ❀

निर्व०— इति कामवति मत्वर्थीयो लच्.

(५) “ भज, नेवायाम् ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४३

(६) “ गत्यर्थ० ” इत्यादिना कर्तरि क्तः. अनिट्.

कौ०पृ०५९३

(७) “ घोः कुः ” इति कुत्वम्. गः. नस्य ८।२।३०॥कौ

(८) “ स्वरि च ” इति चत्वम्. कः. ❀ ८।४।५५॥कौ

उक्तगुणवत् कनकनिकषनिर्दोषोज्ज्वलदिव्यवर्णतया

सुवर्णस्य हिण्यस्येव वर्णो रूपगुणोऽस्येति—

(सुवर्णवर्णः).

(१) “ वृञ्. वरणे ” नप्रकरणे, धा०स्वादिः कौ०पृ०

(२) “ कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपित्यो नित् ” उणा०पा० ३कौ

इति नः. नित्. गुणः. रपरः.

(३) “ नेट् ” इति नेट्, णत्वम्. पुनश्च वर्ण-७।२।८॥कौ

शब्दः प्राग्वत् सुपूर्वा बहुव्रीहिः. ❀

निरु०— ७४३ गुणवत्स्वर्णनिकषनिर्दोषोज्ज्वलवर्णतः

(सुवर्णवर्ण) इत्युक्तः नवार्णो भक्तिकामदः ॥ ५७९

(७४४) हेम.ङ्गो, (७४५) वराङ्गः,

ॐ हेमाङ्गाय नमः । ॐ वराङ्गाय नमः ।

५ भा०— नित्यं दिव्यं सत्त्वमयमङ्गमस्येति—

(हेमाङ्गः).

(१) “ हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते ” इति. * छा० उ० १-६-६ ।

तदेतदौपनिषदं देवक्या व्रियमाणमतिनिहृतदिव्य-

चिह्नमाविष्कृतम् इति—

१० (वराङ्गः). यथा,

निर्व०— हेम, हाटकम्. तदुपलक्ष्यं च दिव्यसत्त्वमयम्

नित्यमङ्गं वर्णाधिष्ठानरूपम् अस्येति—

(हेमाङ्गः).

अङ्गिर्गतिकर्मा. इदित्त्वान्नुम्. अनुस्वारपरसवर्णौ. पचाद्यच्.

१५ (१) “ हि, गतौ वृद्धौ च ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६२

(२) “ सर्वधानुभ्यो मनिन् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३९

इति मनिन्. गुणः. अनिट्. नलोपः. सच

(३) “ नलोपः ङुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति ” ८।२।२॥ कौ० पृ० ६३

इति नियमात् नात्रासिद्धः. बहुव्रीहिः. दीर्घः. *

२० तथा वरम् देवक्या व्रियमाणम् अङ्गम् औपनिषदम्

अनिहृतदिव्यचिह्नमाविष्कृतम् रूपमस्येति—

(वराङ्गः).

निर्ह०—७४४ वर्णाश्रयं तु यस्याङ्गं दिव्यसत्त्वमयं यतः ।

अतो (हेमाङ्ग) इत्युक्तः सप्तार्णो हेमवर्णदः ॥ ५७२ ॥

२५ ७४५ देवकीप्रीतये गुप्तदिव्यलक्षणमङ्गम् ।

आविष्कृतं स्वतो येन (वराङ्ग) स्त तु कथ्यते ॥ ५७३ ॥

(७४६) चन्दनाङ्गदी , ।

ॐ चन्दनाङ्गदिने नमः ।

भा०—(१) “फुल्लेन्दीवरपत्राभं चतुर्वाहुं निरोक्ष्य नमू । श्रीवत्सबक्षसं
जातं तुष्टावानकदुन्दुभिः ” इति. ❀ वि०पु०५—३—८ । ९

चन्दनानि आह्लादनानि अनन्याभरणमप्यङ्गं स्वसंवलिततया
उन्मील्य ददतीति वा—

केयूरोपलक्षणेन वा दिव्यभूषणान्यङ्गदादीनि भूयिष्ठान्यस्येति—
(चन्दनाङ्गदी). भूमिनि इतिप्रत्ययः. ❀

निर्व०— अङ्गेरङ्गशब्द उक्तः.

१०

(१) “ वृञ् , वरणे ” भावे , धा० स्वादिः कौ०पृ०४६२

(२) “ अकर्तारि च कारके० ” इति अनुवृत्तौ , ३ । ३ ।

१९ ॥ कौ० पृ० ६४७

(३) “ ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च ” इति. ३।३।५८॥कौ०पृ०६५३

कर्मण्यप्. गुणो रपरः दीर्घः. सांहितः. ❀

१५

तथा चन्दनानि आह्लादनानि च तानि अङ्गदादीनि अङ्गम् अनन्या
भरणम् अवयवम् स्वसंवलिततया उन्मील्य ददन्तीति वा. त-
द्विशेषवाचिनोऽस्योपलक्षणतया तदुपलक्ष्याणि वा नित्यदिव्यसत्त्व-
मयानि भूषणानि चेति चन्दनाङ्गदादीनि. तानि भूयिष्ठान्यस्य सन्तीति-
(चन्दनाङ्गदी). २०

(१) “ हुदाञ् , दाने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

(२) “ आतोनुपसर्गे० ” इति कः. आलोपः. ३।३।३॥कौ०पृ०५७०

उक्तो ह्यङ्गशब्दः.

निरु०—७४६ भूषणान्यङ्गदादीनि सदाह्लादकगणि च ।

सन्ति यस्य च नित्यन्तु स स्मृत (श्वन्दनाङ्गदी ॥ ५७४ ॥ २५

(७४७) वीरहा , (७४८) विषमः ,

ॐ वीरघ्ने नमः । ॐ विषमाय नमः ।

५ ना०— अतिमुग्धस्तनन्धयोपि पूतनाशकटार्जुनादीन् सुरादीन्
वञ्चकान् समूलघातं जवानेति—

(वीरहा). ❀

एवमृजुकुटिलाशयेषु क्षेमंकरत्तयंकरविषमवृत्तत्वात्—

(विषमः). ❀

१० निर्व०— (३) “ चदि, आह्लादने ” इदित्वात् नुमि^{१३६}ति^{१३६}दि.

धा० त्वादिः कौ० पृ० ३८७

करणे ल्युट्. यद्वा णिजन्तात् ल्युः. ल्युट्; युज्वा. बाहुलकात्

सर्वत्र योः अनः. णिचि तल्लोपश्च दीर्घः. ततः.

(४) “ न कर्मधारयान्मत्वर्थीयः ” इति.

१९ न्यायस्यानित्यतया भूमनि मत्वर्थीयोत इनिः.

(५) “ वस्य० ” ६ । ४ । ३४८ ॥ कौ०पृ०५६

इति लोपः. इन्नन्तदीर्घः. ^{१३६}इत्त्यादि. ❀

अतिमुग्धस्तनन्धयोपि वीरान् वञ्चकान् पूतनाशकटार्जुनादीन् सुरा-
दीन् समूलघातं हन्तीति—

२० (वीरहा).

हनः क्तिप्. अन्यन्तु प्रागेव. प्रपञ्चितम्. अजेः रकि वीभावे चानित्य-

गुणे , वीरवतेर्वा पचाद्यचि णिलोपे च वीरशब्दः प्रागेव हि निरुहे.

हन्नन्तदीर्घः. ^{१३६}इत्त्यादि. ❀

एवम् ऋजुकुटिलाशयेषु क्षेमंकरत्तयंकरवृत्ततया विषमः समो नेति—

२९ (विषमः).

निरु०— ७४७ समूलं पूतनादीन्वै यो जघान स (वीरहा) ।

७४८ त्रीतिक्षेमकरत्वाच्चि कुटिलाकुटिलात्मसु ॥ ५७५ ॥

(विषमः) स तु विख्यातः—

(७४९) शून्यो,

ॐ शून्याय नमः ।

भा०— मनुष्यत्वेपि अशेषदोषैर्विवर्जितः—

(शून्यः).

(१) “ शुन, गतौ ” प्यत्. ❀ धा० तुदा०कौ०पृ०४६६

निर्व०—(१) “ पम एम, अवैकल्ये ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४१८
विपूर्वः षस्सः. पचाद्यच्.

(२) “ आदेशप्रत्यययोः ” इति षत्वस्य ८।३।५९॥ कौ०पृ०३४

(३) “ सात्वदाद्योः ” इति प्रतिषेधे प्राप्ते, ८।३।१११॥ १०
कौ०पृ०३५८

(४) “ सुविनिदुर्ग्यस्तुपिसूतिसमाः ” इति. ८।३।८८॥ कौ०पृ०४४५
समशब्दे सरूप षत्वम्. ❀

मानुष्यकेष्वस्त्रिलकल्याणगुणान्निवृद्धोयम् अशेषैर्दोषैः

शून्यो विवर्जित इति—

१५

(शून्यः).

(१) “ शुन, गतौ ” तुदादिः. धा०तुदा०कौ०पृ०४६६

(२) “ ऋहलोर्ण्यत् ” ३।१।१२४॥ कौ०पृ०५६२

इति हलन्तात् प्यत्.

(३) “ कृत्यल्युटः ” इति. ३।३।११३॥ कौ०पृ०६६३ २०
वाहुलकात् क्वचित् तत्सन्नियोगे प्रथमम्

(४) “ अन्येषामपि० ” इति. ६।३।१३७॥ कौ०पृ०१६५

दीर्घः. ततो न लङ्प्रथगुणः. अथवा संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः. यद्वा,

(५) “ टुओश्चि, गतिवृद्धयोः ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४३४

द्वित् ओदिच्च. कर्मणि ऋः

२५

निर्ह०—७४९ (शून्यः) स्यात् दोषवर्जितः ।

(७५०) घृताशीर्,

ॐ घृताशिषे नमः ।

भा०—(१) “ वृ, सेचने ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२६

१ वृतं सेचनं स्वगुणैः जगदाप्यायनम् तत्र वा
गोपगृहगव्ये वा आशास्तिरस्येति—

(घृताशीः). ❀

निर्व०—(६) “ ओदितश्च ” इति निष्ठानत्वम्. ८।२।४५॥कौ०
पृ०५८७

१० (७) “ नेदृशि० ” इति नेट्. ७।२।८॥कौ०पृ० ५८१

(८) “ वचिस्वपियजादीनां किति ” इति ६।१।१५॥कौ०पृ०४३२
यजादित्वात् किति संप्रसारणम्. वस्य उः.

(९) “ संप्रसारणाच्च ” इति पूर्वरूपम् ६।१।१०८॥कौ०पृ०६०

(१०) “ हलः ” इति संप्रसारणान्तस्य ६।४।२॥कौ०पृ०४७६

१५ अस्य दीर्घः. कित्वादगुणः. ततः शूनशब्दात्,

(११) “ प्रातिपदिकात् धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च ” चुरादौ गण-
सूत्रम् । कौ०पृ०४९०

इति णिच्. इष्ठवद्भावात् टिलोपः. ततः,

(१२) “ अचो यत् ” इति. ३।१।९७॥कौ०पृ०५५७

२० अजन्ताद्यत्. णिलोपः. सन्निपातपरिभाषा हि न नित्या.

(१३) “ कष्टाय क्रमणे ” इत्यादि निर्देशात् ३।१।१४॥कौ०पृ०५१६

(१४) “ कृन्मेजन्तः ” इति. १।१।३९॥कौ०पृ०८७३

अन्तग्रहणाद्वा. ❀

वृते स्वगुणैर्जगदाप्यायने गोपगृहगव्यसर्पिषि वा

२५ आशीः इच्छास्येति—

(घृताशीः).

निरु०—७५० गोपानां सन्नगव्ये वा जगदाप्यायनेन वा ॥५७६॥

वृते त्वाशा हि यस्यास्ति (घृताशीः) परिकीर्तितः ।

(७५१) अचलः,

ॐ अचलाय नमः ।

भा०— दुर्योधनादिभिः दुरात्मभिरभेद्यः—

(अचलः). ❀

९

प्रगतपाण्डवादेः प्रयोजनाय सत्यसमयादेश्वलतीति—

निर्व०— (१) “ आङः शामु, इच्छायाम् ” क्विप्. धा०अदा०
कौ०पृ०४३८

(२) “ आशासः क्वावुपधाया इत्त्वम् वाच्यम् ” ६।४।३४॥

कौ०पृ०४४८

१०

इति उपधाया आत् इत्त्वम्.

(३) “ गृ-वृ, सेचने ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२६

(४) “ वृ, क्षरणदीप्तयोर्वा ” धा०जुहो० कौ०पृ०४५२

यथासंख्यं नपुंसके भावे क्तः.

(५) “ अञ्जिवृत्तिभ्यः क्तः ” उणा०पा०३ कौ०पृ०६२९ १५

इति क्तः. शास्त्रेऽस्य स्त्वम्.

(६) “ वोरुपधाया दीर्घ इकः ” इति. ८।२।७६॥ कौ०पृ०८०
उपधादीर्घः. आवसानिको विसर्ग इत्यादि. अन्यत्र तु

(७) “ शासिवसिधसोर्नां च ” ८।३।६०॥ कौ०पृ०४३२

इति षत्वं बोध्यम्. ❀

२०

दुरात्मभिर्दुर्योधनादिभिरभेद्यतया चलः चञ्चलो नेति—

(अचलः).

(१) “ चल, कम्पने ” धा०त्वादिः कौ० पृ०४१६

पचाद्यच्. समासे नञो नलोपः. ❀

अवधीर्य चात्मनायुधस्पर्शसमयम् भोष्माभिक्रमणे समुद्धृतचक्रतया २५

प्रगतपाण्डवादेः प्रयोजनाय सत्यसमयादेश्वलतीति—

निरु०—७५१ दुर्योधनाद्यभेद्यत्वात् (अचलः) परिकीर्तितः ॥५७७

(७५२) चलः, ॥ श्लो० ॥ ८० ॥ (७५३) अमानी,

ॐ चलाय नमः । ॐ अमानिने नमः ।

५ भा०—(चलः).

सह्यवधीरितानायुधस्पर्शसमयः समुद्धृतचक्रो गीष्म-
माचक्राम. यथा,

(१) “ तमात्तचक्रं प्रणदन्तमुच्चैः कुद्धं महेन्द्रावरजं समोक्ष्य ।
सर्वाणि भूतानि भृशं विनेद्दुः क्षयं कुरुणामिति चिन्तयित्वा ॥

१० स वामुदेवः प्रगृहीतचक्रः संवर्तयिष्यन्निव जीवलोकम् ।
अभ्युत्पतन् लोकगुरुर्ब्रह्मासे भूतानि धक्ष्यन्निव धूमकेतुः ॥ ”

इत्यादि. ❀ भा० भा० ५९-९४ ।

भक्तेषु अनहंयुः —

(अमानी).

१५ अतो हि दूत्यादावनपत्रपिष्णुरधिचकार. ❀

निर्व०—(चलः).

धातुः प्राग्वत्. प्रत्ययश्च. ❀

दूत्याधिकारादौ अनपत्रपिष्णुत्वप्रयोजिकया भक्तेष्वनहं-
युतया मानः चित्तसमुन्नतिः अस्यास्तीति मानी सः

२० अस्य नास्तीति—

(अमानी).

(१) “ मान, पूजायाम् ” धा० चुरा० कौ० पृ० ४८८

भावे घञ्. ततः,

निरु०—७५२ सत्याद्यः पाण्डवार्थे हि चलतीति(चलः) स्मृतः ।

२६ ७५३(अमानी) योजनहंकारी भक्तेष्वेव स ईरितः ॥ ५७८ ॥

(७५४) मानदो, (७५५) मान्यो,

ॐ मानदाय नमः । ॐ मान्याय नमः ।

भा०—अर्जुनोप्रसेनयुधिष्ठिरादिभ्यः रथित्वाधिराज्यबहुमानं ९
दत्तवान्—

(मानदः). ❀

तदीयत्वेन सम्मन्तव्यः —

(मान्यः).

तथा ह्ययमात्मानं बह्मामंस्त. १०

(१) “ न सारथे सात्त्वतकौरवाणां क्रुद्धस्य मुच्येत रणेऽद्य क-
श्चित् ” इति. ❀

निर्व०—(२) “ मत्वर्थीयोत इनिः ”

(३) “ यस्य० ” इति लोपः. ६।४।१४८।।कौ०पृ०५६

नञो नस्य लोपः. इन्नन्तदीर्घः. इत्यादि. ❀ १९

तथा मानमर्जुनादिभ्यो महारथिकत्वाधिराज्यबहुमानम्
इदातीति—

(मानदः). ददाते;

(१) “ आतोनूपसर्गे० ” इति कः. ३।२।३।।कौ०पृ०५७०

आह्लोपः. मानः उक्तः. ❀ २०

तद्व्युत्पत्त्यादिना स्वबहुमाननात् मान्यः

तदीयत्वेन सम्मन्तव्य इति—

(मान्यः).

(१) “ मान, पूजायाम् ” धा०चुरा०कौ०पृ०४८८

(२) “ ऋहलोर्ण्यत् ” इति ण्यत्. ३।१।१२४।।कौ०पृ०५६२ २५

क एवं कर्मकरस्तत्रोच्यते. ❀

निरु०—७५४स (मानदो) ऽर्जुनादिभ्यो मानं राज्यं च दत्तवान् ।

७५५ (मान्य) स्तदीयवत्त्वे स्यात् सम्मन्तव्यस्सदैव सः ॥५७९ ॥

(७५६) लोकस्वामी, (७५७) त्रिलोकधृत्, ।

ॐ लोकस्वामिने नमः । ॐ त्रिलोकधृते नमः ।

५ भा०— क एवं कर्मकरः—

(लोकस्वामी). ❀

एवमक्तिमुद्गः कथं नीचैर्भवति यतः—

(त्रिलोकधृत्).

अशेषाणामपि धारणपोषणयोर्भारकत्वादिति. यथा ,

१० (१) “ विष्टज्याहमिदं कृत्स्नम् ” इत्यादि. ❀

निर्व०— लोकानामशेषाणाम् स्वशेषाणाम् भुवनानाम् स्वामी

निरुपाधिकश्लेषीति—

(लोकस्वामी).

स्वरतेर्दे स्वशब्दो हि न्यरूप्यते. ततो मत्वर्थे

१५ (१) “ स्वामिन्नैश्वर्ये ” इति. ५ । २ । १२६ ॥ कौ०पृ० ३३२

ऐश्वर्ये आमिनच् प्रत्ययान्तो यन्निपात्यते.

(२) “ यस्य० ” इति लोपः. ६ । ४ । १४८ ॥ कौ०पृ० ५६

इन्नन्तदीर्घः, इत्यादि.

(३) “ लोक, दर्शने ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३८७

२० (४) “ हलश्च ” इति अधिकरणे घञ्. ❀ ३।३।१२१ ॥ कौ०पृ० ६६३

कुतश्चात्युच्चैरयमतिनीचैर्भवति. यतोशेषधारणपोष—

णभारकत्वात् त्रीन् लोकान् धरतीति—

(त्रिलोकधृत्).

निरु०— ७५६ लोककर्तृतया चैव (लोकस्वामी) ति शब्दयते ।

२५ ७५७ लोकत्रयस्य धरणात् स (त्रिलोकधृत्) ईरितः ॥ ५८० ॥

(७५८) सुमेधा ,

ॐ सुमेधसे नमः ।

भा०— आराधकसुसाधुबुद्धिः—

(सुमेधाः).

५

(१) “ नित्यमसिच् प्रजामेधयोः ” ५।४।१२२॥ कौ०पृ०१६८
इति समासान्तो सिच्. ❀

निर्व०—(१) “ धृञ्, धारणे ” किपि तुक्, धा० स्वादिः कौ०पृ०४२३
अगुणः. लोक उक्तः. तरतेर्ङिः. टिलोपः.

(२) “ नेट् ” इति नेट्. षष्ठीसमासोयम्. ७।२।८॥ कौ०पृ०५८१ १०
तत्फलं च प्रागेव उक्तम्. त्रिलोकधृक् इति पाठे, त्रिलोकाच् धृष्णो-
तीति विग्रहः.

(३) “ जिधृषा , प्रागल्भ्ये ” धा० स्वादिः कौ०पृ०४६३
स्वादिः. धारकपोषकभारकोयम्. लक्षणया वा तदर्थ-

लाभः. क्विप्. षस्य जश्त्वेन डः. तस्य ,

१९

(४) “ ऋत्विग्दधृक्स्त्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिकृञ्चां च ” ३।२।५९॥
कौ०पृ०६७

इत्यत्र दधृगिति निपातनेन धृषेः क्विनो विधानात्.

(५) “ क्विप्प्रत्ययस्य कुः ” ८।२।६२॥ कौ०पृ०६८

इत्यत्र बहुव्रीह्याश्रयणात्

२०

अन्यत्रापीति अत्र क्विप्यपि

कुत्वम् , गः. ततो वा चत्वम् , कः, प्रागपि इदमवादिष्म.

शेषम्. प्राग्वत्. ❀

आराधकेषु सुसाधुबुद्धितया सुशोभना मेधा धारणावती धीरस्येति—

(सुमेधाः).

२९

निरु०— ७५८ बुद्धिस्सुशोभना यस्य (सुमेधाः) परिकीर्तितः।

(७५९) मेघजो,

ॐ मेघजाय नमः ।

भा०—अतो मेघे देवकिपुत्रीयव्रतरूपे यज्ञे जात इति—

१ (मेघजः). स हि तामाह .

(१) “ स्तुतोहं यत्त्वया पूर्वं पुत्रार्थिन्या तदद्य ते । सफलं देवि सञ्जातं जातोहं रघोद्विजान् ” वि०पु०५—३—१४ ।

(२) “ सम्यगाराधितेनोक्तं यत्प्रसन्नेन ते शुभे । तत्कृतं सकलं देवि ” इति. ❀ वि०ध० ३३—३९ ।

१० निर्व०—(१) “मिद्-मेद्, मेधाहिंसनयोः” धा०च्वादिः कौ०पृ०४२१

इमौ दान्तौ मतभेदेन थान्तौ धान्तौ च; तत्रेहानुकल्पे द्वितीयात्

(२) “ षिद्धिदादिभ्योऽङ् ” इति. ३।३।१०४ ॥ कौ०पृ०६६०

भिदादित्वात् स्त्रियामङ्.

(३) “ गुरोश्च हलः ” इति. ३।३।१०३ ॥ कौ० पृ०६६०

१५ अकारप्रत्ययो वा. अतष्ठावादि. प्रथमद्वितीयकल्पयोस्त्वरमात् पृषोदरादित्वेन वर्णविकारः. दधयोर्यः. अन्यत् प्राग्वत्. सुपूर्वा बहुव्रीहिः.

(४) “ नञ् दुस्सुभ्यः ” इति. अनुवृत्तौ ५।४।१२१ ॥ कौ० पृ० १६८

२० (५) “ नित्यमसिच् प्रजामेधयोः ” इति. ५।४।१२२ ॥ कौ०पृ० १६८

असिच् समासान्तः

(६) “ यस्य० ” इति लोपः. असन्तदीर्घः. “ इत्यादि. ❀

६।४।१४८ ॥ कौ०पृ० ५६

अतो मेघे देवकीपुत्रीयव्रतरूपे यज्ञे जायत इति—

२६ (मेघजः).

निरु०—७५९ देवकीकृतपुत्रीयव्रतयज्ञे च यस्य वै ॥ ५८१ ।

जनिस्तु (मेघजः) सस्यात्समार्णः पुत्रदायकः ।

(७६०) धन्यः,

ॐ धन्याय नमः ।

भा०— तज्जन्मधनलाभात्—

(धन्यः).

(१) “ धनगणं लब्धा ” इति यत्. ४।४।८४॥ कौ०पृ०२८८

(२) “ जातोहं यत्तवोदरात् ” वि० पु० ५-१३-२४ ।

(३) “ अहं वो बान्धवो जातः ” इति. ❀ वि०पु०५-१३-११।

निर्व०— (१) “ जनी, प्रादुर्भावे ” धा० दिवा० कौ०पृ०४५४

(२) “ सप्तम्यां जनेर्दः ” ३।२।९७॥ कौ०पृ०५८५ १०

इति डः, टिलोपः.

(३) “ मिह-मेह, मेधाहिंसनयोः ” धा० ऋादिः कौ०पृ०४२१

मतभेदेन धान्तौ उभावप्यत्र हिंसनकर्माणौ.

(४) “ हलश्च ” इति. ३।३।१२१ कौ०पृ०६६३

अधिकरणे घञ्. आद्यस्य तु लघूपधगुणो विशेषः.

अन्यत्तु प्रागेव प्रव्यक्तम्. ❀

तज्जन्मधनलाभात् धन्यः—

(१) “ धनं लब्धा ” इति.

(धन्यः).

(२) “ धन, धान्ये ” पचाद्यच्. धा० जुहो० कौ०पृ०४५२ २०

अन्यत्तु प्रागेवोक्तं ततो,

(३) “ धनगणं लब्धा ” इति. ४।४।८४॥ कौ०पृ०२८८

यत्तद्धितः. लब्धेति तृचन्तम्.

(४) “ यस्य० ” इति लोपः. ❀ ६।४।१४८॥ कौ०पृ०५६

निरु०—७६०(धन्य)स्तु देवकीजन्मधनलाभादिति स्मृतः॥५८२॥२५

(७६१) सत्यमेधा,

ॐ सत्यमेधसे नमः ।

भा०— बल्लववसुदेवासिजात्याग्निमानिनी मेधा सत्यास्य न नट-
नमात्रम् इति—

(सत्यमेधाः).

स हि बल्लवानाह—

(१) “ यदि वोस्ति मयि प्रीतिः श्लाघ्योहं भवतां यदि । तदात्म-
बुद्धिसदृशी बुद्धिर्वः क्रियतां मयि ” इति. ❀ वि० पु० ५-१३-१।

(१) “ नाहं देवो न गन्धर्वो न यक्षो न च दानवः । अहं वो वान्ध-
वो जातः न वञ्चिन्त्यमतोन्यथा ” वि० पु० ५-१३-११ ।

“ इत्यादि.

(२) “ तदेतदखिलं गोष्ठं त्रातव्यमधुना मया । इममद्रिमहं धैर्या-
दुत्पाद्याशु शिलावनम् ॥ धारयिष्यामि गोष्ठस्य पृथुच्छत्रमिवापरम् ”

इति. ❀ वि० पु० ५-११-१३ ।

निर्व०— तथा सत्या नटनमात्रत्वभावादवितथा मेधा बल्लववसु-
देवासि जात्याग्निमानिनी बुद्धिः अस्येति—

(सत्यमेधाः).

साधितः खलु मेधतेः मेधाशब्दः. अस्तेश्शतारि सच्छब्दात्,

(१) “ तत्र साधुः ” इति यति सत्यशब्दश्च. ४।४।९८॥ कौ०

पृ० २८९

अतः स्त्रियाम्, अतष्टानादि. बहुव्रीहिः. पूर्वं पुंवत्.

निरु०— ७६१ बल्लवीवसुदेवासिजात्यास्यस्याग्निमानिनी ।

मेधा यस्यास्ति सत्या सः (सत्यमेधाः) प्रकीर्तितः ॥ ५८३ ॥

(७६२) धराधरः, ॥ श्लो० ॥ ८१ ॥ (७६३) तेजोवृषो,

ॐ धराधराय नमः । ॐ तेजोवृषाय नमः ।

भा०— गोवर्धनं धरमादधात्—

६

(धराधरः). ❀

एवं सुहृत्पालनलक्षणं तेजो वर्षतीति—

(तेजोवृषः).

निर्व०— अत्र चानादृत्यैव.

(२) “ नञ् दुस्सुभ्यः ” इति अनुवृत्तिम्, ५।४।१२१ ॥ कौ० १०
पृ० १६८

प्रागुक्तसूत्रेणासिच्, समासान्तः छन्दस्यः. उक्तो हि छन्दोभावः.

असन्तदीर्घः “ ईर्त्यादि. ❀

शातमन्यववर्षविवटनेन गोधनस्य परित्राणाय पृथुच्छत्रमिव

धरं गोवर्धनगिरिमाधरति धैर्यात् संविभर्तीति—

१५

(धराधरः).

(१) “ धृञ्, धारणे ” आङ्पूर्वः, धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२३

पचाद्यच्. गुणः रपरः. पुनरप्ययमेव धातुः प्रत्यय—

श्रान्यच्च. दीर्घः नाम्नोः संहितायां सोरुत्वे यत्वे च,

(२) “ हलि सर्वेषाम् ” इति यलोपः. ❀ ८।३।२२ ॥ कौ० पृ० २८ २०

एवं तेजः सुहृत्पालनलक्षणमोजो वर्षतीति—

(तेजोवृषः). एकन्नाम.

(१) “ वृष्, सेचने ” इगुपधलक्षणः कः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४१०

अगुणः.

(२) “ तिज, निशाने ” धा० चुरा० कौ० पृ० ४८३

२५

निरु०— ७६२ धरं गोवर्धनं शीघ्रं धृतवान् स (धराधरः) ।

७६३ तेजोभिर्वर्षति यतः सुहृत्पालनलक्षणम् ॥ ५८४ ॥

(तेजोवृषः) समाख्यातो वस्वर्णो मित्रवृद्धिदः ।

(७६४) द्युतिधरः, (७६५) सर्वशस्त्रभृतां वरः, ।

ॐ द्युतिधराय नमः । ॐ सर्वशस्त्रभृतां वराय नमः ।

५ भा०—तेन तारुण्येपि इन्द्राग्निभावुकामतिमानुषीं द्युतिं धृतवान्—
(द्युतिधरः). ❀

नरकजरासन्धादिसमरेषु—

(सर्वशस्त्रभृतां वरः). यथा,

(१) “ मनुष्यधर्मलीलस्य लीला सा जगतः पतेः । अस्त्राप्यनेक-

१० रूपाणि यदरातिषु मुञ्चति ” इति. ❀

निर्व०—(३) “ सर्व धातुभ्यः० ” इति. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

असुन्. गुणः. रुत्वोच्चगुणाः. ❀

एतेन द्युतिं तारुण्येपि इन्द्राग्निभावुकामतिमानुषीं दीप्तिं धरतीति—

(द्युतिधरः).

१५ धृजो धर उक्तः.

(१) “ द्युत, दीप्तौ ” इन्प्रकरणे, धा० ऋादिः कौ० पृ० ४११

(२) “ इगुपधात् कित् ” इति, उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

इन्. अनिट्. अगुणः. ❀

नरकजरासन्धादिसमरेषु क्षिप्रमनेकास्त्रभोचनात् सर्वशस्त्रभृतां सर्वा-

२० स्त्रिणाम् वरः श्रेष्ठ इति—

(सर्वशस्त्रभृतां वरः).

निरु०— ७६४ अमानुषीं यो धृतवान् द्युतिमैन्द्राग्निभावुकाम् ॥ ५८५

ख्यातस्त हि (द्युति धरः) वस्वर्णः कान्तिदो मनुः ।

७६५ जरासन्धादिसमरे श्रेष्ठशस्त्रभृतां च यः ॥ ५८६ ॥

२५ स ख्यातस्सर्वलोकेषु (सर्वशस्त्रभृतां वरः) ।

(७६६) प्रग्रहो ,

ॐ प्रग्रहाय नमः ।

जा०— अर्जुनः सारथिनानेन रश्मिभिरिव प्रगृह्यत इति—
(प्रग्रहः). ❀

९

निर्व०— (१) “ वृञ् , वरणे ” धा० स्वादिः कौ० पृ० ४६२
(२) “ ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च ” इति अप् ३।३।५८॥ कौ० पृ० ६५३
गुणः. स्परः. धृञः क्विपि तुक्. अगुणः.

(३) “ शसु , हिंसायाम् ” धा० ऋवादिः कौ० पृ० ४११

(४) “ ह्रन् ” इति वर्तमाने , ३।२।१८१॥ कौ० पृ० ६०८ १०

(५) “ दाम्नीशमुयुजस्तुदसिसिचमिहपतदशनहःकरणे ”

इति करणे ह्रन्. ३।२।१८२॥ कौ० पृ० ६०८

(६) “ षः प्रत्ययस्य ” इति ष इत्. तोष्टुः. १।३।६॥ कौ० पृ० ९३

(७) “ तितुत्र० ” इति नेट्. सर्व उक्तः. ७।२।९॥ कौ० पृ० ६०८

ततस्समुदायात् आम्र. अनुस्वारपाक्षिकपरसवर्णौ. ❀

१६

अर्जुनः रश्मिभिरिव प्रगृह्यते प्रकर्षेण गृह्यते सारथिनानेनोते—
(प्रग्रहः).

(१) “ ग्रह, उपादाने ” धा० ऋयादिः कौ० पृ० ४७८

प्रपूर्वः.

(२) “ अकर्तरि च कारके० ” ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७ २०

इत्यनुवृत्तौ.

(३) “ ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च ” ३।३।५८॥ कौ० पृ० ६५३

इति करणार्थे अप्. प्रपूर्वो बहुव्रीहिः. ❀

निरु०— ७६६ पार्थस्सारथिनानेन रश्मिभिर्यः प्रगृह्यते ॥ ५८७ ॥

स (प्रग्रहः) समाख्यातः सप्तवर्ण उदाहृतः ।

२५

(७६७) निग्रहो , (७६८) व्यग्रो,

ॐ निग्रहाय नमः । ॐ व्यग्राय नमः ।

५ भा०—अर्जुनपौरुषनिरपेक्षेण सारथ्यवैचित्र्येण निगृह्यन्ते शत्रव इति—
(निग्रहः). ❀

अर्जुनवैरिनिग्रहे युद्धकर्मासहमानः—
(व्यग्रः).

(१) “ अग , कुटिलायां गतौ ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४१५

१० (२) “ ऋजेन्द्राग्र० ” इत्यादिना. उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२०
रन्प्रत्ययौ निपातितः. यथा भीष्माभिक्रमणे ,

(३) “ ये यान्ति यान्त्येव निशि प्रवीर येऽवस्थिताः सत्वरं तेऽपि
यान्तु । भीष्मं रथात् पश्यत पत्यमानं द्रोणं च सङ्ख्ये सगणं मयाद्य ”
इत्येवमुक्त्वा , भा० भी० ५९—८६ ।

१५ (४) “ रथादवप्लुत्य विसृज्य वाहान् ” इत्यादि. ❀ भा० भी०
५९—९० ।

निर्व०—अर्जुनपौरुषनिरपेक्षेण सारथ्यवैचित्र्येण निगृह्यन्ते शत्रव इति—
(निग्रहः).

पूर्ववद्धातुप्रत्ययौ निपूर्वो बहुव्रीहिः. ❀

२० अर्जुनवैरिनिग्रहे अर्जुनयुद्धकर्मासहमानः तत्र—
(व्यग्रः).

भीष्माभिक्रमणे रथादवप्लुत्य वाहान् विसृज्य चक्रपाणिभीष्म-
मज्जिद्रुद्धे.

निरु०— ७६७ येन सारथ्यवैचित्र्यान्निगृह्यन्तेत्र शत्रवः ॥ ५८८ ॥

२९ स (निग्रहः) समाख्यातस्सप्तार्णशत्रुनाशकः ।

७६८ युद्धक्रमासहिष्णुत्वात् पार्थविद्विद्धिनिग्रहे ॥ ५८९ ॥

(७६९) नैकशृङ्गो,

ॐ नैकशृङ्गाय नमः ।

भा०—बुद्धियोगसारथ्यनामायुधग्रहणव्याजः प्रातकाले तद्ग्रहण-
मिति बहुवैरिबाधकमस्येति—

५

(नैकशृङ्गः) .

(१) “ शृ, हिंसायाम् ” धा०क्रयादिः कौ०पृ०४७६

(२) “ शृणातेर्ह्रस्वश्च ” उणा०पा०१ कौ० पृ० ६१६

इति गन्प्रत्ययः, किञ्चुडगामश्च. ❀

निर्व०—(१) “अक-अग, कुटिलायां गतौ” द्वितीयोत्र, धा०भ्वादिः १०
कौ० पृ० ४१५

(२) “ऋजेन्द्राग्र०” इत्यादिना रन्न्तो निषा—उणा० पा०२
कौ०पृ०६२०

त्यते, यदि तु केवलगतेः केवलगतिकर्षणः इदितोपि

अत्र ग्रहणम्; तदा इदित्त्वान्नुमो नलोपोपि निपात्यः. नेट्. विपू— १५
र्वः समासः. ❀

बुद्धियोगः सारथ्यम् अनायुधग्रहणव्याजं प्रातकाले
तद्ग्रहणं चेति बहूनि शृङ्गाणि वैरिबाधकान्यस्येति—(नैकशृङ्गः).

(१) “ शृ, हिंसायाम् ” धा०क्रयादिः कौ०पृ०४७६

(२) “ गन् ” उणा०पा०१ कौ०पृ०६१६ २०

(३) “ किञ्चुट् च ” इति वर्तमाने, उणा०पा०१ कौ०पृ०६१६

(४) “ शृणातेर्ह्रस्वश्च ” उणा०पा०१ कौ०पृ०६१६

इति गन् कित्, तस्य नुट्. धातेर्ह्रस्वश्च. विधानात्; बाहुलकात्

किदित्यनुवर्तनाद्वा, गोनेत्. अन्यथा गित्त्वेनेह

तत्कार्यसिद्धौ अनुवर्त्य किञ्चिन्न विधीयेत इति.

१५

निरु०—७६९ यस्य स्या (नैकशृङ्गः) सः बहुशो वैरिबाध-
कम् ॥ ५९० ॥

(७७०) गदाग्रजः, ॥

ॐ गदाग्रजाय नमः ।

भा०— गदनाम्नोऽग्रजः—

५ (गदाग्रजः). ❀

विभवेपि तन्मूलव्यूहं प्रत्यभिज्ञापयति—

निर्व०— (५) “ नेट्० ” इति नेट् अनुस्वारपरसवर्णौ. ७।२।८।
कौ०पृ० ५८१

इणः क नि एक उक्तः. नशब्दोयम्. नलोपाभावः.

१० वृद्धिः. ततः बहुव्रीहिः. ❀

वसुदेवपत्न्यास्सुनामायाः तनूजस्य गदनाम्नो-
ऽवरजरसायै जायत इति—

(गदाग्रजः).

(१) “ जनी, प्रादुर्भावे ” धा०दिवा०कौ०पृ० ४५४

१५ (२) “ अन्येष्वपि० ” इति ङः टिलोपः. ततः, ३।२।१०१॥
कौ०पृ० ५८५

(३) “ अक-अग, कुटिलायां गतौ ” यद्वा, धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ४१५

(४) “ अगि, गतौ ” उभयमपि, धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ३८८

तत्र रङ्न्तो निपात्यते. नलोपश्च. तत्र ह्युक्तेरीत्योभयो-

२० रपि निपातनम्.

(५) “ गद, व्यक्तायां वाचि ” धा०ञ्वादिः कौ०पृ० ३८६

पचाद्यम्. सवर्णदीर्घः तत्पुरुषः. ❀

अथ विभवेपि तन्मूलभूतो व्यूहः प्रत्यभिज्ञाप्यते यदुकुलेपि

बलभद्रवासुदेवप्रद्युम्नानिरुद्धाख्य श्वतस्रो मूर्तयो अस्येति—

२६ निरु०—७७० गदनाम्नो ह्यग्रजत्वात् (गदाग्रज) इतीरितः ।

श्लो० ॥ ८२ ॥ (७७१) चतुर्भूतिः,

ॐ चतुर्भूतये नमः ।

भा०— (चतुर्भूतिः).

बलभद्रवासुदेवप्रद्युम्नानिरुद्धाभिज्ञाश्वतसो भूतयो

यदुकुलेप्यस्येति— ❀

व्यूहसूत्रेण निरुपाधिकपररूपेण देवक्यामवततारेति—

निर्व०— (चतुर्भूतिः).

(१) “ मूर्छा , मोहसमुच्छ्राययोः ” धा०भ्वादिः कौ० पृ० ३९०
आत् इत्. १०

(२) “ भावे ” ३। ३। १८ ॥ कौ० पृ० ६४७

(३) “ अकर्तरि च कारके० ” इत्यनुवृत्तौ, ३। ३। १९ ॥ कौ० पृ० ६४७

(४) “ स्त्रियां क्तिन् ” इति क्तिन्. ३। ३। १४ ॥ कौ० पृ० ६५८

(५) “ तितुत्र० ” इति नेट् ७। २। ९ ॥ कौ० पृ० ६०८

(६) “ राल्लोपः ” इति झलादौ ६। ४। २१ ॥ कौ० पृ० ५११ १५
प्रत्यये रात् छस्य लोपः.

(७) “ हलि च ” इति दीर्घः. द्वित्वादि. ८। २। ७७ ॥ कौ० पृ० ६३

(८) “ चते-चदे , याचने च ” धा०भ्वादिः कौ० पृ० ४२१
चादी णदितौ. तत आद्यात् ,

(९) “ चतेरुन् ” इति उरन्. उणा० पा० ५ कौ० पृ० ६४४ २०

(१०) “ त्रिचतुरो स्त्रियां तिसृ चतसृ ” ७। २। १९ ॥ कौ० पृ० ५२

इति स्त्रियां चतुरश्वतस्रादेशः. यथाशास्त्रं पूर्ववदस्य

पुंवद्भावः. ततो बहुव्रीहिः. ❀

निरु०—७७१ बलभद्रो वासुदेवः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ॥ ५९१ ॥

चतस्रो भूतयो यस्य स (चतुर्भूति) रुच्यते ।

(७७२) चतुर्बाहुः, (७७३) चतुर्व्यूहः,

ॐ चतुर्बाहुवे नमः । ॐ चतुर्व्यूहाय नमः ।

५ ज्ञा०— (चतुर्बाहुः). सा ह्येनमाह.

(१) “ उपसंहर सर्वात्मन् रूपमेतच्चतुर्भुजम् । जानातु मावतारन्ने
कंसोयं दितिजन्मजः ” इति. ❀ वि०पु० ५-३-१३ ।

अत्रापि तथैव समस्तव्यस्तषाड्गुण्यव्यवस्थत्वात्—
(चतुर्व्यूहः). ❀

१० निर्व०— विभवेपि व्यूहमूलं परत्वमपि प्रख्याप्यते निरुपाधिकपर-
रूपेण देवक्रियामवततारोति—

(चतुर्बाहुः).

(१) “ बाधु, विलोडने ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३८२

(२) “ कुर्भश्च ” इति प्रकरणे, उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१०

१५ (३) “ अर्जिदशिकम्यमिपंसिवाधामृजिवशितुग्धुक्दोर्वहकाराश्च ”

इति कुः. धस्य हश्च. उक्तो हि. उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१०

चतुश्शब्दः. एवमुत्तरत्रापि. एतादृशंप्रदेशा अप्यूहाः. ❀

अत्रापि तथैव समस्तव्यस्तषाड्गुण्यव्यवस्थतया चत्वारो
व्यूहाः अस्येति—

२० (चतुर्व्यूहः).

(१) “ ऊह, वितर्के ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ४०७

विपूर्वः. भावे घञ्. यण्. चतुश्शब्दो व्युत्पादितः.

ततो बहुव्रीहिः. ❀

निरु०— ७७२ व्यूहमूलपरावस्थानिरुपाधिकरूपतः ॥ ५९२ ॥

२५ चत्वारो बाहवो यस्य स (चतुर्बाहु) रुच्यते ।

७७३ समस्तव्यस्तषाड्गुण्यव्यूहावस्थाचतुष्टयः ॥ ५९३ ॥

(७७४) चतुर्गतिः , । { ७७५ } चतुरात्मा,

ॐ चतुर्वाहवे नमः । ॐ चतुरात्मने नमः ।

भा०—उपासकाभियोगतारतम्यकृतक्रमाच्चतस्रः प्रात- ५
योस्मिन् इति—

(चतुर्गतिः).

तेनैवाधिकारितारतम्येन प्रादुष्कृतस्थूलसूक्ष्मजाग्रदादि-
चातुरात्म्यस्फुटीकरणात्, चत्वारः आत्मानो अस्येति—

(चतुरात्मा). ❀

१०

निर्व०—उपासकाभियोगतारतम्यकृतक्रमाच्चतस्रो गतयः

प्रातयोस्मिन् इति—

(चतुर्गतिः).

गमेः क्तिन्त्यनिटि अनुनासिकलोपे च गतिशब्द उक्तः. प्रागु—

क्तयुक्त्या चतुरश्वतस्रभावः. ❀

१५

अधिकारितारतम्येन प्रादुष्कृतस्थूलसूक्ष्मजाग्रदाद्यवस्था-

चातुरात्म्यस्फुटीकरणात्, चत्वारः आत्मानोऽस्येति—

(चतुरात्मा).

अततेर्मनिष्यात्मशब्द उक्तः. नान्तदीर्घः. "ईर्थादि. ❀

एवम् षोडशात्मकचतुर्व्यूहाधिकृतजगद्ध्यापारशास्त्रप्र— २०

दानादिस्थूलसूक्ष्मप्रयोजनपुञ्जाभिव्यञ्जनात्, चत्वारः

उक्तचतुर्व्यूहप्रभवाः भावाः भवनाः प्रयोजनाभि-

व्यञ्जनानि अस्येति—

निरु०—७७४ चतस्रः प्रातयो यस्मिन् भक्तानां स (चतुर्गतिः) ॥ ५९४ ॥

७७५ स्थूलसूक्ष्मे जाग्रदादौ चातुरात्म्यप्रकाशनात् ।

२५

(चतुरात्मा) स विज्ञेयः वस्वर्णो मнुरुत्तमः ॥ ५९५ ॥

(७७६) चतुर्भावश्च , (७७७) चतुर्वेदवित् ,

ॐ चतुर्भावाय नमः । ॐ चतुर्वेदविदे नमः ।

५ भा०— एवं षोडशात्मनि चतुर्व्यूहे अधिकृतजगद्ध्यापारशास्त्रदानादि-
स्थूलसूक्ष्मव्यूहप्रयोजनपुञ्जव्यञ्जनात्—

(चतुर्भावः).

भावो भावना अभिव्यञ्जनम्. ❀

व्यूहविभवयोर्विज्ञावितमिदं महावैभवश्च महाविभूतिमहार्णवलवमात्रम्
१० परापरविभवकोविदानां चतुर्वेदविदां प्रतिभातीति—

(चतुर्वेदवित्). ❀

निर्व०— (चतुर्भावः).

(१) “ भू, सत्तायाम् ” धा० ऋादिः कौ०पृ० ३६८

हेतुमति णिच्. वृद्धिः. आप् ततः भावे ,

१९ (२) “ एरच् ” इति अच् णिलोपः. ❀ ३।३।५६।।कौ०पृ० ६५३

व्यूहविभवयोर्विज्ञावितस्य महतो वैभवस्य महाविभूति-

महार्णवलवमात्रत्वेन तज्ज्ञैः अस्य यदुकुलोद्भवस्य

तदंशांशत्वेन ज्ञायमानतया , चतुर्वेदैः चतुरो वेदान् ,

अधीयानैः जानानैर्वा. उभयथापि चातुर्वेदविद्भिः

२० विद्यते तादृशपरविभूतिकणिकामात्रकतया ज्ञायत इति—

(चतुर्वेदवित्).

निरु०— ७७६ शास्त्रदानादिपुञ्जाभिव्यञ्जनात् स्थूलसूक्ष्मयोः ।

(चतुर्भावः) समाख्यातः मुन्यर्णश्च गतिप्रदः ॥ ५९६ ॥

७७७ परावरविभागानां कोविदास्वयमेव ये ।

२५ (चतुर्वेदविद्) इत्युक्तः नवाणो निगमप्रदः ॥ ५९७ ॥

(७७८) एकपात् , ॥

ॐ एकपदे नमः ।

भा०— (एकपात्). अतो हि त एवमाहुः.

(१) “अंशावतारो ब्रह्मर्षे योयं यदुकुलोद्भवः” वि०पु०५-१-२। ९

(२) “अंशांशेनावतीर्योर्व्याम् ” वि० पु०५-१-३ ।

(३) “ विष्णोर्भावममीमांस्यम् ” रा०यु०५९-१२२ ।

(४) “ साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः ” इति. ❀ रा०बा० १८-१३ ।

निर्व०—(१) “विद, ज्ञाने” बाहुलकात्, धा० अदा० कौ०पृ०४४३

कर्मणि क्विप्. अगुणः. वा चर्त्वम्. पुनरप्ययमेव धातुः. १०

(२) “हृलश्च ” इति करणे घञ्. ३।३।१२१॥ कौ०पृ०६६३

गुणः चतुश्शब्द उक्तः. पूर्वत्र बहुव्रीहिः. उत्तरत्र ,

(३) “तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च ” २।१।५१॥ कौ०पृ०१४२

इति तद्धितार्थोयम् द्विगुः. अत्र च

(४) “ तदर्थात् तद्वेद ” इति ४।२।५९ ॥ कौ०पृ०२३६ १५

अध्येतुवेदितृप्रत्ययस्य ,

(५) “द्विगोर्लुक्” इति लुक्. ❀ ४।१।८८॥ कौ०पृ०२०५

किं केवलमेवं ज्ञायते न यतस्तथायम् व्यपदिश्यते च तदुच्यते ते-

पामेवम् व्यपदेश्यतया चायम् एकःपात् चतुष्पात् विभूतिलक्षणे

एतद्विभूतिलक्षणः तुर्यांशोस्येति— (एकपात्). २०

(१) “षट्, गतौ ” दिवादिः. ततः, धा० दिवा० कौ०पृ० ४५५

(२) “पदरुजविशस्पृशो घञ्” इति घञ्. ३।३।१६॥ कौ०पृ० ६४६

कर्तरि ष्वति. वृद्धिः. इणः कनि एक उक्तः. ततो बहुव्रीहिः. तत्र

(३) “पादस्य०” इति अनुवृत्तौ ५।४।१३८॥ कौ०पृ० १७०

(४) “ संख्यासुपूर्वस्य ” इति ५।४।१४०॥ कौ०पृ० १७० २५

इह संख्यापूर्वस्य पादस्यान्तलोपः. स्थानिद्वारेति समा-

सान्तः. वा चर्त्वम्. नाम्नोस्सांहितं जश्त्वम्.

निरु०—७७८ एकशिनावतीर्णत्वात् (एकपात्) इति क्य्यत्से ।

श्लो० ॥ ८३ ॥ (७७९) समावर्तो ,

ॐ समावर्ताय नमः ।

भा०—एतादृशं सदा सर्वत्र सर्वदा समन्ताद्वैयूहवैभवावर्तनमस्येति—

५ (समावर्तः). ❀

रूपालुतया एष जगत्संवलितोधिकारः स्वतस्तु तदसम्मतमानाः—

निर्व०—अथ वेदमेकत्राम, तथा चायमर्थः.

चतुर्वेदविदाम् चतुर्विधाः वेदाश्च चतुर्वेदाः तान् विदन्ति

जानन्तीति चतुर्वेदविदः , परावरविभवकोविदाः, तेषाम्

१० अयमेकपात् तथात्वेन व्यपदेशयत इति—

(चतुर्वेदविदेकपात्).

वेत्तेः इह कर्तरि क्तिप्, चतुर्वेदशब्दश्च शाकपार्थिवादित्वात् समासः.

अतः संख्यापूर्वोपि नायम् द्विगुः.

(५) “ द्विगोः ” इति न ङीप्, अन्यत्सर्वं प्राग्वत्. ❀ ४ । १ ।

१६ २१ ॥ कौ० पू० ९४

इत्थम् सदा सर्वत्र सर्वदा समन्तात् आवर्तः वैयूह—

वैभवावर्तनमस्येति—

(समावर्तः).

(१) “ वृत्तु , वर्तने ” धा० ञ्वादिः कौ०पू० ४१२

२० आङ्पूर्वः, णिच्, गुणः.

(२) “ एरच् ” इति भावे अच् णिलोपः, ३।३।५६ ॥ कौ०पू० ६५३

संपूर्णो बहुव्रीहिः. ❀

निरु०—७७९ एतादृशं हि सर्वत्र सर्वदा सर्वथापि च ॥५९८ ॥

व्यूहस्य विभवस्यापि यस्यास्त्यावर्तनं त्विति ।

२६ (समावर्तः) समाख्यातः वस्वर्णो जन्मनाशकः ॥ ५९९ ॥

(७८०) निवृत्तात्मा, (७८१) दुर्जयो,

ॐ निवृत्तात्मने नमः । ॐ दुर्जयाय नमः ।

भा०— (निवृत्तात्मा). यथा, ५
 (१) “ अवाक्यनादरः ” इति. ❀ छा०उ०३-१४ ।
 सुरनरादिशक्त्या अशक्यो वशीकर्तुम्,
 (१) “ यन्न दर्शितवानेषः कस्तदन्वेष्टुमर्हति ” इति—
 (दुर्जयः). ❀
 अथ सर्वस्य पादमूलमतिक्रम्य न गत्यन्तरम् इति— १०

निर्व०—रूपालुतानिवन्धनो ह्येष जगत्संवलितोधिकारः स्वतस्त्व-
 वात्समस्तकामतया निवृत्तः-तदसंवलितः-आत्मा मनोऽस्थेति—
 (निवृत्तात्मा). आत्मा ह्युक्तः.

(१) “ वृत्तु, वर्तने ” निपूर्वः. क्तः. धा०वादिः कौ०पृ०४३२
 उदिस्वात् निष्ठायां नेट्. अगुणः दीर्घः. ततो १५
 नान्तदीर्घः. इत्यादि. ❀

सुरनरादिशक्त्या दुश्शकवशीकरणतया, जेतुमशक्य इति—
 (दुर्जयः).

(१) “ जि, जये ” दुष्पूर्वः. धा०वादिः कौ०पृ०४०५
 (२) “ ईषद्दस्सुषु० ” ३।३।१२६॥ कौ०पृ०६६४ २०
 इत्यादिनोक्तमूत्रेण खल् दुस् अत्र कृच्छ्रार्थः. एवमुत्तरत्रापि.
 गुणः. अम्. दुसः सोरुत्वम्. ❀

निरु०—७८० (निवृत्तात्मा) मनो यस्य सदा जगदमिश्रितम् ।

७८१ शक्त्या देवमनुष्यादैर्वशीकर्तुं न शक्यते ॥ ६०० ॥

अन्वेष्टुं वापि यः सस्यात् (दुर्जयः) सप्तवर्णकः ।

(७८२) दुरतिक्रमः, । (७८३) दुर्लभो,

ॐ दुरतिक्रमाय नमः । ॐ दुर्लभाय नमः ।

ज्ञा०—(दुरतिक्रमः). श्रूयते हि. ❀

(१) “ यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः । तदा देवमवि-
त्राय दुःखत्यान्तं निगच्छति ” इति.

(२) “ वासुदेवमनाराध्य को मोक्षं समवाप्नुयात् ”

(३) “ नहि विष्णुकृते काचिद्भित्तिरन्या विधीयते । इत्येवं सततं
० वेदाः गायन्ते नात्र संशयः ” इति. ❀ लैङ्गपु० २४—१४३ ।

(१) “ तस्याप्यन्यमनस्कस्य सुलभो न जनार्दनः ” वि० ध० ७३—६ ।

(२) “ अप्राप्यः केशवो राजन्निन्द्रियैरजितैर्दृश्याम् ” इति. ज्ञा०
उ० ७८—२१ ।

(दुर्लभः). ❀

निर्व०—सर्वेषामपि स्वपादमूलमतिक्रम्य गत्यन्तरविरहात्

तैः अतिक्रमितुमशक्य इति—

(दुरतिक्रमः).

(१) “ ऋमु, पादविक्षेपे ” धा० ऋवादिः कौ० पृ० ४० १

अतिपूर्वः. दुस्युपपदे पूर्ववत्. खल् सोरुत्वम्. एवमुत्तरत्रा-
प्युजयत्र. ❀

तथान्यमनस्कैः अजितेन्द्रियैः लब्धुं प्राप्तुमशक्य इति—

(दुर्लभः).

(१) “ दुर्लभः, प्राप्तौ ” धा० ऋवादिः कौ० पृ० ४२९

दुसि पूर्ववत्. खल्. अन्यच्चेत्युच्यते. ❀

निरु०—७८२अतिक्रम्य स्वपन्मूलं सर्वेषां प्रापकान्तरम् ॥ ६०१ ॥

गस्तीति सर्वपापघ्नं स स्मृतो (दुरतिक्रमः) ।

७८३अजितेन्द्रियदुष्प्रापो (दुर्लभः) स च कथ्यते ॥ ६०२ ॥

(७८४) दुर्गमो ,

ॐ दुर्गमाय नमः ।

भा०—नेत्रदुर्बलानामिव मध्याह्नभास्करः अप्रवृष्यतेजाः ,

दण्डापूपिकया—

(दुर्गमः). ❀

५

निर्व०—(२) “ इदितो नुम् ” ७।१।५८ ॥ कौ० पृ० ३८२

(३) “ लभेश्च ” इति अशक्लितो रचि ७।१।६४ ॥ कौ० पृ० ४९४

नुमः ईषलभो लाभः. इत्याद्यर्थम्.

(४) “ उपसर्गात् खल्वजोः ” इति खल्. ७।१।६७ ॥ कौ० पृ० ६६४ १०

घञोपसर्गादेव लभेर्नुमि सर्वत्र समुपालम्भादिवत्

प्रकृतेपि तथात्वान्नुम् स्यादिति शङ्क्यम्.

(५) “ न सुदुर्भ्याम् केवलाभ्याम् ” इति ७।१।६८ ॥ कौ० पृ० ६६४

उपसर्गान्तररहिताभ्याम् सुदुर्भ्याम् लभेः नुमः प्रतिषे-

धात् न चैवम् अतिसुलभम् अतिदुर्लभम् सुसुलभम्

सुदुर्लभमित्यत्रापि. नुमः प्रसङ्गः. उपसर्गान्तरसाहित्येन

कैवल्याभावात् प्रतिषेधाप्रवृत्तेरिति वाच्यम्. तत्र स्वत्योः

६) “ सुः पूजायाम् ” १।४।९४ ॥ कौ० पृ० १११

(७) “ अतिरतिक्रमणे च ” इति, १।४।९५ ॥ कौ० पृ० १११

कर्मप्रवचनीयत्वेन कैवल्यानपायादित्यलम्. ❀

२०

नेत्रदुर्बलानाम् मध्याह्नभास्करवत् अप्रवृष्यतेजस्क-

तया प्राप्तिरेव दूरे कुतः तत्तेजः प्रधर्षणसंभावना इति

दण्डापूपिकाभ्यायात् , गन्तुमर्थतः प्रधर्षयितुमशक्य इति—

(दुर्गमः).

निरु०—७८४ नेत्रदुर्बलवृत्तीनां मध्याह्नद्युमणेर्यथा ।

प्रातिदुष्करतेजस्त्वात् (दुर्गमः) परिकीर्तितः ॥ ६०३ ॥

२९

(७८५) दुर्गो , (७८६) दुरावासो ,

ॐ दुर्गाय नमः । ॐ दुरावासाय नमः ।

५ भा०— अविद्यादावरणैर्दुष्प्रवेशश्च—

(दुर्गः).

(१) “ सुदुरोरधिकरणे ” इति ङः. ❀ ३।२।४८॥कौ०पृ०५७८

एवं च दूरे दुष्करः तत्पदावासः इति—

(दुरावासः). ❀

१० निर्व०—(१)“गम्, गतौ”खल् रूवं च. ❀ धा० भ्वादिः कौ०पृ०४३०

अविद्यादावरणैर्दुष्प्रवेशतया च दुःखेन गच्छन्ति अत्रेति—

(दुर्गः).

धातुः प्राग्दत्. गमः इति वर्तमाने ,

(१) “ सुदुरोरधिकरणे ” इति , ३।२।४८ ॥कौ०पृ०५७८

१५ अधिकरणे ङः. टिलोपः. दूर् अत्र दुःस्वार्थः. ❀

एवं च दुर्धरस्य दुष्करस्य वा तत्पदावासस्य सुदूरतया

आवासयितुं निवासीकर्तुमशक्य इति वा दूर् आवासः, संवासो-

स्मिन्निति वा दुर्धरश्चासौ आवासः वासस्थानं चेति वा—

(दुरावासः).

२० (१) “ वस , निवासे ” धा० भ्वादिः कौ० पृ०४३२

आङ्पूर्वः. आद्ये ,

(२) “ हलश्च ” इत्यधिकरणे घञ्. वृद्धिः. ततः , ३।३।१२१॥

कौ० पृ० ६६३

(३) “ तत्करोति० ” इति णिच्. अतो लोपः. ततो-चुरादिगणसूत्रम्

२५ कौ०पृ० ४९०

दुसि खल् णिलोपः. सौरुत्वं. मध्ये पक्षे वसेर्भावे घञ्.

निरु०— ७८५ दुष्प्रवेशतया (दुर्गः) पापिभिस्तु कदाचन ।

(७८७) दुरारिहा , ॥

ॐ दुरारिघ्ने नमः ।

भा०— इदं दौर्लभ्यम् अप्रपित्सुपापविषये प्रयच्छन् बुद्धाव-
तारं नियच्छति—

६

(दुरारिहा).

दुर्मार्गगामिनो दुरारिणः तान् त्रयीमार्गत्याजनादिभि-
स्तैस्तरूपायैर्हतवान् इति.

यथा वैष्णवे ,

(१) “ मायामोहेन ते दैत्याः प्रकारैर्बहुभिस्तदा । व्युत्थापिता १०
यथा नैषां त्रयीं कश्चिदरोचयत् । हताश्च ते सुरा देवैस्सन्मार्गपरि-
पन्थिनः ” इति. ❀ वि० पु० ३-१८- ३४ ।

निर्व०— विशेषः. वृद्धिः. प्राग्वत् बहुव्रीहिः. अन्त्ये अधिकरण
एव घञित्यादि णिजभावः. कर्मधारयोपीति विशेषः. ❀

अथेदं दौर्लभ्यमप्रपित्सुपापजनविषये प्रयच्छन् १५

बुद्धावतारो निदर्शयते. दुराः दुर्गन्तारश्च ते अरयो रिपव-

श्चेति वा दुररणं दुर्गमनम् शीलमेषामिति दुरारिणः

शत्रव इति वा. दुरारयः दुरारिणो वा तान् नश्ववचना-

त्रयीमार्गत्याजनादिभिस्तैस्तरूपायैर्हिनस्ति स्मेति—

(दुरारिहा).

२०

हनः क्विप्. सार्वकालिकः अन्यदप्यत्र वक्तव्यम् प्रागे-

वोक्तम्. पूर्वत्र ,

(१) “ ऋ , गतिप्रापणयोः ” धा० ङ्वादिः कौ० पु० ४२५

निरु०—७८७ दुरारिणस्तु दुर्मार्गगामिनस्तान्निहन्ति यः ।

त्रयीमार्गत्याजनादैस्स स्यान्नित्यं (दुरारिहा) ॥ ६०५ ॥ २५

भा०—कथं ताननुप्रविष्टः—

निर्व०—(२) “ ऋ-सृ, गतौ ” वा धा०जुहो०कौ०पृ०४५२

(३) “अच इः” इति इः गुणो रपरः. उणा०पा०४कौ०पृ०६३८

९ पुनरपीमावेव धातू आवृत्तौ दुर्पूर्वौ दुष्पूर्वौ वा ततः ,

(४) “ अन्येष्वपि० ” इति ङः अङ्गकार्यम्. ३।२।१०१ ॥

कौ० पृ० ५८५

टिलोपः. दुर् अयम् दुसस्तु सोरुत्वम् विशेषः. तत

उपसृष्टे सांहितो दीर्घः. अपरत्र ऋधातोः ,

१० (५) “ सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये ” ३।२।७८ ॥ कौ०पृ०५८२

इति दुरि दुसि वोपसर्गे मुप्युपपदे णिनिः.

(६) “ अचः ” इति वृद्धिः. रपरत्वम् रुत्वम् ७।२।११५ ॥

कौ० पृ० ४२

प्राग्वत्. यद्यपि वृत्तिकारेण अनुपसर्गे सुपि णिनिः इत्यभिप्रत्य ,

१५ (७) “ उत्प्रतिभ्यां आङिः सर्तेरुपसंख्यानम् ” काशिका ३।२।७८ ॥

कौ०पृ० ५८२

उक्तम् प्रथमपक्षोपि तदनुकूलः तथापि तद्भा-

ष्यविरोधात् उपेक्ष्यमिति तद्विदः. प्रसिद्धो हि उपसर्गयोगेपि णिनिः.

(८) “ उपजीविनः अनुयायिनः ” इत्यादि.

२० अनुकल्पेन लोपः

हन्नन्तदीर्घः इत्यादि. ❀

कथं ताननुप्रविष्टः तत्रोच्यते. असुरविप्रलम्भनमद्या-

मोहनविग्रहतया शुभमङ्गमस्येति-

श्लो० ॥ ८४ ॥ (७८८) शुभाङ्गो, (७८९) लोकसारङ्गः,

ॐ शुभाङ्गाय नमः । ॐ लोकसारङ्गाय नमः ।

भा०— (शुभाङ्गः).

अयं परमप्रत्ययित इति असुरविप्रलम्भकमायामो—

हनविग्रहः. ❀

कीदृक् विप्रलम्भः—

(लोकसारङ्गः).

लोके यद् सारं न्यायादनपेतं भोगमोक्षवर्त्म,

(१) “ तद्गच्छति ”

निर्व०— (शुभाङ्गः).

निरुचे ह्यङ्गेर्गतिकर्मणोऽच्यङ्गशब्दः शुभेश्च शोभार्थादिगुण-
धलक्षणे के शुभशब्दश्च दीर्घः. ❀

कीदृग्विप्रलम्भः तत्रोच्यते. लोकसारम्, लोके सारं न्यायादनपे- १९

ततया सारभूतम्, भोगमोक्षवर्त्म गच्छति गत्यर्थतयास्य नार्थ-

त्वात् ताच् प्रति तदुपदेशाज्जानाति चेति—

(लोकसारङ्गः).

(१) “ गम्, गतौ ” स्वच्प्रकरणे, धा०ञ्वादिः कौ०पृ०४३०

(२) “ गमश्च ” इति सत्यपि, ३।२।४७ ॥ कौ०पृ०५७८ २०

(३) “ संज्ञायाम् ” इति, अनुवृत्त्या ३।२।४६ ॥ कौ०पृ०५७८

निरु०—७८८ मायामोहनवेषेण विप्रलम्भ्यासुरानपि ।

अनुप्रविष्टस्तान्योसौ (शुभाङ्गः) इति कथ्यते ॥ ६०६ ॥

७८९ न्यायानपेतं सत्सारं भोगनिर्वाणवर्त्म च ।

लोके तद्गच्छति सदा (लोकसारङ्गः) ईरितः ॥ ६०७ ॥

(७९०) सुतन्तुसू ,

ॐ सुतन्तवे नमः ।

- ज्ञा०—(२) “ गमेस्सुप्युपसंख्यानम् ” ३।२।३८॥कौ०पृ०५७७
 ५ (३) “ स्वच्च वा ङिद्वक्तव्यः ” इति स खल्वाह ३।२।३८॥कौ०पृ०५७७
 (४) “ कुरुध्वं मम वाक्यानि यदि मुक्तिमभीप्सथ ” वि०पु० ३-१८-५
 “ इत्यादि. ❀

शोभनो न प्रतिलङ्घ्यस्तद्ग्रहणवागुरातन्तुः कृत्रिमशान्ति-
 भावनादिरूपोऽस्येति—

१० (सुतन्तुः). ❀

- निर्व०— संज्ञार्थे स्वजनशासने स्वचस्तस्याङिद्वद्भावात् ,
 (४) “ ममेः सुपि वाच्यः ” ३।२।३८॥कौ०पृ०५७७
 (५) “ स्वच्च वा ङिद्वक्तव्यः ” ३।२।३८॥कौ०पृ०५७७
 इति समुदायस्य संज्ञात्वेन अंशस्यातथाभावात्
 १५ असंज्ञायामौपसंख्यानिकः. स्वच् वा ङिच्च. ङित्वाट्टिलोपः.
 (६) “ सु, गतौ ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२५
 “ सू स्थिरे ” इति स्थिरे कर्तारि घञ्. ३।३।१७॥कौ०पृ०६४७
 वृद्धिः. स्परत्वम्.
 (७) “ अरुद्विपदजन्तस्य मुम् ” इति. ६।३।६७॥कौ०पृ०५७५
 २० (८) “ खित्यनव्ययस्य ” अजन्तस्य मुम् ६।३।६६॥कौ०पृ० ५७५
 (९) “ मिदचोन्त्यात्परः ” १।१।४७॥ कौ० पृ० ७
 अनुस्वारादि. लोकेः वञ्जि लोक उक्तः. ❀

तथा , अलङ्घ्यतया सुशोभनः तन्तुः— कृत्रिमशान्तिभाव-
 नादिरूपः , तद्ग्रहणवागुरागुणोऽस्य इति—

२५ (सुतन्तुः).

निरु०—७९० तन्तुः कृत्रिमशान्त्यादिरूपस्तद्ग्रहणाय वै ।

(सुतन्तुः) शोभनोऽस्येति सप्तार्णो दोषनाशकः ॥ ६०८ ॥

(७९१) तन्तुवर्धनः, ।

ॐ तन्तुवर्धनाय नमः ।

ज्ञा०— एवं पापरुचिभिरंशुभिरिव संसारतन्तुं सन्तनोतीति—
(तन्तुवर्धनः). यथा,

(१) “ तानहं द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् ” मी० १६-१९।
“इत्यादि.

(२) “ त्रयोधर्मसमुत्सर्गं मायामोहेन ते सुराः । कारिता-
स्तन्मया ह्यासन्तथान्ये तत्प्रचोदिताः ॥ तैरप्यन्ये परे तैश्च
तैरप्यन्ये परे च तैः ” इति. ❀ वि०पु० ३-१८-३२। १

निर्व०— (१) “ तनु, विस्तारे ” धा० तना० कौ० पृ० ४७२

(२) “ सितनिगमिससिच्यविधाञ्च कृशिम्यस्तुञ्च ”

उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१३

इति तुञ्.

(३) “ तितुञ्च० ” इति, नेट्. ७।२।९॥ कौ० पृ० ६०८ १६

अनुस्वारपरसवर्णौ. सुपूर्वो बहुव्रीहिः. ❀

एवम् अंशुभिरिव पापरुचिभिः तन्तुम् संसारतन्तुं वर्धयति
सन्तनोतीति—

(तन्तुवर्धनः).

(१) “ वृधु, वृद्धौ ” णिच्. गुणः. धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४१२ २०

रपरः. ततो ल्युः “इत्यादि. अनः. णिलोपः. तन्तुरुक्तः. ❀

निरु०— ७९१ अंशुभिः पापरुचिभिस्तन्तुं संसारनामकम् ।

यस्मन्तनोतीति सदा (तन्तुवर्धन) ईरितः ॥ ६०९ ॥

(७९२) इन्द्रकर्मा , (७९३) महाकर्मा ,

ॐ इन्द्रकर्मणे नमः । ॐ महाकर्मणे नमः ।

६ भा०— (१) “ तमूचुस्तकल देवाः प्रणिपातपुरस्सरम् । प्रसीद ना-
थ दैत्येभ्यस्त्राहीनि शरणार्थिनः ” इति. वि०पु० ३—१७—३६ ।

शरणागतेन्द्राद्यर्थे एवंविधव्यापारत्वात्—

(इन्द्रकर्मा). ॐ

एवं प्रपन्नपरिपालनार्थत्वाद्दुराचारदण्डनार्थत्वाच्च.

१० खलु परमकारुणिकस्यैष विप्रलम्भसंभवः एवं न्यायवृत्तत्वात्—

(महाकर्मा). ॐ

निर्व०— एवम् शरणागतेन्द्राद्यर्थे एवंविधव्यापारतया

इन्द्राय तत्प्राधान्येन तद्व्यपदेशात् तत्प्रभृतिभ्यो

दैवेभ्यः कर्म एतादृशव्यापारोस्येति—

१५ (इन्द्रकर्मा). कृजः ,

(१) “ सर्वधातुभ्यः० ” इति मनिन्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३९

गुणो रपरः. अनिट्. इत्थम् उत्तरत्रापि. उभयत्र इन्देः ,

कनि इन्द्र उक्तः. नान्तदीर्घः “ इत्थ्यादि. ॐ

प्रपन्नपरिपालनावशात् दुराचारदण्डनार्थत्वाच्च. खलु

२० परमकारुणिकस्य अस्य एष विप्रलम्भसंभवः. एवम्

महत् न्याय्यं कर्म वृत्तमस्येति—

(महाकर्मा).

निरु०— ७९२ प्रपन्नेन्द्राद्यर्थतया दैत्यसंहाररूपकम् ।

कर्म यस्यास्ती (इन्द्रकर्मा) ह्यष्टाणो मनुरुत्तमः ॥ ६१० ॥

२५ ७९३ एवं न्यायवृत्तत्वात् (महाकर्मे) ति शब्दने ।

(७९४) कृतकर्मा, (७९५) कृतागमः ॥

ॐ कृतकर्मणे नमः । ॐ कृतागमाय नमः ।

भा०— तद्विप्रलिप्तया स्वयमप्यनुष्ठिततदाचारः—

५

(कृतकर्मा). ❀

तत्स्थेऽग्ने प्रणीतबुद्धार्हतादिसामयिकागमः—

(कृतागमः). ❀

मुक्त्युपदेशनादितकेन भवादुद्गत इव—

निर्व०— प्रागुदपादिषातां हि उभावपीमौ शब्दौ. आत्त्वम् दीर्घः. १०

"इत्यादि. ❀

तद्विप्रलिप्तया कृतम् स्वयमनुष्ठितं कर्म तदाचारोऽग्नेनेति—

(कृतकर्मा). कञः,

(१) " सर्वधातुभ्यः० " इति, उणा०पा०४ कौ०पृ०६३९

मनिच्. गुणः. नान्तदीर्घः "इत्यादि. ❀

१५

तत्स्थेऽग्ने च, कृतः प्रणीतः. आगमः बुद्धार्हतादिसामयिकशास्त्र-
मनेनेति—

(कृतागमः).

(१) " गम्, गतौ " आङ्पूर्वः. धा०भादिः कौ०पृ०४३०

(२) " ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्च " इति ३।३।५८।।कौ०पृ०६५३२०

गमेः अप्. कृत उक्तः. दीर्घः. ❀

मुक्त्युपदेशनादितकेन उद्गतः-भवः संसारोऽस्येति वा, उद्गत इव

भवादिति वा—

निरु०—७९४ स्वानुष्ठिततदाचारः (कृतकर्मे) ति कथ्यते ॥६११॥

७९५ कृतबुद्धाद्यागमत्वात् (कृतागम) उदाहृतः ।

२५

श्लो०॥ ८५ ॥ (७९६) उद्भवस्, (७९७) सुन्दरस्,

ॐ उद्भाय नमः । ॐ सुन्दराय नमः ।

५ भा०—(उद्भवः). ❀

तद्वृष्टिमनोहरः—

(सुन्दरः). ❀

तेनासुरमनांसि सुष्टु उनत्ति इति—

निर्व०—(उद्भवः).

१० (१) “ भू, सत्तायाम् ” धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३६८

(२) “ ऋदोरप् ” इति ऊदन्तादप्. ३।३।५७।।कौ० पृ० ६५३

तत्र हि दकारो मुखसुखार्थः. ततो यन्नन्तात्परः गुणः.

अप्. पूर्वत्र उत्पूर्वो बहुव्रीहिः. अपरत्र उदः,

(३) “ निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या ” २।२।१८।।कौ० पृ० १४८

१६ इति समासः. तत्पुरुषः. ❀

तद्वृष्टिमनोहरतया च सुन्दरः रमणीय इति—

(सुन्दरः).

(१) “ वृ, विदारणे ” सुपूर्वः. धा० ऋयादिः कौ० पृ० ४७६

(२) “ ऋदोरप् ” इति अप्. गुणः. स्परः. ३।३।५७।।कौ० पृ० ६५३

२० पृषोदरादित्वात् वर्णागमेन मः नो वा. अनुस्वारपरसवर्णौ. ❀

तेन च सौन्दर्येण असुरमनांसि सुष्टु—सुतराम् उनत्ति

क्वेदयति—आर्द्रयतीति—

निरु०— ७९६ मोक्षोपदेशनटनाद्भवाद्भुद्भवतस्थितः ॥६१२॥

(उद्भवः) स च विज्ञेयस्सतार्णः पापनाशकः ।

२५ ७९७ स स्यात्सुन्दर उद्दिष्टः तेषां दृष्टिमनोहरः ॥ ६१३ ॥

विश्वातिशायिसौभाग्यशालित्वात् (सुन्दरः) स्मृतः ।

(७९८) सुन्दो, (७९९) रत्ननाभः,

ॐ सुन्दाय नमः । ॐ रत्ननाभाय नमः ।

भा०—(सुन्दः).

पृषोदरादिः. ❀

पाण्डित्यविडम्बनमृष्टोदरव्यक्तरम्यनाभिः—

(रत्ननाभः).

निर्व०—(सुन्दः).

(१) “ उन्दी, क्लेदने ” धा०रुधा० कौ०पृ०४७२ १०

सुपूर्वः, पचाद्यच्. सुरुन्देर्वा. उकारलोपः. पृषोदरादिलक्षणः.

शकन्ध्वादिलक्षणम् पररूपं वा. ❀

पाण्डित्यविडम्बनमृष्टोदरव्यक्तरम्यनाभितया, रत्नम् तद्वत् रम्या
नाभिरस्येति—

(रत्ननाभः).

(१) “ णह, वन्धने ” नत्वम्. धा०दिवा०कौ०पृ०४५५ १५

(२) “ हनोर्भश्च ” उणा०पा०४कौ०पृ०६३८

इति इञ्. भश्चान्तादेशः. उपधावृद्धिः.

(३) “ रमु, क्रीडायाम् ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४२०

अस्मादन्तर्भावितण्यर्थात्,

(४) “ रमेस्त च ” इति. उणा०पा०३कौ०पृ०६२५ २०

नः. तश्चान्तादेशः. अनिट्. ततो बहुव्रीहौ,

(५) “ अच्प्रत्यन्वव० ” ५ । ४ । ७५ ॥ कौ०पृ०१८३

इत्यत्र अच्. इति योगविभागादच् समासान्तः.

(६) “ यस्य० ” इति लोपः. ❀ ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६ २५

निरु०—७९८ उनन्ति सुष्टु चेतांसि रक्षसां (सुन्द) ईरितः॥६१४॥

७९९ स (रत्ननाभ) इत्युक्तः यः पाण्डित्यविडम्बनात् ।

मृष्टोदरव्यक्तरम्यनाभिस्सत्फलदो मनुः ॥ ६१५ ॥

(८००) सुलोचनः ।

ॐ सुलोचनाय नमः ।

ज्ञा०—तथा हृदयालुचोरलोचनः—

५ (सुलोचनः). यथा,

(१) “ ततो दिग्म्बरो मुण्डः ” वि०पु० ३-१८-२ ।

(२) “ पुनश्च रक्ताम्बरधृक् मायामोहोऽजितेक्षणः ” वि०पु० ३-१८-१६ ।

इति. ❀

१० इति श्रीमद्विष्णुसहस्रनामस्तोत्रे श्रीमत्सुतः—

श्रीरङ्गराजदिव्याज्ञालम्ब-श्रीपराशरजट्टापरनामधेयस्य

श्रीरङ्गनाथस्य कृतौ श्रीमद्विष्णुसहस्रनामस्तोत्रे

भगवद्गुणदर्पणे

अष्टमंशतकं समाप्तम् ।

१५ निर्व०—तथा हृदयालुचोरलोचनतया सु-शोभने लोचने अस्येति—
(सुलोचनः).

(१) “ लोचू, दर्शने ” धा०वादिः कौ०पृ० ३८९

करणे ल्युट्, अनः. सुपूर्वो बहुव्रीहिः. ❀

इति कुशिककुलतिलकश्रीवेङ्कटेश्वरमहाचार्यवर्यात्मज-

२० वरददेशिकतनयवरदगुरुवरसूनु-वरदाचार्यसूरिविरचिते

श्रीपराशरद्वार्यभाषित-

श्रीमद्विष्णुसहस्रनामभाष्यानुगे भगवद्गुणदर्पणे

अष्टमं शतकं समाप्तम् ।

निरु०—८०० (सुलोचन) इति प्रोक्तो दृक्-मायामोहितेक्षणः ।

अथ नवमशतकम् ।

(८०१) अर्को,

ॐ अर्काय नमः ।

भा०— अहो महात्मा अतिधार्मिक इति तैः स्तुतः—

५

(अर्कः).

(१) “ अर्क, स्तुतौ ” ❀ धा० चुरा० कौ०पृ०४८२

निर्व०— स चाहो— अयम् महात्मा— अतिधार्मिक इति तैरर्च्यते
ऋच्यते वा, स्तूयत इति वा, तैरर्च्यते पूज्यत इति वा—

(अर्कः).

१०

पूर्वत्र प्रथमकल्पे,

(१) “ अर्क, स्तवने ” धा०चुरा०कौ०पृ०४८२

चुरादिः. णिच्. ततः.

(२) “ अकर्तरि च कारके० ” इति. ३।३।१९॥कौ०पृ०६४७

अनुवृत्तौ,

१५

(३) “ एरच् ” इति, ३।३।५६॥ कौ०पृ०६५३

कर्मण्यच्. णिलोपः. अनुकल्पे,

(४) “ ऋच, स्तुतौ ” तुदादिः. धा०तुदा०कौ०पृ०४६५

(५) “ अकर्तरि च कारके० ” इति, ३।३।१९॥कौ०पृ०६४७

कर्मणि घञ्. गुणः. रपरः.

२०

(६) “ चजोः कुधिण्यतोः ” इति ७।३।५२॥कौ०पृ०५६०

धिति चस्य कुत्वेन कः. परत्र,

(७) “ अर्च, पूजायाम् ” धा०भ्वादिः कौ०पृ०३९०

भ्वादिः. प्राग्वत् कर्मणि घञ्. कुत्वं च. द्वित्वादि. ❀

निरु०—८०१ अत्यन्तधार्मिक इति स्तुतस्तैरर्कैर्इरितः॥६१६॥ २५

(८०२) वाजसनिः,

ॐ वाजसनये नमः ।

भा०— नास्तिक्यवादेन ऐहिकदिकमेव संभजतीति—

५ (वाजसनिः).

(१) “ वन—षण, संभक्तौ ” इन्. धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४०१

(२) “ सर्वधातुभ्यः० ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

क्षपणकव्रतं हीदम्, यत् प्रातः प्रातः दध्योदनकवलान्
गृह्णत इति. ❀

१० शृङ्गमिव अहिंसाविडम्बनपिच्छिका अस्य करे अस्तीति—

निर्व०— तथा नास्तिक्यवादेन- वाजम्- ऐहिकमन्नम्- अस्योपलक्ष-
णतया तदादिकमेव सनति- संभजतीति—

(वाजसनिः).

(१) “ वन—षण, संभक्तौ ” षस्सः. णोः. धा० भ्वादिः कौ० पृ० ४०१

१५ (२) “ सर्वधातुभ्यः० ” इति इन्. उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३७

(३) “ वज—व्रज, गतौ ” भौवादिकः; धा० भ्वादिः कौ० पृ० ३९२

(४) “ वज , मार्गसंस्कारगत्योर्वा ” धा० चुरा० कौ० पृ० ४८१

चुरादिः. आद्ये हेतुमति णिच्. द्वितीये तु स चुरादिलक्षणो
णिच्. उभयत्रोपधावृद्धिः. ततः,

२० (५) “ एरच् ” इति भावे ३।३।५६।। कौ० पृ० ६५३

(६) “ अकर्तरि च कारके० ” ३।३।१९।। कौ० पृ० ६४७

यथायथमच्. एकत्र णेलोपः. (अन्यत्र वृद्धिबाधे नण्यो)

रिति विशेषः. माभूदेव वाण्यन्तात्. स णिच्. विनापि तेनार्थलाभात्. ❀

निर्ह०— ८०२ अन्नादीनैहिकानेव यस्मान्मह्यां भजन्ति हि ।

२५ स (वाजसनि) रित्युक्तः वस्वर्णोऽन्नप्रदो मनुः ॥ ६१७ ॥

(८०३ शृङ्गी,

ॐ शृङ्गिणे नमः ।

भा०— (शृङ्गी). यथा,

(१) “ बर्हिषत्रधरः ” इति. * वि०पु० ३-१८-२ । ५
 आस्तिस्यवादिनः संविदात्मत्वप्रपञ्चमिथ्यात्वमिथ्या-
 वादैर्जितवान्—

निर्व०—प्रातः प्रातः दध्योदनकवलग्रहणं हि क्षपणकव्रतम्.
 तथा शृङ्गं तदुपलक्षिता तादृशी अर्हिसाविडम्बनपिच्छि-
 का—करस्थास्यास्तीति—

१०

(शृङ्गी).

(१) “ शृ, हिंसायाम् ” वा० क्रयादिः कौ० पृ० ४७६

(२) “ गन्० ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१६

(३) “ किञ्चुट् च ” इति वर्तमाने, उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१६

(४) “ शृणातेः ह्रस्वश्च ” इति. उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१६ १९

गन्, कित्, तस्य नुट्. धातोः ह्रस्वश्च, विधानात्.

वाहुलकात्, किदित्यनुवर्तनाद्वा, गो नेत्. अन्यथा हि

गित्त्वेनेह तत्कार्यसिद्धौ अनुवर्त्य किन्वन्न विधीयेत.

(५) “ नेट्० ” इति नेट्. गुणः. ७।२।८॥ कौ०पृ० ५८१

अनुस्वारपरसवर्णौ. ततश्शृङ्गशब्दात् मत्वर्थीयोत इनिः.

२०

(६) “ यस्य० ” इति लोपः. ६।४।१४८॥ कौ०पृ० ५६

इन्नन्तदीर्घः “ इत्थीदि. *

संविदात्मत्वप्रपञ्चमिथ्यादिमिथ्यात्ववादैरास्तिस्य—

वादिनो जयतीति—

निरु०-८० ३ करोस्ति पिच्छिका यस्य(शृङ्गच्य)हिंसाविडम्बनात् २५

सर्वप्रपञ्चमिथ्यात्वसंविदात्मत्ववादनः ॥ ६१८ ॥

(८०४) जयन्तस् , (८०५) सर्वविजयी , ॥

ॐ जयन्ताय नमः । ॐ सर्वविजयिने नमः ।

५ भा०— (जयन्तः).

(१) “ जि , जये ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४०५

(२) “ तृभूवहिवसिभासिसाधिगण्डिमण्डिजिनन्दिभ्यश्च ” उणा०
पा० ३ कौ० पृ० ६३०

इति झच्प्रत्ययः. ❀

१० कथं चैतान् प्रमाणविरुद्धं प्रत्याययति—
(सर्वविजयी).

निर्व०— (जयन्तः).

(१) “ जि , जये ” धा० ञ्वादिः कौ० पृ० ४०५

(२) “ जृविशिभ्यां झच् ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६३०

१५ (३) “ रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यष्पिदाशिषि ” इति. उणा० पा० ३ कौ०
पृ० ६३०

अतो झच्. षिदिति वर्तमाने ,

(४) “ तृभूवहिवसिभासिसाधिगण्डिमण्डिजिनन्दिभ्यश्च ” उणा० पा० ३
कौ० पृ० ६३०

२० इति झच् , षित् ,

(५) “ षिद्गौरादिभ्यश्च ” इति. ४।१।४१ ॥ कौ० पृ० ९८

स्त्रियं ङीषर्थम्.

(६) “ झोन्तः ” इति झो अन्तादेशः. ७।१।३॥ कौ० पृ० ३६८

आदेशे अकार उच्चारणार्थः. गुणः. अयु. ❀

२५ कथं चैतान् प्रमाणविरुद्धं प्रत्याययति तत्रोच्यते. यतस्सर्वज्ञानाम-
प्येतज्ज्यतया अयम् , सर्वविदः सर्वज्ञान्- जेतुं शीलमस्येति—
(सर्वविजयी).

निरु०— ८०४ आस्तिक्यवादिनां जेता (जयन्त) इति कथ्यते ।

८०५ यस्य ज्ययाश्च सर्वज्ञाः स चोक्तः (सर्वविजयी) ॥ ६१९ ॥

श्लो० ८६ (६८३) ना० ८०६ सुवर्णविन्दुः

श्लो० ॥ ८६ ॥ (८०६) सुवर्णविन्दुर,

ॐ सुवर्णविन्दवे नमः ।

ज्ञा०— सर्वज्ञा अपि हि जग्या अस्प्येति— ❀

सर्वशक्तित्वात् पटुतरपदकवर्णैरास्तिकतापलापात्— ५

(सुवर्णविन्दुः).

(१) “ विदि, अपलापे ” ❀ धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३८७

निर्व०— एकनाम.

(१) “ जि , जये ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ४०५

(२) “ आङ्वेत्तच्छीलितद्धर्मतत्साधुकारिषु ” ३।२।१३४ ॥ १०

कौ० पृ० ६०१

इत्यधिकारे ,

(३) “ प्रजोरिनिः ” इति वर्तमाने , ३।२।१५६ ॥ कौ०पृ० ६०४

(४) “ जिदक्षिविध्यतीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभ्रूप्रसूभ्यश्च ” इति,

इनिरत्र ताच्छीलिकः गुणः अयू. वेत्तेः ३।२।१५७ ॥ कौ०पृ० ६०४ १५

क्वपि विदुक्तः अगुणः सर्वो वन्नन्तो निपातितः श्रुत्वम्.

दस्य जः इन्नन्तदीर्घं “ इत्यादि. ❀

तथा सुवर्णैः सुशोभनैः वर्णैः पटुतरपदकवर्णैः विन्दति

आस्तिक्यमतमपलपतीति—

(सुवर्णविन्दुः).

२०

निपुणतरा हि तत्कक्ष्या परिपाटी.

(१) “ विदि, अवयवे ” धा० ङ्वादिः कौ०पृ० ३८७

अपलापकर्महायम्, नुमादि.

(२) “ विन्दुरिच्छुः ” इति , ३।२।१६९ ॥ कौ०पृ० ६०५

निरु०— ८०६ आस्तिकत्वापलापेन पटुभिः पदकाक्षरैः ।

२१

(सुवर्णविन्दुर) गदितः नवार्णः पापनाशनः ॥ ६२० ॥

(८०७) अक्षोभ्यम्.

ॐ अक्षोभ्याय नमः ।

भा०— गम्भीराशयत्वेनाविकार्यः—

५ (अक्षोभ्यः). ❀

निर्व०— बवयोरभेदात् उभयोरपि ग्रहणात् तच्छीलादावुप्रत्ययान्तो
निपात इत्युक्तम्. तथापि विन्देरुः. प्रागेव प्रपञ्चितः.

(३) “ वृञ्. वरणे ” नप्रकरणे, धा०स्वादिः कौ०पृ०४६२

(४) “ कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् ” इति नः उणा०

१० पा०३ कौ०पृ०६२५

नित् स्वरार्थम्. गुणः. रपरः.

(५) “ नेट्० ” इति नेट्. ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

(६) “ रपाज्याम्० ” इति णत्वम्. ८।४।१॥कौ०पृ०३९

गृपूर्वस्तत्पुरुषः. ❀

१५ गम्भीराशयतया क्षोभ्यो विकार्यो नेति—

(अक्षोभ्यः).

(१) “ श्रुञ्, मञ्चलने ” धा० क्रयादिः कौ०पृ०४७७

(२) “ ऋहलोर्ण्यत् ” इति ३।१।१२४॥कौ०पृ०५६२

र्ण्यत्. अर्हशाश्वयोरयम् कृत्यः. गुणः. समासः. नञो नलोपः. ❀

२० वादित्ववाग्मित्वपारीणतया सर्वेषाम्- वागीश्वराणाम्-

वाचः. वाण्याः- ईश्वरः- ब्रह्मा बहुवचनादादर्थ-

लाभात् ब्रह्मादीनामपि ईश्वरः स्वामीति—

गिरु०— ८०७ गम्भीराशयवत्त्वेन ह्यधिकारितया च सः ।

(अक्षोभ्य) स्तनवर्णः स्यादक्षोभ्यत्वप्रदायकः ॥ ६२१ ॥

श्लो०८६

(६८५) ना०८०८ सर्ववागीश्वरेश्वरः.

(८०८) सर्ववागीश्वरेश्वरः ।

ॐ सर्ववागीश्वरेश्वराय नमः ।

ना०— (सर्ववागीश्वरेश्वरः).

अतो वादित्ववाग्मित्वयोः पारं गतः यथा

(१) "उत्तरोत्तरमुक्तौ च वचना वाचस्पतिर्यथा " ग० अ० १-१४।

इति. ❀

यत्र पापकर्माणः अमुनरुत्थानं निमज्जन्ति,

(१) " क्षिप्तान्यजस्रमशुभानामुर्गेष्वेव योनिषु " गी० १८-१९।

इति. यत्र च पुण्यकृतो गाहं गाहं तृप्यन्ति. नः

१०

निर्व०— (सर्ववागीश्वरेश्वरः).

ईश्वरचि ईश्वर उक्तः. पुनश्च म एव आवृत्तः.

(१) " वच, परिभाषणे " धा० अदा० कौ० पृ० ४४३

(२) " क्विच्चि० " इत्यादिना क्विन्. दीर्घः. ३।२।१७८॥

कौ० पृ० ६०७

११

(३) " वचिस्त्विति० " इति ६।१।१७॥ कौ० पृ० ४३२

प्राप्तमंप्रनारणाभावश्च.

(४) " चोः कुः " इति कुन्वम्. कः. तस्य ८।२।३०॥ कौ० पृ० ६८

जश्त्वम् गः. सर्व उक्तः. गुणः. ❀

देवप्रमाणविपर्ययेण पापिनाम् पातालनलान्निर्ममशानाम् अपुन-

रुत्थानन्निमज्जयितृनयाः पुण्यकृताश्च गाहं गाहं मुत्तमानाम्

अपुनर्निमज्जनमुन्मज्जयितृनया च महांश्वासौ— हृदो अगाध-

जलाशय इति—

निर्ह०— ८०८ वादित्ववाग्मित्वयोः पारं यो गच्छति स विश्रुतः ।

रव्यर्णो वाक्प्रद इति (सर्ववागीश्वरेश्वरः) ॥ ६२२ ॥

२५

(८०९) महाहृदो, (८१०) महागर्तो,

ॐ महाहृदाय नमः । ॐ महागर्ताय नमः ।

१ भा०—(महाहृदः).

(२) “ हाद, अव्यक्ते शब्दे ” धा०भ्वादिः कौ०पृ० ३८३

हादत इति हृदः. पृषोदरादिपाठात् ह्रस्वत्वम्. ॐ

एवं बाह्यकुट्टिविनिविष्टनष्टात्मनां रौरवादिगर्ता अस्मादिति—

(महागर्तः). यथा,

१० (१) “ अश्रद्धधानाः पुरुषाः धर्मस्यास्य परंतप । अप्राप्य मां निवर्त-
न्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ” इति. ॐ गी० ९—३ ।

निर्व०—(महाहृदः).

(१) “ हाद, अव्यक्ते शब्दे ” धा०भ्वादिः कौ०पृ० ३८३

पचाद्यच्. पृषोदरादिलक्षणो ह्रस्वो वर्णविकारः. महतेरत्यन्तो महत्-

१५ शब्दो निरूचे. ततो महतः आत्वम्. दीर्घः. एवमुत्तरत्रापि. ॐ

एवम् बाह्यकुट्टिविनिविष्टतया नष्टात्मनाम् महान्तः-

गर्ताः- अवदाः. तदुपलक्ष्याः रौरवादयो अस्मादिति—

(महागर्तः).

(१) “ गृ, निगरणे ” धा०तुदा०कौ०पृ० ४६८

२० (२) “ हमिमृग्निष्वामिदमिल्लुधुर्विन्ध्यस्तन् ” उणा०पा० ३कौ०
पृ० ६२८

इति तम्. गुणः. स्परः.

(३) “ तितुत्र० ” इति नेट्. द्वित्वादि. ॐ ७।२।९॥ कौ०पृ० ६०८

निरु०—८०९ शास्त्यत्र पुण्यास्तृप्तिं सः गाहं गाहं (महाहृदः)

२५ ८१० पापाक्रान्ततया नष्टप्रज्ञानां रौरवादयः ॥ ६२३ ॥

गर्ता यस्मान् (महागर्तः) स स्मृतो वसुवर्णकः ।

(८११) महाभूतो, (८१२) महानिधिः ॥

ॐ महाभूताय नमः । ॐ महानिधये नमः ।

भा०—एवं स्वशाननानिलद्विनाममुगणां निग्राहकत्वमुक्तम्. ५
अथ देवीं संवदमभिजातानां स्वशास्त्रवश्यानामनुग्राहकत्वम्—
(महाभूतः).

महान्तो महात्मानोस्य स्वतृता इति, यथा.

(१) " महात्मानस्तु मां पार्थ " इत्यादि. ॐ गी०९—१३ ।

ने निधिवदतिप्रिया अस्मेति— १०

(महानिधिः). यथा,

(१) " ये तु धर्म्यामृतमिदम् " इत्यादि. ॐ गी०१३—२० ।

निधे०—इत्यग्रे स्वशाननानिलद्विनाम अनुगणाम् निग्राहकत्व-
मुक्तम्. अथ देवीं संवदमभिजातानां स्वशास्त्रवश्यानाम् अनुग्राहक-
त्वमभिधीयते—महान्तः-महात्मानः-

१९

तृताः—स्वतृता अस्मेति—

(महाभूतः).

भयंनः अकर्मकात्कर्तृणि क्तः.

(१) " श्युकः ० " इति नेत्. अनुगुणः. ॐ ७।२।११ ॥ कौ० पृ० ४२६

यथा ने महान्तो निधयः तद्वदतिप्रिया अस्मेति— २०

(महानिधिः).

(१) " दुधात्. धारणपोषणयोः " निपूर्वः. धा० जुहो० कौ० पृ० ४५३

(२) " उपसर्गो धोः किः " इति किः. आहोपः. ॐ ३।३।१२ ॥

कौ० पृ० ६५८

निधे०—८११ निग्राहकत्वे कथितं स्वस्यैवात्रानिलद्विनात् । २५

स्वाजानुवर्तिनां पुंमामनुग्राहमथाच्यते ॥ ६२४ ॥

(महाभूतो) महात्मानः स्वतृता यस्य चोच्यते ।

८१२ महात्मानो निधिरिव प्रिया यस्य (महानिधिः) ॥ ६२५ ॥

श्लो० ॥ ८७ ॥ (८१३) कुमुदः, (८१४) कुन्दरः,

ॐ कुमुदाय नमः । ॐ कुन्दराय नमः ।

५ भा०—कौ प्रकृतमण्डल एव तैस्सह मोदत इति—

(कुमुदः). ॐ

कुं मृक्तिभुवं ददातीति वा—

कुन्दकुमुमवद्विमल्याद्वा. कुन्दम् परतत्त्वज्ञानम्
पृषोदगदिः. तदाति ददातीति—

१० (कुन्दरः).

निर्व०— तैस्सह कौ भूमौ तदुपलक्ष्ये प्रकृतमण्डल एव मोदत इति—

(कुमुदः).

(१) “ गृह, हर्षे ” धा०धादिः कौ०पृ० ३८२

(२) “ कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् ” ३।२।५॥

१५ कौ०पृ० ५७१

इति तस्याऋत्विगणत्वात् कः. इगुपधलक्षणो वा. अगुणः.

(३) “ कै, शब्दे ” आच्चम्. ततो वाहुलकात् धा०धादिः कौ०पृ० ४२४

(४) “ कुर्त्तश्च ” इति चकाराद्वा. उणा०पा० १कौ०पृ० ६१०

अन्यतोपि कः. आहोपः. ॐ

२० तथा कुम्- मृक्तिभुवं- ददातीति वा, कुन्दकुमुमवलक्षणया

विमलमिति वा, कुन्दं परतत्त्वज्ञानम् तत्तभ्यो गति ददा-

तीति वा. कुम् पापं दारयतीति वा—

(कुन्दरः).

निरु०— ८१३, प्राकृतं मण्डले भूमौ मोदनाच्च महात्मनिः ।

२५ मृक्तिभूमिगदानाद्वा (कुमुदः) परिकीर्तितः ॥ ६२६ ॥

८१४ तस्मिन्भ्यश्च सदा कुन्दकुमुमवद्विमलां मतिम् ।

स्वयं गति ददातीति (कुन्दरः) परिकीर्तितः ॥ ६२७ ॥

भा०— (१) " आतोनुमर्गे कः " ३।०।३ ॥ कौ०पृ० ५, ७०
 (२) " इदामि बुद्धियोगं तम " इति. *

निर्ध०— पूर्वत्र.

(१) " ग, दाने " धा० अदा० कौ०पृ० ४४३

(२) " आतोनुमर्गे० " इति कः. ३।२।३ ॥ कौ०पृ० ५, ७०

आद्योपः उपपदेति पूर्वत्र,

(३) " इदात्, दाने " धा० जुहो० कौ०पृ० ४५१

प्राग्दन् कः. अन्यच्च. कुरुकः. प्रपादराक्षित्वात् वर्णागमो नः.

मो वा. अनुस्वारादि. उत्तरत्र, १०

(४) " कु, शब्दे " धा० अदा० कौ०पृ० ४४०

(५) " अच्चाक्षयश्च " इति निपातनात् कः. उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३६

नुम च. मह्याकृतिगणः. अनुस्वारगमवर्णौ. अस्त्र.

(६) " इ. विदारणे " धा० कदादिः कौ०पृ० ४५३

णित्. बुद्धिः. रसत्वम्. ११

(७) " पुस्त्वयोरार्गन्निहोः " इति. ३।२।४ ॥ कौ०पृ० ५, ७७

पुः उपपदे स्वार्ज्वधानेपि बाहुल्यकाहुपदान्तेरपि सच.

अत एव हि.

(८) " भगे च शरेः " इति कालिका. ३।२।४ ॥ कौ०पृ० ५, ७७

तदिदे बाहुल्येन लब्धमित्याहुः २०

(९) " स्वचि ह्रस्वः " इति स्वचि ३।४।९.४ ॥ कौ०पृ० ५, ७७

पेरणावृषधाह्रस्वः. णित्वापः. कृमिति मान्नो निपातः.

पापार्थः. चादिगकृतिगणः. निपातत्वादव्ययत्वम्.

(१०) " अनुस्वारगमवर्णौ " * ८।३।३ ॥ कौ०पृ० ७०

(८१५) कुन्दः,

ॐ कुन्दाय नमः ।

ज्ञा०— स्वयं च—

९ (कुन्दः).

जितपूर्वपूर्वज्ञानवैराग्यादिभूमिकेत्यः उचरोत्तरां
परत्तक्तिपरज्ञानादिभुवं ददातीति—

अथवा. कुमिति निपातः निपातनान्मान्तत्वम् पापार्थो निपातितः
पापं शायतीति—

१० (कुन्दरः).

अपि च विदारितं पापं शोधयतीति (कुन्दः).

(१) “ दैर्, शोधने ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२४

(२) “ आनोनुपसर्गे कः ” इति कः. ❀ ३।२।३।।कौ०पृ०५७०

निर्व०— स्वयं कुञ्चितपूर्वपूर्वज्ञानवैराग्यादिभूमिकेत्यः.

१५ उचरोत्तरां परत्तक्तिपरज्ञानादिभुवम् ददातीति वा, कुम्

विदारितम् पापम् शायति शोधयतीति वा—

(कुन्दः).

पूर्वत्र ददातेः कः. आहोपः. कुरुक्तः पृषो-

दरादित्वात् वर्णागमः. अनुस्वारादि. अपरत्र,

२० (१) “ दैर्, शोधने ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२४

आचवम् पूर्ववत् क इत्यादि कुमिति मान्तमव्ययम्,

इत्युक्तम्. अनुस्वारादि पूर्ववत्. ❀

निरु०— ८१५ कुमव्ययं पापवाचि कुन्दरस्तस्य शरणात् ।

तवनेत्यः परत्तक्त्यादिप्रदानात् (कुन्द) उच्यते ॥ ६२८ ॥

ACADEMY OF
MELKOTE-

(८१६) पर्जन्यः,

ॐ पर्जन्याय नमः ।

ता०—अर्ज अर्जने पर्जन्य इति अन्यप्रत्ययः पर्जादेशश्च निपात्यते
स्वतत्त्वज्ञानेन त्रितापापहः—

(पर्जन्यः).

वि०—स्वतत्त्वज्ञानिनः. तावत्रवायुगान् स्वकटाक्षद्वेषः पर्षति
मिथ्यतीति वा. तेषाम् तावत्रयम् तत्त्वज्ञानेन पर्षति द्विम—
स्तीति वा, तेषाम् तनेनार्जयति अर्दयति वा—

(पर्जन्यः)

प्रथमद्वितीययोः कल्पयोः.

(१) "पृषु-वृषु-मुषु, मेचने" इति धा० वादिः. धा० वादिः कौ० पृ० ४३०
मुषु, नष्टे च ;

उत्तरे द्विभामंशुशानयोश्चेति पठ्यते अनोचमिह मेच—

नकर्मा हिंसाकर्मा च नृत्तयि नृ.

(२) "अर्ज. प्रतियत्ने" धा० चुग० कौ० पृ० ४८५

चुगदिः. अथमर्थान्तरवि पठ्यते अर्जेदिनकर्मदायम् अनः ;

(३) "चुगदिग्न्यः" इति वर्तमाने पर्जन्य इति. उणा० पा० ३ कौ० पृ०

अन्यः पृषेप्पम्य जत्वम् निपात्यते गुणः स्वरः. अर्जेन्तु

ज्यन्तम्य स एव प्रत्ययः पर्जादेशश्चापि वा निपात्यते यद्वा

अर्जेः वृद् नन्नियोगशिष्टः यथाशाम्नं णिलोपः. ❀

निरु०—८१६ विदारितं पापजातं कुन्दः शोधयतीति वा ।

स्वतत्त्वज्ञानदानेन नित्यं तावत्रयापहा ॥ ६२९ ॥

(पर्जन्यः) न समाख्यातः—

(८१७) पावनो, (८१८) अनिलः, ।

ॐ पावनाय नमः । ॐ अनिलाय नमः ।

५ भा०— तथा पवन इति—

(पवनः).

(१) “ पवि, गत्यर्थः ” ॐ धा० वयादिः कौ० पृ०

तदनुग्रहे प्रेरकनिरपेक्षत्वात्—

(अनिलः).

१० (१) “ इल, प्रेरणे ” प्रेरयतीति इलः. धा० चुरा० कौ० पृ० ४८३

(२) “ इगुपधात् कः ” ३।१।१३५॥ कौ० पृ० ५६७

निर्व०— तथा च पवते गच्छतीति—

(पवनः).

(१) “ पूङ्, पवने ” धा० वयादिः कौ० पृ० ४२७

१५ गत्यर्थ इहायम्. चलनशब्दार्थात् अकर्मकाद्युजिति

अर्थनश्चलनार्थादिकर्मकाद्युच्. यद्वा ल्युः ल्युट्.

(२) “ बहुलमन्यत्रापि ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२१

इति युञ्वा. सर्वत्र योरनः. गुणः. अवो दीर्घपाठे तु, अत्य—

न्तस्वार्थिकः प्रजायण. वृद्धिः. यस्म्येति लापश्च. विशेषः. ॐ

२० अप्रार्थितमवार्थप्रदानुः स्वस्य तदनुग्रहे प्रेरकनिरपेक्षेण

नास्ति इलः प्रेरकः अस्येति—

(अनिलः).

(१) “ इल, स्वमक्षेपणयोः ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४६६

क्षेपणं हीह प्रेरणम्.

२५ निरु०— ८१७ (पवनः) पवते हि यः ।

८१८ स्वस्य स्वस्मात् प्रेरकोन्यः प्रपन्नानुग्रहे सदा ॥ ६३० ॥

नास्तीति सो (अनिलः) प्रोक्ता मुन्यर्णो मरुत्तमः ।

(८१९) अमृताशः

ॐ अमृताशाय नमः ।

भा०— सोम्य नाम्नीति यथा.

(३) “ तदप्यप्रार्थितं ध्यातो ददाति मधुमदनः ” ३
इति. ❀

तान् स्वगुणामृतमाशयतीति—

(अमृताशः). ❀

रूपममृतमस्येति—

निर्व०—(२) “ इल, प्रेग्णे ” वा चुगदिः धा० चुग० कौ० पृ० ४८३ १०

उभयत्रापि इगुभलक्षणः कः. एलयनेरपि,

(३) “ बहुलमेतन्निदर्शनम् ” चु० गणमृत्रम् कौ० पृ० ४९१ ❀

इत्यस्य व्याख्याविकल्पैः

अनित्यस्य न्नाश्रुगदयः

इति स्वीकारात्. ततो बहुव्रीहिः. नञो नलोपः. नृद्. ❀ १५

तान्मृतं स्वगुणामृतम् आशयति भोजयतीति—

(अमृताशः).

(१) “ अश. भोजने ” धा० वयादिः कौ० पृ० ४७८

गिच्. वृद्धिः. तत आशिः पचाश्च्. णिलोपः. ततः.

(२) “ तनिमृद्भ्यां क्विच्च ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६०९ २०

इति तच्. क्विच्. अगुणः. अनिद्. नञो नलोपः. दीर्घः. मांहितः. ❀

अमृतं तद्वत्तेज्यः, स्वदमानं वपुः रूपमस्येति—

निरु०— ८१९ यश्चाशयति भक्तान्धै स्वगुणामृतमादरात् ॥६३१॥

(अमृताशः) न इत्युक्तः शृतपीपुषो मनुः ।

(८२०) ऽमृतवपुसू , (८२१) सर्वज्ञसू ,

ॐ अमृतवपुषे नमः । ॐ सर्वज्ञाय नमः ।

५ भा०— (अमृतवपुः) . ❀

तेषां शक्याशक्यसाध्यासाध्यादिकमनुसन्धत्त इति—

(सर्वज्ञः) . ❀

तेषामनेनैव मुखेन सुग्रहः नान्येन नियमन्निर्धृय येन

केनापि व्याजेन मुप्रवेशत्वात्—

१० निर्व०— (अमृतवपुः) .

(१) “ ड्रुवप् , वीजसन्ताने ” धा० ऋादिः कौ० पृ० ४३२
उत्तिप्रकरणे ,

(२) “ अतिपृवपि० ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२४

इत्यादिना उत्तिः नित् . स्वरे भेदः . अमृतशब्द उक्तः .

१५ बह्व्रीहिः . ❀

तेषां शक्याशक्यसाध्यासाध्यादिकं सर्वं जानानि अनुसन्धत्त इति—

(सर्वज्ञः) .

(१) “ ज्ञा , अवबोधने ” धा० ऋयादिः कौ० पृ० ४७७

(२) “ आनोनुपसर्गे० ” इति कः . आहोपः . सर्व उक्तः . ❀

२० तेषामनेनैव मुखेन लभ्यो नान्येनेति नियमनिर्धूनेन

यत् किञ्चिद्ब्रह्माजमात्रमुप्रवेशतया सर्वतस्सर्वाण्यपि

मूर्त्त्वानि प्रवेशमाधनान्यस्म्येति—

निरु०—८२० वपुर्यस्यामृतमिति स चा (मृतवपुः) स्मृतः ॥ ६३२

८२१ शक्याशक्यादिकं सर्वं साध्यासाध्यादिकं च यः ।

२५ भक्तानामनुसन्धत्ते स (सर्वज्ञ) इतीरितः ॥ ६३३ ॥

(८२२) सर्वतोमुखः, ॥ श्लो० ॥८८॥ (८२३) मूलजः,

ॐ सर्वतोमुखाय नमः । ॐ मूलभाय नमः ।

जा०— (सर्वतोमुखः),

५

यथा .

(१) "आतो वा यदि वा द्यतः परेषां शरणागतः" रा०यु० १८—२८।

"इत्यादि. ॐ

ततः—

(मूलजः),

१०

अनर्घोपि मूल्याभागेन स्वीकर्तुं शक्यः यथा अङ्गुला—
गदादिनी नैकवक्रा

निर्घ०— (सर्वतोमुखः),

(१) " ग्वन्तु . अवधारणे " धा० त्वादिः कौ०पृ० ४२१

अजलादित्यनुवृत्तौ द्वित् स्तंभुद्, चौदाच इति अच्.

१५

अल्पा द्वित् धातोर्मद्, चौदाचः, ट इत अननुनासिकत्वा-

दुकारात् नत. विलोपः, उक्तो हि सर्वशब्दः, ततः .

(२) " आद्यादित्य उपसंख्यानम् " ७।४।४४ : कौ०पृ० ३५३

इति नार्धद्वित्किकम्पनिः, कृत्वात्वे. ॐ

अतस्त्वयमनर्घोपि नैकवक्रादिना रागादिमूल्या—

२०

भागेन स्वार्धानीकरणात् लब्धुं शक्य इति—

(मूलजः),

लक्ष्मस्नाधीपदित्यादिना खलु नुम् प्रतिषेधश्च, प्रागेवोक्तः. ॐ

निर्घ०— ८२२ तत्तन्नियममुत्सृज्य यो ज्ञातुं शक्यते बुधैः ।

व्याजित येन केनापि न स्मृतः (सर्वतोमुखः) । ६३४ ॥

२५

८२३ सर्वेषां सुप्रवेशत्वात् (मूलजः) परिकीर्तितः ।

यत्र पुष्यं फलं तोर्यं यो मे जक्त्या प्रयच्छति ॥ ६३५ ॥

(८२४) सुव्रतः, (८२५) सिद्धः,

ॐ सुव्रताय नमः । ॐ सिद्धाय नमः ।

५ भा०—(१) “ वस्त्रे प्रगृह्य गोविन्दं मम गेहं व्रजेति वै ”

इति स्वार्थीनं चकार. ❀

यथा कथंचित् प्रविष्टानां सर्वथा परिपालनदृढव्रतः—

(सुव्रतः).

यथा,

१० (१) “ सकृदेव प्रपन्नाय ” रा०यु० १०—३३ ।

“इत्यादि. ❀

स्वतत्त्वस्थितिविदाम्—

(सिद्धः).

निर्व०—यथा कथंचित् प्रविष्टानां सर्वथा परिपालनदृढव्रततया

१५ मुशोभनं व्रतमस्येति—

(सुव्रतः).

व्रतिस्सौत्रः, पचाद्यच्. यद्वा अज्विधौ भयादीनामुप—

संख्यानम् नपुंसकं चादिनिवृत्त्यर्थमित्यच्. सुपूर्वः समाप्तः. ❀

सदा वृत् एव सर्वगोतृत्वादिसमीयगोतृत्वस्याऽ-

२० नौपाधिकतया स्वतत्त्वस्थितिविदाम् सिद्धो न हि यत्नसाध्य इति—

(सिद्धः).

निरु०—८२४ येन केन प्रविष्टानां सर्वथा परिपालनम् ।

दृढं सुष्ठु व्रतं यस्य स (सुव्रत) उदाहृतः ॥ ६३६ ॥

सकृदेव प्रपन्नाय नवास्मीति च याचते ।

१५ अभयं सर्वभूतेभ्यो ददास्येत्तद्व्रतं मम ॥ ६३७ ॥

८२५ अयत्नसाध्यः (सिद्धः) स्यात् स्वतत्त्वस्थितिविदिनाम् ।

(८२६) शत्रुजिच्छत्रुतापनः, ।

ॐ शत्रुजिच्छत्रुतापनाय नमः ।

ज्ञा०— अयत्नमाध्यः न ह्यस्य गोनृत्वगौपाधिकम् सदा
स्वत एव सर्वगोनृत्वात् इति साक्षादादिर्भावाः

५

अथ व्यदहिताः ॐ

तत्र शत्रुजिह्मिः ककुत्स्थपुरुकुत्सादिभिः स्वदिव्यतेजसाप्या-
यितैर्गन्धर्षिपन्थितस्तापयतीति—

(शत्रुजिच्छत्रुतापनः).

यथा वैष्णवे चतुर्थेऽंशे.

१०

(१) “ शतक्रतोर्वृषभरूपधारिणः ककुत्स्थोऽतिरोषममन्विता
भद्रवत्शरगचरगुरोः अच्युतस्य तेजसाप्यायितो देवानुरसंग्रामे
समस्तान्देवानुरान्निजवान् ” वि०४—२—३१।

इति यथा न

निर्ध०— (३) “ पितुः संग्रहो ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५७ १५
पम्नः इमः अनिद्रुः धत्वजश्त्वे. ॐ

इत्यमुक्तान्नासादादिर्भावाः अथ व्यदहिता हादिर्भावाः

उच्यन्ते. तत्र स्वदिव्यतेजसाप्यायितैश्चात्रुजिह्मिः जित-

शत्रुदैः ककुत्स्थपुरुकुत्सादिनृपतिभिः शत्रून् यथाक्रममनुगन्
गन्धर्षाश्च तापयतीति—

२०

(शत्रुजिच्छत्रुतापनः).

निरु०— ८२६ पुरुकुत्सककुत्स्थाद्वैश्चात्रुजिह्मिः स्वतेजसा ॥६३८॥

आप्यायितैर्गपि गणान्यस्तापयति नित्यशः ।

(शत्रुजिच्छत्रुतापन) इति विद्वद्रणोक्तिः ॥ ६३९ ॥

भा०-(२) “ पुरुकुत्सः रसातलगतश्चासौ भगवत्तेजसाप्यायितवीर्यः
सकलगन्धर्वान् जघान ” इति च. ❀
न्यग्रोधश्चासौ उदुम्बरश्चेति-

- ५ निर्व०- एकस्मान् शक्रस्य वृषभरूपधारिणः ककुदधिष्ठानः
ककुत्स्थो भगवत्तेजसाप्यायितो देवासुरसंग्रामे असुरान्
रसातलगतः पुरुकुत्सोपीदृशो गन्धर्वाश्च जघानेति हि प्रसिद्धिः.
(१) “ तप, सन्तापे ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४३०
णिच्. वृद्धिः. ल्युः. ल्युङ्ङेत्यादि. अनः णिलोपः.
- १० (२) “ शङ्ख, शातने ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४२०
शेदेरगतौ इति नः. ततःशातेः रुशातिभ्याम् कुन् इति कुन् उणा०
पा०४कौ०पृ०६३६
(३) “ नेट् ” इति नेट्. ७।२।८॥ कौ०पृ०५८१
णिलोपः. प्रज्ञादौ ह्रस्वपाठाद्ध्रस्वः.
- १५ (४) “ नि. जये ” क्किपि तुक् इत्यादि. धा०न्वादिः कौ०पृ०४०५
शत्रुरुक्तः. श्रुत्वभू तस्य चः. ततः
(५) “ शश्चछोऽदि ” इति शस्य वा छः. ❀ ८।४।६३॥
कौ०पृ० २०
अत्युच्छ्रितसेव्याःप्याप्यतिनीचानामप्यनुवर्तनसाध्यतया न्यग्भिः प्रह्वी-
२० भूतैः कृताञ्जलिभिः रुध्यन्ते स्वप्रसादौन्मुख्येन व्यवस्थाप्यत इति वा
न्यग्जी रोधः उक्तं व्यवस्थापनमस्येति वा न्यग्रोधः स चासौ उद्धृतं
सर्वगुणैरुत्कृष्टम् अम्बरम् परमाकाशशब्दवाच्यम् परम् धाम तथा च
तद्गुणलक्षितम् लक्ष्मीपरिजनादिकमस्येत्युदुम्बरः चेति-

(८२७) न्यग्रोधोदुम्बरो,

ॐ न्यग्रोधोदुम्बराय नमः ।

भा०—(न्यग्रोधोदुम्बरः). ॐ

न्यग्रोधोदुम्बरः कृताञ्जलिर्ना रूष्यते स्वप्रसादोन्मुख्येन व्यवस्थाप्यते ५
इति—

(न्यग्रोधः). यथा,

(१) “ अञ्जलिः परमा मुद्रा क्षिप्रं देवप्रसादिनी ” इति.

निर्घ०—(न्यग्रोधोदुम्बरः). एकनाम.

(१) “ गवि-लवि-अवि, शब्दे ” धा०च्वादिः कौ०पृ० ३९६ १०

अद्विन्यादुम्ब. अनुस्वारपरमवर्णौ, कञ्छेत्सो बाहुलकादन्यतोपि
भवतीति अरः उतपूर्वो बहुव्रीहिः. पृषोदगदित्वात् वर्णव्यत्यये-
नाम्भ उः. रुधिर आवरणे पूर्वघ अकर्त्तरि च कारक इति कर्म-
णि घञ्. गुणः.

तिर०—८ २७ न्यग्रोधैः प्रणतैः स्वानुग्रहोन्मुख्येन रूष्यते । १५

यो व्यवस्थाप्यते नित्यं न्यग्रोधम्न उदाहृतः ॥ ६४० ॥

गुणव्यादुद्भूतं दत्तं परमं धाम चाम्बरम् ।

लक्ष्मीपरिजनादिश्च यस्यास्ति स उदुम्बरः ॥ ६४१ ॥

ऊर्ध्वो उदुम्बर इति श्रुतेः ।

(न्यग्रोधोदुम्बर) इति लोकं नाम प्रकीर्तितम् ।

२३

अत्युच्छ्रितानां मेवो योप्यतिनीचानुवर्तनात् ॥ ६४२ ॥

(न्यग्रोधोदुम्बरः) स स्यादुदुम्बरः सर्वसिद्धिदः ।

जा०—(२) “ कृतापराधस्य हि ते नान्यत् पश्याम्यहं क्षमम् ।
अन्तरेणाञ्जलिं बध्वा लक्ष्मणस्य प्रसादनात् ” रा० कि० ३२—१७।
इति च. ❀

५ सर्वगुणैरुद्गनमम्बरं परं धाम तदुपलक्षिता लक्ष्मीपरिजनादयोस्येति—
(उदुम्बरः).

(१) “ पृषोदरादित्वात् ” वर्णव्यत्ययः.

अत्युच्छ्रितसञ्चयोपि अत्यन्तनीचानामपि अनुवर्तनसाध्य इत्यर्थः.
वैष्णव,

१० (२) “ एवं मैनेयगन्धर्वावधूतैरुरगैरपि । अर्थितो भगवानादिपुरुषः
पुरुषोत्तमः ” इत्यादौ व्यक्तमेतत् अथ प्रादुर्भावान्तरसंज्ञः
स्वाङ्गभूततत्तद्देवतामुखेन जगन्नियमनं तत्र अद्य स्थितमपि न श्वः
अनित्यमिन्द्रादित्यादिपदं येषां तेषु नियामकतया तिष्ठतीति—

निर्द०—(२) “ अञ्जु, गतिपृजनयोः ” धा० ऋादिः कौ०

१५ पृ० ३९०

गतिकर्महायम् निष्ठर्वः. यण्. ऋत्वित्यादिना नुपि द्विप्.

(३) “ अनिदिताम्० ” इति, ६ । ४ । २४ ॥ कौ०पृ० ७६
नलोपः. पदान्ते,

(४) “ किन्प्रत्ययस्य कः ” इति, ८ । २ । ६२ ॥ कौ०पृ० ६८

२० कुत्वम्. चस्य कः. तस्य

(५) “ झलां जयाः ” इति, ८ । २ । ३९ ॥ कौ०पृ० १४

जश्वत्यम्. तत्पुरुषः. अपरत्रभावे घञ् इत्यादि.

बहुव्रीहिः. तनः कर्मधारयः. साहितो गुणः. ❀

(८२८) ऽश्वत्थः,

ॐ अश्वत्थाय नमः ।

भा०— (अश्वत्थः).

पृषोदरादिः यथा वैष्णवे ,

(३) " मूर्तिं रजोमयीं ब्राह्मीमाश्रित्य मृत्रनि प्रजाः ।

आश्रित्य वैशुधीं मूर्तिं मात्स्विकीं यस्त पात्यन् ॥ काला-
र्यां तामनीं मूर्तिमाश्रित्य यस्ते जगत् " इत्यादि. ❀

मिथं— अथ प्रादुर्भावान्तरसंज्ञकस्त्वांशभूततत्तद्देवतासुप्तेन

जगत्प्रियमनपुच्यते तत्राद्यस्थितमपि यत् नास्ति श्वः तदश्वः १०

अतित्यमिन्द्रादित्यादिस्थानम् तेन च तत्स्थलक्षणतया तेषु या

नदेपामर्शानि अश्वाः तेषु वा नियाम्येषु तिष्ठति नियामक-

तयाऽऽतिष्ठत इति—

(अश्वत्थः).

(१) " शा . गतिनिवृत्तौ " भा० इत्यादिः कौ०पृ०४२० १५

(२) " नृपि म्यः " ३ । २ । ४ ॥ कौ०पृ०५, ७१

इति का. आश्रितः श्वमिति स्वरादिरव्ययम्, नजो नलोपः, पृषो-

दरादिभान्तिष्ठतस्त्वर्तौ वर्णविकारः, पूर्वत्र श्वमितिः प्राणनकर्मा.

मिथं—८२८ अतित्यमिन्द्रादिपदेषु तेषु तेषुपि नित्यशः ॥६४३॥

नियामकत्वेना (ऽश्वत्थ) स्तिष्ठतीति म कीर्तितः । २०

उर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्रादुरव्ययम् ।

इति भूतेभ्य.

उर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्रादुरव्ययम् ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ ६४५ ॥

(८२९) चाणूरान्ध्रनिषूदनः, ॥

ॐ चाणूरान्ध्रनिषूदनाय नमः ।

भा०—तद्विरोधिर्न चाणूरनामानममुरान्ध्रमल्लं निषूदितवान् इति—
५ (चाणूरान्ध्रनिषूदनः).

मुषामादित्वात् पत्वम्. ॐ

निर्व०—(३) “ झलां जश्० ” इति, ८।२।३९ ॥ कौ०पृ०१४
जश्त्वेन सस्य दः चर्त्वेन तस्य तः. वैभाषिकौ द्वित्वलोपौ. अपरत्र
अश आद्यच्. अव्ययसंज्ञायाम् अगौणे तदन्तविधिना

१० (४) “ भमात्रे टिलोपः ” ६।४।१४४ ॥ कौ०पृ० १३३
इति टिलोपः. नापि जश्त्वादि. ॐ

तद्विरोधिर्न चाणूरम् तत्प्रमूतत्वात् तन्नामानम्

अन्ध्रम् अन्ध्रमल्लम् निषूदयति शारयतीति—

(चाणूरान्ध्रनिषूदनः).

१५ (१) “ प्रद. क्षरणे ” धा० भ्वादिः कौ० पृ० ३८३

निपूर्वः पस्य मः. णिच् नन्द्यादित्युः. इत्यादि. अनः णिलोपः.

(२) “ सात्० ” इति निषेधे प्राप्ते ८।३।१११ ॥ कौ०पृ० ३५८

(३) “ मुषामादिषु च ” इति, ८।३।९८ ॥ कौ०पृ० १९५

तस्याकृतिगणत्वात् उपसृष्टे पत्वम्.

२० (४) “ अन्ध, दृश्युपवाते ” धा० चुरा० कौ०पृ० ४९१

चुरादौ कथादिः.

अनुस्वारादिणिच्. अतो लोपः. ण्यन्तात् णेरलोपः.

(५) “ सर्वभानुभ्यः ष्ट् ” इति ष्ट्. उणा० पा० ४ कौ०पृ० ६३९

मि०—८२९ चाणूरान्ध्रनिषूदनं योरिं मल्लं सूदितवांश्च सः ।

२५ प्रोच्यते मुनिभिर्निर्णयं (चाणूरान्ध्रनिषूदनः) ॥ ६४६ ॥

श्लो०८९

(७०३)

ना०८३० महत्तार्चिः.

श्लो० ॥ ८९ ॥ (८३०) महत्तार्चिः,

ॐ महत्तार्चिषे नमः ।

भा०— शोचनशोषणप्रतापनप्रकाशनधर्माण्यध्वक्षेणोपकारीणि
महत्तमर्चाप्यनेन सूर्यं निषिक्तानि—

(महत्तार्चिः).

निर्घ— (६) “ पः प्रत्ययस्य ” १।३।६॥ कौ०पृ०१३

इति प इव. नाटुः.

(७) “ नितुव ” ७।२।९॥ कौ०पृ०३०८

इति तद् अगुणः. तत्त्वस्य णित्त्वत्त्वजन्यत्.

(८) “ चण-शण-श्रण, इने च ” धा०वादिः कौ०पृ०४३५

चात् गतो

(९) “ खर्त्विजिज्जादिभ्य ऊरोऽलचौ ” उणा०ना०४ कौ०पृ०६३६

इति खर्त्विजिः आकृतिगणत्वान् ऊरः बाहुल्यत्.

(१०) “ अन्येपानि० ” इति वा क्वत्त्वात् ३।२।४॥ कौ०पृ०५७८१५

प्वन्तद्वा ऊरः आशे.

(११) “ अन्येपानि० ” इति दीर्घः. प्रजापण् कौ०पृ०१६५

वा स्वार्थे वृद्ध्यादि अन्यत्र वृद्धिः. णित्त्वोपश्च नाहितो दीर्घः. ॐ

आदित्यादिशततेजनाम् स्वतेजस्त्वात् महत्तमम् उपलक्षणतया पाचन-

शोषणप्रतापनप्रकाशनादिधर्माणि अध्वक्षेणोपकारीणि सूर्यादिनि- २०

दिष्टानि अनेकमेग्यान्यर्चापि तेजांस्यस्येति—

(महत्तार्चिः).

निरु०—८३० सूर्यं महत्तमर्चापि शोषणादिषु हेतवः ।

अभिविष्टानि येनामौ (महत्तार्चि) गिति स्मृतः ॥ ६४७ ॥

यिषि सूर्यमहत्तमस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।

यदि जाम्बवती सा स्यात् जाम्बवत्य महात्मनः ॥ ६४८ ॥

(८३१) सप्तजिह्वः,

ॐ सप्तजिह्वाय नमः ।

भा०—श्रीपौष्करे,

६ (१) “ अग्नीषोमात्मसंज्ञस्य देवस्य परमात्मनः । सूर्याचन्द्र-
ममौ विद्धि साकारौ लोचनेश्वरौ ” इति.

(२) “ यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् । यच्चन्द्रमसि
यच्चाग्नौ तनेजो विद्धि मामकम् ” इति. ॐ भ०गी० ।

तथाग्निजिह्वा देवाप्यायिका इति ग्रहणवहनाधिकाराः

१० कालीकगालीप्रभृतयः सम अस्थेति—

(सप्तजिह्वः),

निर्व०—(१) “ अर्च, पूजावाद् ” भा०चुरा०कौ०पृ०४८६

(२) “ अर्चिशुचिहुसृपिच्छादिच्छर्दिभ्य इतिः ” उणा०पा०२
कौ०पृ०६२४

१५ इति इतिः. सहस्रशब्दो निरुचे. दीर्घः. सोरुत्वमित्यादि. ॐ

तथा देवाप्यायिकाहुतिग्रहणवहनाधिकाराः सम जिह्वाः

कालीकरालीमनोजषामुलोहितासुगुम्रवर्णास्फुलिङ्गिनीविश्वरूपीलक्षणाः
यद्वा हिरण्याकनकारकाकृष्टासुप्रभाअतिरक्ताबहुरूपालक्षणाअग्निजि-
ह्वाः अस्थेति—

२० (सप्तजिह्वः),

(१) “ लिह, आस्वादाने ” वन्प्रकरणे, धा०अदा०कौ०पृ०४३७

(२) “ शेषवहजिह्वाग्नीवाप्यामोवाः ” उणा०पा०१कौ०पृ०६१८

इति वन्. लस्य जः. गुणाभावश्च निपात्यते अनिद्. क्षियामतथा-
यिति टाप्.

२५ निरु०— ८३१ यस्मात् काल्यादिजिह्वाश्च अग्नेर्भवन्ति सम च ।

स (सप्तजिह्व) आस्थानो लोकसंतर्पणे रतः ॥ ६४९ ॥

भा०—श्रीशौक्करे.

(१) " तद्वक्त्रदेवतानां च हृतभुक्त् परमेश्वरः । मन्त्रपूतं यदादाय
 हृतमाज्यनुरःसरम् ॥ ब्रह्माण्डभुवनं सर्वं सन्तर्पयति सर्वदा " इति. ॐ
 इन्द्रधनानि पाकहविस्तोममंस्थानि प्रत्येकं सप्त संख्यानि ५
 इष्टार्पणकार्याणि मत्त घानस्पत्यास्तु मिथोऽभ्येति—

तिर्द०— (३) " पण, नमवार्ध " भा० १वादिः कौ०पृ०३९७
 पणः, कनिष्ठप्रकरणे मस्य.

(४) " सप्तशुभ्यां तुद् च " इति कनिष्ठ. तस्य तुद् च. उणा०
 पा० १ कौ०पृ०६३८ १०

मनि चागमे यत्तादित्वादिद् प्राप्तां वाहुलकान्न. ततः स्त्रियाम्

(५) " कन्नेभ्यो ङीप् " ४ । ३ । ५ ॥ कौ०पृ०५५
 ङीप् नान्तलक्षणं ङीप् प्राप्ते,

(६) " पणान्ता पद् " ३ । ३ । २४ ॥ कौ०पृ०६६
 ङीप् नान्तनया पद्मंजायाम् १५

(७) " न पद्मस्वप्तादिभ्यः " ४ । १ । १० ॥ कौ०पृ०५५
 इति पद्मंजिकत्वात् ङीप्ः प्रथिपथः नलोपः, उपभर्जनहन्वः. ॐ

तथा सप्तपाकहविर्यजनोममंस्थारमकानि औपासन-

वेश्मदेवमथार्त्वाकाष्टकामासिश्चाक्षेयानवलिःसर्पबल-

यम्नस पाकयज्ञाः. अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासापिण्डापितृयज्ञ-

पशुबन्धाग्रयणचातुर्मास्यसौत्रामण्यस्तप्त हविर्यज्ञाः. २०

अग्निप्रोमात्स्यग्निपोमोक्यपोदशवाजपेयाऽतिरात्रा-

नोर्पामात्मन गोमसंस्थाः. तत्रेहम् यथाक्रममौपासननाग्निहोत्रा-

ग्निष्टोमादिभेदेन प्रत्येकं सप्त संख्यानि पशुानि तत्र मग्निधनानि
 इष्टार्पणदिक्प्रकार्याणि— २५

(८३२) सतैधाः, (८३३) सतवाहनः, ।

ॐ सतैधसे नमः । ॐ सतवाहनाय नमः ।

५ भा०— (सतैधाः) .

तत्प्रकाशकगायत्र्यादिच्छन्दस्कवेदिकमन्त्राभिमानो—
नि रविरथधुर्याणि सतवाहनान्यस्येति—

(सतवाहनः) .

यथा आन्नायते,

१० निर्व०— वा तदीपनार्थानि अश्वत्थोदुम्बरपर्णशमोवैक-

ङ्कतारानिहतपुष्करवर्णलक्षणानि सप्त वानस्य—

त्यान्येषाम्नि समिधो वास्येति—

(सतैधाः) .

(१) “ एध, वृद्धौ ” धा०वादिः कौ०पृ० ३७६

१५ (२) “ सर्वधानुषः० ” उणा०पा० ४कौ०पृ० ६४०

इति अनुनु. सतशब्दसाधितः. एवमुत्तरत्रापि.

(३) “ वृद्धिंश्चि ” इति वृद्धिः. ६।३।८८॥ कौ०पृ० १२

(४) “ अमन्तत्वात् ” दीर्घः. “ ईर्त्थीदि. ॥ ६।४।१४॥ कौ०पृ० ७८

तत्प्रकाशकगायत्र्यादिच्छन्दस्कवेदिकमन्त्राभिमानानि सप्त वाहनानि

२० रविरथधुर्याण्यस्येति वा सप्त वायुस्कन्धान् वहति वाहयतीति वा—

(सतवाहनः) .

(१) “ वह, प्रापणे ” धा०वादिः कौ०पृ० ४३२

निरु०— ८३३वानस्पत्याश्च समिधस्सप्त संस्थानि वा तथा ।

इष्टापूर्नादिकर्माणि (सतैधाः) मन्ति यस्य सः ॥ ६५० ॥

२५ ८३३ वा वहत्यन्तिस्कन्धान् सप्तसौ (सतवाहनः) ।

वाहनानि च मन्त्यस्य सप्त वा सतवाहनः ॥ ६५१ ॥

(८३४) अमूर्तिः,

ॐ अमूर्तये नमः ।

भा०—(१) “ सप्त प्राणाः प्रभवन्ति ” “ ईर्त्यादि. तै० उ० ६ प्र० १० अ० ।

(२) “ गुहाशयान्निहितात्मनः ” तै० उ० ६ प्र० १० अ० ।

इत्युक्तम्. ❀

मम वायुस्कन्धान् वहति इति वा—

श्रीगोप्करे,

(१) “ विश्वेशप्राणशर्कर्ये वाय्वाख्यमधिदेहतम् । जगत्सन्धा- १०

रके चैव नानास्कन्धात्मना तु वै । एते भगवदारामाः

निश्चिन्त्यस्मिन् जगन्नये ” “ ईर्त्यादि.

अथैवमधिष्ठयेभ्यः स्वभावविप्रकर्षः

(अमूर्तिः) .

स्थूलभौतिकमूर्तिव्यावृत्तः इत्यर्थः. ❀

अकर्मव्यत्वेन तन्मधर्जाविविलक्षणः—

निर्व०—सर्वत्र केवलदेव कर्तरि ल्युः. ल्युद्धृत्वादि करणे ल्युद्धा.

असः. णिलोपः. अपरत्रापि करणवर्जम् उभयथापि व्युत्वा—

यम्. तत्र तु विग्रहे विशेषः. आद्ये बहुव्रीहिः.

अन्यत्र तत्पुरुषः. ❀

एवमधिष्ठयेभ्यस्तेभ्यः स्वभावविप्रकर्ष उच्यते स्थूलभौतिकमूर्ति-

व्यावृत्ततया नास्ति तादृशी मूर्तिरस्वेति—

(अमूर्तिः) .

मूर्तिशब्दो हि निरुचे. बहुव्रीहिः. नञो नलोपः. ❀

निरु०—८३४ स्थूलभौतिकमूर्तिभ्यो व्यावृत्तो (ऽमूर्तिं) रुच्यते । २५

(८३५) अनघो, (८३६) ऽचिन्त्यो,

ॐ अनघाय नमः । ॐ अचिन्त्याय नमः ।

५ भा०— (अनघः). ❀

मुक्तोपमयापि दुर्निरूपः—

(अचिन्त्यः). ❀

निर्व०— अकर्मवश्यत्वेन तन्मग्नजीवविलक्षणतया नास्त्यघमस्येति—
(अनघः).

१० अघशब्दश्च हन्तर्नञ्पूर्वादन्यतोपि प्रागुक्तः.

समासः प्राग्वत्.

(१) " नञो नलोपो नुद् " इति. ❀ ६।३।७३॥ कौ०पृ०१४७

मुक्तोपम्येनापि दुर्निरूपतया चिन्तयितुमर्हश्चाक्यो वा चिन्त्यः स नेति—
(अचिन्त्यः).

१५ (१) " चिति, स्मृत्याम् " धा०चुरा० कौ०पृ०४७९

चुरादिः. नुमादि णिच्. ततः अर्हश्चाक्ययोः

(२) " अचो यत् " ३।१।९७॥ कौ०पृ०५५७

इति यत्. णिलोपः. यद्वा चिन्तेति षष्ठित्वे इदित्करणत्

लिङ्गादस्य णिचः पाक्षिकत्वात् तदभावं,

२० (३) " ऋह्लोर्णवत् " ३।१।१२४॥ कौ०पृ०५६२

इति ह्रस्वनात् ण्यत्. इदित्करणं हि चिन्त्यत इत्यादौ

(४) " अनदिताम्० " ६।४।२४॥ कौ०पृ०७६

इति नलोपं प्रतिषेद्धुम् तच्च नित्यत्वे णिचोनुपधात्वात्

नलोपो न प्राप्नोतीति न कर्तव्यम् अतो व्यर्थम् सत् ज्ञापकं

२५ निरु०—८३५ जीवेश्यः कर्मवश्येभ्यो व्यावृत्तश्चा (अनघः) स्मृतः ६५२

८३६ (अचिन्त्यो) दुर्निरूपः स्यान्मुक्ताद्युपमयापि सः ।

(८३७) भयकृत्, (८३८) भयनाशनः, ॥

ॐ भयकृते नमः । ॐ भयनाशनाय नमः ।

भा०-- स्वशाननानिर्वर्तिन्यनिर्वर्तिनि यथासंख्यं--

(भयकृत्), ३.

(भयनाशनः).

निर्व०-- भवति णिजनिव्य इति अनिन्यत्वेन

(५) " णिजभावे "

मनि उपधात्वात् नलोपशानो तत्प्रतिषेधाय तदर्थवदिति तत्फलञ्च १०

चिन्त्यन इत्याद्यौ नलोपात्ताव इति उक्तमेवेत्यलम्. नञो नलोपः. ॐ

भयनाशनानिर्वर्तिनां भयं करोतीति--

(भयकृत्).

कृत्ः किति तुगिन्यादि" १०११.

(१) " जिगी, भवे " भा० जुहो० कौ० पृ० ४४९

१५

अध्विधौ भयादीनामुपसंख्यानं तदुमेके कादिनिवृत्त्यर्थमिति

भावे अच्. गुणः. अच्. ॐ

तदनुवर्तिनां च भयं नाशयतीति--

(भयनाशनः).

निह०--८३७ आज्ञातिलङ्घिनां पुंसां नरकादिभयंकरः ॥ ६५३ ॥ २०

(भयकृत्) न ममाख्यातः सनाणो भववर्धनः ।

८३८ आज्ञानुवर्तिनां स्वस्य भयं नाशयतीति यः ॥ ६५४ ॥

(भयनाशन) इत्युक्तो नवार्णः कर्मकारकः ।

वर्णाश्रमाचारवता पुरुषेण परः पुमान् ॥ ६५५ ॥

विष्णुरागधने पन्था नान्यननोपकरणम् ।

१५

श्लो० ॥ ९० ॥ (८३९) अगुर,

ॐ अणवे नमः ।

भा०—(१) “ भयाभयकरः कृष्णः” इति.

५ अथाणिमाद्यधिष्ठानम्. ❀

अतिप्रकृष्टमैश्वर्यमतिमृक्षमदहराकाशाव्यक्तजीवानुप्रवेशनामध्यात्—
(अणुः).

(१) “ गत्यर्थादणनेरणश्च” उणा०पा० १ कौ०पृ०६०९

इत्युप्रत्ययः तदाणिमाप्येतदणुः

१० (२) “ अणोरणीयान्” तै०उ०६ प्र०१० अ० ।

(३) “ निवृणोणीयान्” ❀

निर्व०—(१) “ णश.अदर्शने ” धा०दिवा० कौ०पृ०४५८

अनः, णिचि वृद्धिः, ल्युगित्यादि. अनः णिलोपः, भयशब्दः प्राग्वत्.

अथाणिमाद्यधिष्ठानमिति प्रकृष्टमैश्वर्यं निरूप्यते. तत्रातिमृक्षमदहराका-

१३ शाव्यक्तजीवानुप्रवेशसमर्थतया अणोरणीयान् तत्सर्वमणति गच्छती-
ति—(अणुः).

(१) “ अणतिश्शब्दार्थः” धा०त्रादिः कौ०पृ०४०१

गतिकर्महायम् उपकरणे

(२) “ अणश्च” इति उः, उणा०पा० १ कौ०पृ०६०९

२० तदाणिमाद्येतदणुः व्याख्या अतिविपुलं परमव्योमादिक-
मपि चुलकीकृत्यानि—

इति विष्णुपुराणे,

निरु०— ८३९ अतिमृक्षमदहराकाशाव्यक्तजीवप्रवेशने ॥ ६५६ ॥

शक्तिमा (नणु) रित्युक्तः पडर्गः सर्वशक्तिदः ।

(८४०) बृहत्.

ॐ बृहते नमः ।

अ०--विनांर्णायाद्याव्या विमुक्तपरमव्यावादि चुलकीकृत्य अति-
महता महिम्ना--

(बृहत्) .

(१) "पुपत्र बृहत् महत्" उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२२

उन्मादिना बृहन्निप्रत्ययः अतृबलावश्च निरात्येत्. यथा,

(२) " न तुमिं विश्वेना ब्रुवा अत्यनिष्ठहानात्कुलम्" तु० तु० १३०।

(३) " महता महीयान्" तै० उ० ६ प्र० १० अ० । १०

(४) " वपिवांश्च पृथिव्या" ईद्वेदीदि.

तृत्यानि त्यायनि आयिना लविम्ना मर्वत्राप्यव्याहनगतवरः--

विश्वे०-- महता महिम्ना महता महीयान् ब्रह्मि बृहनि वर्धत इति--
(बृहत्) .

(१) " बृह-बृहि. वृद्धौ" धा० ञ्धादिः कौ० पृ० ४११ १५

(२) " वतन्तानि पुपत्र" उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२२

बृहन्महत्तगच्छतुवच्चेति अतिः, अगुणः, अतृबलावश्च.

निरात्येत् बृहन्नेलोसश्च. लिङ्गमशिप्यमि"त्वा"दि. ❀

तृत्यानि त्यायनि आयिना महिम्ना मर्वत्राप्यव्याहनगतवर-

नया कृत्यतीति वा ततः कृत्यः तनुर्भवतीति-- २०

निरु०-- ८४० विमुक्तं परमव्याम महिम्ना चुलकीकृतम् ॥ ६५७॥

येन नाम्ना (बृहत्) न स्यात् पठर्णश्च बृहच्चदः ।

(८४१) कृशाः, (८४२) स्थूलः,

ॐ कृशायः नमः । ॐ स्थूलाय नमः ।

भा०— (कृशः) .

६ (१) “कृश, तनूकरणे” धा० दिवा० कौ० पृ० ४६०
इगुपधत्वात् कः. कशिमा चायं लविमा चेति प्रकरणात्
गम्यते यथा,

(२) “अक्रोयो नियोज्यश्च यत्र कामगमो वशी” ॐ भार० ।

सर्वमव्यवहितमेकत्र स्थित्वा स्पष्टम् भूमिष्ठस्य च चन्द्रम-

१० सं परिमार्ष्टुं शान्केः प्राप्तिः तयातिप्रकृष्टया विशिष्टः— (स्थूलः) .

निर्व०— (कृशः) .

(१) “कृश, तनूकरणे” धा० दिवा० कौ० पृ० ४६०

आद्ये इगुपधत्क्षणः कः. अगुणः. द्वितीये मतिबुद्धिगुणार्थेत्यादिना
कर्त्तारि कः. ततोनुपमर्गात्,

१५ (२) “फुल्लः शीबकृशोल्लावाः” ८।२।५५ ॥ कौ० पृ० ५८९

इति क्तप्रत्यये लोपः. तस्यासिद्धत्वात् प्रातस्येटोऽ

भावश्च निपात्स्यते. अगुणः. कशिमा चायं लविमेत्यैश्व-
र्यप्रकरणात् अवसीयते—

एकत्र स्थित्वा सर्वम् अव्यवहितं स्पष्टम् भूमिष्ठस्य च

२० चन्द्रमसं परिमार्ष्टुं शक्तिः प्राप्तिः तयातिप्रकृष्ट

उत्कृष्टस्तिष्ठतीति वा तया परिबृंहितो भवतीति वा—

(स्थूलः) .

निरु०— ८४१ सर्वत्राव्याहृतगतिर्लघिम्ना (कृश) ईरितः ॥ ६५८ ॥

८४२ स्थित्वा कृशाग्निलं स्पष्टं शक्तिर्या महती सदा ।

१५ तया प्रकृष्टा शक्त्या विशिष्टः (स्थूलः) उच्यते ॥ ६५९ ॥

(८४३) गुणभृत्,

ॐ गुणभृते नमः ।

भा०—(१) "सर्वपिआदित्य ऊरोलचादिनि ऊ०च्" उणा०पा०४
कौ०पृ०६३६

(२) "धुवम्ममालाय निष्ठति" इति. ॐ
स्वमं कल्पेन सर्वं स्वगुणभृत्तनर्वावस्थं कुर्वन् विभर्तिनि—(गुणभृत्).
इदमस्य प्रकृष्टमीयितृत्वम्.

(३) "सर्वस्य वर्गी सर्वस्मभानः" इति. ॐ
भानद्वयवत्त्वात् नत्तमं सर्वेषु अप्पृष्टतदुणः—

निरु०—पुर्व्व.

(१) "शा, गतिनिवृत्तौ " धा० ऋदिः कौ०पृ०४२४
पस्मः. तौष्टः.

(२) "सर्वपिआदित्य ऊरोलचौ" इति पिआदि—उणा०पा०४
कौ०पृ०६३६

राकृतिगणत्वात् बाहुलकात् प्रपौदरादित्वाद्वा, आलोपः.
बाहुलकात् किन्दमेव वा, यद्वा "स्थूल, परिर्वृहो" चुरादा
कथादिः, निचु, अतो लोपः. ततोऽच् णिलोपः अगुणः. सर्वं
गुणं स्वगुणभृत्तम तादृशमर्वावस्थं कुर्वन् विभर्तिनि—
(गुणभृत्).

भृत्तः किति तुक्, अगुणः.

(१) "संकेत-ग्राम-कुण-गुण. चामन्वणं" धा०चुरा०कौ०पृ०४८९.
चुरादा कथादिः. अलोपः. तस्य स्थानिवत्भावात्
न गुणः. ततः पचाद्यचु. णिञोपः. ॐ

निरु०—८४३ संकल्पात् स्वगुणभृत्तनर्वावस्थमिदं जगत् । २५
कुर्वन् विभर्ति नित्यं यो (गुणभृत्) स स्मृतो धुवैः ॥ ६६० ॥

(८४४) निर्गुणोः (८४५) महान्, ।

ॐ निर्गुणाय नमः । ॐ महंत नमः ।

६ ना०— (निर्गुणः),

परमस्वतन्त्रः इदमस्य परमं वशित्वम्

(३) “ विश्वस्य मितो वशी” तै०उ०६ प्र०३ अ० ।

(२) “ नन्वादयो न सन्तीति यत्र च प्राकृता गुणाः”

इति च प्राकाम्यमिच्छानभिधातभूमौ उन्मज्जति

१० निमज्जति च यथोदके. ॐ

अस्य परमप्रकृपात्—

(महाद्).

निर्व०—इदमस्य प्रकृतं प्रभुत्वापरपर्यायमाशितृत्वम्, अतद्भयतय

निर्गतः तत्संस्पर्शेषु अस्पृष्टः तद्गुणोस्येति—

१५ (निर्गुणः),

गुणोद्भृक्तः निर्वृत्तः बहुव्रीहिः, निमसतु स्त्वम्.

विशेषः परमस्वातन्त्र्यलक्षणमिदमस्य परमं वशित्वम् प्राकाम्यम्

इच्छानभिधातभूमावुन्मज्जति निमज्जति च यथोदके तेन च

परमप्रकृष्टेन मह्यते पूज्यते इति—

२० (महाद्).

निरु०—८४४ स्मितोपि नीरक्षीरवज्जगतो स्पर्शनाहुणैः ।

उत्तरम् (निर्गुण) इति सप्तार्णः पावनत्वदः ॥ ६६१ ॥

८४५ भूम्या सह नहानीरे ह्युन्मज्जननिमज्जनात् ।

(महानि) ति च विख्यातः पटर्णस्तु महत्त्वदः ॥ ६६२ ॥

भा०—(१) " महतेः पृषत् बृहत् ० " उणा०पा०२कौ०पृ०६२२
इत्यादिना पृषवन्निदानम्. यथा,

(२) " मंत्रयोज्य वियोज्यायं कामकारकरः प्रभुः "

(३) " यद्वदिच्छेदयं शौग्मित्तत कुर्यादयत्नतः "

इति छद्याननुप्रवेशेन परचिन्तवशीकारः अनुष्यानेन
वधिलाधिष्ठानं मन्त्रीवम्य उत्थितजीवम्य वा शर्गिण्याननुप्रवेशनम्
इष्टानुत्तधिष्ठानम् इति चतुर्विधं यत्र कामावनायित्वमाहृः. ❀
नादशैश्वरूप्यप्रकर्षण कश्चिद्भूतः न नियमितः इति—

निर्देश—(१) " मह. पूजायाम् " भा० आदिः कौ०पृ०४११ १०

(२) " वर्तमाने पृषत् बृहत् महत् जगत् शतृवच " उणा०पा०
२ कौ०पृ०६२२

एषि अदिप्रत्ययान्तो निष्पातितः शतृवत् कार्यभाक् च भवति. तत्र
उपिच्छादृगिदक्षामिति भुम् भिन्वान् अन्त्यादचः परः.

(३) " गान्महत्तन्मयोगस्य " ६ । ४ । १०॥ कौ०पृ०७७ १२

इति महता मयोगाया शीर्षः. मयोगान्त्वोपः. तस्यानिच्छत्वात्
नलोपे न. ❀

छद्याननुप्रवेशेन परचिन्तवशीकरणम् अनुष्यानेन
वधिलाधिष्ठानम् मन्त्रीवम्योद्भूतजीवम्य वा शर्गि-
ण्याननुप्रवेशनम् इष्टानुत्तधिष्ठानं चेति चतुर्विधं यत्र
मर्षया स्वाच्छन्त्यावस्थानलक्षणम् यत्र कामावनायित्वमुच्यते
नादशैश्वरूप्यप्रकर्षण कश्चिद्भूतो नियमितो नेति—

(८४६) अधृतः, (८४७) स्वधृतः,

ॐ अधृताय नमः । ॐ स्वधृताय नमः ।

५ ना०—(अधृतः) .

तत्प्रकर्षश्च सर्वदा स्वाच्छन्द्यम् अतो हीति ह स्माहुः

आमिद्धसनाधयो हि वैदिकपुत्राः तत्संकल्पात्

अपुनरावृत्तिपरमपदं प्रापुः. भवावर्तेन पुनराव-

र्तन्ते च चिदचित्स्वरूपविपर्याससाम-

१० ध्वयपि अमो कस्यापि हेतोर्न विपर्यासयतीति. ❀

मन्त्रौपधितस्समाधिसिद्धात् वद्वैश्वर्यात् भगवद्वैश्व-

र्यं व्यावर्तयति—

(स्वधृतः) .

एतद्वैश्वर्यमस्य न समाध्याद्युभाधिक्यं किन्तु स्वभाव-

१५ तो धृतम् इति स्वधृतः. ❀

निर्घ०—(अधृतः) .

धृतः कर्मणि क्तः. अनिट्. अगुणः. नञो नलोपः. ❀

अथ मन्त्रौपधितस्समाधिसिद्धात् भगवद्वैश्वर्य-

म् व्यावर्त्यते सोपाधिकतद्वैश्वर्योक्तौपाधिवैधुर्यात्

२० स्वेन स्वाभाविकेनैश्वर्येण धृत इति वा उक्तहेतुना

स्वेन स्वाभावेन धृतमैश्वर्यम् स्वधृतं तदस्याम्नीति वा—(स्वधृतः)

धृत उक्तः. स्वरतेर्दे स्वशब्दश्च. अनुकल्पे स्वधृत-

शब्दात् अर्शाआद्यच्च. मत्वर्थीयः.

(१) “ यस्येति च ” लोपः. ❀ ६।४।१४८॥कौ०६०५६

२५ निरु०— ८४६ यश्चानियाम्यः केनापि ह्य (धृत) स्त तु कीर्तितः ।

८४७ स्वभावतो धृतैश्वर्यः (स्वधृतः) परिकीर्तितः ॥ ६६३ ॥

(८४८) स्वास्यः,

ॐ स्वास्याय नमः ।

ज्ञा०— अथ मुक्तेश्वर्यात्—

(स्वास्यः) .

३

आस्या आसनम्.

(१) " आनश्चोपने " इ । ३ । १०६ ॥ कौ०पृ०६३०

इति अह् ना शोभना अग्येति मुक्तस्य हि आदिर्मुत्त-

न्दाभादिकेश्वर्यरूपम् आसनं दुष्टम् पूर्वमदिव्यातिगोहितत्वात्

(२) " नैवे भगवतस्मदादिर्भावात् " इति. ❀

१०

अथ नित्यानामेश्वर्यात्—

सिद्धे०— अथ मुक्तेश्वर्यादितस्य स्वावृत्तिः कीर्त्यते. प्राग्दिव्यानि-

गोहितादग्येतिर्मुत्तन्दाभादिकेश्वर्यरूपान्मुक्त्वा नतः श्लाघार्थमाणा

नदादिर्भावात् सुशोभना आस्या आसना स्थितिगम्येति—

(स्वास्यः) .

१५

(१) " आन. उपवेगने " वा० अशा० कौ०पृ०४३८

(२) " कद्वोप्येत् " इ । १ । १२४ ॥ कौ०पृ०५६२

इति प्यत्. तदोप्य क्त्येत्यादिना भावेयम् क्त्यः.

तनश्चिदासनशाब्दादि. सुसुर्वो बहुव्रीहिः. यण्. उपमर्जन-

हस्यः. स्वास्य इति षष्ठे आह् पूर्वानिष्ठेः.

२०

(३) " आनश्चोपने " इ । ३ । १०६ ॥ कौ०पृ०६३०

इति श्रियामह्. आहोतः. अन्यत् प्राग्वत्. ❀

निरु०—८४८ आसनं शोभनं अग्ये न (स्वास्य) इति चोच्यते ।

(८४९) प्राग्वंशो,

ॐ प्राग्वंशाय नमः ।

भा०—(प्राग्वंशः).

५ (१) “ यत्र पूर्वं ” पु० मू० १ अ० ।

इति श्रुतिः, अनादिमुक्ताः प्राञ्चः तेषां वंशः समुद्रव-

भूमिः नित्यस्वरूपाविर्भावनिबन्धनभूतः

इति सर्वं हि सर्वथा तदिच्छोपाधिकमिति अविवादः. सर्वस्यास्य

संग्रहो वैष्णवे,

१० (२) “ तदाष्टगुणमैश्वर्यं नाथ स्वात्ताविकं परम् । निरस्तातिशयं
यस्य ततस्तोष्यामि किं त्वहम् ” इति. ❀

निर्व०—अथ नित्यैश्वर्यादस्य वैलक्षण्यं लक्ष्यते सर्वस्यापि

सर्वथा तदिच्छाधीनतया प्राचां पूर्वपाम् अनाद्यविद्या-

नित्ययुक्तानाम् सूरीणां वंशः तत्स्वरूपाविर्भाव-

१५ निबन्धनभूततया समुद्रवभूमिरिति—(प्राग्वंशः).

“ वृत्त-वन, शब्दे ” धा०वादिः कौ०पृ०४०१

(१) “ वन-पण, संज्ञकतौ ” वतु च नोच्यते. धा०वादिः कौ०

पृ०४०१

(२) “ दुवम्, उद्दिश्ये ” वा. धा०वादिः कौ०पृ०४१९

२० तत्र वनेर्वमेश्व जनिदाच्युसुवृमदिपमिनमि-

भृञ्भ्य इत्वन् त्वन्क्वन्प्क्विन्शक्स्वडडटाटचः

(३) “ अन्येत्योपि दृश्यन्ते ” उणा०पा० ४ कौ०पृ०६३६

उक्ताः प्रत्ययाः. प्रकृत्यन्तरेत्योपि भवन्ति. अतो वृधातोः

निरु०—८४९ अनादिमुक्ताः प्राञ्चो ये तेषामुद्रवभूमिदः ॥६६४॥

२५ (प्राग्वंश) इति विख्यातः सप्तार्णो मनुर्त्तमः ।

अन्यवंशः प्रपञ्चः स वंशः प्रागेव नहि पाश्चात्य इति (प्राग्वंशः)

(८५०) वंशवर्धनः ॥

ॐ वंशवर्धनाय नमः ।

भा०— अथ तद्विलक्षणस्य वननाट्टव्यहेतुत्वात् वन-

(वंशवर्धनः).

निर्व०— शक् अन्वतोति हि भवति. इति शक् बाहुलकादृशि
सङ्गादाः.

(१) " लान्त्विति " ३।३।८।को०पृ०३२

इति न अन्वन्तोत्ता नचिदावसः. नन पत्र.

(२) " अन्वतोति अन्वन्तोत्ता नचिदावसः ॥ ३।३।८।को०पृ०३२

इति कुञ्जि " इति. ३।३।८० ॥ को०पृ०३२५

(३) " अन्वन्तोत्ता नचिदावसः ॥ ३।३।८० ॥ को०पृ०३२५

को०पृ०३२५

अन्वन्तोत्ता नचिदावसः ॥ ३।३।८० ॥ को०पृ०३२५

अन्वन्तोत्ता नचिदावसः.

(४) " अन्वन्तोत्ता नचिदावसः ॥ ३।३।८० ॥ को०पृ०३२५

अन्वन्तोत्ता नचिदावसः. अन्वन्तोत्ता नचिदावसः.

(५) " अन्वन्तोत्ता नचिदावसः ॥ ३।३।८० ॥ को०पृ०३२५

अन्वन्तोत्ता नचिदावसः. अन्वन्तोत्ता नचिदावसः.

अन्वन्तोत्ता नचिदावसः.

अथ तद्विलक्षणस्य चास्य वननाट्टव्यहेतुत्वमुच्यते.

वध वंशम् अतन्तरोक्तम् स्वगन्तानमृतम् नित्यभिद्ध-

वर्षम् वर्षयति इति—

(वंशवर्धनः).

निर०— ८५० नित्यभिद्धस्य वंशो यो वंशं सन्तानलक्षणम् ।

न वर्षयति यश्चामौ (वंशवर्धन) उच्यते ॥ ८५० ॥

श्लो० ॥ ९१ ॥ (८५१) भारभृत्,

ॐ भारभृते नमः ।

- भा०— वंशम् अनन्तरोक्तं विसन्तानभूतं नित्यवर्गसिद्धवर्गं
 ९ वर्धयतीति यथा,
 (१) “ प्रणतोऽस्यन्नसन्तानम् ” इति, ❀
 मुक्तानां च बन्धसंसनस्वरूपाविर्भावस्वप्राप्तिभारं
 विभर्तीति—
 (भारभृत्). ❀
 १० तत्र प्रमाणयति —

- निर्व०— (१) “ वृधु, वृद्धौ ” णिच् . गुणः. रपरः. धा० ङ्वादिः
 कौ० पृ० ४१२
 तनोल्युरित्यादि. अनः. णिलोपः. वंश उक्तः. ❀
 मुक्तानां च भारं बन्धनसंसनस्वरूपाविर्भावस्व-
 १५ प्राप्तिभारम् विभर्ति भरति वेति—
 (भारभृत्).
 भृञ् उभयस्मादपि क्विप् तुक्. अगुणः. पुनरपि स एव
 धातुरावर्त्यः.
 (१) “ अकर्तारि च कारके० ” ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७
 २० इति कर्मणि घञ् . वृद्धिः. रपरत्वम्. ❀
 अत्र च प्रमाणसंपत्तिमत्ता प्रख्याप्यते उक्तवक्ष्यमाण-
 गुणकतया सर्वेष्वपि वेदादिषु शास्त्रेषु कथ्यतेस्मायम्
 प्रगीत इति—

- निरु०— ८५१ मुक्तानां बन्धमोक्षादिभारस्य भ्रणाल्लि सः ।
 २५ (भारभृत्) सप्तवर्णः स्यात् कार्यनिर्वाहशक्तिदः ॥ ६६६ ॥

(८५२) कथितो, (८५३) योगी,
ॐ कथिताय नमः । ॐ योगिने नमः ।

भा०— (कथितः).

उक्तद्वयमाश्रयणवचना सर्वशास्त्रेषु यथा.

(१) " वदेषु म पुगणेषु नाङ्गोपाङ्गेषु गीयते "

(२) " वेदे गमाद्ये पुण्ये भाग्ये जगत्पथ । आदौ मध्ये
मथान्ते च विष्णुः सर्वत्र गीयते "

(३) " वचनां वाच्यम् "

१ जि० ७ ।

१०

" इत्यादि. ❀

सर्वमेतत् संभावयति इति—

(योगी).

नि०— (कथितः).

(१) " कथ. वाच्यप्रबन्धे " भा०चुग० कौ०पृ० ४८८ १३

चुगदिः अदन्तः णिच्. अतो शेषः तस्य स्थानियद्वावाच,
शेषवाङ्मणिः ततः कर्मणि कः. इट्.

(२) " निष्ठायां नेटि " ३ । ४ । ७.० ॥ कौ०पृ० ७९२

इति फलेपः. ❀

सर्वम् इदं संभावयति इति प्रदर्शयते.

१०

वृज्यमेतेन इति योगः अद्यतितार्थघटनं

महाप्रभावः सोऽतिशयितो नित्ययुक्तश्च अस्यास्ति इति—

(योगी).

नि०— ८५२ उक्तशास्त्रेषु (कथितो) यस्मैगुणवचना ।

योगी ह्यद्यतितार्थस्य घटनं तेन सर्वथा ॥ ६६७ ॥

१५

८५३ यस्यास्ति नित्यसंबन्धः स (योगी) परिकीर्तितः ।

(८५४) योगीशः.

ॐ योगीशाय नमः ।

भा०—युज्यतेनेन इति योगः. अघटितार्थघटनम् महाप्रभावः

५ सोऽस्यातिशयेन नित्ययोगेन च इति. यथा.

(१) “ पश्य मे योगमैश्वरम् ” गी० ११-८ ।

(२) “ योगेश्वरः कृष्णः ” गी० १८-७८ ।

(३) “ योगं योगेश्वरात् कृष्णात् ” गी० १८-७७ ।

(४) “ महायोगेश्वरो हरिः ” इत्यादि. ❀ गी० ११-९ ।

१० बद्धेष्वपि सहजसमाधिकानां सनकादियोगिनामपि धुर्यः—

(योगीशः).

निर्व०—(१) “ युजिर्, योगे ” धा०रुधा०कौ०पृ०४७१

(२) “ हृत्त्व ” इ । इ । १२१ ॥ कौ०पृ०६६३

इति करणे घञ्. गुणः.

१५ (३) “ चजोः ” ७ । ३ । ५२ ॥ कौ०पृ०५६०

इति कुत्वम् गः. ततः अतिशयने नित्ययोगे च मत्वर्थी-
योऽन इतिः.

(४) “ यस्येति च ” ६ । ४ । १४८ ॥ कौ०पृ०५६

इति लोपः. इञ्जन्दीर्घः इत्यादि. ❀

२० बद्धेष्वपि योगिनां सहजसमाधिकानां सनकादियोगिनाम्

ईशः तद्धुर्यतया स्वामी इति—

(योगीशः).

ईशोः इगुपधात् कः. योगिशब्दश्चोक्तः. नलोपः. दीर्घः. ❀

निरु०—८५४ (योगीशः) सनकादीनां योगिनां धुर्य उच्यते। ६६८॥

(८५५) सर्वकामदः, । (८५६) आश्रमः,

ॐ सर्वकामदाय नमः । ॐ आश्रमाय नमः ।

भा०—(१) " नन्दनादीन् अपकल्पान् मुनीश्वकारं तु योऽपि- १
 पवित्रितं परम् " इति, ॐ वि०पृ० ।

योगस्वच्छित्तयोऽपि अणिमादिकामान् अन्नराजवया ददाति इति—
 (सर्वकामदः) .

यथा.

(१) " प्राप्य सुखकृतां लोकानुपित्वा भावनीस्मदाः " गी०३-४३ । १०
 " ईदृशं हि, ॐ "

ततः सिद्ध्यन् मुनिभयरविद्येषु वैष्णवगेहेषु तेषां विश्रान्तिहेतुः—
 (आश्रमः) .

विश्रान्तिहेतुः योगस्वच्छित्तयोऽपि नदीनां प्रमाद्य अन्नराजवया
 अणिमादिकामान् ददाति इति—
 (सर्वकामदः) .

ददातेः काः आहोवः, कर्मः कर्माणि यत्र काम उच्यते, अन्वद्य
 तत्रैव नृकृत्स्न, सर्वगच्छश्च प्रागेवोक्तः, ॐ

न हिंसायः कामातेषु ददाति तत्त्वन्त्याद्यु तेषु ततो सिद्ध्यन्
 मुनिभयरविद्येषु श्रीवैष्णवगेहेषु आश्रम्यन्ने विश्रान्ति
 प्राप्यन्नेऽपि इति—
 (आश्रमः) .

निम्न०—८५५, अणिमादीन् सर्वकामान् योगस्वच्छित्तयोऽपि नाम ।
 अन्नराजवया मुनेर्ददत्स्यात् (सर्वकामदः) ॥ ६६९ ॥

८७६ तेषां तु योगलक्षणां हेतुर्वैष्णवमनु ।
 मुनिभयरविद्येषु विश्रान्ते (आश्रमः) स्मृतः ॥ ६७० ॥

(८५७) श्रमणः,

ॐ श्रमणाय नमः ।

ज्ञा०—(१) “ शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभृद्योऽभिजायते ” श्री०
५ गी० ६-४१ ।

इति. ❀

भोगजन्मत्रयाम् अनुपक्षीणमर्वमंस्कारैः तत्र समाधिशेषोऽनायासेन
श्रम्यते अत्यम्यते इति—

(श्रमणः).

१० (१) “ युवोरनाकौ ” इत्यनः ७।१।१॥ कौ० पृ० २३३

निर्व०—(१) “ श्रमु, तपसि खेदे च ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५९
आङ्पूर्वः. णिच् वृद्धिः. अमन्तत्वात् मित्त्वे,

(२) “ मितां ह्रस्वः ” ततः, ६।४।९२ ॥ कौ० पृ० ४८२

(३) “ अकर्त्तरि च कारके० ” ३।३।१९ ॥ कौ० पृ० ६४७

१५ इति अनुवृत्तौ,

(४) “ एरच् ” ३।३।५६ ॥ कौ० पृ० ६५३

इति करणे अच्. णिलोपः. ❀

भोगजन्मत्रयाम् अप्यनुपक्षीणपूर्वमंस्कारैः तैः तत्र समाधिशेषोऽनायासे-
न श्रम्यते परिश्रम्यतेऽत्यम्यते विषयभूतेऽस्मिन् अस्मात् अस्मै अनेन
२० इति वा, तैः तत्रसमाधिशेषेण श्रम्यतेऽत्यम्यतेऽयम् इति वा, ते
श्रम्यन्ते समाधिशेषात्वासं प्राप्यन्तेऽनेन इति वा, श्रमयति तत्र
तांस्तमभ्यासयति इति वा—

(श्रमणः).

निरु०— ८५७ अक्षीणपूर्वमंस्कारैर्जन्मनानुभवेन च ।

२५ श्रम्यतेऽत्यम्यतेऽत्रेति (श्रमणः) परिकीर्तितः ॥ ६७१ ॥

भा०—(७) “ तत्र तं बुद्धिमयोगं लभते पौर्वैदिकम् ” इति. ३३
श्री० ६—४३।

निर्व०—धातुः प्राग्वत्. ततः,

(१) “ अधिकर्णापादानमंप्रदानकरणकर्मकर्तृषु ” ५

(२) “ क्यन्त्युदा० ” ३। ३। ११३ ॥ कौ०पृ०६६२

इति बाहुलकात् ल्युट्. तत्र च अधिकर्णापादानमंप्रदानकर्मसु
शुद्धान् कर्णे केवलान् प्यन्ताच्च कर्तृणि तु प्यन्तादेव चाऽम्. इति
विषयः. करणाधिकरणयोः,

(३) “ ह्यश्च ” ३। ३। १२१ ॥ कौ०पृ०६६३ १०

इति घञ् प्रातः. कर्णे प्यन्तात् परञ् तदिदं बाहुलकात् ल्युटाऽ
प्रायेण महान् हि तस्य प्रभावः. कर्तृणि ल्युट्भूतिश्च वा. योरणः.
मिचि वृद्धौ मिचि मिनां ह्रस्वः. णित्वापः. णत्वम् यश्च.

(४) “ ताऽपादानव्यवोणादयः ” ३। ४। ७५ ॥ कौ०पृ०६४५

इति अन्वेषण मंप्रदानापादाने १५

(५) “ तुदादियो नको ” इत्यतः अपं प्राग्वत्. श्रवण इति षाठे तु

(६) “ तेनैः दाम्यविशेषैः श्रव्यते पच्यतेनन ” इति वा,

(७) “ ते श्रवयति र्गिरकयति ” इति वा यथायथमर्थः

(८) “ श्र. पाके ” धा०अदादिः कौ०पृ०४२४

(९) “ आ. पाके ” धा०अदा० कौ०पृ०४४३ २०

अदादिः श्राव्यतेः श्रावयो उभयत्रापि णिच्.

(१०) “ अतिर्हीर्त्स्वरीकृत्याश्माख्यानां पुणौ ” ७। ३। ३६ ॥

कौ०पृ०४८२

इति आदन्तलक्षणः पुक्.

(११) “ घटादयो मितः ” इति मित्वम् तत्र हि कौ०पृ०४१७ २५

(१२) “ आ. पाके ” इति पर्यते. तत्र च, धा०अदा० कौ०पृ०४४३

(८५८) क्षामस्,

ॐ क्षामाय नमः ।

भा०— एवं स्वयोगाभिमुख्यमात्रेण ते योगभ्रष्टा अपि दुर्गं

१ तरितुं क्षमन्तेऽस्मात् इति—

(क्षामः).

वञ्.

(१) "नहि कल्याणकृत् कश्चित् दुर्गतिं तान गच्छति" गो० ६—४० ।

इति. ❀

१० निर्व०— (१३) " लुग्विकरणालुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्य
ग्रहणम् " परि० ।

(१४) " लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्य ग्रहणम् " परि० ।

इति परिभाषायाम् .

श्रायतेः श्रातेश्चोभयोरपि ग्रहणमित्युक्तम्. ह्रस्वः.

१५ ल्युटिः^{ल्युटिः}त्यादि. अनः. णिलोपः. णत्वम् प्राग्वत् इतरत्. ❀

इत्थं स्वयोगाभिमुख्यमात्रेण ते योगस्खलिता अपि दुर्गं तरितुं क्षम-
न्तेऽस्मादिति वा ते तथा ज्ञितुं क्षम्यन्ते शक्ताः क्रियन्तेऽनेनेति वा,
तान् क्षमयति तत्क्षमान् करोतीति वा—

(क्षामः).

२० (१) " क्षमूष, सहने " वा० त्वादिः कौ० पृ० ३९९

(२) " क्षमू, सहने " वा. धा० दिवा० कौ०पृ० ४५९

आद्यो त्वादिः. पित्. अपरो दिवादिः. अषित् ततः आद्ये
कल्पे उक्तवतोपि,

(३) " अकर्तरि च कारके० " ३।३।१९ ॥ कौ०पृ० ६४७

२५ इति अपादाने वञ्.

निरु०—८५८ योगाभिमुख्यमात्रेण योगभ्रष्टा अपि स्वयम् ।

यस्मात् क्षमन्ते स (क्षामो) भवाच्चितरणाय वै ॥ ६७२ ॥

ता०— एवं प्रत्यापन्नममार्थान् समाधिविपाकद्वारा.
तमनः पारं नयति इति—

निर्व०— (४) “ नोदान० ” ७।३।३४॥ कौ०पृ०५४१

इत्यादिना न वृद्धिः. द्वितीये क्षमर्णञ्च. वृद्धिः.

(५) “ नोदान० ” ७।३।३४॥ कौ०पृ०५४१

इति हि णिचि ञिति णिति कृति च प्रतिषेधः. अतो मित्वे
ह्रस्वः. नतः कर्णे,

(६) “ एञ्च ” ३।३।५६॥ कौ०पृ०६५३

इति अच्. णिलोपः. तृतीये क्षमः पचाद्यच् नतः

क्षमशब्दात्,

(७) “ नत्करोनि० ” इति णिच्. ३।३।२६॥ कौ०पृ०४९२

(८) “ णाविष्ठवत् ” वार्त्ति० ६।४।१५५॥ कौ०पृ०३१०

इति णिलोपः. तस्य स्थानिवच्चात् नोपधावृद्धिः. नतः

पुनश्च पचाद्यच् णिलोपः. नतस्मर्ध्व,

(९) “ प्रजादित्यश्च ” ७।४।३८॥ कौ०पृ०३५६

इति तस्याकृतिगणत्वात् स्वार्थे अण्. आदिवृद्धिः.

(१०) “ चम्ब० ” इति षोपः. द्वितीयकल्ले ६।४।१४८॥ कौ०

पृ०५६

(११) “ वा चिनविर्गो ” इत्यनः षनिः ४।१।११॥ कौ०पृ०४९७ २.

(१२) “ मितं ह्रस्वः ” ६।४।१२॥ कौ०पृ०४८२

इति मृत्वे अनुवर्त्य तस्य व्यवस्थितविज्ञापात्वाश्रयणात्

ह्रस्व इति वा बोध्यम्. अत्र च, न तत्र प्रजादित्वं कल्प्यम्

विग्रहवाक्येषु दीर्घः पाठ्य इति विशेषः. ❀

एवं प्रत्यापन्नममार्थान् समाधिविपाकद्वारा मौलनिः

रुक्तानुगेधात् सुष्टु पारं तमनः पारं नयति इति—

(८५९) सुपर्णो,

ॐ सुपर्णाय नमः ।

भा०—(सुपर्णः).

५ (१) “ स्वपारं भगवान्नयति ”

इति मौलाः.

(२) “ अनेकजन्मसंमिद्धस्ततो याति परां गतिम् ” गी० ६—४५।

इति. ❀

तांश्च प्रवल्हेतुभिः पतितान् अपि वायुनाऽनुपम-

१० गत्वरेण पतगपतिना वाहयति उत्तारयति इति—

निर्व०—(सुपर्णः).

नयतेर्ङः. टिलोपः.

(१) “ पार-तीर, कर्मसमाप्तौ ” धा०चुरा०कौ०पृ०४९०

चुरादिः णिच्. ततः कर्तर्यच्. णिलोपः. ततः पृषोदरादिलक्षणो

२५ दीर्घस्य ह्रस्वः. ह्रस्वस्य लोपश्च. सुपूर्वः.

(२) “ सह गुप्ता ” २ । ३ । ४ ॥ कौ०पृ०१२८

इति समाप्तः. असमानपक्षत्वात्

(३) “ रषाण्याम् ” ८ । ४ । ३ ॥ कौ०पृ०३९

इति णत्वाप्रप्तौ,

२० (४) “ पूर्वपक्षत् ” ८ । ४ । ३ ॥ कौ०पृ०१६७

इति णत्वम्. ❀

तांश्च प्रवल्हेतुभिः पतितानपि परमार्पिशापादध्वश्चरं

परमज्ञागवतं वसुम् गरुत्मता पुनरुपरिचर्राकरणात् वायुना

परमगत्वरेण पतगपतिना वाहयति उत्तारयति इति—

२५ निरु०—८५९ प्रत्यापन्नसमाधीच् यः समाधेः परिपाकतः ।

तमन्नः पारं नयति (सुपर्णः) सच्च कीर्तितः ॥ ६७३ ॥

श्लो०१२

(७२९)

ना०८६० वायुवाहनः

८६१ धनुर्धरः

(८६०) वायुवाहनः , ॥ श्लो० ॥९२॥ (८६१) धनुर्धरो

ॐ वायुवाहनाय नमः । ॐ धनुर्धराय नमः ।

भा०—(वायुवाहनः) .

यथा परमाभिगायात् अधश्चरं परमज्ञानधने धमुं गरुत्मता पुनरुपरि-
धरीचकार, श्रीदिष्णुनत्वे च.

(१) " अथवा त्रिशिराद् तृणभागव्य स्वामिनः परम् । नोपयति." ❀
ईदृशानकानां कण्टकोद्धरणाय स्वयमेव—

(धनुर्धरः) .

१०

(१) " एतदर्थं हि लोकेस्मिन् अत्रियर्थायने धनुः "

(२) " धार्यते अत्रियेश्वरो मार्जणशब्दे सर्वदिशि "

निर्व०—(वायुवाहनः) .

(१) " इह . प्राणैः " धा० त्रिवादिः कौ०पृ० ४३२

गिञ् बुद्धिः, न्युग्नि"न्या"दि. अनः, गित्याः,

१५

(२) " या, नतिगन्धनयोः " धा० अदा० कौ० पृ० ४४३

(३) " कृवासात्रिमिम्बदिनाभ्युत्थय० " उणा०पा० १ कौ०पृ० ६०९
इति उण्.

(४) " आतो वृकृ चिण् क्तोः " इति इह णिति कृति धानोर्युक् ❀
अदा० कौ०पृ० ५३९

२०

ईदृशानकानाम् कण्टकोद्धरणाय स्वयमेव धनुः कार्मुकस धरति इति—
(धनुर्धरः) . पुत्रः यथायत्ति धर उक्तः.

(१) " धन. धान्ये " उभिप्रकरणे. धा० वृहो०कौ०पृ० ४५२

विह०—८६० वायुवा गन्धरणाव कर्मणा पतितान् पतः ।

गरुत्मता वाहयति गम्न न्याद् (वायुवाहनः) ॥ ६७४ ॥

२५

८६१ उमानकानां अक्षर्यः प्रत्युदधितिवृत्तये ।

धनुषो धारको नित्यं भव्यं स न्या (धनुर्धरः) ॥ ६७५ ॥

१ अतो धनुः ।

(८६२) धनुर्वेदो, (८६३) दण्डो,

ॐ धनुर्वेदाय नमः । ॐ दण्डाय नमः ।

५ भा०— अन्येपि सुरनरेन्द्रादयो धनुरादिकं तत्तच्छास्त्रप्रवर्तके-
ऽस्मिन्विन्दन्तीति—

(धनुर्वेदः) . ❀

वेदधर्मक्षेमंकररूपतिमुखेन दण्डनीत्या दुष्टान्
दाम्ब्यति इति—

१० (दण्डः) .

(१) “ अमन्ताहुः ” ❀ उणा० पा० १ कौ० पृ० ६ १५

निर्व०— (२) “ अतिवृवपियजितनिधनितापिन्यो नित् ” उणा०

पा० २ कौ० पृ० ६ २४

इति उभिः नित् . सौरत्वम् . अन्यच्च वक्तव्यम् प्रागुक्तम्

१५ (३) “ मा नाम आर्तशब्दोऽभूत् ”

इति हि लोकेपि धानुषैर्धनुर्धार्यते . ❀

अन्येपि सुरनरेन्द्रादयः धनुरिदमुपलक्षणं धनुरादिकं
तत्तच्छास्त्रप्रवर्तकेऽस्मिन् विन्दन्ति लभन्ते इति—

(धनुर्वेदः) .

२० (१) “ विश्ल, लात्ते ” धा० तुदा० कौ० पृ० ४७०

(२) “ हलश्च ” इत्यधिकरणे घञ् . गुणः ३।३।३२१॥ कौ० पृ० ६ ६३

धनुरुक्तः . रुत्वं प्राग्वत् . ❀

तथा वेदधर्मक्षेमंकरनरेन्द्रादिमुखेन दण्डनीत्या दुष्टान्

दाम्ब्यति उपशमयतीति— (दण्डः) .

२५ निरु०—८६२ सुरेन्द्राद्या धनुश्शास्त्रं यस्माद् विन्दन्ति स श्रुतः ।

(धनुर्वेदो) ह्यष्टवर्णो धनुर्वेदप्रदायकः ॥ ६७६ ॥

८६३ वेदधर्मारिष्टतातिनृपादिमुखतः खलान् ।

दण्डनीत्या दाम्ब्यतीति (दण्डः) स्यादनुवर्णकः ॥ ६७७ ॥

(८६४) इमयिता, (८६५) अदमः ।

ॐ इमयित्रे नमः । ॐ अदमाय नमः ।

भा०—स्वयञ्च गवणादीन् ताच्छील्येन—

(इमयिता) .

न चास्यान्यः कश्चिदेवमिति—

(अदमः) . यथा,

(१) “ तस्म कुर्याज्जगत्सर्वं मनमैव जनार्दनः । ननु कृत्स्नं
जगच्छक्रेण किञ्चित् कर्तुं जनार्दन ” इति. ॥ भा० उ० ६५—८१ १०

निर्घ०—(१) “ इमु, उदशमि ” धा०दिवा०कौ०पृ० ४५९

शंभुर्धन्वान् भवि एव जन्मस्य इदं ग्रहणम्. उदशम इति.

(२) “ असन्नाहुः ” इति इः. उणा०पा० १ कौ०पृ० ६३५

अम् प्रत्याहारः. वाहुलकाच्च उच्यन्वम्.

(३) “ वेद्” इति नेद्. अनुस्वान्परवर्षो. ॥ ७२॥ ८१० १५
पृ० ५८१

स्वयं च गवणादीन् ताच्छील्येन इमयतीति—

(इमयिता) .

धातुः पूर्ववत्. नतो णिच्. वृद्धिः. असन्त्वान्

निच् “ मितं ह्रस्वः ” नतः ६ । ४ । १. २॥ कौ०पृ० ४८२ २०

(१) “ वृत् ” इति ताच्छीलिकम्बुन. इद्. ७२॥ १३५॥ कौ०पृ० ६०१

गुणः. अम्. अतडादि. ❀

कृत्स्नस्यापि पण्पन्थिवर्गस्याम्बिन् अकिञ्चित्कृतया

नाम्बि दमः दमकर्मा अन्यः अन्यधर्तुकदमनं वा अस्मेति—

(अदमः) .

निरु०—८६४ ताच्छील्येन गवणादीनां हता (इमयिता) स्वयम् ।

८६५ कश्चिदमयिता नाम्बि यस्याना (अदमः) स्मृतः ॥ ६७८॥

श्लो०९२

(७३२)

ना०८६३ अपराजितः.

(८६६) अपराजितः,

ॐ अपराजिताय नमः ।

भा०— एवं सर्वतोमुखे प्रशामने क्वचित् कदाचित् कुतश्चिदप्रतिहतः—

९ (अपराजितः). यथा,

(१) “ दशार्हमपराजितम् ”

(२) “ यस्य मन्त्री च गोमा च मुहूर्त्तैव जनार्दनः । हरिश्चैलो-
क्यनाथस्तन् किञ्च तस्य न निर्जितम् ” भा०३० ।

इति च. ❀

१० निर्व०— प्राग्बदेव धातुः. ततो भावे घञ्.

(१) “ नोदात्तोपदेशस्य० ” ७।३।३४॥ कौ०पृ०५४१

इत्यादिना नोपधावृद्धिः. आद्ये ततः,

(२) “ तत्करोति० ” इति णिचि चुरा० गणमूत्रम् कौ०पृ०४९०

(३) “ णाविष्टवत् ” इति टिलोपः. ६।४।१५५॥ कौ०पृ०३१०

१२ उक्तयुक्त्या न वृद्धिः. ततः पञ्चाद्याचि णिलोपः. अनुअल्पे तु

भावे घञ् नातोपि कश्चित् विवेकः. नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः.

नञो नलोपः. नाभ्रोस्माहितः अकस्सवर्णं दीर्घः. ❀

एवं सर्वतोमुखे प्रशामने क्वचित् कदाचित् कुतश्चिदपि

पराजितः प्रतिहतो नेति—

२० (अपराजितः).

(१) “ जि. जये ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४०५

(२) “ जि. अजितये च ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२६

परापूर्वः. ततः कर्मणि क्तः. अगुणः. अनिट्. नञ्समासः.

नलोपः. ❀

२२ निह०— ८६६ क्वचित् कदाचित् कुतश्चित् सर्वतोमुखशामने ।

यस्य प्रतिहतिर्नास्ति स वै स्या (अपराजितः) ॥ ६७९ ॥

(८६७) सर्वमहो. (८६८) नियन्ता.

ॐ सर्वमहाय नमः । ॐ नियन्त्रे नमः ।

भा०—स्वशान्तेन सर्वं देवान्तरगमि मन्दाधिकाणिणामागध्यतया ५
नहते विभर्तीनि—

(सर्वमहः). *

अत्र तत्रदृचीन् प्ररोचयन् नियन्त्रतीनि—

(नियन्ता).

निर्दं—स्वशान्तेन सर्वं विश्वसि देवान्तरगम नहते मन्दाधिका- ५०

णिणामागध्यतया विभर्तीनि—

(सर्वमहः).

(१) " पद्, सर्वणे " वा०वादिः कौ०पृ०४३९.

पद्मः, अच्, सर्व उक्तः, तत्र

(२) " पुःसर्वयोर्वाग्निहोः " इति, ३।२।४।३। कौ०पृ०५७७ ५५

सच्, कर्मणोपपत्तेन विदधणात् अणकण इतिवत्.

अणोच्चारणात्, अत्र हि गह्विषहणम् अणोच्चारणम् तत्र.

(३) " गंजायां भृत्तृजिथाग्निहितभिरुः " ३।२।४।३। कौ०पृ०५७८

इति शब्दुनद्यादिवत् अच् तत्र विच्ययान्तरहणान् प्रकृते च

गुणकनत्वात् ततो न मुमित्यलस. अकृतमनुनगमः, २०

छन्दोभावात् छन्दनि वर्णाधिक्यमदोषः, तत्रावश्च दर्शितः. ३६

अत्र तत्रदृचीन् प्ररोचयन् नियन्त्रतीनि—

(नियन्ता).

निरु०—८६७ मन्दाधिकाणिणां सर्वमागध्यत्वेन दैवतम् ।

विभर्ति नहते यस्तु न (सर्वमह) इतिः ॥ ६८० ॥ २९

८६८ दैवतेषु च सर्वेषु तत्रदिच्छां प्ररोचयन् ।

मन्दाधिकाणिणो योऽसौ (नियन्ता) स्यान्नियन्त्रति ॥ ६८१ ॥

(८६९) नियमो, (८७०) यमः, ॥

ॐ नियमाय नमः । ॐ यमाय नमः ।

५ भा०—(१) “ यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयाचिंतुमिच्छति ”

इति. ❀ गो०७—२१ ।

तत्फलं च जात्यायुर्भोगादिकं नियम्यतेऽस्मिन्निति—

(नियमः).

(१) “ यमस्तमुपनिविषु च ” ३ । ३ । ६३ ॥ कौ०पृ०६५४

१० इत्यप्. यथा,

(२) “ लभते च ततः कामान् मयैव विहितान् हि तान्. ”

इति. ❀ गो०७—२२ ।

तत्तत्फलनियामकान् यमादीनपि यच्छतीति—

(यमः). यथा,

१५ निर्व०—(१) “ यम, उरमे ” धा० ऋादिः कौ०पृ०४३०

निपूर्वः. वृच्. अनिट्. अनुस्वारादि, ततोऽनडादि. ❀

तत्फलं च जात्यायुर्भोगादिकं नियम्यते निमित्तभूते

ऽस्मिन्निति—

(नियमः).

२० प्राग्बद्धानुः. उपसृष्टः

(१) “ अकर्तरि च कारके० ” इत्यनुवृत्तौ ३।३।१९॥कौ०पृ०६४७

(२) “ यमस्तमुपनिविषु च ” इति अधिकरणे अप्. ❀

३ । ३ । ६३ ॥ कौ०पृ०६५४

तत्तत्फलनियामकान् यमादीनप्यधिष्ठातृतया यच्छतीति—

२५ (यमः).

निरु०—८६९ भोगादिकं नियम्यास्मिन् लभ्ययन् (नियमः) स्मृतः।

८७० यमादीन् यच्छति (यम) स्तत्तत्फलनियामकान् ॥ ६८२॥

श्री०१३

(७३५)

ना०८७१ मन्ववान्.

श्री० ॥ १३ ॥ (८७१) मन्ववान्,

ॐ मन्ववते नमः ।

गी०—१) "प्रभवति नवमने ममापि विष्णुः" वि०पृ० ३-७-१३।

इति एषं रजस्मनोनिवसतम् अथ मन्वव्य. *

पद्मप्रकाशलाघवमुखमंषदा मोक्षमुलं नन्वे

माआदधिष्ठयमस्मेति—

(मन्ववान्), यथा.

(१) " नक्षत्र प्रवृत्ते पुरुषः मन्वव्यप प्रवर्तकः " ख०३०३-१७।

इति वृद्धिणादिमुखं हि रजस्मनसो श्रीमनि वागहं देवः

(२) " मन्वेन मृच्यते जन्तुमन्वे नागवणान्मकम् । रजसा

मन्वधुनेन जेवेच्छीमान् यथाधिकः " व०पृ० ।

(३) " तत्र वेनामहं वृत्तं नर्कात्रेषु पठयते । यद्रजस्मनोऽ

दितं सोहं नाम्यत्र नंगयः " व०पृ० ।

इति. *

निर०— आगवेदेव धानुः, पचायन् एषं रजस्मनोनिवसत-

सुमनः. अथ मन्वव्यापि तदुच्यते. *

पद्मप्रकाशलाघवमुखमंषदा मोक्षमुलं वृद्धिणादिमुखं

रजस्मनोनिवसान् नाआदधिष्ठयम् मन्ववम्

अभ्यास्तीति—

(मन्ववान्), अस्मिन् अनागि अस्मध्वस हि नक्षत्रः. ततः

(१) " मन्व भावस्त्वनालो " इति भावे त्वः ५. १. ११११॥

की०पृ० ३०९.

मन्ववन्त्ये. नमः

(२) " मन्वव्य० " इति मन्वु, आ०११॥ की०पृ० ३२५ २९

निर०—८७१ प्रकाशलाघवमुखमंषदा मोक्षलाघवम् ।

मन्वे नाआदधिष्ठयं यस्यामौ (मन्ववान्) श्रुतः ॥ ६८३ ॥

(८७२) सात्त्विकः, (८७३) सत्यः,

ॐ सात्त्विकाय नमः । ॐ सत्याय नमः ।

५ भा०—धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यरूपफलनियमनेन च सत्त्वमर्हतीति—
(सात्त्विकः).

(१) “ तदर्हति ” इति, ठक्. ५ । १।६३॥कौ०पृ०३०१
सात्त्विकशास्त्रप्रतिपाद्यतया यथार्थवैभवः. (सत्यः).

(१) “ सत्ये प्रतिष्ठितः कृष्णस्सत्यमस्मिन् प्रतिष्ठितम् । मत्तामते

१० च गोविन्दस्तस्मात्सत्यस्मतां मतः ” भा० उ० ६९—१२—१३ ।
इति वा—(सत्यः).

निर्व०—(३) “ मादुपधायाश्च मनोर्वोऽयवादिभ्यः ”

८ । २ । ९ ॥ कौ०पृ०३२५

इति मनोर्मस्य वः. अत्वन्तदीर्घः. ततो नुमि^{त्यां}दि. ❀

१५ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यरूपफलनियमनेन च सत्त्वमर्हतीति—

(सात्त्विकः). सत्त्वशब्दः माधितः. ततः

(१) “ तदर्हति ” इति, ठगादिद्वादशक-५।१।६३॥कौ०पृ०३०१
विधानात् इह ठञ्जधिकारमध्यस्थष्टक्.

(२) “ ठस्येकः ” इति इकादेशः. अदिशेऽकार उच्चारणार्थः.

२० ७ । ३ । ५० ॥ कौ०पृ०२२१

(३) “ किति च ” इत्यादिवृद्धिः. ७।२।११८ ॥कौ०पृ०२०४

(४) “ यस्य० ” इति लोपः. ६ । ४ । १४८ ॥ कौ०पृ०५६
सात्त्विकशास्त्रप्रतिपाद्यतया सत्यो यथार्थवैभव इति वा.

वचनात् स्वस्य सत्ये तस्य च स्वस्मिन् प्रतिष्ठिततया

२५ सत्यत्वेन मतां मतत्वाद्वा— (सत्यः).

निरु०—८७२ विज्ञानैश्वर्यवैराग्यधर्मरूपफलं स्वयम् ।

नियम्यार्हति सत्त्वं यः (सात्त्विकः) परिकीर्तितः ॥ ६८४ ॥

८७३ यथार्थवैभवः (सत्यः) सर्वशास्त्रेषु विश्रुतः ।

(८७४) मन्वधर्मपरायणः । (८७५) अभिप्रायः.

ॐ मन्वधर्मपरायणाय नमः । ॐ अभिप्रायाय नमः ।

ना०—निरुपाधिकोत्पत्तिकचोदनाधिकारिफलक उत्तमधर्मोन्मय ५

परायणं परमप्रीणनम् इति—

(मन्वधर्मपरायणः) . ॐ

मन्वधर्मनिष्ठेन निरुपाधिकोद्देश्यतया अभिप्रेतः

इति—

(अभिप्रायः) . ॐ

१०

निर्द०—उक्तो ह्यस्मिन् शतदि मच्छब्दः. ततः

(३) " तत्र भावः " इति यत्. ॐ ४।४।९८॥को० पृ० २८९

तथा मन्वः—निरुपाधिकः. नात्त्विकचोदनाधिकारिफलको

धर्मः परायणं परमप्रीणनं परमप्रीणनमस्येति—

(मन्वधर्मपरायणः) .

१५

एतः अयनेर्वा ल्युटि अयनशब्दः प्रधानोः कःदोर्गति

तथाशब्दश्च शानुत्तः. शीघ्रः. एतत्त्वम् धर्मेर्भूति धर्म उक्तः.

अस्मिन्प्रसन्नान्त यति च मन्वधर्ममन्मर्थितः. ॐ

मन्वधर्मनिष्ठेन स्वच्छेन नयो निरुपाधिकोद्देश्यतया अभिप्रेतः

अभिनन्वीयते इति—

२०

(अभिप्रायः) .

निरु०—८७४ उपाधिकहितम्नर्वमुक्तयो धर्मः परायणम् ॥ ६८७ ॥

परमप्रीणनं यस्य (मन्वधर्मपरायणः) ।

८७५ स्वच्छेन धर्मनिष्ठेन मन्वेन च विशेषतः ॥ ६८६ ॥

निरुपाधिकोद्देश्यत्वादितिः प्रयेत च यः ।

२५

(अभिप्रायः) न विज्ञेयो बन्धुर्णा मनुक्तमः ॥ ६८७ ॥

१ प्रयेत ।

(८७६) प्रियार्हो,

ॐ प्रियार्हाय नमः ।

ना०—एवमैदमर्थ्यज्ञानिनं प्रियमेवार्हति इति—

५ (प्रियार्हः).

एकभक्तिषु हि भगवतः स्वत एव प्रावण्यम् आर्तार्थार्थिञ्जामुषु
औदार्यवलात्करणेन

(१) “ तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ” गी०७—१७ ।

(२) “ उदारस्मर्त्त एवैते ” इति. ❀ गी०७—१८ ।

१० निर्व०—(१) “ इण्. गतौ ” धा०अदा०कौ०पृ०४४३

आत्ति प्रदत्युपसर्गसमुदायपूर्वः. ततः,

(२) “ अकर्त्तरि च कारके० ” ३।३।१९॥ कौ०पृ०६४७

इति कर्मणि वञ्. तदनुवृत्तौ,

(३) “ परच् ” इति वा तत्राच्. आद्ये ३।३।५६॥ कौ०पृ०६७३

१५ (४) “ अचः ” ७।२।११५॥ कौ०पृ०४२

इति वृद्धिः. आय् अन्यत्र गुणः. अम् इति भेदः. उत्तरत्रादि
मांहितो दीर्घः. ❀

एवं प्रियमैदमर्थ्यज्ञानिनम् एकभक्तिमेवार्हतीति—

(प्रियार्हः).

२० (१) “ अर्ह. पूजायाम् ” धा० ऋादिः कौ०पृ०४११

(२) “ अर्हः ” ३।२।१२॥ कौ०पृ०५७२

इति कर्मण्यणोऽपवादोऽच् स्त्रियां विशेषः.

(३) “ ग्रीञ्. तर्पणे कान्तौ च ” धा० ऋयादिः कौ०पृ०४७४

(४) “ इगुपधज्ञाप्रकिरः कः ” ३।१।१३५॥ कौ०पृ०५६७

२५ इति कः. अगुणः. संयोगपूर्वत्वात् एकाच्त्वाच्च.

निरु०—८७६ ऐदमर्थ्यज्ञानिनं यः (प्रियार्हः) प्रियमर्हति ।

(८७७) अर्हः, (८७८) प्रियकृत.

ॐ अर्होय नमः । ॐ प्रियकृते नमः ।

भा०— अतन्व्यम्पृहाणां तेषामप्ययमेव योग्य इति— १
(अर्हः).

(१) " आन्धितन्म हि युक्तात्मा मजेवानुत्तमां गतिम "गी० ७-१८।
इति.

अन्वयगतनि जज्ञतः तच्छब्दानुवर्तनेन प्रियान्न कर्गेति इति—
(प्रियकृत). १७

(१) " निगधीः कर्मसंबुक्तान् मान्दतांश्चाप्यकल्पयन् " इति. १८

निर्घ०-१७) " एतेनकाथः " इति यणोऽप्रार्थो. ३। १। ८२। १। ०५०४५

(३) " अचिद्धुवातुत्तुवां श्वाग्निद्युवर्त्त " ३। १। ७७। १। ०५०४५

इत्येवमिह, दीर्घः, एकमभिःषु हि जज्ञतः स्यत एव प्रदणना
आर्त्तायाधिजिज्ञानुषु न् औदायिकत्वात्कारणतः. १९

अतन्व्यम्पृहाणां तेषामप्ययमेवार्हेति प्राप्तुं योग्यो जवतीति-
(अर्हः).

अनुः प्राग्वन्, वजायन्, २०

अन्वयगतनि जज्ञतः प्रियान्न छम्बानुवर्तनेन प्रीतिधि—
पदानु कर्गेतीति— २०

(प्रियकृत).

कथः क्विपि तुक्, अगुणः, प्रिय उक्तः. २१

निर्घ०— ८७७ अतन्व्यम्पृहाणां पुमां योग्यम्भोऽर्हे इति स्मृतः। ३८८॥

८७८ जज्ञताप्यन्यत्तान् यः स्वप्रियान् कुरुते नदा ।

छम्बानुवर्तनेनेति (प्रियकृत) नच कथ्यते ॥ ३८९ ॥ २१

श्लो०९४

(७४०)

ना०८७९ प्रीतिवर्धनः

८८० विहायसगतिः

(८७९) प्रीतिवर्धनः, ॥ श्लो०॥९४॥ (८८०) विहायसगतिः,

ॐ प्रीतिवर्धनाय नमः । ॐ विहायसगतये नमः ।

६ भा०— अथोत्तरोत्तरगुणाविष्कारेण तां प्रीतिं वर्धयति इति—
(प्रीतिवर्धनः) .

(१) “ जगतां प्रीतिपूर्वकम् । ददामि वृद्धियोगं तम् ” इति. ❀
गो० १०—१ ।

तथा निरुद्धभक्तिकोदितिः विहायसं परमेव गम्यतेऽस्मात् इति—

७० (विहायसगतिः) . स खल्वाह.

निर्व०— अथोत्तरोत्तरगुणाविष्कारेण तां प्रीतिं वर्धयतीति—
(प्रीतिवर्धनः) .

बुधेर्ग्यन्नात् ल्वाद्यौ वर्धन उक्तः. यद्वा,

(१) “ वर्ध, छेदनपूरणयोः ” धा०चुरा० कौ०पृ०४८३

१५ चुरादिः. पूरणकर्मा चायम्. णिच्. अन्यथाप्युक्तम्
ततो ल्युप्रभृतिः. अनः. णिलोपः.

(२) “ प्रीञ्च. तर्पणे कान्तौ च ” धा०क्यादिः कौ०पृ०४७४

भावे छियां क्तिन्. अनिच्. अगुणः. ❀

अथ निरुद्धभक्तिकोदितिः विहायसं परमव्योम गम्यते

२० प्राप्स्यतेऽस्मादिति—

(विहायसगतिः) .

अर्थकथनमात्रमिदम्. पश्रीसमासोयम्. गमेः—

निरु०—८७९ गुणाविष्करणान्नित्यमुत्तरोत्तरतोऽधिकम् ।

यस्तु प्रीतिं वर्धयति (प्रीतिवर्धन) ईरितः ॥ ६९० ॥

२१ ८८० निरुद्धभक्तियुक्तैर्हि नित्यं यस्मात्तु गम्यते ।

विहायसं परं व्योम (विहायसगति) स्तु सः ॥ ६९१ ॥

१ परमं व्योम ।

श्लो०९४

(७४१) ना०८८० विहायसगतिः.

भा०— (१) मुक्त्वा च भोगान् विपुलान् त्वमन्ते मत्प्रसादतः ।
मनानुस्मरणं प्राप्य मम लोके निवस्यसि " ज०गी० ।

इति सूत्रं च

(२) " तदोकोग्रज्वलनं तत्प्रकाशितद्वारो विद्यासामर्थ्यात्- ९
च्छेषगत्यनुस्मृतियोगाच्च हार्दानुगृहीतक्षताधिक्रिया " इति. ❀

शा० ४-२-१६ ।

निर्द०—(१) " अकर्त्तरि च कारके० " इत्यनुवृत्तौ ३ । ३ । १९॥

कौ०पृ०६४७

(२) "स्त्रियां क्तिन्" इति अपादाने क्तिन्. अनिट्. ३। ३। १९॥ १०

कौ०पृ०६५८

(३) " अनुदात्तोपदेश० " ६। ४ ३७॥ कौ०पृ०४ ३५

इत्यादिना अनुनासिकलोपः.

(४) " ओहाक्, त्यागं " धा० जुहो० कौ०पृ०४५०

(५) " ओहाइ, गतौ " वा. धा० जुहो० कौ०पृ०४५० १९

द्विपूर्वः. अनुनप्रकरणे.

(६) " वनर्णित् " उणा०पा०४ कौ०पृ०६४१

इत्यतो णिदित्यनुवृत्तौ

(७) " बहिहाधाञ्ज्यञ्छन्दसि " उणा०पा०४ कौ०पृ०६४१

इत्यमुन णिन्. उक्तो हि छन्दोभावः. केचित्त्विदमन्यथा २०

व्याचस्युः

(८) " पचिच्चित्र्यां नुट् च " उणा०पा०४ कौ०पृ०६४१

इत्यनस्मुदित्यनुवृत्त्या पुनस्मुदिति उदाजहुश्च. वक्षाः

हान्ताः धाम्नाः इति. तत्तु बाहुल्येकनापि भुसमाधम् २५

स्नोमवाहाः विहायाः विश्वधायाः इत्यादिदर्शनाद्गुचितोक्तै-

व वस्तुनः स्थितिः णित्त्वात्.

(९) " आतो युक्० " ७ । ३ । ३३॥ कौ०पृ०५ ३९

इति णिति कृति युक्. बाहुल्यकादकारः. पृषोदरादित्वाद्वा.

(८८१) ज्योतिः,

ॐ ज्योतिषे नमः ।

भा०— तदारोहणनिश्रेण्याः अर्चिरादिगतेः प्रथमं पदमर्चिराह—
५ (ज्योतिः).

निर्व०— अथवा हाधानां:

(१०) “ अत्यच्चमितमिनमिरभिलभिनभितविपतिपनि-
पणिमहिषांऽमन्त् ” इत्यमन्, उणा०पा०३ कौ०पृ०६३०

(११) “ बहियुक्त्यां णित् ” उणा०पा०३ कौ०पृ०६३०

१० इत्यमचो णिन् च बाहुलकात् अन्यतोषीत्यसच् णित्

(१२) “ हि. गर्तो वृद्धौ च ” धा०स्वादिः कौ०पृ०४६२

इत्यनो वा हाधानोर्वा विपूर्वात् युक् हिनोतेऽनु

तादृशाद्ब्रह्म्यायादेशावित्यलम्.

अथ तदारोहणनिश्रेणिकाऽर्चिरादिगतिः प्रतिपाद्यते उतासनप्रसन्नेन

१५ भोगवता उतामकानामनिवाहे गन्तूणां गमयितृत्वलक्षणोऽनिवहने

नियुक्ततया हि आतिवाहिकाः अर्चिरादयो देवताविशेषाः

बहोरतिपूर्वाद्भावे षञ्जन्तात्

(१) “ तत्र नियुक्तः ” ४ । ४ । ६९ ॥ कौ०पृ०२८६

इति ठक्. सर्वमिदं ब्रह्मर्मासायां स्पष्टम् तत्कमगमनिका च तत्रैव

२० स्फुटनरं द्रष्टव्या तद्वारा च तन्नियोजकस्य भगवतोऽन्नाभिधानम्

तत्र प्रथमं पदमर्चिरुच्यते ज्योत्यनेऽयमस्मादिति—

(ज्योतिः).

निरु०—८८१ स्वप्रानेः साधनत्वाद्यः स्वयं नित्यं विशेषतः ।

अर्चिरादिगते (ज्योतिः) प्रथमं पदं कथ्यते ॥ ६९२ ॥

(८८२) मुरुचिः,

ॐ मुरुचये नमः ।

भा०—द्युतर्वानस्मादिनि द्युतेरिसन् ज्ञादेशश्च यथा.

(१) " तर्चिपमभिसंभवन्ति " उा०५-१०-१ ।

इति उवाचनप्रसन्नं नमगवता उपासकानिवहं नित्यु-
क्तत्वेनातिवाहिका ह्यर्चिगादयः

(२) " अर्चिगादिना तत्प्रथितेः " शा०४-३-१ ।

(३) " आनिवाहिकास्तद्विज्ञात् " शा०४-३-४ ।

इत्यादौ चिन्तिताः १०

मूर्यादयाद्रोचन इति रुचिर्हः सास्य शोभनेति—

(मुरुचिः).

(१) " इगुपधात् कित् " इति इन् कित्, उणा०पा०४कौ०पृ०६३७

(२) " अर्चिपोऽहः " इति. ॐ उा०५-१०-१ ।

निर्घ०—द्युतेर्दीपिकर्मणो बाहुलकात्,

(०) " नात्यामन्वत्रेगादयः " ३।४।७७ ॥ कौ०पृ०६४५

इति बाधित्वा अवादान इह इमनि आदेशकृते गुणे च

ज्योतिरूप करणे बाधे व्युत्पाद्यः रुत्वम् अवसाने नु

विमर्गः, आविप्रलिङ्गोपमि"त्थी"दि. ॐ

अथाहः मुर्यात्तना रुचिः मूर्यादयाद्रोचमानमहरस्येति—

(मुरुचिः).

(१) " रुच, दीर्घा " इन्प्रकरणे, धा०न्वादिः कौ०पृ०४११

(०) " इगुपधात् कित् " उणा०पा०४कौ०पृ०६३७

निर्घ०—८८२ अहः शुभं यस्य स वै (मुरुचिः) परिकीर्तितः ।

(८८३) हुतभुग्विभुः ।

ॐ हुतभुग्विभवे नमः ।

भा०— अमृतपरिणामं हुतं भुञ्जानः सोमः यस्मिन्

५ शुक्लपक्षद्वारा विभुः पूर्णो भवति मः—

(हुतभुग्विभुः).

(१) “ अह्न आर्ष्यमाणः पक्षः ” इति. ॐ छा०५-१०-१।

निर्व०—इति कर्तारि इन् कित्, ततो न गुणः, सुपूर्वा बहुव्रीहिः.

नाम्नोः सांहितो विसर्जनीयस्य मः. ॐ

१० अथापूर्यमाणपक्षः प्रकरणात् हुतभुक् अमृत-

परिणामं हुतं भुञ्जानस्सोमः विभुः व्यापी शुक्लप-

क्षद्वारा पूर्णोऽस्मिन्निति—

(हुतभुग्विभुः).

एकस्नाम, भवनेविपूर्वाहौ, विभुरक्तः, अग्यञ्च

१५ प्रागेव प्रव्यक्तम्.

(१) “ भुञ्ज, पालनाभ्यवहारयोः ” धा० रुधा० कौ०पृ०४७१

इहाभ्यवहारक्रियोयम् क्विप्, अगुणः, कुत्वम् गः, वा चर्त्वम्.

(२) “ हु, दानादानयोः ” धा० जुहो०कौ०पृ०४४९

कर्मणि क्तः, अगुणः, बहुव्रीहिः, आवसानिकस्य चर्त्वम्.

२० सांहितिकं जश्त्वम्. ॐ

अथ षडुदङ्मासाः उत्थानकालतया ह्यते शब्दने

उदगयनद्वारा प्रशस्यत इति—

निरु०—८८३ सुधापरीणामहुतं भुञ्जानश्चन्द्रमास्तथा ॥ ६९३ ॥

विभुः पूर्णो भवेद्यस्मिन् स वै स्याद् (हुतभुग्विभुः) ।

(८८४) रविः, (८८५) विरोचनः,

ॐ स्वये नमः । ॐ विरोचनाय नमः ।

भा०—स्थानकालतया उदगयनद्वारा रूयते प्रशस्यत इति— ५

(रविः).

(१) " आपूर्यमाणपक्षात् वान् पट्टदञ्चेति मासान् " छा०५—

१०—१ ।

इति.

द्राक्ष्यामयनगतित्यां संवत्सरः रथेनादित्यं विरोच- १०
यतीति—

(विरोचनः).

(१) " मामेक्ष्यसंवत्सरम् " छा०५—१०—२ ।

(२) " संवत्सरोऽभावादित्यः " तै०६ न्यासविद्या. ❀

निर्व०—(रविः).

१५

(१) " रु. शब्दे " धा० अदा० कौ० पृ० ४३९

(२) " अच इः " उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३८

इति कर्मणि इः. गुणः. अच्. ❀

अथ संवत्सरः द्राक्ष्यामयनगतित्यां संवत्सरो रथेन

आदित्यं विरोचयति विद्योतयतीति—

२०

(विरोचनः).

(१) " रुच, दीप्तौ " विपृर्वः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४११

णिच्. गुणः. ल्युटिर्ल्यौदि. अनः. णिलोपः. ❀

निरु०—८८४ यश्चोत्तगयणद्वारा रूयतेऽत्र प्रकाशयते ॥ ६३४ ॥

न वै (रविः) ममाख्यानः प्राशस्त्यफलदो मनुः ।

२५

८८५ अयनद्वयगत्याकं यो विरोचयति स्वयम् ॥ ६९५ ॥

(विरोचन) इति ख्यातः प्रकाशफलदो मनुः ।

श्लो०१४

(७४६)

ना०८८६ सूर्यः.

(८८६) सूर्यः,

ॐ सूर्याय नमः ।

ना०—वायुन्मदा सरत्यस्मादिति—

९ (सूर्यः).

(१) " राजभूयभूर्यः " ३ । १ । ११४ ॥ कौ० पृ० ५६१

इत्यादिना निपातितः. बहुलवचनादस्येति कृतः प्राप्तमर्थं

व्यतिचरन्ति इति कृत्यत्ययानां तर्कत्रैश्वर्यत्वं द्रष्टव्यम्.

(२) " न वायुलोकम् " कौपी० १-३ ।

१० इति. ❀

निर्व०—अथ वायुः सदा वायुस्मरति पवनेस्मादिति एतं सुवति

प्रेरयति वा—

(सूर्यः). आवे,

(१) " स. गतौ " अन्यत्र. धा०न्वादिः कौ० पृ० ४२५

१५ (२) " प. प्रेरणे " तुदादिः. धा०तुदा० कौ० पृ० ४६८

पस्मः. उभयत्रापि. क्यप् प्रकरणे,

(३) " राजभूयभूर्यभृपोधरुच्यकुप्यकृष्टयच्याव्यव्याः "

३ । १ । ११४ ॥ कौ० पृ० ५६१

इति क्यचन्तो निपातः. तत्र

२० (४) " तयोरेव० " ३ । ४ । ७० ॥ कौ० पृ० ५५५

इति चाधित्वा मग्नेरसाक्षने क्यप् कृत उत्त्वम्. सुवनेस्तु

कर्तारि क्यप्. तस्य रुट् च निपात्यन्ते. यद्वा प्रत्यय-

मुत्त्वं रुटं वा निपात्य

(५) " कृत्यत्युटः० " ३ । ३ । ११३ ॥ कौ० पृ० ६६२

२५ इति बाहुलकात् कृत्यत्यास्य उभयत्रोवतार्थकत्वोपपत्तिः.

पूर्वत्र स्वरत्वञ्च.

निरु०—८८६ वायुस्मरति यस्माद्धि तस्मान् (सूर्यः) षडङ्गः ॥ ३९६ ॥

{ ८८७ } सविता,
{ ९६९ }

ॐ सवित्रे नमः ।

भा०— सूर्यद्वारा वृष्टिमस्यादिकं भूते इति—

(सविता).

५

(१) “ संवत्सरादादित्यम् ” छा०५-१०-२।

(२) “ वायुमन्दादविशेषविशेषात्त्वाम् ” इति, शा०४-३-२।

न्याय्यं व्यवधानम्. ❀

गविग्भिसंक्रान्त्यादिमुखेन चन्द्रविद्युद्गुणान् लोचयतीति—

निर्व०— (६) “ हृदि च ” ८।२।७७॥ कौ०पृ०६३१०

इति दीर्घः, उक्तयत्रापि अगुणः, प्रतिपेधात् यथा-

यथे प्रवृत्तेः. ❀

अथादित्यः सूर्यद्वारा नस्यादिकं भूते प्रभृते

इति--

(सविता).

१५

(१) “ पृष्ट्, प्राणिगर्भविमोचने ” धा०अदा०कौ०पृ०४३८

आदादिकः वृत्,.

(२) “ स्वर्गतिभूतिभूयनिधृदितो वा ” ७।२।४४॥ कौ०पृ०३८७,

इति पाठिक इद्, गुणः, अच्, अनङादि. ❀

अथ चन्द्रमाः अमानवापरनामाविद्युद्गुणश्च रविणा

२०

नूर्येण तदुपलक्ष्य तद्भिसंक्रान्त्यादिमुखेन चन्द्र-

विद्युद्गुणान् लोचयति दर्शयतीति—

निर०—८८७ वृष्टिमस्यादिकं भूते (सवित्रे) ति खेर्मुखात् ।

श्लो०९५

(७४८)

ना०८८८रविलोचनः

८८९अनन्तहुतभुग्भोक्ता

(८८८)रविलोचनः॥श्लो०॥९५॥(८८९)अनन्तहुतभुग्भोक्ता

ॐ रविलोचनाय नमः । ॐ अनन्तहुतभुग्भोक्त्रे नमः ।

५ भा०— (रविलोचनः) .

(१) “ आदित्याच्चन्द्रममं चन्द्रमसो विद्युत्तम् ” छा०५-१०-२।

(३) “ स वरुणलोकम् ” इति, ❀ कौपी० १-३।

सप्ततन्तुषु हुतं भुङ्क्ते इति इन्द्रो हुतभुक् प्रजाः भुनक्ति
पालयतीति प्रजापतिः भोक्ता तौ महान्तावस्येति—

१० (अनन्तहुतभुग्भोक्ता) .

(१) “ न इन्द्रलोकं न प्रजापतिलोकम् ” ❀ कौपी० १-३।

निर्व०— (रविलोचनः) .

(१) “ लोच. दर्शने ” धा०त्वादिः कौ०पृ० ३८९

णिच्. ल्युः। “ ल्युः ” इति अनः. णिलोपः. रंतैरिप्रत्यये रविरुक्तः. ❀

१५ अथेन्द्रः प्रजापतिश्च. अनन्तो अनवधिकमाहात्म्यतया

महान्तौ हुतभुग्भोक्तासौ प्रकरणात् सप्ततन्तुषु हुतं

भुङ्क्ते इति हुतभुक् इन्द्रः नच भुनक्ति प्रजाः पालयतीति

भोक्ता प्रजापतिः सच इति इन्द्रः तावस्येति—

(अनन्तहुतभुग्भोक्ता) . एकं नाम.

२० (१) “ भुज, पालनाभ्यवहारयोः ” धा०रुधा०कौ०पृ० ४७१

पालनकर्महायम्. भुच्. गुणः. अनिङ्. कुत्वं यञ्

तस्य चत्वंम् कः.

निर्ह०—८८८सूर्यस्य रश्मिभंवन्धाद् विद्युद्भ्रूणचन्द्रकान् ॥ ६९७॥

निरन्तरं लोचयति (रविलोचन) ईरितः ।

२५ ८८९ मरुत्वाच्च हुतभुग्भोक्ता भुनक्तीति प्रजा विधिः ॥ ६९८ ॥

सो (अनन्तहुतभुग्भोक्ता) महान्तौ यस्य तौ सदा ।

१ रविरोचनः ।

निर्व०— पुनश्चायं धातुरावर्त्यः अन्यवहरणक्रियश्चेहायम्.

किम्. अगुणः. कुत्वम् गः. वा चत्वम् रंहितायाम्

(२) “ वृत्तां जशः ” ८।२।३९॥ कौ०पृ० १४

इति चत्वम्. लुहोतेः केः हुन् उक्तः. अपिद्.

(३) “ अय. मत्यादिषु ” तयः पा०वादिः कौ०पृ० ४०३

(४) “ हानिमुनिष्वागिदि० ” उपा०पा० ३ कौ०पृ० ६२८

इत्यादिना तड.

(५) “ निनुज० ” हानि इद्. ७।२।१॥ कौ०पृ० ६०८

अनिपथे अनुस्वारादौ च अन्तश्चोप्यवादि. वक्षुर्वी बहुव्रीहिः १०

नलोपः. गृह्. ततो बहुव्रीहिद्वन्द्वगतः पुनर्बहुव्रीहिः अत्र.

(६) “ वक्षुश्च ” ५।४।१५२॥ कौ०पृ० १६१

इति च कषु. चरसनागतौ विधिः कित्यः तदोर्जं च

(७) “ अतश्चादयस्तुरूपे ” ६।२।१९३॥ कौ०पृ० ७७१

अन्यनोदाचार्योऽश्वादि गुणवृत्तपाठः.

(८) “ द्वित्रियां पाद्वृत्तुर्बहु बहुव्रीहौ ” ६।२।१९७॥ कौ०पृ० ७७९

इति सुधोऽधकारणात्तस्य निर्दिष्टस्य पाक्षिकत-

त्स्यविधानं च ईर्त्यादि. तत्र हि पूर्वत्र नित्यत्वे.

(९) “ राजादृशमिभयदच् ” ५।४।११॥ कौ०पृ० १५२

इति राजभुशब्दात् अचि.

(१०) “ चितः ” ६।३।१६३॥ कौ०पृ० ७३३

इत्येव न स्वरस्मिद्धः. ततः तदभावेपि स्वगार्थं तद्ग्रहणमिति

वक्तव्यम्. तथा च तस्यानित्यत्वमिति उत्तरत्रापि.

(११) “ द्वित्रियां षमूर्धः ” ५।४।११५॥ कौ०पृ० १६६

{ ८९० }
{ ७६१ } सुखदो,

ॐ सुखदाय नमः ।

भा० - अमानवमुखेन स्पृष्ट्वा सवासनं संसारमुत्सार्य स्वामि-

५ सुखं ददातीति-

(मुखदः).

(१) " नत्तुरुषोऽमानवस्म एनान् ब्रह्म गमयति " छा०५-१०-३।

इति. ❀

निर्व० - इति समामान्तमकृत्वैव तस्य तत्स्वरविधानात् तस्या-

१० प्यनित्यत्वमिति ज्ञापकं चेदं सामान्यापेक्षम् अत्र उक्ता यु-

क्तिमती वाचो युक्तिः अनङ्गादि, अनन्तो हृतभुक्भोक्तेति

अस्तत्राटे तु हृतभुक्भोक्ता इति कर्मधारयः नदिशेषणमेकं

नाम नद्य न द्विपः प्रभक्तिरि "र्त्या"दि, अन्यत् प्राप्तत्, नहिता-

कार्यम्. पूर्व एव तु, मुख्यः पाठः. ❀

१५ एवं द्वादशापि तन्नियोज्याः, आनिवाहिका उक्ताः.

एनानमानवमुखेन स्पृष्ट्वा सवासनं संसारमुत्सार्य

अमीषां सुखं स्वप्राप्तिसुखं ददातीति-

(मुखदः). ददातेः,

(१) " आनोनुयमगे० " इति कः. आह्लोपः ३।२।३।कौ०पृ०५७०

२० (२) " खनु, अवदारणे " सुपूर्वः धा०त्वादिः कौ०पृ०४२१

(३) " अन्येष्व० " इति डः टिलोपः. ❀ ३।२।१०१।कौ०पृ०५८५

निरु० - ८९० अमानवकरस्पर्शाद्भवमुत्सार्य सत्वरम् ॥ ६९९॥

स्वप्राप्तिलक्षणसुखं ददाति (मुखद) श्व सः ।

(८९१) नैकदो,

ॐ नैकदाय नमः ।

भा०—एकं ददातीति एकदाः तद्विरुद्धा नैकदाः असंख्येयमालाञ्जन-
वासः प्रभृतिब्रह्मालंकारदायिन्यो मुक्ताभ्युत्थानविदो ५
दिव्याप्सरसोऽस्येति—

(नैकदः).

(१) " तं पञ्च शतान्यप्सरस उपधावन्ति शतं मालाहरताशत-
मञ्जनहस्ताः " इत्यादि. कौ० ३-४ ।

कौपीतकिनस्समामन्ति. १०

(२) " तं ब्रह्मालंकारेणालं कुर्वन्ति " इत्यादि. च ॐ कौ० ३-४ ।

निर्व०—नथा तेषां नैकान्यनेकानि मालाञ्जनवासः प्रभृतीनि

ब्रह्मालंकरणानि ददातीति नैकदाः वासालंकरणहस्ताः

नथा नैका बह्व्यो जायन्ते प्रादुर्भावन्तीति नैकजाः वा

मुक्ताभ्युत्थानकोविदाः पञ्चशतमंख्यादाः दिव्याप्सरसः १५

ताः अन्ध मन्ति इति—

(नैकदः).

नैकजा वा—एकत्र प्राग्बुद्धातेः कः, आल्लोपः, अन्यत्र,

(१) " जती, प्रादुर्भावे " धा० दिवा० कौ० पृ० ४५४

(२) " अन्येष्वपि० " ३ । २ । १०३ ॥ कौ० पृ० ५८५ २०

इति डः, टिलोपः, इणः कनि एक उक्तः, नञो नशब्दस्य वा

ममामः, नञो नलोपाभावोपि, इति चोपपादितम्, वृद्धिः.

निम्न०—८९१ ब्रह्मालंकारदायिन्यो मुक्तेभ्यश्च परे पदे ॥ ७०० ॥

दिव्याभाप्सरसो यस्य (नैकद) स्त च कथ्यते ।

(८९२) ऽग्रजः ।

ॐ अग्रजाय नमः ।

भा०—एवं प्राप्तवतां मुक्तानामग्रे सह सर्वैश्वर्यश्रिया

५ यथापर्यङ्कविद्यं परमभोग्या जायत इति—

(अग्रजः).

(१) “ न आगच्छत्यमिनोजसं पर्यङ्कम् ” इतिप्रभृति. कौ० १-५।

(२) “ उग्रश्रीहृष्यं हृणं तस्मिन् ब्रह्मास्ते तमित्थं वित्वादेनै-
वाग्र आरोहति तं ब्रह्माह कोसीति ” कौ० १-५।

१० इतिप्रभृति च.

(३) “ सा या ब्रह्मणि चित्तिर्या व्यष्टिः तां चित्तं जयति तां

व्यष्टिं व्यश्नुते ” इति. इत्येवमन्ता हि पर्यङ्कविद्या. ॐ कौ० १-६।

निव०—अनुकल्पेनष्टात्रादौ श्रियाः पुंवच्च. ततः श्रियामतष्टाप्
दीर्घ इत्यादि. ततो नैकदाशब्दान्नैकजाशब्दाच्च

१५ मत्वर्थीयोऽर्श आद्यच्.

(३) “ यस्य० ” इत्यालोपः. ॐ ६।४।१४८।कौ०पृ०५६

एवं प्राप्तानां मुक्तानामग्रे सह सर्वैश्वर्यश्रिया यथा-

पर्यङ्कविद्यं परमभोग्यो जायते प्रादुर्भवति

इति—

२० (अग्रजः).

(१) “ जनी, प्रादुर्भावे ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५४

(२) “ सप्तम्यां जनेर्ङः ” ३।२।९७ ॥ कौ०पृ०५८५

इति डः. टिलोपः. अङ्गेर्गत्यर्थात्

निरु०—८९२ स्वस्याग्रे प्राप्तमुक्तानां सर्वैश्वर्यश्रिया सह ॥ ७०१ ॥

२५ यथापर्यङ्कविद्यं च करुणाविष्टचेतसा ।

तद्भोग्यो जायते यश्च सो (ऽग्रजः) परिकीर्तितः ॥ ७०२ ॥

१ सर्वैश्वर्या ।

{ ८९३ } अनिर्विण्णः,
{ ४३७ }

ॐ अनिर्विण्णाय नमः ।

ना०—एवमाश्रितं महता प्रणिधानेन संसारगर्ताद्गुचार्य आत्मानं
प्राप्य च तमशोच्यं पश्यन्—

५

(अनिर्विण्णः).

(१) “कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह” रा०सुं०८७।
इतिवत्. ❀

निर्व०—(३) “ ऋजेन्द्राथ० ” उणा०पा०२कौ०पृ०६२०
इत्यादिना रक्ति इदित्त्वान्नुमो निपातनालोपे

१०

(४) “ नेट्० ” ७ । २ । ८ ॥ कौ० पृ० ५८३

इतीदृप्रतिपेधे च अग्रशब्द उक्तः. ❀

एवमाश्रितं महता प्रणिधानेन संसारगर्ताद्गुचार्य आत्मानं
प्राप्य च तमशोच्यं पश्यन् कृतकृत्यतया निर्विण्णो
निर्वेदवान्नि—

१५

(अनिर्विण्णः).

(१) “ विद्, सनायाम् ” दिवादिः. धा०दिवा०कौ०पृ०४५६

(२) “ विद्, विचारणे ” वा.धा०रुधा०कौ०पृ०४७३

रुधादिः. निर्वुंघः. निसस्तु सारुत्वम्. ततः कर्तरि क्तः.

अनिट्. अगुणः.

२०

(३) “ र्दाभ्यां निष्ठातः० ” ८ । २ । ४२ ॥ कौ०पृ०५८६

इत्यादिना निष्ठातस्य नः. पूर्वस्य च दस्य नः.

निरु०—८९३ महता प्रणिधानेन ह्युचार्य भवगततः ।

प्राप्य च तमात्मानं कृतकृत्यश्च विज्वरः ॥ ७०३ ॥

पश्यन्नशोच्यमेतं यो (ह्यनिर्विण्णः) स ईरितः ।

२५

(८९४) सदामर्षी,

ॐ सदामर्षिणे नमः ।

- ज्ञा०—ततः प्रभृति सर्वकालं तेन कृतप्रतिकृतं मर्षिणुं
 ५ निर्वाहुं शीलमस्येति—
 (सदामर्षी).
 (१) “ सोऽश्रुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चिता ”
 “इत्यादि. ❀ तै० ३-२ ।
 (२) “ अनुत्तमेपूतमेपु लोकेषु ” छा० ३-२ ।
-
- १० निर्वा०—(४) “ कृत्यचः ” ८।४।२९ ॥ कौ०पृ०५५६
 इत्यचः परत्वात्तावान् णत्वात्तातो,
 (५) “ निर्दिण्णस्योपसंस्थानम् ” ८।४।२९ ॥ कौ०पृ०५५६
 इति परस्य णत्वम् पूर्वस्य ष्ट्वेन णः. नञ्समासः.
 नलोपः. ❀
- १५ ततःप्रभृति सर्वदा सर्वकालं मर्षिणुं मोहुं तेन सह
 कृतप्रतिकृतं निर्वाहुं शीलमस्य इति—
 (सदामर्षी).
 (१) “ मृष. तिनिक्षायाम् ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५५
 अर्थादत्र निर्वहणक्रियोऽयम्.
 २० (२) “ सुप्यजातो० ” ३।२।७८ ॥ कौ०पृ०५८२
 इत्यादिना ताच्छील्ये णिनिः. गुणो रपरः. तदन्तपाठे तु
 ताच्छील्यवर्जमुक्त एवार्थः. कापवादः. कर्तरि पचाद्यच्.
 अन्यत् प्राग्वत्. निष्पादितात् सर्वशब्दात्.

निर्वा०—८९४ सर्वकालं तत्प्रभृति कृतप्रतिकृतं च सः ॥ ७०४ ॥

२३ मर्षिणुं शीलमस्येति (सदामर्षी) नि कीर्तिनः ।

(८९५) लोकाधिष्ठानम्,

ॐ लोकाधिष्ठानाय नमः ।

गा०— इति श्रुतानां मुक्तभोग्यानां नित्याश्रयः—

(लोकाधिष्ठानम्) . ❀

नत्र च—

निर्घ०— (३) “ सर्वैकान्य० ” ५।३।१५॥ कौ०पृ० ३३६
इत्यादिना दाप्रत्यये,

(४) “ सर्वस्य सः० ” ५।३।६॥ कौ०पृ० ३३४

इति सांक्षे च सदाशब्द उक्तः. इन्नन्दीर्घादि. ❀

मुक्तभोग्यानामत्युत्तमानां श्रुतानाम् लोकानाम् अधि-
ष्ठानं नित्याश्रयः इति—

(लोकाधिष्ठानम्) .

(१) “ शा. गतिनिवृत्तौ ” धा०त्वादिः कौ०पृ० ४२४

अधिपूर्वः. परमः. तोष्टुः. अधिरणे ल्युट्. अनः दीर्घः.

(२) “ आदेशप्रत्यययोः ” इत्यस्य ८।३।५९॥ कौ०पृ० ३४४

(३) “ नात्० ” इति निषेधे प्राप्ते ८।३।१११॥ कौ०पृ० ३५८

(४) “ उपसर्गात् सुनोति० ” ८।३।६५॥ कौ०पृ० ३८४

इत्यादिना पः. घृत्वम्. लोक उक्तः. दीर्घः.

(५) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महाभाष्यम् ॥ २०

नत्र च सदा सर्वैस्सर्वथानुभवेपि अद्भुतः अतिविस्मय-

नीयो भवति इति—

निरु०—८९५ लोकानां मुक्तभोग्यानां (लोकाधिष्ठान) माश्रयः॥७०५॥

(८९६) अद्भुतः, ॥ श्लो० ॥ ९६ ॥ (८९७) सनात्,

ॐ अद्भुताय नमः ॐ सनाते नमः ।

६ जा०— (अद्भुतः).

(१) “ अदिभुवो हुतच् ” उणा०पा०५ कौ०पृ०६४२

सर्वदा सर्वैः सर्वथाऽनुभवेऽप्यपूर्ववदतिविस्मयनीयः. ❀

तेषां संज्ञजनात्—

(सनात्).

१० सनस्मनादिति गणे निपातितः.

निर्व०— (अद्भुतः).

(१) “ भू, सत्तायाम् ” धा०त्वादिः कौ०पृ०३६८

अत्पूर्वः.

(२) “ अधिभुवो हुतच् ” उणा०पा०५ कौ०पृ०६४२

१५ इति विस्मयार्थं स्वरदेशकृतिगणत्वात् अव्यये दान्ते

उपपदे हुतच्. टिलोपः. क्लीबपाठेऽपि प्राग्बदेव.

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ कौ०३३९—१६ता० ।

तन्नित्यसंज्ञजनभागयमखण्डनिर्देशेन क्षणादिति वा सनम्

उक्तसंज्ञजनम्. अतति गच्छतीति वा, तमयते प्राप्नोति इति वा—

२० (सनात्).

(१) “ वन- पण, संज्ञकौ ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४०१

पस्सः. आद्ये स्वरादौ सनादिति पाठादव्ययत्वम्.

निरु०—८९६ तत्सदा सर्वथा सर्वैर्भुज्यमानोऽप्यपूर्ववत् ।

स्मयनीयो (ऽद्भुतः)—

२२ ८९७ प्रोक्तस्तेषां संज्ञजनात् (सनात्) ॥७०६ ॥

१ अद्भुतम् ।

(८९८) सनातनतमः,

ॐ सनातनतमाय नमः ।

भा०—पृथक्—

(सनातनतमः).

५

सनापुराणे तत्रपि खन्ध.

पुराणनमः पुराणि नमः पुराणः सनातनतदेपि तदातन-

नन्निम्यं नृतनमोस्यः ॐ

किंम्यः मध्यस्थगीलतोदधिविबुद्धेज्ञोऽव्यलक्ष्णः—

निर्ध०—तत्र च सनातनतमादित्यादिनिर्दिष्टास्ते, द्वितीये

१०

(२) “ अतः सातत्यमन्ते ” भा०८९८ः कौ०पृ०३८३

द्वि० विज्ञा. नृतीये,

(३) “ अथ , यतो ” ततः द्विमेव. भा०८९८ः कौ०पृ०४०२

(४) “ लोको व्योर्धिति ” ३।३।३६ ॥ कौ०पृ०१६९

इति बर्त्ताः, किमन्तर्वापहासने लोकात्तुः.

१५

(५) “ हस्त्याय पिति इति वृद्ध ” ६ । ३। ७३ ॥ कौ०पृ०५५९

इति वृद्ध. नृतीये दशरथे कः, नान्द्वेव परतः,

नर्षव द्रीवः, अव्यथाव्यथायां विमलेर्लुवकुर्त्तौ

विशेषः. जश्वचत्वे, ॐ

नदानेपि तदातनवदित्यामोस्यतया अदिशाधितस्तना-

२०

ननः पुराणः इति—

(सनातनतमः).

पुरापि नवश्च पुराणः अत उक्तार्थोपपत्तिः.

(६) “ पुराणोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु ” ४।३।१०५ ॥ कौ०पृ०२६९

इत्यादिनिषातनात् अयं नाधुः. तत्र हि द्युटच्युलोस्तुटो-

२५

निरु०—८९,८ नित्यकृत्तनमोस्यत्यात् (सनातनतमः) स्मृतः ।

(८९९) कपिलः,

ॐ कपिलाय नमः ।

ज्ञा०—(कपिलः). ❀

५ निर्व०—ऽ ज्ञावः. पुरा पूर्वाह्नवतेः इश्व वा निपात्यते. आद्ये,
निपातनात् आकारस्य नलोपः. पक्षद्वयेपि यथा-
संख्यम्.

(२) “ अइकुप्वाङ्० ” ८।४।२॥ कौ०पृ० ३२

इति वा संज्ञात्वात् निपातनाद्वा णत्वम्. “अवाधकान्वयि

१० निपातनानि भवन्ति” इति पुरातनशब्दस्यापि संभव

इत्यलम्. सनेत्यव्ययादुक्तार्थकात्.

(३) “ सायंचिरं प्राहे प्रागेव्ययोऽयश्चुदच्युलौ तुद् च ”

इति द्युदच्युलौ शैपिकौ तयोस्तुद् च. ४।३।२३॥ कौ०पृ० २५६

अनः नच कृते तुदध्यमादेशः. येन टिदाद्यवयवः

१५ इति तस्यापि युग्रहणेन ग्रहणात्

(४) “ युवोः० ” ७।३।१॥ कौ०पृ० २३३

इत्यनदेशेन तकारोप्यपह्नियेत. यद्वा अनुनासिकस्य

योर्नादेशविधानेन मृत्युरित्यादायिव स एव वा न स्यात्

परंतु तुदः प्रागेव चायमादेशः.

२० (५) “ घकालतेनेपु कालनाम्नः ” ६।३।३७॥ कौ०पृ० १८८

इत्यादिनिर्देशात् तत आतिशायनिकस्तम्. ❀

स किंलपः तत्रोच्यते मध्यस्थनीलतोयदविद्युलेखोज्ज्वल-

वर्णतया कपिलः पिङ्गल इति—

(कपिलः).

२५ निरु०—८९९ विद्युन्मण्डलमध्यस्थनीलमेघवदुज्ज्वलः ॥ ७०७ ॥

(कपिलः) स समाख्यातः सप्तवर्णा महामनुः ।

(९००) कपिरव्ययः ।

ॐ कृपये अव्ययार्थ नतः ।

भा०— स्वयमपि तदनुभवमुत्सनिवृत्तिं पति विवति वा—

(कपिरव्ययः) . ५

(१) “ इन् सर्वधातुभ्यः ” आतो लोपः. उणा०पा०४कौ०

पृ०६३७

इति श्रीहरितकुलतिलकश्रीवत्सल्लुमिश्रसूत्रोः-

श्रीगङ्गाजदिव्याज्ञालम्ब-श्रीदशाधराद्वयपरनामधेयस्य

श्रीरङ्गनाथस्य कृतौ श्रीमद्विष्णुनामसहस्रनिबन्धने १०

अथ बहुषड्पि

वचनं ज्ञातकं स्यात्तन् ।

वि०—(१) “ क्व, क्वान्तौ ” धा०न्वादिः कौ०पृ०३९९

(२) “ क्व, वर्णे ” वा. धा०न्वादिः कौ०पृ०३९६

तदनुभवदर्शने.

१५

(३) “ क्वेः पथ ” उणा०पा०१कौ०पृ०६१३

(४) “ क्वेः ” इति वा पाठः.

अपि क्व, मस्य पाठान्तरे वस्य च वा पकारः. ॐ

तदनुभवव्ययः. अप्यस्यो वा अनुश्रीणः. क्व इहा-

यं मुत्सार्थः. तदनुभवमुत्सनिवृत्तिं विवति पति रक्षतीति इति वा— २०

(कपिरव्ययः) .

अप्यस्यो वा सविशेषणमेकत्राम.

(१) “ पा, पानि ” धा०न्वादिः कौ०पृ०४२४

(२) “ पा, रक्षणे ” च धा०अदा० कौ०पृ०४४३

(३) “ इन् सर्वधातुभ्यः ” इति इन्. उणा० पा०४कौ०पृ०६३७ २५

वि०—९.००अनश्वरमुखं पति स उक्तः (कपिरव्ययः) ॥७०६॥

श्लो०१६

(७६०)

ना०१०० कपिरव्ययः.

निर्व०-(४) " अच इः " वा. पूर्वत्र बाहुलकात्, उणा०पा०४
कौ०पृ०६३८

(५) " इगुभधात् कित् " इति. उणा०पा०४कौ०पृ०६३७

५ इनः कित्त्वमन्यतोपि भवति अपरत्र अकृतस्त्यमपि इप्रत्ययस्य कित्त्वं
बाहुलकाल्लभ्यते तस्य हि महान् प्रजावः. इयांस्तु विशेषः. इनः कित्त्वं
श्रुतं कचिदन्यतोपि एस्तु अश्रुतमेव कुत्रचित् कल्प्यते इति ऐदमर्थ्येन
हि अच इरित्येव वक्तव्ये इनोपि ग्रहणम् कित्त्वादानो लोपः.

(६) " कै, शब्दे " धा०त्वादिः कौ०पृ०४२४

१० (७) " कृ, शब्दे " धा०त्वादिः कौ०पृ०४६८

(८) " कर्त्नी. दीनिकान्तिगतिषु " वा. धा०त्वादिः कौ०पृ०४०१
कायतेरात्त्वम्. चिन्धोपि

(९) " अन्येष्वपि० " इति इः. टिलोपः. ३।२।१०३।।कौ०पृ०५८५

(१०) " इण्. गतौ " धा०अदा०कौ०पृ०४४१

१९ (११) " एरच् " ३।३।५६।।कौ०पृ०६५३

इति भावे अच्. गुणः. अय्. विभूर्धः. पाठान्तरे तु,
अयमेवापिभूर्धः. तत्र

(१२) " वष्टि भागुरिरहोपमवाप्योरुपसर्गयोः " कौ०पृ०८८

इति भागुरीष्ट्याऽपेरहोपः. शेषं प्राग्वत्. उभयत्रापि

२० यण् यकारः. नञ्पूर्वो बहुव्रीहिः. नञो नलोपः.

संहितायां पूर्वस्य रोरावसानिको विसर्गः.

इति कुशिककुलतिलकश्रीवेङ्कटेश्वरमहाचार्यवर्यात्मज-

वरददेशिकतनयवरदगुरुवरसूनु-वरदाचार्यसूरिविरचिते

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित-

२५ श्रीमद्विष्णुसहस्रनामभाष्यानुगे भगवन्नामसहस्रनिर्वचने

नवमं शतकं समाप्तम् ।

अथ दशमशतकम् ।

(९०१) स्वस्तिदः,

ॐ स्वस्तिदाय नमः ।

भा०— एवं महन् मङ्गलं ददातीति—

(स्वस्तिदः). ❀

म्यगुणैः स्वभोगाशिपं करोतीति—

निर्व०— एवं स्वस्ति महन् मङ्गलं ददाति इति—

(स्वस्तिदः).

(१) " हुदाञ्च, दाने " धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१ १०

(२) " आतोनुवसर्गे० " इति कः. आहोयः. ३।२।३।। कौ० पृ० ५७०

(३) " अस्, तुवि " सुपूर्वः. धा० अदा० कौ० पृ० ४४४

(४) " वनेस्तिः " उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

इति वर्तमाने " नावसेः शित् " उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

इति नादृषमे अनेस्तिः शित्. शित्वात्

(५) " निङ्क्षित्० " ३।४।११३।। कौ० पृ० ३६८

इति नार्धधातुकत्वेन आर्धधातुकविषयोऽस्तेर्भूभावो न अनार्धधा-

तुकत्वात् नेट्. बाहुलकात् शस्त्रोरहोपः. शिदित्यपठेपि बाहुल-

कानदभावः. इह,

(६) " नितृत्र० " इति नेट्. ७।२।९।। कौ० पृ० ६०८ २०

(७) " इको यणचि " इति यण् वः. ६।१।७७।। कौ० पृ० ८

स्वर्गादिशाठादव्ययत्वम्. सति प्रयोगेऽनन्यथा सिद्धे.

ऽनव्ययमपि एवमुत्तरत्रापि. ❀

न्यगुणैः स्वस्ति स्वभोगाशिपं करोतीति—

निरु०— ९०१ भक्तयो मङ्गलं स्वस्ति तद्दानात् (स्वस्तिदः) स्मृतः। २५

श्लो०९६

(७६२)

ना०१०२ स्वस्तिकृत.

१०३ स्वस्ति.

१०४ स्वस्तिसुक्.

(१०२)स्वस्तिकृत,(१०३)स्वस्ति,(१०४)स्वस्तिसुक्.

५. ॐ स्वस्तिकृते नमः। ॐ स्वस्तिने नमः। ॐ स्वस्तिसुजे नमः।

जा०— (स्वस्तिकृत), ॐ

स्वयमेव महन्मङ्गलम्—

(स्वस्ति).

(१) “ स्वस्ति शिवाशिषोः ” उदा० ।

१० (२) “ सावसेथित् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६४०

इति निप्रत्ययः, शिस्वात् भूभावाभावः. ॐ

सर्वमेतत् स्वस्ति भुनक्ति पालयतीति—

(स्वस्तिसुक्).

निर्व०— (स्वस्तिकृत).

१५ (१) “ हुक्ञ्. करणे ” धा० तना० कौ० पृ० ४७३

कञ्चः क्तिप् तुगित्थी दि. ॐ

स्वयमेव स्वस्ति महन् मङ्गलमिति—

(स्वस्ति).

अव्ययात् तुपो लुक्, अव्ययात्तु लिङ्गमशिष्यमित्थी दि. ॐ

२० स्वस्ति भुनक्ति सदा पालयतीति—

(स्वस्तिसुक्).

(१) “ भुज. पालनान्यवहारयोः ” धा० रुधा० कौ० पृ० ४७१

पालनक्रिय इहायम्. क्तिप्. अगुणः, चोः कुः, चत्वम्. ॐ

निरु०—१०२ स्वस्ति स्वभोगाशिषं यः करोति (स्वस्तिकृत) च

२५ सः ॥ ७०९ ॥

१०३ महामङ्गलरूपत्वात् स्वयं (स्वस्ती) ति कथ्यते ।

१०४ पालनान्मङ्गलस्यैव (स्वस्तिसुक्) चेति गम्यते ॥ ७१० ॥

(१०६) स्वस्तिदक्षिणः, ॥ श्री०॥१७॥ (१०६) अरौद्रः.

ॐ स्वस्तिदक्षिणाय नमः । ॐ अरौद्राय नमः ।

भा०— अन्यत्रपि स्वपरिचरणानुगुणं दिव्यशरीरशक्त्यादि ५
स्वस्ति स्वात्मदानदीर्घसमे कृत्विग्नयो देवा दक्षिणाऽस्येति—
(स्वस्तिदक्षिणः). ॐ

परमेश्वर्येपि गुणशीतलिप्ता—

(अरौद्रः). ॐ

निर्व०— स्वस्ति स्वपरिचरणानुगुणदिव्यशरीरशक्त्यादिदक्षि- १०
णा स्वात्मदानदीर्घसमे कृत्विग्नयो देवांशः अस्य इति—
(स्वस्तिदक्षिणः).

(१) “ दक्ष, हृच्चौ शीघ्रार्थं च ” धा० अच्वादिः कौ० पृ० १७०६
हृच्चार्थं च.

(२) “ दृक्षित्यामिन्त् ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२१ १५
इति इत्त्, णत्त्वात्, ततः द्वियात् अतश्चात्ति, बहुव्रीहाद्—
पतन्तमत्तस्यः, ॐ

परमेश्वर्येपि गुणशीतलिप्ता रौद्र उग्रः स योगि— (अरौद्रः).

(१) “ इदित्, अक्षुविषोचने ” धा० अच्वादिः कौ० पृ० ४४५
मिन्त् स्क्प्रकरणे, २०

(२) “ रौद्रिणित्त् च ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२०
इति ग्क्, णत्त्वात् च.

(३) “ नेट् ० ” इति नेट्, ७२।८॥ कौ० पृ० ५८१

निरु०—१०५ शक्त्याद्या प्रकृतिः स्वस्ति स्वात्मदानं च दक्षिणा ।

आत्मार्पणाम्ययां तु यस्यास्ति (स्वस्तिदक्षिणः) ॥७११॥ २६

१०६ सर्वेश्वर्येपि सुगुणः शतिलो (अरौद्र) उच्यते ।

(९०७) कुण्डली,

ॐ कुण्डलिने नमः ।

जा०—यथोचितनित्यदिव्यभूषणः—

५ (कुण्डली).

निर्व०—लुका लुने प्रत्ययलक्षणाभावाच्च गुणः एतदर्थो हि

(४) “ णेरनिदि ” दा४।५३ ॥ कौ०पृ०३९९.

इत्येव सिद्धे लोपे लुक आरम्भः, यदि त्वत्रापि लोप इत्येव

पाठः तदा तेनैव उक्तेन सिद्धे लोपे प्रत्ययलक्षणवाधनार्थः.

१० पुनरारम्भः, ततश्च न लब्रूयधगुणः, इत्यवधेयम् प्रागपि

इदमवोचाम, ततः रुद्रशब्दात् रौद्रसस्य तद्वैवत्यतया

(५) “ सास्य देवता ” इत्यण् आदिवृद्धिः, ४।२।२४ ॥ कौ०पृ०२३०

(६) “ यस्य० ” दा४।१४८ ॥ कौ०पृ०५६

इति लोमः, ततो मत्वर्थीयोऽर्श आद्यच्, प्राग्वदेव.

१५ (७) “ यस्य० ” इति लोपः, दा४।१४८ ॥ कौ०पृ०५६

नञ्ममाप्नो नलोपः. ❀

यथोक्तनित्यदिव्यभूषणतया कुण्डलं तदुपलक्ष्यं दिव्यभूषणजातं

नित्यमस्य इति—

(कुण्डली).

२० (१) “ कुडि, दाहे ” धा०वादिः कौ०पृ०३९०

(२) “ कुडि, रक्षणे ” वा, चुरा०कौ०पृ०४८१

इदित्वाच्चुम्.

(३) “ कलस्तृयश्च ” उणा०पा० १ कौ०पृ०६३५

(४) “ इति प्राक् प्रत्ययनिर्देशाच्चकारात् बाहुलकाच्च अन्य-

२५ तोपि ” इति कलप्रत्ययः.

निरु०—९.० ७दिव्यभूषणवान् योसौ(कुण्डली) ति प्रकथ्यते॥ ७३२॥

(९०८) चक्री.

ॐ चक्रिणे नमः ।

भा०—तादृशदिव्यायुधः—

(चक्री).

निर्ध०—इदित्वात्प्रलोपः, अन्यत्र तु न तत्प्रसङ्गः. तत्रणेलोपः.

तदित्यतायां तु प्रागुक्तैव गतिः उभयत्र अनुस्वारपर-
मवर्णां. ततः कुण्डलशब्दात् नित्ययोगे मत्वर्थे अत इतिः.

(५) “ यस्य० ” इ. १। १४८ ॥ कौ०पृ०५६

इति लोपः. इत्तन्तदीर्घं “इत्तं” इति. ❀

तथा चक्रं तदुपलक्ष्यं तादृशदिव्यायुधजातं नित्यमस्य इति-

(चक्री).

(१) “ चक्र. तृणौ प्रतिघाते च ” धा० ङादिः कौ०पृ०३८८
रूपकरणं.(२) “ चक्रिस्म्योरुच्चोपधायाः ” उणा०पा०२कौ०पृ०६२० १५
इति रः. बाहुलकादिह नोत्त्वम्.

(३) “ नेह० ” इति नेह्. यद्वा. ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

(४) “ कजः कः ” इत्यनुवृत्तौ

(५) “ कर्गेतर्दे च ”

इति कः. द्वित्वं च बाहुलकादध्यात्मज्ञा उरदत्त्वादि.

अगुणः. यण् रः. तत एव बाहुलकात्

(६) “ मिथेः कोन्यत्रापि द्वित्वं च ” उणा०पा०५कौ०पृ०६४४

इत्यादि प्रागपि इदं विशदमुदैरिराम. ततश्चक्रशब्दात्
प्राग्वत् अत इतिः.

(७) “ यस्य० ” इति लोपः. दीर्घादि. ❀ ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६२५

निरु०—९०८ नित्यदिव्यायुध (चक्री)—

(९०९) विक्रमी, (९१०) ऊर्जितशासनः, ।

ॐ विक्रमिणे नमः । ॐ ऊर्जितशासनाय नमः ।

५ भा०— गाम्भीर्यानुकूलविलानः—

(विक्रमी). ❀

विरिञ्चिपुरन्दरायलङ्घयान्नः—

(ऊर्जितशासनः). ❀

निवे०— तथा विक्रमो गाम्भीर्यानुकूलो विलानोस्य इति—

१० (विक्रमी).

(१) “ क्रमु, पादविक्षेपे ” विपूर्वः. भावे घञ्. धा०न्वादिः

कौ०पृ०४०१

(२) “ नोदान० ” ७।३।३४॥ कौ०पृ०५४१

इत्यादिना वृद्धिः. ततः.

१५ (३) “ संज्ञायां मन्वृत्तान्याम् ” इति. ५।२।१३६॥ कौ०पृ०३३३

उनो वाधनार्थं नियमितो मत्वर्थीय उक्तार्थं इति. लोपदीर्घादि. ❀

तथा विरिञ्चायलङ्घयतया ऊर्जितं बलवच्छासन-

माज्ञास्य इति— (ऊर्जितशासनः).

(१) “ शासु, अनुशिष्टौ ” भावे ल्युट्. अनः. धा०अडा०कौ०

२० पृ०४४७

(२) “ ऊर्ज, बलप्राणनयोः ” धा०चुरा०कौ०पृ०४८०

चुरादिः. ततो णिचि. तथा बहुलमेतन्निदर्शनमिति अनित्यण्यन्ता

हि चुरादयः, ततस्तदभावे च अकर्मकात् कर्तरि क्तः. इट् आव्ये.

(३) “ निष्ठायां सेटि ” ६।४।५२॥ कौ०पृ०५९२

२५ निरु०—९०९ स्याद्विलासी तु (विक्रमी) ।

९१० ब्रह्मायलङ्घयस्वाज्ञो यः स स्या (ऊर्जितशासनः) ॥ ७१३ ॥

(९११) शब्दातिगः,

ॐ शब्दातिगाय नमः ।

भा०—अनन्तजिह्वेनानन्तेन अनन्तशास्त्रैराग्नायैस्साक्षात्
नरस्वत्या च दुरुदाहरमहिमा--

(शब्दातिगः). ॐ

निर्व०—इति णिलोपः, अन्यत्र तु निष्ठायां न कोऽपि विशेषः.

नत्र ऊर्जा संज्ञाता अभ्येति विग्रह तु ततः.

(४) " गुणेश्च हलः " ३।३।१०३॥ कौ०पृ०६६०

इति श्रियामकारप्रत्यये.

शावादी च सिद्धादूर्जाशब्दात् संज्ञातोपाधिकात्

(५) " नदस्य संज्ञातम् " ५।२।३६॥ कौ०पृ०३१८

इत्यादिना तारकादेशकृतिगत्वात् इतच्.

(६) " यस्य० " ६।४।३४८॥ कौ०पृ०५६

इत्यालोपः, एतच्च प्रागेव प्रव्यञ्जितम् बहुव्रीहिः, ॐ

अनन्तजिह्वेनानन्तेन अनन्तशास्त्रैराग्नायैः साक्षात्

नरस्वत्या च दुरुदाहरणमहिमतया शब्दं वाचम् अति-

गच्छति अनिक्रामति इति--

(शब्दातिगः).

(१) " गमूत्, गता " धा०भ्वादिः कौ०पृ०४३०

अनिपूर्वः, गमडप्रकरणं,

(२) " अन्यत्रापि दृश्यत इति वक्तव्यम् " ३।२।१०१॥

कौ०पृ०५८५

इति डः, दिलोपः.

(३) "शप.आक्रोशे"भ्वादिः दिवादिवां, धा०भ्वादिः कौ०पृ०४३२२५

निरु०—९.११ अनन्तशास्त्रैराग्नायैर्वाग्देव्यानन्तभोगिना ।

यक्तुं हरशक्यमहिमा यस्य (शब्दातिगो) स्ति ऋः ॥ ७१४ ॥

(९१२) शब्दसहः, (९१३) शिशिरः,

ॐ शब्दसहाय नमः । ॐ शिशिराय नमः ।

५. जा०— अथ गजेन्द्रमोक्षणम् अल्पप्रशब्दानां निरश्वापि
आर्तशब्दम् अतिभारमिव सहते इति—

(शब्दसहः).

(१) “ शक्तिं तस्यानुचिन्त्येति ” ॐ

आर्तशब्दश्रवणसमनन्तरम् अतित्वरया गतः—

१० (शिशिरः).

निर्व०—(४) “ शशपित्वां ददन्तौ ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३६
इति दन्, अनिट्.

(५) “ इत्तां जश् इशि ” टा० ४।५३।। कौ० पृ० ९

इति जश्त्वष्, पश्य वः. दीर्घः ॐ

१५ अथ प्राप्तङ्गिन्निदर्शनं गजेन्द्रमोक्षणं प्रसूयते,
अल्पप्रशब्दानां निरश्वापि शब्दमार्तनादं सहते भार-
मिव वहति इति—

(शब्दसहः).

(१) “ पहा मपेणे ” था० १।५।१।। कौ० पृ० ४१९

२० पस्तः, पचाद्यच्, शब्द उक्तः. ॐ

आर्तशब्दश्रवणसमनन्तरमतित्वरया तत्र गमनात्,
शशति पृषते इति—

(शिशिरः).

निरु०—९१२ अतिभारमिवास्पष्टं निरश्वां शब्दमार्तिजम् ।

२५ सहते यः (शब्दसहो) वस्वर्णो मनुस्तमः ॥ ७१५ ॥

९१३ गजेन्द्रशाल्लनार्थं यः (शिशिर) स्त्वरया गतः ।

(९१४) शर्वरीकरः , ॥

ॐ शर्वरीकराय नमः ।

भा०— (१) “ शश, पुनगनौ ” धा०त्यादिः कौ०पृ०४१०

(२) “ अजिरशिशिर० ” इत्यादिना रक्त्वत्ययान्तो निपातितः. ९

उणा०पा० १ कौ०पृ०६१२

(३) “ श्रुत्वा चक्रगदाधरः । साक्षिध्वं कल्पयामास तस्मिन्
मग्नि ” इति. ॐ

(शर्वरीकरः).

(१) “ शृणोतः कृमृगृवृक्षपतिभ्यः प्वञ्च ” उणा० पा० २ १०
कौ०पृ० ६२४

प्वञ्च. पिच्चात् डीप्. शर्वरी हिंन्नापरविदारिणी

पञ्चायुधी तदाकरे अस्येति— ॐ

निर्व०— (१) “ शश, पुनगनौ ” धा०त्यादिः कौ०पृ०४१०

किरञ्चप्रकरणे,

१५

(२) “ अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरस्वदिगः ” उणा०
पा० १ कौ०पृ०६१२

इति किरञ्च. धातोरुपधाया इत्थं च निपात्यते. किञ्चान्न गुणः. ॐ

तथा शर्वरी हिंन्नापरविदारिणी पञ्चायुधी करे अस्येति—

(शर्वरीकरः). कञ्चः पचाद्यञ्च.

२०

(१) “ कृ, विक्षेप ” वा, धा०नुदा०कौ०पृ०४६८

(२) “ अकर्त्तरि च० ” इत्यनुवृत्तौ ३।३।१९॥कौ०पृ०६४७

(३) “ कदागु ” इति अण्. ३।३।५७॥ कौ०पृ० ६५३

उभयत्राणि मृगो स्परः. नच किरनेः,

निर्व०—९१४ उच्यते शर्वरीगच्छाद्धिन्नापरविदारिणी ॥७१६॥ २५

पञ्चायुधी करे चास्येत्युचिनः (शर्वरीकरः) ।

श्लो०९८

(७७०)

ना०९,१५अ३

श्लो० ॥ ९८ ॥ (९१५) अकूरः,

ॐ अकूराय नमः ।

भा०—गजपरिजिहीर्षया करस्थैरप्यायुधैर्ग्रहमपि ज्ञादित्य-

५ कृत्वात्—

(अकूरः) .

निर्व०—(४) “ कृत इच्चातोः ” ७।१।१००॥ कौ०पृ०४२७

इतीत्वं शङ्क्यम् इत्योत्त्वान्यां हि गुणवृद्धी विप्रतिपेधेन भवतः

(५) “ शृ. हिंसायाम् ” धा०द्रव्यदिः कौ०पृ०४७३

१० (६) “ कृगुगुवृञ्चनित्यः प्वरच् ” उणा०पा०३।कौ०पृ०६०

इति प्वरच्.

(७) “ षः प्रत्ययस्य ” इति ष इत्. गुणो रणः १ । इ।६॥

कौ०पृ०९३

(८) “ नेट् ” इति नेट्. स्त्रियां पित्वात् ७।२।८॥ कौ०पृ०५८

१५ (९) “ पिट्पिदिभ्यश्च ” ४।१।३१॥ कौ०पृ०९८

इति पिट्पिदिभ्यो ङीष्. वरच्. इति पठे,

(१०) “ दिट्पिदिभ्यश्च ङीष्. वरच्. इति पठे,

कृञ्कृण्यः ” ४।१।३५॥ कौ०पृ०९३

इति दिट्पिदिभ्यो ङीष्. स्वर भेदः. मत्ते,

२० (११) “ यस्येति च ” इति अकारलोपः. ६।४।१४८॥ कौ०पृ०५६

पञ्चायुधी प्राधान्यविवक्षया चायं गिया निर्देशः. ६६

वचनात् प्रथमं जलाशयात् केवलं ग्राहमुद्धरता च अनेन

गजपरिजिहीर्षया करस्थैरप्यायुधैः ज्ञादिति तदकर्तृनात्

कृन्ततीति कूरः स नेति—

२५ (अकूरः)

निरु०—९१५योऽमौ धृतायुधैर्ग्रहं (मकूरो) मङ्क्ष्व

कृत्वात् ॥ ७१७ ॥

(९१६) पैशाली,

ॐ पैशालाय नमः ।

भा०-(१) " हृत्तेष्टः क्लृ च " उणा० पा० २कौ०पृ०६२०

इति रक्, क्लृ आदेशश्च, यथा,

(२) " ग्राह्यमस्तं गजिन्द्रं च तं ग्राहं च जलशायत् । उज्ज्वलारा-
प्रवेद्यात्मा तरसा मधुसूदनः " इति.

संज्ञमादयश्चातयश्चात्तुपाप्मन्परमण्यः-

(पैशालः). क्लृ

विश्व०-(१२) " हृत्तेष्टः क्लृ च " उणा० पा० २कौ०पृ०६२०

(१३) " हृत्तेष्टः क्लृ च " उणा० पा० २कौ०पृ०६२०

इति रक्, धातोः स्त्वस्य छः, पाक्षिकः तदभाये क्लृ इति धा-
तोर्गोदेशश्च, अत्र तु रक्, क्लृ इति धातोर्गोदेशश्च

(१४) " वेद् " इति वेद्, अ० २१८ ॥ कौ०पृ०६८१

विश्व०: गतो न्युनवासाः, फलोपः, क्लृ

संज्ञमादयश्चातयश्चात्तुपाप्मन्परमण्यः नि-

मिति न्वान्मां दीपयति तथा च समीप्य इति वा पेशं दीप-
यान्त्वं च समीपिकं तानि गृह्णातीति वा-

(पैशालः).

(१) " पिभ, अवयवे " धा०तुदा०कौ०पृ०४७०

तुदादी मुत्तादिः, अयं दीपनायामपि इह चार्थं दीप-

यक्रियः, आये " कलः " इत्यनुवृत्तौ, उणा० पा० १कौ०पृ०६१५

(२) " तुपादिभ्यश्चित् " इति कलः चित्, उणा० पा० १कौ०पृ०६१५

किन्त्यां वाटुलकाट्टणः अन्यत्र,

विश्व०--३१६ त्वशानिथयतः सस्तस्रगुपाप्मन्परमण्यः ।

संज्ञमादयश्चातयश्चात्तुपाप्मन्परमण्यः (पैशालः) स्मृतः ॥ ७१८ ॥

{ ९१७ } दक्षः, (९१८) दक्षिणः,
{ ९२४ }

ॐ दक्षाय नमः । ॐ दक्षिणाय नमः ।

६ भा०—क्षिप्रमागन्ता—

(दक्षः). ❀

तथाऽऽगत्य धिङ् मां दृरगतोहं त्वामिति सान्त्वनैर्गजेन्द्र-
स्यानुकूलः—

(दक्षिणः).

१० (१) “ दक्ष, वृद्धौ ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४०६

(२) “ द्रुदक्षिणायाम्० ” उणा०पा०२ कौ०पृ०६२१

इतीनञ् यथा,

निर्व०—(३) “ ला. आदाने ” धा०अदा० कौ०पृ०४४३

(४) “ आतोनुपसर्गे० ” इ।२।३॥ कौ०पृ०५७०

१५ इति कः. आह्लोपः. विशिरुक्तः. ततो भवे वञ्. गुणः. ❀

तदानीं तत्र आगमने दक्षते शीघ्रो भवतीति—

(दक्षः).

(१) “ दक्ष, वृद्धौ शीघ्रार्थं च ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४०६

इहार्थं शीघ्रार्थः. पचाद्यच्. ❀

२० तथा तत्र चागत्य स्वदूरवासादिगर्हणमुखेन अतिसम-

र्थो गजेन्द्रं सान्त्वयन् तस्यानुकूलो दक्षते वर्धते

इति—

(दक्षिणः).

निरु०—९१७ (दक्षो) यो द्रुतमागन्ता रक्षणाय स उच्यते ।

२५ ९१८ गजेन्द्रस्य प्रपन्नस्य यः प्रीतो (दक्षिण) स्तु सः ॥ ७१९ ॥

(९१९) क्षमिणां वरः ।

ॐ क्षमिणां वराय नमः ।

ना०— (३) " प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षः शरणागतवत्सलः ।

भजन्तं गजराजानं मधुरं मधुमुदनः "

" इत्यादि. ॐ

नद्वर्गेन धृतात्मा—

(क्षमिणां वरः).

(१) " अजयन्त्र वै देशः " इति. ॐ

निर्वृ—प्राग्बदेव धानुः. इह वृद्धचर्यः.

(१) " द्रुदक्षित्र्यामिनन् " उणा०पा०२कौ०पृ०६२१

इति इनन्, णत्वम्. एनञ् प्रागेव प्रव्यक्तम्. ॐ

नद्वर्गेन धृतात्मनया क्षमिणां निनिक्षणां वरः

श्रेष्ठः इति—

(क्षमिणां वरः).

(१) " वृष्. वरुणे " धा० स्वादिः कौ०पृ०४६२

(२) " वृहवृद्विनिश्चिगमश्च " ३।३।५८॥कौ०पृ०६५३

इति अतु. गुणो रपरः.

(३) " क्षम्, नहने " दिवादिः. धा० दिवा०कौ०पृ०४५९

नतः " शमित्यष्टात्थो विनुण् " ३।२।१४१॥कौ०पृ०६०२ २०

इति शमादित्वात् विनुण् ताच्छीलिकः.

(४) " नोदान० " ७।३।३४॥कौ०पृ०५४१

इत्यादिना न वृद्धिः. ष्वादेस्तु पितः

(५) " पिदिदादिभ्योऽक् " ३।३।१०४॥कौ०पृ०९८

(९२०) विद्वत्तमो :

ॐ विद्वत्तमाय नमः।

ज्ञा०— तच्चिकित्सायाम्—

९ (विद्वत्तमः) .

(१) “ एवमुक्त्वा कुरुश्रेष्ठ गजेन्द्रं मधुमूढतः । स्पर्शयामा-
स हस्तेन ” इत्यादि. ❀निर्व०—इति त्रियामङ्गि दावाद्यौ च श्रमाशब्दात् ब्रीह्यादिलक्षणो
मत्वर्थीय इति.

२० (६) “ यस्य० ” ६।४।१४८॥कौ०पृ०७६

इति लोपि च क्षमिन्शब्दनिष्पत्तिरित्यन्येदेतत् स ह्याकृति-
गणः, तत आम्, णत्वम्, अनुस्वारादिः माहितः. ❀

स्वहस्तसंस्पर्शादिना तच्चिकित्सायाम् अयमनिशयेन

विद्वान् ज्ञाता इति— विद्वत्तमः

१५ (१) “ विद्, ज्ञाने ” ततो वर्तमाने लट् धा०अवा०सौ०पृ०४४३

(२) “ लटः शतृशानचात्प्रथमानमानाधिकरणे ” ३।२।१२४॥

कौ०पृ०५९९

इति लटः शता शिस्वात् सार्वधातुकत्वे कर्त्तरि शप्.

तस्य आदादिको लुक्, शतृश्र.

२० (३) “ सार्वधातुकमपित् ” १।२।४॥ कौ०पृ०३७६

इति कित्त्वान्न गुणः.

(४) “ विदेशशतृवसुः ” ७।१।३६॥कौ०पृ०६००

इति शतृः, वसुरादेशः, पाक्षिकः

(५) “ नेट् ” ७।२।८॥ कौ०पृ०५८१

२५ इति नेट्, आतिशायनिकस्तमप्.

निरु०—९२० गजेन्द्रार्थिचिकित्सायां विद्वान्(विद्वत्तमः)स्तु नः ७२०

(९२१) वीतभयः,

ॐ वीतभयाय नमः ।

भा०— तत्समागमनुमुलोपलम्भात् वीतं भयं गजेन्द्रस्य इति—
(वीतभयः). ❀

“ ध्रुवत हि कुरुश्रेष्ठ स्मृतेन कथितेन वा । गजेन्द्रमोक्षणे-
नैव भयः पापात् प्रमुच्यते ” इति—

निर्भ०— (६) “ स्वादिपु० ” १।४।१७।।कौ०पृ०३८
इति पदत्वे,

(७) “ झलां जशः० ” ८।२।३९।। कौ०पृ०१४ १०

इति जश्वम्, आन्तरतम्यात् सस्य दः. तस्य.

(८) “ खरि च ” ८।४।५५।।कौ०पृ०२०

भनि चत्वंम्. ❀

तत्समागमनुमुलोपलम्भात् गजेन्द्रस्य निर्भवतया

वीतभयगतं भयमरमात् इति—

(वीतभयः).

(१) “ त्रिभी, भये ” अज्जिधौ धा० जुहो० कौ०पृ०४४९

(२) “ भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ”

इत्यत्र गुणः. अय्, ३।३।५६।। कौ०पृ०६५३

(३) “ वी, गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु ” धा० अदा० २०

कौ०पृ०४४२

नतो गत्यर्थात् कर्तरि क्तः. अनिट्. अगुणः. ❀

षधनात् पुण्ये पावने तथाकरणेन शुभकर्मणी, ताच् शुभ-

कर्मणः कुवांणे वा, गजेन्द्रमोक्षणगोचरे श्रवणकीर्तने

श्रवणम् आकर्णनं च कीर्तनं कथनं चेति द्वन्द्वः ते अस्मात् इति—२५

निर्भ०—१, २, १ वीतं भयं गजेन्द्रस्य यस्माद् (वीतभय) श्व सः ।

श्लो०९८

(७७६) ना०९२२पुण्यश्रवणकीर्तनः

(९२२) पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥

ॐ पुण्यश्रवणकीर्तनाय नमः ।

भा०—(पुण्यश्रवणकीर्तनः) . ॐ

५ निर्व०—(पुण्यश्रवणकीर्तनः) .

(१) “ कृत, संशब्दने ” चुरादिः धा०चुरा०कौ०पृ०४८३
णिच्. “ उपधायाश्च ” ७।१।१०१॥ कौ०पृ०४८३
इति कृत इत्त्वम्, रपरत्वम्.

(२) “ उपधायां च ” ८।२।७८॥ कौ०पृ०३८३

इति दीर्घः. ततो भावे ल्युट्. अनः. णिलोपः.

(३) “ श्रु, श्रवणे ” धा०श्वादिः कौ०पृ०४२६
भावे ल्युट्. अनः. गुणः. अण्णत्वम्.

(४) “ पूञ्, पवने ” धा०क्रयादिः कौ०पृ०४७५

(५) “ पुण, कर्मणि शुभे ” वा आये, धा०तुदा०कौ०पृ०४६६

२५ (६) “ पूजो यण् णुट् ह्रस्वश्च ” उणा०पा०५कौ०पृ०६४३
इति यत्. तस्य णुट्. धातोर्ह्रस्वश्च. ह्रस्वविधान-
सौमर्थ्यान्नि गुणः.

(७) “ नेट् ” ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

इति नेट्. यद्वा यण्णुक् धातोः कित्. ह्रस्वः प्राग्वत्.

२० तत्सामर्थ्यात् एव न लघूपधगुणः. अन्यथा हि ओदि-

त्येव विदध्यात्. यद्वा बाहुलकात् संज्ञापूर्वकस्य विधे-

रनित्यतया न गुणः. धातुभक्तत्वात् णुको नेटः प्राप्तिः द्वितीये,

(८) “ अद्यन्यादयश्च ” उणा०पा०४कौ०पृ०६३७

निरु०—९२२गजेन्द्रमोक्षणं श्रुत्वा सद्यः पापात् प्रमुच्यते ॥७२१॥

३५ यस्मात् तत्कीर्तनं पुण्यं श्रवणं चेति स स्मृतः ।

द्वादशाणो मनुश्रेष्ठः (पुण्यश्रवणकीर्तनः) ॥ ७२२ ॥

॥ श्लो० ॥ १९१ ॥ (१२३) उत्तारणो, (१२४) दृष्टिहा

ॐ उत्तारणाय नमः । ॐ दृष्टिहाय नमः ।

भा०—तौ सरस उत्तारितवाद्—

(उच्चारणः). ॐ

(१) " स्यलस्यं दारयाभास माहं चक्रेण वाक्चवः " इति. वि० ६०६ १।

(दृष्टिहा). ॐ

मिर्व०—इति तस्याकृतिगणत्वात् यद्, अगुणः. वृत्तिये पुण्यतेः

पचायद्. इत्यथयिविचिह्नितं प्रागेवार्थं प्रत्ययादि. इन्द्र-

मार्तो बहुव्रीहिः. ॐ

तौ च गजभाहौ सरस उत्तारयति शेषि-

(उच्चारणः).

(१) " वृ, छवगतारणयोः " का० अ० ३१० १२७

तारणार्थेद्वायश्च, उत्पूर्वः. चत्वेश्च, षिच् वृद्धिः. १५१-

त्यश्च. ननो ल्युरि"त्वी"दि. अजः. षिन्नेषः. अत्वाद्. ॐ

स्यलस्यस्य ग्राहस्य प्रतिहृतप्रत्ययिचक्रेण चक्रेण दारयात्

दृष्टिनिर्णयविद्यमानत्वात् अगुण्यकार्ण्यं माहं

इति शेषि-

(दृष्टिहा).

इतः षिच्. तस्यकारश्च प्रागेवोक्तः. करोतिः कः. अगुणः.

अभिद्. दृष्टपूर्वः. सोरुत्वम्. गोविस्तर्गः. ततः

(१) " यिमर्जनीयस्य सः " इति सत्त्वे प्राप्ते, ८। ३। ३४ ॥ कौ० पृ० २२

(२) " इद्दुपधस्य चाप्रत्ययस्य " ८। ३। ४१ ॥ कौ० पृ० २५

इति उदरभाप्रत्ययविस्तर्गस्य पः. तत्पूर्वककृतशब्दात्

निर०—१. २. ३. सरसत्वं तारितवानि (त्युत्तारण) ईरितः ।

१. २. ४. माहं दारयाभास यस्माद् (दृष्टिहा) च सः ॥ ७२ ३ ॥

(१२५)पुण्यो, (१२६)दुःस्वप्ननाशनः, ।

ॐ पुण्याय नमः । ॐ दुःस्वप्ननाशनाय नमः ।

६ ना०—अनया कीर्त्या अस्मदादीनपि पुनातीति—

(पुण्यः). ❀

१० क एवम्—

(दुःस्वप्ननाशनः).

यथा.

१० (१) “ ये मां त्वां च सरश्चैव ” वि०ध०६९ ।

निर्व०—मत्वर्थाय इतिः.

(३) “ यस्य० ” ६।४।३४८॥कौ०पृ०५६

इति लोपः, ततो नलोपः, ह्रस्वन्तदीर्घ “इत्यं”दि. ❀

अनया कीर्त्या अस्मदादीनपि पुनाति स्वयमेतानिवं

१५ कारयित्वा शुभकर्मा भवति तान् पुण्ययति स्वपावितत्व-
लक्षणपुण्यवतः करोति इति वा—

(पुण्यः).

पूजः पुण्येर्वा त्रैशेष्वपि हि कल्पेषु न्यरूप्यतायं

प्रागेव. ❀

२० क एवं वचनात् दुःस्वप्नोपशमनतया स्वात्मानं गजेन्द्रं

तच्च सरः स्मरतां भाव्यनिष्टमूचने दुःस्वप्नं नाशयति

अपनोदयतीति—

(दुःस्वप्ननाशनः).

निरु०—१२५ कीर्त्यास्मदादीनपि यो गजेन्द्रत्राणरूपया ।

२५ (पुण्यः) स स्यात् पुनातीति षडर्णः पावनत्वतः ॥ ७२४ ॥

१२६ गजेन्द्रमोक्षणाध्यायजपाद्दुःस्वप्नं फलम् ।

॥ नाशयत्यञ्जसा योऽसाविति (दुःस्वप्ननाशनः) ॥ ७२५ ॥

{ १६८ } (९२७) वीरहा, (९२८) रक्षणः ,
{ ७२७ }

ॐ वीरघ्ने नमः । ॐ रक्षणाय नमः ।

भा०— (२) “ इत्युपक्रम्य दुःस्वप्नो नश्यते तेषाम् ” इति.

(३) “ दुःस्वप्नोपशमायालम् ” इति च. ❀ वि० ध० ।

वीरं तद्वाधकं हतवान्—

(वीरहा).

(१) “ मोक्षयामास नागेन्द्रं पाशेभ्यः शरणागतम् ” इति. ❀ वि० ध० ६९ ।

तं स्पर्शनपरिरम्भणान्त्वनादिभिः रक्षितवान्—

(रक्षणः).

निर्व०— (१) “ णश, अदर्शने ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५८

णो नः. णिच् वृद्धिः. ल्युरित्यादि. अनः णिलोपः.

(२) “ जिप्वप्, शये ” दुप्पूर्वः. धा० अदा० कौ० पृ० ४४५

(३) “ स्वप्नो नच् ” इति नन्. ❀ ३।३।९१॥ कौ० पृ० ६५८ १५

शरणागतं गजेन्द्रं पाशेभ्यो मोक्षयंश्च अयं वीरं

तद्वाधकं हन्ति स्मेति—

(वीरहा). हनः क्विबुक्तः.

(१) “ अज. गतिक्षेपणयोः ” धा० ण्वादिः कौ० पृ० ३९१

(२) “ स्फापितञ्चि० ” इत्यादिना रक्. उणा० पा० २ कौ० पृ० ६१९२०

(३) “ अजेर्वी० ” गुणः. अनिट्. वीरयतेः २।४।५६॥ कौ० पृ० ३९१

पचाद्यचि णिलोपो वा. हन्नन्तदोर्वादि. ❀

तं स्पर्शनपरिरम्भणान्त्वनादिभि रक्षतीति—

(रक्षणः).

निर्व०— ९२७ वीरं तद्वाधकं मृत्युं हतवान् यस्त (वीरहा) । २९

९२८ स्पर्शसंभ्रुपणादौस्त रक्षतीति स (रक्षणः) ॥ ७२६ ॥

(९२९) सन्तो,

ॐ सन्ताय नमः ।

भा०— (१) “ स्पर्शयामास हस्तेन ” इत्यादि. ❀ वि०ध०६९।

५ एवमाश्रितान् सन्तनोतीति—

(सन्तः).

(१) “ अन्येष्वपि दृश्यते ” ३।२।१०१ ॥ कौ०पृ०५८५

इति डः. तेषामस्तीति वा सन्तः. वचनव्यत्ययः. तेभ्यः इष्टं
दत्तवान् सनोतेर्निष्ठा.

१० (२) “ जनसन० ” इत्यादिना आत्त्वत्रिकल्पः. ❀ ६।४।४२॥कौ०
पृ० ४५२

निर्व०—(१) “रक्ष, पालने”नन्वादित्युः.धा०ज्यादिःकौ०पृ०४०९

(२) “ कृत्यल्युटः० ” ३।३।११३ ॥ कौ०पृ०६६३

इति बाहुलकात् कर्तरि ल्युट्.

१५ (३) “ बहुलमन्यत्रापि ” उणा० पा० २ कौ०पृ० ६२४

(४) “ इति युञ् वा ” अनः. “ अङ्कुष्वाङ् ” ८।४।२॥कौ०पृ० ३२

इति णत्वम्. ❀

एवमाश्रितान् तदिष्टं वासं तनोतीति वा तेषामयमस्तीति
सन्निति वा तेभ्य इष्टं सनोति ददातीति वा—

२० (सन्तः). आद्ये,

(१) “ तनु, विस्तारे ” धा० तना० कौ०पृ० ४७२

संपूर्वः. अनुस्वारादि.

(२) “ अन्येष्वपि० ” ३।२।१०१ ॥ कौ०पृ० ५८५

निरु०—९२९ यः स्वाश्रितान् संतनोति स (सन्त) इति कथ्यते ।

२५ तेषामस्तीति वा सन्तो वचनव्यत्ययः स्मृतः ॥ ७२७ ॥

तेभ्य इष्टं दत्तवान् वा सनोतेस्सन्त उच्यते ।

(९३०) जीवनः,

ॐ जीवनाय नमः ।

भा०—स्वहस्तेन हननात् ग्राहमपि गन्धर्वत्वेन जीवयन्—
(जीवनः).

(१) “ स हि देवलशापेन हूहूर्गन्धर्वसत्तमः । ग्राहत्वमगमत्
कृष्णात् वधं प्राप्य दिवं गतः ” इति. ❀ वि०ध०६९ ।

निर्व०—इति इः . टिलोपः. अन्यत्रास्तेऽशतरि व्युत्पादितात् सच्छ-
द्वात् जम् एकत्व एव.

(३) “ व्यत्ययो बहुलम् ” ३।१।८५॥ कौ०पृ०६८५ १०

इति मुबुव्यत्ययः. छान्दसः. उक्तो हि छन्दोऽज्ञावः. तत्र च
बहुवचनमिह जम्. शतुरुगित्वात्

(४) “ उगिदचाम् ” ७।१।७०॥ कौ०पृ०६५

इति नुम्. अनुस्वारपरसवर्णौ. सौरुत्वम्. अन्यत्र,

(५) “ पणु, दाने ” तानादिकः. धा०तना० कौ०पृ०४७२ १५

पस्मः. ततोऽविदक्षितकर्मकतया अकर्मदात् वर्तरे कः.

(६) “ उदितो वा ” ७।२।५६॥ कौ०पृ०६६८

इति क्त्वायामिङ्ङिकल्यान्निष्ठायां नेट्. तत एव प्रागुक्त-
न्यायादिह.

(७) “ जनसनस्वनां सनुञ्जलोः ” ६।४।४२॥ कौ०पृ०४५२ २०

इति नात्वम् न चान्यत्.

अनुस्वारपरसवर्णौ. ❀

स्वहस्तेन हननात् ग्राहमपि गन्धर्वत्वेन जीवयतीति—

(जीवनः).

निरु०—९३० स्वहस्तेन हतं ग्राहं गन्धर्वत्वेन जीवयन्॥७२८॥२५
पुर्वशापं निरस्याथ यस्तिष्ठति स (जीवनः) ।

(९३१) पर्यवस्थितः ॥ श्लो० ॥ १०० ॥ (९३२) अनन्तरूपे

ॐ पर्यवस्थिताय नमः । ॐ अनन्तरूपाय नमः ।

२१ आ०—वात्सल्यात् गजेन्द्रं परिपरितोऽवस्थित इति—
(पर्यवस्थितः) .

(१) “ प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षः शरणागतवत्सलः ” वि० ध० ।
इति. ❀

ईदृंशि सद्यः संपाद्यानि रूपाण्यस्येति—

१० (अनन्तरूपः) . ❀

निर्व०—(१) “ जीव, प्राणधारणे ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ४०५
णिच् ल्युटि “ त्यौ ” दि. अनः, णेलोपः. क्लीबपाठे तु लिङ्गमशि-
प्यमि “ त्थौ ” दि. ह्रूह्रूनामगन्धर्वः देवत्वात्प्रात् ग्राह्रूपी
पुरुषोत्तमात् वधं प्राप्य पुनर्दिवमगमदिति हि प्रथा? ❀

१५ शरणागतवत्सलश्चायं वात्सल्यात् गजेन्द्रं परिपरितोऽवस्थित इति—
(पर्यवस्थितः) .

तिष्ठतिः पर्यवपूर्वः, सत्त्वं तोः घुः परेर्यण् ततः

कर्तारि क्तः. अनिट्.

(१) “ द्यतिस्विति० ” ७।४।४० ॥ कौ० पृ० ५९४

२० इत्यात् इत्त्वम्. अगुणः. ❀

ईदृंशि सद्यः संपाद्यानि चानन्दानि बहूनि रूपाण्य—
स्येति—

(अनन्तरूपः) .

निरु०—९३१ वात्सल्याद्यो गजेन्द्रं तु परिपरितो वसनाच्च सः ॥ ७२९ ॥

२५ (पर्यवस्थित) आख्यातो नवार्षो ह्यमितप्रदः ।

९३२ (अनन्तरूपः) स स्याद्वै यस्यासंख्येयविग्रहाः ॥ ७३० ॥

(९३३) ऽ नन्तश्रीः.

ॐ अनन्तश्रिये नमः ।

ज्ञा०—तेभ्यो देवाः स्वप्राप्तिपर्यन्ताः अनन्ताः श्रियोऽप्यस्येति—

(अनन्तश्रीः).

(१) “ ततो दिव्यवपुर्भूत्वा हस्तिराट् परमं पदम् । जगाम ” इति. ❀

वि० ध० ६९ ।

यः शरणागतगजेन्द्रद्वेषिणे जलकीटाय क्रोधः स इदानीं जितः इति—

निर्व०—(१) “ रु. शब्दे ” धा० अदा० कौ० पृ० ४३९

(२) “ श्वप्पशिल्पशप्पवाप्परूपपर्यन्त्याः ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

इति पः. इडत्तावः. धातोर्दीर्घश्च निपात्यते. अमतेस्तनि अन्त उक्तः. १०

(३) “ तितुत्र० ” ७।२।९॥ कौ० पृ० ६०८

इति नेट्. नञ्समासः. नलोपः. नुट् बहुव्रीहिः. तद्धर्मः. ❀

ततो गजेन्द्रमस्मात् कलेवराद्विप्रमोक्षदिव्यं च वपुः

प्रापय्य तस्य स्वप्नायुज्यप्रदानात् तेभ्यो देवाः

पेहिकाद्याः स्वप्राप्तिपर्यन्ताः अनन्ता बहुचः श्रियस्सं—

पदोऽप्यस्येति—(अनन्तश्रीः). श्रिजः.

(१) “ क्विच्चि० ” उणा० पा० २ कौ० पृ० ६२१

इत्यादिना क्विपि दीर्घं च श्रीशब्द ऊचे. अनन्तशब्दश्चानुप-

दमेवोक्तः. बहुव्रीहिः. प्राग्बत्.

(२) “ नञुत्तश्च ” ५।४।१५३॥ कौ० पृ० १६१ इति न ऋप्. यतः २०

(३) “ नयडुवड् ” इति नदीसंज्ञानिषेधात् इत्युक्तम्. ❀ १।४।४॥

कौ० पृ० ५४

नथा पूर्वं प्ररूढोपि इदानीं जितः निर्जितः मन्थुः शरणागत-

बिद्वेषिजलकीटगोचरः क्रोधोऽनेनेति—

निरु०—१३३ देवाः स्वप्राप्तिपर्यन्ताः श्रियोऽनन्ताश्च नित्यशः । २५

प्रप्रेम्भ्यो यस्य सन्ति सो (ऽनन्तश्री) रिति स्मृतः ॥ ७३१ ॥

श्लो०१००

(७८४)

ना०९३४ जितमन्युः.

९३५ भयापहः.

(९३४) जितमन्युः, (९३५) भयापहः, ।

ॐ जितमन्यवे नमः । ॐ भयापहाय नमः ।

५ भा०— (जितमन्युः), ❀

अस्मदादीनामपि स्ववात्सल्येन तादृशानाथत्वभयं

वध्यादित्याशंसनार्हः—

(भयापहः),

(१) “ आशिषि हनः ” इति डः. ३।२।४९॥कौ०पृ०५७९

१० (२) “ जये महति मनांश्च त्राति नित्यं जनार्दनः ” इति. ❀

निर्व०— (जितमन्युः).

(१) “ मन, ज्ञाने ” भा० दिवा० कौ०पृ० ४५६

(२) “ मनु, अवबोधने ” वा. धा० तना०कौ०पृ०४७३

(३) “यजिमनिशुन्धिः मिजिनियो युच् ” उणा०पा० ३कौ०पृ० ६२६

१५ इति युच्. अननुनासिकत्वात् न योरनः.

(४) “ जि, जये ” कर्मणि कः. धा०वादिः कौ०पृ०४०५

अगुणः, अनिट्. बहुव्रीहिः. ❀

अस्मदादीनामपि स्ववात्सल्यात् तत्रैव तादृशानाथत्वभयापनोदना-

शंसनार्हतया भयम् अनाथत्वभयम् अपवध्यादिति—

२० (भयापहः).

(१) “ हन, हिंसागत्येः ” अपपूर्वः. धा०अदा०कौ० पृ०४३५

निरु०—९३४ गजेन्द्रद्रोहिणो ये च कीटाद्या जलवासिनः ।

यस्तेषु मन्युं जितवान् (जितमन्युः) स कथ्यते ॥ ७३२ ॥

९३५ अनाथत्वभयं हन्ति वात्सल्येनैव मादृशाम् ।

२५ (भयापहः) समाख्यातोः वस्वर्णो मनुकृतमः ॥ ७३३ ॥

(९३६) चतुरश्रः

ॐ चतुरश्राय नमः ।

जा०—यद्यपि स्वमहिमोचितं गर्जते गज य श्लथाम्वराभरण-
मालं जगाम यद्यपि शुद्रजलकीटाय चुम्बोध, तथापि— ५
(चतुरश्रः)

नमवेतकारी आश्रितार्थः संज्ञयो हि साभ्यतम्. ❀

निर्व०—डप्रकरणं,

(१) “ आशिपि हनः ” इति ३।२।४९॥ कौ०पृ०५७९
आशीर्विपये डः, टिलोपः, चिभेनेरचि भ यशब्द उक्तः, दीर्घः. ❀ १०
स्वमहिमोचितं गर्जते गजाय श्लथाम्वराभरणमालं गमने-
पि शुद्रकीटाय ग्राहाय कूपेपि आश्रितार्थसंज्ञभस्साम्प्रत-
मिति नमवेतकारितया चतस्रोऽश्रयोऽस्येति
चतुरश्रः युक्तकारिति—

(चतुरश्रः)

१५

विग्रहप्रदर्शनमात्रमेतत् नामावयवार्थेऽपि निवेश्यम्,

(१) “ अश्रु, व्याप्तौ ” धा०स्वादिः कौ०पृ०४६३

(२) “ अश, भोजने ” वा. ततः क्रिन्प्रकरणे, धा०क्रयादिः
कौ०पृ०४७८

(३) “ वङ्ग्यादयश्च ” उणा०पा०४ कौ०पृ०६३५

२०

इति तस्याकृतिगणत्वात् किञ्चन्तोयमश्रिशब्दो निपात्यते.

(४) “ चते-चन्द, याचने ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२१

(५) “ चतरुन् ” उणा०पा०५ कौ०पृ०६४४

इत्युगुनि साधिनोऽयं चतुशब्दः. प्रागेव बहुव्रीहिः. पूर्व-
स्य पृथक्.

२५

निरु०—नमवेतकारी यः स्याद्वै (चतुरश्रः) स कीर्तितः ।

? नो ।

(९३७) गभीरात्मा, (९३८) विदिशो,

ॐ गभीरात्मने नमः । ॐ विदिशाय नमः ।

५ ना०—अन्येषां चतुर्मुखमुखानाम् अप्रभृष्यगाम्भीर्यः—

(गभीरात्मा).

तेषां विनयगद्गदस्तुतिगिरामस्य दूरे विविधाः दिशा देशा इति—

(विदिशः).

निर्व०—(६) “ मुप्रातमुष्यमुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपद-

१० प्रोष्ठपदाः ” ५।४।३२० ॥ कौ०पृ० ३६७

इति बहुव्रीहौ अचप्रत्ययान्तोऽयं निपातितः.

(७) “ यस्य० ” इति लोपः. ॐ ६।४।३४८ ॥ कौ०पृ० ५६

चतुर्मुखमुखान्यदेवतादुराधर्षगाम्भीर्यतया गभीरो

गम्भीरः आत्मा अस्वेति—(गभीरात्मा).

१९ आत्मा व्युदपादि. “ गम्ह, गनौ ” धा०वादिः कौ०पृ० ४३०

ईरन्प्रकरणे, “ गभीरगम्भीरौ ” उणा०पा० ४ कौ०पृ० ६३३

इतीरन् गमेर्मस्य भः पक्षे धातोर्नुम् च निपात्यते इति.

इति ईरन्. मस्य भश्च. इह नुवर्जम् बहुव्रीहिः. सांहितो

दीर्घः. ततो नान्तदीर्घादि. ॐ

२० तेषां विनयगद्गदस्तुतिगिरां इरीभृताः विविधाः दिशाः

अनवधिकान्तिशयस्वरूपरूपगुणविभवानन्तमाहात्म्यसीमाः अस्वेति—

(विदिशः).

निरु०—९३७ धात्रादीनामप्रभृष्यं गाम्भीर्यं यस्य विद्यते ॥ ७३४ ॥

(गभीरात्मा) स विज्ञेयो वस्वर्णो मनुकृतमः ।

२१ ९३८ विनयाद्गद्गदस्तोत्रधात्रादीनां विशेषतः ॥ ७३५ ॥

दूरेस्य विविधा देशा (विदिशः) स्तु कीर्तितः ।

(९३९) व्यादिशो, (९४०) दिशः, ॥

ॐ व्यादिशाय नमः । ॐ दिशाय नमः ।

भा०—तेषाम् अभिमतं तत्तत् पदम् अतिमृजतीति—

५

(व्यादिशः).

इगुपधत्वात् कः. ❀

न तान् गजेन्द्रवदन्तरङ्गीकरोति किंतु आज्ञापयतीति—

(दिशः). पूर्ववत् कः.

निर्व०—(१) " दिश, अतिसर्जने " धा०तुदा०कौ०पृ०४६४ १०

क्विप्. अगुणः.

(२) " आपं चैव हलन्तानाम्० " कौ०पृ०८८

इति भागुरिरीत्या हलन्तात् टाप्. विपूर्वो बहुव्रीहिः.

उपसर्जनह्रस्वः. ❀

तेषामभिमतं तत्तत् पदं व्यादिशति अतिमृजति दशतीति—

१५

(व्यादिशः). इहापि.

(३) " दिश, अतिसर्जने " धा०तुदा०कौ०पृ०४६४

इत्येव धातुः. व्याहृपूर्वः. अतिसर्जनम् दानं वैर्यण्.

इगुपधत्क्षणः कः. अगुणः. ❀

वचनात् गजेन्द्रमोक्षणं दृष्ट्वा विस्मितांस्तान् ब्रह्मादीन्

२०

प्राञ्जलीन् वन्दमानान् गजेन्द्रवदन्तरङ्गीकरोति परंतु दिशति

तानाज्ञापयतीति—

(दिशः).

निरु०—९३९ ब्रह्मादीनां तत्तत्स्थानसर्जनाद्(व्यादिश)श्च सः।७३६ः

९४० धात्रादीन् सर्वकृत्येषु ह्याज्ञापयति यस्मदा ।

२३

(दिशः) सतु समारूपातः षट्ठर्णां मनुकृतमः ॥ ७३७ ॥

श्लो० ॥ १०१ ॥ (९४१) अनादिः,

ॐ अनादये नमः ।

भा०—(१) “ गजेन्द्रमोक्षणं दृष्ट्वा सर्वे सेन्द्रपुरोगमाः । ब्रह्माण-
५ मग्रतः कृत्वा देवाः प्राञ्जलयस्तदा । ववन्दिरे महात्मा-
नं प्रभुं नारायणं हरिम् । विस्मयोत्फुल्लनयनाः प्रजा-
पतिपुरस्मराः ” इति. वि० ध० ६९ ।

श्रीशैष्णवे,

(२) “ गजेन्द्रग्राहमोक्षी च संसारोत्तारलक्षणः ”

१० इति. ❀

एवं निर्यक्ष्वपि भक्तेषु विवशो ब्रह्मादिषु फल्गुफलमेव
प्रयच्छति यस्मात्—

(अनादिः).

तैरन्यपरैर्न स्वामित्वेनादीयते इति. ❀

१२ निर्व०—प्राग्देव धातुः. इहाज्ञापनक्रियः. अनेकार्था हि धातवः
कः. अगुणः. ❀

कुतोऽयमेवं निर्यक्ष्वपि भक्तेषु विवशो ब्रह्मादिषु फल्गुफलमेव
प्रयच्छति तत्रोच्यते यतस्तैरन्यपरैः स्वामित्वे-
नायमादीयते उपादीयते इति-

२० आदिः स नेति—

(अनादिः).

(१) “ डुदाञ्ज, दाने ” धा० जुहो० कौ० पृ० ४५१

आङ्पूर्वः. घत्वे,

(२) “ उपसर्गं घोः किः ” ३।३।९२॥ कौ० पृ० ३५८

२९ निरु०—९४१. देवतान्तरभक्तैर्यः कुत्सितैश्चापि सर्वदा ।

नादीयते स्वाभिमत (मनादिः) परिकीर्तितः ॥ ७३८ ॥

{ ९४२ } भूर्भुवो,
{ ९३९ }

ॐ भुवो भुवे नमः ।

भा०—भवतीति भूः स्वदास्यज्ञानेनात्मलाभवान् तस्य भुवः

स्वयमेव भूः पदं भवतीति—

५

(भूर्भुवः).

(१) " निवसिष्यन्ति मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः " ॐ

निर्व०—इति कर्मणि क्तः. आहोवः. नञ्समानः. नञो नलोपः.

नुद्. ॐ

प्रतिपिपादाधिपितस्य च अस्य तदाधारत्वकथनात्

१०

भुवः स्वदास्यज्ञानेनात्मलाभवान् भवतीति भूः. तस्य स्व-
यमेव भूः पदम् अतो भुवो भूरिति—

(भूर्भुवः).

एकज्ञान. भवतेर्भावे.

(१) " अकर्तरि च कारके० " इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९॥

१५

कौ०पृ० ६४७

(२) " संवदादित्यः क्विप् " ३।३।१९॥ कौ०पृ० ६५८

इति त्रिषां क्तिनोऽपवादोऽधिकरणे क्विप्.

(३) " भुवस्मंज्ञान्तरयोः " ३।२।१७९॥ कौ०पृ० ६०७

इति कर्तरि वा. पुनरपि स एव आवर्तते.

२०

(४) " क्विप् च " ३।२।७६॥ कौ०पृ० ५८१

इति क्विप्. ततो इम्.

(५) " अचिष्नुधातु० " ६।४।७७॥ कौ०पृ० ४५

निरु०—१. ४२ त्व्यस्वदास्यज्ञानेन ह्यात्मलाभवतः पदम् ।

भवति स्वयमेवेति (भूर्भुवः) सच कथ्यते ॥ ७३९ ॥

२१

(१४३) लक्ष्मीः, (१४४) सुवीरो,

ॐ लक्ष्म्यै नमः । ॐ सुवीराय नमः ।

५ भा०—इति तेषाम्—

(लक्ष्मीः), सर्वा संपत्.

(१) “ जवद्गतं मे राज्यं च जीवितं च सुखानि च ” इति. ❀

रा० यु० १६—६ ।

(२) “ कृष्णाश्रयाः कृष्णवलाः कृष्णनाथाश्च पाण्डवाः ।

१० कृष्णः परायणं तेषां ज्योतिषामिव चन्द्रमाः” ❀

भा०द्रो० १८३—२४ ।

तेषां विनिपातप्रतीकारः—

(सुवीरः), ❀

निर्व०—इत्यादिना ओरुवङ्, सोरुत्वादि, आविष्टलिङ्गोयमि^१ इत्यादि.

१५ तेषामयं लक्ष्मीस्सर्वा संपत् इति—

(लक्ष्मीः).

(१) “ लक्ष्, दर्शनाङ्कनयोः” धा०चुरा० कौ०पृ०४७९

चुरादिः णिच्, ईरिति वर्तमाने.

(२) “ लक्ष्मेर्मुट् च ” उणा०पा० ३ कौ०पृ०६३२

२० इति ईः, तस्य मुट् च, णिलोपः “ नेट् ०” ७।२।८॥ कौ०पृ०५८१

इति नेट्, अयं चाविष्टलिङ्ग^१ इत्यादि, संहितायां रुत्वोत्व-

गुणाः. ❀

तेषां विनिपातप्रतीकारपरतया सुतरां वीर इति—(सुवीरः).

निर्व०—१४३ आत्मलाजवतां सर्वसंपत् (लक्ष्मीः) स यत् स्मृतः ।

२५ १४४ तेषां यो विनिपातस्य प्रतीकारं करोति सः ॥ ७४० ॥

(सुवीर) इति विख्यातः सप्तार्णो मнुरुत्तमः ।

(९४५) रुचिराङ्गदः, ।

ॐ रुचिराङ्गदाय नमः ।

ज्ञा०—तोयन्म्यं रुचिरम् अतिमनोहरमनुत्तवयोग्यं अङ्गं
ददातीति—

(रुचिराङ्गदः) . यथा,

(१) " न ते ह्यम् " इत्यादि. ॐ जितन्ते ।

अथ सर्वभगवद्भ्यापाराणां प्रयोजनं

तदनुत्तवक्षमकरणयुक्तानन्यानपि जनयतीति—

निर्व०—अजेः वीर्यतेथ वीर उक्तः. ॐ

१०

सुशु त्केतवो रुचिरमतिमनोहरम् अङ्गं दिव्यहृषं
ददाति अनुत्तवयोग्यं वितरतीति—

(रुचिराङ्गदः) . ददातेः .

(१) " आतोऽनुत्तवयोग्यं " ३।२।३॥कौ०पृ०५७०

इति कः. आह्लापः. अङ्गेर्गतिकर्मण इदित्वात्सुम्. अनुस्वार-

१५

परस्रवणो. पचायच्.

(२) " रुच, दीर्घो अतिप्रीतौ च " धा०त्वादिः कौ०पृ०४११

(३) " इपिमदिमृदिन्विदिच्छिदिन्निदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहि-

मुचिरुचिरुधिवन्धियुपित्यः किरच् " उणा०पा० १ कौ०पृ०६१२

इति किरच्. अगुणः. दीर्घः. ॐ

२०

अथ सर्वभगवद्भ्यापाराणां प्रयोजनमभिधीयते तदनु-

भयक्षमकरणयुक्तानन्यानपि जनयतीति—

निरु०—९४५प्रपञ्चेभ्यः स्वानुत्तवयोग्यमङ्गं मनोहरम् ॥ ७४१ ॥

अप्राकृतं सदा दत्ते योऽसौ स्याद् (रुचिराङ्गदः) ।

श्लो०१०१

(७९२)

ना०९४६जननः

९४७ जनजन्मादिः

(९४६) जननो, (९४७) जनजन्मादिर्-

ॐ जननाय नमः । ॐ जनजन्मादये नमः ।

९ जा०-(जननः). ❀

तेषां जनानां जन्मनः आदिर्निमित्तं प्रयोजनमिति-

(जनजन्मादिः). यथा,

(१) " अथ मे सफलं जन्म " वि०पु०५-१-७३।

(२) " जन्मन्यविफला भक्ता या गोविन्दाश्रया क्रिया । सुजन्म देह-

१० मत्यन्तं तदेवाशेषजन्तुषु : यदेव पुलकोद्भासि विष्णुना-

मनि कीर्तिते । अथ जन्म यथार्थं मे " इत्यादि. ❀

मिर्व०-(जननः).

(१) " जनी, प्रादुर्भावे " णिच्. धा०दिवा०कौ०पृ० ४५४

(२) " जनिवध्योश्च " ७।३।३५॥कौ०पृ०४५५

१५ इति प्रतिषेधात् नोपधावृद्धेः ल्युटिर्नो"दि. अनः णिलोपः. ❀

तेषां जनानां जन्मनः आदिः निमित्तं प्रयोजनमिति-

(जनजन्मादिः).

ददातेराङ्पूर्वात् उपसर्गे षोः क्रिः. आलोपः. ततश्चा-

दिशब्द इत्युक्तम्.

२० (१) " जनी, प्रादुर्भावे " धा०दिवा०कौ०पृ०४५४

(२) " सर्वधातुभ्यो मनिच् " इति मनिच्. उणा०पा०४कौ०पृ०६३९

(३) " नेट् " ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

इति नेट्. नलोपः. स एव धातुरावर्तते. पचाद्यच्. दीर्घः.

निरु०-९४६ अथोच्यतेऽत्र जगवद्भापाराणां प्रयोजनम् ॥७४२॥

२५ ९४७ (जननो) (जनजन्मादि) देवाणो जन्मनाशकः ।

{ ९४८ } भीमो,
{ ३५९ }

ॐ भीमाय नमः ।

भा०—एवंविधमहानुग्रहविमुखानाम्—

(जीमः).

गर्भनरकादिहेतुः स ह्यनात्मनीनान् हितबुध्या शत्रुवद्भावयते

(१) “ नानहं द्विपतः” इति. ॐ भा० गी० ।

अन्येष्वपि जगदहितनिरतेषु हिरण्यादिषु—

निर्व०—नाहितः इदमेव हि जन्मनः पलम् यदस्य नामश्रवणादि-

मात्रेण सपुलकीभवत्तम्. ॐ

१०

एवंविधमहानुग्रहविमुखानाम् अनात्मनीनानां

गर्भनरकादिहेतुत्वेन शत्रुवद्भीषणतया मे विभ्य-

त्यस्मादिति—

(जीमः).

(१) “ जिमी. जये” मकःकरणे. धा० जुहो० कौ०पृ० ४४९ १५

(२) “ भियप्पुग्वा” उभा० पा० १ कौ०पृ० ६१७

इति मकः. पाक्षिको धातोःपुक्. चेति इह केवलो मकः. अगुणः.

अनिट्.

(३) “ जीमादयोऽपादाने” इ। ४। ५४॥ कौ०पृ० ६४५

इति अपादानेयं साधुः. ॐ

२०

अन्येष्वपि जगदहितनिरतेषु हिरण्यादिषु जीमः पराक्रमः

अस्येति—

निरु०—९४८ एवंविधानुग्रहस्य विमुखानाञ्चिरन्तरम् ॥ ७४३ ॥

गर्भजन्मादिहेतुत्वाद् (जीम) इत्युच्यते बुधैः ।

श्लो० १०२

(७९४) ना० ९४९ भीमपराक्रमः.

९५० आधारनिलयः.

(९४९) भीमपराक्रमः, ॥ श्लो० ॥ १०२ ॥

(९५०) आधारनिलयो,

५ ॐ भीमपराक्रमाय नमः । ॐ आधारनिलयाय नमः ।

ज्ञा०—(भीमपराक्रमः).

जयमप्यनुग्रह एव यथोन्मादिनो निगलादिनिग्रह-

स्तस्य तद्वाध्यानां चानुग्रहः. ❀

धार्मिकतया जगदाधाराः प्रह्लादविभीषणपाण्डवादयः तेषां निलयः-

१० (आधारनिलयः).

ते ह्याधाराः यथा, श्रीविष्णुस्मृतौ,

(१) “ वर्णाश्रमाचारपराः मन्तः शास्त्रैकतत्पराः । त्वां धरे !

धारयिष्यन्ति तेषु त्वद्भारमाहितम् ” इति. ❀ वि०स्मृ० ।

निर्व०—(भीमपराक्रमः).

११ क्रमेः परापूर्वात् भावे षञ्.

(१) “ नोदात्त० ” ७।३।३४॥ कौ०पृ०७५३

इत्यादिना न वृद्धिः. तथा चायं न्यहपि हि पराक्रमः अनु-

पदमेव च भीम उक्तः. जयमपि ह्यनुग्रहः ? यथोन्मादि-

नो निगलादिनिग्रहोपि तस्य तद्वाध्यानां चानुग्रहः. ❀

२० वचनात् धार्मिकाः प्रह्लादविभीषणपाण्डवादयो जगता-

माधाराः तेषां निलयः आस्पदमिति—

(आधारनिलयः).

(१) “ लीड्. श्लेषणे ” धा० दिवा० कौ०पृ०४५४

निरु०—९४९ लोकाहितेषु नितरां हिण्यादिषु सर्वदा ॥ ७४४ ॥

२५ भीमः पराक्रमो यस्य सं स्याद् (भीमपराक्रमः) ।

९५० धार्मिका जगदाधाराः प्रह्लादाद्या विशेषतः ॥ ७४५ ॥

तेषां तु निलयं स्थान (माधारनिलय) श्व सः ।

{ ९५१ } धाता,
{ ४३ }

ॐ धात्रे नमः ।

ना०—स्वयं च धर्माचार्यकेण—

(धाता).

५

(१) “ न मे पार्थास्ति कर्तव्यम् ” इत्यादि. ❀ गी० ३—२१।

एवं निष्पादितस्वानुभवशक्तीनां सायमिव पुष्पस्य हानो

भोग्यतोद्धानोऽस्येति—

निर्व०—(२) “ ली. श्लेषणे ” वा०:निपूर्वः. ततः, धा०क्वादिः

कौ०पृ०४७६

१०

(३) “ एरञ् ” इत्यधिकरणे अच्. ३।३।७६॥कौ०पृ०६५३

(४) “ विभाषा लीयते ” ६।१।७१॥कौ०पृ०४५४

इत्यात्वे वैकल्पिके प्राप्ते,

(५) “ निमिषीलियां खलचोरात्वं नेति वक्तव्यम् ”

इति तत्प्रतिषेधः. गुणः अय्.

१५

(६) “ धृञ्. धारणे ” आङ्पूर्वः. धा०क्वादिः कौ०पृ०४२३

(७) “ अकर्तरि च कारके० ” ३।३।१९॥ कौ०पृ०६४७

इत्यधिकरणे घञ्. वृद्धिः. स्वरत्वम्. ❀

स्वयं च धर्माचार्यकेण दधातीति—

(धाता)

२०

(१) “ दुधाञ्, धारणपोषणयोः ” धा०जुहो०कौ०पृ०४५१

तृच्. अनिट्. अनडादि. ❀

एवं निष्पादितस्वानुभवशक्तीनां सायंपुष्पस्येव हानः

भोग्यतोद्धानोऽस्येति—

निरु०—२.७.१ स्वयं च धर्माचार्यत्वाद्(धाते)ति परिकीर्त्यते ७४६ २५

(९५२) पुष्पहासः , (९५३) प्रजागरः ।

ॐ पुष्पहासाय नमः । ॐ प्रजागराय नमः ।

९ भा०—(पुष्पहासः) . ❀

सस्येष्विव कृषीवलः तेषु रात्रिदिवं प्रजागतीति—
(प्रजागरः) .

(१) “ य एषु सुषेपु जागर्ति कामं कामं पुरुषो निर्भिमाणः ”
इति. ❀

१० निर्व०—(पुष्पहासः) .

(१) “ हसते, हसने ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४१०
भावे घञ्. वृद्धिः.

(२) “ पुष्प. विकसने ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५३
दिवादिः. पचाद्यच्. बहुव्रीहिः. व्यधिकरणानामप्यस्ति

१५ हि सः.

(३) “ सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ ” २।२।३५॥कौ०पृ०३७३
इत्यत्र सप्तमीग्रहणात् ज्ञापकात् इत्युक्तम्. ❀

तेषु सस्येष्विव कृषीवलो रात्रिदिवं प्रकर्षेण जागर्ति
क्षीणनिद्रो भवतीति—

२० (प्रजागरः) .

(१) “ जागृ, निद्राक्षये ” धा०अदा०कौ०पृ०४४६
प्रपूर्वः. पचाद्यच्. गुणो रपरः. ❀

निरु०—९५२ स्वात्मानुभवशक्तीनां सायंपुष्पवदस्य वै ।

हासोस्ति भोग्यतोऽहासः (पुष्पहास) इति स्मृतः ॥ ७४७ ॥

२५ ९५३ रात्रिदिवं प्रजागर्ति सस्येष्विव कृषीवलः ।

भक्तेषु नितरां योऽसौ (प्रजागर) इहोच्यते ॥ ७४८ ॥

(९५४) ऊर्ध्वगः,

ॐ ऊर्ध्वगाय नमः ।

भा०—कुतस्तदर्थमनिद्रो यतः—

(ऊर्ध्वगः) .

६

स्वभावतुङ्गः यथा,

(१) “ महात्मनां संश्रयमभ्युपेतो नैवावसीदत्यतिदुर्गतोपि ”

इति. ॐ

तन्महत्त्वफलम् सत्ये स्वाभाविकदास्यमार्गे आचरणं

तेषां प्रवर्तनमस्येति—

१०

निर्व०—तदर्थं कुतोयमनिद्रस्तत्रोच्यते. अतिदुर्गततदनवसाद-
फलकस्वभावतुङ्गताकतया ऊर्ध्वं गच्छति महान् भवतीति—

(ऊर्ध्वगः) . गमेः,

(१) “ अन्यत्रापि दृश्यते ” ३।२।४८॥कौ०पृ०५७८

इति वक्तव्याहुः. टिलोपः.

१५

(२) “ उर्द, मनि क्रीडायां च ” धा०त्वादिः कौ०पृ०३८३

(३) “ इण्शीर्ष्यां वन् ” उणा०पा०१ कौ०पृ०६१७

(४) “ कृगृशृदृक्तयो वः ” उणा०पा०१ कौ०पृ०६१८

इत्ययं विधिर्बाहुलकादन्यतोपि भवतीति वन्. वो वा.

(५) “ उपधाया च ” ८।२।७८॥कौ०पृ०३८३

२०

इति दीर्घः. बाहुलकात् पृषोदरादित्वाद्वा दस्य धः.

(६) “ नेद् ” इति नेद्. ॐ ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

तथा तेषां सत्ये सन्मार्गे स्वाभाविकसात्त्विकदास्यमार्गे

आचारः आचरणम् अन्तर्भावितण्यर्थोयिम् प्यन्तो वा

उभयथापि प्रवर्तनमस्येति—

२५

निह०—९५४योऽसौ स्वभावतुङ्गः (ऊर्ध्वगः) परिकीर्तितः ।

श्लो०१०२

(७९८) ना० ९५५ सत्पथाचारः.

(९५५) सत्पथाचारः,

ॐ सत्पथाचाराय नमः ।

भा०—(सत्पथाचारः). यथा,

५ (१) “ अनित्यममुषं लोकमिमं प्राप्य जज्ञस्व माम् ”
“ इत्यादि. ❀

एवं विषयविषमूर्च्छितनष्टात्मन्यः आत्मोज्जीवनं ददातीति—

निर्व०—(सत्पथाचारः).

(१) “ चर, गतिभक्षणयोः ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४०५

१० आङ्पूर्वः. एकत्र भावे घञ्. वृद्धिः. अन्यत्र णिच्. वृद्धिः.

(२) “ एरच् ” ३।३।५६॥कौ०पृ०६५३

इति भावे अच्. णिलोपः.

(३) “ पत्त्, गनौ ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४३३

इतिः इत्यनुवृत्तौ,

१५ (४) “ पतस्थ च ” उणा०पा०४कौ०पृ० ६३२

इति, इतिः. तस्य थश्च. अस्नेश्शतरि सञ्छब्द उक्तः. कर्मधारयः.
जश्त्वचत्वे.

(५) “ ऋक्पूर्वधुः पथामानक्षे ” ५।४।७४॥कौ०पृ०१८२

इति अपत्ययः समासान्तः. तस्य,

२० (६) “ तद्धिताः ” इति तद्धितत्वात्, ४।१।७६॥कौ०पृ०१०६

(७) “ नस्तद्धिते ” ६।४।१४४॥कौ०पृ०१३३

इति नान्तस्य जस्य टेलोपः. बहुव्रीहिः. दीर्घः. ❀

एवं विषयविषमूर्च्छितेभ्यः आत्मन्यः प्राणम् आत्मोज्जीवनम्
ददाति इति—

२५ निरु०—९५५ (सत्पथाचार) इत्युक्तः सन्मार्गे तत्प्रवर्तनात्॥७४९॥

{ ६६-३२३ } प्राणदः,
{ ४०९-९५६ }

ॐ प्राणदाय नमः ।

जा०-(प्राणदः). ❀

प्रणवेन ईदृशसंबन्धमुद्बोध्य,

(३) " मां नमस्कुरु " ❀ गी० ३८-६५ ।

इति स्वचरणारविन्दयोः तान् प्रणमयतीति-

निर्व०-(प्राणदः). ददातिः,

(३) " आतोनुयसर्गे० " ३।२।३॥ कौ०पृ०५७०

इति कः आहोपः अनितेः प्रपूर्वात्.

(२) " अकर्तरि च कारके० " इति अवादाने ३।३।३९॥

कौ०पृ०६४७

(३) " हलश्च " ३।३।३२३॥ कौ०पृ०६६३

इति करणे वा घञ्. वृद्धौ दीर्घे मंज्ञायां णत्वे च प्राण उक्तः.

समुदायस्य मंज्ञात्वे तु,

(४) " अनितेः " ८।४।३९॥ कौ०पृ०४४६

इति णत्वं विशेषः. ❀

तेषां स्वस्वामिभावलक्षणसंबन्धमुद्बोध्य तान् अथर्व-

शिरःश्लोक्तगीत्या प्रणोति प्रणमयतीति वा, ईदृशसंबन्ध-

शक्तिप्रतिपादकरूपक्षरमात्रप्रणवोऽस्य अस्तीति वा,

तथा प्रणम्रीकृतैः तैः प्रणूयते प्रकर्षेण स्तूयते तोषूयते

इति वा-

निरु०-९५६ कान्तादिविषयव्याप्त्या नष्टात्मन्यः कृपावशात् ।

सदात्मोञ्जीवनं योसौ ददाति (प्राणदः) स्मृतः ॥ ७५० ॥

(९२७) प्रणवः,

ॐ प्रणवाय नमः ।

ज्ञा०—(प्रणवः).

५ (१) “ प्राणान् सर्वान् परमात्मनि प्रणामयति एतस्मात्
प्रणव इति ” इति अथर्वशिरसि १ । ❀

निर्व०—(प्रणवः).

(१) “ णु, स्तुतौ ” प्रपूर्वः. षो नः. धा० अडा० कौ० पृ० ४३९

(२) “ उपसर्गादममानेपि ” ८।४।१४॥ कौ० पृ० ३८६

१० इत्यादिना णत्वम्. आद्ये णौतिरयं अन्तर्भावितण्यर्थस्य न-
मेरर्थं वर्तते. पचाद्यच्. गुणः. अत्र. द्वितीये,

(३) “ पुंसि संज्ञायाम्० ” ३।३।११८॥ कौ० पृ० ६६३

इति करणे वः. अन्यत् सर्वं प्राग्वत्. ततः प्रणवशब्दात्
मत्वर्थीयोर्शा आद्यच्.

१५ (४) “ यस्य० ” इति लोपः. तृतीये. ६।४।१४८॥ कौ० पृ० ५६

(५) “ अकर्तरि च कागके० ” इत्यनुवृत्तौ ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७

(६) “ ऋदोरप् ” ३।३।५७॥ कौ० पृ० ६५३

इति कर्मण्यप्. अन्यत्तु प्राग्वदेव सर्वम् अज्बर्जम् प्रणम
इति चेत् पाठः. तर्हि स्पष्ट एव प्राथमिकोर्थः. तत्र.

२० (७) “ णमु. प्रहृत्वे शब्दे ” धा० ण्वादिः कौ० पृ० ४३०

प्रभूर्धः. प्राग्वदेव नत्वणत्वे. णिच्. वृद्धिः. अमन्ततया

नित्यं मित्वम्. उपसृष्टतया,

(८) “ ज्वलह्वलललनमामनुपसर्गाद्वा ” व० गणमूत्रम्. कौ० पृ० ४१७

निरु०—९५७ आत्मोज्जीवनसंबन्धमुद्बोध्य प्रणवेन वै ।

२५ पादारविन्दयोस्तान् चः प्रणामयति नित्यशः ॥ ७५१ ॥

(प्रणवः) स समाख्यातः सनाणो मोक्षदो मनुः ।

(९५८) पणः ॥ श्लो० ॥ १०३ ॥ { ९५९ } प्रमाणं,
{ ९६० }

ॐ पणाय नमः । ॐ प्रमाणाय नमः ।

ना०—एवं तेषां स्वाम्यदास्यव्यतिहारेण व्यवहरति इति— ५

(पणः).

(१) “ पण, व्यवहारे ” ❀ धा०च्वादिः कौ०पृ० ३९८

एवं निस्संशयविपर्ययवेदरहस्यपरमार्थप्रत्यायकत्वात्—

(प्रमाणम्). ❀

निर्व०—इति विकल्पाप्रवृत्तेः ततो मितं ह्रस्वः अथ पचावच्. णि-१०

लोपः, इदं च प्रागप्युक्तम्. प्रणव इत्येव तु मुख्यः पाठः. ❀

इत्थं तैस्सह स्वाम्यदास्यव्यतीहारेण पणते व्यवहरतीति—

(पणः).

(१) “ पण, व्यवहारे स्तुनौ च ” धा०च्वादिः कौ०पृ० ३९८

इह व्यवहारार्थोऽयम्. पचावच्. ❀

१५

एवं निस्संशयविपर्ययवेदरहस्यपरमार्थप्रत्यायकतया

नोऽर्थः प्रतीयतेऽनेनेति—

(प्रमाणम्).

(१) “ माङ्, माने ” धा० जुहो० कौ०पृ० ४५०

प्रवृषः करणे ल्युट्. अनः. दीर्घः.

२०

(२) “ कृत्यचः ” इति णत्वम्. ८।४।२९॥ कौ०पृ० ५५६

(३) “ लिङ्गमशिष्यम् ” इत्यादि. ❀ ॥ महानाप्ये ॥

निरु०—९५८ स्वाम्यदास्यव्यतीहारव्यवहारात् (पणः) स्मृतः ७५२

९५९ परमार्थत्रयीसारप्रत्यायकतया स्वयम् ।

(प्रमाण) मिति विख्यातः सप्तार्णो मनुवृत्तमः ॥ ७५३ ॥

२५

श्लो० १०३

(८०२)

ना० १६० प्राणनिलयः

(९६०) प्राणनि लयः, म

ॐ प्राणनिलयाय नमः ।

ता०—प्राणन्तीति प्राणाः अन्ये हि जीवाः ते स्वनीड इव शकुन्ताः
५ तस्मिन् लीयन्ते इति—

(प्राणनिलयः) .

(१) “ पुंसि संज्ञायाम्० ” इत्यादिना घः ३।३।१३८॥

कौ०पृ०६६३

निर्व०—तथा प्राणाः अन्येपि जीवाः ते स्वनीड इव शकुन्ताः निली-
१० यन्ते श्लिष्टा ज्वन्त्यस्मिन्निति—

(प्राणनिलयः) .

लीयतेः लीनतेर्वा निपूर्वात्.

(१) “ पुंसि संज्ञायाम्० ” इति अधिकरणे घः ३।३।१३८॥

कौ०पृ०६६३

१५ (२) “ विभाषा लीयतेः ” ६।३।५।१॥ कौ०पृ०४५४

इति व्यवस्थितविभाषाविज्ञानाज्ञात्वम्. लीयतेरिति यका निर्देशो ननु श्यना अत उभयोरपि ग्रहणम्. गुणः. अयं. यद्वा अयमेव अधिकरणे.

(३) तत्र च “ निमिमालियां खलचोरात्त्वं न ” कौ०वा०

२० इति वक्तव्यात् तद्विप्रतिपिच्छम् शेषं प्राग्वत्. अनितिः

प्रपूर्वः. पचाद्यच्. ईर्षः. संज्ञायाम् णत्वम् असंज्ञायां तु

(१) “ अनितेः ” ८।४।१९॥ कौ०पृ०४४६

इति वा. एवमुत्तरत्रापि. उभयत्र कर्तरि व्युत्पाद्योयम्

प्राणशब्दः. षष्ठीसमासश्चायम्. प्रदर्शिनं तु विग्रहमात्रम्. ❀

२५ निरु०—९६० यस्मिन्नित्यं प्रलीयन्ते प्राणा जीवाः सदाऽग्रजे ।

शकुन्ता इव नीडे स्ये स (प्राणनिलयः) स्मृतः ॥ ७५४ ॥

(९६१) प्राणधृत्, (९६२) प्राणजीवनः, । (९६३) तत्त्वं,

ॐ प्राणधृते नमः । ॐ प्राणजीवनाय नमः । ॐ तत्त्वाय नमः । ५

भा०—तान् मानुषद्वारयति चेति—

(प्राणधृत्). ❀

तान् अन्नपानीयादिव जीवयतीति—

(प्राणजीवनः). ❀

दधिदुग्धयोरिव दधिसारः चिदचितोर्व्याप्तिप्रयोजनाभ्यां १०

सारांशः—

(तत्त्वम्). यथा.

निर्घ०—तान् प्राणान् मानुषद्वरति चेति—

(प्राणधृत्).

धृजः क्विपि नुक्. अगुणः. जश्त्वचत्वं. धृग् इति पाठे- १२

पि उक्तैव गतिः. ❀

तान् प्राणान् अन्नपानादिव जीवयति प्राणान्

धारयति इति—

(प्राणजीवनः).

(१) “ जीव, प्राणधारणे ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४०५ २०

णिञ् ल्युरि “ल्यो” दि. अनः. णिलोपः. ❀

दधिदुग्धयोरिव दधिसारः चिदचितोः व्याप्तिप्रयोजनाभ्याम्

अयं सारांशतया तत्त्वं परमार्थभूत इति—(तत्त्वम्).

निरु०—९६१ तान् मानुषद्वारयति (प्राणधृत्) स स्मृतो बुधैः ।

९६२ जीवयत्यन्नवजीवान् स उक्तः (प्राणजीवनः) ॥७५५॥ २३

९६३ सारांशभूतो जगतो योऽसौ (तत्त्व) इति स्मृतः ।

(९६४) तत्त्ववित्,

ॐ तत्त्वविदे नमः ।

भा०—(१) " परमार्थमशेषस्य जगतः प्रक्षत्राप्ययम् । शरण्यं

५ शरणं गच्छन् गोविन्दं नावसीदति "

(२) " एकतो वा जगत् कृत्स्नं एकतो वा जनार्दनः । सारतो जगतः

कृत्स्नादतिरिक्तो जनार्दनः " इति. ❀

तथा तत्त्वमात्मनो वेत्तीति—

(तत्त्ववित्).

१० (१) " त्वमेव त्वां वेत्थ " इति.

(२) " स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम "

इति. ❀

सर्वस्य चिदचिद्वर्गस्य अयमेक एव शेषी भोक्ता अग्निमानी चेति—

निर्व०—(१) " तन्. विस्तारे " अदिः इत्यनुवृत्तौ, धा०तना०

१५ कौ०पृ०४७२

(२) " त्यजितनियजियो डित् " उणा०पा०१कौ०पृ०६१६

इति अदिः डित् ङित् लोपः. ततः ;

(३) " तस्य भावस्त्वन्लौ " ५।१।११९॥कौ०पृ०३०९

इति भावे त्यः.

२० (४) " स्ररि च " इति चत्वंम् ८।४।५,५॥कौ०पृ०२०

दस्य तः. आविष्टलिङ्गोयम् "इत्थं"दि. ❀

तथा श्रुत्युपबृंहणाभ्यां तत्त्वं स्वात्मतत्त्वम् स्वयमेव

वेत्तीति—

(तत्त्ववित्).

२५ वेत्तेः क्विप्. अगुणः. आवसानिकं चत्वंम् निरुचे हि तत्त्वशब्दः. ❀

निरु०—९६४वेत्ति यः स्वात्मनस्तत्त्वं (तत्त्ववित्) स च कथ्यते ७५६

(९६५) एकात्मा, (९६६) जन्ममृत्युजरातिगः, ॥

ॐ एकात्मने नमः । ॐ जन्ममृत्युजरातिगाय नमः ।

ज्ञा०—(एकात्मा). ❀

५

तथापि तदुक्तयविधर्मात्मा—

(जन्ममृत्युजरातिगः). ❀

निर्व०—तथा सर्वस्यापि चिदचिद्वर्गस्य अयमेकः अद्वितीयश्चा-
सावात्मा शेषी भोक्ता अभिमानी चेति—(एकात्मा).

अतस्तेस्मानिभ्यां मनिणि आत्मा ह्युक्तः ? तथा इणश्च कन्येकः. १०
कर्मधारयः. दीर्घः. नान्तदीर्घादि. संहितायाम् जश्त्वम्. ❀

तथापि नायं तदुक्तयधर्मा. यतो जन्मजननं च मृत्युः

मरणं च जरापलितभावश्च इति जन्ममृत्युजराः इति द्वन्द्वः.

ताः अतिगच्छन्ति अतिक्रामन्तीति—

(जन्ममृत्युजरातिगः).

१५

(१) “ गम्ल, गतौ ” अतिपूर्वात् धा०न्वादिः कौ०पृ०४३०

(२) “ अन्यत्रापि दृश्यते ” ३।२।४८॥ कौ०पृ०५७८

इति वक्तव्यात् डः. टिलोपः.

(३) “ जृप्-जृप्. वयोहानौ ” दिवादिः. धा०दिवा०कौ०पृ०४५३

ततो जीयतेः,

२०

(४) “ पिडिदादिभ्योऽङ् ” ३।३।१०४॥ कौ०पृ०९८

इति पितः स्त्रियामङ्.

(५) “ क्किडति च ” इति गुणनिपेधे प्राप्ते. १।१।५॥ कौ०पृ०३७४

निरु०—९६५ शेषी भोक्ताभिमानी च एकश्चिदचितोस्तु यः ।

(एकात्मे) ति स सप्तार्णः सर्वप्राणप्रदो मनुः ॥ ७५७ ॥

२५

९६६ चिदचिद्धर्महीनो यो (जन्ममृत्युजरातिगः) ।

श्लो० १०४

(८०६) ना० ९६७ भूर्भुवःस्वस्तरुः.

श्लो० ॥ १०४॥ (९६७) भूर्भुवःस्वस्तरुः,

ॐ भूर्भुवःस्वस्तरवे नमः ।

भा०—भूर्भुवःस्वरूपलक्षितैः पक्षिपथिकैश्च प्राणिनिरूप-

५ जीव्यमानच्छायर्षन्नलपारिजातः—

(भूर्भुवःस्वस्तरुः),

(१) “समाश्रिताद्ब्रह्मतरोरनन्तान्निःशयः पक्वफलप्रपातः ” इति. ॐ

निर्व०—(६) “ऋदुशोडि गुणः” इति. ७।४।१३।।कौ०पृ०४३।

अडिः ऋवर्णान्तस्य गुणः. रपरः. ततः अतष्टावादि.

१० (७) “ मृद्, प्राणत्यागे ” धा०तुदा०कौ०पृ०४६८

(८) “ भुजिमृद्भ्यां युक्त्युक् ” उणा०पा०३कौ०पृ०६२६

इति त्युक्. अनिद्. अगुणः.

(९) “ वुवोः० ” ७।१।१।। कौ०पृ०२३३

इत्यत्र अनुनासिकग्रहणाच्चेह योरनः. वाहुलकाद्वा,

१५ (१०) “ जनी, प्रदुर्भावे ” धा०दिवा०कौ०पृ०४५४

(११) “ सर्वभानुभ्यः० ” इति मनिन् उणा०पा०४कौ०पृ०६३९

(१२) “ नेद्० ” इति नेद्. ७।२।८।।कौ०पृ०५८१

नलोपः, दीर्घस्मांहितः. ॐ

तथा भूः अयं लोकश्च भुवः अन्नरिक्षलोकश्च स्वः

२० असौ लोकश्चेति भूर्भुवःस्वः इन्द्रः ततश्च तात्स्थ्यात्

तदुपलक्ष्याणां प्राणिनामयं वृक्षः पक्षिवत् पथिकवच्च.

तदुपजीव्यच्छायः पन्नलः पारिजात इति—

(भूर्भुवःस्वस्तरुः).

निरु०—९६७ भूरादिभिर्लक्षितानां जीवानां यः समाश्रयः ॥७५८।

२५ (भूर्भुवःस्वस्तरुः) स स्याद्दशार्णस्सर्वदो मनुः ।

१ प्रवाल ।

निर्व०—एकं नाम.

(१) “ तृ. प्लवततरणयोः ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२७

(२) “ तृमुशीङ्त्चरित्तरितनिधनिमिमस्त्रिज्य उः ”

इति उः. गुणो रवरः. उणा०पा० १ कौ०पृ०६०१.

५

(३) “ रवृ. शब्दोपतापयोः ” धा०त्वादिः कौ०पृ०४२५

(४) “ विजृपेच्छन्दसि ” ३।२।७३॥ कौ०पृ०६८३

(५) “ आतो मनिञ्कनिञ्चनिपः ” इति वर्तमाने. ३।२।७४ ॥

कौ०पृ०६८३

(६) “ अन्येथोपि द्यन्ते ” ३।२।७५॥ कौ०पृ०७८१

१०

इति विच्. छन्दसीति चात्र निवृत्तम् गुणो रःरः.

(७) “ स्वगदि० ” १।१।३७॥ कौ०पृ०८६

इत्यव्ययत्वम्.

(८) “ तृ. सत्तायाम् ” धा०त्वादिः कौ०पृ०३६८

(९) “ सर्वधातुज्यः० ” इत्यसुन्. उणा०पा० ४ कौ०पृ०६४०१५

(१०) “ तूरञ्जियां कित् ” उणा०पा० ४ कौ०पृ०६४१

इति कित्. ततो न गुणः. ओरुदङ्. पुनश्च स धातुरावर्त्यः.

(११) “ संवदादियः क्विप् ” ३।३।९४॥ कौ०पृ०६५८

इति द्वियामधिकरणे क्विप्. अत्र चैकत्र महाव्याहृतित्रय-

प्रत्यभिज्ञिज्ञापयिपया छन्दोत्तावाच सामासिकस्तोर्लुक्.

२०

यथानुलोम्यमत्र नोरुत्वम्. संहितायां न विमर्गः.

अन्यत्र रुत्वविमर्गमत्वानि अपरत्र विमर्गसत्वे चेति विवेकः.

यद्वा तूरिति सान्तं रान्तं वा. उक्तेर्थे अव्ययम्. आकृति-

गणत्वात् स्वरादेः अतो न सोर्लुगादिक्रेशः.

तुव इत्यसिर्वा. सान्तमव्ययम्. उक्तेर्थे अत एव हेतोः

२५

अत्र च तूरित्यस्य रान्तत्वे रुत्ववर्जं साहितिकं प्राग्वत्.

इति विशेष इति ध्येयम्. ❀

{ ९६८ } तारः, { ९६९ } सविता, (९७०) प्रपितामहः ।

५ ॐ ताराय नमः । ॐ सवित्रे नमः । ॐ प्रपितामहाय नमः ।

जा०—तेषां संसारतारणात्—

(तारः). ❀

सर्वेषां साक्षाज्जनयिता—

(सविता). ❀

१० पितामहस्यापि जनकत्वात्—

(प्रपितामहः). ❀

निर्व०—एवमनन्तं ब्रह्मतरुम् आश्रितवताम् असंशयो हि पक्वफल-

प्रपातः तान् संसारात्तारयति उत्तारयतीति—

(तारः).

१५ तरुनेर्ष्यन्तात् पचाद्यचि णिलोपे च तार उक्तः. ❀

तान् सूते साक्षाज्जनयतीति—

(सविता).

(१) “ पूङ्, प्राणिगर्भविमोचने ” धा०अदा० कौ०पृ०४३८
तुच्.

२० (२) “ स्वरतिमृति० ” ७।२।४४॥ कौ०पृ०३८५

इति वेद्. गुणः, अच्. अनडादि. ❀

पितृणां प्रजापतीनामपि पितुः जनयितुः पितामहस्य

परमेष्ठिनोपि जनकत्वात् प्रकृष्टः पितामह इति—

(प्रपितामहः).

२५ निरु०—९६८संसारतारणात्तेषां (तारः)स्यात् प्राणिनां सदा॥७५९॥

९६९ साक्षाज्जनयिता योऽसौ सर्वस्य (सविता) स्मृतः ।

९७० पितामहस्य जनकः (प्रपितामह) उच्यते ॥ ७६० ॥

{ १७१ } यज्ञो,
{ १७२ }

ॐ यज्ञाय नमः ।

भा०—स्वाराधनधर्मसमुद्धिरिक्तानां तदर्थिनां स्वयमेव—

(यज्ञः). १

निर्व०—(१) “ पा. रक्षणे ” धा० अडा० कौ० पृ० ४४३

(२) “ ननुनेष्टृत्वष्टृहोतृषोतृज्ञानृजामानृमातृपितृदुहितृ ”

उ० पा० २ कौ० पृ० ६२३

इति तृच्. पातेरात् इत्वं च निपात्यते. अनिट्.

एवं सिद्धात् पितृशब्दात् तत्पितरि अभिधेये,

१०

(३) “ पितृव्यमातुलनानामहविनामहाः ” ४।२।३६॥ कौ० पृ० २३२

इति डामहच्. निपात्यते. स तद्धितः. मसंज्ञायाम्,

(४) “ टेः ” ६।४।१४३॥ कौ० पृ० ५६

इति टिनि टेलीपः. ततः प्रपूर्वः.

(५) “ कुगतिप्रादयः ” २।२।१८॥ कौ० पृ० १४८

१५

इति प्रादिसमाप्तः. न च, १।४।७३॥ कौ० पृ० १५०

(६) “ प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया ” इति प्रथमया भवति. ❀

स्वाराधनधर्मसमुद्धिरिक्तानाम् अथ च तदर्थिनां

स्वयमेव यज्ञः तादृशो धर्म इति—

(यज्ञः).

२०

(१) “ यज्ञ. देवपुजासङ्गतिकरणदानेषु ” धा० १ वादिः कौ० पृ० ४३२

भावे,

(२) “ अकर्तरि च कारके० ” ३।३।१९॥ कौ० पृ० ६४७

(३) “ यजयाचयनविच्छप्रच्छरक्षोनङ् ” ३।३।९०॥ कौ० पृ० ६५८

इति नङ्. अनिट्. चर्त्वम्. नस्य जः. ❀

२५

निर्ह० — ९७१ जायजस्वरूपत्वाद् (यज्ञ) इत्युच्यते बुधैः ।

(९७२) यज्ञपतिर्, (९७३) यज्वा,

ॐ यज्ञपतये नमः । ॐ यज्वने नमः ।

९ ना०—स्वयज्ञफलप्रदः—

(यज्ञपतिः). ॐ

अशक्तानां स्वयमेव यज्ञमानः—

(यज्वा).

(१) “ सुयजोर्ङ्गनिर् ” ३।२।१०३॥ कौ०पृ०७९७

१० आश्वमेधिके वैष्णवे धमं जगवान्,

(२) “ तेषां तु पावनायाहं नित्यमेव युधिष्ठिर । उभे संध्येऽनु-
तिष्ठामि ह्यस्कन्नं तद्व्रतं मम ” इति. ॐ ना०आ० ।

निर्व०— तेषां स्वाराधनयज्ञफलप्रदतया यज्ञस्य पतिः स्वामीति—
(यज्ञपतिः).

१५ पतिर्दैनौ दिलोपे च पतिरुक्तः. यज्ञः प्राग्वत् एव-
मुत्तरत्राति. ॐ

अनेकत्र अत्यन्नाशक्ते तादृशविषये तत्संपादनाय तदनु-
ष्ठेयं संध्यादिकं कर्म स्वयमेवानुष्ठाय अस्कन्नतद्भूततया
तदर्थं स्वयं यजति स्मेति—

२० (यज्वा).

यजिरुक्तः. ततो भूत.

(१) “ सुयजोर्ङ्गनिर् ” ३।२।१०३॥ कौ०पृ०७९७

इति ङ्गनिर्. अनिट्. अकिन्वात्.

(२) “ वचिस्वपि० ” ६।१।१५॥ कौ०पृ०४३२

२५ इत्यादिना न संप्रसारणम्. नान्तदीर्घं “ ईर्त्यादि. ॐ

निरु०—९७२ यज्ञस्य फलदो यस्मात्तस्माद् (यज्ञपतिः) स्मृतः॥ ७६ १॥

९७३ अशक्ते तु स्वयं यथा तं (यज्वे) नि प्रचक्षते ।

(९७३) यज्ञाङ्गो, (९७५) यज्ञवाहनः, ॥

ॐ यज्ञाङ्गाय नमः । ॐ यज्ञवाहनाय नमः ।

भा०--समर्थानुष्ठितमपि यज्ञान्तरमस्य शेषभूतम् इति—

(यज्ञाङ्गः). ❀

तेषां शक्तिश्रद्धाधिकारदानेन यज्ञं वाहयतीति—

(यज्ञवाहनः). ❀

निर्व०--समर्थानुष्ठितोपि अन्यो यज्ञोङ्गं तद्वच्छेषभूत-
वस्येति—

(यज्ञाङ्गः).

अङ्गेरिदितो गतिकर्मणः पचाद्यच्चि अङ्गशब्दस्माधितः.

बहुव्रीहिः. दीर्घः साहितः. ❀

तेषां शक्तिश्रद्धाधिकारान् प्रदाय यज्ञं वाहयति निर्व-

र्तयतीति वा, तं वहति निर्वहतीति वा—

(यज्ञवाहनः).

(१) " वह, प्रापणे " धा० ङ्वादिः कौ०पृ०४३२

आद्ये णिच्. वृद्धिः. ततो ल्युरि"त्वा"दि. अनः. णिलोपः. अनुकल्पे

(२) " कृत्यल्युटः० " ३।३।११३॥कौ०पृ०६६२

इति बाहुलकात् कर्तरि ल्युटि"त्वा"दि.

(३) " वाहनमाहितात् " ८।४।८॥कौ०पृ० २००

इति निसातनात्, अनिमित्ता वृद्धिः. अनः. षष्ठीसमासः. ❀

निर०--९७४ शेषशक्तकृतो यज्ञोप्यस्य (यज्ञाङ्ग) उच्यते॥७६२॥

९७५ तेषां श्रद्धाधिकारादिदानात् स्याद् (यज्ञवाहनः) ।

श्लो० ॥ १०५ ॥ (९७६) यज्ञभृत्. (९७७) यज्ञकृत्,
५ (९७८) यज्ञी.

ॐ यज्ञभृते नमः । ॐ यज्ञकृते नमः । यज्ञिने नमः ।

भा०—विकल्मपि यज्ञं स्वस्मरणपूर्णाहुतिभ्यां पुष्पानीति—

(यज्ञभृत्). यथा,

(१) “ प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवत्यध्वरेषु यत् । स्मर-

१० णादेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिः” इति. ❀

जगद्धिताय यज्ञमादौ मृजतीति—

(यज्ञकृत्). ❀

सर्वयज्ञानां शेषी—

(यज्ञी). ❀

१५ निर्ब०—वचनात् विकल्मपि यज्ञं विभर्ति स्वस्मरणपूर्णाहुतिभ्यां
पुष्पानीति—

(यज्ञभृत्).

विभर्तिरिह पोषणार्थः. तनः. क्विपि तुक्. अगुणः. जश्च चर्त्वे. ❀

जगद्धिताय यज्ञं करोति आदौ मृजति इति—

२० (यज्ञकृत्).

कृजः क्विपि तुक्. अगुण इत्यादि. ❀

स्वस्य सर्वयज्ञशेषितया सर्वो यज्ञः शेषभूतोऽस्वास्तीति—

(यज्ञी). ध्युत्वादिनात् यज्ञशब्दात् मत्वर्थोऽयं इति.

निरु०—९७६ पूर्णाहुतिस्वस्मृतिभ्यां विफलं यज्ञमप्युत् ॥ ७६३ ॥

२५ पुष्पानि (यज्ञभृत्) स स्यात् सप्तार्णो मनुस्मृतमः ।

९७७ जगद्धिताय कृतवान्यज्ञमादौ स (यज्ञकृत्) ॥ ७६४ ॥

९७८ यस्मत्तरेषां तु यज्ञानां शेषी (यज्ञी) ति कथ्यते ।

(९७९) यज्ञमुग्. (९८०) यज्ञसाधनः. ।

ॐ यज्ञभुजे नमः । ॐ यज्ञसाधनाय नमः ।

भा०— तान् मुङ्क्ते मुनक्ति वेति—

(यज्ञमुक्.) ❀

त्रेऽस्य ज्ञानद्वारा मिद्धयुपाया इति—

(यज्ञसाधनः). ❀

(१) “सर्वं कर्माङ्गिलं पार्थ ज्ञाने परिमयाप्यते” इति. गी०४-३३।

यज्ञपर्यवसानं स्वतत्त्वज्ञानं करोतीति—

१०

निर्व०—(१) “ यस्य० ” द्।४।३४८॥ कौ०पृ०५६

इति लोपः. इन्नन्दीर्व “इत्थ्यादि. ❀

तान् यज्ञान् मुङ्क्तेः अन्ववहरति मुनक्ति पालयति वा इति—

(यज्ञमुक्.).

(१) “ भुजः पालनाभ्यवहारयोः ” धा०रुधा०कौ०पृ०४७१ १५

क्रिय्. अगुणः. कुत्वम् कः. वा चत्वम्. ❀

ते च यज्ञास्साधनानि ज्ञानद्वारा स्वमिद्धयुपाया अस्येति—

(यज्ञसाधनः).

(२) “ राध-साध. संसिद्धौ ” धा० स्वादिः कौ०पृ०४६३

करणे ल्युट्. ण्यन्ताल्ल्युटि ” त्थ्यादि वा. अनः. णिचि तल्लोपश्च. २०

बहुव्रीहिः. नाम्नीस्मंहितायां जश्त्वम्. ❀

तथा यज्ञस्यान्तं पर्यवसानभूतं स्वतत्त्वज्ञानं करो-

तीति—

निरु०—९७९ मुङ्क्ते तान् वा भोजयति (यज्ञमुक्) स च

कथ्यते ॥ ७६५ ॥

२५

९८० ज्ञानद्वारा मिद्धयुपायो यस्त स्याद् (यज्ञसाधनः ।

(९८१) यज्ञान्तकृतं, (९८२) यज्ञगुह्यम्,

ॐ यज्ञान्तकृते नमः । ॐ यज्ञगुह्याय नमः ।

५ भा०—(यज्ञान्तकृतं), ❀

यन्निरपेक्षोपि सापेक्षवत् यज्ञेषु पुरोडाशादिकं भुक्त्वा
तृप्यंस्तर्पयति तद्यज्ञविधिगतिमाभ्यर्चनविद एव विदन्ति
न स्थूलदृशः इति—

(यज्ञगुह्यम्), यथा वेद्युदाहरणे.

१० निर्व०—(यज्ञान्तकृतं),

कृत्रः क्विपि तुक्. अगुणः.

(१) " अम. गत्यादिपु " धा०वादिः कौ०पृ०४०३

ततः तानि अन्त उक्तः.

(२) " तितुत्र० " इति नेडि " त्यां " दि. दोर्घः. ❀ ७।२।९ ॥

१५ कौ०पृ०३०८

यद्यं निरपेक्षोपि सापेक्षवत् यज्ञेषु पुरोडाशादिकं

भुञ्जानः ततस्तृप्यन् यष्टुंस्तर्पयति—

तदिदं यज्ञविधिगतिमामान्यविदः सूक्ष्मदृश एव विदन्ति

नतु स्थूलदृशः इत्यतो यज्ञस्य गुह्यं तद्रहस्यमिति—

२० (यज्ञगुह्यम्).

निरु०—९८३ समाप्तिं चैव यज्ञानां स्वतन्त्रज्ञानतः क्षणात् ॥ ७६६ ॥

निरपेक्षं यः करोति स (यज्ञान्तकृतं) च्यते ।

९८२ यस्तर्पयति यज्ञेषु नित्यतृप्तोप्यतृप्तवत् ॥ ७६७ ॥

पुरोडाशादिकं भुक्त्वा तृप्यन्नन्यान् विशेषतः ।

२५ तद्यज्ञविधिगत्यादिविद एव विदन्ति हि ॥ ७६८ ॥

न स्थूलबुद्धयस्तस्मात् (यज्ञगुह्य) मिति स्मृतः ।

(९८३) अन्नम् ,

ॐ अन्नाय नमः ।

भा०—(१) "सर्वे वेदास्सर्ववेद्यास्सर्वे यज्ञाः सर्वे इज्यश्च कृष्णः"

(२) " विदुः कृष्णं ब्राह्मणास्तन्वतो यं तेषां राजन् सर्वय- ५
ज्ञाः समाताः "

(३) " ज्योतींषि शुक्लानि च यानि लोके त्रयो लोका लोकपाल-
द्वयो च । त्रयोऽयश्चाहुतयश्च पञ्च सर्वे वेदा देवकीपुत्र एव "
इत्यादि. ॐ

एवं निष्पादितभोक्तृशक्तिभिर्भुज्यत इति—

१०

(अन्नम्). ॐ

निर्व०—(२) " गुह्यं संवरणे " धा०वादिः कौ०पृ० ४२२

(३) " शंसिदुहिगुप्तयो वा "

इति काशिकानुरोधत् प्यतो विषये पाक्षिकः क्यप्. कृत्यः.

अगुणः. तत्र,

१५

(४) " प्रशस्यस्य० " ५।३।६०॥कौ०पृ० ३४१

इत्यादिनिर्देशात् अन्यथापि शंसिस्सिद्धम् इतरयो-

स्तु मूलं मृग्यम् इदमेव वा मूलमिति प्रागप्यन्यधाम. पश्री-

समाप्तः. लिङ्गमशिष्यमि"त्यादि. ॐ

एवं निष्पादितभोक्तृशक्तिभिरेतैरथमद्यते भुज्यत इति—

२०

(अन्नम्).

(१) " अद, भक्षणं " कर्मणि क्तः. धा०अदा०कौ०पृ० ४३५

निरु०—९८३ एवं निष्पादितानन्तभोक्तृशक्तिसमन्वितैः ॥ ७६९ ॥

भुज्यते यत्सदा कालं सो (ऽन्न) मित्युच्यते बुधैः ।

श्लो०१०५

(८१६)

ना०९८४ अन्नादः.

(९८४) अन्नाद, एव च ॥

ॐ अन्नादाय नमः ।

जा०— तांश्च तथा मुञ्जे इति—

९ (अन्नादः).

निर्व०— (२) स च " मतिमुद्धिवृजार्थ्यश्च " ३।२।१८८॥

कौ०पृ०५९७

इति चकारादनुक्तसमुच्चयार्थात् क्वचिदन्यतोपि वर्तमाने भवति अनिद्.

(३) नच " अदो जग्धिर्ल्यपि किति " २।४।३६॥कौ०पृ०५९६

१० इति तादौ कित्यदो जग्ध्यादेशश्चाङ्कचः.

(४) " अन्नाणः " ४।४।८५ ॥ कौ०पृ०२८८

(५) " अदोऽनन्ने " ३।२।६८ ॥ कौ०पृ०५८१

इत्यादिनिर्देशेन संज्ञायाम् तदभावज्ञापनात्,

(६) " रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः " ८।२।४२॥कौ०

१५ पृ० ५८६

इति निष्ठातस्य नः. पूर्वस्य च इत्यनेरोणादिके

(७) " धावृवस्यज्यतिभ्यो नः " उणा०पा०३कौ०पृ०६२५

(८) " कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् " उणा०पा०३कौ०पृ०६२५

इति नप्रत्यये,

२० (९) " नेद् " ७।२।८॥ कौ०पृ०५८१

इतीदृप्रतिषेधे च अन्नशब्दानिप्यत्तिस्तु प्रकृतेनातीवित्युपे-

क्षिता. आविष्टलिङ्गोयमि" ल्यादि. ॐ

तथा अन्नं तदुपलक्ष्यान् तद्वत् भोग्यान् तानप्यत्ति मुञ्जे इति—

(अन्नादः).

२५ निरु०-९८४ य आदत्ते तथा मुञ्जे स्वयं सोऽन्नाद इतिनः॥७७०॥

श्लो० १०६

(८१७)

ना० ९८५ आत्मयोनिः.

श्लो० ॥ १०६ ॥ (९८५) आत्मयोनिः,

ॐ आत्मयोनिभ्यो नमः ।

ना०—कोऽन्य ईदृश इत्येवकारः चशब्दस्सर्वमुक्तभेकत्रास्मिन्
समुच्चिनोति. ❀

५

दुग्धेनेव सितावलयमात्मना भोक्तारं मिश्रयतीति—
(आत्मयोनिः). ❀

निर्व०— प्राग्ब्रह्मणः, ततः,

(१) “अदोऽनन्ने” इति अन्ने उपपदे इटः, ३।२।६८॥ कौ० पृ० ५८१
प्रतिपेधात् कर्मण्यण्. उपधावृद्धिः. अन्नशब्दस्ताधितः. १०

आकारेण दीर्घः. एवकारोयमेवेदृशो नान्य इत्यवधार-
णार्थः. गर्वस्याप्युक्तस्य वक्ष्यमाणस्य च अस्मिन्नेवे-
कस्मिन् समुच्चयार्थश्चकारः. ❀

दुग्धेनेव सितावलयं शर्कराविशेषम् आत्मना स्वात्मना यौति
भोक्तारं मिश्रयतीति वा, आत्मानं भोक्तारं स्वात्मना यौतीति वा— १५
(आत्मयोनिः).

(१) “ गु, मिश्रणे ” करणे निप्रकरणे, धा० अदा० कौ० पृ० ४३९

(२) “ वह्निश्शुभ्रुदुग्धलाहात्वरिभ्यो नित् ” उणा० पा० ४ कौ० पृ० ६३४
इति कर्त्तारि निः. नित्. गुणः.

(३) “ नेट् ” ७।२।८॥ कौ० पृ० ५८१ २०

इति नेट्. आत्मा ह्युक्तः ? यथायथं तृतीयेति द्वितीयेति वा,
योगविभागात् समासः. षष्ठीसमानो वा. ❀

निरु०—९८५ भोक्तारमात्मना नित्यं यो योजयति सर्वदा ।

(आत्मयोनिः) स चैवोक्तो ब्रह्मण्यस्य भोगदः ॥ ७७१ ॥

(९८६) स्वयंजातो, (९८७) वैखानः,

ॐ स्वयंजाताय नमः । ॐ वैखानाय नमः ।

५ भा०— प्रार्थनानिरपेक्षतया जातः—

(स्वयंजातः), ॐ

जनित्वा भवदुःखविखननात्—

(वैखानः),

विपूर्वात् खनते,

१० निर्व०— प्रार्थनादिनिरपेक्षेण स्वयमेव जातः प्रादुर्भूत इति—

(स्वयंजातः),

(१) “ जनी. प्रादुर्भावे ” धा० दिवा०कौ० पृ०४५४

ईदित् अकर्मकात् कर्तारि क्तः.

(२) “ श्वीदितः० ” इति नेट्. ७।२।१४ ॥ कौ०पृ०५८९

१५ (३) “ जनमनखनां सत्तद्वलोः ” ६।४।४२ ॥ कौ०पृ०४५२

इति द्वालादौ किति आत्वम्.

(४) “ अलोन्त्यस्य ” १।१।५२ ॥ कौ०पृ०७

इति नस्यान्त्यस्यादेशः. दीर्घः. स्वयमिति स्वरादित्वाद्य-

यत्वम्. अनुस्वारयाक्षिकपरसवर्णा. ॐ

२० जनित्वा दुःखविखननात् विखानो विखननम् उक्तदुःखावदा-

रणम् तदुत्पादकतया नभ्यायमिति वा विखानयति

उक्तदुःखविखननं करोतीति विखानः स एव वैखान इति वा—

(वैखानः),

(१) “ खनु. अवधारणे ” विपूर्वः. धा०न्वादिः कौ० पृ० ४२१

२५ निरु०—९८६ जातो योऽसौ (स्वयंजातः) प्रार्थनाद्यनपेक्षया ।

९८७ जनित्वा भव दुःखं यो विविधं खनति खनतः ७७२ ॥

(वैखानः) स च निर्दिष्टः सप्तार्णोऽखिलदुःखहा ।

(९८८) सामगायनः, ।

ॐ सामगायनाय नमः ।

ज्ञा०—(१) “ खनो व च ” इति घञ्. विखानः. ३।३।१२५ ॥

कौ०पृ०६६४

(२) “ तत्र साधुः ” इत्यण्. ॐ ४।४।९८ ॥ कौ०पृ०२८९

स्वप्राप्तिमधुपानेन हाव् हाव् हाव् इति सामानि

गायमानो मुक्तोऽस्यास्तीति—

(सामगायनः).

(१) “ ण्युद् च ” इति ण्युद्. ३।१।१४७ ॥ कौ०पृ०५७० १०

(२) “ एतन्नाम गायन्नास्ते ” इत्यादि. ॐ तै०भृगु०अ०१०—५।

निर्व०—(२) “ खनो व च ” ३।३।१२५ ॥ कौ०पृ०६६४

इति चकारात् भावे घञ्. वृद्धिः. ततः पूर्वत्र.

(३) “ तस्येदम् ” ४।३।१२० ॥ कौ०पृ०२७१

इत्यण्. आदिवृद्धिः.

१५

(४) “ यस्य० ” ६।४।१४८ ॥ कौ०पृ०५६

इति लोपः. अपरत्र उक्ताद्विखानशब्दात्,

(५) “ तत्करोति० ” इति णिच्. चु०गणसूत्रम् कौ०पृ०४९०

(६) “ णाविष्टवत् ” इति ढिलोपः. ६।४।१५५ ॥ कौ०पृ०३१०

ततः पचाद्यचि णिलोपः. ततस्त्वार्थं प्रज्ञाव्यणित्यादि. ॐ २०

स्वप्राप्तिमधुपानेन मामानि हाव्३ हाव्३ हाव्३ इति

मामानि गायन्तीति सामगायनाः मुक्ताः तेष्य सन्तीति—

(सामगायनः).

(१) “ गै, शब्दे ” धा०षवादिः कौ०पृ०४२४

(२) “ आदेच उपदेशेऽशिति ” ६।१।४५ ॥ कौ०पृ०४२३ २५

निरु०—९८८ स्वप्राप्तिमधुपानेन निरतास्सामगीतिषु ॥ ७७३ ॥

नित्यमुक्तास्मन्ति यस्य स उक्तः (सामगायनः) ।

श्लो०१०६ (८२०) ना०९८९ देवकीनन्दनः

(९८९) देवकीनन्दनः ,

ॐ देवकीनन्दनाय नमः ।

ज्ञा०— एवंविधो न परावस्थः किंतु—

(देवकीनन्दनः).

(१) " य एष पृथुद्वीर्वाक्षसंबन्धी ते जनार्दनः "

(२) " एष भूतं भाविष्यच्च भवच्च भरतर्षभ " इति. ॐ

निर्व०—इति धातोरेच आत्त्वमनिमित्तम्.

(३) "शिल्पिनि ष्वुच्" इत्यनश्लिल्पिनि ३।१।१४५॥कौ०पृ०५६९

(४) " गस्थञ्च् " इत्यतः ग इति वर्तमाने ३।१।१४६॥कौ०
पृ०५७०

(५) " ण्युट् च " इति गायतेश्लिल्पिनि ३।१।१४७॥कौ०पृ०५७०

(६) " क्रियाकौशलं शिल्पम् "

तद्वति कर्तरि ण्युट्. ण इत्. योरनः.

(७) " आतो युञ्चिण्कृतोः " ७।३।३३॥कौ०पृ०५३६

इति णिति कृति धातोर्युञ्. स्वनेरात्त्वे.

(८) " स्नातिश्याम् ० " उणा०पा०४कौ०पृ०६३९

इति मनिनि च सामशब्दः प्रागेवोक्तः. अनिट् षष्ठीसमाप्तः.

ततस्तामगायनशब्दात् मत्वर्थीयोऽर्श आद्यच्.

(९) " यस्य ० " इति लोपः. ॐ ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६

एवंविधश्च न परावस्थः परंतु वचनात् देवक्याः

देवकी नाम क्षत्रियः तदपत्यभूतायाः वसुदेवभार्याया

नन्दनः तनयः कृष्ण इति—

(देवकीनन्दनः).

(१) " टुनदि, समृद्धौ " धा०वादिः कौ०पृ०३८७

निरु०—९८९ देवक्यास्तनयत्वेन परावस्थः प्रजज्ञिवान् ॥ ७७४ ॥

वात्सल्यादवरो योऽसौ (देवकी नन्दनः) स्मृतः ।

निर्व०—इदिच्चात्तुम्, अनुस्वारादि. णिचि.

(२) “ नन्दिग्रहि० ” इत्यादिना, ३।१।१३४॥कौ०पृ०५६७
नन्दादिलक्षणो ल्युःरित्यादि. अनः. टिलोपः.

(३) “ दिवु. क्रीडादौ ” था०दिवा०कौ०पृ०४५२ ३

(४) “ ष्वुल्लृचौ ” ३।१।१३३॥कौ०पृ०५६६

इति ष्वुल्. वोरकः. लघूपधगुणः. ततः.

(५) “ पुंयोगादाख्यायाम् ” ४।१।४८॥कौ०पृ०१००

इत्यत्र दम्पतिभाव एव पुंयोग इति स्वीकारे,

(६) “ तस्यापत्यम् ” ४।१।९२॥ कौ०पृ०२०७ १०

इत्यण्. नच तत्र.

(७) “ तद्धिनेष्वचामादिः ” ७।२।११७॥कौ०पृ०२०४

इत्यादिवृद्धिः.

(८) “ ओर्गुणः ” ६।४।१४६॥कौ०पृ०१६५

इति सूत्रे ओरोदिति वक्तव्ये गुणोक्त्या संज्ञानुर्वको विधि- १५

रनित्य इति ज्ञापनात् ततः.

(९) “ यस्य० ” ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६

इति तद्धिनेऽलोपः. ततश्चियामदन्तत्वात्.

(१०) “ दिद्वाणञ्० ” इत्यादिना ङीप्. पुनः ४।१।१५॥कौ०पृ०९३

(११) “ यस्येति च ” ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६ २०

इति लोपः. अथ संकोचे प्रमाणविरहात् जन्यजनकभावोपि

पुंयोग इति दर्शने पुंयोगमाश्रित्य,

(१२) “ पुंयोगादाख्यायाम् ” इति. ४।१।४८॥कौ०पृ०१००

स्त्रियां ङीप्. अत्र च नापत्यप्रत्ययादिकल्पनागौरवम्.

(१३) “ यस्य० ” इति लोपः. ❀ ६।४।१४८॥कौ०पृ०५६ २५

{ ९९० } स्रष्टा, (९९१) क्षितीशः.
{ ९९२ }

ॐ स्रष्ट्रे नमः । ॐ क्षितीशाय नमः ।

५ भा०—परावस्थोपि स एवेति—

(स्रष्टा).

(१) “ योऽनन्तरूपोऽखिलविश्वरूपो गर्भेऽपि लोकान् वपुषा
विक्रति ” इति, ॐ

सर्वशक्तेषुपि आतिभूयिष्ठत्वात् भूयिष्ठं भूमेरीशः—

१० (क्षितीशः). ॐ

निर्व०—अथ स एव सृजति विश्वमिति स्रष्टा वचनात् परावस्थोपीति—
(स्रष्टा).

(१) “ सृज. विसर्ग ” वृच्. अनिट्. धा०तुदा०कौ०पृ०४६९

(२) “सृजिष्ठोऽखिल्यमकिति” इति, ६।३।५८॥ कौ०पृ०४३०

१६ अकिति अम् मित्र्वादन्यादचः परः. यण् ऋतो रः. ततः,

(३) “ ब्रश्चन्नस्जसृजसृजयजराजभाज० ” ८।२।३६॥ कौ०पृ०५३

इत्यादिना झलि पोन्तदेशः. घृत्वम्. तस्य टः. ततोऽनङ् इत्यादि. ॐ

एवंभूतस्य परावस्थस्य चास्य देवकीपुत्रत्वेन क्षिताववत-

रणं हि भूभारावतारणार्थम् ? अतः क्षितेरिष्टे तद्वारा-

२० वतारणसमर्थो भवतीति—

(क्षितीशः).

(१) “ ईश, ऐश्वर्यं ” धा०अदा०कौ०पृ०४३८

सामर्थ्यकर्महायम्. इगुपधलक्षणः कः;

(२) “ क्षि. निवासगत्योः ” धा०तुदादिः कौ०पृ०४६८

२५ निरु०—९९० परावस्थां प्रपन्नोऽसौ(स्रष्ट्रे)ति सर्जनात् स्मृतः॥ ७७५॥

९९१ भूभारकेशहारी यः (क्षितीशः) स च कथ्यते ।

(९९२) पापनाशनः ॥

ॐ पापनाशनाय नमः ।

ज्ञा०— अत्र दधिनवनीतस्तैन्यरासक्रीडादिकथाश्रुतेन परेषाम्—
(पापनाशनः).

५

अवतारेपि वैष्णवानां बाह्यान्त्यन्तरशत्रुनाशनः. ❀

परमैश्वर्यचिह्नदिव्यायुधत्वात्—

निर्व०—निवानार्थश्रेहायम्.

(३) “ अकर्तरि च कारके० ” इत्यनुवृत्तौ, ३।३।१९॥ कौ०
पृ० ६४७

१०

(४) “ स्त्रियां क्तिन् ” ३।३।९४॥ कौ० पृ० ६५८

इत्यधिकरणे क्तिन्, अगुणः, अनिट्, दीर्घः. ❀

एवमवतारेपि श्रीमतां वैष्णवानां पापं तद्गुप्तशत्रुं

बाह्यान्त्यन्तरशत्रुं नाशयतीति—

(पापनाशनः).

१५

(३) “ नश, अदर्शने ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५८

णो नः, णिन्, वृद्धिः, ल्युट्, इत्यादि, अनः, णिलोपः.

(२) “ पा, रक्षणे ” धा० अडा० कौ० पृ० ४४३

(३) “ पानीविपित्यः पः ” उणा० पा० ३ कौ० पृ० ६२६

इति पः, अनिट्, ❀

२०

अथ परमैश्वर्यचिह्नदिव्यायुधसम्पत्तिः दैवशक्तिसङ्गति-

विशेषविशिष्टानुपूर्व्या प्रदर्शने तत्र शङ्खः पाञ्चजन्यं

विभर्ति धरति तं स्वाधरविट्टमसुधया पृष्णाति चेति—

निरु०—९९. २ देवकीतनयत्वेपि प्रपन्नानां विशेषतः ॥ ७७६ ॥

बाह्यान्त्यन्तरशत्रुसंहारी यस्त स्यात् (पापनाशनः) ।

२५

श्लो० ॥ १०७ ॥ (९९३) शङ्खभृत्, (९९४) नन्दकी,

ॐ शङ्खभृते नमः । ॐ नन्दकिने नमः ।

९ भा०—(शङ्खभृत्).

स्वाधरविद्रुमसुधया पाञ्चजन्यं पुष्पातीति— ❀

भगवतापि मामयं नन्द्यादिति प्रार्थ्यो नन्दकः.

(१) “ आशिपि च ” ३।१।१५०॥ कौ० पृ० ५७०

इति वृत्. सोस्य नित्ययोगीति—

१० (नन्दकी). ❀

निर्व०—(शङ्खभृत्).

(१) “ दुभृत्, धारणपोषणयोः ” धा० तुहोः कौ० पृ० ४५०

क्रि. तुक्. अगुणः.

(२) “ शम्, उयशमे ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४५९

१५ (३) “ शमेः खः ” उणा० पा० १ कौ० पृ० ६१५

इति खः. विधानात् बाहुलकाद्वा खस्य नेत्वम्. इह प्रयो-

जनाभावाच्च. बाहुलकाच्चेद्, अनुस्वारपरसवर्णौ. ❀

भगवतापि मामयं नन्द्यादिति आशंसनार्हो नन्दको नाम

सङ्गो नित्यमस्यास्तीति—(नन्दकी).

२० (१) “ टुनदि, समृद्धौ ” धा० त्वादिः कौ० पृ० ३८७

इदित्वाच्चमनुस्वारादि. ततो बुन्नित्यनुवृत्तौ,

(२) “ आशिपि च ” ३।१।१५०॥ कौ० पृ० ५७०

इत्याशीर्धिशिष्टे कर्तारि वृत्. वोरकः. ततो नित्ययोगे मत्वर्थी-

निरु०—९९३ (शङ्खभृत्) परमैश्वर्यलक्षणाद्युधधारणात् ॥ ७७७ ॥

२५ ९९४ नन्द्यान्मामयमित्येवं प्रार्थ्यो भगवतापि यः ।

स नन्दको नित्ययोगी यस्यामौ (नन्दकी) स्मृतः ॥ ७७८ ॥

{ ९९५ } चक्री,
{ ९०८ }

ॐ चक्रिणे नमः ।

भा०—नित्यमुदर्शनः स्वभूत्यमुरप्रतिभटरक्षोऽमुरशोणतकल्माषित-
ज्वालाञ्छितं चक्रमपि तथैवेति—

५

(चक्री), ॐ

निर्व०—योऽनं इतिः

(३) “ वश्य० ” ६ । ४ । १४८ ॥ कौ०पृ०५६

इति लोपः, इन्नन्तवीर्ष इत्यादि. ॐ

तथैव स्वभूत्यमुरप्रतिभटरक्षोऽमुरशोणितकल्माषितमुज्ज्वलचक्रं १०
मुदर्शनमपि स्वभूतं नित्यमश्नेति—

(चक्री), चक्रेः प्रतिघातार्थात्

(३) “ चक्रिरण्योः ” उणा०पा० २ कौ०पृ०६२०

इत्यादिना करणे रक्ति बाहुलकादुच्चात्ताने.

(२) “ नेद्० ” ७ । २ । ८ ॥ कौ०पृ०५८१

१९

इतीदप्रतिषेधे तथा.

(३) “ लजः ”

(४) “ करोतेर्द्वा च ” इति करोतेः,

के द्वित्वे बाहुलकाद्व्याप्तसंज्ञेत्यादौ वा तथा एव बाहुलकात् कद्वित्य-
योश्च वा, घञर्थे कः, द्वित्वप्रकरणे के

२०

(५) “ कृत्वादीनामुसंख्यानम् ”

इति वा चक्रशब्दो हि न्यरूप्यत प्रागेव ततो नित्ययोगे इतिः.

निरु०—९९५ सर्वरक्षोऽमुरच्छेद्या नित्यं चक्रेण योगतः ।

(चक्री) ति कथ्यते सम्यगुत्दर्णशशुनाशकः ॥ ७७९ ॥

श्लो० १०७

(८२६)

ना० ९९६ शार्ङ्गधन्वा,

(९९६) शार्ङ्गधन्वा,

ॐ शार्ङ्गधन्विने नमः ।

भा०—शार्ङ्गं च विस्फारितज्याघोषशरवर्षनाशिताशेषविद्वेषिवार्त्तं

५ स्वसदृशं धनुरस्येति—

(शार्ङ्गधन्वा). ॐ

निर्व०—(६) “ यस्य० ” ६ । ४ । १४८ ॥ कौ०पृ० ५६

इति लोपः. इन्नन्तदीर्घ इत्यादि. ॐ

तथा विस्फारितज्याघोषशरवर्षप्रणाशिताशेषविद्वेषि कथं शार्ङ्गनाम

१० स्वसदृशं धनुशरासनमस्येति—

(शार्ङ्गधन्वा).

(१) “ धन, धान्ये ” धा० जुहो० कौ०पृ० ४५२

उत्सिरिति वर्तमाने.

(२) “ अतिपूर्वपियजितनिधनितपित्यो नित् ” इति उत्सिः नित्.

१५ उणा०पा० ३ कौ०पृ० ६२४

(३) निच्वात् “ जित्यादिर्नित्यम् ” ६ । १ । १९७ ॥ कौ०पृ० ७२५

इत्याद्युदात्तः.

(४) “ शू, हिंसायाम् ” धा०क्रयादिः कौ०पृ० ४७६

(५) “ भृञः क्तिञ्च ” उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१६

२० इति वर्तमाने,

(६) “ शृणातेर्हस्वश्च ” उणा०पा० १ कौ०पृ० ६१६

इति गन् क्त्वि. तस्य नुद्. धातोर्हस्वश्च. उक्तयुक्त्या क्तिदित्यनुवर्त-

नाद्वा न ग इत्.

(७) “ क्तिञ्चि० ” १ । १ । ५ ॥ कौ०पृ० ३७४

२५ निरु०—९९६ शार्ङ्गधन्व्यं धनुरस्येति (शार्ङ्गधन्वा) प्रकीर्तितः ।

निर्व०—इत्यत्र चत्वंतूनस्य गकारस्यापि प्रोत्पात् उक्तं
चैनत्. किञ्चादगुणः.

(८) " नेट्० " इति नेट्. ७।२।८॥कौ०पृ०५८१

अनुस्वारपरसवर्णौ. ततः शृङ्गशब्दात् आद्युदात्तात्,

(९) " तस्य विकारः " ४।३।१३४॥ कौ०पृ०२७३

इत्यण्. अस्य घृतादित्वपरिकल्पनादिनां

(१०) " घृतादीनां च " पा०१फिट्मूत्रम्. कौ०पृ०७३०

इत्यन्तोदात्तत्वरिग्रहे

(११) " अनुदात्तं पदमेकवर्जम् " ६।१।१५८॥कौ०पृ०७१९ १०

इत्यनुदात्तादित्वात्.

(१२) " अनुदात्तदेश्च " ४।३।१४०॥कौ०पृ०२७३

इति विकारे अञ्. उक्तयत्राप्यादिवृद्धिराकारः. स्वरत्वम्.

(१३) " यस्य० " ६।४।१४८॥ कौ०पृ०५६

इति लोपः. यडा नुट् च शृणानेरित्वेतावत्यनुवर्तमाने,

(१४) " गण् शकुनौ " उणा०पा०१कौ०पृ०६१६

इति गण्. बाहुलकात् अशकुनावपि क्वचित् इति गणि तस्य नुट् च
क्वि इत्यननुवृत्तावपि उक्तयुक्तिमात्राज्ञेत्. गः.

(१५) " नेट्० " इति नेट्. ७।२।८॥ कौ०पृ०५८१

प्राग्वदनुस्वारपरसवर्णौ च वृद्धिः स्वरत्वम्. रङ्गानां संयोगः. २०

बहुव्रीहिः

(१६) " धनुषश्च " इति वर्तमाने, ५।४।१३२॥ कौ०पृ०१६९

(१७) " वा संज्ञायाम् " इति पाशिकोऽनङ्. ५।४।१३३॥

कौ०पृ०१६९

(१८) " डिच्च " इत्यन्तदेशश्च, १।१।५३॥कौ०पृ०७२५

यण् वः, नान्तदीर्घः सोर्लोपः. नलोपः. ❀

(९९७) गदाधरः, । (९९८) रथाङ्गपाणिर्,

ॐ गदाधराय नमः । ॐ रथाङ्गपाणये नमः ।

५ ज्ञा०—गदाधिवर्त्नी च सर्वतस्तमुद्रान्तकल्पान्तानलस्फुलिङ्गि-
नीं नित्यसंमोदिनीं कौमोदकीं धारयतीति—
(गदाधरः). ॐ
यथोचितं रथाङ्गं च पाणावस्थेति—
(रथाङ्गपाणिः).

१० निर्व०—तथा सर्वतस्तमुद्रान्तकल्पान्तानलस्फुलिङ्गिनीं नित्य-
संमोदिनीं कौमोदकीं नाम गदाधिवर्त्नीं गदां धारयतीति—
(गदाधरः).

(१) " धृञ्, धारणे " धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ४२३
पचाद्यच्. गुणो ररः.

१० (२) " गद, व्यक्तायां वाचि " ङ्वादिः. धा० ङ्वादिः कौ० पृ० ३८६
(३) " स्तन-गदो, देवशब्दे " धा० चुरा० कौ० पृ० ४८८
चुरादौ कथादिः. अदन्तश्च. पूर्वत्र केवलं पचाद्यच्.
अपरत्र णिच्. अतो लोपः.

(४) तस्य " अचः परस्मिन् ० " १।१।५७॥ कौ० पृ० ८८

२० इति स्थानिवत्त्वात् नोपधावृद्धिः. ततः पचाद्यचि णिलोपसं-
विज्ञापितः. इत्यन्यदेतत् तत्र उक्तत्रापि स्त्रियामत-
ष्टार्. दीर्घः. पठितमानोयम्. अतो न कर्मण्यणित्युक्तमेव. ॐ
तथा यथोचितं रथाङ्गं स्वन्दनाङ्गं सुदर्शनापरपर्यायं
सदोद्यतचक्रं च पाणो हस्तेऽस्थेति—

२५ (रथाङ्गपाणिः).

निरु०—९९७ कौमोदकीधारणाच्च (गदाधर) इतीरितः ॥ ७८० ॥

९९८ यथोचितं रथाङ्गं च पाणौ यस्यास्ति नित्यशः ।

(रथाङ्गपाणि) राख्यातो नवार्णा भयनाशकः ॥ ७८१ ॥

निर्व०—(१) "पण. व्यवहारे स्तुनौ च "धा०त्र्यादिः कौ०पृ०३९८
व्यवहारकर्महायम्. ततः,

(२) "गुग्गुध्रविच्छिद्यणिपनित्रय आयः " ३।१।२८॥ कौ०पृ०३९७
इत्यायप्रत्ययः. स्वार्थिकः. अवयुत्यनिर्देशात् स्तुत्येककर्मणापि प
पनिना साहचर्याविवक्षायाम् वणिजां पणायामित्यादिवत् व्यवहा-
रोपि भवति. स चार्धधातुकद्विवक्षायाम्.

(३) " आयादय आर्धधातुके वा " ३।१।३१॥ कौ०पृ०३९७
इति वैकल्पिकः. ततः.

(४) " जनिवसिन्ध्यामिण् " उणा०पा०४कौ०६३८ १०
इत्यनः इणिति वर्तमाने,

(५) "अशिपणाव्योरुडायलुक् कौ च" उणा०पा०४कौ०पृ०६३८
इति इण्. आयस्य लुक् च. यदा तु तदविवक्षा तदा लुग-
र्जमन्यत् प्राग्बदेनेति व्याख्यास्यते. अथवा,

(६) " इणजादिव्यः " उणा०पा०कौ०पृ० १९
इतीण्. यदा,

(७) " इन् सर्वधातुत्रयः " उणा० पा० ४ कौ०पृ०६३७
इतीन्. तत्र च इणि,

(८) " अत उदधायाः " ७।२।११६ ॥ कौ०पृ०३८६
इत्युपधावृद्धिः. इति तु, २०

(९) " भुजन्बुजौ पाण्युपतासयोः " ७।३।३१॥ कौ०पृ०७६३
इति निपातनात् सेति विवेकः. अङ्गिर्गतिकर्मा. इदित्.
मुम्. अनुस्वारपरसवर्णौ. पचाद्यच् उक्तं चैतत्.

(१०) " र्मु, क्रीडायाम् " धा०त्र्यादिः कौ०पृ०४२०

(११) " हनिकृपिनीरमिकाशित्यः कथन् " उणा०पा०२कौ०पृ०६१८
इति कथन् कित्. अनिट्.

{ ९९९ } अक्षोभ्यः,
{ ८०७ }

ॐ अक्षोभ्याय नमः ।

ज्ञा०—चक्रीत्यनेन स्वस्वामिसंबन्ध उक्तः. अद्य सदोद्यत-
५ त्वमित्यपुनरुक्तिः. ❀
प्रपन्नाजयदानदाढर्चात् स्वमहिम्नापि—
(अक्षोभ्यः). ❀

निर्व०—(१२) “ अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो
झलि ङिति” ६।४।३७ ॥ कौ० पृ० ४३५
१० इति झलि किति अनुनासिकस्य मस्य लोपः. सवर्णदीर्घः.
बहुव्रीहिः. स हि,
(१३) “ सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ ” २।२।३५ ॥ कौ० पृ० १७३
इत्यादिज्ञापनात् व्यधिकरणानामपि भवति. नच तेनैव
सूत्रेण सप्तम्यन्तस्य प्राङ् निपातश्चाङ्गुचः
१५ (१४) “ प्रहरणार्थेभ्यः परे निष्ठासप्तम्यौ ” २।२।३७ ॥ कौ० पृ० १७३
इति परनिपातोपसंख्यानात् अत्र च स्वस्वामिसंबन्धसदोद्यतत्वाभि-
प्रायेण च चक्री रथाङ्गपाणिरिति नाम्नोर्न पौनरुवत्यम्. ❀
प्रपन्नजनाजयप्रदानप्रीतिदाढर्चाच्च स्वस्य स्वमहिम्नापि
दुष्प्रधर्पतया च शोभयितुं शक्योर्हो वाक्षोभ्यः स नेति—
२० (अक्षोभ्यः).
(१) “ भुज्. संचलने ” धा० दिवा० कौ० पृ० ४६०
श्वादिः. दिवादिर्वा.

निरु०—९९९ अजयप्रदाननियमदाढर्चादपि च नित्यशः ।

अचान्यस्त्वमहिम्नापि (ह्यक्षोभ्य) इति कीर्तितः ॥ ७८२ ॥

भा०—स्वनिष्ठानां सर्वानिष्टोन्मूलयितृणि असंख्येयानि
 अमर्यादसामर्थ्यानि आत्मोचितान्यनन्तान्याभरणविकल्प्यानि सदा
 सर्वत्र सर्वथा सर्वप्रकारसमाश्रितसंरक्षादीर्घसन्नदीक्षितानि सर्वेश्वर्य-
 धुरंधराणि अन्यान्यपि दिव्यायुधान्वस्येति—

५

निर्व०— (२) “ अक्षो यत् ” इति यत्. ३।१।९७ ॥ कौ०

पृ० ५५७

(३) “ शक्तिं लिङ् च ” ३।३।१७२ ॥ कौ०पृ०५५२

(४) “ अर्हे कृत्यनुचक्ष्व ” इति. ३।३।१६९ ॥ कौ०पृ०५५२

यथावथं शक्याहयोरथं कृत्यः. णेलोपः.

१०

नच संनिगतपरिभाषाविरोधः. यतस्माऽनित्येत्यलम्.

यद्वा णिचमन्तरेण क्षुत्तेरन्तर्भावितण्यर्थात्.

(५) “ ऋहलोर्ष्यत् ” ३।१।१२४ ॥ कौ०

पृ० ५६२

इति ष्यत्. शेषं प्राभवत्. नञ्समाप्तः. नञो नलोपः. ऋ

१५

स्वनिष्ठानामुपासीनानां सर्वेषां सर्वाणि यान्यनिष्ठा-

नि तेषां प्रहरणानि सवासनमुन्मूलयितृणि यान्वम-

र्यादसामर्थ्यानि आत्मोचितान्यनन्तान्याभरण-

विकल्प्यानि सर्वदा सर्वत्र च सर्वथा च सर्वप्रकारसमा-

श्रितसंरक्षणदीक्षितानि तानि तानि सर्वेश्वर्यधुरंधरा-

२०

णि अन्यान्यपि दिव्यायुधानि हेतयोऽस्येति—

श्लो०१०७

(८३२) ना०१०००० सर्वप्रहरणायुधः ।

(१०००) सर्वप्रहरणायुधः ॥

ॐ सर्वप्रहरणायुधाय नमः ।

ज्ञा०— (सर्वप्रहरणायुधः) ।

- ५ एवम् अशेषदोषप्रत्यर्थ्युपाधिर्नस्यावधिविरोधितुङ्गमङ्गलस्वरूप-
रूपगुणविभवचेष्टितमनङ्कुशैश्वर्यसौशील्यमापत्सखमर्थिकल्पकं प्रप-
न्नैकजीवानुं श्रियः पतिं जगवन्तं पुरुषोत्तममाश्रितानामाश्वर्यस्सर्व-
संपत्समुदायः ॥ ❀

इति श्रीहरितुलुलतिलकश्रीवत्साङ्गमिश्रसूनोः

- १० श्रीरङ्गराजदिव्याजालम्ब-श्रीसराशरजट्टापरनामधेयस्य
श्रीरङ्गनाथस्य कृतौ श्रीमद्विष्णुनामसहस्रविवरणे
भगवद्गुणदर्पणे
दशमं शतकं समाप्तम् ।

श्रीमते रामानुजाय नमः ।

- १५ निर्व०— (सर्वप्रहरणायुधः) ।

(१) “ युध, संपहारे” आङ्पूर्वः धा० दिवा० कौ० पृ० ४५६

(२) “ स्थास्नागापायुध्यर्थ्यम् ” ३।३।५८॥ कौ० पृ०

इतीह घञर्थे करणे कः क्तिच्वात् ।

निरु०—१००० पादमूलं प्रपन्नानां तत्कानां चापि नित्यशः ।

- २० असंख्येयान्यमर्यादसामर्थ्यान्वात्मनश्सदा ॥ ७८३ ॥

सर्वत्र सर्वथा सर्वप्रकाराश्रितरक्षणे ।

दीक्षितान्युचितान्यन्यान्यनन्तान्यायुधानि हि ॥ ७८४ ॥

यस्य सन्ति स वै नित्यं (सर्वप्रहरणायुधः) ।

द्वादशार्णो महामन्त्रस्सर्वदुःखविनाशकः ॥ ७८५ ॥

२५

श्रीमते रामानुजाय नमः ।

श्री० १०७

(८३३) ना० १००० सर्वप्रहरणायुधः.

निर्वो—(२) “ विदति च ” इति न लभ्यपधुणः. १।१।५॥

कौ०पृ०४२३

(३) “ हञ्, हरणे ” प्रपूर्वः. धा०वादिः कौ०पृ०४२३

(४) “ करणाधिकरणयोश्च ” ३।३।११७॥कौ०पृ०६३२ ५

इति करणे ल्युट्. योरनः. गुणो रपरः.

(५) “ अङ्कुप्वाङ् ” इति णत्वम्. ८।४।२॥कौ०पृ०३२

(६) “ मृ, गतौ ” धा०वादिः कौ०पृ०४२५.

(७) “ सर्वतोवृष्वारिष्वलष्वभिवपद्प्रद्वेष्या अनन्त्रे ” इति,

उणा०पा० १ कौ०पृ०६१७

१०

अकर्तरि वचन्तो विभावितः. अनिट्.

(८) “ सार्वधानुकार्धधानुक्तयोः ” इति गुणः. ७।३।८४॥कौ०पृ०६६८

(९) “ उरण् रपरः ” १।१।५.१॥कौ०पृ०११

इति रपरः. ततः पश्रीतत्पुरुषगर्भवद्ग्रीहिः. सवर्णदीर्घः.

(१०) “ स्वरवसानयोर्विसर्जनयिः ” ८।३।१५॥कौ०पृ०१३१५

इति पदान्ते रेफस्य आवसानिको विसर्गः. नामाभ्यासो

नामसहस्रपरिसमाप्तिशोतनार्थः. सर्वान्ते च प्रणवनस्रो-

पादानं प्रतिनामाद्यन्तयोरनयोरव्येयताप्रस्थाप-

नार्थम्. तथैव हि ओंकारादीनि नमोन्नानि चतुर्थ्यन्तानि

नामान्यधीयन्तेऽध्वेतारः युक्तं चैतत् प्रणवविवरणभूतमन्त्रशे- २०

पस्थप-प्रपञ्चनरूपत्वादशेषनाम्नां तत्र चतुर्थ्यन्ताक्षमसः

प्राथम्यं श्रौतक्रमात् अत्र तु तदार्थक्रमादिति विशेषः.

अर्थक्रमोक्त्यत्राविशिष्टः. इत्यादिकम् अन्यच्चानयोरत्र

वक्तव्यमपडक्षीणम्. इति नात्र विस्मृतम्. अत्र च संहितापाठे,

(११) “ सुपां सुलुक् ” ७।१।३९॥कौ०पृ०७०३ २५

इत्यादिना सोर्लुक्. छन्दस्यः अस्त्येव हि छन्दस्त्वम्? यतो-

ऽयं पञ्चमवेद इत्यमरुदुक्तम्. ततः,

श्लो० १०७

(८३४) ना० १००० सर्वप्रहरणायुधः.

(१२) " ओमाञ्जोष्व " ६।१।१५॥कौ०पृ० १४

इति आद्योमि वृद्धयवादाः. परहमेकादेशः. इतिशब्द-
श्रायमन्ते प्रयुज्यमानो वक्तव्यशेषपरिमामिं द्योतयति.

७. संहितायां पूर्वत्रानुसारशक्तिरत्नवर्णा.

उत्तरत्र आवसानिके विभर्गे ततः संहितायाम्,

(१३) " स्थानिवदादेशः " इति तस्य स्थानिवद्भावात् १।१।५६॥
कौ०पृ० ८

(१४) " भोक्तगो " इति यत्प्रमू. ८।३।१७॥कौ०पृ० २७

१०. न ह्ययमल्विधिः. रोरिति समुदायरूपाश्रयणात् ततः.

(१५) " लोशभाकल्यस्य " ८।३।१९॥कौ०पृ० ११

इति यद्योः. तस्याल्लिङ्गत्वाच्च स्वरसन्धिः. सर्वत्रोक्तेष्वर्थे-
षु प्रमाणान्वाकरे स्पष्टानि तत्रैव द्रष्टव्यानि. तथोभोद्भाततः
परत्रोक्ता वैतवश्लोकास्तदर्थश्च तत्रैव स्फुटमवमेवा इति

१५. तदर्थं नेहानिमयन्ते ततश्चैवमशेषदोषप्रत्यनीककल्याणै-
कनानस्वह्रस्वगुणवित्तवचेष्टितमनङ्कुशैश्चर्यं प्रणतजनार्ति-
क्षमनमृत्तरकटाक्षविशेषं पुण्डरीकाक्षं प्रपन्नजनधारिजातं सहस्र-
दिव्यनामानं देवदेवं भगवन्तं पुरुषोत्तमं जगत्कारणं श्रीनिं
नारायणं परं ब्रह्म तजमानानां सर्वेषामात्मनाम-

२० संशयं सुलभो ह्यभाङ्गनसगोचरसर्वमेवदां

समुदय इति सर्वमपि सुस्थितम्. ❀

इति कुशिं ककुलतिरुक्श्रीविं कृतेश्वरमहाचार्यवर्थात्मज-

वरददेशिकतयवरदगुरुवररूनु-वरदाचार्यसूरिवरराचते

श्रीपराशरभट्टार्यभाषित-

२५ श्रीमद्विष्णुसहस्रनामभाष्यानुगे भगवन्नामसहस्रनिर्वचने

दशमं शतकं समाप्तम् ।

श्रीमते रामानुजाय नमः ।

अथास्यनामसहस्रस्य गौरवं ग्राहयन् शान्तनवः कौन्तेयमाह—
 इतीदमिति ॥ यदेतत्कर्तनं भगवन्महिम्नि अद्यप्रभृति भगवान्
 कर्तनारम्भमर्हतीत्युक्तम्— कर्तनीयस्येति ! अत्र कारणं केशवस्य
 महात्मन इति । नाम्नां प्राकृतपरमपदव्यवहारयोग्यत्वमाह— दिव्या- ५
 नामिति । त्वद्गौरवात् किञ्चिदपि ज्ञातव्यं न हापितव्यमित्याह—
 अशेषेणेति । अथाधिकारिफलाङ्गनिर्णयः—य इदं शृणुयादित्यादि ॥
 यथाधिकारिणं श्रवणमननयोस्मानान्येनोक्तयत्नोकाशुभविरोधित्वं
 तावत् फलमुक्तम्, अथ चतुर्णां वर्णविशेषाणामनधिकृष्टभगव-
 द्भक्तीनामनाकाङ्क्षितफलाविशेषाणां यथायोग्यं फलमाह—वेदान्तग १०
 इति ॥ अथ वर्णविशेषेण यथाकाममभ्युदयफलमाह—धर्मार्थीति ॥
 अथ नियमविशेषवज्जरूपसंस्कारिणो भक्तस्य सर्वसुखमाह—त-
 त्किमान् य इत्यादिति श्वतुर्भिः ॥

अनुत्तमं श्रेयः मुक्तिः अन्येभ्युदयविशेषाः अथ भगवदेकार्थिनो-
 ऽन्यभक्तेरप्रार्थितामपि अनर्थनिर्वात्तमाह—दुर्गाणीति ॥ अथ ते- १५
 पां दत्प्रार्थितामाह—न वासुदेवेति ॥ नियमवतो भक्तस्यानुपङ्गिणी-
 मभ्युदयसिद्धिमाह—इमं स्तवमिति ॥ श्रद्धा सगौरवत्परा, तत्किर्व्या-
 ख्याता आत्मा चेतनः भगवति भक्तिर्महतः सुकृतस्य फलम् “ गो-
 विन्दभक्त्यभ्यधिकं श्रेयश्चान्यत्र विद्यते ” इति तत्त्वतः एते दो-
 पाः स्वभावन एव निवर्तन्ते इत्याह—न क्रोध इति ॥ नायं फलार्थ- २०
 वादशङ्क्यो निर्भाग्यैः कुतार्किकैर्भगवत्प्रभावस्य असंभाव्याभावेन
 अतिवादापवादयोस्संभवादित्यभिप्रयन् तस्य तं प्रभावमाह—द्वौ-
 रसचन्द्रेति ॥ विधृतानीति नानालिङ्गानां— “ नपुरुकमनपुरुकेनै-
 कश्चास्यान्यतरस्याम् ” १।२।६९॥ कौ० पृ० १८०

इति नभुंसकलिङ्गशेषता सर्वस्य तच्छक्तिविधृतत्वमुप्यत्वा तद्वश-
वर्तित्वमाह-तनुगामुरेति ॥ वर्ततेदम् इत्यर्षीं संहिता अवर्ततेद-
मिति वा इदं तद्वशवर्तित्वं शरीरात्मभावेन विशिनष्टि-इन्द्रियाणी-
५ ति ॥ यामुदेवात्मकानि तच्छरीराणीत्यर्थः. आहुः शान्दाणीति
शेषः. एवं तत्त्वशास्त्रार्थानां तादर्थीन्यमभिधाय अनुष्ठानशास्त्रार्था-
नामपि तादर्थीन्यं मन्दाधिकारिणां भयमपनेनुमाह-सर्वागमानामि-
ति ॥ सर्वागमानां सर्वधर्मप्रमाणानां प्रथमं परिकल्पितः प्रथमप्र-
तिपाद्यधर्मः आचारः शौचादिस्तदङ्गश्चोतो धर्म इति तस्यारा-
१० ध्यः फलदः सहायश्चाच्युत इति.

धर्मानुबन्धिनामपि तदुद्भवत्वमाह-कपय इति॥कपयः मन्वाद-
यः तस्य स्मर्तारः अनुष्ठानारश्च पितरो देवाश्च अवान्तराराध्याः
महाभूतानि वियदादीनि धातवः तत्कार्याणि त्वक्चर्मादीनि एता-
नि धर्मफलभोवोपकरणानि भोक्नुवर्गो जङ्गमाजङ्गमं जगदिति.
१५ ज्ञानहेतुतामप्याह-योगज्ञानमिति ॥ ज्ञानं शास्त्रं योगस्य ज्ञानम्
योगो द्विविधः समाधियोगः कर्मयोगश्चेति. संख्यया तत्त्वानामव-
धारणं साख्यं विद्या व्याकरणाद्यङ्गविद्याः धनुरायुर्गान्धर्वप्रभृतीनि
दृष्टार्थानि उपविद्याः शिल्पानि सर्वज्ञानुष्टेयं कर्म वेदाः प्रधानविद्याः
शास्त्राणि स्मृतीतिहानपुराणानि सर्वमेतत् विज्ञानं शास्त्रं जनार्द-
२० नादुद्भवतीति शेषः. अनया महाविभूतिवैचिंद्र्या जगवतो महानि-
र्वाहं दर्शयति-एकोविष्णुरिति ॥ स्वयमेकस्मिन् अनेकशोऽसं-
ख्येयतया रूपप्रकारपरिणामप्रयोजनभेदेन पृथक् च स्थितानि म-
हान्ति भूतानि त्रीन् लोकांश्च बद्धमुक्तनित्यान् चेतनान् व्याप्य
तेषां नियमशोषित्वादिन्निरात्मात्तवन् विश्वभुक् सर्वथा परिपालकः

तथाप्यव्ययः तद्वैपैरपरामृष्टः पुनश्च परविभूत्या महद्भूतम् अवा-
 इमनसगोचरश्च तदन् मुक्तेः लीलाभोगरसमनुभवतीति निस्सीमभू-
 मा भगवांस्तुत्यः तन्निगणक्षमज्ञानवाग्विभवो भगवान् व्यास-
 स्तोता तदुभयमाङ्गल्यमहिमेदं स्तववत्त्वं तदपनेयमहादारिद्र्यमिदं ५
 जगत् तदधिकारीति पुष्कलमेतत्, यः कश्चित् चेतनः परावर-
 श्रेयोर्था निर्विशङ्कस्मेवतामित्याह—इमं स्तवमिति ॥ एवं स्वभा-
 वत एव समस्तद्वन्द्वप्रतिद्वन्द्विकलकल्याणगुणाकरं प्रपन्नशरिजातं
 पुण्डरीकाक्षं लक्ष्मीपतिं भगवन्तं भजमानानां स एव सर्वस्वमिति
 तत्संपदो वाचामगोचराः कुतस्तांसारिकपरिभवप्रसङ्ग इति पर्या- १०
 तयति—विश्वेश्वरमिति ॥ तमिममर्थं क्षपथेन जावयन् न ते यान्ति
 पराभवं न ते यान्ति पराभवमिति आवृत्त्या पूरयतीति ॥ अस्माक-
 मत्र च परत्र च सर्वदुःखमुन्मूल्य संपदमशेषविधां विधाय । श्रीरङ्ग
 राजमहिषी स च वैष्णवानां सङ्गत्सुखं सह जयेत् सदा क्रियास्ताम् ॥

इति

भगवद्गणदूर्षणाख्यभाष्य—निर्द्वन्द्वन—निस्तत्सहितं

श्रीमद्विष्णुनामसहस्रम्

समानम्

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास

“ लक्ष्मीवैङ्कटेश्वर ” छापाखाना.

कल्याण—(मुंबई)

निर्वचनशेषः

निर्व०—विश्वायं प्रथमं सर्वाद्यन्तं शतकमुच्यते ॥ अच्युताद्य-
ममृत्यवन्तं द्वितीयमिह गम्यते ॥ १ ॥ तृतीयं सर्वद्वेषूर्ध्वं प्रच-
न्तमनुकथ्यते ॥ युगादिकृतप्रभृति च नयान्तं तुर्यमीयते ॥ २ ॥
अनयायं पञ्चमं पुरातनान्तं प्रपद्यते ॥ शरीरभूतभृत्पूर्वं गोप्त्रन्तं
पशमिष्यते ॥ ३ ॥ सतमं वासुदेवान्तं वृषत्ताक्षादि जण्यते ॥ अष्ट-
मं वसुपूर्वं सुलोचनान्तं प्रकीर्त्यते ॥ ४ ॥ अर्काद्यव्ययकप्यन्तं
नवमं परिगण्यते ॥ स्वमिदप्रमुखं चापि दशमं तत्त्ववेदितिः ॥ ५ ॥
तथा सर्वप्रहरणायुधान्तं षण्ण्यते ॥ नाम्नां सहस्रे श्रीविष्णोरित्थं
शतकनिर्णयः ॥ ६ ॥ षडेकानेकनामानि तत्र तत्र भवन्ति हि ॥
एकनामानि च त्रिंशदेकत्रिंशदथापि वा ॥ ७ ॥ दशशत्यां च वि-
रतविरजःपाठभेदतः ॥ स्फुटानीतरनामानि तत्प्रकारः प्रदर्शयते
॥ ८ ॥ सहस्रमंस्थ्याह्यन्यूनानतिरिक्ता च सर्वथा ॥ तत्रैकानेक-
नामानि प्रदर्शयन्ते च पूर्वतः ॥ ९ ॥ प्रथमे त्रिककुडामेत्येकं वा द्वि-
कमिष्यते ॥ तत्राप्युपपदं वान्तं दान्तं वा पाठभेदतः ॥ १० ॥ दान्तो-
पपदपाठे स्यादेकतानैकतोदिता ॥ चतुर्थं च तथा बोध्यमेकमेव
हविर्हरिः ॥ ११ ॥ विरतो विरजश्चेति तत्र पाठोपि भिद्यते ॥ प-
ञ्चमे द्वे समुदिते सदसत्क्षरमक्षरम् ॥ १२ ॥ अष्टमे द्वे सवश्चेति चतु-
र्वेदविदेकपात् ॥ इत्येकानेकनामानि षोडश सन्ति तथादिमे ॥ १३ ॥
शतके चैकनामानि मुक्तानां परमा गतिः ॥ निविरव्यय इत्येतत्पर-
तो मङ्गलं परम् ॥ १४ ॥ इति त्रीणि द्वितीये स्याच्छाश्वतस्था-
णुरेककम् ॥ तृतीये स्युश्च चत्वारि गुरुर्गुरुतमस्ततः ॥ १५ ॥ अह-
संस्वर्तकश्चैव विश्वभृत्त्वित्पुरित्यपि ॥ ओजस्तेजोद्युतिधरश्चतुर्थे द्वे
तथा मते ॥ १६ ॥ इष्टोविशिष्टस्तदनु परमस्पष्ट इत्यपि ॥ विरतो
विरजा मार्गः पाठे त्रीणीति बुध्यताम् ॥ १७ ॥ पञ्चमेपि च च-
त्वारि स्फुटं धर्मविदुत्तमः ॥ तथा च-स्थावरस्थाणुर्वाजमध्यममि-

त्यपि ॥ १८ ॥ ज्ञानमुत्तममित्येवं पष्ठे भवति च ध्रुवम् ॥ ज्यो-
 तिरादित्य इत्येकं चत्वार्यपि च सममे ॥ १९ ॥ श्रेयश्श्रीमानपि
 तथा नूनं ज्योतिर्गणेश्वरः ॥ शाश्वतःस्थिर इत्येतद्विज्ञेयं समनन्त-
 रम् ॥ २० ॥ पश्चात्तु ब्रह्मकृद्ब्रह्माऽष्टमे पदमनुत्तमम् ॥ तेजो-
 वृषो द्वे नवमे सतेत्यध्यवसीयताम् ॥ २१ ॥ सर्वविज्ञय्यपि तथा
 सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ ततः पश्चादपि तथा शत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥ २२ ॥
 न्यग्रोधोद्गुम्बरश्चापि हुनभुग्विभुग्न्यपि ॥ अनन्तहुतभुग्नोक्ता कपि-
 रव्यय इत्यपि ॥ २३ ॥ दशमे चापि संभाव्ये नाम्नी द्वे चैव भूर्भुवः ॥
 भूर्भुवस्स्वस्तस्त्विति त्रिंशदितानि सन्ति हि ॥ २४ ॥ एकनामानि
 बाप्येकत्रिंशत्पाठप्रभेदनः ॥ पुरैवोक्तः स भेदोपीत्येकानैकैकनिश्चयः
 ॥ २५ ॥ स्फुटान्यन्यानि नामानि संकल्प्य सहस्रकम् ॥ यथा च
 त्रिककुद्धाम तथैव च हविर्हरिः ॥ २६ ॥ एकमेकं भवेन्नाम वि-
 रतश्चैव पठ्यते ॥ नामानि च स्युश्चत्वारि सदसत्क्षरमक्षरम् ॥ २७ ॥
 सवो द्वे द्वे तथा स्यातां चतुर्वेदविदेकपात् ॥ त्रिंशत्स्युरेकनामानि
 स्फुटा नवशतीतरा ॥ २८ ॥ पृथ्युत्तरा भवति च प्रोक्ताद्यन्तव्य-
 वस्थितिः ॥ तदेवमिति बोद्धव्यं शतके शतके बुधैः ॥ २९ ॥
 न दोषाय भवेत्तस्य व्यवस्थातिक्रमः कश्चित् ॥ यदा तु त्रिककु-
 द्दाम द्वे द्वे यद्वा हांर्हरिः ॥ ३० ॥ विरजोमार्ग इत्येव पाठ-
 स्तत्र नियम्यते ॥ विना विशेषं सर्वत्रान्यत्प्राग्वदवधीयताम् ॥ ३१ ॥
 तद्रूपत्वं तु नेहेष्टं येन संख्या विरुद्धयते ॥ सहस्रसंख्यावैयार्ता मातृ-
 दिह कथंचन ॥ ३२ ॥ विरजोमार्ग इत्यत्र ह्युभयैक्यं नियम्यते ॥
 यदा द्वे नामनी स्यातां सदसत्क्षरमक्षरम् ॥ ३३ ॥ विरजोमार्गपा-
 ठेन द्वयोर्भेदो नियम्यते ॥ चत्वारि स्युर्यदेमानि न भिद्येते उभे अ-
 पि ॥ ३४ ॥ युगपत्सव इत्येवं चतुर्वेदविदेकपात् ॥ तदानीं च
 द्वयोर्भेदो यौगपद्यान्नियम्यते ॥ ३५ ॥ नाम्नोश्च त्रिककुद्दाम्नस्त-
 थैव च हविर्हरिः ॥ यदेहान्यतरद्विन्नं भिन्नं नान्यत्र तत्तथा ॥ ३६ ॥

सहस्रसंख्यासंज्ञो नैवोद्भाव्यः कदाचन ॥ इत्येवं सूक्ष्मया बुद्ध्या
 बुद्धिमद्विर्भावाव्यताम् ॥ ३७ ॥ क्वचित् क्वचित्पाठभेदः
 स्फुटनामस्ववि स्थितः ॥ तथैव कुत्रचिच्चास्ति ह्येकनामवि-
 शेषणे ॥ ३८ ॥ नातीव तत्तात्पर्यैक्यादिति सोप्युपगम्यते ॥
 द्वेषा त्रेषा चतुर्था च पञ्चथा सप्तथापि वा ॥ ३९ ॥ पुनरुक्तानि
 नामानि षडशीत्यधिकं शतम् ॥ इत्थमूर्ध्वं तत्प्रकारप्रपञ्चो नेह रूप्य-
 ते ॥ ४० ॥ निरुक्ते संग्रहे नाम्नां विष्णोर्नामसहस्रिणः ॥ सारे सक-
 त्परिष्वक्तौ माभूद् ग्रन्थस्य विस्तरः ॥ ४१ ॥ परिहारस्तु निपुणतरम-
 चाभिधीयते ॥ शब्दतो वार्थतो वेह द्वाभ्यां वा तत्र तत्र हि ॥ ४२ ॥
 नामानि पुनरुक्तानि प्रतिज्ञान्तीव यद्यपि ॥ तथापि तत्तत्प्रस्तावानुगु-
 णार्थानुयायिना ॥ ४३ ॥ अद्वितीयविशेषार्थगौरवानुविधायिना ॥
 व्याख्यानोदितेनैषां पौनरुक्त्यं परोच्यते ॥ ४४ ॥ तत्र तत्रा-
 प्यसूचीयं दिक्प्रदर्शनतः स्थितिः ॥ आनुशासनिके पञ्चत्रिंशद्विंशतपू-
 रणः ॥ ४५ ॥ सहस्रनाम्नामध्यायो महाभारतसंभवः ॥ सुधीः कु-
 शिकसन्तानकलशान्बुधिक्रैस्तुभः ॥ ४६ ॥ वरदार्यो हरेर्नाम्नां
 सहस्रं निरवोचत ॥ श्रीपराशरभट्टार्यश्रीमूक्तेः स्थितये हृदि ॥ ४७ ॥
 अभिप्रायां हरेर्नाम्नाम्यथापि यथामति ॥ ऐहिक्यामुष्मिन्की सं-
 पत्तेषां भवति धीमताम् ॥ वेधीयते श्रीसहस्रनामनिर्वचनं हरेः ४८
 श्रीमन्नामसहस्रं तन्निर्वचनमिदमप्युक्ते जयताम् ॥ पावयति यत्प्रय-
 ठनं पापाकूपारपानिनोपि जनान् ॥ ४९ ॥ शब्दसिद्धिमपि संगति-
 मस्मिन्नर्थवर्णनमवेक्ष्य च नान्नाम् ॥ नामनिर्वचनसंग्रहसारे वीतम-
 त्सारकथा विबुधाः स्युः ॥ ५० ॥ परिग्रहेऽमुष्य भवेदसंशयं विपश्चितां
 यत्कमलातदीशयोः ॥ अनुग्रहो मद्वचसि प्रगल्भते विशिष्य पित्रो-
 रिव मुग्धभाषिते ॥ ५१ ॥ वक्षःपीठीन्मधुविजयिनो वर्चसा वर्धयन्ती
 वाञ्छानतिं वसु वितरतो वारणाद्रीश्वरस्या ॥ लक्ष्मीर्नित्यं लसन्तु हृदि
 मे लक्ष्यमाणा गुणौ वैर्भूतिं मूने तुवनमहितां भूपतीं दत्कटाक्षः ५२
 श्रीमत्सहस्रनामनिर्वचनशेषः संपूर्णः.

अथ

फलश्रुतिश्लोकाः.

इतीदं कीर्तनीयस्य केशवस्य महात्मनः ॥ नाम्नां सहस्रं दिव्याना-
मशेषेण प्रकीर्तितम् ॥ १०८ ॥ इदं श्रुणुष्वश्रित्यं यश्चापि परिकी-
र्तयेत् ॥ नाशुभं प्राप्नुयात्किञ्चित्सोऽसुत्रेह च मानवः ॥ १०९ ॥
वेदान्तगो ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ वैश्यो धनसमृद्धः
स्याच्छूद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ ११० ॥ धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्मम-
र्थार्थी चार्थमाप्नुयात् ॥ कामानवाप्नुयात्कामी प्रजार्थी प्राप्नुया-
त्प्रजाम् ॥ १११ ॥ भक्तिमान्यः सदोत्थाय शुचिस्तद्गतमानसः ॥
सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत्प्रकीर्तयेत् ॥ ११२ ॥ यज्ञः प्राप्नो-
ति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च ॥ अचलां श्रियमाप्नोति श्रेयः प्रा-
प्नोत्यनुत्तमम् ॥ ११३ ॥ न भयं क्वचिदाप्नोति वीर्यं तेजश्च वि-
न्दति ॥ भवत्यरोगो द्युतिमान् बलरूपगुणान्वितः ॥ ११४ ॥ रो-
मातो मुच्यते रोगाद्ब्रह्मो मुच्येत वन्द्यनात् ॥ भयान्मुच्येत भी-
तस्तु मुच्येतापन्न आपदः ॥ ११५ ॥ दुर्गाण्यतितरत्याशु पु-
रुषः पुरुषोत्तमम् ॥ स्तुवन्नामसहस्रेण नित्यं भक्तिसमन्वितः
॥ ११६ ॥ वासुदेवाश्रयो मर्त्यो वासुदेवपरायणः ॥ सर्वपापवि-
शुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनम् ॥ ११७ ॥ न वासुदेवभक्तानामशु-
भं विद्यते क्वचित् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नैवोपजायते ११८
इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ दुज्येतात्मसुखक्षा-
न्तिश्रीधृतिस्मृतिर्कीर्तिभिः ॥ ११९ ॥ न क्रोधो न च मात्सर्यं
न लोभो नाशुभा मतिः ॥ भवन्ति कृतपुण्यानां भक्तानां पुरुषो-
त्तमे ॥ १२० ॥ द्यौः सचन्द्रार्कनक्षत्रा खं दिशो भूमहोदधिः ॥

वासुदेवस्य वीर्येण विधृतानि महात्मनः ॥ १२१ ॥ ससुरासुरग-
न्धर्व सयशोरगराक्षसम् ॥ जगद्भ्रशो वर्ततेदं कृष्णस्य सचराचरम्
॥ १२२ ॥ इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सच्यं तेजो बलं धृतिः ॥ वासु-
देवात्मकान्याहुः श्रेष्ठं श्रेष्ठज्ञ एव च ॥ १२३ ॥ सर्वाङ्गमानामा-
चारः प्रथमं परिकल्प्यते ॥ आचारः प्रथमो धर्मो धर्मस्य प्रभुर-
च्युतः ॥ १२४ ॥ ऋषयः पितरो देवा महाभूतानि धातवः ॥
जङ्गमाजङ्गमं चेदं जगन्नारायणोद्भवम् ॥ १२५ ॥ योगो ज्ञानं तथा
साङ्ख्यं विद्याः शिल्पादिकर्म च ॥ वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेत-
त्सर्वं जनार्दनात् ॥ १२६ ॥ एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यने-
कज्ञः ॥ त्रीँहीकान्व्याप्य भूतात्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्ययः ॥ १२७
इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासेन कीर्तितम् ॥ पठेद्य इच्छेत्पुरुषः
श्रेयः प्राप्तुं सुखानि च ॥ १२८ ॥ विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभ-
वाप्ययम् ॥ भजन्ति ये पुष्कराक्षं न ते यान्ति पराभवं, न ते
यान्ति पराभवमिति ॥ १२९ ॥

इति श्रीमन्महाभारते शतसहस्रसंहितायां वैयासिक्यां प्राक्-
ज्ञान्तिपर्वणि स्थितः सम्प्रत्यानुशासनिके पर्वणि दानधर्म-
प्रकरणस्थः भीष्मयुधिष्ठिरसंवादरूपः एकोनपञ्चाशदधिकश-
तनमः (१४९) श्रीविष्णोः सहस्रनामस्तोत्राव्यायः समाप्तः ॥

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥